

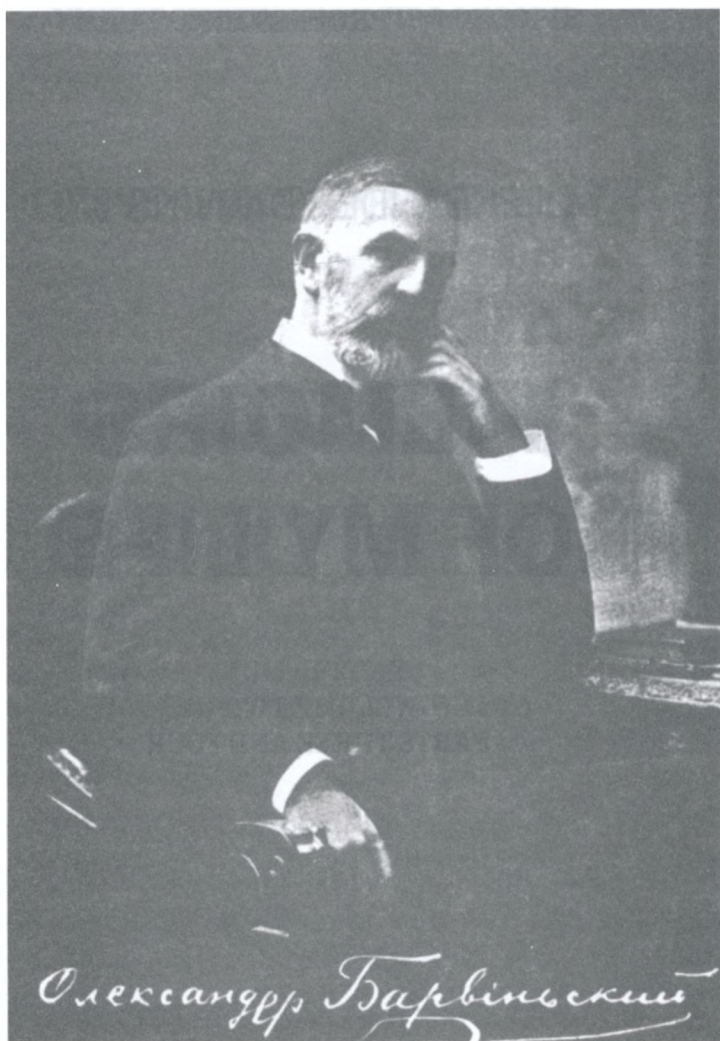
Олександр Барвіхський

Споживи
з його життя

Олександр Барвіхський

Споживи з мого життя

Александр Барвинский

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
SHEVCHENKO INSTITUTE OF LITERATURE
UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U. S.
HISTORICAL SECTION
UKRAINIAN AMERICAN ASSOCIATION OF UNIVERSITY
PROFESSORS

OLEKSANDER BARVINS' KYI

MEMOIRS OF MY LIFE

VOLUME TWO
PARTS THREE AND FOUR

New York – Kyiv
Stylos Publishing House
2009

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК США
ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ
УКРАЇНСЬКА АМЕРИКАНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ПРОФЕСОРІВ

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ

СПОМИНИ З МОГО ЖИТТЯ

ТОМ ДРУГИЙ
ЧАСТИНИ ТРЕТЯ ТА ЧЕТВЕРТА

Нью-Йорк – Київ
Видавничий дім «Стилос»
2009

УДК 821.161.2

ББК Ш 5(4УКР)53-4 Барвінський 12

Б 24

До книжки увійшли третя та четверта частини мемуарів Олександра Барвінського «Спомини з мого життя», які він писав з 1915 по 1926 роки. Повний текст цих частин друкується вперше.

Спогади висвітлюють політичне, громадське і культурне життя західноукраїнських земель 1888–1894 рр., а також контакти галицьких діячів з наддніпрянцями.

Книга призначена для науковців і всіх тих, хто цікавиться історією.

ВИДАВНИЧА КОМІСІЯ УВАН У США:

**Любомир Винар (голова), Олекса Біланюк,
Олександр Домбровський, Ася Гумецька,
Альберт Кіпа, Богдан Рубчак, Євген Федоренко**

**Упорядник
Альбіна Шацька**

**Коментар
Богдана Янишина**

**Редактори
Любомир Винар, Микола Жулинський**

- © Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2009
- © Українська Вільна Академія Наук у США, 2009
- © Вступне слово. Л. Винар, М. Жулинський, 2009
- © Археографічний вступ, упорядкування А. Шацька, 2009
- © Коментар Б. Янишин, 2009

ISBN 978-966-193-037-6

ЗМІСТ

Любомир Винар, Микола Жулинський

Вступне слово18

Альбіна Шацька

Археографічний вступ22

Спомини з мого життя

Третя та четверта частини.

Передне слово28

1. Переселенє моє до Львова. Приділенє до учит[ельських] семінарий. Відносини в львівських учит[ельських] семінариях. Наука в виділовій школі с[вятих] с[естер] бенедиктинок вірменських. Тісніші взаємини з проф[есором] Партицьким в наукових і літературних справах. Справа т[ак] зв[аної] фонетичної правописи. Внесене поданя народовецьких товариств до Ради шк[ільної] кр[айової] о заведење т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах. Віднова видавництва «Правди»30
2. Почини свідомости народної єдности українців і галицьких русинів в часах М. Шашкевича. Взаємини з Україною в часах «Вечерниць» і «Мети». «Правда» і становище П. Куліша. Змаганя В. Барвінського і «Діла» до піддержки взаємин між Україною і Галичиною. «Руськ[а] істор[ична] бібліотека» дальшим злучником. Віднова «Правди» і змаганє укр[аїнських] народовців з радикалами і Драгомановим. «Найпопулярнійша сплетня» про «польські гроші» і «польську інтригу» не завмирає. Єї розповсюджуванє в 60-х рр. і опісля. Наклепи про польські гроші для «Правди» 39
3. «Правда» і сучасний зворот в заграничній і внутрішній австр[ійській] і в краєвій політиці галицькій. Чи правдиві й основані наклепи, піднесені проти «Правди» й єї видавців?64

4. Справа переімени «Товариства ім. Шевченка» у Львові:
в наукове. Моє внесенє в цій справі на засіданю виділу. Вибір
окремої анкети для укладу нового статуту. Мій начерк на основі
спільної роботи з Кониським. Неприхильність деяких членів
«Товариства» до такої зміни.83
5. Критичні замітки в «Правді» про видання Франка
і Драгоманова та перерібки чужих творів д[окто]ра
Олесницького для «Русь[кого] нар[одного] театру»
викликають неоправдані напасти на редакцію «Правди».
Додатний і від'ємний вплив Драгоманова на молоде
покоління письменників.86
6. Старші русини-народовці і «молоде покоління». Почини
провалу між обома таборами. Засновини радикальної часописи
«Народ» і радикальної русько-української партії. Програма
сеї партії. Космополітизм і колективізм а народність
і народногосподарська робота. 94
7. Нагінка за соціалістами. Кертична робота москвофілів.
Ревізії і в'язнення в Галичині і в Києві. Зміна намісника.
Москвофільські доноси.99
8. Соймова сесія в жовтні 1889. «Правда» про задачі соймової
сесії. Склад сойму. Спільний «Руський клуб». Внесеня руських
послів. Т[ак] зв[ана] велика інтерпеляція з 16. XI.1889
між иншим про селян паломників до Почаєва, яко уступка
для послів москвофілів. Змаганя москвофілів. Змаганя
«Погодинської колонії галицко-русской», маніфест «Слова»
в 1866 і заява посла Наумовича в гал[ицьком] соймі 1866
про єдинство з москалями.....103
9. Довірочні наради руських соймових послів 25 марця 1890
в справі примиреня партій. Становище «Правди» в сій справі.....108
10. Вплив межинародних відносин на становище правительства
супроти русинів. Гроза війни з Росією 1887–1888 рр. Кн[язь]
Бісмарк і українське питанє. Мій побит в роковини смерти
Шевченка в Києві 1888 р. Українська кївська «Громада»
проти спілки з москвофілами. Спільний комітет виборчий
для соймових виборів. Міністр гр[аф] Кальнокі. Кн[язь] Адам
Сапіга. Справа катедри історії України-Руси на Львівськїм
університеті. Антоній Хамец. Вивіди поляків у Антоновича
і Драгоманова про становище українців на случай війни
з Росією. Гр[аф] К. Бадені і депутация народ[овців].....111

11. «Правда» прямує політичним шляхом, вказаним В. Антоновичем. Український Піємонт. Найважливіші домагання і потреба русинів у Галичині. Реальна рівноправність. З'єднане австро-угорських русинів в одну автономну провінцію – почин до федерації. Недостача розуміння укр[аїнсько]-руського питання в правительстві. «Правда» пояснює теперішнє становище русинів-народовців в душі начерку програми В. Барвінського. Пересунене керми політики з «Народної ради» до «Спільного клубу соймового» – яко полі[тична] непослідовність і похибка. З'їзд «руських нотаблів» 22 марця 1890 р. Дальші змагання москвофілів до розповсюдження об'єдинительної ідеї в широких верствах народа. Загароджуване дороги народовцям до давних руських інститутів. «Правда» домагається організації на «народних основах».....117
12. Розуміне у народовців шкідної роботи москвофілів. «Иллюстрированная История Руси» «Общества ім. Качковского» і «Просвіти». Напасти москвофілів на мою «Ілюстровану Історію Руси» і моя відповідь в «Ділі». Предметова, заводова критика про мою «Ілюстр[овану] Історію Руси» одеського професора Маркевича. Зацікавленне нею на В[еликій] Україні (проф[есора] Антона Синявського!=А. Катран). Москвофіли змагають послідовно до здійсненя «об'єдиненія». Загальні збори «Народного дому». Отямлене в міродатних державних кругах в справах руського питання.126
13. Перша моя зустріч з намісником гр[афом] К.Бадені, з предсідником кр[айового] виділу А. Хамцем і віце-президентом кр[айової] ради шк[ільної] д[октор]ом М. Бобжинським. Кружок русинів-народовців у Львові, противників спілки з москвофілами. Соймова сесія 1890 р. Переговори сего кружка з послом Телішевським, А. Хамцем і Ад[амом] Сапігою. «Народна рада» проти спілки з москвофілами. Представники «Народної ради» і митрополит д[октор] С. Сембратович у намісника. Заява гр[афа] К. Баденого в справі політики русинів. Відповідь представників. Буджетова розправа в соїмі. Промови історичної досяглости послів-народовців. Програма Ю. Романчука 25 листопада 1890 р. Прилука єпископату до програми. Відгомін заяви п[осла] Романчука в краю, у Відні в дневникарстві і в прилюдности. Вороговане і крутійства москвофілів і радикалів.134
14. Виділ «Народної ради» до п[осла] Романчука про «нову еру». Голос загран[ичного] дневника про сей зворот в політиці русинів.

- Загальні другі збори «Народної ради». Велика маніфестація щирих русинів. Освідомлюване ширших народних кругів по краю. Відгомін проголошення програми по краю, заяви довір'я п[ослу] Романчукови і митрополиті С. Сембратовичови. Відозва до русинів Галицької землі руського єпископату, послів-народовців і виділу «Народної ради». 188
15. Радикали ведуть в спілці з москвофілами борбу проти «нової ери» і входять в переговори з правит[ельственным] кругами о підмогу для «Народа». Острога Драгоманова. Євген Левицький про «безпрограманість народовців». Програмова розвідка Вол[одимира] Барвінського «Слівце до опізнання» в «Правді» і єго заява програмова. Відповідь Євг[ена] Левицького. Єго критика програми «Діла». Безосновний докір Є. Левицького і І. Франка звернений до В. Барвінського про нібито «відставку дану українцям».201
16. М. Драгоманів обіймає провід в боротьбі радикалів проти політики послів-народовців, веденої в напрямі програмової заяви п[осла] Романчука. Критика сеї політики п[ід] з[аголовком] «Неполітична політика». Хибні погляди М. Драгоманова про ціль і значіне заяви п[осла] Романчука. Посли-народовці не витичували собі максимальних програм, а бажали змагати до поступенного здійснення домагань і потреб русинів дорогою компромісів. Російські українці відразу зрозуміли ціль і значіне заяви п[осла] Романчука222
17. Заходи в справі введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах. Громада народовців-самостійників і сеї змаганя. Справа придбаня накладу шкільних книжок українських для «Товариства ім. Шевченка» і засновини катедри історії України в львівськїм університеті. Введене української мови і фонетичної правописи в автономічнім урядованю. Справа повороту українських «заточенців» з Західної Галичини. Справа обсад крилошанств і парафій народовцями. Засновини товариства безпеки від огню «Дністер». Справа «Народного дому». Листи В. Антоновича про політику народовців і радикалів.236
18. Нове положенє політичне Галицької Руси. Потреба згуртованя сил усіх щирих русинів, розумного поділу роботи і діяльности на зверх. Розв'язанє державної ради. Нові вибори. Моя кандидатура на посла з Брідщини і Каменеччини. Народовці виступають яко чинник на політичнім полі. 252

19. Вислід виборів до державної ради з менших посіlostий.
Голоси дневникарства про вибори. 270
20. Окремі голоси про мій вибір до держ[авної] ради. Як я
задивлявся на задачу посла держ[авної] ради? Яку мету
витичив я собі в моїх посольських змагань?288
21. Приготовлення до сесії державної ради. Приготовна нарада
нововибраних руських послів. Прощальний банкет. Кертична
робота галицьких об'єдинителів по указу «Варшавського
дневника». Перше засіданє державної ради. Переговори
правительства з більшими сторонництвами. Політика вільної
руки. Парляментарні клуби. Торжественне відкрите державної
ради. Престольна річ. 300
22. Почин моєї посольської діяльності. Потреба опізнаня
з відносинами в посольській палаті та з міродатними
чинниками. Предсідники палати і визначнійші, впливові єї
члени та загальна єї ціха. 309
23. Становище «Руського клубу» в державній раді, єго програма.
Комунікат «Руського клубу» в справі відносин до «Польського
кола».320
24. Мої змаганя до зазнайомлення з міродатними чинниками
правительственними і парляментарними. Трудности
в переведеню однодумности в «Руськім клубі» і перепони
в успішній реальній роботі. Моя участь в зборах I. «Allg[emeiner]
Beamten-Verein» і «Erster Seminarlehrertag». Листи до моєї
дружини про сі справи.325
25. Найпильнійші домаганя нашого народу предложені
правительству. Перепони в нашій діяльності в неяснім
положеню політичнім і парляментарнім, у внутрішних
відносинах «Руського клубу», в політичнім невиробленю
нашого освіченого суспільства, а також у кирині москвофілів
і радикалів332
26. Боротьба русько-української радикальної партії проти
народовців. Трудність положеня сих останних. Радикали
в освітленю їх найвизначнійшого представника Михайла
Павлика.341
27. Бюджетова розправа в посольській палаті державної ради.
Участь в ній руських послів. Голоси дневників про становище
руських послів. Українець Константин Михальчук про бесіди
п[ослів] Романчука і Барвінського.347

28. Позапарляментарна діяльність руських послів і мої змагання в наших народних справах у міродатних чинників державних. Справа т[ак] зв[аної] фонетичної правописи й українських написів на державних урядах.358
29. Справа повороту заточників з Мазурщини, поставлена свідомих народовців на світських і духовних становищах.369
30. Правительство починає здійснювати домагання послів-народовців. Рескрипт міністерства судівництва в справі української мови в судах. Неприхильне становище «Польського кола» і днешникарства. Дальші змагання москвофілів до підкопаня довір'я народу до послів-народовців. Збори Турчанської «Народної ради». Окружне віче радикалів у Коломиї.382
31. Осіння сесія державної ради 1891 р. Трудність зложеня сталої парламентарної більшости. Безсильність опозиції. Змагання ліберальної лівіці німецької і «Польського кола» до верховлади і неприхильне його становище супроти русинів. Діяльність послів-народовців в осінній сесії. Ворогованя москвофілів і радикалів.391
32. Недостача українських урядників в осередних правительственних властях. Переможний вплив поляків. Змагання буковинських народовців проти волохів і чернівецької православної консисторії. Моє пособлюване сим змаганям. Перша моя розмова з міністром заграничних справ гр[афом] Кальноким.402
33. Моя поїздка на краєву ювілейну виставу чеську в Празі. Єї значене. Розмова з проф[есором] д[окто]ром І.Горбачевським в справі лікарського виділу, наукової словні і взагалі наукової роботи.411
34. Моя участь в діяльності наших народних товариств і в наших видавництвах та популярних відчитих.414
35. Довірочні збори львівських народовців 9-го січня 1892 р. Змагання москвофілів і радикалів до здискредитованя політики послів-народовців. Брошюра про розмову п[осла] Телішевського з турчанським русином. «Всенародне» віче у Львові 2 лютого 1892 р.427
36. Сесія галицького сойму. Трудности послів-народовців. Прихильний для укр[аїнської] справи зворот в поглядах польськ[ої] соймової більшости. Користні успіхи послів-народовців. Наклепи про аванси і личні користи, розповсюджені демагогами.438

37. Анкета в справі т[ак] зв[аної] фонетичної правописи («кулішівки», зміненої в дечім проф[есором] Є. Желехівським, званої наслідком того «желехівкою») в школах і в урядах.....451
38. Діяльність українських товариств і інститутів і моя в них участь. «Руське товариство педагогічне». Академічне товариство «Ватра». Співоцьке й музичне товариство «Львівський баян». «Наукове товариство ім. Шевченка». Товариство «Просвіта» й его економічний напрям. Товариство безпеки від огню «Дністер». Змагання до засновин задаткових і щадничих кас та до визволу з-під впливу чужого капіталу.469
39. Діяльність політичного товариства «Народна рада». Народна програма народовців. Національно-політичне освідомлюване ширших верств народних і суспільно-політичні баламутства. «Підгірська рада» в Стрию, віче в Станиславі. Діяльність народовців у Перемишлі. Співацькі вечерниці по краю. Філії «Просвіти». 481
40. Діяльність послів-народовців у державній раді на весняній сесії 1892 р. Молодочехи під прапором чеського держ[авного] права виступають з найострійшою опозицією. Трудне становище руських послів-народовців. Тяжка недуга п[осла] Романчука і его відсутність у Відні під час весняної і літньої сесії. Промова п[осла] Барвінського в справі стабілізації окружних інспекторів шкільних. Промова п[осла] Телішевського про податкову реформу. Реформа австрійської валюти. Промова п[осла] Телішевського. Посол д[окто]р Вашатий про galizische Russen. Заява п[осла] Барвінського в сій справі. Голоси дневників. Заходи «Руського клубу» в народ[них] справах.485
41. Нерухливість українського суспільства на полі народної роботи. Покладане всіх надій на послів і вижидане щоби «готове на ґрунт прийшло». Голос «Діла» в сій справі. Непорозуміння в деяких справах з одного боку, а зла воля москвофілів з другого та їх безосновні наклепи. Особисті аванси. Поширюване зневіри.....503
42. Придбання послів-народовців для укр[аїнського] народу за час від 8-го цвітня 1891 до 21 лютого 1892 в державній раді.508
43. Сесія галицького сойму. Засновини нового соймового клубу послів-народовців. Посол Гаморак попав між москвофілів. Заява «Народа» проти п[осла] Окуневського. Невизразна заява нового клубу наслідком скорочення т[ак] зв[аної] прґрама п[осла] Романчука. Розправа про українське питанє і невизразне в ній становище голови «Руського клубу». Голоси москвофільських і польських послів. Хиткість «Діла» в посоймових замітках. Голос «Czas-y» і «Przegląd-y Polsk-ого». Писання А. Креховецького «Z obozu ruskiego». Висновки. 521

44. Мої взаємини з виборцями і з виборчим округом Брідсько-Каменецьким та з кружком ближших політичних приятелів-народовців.542
45. Сесія спільних делегацій в Пешті. Осіння й зимова сесія держ[авної] ради. Промова п[осла] Романчука і его «Письма про «Руський клуб» з Відня».544
46. Справа громадного переселювання галицьких селян у Росію. Погляди польської шляхти і дневників на сю справу. Відозва намісництва в сій справі до гр[еко]-к[атолицького] ординаріату. Запит п[осла] Романчука до правительства про переселене селян у Росію. Запит п[осла] Підляшецького в справі відозви намісництва до гр[еко]-к[атолицького] ординаріату. Відгомін сеї справи між духовенством і в дневниках. Еміграція і фонетика..... 553
47. Моя літературна і педагогічна діяльність. Москвофільська кириця проти мене.561
48. Відрочене державної ради. Критика діяльності послів-народовців. Голос примирительної сирени. Приживка «Діла». Збори «Народної ради» у Львові 27 грудня 1892. Баламутні розумованя «Діла». Про збори «Народної ради».573
49. Дальша сесія державної ради 17 січня 1893 р. Парляментарне положене. Участь послів-народовців в законодатній роботі. Промови п[ослів] Підляшецького, Барвінського і Романчука. Москвофільські демонстрації. «Правда» про здичілість молодежи і «примирительні» змаганя. Пропам'ятне письмо Владик в справі фонет[ичної] правописи до міністерства просвіти. Голоси священиків про фонетику, а петиція «Русской рады» до Цісаря.592
50. Хиткість «Діла» і частини народовців щодо засадничих основ народної програми. Відгомін сих подій у Києві. Продовжене зимової сесії держ[авної] ради і діяльність в ній руських послів. Оцінка «Діла». Положене буковинських русинів. Позапарляментарна робота послів.609
51. Мої родинні журби і клопоти. Недуга мого сина Володимира, виїзд до Давос в Швейцарії і до Ельгеренбург в Турингії. Моя позапарляментарна робота. Справа В.Антоновича. Моя поїздка до Києва. Загальні збори «Наукового товариства ім. Шевченка».....618
52. Сесія краєвих соймів. Галицький сойм. Становище в нім послів-народовців. Окремий «Старорусскій клуб». Буковинський сойм. Голоси буковинських послів-народовців. Дальша хиткість «Діла». Шкоди москвофільської кирині для нашого народного розвитку.642

53. Поїздка руської депутації до Риму. Послуханє у папи Льва XIII. Поворот депутації і напад москвофілів на митрополита д[окто]ра С. Сембратовича яко ілюстрація до «примирительних» змагань. Відгомін сих подій у дневникарстві і суспільстві та в делегації австрійській. Дальші наслідки нападу на митрополита. Розв'язанє товариств «Січ» і «Буковина» і духовної семінарії у Відні. Голос «Правди» про москвофільські демонстрації, про духовні семінарії і дальшу авантурничу політику москвофілів, про «принципйальне» становище «Діла» в справі московщини в урядах і про напасти «Народа» на «Наукове товариство ім. Шевченка».651
54. «Галичанинъ» і «Gazeta Narodowa» поширюють настрій неприхильний народовцям і викликають між ними зневір'є і роз'єднанє. Надії «Діла» на приєднанє «старорусинів», хоч би «з застереженнями». Урядові розпорядки і в справі т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах. Нові виданя шкільних книжок. Відгомін сеї справи на Придніпрянщині і єї значенє. Погані напасти москвофілів і радикалів на народовців. Політика негативна, а позитивна у русинів. Справа краєвої вистави у Львові.677
55. Засіданя постійної промислової комісії. З'їзд філологів і педагогів у Відні.702
56. Голос Вартового (Бориса Грінченка) про наші партійні відносини.707
57. Посольське справозданє п[осла] Романчука в Долині. Окружні віча в Стрию і Сколім і москвофільсько-народовсько-радикальний circulus vitiosus. Осінна сесия ради державної і політичне положенє. Загальне право виборче. Нове міністерство австрійське. Коаліція. Контр-коаліція слов'янська пропагована молодочехами, а русини. Коаліційна політика стрийсько-жидачівська. Вибір посла до ради державної в Жовкві-Раві-Сокалі. Програма коаліційного міністерства. «Руський клуб» в новім положеню а «Діло». «Галицько-руська матиця» в руках радикальних москвофілів. Російський консулят у Львові. 712
58. Міністерство коаліційне кн[язя] Віндішгреца, становище «Руського клубу» і вигляди політично-національні українського народу. Консолідаційні віча в Стрию і в Жидачеві. Посольське справозданє п[осла] Романчука в Бібрці і проголошенє принципйальної політики.727

59. Маркіянове свято.736
60. Змаганя молодочехів до поваленя коаліційного міністерства кн[язя] Віндішгреца т[ак] зв[аною] слов'янською антикоаліцією. Заманюване «Руського клубу» до сеї антикоаліції. Дві політичні струї в «Руськім клубі». Читанє «Діла». Напір «Галичанина» і єго напасти на народовців. Проголошенє «принципіальної» політики в Бібрці. Промови Романчука і Барвінського в держ[авній] раді. Справа фідеїкомісу і музею Дідушицьких. Віче в Дрогобичі і напасти на п[осла] Барвінського. «Правда» про принципіальну політику. 752
61. Відворот від принципів заяви з 25/11 1890 і «Народної програми». Читанє в народній політиці. Критика проф[есора] Вахнянина сего хитаня в розвідці «Руська справа» і в споминах про «нову еру». Звіт про наради руських псослів-народовців у Львові 22 січня, 27 січня, 29 січня і 14 лютого 1894 про політичне становище.781
62. Іменованє мене членом ц[ісарсько] к[оролівської] галицької Ради шкільної краюї. Моє послуханє у цисаря Франца Йосифа і міністра просвіти д[окто]ра Мадейського. Устрій тодішньої Ради шк[ільної] кр[айової] і єї склад. Моє в ній становище. Мої змаганя до під'єму українського шкільництва і робота для придбаня українських учебників. 818

Додатки до третьої частини «Спомини з мого життя».

- Внесеніє рускихъ пословъ соймовыхъ дотычно условій примиренія.841
- Лист пок[ійного] Володимира Барвінського, основника і редактора «Діла» до д[окто]ра Червінського, власника «Reform-и» а відтак «Gazety Narodow-oї».848
- Письмо барона Ерба, секц[ійного] шефа в міністерстві внут[рішніх] справ до крилошанина Теофіля Павликова з 5/17 VIII 1891 року.860
- Народна програма.870
- А. Вахнянин. Матеріяли до політики русинів від часу так званої «нової ери».875
- Заява проф[есора] д[окто]ра Омеляна Огоновського в справі правописи.885
- Внесенє в справі підмоги і відписаня податків громадам потерпівшим від градобітя і бурі.896

Бесіда посла Юл[іана] Романчука виголошена в загальній розправі в палаті послів ради державної на 25-ім засіданю д[ня] 19 н[ового] ст[илю] червня 1891 р.	898
Бесіда посла Олександра Барвінського, виголошена на 33-ім засіданю палати послів державної ради дня 20 н[ового] ст[илю] червня 1891 р. під час спеціальної розправи бюджетової при бюджеті міністерства просвіти.	905
Protokół, spisany z posiedzenia ankiety dnia 25 maja 1892, zwołanej przez Prezydium ck. Rady szkolnej krajowej wezwaniem z dnia 16 maja 1892 I. 291 w sprawie ustalenia pisowni ruskiej. Przewodniczący: Wiceprezydent ck. Rady szkolnej krajowej dr. Michał Bobrzyński.	916
Народна програма ухвалена зборами мужів довір'я політичного товариства «Народна рада» у Львові д[ня] 24 н[ового] ст[илю] березня 1892 р.	946
Бесіда пос[ла] Барвінського виголошена дня 6 н[ового] ст[илю] мая 1892 р. на 125-ім засіданю палати послів в розправі над внесенем про стабілізацію окружних інспекторів у Галичині.	950

Додатки до четвертої частини «Спомини з мого життя».

Промова посла Барвінського виголошена в бюджетовій розправі над етатом міністерства просвіти на 194-ім засіданю палати послів дня 3 лютого 1893 р.	953
Profession de foi молодих українців.	960
Промова пос[ла] Барвінського виголошена дня 8 н[ового] ст[илю] лютого [1893 р.] на 197-ім засіданю палати послів при дискусії бюджетової над «школами народними».	966
Анатоль Вахнянин. Матеріяли до політики русинів від часу так званої «нової ери».	973
Коментарі	980
Пояснення слів	1010
Анотований покажчик імен та назв	1029
Географічний покажчик	1101

ВСТУПНЕ СЛОВО

Любомир Винар, Микола Жулинський

«Як настане такий час, що
Вся руська земля збереться
під одну власть, дак була б тоді слава,
що про се дбала русинська інтеллигенція».

Пантелеймон Куліш

Провідник і поборник ідеї Соборної України Олександр Барвінський здійснив величезну роботу, аби витворити українську націю в єдиний загально-національний «суцільний культурний організм», «здібний, як писав у 1905 році Іван Франко, до самостійного культурного і політичного життя». Енергійний, творчо плідний «культурник» Пантелеймон Куліш високо цінував послідовні зусилля «любого друга Олександра» (так щиро він звертався до Барвінського в листах) поєднати діяльність галицьких діячів соборницького спрямування із наддніпрянськими «громадами» задля утвердження в суспільній свідомості українців концепції єдиного українського народу.

Олександр Барвінський був один із чільних діячів останньої чверті XIX – першої чверті XX століття в Західній Україні, на долю якого випало бути в серцевині культурного, наукового, освітнього, літературного, громадсько-політичного, релігійного життя і активно впливати на розвій національного самоусвідомлення населення Галичини і Буковини. Він усвідомлював свою роль, вагу своєї праці передусім на освітньо-педагогічній ниві, намагаючись ще за життя опублікувати свої спомини, в яких розгортається панорамна картина драматичного процесу національного відродження кінця XIX – початку XX століття. О. Барвінському пощастило видрукувати частину – від 1854 року до року 1888 – своїх спогодів у двох книгах, які на сьогодні є унікальною бібліографічною цінністю. «На моєму віку довелось мені пережити не одно, зустрінутися і познакомитися з визначними людьми, приглядатися розвиткові і поступови культурних народів і самому бути учасником змагань нашого народу

українсько-руського до витворення умовин для его самостійного ествованя, розвитку і поступу»¹, – писав він у «Передньому слові» до першого, в 1912 році, видання своїх «Споминів».

Отож, Пантелеймон Куліш у листі від 27 березня 1876 р. вітав свого друга із започаткуванням ним буковинського альманаха, для якого він пропонує назву «Русчина», щоб «в сій назві розумівся стяг, поставлений Руссю у своєму Покутті»². Скупий на похвалу гордий наддніпрянець упевнений, що такі ініціативи і діла русинської інтелігенції, найяскравішим представником якої і був Олександр Барвінський, будуть гідно пошановані достойно уславлені тоді, коли «вся руська земля збереться під одну власть»³.

Скромним відзначенням заслуг Олександра Барвінського – видатного публіциста, видавця, педагога, просвітителя, організатора українського політичного, громадського, культурного, наукового, освітнього життя, поборника соборницької ідеї було перевидання частини першої та другої його «Споминів з мого життя» як першого тому з доповненнями автора і його сина Богдана Барвінського. І ось з'являється другий том зафіксованого мемуаристом досвіду, зібраного протягом усього його довгого віку для нащадків.

Моє жите обіймає спору частину в історії нашого народного розвитку писав Олександр Барвінський у «Передньому слові» до першого видання, «а спомини, котрі я списав, можуть пояснити в дечім не одну сторінку не зовсім виясненого нашого народного розвитку, бо сі стрічки не мають иншої мети, як щиро і правдиво зобразити ті відносини, котрих я parva pars fui (був їх частиною)»⁴. Для того, щоб краще зрозуміти той історичний відрізок часу, глибше вияснити складні політичні, громадські і культурні процеси, що охоплюють майже 20 років (1860 – квітень 1907), зрозуміти велич цієї постаті, слід заглибитися в «Спомини з мого життя», які писалися протягом 1915 – аж до смерті 1926 рр. Тому у 2004 р. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України разом з Вільною Академією Наук у США розпочали видавати «Спомини з мого життя» Олександра Барвінського. Було видано I-й том, який вмістив першу та другу частину «Споминів» і охоплював період 1860– 1880 рр. Перша частина спогадів (опублікована у 1912 р.) була підготовлена О. Барвінським та його сином Богданом до перевидання, але так і не була перевидана, друга – видана у 1913 р. Видання 2004 р. врахувало всі зміни, які були внесені у першу частину.

¹ Олександр Барвінський. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. – Нью-Йорк–Київ: Вид-во «Смолоскип», 2004. – С. 39.

² Там само. – С. 186.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 39.

Третя і четверта частини друкуються вперше, хоча окремі фрагменти друкувалися у пресі (див. археографічний вступ). Ці частини «Споминів» охоплюють період 1888–1894 рр., коли Олександр Барвінський стояв у центрі життя Галицької України; написані вони були протягом 1915–23. XI. 1922 рр. Вони є важливим інформаційним джерелом не лише з історії, громадського і культурного життя Західної України і її зв'язку з наддніпрянською Україною, а й Австрії, Німеччини, Польщі, Сербії, Чехії та інших країн.

На сторінках «Споминів» можна дізнатися про політичну боротьбу, яка точилася між народовцями з одного боку, москвофілами і радикалами з іншого, а також між москвофілами та радикалами; про політику «нової ери» і «вільної руки», про роботу галицького сейму, австрійського парламенту і участь в них русинів. Детально висвітлюється діяльність політичного товариства «Народна рада», «Руського клубу» та «Народного дому», осмислюються складні українсько-польські стосунки, організація і роль «Польського кола». Йде мова про німецько-чеські суперечності, про коаліції і контрcoalіції. Можна довідатися про боротьбу навколо так званого «фонетичного правопису» і роботу по організації українського шкільництва та видання українських підручників. Серед аспектів багатогранної діяльності Олександра Барвінського важливим є питання про створення кафедри історії України-Руси у львівському університеті. Неоціненним фактологічним матеріалом є розповідь про роботу багатьох товариств: «Просвіти», «Наукового товариства ім. Шевченка», академічного товариства «Ватра», «Січі», «Буковина», товариство безпеки від вогню «Дністер» та ін. Багато цікавих сторінок присвячено видавничій справі: видання «Правди», «Діла», «Руської історичної бібліотеки» та ін.

«Спомини» є важливим джерелом для розуміння відносин і зв'язків з політичними діячами того часу (графом Бадені, графом Кальнокі, князем Адамом Сапігою, бароном Таффе, князем Віндішгрецем та ін.), з західно-українськими, буковинськими і наддніпрянськими політичними, громадськими і культурними діячами. Особливу цінність представляють спогади про неоднозначні відносини між О. Барвінським і І. Франком та М. Драгомановим.

Як бачимо із «Споминів», Олександр Барвінський не тільки широко окреслив багатобарвне життя свого народу, а й історично та політично обґрунтував загальноєвропейську перспективу українського народу.

З «Споминів» яскраво викристалізується і сама постать автора – людини, для якої ідея служіння своєму народові стає невід'ємною частиною його ества, чесного і невтомного борця за розбудження і оживлення українського духу, послідовного у своїх пориваннях до усамостійнення української нації.

Друкована третя та четверта частини спогадів з'являються як другий том «Споминів з мого життя» з відповідними коментарями Богдана Янишина, впровадженням і археографічним вступом.

В археографічній передмові подано дані про історію видання друкованих частин «Споминів», про рукописну спадщину, що становить том і яка зберігається у Відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України в Києві. Цей том готувався до друку Альбіною Шацькою, упорядником цього видання.

Маємо надію, що третій том «Споминів з мого життя», до якого вийде п'ята частина, також побачить незабаром світ.

Редактори та упорядник висловлюють щиро подяку всім, хто причетний до виходу цієї книжки. Щиро дякуємо Українській Вільній Академії Наук у США та Українській Американській Асоціації Університетських Професорів за фінансування «Спогадів» О.Барвінського (ч. III та IV).

Особлива подяка завідувачому Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Галині Бурлаці.

Окрема подяка академіку Миколі Жулинському, директорові Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України за сприяння при підготовці видання.

Б. Янишину дякуємо за уважне і ретельне прочитання тексту «Споминів» і написання коментарів.

Слова щирої вдячності висловлюємо Я.Погребенник за переклади, зроблені у тексті «Споминів». Також дякуємо пп. Мирослава Рудка та Федора Шумиляка за переклад листа барона Ерба з німецької неоготіки.

Археографічний вступ

Альбіна Шацька

Том містить тексти «Споминів з мого життя» (III та IV частини), додатки (до III та IV частин), які розміщуються наприкінці основного тексту, коментарі (основного тексту), анатований покажчик імен та назв, географічний покажчик та пояснення слів.

Тексти подано за автографами, які зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. 135, од. зб. 2–21) та охоплюють період 1888–1894 рр. (гл. 1–62).

Повний текст друкується вперше. Окремі уривки і фрагменти розділів публікувалися в періодичних виданнях та брошурі, яка містила більшу частину розділу 12 з мемуарів (Барвінський О. «Як я написав «Ілюстровану історію Руси». – Л., 1926). Далі подаємо публікації фрагментів «Споминів з мого життя» у часописах хронологічно: «Із Споминів з мого життя» / Учительське слово. – 1922. Ч. 11–12. У вступних заувагах до публікації (уривок з першого розділу III ч.) О. Барвінський зазначає: «Отже й серед трудних воєнних обставин не кидав я пера, а в 1915 р., проживаючи в Празі, писав я дальше 3-ю часть та вернувши до Львова успів довести вже до 1894 р. (доси написаного маю вже 3 томи із сего подаю отсю малу частину) та сподіваюся, що знайдеться накладник, котрий видасть сю працю, котра містить чимало зовсім невідомих згадок з нашого життя» (с. 1). У 1924 р. на прохання редакції «Старої України» О. Барвінський друкує уривок «Зі Споминів з мого життя: Справа покликання проф[есора] Володимира Антоновича на катедру історії України-Руси на львівському університеті» (№№ IX–X. – С. 137–139). Розширений варіант цього ж матеріалу під заголовком «Заснування катедри історії України в львівському університеті» О. Барвінський опублікував у «Записках наукового товариства ім. Шевченка» (1925. – Т. CXLI–CXLIІІ. – С. 1–18). У 1993 р. І. Чорновол у збірнику «Україна в минулому» (К.-Л. – Вип. IV. – С. 153–162) підготував і прокоментував розділ 10 «Спомини з мого життя. Часть III», у 2000 р. він же у альманасі «Молода

нація» (№ 3) опублікував і прокоментував уривок з 22 розділу «Спомини з мого життя» (с. 229–243).

Текст «Споминів з мого життя» записано у загальних зошитах з численними вклейками і додатками з друкованих матеріалів (газет, журналів, брошур тощо). В кожному зошиті зазначено дату початку або кінця запису (інколи – те і друге):

№ зошита	Період, про який ідеться	Дата написання або закінчення	Ф. 135 Од. зб.
1	1888–1889	нап. 1915	2
2	1888–1890	закін. нап. 5. VII 1915	3
3	1889–1890	поч. 6. VII 1915	4
4	1890–1891	поч. 24. II. 1916	5
5	1890	дата. нап. і зак. відсутн.	6
6	відсутн.	30. X. 1917	7
7	–”–	27. V. 1918	8
8	–”–	20.VIII.1919	9
9	–”–	поч. 19.V.1920, зак. 31.V.1920	10
10	–”–	поч. 1.VI.1920, зак. 15.VIII.1920	11
11	–”–	поч. 15.VIII.1920, зак. 3.IX.1920	12
12	–”–	поч. 23.X.1920, зак. 4.XI.1920	13
13	–”–	поч. 25.III.1921, зак. 27.V.1921	14
14	1892	поч. 28.V.1921	15
15	відсутн.	поч. 19.V.1922, зак. 1.VI.1922	16
16	–”–	поч. 2.VI.1922, зак. 11.VI.1922	17
17	–”–	поч. 13.VI.1922, зак. 30.VIII.1922	18
18	–”–	поч. 31.VIII.1922, зак. 17.IX.1922	19
19	–”–	поч. 26.IX.1922, зак. 23.X.1922	20
20	–”–	поч. 23.X.1922, зак. 23.XI.1922	21

Частину третю становлять зошити 1–18 (ф. 135, од. зб. 2–19); частина IV – зошити 18–20 (ф. 135, од. зб. 19–21). Між III та IV частинами нема чіткої межі: кінець третьої частини і початок четвертої – в одному зошиті 18 (ф. 135, од. зб. 19). У «Змісті Споминів з мого життя» (від 1888 року до [28. IV. 1907] ф. 135, од. зб. 1) Богданом Барвінським зроблено запис: «III часть – закінчення і IV часть зошити XVIII–XX», тобто: зі стор. 813, глави 51 починається четверта частина і закінчується главою 62, стор. 1202. Тому тексти третьої та четвертої частин подаються разом – як одне ціле. В зошиті 20 (ф. 135, од. зб. 21) зазначено відсутність стор. 1031 (Б. Барвінський у зошиті зі «Змістом» на с. 21 зробив теж такий запис). При публікації враховано всі вказівки автора щодо переносу текстів з одного місця на інший (з одного зошита в інший). Наприклад, «від стор. 85 до 88 перенести на стор. 97» (зошит 3); «с. 220 – з зошита VII тут вийде розділ 19 від с. 260–280, с. 226 – тут вийде уступ із с. 222 до 233 включно, с. 226 – сей уступ перенести на стор. 234, с. 234 – тут вставити уступ із с. 226–228» (зошит VI); «с. 260 – сей розділ буде перенесений перед 18 на с. 220 до зошита VI», «під сей наголовок вийде цілий уступ з зошита IX від с. 344–353» (зошит VII); «с. 378 – се має бути перенесене від с. 378–392 до XIV зошиту» (зошит X) та ін. Всі додатки по бажанню автора подаються після основного тексту III та IV частин окремо для кожної частини. («Се вийде яко додаток при кінці тому «Споминів» (зошит I); «додаток до «Споминів» при кінці тому помістити» (зошит VI); «на кінці тому помістити долучений до сего зошита додаток» (зошит XIV) та ін. Назви додатків зазначаються у «Змісті» до тому на початку книги.

Тексти подано без купюр чи стилістичного редагування. Переважно збережено правопис оригіналу. Зроблено незначні орфографічні виправлення: уніфіковано написання літер «і» та «ї», а саме: після приголосних замість «ї» пишеться «і»: коаліція – коаліція, народовці – народовці, бесідник – бесідник, ціла – ціла, «Діло» – «Діло», міністр – міністр, князів – князів, виділ – виділ, діловодство – діловодство та ін.; після голосних, або на початку слова залишається літера «і»: їзди, сеї, їх, краєвої, народної, свої, стоїть, гострої, їм, отруї та ін.; подаємо апостроф на означення роздільної вимови губних приголосних із йотованими: пам'ятник – пам'ятник, підем – під'ем, довіре – довір'є, слов'янської – слов'янської, обективна – об'ективна, розв'язати – розв'язати, обов'язок – обов'язок, нав'язані – нав'язані та ін. Части «ся», «сь», «ме», «мо», «мете» – пишуться разом: поділяеться – поділяється, походить ме – походитиме, вибивати муться – вибиватимуться, ставити ме – ствитиме, працювати мемо – працюватимемо, держить ся – держиться, користували ся – користувалися та ін.; частки «б», «ж» пишуться окремо: требаб – треба б, колиб – коли б,

алеж – але ж, робилаб – робила б, вжеж – вже ж, однакож – однако ж та ін.; суфікси «ск», «цк», «тн», «н» – пишуться з м'яким знаком: людскість – людськість, українофільський – українофільський, адвокатску – адвокатську, посередно – посередньо, довголітного – довголітнього, руских – руських, народовецкі – народовецькі, дневникарских – дневникарських, осінної – осінньої та ін. В іменниках і прикметниках на кшталт свідомість, духовенство, просвіта, свічка, освіта, психологія, польонофіл, етимологічна, віденьских, фільологічна, ріжньоцьвітні та інші знімаємо пом'якшення. Залишаємо непослідовне написання назв місяців: «листопад» і «падолист», «цвітень», «май» і «травень»; «марц», «березень» і «березоль»; залишаємо непослідовне написання іменника «житя» і «жите»; прізвища Драгоманов і Драгоманів. За сучасним правописом подаємо написання разом, окремо або через дефіс прислівників, сполучників, частки з прислівниками, прийменників з прислівниками, прислівників з частками, сполучників з частками, сполучників з прислівниками: на дальше – надальше, в горі – вгорі, тимто – тим-то, начеб то – начебто, в ряди-годи – вряди-годи, на останку – наостанку, нераз – не раз, себ то – себто, як раз – якраз, яке небудь – яке-небудь, як найширше – якнайширше, о стільки – остільки, віцепрезидент – віце-президент, з окрема – зокрема, що небудь – що-небудь та ін. За сучасним правописом подається написання слів з великої та малої літери; уніфіковано випадки вживання лапок. Є деякі пунктуаційні правки.

Показчик імен та назв і географічний показчик зроблено тільки за оригінальними текстами Олександра Барвінського та додатками до цих текстів.

У показчику імен та назв уточнено деякі нез'ясовані позиції з попереднього тому «Споминів з мого життя» (ч. I та II). Під час укладання показчиків використано інформацію з енциклопедичних джерел та бібліографічних довідників, як зарубіжних, так і виданих в Україні. Було використано також видання: О. Огоновський «Історія літератури руської [української]». – Ч. II, відділ 1–2. – Л., 1889; Ч. III, відділ I. – Л., 1891, відділ 2. – Л., 1893; Левицький І.Є. Александр Барвінскій в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю. Л., 1901; Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990; Листування Михайла Грушевського / Упор. Г. Бурлака. Ред. Л. Винар. – К.-Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 1997; Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. – Л., 2002 та ін.

Переклади іншомовних слів, висловів і текстів, зроблені Я.М. Погребенник. Переклад листа барона Ерба (з німецької неоготіки) – М. Рудка та Ф. Шумиляка. Переклад додатків «Заява проф[есора] д[окто]ра

Омеляна Огоновського в справі правописи» та «Protokół, spisany z posiedzenia ankiety dnia 25 maja 1892, zwołanej przez Prezydium ck. Rady szkolnej krajowej wezwaniem z dnia 16 maja 1892 I. 291 w sprawie ustalenia pisowni ruskiej. Przewodniczący: Wiceprezydent ck. Rady szkolnej krajowej dr. Michał Bobrzyński» (з польськ.) – Б. Янишина.

Посторінкові авторські примітки та посторінкові переклади позначені арабськими цифрами з дужкою: 1), 2), 3) і т. д. із зазначенням [– Ол. Б.], або [– Ол. Б.; перекл. – Ред.], або – Ред.; коментування Б. Янишина – цифрами без дужок: 1, 2, 3, 4 і т. д. в кінці тому.

У тексті Олександр Барвінський нерідко посилається на видання «Спомини з мого життя» (I та II частини, 1912, 1913 рр.). Для зручності читачів змінюємо ці посилання на сучасне видання: «Спомини з мого життя». Частина перша та друга. – Нью-Йорк–Київ, 2004 р.

Авторські підкреслення в оригінальному тексті передаються курсивом. Авторські скорочення розкриваються у квадратних дужках [], непрочитані слова позначаються у ламаних дужках <нрзб.>, нечітко написані слова, прочитання яких сумнівне або слова, які додані редакцією для смислового завершення фрази (наприклад: «В утраквістичних семінарах брали <участь> в українських поранках також ученики й учениці польської народності...»), подано у ламаних дужках <>.

Підготовка тексту, археографічний вступ, покажчик імен та назв, географічний покажчик, пояснення слів – А. Шацької, коментарі – Б. Янишина.

СПОМИНИ З МОГО ЖИТТЯ

(1888–1889)

Третя і четверта частини

«Й уразумієте істину й істина свободить все?»

Єванг. св. Іоана гл. 8. 32.

«Der Mensch irrt, solang er strebt.»

Goethe, Faust.

(Prolog im Himmel. Der Nerv.)¹⁾

«Я в світі щиро працював

Я сіяв те що Бог послав.»

П. Чубинський.

1915.

¹⁾ «Людина помиляється, поки прагне до чогось» (Гете. «Фауст». Пролог в небі. Нерв.). – *Ред.*

Передне слово¹⁾

Два роки майже минає з того часу, як я пустив у світ другу часть «Споминів з мого життя» і задумав опісля дальше снувати пасмо подій, що в'яжуться з моїм і моєї сім'ї переселенєм з Тернополя до Львова, з новим полем моєї діяльности заводової і народної. Однак літом 1914 р. склалися страшні події, що перемінили наш рідний край в пожарище полите струями крови, пооране гарматними набоями, зрошене потоками сліз, засіяне трупами і вкрите чорною габою важкого смутку, туги і розпуки. Несподівано наглий і нагальний залив нашого краю московською навалою приневолив мене поквапно виїхати зі Львова до Відня 30 серпня 1914 р., а звідтам 19 жовтня 1914 до Праги з моїм сином Василем, лишити дітей, внуків і свою рідну хату на Боже Провидінє, а в ній також всі за півстолітя зібрані і збережені пам'ятки з нашого народного життя, всю переписку з ріжними визначними письменниками, народолюбцями і політичними личностями, з моєю дружиною і дітьми. Тим способом перервалася зв'язь з моєю сім'єю і з рідним краєм, а тривожні вісти, що долітали про події в нашім краю і у Львові, налягли важким каменем на моє серце, невимовно ворушили мій ум і доводили нераз до розпуки. І в таких важких та сумних хвилях насувалися мені на тямку Шевченкові слова жалю і банованя за рідним краєм:

Заросли шляхи терними
На тую Вкраїну,

¹⁾ Жерелом сих «Споминів» є передовсім моя пам'ять, яку Всевишній зберіг мимо всяких невзгодин, так що багато розмов з усякими людьми міг я повторити не раз щодо слова. Окрім того, переписка з моєю дружиною, з котрою листувався я майже щоденно, коли проживав поза домом, а також багата переписка з ріжними людьми, що мимо московських і польських ревізій остала непорушена і творить багатий архів. На останку часописи, брошури й книги і видання. З пам'яти, з переписки й тих інших жерел наводжу виїмки з означеннем, звідки вони виняті. Із стеног[рам], протоколів соймових і парламентарних подаю у вірнім перекладі мої й деякі інші промови, промовчувані навмисне нашими часописями. [— Ол. Б.]

Мабуть я її навіки,
Навіки покинув,
Мабуть мені не вернутись
Ніколи до дому ...
... О Господи,
Дай мені хоч глянуть
На народ оттой убитий,
На тую Україну.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили...

Тільки кріпка віра в Божу справедливість і провидіне лагодили сей невимовний біль, що кровавив серце, пригноблював і замрачував ум, висував в уяві грізні образи безвихідної будучини. Перегодом при ненастанній роботі спроможно мені було дійти до такої рівноваги умових сил і до такого втихомирення, що я міг дальше вести розпочате діло, списувати згадки про минувші події з мого життя і подати спромогу до їх оцінки і безсторонного суду нашій суспільности.

Ся третя часть «Споминів» присвячена головно народно-політичним подіям, котрих учасником довелось мені бути з почином було стілько поговорів і наклепів, сплетень і видумок, стілько дев'яťдесятих років минувшого столітя. Про сі події розповсюджено невірних поглядів по часописах і брошурах, що давнійше, а не то вже нинішнє покоління не має спромоги витворити собі ясного і не викривленого образу сих подій основно і безсторонно їх оцінити. Тому вважаю горожанським і народним обов'язком подати оскільки се мені спроможно, сю мою прилюдну народну сповідь до відома загалу все те, що доси ще не було оповіщено або було невірно зображене. Все те бажав я списати *sine ira et studio*, щиро і вірно, не обминаючи і похибок, котрих чимало було в наших народно-політичних змаганнях яко народу політично не виробленого, до політичної роботи слабо приспособленого. Виява похибок не тільки не наводить ніякого сорому, але навпаки може послужити наукою для грядучих поколінь, а для учасників минувших подій бути стілько оправданем, що як в усякім людським змаганю не може бути без похибок, так і в народно-політичній діяльності обминути сего зовсім не можна. Тому слова Гетого «*Der Mensch irrt, solange er strebt*» можна тут приложити зовсім влучно, бо не помиляється тільки той, що нічого не робить! З того становища сподіваюся предметової оцінки також і моєї участі в минувших подіях, згаданих в отих споминах.

В Празі, на Сміхові в цвітні 1915.

1. Переселенє моє до Львова. Приділенє до учит[ельських] семінарий. Відносини в львівських учит[ельських] семінариях. Наука в віділовій школі с[вятих] с[естер] бенедиктинок вірменських. Тісніші взаємини з проф[есором] Партицьким в наукових і літературних справах. Справа т[ак] зв[аної] фонетичної правописи. Внесене подання народовецьких товариств до Ради шк[ільної] кр[айової] о заведенє т[ак] зв[аної] фонет[ичної] правописи в школах. Віднова видавництва «Правди».

Дня 4 листопада 1888 р. розпроцававшия з дорогим у моім житю Тернополем і єго сердешною Громадою, виїхав я з моєю сім'єю на нове місце побиту, до Львова, з котрим мене лучили спомини ще з наймолодших літ. Міністерство просвіти приділило мене до мужської семінарії учительської з постановою, що маю учити також українського язика в женській семінарії, а Рада шк[ільна] кр[айова]' на основі сего міністерського рескрипту поручила мені наразі в женській семінарії управляти практичними лекціями кандидаток IV року, що відбувалися в укр[аїнській] взірцевій школі. Таким способом вступив я до служби в обидвох учительських семінариях, яко приділений професор, а оставав на стані тернопільської семінарії, де я був ще також членом іспитової комісії для учителів народних шкіл аж до покінчення єї трилітя.

Директором мужської семінарії львівської був тоді *Жигмонт Савчинський*, а що він був послом до державної ради і наслідком того мав відпустку, провадив управу семінарії проф[есор] *Луциян Татомир*, з котрим я жив у дружних взаєминах (гл. «Спомини», II ч., стор. 241). Там зустрінувся я з давними знакомими *Ом[еляном] Партицьким*, професором укр[аїнського] язика й *Іваном Бічаєм*, професором господарства та *Адамом Кулічковським*, професором польського і німецького язика, автором «Історії польского письменства». Гр[еко]-кат[олицьким] катехитом був тоді о[тець] *Александр Стефанович* (нині на висулуженині), котрий сповняв обов'язки катехита також в женській семінарії. Лат[инським] катехитом був кс[ендз] *Твардовський* (опісля єпіскоп-суфраган, а тепер архієпіскоп львівський). Крім згаданих тут катехитів, попередньо названі і всі інші учителі давно вже померли. Нинішній склад учит[елів] збору нічим не пригадує давньої минувшини, а також цілий напрям і настрої в семінарії змінився зовсім.

Небавом після мого приділення до Львова прибув сюди давний мій директор тернопільської семінарії д[октор] *Северин Дністрянський* на становище краевого інспектора, котре заняв після перенесеня в стан супочинку *Тимотея Мандибуря* і обняв також нагляд над муж[ською] семінарією. Інспекцію жен[ської] семінарії поручено Болеслави Баранов-

ському. Коли я прийшов до Ради шк[ільної] кр[айової] представитися д[окторові] Дністрянському, зачудувався я чимало, що він повитав мене по-руськи, хоч за весь час попередних взаємин між нами як в урядовім, так і в позаурядовім життю ніколи не заговорив до мене нашою рідною мовою.

З директором Савчинським не мав я урядових зносин, однак був з ним знакомий і деколи з ним зустрічався, бо в ряди-годи являвся він в учит[ельській] семінарії. Був се чоловік високого росту і поставний, а з его виразистого лиця проявлялася висока інтелігенція і бистрота ума. Родом русин, однак одружений з вельми патріотично настроєною полькою, Ядвігою, вважав себе членом польської суспільности та їй жертвував свої визначні здібности а також дітям дав зовсім польське народне вихованє (син Генрих, радник кр[айового] виділу (вже покійник) й щодо обряду латинником, хоч вітця его на смертній постелі приготавляв до переходу з туземного життя на той світ о[тець] А. Стефанович). З заводу історик був він в молодім віці, як знаю по пересказу від пок[ійного] о[тця] Ільницького, зайнятий в редакції краківського «Czas»-у і там перенявся польською ідеєю подібно, як русин редактор «Зорі галицької» *Плятон Костецький* став головним речником польських змагань в «Gazet - i Narodow-ий», видаваній також русином з роду, Яном Добжанським. Пок[ійний] Савчинський висловився раз якось про свою народну приналежність, що в нім польська і руська кров так перемішалася, що годі найти границю. А все ж таки виступав усе і всюди яко поляк, хоч в Раді шк[ільній] засідав довгі літа задля свого руського походження.

Подібно як Савчинський, походили з руського роду его заступник-управник семінарії Л. Татомир (его іменники і певно свояки дальші є руськими священиками в Перемиській єпархії) і *Людвик Дзедзіцький*, директор женської семінарії, з котрим я товаришував на викладах історії у проф[есора] Цайсберга на філософ[ському] віділі. Родина Дідицьких також священича в Перемиській єпархії, а з неї походив відомий редактор «Слова» Богдан Андрієвич¹⁾. Людвик Дзедзіцький, бо так він писався, був учасником польського повстання в 1863 р., імовірно одушевлений до того якоюсь патріотичною полькою, подібно як і деякі з моїх тернопільських товаришів шкільних пішли з любовних понук до сего руху. Тим способом пропадали для нашого народу визначні і з[д]ібні сили. Так Татомир однак, котрий замолоду був домашнім учителем дітей кн[язя] Адама Сапіги і там перенявся польською народ[ною] ідеєю, хоч почував себе поляком і трудився з успіхом на ниві польського письменства, був

¹⁾ Сей підписувався на своїм перекладі «Слова о Полку Іг[оревім]» напечатанім в часописи «Пчела» (Львів, 1849) – Богдан Дзедзіцький». [– Ол. Б.]

справді виїмковим типом винародовленого русина, бо не тільки не мав у собі питомої звичайно винародовцям загорілости, але навпаки глядів вельми критичним оком на польську політику й історію та її представників і відносився із справдешньою прихильністю до русинів. Особливо се виявлялося у взаєминах з пок[ійним] Партицьким і зо мною. З того огляду мої службові відносини в семінарії мужьській були вельми добрі, хоч обставини в самій школі були зовсім інші, як в тернопільській і були головно вислідом впливу личности першого її директора Савчинського.

Чоловік визначних здібностей і широкого знання, знаменитий бесідник і стиліст, заслужений на полі польського виховного письменства цінними розвідками і виданнями, з повагою і впливом члена Ради шк[ільної] кр[айової], посла соймового і держ[авної] ради, не в'язався ніякими формальностями та давав широку волю й учительським силам та учительським кандидатом. Се мало до певної міри добрі наслідки, бо давало спромогу до вироблення самостійности і розвитку індивідуальности як між учителями, так і між учениками. Однак мало се також доволі значні від'ємні наслідки. Яко бувалець і видалець, обдарований до того питомим українському народови дотепом і гумором, та особливим даром оповідання, Савчинський в перестанках між шкільними годинами науковими оповідав зібраним у своїй канцелярії учителям всілякі пригоди й події, так що учителі, заслухавшись влюбім оповіданню директора, не чулися не раз, як убула вже половина з їх години наукової, котрої не оден з них не міг уже надолужити. Тим способом також ученики-кандидати привикали вважати себе слухачами наче б якогось полууніверситету, а се від'ємно відбивалося на точности, пильности, і карности та на вислідах науки і знання, винесеного з семінарії.

Чималою перешкодою в основнім приготовленю кандидатів до budouчого заводу були також довготривкі іспити учительські, що відбувалися в семінарії. Спершу з засновинами семінарий утворило міністерство просвіти іспитові комісії для учителів народних і виділових шкіл лише при семінариях у Львові і Кракові і тоді візвано всіх тих учителів народних шкіл, що без усякої кваліфікації займали в них тимчасові посади, до складання іспитів перед новоутвореними іспитовими комісіями. Протягом кількох літ зголошувалося в осіннім реченці, а опісля у веснянім по кількасот тимчасових учителів, давньої дати, так сказати б *antiquae educationis*, людий дуже часто вже підхожих віком і вельми слабого знання. Сі іспити забирали стілько часу в семінариях і відривали професорів та директора від звичайної науки, так що дійсну науку за цілий рік, коли ще відчислити перерви під час іспитів зрілости і вступних іспитів з початком шкільного року, можна було обчислити мало що не на половину припи-

саного пляном науковим виміру. Задля таких обставин не вичерпувано приписаного наукового материялу, а так само не було спромоги переводити практичних лекцій кандидатів і педагогічних конференцій з такою точністю, як сего вимагав семінарійний статут і як се було в тернопільській семінарії.

Для характеристики, з яким підготовленем приходили не раз тимчасові учителі (з роду таких, котрим батьки їх говорили: «не хочеш, сину, вчитися, то йди на професора»), подам два лише приклади. Пок[іийний] Татомир питає учителя з історії: «Kto to był Władysław Jagiełło?» Заклопотаний учитель оглядаєся поза себе за помочю, і справді, якийсь добрий дух підповів єму: «Książę litewski», але кандидат не дочув і сказав: «Jagiełło był książdz litewski»¹⁾, чим викликав загальний сміх. Проф[есор] Бічай питав одного учителя з сільського господарства: «Були Ви в пасіці?» – «Був», – відповів кандидат. – «А бачили Ви пчолу?» – «Бачив.» – «Опишіть же пчолу», – домагався професор, а що кандидат сего не вмів, одержав недостаточно і жалувався після, що на два початкові питання відповів, лише на третє не дав відповіді і за се єго спалили при іспиті.

Як у шкільних відносінах з учителями і кандидатами був директор Савчинський за далекосяглою свободою і противником буквального придержування постанов і приписів, так і в урядовану був він ворогом бюрократичної писанини і формалістики, а звичайно полагоджував усі справи свого закладу устно, до чого мав нагоду яко член Ради шк[ільної] кр[айової] і вважав такі уладження, як регістратура, протокол і т[ому] п[одібне] зайвими формальностями. Все отже опиралося о єго визначну і впливову личність і тим стояв і держався єго заклад.

Коли ж наслідком словованя в держ[авній] раді міністер бар[он] Гавдовів до постанови, що послі-професори і директори шкіл мали на час словованя одержувати відпустки, а їх обов'язки мали бути повірені покликаним в тій цілі заступникам, обняв проф[есор] Л. Татомир управу муж[ської] семінарії. Значно молодший віком від Савчинського, намагався він обмежити задалеко посунену в ріжних напрямх свободу в закладі, а також в канцелярійнім діловодстві завести вимагану властями точність. До переведеня тих змін спонукувала єго також і більша одвічальність, котра за все спадала на нього яко тимчасового управника семінарії без такого впливу, який давало Савчинському єго становище. Можна зрозуміти, що не легко доводилося Татомирови переводити такі зміни в закладі, в котрім кільконайцять літ панувала така широка свобода, а сю задачу утрудняла єму також і ся обставина, що він був рівно-

¹⁾ «Хто це був Владислав Ягайло?» «Князь литовський». «Ягайло був ксьондзом литовським» (польськ.). – Ред.

рядним із своїми службовими товаришами, людьми старшими, котрі не легко навикають до нового ладу. До того ж і м'ягка, лагідна вдача Татомира обезоружувала его в случаях, де треба було рішучого і строгого поступованя. Але его основне знане і образоване, широкий світогляд і житевий досвід, его педагогічний і дидактичний змісл, незвичайний дар живого і легкого викладу, его людяність лагодили сі трудности і перепони, які єму доводилося зустрічати за тимчасової а небавом і сталої управи семінарії, хоч не раз із адміністративним відділом шкільної власти мав чималі, часто незаслужені клопоти.

Мене приділено до муж[ської] семінарії якраз на переломі єї обнови, а привиклий в тернопільській семінарії, як і від почину учит[ельської] служби, до точности й обов'язковости в кождім напрямі, зумів я оцінити сі трудности нового управника в его змаганнях і саме задля дружних з ним взаємин старався я єму сю задачу улешувати своїм поступованем, хоч через те в очах старших службових товаришів міг я видаватися строгим формалістом. Мені поручив Татомир господарство на I році та науку історії і географії на курсах кандидатів, а крім того ділився я також наукою укр[аїнської] мови з Партицьким, котрий того предмету учив також в жен[ській] семінарії і не міг сеї науки в муж[ській] семінарії обняти в усіх клясах. Моя задача не була легка передовсім для того, що кляси були доволі переповнені (на I р. було до 60 кандидатів), отже часте перепитуване було неможливе. Навичка до широкої свободи, трудність догляду позашкільного у великім місті, слабе почуте точности і карности у кандидатів відбивалося від'ємно на висліді й успіхах науки.

До львівської семінарії окрім кандидатів, що справді з покликаня йшли до того заводу, стягалося чимало таких людців, що пробували хліба вже з усяких печий або так звані перелетні птиці, що гляділи місця, де легкомудро можна би пересовгнутися і заняти відтак учительське становище задля кусника хліба. Особливо се можна було помічати на I році, на котрий щойно вступали кандидати задля сего кусника хліба. Тим-то вважав я своїм обов'язком з самого почину довести до зрозуміння, що учит[ельський] завід важний, одвічальний і трудний і задля того треба вже з самого почину забратися до сумлінної й основної праці, навикнути вже тут до точности і обов'язковости, щоби відтак сповнити добре задачу просвітника народу. В учит[ельській] семінарії львівській застав я кілька таких перелетних птичок з Тернополя, що тут опинилися, щоби легкомудро пересовгнутися в житю і від сих то дізналися їх товариші, що у мене т[ак] зв[аними] спекуляціями не можна пересовгнутися, а що я вимагаю сумлінної роботи і науки. Тим-то зараз в перших тижнях мого побиту в семінарії почали такі кандидати-спекулянти, такі перелетні

птиці оглядатися за чим иншим і добровільно усуватися з семінарії, не мавши очевидно справдешнього покликання до трудного й одвічального заводу учительського. Кляса спершу переповнена дійшла до правильного числа і науки могли відбуватися успішно і довести до користного висліду. Як в попередних двацяти роках моєї служби не дізнав я з боку молодежи ніяких прикростей, бо старався її зрозуміти, а она розуміла мене, так і тут на новім становищі, скоро лиш молодіж зрозуміла мене, уладились добре наші взаємини. Так само і відносини в учительськiм зборі були для мене вельми добрі. Протягом трех майже літ моєї чинної служби у Львові (бо в цвітні 1891 р. наслідком вибору послом до держ[авної] ради з сільської куриї Брідсько-Каменецького округа я одержав відпустку і вже більше не вернув там до чинної служби) здобув я собі признане шкільних властей і стало іменоване професором² мужської семінарії д[о] 6-го вересня 1892 р., прихильність всього учит[ельського] збору і поважане молодежи.

Із сталим іменованем для муж[ської] семінарії скінчилася моя діяльність в женській семінарії, з котрою лучили мене також добрі взаємини, бо там я зустрічався з деякими товаришами заводовими муж[ської] семінарії: о[тцем] Стефановичем, Партицьким і Бічаєм; лат[инським] катехитом був кс[ьондз] Ніженецький (уже давно покійний) з котрим я свого часу служив в терноп[ільській] семінарії. Директор Л. Дзедзіцький був вельми обов'язковим і точним управником, але щирим привітливим і предметовим чоловіком. Новими товаришами для мене були: д[окто]р *Йосиф Жулінський*, природовець, виходець з Росії, гарячий патриот польський, але вельми людяний чоловік, д[окто]р *Максиміліян Кавчинський* (обидва вже покійники) з Познаньщини, котрий з народного учителя добився здібностями і наукою сього становища, а відтак професури романістики в краківськiм університеті, учитель німецького язика, географії й історії, і пані *Антонина Махчинська*, варшавянка, учителька польського язика, вельми поважна матрона, хоч незамужна, котра не так наукою заслужилася около образования кандидаток, як виховним впливом. Женська семінарія львівська була одиноким закладом у Східній Галичині, де дівчата могли досягнути висше³ образоване, як у виділових школах і приватних пансіонах, але зараз з самого почину надано сій школі майже виключно польську ціху, хоч она мала приготовляти учител[ів] для Східної Галичини. Стілько лише було нашого духа, скільки далося досягнути наукою укр[аїнського] язика і релігії. Потреба було довгих змагань, щоб перевести хоч би лише на висших роках утравізм⁴ в женс[ькій] семінарії, а она не мала також укр[аїнської] школи вправ, бо львівська школа вправ була утворена при муж[ської] семінарії, в 3-х низших клясах мішана (хлопці і дівчата разом) а тільки 4-та кляса була поділена на клясу

хлопців і окрему клясу дівчат. Пані Махчинська, д[окто]р Жулінський і д[окто]р Кавчинський були заграничними силами учительськими і зовсім не знали нашої мови, нашого письменства, нашого духа і життя.

Окрім науки, уділюваної в обидвох семінариях учительських і праці в іспитовій комісії для учителів народних і виділових шкіл, до котрої я війшов в другім році побиту у Львові, учив я ще від часу приїзду мого з Тернополя аж до вибору послом держ[авної] ради всесвітньої історії в приватній школі виділовій с[вятих] с[естер] бенедиктинок вірменських в V, VI і VII клясі. Значне число учениць тамошних переходило відтак по скінченню сьомої кляси до учит[ельської] семінарії (тоді виділова школа мала лише 3 кляси, прилучені до народної 4 клясової, яко V, VI і VII кл[яси]). Там мав я нагоду пізнати вірменського архієпископа Ісаака Ісаковича, ревного опікуна сеї школи, приятеля і почитателя митрополита *Сильвестра Сембратовича*. Архіє[пископ] Ісакович був знаменитим проповідником, а его промови на шкільних торжествах до учениць мали незвичайний вплив на них і на весь учит[ельський] збір. Покійник говорив також знаменито нашою мовою, не раз проповідував, будши ще парохом в Лисці, і яко опікун школи своєї заступав раз на закінченю року шкільного руського катехита та питав учениці русинки з релігії в їх рідній мові. Взагалі відносився вельми прихильно до русинів, між котрими в Станиславівщині провів молодий вік і задля того лучила его щира дружба з нашим митрополитом.

Задля вибору послом до держ[авної] ради я був приневолений залишити дальшу науку у вірменській школі, де я здобув собі прихильність і поважане настоятельок монастиря, учит[ельського] збору й учениць, котрі з плачем прощали мене при відході.

З-поміж службових товаришів лучили мене тісніші взаємини з Ом[еляном] Партицьким. Я війшов з ним у близші зносини будши ще слухачем університету в 1868 р., коли Ом[елян] Партицький, хоч був тоді заступником гімн[азіального] учителя в Тернополі, обняв видавництво «Правди»⁵, а мені поручив єї редакцію спільно з Евг[енієм] Желехівським і Венедиктом Борковським (молодшим братом Ол[ександра] Борковського), що опісля переселився в Росію. Тепер зійшлись ми службовими товаришами, а наука укр[аїнської] мови і письменства, котрої ми оба уділяли в учит[ельських] семінариях львівських, дала нам нагоду обговорювати не тільки наші шкільні досвіди на тім полі, але й взагалі педагогічні, літературні і наукові питання, котрі тоді виринали серед нашої освіченої верстви. Партицький мав основне знане церковнослов'янщини і нашої мови, а притім набув великого досвіду в методичнім навчаню укр[аїнського] язика. Маючи перед собою учениці переважно поль-

ської народности, котрі майже ніколи не чули нашого рідного слова, нашого наголосу, нашої вимови, був він приневолений особливо з оглядом на вимову і на наголос уложити основні в тім згляді правила, оперті на прикладах. Се спонукало его приготовить нове видане его «Методичной грамматики руского языка», виданої ще давною шкільною (т[ак] зв[аною] етимологічною) правописю. Потребу зміни правописи і введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи відчували вельми дійм[а]во особливо учителі нашого языка в школах, де можна було найліпше впевнитися, що т[ак] зв[ана] етимологічна правопис спиняє й утруднює науку, а крім того дає нагоду москвофільським учителям вести послідовне об'єднюване нашого языка з московщиною, спершу залишуванем дашків над самозвуками ô, ê, ûз вимівкою, що они не потрібні, бо буква ані не змокне, ані не змерзне, а відтак поступенним впроваджуванем московських форм, закінчень і висловів.

Тим-то вже мій університетський товариш Євгеній Желехівський, гімназ[іальний] професор в Станиславові, з материялів зібраних нами в редакції «Правди» в 1867 і 1868 рр. у Львові, przygotowляв видане «Словаря русько-німецького»⁶ на фонетичній основі. Т[ак] зв[ана] кулішівка не зазначувала різниці між чистим [т]а йотованим і, [на]пр[иклад], мої, іхати, сіль, сіл, сім, ніс, і сю недостачу, намагалися усунути видавці «Записок київського відділу геогр[афічного] общества» в 1874 і сл[і]дуючих роках та в інших сучасних виданнях і завели двоточкове ї по самозвуках: мої, поїти, але полишили одноточкове і між співзвуками, що насувало великі труднощі у научуваню нашої мови не тільки полякам і жидам, але й русинам. Задля того, коли Желехівський przygotowляв до печати свій «Словар», дораджував я ему, піти дальше, як се сталося в київських виданнях з 70-их рр. і писати ї всюди там, де оно йотоване, або де правильно вимовляється м'якко, отже не тільки: мої, двоїти, але ніс, а навпаки ніс сім, сіл, а навпаки сіль і т[ому] п[одібно]. Желехівський пішов за тою радою, а опісля професор укр[аїнської] літератури в чернівецькім університеті проф[есор] Степан Смаль-Стоцький, намагався сю правопис перевести в шкільнім уживанню, коли ж его внесене відкинено, звернувся з сим домаганем до міністерства просвіти в основнім «Minoritäts votum.»¹¹

¹¹ Minoritäts votum in der vom Uk. Bukowinaer Landesschulrate behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographic eingesetzten Commi[ss]ion, abgegeben im November 1887 von D[okto]r Smal-Stocki und D[okto]r Theodor Gartner Professoren an der Universität in [Černowitz]. Стр. 56 і Nachtrag 10 сторін. Голос меншості у буковинській крайовій шкільній раді щодо врегулювання русинської шкільної орфографії, зафіксований комісією, поданий у листопаді 1887 р. доктором Смаль-Стоцьким і доктором Теодором Гартнером університетськими професорами в Чернівцях. [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

Справа зміни правописи виринула також на передове місце в Галичині і тому Партицький приготував нове видане «*Методичної граматики руського язика*» по сій основі. Справу зміни правописи, котру я обговорював з Партицьким і іншими нашими народовцями на товариських сходинах, постановили ми передовсім вивести на д[н]євну чергу в наших укр[аїнських] товариствах: «Руським товаристві педагогічним», «Просвіті» і «Товаристві ім. Шевченка». Небавом після переселення до Львова вийшов я до виділів усіх тих товариств, «Рус[ьким] педаг[огічним] товаристві» спершу яко заступник голови, опісля і редактор «Учителя», в «Просвіті» і «Товаристві ім. Шевченка» яко заступник голови. В усіх тих товариствах порушив я питане зміни правописи у виданнях сих товариств а також потребу введення т[ак] зв[аної] желехівки в школах і в урядовім уживаню в укр[аїнським] язичі. Міродатною властю, котра мала право вводити такі зміни в школах і шкільних книжках, була Рада шкільна краєва, зглядно Міністерство просвіти і тому-то по довгих нарадах у виділах сих товариств, порішено внести поданя до Ради шк[ільної] кр[айової] і до Міністерства просвіти з домаганем, щоби в школах і шкільних книжках заведено т[ак] зв[ану] фонетичну правопис, прийату в словарі Желехівського. Також виданя «*Руськ[ого] товариства педаг[огічного]*» і «Товариства ім. Шевченка» почали вводити нову правопис, коли тимчасом «Просвіта» держалася ще давньої правописи. «Правда», обновлена в 1888 р., «Дзвінок», «Учитель», «Буковина» прийали т[ак] зв[ану] желехівку, «Зоря» і «Дѣло» держалися етимо[логічної] правописи, а радикальні часописи і виданя держалися правописи «Київського відділу геогр[афічного] общества». Внесенем поданя трьох народовецьких товариств до Ради шк[ільної] кр[айової] і Міністерства просвіти о введене фонет[ичної] правописи в школах висунено сю справу на передове місце і приневолено шкільні власти зайнятися розв'язкою сього питання, котре від 60-их років минулого столітя вважали народовці конечною справою для безпеки самостійного й окремішного розвитку українського письменства і язика⁷. Легко зрозуміти, що москвофіли в дневникарстві і на всяких зборах, особливо «Общества им. Михайла Качковского», підняли завзяту боротьбу проти сього змаганя народовців і воювали давним оружем підзору і наклепу, наче б то народовці змагали до розриву між народом [і] Церквою, до спольщення українського язика і народу і т[ому] п[одібно]. Розгорілася наново завзята язиково-правописна боротьба, як в 60-их рр.⁸, в котрій дійсно не розходилося «о букви і правопис», як звичайно се представляли наші москвичі, але о самостійний і окремішний розвиток народу, его язика і письменства та охорону его перед московщенем. На зборах «Общества им. Качковского» виступали такі борці

проти фонетики, як москвофіл-учитель *Дмитро Третяк* із Старих Бродів, дяк *Фялковський* з Телячого в Підгаєччині і т[ому] п[одібно], котрі темному народови представляли «фонетику» якоюсь страшною «попестю» грізнійшою чуми і холери, напастю на нашу Церкву і церковні книги та богослуженє, «польською інтригою» і т[ому] п[одібно].

Окрім того обговорював я з Партицьким, *К. Лучаківським*, *Теофілом Грушкевичем*¹⁾, *Василем Тисовським* і ин[шими] потребу шкільних видань наших письменників з поясненнями, як се тоді робили німці а за ними також поляки. Отсі наради, в котрих Партицький ставав у пригоді своїми порадами і досвідом видавничим, довели опісля до шкільного видання поезій Т. Шевченка і Ю. Федьковича²⁾, хоч не осягнули сеї мети і не прибрали тих розмірів, як ми спільно обдумали, а то головно задля недостатчі потрібних на се грошових засобів, а також задля того, що я був приневолений займатися ще й иншими справами, а робочих і охочих рук до такої роботи було у нас тоді не багато.

З моїм переселенєм до Львова було зв'язане бажанє київських українців, обговорене під час мого побиту в Києві в 1885 р. піддержки тіснійшої літературної і народної зв'язи між Галичиною закордонною й Україною, а також живійшого розбудження літературного і народного руху в напрямі об'єднання Галичини з закордонними українцями, а сю задачу мала переводити передовсім обновлена осеню в 1888 р. «Правда».

2. Почини свідомости народної єдности українців і галицьких русинів в часах М. Шашкевича. Взаємини з Україною в часах «Вечерниць» і «Мети». «Правда» і становище П. Куліша. Змаганя В. Барвінського і «Діла» до піддержки взаємин між Україною і Галичиною. «Руськ[а] істор[ична] бібліотека» дальшим з[л]учником. Віднова «Правди» і змаганє до з'єдненя укр[аїнських] народовців з радикалами і Драгомановим. «Найпопулярнійша сплетня» про «польські гроші» і «польську інтригу» не завмирає. Єї розповсюджуванє в 60-х рр. і опісля. Наклепи про польські гроші для «Правди».

Свідомість народної спільности й єдности галицьких і російських українців сягає доволі давних часів, проявів перших народних відносин

¹⁾ Єго тоді перенесено наслідком злобного доносу, наче б він мав які-небудь зносини з російським консулом з Чернівців, побіч котрого сидів на концерті з нагоди зборів «Общества им. Качковского» в Коломиї. [— Ол. Б.]

²⁾ Поезії Осипа Юрія Федьковича до ужитку молодежи видав Іл. Кокорудз (вибір з першого повного видання) у Львові 1906. Подібний вибір з творів Шевченка видало «Руське педаг[огічне] товариство» у Львові. [— Ол. Б.]

Галицької Русі, за Маркіяна Шашкевича. «Руській трійці» й її товаришам відомі були українські твори Котляревського, Квітки, Гребінки, перші поетичні твори «гримкого» Шевченка, про котрого згадує М. Устиянович у своїй промові на зборі «руських учених» (1848). Відозва «Головної Руської ради» (1848) зазначає виразно *самостійність і окремішність* 15 мільйонного (тоді) *руського народу супроти поляків і москалів*⁹. Іван Борисикевич, оден з найвизначніших «політиків» європейської міри з часу відродіння Галицької Русі в 1848 р., видає Квітчину «*Марусю*» для ознайомлення Галичан з Україною. Михайло Максимович відзивається в «Кієвлянині» в 50-х роках до галицьких письменників, щоби писали народною мовою, а не змосковщеним язичієм (в роді Лисинецького «Воззр'яніє страшилища во Пештѣ-Будѣ наступающаго»), котре стало входити в уживанє від часу побиту Погодина у Львові і з утворенєм *Денисом Зубрицьким* «Галичско-русской Погодиной колоніи»¹⁰. Одначе всі ті прояви свідомости народної єдности українсько-руського народу були відорвані і не витворили тривкої і сталой зв'язи і взаємин сталих між Галичиною [і] закордонною Україною. Почин до витворення таких сталих взаємин дав щойно *П. Куліш*. Коли він після повороту з заслання вибрався з Костомаровим у подорож до Європи, задержався він також у Львові 8 червня 1858 року і тут зустрівся з проф[есором] Я. Головацьким та взяв собі на пам'ятку камінчик з розвалин збомбардованого в 1848 р. університету, на котрих почали наші народолюбці ставити «Народний дім»¹¹. Я. Головацький відкликнувся небавом до Куліша в листі, висланім до редакції петербурзької «Основи», і там напечатанім (1862), в котрім описує відкрит[я] в «Народнім домі» «Руської бесіди», сього першого огнища народного і товариського життя русинів у Львові, й одушевлене викликане виголошеним при сій нагоді поетичним твором Маркіянового сина *Володимира Шашкевича* «Наша нинішня пісня» (також там напечатанім). В серцю Головацького наново відозвалася тоді заглушена Погодиним українська свідомість, він разом з Б. Дідицьким розповсюджує привожені з Києва львівським купцем Михайлом Диметом українські видання 60-их років: Шевченка, Куліша, Вовчка й ин[ших].

У видаванім Головацьким і Дідицьким літературно-науковім збірнику «Галичанинъ» (1862 і 1863) і в «Слові» появляються перекладом історичні розвідки Костомарова (н[а]пр[иклад] «Дві руські народности» і ин[ші]), поетичні твори *Куліша* і *Кониського* кулішівкою. Сю свідомість народної спільности й єдности з Україною поглиблюють і поширюють ще більше «Вечерниці» (1862 і 1863), а особливо «Мета» (1863–1865), що мала заступити застановлену петербурзьку «Основу» і тут головню Куліш до того помагає своїми поетичними й історичними творами, а також

О. Кониський, котрий з заслання у Вологді в переїзді до Дрезна задержався в осені 1866 р. довший час у Львові та своїм пером запомагав «Мету» перед самим єї упадком і короткотривку «Русалку» В. Шашкевича.

Російські українці відчували отже потребу такої умової та літературної зв'язи з Галичиною, однак всі ті змаганя часто переривалися і треба було нових починів.

Новим, дальшим таким злучником стала «Правда», особливо з того часу, коли знов П.Куліш почав стало пособляти їй своїми творами в 1868 і 1869 р.¹⁾ та оставав у взаєминах з Ом[еляном] Партицьким і Н. Вахнянином. Поміч Куліша однак небавом перервалася¹², але виступив новий робітник *Іван Нечуй-Левицький*, котрий окрім інших письменників російської України пособляв видавництву «Правди» повістями і науковими розвідками («Світогляд українського народа»). Появлялися там також наукові розвідки *В. Антоновича* (поетичні твори *Старицького* (Гетьманця) й інших українців. Тим часом царський указ з 1876 р. наляг важким каменем на наше письменство на Україні, засуджене ним на смерть, а також і видавана у Львові «Правда» хиба в ряди-годи могла передістатися через кордон на Україну і задля того між російськими українцями ослаблювалося зацікавлене сим видавництвом, а з тим переривалися також взаємини з Галичиною¹³.

Коли брат мій Володимир в 1880 р. став видавати «Дѣло», постановив нав'язати нові відносини і виїхав до Києва в тій справі, однак «Дѣло», присвячене головно політичним справам Галицької Руси, а до того видаване для приєднання не рішених і не свідомих ще живел галицько-руських етимологічного правопису, не могло на Україні здобути собі загальної прихильности (гл[яди] лист Володимира до Лукіянова, в котрім пояснює причини етимологічної правописи в «Ділі»²⁾). Так само мало вдоволяла російських українців «Зоря», видавана від 1880 р. Ом[еляном] Партицьким етимологічною правопису і також обчислена на приєднане не рішених ще щодо народної приналежности галицьких інтелігентних живел. Тим-то взаємини між Галичиною й Україною не могли усталитися і скріпити.

¹⁾ Гл[яди]: Ол[ександр] Барвінський. Участь П.О. Куліша в під'ємі і розвитку народного письменства в Галицькій Україні // Літ[ературно] наук[овий] вістник. – 1922. – Річник XXI за серпень. – С. 40 і слід. [– Ол. Б.].

²⁾ Гл[яди]: З останніх десятиліть XIX віку. Написав Олександр Барвінський. – Львів, – 1906. «Ми в «Ділі» кинули набік форму правописи, – писав В. Барвінський, – почали «Діло» видавати т[ак] зв[аною] етим[ологічною] правопису, а по вашому максимовичівкою. А се не тому, щоб ся правопис була лучша, але тому, щоб формою не зражувати нашої публіки старовірської, а вщипити у неї правдиві ідеали народні. Скоро публіка побачить й віру йме, що ми хочемо справді добра Руси, а не тягнемо, як їм думалось, у Польщу, скоро народні ідеали стануть вповні ясними кождому читаючому русинові. О[т] тоді пора буде занятись формою» (стор. 37). [– Ол. Б.].

В 1885 р. задумав я видавництвом «Руської історичної бібліотеки» розбудити і поглибити народну свідомість і скріпити взаємини між Галичиною й Україною, а під час мого побиту в Києві (в серпні 1885 р.) тамошня громада, зложена головно із старих шістьдесятників пристала з одушевленням до сеї гадки і розвела живу в тім напрямі діяльність¹⁾. Тамошні народолюбці і письменники та учені дійшли до розуміння, що треба конечно плекати і розвивати не тільки т[ак] зв[ане] красне письменство, але й науку українським язиком. На сходинах, в котрих брали участь *Ол. Кониський, В. Антонович, Житецький, Лисенко, Ів. Левицький, Вовк-Карачевський, Старицький* і ин[ши] зазначувано конечну потребу окрім «Руської історичної бібліотеки» видавати науковий, літературний і політичний місячник, котрий мав би бути висловом народної єдності всего українсько-руського народу, сю ідею плекати і розвивати та поглиблювати народну свідомість і почуване єдності всего українського народу в освічених верствах австрійської і російської України. В тій цілі між російськими українцями заряджено складки, щоби призбирати потрібні на таке видавництво грошеві засоби, а щоби забезпечити ему краспий успіх, постановлено приєднати для сего видавництва також крайні живла українські, що стояли під стягом *М. Драгоманова*, а в Галичині під стягом *Ів[ана] Франка* і *М. Павлика*. Постановлено отже обновити перерване з кінцем 70-их років видавництво «Правди»¹⁴, котре мав вести *Ол[ександр] Кониський* в спілці зо мною²⁾. *М. Драгоманова* приєднано також до сего видавництва і він написав для него програмову статтю (напечатану з дрібними пропусками в I випуску «Правди» за 1888 р.), а *Ол[ександр] Кониський* перенісся в тій цілі до Галичини а побувши короткий час у мене в Тернополі, переїхав до Львова з кінцем 1888 р.

Під час мого побиту в Києві з нагоди видавництва «Руської історичної бібліотеки» зробилася в розмовах над сею справою гадка засновин *катедри української історії в львівському університеті*. Ся гадка не була зовсім нова, бо вже давнійше львівська акад[емічна] молодіж домогалася

¹⁾ Спершу також за згодою київської громади печатав я «Руську історичну бібліотеку» етим[ологічною] правописю, аж у дальших томах перейшов на фонетичну. [– *Ол. Б.*]

²⁾ Сю гадку порушив був *Ол[ександр] Кониський* під час свого літнього побиту в Галичині в 1888 р., а *Даміян Гладилович* д[ня] 7 липця 1888 писав мені до Тернополя: «Як певно вже знаєте, ту ми з *Кониським* майже порішили від жовтня видавати «Правду» політ[ично] літер[атурне] письмо, правописю фонетичною. Редакторами фактичними були б Ви і *Кониський*. З початку говорили, щоб «Зорю» переіменити в таке письмо¹⁵, але тоді не могло б її видавати «Товариство ім. Шевченка» (се задля політичної часті такого виданя)». На видавництво «Правди» обіцяв *Кониський* дістати 1600 з[олотих] р[инських]. [– *Ол. Б.*]

утворення такої катедри і вносила в сій справі пропам'ятні письма до академічного сенату. Справа засновин катедри укр[аїнської] історії у Львові¹⁾ була вельми трудна і тому її здійснене проволоклося доволі довго, а тим часом повелосся відновити «Правду» вже осеню 1888 р., хоч також не без клопотів і перепон. Я мав після рішення київської громади вести її редакцію з Ол. Кониським, але справа мого перенесення до Львова проволоклася наслідком змін, що зайшли в краєвім правительстві. Намісника Галичини (і предсідника Ради шк[ільної] кр[айової]) *Филипа Залеського* покликано на становище міністра для Галичини у Відні в кабінеті гр[афа] Таффого (по Флоріяні Зем'ялковським), а его місце у Львові заняв гр[аф] *Казимир Бадені*, бувший делегат галицького намісництва в Кракові. Через те спинилися ріжні справи в шкільництві, а також моє приділене до Львова, так що я аж 4 листопада (1888 р.) міг виїхати з Тернополя. А що київська громада бажала чим скорше розпочати видаване «Правди», приєднав я для сеї справи д[окто]ра Євгена Олесницького, котрий піднявся вести редакцію до мого приїзду і підписувати місячник яко одвічальний редактор. Драгоманів і Франко згодилися на участь у видавництві і пособлюване їй своїм пером, але намагалися надати «Правді» зовсім радикальний напрям, коли тимчасом київська громада бажала в ній мати *добуток компромісу між старими народовцями і радикалами*. В тій цілі пропущено з програмової статі Драгоманова деякі дрібні речення, націховані крайнім радикалізмом, а, між иншим, місце звернене проти українського духовенства, на котре Драгоманів глядів яко на перепону поступу, хоч наше галицьке духовенство положило великі заслуги коло відродін Галицької Русі і просвіти та освідомлення народу в часах, коли світську інтелігенцію можна було почислити на пальцях. Отсе викликало певного рода невдоволене і недовір'є між сими двома таборами, що пристали до сего компромісового видавництва «Правди».

Небавом лучився новий привід до дальшого роздвоєня, а іменно посередництво у взаєминах між Галичиною а Києвом інженера державних желізниць *Алойзія Тележинського* (†1906 р.). Належав він у 60-их роках до т[ак] зв[аних] українських хлопоманів, скінчив технічні науки в Києві, товаришував там з ректором львівської техніки (тоді також хлопоманом і автором статі в «Меті» (1864) під прибраним іменем *Левка Гончаренко*²⁾ *Леон[ом] Сирочинським*, був у приятних взаєминах з *Антоновичем*,

¹⁾ Вперше виринула та гадка між молодими народовцями, що громадилися коло «Вечерниці» і «Меті», коли М. Костомарова усунено з професури в Петербурзі, одначе вона показалаь лише мрією, бо ніхто в сій справі не робив ніяких конкретних заходів. [– Ол. Б.]

²⁾ «Значене Київського університету для українського народу», Київ, 1863 року, в листопаді, *Левко Гончаренко*, «Мета», № 3, за місяць листопад, 1863, Львів 1863,

Кониським, Антонієм Хамцом, також свого часу хлопоманом київським, а опісля ц[ісарським] старостою, а відтак послом і заступником маршалка кр[айового] виділу¹⁾, а після нещасливого повстання польського в 1863–1864 переселився, як і *Сирочинський, Хамец, Павлин Свенціцький* і багато інших до Галичини і був зайнятий при будові залізниці т[ак] зв[аної] трансверсальної, де познайомився і заприятинив [з] хирівським парохом пок[ійним] Гладилловичем і його синами Адольфом, Даміаном і ин[шими]. *Даміян Гладиллович* познакомив мене з А. Тележинським після смерти мого брата Володимира (з приводу здвигнення ему пам'ятника нагробного). Тележинський виступив тоді з гадкою, щоби мому пок[ійному] братови здвигнути пам'ятник не на Личаківським кладовищі, як се опісля сталося, але в котрійсь церкві нашій у Львові і тим забезпечити его перед знищенем, а також зробити его доступнішим для суспільности. Яко залізничий інженер і начальник материялового магазину А. Тележинський, котрий мав ще сім'ю (брата) на Україні, їздив часто до Києва, за орудками для залізниці, а що пересилка рукописий і грошій для «Правди» російською почтою непевна була і небезпечна, та звертала бачність російської поліції, київляни користувалися поїздками Тележинського і через него передавали рукописи і гроші для «Правди». Тим-то Кониський в листах, писаних до мене, прибрав ему ім'я *Возовик* (щоби не називати справдешнього его імени перед листовою цензурою московською), бо він *перевозив* і гроші і рукописи для «Правди» з Києва. З почином жовтня 1888 р., поки ще я переселився до Львова, Тележинський, вернувши з Києва, передав д[окто]рови Олесницькому рукописи для «Правди» і 50 р. (100 к) яко винагороду місячну за его редакторство. Д[окто]р Олесницький в листі до мене з того приводу написаного, висловив підзор, що «Правда» стоїть на польській підмозі, а він яко «непримиримий» противник поляків не може прикладати рук до такого видавництва і наслідком того усунувся з кінцем року 1888.

В сій справі написав мені д[окто]р Олесницький лист, котрий наводжу дословно, бо він кидає яскраве світло на оцінку д[окто]ра Є. Олесницького заслужених українських трудовиків і взагалі київської української громади. Д[окто]р Олесницький писав до мене:

«В[ельмишановни]й пане професор!

Немило мені тим разом приходить взяти за перо, бо знаю що справляю Вам прикрість моїм письмом, а знаю і поважаю Вас настільки, що стор. 218–228 і «Дещо про школи народні на Україні», Левка Гончаренка, «Мета», № 4, 1863, стор. 217. *Л. Сирочинський* був [у] Юрківцях 1844, у Київщині, у Львові 16/5 1925, професор і ректор львів[ської] техніки був опісля гарячим поль[ським] патріотом. [– Ол. Б.]

¹⁾ Гл[яди] «Спомини» І ч. стор. 79, примітка. [– Ол. Б.]

доброохотно прикростей нізащо в світі робити Вам не хотів, хоч би вже з огляду на те довір'є, яким Ви мене почили і яке при кожній нагоді мені оказували.

Ходить, однак, мені нині о річ надто великої ваги, супротив котрої все друге на дальший плян мусить уступити.

Ціла справа видавництва «Правди» вже від довшого часу почалась мені не подобати. Становище українців resp[onsio] Кониського в тій справі представляєсь мені загадочно (!) – а передовсім ударяло мене в очи тоє посередництво і опікунство Тележинського і єго заінтересоване справою.

Я мав право навіть обидитись тим, що Кониський висилав на єго а не на мої руки замітки і гроші (передав через него! Ол. Б.). Я ж якийсь редактор і маю право знати, які гроші і звідки йдуть на видавництво! Маю право відати, з якого жерела беруть почин ті інформації, котрі мають служити провідними думками в пропагованій «Правдою» політиці. Я мучився задумками і догадами, котрі визвали у мене посередництво ляха в тій роботі, котрої піднявся я в тій надії, що буде она щироруською і що ані на крихту не доторкнеся її нечиста рука [?] відвічних наших ворогів і гнобителів. То одно лиш успокоювало мене, що Ви брали в тім участь, бо лиш Вам вірив я безусловно, хоч на другі особи, беручі участь в справі (прим[іром], Кониського) глядів я і гляджу все доволі скептично (!). Мої догади стали майже певністю (!) по вчешній моїй розмові з Тележинським, котрий прийшов до мене виплатити мені 50 зр. пенсії за октобер.

Тележинський заявив мені (уважаючи мене, здаєсь, вже зовсім zuverlässlich!), що «Правда» має вести політику супроти поляків а радше з поляками зовсім відмінну, як вели і ведуть доси русини в Галичині. Політика та має бути, як заявив: реальна, т[о] є[сть] числитись з даними обставинами. Нам не можна виступати з настойчивими (?) внесеньми і жаданями á la Романчук, бо они не на часі (?), не реальні (!), а йти з поляками так, як того ситуація вимагає і то не з демократичною партією, бо тої у поляків нема (се у великій части правда! Ол. Б.), а з аристократами, бо наша політика має бути реальна а они фактично нині становлять силу Польщі. Зато упадець нам концесія від часу до часу в формі катедри на університеті і т[ому] п[одібне].

Нам треба ставати на становищі українським і з того становища братись за діло, а приступлять до нас люди з поляків (он бачте, яке то буде діло) – ми маємо ще перед виборами стати яко окрема партійка політична, котру узгляднять поляки і т[ому] п[одібні]. Се має бути програма того кружка українського, котра (sic!) побирає «Правду»; Тележинський заявив при тім, що в покриті (sic!) видатків «Правди» немає чого журитись, бо по виході кожного числа він заспокоїть друкарню. З того всего

бачу я, що тут йде о якусь польську затію (?!), котра руками нашими хотіла би вигребувати гарячі вугля і котру (може безвіжно) попирає горсточка (!) українських фанатиків (?!) á la Кониський, котрим Москва так надоїла, що із самим нечистим готові лучитись против неї. Процес той представляєсь мені так, що як під гнетом польським попала часть галичан в москвофільство, так тепер ті люде під гнетом московським попадають в полонофільство. А поляки в роді Тележинського і тих, котрі за ним стоять, раді скористати з того і раді для своїх цілей визискати ситуацію, втягаючи люде з добрим іменем серед русинів до акції в хосен Польщі. Я певний майже (?!), що Вам, котрі з таким посвященем клали свій труд і здоровля в жертву народної руської ідеї – затія польська не представилась ще доси у властивім світлі, бо инакше були би певно відпекались і відхрестились від всего. Я довідавшись (?) про все, а бачучи, на що то ціла річ сходить і має зійти, чим скорше спішу заявити Вам, що при такім (?) складі річей, я редактором «Правди» бути не можу, так як *всяке зближенє поляків уважаю справі руській за рішучо шкідливе, а мому личному пересвідченю непримиримо* противне. Я не хочу і не можу стягати на себе і на своє ім'я супротив руського загалу навіть підозріння, що служу ляцькій справі і тим зневечити всі мої дотеперішні, вправді мізерні але в добрій вірі підняті труди для руської справи. Думаю, що і Ви, вглянувши в річ і розваживши все, наберете не інакшого об тім погляду і узнаєте опісля мій крок вповні оправданим. «Правда» вже готова і може з неділі вийти. Лиш перегляд політичний, котрий дав Франко, скінчиться в понеділок складати – і я его Вам вишлю в вівторку, чи годиться на него і чи можна дати. Також вишлю Вам в понеділок взір окладки.

Простіть за слова, котрі подиктували мені обави виходячі з серця щирого русина і Вам гарячо відданого слуги і друга

Олесницького

6/10 1888.»

Діставши се письмо д[окто]р[а] Олесницького, написав я д[ня] 10 жовтня 1888 лист до Тележинського і сповістив его про зміст сего письма і просив полишити повну свободу д[окто]рови Олесницькому в виконуванню редакторства, котре зуміє з тактом, повагою і потрібною предметовостю повести, бо коли б уступив, не міг би я відповісти домаганням вложеним на мене Кониським і Київською громадою. Я звернув бачність Тележинського на се, що я приняв супроти Кониського і Київської громади повну одвічальність на себе за редакцію «Правди» і тим виключив усяке вмішуванє посторонне в справі редакції. Мимо того, однак, зміна редакції хоч відрочилася, стала конечною.

Тоді Кониський уже був у Львові, а я наспів 4-го листопада, отже я обняв з Кониським в дійсности редакцію «Правди», а з днем 1 січня 1889 р. підписував її яко одвічальний редактор *Іван Стронський* (тепер народний учитель в львівськiм окрузі – вже вислужений). В дійсности, однак, підзор сей був зовсім безосновний¹⁶, бо гроші збирав у Києві і по інших українських містах з підмогою громадської організації, *проф[е-сор] Антонович*, котрий з того жерела також «Руськ[ий] іст[оричний] бібліотеці» уділив підмоги одноразової 100 рублів¹⁾. Але наша суспільність була здавна москвофільськими часописями і висланниками настроювана на той лад, що й українська справа в Росії се «польська інтрига» та й усякі почини і змаганя в Галичині до самостійного і від москалів окремішного національного і культурного розвитку нашого народу пятновано яко «польську роботу» за «польські грошеві підмоги» і обчислену на «zniszczenie Rusi»²⁾. Підзори такі кидані москвофілами в їх часописах, що стояли на фондах «благотворительных обществ» і російських півурядових та урядових кругів, приймалися дуже легко серед нашої суспільности, котрій надоїло було вороговане польського дневникарства проти русинів і неприхильність польських властей для свобідного розвитку руського народу.

Такі підзори кидано в 60-их роках на «вечерничників» і «метників» (народовців), начебто їх видання «Вечерниці», «Мета» і ин[ші] виходили за польські гроші, та що весь народовецький рух се тільки «польська інтрига». Так само була розповсюджена сплетня, будь-то би «Русь», видавана в 1867 *К. Горбалем, Ф. Заревичем, Остапом Левицьким і Вол[одимиром] Шашкевичем*, виходила за польські гроші. *Тит Ревакович* у споминах про *Федора Заревича* («Правда», 1889, січень, стор. 286), зазначає, що гр[аф] Голуховський удержував «Русь» на урядові (значить не «польські») гроші, але заява *К. Горбала* передо мною висловлена, пояснює докладно жерело. Гл.: (Ол. Барвінський. Історія української літератури, II ч. у Львові 1921, стор. 241, прим.). Тимчасом з уст *К. Горбала* знаю, що оден богатир-москвич, бажаючи прийти з «пособіями» на поміч львівським москвофілам, був такий наївний, що гроші післав на руки «генерал-губернатора» гр[афа] Голуховського, котрий передав сі гроші «вечерничникам», щоби видавали часопис проти москвофільського «Слова». Редактори вели «Русь» в народнім дусі, за деякі різкі статі проти поляків її не раз конфісковано, але суспільність навіть народовецька через сю сплетню не піддержала «Руси» (гл[яди] «Протест народовців») і она по році

¹⁾ Підмогу єго дав Смиренко, приятель Антоновича, не бажав однак тоді вияви свого імени. [– Ол. Б.]

²⁾ «Знищення Русі» (польськ.). – Ред.

упала. Протест сей написав Д. Танячкевич, а видала своїм накладом громада, що заснувала «Правду» (1867) п[ід] з[аголовком] «Письмо народцівъ руськихъ до редактора політичної часописі «Русь» яко протестъ и меморіяль. Списавъ Федоръ Черногора. Тискомъ Соммера у Відни, 1867, стор. 15».

Такі підзори розповсюджували москвофіли проти іменованого 1870 р. віцемаршалком кр[айового] сойму *Юліана Лаврівського*, котрий вже організацією «Руського народного театру» (1864), «Руської бесіди» і «Просвіти» намагався розбудити національну свідомість, (як се засвідчає Т. Ревакович у споминах про него, «Правда» 1889, май стор. 153–157) дивинути просвіту широких верств, а своїм внесеном язиковим з д[ня] 23 жовтня 1869, підписаним 30-ма рус[ькими] послами у соймі *довести до компромісу з прихильнішими для русинів кругами польськими* і тим способом дати почин до поступенного переведення *політичної* рівноправности і вийти з зачарованого *кружка безплідної опозиції*, котра держалася поклику: або все або нічо! В тій цілі почав він із Ст[епаном] Качалого видавати часопис «Основа», проти виразно уже від 1866 р. москвофільського «Слова», а програмою «Основи» поставив крім *національної самостійности укр[аїнсько]-рус[ького] народу і вірности Габсбурській династії* також «конечність прямувати на підставі *нинішних державно-правних відносин до забезпечення свого народно-політичного буття* і уладження своїх взаємин з поляками яко співобивателями того краю в виді *повної, законом установитися маючої автономії обох народностей, руської і польської*, в згляді *народнім, політичним і церковнім*, передовсім же до *відповідного засадам справедливости рівноуправнення свого язика народного у всіх паростях життя народного, іменно в школі, суді й уряді*». Дійсним редактором був *Кс[енофонт] Климкович* (одвічальним редактором банковий урядник *Теодор Леонтович*) а головними помічниками *Ст[епан] Качала, Володимир Шашкевич і Н. Вахнянин*. А хоч вони в своїх статях виразно і рішучо стояли на *становищі народної рівноправности з поляками* і проводили в них *виразно нашу народну ідею, «одна з найпопулярніших сплетень»*, як влучно висловився д[окто]р Франко в «Нарисі [історії] українсько-руської літератури» (стор. 169), що се «польська інтрига», так запаморочила нашу суспільність, що вона не піддержала «Основи», і «за єї руським народництвом завше добачувала польський хвіст», як каже д[окто]р Франко, а тим способом довела її до упадку на вітху москвичів, котрим ходило о піддержку між русинами зневіри, щоби в Росії бачили одиноким спасеніє. Такий самий підзор кинено на «*Угодове внесеніє соймове Ю. Лаврівського*»^{1), 17}, котрого москвофіли

¹⁾ «Внесеніє руськихъ пословъ соймовыхъ дотычно условій примиренія», друкуємо додатком до III частини. [– Ол. Б.]

окричали «полонофілом», а з другого боку завзяте і неуступчивість деяких польських загорільців в покликаний для переведення т[ак] зв[аної] «польсько-руської угоди» кр[айовим] віділом анкеті були водою на москвофільський млин і причинилися до розбиття сих змагань в напрямі переведення починів рівноправности. Більшість руських послів відцура-лась опісля сего внесення під впливом москвофілів, щоби не розвіялися розповсюджені ними між нашим народом їх «обединительні утопії», як запевняє Т. Ревакович (там же). Так, замість поступового самостійного народно-культурного розвитку русинів, удержався і на дальше часто в нашій суспільности повторюваний поклик: «коли маю стати поляком, то волю вже бути москалем» а се затемнювало виразне і рішуче змагане до народної самостійности і окремішности. Як легко розповсюджувалися і приймали такі підзори і сплетні навіть між визначними українцями найліпшим доказом є се, що П. Куліш також вірив у те, що Лаврівський, Качала і ин[ші] готові запродати Русь полякам і езуїтам, а пізніше і сам на собі зазнав того клейма, начеб він Україну бажав запродати Смольці, Земялковському і т[ому] п[одібним] (в часі его побиту у Львові в 1882 р., коли видав «Крашанку полякам і русинам на Великдень 1882», Львів, 1882).

Такі сплетні і підзори розповсюджувано і про Ст[епана] Качалу, котрий все своє жите щиро трудився для руського народу і весь свій значний маєток жертвував руським товариствам народним. Повалений при виборах до держ[авної] ради в Тернопільщині – Збаражчині москвофільськими коромолами (Ів[ана] Наумовича і т[ому] п[одібно]) прийняв мандат з Бохні – Тарнова з намови кн[язя] Юрія Чарторийського, прихильника змагань до рівноправности обох в Галичині поселених народів, і був через те приневолений вступити до польського кола¹⁸. Там в'язаний статутом поль[ського] кола у своїх щиронародних змаганнях для добра руського народу, боровся довгий час проти перемоги а наостанку виступив з поль[ського] кола та оповістив замітну об'ємисту розвідку «Polityka Polaków względem Rusi». Napisał Stefan Kaczala. Audiatur et altera pars. We Lwowie. Nakładem autora. Z drukarni Towarzystwa im. Szewczenki 1879¹¹. Стор. 367+1.

Такі самі підзори розповсюджували москвофіли про товариство «Просвіта», щоби ослабити его діяльність і підорвати до него довір'є народу, а так само і проти «Дѣла», видаваного братом моїм Володимиром. Брат мій познакомився був тоді случайно з кн[язем] Романом Чарторий-

¹¹ «Політика поляків очима Русі» Написав Стефан Качала (польск.). Вислухай і другу сторону (лат.). Львів. Накладом автора. З друкарні «Товариства ім. Шевченка» (польск.). – Ред.

ським з Рокосова з Познаньщини, котрий проживав в добрах своєї жінки у Яблоневі коло Копичинець. Під час побиту у Львові відвідав Володимира, а в листах з 19. X. 1882, 10. XII. 1882 і 14. I. 1883 налягав на се, щоби русини-народовці при виборах ставили своїх кандидатів і не лучилися у виборчій акції з моск[в]офілами¹⁾.

В листі з 19. X. 1882 з Рокосова до Володимира кн[язь] Чарторийський висловлює надію, «że wymianą zdania przekonamy się o możliwości *współdziałania* pożytecznego w sprawach dla obu stron zarówno żywotnych i naglących»²⁾.

В листі з 10. XII. 1882 з Рокосова пише він: «Diło» czytam uważnie i staram się poznać *zasadnicze różnice* przekonañ i dążności, bo to pierwszym warunkiem porozumienia. Główna rzecz zasady poznać a jak najmniej o *wyrazu* i «Schlagwörter» się sprzeczać, jak to u nas zwykle bywa. Dla tego i zbyt szorstkiem wyrażeniem nie łatwo się zrażam. Znajduję jednak, że taka argumentacya, jak na przykład w N 90-m, przypisującą całą zasługę pracy okolo ludu wyłącznie «demokracji Ruskiej» – jątry bez potrzeby i chyba celu, bo się z prawdą nie zgadza» (в числі 90 «Дѣла» з 1882 в передовиці «Відповідь» «Reform-i» – «Kwestya ruska – sprawa ruska»³⁾) сказано, що «праця над моральним і матеріяльним подвигненем люду з конечности спочиває таки єдино на демократичній руській інтелігенції».

В письмі з 14. I. 1883 з Яблонева (коло Копичинець) пише кн[язь] Чарторийський про «Дѣло»: «Znajduję, że zbyt rażąca bywa sprzeczność między zamiarami, o których od Pana słyshałem i stanowiskiem gazety i chociaź staram się w rachubę wziąć znane mi trudności i względy *taktyczne*, nie mniej jednak uważam tę sprzeczność za zbyt jaskrawą a postępowanie gazety

¹⁾ Проф[есор] д[октор] Остап Макарушка писав мені 18.8.1906, що в році 1884 читав у кн[язя] Чарторийського два просторі листи в оригіналі Вол[одимира] Барвінського з рр. 1881 або 1882, писані до князя Чарторийського. Я відносився до княгині Флорентини (з дому Дідушицьких), котра після віддалася за Вольницького, а відтак за Ценського з просьбою о дозвіл відпису сих листів, однак не дістав на її відповіді. Чи сі листи не пропали в часі московського наїзду не знаю, але кн[язя] Чарторийського збереглись у мене і я подаю їх відписи. [– Ол. Б.]

²⁾ «Що шляхом обміну думок переконуємось у можливості корисного співробітництва обох сторін у справах актуальних та невідкладних» (польск.). – Ред.

³⁾ «Діло» читаю уважо і намагаюсь зрозуміти принципіві різниці між переконанням і прагненням (стремлінням), бо це є першою передумовою порозуміння. Головне у цьому – зрозуміти принцип (поведінки), а найменше сперечатись з приводу «модних словечок», як то у нас звичайно буває. Для цього можна відштовхнути (настроїти проти себе) і жорстким словом. Однак вважаю, що така аргументація, як, наприклад, у номері 90 – де вся заслуга праці для народу приписується виключно «Руській демократії» – тільки ятрить без потреби душу і не досягає мети, бо суперечить правді (польск.). – Ред.

za szkodliwe»¹⁾. А дальше про вибори в Жолківщині пише і про кандидата та крил[ошанина] Юзичинського: «Jeżeli on należy, jak słyszałem do koteryi *Słowa*, którą i Pan za szkodliwą uważasz, to nie pojmuję popierania tej kandydatury i znajduję, że wypadalo by albo innego postawić narodowca – Rusina, albo przekonać się czy p. Hulimka²⁾ nie wystąpi jako narodowy Ruski kandydat»³⁾. А дальше знаменні подає замітки з нагоди статі «Дѣла» в ч[ислі] 99 *про низші рільничі школи*: «Artykuł w N 99 o niższych szkołach rolniczych najprzykrzejsze pozostawił mi wrażenie. Jest to dawna taktyka polemiczna zabijająca poważną fachową dyskusję. Albo się pisze, że szlachta nic nie robi dla ludu, albo z góry w podejrzenie się podaje każdy zamiar roboty pozytywnej. Jest to *błędne* kółko opozycji «*quand meme pour l'opposition*», którą każdy zakus *wspólnej* roboty zniweczy u zarodku i potwierdza mię w mniemaniu, że panowie *zgodę* i *wspólną* pracę uważacie za niebezpieczniejszą dla rozwijającej się waszej *odrębności* narodowej anizeli opozycję i kłótnię, czyli że obowiacie się siły asymilacyjnej polskiego żywiołu w przyjaznych stosunkach i nie chcecie się na taką próbę narażić. А jednak tę próbę przebyć trzeba i tylko ona może stanowić o żywotności i pożytku narodowej *odrębności* na podstawie federacyjnego wpóldziałania. Pojmuję obawę co do *języka wykładowego*, który mojem zdaniem powinien być Ruski (na Rusi) i spodziewam się że nim będzie, а tu jest czas jeszcze się upomnieć i postarać⁴⁾.

¹⁾ «Вважаю, що надто різкі суперечності між намірами, про які я чув від пана і позицією газети; і хоч намагаюсь взяти до уваги відомі мені труднощі щодо тактичних питань, тим не менше вважаю цю суперечність надто яскравою, а позицію газети шкідливою» (польск.) – Ред.

²⁾ Се був дідич у Жовківщині, очевидно gente Ruthenus. [– Ол. Б.].

³⁾ Якщо він належить, як я чув, до котерії (кліка) «*Słowa*», яку пан вважає шкідливою, то не розумію просування тієї кандидатури і гадаю, що випадало б або назвати іншого народовця-русина, або переконатися, чи пан Гулімка не виступить як народний руський кандидат (польск.). – Ред.

⁴⁾ Стаття в номері 99 про початкові рільничі школи справила на мене найприкріше враження. Це стара полемічна тактика, що вбиває серйозну фахову дискусію. Або пишеться, що шляхта нічого не робить для народу, або згори підозріло подається кожний намір корисної праці. Це фальшиве (оманливе) кільце опозиції «*quand meme pour l'opposition*» (франц.), зловмисні наміри якої знівечать спільну працю, що підтверджує мій здогад (припущення), що ці панове злагоду і спільну працю трактують як більш небезпечну для вашої окремішності, що розвивається, ніж опозицію і колотнечу, або що побоюєтесь асиміляційної сили польської стихії у приятельських стосунках і не бажаєте (не хочете) наражати себе на таке випробування. Проте це випробування необхідно пройти і тільки воно може засвідчити життєдайність і користь відрубності народу на основі федеративного співробітництва. Розумію занепокоєння з приводу мови викладання. На мою думку, це повинна бути українська (руська) на Русі і сподіваюся, що вона буде саме такою, а час ще є, щоб запам'ятати це і докласти відповідно зусиль (польск.). – Ред.

«Co do wyborów przysłych, to jestem zdania, że kandydat Ruski, stojący *twardo przy prawach narodowości swojej*, byle by przed wyborami jawnie i stanowczo zerwał z koteryą i *dążnością moskalofilską* i szyzматыкą, mógł бы liczyć на попарче комитетов wyborczych polskich i co więcej на попарче namiestnika. Warto бы się pod tym względem u namiestnika poinformować, należało бы zaśmieć на oku przedewszystkiem te okręgi, w których dotychczas wybierano stronników «Słowa»¹⁾. Для пояснення сеї справи, навожу тут частини із згаданих листів, збережених по покійнім браті в нашім архіві.

Про сю переписку якимсь способом дізналась москвофільська агенція «Пролома», котра була виразною еспозитурою московської поліції і з того часу пішли серед нашої суспільности поговори, що «Дѣло» виходить за гроші кн[язя] Чарторийського.

Підзори про мнине «полонофільство» пок[іійного] Володимира найшли собі нову поживу, коли він познакомився з д[окто]ром Червінським, лікарем з Fürstenhof-у коло Градця стириного (гл. Спомини, II часть, стор. 305–306), де лічився свого часу також С. Качала. Д[окто]р Ян Червінський тим способом зустрівся і переписувався з двома личностями С. Качалюю і В. Барвінським, що займали визначне політичне становище серед нашого народа і вступив також на політичну ниву з метою уладження польсько-руських взаємин. Д[окто]р Франко, покликуєся на Драгоманова, котрий лист *Володимира Барвінського до д[окто]ра Червінського*, опублікований сим останнім із пропусками в «Gazecie Narodowej» не без причини (?) назвав «забіганем у табір історичної Польщі» і на тій основі додає, що «специяльно шляхті польській на Руси готов був Барвінський робити значні (?) социяльні концесії, щоби привернути її до руської народности; се я знаю з уст док[тора] кн[язя] Романа Чарторийського, з яким Барвінський у тій справі провадив переписку» (гл. д[окто]р Франко. З остатніх десятиліть ХІХ в. Літ[ературно] наук[овий] вістник, Львів 1901, т. XV, річник IV, стор. 10).

Та коли Драгоманів, а за тим Франко міг на основі листу В. Барвінського, до д[окто]ра Червінського оповіщеного з *пропусками* (сим останнім зробленими) в «Gazet – i Narodow – ій», говорити про «забігане у табір істор[іі] Польщі», то після напечатаня сего листу в *цілості* (в «Руслані» 1906 р. вв чч. 118–121) кождий *безсторонний* чоловік не зможе зробити

¹⁾ Щодо майбутніх виборів, то я такої думки, щоб кандидат руський, який активно захищає національні інтереси свого народу, перед виборами відкрито і рішуче розірвав з клікою москвофільською [схизматычною], міг би розраховувати на підтримку польських виборчих комитетів, і щонайбільше на підтримку намісника. Варто було б з цього погляду поінформуватись у намісника. Слід було б мати на оці в першу чергу ті округи, в яких до цього часу вибирались прихильники «Слова» (польск.). – *Ред.*

такого докору В. Барвінському, котрий в *засадничих справах* стоїть в тім листі на становищі таким, яке лицює русинові-народовцєви і достоїнству укр[аїнського] народу. Тимчасом д[окто]р Франко, хоч в примітці до свого відчиту «З остатніх десятиліть ХІХ в.» в «Літ[ературно] наук[овому] вістнику» признаєся, що «міг наробити багато помилок і заявив, що буде «вдячний усякому, хто зверне на них увагу», бо хотів би «переробити сі нариси і з відповідним апаратом науковим видати їх окремою книжечкою», *повторяє те саме* в окремім виданю п[ід] з[аголовком] «Молода Україна» ч. І. (Писаня І. Франка IV, напечатаній у Львові 1910 (отже по оповіщеню листу В. Барвінського в цілости в «Руслані» 1906) на стор. 14 і 15-ій. Сим зложив наглядний доказ недостачі предметовости і безпристрастности. А те саме можна віднести і до єго осуду взаємин В. Барвінського з кн[язем] Чарторийським, про готовість В. Барвінського до значних соціальних уступок спеціально шляхті польській, оселеній на Руси. Хоч не можливо було мені дістати листів В. Барвінського, писаних до кн[язя] Р. Чарторийського, то з наведених тут виїмок з листів кн[язя] Чарторийського до В. Барвінського можна впевнитися, що сей останній стояв непохитно в *засадничих справах* на становищі нашім народнім і що натяк д[окто]ра Франка про якісь значні уступки соціальні в користь польської шляхти є зовсім безосновний. «Я знаю з уст пок[і]йного] кн[язя] Чарторийського», як каже д[окто]р Франко, – не є ніяким доказом. Коли я покликувався на листа д[окто]ра Франка, присланий мені І. Белеєм з р. 1883 (гл. Спомини, ч. II. стор. 259–262), він заявив в «Ділі», що такого листу не писав і не міг писати, а коли я дав фототипічну знимку сего листу, д[окто]р Франко не відкликав свого запереченя! Се знаменне!

Спершу намагався він покористуватись для сеї ціли «Gazet-ою Narodow-ою» і там оповістив з пропусками деяких для него різких частин об'ємистий лист мого брата писаний до него про польсько-руські відносини і про українсько-руську справу взагалі. Се письмо вмить вихіснували москвофіли, щоби дальше клепати про польські гроші в «Дѣлѣ»¹⁹. Д[окто]р Червінський заложив відтак у Кракові для переведеня своєї ідеї дневник "Reforma", котрий мав вести політику порозуміня з русинами-народовцями. Однак краківські демократи не йшли стежкою вказаною д[окто]ром Червінським і взяли дневник зовсім у свої руки, а щоби визволитися від д[окто]ра Червінського назвали її «Nowa Reforma». Наслідком того д[окто]р Червінський перервав з ними свої взаємини та видав опісля брошуру «Polityka perwów» і вернув до свого лікарського заводу. Листи д[окто]ра Червінського до брата Володимира дістались мені по єго смерті, а коли я став послом до держ[авної] ради, познакомився я лично з д[окто]ром Червінським, котрий на старість поселився був під Віднем в Hüs-

seldorf-Bad, де я его відвідав. Від него дістав я згаданий вгорі лист Володимира і зробивши відпис з него, напечатав у цілости в «Руслані»¹⁾. Д[окто]р Червінський підхожого віку був вельми живий, навіть палкий, обговорював і зо мною справу справедливого уладження польсько-руських взаємин в Галичині і не раз з досадою відзивався про різних політичних керманичів польських, котрі не мали потрібного розуміння для сеї справи, що на его погляд могла мати далекосяглий вплив на відносини між поляками і українцями в Росії і на розв'язку українського питання.

Переписка і знакомство Володимира Барвінського з д[окто]ром Червінським дали вельми пригідне оруже львівським москвичам з «Нового пролома» до підзорів і напастий на народовців, а знаменна при тім обставина, що «найпопулярніша сплетня» про полонофільство, про «забігане в табор історичної Польщі» В. Барвінського приймалася в головах многих наших людей, не виймаючи навіть д[окто]ра Франка і М. Драгоманова. Тим-то для прояснення справи поверну тут до сеї переписки і того знакомства.

Д[окто]р Червінський видав брошуру п[ід] з[аголовком] «Polityka perwów, napisał A.Z.» (се его криптонім), Kraków 1882, котра здавалась ему, що се «najlepsza odpowiedź na Kraszankę Kulisza»²⁾,²⁰ і прислав її В. Барвінському та в листі з 24.10.1882 р. признаєся до єї авторства. В Кракові, під час часового побуту (стало проживав у своїм лічничім закладі Fürstenhof у Стирії) дізнався д[окто]р Червінський, що В. Барвінський в повороті з Карлсбаду заходив до редакції заснованої д[окто]ром Червінським «Reform-и», щоби познакомитися з редактором, як се також вчинив під час побуту в Празі в редакції «Politik». По думці д[окто]ра Червінського «Dіło» rowinno oddrukować tę odpowiedź³⁾, так як «Крашанку» Куліша подавали у виїмках польські часописи і заповів свій приїзд до Львова, щоби «w opiniach społeczeństw obydwóch jaki taki grunt do Unii praktycznej (про котру писав в своїй брошурі) przysposobić»⁴⁾. Скоро би «Діло» перепечатало було уступ про «Unię z Rusią» z broszurki⁵⁾ мав

¹⁾ Гл[яди] «Руслан» 1906 р. чч. 119–121. Щоби всякий безстороний чоловік міг оцінити, чи сей лист В. Барвінського до д[окто]ра Червінського був «забіганем в табор історичної Польщі», як висловився М. Драгоманів на основі оповіщення сего листу з пропусками, подаю в додатку до «Споминів» лист сей в цілости. [– Ол. Б.]

²⁾ П.А. Куліш. Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 р. у ві Львові, 1882. «Найкраща відповідь на «Крашанку» Куліша» (польск.). – [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

³⁾ «Діло» повинна б опублікувати цю відповідь (польск.) – Ред.

⁴⁾ «Пристосувати в поглядах обидвох спільної сяку-таку підставу (грунт) для реальної Унії» (польск.). – Ред.

⁵⁾ «Унію з Руссю» з брошурки (польск.). – Ред.

д[окто]р Ч[ервінськ]ий намір поїхати до Крашевського і Смольки, а відтак до В. Барвінського, а при тім зазначив, що знає о[тця] Качалу, а хоч він старий і zgorzkniały¹⁾, то якось з ним дійде до ладу.

Тим часом В. Барвінський почав печатати в «Ділі» передовиці (чч. 78–84) п[ід] з[аголовком] «Політика шовінізму» яко замітки і відповідь на «Politykę perwów». В тих передовицях виказав він, що д[окто]ром Червінським «поставлені точки про унію з Богом, цілостью Польщі, духовенством, жидами і станами являються дуже неясними, надмірно плятонічними і далеко нереальними». «Замість, признавши дотеперішну шкідливість і безпутність польської політики і взагалі цілого стану нашого краю, показати, які тут потрібні реформи, як такі реформи перевести, як з'єднати єдиноклубних людей для сеї реформової праці і доперва сею дорогою дійти до лучшого стану, п[ан] А. Z. держитися зовсім противної методи, голосить вже наперед свій воздушний рай в шести уніях, згори вже ставить ті унії і доперва через них хоче доходити до реформ! Се єсть зовсім блудна метода, ставити річ до гори ногами». («Діло», ч. 80). Ззначає відтак В. Б[арвінськ]ий, що «потреба основної зміни тактики галицько-польських політичних менторів» і признає, що «Reforma» поправила трохи в тім згляді, та й що «Polityka perwów» безсторонно відзиваєся про *руську справу*, однак мимо того закидує д[окто]рови Червінському, що зводить цілу справу на дорогу блудну релігійних спорів, що єго унія немає реальної підстави, бо стає на становищі якоїсь мрачної самостійности державної, покликуючись на традицію народну, а забуває, що русини мають традицію того, що називаєся *народним історичним житєм*, себто народну пам'ять про борбу за свою волю і правду, яка жие в піснях і переказах народних. В замітках своїх доходить В. Б[арвінськ]ий до такого висліду, що *не може розходитись о якесь формальне заключене якої згоди або угоди між русинами і поляками, що справа народна ані польська, ані руська не дасть обняти хоч би в як найчисленніші точки і пунктації, в певну формулу, а може бути лише впливом гармонійно улаженного життя. Може отже розходитися передовсім о modus vivendi²⁾, спосіб обопільного пожиття між галицькими поляками і русинами, що довів би до дійсної згоди і відтак своєю моральною силою вплинув і на оставші части обох народів. Жодна сторона не може жадати від другої, щоби вирікала ся своєї національної самостійности і відрубности, а Галичина повинна бути тим краєм, де дві самостійні народности мають розвиватися вповні свобідно і рівноправно і кожда має єдине і виключне право рішати о своїх національних справах. Соїм отже має винайти у себе відповідний*

¹⁾ Апатичний (польск.). – Ред.

²⁾ Спосіб життя (лат.). – Ред.

спосіб забезпечення проти національної майоризації. (Замітно, що д[окто]р Червінський домагався поділу сойму на 2 національні курії для безпеки проти майоризації). Для усунення ворогованя треба позбутися упереджень і підозрівань і в суспільніст[ь] впоїти *духа терпимости* обох народностей.

Ледви прочитав д[окто]р Червінський чотири передовиці з «Діла» про свою брошуру, а вже 8. XI. 1882 вислав другий лист з Fürstenhof-у, в котрім намагається доказувати, що несправедливости заподівані русинам, як напр[иклад] випиране руського язика із шкіл, насилане на Русь урядників з Мазурщини несвідомих нашої мови, про що йому писав також [тець] Качала, треба усунути перед унією, але таки наперед має бути довершена унія, а відтак можна буде переводити реформи. Признає він, що В. Барвінський справедливо вказує на політичні хиби поляків у минувшині, признає значіне Руси для Московщини і Польщі та що треба Русь не лише стерпіти, але й піддержувати. Зазначає, що польська прилюдна думка є за *самостійною Русю*, але не бачить тих руських патріотів, лише рутенців і москвофілів. Статі «Діла» «По процесі»²¹ (автором їх був В. Барвінський) називає «*першим об'явом руського життя*» і зазначає, що повторили їх усі польські часописи, але не достає виводу (се сталося тому, бо як засвідчив К. Устиянович, деякі народовці буквально вхопили Володимира за руки і не дали йому докінчити своїх виводів). Він домагається, щоби «Діло» було органом патріотичних русинів, ворожих рутенцям і москвичам, щоби станула на політичнім видні партія самостійна руська, а тоді виборчий комітет польський віддасть при виборах навіть першенство такій партії навіть перед польськими кандидатами. Жалувався наостанку, що «Діло» виступає проти поляків, а тимчасом повинно змагати до того, щоби позбутися *внутрішних ворогів: рутенців і москвофілів*.

Лист д[окто]ра Червінського з 8. XI. 1882, з котрого тут наведені головні виїмки, розминувся з об'ємистим листом В. Б[арвінсько]го (гл[яди] додаток до «Споминів», ч. III) з д[атою] 4-го листопада. Всякий безсторонний чоловік по уважнім прочитаню цілого сего листу, з доповненнями з первописи пропущеними при его оповіщеню в «Gazet-i Narodow-ій», признасть, що нема там ніякого забіганя в табор історичної Польщі. Правда, автор его зазначає, що якби був поляком, то пересунув би тяжище польської справи в руську справу задля того, що з історично-географічного становища Польща і Русь разом взяті дають достаточні умовини державного биту задля успішного опору північного велитня і желізної Германії. Однак зараз понизше виразно зазначає самостійність Руси, вважає *Галичину архімедовою точкою*, з котрої поляки можуть подвигнути свій, а русини свій нарід, кладе головну вагу на поправу і уздоровлене суспільно-економічних відносин, що стало би першою підвалиною і зародом

самостійного життя обох народів. «В такій праці показалобися практично, які форми суспільно-державного життя є найвідповідніші для спільного, федеративного пожиття обох народів і взагалі, в якій формі таке жите в галицькій мініятурі є можливе».

Дневникарству призначає В. Барвінський задачу *усмирювати обопільне роз'ятрене*, бо не досить русинів лише терпіти, але треба щоби русини розвинулися в цілій повні *яко окремішна народність*. А дотеперішня політика поляків жене їх в обійми Московщини і скріпляє противника. Тим-то висловлює бажане, щоби до сойму ввійшли такі русини, котрі стоячи щиро при своїй народности, переняті ідеєю спільного добра, не тільки хотіли би, але *інтелектуально могли працювати*, і то тяжко, для добра краю. Закінчив отже своє письмо, що *було б се неправдою*, коли б сказав, що *русини могли б згодитися на мрачну унію*, бо «*musimy być dwoma narodami, jeżeli mamy być, inaczej i nas i was nie będzie*»¹⁾. До сего закінчення додав д[окто]р Червінський примітку «*lecz jako obydwaj, a nie dwa*»²⁾ і в тім зазначена виразна ріжниця між поглядом і становищем д[окто]ра Червінського і В. Барвінського.

В III-ім листі з 19.XI. 1882 д[окто]р Червінський жалуєся по прочитанню всіх 7-ох передовиць в "Ділі" про его брошуру, що і "Діло" і «Reforma» поспували справу і запевняє, що навіть Поляновський (колишній посол з Сокальщини і противник русинів) бажає пособлюваня окремішности Руси, щоби лише була порука, що зриває з Московщиною «*i w związku z nami w sobie punkt ciężkości upatrywała, dla siebie tylko żyła i w tym celu z nami żyła*»³⁾. Не бажає він «*кодифікованої унії*», але розуміє се *яко «zgodne usposobienie w miejsce antagonistycznego»*⁴⁾. А що до виборів зазначає і «*jeżeli Ruś chce skorzystać ze zbliżających się wyborów, to powinien powstać Komitet ruski ze szczerych i niepodejrzanych patriotów złożony. Komitet powinien manifest wydać, mogący być gwarancją pojednawczego i czysto-ruskiego usposobienia*»⁵⁾.

Четвертий лист з 23. XI. наспів уже тоді, коли мій брат після повороту з весіля сестрінця Софрона Левицького в Тишківцях смертно

¹⁾ «Мусимо бути двома народами, коли маємо такими бути, в іншому разі і нас, і вас не буде» (польск.). – Ред.

²⁾ «Як обидва, а не два» (польск.). – Ред.

³⁾ «І у зв'язку з нами вбачала для себе пункт тяжкості, для себе тільки жила і з цією метою з нами жила» (польск.). – Ред.

⁴⁾ «Злагіднений (спокійний) настрій (душевний) в антагоністичному світі» (польск.). – Ред.

⁵⁾ «Якщо Русь хоче скористати з виборів, що наближаються, то повинен бути створений руський комітет із щирих непідозрілих (надійних) патріотів. Комітет має опублікувати маніфест, який міг би стати гарантією об'єднуючого і чисто руського нахилу» (польск.). – Ред.

занедужав і більше не двигнувся з постелі. Сим і перервалася переписка єго з д[окто]ром Червінським, котру «Новий пролом» умів злісним способом вихіснувати в користь москвофільства, а на наших людей навести такий туман, що й не отямилися, як знов стали жертвою «найпопулярнійшої сплетні».

Так-то методою Каткова, редактора «Московскихъ Вѣдомостей», Говорського і Гогоцького, а опісля Піхна, редакторів «Кіевлянина», котрі пугали російське правительство «українським сепаратизмом» і «польською інтригою», уміли галицькі москвофіли розповсюджуванем «найпопулярнійшої сплетні» підкопувати народно-політичні змаганя народовців до самостійного й окремішного розвитку а навіть в кругах народовців самих витворити підзорливість і віру в «польські гроші», щоби тим способом у каламутній воді ловити на свою вудочку прихильників своїх москвофільських змагань. В такім настрою серед нашої суспільности і д[окто]р Олесницький добачив чи відчув «польські таємні фонди», а д[окто]р Франко котрий влучно схарактеризував сю «найпопулярнійшу сплетню», пустив її в світ мимо того без найменших доказів і без усякої основи у своїм «Нарисі укр[аїнсько]-рус[ької] літератури» і приложив до видаваної за складкові гроші російських українців «Правди» ту саму «найпопулярнійшу сплетню», будь-то би д[окто]р Олесницький «переконався» (?), що «Правда» «стоїть на таємній польській субвенції» (стор. 356)¹⁾, і тому «спекався тої редакції»²⁾. Крім того додав д[окто]р Франко ще від себе таке в єго розуміню дотепне свідоцтво «Правді», котра «від 1889 р. виходила під фірмою Івана Стронського а під дійсним проводом Олександра Барвінського й Кониського», що нібито «Правда» відразу, майже від перших випусків (отже тоді, як д[окто]р Олесницький і Франко вели редакцію!), а де далі, чим раз виразнійше почала тягти зовсім погану лінію особистих нападів, калюмній (!) та явних або маскованих доносів (!)», а з того часу, коли д[окто]р Франко і д[окто]р Олесницький уступили з єї редакції, «почала провадити ту на всі боки (!) фальшиву (?) та нещирну (?) політику, що в 1890 р. вицвіла буйним пустоцвітом (!) т[ак]

¹⁾ Те саме впевняє д[окто]р Франко в IV т. «Писань» («Молода Україна», ч. I, стор. 48, 49) і каже, що нібито «Правда» «зразу виступала тільки завзято проти московщини – але з часом почало чим раз виразнійше впливати на верх якесь [suae generis] полонофільство, кокетоване з польською шляхтою і австр[ійським] правительством», що він «опісля довідався (від кого?!), що тут було обопільне порозумінє (?), що бодай одна – польська – сторона поступала тут з гарно обдуманим пляном» – що «русини повинні були піддатися (?) під польське верховодство, відновити зірвану історичним ходом політичну унію, а ні, то треба було їх зломати, роздвоїти, обезсилити» і т[ак] д[алі]. Засадничі статі «Правди» рішучо суперечать тим виводам д[окто]ра Франка. [– Ол. Б.]

з[ваної] «нової ери», а пізніше, коли пустоцвіт зів'яв, тяглася дали лихим реп'яхом «нового курсу» політики Олександра Барвінського». (стор. 356)¹⁾.

А що наша суспільність вельми радо і некритично приймає і розповсюджує всякі сплетні та легко їм дає віру, отже й тепер найшлися люди, котрі намагалися своїм способом відкрити те жерело «таємної польської субвенції» для «Правди». Ще перед виїздом з Тернополя мав я нагоду познакомиться з кн[язем] Адамом Сапігою за посередництвом А. Тележинського. Кн[язь] Сапіга цікавився вельми українським питанням, котре задля напруження між Австро-Угорщиною та Німеччиною з одного, а Росією з другого боку висувалося на європейське політичне видно особливо під впливом розвідки берлінського філософа *Едварда Гартмана* про віднову вел[икого] Київського князівства для ослаблення Росії, до котрої головну гадку піддав кн[язь] Бісмарк (гл[яди] *Gegenwart, Berlin, 1887, XII і 1888, I*)²⁾. Від А. Хамца чув кн[язь] Сапіга про его друга проф[есора] В. Антоновича і его визначне та впливове становище посеред усеї української суспільности в Росії, а що Хамец і кн[язь] Сапіга були добре знаомі з тодішнім австро-угорським міністром загр[аничних] справ гр[афом] Кальноким, отже насувалася можливість з їх посередництвом здійснити гаряче бажане всіх українців щодо засновання катедри історії України-Руси в львівськiм університеті і покликання на сю катедру проф[есора] В. Антоновича. В часі літних ферій 1887 їздив я до Криниці, де тоді, як мене звістив А. Тележинський, проживав кн[язь] А. Сапіга, та тоді я підняв справу сеї катедри і проф[есора] Антоновича (гл[яди] низше стор. 114–115 X-ий розділ). А. Сапіга прийняв сю гадку з великим одушевленням і обіцяв нею зайнятися в міродатних правительственних кругах, а в лютні 1888 р. під час мого другого з черги побиту в Києві обговорювано сю справу далше в Києві, а для дальшого розвитку й утіху українсько-руської народної ідеї тоді постановлено відновити «Правду». Нав'язані з кн[язем] А. Сапігою відносини довели до знакомства его з Кониським (під час его довшого тоді побиту у Львові), з котрим я був у А. Сапіги в его палаті в ул[иці] Коперніка, де широко обговорювано справу катедри історії і єї значіня для укр[аїнської] народної ідеї. Про дальший розвиток сеї справи буду оповідати опісля, а тепер тільки згадаю, яким способом знов пущено в світ «найпопулярнішу сплетню», що кн[язь] Сапіга дає сю «таємну субвенцію» «Правді».

Коли д[окто]р Дідошак, вельми щирий і народолюбивий, але убогий народець, відкрив адвокатську канцелярию в Калуші, становище его було там задля москвофільських коромолів вельми трудне²⁾ так, що не

¹⁾ Безосновність сих наклепів виказана в IX-ім розділі. [– Ол. Б.].

²⁾ Д[окто]р Дідошак був довгі роки в адвок[атській] канцелярії д[окто]ра Попеля, синдика м. Львова. При сій нагоді мав він спромогу ознакмитися із справою

ставало єму засобів на прожиток. От тоді-то за порадою пок[ійного] Д. Гладилевича звернувся я до кн[язя] А. Сапіги, чи не міг би він єму виеднати опороженого тоді становища синдика в Кредит[нім] земськїм товаристві у Львові. Кн[язя] Сапіга обіцяв зайнятися сею справою (але з неї нічого не вийшло, бо шляхтичі в сім товаристві не бажали собі русина-адвоката) і хотів задля того лично пізнати д[окто]ра Дідощака. В тій цілі написав я до д[окто]ра Дідощака *картковий лист*, в котрім коротко натякнув про се і потребу єго приїзду до Львова. Із сего нічого не вийшло, д[окто]р Дідощак остав і надалше убогим адвокатом у Калуші, де й небавом опісля помер безженним. Лікар тамошній д[окто]р Куровець (опісля посол кр[айового] сойму) імовірно лічив д[октор]а Дідощака а по єго смерти порядкував єго справи і між иншими найшов згаданий вгорі мій картковий лист та *подав єго до прилюдного відом*а на зборах чи вічу «Народної ради» у Львові, а з того листу, в котрім нема найменшого доказу про якіс «таємні польські субвенції» для «Правди», пущено на зборах і в «Ділі» «найпопулярнішу сплетню», що гроші на «Правду» ідуть з кишені кн[язя] А. Сапіги, хоч він був лише передплатником єї. «Das ist der Fluch der bösen Fat, die stets Böses muss erzeugen»¹⁾ можна тут сказати з Шіллером, бо сторонництво «Діла» і «Діло», котре вже від 1893 ворожо відносилося до мене, і розповсюджувало всякі видумки і сплетні, виковувані дуже часто в москвофільській кузні, зазнало на собі наслідків таких сплетень, коли москвофільські і всепольські часописи кинули підзор, що побирає на свої потреби «пруські марки».

В сій справі звертався я також до пок[ійного] Андрея Січинського, мого шкільного товариша, котрий був конципієнтом в канцелярії адвоката д[окто]ра Чайковського в Перемишлі, правного заступника кн[язя] Адама Сапіги і дістав від него письмо збережене в моім архіві з д[ня] 5. 3. 1892 р. Пише він от що на мою просьбу, чи не знає що про мнине *нідпомаганє* «Правди» кн[язем] А. Сапігою: «Милий Товаришу! Лист Твій застав мене в ліжку і доперва нині можу на него відповісти. Відповідь моя коротка: Про які-небудь зносини князя Сапіги з видавництвом «Правди»

фондації «Народного дому» і другої міської гр[еко]-к[атолицької] церкви та на основі зібраних урядових і фондацийних грамот написав розвідку п[ід] з[аголовком] «Руско-народна інституція «Народный Домъ во Львовѣ» єи початокъ, основане и теперѣшний станъ» Львов, 1885, 45 стор. 16 (Одень зъ русиновъ мѣста Львова).

Справедливо виснував він, що се фундація, а не «общество», але робив хибний вивід, щоби фундацію вважати яко власність м. Львова і наслідком того рада м. Львова виступала з правами до сеї фундації. Се викликало велику ненависть до Дідощака між москвичами, котрі єго прозивали «злodusаком». [– Ол. Б.].

¹⁾ «Це прокляття злого фатуму, що мусить завжди породжувати зло» (нім.). – *Ред.*

я нічого не знаю; іменно не знаю нічого і не зачував нічого про те, аби князь Сапіга, чи то через адв[оката] д[окто]ра Владислава Чайковського, чи то через кого-небудь другого давав які гроші на видавництво «Правди». Здоровлю Тебе сердечно Андрій Січинський».

Все те розповів я для пояснення, як творяться такі «найпопулярніші сплетні», розповсюджені звичайно з москвофільської кузні і як наша суспільність некритично приймала їх та піддавалася їм на втіху москвичам, а часто на превелику шкоду для нашої народної ідеї.

Віднова «Правди» зустрінулася з *протестом* з того боку, звідки найменше можна було сподіватися і де до того не було найменшої основи. В ч[ислі] 21 «Зорі» 1888 р., видаваної Товариством ім. Шевченка, одвічальний редактор її, *Олександр Борковський*, виявив велике зачудоване з того: *на якій іменно підставі редакція «Правди» дозволила собі назвати сей місячник рочником XIV-им ? а в «Оповідці» про намірену віднову «Правди» заявити, що «Правда» є органом «цілої українсько-руської землі»*. О. Борковський *запротестував* проти названя обновленої «Правди» рочником XIV-им і проти уступу «Оповідки», що «Правда» заходжує стати органом цілої українсько-руської землі, а протест свій піддержував тим, що «Правда» була *видавництвом «Громади»*, котра на спільних нарадах постановляла видавати її й укладала для неї програму²⁴.

На сей протест *О. Борковського* зазначила редакція «Правди» (1888 стор. 142–144), що протест сей далеко не є гадкою *«всього загалу галицьких русинів-народовців»* і пригадала, що «Правда» переходила всякі фази, починалась громадськими силами моральними й матеріальними і падала кілька разів громадською байдужністю та оживала знов громадськими силами, «Правда» міняла своїх редакторів, але змінялась і громада, на якій вона опиралась, а все ж за весь її час існування була у неї одна провідна думка: *піддержувати духову зв'язь з Україною, бути органом цілої України-Руси*. Дальше зазначила редакція «Правди», що «у нас тепер не було органу, котрий заступав би інтереси і об'являв думки цілої України-Руси. Почували се і львівські народовці і признавали потребу відновити «Правду», а обзивались і народовці позальвівські: і по тій причині стала наново виходити «Правда». Покликав її до нового життя не оден чоловік, ні тісний якийсь кружок людей, *а живе вона з поради і підмоги* не менш поважної і числом і думками громади українсько-руської, як давніше, і є *письмом громадським* в такому самому значіню, як давніші рочники «Правди».

Ся заява від видавництва «Правди», надіслана з *Київської громади*, була не тільки відправою протесту О. Борковського, але й підзору киненого опісля д[окто]ром Олесницьким і наклепів піднесених д[окто]ром Франком в его «Українсько-руській літературі».

«Правда» стала сіллю в оці Драгоманова і радикалів, а з часу появи «Народа» він був переповнений різкими і яскравими докорами проти «Правди», єї дописців і прихильників. Докорювано «Правді» «вузьким націоналізмом», перецінюванем значіння української мови, «народними святощами», нестачею відваги (начебто дописці і прихильники «Правди» ховалися за «прекрасні маски») і т[ому] п[одібне].

Цікаво отже буде тут навести слова дописця «Правди» з Москви, котрий в листі до мене з 15. 3. 1891 от що писав «Про Драгоманова і драгоманівців»¹⁾: «Замітка Драгоманова про «прекрасні маски», на мою думку, вимага́ дуже вже багато, бо не легко підписуватися під статтями політичного змісту. А от до речі скажу я, що українські прихильники «Правди» все таки одважніщі, ніж прихильники «Народа», хоч ті мусіли більше слухатися рад Драгоманова. В «Правді» ми стрічаємо настоящі прізвища або всім звісні псевдоніми – дуже часто; в «Народі» ж цього не буває. Бо, прихильники «Народу» всі до єдиного боязливі, страхополохи: вони ставлять прінціпом не то ніколи не підписуватись, але навіть не виявляти, що вони – українофіли: іноді ж вони заперечують перед поліцією й своє українське походженне. Підписатися справжнім ім'ям навіть під беллетристичним твором є на їх погляд «глупая, безразсудная отважность». – Драгоманів каже, що патріотичних писань він не губить. Можна думати, значця, висказаних в найпершім числі «Громади». А там він, н[а]п[р]иклад, в справі мови виявив себе таким рігористом, як дай Боже не їдному націоналові! Там він прямо оголосив, що кожне слово, сказане українцем не по-українській, є вже страта. Це вже прямо виходило на «святощі!» В таким разі теорії Драгоманова симпатичні: він соціяліст, але готовий іти спільно з прото народниками, аж доки можна, а заразом – він прихильник мови. Але ж у драгоманівців ми бачим зовсім не теє. «Народ» ставить яко ділемму: «живіт чи святощі» і рішає, що живіт, себто економічний добробит «менчого брата» є річ важніща. В такому суді нема нічого *дуже* злого, а вже краще рішають народовці: «і живіт, і святощі рівночасно». Так і треба, бо коли пошанування мови не буде прінціпом, або коли вона не буде «святинею», то в кінці кінців людина прийде, чи може прийти до зневаги мови. Вже й галицькі драгоманівці толкують про «народне дрант'є і сміте» та висмівають «святощі»²⁾, але запевнюють, що все-таки тримаються мови малоруської. А київські радикали, – ті вже мудріці: по їх думці, по вкраїнськи тра писати виключно задля мужиків,

¹⁾ Задержуємо его правопис. Се проф[есор] Кримський. [– Ол. Б.].

²⁾ В «Програмі русько-української радикальної партії» обіцяно, що вони змагатимуться до піднесення почуття народної свідомости, – дуже я просю «Народа» розказати міні, як виповнюється ця точка. Принаймні досі ми бачили в «Народі» тільки насміх та глум націоналів. [– Ол. Б.].

а між собою тра вживати мови російської. Коли ми говоримо по-малоруськи, то це ми просто ламаємося, це неприродна річ. «Мої пересвідчення не зміняться од того, що я говоритиму по-російськи», – такі слова наших мудреців (NB. До речі й поліція знатиме, що вони руські! Здається міні, що ця остатня рация грає теж немаловажну роллю!). Всякі докази мусять розбитися об відповідь: «Мужикові не буде шкоди од моєї російської беседи».

Властиво кажучи, на такі рации неможна знати одвіту. Я, н[а]пр[иклад], ревний націонал, але признаюся, що жодна стаття про національність не здалася ще міні переконуючою. Найкраще доказував вагу мови Драгоманів у «Громаді», але його докази пересвідчать тільки того, хто хоче пересвідчитись; київські розумники знаходять, що в погляді на мову можна з Драгомановим не годитись. «Народ» (може й не прямо) їх піддержує в цій гадці. В Галичині, де можна таки працювати на користь простого люду, не признання мови за святиню не є ще щось погубне, але в нас на Україні, де руки зв'язано, таке неузнання мови за святощі прямо погана річ, бо одриває людей од українства¹⁾. Гадаю я, що вельми несправедливо буде звати київських драгоманівців українцями, можна звати хіба тільки українофілами, не більш. Замітно до того, що драгоманівці спершу бувають просто націоналами, а після вже соціалістами. Коли ж ми одразу проповідуватимем космополітизм, то можем бути певні, що gente Ucrainus ніколи не стане не тільки natione Ucrainus, але навіть не стане українолюбцем: він прямо візьметься до роботи великоруському народу.

Зрештою і мої докази навряд чи переконують. Коли доказувати з практичного погляду, то почувете відповідь: «російська мова нам рідніща і на ній ми краще висловлюємо свої «гадки». Скоріш: «Треба вдержувати і стерегти українську мову». Одповідь: «Яке ти маєш право?. Треба полишити всю справу українському народові. Якщо він русіє, то нехай, а ми не мішаймося!»²⁾ Словом, важко пересвідчити другого в цім ділі. Ми націонали задля себе особисто не потребуємо жодних доказів; чуття нам велить палко кохати національність. На хитрі розумування космополітів ми частенько не знайдемо одвіту, але відчуваємо, що на нашім боці слухність. Національне питання не ми вигадали: з історії бачимо, що всі народи ревно борються за свою мову, свої звичаї і т[ому] п[одібно], значиться,

¹⁾ І в Галичині не признаване рідної мови святиною доводить до того, що се відриває людей від українства і робить їх перевертнями польськими і московськими. [– Ол. Б.].

²⁾ Запримічаю, що споміж національних святощів я згадую тільки за мову, а про другі національні одзнаки й говорити боюся. Скажіть, н[а]пр[иклад], нашим радикалам, що малоруське вбрання теж «святощі» – то вони вас у вічі висміють і навіть слухати не схочуть! Прим[ітка] дописця. [– Ол. Б.].

любов до національності лежить в крові чоловіка і хитрощні розумовання її не зіб'ють. Коли б «Народ» пам'ятав, що «святощі» не перебивають «животові», тоді б він і сам більше виграв.

3. «Правда» і сучасний зворот в заграничній і внутрішній австр[ійській] і в красвій політиці галицькій. Чи правдиві й основані наклепи, піднесені проти «Правди» й єї видавців?

Віднова «Правди» задля тісніших і живійших взаємин між Україною і Галичиною припадає на час важного звороту в заграничній політиці Австро-Угорщини і зміни краєвої політики з покликанем на становище намісника Галичини гр[афа] Казимира Баденого²⁵, з котрого личностю лучиться т[ак] зв[ана] «нова ера» в політиці русинів-народовців. А що д[окто]р Франко зв'язав обновлену «Правду» також з політикою «нової ери», котру назвав «пустоцвітом» і з політикою «нового курсу», котру назвав «лихим реп'яхом» і се все сплів з моїм іменем на тій підставі, що нібито д[окто]р Є. Олесницький «переконався (?!), що «Правда» стоїть на таємній польській субвенції» вважаю своїм народним і горожанським обов'язком, розібрати сі важкі закиди зроблені двома так визначними личностями в нашій народно-політичній і культурній житю, котрих голословні заяви можуть вистарчати для нашої легковірної суспільности, як се із наведених вгорі подій легко зрозуміти. А що мало хто матиме спромугу й охоту провірювати становище «Правди» супроти тогочасних політичних подій і супроти краєвого та осереднього правительства та супроти поляків, отже постараюсь все те, що в тих справах було печатане в «Правді» тут вивести на громадський суд і піддати під предметову і безсторонну оцінку нашої суспільности. Зазначу тут, що переважну часть статей про народно-політичні і культурні відносини в «Правді» писав пок[ішний] Кониський, але чимало походить також і з мого пера і я зовсім не буду затаювати, що належить одному або другому з нас в сій роботі редакційній. Зазначити треба також, що вплив нас обох на редакцію «Правди» не виявився ще так виразно, поки вона була, так сказати б, в руках д[окто]ра Олесницького і д[окто]ра Франка, а нас обох ще не було у Львові. Як д[окто]р Франко запевняє, коли він і д[окто]р Олесницький уступили з редакції (з кінцем 1888 р.), почала «Правда» «проводити ту на всі боки фальшиву та нещиру політику, що в 1890 р. вицвіла буйним пустоцвітом т[ак] зв[аної] «нової ери», а коли сей пустоцвіт зів'яв, тяглася лихим реп'яхом «нового курсу» політики Ол[ександра] Барвінського».

Зазначивши крім того, що «Правда» виходила «під дійсним провідом Олександра Барвінського й Кониського», д[окто]р Франко дочепив таку

замітку, що з его і д[окто]ра Олесницького уступленем «чим раз виразнійше почала тягти зовсім погану лінію особистих нападів, калюмній та явних або маскованих доносів». («Нарис укр[аїнсько]-руськ[ої] літер[атури]», стор. 356).

На Придніпрянській Україні повитали віднову «Правди» з одушевленем і чимало визначних письменників почало пособляти сему видавництву своїми творами. *М. Коцюбинський* писав мені з Винниці 15. IX. 1890 р.: «Дуже потішила мене звістка, що «Правда» знов виходитиме. Тим-то вітаю її щирим серцем і бажаю їй, як найкраще служити цілям освіти і свідомости народної. В добрий час! Красно дякую за Ваші ласкаві запитання – писати до «Правди». З великою хітю, по зможі досилатиму під Вашою адресою свої праці. В сій хвилі нічого готового не маю, але незабаром дещо пришлю». А 24. II. 1892 писав мені знов: «Для «Правди» лагоджу велику працю – переклад «Пана Тадеуша» Міцкевича. Тепер саме в українській літературі помічається пекуча потреба в перекладі на нашу мову європейських клясиків, щоб нам не доводилося (як досі) зазирати за всесвітнім добром до чужої хати. Тому-то д[обродій] *Самійленко* заходивсь перекладати *Данте*, *Боровик* перекладає «Втрачений рай» Мільтона, а я взяв собі «Пана Тадеуша». Не знаю, чи буде вдатний переклад, проте, скоро перекладу I-шу частину, пришлю її на Ваш суд»¹⁾. В Києві зібралися під проводом *Кониського* ціла громада молодших письменників, що прийняли на себе обов'язок пособляти видавництву «Правди» своїми творами, як *Ф. Матушевський*, *Виталій Боровик*, *М. Кононенко* і ин[ші], але й старші як *Ів[ан] Нечуй-Левицький*, *М. Старицький* і его донька *Людмила*, *В. Вовк-Карачевський*, *В. Антонович*, *Б. Грінченко* і ин[ші] станули до діла. Окрім того і з усеї Придніпрянщини як *Михайло Комар* (Уманець) з Одеси, *Ілля Шраг* з Чернигова, *А. Кримський* з Москви, *Хведір Вовк* з Парижа, *О. Лотоцький* з Петербурга, *М. Дикарев* з Воронежа і инші надсилали свої писання до «Правди», котру вважали органом усеї України. З якою радістю витали там появу «Правди», може стати певним доказом лист *А. Кримського* з Москви з 24 лютого 1890, в котрім до мене пише: «Учора дістав я 5 ч. «Правди» (за лютий 1890) і якже утішила мене Ваша часопись! Ви ніколи не зрозумієте того враження, того вплива, який робить рідне вільне слово на чоловіка відірваного від вітчизни, живучого серед кацапів. Для цього треба б було Вам самому перенестись сюди (чого врешті Вам ніколи не жичу!). «Зоря» (хоч і «органъ цѣлои Руси-

¹⁾ Одначе не прислав 1-ої частини, а дальша его служба та писане оповідань імовірно приневолити его залишити сю думку. *Боровик* теж не надіслав перекладу Мільтона, тільки *Самійленко* прислав початок «Божественної комедії», *І. Сердешний* (Стешенко) «Метаморфози» Овідія, а *Є. Тимченко* фінську поему «Калевала», що появилася в «Правді». [- *Ол. Б.*].

Вкраїни», як вона себе величає), ніколи не зробить того враження, що Ваша часопис. Дай Вам Боже з успіхом вести і на довше Вашу не легеньку працю видавництва! Щастя Боже в усьому Вашій часописі!» Але в сім самім листі натякає на коромоли, які проти «Правди» кували таки «свої львівські» люди: «Із цім листом посилаю я Вам свій переклад поеми Г[е]й-ного, котрий я вже був хтів відіслати до «Зорі», бо навіть і не сподівався, що Ваша часопис виходитиме цього року і принаймній оден з львівських письменників на моє листівне запитання о передплаті на «Правду», відписав міні з великою певністю, що Ваша часопис, по всій віроятності, має вже більш не видаватися, Господи! Аж більно робиться, коли подумаеш, що Ви мусите терпіти ворогування не тільки з боку нашої Матушки-Рассти, але ще і від своїх галичан-українофілів! І сумно це і душу обурює!» А листом з 17/29 вересня 1890 пише мені знов А. Кримський: «Дуже я зрадив, прочитавши Ваш лист до мене, що «Правда» виходитиме знову; бо хоч «Зоря» тепер мусить стати більш русько-вкраїнською, ніж була досі і має забути свою галицьку виключність, але ніколи не стане «Правдою!» Напр[иклад], хоч це: українець вважає за велику ласку і те, коли в Галичині не дуже підчухрають його письма, а тут несподівано «Правда» не тільки українського не змінює, але й сама пише по-вкраїнському! Українцеві стає аж неяково бо це для його незвичайна річ! – Ні над «Правду» нема симпатичнішої, но і навіть Лукич не зможе підійняти «Зорю» в порівень з Вашим місячником (за патріотизм «Пра[вди]» я й не згадую)). При сій нагоді А. Кримський згадує і про «Народ», до котрого вислав деякі свої переклади з турецького і перського, які йому хотілось подати публиці. «Бо хоч я і щирий українець і націоналіст, не можу не добачити дечого й доброго в «Народі». – Д. Гладилевич пише міні, що дісне в «Народі» є чимало й позиточного, але все те не нове і народовці давно те саме роблять». А. Кримський признає «Народови» значінне, що він займається спеціально простим людом; «коли ж «Народ», – пише дальше А. Кримський, – порветься голосити щось таке, як «На увагу українолюбцям», то я знов предложу отому критикоману свої запитання. (До речі: чого це Драгоманов так обставав за київськими вченими, котрим «Правда» шкодить (!) своїми нападами проти російського деспотизму? Погадав би хто, що тії вчені (видавці «Київської старини») справді годяться з Драгоманом! Але ж ото недавно Житецький лаяв усю «Женевську школу», котра по його словам тільки псує усяку можливість полекші Україні!»

З великою прихильністю до «Правди» віднісся також Виталій Боровик¹⁾, що проживав у Києві, а опісля задля статистично-економічних справ переїхав у Полтаву, де «найшов на ціле стародавнє українське

¹⁾ Він писав драгоманівкою, тож подаю нинішньою правописю. [– Ол. Б.]

місто», як писав 5/17 грудня 1891 р. до мене «*трьох но чоловіка свідомих українців* з українським напрямком. Двох чоловіка вже підтоптаних і оден парубок мого віку. За мною приїхав у Полтаву ще оден парубок, мій товариш з Київського всеучилища, тож українець більш-менш самосвідомий – і ото в Полтаві з нас склалося товариство всеукраїнської <молоді> з 5-х чоловік (жінки жодної!). З двох чоловіка, щом ту знайшов, оден відомий певне й Вам, *Панас Мирний*, автор «*Хиба ревуть воли*» («Громада»), «*Лови*» («Ватра»), «*Перемудрив*», «*Повія*» і так д[алі]. Другий д[обродій] *Виктор Василенко*, відомий у московському письменстві яко автор багатьох етнографічних і статистичних творів щодо України (переважно Полтавщини). За молодих літ (тепера йому мабуть близько 60 літ), коли не більш, – він прибував писати рідною мовою і склав два чи три «метелики». Метелики його не мали поводження, бо правду кажучи, написано їх було такою страшеною мовою, як от «язичіє» ваших твердих. Через те саме він і звернув на той шлях, по якому в нас і тепера йде сила української інтелігенції, переважно середульшого віку, і на якому йшла не дуже давно (з 1820 до 1848 р.) й Ваша вже більш-менш самосвідома українська інтелігенція – *Осип Левицький*, *Ант[ін] Добрянський* і інші, от у Вас тоді таки люди розгортали польське й німецьке письменство й були певні, що працюють на користь своїй вітчизні, а справді, коли б не наспіла конституція, не бачила б Галичина, яко Русь-Україна, з усіх сіх діл а щонайменшої користи. Ми ж тепера переживаємо рихтик такі самі часи з тею но відміною, що ролю польського та німецького письменства віджива московське та тільки ми ще й не снімо об конституції, а заким сонце зійде, роса очи виїсть, як-то кажуть і доки що кожен московський твір об Україні тільки зміцнює на їй московські кайдани. Іншому се ніяк не дасться зрозуміти, инший же знов щирійший чоловік, як от хоч би д[обродій] *Василенко*, раз розчухавши се, заступив на рідну ниву. Перша тепера вправа д[обродія] *Вас[иле]нка* в рідній мові має бути «*Херсонщина року 1890*»¹⁾; статистично-економічний огляд, що його я не забарюся до Вас заслати. 30 літ вештання межі простим людом зробили його мову таки трохи кращою, а дещо й я потрібую виправити, то може якось дійдемо ладу. Та от наше лихо, ані я, ані він цілком не знайомі з виробленими вже мабуть більш-менш статистично-економічними термінами. Отже звертаюся до Вас з уклінною просьбою завідомити мене, які можна знайти у Вас твори щодо статистики або економії, а якщо можна сподіватися, що кордон не захопнув би, то й надіслати які з їх до мене»²⁾.

¹⁾ Сеї розвідки не прислано «Правді». [– *Ол. Б.*]

²⁾ На жаль і у нас тоді, перші роботи в тім напрямі *В. Навроцького* і *В. Барвінського* тільки що появлялися в «Правді» і в «Ділі». [– *Ол. Б.*]

Митрофан Дикар (з московська підписувався він *Дикарев*, а по українськи таки сам писав Дикар) писав мені з Воронежа 7/3 1893 р.: «Зміст і напрям Вашої щ[ановної] «Правди» усіх нас вороніжців дуже і дуже вдовольняє. Велике й щире Вам спасибі до розбурхування нашої сплячої матері-України». А 4 цвітня 1889 писав мені: «Читаючи Ваше сучасне періодичне письменство, ми бачимо, що Ви попереджаєте нас, що в Вас є живе діло, є мета, до котрої Ви простуєте, не покладаючи рук. Читаючи про оце все й самому стає сором сідити без жодної роботи. Велике Вам спасибі, що Ви не даєте нам спати». Ось тому й він хоч мав свої філологічні й етнографічні роботи, пособляв і «Правді». *Іван Стешенко* (Сердешний), котрий такою трагічною смертю згинув від большевиків¹⁾, заявив щиро охоту пособляти «Правді» і справді вельми щедро помагав їй своїми творами і перекладами (*Овідієві* «Метаморфози»). Він мені писав 6 вересня 1892 з Полтави: «Щиро Вам дякую за того приємного листа, що Ви надіслали до мене в Полтаву. Всякі стрічки, що написані дорогою рідною мовою, радісно бачити та читати в такі нудні години, які тепер панують над нами, русинами в Росії... Читаючи листи з-за кордону, так і переносишся рожевими думками в той благодатний нашої поетичної Руси, що приховала своє могутнє життя під Карпатами і міцно стоючи супроти всіх неприємних обставин та препон, тепер витворює своє власне «Я» – що повинна колись засяяти світові своїми розкішними, закритими від хижого ворога силами і зайняти між людьми те місце, що слідує їй...²⁾ її історії та культурі... Оттакі і другі ще думки снують в голові, коли читаєм любі стрічки і серце підноситься вгору і дух світлішає і чуєш, що скільки не є сил в грудях – всі віддав би, якби захтіла сего Ненька, на послугу коханій... Одже знов дякую Вам за Ваш поклик до мене і доводжу до Вашої відомости, що я надіслав Вам ще дві пісні» і т[ак] д[алі].

Отсі голоси прідніпряньських українців стають найкрасшим доказом, як там задивлялися на обновлену «Правду», єї програму і напрям та літературно-наукову стійність. А так само свідчать сі голоси, що й на політику так званої «нової ери» не так споглядали прідніпряньські українці, як галицькі радикали, редакція «Народа» і Драгоманов.

Тим-то на основі «Правди», почавши з новим роком 1889, почну розбирати, наскільки докори д[окто]ра Франка оправдані. Зараз в новорічній передовиці, писаній Кониським, зазначено, що «новий рік прийшов до нас за таких самих обставин і сливе з такими самими надіями, з якими зустрічали ми і рік минулий: *політична й економічна неволя, убожество, сон і ростиц серед русинів, перешкоди сусід (поляків) нашому націо-*

¹⁾ Застрілили єго. [30. 7. 1918]. – Ред.

²⁾ Нечитке слово. [– Ол. Б.].

нально-економічному розвитку і брак солідарности, брак згоди, брак спільної організованої роботи» (стор. 217). Даліше (стор. 219) вказано на се, що «заходи п[ана] Романчука про побільшене і поліпшене руських народних і середніх шкіл²⁶ розбилися об шовіністично-шляхотські мури галицького сойму» та що, «ступень за ступнем зупиняв сойм заходи русинів до освіти, а не усував причин незгоди і економічної руїни цілого краю і запевнив світ, що він цілком не тямив сущих народно-національних і політичних інтересів краю». Висловлена на останку надія, що «новий рік дасть нам нову соймову більшість з новим прямуваням до *реальної* згоди двох націй, до *реального* добра цілої людности Галичини. Певна річ, що на такій ниві поляки зустрінуть між русинами не лишень самі плятонічні бажаня, а щиру роботу, аби тільки русини бачили *фактично*, що річ іде про *згоду реальну на ниві повної рівноправности*, заведеної до життя практичного» і закінчено покликом, щоби найблизші брати-сусіди схаменились і «проговорили слово тихої любови, доказавши її реальною згодою фактичної рівноправности».

А що сі новорічні бажаня «Правди» не були лише плятонічними зворотами, можна впевнитися зараз із слідуючої статі (стор. 222), де редакція заговорила про спір «Народної ради» про уживане руських букв <з> львівською дирекцією поліції, котра в переписці з «Народ[ною] радою» ужила латинських букв, а на жалобу «Нар[одної] ради» і намісництво, і міністерство внутр[ішніх] справ станули по стороні дирекції поліції, покликуючись на ціс[арську] постанову з 10 цвітня 1861 р. Редакція «Правди», опираючись на арт[икул] 19 основних законів держ[ави] вважає згадану постанову перечеркненою осн[овними] законами з 1867 р. і домагаєся, щоби «усі урядники в Східній Галичині знали руську мову і єї букви» і уживанєм лат[инських] букв у переписці не кидали іскри, «котра піддає огню до бурта незгоди». З того приводу домагаєся «Правда», щоби «завести середні школи з викл[ючно] руською мовою, найпаче по межевих містах Східної Галичини», «ліпшою *руської* мови в тих шкільних книжках, в яких замість *руської* мови панує «особый русскій языкъ», та щоби полагодити «пекучу і важку потребу – завести в руських школах правопис фонетичну». «Отсего наші керманичі не тямлять і проводять руську справу безбач, часом якраз навпаки інтересам будущини». Сі домаганя висловлено на адресу намісника, міністра-предсідника Таффе і міністра просвіти Гавча, щоби придивилися цілій сій справі, бо «сила і вага сієї справи не аби яка».

До того домаганя додана ще в «Сучасній хроніці» (стор. 291) також і даліше, що «склад ради шк[ільної] кр[айової] притьмом вимагає перемін» задля того, бо «занедбана школа руська, знехтована справа руських

підручників, мови і правописи», а «архаїчною антипедагогічною правописом забивають дітям памороки». Тоді перенесено в стан супочинку (вже за нового намісника ґр[афа] Баденого) краєвих інспекторів *Антонія Солтикевича* (щирого русина, але вихованого в Західній Галичині і тому мало ознайомленого з нашим язиком і письменством) і *Тимотея Мандибура* (з роду русина, але відчуженого руському життю), отже «Правда» згадавши про надії на перемену інспекторів, висловила бажання, що «для руської часті Галичини будуть постановлені на інспекторів ніхто більш, як русини, але які русини?» і домагалася, щоби на ті становища покликано «педагогів, людей національно поступових» (стор. 291). Місце інспектора Солтикевича заняв *Іван Левицький*¹⁾, що був приділений до служби в міністерстві просвіти, де єго відтак заступив *Едвард Харкевич* (опісля директор академ[ічної] гімназії), а місце Мандибура д[окто]р *Северин Дністрянський*.

«Правда» домагалася покликуння свідомих, національно-поступових русинів не тільки на становища урядові, але й на духовні і з нагоди новорічного привіту митрополита Сильвестра Сембратовича й єпископа Пелеша відпоручниками укр[аїнських] товариств (293 стор.) зазначила, щоби «при обсаджунаню місць крилошанських та інших урядів єрархічних (розум[іючи] деканів) добирали собі владики русинів-народовців, прихильних народній просвіті», та щоби владики підпомагали «засновуване читалень по селах, до чого належало б заохочувати духовенство і підпирати єго заходи в сім напрямі».

Редакція «Правди» покористувалася промовою нового намісника ґр[афа] Баденого при відкриттю сойму д[ня] 22 н[ового] ст[илю] грудня 1889, щоби висловити свій погляд на єго становище. Польські часописи з нагоди покликуння на становище намісника ґр[афа] Баденого назвали єго «польським Бісмарком», добачаючи в нім «автократизм», але редакція «Правди» з нагоди єго виступленя в соймі зазначила: «ми теж звернули увагу на промову ґр[афа] Бадені, та тільки не спостерегаємо в ній ні «польського Бісмарка» ні «автократизму». Перш усього ми бачимо *урядника* цісарського, яким і повинен бути ґр[аф] Бадені, бо на те ж він і *намісник*, сей урядник запевняв в промові до сойму, що стоятиме на ґрунті конституції. Також воно і повинно бути та інакше і не *може* бути, бо ґр[аф] Бадені заприсягся на се, се раз, а в друге, на якому ж іншому ґрунті може стояти намісник конституційного монарха?»²⁷ А дальше зазначила

¹⁾ Іван Левицький, брат Остапа, автора «Uci[e]kinier»-ів, бувши ще професором у Перемишлі і членом Ради повітової, голосував проти заснованя там укр[аїнської] гімназії, коли Раду пов[ітовую] запитувано про єї погляд. Він знав нашу мову і літературу, але з пересадчої лояльності виступав яко інспектор проти всякої прояви укр[аїнського] народного духа. Дальше скажу децо більше про него. [– Ол. Б.]

редакція: «Що до справи руської, то про неї в промові п[ана] намісника мало що нічогісенько нема! Від добрих, гадаємо, і щирих слів его – геть далеко оце до того, щоб, як кажуть, «Dziennik Pozn[ąński]» й інші часописі, «справа руська стала на спокійну стежку». Певна річ, що і намісник, і «Czas», і «Gazeta Narodowa», і «N[eu]e fr[ei]e Presse» під словом «справа руська» розуміють ніщо більш, як тільки надане галицьким русинам усіх тих практичних прав національних, які належать їм по теорії. Певна річ, що гр[аф] Бадені, яко намісник цісаря буде і повинен пильно стерегти, дбати і працювати, щоби признана цісарем *рівноправність* і полякам, і русинам в житю практичному відмірювалася *однаковісенько*. Будемо сподіватися, що п[ан] намісник обіцянки свої *незавагом* доведе фактами. Тоді побачимо з тих фактів, як він розуміє руську справу і як далеко сягає его світогляд».

До тих слів редакція «Правди» додала ще в долині примітку, в котрій домагаєся, щоби «конституційна теорія скрізь однаково переводилася в практичному житю кожної нації, кожної особи, щоби дух, сила і вага конституції стояли нестеменно, незрушимо для всіх і кожного, і в Золочеві, і в Рогатині, і в Тарнові, і в Яслі, і в Цішанові, щоби покривджене прав русина було покривдженням прав поляка і навпаки, то се й буде найвиша заслуга, яку він (гр[аф] Бадені) яко намісник може придбати і перед поляками, і перед русинами, і перед Австрією, і перед словянами, і перед будучиною. Досі ми ще не маємо жодного факту, щоби заслоняв нам надію на те. Нарешті мовимо, що перш усього потрібно, щоби п[ан] намісник гарзд придивився до життя русинів і розігнав ту темноту, що не дає відрізнати чорне від білого. Досі сего бракувало, через те бракувало і спокійних відносин двох народностей. Вже ніхто більш, як самі русини *фактами* можуть стати п[ану] намісникови добрими помічниками в розігнанні сеї темноти». (стор. 292).

Тут отже Кониський висловив домагане, щоби новий намісник ознакомився з життям русинів, розігнав темноту, що не дає відрізнати чорне від білого і *однаково* відмірював признану конституцією *рівноправність* русинам і полякам. А домагане се мало свою основу в тім, що за намісникованя гр[афа] Альфреда Потоцького і его наслідника Филипа Залеського, покликаного тоді на становище міністра для Галичини, пособлювано т[ак] зв[аним] *старорусинам* себто москвофілам, а народовців уважано крайним сторонництвом²⁸. Як Ф[илип] Залеський оцінював одних і других, дізнався я зараз в перших починах его міністерства, коли він в розмові зо мною в 1891 р. з нагоди вибору русинів-народовців до держ[авної] ради, висловив своє невдоволене з такого звороту в краєвій політиці і заявив: «wolę Kowalskiego anizeli Romanczuka», був отже

рішучим опікуном т[ак] зв[аних] старорусинів, котрих представник Василь Ковальський, радник двора, а відтак предсідник сенату в найвищій трибуналі, засідав до 1891 в держ[авній] раді. «Правда» домогалася отже справедливо від нового намісника, щоби обзнакомився з руським життям і взагалі з руською справою, котрої він не розумів в часі покликання на становище намісника, бо довший час був делегатом намісництва в Кракові²⁹.

Вже отсі тут наведені виїмки з новорічного випуска «Правди» з 1889 р. вказують, що редакція займала *вижидаюче становище* супроти нового намісника і нового сойму і подавала свої домаганя до переведеня народної рівноправности.

Таке вижидаюче становище супроти нового намісника заняв також посол *Романчук* jako речник «Руського клубу» з нагоди закінчення шестилітньої сесії кр[айового] сойму д[ня] 26 січня 1889 р. Він висловив подяку маршалкови гр[афу] Янови Тарновському, що перший з кр[айових] маршалків своєї прощальної промови виголосив частину єї по-руськи і в ній явив бажане, «щоби будучий сойм в прихильних обставинах і серед загального добробиту міг займатися поступенним поліпшуванем наших відносин і працювати для добра дорогого нам всім краю». Але при сій нагоді висловив п[ан] Романчук також жаль, що мусимо розставатися *непоєднані* політично і національно», бо «помимо щирих наших заходів ми не змогли злагодити дотеперішних пожалованя гідних взаємн, не знайшовши для скромних наших жадань признаня, не узискавши слушних прав для нашої мови». А звернувшись до намісника гр[афа] Баденого, висказав п[ан] Романчук жаль, що «звернувся до нас (руських послів) *не в нашій мові*». «Ми чули з вдоволенем, – говорив п[ан] Романчук, – запевненя В[ашої] Ексцеленції про сумлінну бачність на права русинів, про дбалість в заспокоюванню їх потреб, про бережене строкої безсторонности і справедливости». Вказавши на се, що «не можемо зречися наших історичних прав до землі прилученої до Австрії jako край руський, не посягаємо за привілеями, але домагаємося трактованя не гіршого як другі і зарівно стоїмо на основі конституції з 1867 р. і з неї виводимо свої рівні з усіма обивателями краю і держави права і *вижидаємо ще введеня тих прав в жите*. Внесеня, які ми тут ставили, суть доказом, що ми домагаємося заспокоєня тільки дійсних потреб, маючих свое управнене в теперішности. З вдоволенем ми чули імено заповідь *діл*, маючих ствердити повисші слова В[ашої] Ексцеленції. Сих *діл* ми ожидаємо з тим більшим *управненем*, що русини й обов'язки, спільні їм з усіма іншими обивателями держави, завсігда вірно і охотно сповняли і на будуче не занехають сповняти» (стор. 373 і 374, II.).

Редакція «Правди» станула на тім самім становищі, що й п[ан] *Романчук* і зазначила при сій нагоді, що кр[айовий] маршалок зложив доказ політичного розуму так вельми потрібного задля «злагодження дотеперішних пожалованя гідних взаємин» між поляками і русинами в Галичині і висловила бажанє, щоби будуча більшість галицького сойму перенялася сим політичним розумом і полагодила усунене з порядку дневного справедливі домаганя русинів, а тоді злагодяться ті загострені взаємини межинародні. Крім того зазначила редакція, що «полагодження тих межинародних відносин домагаєся не тільки політичний розум, але й важкий стан економічний нашого краю, до котрого поправи треба би скупити задля спільної праці всі сили здорові, наколи не хочемо довести до неминучої руїни».

В тім самім напрямі написана *Кониським* також передовиця випуску з лютого 1889 присвячена *Шевченковим роковинам* на тему шевченкового вірша: «Подай же руку козакові і серце чистое подай і знову іменем Христовим возобновим наш давній рай», в котрій вказано, що «поляки повинні тямити, що робота до сего раю може бути тільки *на підвалинах повної реальної рівноправности, що від будущини русинів залежить будущина поляків*». Ідучи за шевченковою наукою, кінчить *Кониський*, пильнуючи виконати его заповіт братолюбія, кличемо поляків «подати руку» русинам, взяти своє а *віддати нам наше!.. кождому своє, що належить по праву*» (302, II. 1889).

Вже з отсих тут наведених виїмок із статей, що доторкуються політично-народних взаємин між поляками і русинами може безсторонний читач виробити собі погляд, чи наклепи так голословно вимірені проти «Правди» і єї видавців є оправдані, чи ні. Але ж найбільш чутливою болячкою для нашої суспільности були і є всякі вибори до законодавчих тіл і тому цікаво буде розглянутись в тогочасній «Правді», чи тут не найдеся який слід оправданя для згаданих наклепів, придивитись, яке становище займала «Правда», зглядно єї видавці при таких нагодах.

Дня 7 лютого 1889 відбувалися доповняючі вибори до держ[авної] ради з округу Тернопіль-Збараж-Скалат на місце помершого довголітнього предсідника «Польського кола» і бувшого міністра для Галичини, д[окто]ра *Казимира Грохольського*. Головний виборчий комітет руський, зложений з заступників тов[ариств] «Народна рада» і «Русская рада» поставив кандидатом о[тця] Миколу Січинського, посла соймового, а польський центр[альний] комітет гр[афа] *Юрія Борковського*, маршалка Тербовельської ради повітової. Польський кандидат дістав 266 голосів, руський 194, отже о 72 менше. Коли о[тець] Січинський в р. 1885 кандидував в загальних виборах до держ[авної] ради проти *Грохольського*, не

достало йому лише 34 голоси, а тепер вдвоє стільки³⁰. Тим-то Кониський (в «Сучас[ній] хроніці» 1889, II. стор. 374 і сл[ідуючі]) розсліджує причини сеї прояви і вказує передовсім на се, що крім деморалізації й перекупства, причиною упадку Січинського була недостача доброї організації. Однак тим не вдоволься він а з оглядом на се, що наближалися недалекі вибори до кр[айового] сойму, намагаєся він роз'яснити «властиву причину завзятої боротьби для повалення руського кандидата» і «з обов'язку національно-горожанського» здіймає річ «принципіально про хиби виборної політики русинів, котрі на нашу думку можуть пошкодити вибору кандидатів русинів на послів до сойму». Сю хибу бачить він в самій організації виборчого комітету «зложеного клябом руських послів соймових»¹⁾, в котрім засідали люди «дияметрально супротивні в національному прямованю: Романчук – Антоневиц. Отсі два полюси організують виб[орчий] комітет з двох *рад* – «Русской» і «Народної», отже й з людей «об'єдинителів»³¹. Крім того справедливо вказує він і на се, що руський сойм[овий] кляб не оголосив *своєї програми*²⁾, до котрої повинні би були пристати члени виб[орчого] комітету, отже, «комітет склався без програми», а що до него війшли також «об'єдинителі»-москвофіли, отже «в самому зерні зав'язи комітету положено парість політично-патологічної мисли, шкідливої задля національних інтересів русинів взагалі, а найпаче в справі виборів. Участь народовців в об'єдинительному безпрограмному комітеті скомпромітувала репрезентацію народовців»³⁾.

¹⁾ Се було зроблено після польського взірця, бо у поляків «polskie koło sejmowe» організувало «centralny komitet wyborczy krajowy». [– Ол. Б.]

²⁾ Що кляб руськ[их] послів і зложений ними «об'єдинений» вибор[чий] комітет не оповістив своєї програми, се річ легко зрозуміла. Коли б послі народовці виступили з своїми засадничими програмовими поглядами, була б неможливою спілка з москвофілами, котрих змаганя були зовсім суперечні народовецьким. Отже «щоби зробити можливою спілкою з ними, полишувано «на боці язиково-національні спори», а тим самим і засадниче становище і тим способом роблено велику політично-національну похибку? [– Ол. Б.]

³⁾ Годиться тут пригадати, що після процесу Ольги Грабар в 1882 р. Волод[имир] Барвінський в недокінчених статях «По процесі» («Діло» 1882) зазначив, що представники москвофільства в процесі виявили вже виразно свої протинародні змаганя (гл. «Спомини» II ч. стор. 303–306) і взивав, щоби покинути всяке «форисейство, що веде на манівці і бездороже та вступити на ясний шлях народного розвою», значить зірвати всякі спілки з москвофілами; тим часом народовецькі провідники почали задля виборів робити спільні комітети виборчі. Невагом після тих статей (3 лютого н[ового] ст[илію] 1883) закінчив житє Волод[имир] Барвінський і після згаданих недокінчених статей не входив у ніякі спілки з москвофілами³², а мимо того д[окто]Франко («Нарис укр[аїнсько]-рус[ької] літ[ератури]», стор. 233) написав: «Із його публіцистичних статей найважнішою могла бути статя «По процесі о головну зраду», коли б автор мав був цивільну відвагу використати проти галицького

Кониський бачить отже в сій спілці (консолідації) народовців з москвофілами, головну причину упадку Січинського, бо правительство і поляки знали, що єго поручає «об'єдинений» комітет і задля того розведено завзяту агітацію проти рус[ького] кандидата. Тоді, справді, з покликанем гр[афа] Баденого на намісника правительство розпочало поборювати москвофілів із становища загран[ичної] політики (про що дальше висловлюся основнійше), а також поляки в тих часах стояли ще на становищі ворожим Росії і тому відносилися неприхильно до москвофілів (хоч гр[аф] Альфред Потоцький, бар[он] Лебль і Филип Залеський їм пособляли), але дуже часто і ревних та діяльних народовців п'ягнували *москалями*. Все таки, коли б навіть прийняти і се, що поль[ський] центр[альний] комітет поборював би всякого русина, проголошеного кандидатом без участі і спілки москвофілів, то справедливо Кониський станув на засадничім становищі і виступив проти «об'єдиненого» комітету, щоби поляки не могли тим оружем поборювати щирого народовця, яким був о[тець] Січинський, а в друге, що по «процесі о головну зраду» всяка спілка з москвофілами кидала сутінь несталости і неясности політичної думки» і якраз на кілька літ перед війною світовою виявилось, які шкоди заподіяло москвофільство в нашім народнім житю, якою грубою хобою політичною була консолідація народовців з москвофілами¹⁾. Тим-то справедливо писав Кониський: «Час лишити її навіки, навіки роз'єднатися з репрезентантами обскурантизму і йти в усякий час і в усякій справі *власною національно-народною, поступовою дорогою*. Лїпше, чеснійше, йдучи без компромісів з обскурантизмом, упасти і раз і в друге, та встати з новими силами, ніж по саму шию загрузти в багно «об'єдиненія». Час

москвофільства все те оруже, яке дав той процес. Барвінський одначе не знайшов у тій хвилі рішучого і смілого слова, щоб розгромити галицьке москвофільство, безпощадно розкриваючи його моральну гнилизну (не дали хорому вже в Карлсбаді самі народовці докінчити сих рішучих статей, як засвідчає Корн[ило] Устіянович, «Спомини» II ч., стор. 305), натомість сам перший протягнув йому руку до згоди при скликаню першого всенародного віча і промовчючи в «Дѣлѣ» систематично всі найпоскудніші штучки скомпромітованих москвофілів, якими они почали реабілітувати себе в очах народа». Коли ж зазначимо тут, що перше всенародне віче відбулося 1880 р. а процес о головну зраду і статі по процесі в 1882 р., то кождий зможе зрозуміти, який анахронізм поповнив д[октор] Франко і як безосновно підсунув Вол[оди-миру] Барвінському, що він подав перший руку москвофілам по процесі! [— Ол. Б.]

¹⁾ Що тодішні поляки трохи інакше гляділи на москвофілів, видно з 5-ої резолюції ухваленої на з'їзді відпоручників міст й місточок 28.4.1889, в котрій зазначено, що поль[ський] комітет виступатиме тільки проти таких кандидатів русинів, що стоять на ґрунті чужім руському народови і глядять своєї вітчизни поза границями Руси («Правда», 1889, IV. стор. 94). [— Ол. Б.]

ще не минув, ще є время схаменутися і вернутися на шлях, показаний нами ще в листопаді» (стор. 377, II, 1889).

Задля того Кониський давав велику вагу *історичній освіті*, з підмогою котрої можна було роздобути, зміцнити і поглибити *народну свідомість*, а через те і обминати такі протинародні хиби, як політичні спілки і консолідації з москвофілами. Здіймаючи отже річ про історичну освіту (1889, III. стор. 1–7), виступає він рішучо проти «космополітизму», котрим тоді доволі перенялась була значна частина і особливо української молодіжні і проти зневіри (песимізму), що веде до байдужности і тому вказав на потребу засновин катедри української історії. А з того становища звернувся також до руських виборців з нагоди недалеких виборів до сойму з осторогою, щоби і сей раз не нарobili таких самих, невідповідних нашим національним інтересам, помилок, які досі траплялися; себо ми бажаємо, щоби на соймових заступників руських були вибрані люди народної, національно-поступової барви і щоби вибрані були люди з політичним вихованєм, переняті горожанською сміливістю, властиво свідомістю обов'язків своїх, яко заступників народа (там же, стор. 6). Однак сі ради Кониського перегомоніли без успіху. Після довгих змагань зложився знов «об'єдинений» вибор[чий] комітет¹⁾, котрий дав про себе звістку світові ледво 7 н[ового] ст[илію] мая³³ (а 2 н[ового] ст[илію] липця мали вже відбутися вибори!), а хоч утворено спільний комітет, москвофіли намагалися перехитрити народовців і захопити якнайбільше мандатів для себе в найпевніших округах, «Червоная Русь» виступала із вразливими статтями і дописями проти народовців, проти засновування українських гімназій і змагала розбити комітет, щоби перевести проповідувану нею «абстиненцію» і тим ширити зневіру серед нашої суспільности та вказувати на північного месию, яко одиноке спасенє.

До якої цілі змагали справді москвофіли, се виявив наглядно не тільки процес о головну зраду з 1882 р., напасливе і завзяте поступованє «Червоної Руси» під проводом Ос[ипа] Маркова і т[ому] п[одібно], але й дальша діяльність Наумовича після переселеня до Росії. Ще перед тим він для ратованя «Рольничо-кредитного заведенія»⁸⁸, або як его звичай позвали, «крилоша[н]ського банку», виеднав з Площанським і Савелином Загайком, директором тернопільської філії, через російського міністра скарбу Вишнеградського мільон рублів з Росії, котрі однак замість

¹⁾ Головою его був суд[овий] радник Бережницький, член кр[айового] виділу, заступниками Богдан Дідицький і д[октор] Олександр Огоновський, послі: Романчук, д[октор] Антоневич, Ксеноф[онт] Охримович, Лінинський і Січинський, а крім того по 7 мужів довір'я з народовців й москвофілів і 2 заступників митрополита д[октор]а Сильвестра Сембратовича. [– Ол. Б.]

охорони задовжених селян перед ліcitaцією, потонули по глибоких кишенях директорів і членів «управляючого совіта» банку так, що селяни не тільки не «закушали царського добродійства», але падали по черзі жертвою директорів, що провадили роками ліквідацію банку. Згадати тут годиться, до якого погляду дійшов пок[іийний] Ст[епан] Качала з нагоди грізного положення «Рольн[ичо]-кред[итного] заведеня»³⁴ про цілу господарку москвофільску в здвигнених народним грошем ін[с]титуціях. Коли сему банкови грозило неминуче банкрутство, скликано членів «Народного дому» (Ст[епан] Качала був також членом) на заг[альні] збори і тоді предложено їм внесене, щоби «Народний дім» прийняв на себе поруку можливих страт банку (те саме мав зробити і «Ставропігійський інститут»). Качала, котрий ціле жите своє жив вельми ошадно, щоби якнайбільше придбати засобів і передати їх народним товариствам, занепокоївся у своїм народнім сумліню таким домаганем «управл[яючого] совіта» крил[ошанського] банку, щоби згадані два інститути народні ручили своїм тяжко придбаним майном за можливі втрати банку. Звернувся отже під час сеї наради на боці (як се мені сам оповідав після повороту зі Львова в Тернополі) до правного дорадника сих інститутів д[окто]ра Івана Добрянського з запитанем, чи можливе банкрутство крил[ошанського] банку не зруйнувало би також тих інститутів. На се одержав цинічну відповідь, що нічого страшного не сталобся, якби згадані інститути потерпіли також за руську інституцію. «Тоді, – сказав мені о[тець] Качала, – розкрились мені очі і я набрав ясного погляду про «народолюбивість» львівських москвофілів». Однак, мимо політичного банкрутства москвофілів, наслідком процесу о головну зраду і морального та фінансового наслідком господарки в «Рольн[ичо] – кред[итнім] заведеню», головні представники як Марков, д[окто]р Добрянський, Богд[ан] Дідицький і т[ому] п[одібні] не перестали бути союзниками народовецьких провідників політичних в усяких виборчих комітетах, а навіть «Ділові» не дозволено явно і рішучо виступити проти поганої господарки крил[ошанського] банку і нищення селян ліcitaціями, бо в дирекції єго засідав також свояк визначних народовців д[окто]р Павенцький, а коли «Діло» вельми обережно заговорило про крил[ошанський] банк, накликало на себе з того боку завзятий гнів³⁵.

Тим часом Наумович після невдалого ратованя крил[ошанського] банку і після переселеня до Росії не перестав опікуватися Галичиною і дальше намагався тут вести розпочату ним об'єдинительну роботу. Ще перед тим він разом з Площанським подавав у Києві предлогу заселюваня Галичини москалями з курської, орлівської і ин[ших] губерній і домагався, щоби російське правительство дало гроші на закупк[у] земель

в Галичині виставлених на ліцитації. Сі землі мав би закупувати за дані гроші окремий комітет у Львові, а відтак відпродувати московським селянам, а тим способом пособлювано би також розповсюдженю православія і обрусенія в Галичині. Коли ж київський генерал-губернатор заявив, що доволі вже одного міліона, киненого у воду, так о[тець] Наумович підняв гадку заселювати Волинь галицькими селянами і тим способом довести їх до православія і обрусенія. Опісля коли «настоятель прихода» в Андреївській церкві, корінний москвич, вельми до[ш]кулював Наумовичеві яко захожому, а жалоба его київському митрополитови Плятонову не помогла нічого і сей на погрозу, що Наумович піде жалуватися генерал-губернаторови, показав ему двері, обиджений Наумович піднявся місіей проти штундистів в Таращі, недалеко Києва. Але й тут ему не повелося, бо штундисти були вельми начитані в св[ятім] Письмі, як висловлюються німці були bibelfest, і загнали в розправі на основі Св[ятого] Письма Наумовича у вельми клопотливе положене (по переказу від мого шваґра пок[ійного] о[тця] Івана Любовича, товариша Наумовичевого з богословських наук, знаю, що Наумович дуже слабо був ознакомлений з Св[ятим] Письмом), тоді він начебто зомлів і так покінчилася місія проти штундистів. Знеохочений тим і зневірений всіми попередними невдачами, а до того роздратований поступованем пароха Андріївської церкви і різкою відправою київського митрополита, виїхав Наумович на Кавказ з наміром розглянути тамошні околиці, котрі думав заселювати галицькими селянами. В подорожі сій товаришив ему Яків Мардарович, бувший директор філії тернопільської «Народної торгівлі», брат відомого (10.Х. 1916 р. померлого в Ґрадці, де був інтернований) проповідника о[тця] Ілії з Каменок Великих в Коломийщині. Був се мало освічений, але щирий чоловік і практичним розумом довів терноп[ільську] філію до значного розвитку, однак, наслідком коромолів, покинув се становище і виїхав з Галичини з Наумовичем. В часі сеї подорожи, як мені Мардарович після повороту до Львова оповідав, отруївся Наумович з розпуки і зневіри, а що посуджувано о сей вчинок Мардаровича, просидів він кілька тижнів у слідчій в'язниці, а визволений задля недостачи доказів вернув до Галичини. Звідси вибрався на паломництво до Єрусалима і там уже остав до смерти. Так сумно закінчив о[тець] Наумович жите, вельми талановитий популярний письменник і свого часу вельми впливовий чоловік серед широких народних верств³⁶. Побіч додатих заслуг около піднесеня просвіти в широких верствах народних, заподіяв він чимало нещастя, коли москвофілам повелося зробити его орудем своїх змагань.

Редакция «Правди» (V, стор. 31,32, 1889 а се писав я сі замітки) виступала однак же не тільки проти політики «обединеного» комітету

виборчого і проти закривання москвофільських змагань народовецькими плечима, але домагалася, щоби керму політики в соймі віддано в руки свідомих національних заступників укр[аїнського] народу і задля того заняла становище рішуче також проти кандидатур т[ак] зв[аних] Ra-gaderuthen-ів, «котрі раді б засвітити і Богові свічку і чортові кочерг». Така репрезентация, руського народу в соймі, сказано там, була б не менше шкідлива задля полагодження межинародних справ польсько-руських в Галичині, як і переведене засади «ані jednego Rusina¹⁾ і була б доброю водою на млин русофільської ідеї. Сойм потребує людей свідомих трудної і важкої задачі, що не глядають своїх ідеалів в кар'єрі або на далекім «с'єверѣ», а люблять щиро свій край і нарід руський, знають єго потреби і тільки з такими можливо уладити тревалий «modus vivendi»²⁾, щоби відтак обернути всі сили на економічне подвигнене краю. Нехай же руський комітет таких тільки людей ставить кандидатами, хоч би й заступники твердих мали задля того зробити «сецесию» і перекинуться до улюбленої «абстиненції», а керманічі польського комітету виборового повинні покинути свій давній шовінізм і неморальні способи агітаційні супроти руських кандидатів. З свого боку і уряд (правительство) повинен берігти як найбільшої об'єктивности, а по енергії нового намісника можна сподіватися, що давніша практика виборова буде зовсім понехана. Сего вимагає не тільки справа польсько-руська задля дефінітивного єї полагодження, але се лежить в інтересі державної ідеї, котру вже ж повинні б урядові сфери мати на тямці.

Відносини між поляками були й тоді неясні, а на вічу відпоручників міст і місточок у Львові можна було почути ще голоси про русинів «gente Rutheni natione Poloni»³⁾, або й такі, що русини все одно, що й москалі. Відозвались до русинів також з поводу виборів селяни ясіньського повіту й взивали їх «покинути національні суперечки і злучитися до одної національної спілки, щоб рушити край з нужди і підупаду, а тоді, як в хати наші, кажуть селяни, загостить гаразд, тоді налагодимо коштовну справу національну».

Супроти того «Правда» зазначила (Кониський), що «ся сама причина примушує русинів, протягуючи полякам руку до згоди і спільної праці коло всіх спільних потреб краю, не становить на перше місце *саму тільки* роботу економічних справ, не давати другорядного, меншої ваги місця справі національній, а становити їх *одна біля одної на перше місце*, але поруч, в найтіснішому зв'язку». Вказав при тім на се, що польській

¹⁾ «Жодного русина» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

³⁾ «За походженням русини, а за національністю поляки» (лат.). – Ред.

народности не загрожує в Галичині винародовлене, бо она повний господар краю, а тим часом на русинів «з одного боку налягає прямоване ополячувати русинів, а з другого русини мусять боротися проти хвилі і обскурантного «обрусенія» і ліберальної «общерусскости» і тому примушені одбиватися від асиміляції і берегти власну національність». Задля того остерегав він перед таким поставленем справи, що відсунувши національну справу на друге місце, можуть опинитися в більшій небезпеці і відраджує хоч на одну годину, а тим паче під час виборів «покинути національну справу себто вимагане реалізації власних прав національних. Радимо, – писав він, – іти хоч і вкупі з поляками, працювати хоч і спільно з ними на полі економічному, але ні на одну годину не забувати вимагати і дбати про свої національні права, не відділяти справи національної, доки она не буде реально полагоджена і вибирати до сойму таких *горожан* нашого краю, що дбатимуть однаково про полагоджене обох справ: економічної і національної, вважаючи, що останню залагодити далеко лекше і швидче» («Правда», 1889, V. 175–178).

«Об'єдинений» головний виборчий комітет руський не оповістив вимаганю «Правдою» політичної програми, а обмежився відозвою з д[ня] 24 червця 1889, котра вказувала, щоби нові послы в соймі дбали про долю селян і міщан і їх духові потреби, про ремесло, рівномірний розклад тягарів, дешевий кредит, про пощадні екзекуції, скорочене процесів, про дешевшу і небюрократичну автономію, оцщадність в краєвій господарці, про національну й релігійну школу, про руські виділові і середні школи, руський язык і руське письмо в судах і урядах, та *щоби в краю запанував гаразд, щоби була любов між верствами суспільними і любов між обома народами заселяючими край* і з оглядом на сі важні задачі нового сойму поручав комітет вибирати «щирих і ревних патриотів руських, люблячих народність свою і свою церков». («Правда», 1889, VII. 78).

Хоч ся відозва не була справдешньою програмою, все ж таки була до певної міри поступом в порівнянню з давнішими того рода відозвами виборчими, але на превеликий жаль появилася ледве на 9 днів перед самими виборами і тим-то не могла мати бажаного впливу на виборчу роботу.

Замітно також і се, що рус[ький] виб[орчий] комітет крім руських і москвофільських кандидатур, поручав виборцям піддержувати також поляків прихильних руському народови в округах, де руського кандидата не ставлено задля слабих виглядів (таких кандидатів вказано 4 між тими згаданого вже в «Споминах»: *Алойзия Тележинського* на Добромиль і д[окто]ра *Юліяна Ольпинського*, бурмістра в Теревовлі на сей повіт). В списі кандидатів на 44 руських повітів находимо 27 кандидатів народовців або таких, що не заявляли себе москвофілами і 17 кандидатів москвофільських. На тернопільський округ комітет поставив *мою кандидатуру*.

Польський т[ак] зв[аний] «краєвий» комітет виборчий, вибрав був головою кн[язя] Адама Сапігу, а обминув при виборі такого загорільця як гр[аф] Голієвський і задля того можна було там сподіватися деякої зміни політики супроти русинів в часі виборів. Однак кн[язь] Сапіга небавом уступив задля недуги, а его місце заняв Поляновський з Сокальщини, завзятий противник русинів. Сей комітет поставив кандидатами на сільські округи в Східній Галичині самих майже польських дідичів, а лише про людське око поручив у відозві до повіт[ових] комітетів звернути бачність на «kandydatów Rusinów, usposobionych pojednawczo i zyczliwie dla Polaków a chętnych do wspólnej pracy dla dobra Kraju»¹⁾, бо не поставив ані одної руської кандидатури, а навіть проти затвердженої також поль[ським] центр[альним] комітетом виборчим вже кандидатури *Конст[антина] Телишевського* в Турчанщині і проти кандидатури *Ксен[офонта] Охримовича* в Дрогобиччині висунув своїх кандидатів.

В тім самім дусі писали також всі польські дневники, урядові органи допускалися всяких надуживань, між іншими в Тернополі був такий нечуваний напір, щоби перевести кандидатуру дідича з Плотичи *Коритовського* (на котрого там упало 105 голосів) проти моєї кандидатури, що руські виборці числом 59 усунулися від вибору, зложивши протест проти насили. Серед того загального гомону по польських часописях і «заходів традиційної політики сліпого шовінізму», що «новий сойм повинен бути *тепер* іменно зовсім *шляхотський*», стрічаємо «також відрадні прояви, – писала «Правда», – на жаль лише відокремлені, з котрих видно, що проміж поляками є мужі ширших політичних поглядів, що проявляли зрілий політичний розум в самім розгарі виборової акції», а іменно «бувші послы соймові, князі *Володислав і Лев Сапіги*. Кн[язь] Володислав, бувший посол з Чешанівщини, дізнавшись, що руський комітет виборовий поставив там свого кандидата, заявив кн[язь] Володислав Сапіга, що не виступатиме супроти руського кандидата, котрому там справедливо належить мандат. (Однак, поль[ський] комітет не зважив на се і поставив там та перепер свого кандидата кн[язя] Пузину). Кн[язь] Лев Сапіга²⁾, бувший посол з більших посіlostей, поручив яко голова передвиборчого збору в Борщівщині (20 н[ового] ст[илю] мая), щоби сільські громади того повіту вибрали послом до сойму русина, поза як сей повіт заселений

¹⁾ «Кандидатів русинів, настроєних у єднавчому сенсі і зичливо щодо поляків, очохих до спільної праці для добра краю» (польск.). – *Ред.*

²⁾ Згадати тут годиться, що кн[язь] Лев, загально люблений руським населенем в околиці Більча Золотого (в Чортківщині) на жаль помер у вельми молодім віці на тиф. Его вдова кн[ягиня] Тереса, з котрою я мав честь держати до христу неофітку з Більча, виховує своїх дітей в руськім дусі, а доньку віддала за полковника гр[афа] Шептицького, брата Є[го] Е[ксцеленції]. Митрополита. [– *Ол. Б.*]

майже самими русинами. Ся заява кн[язя] Льва Сапіги викликала великий шум між зібраними там поплечниками гр[афа] Борковського, кандидата поль[ського] комітету, і з того табору посипались численні інтерпеляції, для чого кн[язь] Сапіга вважає поляка негідним заступати русинів? На ті інтерпеляції відповів кн[язь] Сапіга. «Поминувши колізію, яка жеде посла, власника більшої посілости, яко заступника сільських громад, є у виборців русинів ще чисто народні інтереси. Тут уже узнаю поляка на заступника руських виборців прямо неможливим».

Ся заява обох князів викликала між русинами велике вражінє, польські часописи виступили різко проти такого вилому з «karności narodowej», а наслідком того дідичі Чортківщини не допустили кн[язя] Льва до вибору з сільських громад, а кн[язя] Володислава не вибрано з більших посілостей³⁷. З тої нагоди висловила «Правда» свій жаль, що дві молоді сили відсунено від сойму, але й надію, що заяви обох Сапігів «се тільки почин акції, котру они вестимуть з повним зрозумінєм великої ваги рівноправности русинів з оглядом на недалеку будучину».

З руських округів вибрано однак замість поставлених 44 кандидатів лише 16 послів, між тим 7 рішучих народовців, 7 русофілів, а двох невиразних.

З міст у Східній Галичині дістав о[тець] [Олексій] Торонський в Дрогобичі 370 голосів проти Ст[аніслава] Щепановського, на котрого упало 580 голосів, в Тернополі дістав я 509 голосів проти гофрата і предсідника кр[айового] суду Лукуліяна Криницького (Paraderuthen-a), на котрого упало 709 голосів. Зазначити тут можу, що на мене віддали голоси всі русини і польські міщани, а на гофрата Криницького під великим напором голосували урядники, жиди і часть поль[ської] інтелігенції. Кандидатську промову виголосив я тоді в салі ради міської по-руськи а тільки при кінці звернувся короткою промовою до польських виборців в польським язичіі. Тодішній староста Мазурович заявив мені в кілька місяців опісля, що міський комітет виборчий робив неможливі надужитя, що багато вмерлих жидів голосувало на гофрата Криницького і тим способом переведено его кандидатуру з міста, де вже его становище було певного рода напором особливо на жидів.

На доказ значних виборчих виглядів для руських кандидатів досить вказати на Бережаньщину, де жереб рішив вибір Шеліського проти д[окто]ра Даміяна Савчака (задля рівности голосів) або Сокальщину, де А. Вахнянин дістав 77 голосів, а вибраний Поляновський 80 голосів.

Отут навів я виїмки тих поглядів і засад, які висловлював протягом цілого річника «Правди» про галицькі вибори і злучену з ними польсько-руську політику, себто про найбільш болючу і чутливу справу нашого

народного життя, а безсторонний читач може з тих виїмок, котрі легко перевірити на основі вказаних мною випусків і сторін «Правди», виснувати собі суд, чи тяжкі докори і наклепи д[окто]ра Франка вгорі наведені мають хоч би крихітку оправдання і основи.

Але тепер ще звернуся до інших справ а іменно моєї участі в народних товариствах: *«Руськ[ого] товариства педагогічного»*, товариства *«Просвіта»* і *«Товариства ім. Шевченка»*, від часу мого переселення до Львова і видавання «Правди», може там найдеся яка подробиця, котра піддержала би докори і наклепи д[окто]ра Франка на «Правду» і єї видавців.

4. Справа переміни «Товариства ім. Шевченка» у Львові: в наукове. Моє внесенє в цій справі на засіданю виділу. Вибір окремої анкети для укладу нового статуту. Мій начерк на основі спільної роботи з Кониським. Неприхильність деяких членів «Товариства» до такої зміни.

Найважнішою задачею переселення мого і Кониського до Львова та віднови «Правди» вважали ми розбуджене «Товариства ім. Шевченка», заснованого головню грошевими засобами російських українців (печатня)³⁸ до нового життя і переміну его в наукове товариство, після взірця інших слов'янських наукових товариств, щоби перегодом на сій основі могла вирости українська Академія наук, котра би плекала всі вітки науки в українськїм язичі і була неначе б науковим ареопагом.

«Товариство ім. Шевченка» заснувалося у Львові 1873 і за гроші зложені російськими українцями (14.025 гульд[енів]) заложило печатню¹⁾. Задачею печатні було улєкшити дальше видаване «Правди» яко літературно-наукового злучника всіх українців і усунути сі перепони і трудности, з якими всякі виданя народовців зустрічалися в моск[в]о-фільській печатні Ставропі[гійського] інститута, а крім того пособляти взагалі всяким українським видавництвам. На перших заг[альних] зборах вписалося 40 дійсних членів, що мали зложити після постанов статута по 100 гульд[енів] вкладки (в дійсности однак вплатило тоді тільки 3 цілу вкладку), а 7 спомагаючих членів. Однак протягом 15 літнього ествованя «Товариство» виявило не таку діяльність, якби повинно і могло було зробити. За той час видано лише д[октор]а Ом[еляна] Огоновського вельми цінні *«Studien auf dem Gebiete der ruthen[ischen] Sprache»*²⁾, 1880, робило перепечатки окремі з *«Історії руськ[ої] літератури»* тоґо ж

¹⁾ Сю квоту жертвувала пані Милярадовичева, а після того зложив також значну жертву Жученко. [– Ол. Б.]

²⁾ «Студії в галузі русинської мови» (нім.). – Ред.

автора печатаної в «Зорі», переданій Ом[еляном] Партицьким на власність товариства і далі вело видавництво сеї часописи, котра сама оплачувалася та видало літер[атурно]-науковий додаток до XI річника «Правди» і річник XIII-ий сего місячника. «Товариство» вдоволялося отже майже лише піднесенем печатні відповідно поглядови висловленому на зборах 1874 *Михайлом Коссаком* (колишнім управником Ставропігійської печатні), що вже се одно є «праця *так велика, що досить буде, як виділ її сповнить*». Вказував на сих зборах п[ан] Романчук і інші члени, що «піднесене печатні не є властиво самою ціллю товариства і не може бути єдиною задачею виділу», однак в дійсности так воно майже остало, а через те товариство не здобуло собі сего значіння, яке для него було задумане основниками.

Задля того забрався я в спілці з Кониським до роботи, щоби перемінити «Товариство ім. Шевченка» в наукове, а се можна було досягнути зміною дотеперішнього статута. В тій цілі почав я збирати материяли. Від проф[есора] Стояна Новаковича мав я статут «Србскога ученог дружства» в Білгороді, з Оссолінеум роздобув я статут колишнього краківського «Towarzystwa przyjaciół nauk»¹⁾ і краківської Академії наук, та статут польських наукових товариств в Познаню і Тор[у]ні. На сій основі почав я спільно з Кониським укладати начерк нового статута. Д[окто]р Франко перечив сему і представив се неначе б якусь видумку, однак маю в нашім родиннім архіві на доказ сего *початок сеї роботи писаний рукою Кониського*. Коли ж опісля Кониський виїхав зі Львова, довершив я сам сю роботу. Голова тодішній товариства покликав на засідане виділу окрім виділових також деяких інших людей прихильних товариству. Виділ вибрав тоді анкету для виробленя статута, до котрої ввійшов я яко внескодавець, С[идір] Громницький, д[окто]р Ом[елян] Калитовський і д[окто]р Ол[ександр] Огоновський. Сій анкеті предложив я свою роботу готову, котру обговорено і з деякими змінами прийнято. Треба однак згадати і про се, що й ся робота не обійшлася без перепон і трудностей а навіть явної неприхильности. Деякі львівські народовці гляділи не радо на се, що приїзжий з Тернополя професор береса реформувати відносини в народних товариствах, а особливо в «Товаристві ім. Шевченка». Були такі, що не хотіли допустити навіть до розправи над сим предметом, бо з яким правом проф[есор] Барвінський виступає з проєктом реформи товариства, котрого не є членом? Однак, переважили голоси тих, що вважали справу реформи важною, бо й «Зоря» признавала, що мої замітки були справедливі, а все ж таки і «Зоря» і деякі члени обставали при тім, що давний статут є добрий, его зміна непотрібна, а в его рамцях можна нібито все пере-

¹⁾ «Спілка приятелів наук» (польск.). – Ред.

вести, чого я домагався. Однак се мене не знеохотило, а на тернопільських відносінах, на вузшій області, мав я досвід, що недовір'є до власних сил треба перебороти рішучими починами і наостанку виявилось, що я в спілці з Кониським не помилялися в наших сподіваннях.

Коли вже анкета а відтак виділ прийняли вироблений мною начерк статута, скликано загальні збори на день 21 березня 1890 р., щоби сей статут ухвалили. Число охочих приступити в члени «Наук[ового] товариства ім. Шевченка» не було велике і я намагався приєднати як можна найбільше людей, котрі могли би науковою роботою стати в пригоді обновленому товариству і лично старався приєднати до того відповідних людей. Між иншими відвідав я в кабінеті геологічно-мінералогічним, де він звичайно працював і урядував, проф[есора] техніки Юл[іана] Медвецького, члена «Товариства ім. Шевченка», щоби его запросити на загальні збори. Однак тут зустрівся я з відмовою, бо по думці его у русинів не було ще тоді підстав до засновин наук[ового] товариства і з того часу він усунувся від товариства і его роботи.

На загальних зборах 21 березня 1890 р. виділ у своїм звіті признав, що теперішній статут спиняв ширший розвиток «Товариства» і тому вносить начерк зміни статута. Над сим начерком переведено загальну лише розправу, в котрій я вказав потребу перетвореня «Товариства» в наукове, на лад колишнього краківського наукового товариства або білгородського «Србског ученог дружства», щоби заступило місце української Академії наук. Вибрано відтак комісію, до котрої крім мене війшли Дам[']ян] Гладилевич, проф[есор] Т. Грушкевич, д[окто]р Савчак і д[окто]р Дідошак, щоби виготовили начерк нового статута і предложила надзвичайним загальним зборам до ухвали. На мое і проф[есора] Д. Гладилевича внесене рішили збори видавати щорічно поки що хоч оден том «*Записок товариства ім. Шевченка*» з науковими розвідками, історією засновин і дальшого розвитку товариства.

Справа полагоди статуту протяглася поза рік 1891 наслідком довгої і тяжкої недуги тодішнього голови і члена статутової комісії Гладилевича, але товариство ступило, вже в напрямі Кониським в спілці зо мною порушенім, оден крок вперед видаванем «Записок», прийняло в «Зорі», котрої редакцію обняв В. Лукич-Левицький, фонетичну правопис, а щоби роздобути засоби на видавництва наукові, внесло за моєю порадою до міністерства просвіти подане, щоби воно наклад руських книжок для народних шкіл передало «Товариству ім. Шевченка» (до того часу мав се право грошовитий Інститут Ставропигійський, котрого контрактний реченець саме тоді і кінчився і небавом повелось мені у правительства виеднати се, о тім ще більше скажу опісля).

Загальні збори для ухвали статуту відбулися в касиновій салі «Народного дому» (без участі проф[есора] Медвецького) а між зібраними проявилось велике одушевлене, котрому дав вислів у своїй промові проф[есор] *д[окто]р Ол[ександр] Огоновский*, розпочатій словами: «Нынѣ одпущаєши раба твоего по глаголу» і т[ак] д[алі]. Після ухвалення статуту вибрано виділ і конститувалися наукові секції і тим положено підвалину до нового розвитку товариства. Члени розпочали приготувляти наукові роботи, а також українські письменники засіли до роботи, щоби приготувляти розвідки до видання «Записок наук[ового] товариства ім. Шевченка», котрі першу почали виходити книжками піврічними. Перша книжка вийшла під редакцією нового голови товариства д[окто]ра Юл[іана] Целевича, дві слідуочі під моєю редакцією. З наведених тут виїмок з «Правди» (1889) і з моєї діяльності в товариствах народовців можна впевнитися, що згадані вгорі важкі наклепи д[окто]ра Франка проти видавців «Правди» і тут не мають найменшої основи.

5. Критичні замітки в «Правді» про видання Франка і Драгоманова та перерібки драматичних чужих творів д[окто]ра Олесницького для «Руськ[ого] нар[одного] театру» викликають неоправдані напасти на редакцію «Правди». Додатний і від'ємний вплив Драгоманова на молоде покоління письменників.

Розглянемося тепер в тих статях «Правди» (1889), котрі прямо відносяться до д[окто]ра Франка і М. Драгоманова та їх писань і до д[окто]ра Є. Олесницького (тодішнього звітника) «Руськ[ого] народ[ного] театру» під доглядом «Руськ[ої] бесіди», чи там не найдуться які подробиці, котрі оправдували б такі важкі докори піднесені проти «Правди» і її видавців.

На стор. 380 (1889, II) «Правди» подана звістка про «вельми важне видавництво «Літерат[урно]-наук[ової] бібліотеки» розпочате д[окто]ром Франком і про поміщену в I книжочці критичну оцінку Шевченкової «Перебенді», а на стор. 365 «Бібліографічні звістки» поданий розбір сеї оцінки підписаний К...(ониським). Зазначена тут недостача і конечна потреба *наукової критики* в нашому письменстві, а також, що «першу таку пробу наук[ової] критики зробив д[окто]р Франко, розібравши Шевченкову поему «Перебендя» і взявся довести, «як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувалися та зливалися найріжнородніші впливи». Кониський зазначає, що «се була би дуже важна річ вияснити історію психології поета», але «до сего треба більш об'єктивізму і більше доказів і ніколи не треба було перед себе ставити думки, яка не впливає з фактів цілком певних» (д[окто]р Франко підчеркує впливи Міцкевича

і Пушкіна, Падури, Гоцинського та Чайковського на Шевченка, а Кониський думає, що твори сих письменників не дали Шевченкови «готові вже форми і типи літературні», та сумнівається, щоби «Шевченко більш підлягав школі сих поетів, ніж великій школі народних пісень і дум»). Д[окто]р Франко в «Правді» признає, що «живі вражіння кобзарських пісень мусіли бути дуже сильні і численні, але они не можуть нам вияснити того замилованя до кобзарів і до їх мальованя в літературній формі, яке бачимо у Шевченка в пору написаня «Перебенді». На сі замітки Кониського подав д[окто]р Франко («Правда», 1889, IV, ст. 72–74) «Відповідь критикови «Перебенді», з котрої віє неперечне роздратованє автора і певність щодо непохитности свого погляду і задля того обстає він рішучо при своїх виводах, як се звик був і опісля все робити (мав я нагоду впевнитися про сю упертість автора щодо его поглядів на засіднях філолог[ічної] секції «Н[аукового] тов[ариства] ім. Шевченка», де після відчитаня его рефератів члени робили влучні і зовсім непохитні замітки і радили, щоб автор при печатаню в «Записках» примінив ся до того, однак він не збивши погляду критиків, обставав таки при своїм). Так і тут признає, що Шевченко «типи кобзарів-натурщиків у «Катерині», «Тарасовій ночі», «Гайдамаках» міг брати прямо з дійсної обсервації», але «типу такого ідеального, уособлене (з великим реалістичним талантом переведеня) поглядів Шевченка на суспільність і на роль поета серед тої суспільности», по думці д[окто]ра Франка, Шевченко «не міг взяти з народа», отже мусів брати «від Падури, Гоцинського і Чайковського!»

Треба тут замітити, що в останних десятиліттях у нас взагалі стало неначе б звичаєм за приводом деяких критиків німецьких в творах наших письменників особливо Шевченка досліджувати з подрібними порівнуваннями впливи польських і московських поетів і то з такою певністю, наче б Шевченко не міг сам незалежно і самостійно дійти до такої або подібної вияви свого почуваня або до живописаня такого або подібного образу, лише під впливом Міцкевича, Залеського, Падури, Гоцинського, Пушкіна, Жуковського і т[ому] п[одібних] (гл[яди]: д[окто]р Ол[ександр] Колесса, «Міцкевич і Шевченко», розвідка, котрої напечатаню в «Записках» рішучо супротивлявся д[окто]р Ом[елян] Огоновський, вважаючи виводи єї нестійними). Нема сумніву, що творчість всяких поетів підлягає впливам письменських творів ріжних письменників і поетів. Однак Шевченкова «Катерина» і Квітчина «Сердешна Оксана» стоять нам поглядним доказом, як оден і другий поет дійшов до витвореня свого типу зовсім самостійно, хоч они так похожі на себе, що ідучи слідом такої критичної методи, як вгорі зазначено, можна б доказувати, як тут оден писав під впливом другого. А тим часом лист Квітки до Шевченка по прочитаню

его «Катерини» впевняє нас про сю незалежність і самостійність поетичної творчості обох, хоч як їх твори на себе схожі. «Ось бачите, добродію, – писав Квітка Шевченкови, – як ми, не знаючи оден про одного, однаково про се думали».

На мою думку, отже, Шевченко, геній, котрому не рівня Гошинський, а тим паче Чайковський або Падура, міг незалежно і самостійно витворити тип «Перебенді», хоч він не є таким натурщиком, як его кобзарі в «Катерині», «Гайдамаках» і «Тарасовій ночі», так як вся поезія Шевченкова ґрунтується на народній пісні, але ся Шевченкова пісня піднялася до такої вишини, як висловлюється Костомарів, що нарід заспівав би так як Шевченко, коли б весь нарід міг дійти до такого під'єму. Шевченко мав перед очима народних кобзарів, але витворив тип кобзаря такого, котрий «є уособленем поглядів Шевченка на суспільність і на роль поета серед суспільности», а тим «Перебендею» є сам Шевченко, котрий розумів і відчував свою роль серед суспільности і погляди на неї. Твори польських письменників давали не раз Шевченкови, як висловлюються німці, eine Anregung¹⁾ до его творів, але Шевченкова творчість була зовсім самостійна.

Отже хоч «Правда», зглядно Кониський, виступив проти виводів д[октор]а Франка, то не можна в сім добачити ані крихти основи до тих докорів, які проти «Правди», зглядно єї видавців, висунув д[окто]р Франко.

Помістила «Правда» (1889, IX, ст. 233-238) надіслані з Харкова бібліогр[афічні] замітки «Дещо про австро-руські спомини М. Драгоманова» (підписану Бу – ль) (недокінчені), в котрих з моттом «Гречана каша – сама себе хвалить» (нар[одна] приказка) доволі різко критикує се видане, вказуючи головню на те, що в тих «Споминах» нема об'єктивности, а всюди «випинаєся авторова – я, я, я!», що «від споминок занадто віддає самолюбством, пристрастем, властолюбством і неволенем чужої особи, чужого духу, неволенем, цілком невластивим укр[аїнсько]-руській психології народній», проявляєся всюди нарікане, що «українці і галицькі русини винні тим, що не хотіли, щоб Драгоманів верховодив, а інстинкт верховодства випинаєтся у его скрізь і скрізь». Зазначає критик також, що і в «Споминах» Драгоманів «нагадує нам великороса чистої крові з его історично-національним нехтованем і ганьбою усього опр[оч] свого». Зазначає критик також і се, що "більш 20 літ Драгоманів силуєтся писати по-українськи, а все таки й досі не втне написати українською мовою, а пише «язичієм», в котрому й на макове зерно не здибнеш укр[аїнсько]-руського синтаксису». В своїй критиці покликуєся Бу-ль також на статі Чудака (прибране ім'я Драгоманова) в львівській «Зорі», проти котрих «Правда»

¹⁾ «Спонука» (нім.). – Ред.

(1889, VII, стор. 12–17) також виступила. В тих статтях Драгоманів, пишучи «про відносини русинів до великоруського письменства», вельми сердився на українців і обвинуватив їх в «Катковщині» та віщував, що українці на віки будучини не мають. В згаданій передовиці (стор. 12 і сл.) Кониський докоряє Чудакови, що він в органі «Товариства ім. Шевченка» проводить таку тенденцію, котра нагадує нам «общерусску тенденцію проведену д[обродієм] Українцем в его «Антракті» («Правда», 1876 – се також писав Драгоманів і тоді проти него там же виступив мій брат Володимир; подібні тенденції проводив він і в довшій розвідці: «Література російська, великоруська, українська і галицька» «Правда», 1874, стор. 20–380), як Драгоманів розписувався про прихильність «общерусского» письменства до української справи, коли в дійсности навіть такий учений як Пипін радив пристати до кривого «общерусского» руху, бо російська література дасть нам «готовый обширный запасъ содержания».

Галицька молодіж українська, котра за впливом д[окто]ра Франка і Павлика пішла слідами Драгоманова, кинулася до «російского» письменства і нема сумніву, що з того дещо скористала, але може більше від'ємно відбився вплив російського письменства на творах молодого покоління і на нім самім, бо перенялося також, так сказати б, тим нігілізмом, котрий так затроїв найновіше московське письменство.

Коли отже Кониський і інші українці в «Правді» виступали проти таких, на їх думку, шкідних впливів на українське письменство і укр[аїнську] суспільність, і в тих писаннях проявляється певний настрій, то при всім тим не можна найти оправданя до такого осуду політики «Правди» і єї видавців, який видав д[окто]р Франко.

Міг він однак добачити основи до такого осуду, хіба в становищі, яке заняла «Правда», в моїх замітках про «Руський народний театр» з нагоди его ювілею 25 літнього ествования і драмат[ичних] вистав. Театральним звітником з [рамени] «Руської бесіди» був тоді д[окто]р Євг[ен] Олесницький і імовірно задля красших материяльних успіхів нашого театру впровадив до вистав у нашім театрі свої переклади деяких опереток, котрі виставлявано тоді на польських і на німецьких виднах. Супроти того в передовиці, присвяченій 25-літтю ествования «Руськ[ого] нар[одного] театру» («Правда» 1889, III, 389–393) подав я таку замітку: «В останніх часах особливо вступив виділ театральний на ховзку стежку за приводом чужих театрів і призволив на виставу таких опереткових нісенітниць, як «Зелений острів», «Гаспароне» і т[ому] п[одібних], догоджуючи тут хоробливому налогови сучасної публіки. Правда, що виділ мусить глядіти на фінансовий успіх вистав, щоби тим запевнити істнованє і розвиток театру. Однак ніколи не повинен призволити театрови йти за примхами

публики, бо тоді перестане він бути «народним» театром, а стане трупкою комедиянтів, що силкуються підлещувати під хвиливей настрій публики, щоби від неї виманити якнайбільше гроша. Така робота недостойна такої інституції, як «Руська бесіда», не личить *руському народному театрови*. Неперечно публіка, яка буває в нашій театрі, є мішана, а не виключно руська і волить комедії та комічні оперетки, як трагедії або поважні драми. Тій потребі публіки може виділ вдоволити, виставляючи народні оперети комічні або комедії та мелодрами. Що з дотеперішнього репертуару належало б усунути, на те вже не раз вказували справоздавці театральні і се повинен би виділ вже раз вчинити» (там же стор. 391).

Сі мої замітки роздратували звітника театрального виділу д[окто]ра Є. Олесницького, а він у звіті про діяльність виділу «Бесіди» в справах театру («Правда» 1889, V, стор. 161 і 162) намагався відперти сі замітки тим, бо нібито «вже сам спосіб і форма» дають виділови «Руської бесіди» *повне право* «перейти над ними до порядку дневного» бо нібито се були «несправедливі докори» і «Правда» не мала підстави «кидатися на своє», а виводи свої піддержував числовим виказом, що «пропорція творів оригінальних до чужих представляєся як 21:11, а французьких опереток до всіх інших творів, як 5:32». Тим часом я виказав у відповіді на сей звіт, що пропорція подана звітом представляєся невірною задля того, що деякі оперетки повторювано по кілька разів і через те в дійсности мають перевагу чужі твори, зглядно французькі і зазначив, що «справа народна вимагає того, щоби наш театр, заїхавши до якого місточка, не кормив нашого селянства і міщанства нісенітницями французькими або на французький лад прикрасними «штуками», а виставами своїх творів національних або, хоч і чужих, але розумних і на здорових ідеях основаних, щоби будив свідомість національну, плекав почуте краси або впливав на поправу похибок національних і суспільних, бо *ліпше своє латане, як чуже хватане*. «Артистичне уподобане» руської публіки не вимагає *таких* вистав (хиба поодинокі особи з польсько-жидівської публіки) і тому нема що закривати того параваном патріотизму, бо іменно патріотизм наказує виділови «Бесіди» дбати про здоровий розвиток сцени, «плекати і підпирати» передовсім «своє», а з чужого лише справді артистичне. Такого наркотику, як французькі оперетки, потребують організми зденеровані, а наш руський ще здоровий» (там же, ст. 162).

Отсі мої замітки, очевидно, вразили звітника виділу «Руської бесіди» д[окто]ра Є. Олесницького, а що з виступленем д[окто]ра Олесницького д[окто]р Франко також усунувся від видавництва «Правди» і мабуть почувався до певного рода односторонності з бувшим редактором, отже може в моїх замітках добачав сю «зовсім погану лінію особистих нападів,

калюмній та явних або маскованих доносів», як висловлюєся про видавану Кониським і мною від 1889 р. «Правду» («Нарис іст[орії] укр[аїнсько]-руськ[ої] літ[ератури]», стор. 356).

Тим часом замітки сі подав я в почуваню народного обов'язку і свідомости справдешньої задачі «Рус[ького] народ[ного] театру», на основі досвіду і вражінъ, які я сам мав нагоду розслідити між міщанством і селянством після таких вистав, щоби довести до поправи лиха, а не те, щоби «кидатися на своє», як се мені підсував звітник. Цікаво буде при сій нагоді пригадати, що й на анкеті покликаний кр[айовим] віділом, зложеній з русинів і поляків, в справі побираня підмоги щорічної на народний театр з краєвих фондів промовляв гр[аф] Станіслав Бадені, щоби виділ «Руської бесіди» старався якнайбільше виставляти такі *патриотичні* драми оригінальні як «Полуботок» замість «Барона циганського», «Мікада» т[ому] п[одібне] («Правда», 1890, X., ст. 160). Що розбуджуване, поглиблюване і скріплюване народної свідомости в широких верствах нашої суспільности було потрібне, відчули ми і в часі світової війни 1914–1918 рр.

Я прослідив отже всі статі і замітки, котрі відносилися до Драгоманова, автора програмової статі в I випуску «Правди» (1888), до д[окто]ра Франка і д[окто]ра Є. Олесницького і подав з них виїмки, щоби безсторонні люди могли собі витворити суд, чи важкі докори д[окто]ра Франка звернені проти «Правди» мають яку-небудь основу і думаю, що такої основи нема!

Тим-то з закінченем першого року видавництва Кониський в передовиці («Правда», 1889, IX. ст. 165 і сл.) вказав справедливо на «підупад свідомости національної, розтич в думках людей», а до того і «умови лихі, що шкодили нашому виданю: сі умови, – писав він – походили звідтіль, звідкіль патріотизм давав нам право сподіватися не тільки спочутя, але й запомоги скільки материяльної, стільки й моральної. На превеликий жаль і сором, перше, ніж вийшов I-ий випуск нашого вістника, его зустріли *вороже* там, де *повинні* були зустріти привітно: замість брата і помагача в роботі задля загального добра України-Руси, наш вістник зустріли вороже «яко конкурента» (деякі кружки народовців львівських, між иншими «Зоря»). Другі люди, стративши надію осідлати нас і повести нас по своєму поводиті тією стежкою, яку ми вважаємо шкодливою, невідповідною нашим національно-народним інтересам з «прихильників» – стали ворогами нашого видання (тут має на думці Драгоманова і его прихильників). Знайшлись ще й такі, що вважаючи наше видання «яко клин між народовцями», ужили проти нас поза плечима інтриги недостойної добрих людей! Вороги наші не бридили жадними засобами, аби

тільки нашкодити нам: всякого рода брехні простали вони і поблизу і геть-геть далеко. Яких придбали вони тим наслідків для себе – не наше діло: але знаючи взагалі легковір'є людське, відаючи, як брехні ваблять людей легкодухих, треба гадати, що інтрига чогось досягла...»

Дальше зазначає Кониський, що без огляду на все те, свідомі того, що «твердо йшли власною стежкою, не збочивши ні до «червоних», ні до «чорних», не схиливши свого прапору, ані не зминивши перед ідеєю, яку ми вважали і вважаємо єдинопевною і спасенною задля України-Руси», не зважаючи на який-небудь материяльний зиск, ані не дбаючи про популярність улиці або про задоволенне спонукань самолюбства, свідомі патріотичного обов'язку по спроможности послужити рідному краю, попрацювати задля добра загального цілої України-Руси, борючись з лихими обставинами і з «ліберальним» лихослов'єм, виконуємо тільки наказ власного сумління і справляємо свій обов'язок патріотичний».

За рік тої гіркої праці виявилось, каже він дальше, що поведена проти нас інтрига, появилась «полеміка» Чудака в «Зорі», проявились заходи заложити новий укр[аїнсько]-руськ[ий] вістник, (сим вістником став видаваний Франком і Павликом «Народ») і в сім бачить він успіх, що така розмова доведе до знівеченя розтичи, до з'єднання хоч в принципіальних думках, до свідомости неминучої потреби, до можливости робити усім на одній ниві задля одної мети. Радо зійдемо із сцени з появою нового вістника, коли він прийде не з проповідю космополітичних доктрин абстрактних, не з прапором «обрусенія», бо два такі органи не можуть у нас побіч себе міцно естувати вже з материяльного боку. «Коли ж заходи коло нового органу покажуться марними, або коли він викине прапор «общерусскости» і нехтованя наших споконвічних національно-народних ознак, коли він прямуватиме в нетри космополітизму, то ми і надалі будемо вести своє видане шляхом яким вели і досі, пильнуючи про *згodu партій і народів* і не поступаючись ні на крихту нашими національно-народними ознаками і правами».

Згода така можлива, як дальше висловлюєся Кониський, не з «об[ъ]єдинителями» і «обрусителями» і асиміляторами, до якого табору они не належали, чи до червоного, чи чорного, не з табору станчиків (тут мав очевидно на думці соймову галицьку більшість, котрою верховодили т[ак] зв[ані] автономісти і подоляки, рішучі противники рівноправности русинів), а, не зрадивши нашому національно-народному прапору, прямуватимемо до згоди і з'єднання з усіма демократичними елементами (не зважаючи на ріжницю національну), котрих в їх праці кермує щире бажанє провести найлекшими заходами загальнолюдські ідеї освіти, культури і цивілізації відповідно історії, звичаям і психології укр[аїнсько]-

рус[ького] народу». В тій цілі дає він практичній роботі на користь народи більшу вагу, ніж найліберальнішим теоретичним змаганням, практичній роботі і праці священика, народного учителя, дяка, доброго чесного писаря задля освіти люду, задля поліпшення побиту соціально-економічного, ніж всяким теоретичним змаганням та «виємилування» хоч би, н[а]пр[иклад], про «Еволюцію дійства общерусскости»...

Кониський зазначив се у своїй передовиці, що учитель, адвокат, дяк, писар, котрий pomoже громаді завести спільну крамничку, організувати читальню, розів'є в селі самостійну діяльність громади і т[ак] д[алі], той запевне принесе народови більш користі, ніж всяке «виємилуване» теорій абстрактних, невідповідних історично-національній вдачі нашого народа, а часом і шкодливих. Вказував він на се, що практичне жите народа такий широкий лан, що на ньому є де повернутися і робити кождому, що хоче працювати щиро для добра народу, а сила робітників незначна і тому треба дбати, щоби жодна, найменша сила інтелігентна, вдатна до роботи не була змарнована, не працювала на чужому полі, а була спожита на користь укр[аїнсько]-руськ[ого] народу.

Кониський, отже, вважав задачею «Правди», поборювати всякі змаганя, котрі би спиняли свобідний розвиток укр[аїнсько]-руськ[ого] народа на національно-народній основі, отже всяких об'єдинителів і обрусителів, як і тих, що намагаються польщити наш нарід, поборювати і тих, що космополітичними теоріями шкодять розповсюдженю народно-національної свідомости або захвалюванем «блага» і «общерусской» культури, т[ак] зв[аної] всеросійщини, пособляють признаню прапора деспотизму, геґемонії неволеня житя, прибраного в ліберальну одужу. Для того, бажаючи згоди з усіма нашими сусідами, отже між ними і з москалями, гадав, що згода з останними можлива тоді лишень, коли усунуть «у себе сучасну нелюдську централізацію і тому до того часу не може нас вабити до всеросійщини те, що, як каже Драгоманів («Австро-руськ[і] спомини», стор. 85), «русин московський (?) оден із всіх братів велике зложив государство, бо з того «великого государства» вийшли великі і важкі кайдани, а до кайданів і неволі не вабить нас жодна «общерусская» культура».

Драгоманів з того часу, як виїхав з Києва і проживав якийсь час у Львові, Відні, а опісля в Швейцарії, покликував українську інтелігенцію а особливо молодіж, щоби знакомилася з московським письменством і російскою культурою і змагав до порозуміння з російськими «лібералами», котрих протиставляв «клерикальним» і «шляхотським» верствам в Австрії а особливо в Галичині³⁹. Українська молодіж, серед котрої тоді мали великий вплив Франко і Павлик в Галичині, а Остап

Терлецький у Відні, кинулася заподливо до творів московського письменства, а також до соціалістичної літератури. Нема сумніву, що основнійше як давн[е] знаомство з московським письменством, дало молодим письменським талантам деякі користи, котрі виявилися пильнішими дослідами народного побиту і життя і реальним его зображуванем в письменських творах. Однак, побіч того користного звороту проявився також від'ємний вплив пересиченого зневірою, безнадійністю і безвиглядністю наслідком важкого гнету московської самовлади московського красного письменства і пересадженого російськими лібералами на тамошню ниву західноєвропейського космополітизму. Молодіж жадна звичайно новостий, палка і похопна до нових ідей, хватала радо соціальнодемократичні брошури і писаня, котрі живописували образи будучого перестрою суспільности, розбитої національними спорами, на основі загальної рівности і переймалася західноєвропейськими, соціальнодемократичними теоріями і намагалася живцем їх пересадити на нашу ниву.

6. Старші русини-народовці і «молоде покоління». Почини провалу між обома таборами. Засновини радикальної часописи «Народ» і радикальної русько-української партії. Програма сеї партії. Космополітизм і колективізм а народність і народногосподарська робота.

Давні народовці 60-их років XIX ст. мали вже у 70-их роках своїх представників на різних становищах суспільних в краю і кермували народною роботою в заснованих ними проти москвофілів народовських товариствах, як «Руська бесіда» (з «Руськ[им] нар[одним] театром»), «Просвіта», «Товариство ім. Шевченка», «Руське товариство педагогічне» а також на політичній ниві утворили (1885 р.) свою організацію «Народна рада» з програмою опертою на підвалинах покладених народолюбцями з 1848 р. і мали своїх представників у соймі і держ[авній] раді, політичну часопис «Діло» (1880), літер[атурні] виданя «Зоря», «Правда» і ин[ші]. Але вже в 70-их рр. почав між українською молодіжю і старшими народовцями проявлятися щораз виразнійший і більший провал⁴⁰. Старше покоління народовців звертало головну бачність на *збережене національности* в інших народних верствах, zagrożеної з одного боку москвофільськими змаганнями до об'єдинення і обрусення, з другого боку польськими змаганнями до польщення нашої суспільности. Тим-то головню дбало старше покоління народовців про розбуджене, поглиблене і скріплене народної свідомости в широких верствах суспільности, а до того змагало розповсюдженем науки і просвіти, домагалася засновуваня середних і інших шкіл з укр[аїнською] викладною мовою, але попри те не занедбу-

вало також і народногосподарських справ. Особливо з початком 80-их рр. XIX ст., головнo заходами «Просвіти» і єї членів пішла доволі широка і пильна робота около засновин читалень по селах, місточках і містах, побіч котрих звичайно творилися громадські шпихлірі, крамниці, задаткові каси і т[ому] п[одібно]¹⁾.

Сій народногосподарській роботі мала стати в пригоді «Народна торговля» (до котрої вийшов почин в значній частині з москвофільських кругів з «Общества им. Качковського» при участі з народовців Василя Нагірного), а крім того роблено вже заходи коло засновин товариства безпеки від огневих шкід «Дністер». Щадничі відділи в «Народній торговлі» і в задуманім «Дністрі» мали метою здійснене дешевого кредиту для широких народних верств і визволене їх з лихви та материяльне їх подвигнене.

Ся народна робота старших народовців ішла вправді не дуже скорою ходою; було в ній може за мало практичного розуміння і заводового підготовлення, але не можна сій роботі відказати доброї волі і щирости, пожертвованя і народолюбивости. Треба тямити, що в народовських товариствах і їх виділах трудилися головнo священики, професори і учителі, урядники, вельми нечислені ще тоді руські лікарі, адвокати і нотарі, отже люди, котрі не перейшли заводових шкіл народногосподарських або торгових⁴¹. Не були се отже заводовці і тому не дивниця, що робота їх при всій [щ]ирости і ревности не раз виявляла недостачі і похибки. Народногосподарська або торгова робота не була також моїм заводом, а мимо того я старався ознакомитися з такими змаганями у инших народів культурних і на основі пороблених дослідів написав я в «Ділі» 1885 р. розвідку, п[ід] з[аголовком] «Про упадок нашого хліборобства і спосіб єго подвигнення» (чч. 39–42), в котрій бажав звернути бачність нашої суспільности на потребу таких змагань і у нас. Пок[ійний] о[тець] *Данило Танякевич* при всіх засторогах висловився з признанем про мою розвідку і назвав се *габілітацією* на посольський мандат. Розвідка однак була писана в дійсности не з тою метою, а в почутю достарченя дешевого кредиту широким верствам народним для визволеня їх з одного боку з лихви, а з другого боку з політично-народної зависимости <від> тодішних кас, що були головнo в польських руках²⁾. Сю потребу бачив я наглядно вже в Тернополі, де руське міщанство при всяких виборах зовсім зависиме від міської

¹⁾ Про мою участь в сій роботі на Поділлю гл[яди] «Спомини з мого житя», ч. II, стор. 325 і сл. [– *Ол. Б.*].

²⁾ Брат мій Володимир вже в перших роках єствованя «Просвіти» трудився в тім напрямі і видав між иншими книжочку «Вексель і лихва». Визволене народу з лихви і обдовження було справді житєвим питанем народу нашого. [– *Ол. Б.*].

щадниці під управою поляків і жидів і від магістрату, а селянство від задаткової каси повітової в Раді повітовій і виділу повітового.

Отся народна робота опиралася само про себе по селах головню таки на нашім духовенстві, котре тим способом також здобуло собі великий вплив на широкі верстви народні. Тим часом після західноєвропейських соціал-демократичних теорій і змагань, а також ліберальних кружків російських треба було широкі верстви народні визволити з-під того «клерикального» впливу і повести шляхом «новітньої» освіти, визволити із національних змагань, а звернути на шлях «всесвітньої культури». Такими поглядами і окликами перенялася значна часть укр[аїнської] молоді під впливом Драгоманова і єго учеників Франка, Павлика, Терлецького і ин[ших] та читаня соціалістичних брошур і розвідок і почала тепер єднатися до боротьби з старими народовцями. Нагода до першого виступу лучилася на Шевченкові роковини 1890 р. д[ня] 22 марця на комерсі, котрий відбувся в салі готелю Штадтміллера після концерту в пам'ять українського генія.

Голова «Академічного братства» Євген Левицький (нині посол держ[авної] ради і адвокат у Відні) виступив на сім комерсі з промовою, в котрій намагався поставити наче б програму «молодого покоління» і вказати дорогу народногосподарської роботи. *Націоналізм*, котрий якраз тепер ворухить цілим цивілізованим світом і є нині понукою державних змагань, назвав він *перестарілою формою* і визвав присутних, всі змаганя свої звернути до утвореня *одної радикально-поступової партії*.

У відповіді на сю промову зазначили проф[есор] Наталь Вахнянин і д[октор] Євг[ен] Олесницький, що нам треба дбати не тільки про голодних, але й про умове подвигнене народу, отже й про *національність*, що не є формою, а чутем, котре можна вирвати хиба з серцем у чоловіка.

Ся промова Євг[ена] Левицького викликала вправді на комерсі оплески у горстки єго прихильників, але більшість була їй супротивна, навіть в «Акад[емічнім] братстві», так що опісля Франко на Шевченкових вечерицях у Станіславові вважав потребою заявити, що «молоде поколенє не відрекаєся ідеалів, але попри них зовсім рационально домагаєся і доброго биту економічного та що нам треба піддержувати також національну ідею». Народовці обстоювали погляд, що націоналізм не можна відлучити від народно-господарської роботи, а признаючи потребу народно-господарського подвигнення народу, стояли за просвітою та національним єго освідомлюванєм, бо годі двигнути нарід економічно, не давши єму просвіти. Старші народовці держалися того погляду, що «націоналізм не є перепоною європейського поступу, *а нарід наш*, приймаючи добутки того поступу, не потребує і *не може зрекатися своєї національності*. Ми

хочемо поступати просвітньо і економічно, мусимо *працювати не тільки для робітного люду, але й для цілого народу*, однак не хочемо бути матеріялом, з котрого у фантазії деяких людців може зліпитися або єдин спільний з московським або самостійний нарід».

Задля проповідування і розповсюдження серед нашого народу, а особливо освіченої його верстви і молодези засад і змагань Драгоманова і його прихильників засновано у Львові «Орган русько-української радикальної партії» «Народ» під редакцією *І. Франка* і *М. Павлика* з новим роком 1890, а засобів на се видане достарчував головню київський соціал-демократ *Ковалевський*. Отсе був сей новий вістник, котрий Драгоманів і його прихильники, роз'єднані з «Правдою», висунули проти неї. А що змаганя і погляди нового вістника зовсім розходилися з засадами висловленими Кониським щодо задач «Правди», тим-то Кониський не уступив з поля і спільно зо мною і в порозуміню з київською громадою народовців провадив дальше видане «Правди». Дороги народовців і «Правди», котра мала заступати їх справи, були зовсім розхідні з дорогами Драгоманова і його галицьких прихильників, а се виявилося не тільки в заснованім ними «Народі», але небавом (4 і 5 жовтня 1890) відбувся у Львові з'їзд прихильників Драгоманова, котрого вислідом було утворене «*Русько-української радикальної партії*» і першої її програми.

В 20-ім числі «Народа» з 15-го жовтня 1890 напечатано «Програму русько-української радикальної партії», котру подала до відома нашої суспільности також «Правда» (у випуску за листопад 1890, стор. 221–224). Сю програму підписали яко творці «*руськ[о]- укр[аїнської] радикальної партії*»: *д[окто]р Северин Данилович, Євгеній Левицький, Михайло Павлик, Іван Франко і д[окто]р Роман Яросевич*. Складаєся она з двох частий: *І. максимальної і II. мінімальної програми*. Не подала она нічого нового і самостійного, а була лише пересадженем на нашу ниву поглядів, змагань і засад західноєвропейського соціалізму. Тим-то хоч новоутворена партія назвала себе *радикальною* партиєю, була она в дійсности *соціал-демократичною*, як се опісля не раз признавав і зазначував на вічах, в радикальних часописях і брошурах головний тоді її речник *д[окто]р Северин Данилович*¹⁾. *Д[окто]р Данилович*²⁾ на основі діла К. Маркса «*Das Kapital*» пояснював опісля сю програму широким верствам українського народу так, «що тепер приходить власне переміна ладу цілого світа *на лад соціялістичний*», «щоби не було ні хлопа, ні пана,

¹⁾ На се вказав також «*Kurjer Lwowski*», що ся програма є майже тотожна з програмою соціал-демократів (особливо німецьких). [– *Ол. Б.*].

²⁾ Програма «*русько-української радикальної партії*», пояснена *д[окто]р[ом] С. Даниловичем*, Львів, 1898 (Хлопська бібліотека XI). [– *Ол. Б.*].

лише всі були рівні, свободні, просвічені люди» і що «на основі того ж наукового соціалізму стоїть і наша *русько-українська партія радикальна*, котра має за своє найдалше завдане *приспособлювати руських селян-мужиків до соціалістичного ладу*». Він зазначив, що делегати руськ[о]-укр[аїнської] партії радикальної д[окто]р Яросевич і С. Вітик на з'їзді соціал-демократів у Відні 1897 заявили, що «*наша радикальна партія має основу програми спільну з соціал-демократами*» і «в цілі заведення ладу соціалістичного руськ[о]-укр[аїнська] радикальна партія змагає передовсім до виборення самостійности політичної всему руськ[о]-укр[аїнському] народови в Австро-Угорщині і Росії».

Драгоманів, прочитавши зміст програми «Русько-укр[аїнської] радикальної партії», висловився в листі до Павлика, що «програма має більше літературний, ніж політичний характер, і окрім того *она більш копія з французької і німецької соціалістичної програми, ніж чадо галицьких обставин*»¹⁾. На яке становище в часі важкої боротьби українського народу о право самоозначення під час польської займанщини зійшов колишній радикал д[окто]р С. Данилович²⁾, а яку роль в сій добі відіграв б[увший] міністер для Галичини в Станиславові і Кам'янці Подільським і б[увший] посол до держ[авної] ради Семен Вітик, та его товариш Безпалко, б[увший] міністер прилюдних робіт, своєю поїздкою до Варшави, всім ще живо остає в тямці.

Максимальна програма ставила соціалістичний ідеал «колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних» і «раціоналізм в справах віри» яко головні домаганя партії, а мінімальна програма ставить задачу материяльного добробиту головно *всіх робітних людей* (отже робітничої верстви або т[ак] зв[аних] пролетарів). Змаганем до *колективізму* обмежувала та програма свободу і волю одиниці, осібняка, а змаганем до *спільности громадського добра і безоглядної заборони его ділення* бажала нашому народови накинути зовсім чужий суспільний устрій відповідний може вдачі і духови західноєвропейських робітничих верств, або вдачі московської суспільности, у котрої підвалиною є т[ак] зв[аний] «*мірзь*», але зовсім супротивний вдачі і духови нашого укр[аїн-

¹⁾ Гл[яди] Переписка М. Драгоманова з М. Павликом (1876–1895). – Т. VI (1890–1891). Зладив М. Павлик. Видав д[окто]р Лев Когут. – Чернівці 1910, стор. 79. [– Ол. Б.]

²⁾ Поляки, занявши Галичину, гляділи поміж українськими сторонництвами людей, котрі би згодилися признати польську державність за ціну деяких обіцянок, а коли якось їм не потоланило найти готових до того людей, звернулися до давнього провідника радикалів д[окто]ра Даниловича. Він приїхав до Львова і зустрінувши мене, перевів зо мною довгу розмову, доказував, що треба брати, що дають, бо така хвиля може безповоротно проминути, але коли не найшов у мене одобрення своєї думки, більш до мене не зголошувався. [– Ол. Б.]

сько]-рус[ького] народу, котрого головною прикметою є *індивідуалізм*. Признає вправді мінімальна програма (в справах політичних «Народ», стор. 224, точка III.), що «розвій мас народних можливий тільки на ґрунті національнім» і тому зазначає, що укр[аїнсько]-рус[ька] радика[альна] партія «в справах національних змагати буде до піднесення національної свідомости і солідарности в масах усього укр[аїнсько]-рус[ько]го народу». Однак при тім заявляла, що в краєвих справах буде «йти солідарно з усякою партією, котра буде змагати до якнайширшої автономії краєвої, що в останних роках виявилось змаганнями особливо всеполяків до відокремлення Галичини і тим загрожувало найбільш українській народности. До того ж і на вічах, і в своїх виданнях не слідно було сего змагання радикалів у національнім напрямі, а навпаки, д[окто]р Франко висловився раз дуже знаменно, що єму байдуже, чи єго засудить хтось в польським язиці, чи в руським», чим зазначив легковажене головної прикмети націоналізму – рідного язика¹⁾. А тим часом визначний учений і політик чеський Франц Палацки справедливо вказує на се, «dass die Sprachenfrage für Österreich (а ще більше може для нас в Галичині) mehr als für jeden andern Staat der Welt ein wichtiges und entscheidendes politisches Moment ist» (Österreichs Staatsidee, von Dr. Franz Palacky, Prag. 1866, стор. 30)²⁾, а так само влучно вказує на се, що «Bildung des Geistes ohne Bildung der Sprache lässt sich schlechterdings nicht denken, und die Veredlung der Sprache ist überall die Grundbedingung eines edleren geistigen Lebens»³⁾ (тамже, стор. 16).

7. Нагінка за соціалістами. Кертична робота москвофілів. Ревізії і в'язнення в Галичині і в Києві. Зміна намісника. Москвофільські доноси.

Тодішні правительственні круги споглядали вельми строгими очима на всякі змагання соціально-демократичні і бачили в них грізну небезпеку для суспільного ладу. Нема сумніву, що австрійська поліція знала добре про всі заходи радикальної частини української молодези щодо утворення

¹⁾ Так само М. Павлик в коротенькій замітці «Аби тільки по-руськи» («Народ», 1890, ст. 359), докоряє народовцям і «Ділови», наче б они ставили висше мову, як народну справу: «нехай пропадає хлопська земля, аби тільки подане і вирок на ліцитацію були писані по-руськи». [– Ол. Б.]

²⁾ «...що питання мов для Австрії...більш ніж для кожної іншої країни світу є важливим і вирішальним політичним моментом («Державницька ідея Австрії» доктора Франца Палацки. – Прага, 1866. – С. 30)» (нім.). – Ред.

³⁾ «Виховання духу безумовно не можна собі уявити без плекання мови, а ушляхетнення (вдосконалення) мови є повсюдно головною передумовою благороднішого духовного життя» (нім.). – Ред.

руськ[о]-укр[аїнської] радикальної партії. Молодіж наша необережна і вельми говірлива і не раз думала, що в своїм кружку, при зачинених дверях не потребує числитися з необачними не раз розмахами і поривами. Як опісля виявилось, оден з найпалкїйших бесідників серед молодежи (Бігун), що своїми промовама справді визивав товаришів до необачного говореня, сам відтак про все доносив поліції, що робиться серед молодежи. Але бувало й се, що російська поліція мала в редакції «Червоной (Галицькой) Руси» (опісля «Галичанинъ») свою поліцію, що слїдила за всіма проявами українського руху і життя. Звідси йшли доноси під іменем Аделі Карвовської на Кониського до київського шефа жандармів Новицького і накликували на него відтак напасти і переслїдованя. Лучалося й таке, що наші москвофіли, що сповняли супроти Росії службу «народной охрани», прикидалися перед австрійськими властями «консерватистами», а всякий живїйший і палкїйший рух представляли виворотовими змаганями і робили такі доноси нашим властям на народовців. В такїй подвійній службі визначався б[увший] редактор «Слова» *Венедикт Площанський*, а віденський москвофіл з Буковини, *Григорий Купчанко*, сповняв потрійну службу, бо крім двох згаданих сторін державних, служив ще й болгарському правительству своїми доносами.

В сімдесятих і вісімдесятих роках ХІХ ст. була Галичина під управою гр[афа] Альфреда Потоцького і его наслідника Филипа Залеського, а важне значїне мав в президії намісництва за їх намісникованя бар[он] Лебль (опісля короткїй час керманич міністерства для Галичини). В т[ак] зв[аних] «старорусинах» бачили они консервативне живло, коли тим часом навіть русини-народовці, а не то вже радикали, видавалися їм переворотовими хлопоманами. Тим-то гр[аф] А. Потоцькїй раз якось сказав до крил[ошанина] Теофила Павликова: «Wolę tę księżą sukienkę, aniżeli chłopski sierak»¹⁾.

В другїй половині 80-их років (1887–1888) заносилося на війну між Росією і Австро-Угорщиною (гл[яди] стор. 111–116) і тому на становище намісника Галичини так многоважного краю, як виявила теперїшня світова війна, покликано розмірно молодого ще і рішучого гр[афа] Казимира Баденого. Однак весь адміністраційний апарат остав давний, витворений за гр[афа] Альфреда Потоцького і Ф. Залеського, а до того ще й гр[аф] К. Бадені в перших роках намісникованя не визнавався добре в руських відносинах і руськїй справі. Тим-то діялися спершу in der Hitze des Gefechtes²⁾ не раз значні похибки і болючі для щирих русинів кривди. Правительственні органи робили часто ревізії по читальнях, забирали зовсім нешкідливі, а навіть хосенні виданя «Просвіти» і т[ому] п[одібні],

¹⁾ «Волю ту рясу священника, ніж хлопський сірак» (польск.). – Ред.

²⁾ «В розпалі битви» (нім.). – Ред.

в'язнили не раз людей неповинних, або на погані безосновні доноси переносили професорів, учителів, урядників і т[ому] п[одібних] із Східної Галичини «на мазури», як у нас звичайно висловлюються про Західну Галичину, де сі русини відорвані від своєї церкви і богослуження банували за рідною стороною, бо не могли виховувати своїх дітей в народнім дусі. Відомо, що перенесений з Коломиї до Бохні гімназ[ійний] директор *Теодор Білоус*, колишній мій професор, їздив на богослуження до руської церкви св[ятого] Норберта в Краківі, на що, однак, не міг спромогтися кожний інший русин перенесений на захід. Велике пригноблене викликало тому перенесене телеграфічним приказом з Коломиї до Львова професора гімназії щирого народовця *Теофіля Грушкевича*, котрий крім того був керманичем коломийської промислової школи. Привід до сего перенесеня дала обставина, що проф[есор] Грушкевич, щирий народовець і в Коломиї загально поважаний, був 24 вересня 1890 р. на вечерицях устроєних «Академическимъ кружкомъ» на дохід коломийської руської бурси. З того вийшла «szlachetna denuncjacja»¹⁾, начеб проф[есор] Грушкевич був опісля на якійсь частині у коломийського печатника Білоуса з російським консулом з Чернівцець і его секретарем, котрих він зовсім не знав, лише бачив на вечерицях «Акад[емического] кружка». До того ще приплетено, начеб на сій гостині у печатника Білоуса вношено тоаст на успіх російського оружя. Опісля виявилася вся безосновність сего доносу, однак, проф[есор] Грушкевич потерпів великі матеріяльні втрати і носив якийсь час клеймо спільника москвофільської роботи кертичної.

Попереднього року (16 серпня 1889) відбулися ревізії і ув'язнення русинів у Львові і по краю⁴², а іменно зачинено тоді: *Івана Франка*, *Михайла Павлика*, канцеляр[ського] урядника «Просвіти» *Скородинського*, київських студентів *Маршинського* і *Кистяковського*, київського учителя французького язика *Дегена* і его дві сестри, котрі поїхали в Карпати і пробували у священника з *Дидьової* о[тця] *Кузьова*, та саме вже хотіли вертати у Київ. Крім того роблено ревізії у о[тця] *Кузьова*, у посла *Озаркевича* в Болехові і его сина д[окто]ра *Лонгина* в Станиславові та у одвічального редактора «Правди». Роблено також ревізії в редакції «Зорі», «Просвіти», печатні «Товариства ім. Шевченка», в «Руській бесіді», і «Академічним братстві», але нічого не найдено, а 26 серпня в Києві. Слідство в сій справі провадив радник кр[айового] суду *Маєвський*. Як визнавався сей радник в руській справі і як розумів свої урядові обов'язки супроти руських сторін, можна собі уявити із зустрічи, яку я мав з ним чотири роки опісля. Я був уже тоді послом кр[айового] сойму і до держради і дістав від него візване в одній справі яко свідок. Представившия ему в означеній годині, заявив я, що бажаю списаня зо мною протоколу

¹⁾ «Шляхетний донос» (польск.). – Ред.

в руській мові. На це одержав я зовсім рішучу відповідь, що це не може бути, бо *język urzędowy jest polski*. Тоді замітив я, що це добре знаю, однак на основі законів і розпорядків міністерських прислугує мені право, виявити складати в руській мові і списання протоколу в тій мові. Коли ж радник Маєвський обставив рішучо при своїм погляді, заявив я, що не буду складати вияви у вимаганій справі в іншій мові і забирався до відходу. Тоді п[ан] Маєвський велів вольному попросити авскультанта-русина з іншого бюро і сей списав зо мною протокол моєї вияви по-руськи.

На таке нехтоване законів і мініст[ерських] розпорядків ц[ісарсько] к[оролівським] радником кр[айового] суду, котрий присягав берегти законів і їх сумлінно виконувати, та на це нехтоване руського мови як крайового в судівництві, вніс я зараз в сойм і в держ[авній] раді запити до ц[ісарсько] к[оролівського] правительства, однак не дістав на це ніякої відповіді. Тоді-то подумав я собі, коли радник Маєвський так протизаконно поступає супроти свідомого своїх прав чоловіка, котрий до того ще як посол має дорогу жалоби до висших властей, то можна собі уявити, як він або єму подібні поступають з несвідомими селянами або міщанами руськими! *Justitia fundamentum regnorum*, а тут представник юстиції сам нехтує закони і мініст[ерські] розпорядки! Отже такому чоловікові віддано слідство в справі, в котрій він зовсім не визнавався і нічого дивного, що поступав тут зовсім безбач з ревізіями і ув'язненнями.

Але ця справа відбилася відгомонам також у Києві, де 26 н[ового] ст[илію] серпня того ж року переведено ревізії і ув'язнено деяких українців і поляків і, як мене запевнювано, на основі добрих вістей, роблено це наслідком доносів російської агенції із Львова, котра розвідувала найтайніші справи у Львові і доносила київській поліції. Приводом до цих ревізій і ув'язнень мала бути соціалістична пропаганда. Можна отже здогадуватися, що з того самого жерела (редакцій «Слова» і «Пролома») ішли доноси до австр[ійських] правительственних кругів про мниму соціалістичну пропаганду і задля того пороблено ревізії також в товариствах і редакціях народовців. Справа відбилася також в журналі «Кіевское слово», котре зараз накинuloся галицьким русинам із своєю опікою і помічю.

Проти сего поступованя заняла рішуче становище «Правда» в передовиці (жовтень 1890, стор. 1–3 і падолист і грудень 1890, стор. 81–85) і вказала на це, що приводом до київського «погрому» стався між іншим донос двох «твердих» львівських русинів, що з початком серпня їздили на прощу до Києва (такі паломництва робили вони щороку систематично!) і пригадала, що подібні доноси «Слова» і «Пролома» вислано було в 1885 р. на Кониського, що нібито везе революційні брошури з Галичини, а наслідком того переведено на нім ревізію до нага і зачинено на цілу ніч

в товарячій возі у Волочиськах! З такого поступованя висновувала «Правда» домагане «нехай кожен чесний чоловік відкинеться від того табору, нехай сміливо, скрізь, де трапиться, виявить свою огидливість проти доносчиків і запродавців, та виявить не на словах, а на ділі! Від підлих доносчиків, запродавців треба відвернутися і в церкві, і в господі і серед улиці і скрізь!» (1890, X, стор. 1–3).

Отак поступала «Правда» і в справах, котрі доторкувалися прямо І. Франка і радикалів і вказувала, де доносчики, а, тим часом, д[окто]р Франко не завагався кинути клеймо на «Правду», що она робила доноси!

8. Соймова сесія в жовтні 1889. «Правда» про задачі соймової сесії. Склад сойму. Спільний «Руський клуб». Внесеня руських послів. Т[ак] зв[ана] велика інтерпеляція з 16. XI. 1889 між иншим про селян-паломників до Почаєва, яко уступка для послів москвофілів. Змаганя москвофілів. Змаганя «Погодинської колонії галицко-русской», маніфест «Слова» в 1866 і заява посла Наумовича в гал[ицьком] соймі 1866 про єдинство з москалями.

На день 10-го жовтня 1889 скликано нововибраних в липцю послів на першу соймову сесію, але вже з самого почину виявилось при провірюваню виборів⁴³, в многих случаях непоправно і незаконно переведених, що соймова більшість не покинула давнього поступованя і затверджувала вибори мимо яскравих надуживань і незаконностей або збувала підношені заміти обіцянкою їх розслідження, на чім, звичайно, справа кінчилася.

В передовиці з нагоди скликаня соймової сесії («Правда», 1889, X, 4–9) звернув я бачність руських послів на справи, котрими би они повинні в соймі зайнятися. Передовсім висловив я там домагане, щоби послі ще перед почином сесії уложили собі *програму*, після котрої мали би поступати в соймі. Над сею програмою відбувалися, як опісля стало відомо, довгі наради новообраних руських послів⁴⁴, однак они не поставили *ясно і виразно нашої народної справи*, бо задля «святого спокою» і «солідарности» лишено «на боці всякі народно-язикові спори і питання», а тим оставлено москвофілам вільну стежечку для їх відомих змагань. В сій передовиці зазначено, щоби послі занялися справами селянства і міщанства і виступили з добре обдуманими начерками законів, внесенями і резолюціями. Вказано також, які домаганя треба би поставити в соймі щодо подвигнення нашого занедбаного і винищеного рільничого краю, якби подбати про дешевий кредит і визволене з лихви, щоби поправити краєві фінанси і податкову систему, роздобути грошеві засоби і на потрібні народно-господарські вклади, домагатися в резолюціях до прави-

тельства зміни податкової системи і фінансової політики та податкового закона відповідно потребам селян, закладання народно-господарських спілок, рільничих і промислових, і торгових шкіл, щадничих і задаткових спілок.

При тім, однак, зазначено, що край може лише тоді розвинутися і дивинути економічно й фінансово, наколи всі здорові сили будуть з'єдинені задля сеї справи, а се можливе тільки тоді, коли буде *переведена повна рівноправність обох народностей, руської і польської*. З такими домаганнями повинні були руські послы виступити в соймі і предложити відповідні начерки законів і резолюції до осереднього правительства. «На передодні важких історичних подій (гроза війни з Росією) і можливих політичних перемін, – писав я, – повинні і *поляки, і центральний уряд порозуміти значіне руської народности* для інтересів Австрії, слов'янщини і культурного поступу».

«Сі домагання, – сказано дальше, – повинні обняти *рівноправність руської мови і народности в судах, адміністраційних урядах і школах*, – утворене *катедри руської історії і катедри руського права* в львівськiм університеті, *обов'язкової науки руської мови в середних школах*, засновин *руських гімназій в Чорткові, Коломиї, Тернополі або Бережанах*, зміни статуту для *учит[ельських] семінарій* відповідно потребам рільничого краю, справедливого переведення утравізму в *учит[ельських] семінаріях і заведеня руських семінарій в Золочеві і Коломиї* (Снятині або Чорткові), *організації Ради шк[ільної] кр[айової]* відповідно потребам русинів, переведення рівноправности в народних школах, засновин *руських 4 кл[асних] народ[них] шкіл* по містах, іменованя шкільними інспекторами окружними русинів або учителів, що *добре* знають руську мову, привернення науки руського язика усуненої з плану для виділових шкіл женських, а на останку зменшеня числа літ служби для учителів народних шкіл із 40 на 35 або 30.

Новий сойм задержав давну шляхотську ціху, одначе в уґрупованю сторонництва можна було помітити важні зміни. Правиця ослабла числово (около 70 послів), зате скріпилася лівиця (польські демократи 24 і руські послы 16) до числа 40 послів. Опозиція могла ще крім того числити в деяких справах на підмогу консерватистів з бувшого центра, котрі не хотіли сліпо піддержувати правительства (около 20 послів), однак, годі було предвидіти, чи польська більшість буде супроти руських домагань держатися давнього поклику К. Грохольського «нехай буде, як бувало», чи переймєся розумнійшою внутрішньою політикою.

Вибрані до нового сойму послы числом 16 утворили оден спільний клуб і вибрали головою п[ана] *Романчука*. З'єдинене послів-народовців

з москвофільськими в однім клубі осягнено тим способом, що «*покинуто на боці* всякі партійні справи і язиково-народні спори» та не поставлено ніякої політичної програми, котрої не можна було подумати без порушення наших народних і язикових потреб, справ і домагань. Се була слаба сторона руської політики, бо і руська суспільність не мала ясного погляду на прямоваля своїх послів, а також польська більшість і правительство не бачили ясно цілі і доріг, якими руські послы бажають змагати до осягнення своїх народних домагань і потреб. Се неясне становище політичне руських послів відбилося опісля некористно на полагоді їх домагань. «Руський клуб» заняв з самого почину поважне становище і виступив із самостійними внесеннями про важні господарські справи краєві, однак се були переважно резолюції звернені до осереднього правительства. Тим-то висловив я в огляді з нагоди закінчення соймової сесії («Правда», листопад-грудень 1889, стор. 177) сподіване, що «*руські послы на будучу сесию виготовлять такі самостійні проекти в справах доторкаючих нашого краю, а іменно руської народности*».

З внесень руських послів замітне було *шкільне внесенє* п[ана] *Романчука*, щоби: 1) в *Чорткові* була заснована *руська гімназия*, а при польських гімназиях в Тернополі і Коломиї руські паралельні кляси; 2) щоби в Південно-Східній Галичині засновано *руську семінарию* учительську та щоби управильнено утравізм в мужеських семінариях Тернопільській, Станиславівській і Львівській і в женській семінарії Львівській (т[о] є[сть] щоби утравізм був переведений також на I році і в приготовній клясі і щоби збільшено число годин для руської мови в семінарії женській в Перемишлі).

Окрім того вніс п[ан] *Романчук* на XX-ім засіданю д[ня] 16 н[ового] ст[илю] листопада 1889 інтерпеляцію (гл[яди] «Правда», листопад-грудень 1889, стор. 179) до правительства¹⁾ в котрій предметово вказано на порушенє прав руської мови, законів про товариства, особисту свободу, конфіскату невинних книжок, виборчі надужитя, ув'язнення русинів (Павлика, Франка і ин[ші]), перенесенє проф[есора] Грушкевича з Коломиї до Львова, і т[ому] п[одібно] і зазначено на тій основі, що «з такого на певну систему указуючого поступованя пробивається тенденция: з одной

¹⁾ Автором сеї інтерпеляції був посол *Денис Кулачковський* (як запевняє д[окто]р Н. Антоневиц в конфіскованій брошурі п[ід] з[аголовком] «Галицко-русская политика. Записки посла д[окто]ра Ник[олая] Антоневица», Львовъ, 1891, стор. 96) а Романчук занявся лишє еє окончательною оптимизациєю і первый [еє] подписаль (яко предс[ѣ]датель клуба). Д[окто]р Франко заявляє («Молода Україна», ч. I, Львів, 1910, стор. 51), що він випрацював первісний проект сеї інтерпеляції внесеної п[ослом] Романчуком (котрого називає «попсуй-майстер»), П[осол] Романчук не покористувався сим проектом. [- Ол. Б.].

сторони здушувати всякий національний, культурний і економічний розвій русинів, з другої сторони всіх русинів, заходячихся коло того розвою, представляти *будь яко гравітуючих до православія і Росії панславистів*, будь яко політичних революціонерів, будь яко соціалістичних ворохобників. В тій цілі поодинокі, зовсім дрібні і підрядні факти, не маючи значіння для загального розвою русинів вишпрубовуються до колосальної міри і укладаються штучно з собою в зв'язь, а на тій підставі возбужується і удержується недовіре до русинів у рішаючих сфер і удержується *пагубна для русинів система*, даюча одному їм найнеприятнішому сторонництву в краю пановане над ними».

На жаль однак, сам клуб вложив оруже правительству в руки проти русинів, подавши в розділі II-ім («Правда», стор. 184), точці 4-ій жалобу про мнине *нарушенє свободи віри*, котра звучить: «Ц[ісарсько] к[оролівське] староство золочівське засудило кількинайцять селян і селянок з Ляцького на кари грошеві по 30-50 зр. за то, що они після *удержавшогося від непам'ятних часів звичаю* (?) пішли на відпуст за границю до Почаєва без папшпорту на оден день (сей засуд видало староство на основі §25-го цісарського) патенту з 13-го марця 1832 р.). Поміщене сеї жалоби на мнине *нарушенє свободи віри* було очевидною уступкою для послів-москвофілів «Руського клубу»¹⁾ «для милої згоди», а тим часом в дійсности було обороною москвофільських об'єдинительних змагань, щоби ширенєм російського православія в широких верствах нашого народу промоцувати Росії дорогу до овлади Галичини. Змагане се галицьких москвофілів виявилося вже в 50-их роках за впливом Погодина і приєднаних для сего змаганя галицьких учених *Дениса Зубрицького, Якова Головацького* і ин[ших], московценом руського письменського язика у виданях «Гал[ицько]-руськ[ої] матиці» і ин[ших] і у викладах історії руськ[ого] письменства в університеті, що довело до усуненя з катедри руськ[ого] язика проф[есора] Я. Головацького, котрому гр[аф] Байст, державний канцлер в 1867 р. сказав: «Umkehren, meine Herren, wenn ihnen das Wohl ihren Nation am Herzen liegt»²⁾. Виявилося се змагане також у заяві посла о[тця] *Наумовича* в «Слові» в ч. 59 року 1866 в дописи «Отъ Львова» п[ід] з[аголовком] «*Поглядъ въ будучность*» після пораженя австрійських війск у війні з прусаками під Кеніггрецом (Садовою), коли москвофіли вважали сю хвилю пригідною відкрити шолом і заявити, що «*время уже переступитъ намъ Рубикон и сказать откровенно во всеуслы-*

¹⁾ І очевидно було се «зозулене яйце» знесене в гніздо руського клубу автором інтерпеляції Д. Кулачковським. [— Ол. Б.].

²⁾ «Повертайтеся назад, мої панове, коли щастя (добро) вашої нації лежить вам на серці» (нім.). — Ред.

шаніе: не можемъ отдѣляться китайской стѣной отъ нашихъ братьевъ и отдалитись отъ языковой, литературной, церковной и народної связи со всѣмъ русскимъ міромъ! Мы – не рутены от 1848 г., мы настоящіе русские!»¹⁾ Виявилось се змагане в заяві в соймї о[тця] Наумовича д[ня] 27 грудня 1886 р. щодо народного единства Галицької Руси з Московщиною, котрою зазначив, що «книжный великорусский языкъ есть собственно малорусский, созданный малороссами». Виявив на останку об'єдинительне се змагане галицьких москвофілів процес о головну зраду в 1882 р., в котрім побіч Адольфа Івановича Добрянського головну ролю мав Наумович.

Коли отже польська більшість соймова в адресі до монарха в 18[66] р. вказала на се, що «для Австро-Угорщини панславистична Росія є найбільшою небезпекою і тільки ті слов'янські племена, котрі не зреклються своєї народної самостійности, можуть служити валом обороняючим Австро-Угорщину від Росії» і заявила, що «przy Tobie, Najj[а́]śniejszy Panie, stoimy i stać chcemy»²⁾ та тим способом заявили себе підпорою Австро-Угорщини супроти Росії і опісля наслідком сего становища добула для своєї народности в Галичині далекосяглі уступки і верховладне становище в краю, москвофіли звели Галичину і руський нарід на манівці. Змаганем до змосковцєня руського языка і письменства, зближенем русько-катол[ичного] обряду з підмогою его «очищуваня» до російського православія і промощуванем тими способами до об'єдиненя руського народа в Галичині з московським та підготовлюванем прилуки Галичини до Росії, галицькі москвофіли навели невдоволене правительства на русинів, колишних «Тирольців Сходу» і гр[аф] Байст станув рішучо по стороні поляків а проти русинів і висловився знаменно: «Sollen die Ruthenen Russen werden, so mögen sie lieber Polen sein»³⁾, а тим способом політична система в Галичині змінилася в некористь руського народа.

Задля того виступлене руських послів у згаданій інтерпеляції в обороні «поломництва» руських селян до Почаєва, котре мало наглядну ціху втягання до російського православія наших селян, було великою політичною похибкою і кидало також некорисне світло на політичне становище

¹⁾ Сю політику вели опісля з отвертою рішучістю молодші москвофіли Марков і Мончаловський в «Проломе», «Галицкой» і «Червоной Руси» і в «Галичинині», а на шкідливість сеї політики для нашого народу звертав бачність т[ак] зв[аних] старорусинів (Т. Павликова) бар[он] Ерб, секц[ийний] шеф в міністерстві внутр[ішніх] справ (гл[яди] его переписку з о[тцем] Т. Павликовом додаток до 3 частини. [– Ол. Б.]

²⁾ «При Тобі, найсвятіший Пане (цїсарю), стоїмо і стояти хочемо» (польск.). – Ред.

³⁾ «Якщо русини мають стати росіянами, то краще хай вони будуть поляками» (нім.). – Ред.

руських послів-народовців. До того ж сеї жалоби руських послів на «нарушене свободи віри» не можна було оправдати постановами австрійських основних законів державних, бо російське православ'є не є «ein in Österreich anerkanntes Religionsbekenntnis»¹⁾ і є зовсім щодо своєї церковної організації ріжне від автокефальних церков греко-орієнтальних на Буковині, в Далматії, в Семигороді і в Славонії й Банаті. Події, котрі [розгравалися] при розповсюдженню російського православ'я в Галичині, Буковині й Угорській Русі особливо від 1908–1914, кинули яскраве світло на цілу роботу наших москвофілів, пособлювану в останніх роках гр[афом] Бобринським, але й у 80-их роках XIX ст. можна вже було добачити ціль сих змагань.

Що неприхильна політична система зверталася не тільки проти москвофілів задля їх змагань, але й проти русинів-народовців, на котрих спілка з москвофілами кидала некористне світло, виявилось в січні 1890 року при доповняючих виборах посла до держ[авної] ради з виборчого округу *Бережани–Підгайці–Рогатин*. Руський виб[орчий] комітет поставив був кандидатом голову соймового руськ[ого] клубу, проф[есора] акад[емічної]-гімназії у Львові *Юліана Романчука*, а навіть деякі демократичні часописи польські (між ними «*Kurjer Lwowski*») взивали польських виборців, щоби не голосували на Зарембу, але на Романчука. Дирекция акад[емічної] гімназії відняла, однак, дану вже ему відпустку, очевидно на приказ згори, щоби лише не допустити Романчука до вибору і звичайними в Галичині способами повалено єго при виборі.

9. Довірочні наради руських соймових послів 25 марця 1890 в справі примиреня партій. Становище «Правди» в сій справі.

Процес о головну зраду у Львові 1882 р., опісля банкрутства т[ак] зв[аного] «крилошанського банку» і єго т[ак] зв[ана] «санация», кинули стілько яскравого світла на роботу галицьких москвофілів, що вже тоді повинні були народовці і їх політичні провідники понехати всякі з ними спілки, а почати народну роботу такою дорогою, яку вказував пок[іийний] брат мій Володимир в статях «По процесі», а також у листах писаних до мене з Карлсбаду і оповіщених мною в «Правді». Коли ж ще й після всего того можна було манитися надією, що спільна робота з москвофілами, а бодай т[ак] зв[аними] «старорусинами» вийде в користь нашої народної справи, то ревізії й в'язнення, спричинені головно доносами львівської агенції (редакції «Червоной Руси») повинні були протверезити наших

¹⁾ «Визнанням в Австрії релігійним віросповіданням» (нім.). – *Ред.*

провідників народних. Тим часом зібралося д[ня] 25 марця 1890 в салі Народного дому, украшеній ще після Шевченкових роковин бюстом нашого генія, 41 представників (запрошених було 60) обох партій на раду. Сю раду скликав *клуб соймових* послів руських, щоби 1) усунути розлад між русинами, 2) *уложити ясну і всіх русинів обов'язуючу програму політичну, і 3) обдумати способи організації руських сил на полі політичної, економічної і просвітної діяльності.*

Сі довірочні наради, як звичайно у нас бувало, не остали тайною і виявили не вперше давно відому справу, що т[ак] зв[ані] «тверді» з провінції готові все підпирати національні, політичні, просвітні й економічні змагання русинів, однак не мали сили і відваги видобутися з-під впливу російської агенції, котра в москвофільських часописах і виданнях витичила собі поза народно-політичною програмою русинів з 1848 р. (окремішности національної від москалів і поляків) зовсім иншу мету і змагала до неї рішучо розхідною дорогою. Тим-то писав я тоді в «Правді» (1890, IV, 77), що «навернути сих до того, щоби они йшли спільною дорогою із щирими русинами і трудилися для подвигнення нашого народа, було би марною роботою». Се наглядно виявилось на сій нараді, де редактор «Червоної Руси», Осип Марков, оден з найрухливіших членів російської львівської агенції, накинувся на народовців, що їх партію утворила «Рада шкільна», за котрої вказівками йдуть народовці у своїй роботі, а після сего з'їзду в «Червоної Руси» п'ятнував народовців прямо зрадниками народної справи. Москвофіли, котрі під проводом д[окто]ра Антоновича мали перевагу в соймовім клубі, і сим разом уміли повести справу так, щоби нарада для «примиреня партій» не осягнула витиченої в наведених вгорі трех точках мети, а піддержувала і розбуджувала дальше невдоволене серед руської суспільности та доводила до зневіри і безнадійности, а тим підготовила віру в одиноке спасене у «великій слов'янській державі». В тій цілі москвофіли не придержувалися сего погляду, що реальна політика не має метою «das Erreichbare»¹⁾, щоби реальними придбаннями кріпити суспільність до дальших змагань народних, але висували далекосяглі, звичайно нездійсними ціли. І сим разом поставили керманичі марцевого з'їзду на чолі нарад *поділ Галичини*, а тимчасом на найпильніші справи не було часу, бо нарада розплилася в загальних розправах політичних без видимого висліду.

Вельми тверезий і мислячий політик руський *Степан Качала* на основі довголітнього досвіду і зрілого обдуманя оповістив був ще в львівській «Основі» (1870, ч. 8) політичну розвідку в справі поділу Галичини, висуваній у нас від 1848 року, і виказував, що покладані на се сподіваня

¹⁾ «Яка буде досяжною» (нім.). – Ред.

політичних і національних користий для русинів не справдилибся¹⁾. (Сю розвідку давно забуту перепечатано опісля також в «Правді», 1895, стор. 582–585 і в «Руслані»). Тим-то і селянський посол *Гурик* при нагоді Шевченкових роковин у Станиславові висловив у сій справі погляд, що поділ Галичини трудно осягнути, а нам треба працювати для народу. Наслідком того вказав я також в «Правді» (1890, IV, стор. 78), що комітет вибраний на згаданій нараді, щоби маєвому з'їздови подав готовий начерк, повинен покинути нездійсненими змагання, а подумати про організацію русинів на основі програми з 1848 р. (сю програму приняла і доповнила заснована в 1885 р. «Народна рада» яко спадкоємниця «Головної руської ради» з 1848 р.) для успішної діяльності просвітньої, економічної і політичної. «За такою програмою, – писав я, – піде весь нарід, до такої програми приложить руку кожний щирый русин, а коли від неї відскочать Добрянськіє, Костецькіє, Маркови е tutti quanti²⁾, то нам так мало треба сим журитися, як і тим, що нас покинули Добжанські, Костецькі і т[ому] п[одібні]. *Просвітна і економічна робота на ґрунті народнім руськім* (як ми не раз вказували в «Правді») додасть нам сили побороти всі перепони і осягнути наші *політичні права*» (там же, стор. 79).

До уложеня такої спільної програми обох партій комітет не довів і не міг довести, бо годі перемішати оливу з водою і перемінити в одноцілу тіч. Москвофіли ішли з повною свідомстю до мети своєї об'єдинительної політики і лише кирили в нашій народній роботі. Тим-то Кониський в спілці зо мною бачно слідив розвиток наших політичних відносин, а «Правда» присвячувала численні передовиці і розвідки про політично-

¹⁾ В справі сій висловився також М. Драгоманів в письмі до М. Павлика з [дня] 20.III. (I. IV) 1890: «Я зовсім не стою за подільність» (Переп[иска] М. Драгоманова з М. Павликом. Том VI, стор. 22), а в ч. I «Народа» з 1891, стор. 2 писав от що: «Руські послы виступили на дорогу поверховно-національних демонстрацій. Спершу на сій дорозі перед повели приятелі д[октора] Антоневича і втягли й Романчуків навіть до проєкту про поділ Галичини, котрий при теперішніх обставинах в Австрії також сама фантазія, як і рівний поділ ґрунтів між панами і хлопами, і тепер не може мати ніяких наслідків, окрім дражнення поляків без усякого хісна». Хоч від написаня сих слів проминуло більш четвертини столітя, а світова війна спричинила великі зміни обставин і поглядів, думаю, що слова Драгоманова і в нинішній порі не втратили своєї вартости. – Драгоманов не вірив, щоби могло дійти до згоди між партіями, а бажав хоч би компромісів парламентарних. І в тім самім листі до М. Павлика писав: «Побачу, чи про такі справи говорено на сборі нотаблів, чи ні. Боюсь, шчо ні, – бо н[а]п[р]иклад пункт поділу Галичини і прилученєня Буковини показує, шчо нотаблі пустились в ідеальну політику, в котру вже коли пускатись, то ја не розумію, чому б уже не требовати і поділу Угорщини, а то ј Россіји, або і «чернаго перед'їла». Ја н[а]п[р]иклад певнісінький, шчо «поділу польа» не трудніше діждатись, ніж поділу Галичини. Ну та це јіх діло, згодників, – а наше діло сказати свою вільну думку між инчим і про цю згоду». (Там же, стор. 23 і 24). [– Ол. Б.]

²⁾ «Та їм подібні» (*ит.*). – *Ред.*

народне положене русинів, про взаємини польсько-руські, про діяльність галицького сойму і руських послів соймових, а також зорким оком слідила за дальшою кертичною роботою москвофілів і виказувала заподівані нею шкоди нашому народови.

10. Вплив межинародних відносин на становище правительства супроти русинів. Гроза війни з Росією 1887–1888 рр. Кн[язь] Бісмарк і українське питанє. Мій побит в роковини смерти Шевченка в Києві 1888 р. Українська київська «Громада» проти спілки з москвофілами. Спільний комітет виборчий для соймових виборів. Міністер гр[аф] Кальнокі. Кн[язь] Адам Сапіга. Справа катедри історії України-Руси на Львівськiм університеті. Антоній Хамец. Вивіди поляків у Антоновича і Драгоманова про становище українців на случай війни з Росією. Гр[аф] К. Бадені і депутація народ[овецька].

В оціненю і поясненю внутрішньої політики взагалі, а щодо русинів зокрема замало бачности зверталосся на заграничні справи нашої монархії, котрі обусловлюють у великій мірі внутрішню політику нашого правительства взагалі, а щодо русинів зокрема. Тим-то не одно видаєся нам неясним і незрозумілим у звороті внутрішньої політики або в поступованю супроти русинів. Я вказав вгорі причини і обставини, котрі спричинили зворот у становищі правительства супроти русинів, як ті «тирольці Сходу» з 1848 р. в очах правительства стали непевним живлом, що треба було їх, як висловився державний канцлер гр[аф] Байст «an die Wand drücken»¹⁾, як поляки, котрих правительство вважало виворотовим живлом, стали перегодом підпорою корони і правительства (grzy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy²⁾) та дійшли до верховлади в Галичині і в державі. В політичнім положеню русинів проявляєся однак під кінець 80-их років ХІХ ст. наслідком зміни внутрішньої політики австрійської зворот користний, на котрий вплинули заграничні справи монархії. В р[оці] 1887 та 1888 напружені з часів Берлінського договору (в 1878 році) між Австро-Угорщиною і Росією взаємини заострилися до такого ступеня, що заносилося зовсім рішучо на війну між сими державами задля східноєвропейського питаня, а в рішеню сего питаня мав також українсько-руський нарід відограти важну ролю, як мене запевняв ще в 1880 р. у Відні редактор тижневіка «Die Reform» д[окто]р П. Йордан («Спомини», ч. II, стор. 286). Літом 1887 р. архікнязь, наслідник престоло, Рудольф відвідав Галичину і Буковину («Спомини», ч. II, стор. 387), щоби

¹⁾ «Приперти до стіни» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «При тобі, цісарю, стоїмо і стояти хочемо!» (польськ.). – *Ред.*

пізнати відносини в тих краях і скріпити патріотичні і династичні чувства населеня, генерал Альборі об'їздив галицько-російську границу, а міністерство війни запопадливо приготовлялося на случай війни з Росією.

В такій важній для європейських держав хвилі почали дипломати цікавитися доси позабутим і понеханим українським народом, розсліджувати его відносини. Князь Бісмарк, давнійше великий прихильник порозуміння Прус з Росією, добачував тепер з часів Берлінського договору небезпеку, котра грозить Німеччині і Європі з боку Росії, а щоби запобігти сій небезпеці довів (в 1879 р.) до відпорно-зачіпного союзу з Австро-Угорщиною. Сю російську грозу можна було, по думці кн[язя] Бісмарка, відвернути лише таким знесиленем Росії, щоби она перестала бути небезпечною для Європи, а се можна було осягнути обкроєнем її області з заходу і полудня. І в тих змаганнях кн[язя] Бісмарк наткнувся на український нарід, що заселює величезні області південно-західної Росії, а розглянувши его минувшину, піддав берлінському філософови, Едвардови Гартманови, авторови твору «Philosophie des Unbewussten»¹⁾ гадку до історично-політичної розвідки про український нарід. В берлінськїм вістнику «Die Gegenwart» (за грудень 1887 і січень 1888) подав Е. Гартман сю розвідку, в котрій підняв справу віднови Київського князівства, щоби тим способом Росії загородити шлях до Чорноморя, Боспору і Дарданелів, відняти їй ті області, котрі з вел[ико]князівства Московського витворили після Полтавської побіди і прилуки України могутчу європейську державу. Таке опкроєне Росії мало відвернути її грозу від Європи.

Розвідка Е. Гартмана викликала велике зворушене в Росії, а російські часописи в завзятій перепалці з выводами Е. Гартмана подавали значні виїмки із сеї розвідки і мимохіть зробили на Україні для ідеї піднятої Е. Гартманом велику пропаганду в користь Австро-Угорщини та викликали в деяких українських кружках у Росії справдішне австро-фільство. Коли під час другого побиту мого в Києві в лютні 1888 р. в домі Кониського одного дня зустрінувся з кількома українцями, котрі виявили велике зацікавлене справою віднови київського князівства, звернувся до мене проф[есор] П. Житецький із словами: «Скажіть вашому кайзеру, коли вже він до нас прийде?!» (гл[яди] «Спомини», II, стор. 394).

Під час того побиту в Києві був я також на сходинах устроєних в роковини смерти Т. Шевченка. Сходини відбувалися в домі одного київського українця (імени его я вже не тямлю) положеного глибоко в загороді, так що треба було іти до сего дому скрізь каменицю поставлену при улиці, а відтак скрізь сад до другої в нїм поставленої камениці і тим способом обезпечено сходини перед доглядом поліції. На сходини явилосся около сотні українців, не тільки київлян, але й відпоручників з вельми

¹⁾ «Філософія несвідомості» (нім.). – Ред.

далеких сторін, з Чернигівщини, Харківщини, а навіть з далеких осель Саратівщини і ин[ші]. Вечерниці відкрив проф[есор] В. Антонович промовою, в котрій подав образ роботи і змагань російських українців серед трудних вельми обставин під московською кормигою, а із сеї тихої і глибоко відчуті промови віяла ясна свідомість народна і сильна віра в невмиручість українського народу та наконечну побіду народної української ідеї.

Відтак проф[есор] В. Антонович просив мене, щоби я зібраним оповів про народні й політичні відносини австрійських русинів-українців. В довшій промові подав я погляд на роботу і змаганя народні галицьких і буковинських українців, оповів про дотеперішні добутки сеї народної роботи і про напрям та добутки руської політики народної в Галичині. Очевидно не міг я промовчати в тім огляді також і сеї обставини, що мимо досвідів зроблених з нашими москвофілами, їх заяв в «Слові» 1866 р. після кеніггрецького пораженя Австрії⁴⁵, заяви посла Наумовича в галицькім соймім⁴⁶ та процесу о головну зраду Ольги Грабар і тов[аришів], не залишено у нас входити в спілки політичні з москвофілами⁴⁷. Після моєї промови розвинулося оживлена і широка розправа про сі політичні і народні відносини в Галичині і змаганя русинів-народовців і виявився загально погляд, *що русинам-народовцям не годиться ніяк вести політики в спілці з москвофілами, що всякі компроміси і спілки з ними наносять шкоду також нашій народній справі на Україні.*

Коли я отже вернув з Києва до Львова, поступав я в тім напрямі, вказанім російськими українцями, в *спільнім* комітеті виборчім, котрий утворився з представників сторонництва народовців з москвофілів для переведеня виборів до кр[айового] сойму⁴⁸. Я впевнився, що політика т[ак] зв[аної] солідарности веде русинів-народовців у пропасть, що москвофіли поза нашими плечима переводять свої наміри, а нас щораз випирають із усіх становищ. Тим-то промовляв я всюди за самостійною політичною роботою народовців і намагався пересвідчити передових русинів-народовців, що дальша спілка з москвофілами не може бути без необчисленої шкоди для нашої народної справи. В моїх змаганях і поглядах находив я одностумців і помічників в особі проф[есора] Даміяна Гладилевича, д[окто]ра Василя Дідошака, о[тця] Івана Чапельського і інших.

На розвідку Е. Гартмана звернули бачність також австрійські державники і часописи, зацікавилася українським народом австро-угорське міністерство заграничних справ, котрим тоді кермував гр[аф] Кальнокі, добре ознакочений з відносинами Росії, де був давнійше амбасадором. Щоби ідею розвідки Е. Гартмана вихіснувати в можливій війні з Росією, треба було розбудити на Україні певний нахил до Галицької Руси, котра мала би стати українським Піємонт. Вже сам конституційний устрій,

в котрім живють галицькі русини, розбуджував певну прихильність українців до Австрії, а щоби сю прихильність скріпити і поглибити, треба було зробити щось наглядного для подвигнення і зміцнення української народної ідеї між австрійськими русинами. Міністер гр[аф] Кальнокі розглядався за людьми, від котрих міг би засягнути пояснень про українську справу, однак на жаль русини-народовці не мали ніяких взаємин і зв'язий не тільки з міністерством загран[ичних] справ, але й з австрійським міністерством, не мали нагоди там пояснити української справи, там і тут рішали о нас без нас в тих кругах, а дуже часто на основі хибних або злобних інформацій. Давнійше, коли ще були послами від 1873 р. в державній раді т[ак] зв[ані] «старорусини», що війшли там з підмогою спілки «Русской рады» з жидівським товариством «Schomer Israel»⁴⁹ (д[окто]р Крижановський Гавриїл, крил[ошани] А. Петрушевич, Теофил Павликов, Швецицький, Алексей Заклинський, Іосиф Красицький з Дернова і ин[ші]), мали они зносини з урядником міністерства загр[аничних] справ Вольфартом⁵⁰, приятелем Богдана А. Дідицького, з бар[оном] Ербом, секц[ійним] шефом в міністерстві внутр[ішніх] справ і міністер[ським] радником *Брейським*, чеськими слов'янофілами, з котрими також радник найвисшого трибуналу у Відні, *Василь Ковальський* мав тісні взаємини. Нічого дивного, що в тих кругах розвиток русинів на основі народної самостійности і окремішности вважали пустою мрією.

Тепер же австро-угорські дипломатичні круги почали пильніше приглядатися відносинам українського народа і їх досліджувати. В тих змаганнях гр[аф] Кальнокі наткнувся на визначного польського політика князя *Адама Сапігу*. Кн[язь] Сапіга одушевлявся все високопарними плянами, визначався у своїх змаганнях великим розмахом, однак не мав вдачі свої пляни здійснити і довести до кінця, а звичайно ставав серед дороги своїх змагань, як се опісля виявилось і в его одушевленю українським питанням. До того ж не мав він ясного і основного розуміння українського питання, черпав свої відомости в сій справі з не зовсім певних, другорядних жерел (між иншими був его інформатором дрібний дідич із Станіславівщини Брикчинський, соймовий посол, котрий колись давнійше був на Україні), а оцінював українське питане з одностороннього становища шляхотсько-католицького. Літом 1887 р. мав я нагоду за посередництвом А. Тележинського, з котрим я познакомився через проф[есора] Даміяна Гладилевича, пізнати кн[язя] А. Сапігу і в Криниці обговорити з ним українські відносини. Тоді згадав я також ему, що давним змаганем є утворене катедри історії України-Руси в львівським університеті, а наколи б повелось приєднати на се становище професора Володимира Антоновича, то се мало би велике значіне не тільки наукове для українського

народа, але також народно-політичне¹⁾. Се відбилося б також голосним гомоном по всій Україні і викликало б там серед української інтелігенції одушевлене для Австрії, наколи б пособляла українській народній ідеї. Князь Сапіга вельми живо зацікавився і одушевився справою засновин катедри історії України-Руси в львівськiм університеті і повіреня сего становища проф[есору] В. Антоновичеві і обіцяв у міродатних кругах з підмогою гр[афа] Кальнокого правительственних поробити потрібні заходи для здійсненя сеї справи. Але як горячо і живо захопився він сею справою, так перегадом охолонув і не довів її до полагоди, а справа дожидала слухного часу й інших рук.

Окрім кн[язя] Сапіги, гр[аф] Кальнокі засягав відомостей про українські відносини у *Антонія Хамца*, приятеля і товариша Вол[одимира] Антоновича з 1860-их років (гл[яди] «Спомини», ч. I. стор. 79), котрий переселився з України до Галичини, був якийсь час в державній службі політичній старостою повітовим, приділеним до міністерства внутр[ішніх] справ, а опісля став послом в держ[авній] раді і мав нагоду входити в зносини з австр[ійсько]-угор[ськими] державниками і з гр[афом] Кальноким. Однак Хамец вийшов був давно із зносин з Україною і не мав спромоги подати певних і основних відомостей міністрові про сучасні українські відносини.

Але хоч тим часом гроза війни з Росією переминула, міністерство загран[ичних] справ мабуть зрозуміло значіне і вагу українського народа в рішеню східно-європейського питаня, добачило, що сучасне політично-народне положене русинів у Галичині не може відбиватися користним впливом у російській Україні і тому Корона оглянулась за державником, котрий би на становищі намісника Галичини міг довести до порозуміня між поляками і русинами та до уступок в користь русинів. Поляки тоді були склонні до уступок русинам на основі польсько-руського федеративного союзу у війні проти Росії, а гр[афіня] Потоцька Альфредова⁵¹ висилала свого відпоручника до проф[есора] Антоновича під час мого побиту в Києві, щоби розвідати настрої українців щодо Австрії і відносини на Україні. Однак В. Антонович дипломатично справив сего відпоручника до проф[есорів] Олександра і Омеляна Огоновських, яко головних представників русинів у Львові («Спомини», ч. II, стор. 394). Крім того і польські демократи з Галичини висилали свого відпоручника до *М. Драгоманова*, щоби з ним і радикальним сторонництвом порозумітися на случай можливої війни з Росією. Драгоманів дав також виминаючу відповідь сему

¹⁾ До речі згадати годиться, що після усуненя Костомарова з професури в Петербурзі в 1862 р. виринула була між русинами думка спровадити єго до Львова на кафедру історії. [— Ол. Б.]

відпоручникови: «Я дуже охолодив делегата, – писав М. Драгоманів 20 липця 1888 р. у листі до д[окто]ра Теофіля Окуневського, – сказавши, що не вважаю себе в праві зовсім говорити від галичан, котрих справа перш усього торкається, а далі, що в Росії не можу вказати на легіони. Узагалі інтересно б виробити згоду з польською демократією, на всякий случай, а не для самої тільки пригоди війни, котрої може й не бути. Згода мусить обнімати умови праці для добра країв і народів, праці щоденної, прозаїчної». (Гл[яди] «Житє і слово», т. V. – Львів, 1896, стор. 108–109)⁵².

На чолі краєвого правительства стояв однак тоді Филип Залеський (син відомого видавця збірника пісень «Pieśni ludu galicyjskiego» Вацлава з Олеська) і з підмогою шефа президиального бюро намісництва барона Лебля провадив далше політику гр[афа] Альфреда Потоцького. Сей останній задля своїх маєткових відносин в Росії піддержував т[ак] зв[аних] «старорусинів», та представляв їх австрійському правительству консервативним живлом, коли тим часом русини-народовці, тоді ще переважно люди в молодих літах⁵³, були в его розуміню хлопомансько-радикальним живлом. Намісника Ф. Залеського покликано отже на становище міністра для Галичини до Відня, а намісником Галичини заіменував цісар гр[афа] Казимира Баденого (гл[яди] «Спомини», стор. 396)⁵⁴.

Скоро лише гр[аф] К. Бадені обняв урядоване, товариства народовців під проводом д[окто]ра Омеляна Огоновського представилися ему і при сій нагоді виявилось немиле непорозумінє. В привітній промові до гр[афа] Баденого покликався д[окто]р Огоновський на народну програму русинів з 1848 р., в котрій тогочасні народолюбці проголосили свою народну самостійність і окремішність від польського і московського народу. Гр[аф] Бадені не зрозумів сеї заяви і думав, що се витає его сторонництво «святоюрців-старорусинів» і відповів, що він яко цісарський намісник знає лише конституцію з 1867 р. і стоятиме на єї основі. Се непорозумінє опісля широко обговорювано на всі способи в дневникарстві. Другого дня явилися представники москвофільських товариств під проводом д[окто]ра Делькевича, а коли гр[аф] Бадені їм заявив, що вже були у него представники руських товариств, вони оправдувалися, що в свято були на богослуженю і не могли лучитися з тамтими, кидаючи тим способом тінь на народовців, наче б то русини-народовці не святкували свята, хоч були між ними священики. Гр[аф] К. Бадені відтак під впливом свого брата Станіслава почав приглядатися руській справі і руським відносинам, котрі его брат добре знав, проживаючи серед русинів у Східній Галичині.

11. «Правда» прямує політичним шляхом, вказаним В. Антоновичем. Український Піємонт. Найважніші домагання і потреби русинів у Галичині. Реальна рівноправність. З'єднане австро-угорських русинів в одну автономну провінцію – почин до федерації. Недостача розуміння укр[аїнсько]-руського питання в правительстві. «Правда» поясняє теперішнє становище русинів-народовців в дусі начерку програми В. Барвінського. Пересунене керми політики з «Народної Ради» до «Спільного клубу соймового» – яко політ[ична] непослідовність і похибка. З'їзд «руських нотаблів» 22 марця 1890 р. Дальші змагання москвофілів до розповсюдження об'єдинительної ідеї в широких верствах народу. Загороджуванє дороги народовцям до давних руських інститутів. «Правда» домагаєся організації на «народних основах».

В напрямі вказаним українцями на Шевченкових вечерницях в Києві мала також поступати «Правда», стояти на виразнім становищі народної самостійности й окремішности, виступати проти всякої спілки русинів-народовців з москвофілами яко шкідливої також справам російських українців, стояти непохитно за переведенєм реальної рівноправности русинів і держатися своїх народних засад, однак в політичній тактиці, як висловлювався В. Антонович, супроти поляків і правительства не загороджувати дороги до порозуміння, не ставати на становищі непримиримости. Погляди В. Антоновича були основані не тільки на довголітнім досвіді, але й на глибоких науково-політичних дослідах. І справді в такім дусі висловлюєся про політику знаменитий німецький правничий учитель *Igering*: "Die wahre Politik ist die Fernsicht des Interesses. Auf der Kenntnis zweier Faktoren beruht jede Politik, die ernsthaft genommen sein will, auf Kenntnis von Kräften und Interessen. Kräfte, das, was man *kann*, Interesse, das, was man *will* und wollen soll. Der geringste Irrtum in einem dieser beiden Faktoren führt zum Misserfolg. Von grösster Wichtigkeit sind daneben die augenblicklichen Stimmungen eines Volkes weil diese erst viele Kräfte loslösen. Aber eine Politik *nur auf Stimmungen* zu begründen, ist eine verbrecherische Torheit, die sich immer macht"¹⁾.

Москвофільська політика змагала все до розбуджування і піддержування невдоволення серед русинів, до викликаня безвихідности і безнадій-

¹⁾ «Справжня політика означає перспективу для зацікавлення. На знанні двох факторів ґрунтуєся та політика, яка хоче, щоб її сприймали серйозно, на основі знання сил та інтересів. Сил – того, що вона може, а інтересу – того, що хоче і повинна хотіти. Найменша похибка в одному із цих двох факторів веде до провалу. Крім того надзвичайно важливими є настрої народу в даний момент, оскільки вони звільняють нові сили. Та будувати політику лише на настроях є злочинною дурістю, яку завжди допускається» (нім.). – *Ред.*

ности в нашій польсько-руській спорі і взаєминах піддержувала політику розпуки, щоби тим способом в нашій суспільности витворити погляд, що лише у «великім слов'янськім царстві» одинока надія нашого спасеня. Наслідком неприхильного поступованя правительства і поляків, котрі мали в Галичині власть у своїх руках, витворилися такі погляди в нашій суспільности, що, часто можна було серед русинів почути такий погляд: «Маю стати поляком, то волю вже бути москалем». Тим способом затемнювалася і затрачувала народна свідомість наслідком такої політики розпуки, люди навіть щирі переймалися такими поглядами, опускали руки, попадали в бездіяльність і ждали на спасене і поміч Московщини. І як раз під кінець 80-90-их років в російських часописах і в приватних листах залунав по Галичині й по Україні такий гомін, що «поляки й досі нічому не навчилися і не навчаться, не відцураються від своїх споконвічних заходів польщення і латинщення русинів, а через те годі ждати від поляків справедливих відносин до народно-національних інтересів укр[аїнсько]-руського народу і его самостійного розвитку в сфері національної цивілізації, освіти, культури і національно-народного добробуту...», отже русинам годі й думати про яке-небудь порозумінє з поляками.

На сю річ звернув О. Кониський увагу в передовиці «Правди» за січень 1890 р. (стор. 1–5) і вказав на се, що «галицьким полякам і русинам історичною долею судилося спокутувати гріхи предків: покута не легка, але ж і плоди з неї величезні. Судилося нам галицьким русинам і полякам відограти ролю, де в чому похожу на ту, яку відограв *Піємонт* задля Італії! Судилося нам збудувати ті *нові* шляхи, якими панібрати укупі з нами повинні прийти до своєї «обітованої» землі, до тієї землі, де світитиме нам усім сяєво правди, волі, людського щастя. Та земля – *федерация*.

Коли ж чи русини, збаламучені ретроградним «об'єдиненіємъ» або ліберальною «общерусскостью», – писав дальше Кониський, – чи поляки отуманені шовінізмом, не зрозуміють або не зуміють відіграти судженої історією ролі, або гратимуть єї – єдине задля оплесків з перших рядів станчиків та з галерії «об'єдинителєй», – тоді – неминуча смерть обом *национальностямъ*.

Тим-то Кониський, перенятий вірою в неможливість такої смерті, зазначував, що «нехай нас охрещують, як кому подобатиметься, а ми служитимемо ідеї згоди на підставі *реальної рівноправности*¹⁾. Становлячи висше над усе загальне добро українсько-руського народу, вважаючи до

¹⁾ Кониський справедливо підчеркує в домаганнях супроти правительства і поляків *реальну рівноправність*, бо згаданий тут арт[икул] XIX осн[овних] держ[авних] законів мав лише академічне, теоретичне значінє, а вимагав реального переведеня і практичного виконаня на всіх областях народного житя. [– Ол. Б.]

сего єдине певною і спасенною стежкою – ту, яку ми вказували і вказуємо, ми радимо усім русинам, не звертати уваги на ті часом темні, а часом лукаві поради, що митикують сіяти межинародне вороговане!»

А згадавши з нагоди роковин смерти віщого кобзаря України-Руси про єго бажанє висловлене в заповіті, щоби єго пом'янути «в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій» (передовиця в «Правді», лютий 1890, стор. 89–93), вказавши на гнобленє України в Московщині, зазначив Кониський, що австрійський заповіт (арт[икул] XIX основних держ[авних] законів про признанє рівноправности усіх мов краєвих у школі, уряді і в прилюднім житю) – *не можна ще назвати певною оселею задля вільної нової сім'ї*. «Руський народ в Австрії має політичну свободу – хоч єму доволі часто нагадують, що не провалилася і «Іванова хата», має він свободу слова хоч ще не спекався руки прокураторської, охочої до конфіскати, не спекався цензури, не дожив до такої свободи слова, якою користується, н[а]пр[иклад], Англія, Бельгія, Франція! Руський народ в Австрії – має народно-національну школу, – хоч ще *далеко невідповідну єго інтересам*, хоч ще не має відповідно *потребі* і національному достоїнству – потрібної кількості семінарий учительських, гімназий⁵⁵, і не тільки що *національного університету*, але не має самостійної катедри історії України-Руси». Далше вказує на се, що руський народ має вправді в Австрії національно-народні інституції, як «Просвіта», «Товариство ім. Шевченка», але не має своєї Академії наук, – а все те тільки цегла задля нашої нової вільної хати, до котрої треба б заложити хочби підвалини. «А виводити ті підвалини можна буде лишень тоді, коли Австрія покаже нам ту справедливість, на яку ми, яко рівноправні з усіма народами держави маємо повне право». А се право то – *з'єднанє усіх австро-угорських русинів до одної автономної провінції*, подавши їй відрубний сойм і усі инчі інституції національні». По думці Кониського, із сего мусить *розпочатися дійсна реальна федерація з сусідами*¹⁾. Задля того австрійська частина укр[аїнсько]-руськ[ого] народа повинна докладати найбільшої праці на полі освіти і побиту економічного, а сему шкодить багато ростич і непорозумінє в практичних, подрібних заходах («той на право, той на ліво»). А щоби зменшити сю ростич, радив підготовити з'їзд представників усіх освічених русинів від Тиси до Дону, котрий не тикаючи політичних справ дав би велику користь для праці просвітньо-культурної. (Ся гадка Кониського здійснилася великим з'їздом в 1909 р. з нагоди сороколітнього ювілею засновин «Просвіти», на котрім явилися також представники російської і авст[рійської] України)⁵⁶.

¹⁾ Запізно на подібну ідею попав цісар Карло, перед розпадом Австрії. [– Ол. Б.]

В передовиці за цвітень 1890 р. стор. 2–4 вказав Кониський на конечну потребу практично виконати наші теоретично признані права, і зазначив, що скільки раз ми сего домагаємося, «поляки-урядники, починаючи з намісництва, а кінчаючи віденським міністерством, натякають на симпатії русинів до Росії, нагадують нам Головацького, Добрянського, Наумовича і інших *ворогів* нашого національного розвитку». Супроти того не за[бу]ває він, що є русини, котрі симпатизують до Росії і вказують на неї яко на страхопуда Австрії. Але ж при тім поясняє, хто то годує і плекає між галицькими русинами симпатії до Росії і вказує на се, що не тільки вандрівний рубель має сю вагу, бо рублі вандрують і по Сербії, Болгарії, Румунії, а навіть по Бельгії і Франції, але ще більш сі симпатії до Росії *«сплджуються у нас обставинами нашого краєвого життя, умовами відносин поляків-урядників до русинів, до прав руської національності, умовами нашого спільного життя, умовами польсько-урядницької темноти!»*

І тому налягав на се, що «хорого треба лічити, а не карати; треба викоренити не тільки недуг, але й *причину* его, треба, значить, налягати не на симпатії або на прояви їх, а на причину, треба знівечити причину симпатій. Головні ж причини тих симпатій – раз – утиски, які заподіваються урядниками-русинам, а друге темнота русинів (значить недостача свідомости). – Коли б наш уряд тямив силу і вагу укр[аїнсько]-руського питання, він би давно взявся до него ще певнійше, що коли б «на вилах» (значить в намісництві) вміли розжувати наше питанє, то вже ж не робили б з мухи слона; а то сидять люде в таких п'їтьмах, що не вміють відрізнити білого від чорного, і часом самі *сприяють тим симпатиям*, якими потім дорікають усім галицьким русинам».

Замітки сі Кониського були зовсім справедливі, бо справді краєві власти не мали ясного розуміння українсько-руського питання, а як уже я вказав і вгорі за намісникованя гр[афа] Альфреда Потоцького і Ф. Залеського пособлювано т[ак] зв[аним] нібито консервативним «старорусинам». Та й у віденських міністерствах, чи то внутрішніх справ, чи судівництва, чи просвіти не визнавалися в наших справах, а опирали свої рішення і своє поступованє супроти русинів на хибних а часто баламутних інформаціях з долини. Все те наносило велику шкоду взаєминам між русинами й поляками в Галичині, заострювало політично-народні відносини між обома народами і спиняло переведенє порозуміння між ними. Тим-то Кониський наведену передовицю закінчив влучно відкликом до міродатних правительствених кругів: «Більш над усіх ми маємо право жадати сего від міністрів *Таффе* і *Гавча*, та від намісника гр[афа] *Бадені*. У останнього досить було часу, щоб спізнати руське питанє, нужди і потреби русинів Галичини, тісно з'єднані з інтересами Австрії».

З одного боку отже в міродатних правительственних кругах не було ясного розуміння укр[аїнсько]-руського питання, недоцінювано там його ваги і значіння не тільки для краю нашого, але й для монархії, роблено наслідком того багато похибок і заподівано велику шкоду державній ідеї монархії Габсбурської непорозуміннями і ворогованнями поміж русинами й поляками, а з другого боку політичні спілки і компроміси в нашій народній політиці з москвофілами причинялися до сеї політичної темноти, до затемнювання народної свідомости серед нашої суспільности, приневолювали русинів-народовців приймати на себе гріхи наших москвофілів (як ось оборону паломництва руських селян до Почаєва і т[ому] п[одібно]), а тим самим давати нашим противникам оружие в руки проти нас і представляти нас в найвисших кругах непевним і невірним живлом.

Отже хоч в наших народних виданнях не раз пояснювано наше політичне й національне становище, подавано нашу народно-політичну ісповідь, вважала і редакція «Правди» з оглядом на витворене під кінець 80-их років XIX ст. міжнародне і внутрішньо-політичне становище конечною потребою, подати основне пояснене про наше становище. В жовтневім випуску «Правди» 1890 р. (стор. 135–156) оповістив я ширшу розвідку п[ід] з[аголовком] «Теперішнє становище русинів-народовців». В сій розвідці подав я погляд на історичний розвиток нашого народу від 1848 р. під владою Габсбургів на основах народних і виказав, як проти сего розвитку на народних основах ділав напрям «об'єдинительно-обрусительний», введений в Галичині проф[есором] Погодином і иншими російськими обрусителями; вказав я також на змаганя до порозуміння між русинами й поляками в Галичині і коромоли москвофілів, котрі се порозуміне перебивали в інтересі Росії, щоби піддержувати в нашій суспільности невдоволене, витворювати нахил до політики розпуки і віру та надію на спасене з Росії. Я пригадав, як брат мій Володимир, редактор «Діла» поставив ясно нашу справу народну після процесу Ольги Грабар і тов[аришів] о головну зраду, в котрім, як він писав, «розкрилась історія цілого життя русинів від часу прилуки Галичини до Австрії і то історія не тільки нашого народного, але також нашого релігійного, економічного, літературного і політичного життя» («Діло», 1882, ч. 59 і сл[ідуючі]). Я вказав на лист мого брата, писаний з Карлсбаду до мене по процесі («Правда», 1889, IV, стор. 294), в котрім він супроти москвофілів заняв таке становище, що *«брататись з ними – се вже ніяк не можна, – коли они негують нашу народність, а нас хотіли б собі взяти лише в безусловну службу, що кацапська політика веде нас до заглади, накликає на нас всякі переслідованя, обурила проти себе навіть цісаря а не тільки правительство, а хісна ніякого не несе, що всі злидні теперішні – се заслуга самої кацапської русофільської політики і єї конечні наслідки»*⁵⁷.

«*Позитивна праця* над моральним і материяльним подвиженем руського народу, щоб его довести до повного, самостійного життя і вивести на поле культурної роботи, – писав він, – се перша задача і повинність руської інтелігенції, – що добро краю зв'язане тісно з добром народу і для того праця для добра народу і праця для добра краю повинні бути виписані на нашім народнім прапорі, а се наказує нам не тільки інтерес народний, але й розум політичний. Тим чином станемо не тільки сильні в народі, але й в цілім краю а посередньо і в державі». Тим часом «місце позитивної і хосенної праці заступає у нас пуста крикливість і безцільна а шкідлива демонстраційність і у нас уважаєся той більшим патриотом, хто більше і голосніше кричить – та часопис патриотичнійшою, що яскравійше і завзятійше нападає на противну сторону, а через сю пусту і безсильну неґацію затрачуєся добро народу і краю, закриваєся власна бездільність і недостаток позитивної і здорової мисли»⁵⁸.

Він вказував на історію, що «знамя межинародної толеранції єсть найкрасшою прикметою нашої народности, що дуже способить наш нарід до мирного, правдивого межинародного, рівноправного, справді федеративного життя, – що межинародні відносини в Галичині мають велику вагу для обох народів – руського і польского, а посередньо і для цілої Слов'янщини, що в Галичині стрітилися тільки частини обох сих народів, а кожда часть не повинна забувати про свою народну цілість. Те, що роблять галицькі русини, має свою вагу не тільки для них самих, але для буковинських, угорських і українських русинів і на відворот, так само, як діяльність галицьких поляків має свою вагу не тільки для них самих, але і для познанських і російських поляків і задля того наші межинародні відносини суть мірою надійности або безнадійности дальшої будучини для кожного з обох народів. Отже тільки *мирна, культурна праця і успішний розвиток обох народностей в Галичині* можуть і мусять вплинути на долю і будучину остальних частин як польської, так і руської народности. Тут в *Галичині єсть точка Архімеда*, з котрої може успішно подвигнути русин свою, а поляк свою національну справу, помалу, мирно, але певно й непохибно. Кривди руського народу в Галичині суть кривдою для цілого народу руського, а посередньо і для будучини польского народу, бо гнет і загледа руської народности в Галичині зможуть лише приспішити а не віддалити те небезпеченство, якого бояться поляки, яке грозить Австрійській державі»⁵⁹.

Провідники нашої народної політики не пішли однак дорогою вказуваною Володимиром Барвінським, не рішилися стати самостійно, не перевели організації політично-народної з підмогою заснованої в 1885 р. «Народної ради», котрої задачею було повести народну політику само-

стійним шляхом, а коли наспіли вибори до кр[аєвого] сойму в 1889 р., подали знов руку до спільної діяльності політичної сій кліці, котра баламутила на провінції так званих «твердих», а котрої моральне банкрутство так яскраво виявилось в процесі Наумовича і тов[аришів] і ще яскравійше в санації «Рольничо-кредитного заведенія» і его упадку. Я вказав у згаданій розвідці не се, що «поступок сей народовців очевидно допоміг москвофільській кліці зрегабілізуватися перед русинами на провінції і бодай мовчки признав єї змаганя, а тим затемнив єство нашої національної справи. До такого напрямку політики довела русинів-народовців ся обставина, що провід політичний взяв у свої руки клуб руських послів, зложений з різних живел, людей, з котрих не всі визначилися ясною свідомостю народної справи, або котрих дороги в сих справах були зовсім розхідні.

Опісля політична похибка русинів-народовців звела «Народну раду», засновану задля кермованя політично-народним житем нашого народу, до бездіяности. Дальшою похибкою руських послів-народовців було, що «вступили до спільного клубу з послами москвофілами⁶⁰ без усякої програми і замість виразно опертись на «народні підстави», котрі так рішучо зазначували руські народолюбці в 1848 р., і «Народна рада» в 1885 р., промовчали свої засади, щоби тим не викликати вияви засад москвофільських послів. На таких неясних, невиразних і хитких основах склеївся вправді клуб руських послів, та нібито «солідарність», але послідовністю сего була та неясна, невиразна політика клубу, не все відповідна «народним підставам», не зовсім раціональна, а по найбільшій часті націхована тою негативною галасливістю і демонстраційністю, яка єсть впливом поглядів москвофільської більшости клубу»⁶¹.

Се виявилось між иншим вставкою сеї точки в згаданій вгорі великій інтерпеляції, уложеній пос[лом] Д. Кулачковським, котра виступала в обороні «паломництва руських селян до Почаєва», задля мнимого порушення свободи віри (гл[яди] стор. 106–107), що систематично управляване щорічно нашими москвофілами довело до таких сумних добутків в часі російського наїзду на Галичину в 1914–1915 переходом многих селян і священників на російське православ'є⁶². Сю негативну галасливість і демонстраційність виявили москвофіли з нагоди скликаного клубом руських послів «з'їзду нотаблів» 22-го марця 1890 р., котрий мав положити основи до організації всіх щирих русинів, а скінчився напастями редактора Ос[ипа] Маркова на народовців⁶³. Цілі і змаганя наших москвофілів проявлялися тепер щораз виразнійше не тільки в їх часописях, котрі засівали моральну гниль між руським народом, жаднім науки і просвіти, але й з підмогою основаного для просвіти широких верств народних «Общества им. М. Качковского» задавано небезпечну отруку народови.

Такою справдешньою отруєю-блекотою для широких верств нашого народу була видана в 1890 р. «Илюстрованная народная истрия Руси, издание С. Дуды (секретаря Общества им. Качковского)», але написана катехитом самбірської виділової школи о[тцем] [Ф. И. Рѣпецким]. В сій *нібито історії* прославляє автор гнобителів укр[аїнсько]-руського народу *Петра В[еликого]* і *Катерину II* добродіями нашого народу, величає *Петра В[еликого]* «отцемъ отечества», прославляє звірства *Івана Грізного* яко «мудрі діла», за котрі нарід повинен ему бути *вдячним*, вихвалює прокурора св[ятого] Синода *Победоносцева* яко «одного з найбільше заслужених і найславніших мужей теперішнього часу», котрий «зділав для *святой русской церкви* і вообще для православного русского народа так много доброго і полезного, як лиш немогі русскі патриоти» (як се висловлювалася «Русска правда», Відень, ч. 5 і 6, стор. 36). Змаганя і ціли москвофілів і «Общества им. М. Качковского», котре ішло їм з підмогою, проявилися виразно на загальних зборах сего товариства в Тернополі д[ня] 8 вересня 1890 р. На сих зборах голова сего товариства *Богдан А. Дідицький* заявив, що названа тут «*История*» видана С. Дудою єсть «настоящимъ продуктомъ, и исторично-политичнымъ дѣломъ *таки нашего Общества*» і висловив надію «на лучшую будущность, которую добудемъ для Руси нашей непремѣнно, если и дальше трудиться не перестанемъ о *просвѣщеніи* нашего народа въ его *коренномъ русскомъ духу* по *указанію сей исторіи*».

Як москвофіли дбали про якнайширше розповсюджене сеї *нібито історії*, печатаної в 10. 000 примірниках, на 38 печатних листах в оправі, видно з того, що передплату на сю книжку з численними ілюстраціями назначено на 1 зр. 20 кр., а для членів «Общества им. Качковского» на 80 кр. (1 кор. 60 сот.), а коли «Просвіта» видала в серпні 1890 р. «Исторію Руси», котру я написав (18 листів печат[них]. Брошуровано в ціні 50 кр.= 1 кор.), то видавець «Исторіи С.А. Дуды» обнижив єї ціну на 50 кр. (1 кор.) для всіх без виїмки. А щоби об'єдинительну і обрусительну ідею в нашім народі скріпити також агітацією на релігійнім полі, подав на зборах «Общества им. Качковского» д[окто]р Павенцький внесене, щоби се товариство видало ще в тім самім році популярну «Исторію русской церкви».

Як безоглядно змагали галицькі москвофіли до того, щоби заволодіти всіми товариствами й інститутами, здвигненими заходами і жертвами руського народу і призначеними для єго морального і материяльного подвигнення, розвитку і поступу, виявилось також пізнійше на загальних зборах, заснованої в 1883 р. «Народної торгівлі» дня 1 листопада 1890 р. (гл[яди] «Правда», XI, 209–215), коли москвофільська кліка при виборі

управи сеї інституції поставила лісту уложену виключно з самих москвофільських кандидатів проти лісту народовців, на котру сі останні на 10 членів управи вже ж таки були умістили двох директорів-москвофілів. Намір москвофілів не осягнув успіху, бо ліста народовців побідила 110 голосами проти 80 москвофільських, однак сі заходи москвофілів розкрили їх тайні коромоли.

Так само ворожо віднеслися москвофіли на загальних зборах інститута «Народний дім» у Львові дня 8 грудня 1890 р., котрий забрали в своє виключне посіданє і використовували для москвофільських цілій проти інтенцій єго основників. Внесенє чотирьох членів народовців, котрі ще остали з давніших часів (бо опісля рішучо не приймано в члени русинів-народовців), щоби «совіт Народного дому» старався згорнути до него ширший круг руської інтелігенції як світської, так і духовної, не піддержав *ані оден* член з противного табору і тому над сим внесенєм навіть не переведено розправи. А коли о[тець] Ал[ександр] Стефанович в розправі над звітом інститута почав критикувати поступованє «совіта», котре розминаєся з єго цілю, зібрані москвофіли перебивали бесідникови так, що ледво міг докінчити свою промову. Така виключність і ворогованє москвофілів виявили наглядно, що они змагають безоглядно до об'єднання і в тій цілі вихіснують фонди «Народного дому» проти бажаня цісаря-основника сєго інститута, що під час побиту у Львові і в 1880 р. висловив бажанє, щоби сеї інститут служив *для добра краю і держави*.

Всі ті події були наглядним доказом, що з москвофілами не може бути ніякої згоди, як писав Волод[имир] Барвінський, бо они прямо негують нашу народність. Стануло отже зовсім ясно русинам-народовцям, що «треба признатися русином і взятися до праці народної ab ovo». Тим-то в розвідці про «Теперішне становище русинів-народовців, – писав я, – що «крайня вже пора ухилити сеї хаос і стати на яснїм і певнїм ґрунті, на «народних підставах», *треба оживити «Народнїу раду» і скріпити нашу організацію* в столиці і на провінції і всіми силами спиняти та поборювати москвофільську агітацію. Задля того повинні русини-народовці з'їхатися з найдальших закутків нашого краю і обдумати способи переведеня такої організації. Виділ «Народної ради» повинен якнайскорше тим занятися і подати з'їздови народовців обдуманий вже начерк до такої організації. Відтак обертаємося до автономічної репрезентації нашого краю, до сойму, – писав я дальше, – а іменно до польської єго більшости. Доля руського народа і єго дальша будучина тісно зв'язана з долею народу польського, а всяка кривда заподіяна русинам, єсть лихом і для народности польської, котре вихіснують проворні агітатори, щоби розбуджувати в краю невдоволенє і пристрасти».

Я домагався, щоби польська більшість соймова віднеслася прихильно до потреб і домагань руського народу в Галичині, підпомагала тим способом культурний розвиток русинів «на народних підставах» опертих, а тим способом знівечиться корінь невдоволення і пристрасти національної, з якого розростається рак москвофільської агітації.

Окрім того відкликнувся я і до намісника, котрий мав уже час приглянутися пристрастям національним, які з одного і другого боку хвилюють нашим краєм і вказав на се, що невдоволене, викликуване поміж руським народом неоглядним поступованем деяких підвласних органів урядових і неполагада найконечніших потреб руського народу в Галичині є дуже добрим орудом агітаційним москвофільської кліки і тому краєвий уряд повинен не тільки спиняти сю ворожу агітацію, але усунути її на все, і вирвати з корінем зможе тільки піддержанем роботи русинів-народовців, а се стане захистом проти всяких ворожих агітацій, шкідних краєви й державі. Наостанку висловив я в сій статі бажане, щоби «піддержане культурного розвитку русинів на народних підставах було тою оливою, що втихомирює бурю морську, а полагоджене справедливих бажань русинів-народовців втихомирить ті пристрасти національні і зверне всі сили краю на поле спільної роботи задля економічного подвигнення краю і стане захистом проти всяких ворожих агітацій, шкідних краєви і державі».

12. Зрозуміне у народовців шкідної роботи москвофілів. «Иллюстрированная История Руси» «Общества ім. Качковского» і «Просвіти». Напасти москвофілів на мою «Ілюстровану історію Руси» і моя відповідь в «Ділі». Предметова, заводова критика про мою «Ілюстр[овану] історію Руси» одеського професора Маркевича. Зацікавленне нею на В[еликій] Україні (проф[есора] Антон[а] Синявського! = А. Катран). Москвофіли змагають послідовно до здійснення «об'єдиненія». Загальні збори «Народного дому». Отямлене в міродатних державних кругах в справах руського питання.

Хоч русини-народовці після висліду процесу Ольги Грабар в 1882 р. і недокінчених статей Володимира Барвінського в «Ділі» «По процесі» не станули рішучо на самостійнім і окремішнім становищі, вказуванім в тих статях, а задля виборів чи до ради державної, чи до сойму творили з москвофілами спільні комітети і з ними при виборах спільно поступали, то все ж таки в кругах народовців щораз більше утверджувався погляд і переконане про шкідливість такої спілки⁶⁴. Особливо під кінець 80-их років XIX ст., коли взаємини між Росією й Австро-Угорщиною вельми

заострилися і ледви що не довели до оружно́ї розправи, а галицькі москвофіли пособлювані російськими урядовими і пів-урядовими чинниками, розвели живіший рух між нашим народом, стали народовці добачати грозу з того боку для нашого народного, культурного і політичного розвитку і шкідний вплив москвофільства в широких верствах народних. Вже процес Ольги Грабар і спілки виявив, що москвофільство у нас не обмежувалося змаганнями посеред самої освіченої верстви в напрямі москвоцнення нашого письменського язика, але сягнуло вже й до середних і низших верств нашого народу, стало виразною *політичною пропагандою*, а ведену в такім напрямі агітацію з підмогою москвофільських популярних часописий і книжочок мала поширити і поглибити згадана вгорі «*Иллюстрированная народная история Руси*», котру предсідник «Общества им. Качковського» Б.А. Дідицький на загальних зборах в Тернополі 1890 р. назвав «історично-политичнымъ дѣломъ» сего товариства. Москвофіли добре розуміли й оцінювали залюбоване широких верств народних в читаню нашої історії і сим способом намагалися поширити в народі об'єдинительну ідею. Ся «історія», видана С. Дудою, пішла широко в нарід яко агітаційна книжка і тому товариство «Просвіта» вважало неминучою потребою проти сеї москвофільської отруї подати нашому народови відповідний лік, *справдешню історію*, що розкрила би ему очи на свою рідну бувальщину. Правда, вже й перед тим печатала «Просвіта» окремими книжочками «Історію Руси» (I і II часть написана Іваном Нечуєм-Левицьким, III, IV і V часть і «Ставропигійське братство» написав я для сего товариства, (гл[яди] Спомини, II часть, стор. 319–321), однак ся історія була доведена тільки до XVI ст., а тут треба було народови дати повний образ нашої минувшини. Товариство «Просвіта» оповістило було навіть конкурс на написане «Історії Руси», однак роки минали, а на сей конкурс не вплинула ані одна праця. Умовини сего конкурсу щодо вихіснуваня історичних засобів були такі, що проф[есор] Антонович сказав мені при нагоді першого мого побиту в Києві, що й він не підняв-бися на такі вимоги написати історію Руси.

Тим-то цікаво буде подати тут найважніші умовини оповіщеного в львівській «Зорі» на стор. 240 з 1888 р. конкурсу. «Просвіта» призначувала 500 з[олотих] р[инських] а[встрійською] в[алютою] премії за написане популярної «Історії України-Руси» і 3 річний реченець та об'єм 20 печатних листів. Автор має написати *цілу* історію У[країни]-Р[уси], подати короткий геогр[афічний] огляд всіх укр[аїнських] земель, вплив геогр[афічних] умовин на хід істор[ичного] життя, докладний статистично-етногр[афічний] образ України-Руси з узглядненем дотичних матеріалів і монографій, як, н[а]пр[иклад], «Записки Юго-Западного отдѣла

императ[орского] геогр[афического] общества», «Труды» П. Чубинського, «Записки о Ю[жной] Руси» Куліша, «Быть Подолянъ» Шейковського, «Podole, Wołyń i Ukraina» Пшездзєцького, – матеріали і монографії, н[а]пр[иклад], Чернигівщини, Поділля, Батюшкова-Петрова «Холмская Русь», етногр[афічні] розвідки Я. Головацького, Купчанка і де Воллана. Автор має подати огляд передкняжих часів і всю дальшу історію до найновішого часу. – Провідною думкою має бути: зображене політ[ичного] і культурного життя народу з особливим узглядненем усіх змагань до одноцілої національної праці чи то інтелігенції, духовної або світської (н[а]пр[иклад], П. Могила, кн[язь] Данило, рід Острожських, Сагайдачний, Хмельницький, Богун, Немирич, Дорошенко, Шевченко, М. Шашкевич), чи всего народу (братства, козацтво, читальні, товариства, театр), з узглядненем прояв націон[альної] свідомости, організації, духового життя, напрямів думок, розвою письменства, наук, артизму і культури та економ[ічного] побиту. – Історія має бути написана якнайпопулярнійше, ясно, доладно, чистою народ[ною] мовою, щоби відповідала способови мислення і чутя народу. – Становище автора має бути об'єктивне. Автор має бути обізнаний з популярною істор[ичною] літературою (писаннями Б. Дідицького, В. Ільницького, Качали, Куліша, Драгоманова, Маркевича, І. Левицького-Нечуя) з матеріалами з народ[них] уст (Антоновича і Драгоманова «Истор[ические] п[е]сни», Костомарова «Исторія казачества въ памятникахъ южно-рус[ского] п[е]сенного творчества», Драгоманова «Нові укр[аїнські] пісні») і всіма найновішими дослідями. При кінці мають бути подані відсилки до жерел і монографій або огляд істор[ичної] літератури. Праця повинна стояти на висоті науки і бути приступна і цікава для менше просвічених й інтелігентних верств народу. Історія має бути написана з теплом і любов'ю предмету і народу, проникнута енергіч[ним] патріот[ичним] чутем і здоровим оптимізмом, та минувшість в'язати тісно з теперішністю, без моралізації й штучної тенденційности, та узгляднати всесвітню історію і загально-людські змаганя, пильно мати на бачности суть національного життя і не губитися в подробицях.

Автором сего конкурсу був проф[есор] Вол[одимир] Коцовський, секретар тов[ариства] «Просвіта».

Тому-то голова «Просвіти», д[октор] Ом[елян] Огоновський звертався до різних наших істориків-народовців о написане «Історії Руси», а було їх тоді у Львові шістьох, однак ні оден не піднявся сеї задачі. Наостанку звернувся до мене, а коли я відмагався, бо мав час вельми занять і шкільною службою і видавництвом «Правди», вказував він на неминучу konieczність такого видання і просив, щоби дати хоч короткий образ нашої

минувшини на 3-5 печатних листів і то конечно на загальні збори «Просвіти» в Коломиї, назначені на 28 серпня 1890 р. Супроти такого наляганя д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського я піднявся сеї роботи в тій думці, що таке виданє найбільше в п'ять печатних листів не завдасть мені так великого труду. Я обіцяв давати частинами виготовлену рукопис, щоби перед печатанєм міг її прочитати й оцінити д[окто]р Юліян Целевич і сам голова «Просвіти». З початком мая засів я до роботи, однак вже з самого почину, коли розглянувся в історичних засобах і в думці укладав собі спосіб і лад викладу нашої бувальщини, дійшов я до того погляду, що на 5 листах не можна обняти всего засобу так, щоби се виданє могло дати хоч сяк-так повний образ нашої минувшини і виперти баламутства «Історіи С. Дуды». Від 5-ої години вранці до 1-ої вполудні, а відтак з коротким обідовим перестанком аж до 8-ої вечер сидів я день в день за роботою, а чим дальше писав, тим писанє щораз ширше снувалося. В половині червця треба було вже розпочати печатанє, щоби на означений реченець загальних зборів в Коломиї 28-го серпня 1890 р. можна було подати членам се виданє. Тепер була робота вельми важка, бо треба було в голові уложений образ списувати, а попри те доглядати печатаня і робити коректу. Напруженє мозку і нервів дійшли до того ступня, що в сні снувалася мені не раз наша бувальщина і якраз одного дня збудився я із сну, в котрім мені снілось, що випечатано оден лист з історії, не вставивши в нім кліша гетьмана Сагайдачного. Перед 7-ою вранці, коли вже починали печатати історію в печатні «Тов[ариства] Шевченка» (ул[иця] Академічна, 8) побіг я до печатні і справді на машині був уже приготовлений склад до печатаня без згаданого кліша. З великою потугою і висиленєм довершив я написаня і печатаня «Ілюстрованої історії Руси», що вийшла на 18 печатних листів малої вісімки з двома картами і був вельми щасливий, що міг встарчитися в данім голові «Просвіти» слові та на збори привезти доволі значне число примірників. Одначе з того часу я зарікся давати зобов'язаня наперед, що на точно означений час виготовлю якусь письменську роботу. Я був рад, що сповнив після найліпшого мого сумління і знаня горожанський обов'язок супроти мого народу, а також яко заступник голови «Просвіти», на котре становище покликано мене по загальних зборах у Станиславові в 1889 р. Опісля іменовали мене загальні збори почесним членом. Вже давнійше наперед то товариством «Просвіта» видані мої історичні книжочки накинулися були о[тець] Лука Бобрович у видаваній ним «Руси», а ks[iądz] Gromnicki з Бучача в «Gazeti Narodow-ий», а також львівські москвофіли. Тепер виступила «Червона Русь».

Ледви появилася моя «Ілюстрована історія Руси», а вже в «Червоной Руси» в ч[ислі] 208 виступив якийсь безіменний москвофіл в статі п[ід]

з[аголовком] «Политика въ литературѣ» з ніби критикою на видану С. Дудю, а в дійсности «Обществомъ им. Качковскаго» «Иллюстрованую исторію Руси», а при тім накинувся мокрим рядом на мою «Історію» видану «Просвітою». З першою упорався дуже скоро та коротко і зазначив, як того можна було потім сподіватися, що она «написана такъ, якъ того рода предметъ для народа долженъ быти написанъ». Але властивою ціллю сего москвофіла було з питомою «Червоной Руси» напасливостю накинутись на мою «Історію». Хоч він запевняв, що буде старатись се «сдѣлати безпристрастно и на основаніи текста», однак в дійсности оно вийшло зовсім инакше. Тим-то і був я приневолений даст[и] сему псевдокритикови рішучу відправу в чч. 218, 220 і 223 «Діла» (1890). А що сей псевдокритик осуджував мою «Історію» крізь москвофільські окуляри, а не з наукового становища, доказом того якраз сі точки, котрі він в моїй «Історії» зачитає. Він накидаєся перодовсім на те місце, в котрім я пояснив витворенє *московської народности* з мішанців, себто поселенців з Руси з фінськими племенами і зазначив так *окремішність і ріжницю українського народу від московського* на основі наукових дослідів. Не припав ему до вподоби також на основі літописи поданий опис знищення і ограблення «Матери русских городів» суздальським князем Андреем Боголюбським; немилу вразило его також зазначенє на основі наукових дослідів, що Русь приняла християнство в добі, коли була ще церковна єдність Візантії з Римом і що Русь до кінця XI ст. оставала в тій єдности; не припало ему до вподоби і зазначенє сеї події, що Хмельницький, бажаючи з'єдинити визволені з-під Польщі українські землі в одну самостійну цілість, злучив їх з Московщиною, бо не міг дійти до ладу з Польщею, але ще за життя бачив свою помилку, покладаючи великі надії на лукаву Московщину; не по нутру була псевдокритикови згадка про знищенє Запорожської Січі, котра в очах его була «очагомъ бунтовъ»; наостанку і се немилу вразило псевдокритика, що на основі жерел розкрив я також змаганя «Погадинской колоніи Галицко-русской» під проводом Дениса Зубрицького до змосковщення нашого народу і тому називає сей розділ моєї «Історії» «политическою статьею, направленою противъ тѣхъ патріотовъ, которые не поддались новымъ мечтамъ о самостійности».

Всі ті докори псевдокритика є отже наглядним доказом, що вийшли вони з-під пера одного з агентів «Червоной Руси» задля того, що я в своїй «Історії» подав дійсний образ минувшини українського народу, а не підправленою для «об'єдинительних» цілій і для обаламучуваня нашого народу москвофільськими видумками, як се вчинила «Иллюстр[ована] исторі[я]» «Общества Качковскаго».

Тим більше отже вдоволене мав я за мою тяжку працю, що мою так покvapно і з такою нагугою довершену роботу оцінив предметово заводо-вий історик в «Зорі» (1891, стор. 215–217 і 235–236) А. Катран (Ол[ексій] Маркевич проф[есор] з Одес[и])¹⁾. Він жалує, що «автор обмежив свою працю популярним ділом» і висловлює надію, що «не залишить своєї праці популярним виданем, але доповнить его, чим зробить собі незабутню пам'ятку на полі нашої історії»²⁾, зазначає, що «загальне вражінє від «Ілюстр[ованої] історії» не буде для всіх єї частин однакове. Початок дуже популярний; литовський період багатий подробицями, за котрими не кожному легко устежити; тільки в третій частині автор обхопив свій материял остільки, що оповіданє стає ясним, дуже цікавим, плястичним. Друга половина XVIII ст. і XIX скупі на факти – себто період житя під Москвою й Австрією»³⁾. Дальше подає критик цінні подрібні замітки, котрі би треба в новім виданю перевести і доходить до такого виводу: «Коли про литовський та польський період можна сказати, що головні течії житя сих часів в «Ілюстр[ованій] історії» вияснені трохи замало, через що дещо лишаєся незрозумілим, звідкіль воно взялося, про козацький період треба сказати, що се найліпша, найцікавійша частина «Ілюстр[ованої] історії» проф[есора] Ол[ександра] Барвінського. Початок Козаччини і боротьба братств, їх культурно-політична діяльність (глава 11, 16, 19, 20 і ин[ші]) суть найцінніші частини сего періоду своєю плястичністю оповіданя і науковою вартістю, а разом і популярністю. Велика народна революція під проводом Богдана, котра трохи Польщі не звалила та через брак самосвідомости і політичного розвитку не дійшла до реальних результатів, схарактеризована теж дуже гарно. Видно, що автор ніби пережив сі трагічні моменти нашої історії, він ясно вирозумів собі сучасні народні напрямки і також ясно оповідав в своїй «Ілюстр[ованій] історії». Кінчаючи свої замітки «по поводу дуже цінної книжки проф[есора] Ол[ександра] Барвінського, – каже критик, – що «Ілюстрована істория Руси» проф[есора] Ол[ександра] Барвінського є цінний подарунок русько-українській суспільности, якого ми по нашій історії не маємо і котрий треба мати кожній русько-українській сім'ї; тим більше треба пожалкувати, що сій історії не вільно побачити України».

¹⁾ А. Катран псевдонім Антіна Синявського (А.Ш.).

²⁾ Праці коло шкільних підручників вимагали того, щоби свобідний час жертвувати в иншій напрямі, тим-то і не довелось мені сповнити бажанє критика. [– Ол. Б.]

³⁾ Се вийшло з конечности, бо і так обсяг книжки розтягнувся вельми значно понад бажаний д[окто]ром Огоновським об'єм п'ятьох листів печатних, а також і за-для зазначеного реченця треба було вже обмежуватись, кінчити і тому се закінченє випало скупом. [– Ол. Б.]

Очевидно, як для всіх українських видань з Галичини (навіть перекладу Гомерової «Одиссеї» або «Граматики» проф[есора] Стоцького) дорога на Україну була заперта¹⁾, то тим ще більше для «Ілюстр[ованої] історії», а все ж таки кілька примірників до рук університетських професорів, котрі не підлягали цензурним постановам, дісталася, між иншим проф[есору] Маркевич[у] в Одесі, також Антоновичеві в Києві. І якраз із Антоновича примірником склалася цікава пригода, про котру він сам мені опісля оповідав. До Києва з'їхалися з Київщини всі учителі-українці і на довірочних зборах *прочитали цілу «Історію»*.

Про вплив рідної історії на національну свідомість широких народних верств і мою діяльність в сім напрямі висловився з признанем *М. Павлик*: «З українофілів на провінції найбільше причинився до сего русько-українського напрямку в руських людських читальнях професор учительської семінарії в Тернополі, Олександр Барвінський (брат небіжчика Володимира), а то як систематичним показом руської історії (в виданнях «Просвіти»), так і особисто – устроюванем відчитів по читальнях, у яких пробиваєся одна і та сама тенденція – русько-українська ідея з її вільними ідеалами й інституціями. Ось чому Тернопільський повіт займає перше місце щодо числа читальень: там їх тепер 24»²⁾.

З москвофільським критиком моєї «Ілюстрованої історії» розправився я у фейлетоні в чч. 218, 220 і 223 «Діла» (1890), як се висше сказано, і виказав, що лише єго засліплене об'єдинительними змаганнями насунуло єму сі докори проти мого твору. При всіх перепонах таки повелосся вислати «Ілюстр[овану] історію Руси» в Одесу *М. Комарову*. Діставши посилку писав він мені: «Велике Вам спасибі за «Історію Русі», котрої я одібрав дві частини³⁾ – до Московського підданства і прошу Вас решту вислати якомога швидче. Такої саме хоч *коротенької, але цільної історії* нам не достачало і велика Ваша заслуга, що Ви взялись за се діло, а тим більше, що виконали його дуже гарно». В тім самім листі просить *М. Комар[ов]*, щоби через його знакового з Одеси, що мав переїздити через Львів, передати видані томи «Руськ[ої] історичної бібліотеки», а ще до сього прошу Вас передати через його два примірники «Ілюстр[ованої]

¹⁾ Придніпрянська Україна взагалі вельми цікавилася сим виданем. Між иншими писав мені *М. Коцюбинський* з Винниці 15. 9. 1890 р.: «Хочеться мені знати, як там Ваша «Ілюстрована історія Руси», чи вийшла вже з друку ся безперечно важна для нас праця? Дуже цікава для мене річ – перечитати Вашу книжку. Та не знаю, як дістати її, коли вона побачила вже світ. Порадьте, будьте ласкаві». – На жаль, з наведених причин не міг я її переслати Коцюбинському. [– *Ол. Б.*]

²⁾ Москвофільство та українофільство серед австро-руського народу. Написав і видав *М. Павлик*. Львів, 1906, стор. 31. [– *Ол. Б.*]

³⁾ Я вислав частинами в листах, котрі якось случайно дійшли. [– *Ол. Б.*]

історії Руси», для Смоленського і Матвієва, тутешніх істориків, котрих дуже інтересує Ваша праця».

Що москвофіли вели дальше в тім напрямі послідовно і невтомно розпочату тими «патріотами» роботу, виявилось се і на загальних зборах членів «Народного дома» 8 н[ового] ст[илію] грудня 1890 р. І тому в «Правді» (за грудень 1890) вказав я на се, що збори членів «Народного дому» з 8-го грудня 1890 р. стали певним доказом, що москвофільська кліка, захопивши в свої руки сю цісарську фундацію, зроблену для добра всіх русинів⁶⁵, обгородилась китайським муром, щоб там і дух народовців не пах. Коли ж о[тець] Стефанович (оден з чотирьох народовців давнійше ще принятих в члени) став критикувати на сих зборах поступованне совіта, і виказав, що совіт приймає в члени людей без заслуг, лише з кліки об'єдинителів, що не посилає бурсаків своїх до руської гімназії, щоб там не пізнали і не полюбили своєї матерньої мови, що стипендії і підмоги роздає прихильникам «об'єдинення» і тим деморалізує молодіж, що совіт урядує і видає «Вѣстникъ народного дому» не в руській, а змосковщеній мові, зібрані не тільки безнастанно перебивали промову о[тця] Стефановича, але не дали її докінчити. До того ж з оглядом на се, що все те діялося в присутности митрополита, протектора «Народного дому», було найкрасшим доказом, до якого ступня партійного завзятя посунулась москвофільська кліка. Загальні збори були отже нічим іншим, як антінародною демонстрацією і виявили, що змаганя сего інститута не тільки стоять в яркій суперечности з інтенціями Наймилостивішого Основника «Народного дому», котрий і під час свого побиту в 1880 р. виразив бажанє «щоб сей інститут служив для добра краю і держави», але не згідні і з поглядами, і змаганями русинів, що ще не пішли в найми москвофільській кліці.

Москвофільська робота в Галичині, котра обняла не тільки освічені верстви народу, але сягала також до школи, бурси, дяківки і сільської хати, звернула на себе пильну бачність державних міродатних кругів. З другого боку засновини русько-української радикальної партії, котра витичила собі метою «приспособлювати руських селян-мужиків до соціалістичного ладу», почали доводити державні круги до отямлення і до пильнішого розсліду руського питання. До сего державні круги були спонукані головню заграничними обставинами, котрі домагалися також відповідних змін у внутрішній австрійській політиці. Серед таких отже обставин підготовлялася також зміна напряму краєвої політики в Галичині.

13. Перша моя зустріч з намісником гр[афом] К. Баденім, з предсідником кр[айового] віділу А. Хамцом і віце-президентом кр[айової] ради шк[ільної] д[окто]ром М. Бобжинським. Кружок русинів-народовців у Львові, противників спілки з москвофілами. Соймова сесія 1890 р. Переговори сего кружка з послом Телішевським, А. Хамцем і Ад[амом] Сапігою. «Народна рада» проти спілки з москвофілами. Представники «Народної ради» і митрополит д[окто]р С. Сембратович у намісника. Заява гр[афа] К. Баденого в справі політики русинів. Відповідь представників. Бюджетова розправа в соймі. Промови історичної досягlosti послів-народовців. Програма Ю. Романчука 25 листопада 1890 р. Прилука єпископату до програми. Відгомін заяви п[осла] Романчука в краю, у Відні в дивнікарстві і в прилюдности. Ворогованє і крутіїства москвофілів і радикалів.

Переселене моє до учит[ельської] семінарії у Львові впровадило мене не тільки до діяльної участі у виділах наших народних товариств «Просвіта», «Руське товариство педагогічне» і «Товариство ім. Шевченка», але також до народнополітичної роботи. В столиці краю, в осередку нашого народного життя мав я нагоду зустрінутися з визначними личностями не тільки з нашої суспільности, але також з міродатних правительственних і автономічних кругів, котрим моя педагогічна діяльність в учит[ельській] семінарії, і народна в місті Тернополі і на Поділлі була добре відома. Така зустріч з міродатними личностями була в часті випадкова, а в часті і конечна. Як уже вгорі згадано, розпочав я був з львівськими народовцями змаганє в справі заведеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах, а з Кониським, що тоді проживав у Львові, заходи о переміну «Товариства ім. Шевченка» в наукове. Ся перша справа вимагала прихильної піддержки з боку державних і автономічних властей, а друга для успішної діяльности наукового «Товариства [ім.] Ш[евчен]ка» вимагала грошевих засобів і підмог з державних і краєвих фондів.

Першою визначною личністю, з котрою я зустрінувся у Львові від часу мого переселеня з Тернополя, був намісник гр[аф] Казимир Бадені. Він у перших зараз роках свого урядованя мав звичай звідувати школи і прислухуватися науці та тим способом пізнавати учительство. Прийшла черга в лютні 1890 р. і на мужеську семінарію учительську у Львові. Я тоді належав ще до складу іспитової комісії для учителів народних шкіл в Тернополі і був там цілий тиждень на іспитах. Вернув я звідтам так утомлений, що годилобся було хоч день оден остати вдома та випочити по іспитах і непривітній подорожі, однак таки вибрався я вранці 1/2 8-ої до школи, а коли я доходив до семінарської брами (в Калечій ул[иці],

де довгі літа була семінарія), побачив я на підвисшеню, котрим входилося до семінарії, гр[афа] Баденого, знаного мені доси лише з фотографії. Склонившись єму, пішов я прямо до II кл[асу] кандидатів, де я мав першу годину науки географії, бо мав я звичай уже перед почином науки бути в класі для нагляду над учениками. Ледви дзвінок дав знак до почину науки і кандидати відмовили молитву, а я вписав неприсутних до дневника, вступила висока постать намісника до класи в товаристві заступника директора Л. Татомира, котрий мене представив намісникови. Гр[аф] Бадені засів на катедрі, а біля него Татомир. Своім звичаєм я півгодини викладав (тоді географію Франції) зовсім свobodно, бо не мав ніколи т[ак] зв[аної] «треми» і перед високопоставленими, а другої півгодини присвятив перепитуваню кандидатів. За весь час мого викладу і перепитування намісник спокійно і пильно прислухувався, покиваючи від часу до часу головою, очевидно на знак вдоволення з мого викладу і з відповідей кандидатів. Просидівши цілу годину, встав намісник і склонившись, вийшов з класи. З тої пори за весь час мого учительованя не був більше на моїй науці.

Ще того самого дня Л. Татомир, з котрим я жив у вельми дружних взаєминах ще з часів моєї рецензії на 1-ше видане его «Geografii Galicyi», про котру згадує з признанем в переднім слові до 2-го видання, і з часів складаного разом з ним іспиту для виділових шкіл у Кракові 1874 р., оповів мені про вражінє візитації намісника. Гр[аф] Бадені був очевидно щодо мене настроєний ще поглядами радника Лясковського¹⁾, адміністративного референта в ц[ісарсько] к[оролівській] Раді шк[ільній] кр[айовій], опертими на нікчемних доносах комісара тернопільського староства, Августа Щуровського. Перенятий таким настроєм запитав гр[аф] Бадені Л. Татомира по виході з класи: «Coż ten «великий русин» tutaj robi?» – «Jestem z niego bardzo zadowolony», – відповів Татомир, – spełnia bardzo sumiennie i gorliwie swoje obowiązki, zajmuje się nauką, wydaje «Ruską Histor[yczną] Bibliotekę ...» все те гр[аф] Бадені перебивав лише з очевидним зачудованем словами: «tak?! tak?!»²⁾ і тоді імовірно зрозумів злосливість мого очернення, котре для него не було, здаєся, тайною і мабуть після сеї візитації почав інакше про мене думати.

Через А. Тележинського познакомився я також з Антоном Хамцем, до котрого радив мені звертатися в наших справах проф[есор] Антонович, его давний товариш і приятель. А. Хамец увійшов був до вибраного в 1889 р. кр[айового] сойму і заняв становище предсідника в кр[айовім] виділі, за

¹⁾ Гл[яди] «Спомини з мого життя», II ч., стор. 396. [– Ол. Б.].

²⁾ «Що ж цей «великий русин» тут робить? – Я дуже ним задоволений, відповів Татомир, – виконує вельми сумлінно й ревню свої обов'язки, займається наукою, видає «Руську історичну бібліотеку»... так! так!» (польск.). – Ред.

кр[айового] маршалка кн[язя] Е. Сангушка. А що мав вправу в адміністра[тивній] службі яко бувший староста, отже заступав у всіх важних справах маршалка, котрий яко вельможа менше мав до того хисту. Тимто Хамец здобув собі в кр[айовім] виділі впливове і поважне становище і був якийсь час також представником кр[айового] виділу в раді шк[ільній] краєвій. Тоді якраз наші народовецькі товариства вислали петиції о заведенне т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах, а розходилося також о се, щоби й в урядах на українські поданя відповідано укр[аїнською] мовою і нашим письмом, а не латинкою. Те саме мало бути переведене і в кр[айовім] виділі і в соймових предлогах, внесенях, звітах, котрі печатано кирилицею й етимологічною правописю. Крім того, розходилося нам тоді о приспорење грошових засобів для організованого на наукове «Товариство ім. Шевченка» з державних і з краєвих фондів та придбанєм печатаня шкільних книжок в нашій печатні, що доси було привілеєм Ставропігійського інститута.

А. Хамец зробив на мене вельми користне вражіне. Коли я покликався з самого почину на проф[есора] В. Антоновича, розговорився він дуже щиро і оповів про пригоду з часів польського повстаня 1863–1864 рр., котра могла для него скінчитися вельми сумно і з сердешньою вдякою говорив про Антоновича, як его видобув із сеї пригоди¹⁾. Крім того перевідчився я, що А. Хамец дуже добре розумів наше народне питане і що вельми прихильно відноситься до наших змагань та обіцяв піддержати їх своїм впливом у міродатних кругах. Звернув також мою бачність на се, що в усіх тих наших змаганях буде мати важний голос віце-президент кр[айової] ради шкільної д[окто]р Михаїл Бобжинський і радив мені, щоб я ему представився, а він упередить уже его про се. Хамец був тоді також послом до держ[авної] ради і тому мав спромогу наші справи піддержувати у віденських міродатних кругах. Знакомство з Хамцом, членом і предсідником кр[айового] виділу, членом кр[айової] ради шк[ільної] і послом до держ[авної] ради улєкшило в многих наших справах осягнене бажаних тоді народовцями успіхів.

З поради А. Хамца вибрався я до віце-президента Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]ра М. Бобжинського, котрого я знав тільки з історичної літератури і з смілої та рішучої оборони своїх поглядів на історію Польщі, зачеплених деякими польськими істориками, п[ід] з[аголовком] «W imię prawdy dziejowej»²⁾. Приняв вельми привітливо. Був він тоді в повнім розцвіті віку. На перший погляд ударив мене бистрий его зір, котрим проникав чоловіка, а з его лица ясніла висока інтелігенція.

¹⁾ Гл[яди] «Спомини з мого життя». – Ч. I. – С. 79. [– Ол. Б.].

²⁾ «В ім'я історичної правди» (польськ.). – Ред.

В довшій розмові д[окто]р Бобжинський вивідався про мої погляди на сучасні справи, котрі тоді займали нашу суспільність і виявив бистру орієнтацію, а я відніс із сеї розмови вражіне, що д[окто]р Бобжинський готов прихильно піддержувати наші культурні змаганя. При сій нагоді порушив я справу поданя наших українських товариств до Ради шк[ільної] кр[айової] о заведене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і виказав, яке важне значіне має ся справа не тільки з педагогічно-дидактичного становища для шкільної молодіжи, але також з літературно-наукового для самостійного розвитку нашого письменства, як із становища національно-політичного. Д[окто]р Бобжинський слухав з великою увагою і зацікавленем моїх висновків і заявив, що Рада шк[ільна] кр[айова] займеться основно сею справою і візве до єї оцінки заводових знавців. Звернув при тім бачність на се, що така зміна внаслідках споводувала би нові виданя всіх книжок шкільних, а тим самим і значні видатки.

Як опісля дізнався я від А. Хамца, висловився д[окто]р Бобжинський з признанем про мої погляди на різні обговорені мною справи і розумне їх представлене.

З розмов з д[окто]ром Бобжинським, а особливо з А. Хамцем вирозумів я, що наші народні потреби і домаганя можуть діждатися прихильної полагоди і здійснення, наколи б повелося *в соймі, котрого сесия мала відбутися восени 1890 р., поставити ясно наше національне питанє і приєднати для єго піддержки впливові личности і сторонництва*. Треба було отже подбати о приєднанє таких впливових личностей, котрі би посеред соймової більшости могли пособляти нашим народним потребам і домаганям та причинилися до поступенної полагоди українського народного питаня.

Вельми справною в сім напрямі силою показався проф[есор] Даміян Гладилевич. Спільно з ним повелося приєднати для сих поглядів і змагань кружок людей, між тими префекта духовної семінарії Івана Чапельського (опісля крилошанина митроп[оличої] капітули), проф[есора] Теофіля Грушкевича, д[окто]ра Дідощака, а сей кружок мав задачею інформувати міродатні круги державні й автономічні про наші потреби і домаганя. В сій ціли за посередництвом Д. Гладилевича жертвував свої комнаты інженер Тележинський в осередній точці міста (в камениці, де була давно дирекция поліції, проти Преображ[енської] церкви) на сходини, на котрі запрошував він А. Хамца, а відтак кн[язя] Адама Сапігу, щоби з ними обговорювати наші потреби народні, наші змаганя і домаганя, пояснювати наші народні справи і наше національне становище, а вони мали представити сі домаганя і піддержати своїм впливом в міродатних кругах правительственних у Відні, а також соймовій більшости.

На тих сходинах в основних розмовах виявилось скілько-то хибних поглядів і розумінь кружляло в польських кругах, а також як невірно і неясно розуміли нашу справу навіть визначні і передові польські політики. Така обміна гадок і поглядів між нашим кружком а двома визначними представниками польської політики підготовлювала хоч повільно переміну в дотеперішнім політичним настрою польської соймової більшості супроти нашого народа. Таке підготовлене прихильного для нас настрою серед поляків було тим потрібніше, що 3-го жовтня 1890 р. мав галицький сойм зібратися на кількатижневу сесию, на котрій мали рішатися важні також для нашого народа справи під булавою нового маршала кн[язя] Сангушка.

Серед польських соймових сторонництв були сподівані переміни, а іменно т[ак] зв[ана] *консервативна унія* неприхильна русинам, розбивалася, а творився поважний клуб центра, котрий мав би рішаючий вплив у соймі. *Клуб руських послів*, зложений з народовців і москвофілів тим способом, що відсунено набік усякі «національні і язикові» справи, отже без ясної і виразної народно-політичної програми, конечно повинен був прояснити своє народно-політичне становище, наколи політика правителства і сойму супроти нашого народа мала змінитися в нашу користь.

Цікавий погляд на сі відносини і на клуб руських послів, висловила перед соймом краківська «Nowa Reforma». «Невідомо, – писала «N[owa] Reforma», – хто в нім рядить: русини чи москалі, то тільки річ певна, що сильною звязию між тими двома таборами є спільна їм нехіть до поляків. Консервативна унія пробувала безуспішно заключити з ними союз, – намісник сильно підпірав «Руський клуб» в змаганю до того, щоби, конечно, оден з членів того клубу засів у виділі краєвім¹⁾,⁶⁶, – лівця ж і деякі живла з центра часто з ним порозумівалися. Однак ж від часу попередньої сесії склалося багато подій, що мусіли збільшити огірчене. Се фатальне поставлене справи поділу краю (на з'їзді руських послів в марці 1889)⁶⁷ яко питання, котре може бути предметом руського віча, – становище русинів, заняте супроти торжества переносу мощей Міцкевича на Вавель²⁾, – пристрастні статі руських дневників проти поляків у справах

¹⁾ До того часу на 6 членів кр[айового] виділу не було ані одного русина. Першим руським членом кр[айового] виділу, котрого вибрано, був радник Бережницький. [– Ол. Б.]

²⁾ «N[owa] Reforma» хибно приписує русинам причину, що відсунулися від участі в торжественнім перенесеню мощей А. Міцкевича на Вавель в Кракові. Коли мало відбутися се перенесенє, звернув я на се увагу в «Товаристві ім. Шевченка», що як на похоронах Т. Шевченка в Петербурзі були також поляки і їх іменем промовляв Хорошевський, так годилося, щоби «Товариство ім. Шевченка» вислало на се торжество до Кракова своїх відпоручників, котрі би зложили вінець на домовину Міцкевича

галицького шкільництва, все те до найвисшого степеня утрудняє якому-небудь польському сторонництву всяке порозуміване і компроміси з руським клюбом. – Хто поставив програму поділу Галичини, а, бодай, проти поставленої програми явно не запротестував і не виперся єї, – з тим союзи, компроміси, порозуміваня не можливі. Ми собі дамо раду між собою, але після подій, що склалися від року, ніяке польське сторонництво задля побореня другого не може глядіти в «Руськім клюбі» союзника. – Однак ж, кінчить «N[owa] Reforma», що иншого «Руський клюб», а що иншого русини, яка-небудь буде в соймі справа, де може розходитися о се, щоби якусь несправедливість поправити, або непризнані доси а по справедливості належні русинам права признати, – то певно і соймова лівиця і численні инші послі стануть по стороні справедливості і права, без огляду на се, що чинили і чинять ті, котрі уважають себе провідниками русинів. *І треба щиро бажати, щоби вже сегорічної сесії лучилася нагода пересвідчити русинів, що почуте права і справедливості єсть у поляків сильнійше, аніж хвилеві згляди політичні, і що поляки не гадають карати русинів, яко таких, за похибки фальшивих їх провідників».*

За впливом правительственных чинників (намісника і міністерства загр[аничних] справ) почало посеред польських політичних кругів витворюватися почуване потреби порозуміння з русинами і поступенної полагоди руського питаня в Галичині, не тільки з оглядом на нову соймову сесию, але й задля трудностей, котрі осередне правительство мало з німецько-чеською справою⁶⁸. Дня 3 н[ового] ст[илю] жовтня 1890 відкрив соймову сесию новоіменованій цісарем кр[айовий] маршалок, кн[язь] Евстахий Сангушко, а у вступній польській промові висказав також українським язиком отсі знаменні слова: «Нехай послі-русини вірять, що для їх народности і язика я мав завжди щирю симпатію і що, коли

і при сій нагоді оден з відпоручників мав би виголосити коротку промову по-українськи. Хоч частина членів «Товариства» була сему противна під проводом о[тця] О. Стефановича, більшість ухвалила моє внесене і вибрано мене та Василя Дідошцака відпоручниками, а мені поручено виголосити відповідну промову. Виділ «Товариства ім. Шевченка» повідомив про се краківський комітет, однак від гр[афа] Антона Водзицького, голови комітету, дістав телеграфічно відповідь, що програма обходу вже уложена і промова не може бути до програми вставлена. Наслідком того «Товариство ім. Шевченка» ухвалило не брати участі в обході краківським, бо промова, котра могла б тривати п'ять до десять хвиль зовсім не попусувала б була програми, була се отже укрита нехить до української промови. В 1891 р. стрінувся я в держ[авній] раді з гр[афом] Володиславом Козебродським, котрий докоряв мені задля такого становища русинів до обходу Міцкевича. Коли ж я єму пояснив справу і покликався на телеграфічну відмову української промови, він спершу не хотів повірити в се. На те я вказав на присутнього в держ[авній] раді свідка гр[афа] Водзицького, а тоді гр[аф] Козебродський назвав поступок краківського комітету глупотою. [– Ол. Б.]

польський язик єсть моїм матерним язиком, то *не забуду ніколи*, що *батьки мої говорили по-руськи*».

Вправді, поза тим висловом личної прихильности нового маршалка до нашого народу і язика, не натякнув він, а так само і намісник гр[аф] Бадені про руську справу, про домаганя руських послів в справі шкільництва і, бодай, поступенного переведеня народної рівноправности в Галичині, однак наведений вгорі голос «N[owo-ї] Reform-и» і сей відзив маршалка вказували на се, що в політиці супроти русинів підготовляея якийсь зворот.

Краєве правительство звернуло під сю пору також пильнішу бачність на москвофільські струї серед нашого селянства, особливо в Брідщині, Золочівщині, Поморянщині і Зборівщині, котрі находили навіть оборонців в безпрограмівім «Руськім клубі». Посол Рожанковський в новій навіть сесії вніс запит до правительства в справі висилки поліційного агента Гінсберга в сі повіти і в ній загально відомих з москвофільства селян Голембйовського з Княжого, Захарчука і Мурина з Ляцького Великого і інших заслонював «одвічною лояльністю і преданністю руського народа австр[ійській] монархії і пануючій династії». Супроти того відзив «N[owo-ї] Reform-и» мав до певної міри своє оправдане. Русини могли сподіватися сповнення своїх оправданих домагань і полагоди своїх народних потреб та піддержки австрійського правительства в тих справах, коли відсунуть від себе всякі підзори і закиди щодо спілки з москвофільськими змаганями.

Случайно зустрівуся я зараз в перших починах соймової сесії з послом *Константином Телішевським*, котрого маршалок покликав на становище секретаря соймової президії. Телішевський зразу звернув на себе бачність яко вимовний бесідник і добрий правник (з заводу був нотарем) а народолюбивою ревністю з'єднав собі прихильність нашої суспільности. Під кінець 80-их років проявляв нахил до радикалізму, а відтак трудився пильно при всіх змаганях культурних і політичних народовців. Був він вельми чутливої вдачі і одушевлявся всім, що могло причинитися до красшої долі нашого народу, одначе наслідком сангвінічного темпераменту не мав витривалости, як се опісля виявилося, в переведеню своїх змагань і намічених намірів до витиченої мети. В розмовах з ним виявив я змаганя наших народних товариств до заведеня в школах т[ак] зв[аної] фонетичної правописи, щоби тим способом обезпечити наш літературний язик перед московщенем і згадав про внесені сими товариствами поданя до правительства. Оповів я єму також про намірений перестрій «Товариства ім. Шевченка» в наукове і потребу підмог для него з краєвих і державних фондів на наукові виданя. Сі й інші наші народні домаганя (між

тим засновани руських гімназій) можемо досягнути лише з допомогою правительства та наколи й соймова більшість не буде тому супротивна. Однак, невиразне становище «Руського колюбу» соймового, в котрім москвофільські послы находять захист і хитро-мудро проводять свої змаганя, скриваючись за плечима послів-народовців, спиняє здійснене наших народних потреб і домагань і дає нашим противникам оруже в руки проти нас. Телішевський признав зовсім справедливість моїх поглядів і потвердив се, що спілка з москвофілами підкопує довір'є до нас Кородни і правительства, настроює неприхильно поляків проти наших змагань і спиняє поступенне переведене рівноправности. Він заявився також рішучим прихильником поступованя ясною, самостійною дорогою без огляду на москвофілів і висловив надію, що настрої в соймі змінивбися в нашу користь, коли б там побачили, що ми стоїмо рішучо на наших *народних основах*. Згадав я ему про наш кружок народовців, котрий має метою роз'яснити з підмогою предсідника (заступника кр[айового] маршалка на засіданях) кр[айового] виділу Хамца в польських кругах політичних невірні про наш нарід погляди і з его та кн[язя] Сапіги допомогою виеднати у правительства здійснене наших вгорі наведених домагань. Телішевський заявив відтак, що радо буде приходити на сходини нашого кружка, котрий обговорює наші народно-політичні і культурні справи, і буде також посередником між нами і правительством та згадав, що намісник запрошував его чотири рази до себе, а тим способом мав він нагоду пояснити ему наші потреби і справи та наше становище, а про сі переговори повідомляв п[анів] Романчука і Сичинського.

Потребу ясної самостійної політики почували здавна вже всі русини-народовці. Весь наш загал добачав, що солідарність з москвофільськими живлами, противними розвиткови галицьких русинів на «народних підставах» затемнює чисту як слеза руську справу народну і заводить її до неможливости супроти нашої історії, австрійського уряду і польської суспільности. З'їзд так званих «нотаблів» 25 н[ового] ст[илію] марця 1890 р., поступки москвофільської кліки в загарбаних в її руки товариствах й інститутах, та москвофільського дневникарства, поступки деяких представників тої ж кліки в соймі, поступки москвофільської кліки навіть при такій нагоді, як збори «Народної торгівлі» показували ясно що поміж *русинами*, а сею *москвофільською клікою* не може бути нічого спільного, що їх дороги зовсім розхідні, що русинам-народовцям треба іти своєю дорогою, коли не хотять знехтувати програми *національної окремішности руського народу від московського*, проголошеної руськими патріотами в 1848 р. і програмою заснованої в 1885 р. «Народної ради», коли не хотять занапастити національно-політичного і просвітньо-культурного

розвитку руського народу в Галичині. Неможливість дальшої солідарності з москвофільською клікою і її представниками почували і послі-народовці вже у 1888 р., а ще більше з почином сесії соймової 1890 р. і бачили ясно, що яка-небудь згода з клікою, котра явно визнає національну єдність з Росією, ніяк не дасться удержати. Останні роки нашого національно-політичного життя показували наглядно, що австрійський уряд не хоче мати ніякого діла з русинами, котрі б в яким-небудь напрямі (чи то в москвофільським, чи соціалістично-радикальним) стояли в суперечності з австрійською ідеєю державною.

Коли, отже, клуб руських послів соймових не міг рішитися на ясну і виразну політику самостійну, спинюваний в тім послами-москвофілами, наспіла пора, щоби «Народна рада» в тім напрямі розпочала свою діяльність. Головою «Народної ради» був тоді *д[окто]р Олександр Огоновський, а секретарем д[окто]р Кость Левицький*. Не тільки виділ «Народної ради» застаналявся над неможливістю дальшої спільної політики з москвофілами, але й з нагоди загальних зборів «Народної торгівлі» 1 листопада 1890 р., на котрі прибуло з краю значне число народовців, відбулися на запросини «Народної ради» довірочні збори місцевих і замісцевих народовців. На сих зборах дізналися зібрані з уст К. Телішевського, що краєве правительство готове пособляти свобідному розвитку нашого народу, наколи русини-народовці займуть ясне і виразне становище на «народних підставах», понехають спілку з москвофілами, котрі переняті русо і схизмофільством змагають до політичного й релігійного об'єднання з Росією, а також стануть на самостійнім становищі супроти українсько-руської радикальної партії, котра своєю соціалістичною програмою кинула клич суспільного перевороту, нехтуючи національний засновок народовців. Учасники довірочних зборів зрозуміли вповні, що будучина нашого народу зв'язана і з інтересами австрійської держави і з другою народністю в краю і задля того, в полагоді руської справи, оба ті чинники мають свою вагу. Визиваюче поступоване москвофільської кліки супроти русинів-народовців з одного боку, а витворене так званої «русько-української радикальної» фракції прояснило доволі національно-політичне положене проміж русинами. Коли обі сі фракції пустились іти своїми стежками, лишився вільний шлях нашої національної політики, промощений нашими патріотами 1848 р., а відтак русинами-народовцями 1880-их років, той шлях, котрим ішли русини під проводом пок[ійного] Володимира Барвінського і его політичних товаришів, той шлях на котрий вступили русини-народовці, зорганізувавшись в 1885 р. в політичне товариство під прапором «Народної ради»⁶⁹.

Обговоривши основно сучасне політичне положене і відносини до москвофілів і русько-української радикальної партії, довірочні збори

народовців з 1-го листопада дали повновласть «Народній раді» виступити до самостійної акції політичної разом з послами-народовцями.

В тім часі звернув на мене бачність намісник гр[аф] Бадені і на превелике для мене зачудованє прислав до моєї хати (тоді в ул[иці] св[ятого] Миколая, ч. 13) опісля директора ц[ісарсько] к[оролівських] помічних урядів у намісництві, а тоді занятого в канцелярійній службі президії п[ана] Голюку: «Ekscelejca Pan namiestnik prosí do siebie»¹⁾. Я не міг ніяк здогадатися, чого намісник може від мене собі бажати, зібрався я скоро і явився в его бюрі. Приняв мене зовсім ввічливо і розпочав широку доволі розмову більш як півгодинну про наші народно-політичні, суспільні і культурні відносини, про котрі задавав одно питанє за другим, вимагаючи від мене відповіді і поясненя, а весь час сеї розмови ми оба стояли. З его випитуваня і висловлюваня поглядів на наші справи проявлялася якась певність себе самого, а з розмови з ним мав я се вражінє, що він доволі добре був уже ознакочений з нашим питанєм. Се неперечно треба приписати головно его братови Станіславови, котрий був его ненастанним дорадником, а як я, опісля, ввійшовши у взаємини з сим останним, впевнився, що дуже добре знав і наші відносини і всіх наших людей і наших москвофілів. Приписую отже й покликанє мене до намісника впливови гр[афа] Станіслава, котрий очевидно бажав, щоби намісник почув погляд на нашу справу чоловіка, котрий стояв поза посольськими кругами, в народнім нашім житю на Поділлю брав живу участь. Як я опісля при стрічі з гр[афом] Станіславом впевнився, знав він дуже добре про мою народну і громадянську діяльність на Поділлю, а зокрема в Тернополі і в Тернопільщині, слідив пильно за тим, як я супроти правительственного кандидата, *гофрата* Криницького президента окружного суду при виборах до сойму з міста Тернополя здобув 509 голосів (Криницький дістав 708) і бачив, що я мав там вплив і значінє не тільки в наших, але й в польських міщанських кругах. Імовірно крім гр[афа] Станіслава звернув бачність намісника на мене предсідник виділу кр[айового] А. Хамец, а може й *віце-президент* ради шк[ільної] кр[айової] д[октор] М. Бобжинський. Може бути, що й згадана вгорі візитація намісника в учительській семінарії, его цілогодичний побит на шкільній науці у мене і розмова про мене з заступником директора Л. Татомиром причинилися до того, що намісник мене собі зятявив і відтак забажав зо мною перевести розмову про наші справи і відносини. Зв'язко відповідав я на его питаня про москвофільство, про народовство та радикалізм і вистерігався пильно про що-небудь подати невірний, з дійсним станом незгідний або суперечний погляд, а коли не мав я в чім-небудь певних даних, то прямо заявляв, що

¹⁾ «Його превосходительство пан намісник просить до себе» (польск.). – Ред.

про сю або ту справу не знаю або не маю певности. Все ж таки зазначив я, що народовці, почавши від 60-их років, значно поступили в народнім і культурнім розвитку, що народна свідомість і просвіта в широких верствах значно поглибилася і поширила, що із сторонництва літературного починають тепер під кермою «Народної ради» вступати на народно-політичну і господарську ниву і здобувають собі в народі прихильність і значіне. Всього того вислухав намісник вельми уважно, але на мої погляди про народовців замітив: «das Alles ist erst im Werden begriffen»¹⁾. При тім додав він, що як в природі нема скоків, а всякий розвиток відбувається поступенно, так і русини можуть поступенно дійти до народнополітичного і культурного та господарського поступу і розвитку і таким способом дійти до рівноправности в краю і державі. Однак, правительство може пособляти розвиткови тільки таких русинів, котрі стоятимуть на основі австрійської державної ідеї і католицької Церкви. До того ж повинні ясно і виразно та прилюдно признатися. Про сі погляди намісника сповістив я товаришів нашого кружка, а се стало також відомим і в «Народній раді», котра повинна була в сій справі розпочати відповідну діяльність, а мала до того потрібне поручене від довірочних зборів народовців з дня 1-го листопада 1890 р. Посол Телішевський прийняв на себе обов'язок перевести потрібне в сім напрямі порозуміне з послами-народовцями.

В справі тій переговорював пос[ол] Телішевський в часі сесії соймової в 1890 р. чотири рази з гр[афом] Баденім, а о успіхах переговорів своїх повідомляв правильно двох товаришів соймових, послів Романчука і Сичинського. До послідних конференцій покликано окрім пос[ла] Телішевського ще метрополита Сембратовича, пос[ла] Мандичевського та заступників «Народної ради», д[окто]ра Александра Огоновського, д[окто]ра Костя Левицького і Олександра Барвінського²⁾.

В часі сих конференцій підносив пос[ол] Телішевський бажаня русинів і оскільки він сам пізнійше (бо аж 4 цвітня 1892 р.) подав їх до відомости ширшому кружкови людей, бажаня ті заключались в таких точках:

1. Зміна системи правительственной⁷⁰ супротив русинів і поміч правительства в політичнім, культурнім та національнім розвою русинів.
2. Повний утравізм в семінариях учительських.
3. Наразі одна (третя) гімназія руська у Східній Галичині.
4. Одна семінарія учительська у Східній Галичині переважно з характером руським, але утравістична.

¹⁾ «Це все можна вирішити лише у майбутньому» (нім.). – Ред.

²⁾ Гл[яди] «Руслан», 1908, чч. 175 і слід[уючі] А. Вахнянин «Матеріяли до політики русинів від часу т[ак] зв[аної] «нової ери». [– Ол. Б.]

5. Руські школи вправ при семінариях учительських.
6. Катедра історії руської на університеті львівським.
7. Руські написи на всіх урядах у Східній Галичині.
8. Руська переписка властей з руськими сторонами.
9. Рівноуправненє язикове.
10. Відповідна репрезентация в тілах законодатних.
11. Руський урядник (референт) в міністерстві просвіти.
12. Поворот урядників-русинів з Мазурщини на Русь.

Пос[ол] Романчук, довідавшись о переговорах пос[ла] Телішевського з краєвим правительством і згодившись вповні на проєкт правительства, провадив дальшу акцію політичну в указанім напрямі в такий спосіб.

Він повідомив передовсім виділ «Народної ради» о ході і успіхах переговорів пос[ла] Телішевського з краєвим правительством, а відтак скликав виділ тої ж «Народної ради» 1 н[ового] ст[илію] падолиста 1890 р. довірочні збори львівських і позальвівських русинів разом до 150 людей, і на тих зборах зложено таку заяву:

«В послідних роках відносилося правительство державне і краєве до русинів з великим недовір'єм. Аж в часі сеї сесії соймової наступила зміна. Правительство заявило, що оно радо піддержить змаганя народу руського на полі політичним та національним, наколи послі-народовці стануть на становиську патріотизму австрійського і відлучаться від елементів, котрі трудяться на шкоду інтересів державних Австрії. До сеї акції політичної приступив вже і митрополит. Ми зобов'язались піддержати ексистенцію кабінету г[рафа] Таффого, не провокувати поляків, але нам вільно буде кожного часу, як в соймі краєвим, так і в раді державній, домагатись розширення прав і свобод для руського народу на полях політичним, культурним та національним. Ми зазначимо тепер в соймі наше становище супроти правительства, а за те змінить правительство дотеперішну свою систему супротив русинів, подасть нам концесії натури загальної та спеціально партійної і відповідне заступництво при найблизших виборах до ради державної».

Збори мужів довір'я, під президиєю пок[ійного] о[тця] Заячківського, Теодоровича і Глушинського прийняли се справоздане пос[ла] Романчука до відомости, одобрили почату акцію політичну.

Мені припала задача обговорити сю справу не тільки з нашим кружком, але й з головою «Народної ради», проф[есором] *Олександром Огоновським*, щоби тим способом дійти до спільного поступованя. Добутком сих змагань і переговорів було, що пополудні дня 24 н[ового] ст[илію] листопада явились у намістника: голова «Народної ради» д[окто]р Олександр Огоновський, секретар д[окто]р Кость Левицький, а яко відпоручник

«Народної ради» і посередник між нашим кружком і «Народною радою» з руських послів о[тець] Мандичевський і Телішевський та митрополит д[окто]р С. Сембратович. Намістник заявив рішучо, що *австрійський уряд може пособляти тільки таким русинам, котрі бажають розвивати руську народність в Австрії яко таку в напрямі згіднім з австрійською ідеєю державною*, котрі рішучо отрясуться і визволяться від усього, що розвиток руської народности на чисто австрійській основі спиняє, і котрі ітимуть з князями руської Церкви. Депутація з свого боку пояснила, що загал русинів стояв усе і стоятиме на «народних підставах» і змагає до розвитку руської народности в напрямі згіднім з австрійською ідеєю державною.

Сю заяву зложив голова «Народної ради» проф[есор] Ол[ександр] Огоновський а піддержав її також митрополит д[окто]р Сильвестер Сембратович. Посол Мандичевський вказав на се, що найліпше було б, коли б русини ідучи слідами народовців з 1848 р. розвивали свою народність і письменство, маючи на прикметі лише Галицьку Русь по Збруч, і не заводили т[ак] зв[аної] фонетики, котра нібито відчужує нарід від Церкви. На се, однак, замітив я, що вже Маркіян Шашкевич і его товариші станули на основі народної і культурної єдности русинів з українцями і що се зазначила також «Головна Руська рада» у своїй програмі, далше, що вже М. Шашкевич змагав до зміни нашої правописи відповідно духови нашої мови і вимови, а сучасно з тим змаганем і на Україні впроваджувано правопис, котр[ий] ма[в] забезпечити наше письменство перед об'єдненем і московщенем. Тим-то тепер народовці домагаються введеня в школах т[ак] зв[аної] фонетичної правописи. Се, однак, не розриває зовсім зв'язи з Церквою, бо в народних школах можна буде учити також церковного письма і читаня, коли ученики вже більш розвинені, як на перших ступенях науки.

Про побит згаданої депутації у намісника подав у «Ділі» з 1907 р. (ч. 166 з 7/8) д[окто]р *Кость Левицький* (з прибраним іменем К. Антонович) згадку п[ід] з[аголовком] «До історії наших політичних змагань (1884–1892 рр.)», з котрої наводжу тут частину і подаю справки деяких похибок.

«В р[ік] 1890, – пише д[окто]р К. Левицький, – піднявся тодішний намісник Галичини Казимир гр[аф] Бадені місії полагодження квестії польсько-руської в Галичині, та лиш хотів доказати штуки політичної, якої не гідні були вдіяти його попередники. В другій половині падолиста 1890 р. запросив він до себе на конференцію митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича, з «Народної ради» голову проф[есора] університету д[окто]ра Олександра Огоновського і секретаря д[окто]ра Костя Левиць-

кого адвоката у Львові, послів соймових Костя Телішевського і о[тця] Корнила Мандичевського та п[осла] *Олександра Барвінського*. Перед зібраними виявив намісник Бадені бажане зміни острої *тактики* політичної русинів супротив правительства та представив користи уміркованої і лояльної політики, яку ведуть поляки, як також звернувся до князя руської церкви митрополита Сильвестра Сембратовича, аби сей взяв в свої руки провід політики руської. На отсе предложене відповів митрополит Сембратович, що він не почуваєсь *покликаним* до веденя політики, так як русини мають свою світську інтелігенцію, спосібну до проводу політичного, а він може лиш *попирати змаганя* народні людей так світлих і чесних, як присутній проф[есор] д[окто]р Олександр Огоновський. Невдоволений сею відповіддю, намісник Бадені звернувся з запитом до проф[есора] д[окто]ра Олександра Огоновського, та отсей рішучо заявив, що русини ніколи не були нелояльними супротив держави а, коли ведуть політику опозиційну против правительства, то сему винно лиш правительство своїм неприхильним поступованем супротив русинів. По сім д[окто]р Кость Левицький підніс, що виступає в сій нараді як *член народного руського сторонництва* та що від *основи сего сторонництва* ніхто із членів партії *не відступить і тому мусить* відперти гадку *твореня якогось нового сторонництва між русинами в краю*¹⁾. На такі слова зачав намісник Бадені вицофуватися кажучи, що він виступає лиш з доброї волі як намісник конституційний та не хоче русинам віднімати спромоги свободного розвою ані наставати на зміну переконань політичних, але зі свого боку дораджує *лиш лагіднійше* трактоване справи, чим можна би довести з часом *до порозуміння* русинів з поляками, – що впрочім піддає під розвагу зібраних, – без ніяких зобов'язань.»

«Відтак, – пише дальше д[окто]р К. Левицький, – слідували еще короткі заяви посла о[тця] Мандичевського, що признав себе приклонником політики правительства, без котрого він не знає діяльності політичної²⁾, та п. *Олександра Барвінського*, що *підчеркнув вагу уладженя справ шкільних в краю з огляду на інтереси руського народу*, – по чім скінчилась конференція без ніякого висліду³⁾. З сего виказуєсь, що

¹⁾ Тут треба зазначити, що гр[аф] Бадені не вимагав твореня окремого політичного сторонництва руського, лише з притиском вказав на се, *щоби русини-народовці отряслися із спілки з москвофілами й крайними живлами*, котрі ведуть політику супротивну державі Австрійській. Основа условин гр[афа] Баденого подані низше докладно. [– Ол. Б.]

²⁾ Основу поглядів о[тця] Мандичевського подав я повисше докладно, а особливо его погляд щодо національності по Збруч. [– Ол. Б.]

³⁾ На погляд о[тця] Мандичевського дав я відповідь повисше списану. Ся нарада мала такий вислід, що п[осла] Романчук виголосив заяву в соймі 25. 11. 1890 р. [– Ол. Б.]

п[осол] Юліян Романчук зовсім не був на конференції у намісника Баденого, та що на сій першій і послідній конференції з *намісником, наше сторонництво не заключило ніякого договору з правительством, але противно розбило змаганє правительства до витвореня партії руських станчикив* (що, відтак, прилюдно признав б[увший] намісник Казимир гр[аф] Бадені в соймі краєвім у Львові)¹⁾.

Дальше справа пішла в соймі краєвім, де посол Юліян Романчук наче у відповідь на згадані енуціяції намісника Баденого, *за порадою посла Костя Телішевського* виголосив декларацію політичну».

Депутация була у намісника около півтори години і з єго заяви винесла запевненє, що правительство буде пособляти свобідному розвиткові руської народности в Австрії, коли русини будуть стояти на основі австр[ійської] держ[авної] ідеї і католицької Церкви²⁾ та отрясуться з усе-го, що спиняло би сей розвиток (вказав тут на москвофільство і соціалістичний радикалізм), а намісник почув з уст голови «Народної ради», що загал русинів (окрім крайних фракцій) стояв і стоятиме на народних підставах і змагає до розвитку руської народности в напрямі згіднім з австр[ійською] держ[авною] ідеєю, що потвердив також митрополит. На тих обопільних устних заявах (письменних не роблено) закінчилося се пам'ятне послуханє у намісника.

Вість про сі переговори дійшла якимсь способом в польські круги соймові і виклакала серед неприхильних нашому народови послів затривоженє, а відгомонам сего була допись львівського дописця в «N[eu]e fr[ei]e Presse» д[окто]ра Йоллеса. Занепокоїлись сі неприхильні польські послы, що нібито намісник мав обіцяти русинам свою прихильність при

¹⁾ Змаганє правительства зображене тут невірно. Не розходилося про утворенє якогось сторонництва «руських станчиків», а навпаки про організацію самостійну народовців без москвофілів і радикалів. В соймі заявив гр[аф] Бадені тільки се, що «między nami nic nie było», значить, що не списувано, ані не роблено якої-небудь «угоди», як се подавано в часописях і голошено на вічах, тільки обидві сторони висловили своє становище – гр[аф] Бадені на яких основах правительство буде пособляти розвитку русинів, а відпоручники заявили, яке вони займають становище щодо національно-політичного і суспільного напрямю. «Між нами нічого не було» (польськ.). – *Ред.*, [– Ол. Б.]

²⁾ Домаганє висловлене намісником відносилося виключно до галицьких русинів, ісповідників русько-католицького обряду, щоби вони придержувалися сеї Церкви, отже зверталося проти москвофільської пропаганди російського православ'я. Не відносилося се домаганє до буковинських і придніпрянських українців, як се натягли противники заяви п[осла] Романчука. Так само домаганє, щоби русини в Галичині змагали до народного розвитку на основі австр[ійської] державної ідеї розумів намісник так, щоби опиралися змаганям москвофільської пропаганди, в напрямі відорваня Галичини від Австрії, як се виявилося опісля наглядно у великій світовій війні. [– Ол. Б.]

виборах до держ[авної] ради і «поробив поза плечима польських проводирів і польського центрального комітету якісь обіцянки та з посередництвом близьких йому осіб з русинами робить якісь умови, котрі можуть пошкодити польському станову посідання. Наслідком того польський виборчий комітет не може брати на себе одвічальности за вислід слідуючих виборів до держ[авної] ради. Виринула, отже, думка, *зложити громадно мандати до центр[ального] поль[ського] комітету*, але наостанку вислано лише відпоручників до намісника (Поляновського, предсідника центр[ального] комітету і гр[афа] Стан[іслава] Стадницького та Дембовського, вітця б[увшого] президента Ради шк[ільної] кр[айової]), *щоби пояснили намісникови становище центр[ального] комітету*». Дописець N[eue] fr[ei]e Presse на основі засягнених відомостей заявив, що намісник не признає центр[альному] комітетови впливу на свої рішення і займе при виборах чисто *правительственое становище*. Наслідком зміненого положення виступив з вибор[чого] комітету гр[аф] Ґолієвський, найбільший противник русинів.

Також «Dziennik Polski» ударив у дзвін на тривогу, що намісник робить якісь заходи поза плечима польської соймової більшости. Звернула на себе бачність польських політиків і ся обставина, що руські послі голосували за [санітарним] законом, котрий деякі послі дідичі бажали повалити, а котрого ухвалене було вельми бажане намісникови.

В дійсности намісник не робив ніякої умови, а як вгорі сказано, зложені були тільки *обопільні заяви*, котрих відгомоном були промови руських послів слідуючого дня в соймі. Слідуючого дня 25 листопада 1890 р. ведено розправу над бюджетом в соймі, а що при бюджетовій розправі обговорюють також політичне положене, покористувалися послі-народовці сею нагодою, щоби зазначити свої погляди на відносини русинів до австрійського правительства і до польської народности в Галичині. Промови сих послів були такі знаменні і многоважні, що годиться тут навести їх хоч у виїмках.

Перший з руських послів промовив п[осол] Телішевський.

«Я вихожу з тої засади, – говорив п. Телішевський, – що нарід польський і нарід руський, заселяючі сей край, доперва тоді на полі праці околом добробиту і розвитку зійдуться і наперед підуть, *коли між тими обома народами запанує згода, порозуміне і обопільне довір'є (Браво!)*, коли поміж тими обома народами запанує засада взаїмного пошанованя, засада признаня рівних прав. На дорозі добробиту знайдемося всі; та на дорозі межинародних наших зносин знайдуться многі люди засадам тим противні, з одної і другої сторони, – але констатую з вдоволенням, що нині вже поважне число і таких людей, котрі в тім рівноправнім діланю обох тих

народів видять ідеал, видять то, чого ми *всі сеї край замешкуючі і єго люблячі мусимо жадати – т[о] є[сть] згоди, згідного поступованя і згідної праці*. Де взаїмні змаганя параліжуються, де напрями народні так остро собі протистоять, – там і на полі добробиту не можна йти наперед. Сили мусять іти паралельно, але не розбиватися. На тім ґрунті стоячи, думаю, що віддам услугу не тільки теперішній суспільности, але також і будучности. *Признанє прав взаїмних повинно бути отвертою та щирою засадою і девізою людий доброї волі, патриотів як сеї, так і з тамтої сторони. Дайте щиро і отверто можність розвою народности руської в інтересі краю і держави, а я головою наложу за те, що таке порозуміне, котре ґрунтуєся в нашім спільнім інтересі, угрунтує і добробит краю.* Від 1848 року запанував нелад, котрому після моєї гадки, в інтересі як одної, так і другої народности, в інтересі краю і австрійської держави кінець положити мусимо. (*Браво!*) Ми мусимо тою дорогою пійти, а коли не підемо, даремні суть наші гадки о конверсіях, о великих інвестиціях; даремні бесіди о всяких економічних здобутках, бо наші сили будуть розбиватись о справи, котрі як для вас, так і для нас перворядне мають значіне. На полі добробиту зійдемося всі, – тут не знайдете противників, котрі би не служили інтересам краю, – але глядайте за тою дорогою, котра би нас, русинів і поляків, поєднала так, щоби нарід мій, нарід українсько-руський, міг знайти запоруку, що він в будучности стане на полі просвіти національної; що він почувється народом рівноправним з народом польським, а я вам ручу, що він, як єсть лояльним супротив династії і держави, станеться також лояльним супротив народу польського.

На тій дорозі, думаю, треба нам всім працювати, бо та дорога дає нам найбільшу запоруку нашої будучности. Не дивуйтеся, панове, що не раз із сеї сторони, з сторони руських послів, падають слова гіркі і терпкі. Не зі злого вони серця, не з ненависти вони виходять, тільки з того, що ми доси самі одні глядали тої дороги, певної і ясної, такої дороги, котру би ми могли з цілою певністю вказати нашому народови словами рішучими: туди дорога до твого добра, дорога права, дорога правдива, дорога твого розвою правдивого! (*Браво!*). Не дивуйтеся, панове, що не раз з сеї сторони падали слова для вас може неприявні; єсть в тім причина, і то причина дуже глибока. Отверто кажу: не нарід польський тому виноватий, але з сторони декотрих людий польської народности, і з сторони деяких верховодячих сторонництв, не розуміючих важности нашої справи, падають слова, котрі мусять боліти, і вони викликували ті терпкі, ті гіркі слова. Не походять вони і не походили з расової ненависти, бо ми русини знаємо, що ґрунт під нами єсть оден, що і ми і ви належимо до слов'янського племені. Ми маємо однакі інтереси і пам'ятайте о тім, що і ви, і ми

стоїмо проти одного великого і могутого ворога, супроти котрого і ми, і ви непомирени упасти мусимо!»

За п[ослом] Телішевським виступив голова «Руського клюбу» послів п[осол] Романчук. Схарактеризувавши дотеперішню систему австрійського правительства з наведеним деяких фактів, замітив бесідник, що з деяких прояв під час сегорічної соймової сесії можна додумуватися, що поміж русинами а правительством ще *не всі мости зірвані*. Опісля посол Романчук перейшов до закидів, роблених русинам (мосвофільства і соціалізму) і пояснив зовсім об'єктивно естване москвофільської кліки і соціально-радикальної фракції, а відтак зазначив становище русинів-народовців в Австрії і їх програму.

Другі русини, – говорив п[осол] Романчук, – лишились на тім становищі, на котрім всі стояли в році 1848-ім, т[о] є[сть] на становищі таким: Ми ані *gente Rutheni natione Poloni*, ані *gente Rutheni natione Russi*, але ми *gente Rutheni i natione Rutheni*¹⁾. І що ж виходить з такої національної програми? Наперед то, що ті русини мусіли собі за головну задачу поставити образованє свого язика, язика народного, своєї літератури – в цілі безпеки, скріплення і розвою своєї народности яко окремої серед інших народів слов'янських. Що за тим дальше слідує? Ті русини уважають, що вони повинні придержуватися греко-католицької віри і обряду, для того, що та віра і той обряд з одної сторони в'яже їх з їх минушністю, з їх братьми на Буковині і в Україні, зі світом східним, і забезпечує їх від винародовлення в користь народности польської, – а з другої сторони та віра в'яже їх зі світом цивілізованим Заходу і відділює їх також під взглядом релігійним від народу московського. Що ж ще слідує? Слідує то, що *русини іменно в Австрії і при Австрії мусять шукати охорони свого биту, безпеки свого національного ествання*. Коли інші народности австрійські можуть мати і мають не раз свою точку тяжести за границею, – не можете, панове, заперечити, що і для вас в часі конгресової Польщі в Варшаві була точка опору, – то у русинів історія того не показує. Русини мусять стояти при Австрії і задля минувшости єї, бо вона їх національні і релігійні права більше як від сто літ узнавала, і задля конституційного єї устрою, і, нарешті для того, що сама рация ествання Австрії спочиває в розвою і задоволеню всіх єї народностей. Русини більше, як котрий инший нарід, найжизненнішими своїми інтересами зв'язані з Австрією. А що вони чують і пізнають важність тої держави для себе, того давали докази через більше як сто літ. Перед двадцять двома – здається мені – роками далися тут чути слова: *Przy Tobie Najjaśniejszy Panie,*

¹⁾ «Ми ані за походженням русини, а за національністю поляки, ані за походженням русини, а за національністю росіяни, але ми за походженням і за національністю русини (українці)» (лат.). – Ред.

stoimy i stać chcemy!¹⁾ 71 Русини не потребують аж при особливій нагоді виголошувати урочисто таких слів; ті слова у них записані в серцях і ствержені ділами.

Коли маю характеризувати далі тих русинів, то скажу, що у них погляди взагалі ліберальні, але лібералізм той є дуже умірений вже хоть би для того, що попри світській інтелігенції опираються все ж таки головню на духовенстві і селянстві, а то преці ж є живла зовсім консервативні. Наконець додам то, що они вже навіть *в інтересі безпеки і розвою своєї народности, мусять найбільшу вагу класти на розвій економічний селянства і міщанства*, – однак ж того розвою глядять не дорогою радикальною, але дорогою поступенного розвою, одвічаючою характерови народу, его замилюваню в індивідуалізмі, дорогою, яку історія его ему витичила.

Отже, зібравши то все, кажу: *Програмою тих русинів єсть: признаване самостійности своєї народности і свого язика і особливша дбалість о свій язик і свою народність, – вірність для австрійської держави і панучої династії, – вірність для греко-католицької Церкви, умірений лібералізм* (а він нехай не разить і найзавзятійших консерватистів⁷², бо власне лібералізм в'яже їх ще більше з державою австрійською, в котрій же єсть конституція) – *і, наконець, старанє о розвій селянства і міщанства*.

З сего отже видко, що русини зовсім не є небезпечним живлом, а противно, що кожде правительство австрійське, котре не єсть правительством якихсь спеціальних інтересів, але правительством інтересів загальних, повинно нарид такий якнайбільше підперати, а коли може русини в Австрії є народом слабшим, як декотрі інші, то вже їх географічне положене і етнографічні відносини надають їм такої ваги, якої не має і не оден инший нарид, котрий більше податків платить і більше послів висилає до державної ради.

Я маю ще тільки довір'я до вис[окого] правительства, що відкликаючись до него: нехай оно вгляне глибше в руську справу, а як се зробить, то прийде певно до того, що оно не буде так як тепер в нашім краю опиратися тільки на одній підставі, але на двох. Бо тепер оно стоїть так, як коли б чоловік, маючий дві ноги і дві сильні підстави для них, стояв тільки на одній нозі і опирався тільки на одній підставі. Я не хочу, однак, тратити надії, що ті обставини зміняться, що правительство таки прийде до пересвідчення о лояльности русинів, о їх значіню для краю і держави, і що своє поступуване приложить до того, а тогді може бути певним, що ми забудемо на ті прикrostи і кривди, яких ми в останних часах дізнали, *а забудемо їх в загальнім інтересі краю і держави*. А та зміна в системі

¹⁾ «Біля Тебе, найсвятіший Пане, стоїмо і стати бажаємо» (польск.). – Ред.

правительственній не повинна залежати від того, яке єсть те правительст-во чи консервативне, чи ліберальне, чи централістичне, чи автономічне: кожде австрійське правительство повинно супротив так наскрізь лояльного і своїми найжизненнішими інтересами з австрійською державою зв'язаного народу, оказувати повну зичливість».

Відтак, звернувся п[осол] *Романчук* до польських послів і сказав між іншим:

«Сім літ тому, я в одній з перших моїх промов відозвався до вас, панове, відкликуючися до вашого почуття справедливости, і просив щоби ви змінили ваше поступуване супротив русинів, і запевнив вас, що лучші наступлять відносини між обома народами. Ви приймали ті слова, правда прихильно, але – вибачте за сей вираз – поступали супротив нас не щиро. Много слів солодких чули ми від вас, але коли приходило до якого діла, то годі було що побачити. Для того змагалось і росло огірчене – і огірчене йде все дальше, а оно не виходить на користь ані нашу, ані вашу, ані краю, ані держави. А пре ці ж відносини між нами не повинні бути того рода, щоби не могла наступити якась зміна на лучше. Чи ми може дійсно жадаємо від вас, – як-то ви нам часом закидаєте, щоби ви йшли за Сян або за Вислоку? Коли вже ту єсьте, то оставайте здорові! Чи ми може жадаємо від вас, щоби ви зреклися прав своїх в нашу користь, щоби ваші школи були зрущені, щоби в урядах на місце польського язика був заведений язик руський? Ми того не жадаємо. Ми кажемо: Уживайте собі свого польського язика в школах, в урядах і судах, уживайте своїх прав, а навіть привілеїв (оскільки ті для нас прямо нешкідливі), але допустіть, щоби і ми таких же прав уживали. Маєте ви польські школи, дозвольте щоби і ми мали свої руські школи; маєте польські гімназії – нехай будуть і руські; єсть польський язик в урядах і судах, – нехай буде по при нім також і руський язик, є польські написи на урядах, – нехай будуть також і руські написи: під орлом австрійським повинні поміститися одні і другі в згоді. Так само від правительсва не жадаємо, або оно для нашої приязни зреклося приязни для поляків. Я не кажу: «Високе правительство! маєш до вибору іти з одними або другими». Коли наступила зміна в політиці поляків і поляки перехилилися до Австрії, ми задоволені були з того, що Австрия позискала собі нову підпору. Але я жадаю, щоби держава для приятеля нового не покидала старого, щоби правительство ані поляків, ані русинів не відкидало, тільки щоби відносилося з рівною прихильністю до одного і другого народу.

Як мої слова будуть прийняті правительством і високою палатою, того не знаю. Супроти вас, панове, скажу тільки: *Хочете згоди – то ми до згоди все готові*; а коли хочете конче борби, ми підоймемо борбу. О ласку просити не будемо, борби не страхаємося, згоду приймемо радо. Я скінчив».

Промови п[ослів] Телішевського і Романчука були такою важною заявою, якої русини не зазнали від р[оку] 1848-го, заявою тим важнішою, що она вийшла від руських послів, і була проголошена перед лицем правительства і заступників цілого краю. Справедливо написала «Nowa Reforma»: «Przemówienia Teliszewskiego i Romańczuka miały pierwszorzędną polityczną doniosłość. Ze wszystkiego, co rusky posłowie w ostatnich latach wypowiedzieli, dzisiejsze dwie mowy były najpoważniejsze i co do wrażenia na polskich posłów najdonioślejsze»¹⁾. Київська українська громада дізналася про ці події в галицькій соймі, як мене запевняв проф[есор] В. Антонович, з «Nowo-ї Reform-и», і оцінила сю програму зовсім розумно, що она відноситься до Галичини» (про що опісля дещо більше напишу).

Що ся заява руських послів мала справді таку велику вагу, бачимо із того, що опісля в загальній розправі бюджетовій виступив намістник з заявою від правительства.

«Голоси поважних руських послів, – промовив намістник, – котрі відозвались при нагоді загальної розправи над бюджетом краєвим, спонукують мене забрати голос, бо не хочу полишити тих слів без відповіді.

Передовсім мушу заявити, що се зовсім хибний догад, мовби правительство з розмислом і систематично укорочувало або стісняло народности руській ті права і свободи, котрі з ласки наймилостивійше пануючого нам Монарха дісталися вчасти без виїмки і ріжниці всім народам, остаючим під Ёго скиптром. Противно, *правительство бажає, щоби кожда народність розвивалася свободно в границях і рамках конституції. Не дасться заперечити, що ті наміри правительства стрічають часами трудности, викликані недостачею виrozumілости або неясним поступованєм.*

Маєте, панове, можливість розвивати руську народність яко таку в Австрії в напрямі згіднім з ідеєю державною на основі привязання і вірности до трону і держави та на засадах лучности з католицьким світом і західною цивілізацією.

Ті засади мусять бути не лише завсігди ясно висказані, але і ясно, щиро та й з доброю вірою практиковані, і для того *потрібно рішучо отрястися і увільнитись від усього, що, як самі зазначаєте, ествує, а розвоєви руської народности на основі чисто австрійській перешкоджає, – треба боротись зі всіми, котрі допускаються в тім взгляді якихсь суперечностей або неясностей.*

¹⁾ «Промови Телішевського і Романчука мали першорядну політичну вагу. Із усього того, що висловлювали русинські послы за останні роки, сьгоднішні два виступи були найсерйознішими і щодо враження на польських послів дуже важливими» (польск.). – Ред.

Отже, поважні панове, той брак ясности єсть одною трудностю.

Другою трудностю є прояви виказуючі *недостачу доброї охоти до спільного життя двох народностей*, котрим доля присудила жити на одній землі.

Коли правительство має з одного боку без сумніву обов'язок боронити права меншостей перед більшістю, то з другого боку мусить правительството не менше числитися з тою більшістю і рішучо мусить старатися о то, щоби в тім хороненню прав меншостей брала більшість живу і чинну участь. Але ж се послідне можливе лише тоді, коли меншість у своїх чинах і словах, у своїм діланю і змаганях показує *прихильність, вирозумілість і сильне стремліне до спільного життя і спільної праці для добра держави і краю*.

Сі два оклики, о котрих я висше говорив, а іменно прив'язане до династії і держави, *а осуджене і еліміноване з посеред себе всего, що хоч би лише позірно тому не сприяло, з другої ж сторони оклик згоди, єдности і спільної праці*, – ті два оклики нехай вас, панове, з'єднають під проводом князів Церкви руської в Галичині, *а рух такий знаменито улєкшить правительству задачі і обов'язки, до котрих почуваеться*. Правительството повитає такий рух з радістю, а коли говорю о правительстві, не потребую додавати, що такий рух буде міг числити і на мою прихильність.»

Посол Січинський зазначив у своїй промові, що головною точкою програми русинів - австрійська державна ідея, і що нарід руський готов до жертв для сеї ідеї, позаяк в Австрії засвітала ему вперше красша доля. Русини мають в дечім жаль до Австрії, але готові се забути, і почати новий рахунок. Бесідник уважає теперішню хвилю єдиною може нагодою, в котрій русини повинні сказати рішуче слово, щоб Австрія могла обрахувати свої сили. Зазначивши самостійність і окремішність руського народу від польського і московського, говорив п. Січинський дальше:

«Того висказаня може від нас для ясности, для спрецизованя і означеня положеня і становища нашого, держава і суспільність жадати. Кожда політична партія, кождий нарід, кожда одиниця, котра в політиці хоче слово сказати, мусить вибирати серединки, котрі ведуть до ідеалу, до ціли. То перша вимога не тільки розумного життя приватного, але й перша кардинальна засада розумного поступованя політичного. То розумне поступоване політичне кладе на всі ті чинники, котрі мають взяти в руки розвій руського духа і життя в краю, конечність і обов'язок поборювати ті змаганя, котрі хочуть той руський нарід, здушивши его, дати ликнути польській національності, пануючий в краю. Рівна конечність і обов'язок поборювати тих, що стративши віру і надію в будучність Руси, здеморалізувавшись, хочуть віддати Русь опирови всеросійському на жир

і поталу. Ті оба змагання мусять стрітити не тільки протест зі сторони тих, котрі цілою душею люблять Русь, щиро журяться єї судьбою і в серцю голублять єї ідеали, мріючи хоч в сні, о золотій будочности світлої слави Руси. Всі чинники державні, краєві і суспільні повинні получитися, шоби улєкшити патріотичну роботу тим, що стоять за програмою свобідного розвою в Австрії руського народу, відрубного яко національна індивідуальність. Ті, що тому розвоєви кладуть перепони, заслугують на осудженє, з якого-небудь би стану, народу і верстви рекретувалися ті противники.

Ведемо борбу о права, бо ті нікому не даються задармо, і треба їх здобувати; не хочемо ласки, даровизни, хочемо щоб то, що нам належиться, було нам дане, але в такий спосіб, щоб ми мусіли перестати о більше упоминатися. Не знаємо границь домагань: «доти, а дальше ні». Одиною границею наших домагань і жадань єсть тільки державна австрійська ідея, – инчої границі не знаємо. І коли наша програма дізнає одобрєня корони, опіки з сторони правительства і щирої підпори від інтелігентних чинників і патріотичних з посеред нашої руської суспільности; коли дізнаєть програма наша не легковаженя і рівнодушности, але щирого почутя, вирозумілости і сердечности зі сторони світлійшої части і патріотичної польської суспільности, – тоді в недалекім часі не будем боятись мари панрусизму. Не будем потребувати боятись і Австрия, щоб русини в хвилі найбільшої грози не відступили від неї.

Ми розуміємо се дуже додре, що хвиля теперішня дуже поважна. Ми знаємо з історії, що як між народами, так і недавно у вас ті, котрі перші сказали: «Геть з усякими мріями! Грунт реальний най стане підставою нашої політики! На нім стоїмо і стояти хочемо» – що ті не дочекалися узнаня і вдячности зі сторони ровесників з суспільности польської; ми знаємо, що тепер ще назва їх єсть посміховищем. Ми за крок наш хочемо odium¹⁾ взяти на себе; не боїмося одвічальности перед руським народом і перед історією. Нічого не бажаємо, тільки свобідного розвою руського живла, *щоб ту[т], в австрійській Руси, утворився осередок, до котрого би гравітувало руське тіло і руська душа*, чи она на Буковині, чи на Угорщині, чи в Галичині, чи за кордоном. Ми бажаємо, щоб Австрия могла числити на наше співчутє і заінтересованє єї силою і будучностю, а те, що висказуємо, те висказуємо з глибини пересвідченя, настрою і чувства народу. Сільський люд так глибоку чує лояльність, що хоч би вся інтелігенція пішла в инчім напрямі, народу ніхто з тої дороги не зведе.

Ще кілька слів відповім п[ану] намістникові. Він зачав від того, що заперечив категорично, будь-то нарід руський в Галичині дізнавав

¹⁾ «Ненависть» (лат.). – Ред.

упослідження зі сторони правительства і трактований був не на рівні з іншими народами. Панове, то сумна історія – та, що за нами! Для того, що днешню хвилю уважаю за торжествену, не хочу мутити її споминками і рекрімінациями з минувшини. Най она найборше піде в непам'ять, най не згадуєся при уложеню наших відносин чи до правительства, чи до суспільности польської.

Ще раз відзиваюся до Австрії: інтерес корони, інтерес династії і інтерес Австрії, інтерес цивілізації вимагає конче, щоб Русь в Австрії віджила, аби живло, котре тільки витревалости показало у так несприяючих обставинах, не затратило своєї національної ідеї. Тому живлу треба прийти з допомогою, взяти его в опіку а не здавати на ласку і неласку більшости, – тоді і державна австрійська ідея зискає союзника вірного і щирого.

Я скінчив би, коли б міг не промовляти в одній особі яко посол і священник. Ту точку лишив я на послідне місце, щоб остане вражине за собою лишила. Я сказав, що підозрівано нас о нещирість для католицизму і Риму. Кажу отверто, кажу, не закриваючи нічого, що нарід яко такий, що люд сільський і інтелігенція прив'язані до Церкви і обряду так, що зміна самого обряду у нас почитаєся майже за злочинство. Вірою і обрядом злучені ми і зв'язані з Європою, і Україною. Питаються: чому то прив'язане ваше не об'являєся з такою щиростю, як у суспільности польської? Панове! оно об'являєся, але того голосу не чути, бо его заглушає загальний крик майже в цілім краю: «Неправда, ви всі шизматики!» А коли покликується на поступки одиниць, священників, то будьте переконані, що коли були виїмки, то так маленько, що можна б почислити на пальцях одної руки. Духовенство руське стоїть кріпко при Церкві, при католицизмі і апостольським престолі, а стоїть тим кріпше, що руське духовенство, зв'язане конечно з ідеєю національности, видить в католицизмі підпору і оборону національности. Ріжниця обряду дає нам і оден момент більше національного відріжнення від польського народу. Віра католицька дає також оден момент більше до національного відріжнення руського народу від московського. В серці кожного руського патриота єсть руський ідеал. Русин мусить бути з конечности добрим католиком, а щирість до католицизму мусить бути у народу руського тим більша, що руський нарід, а особливо ті, котрі его провідниками, знають, мусять знати, де і чого ідуть і приспособитися у всі оружія, щоб розіграти борбу між Заходом і Сходом. Панрусизму від православія відділити не годен; то є понятя, котрі взаїмно доповняються. Жаден руський патриот не може солідаризуватися з ідеями, котрі ведуть до затрати заборол націоналізму; заборолом Руси була і єсть історична руська Церква. Між православ'єм руським, тим *православ'єм*, за котре тисячі полягли, а *царослав'єм*, то така ріжни-

ця, що її лише той затаїти може, котрий спекулює на несвідомості. А коли хочете доказу, що *царослав'є не по нутру русинови*, то зверніть вашу увагу на той об'яв, котрий відбувається на Україні, н[а]п[риклад], штундизм. Що єсть той штундизм? То протест руського генія народу против царослав'я. Який вплив зробить той рух релігійний руський на суспільні і національно-політичні відносини, того предвидіти і відгодати не можна. Але то єсть факт, що *генієви руському не до серця царослав'є*.

Запевняю вас, що я не мовив *zum Fenster hinaus*¹⁾, не для з'єднання собі прихильности або ласки. «Я же сказахъ, сказахъ», я сказав для того, бо обставини так зложилися, що змусили мене, аби я те, що в серці яко найсвятійший ідеал крию і тільки перед найблизшими приятелями політичними виявляв, – голосно і явно висказав. Я за кожде слово беру на себе одвічальність. Вас прошу, щоб ви так само поважно трактували ту справу, як я її поставив.

Позвольте сказати ще послідне слово. Нехай Бог боронить, коли би хто ту справу трактував з цинізмом. Най Бог боронить нас і вас, щоб дневникарство важилося ту рану, котра нас і вас болить, а котру я перед вами отворив, діткнути студеною рукою і студеним серцем. *Вирозумілости багато, а також витривалости і з нашої, і з вашої сторони потреба, а та справа так важна для держави, для нас і для вас, добре уложиться» (Браво!)*

Промови п[ослів] Романчука, Телішевського і Січинського зробили велике вражінє в соймовій палаті і не остали без відгомону. Опріч вгорі поданої заяви намістника, відозвались з польської сторони голоси, прихильні руській справі, хоча не збувало і на противниках (як, н[а] пр[иклад], п[осол] Козловський).

Між иншими п[осол] *Мадейський*²⁾ промовив: «Оден з руських бесідників розвинув програму, котрої мають придержуватись в будучині, а се єсть лояльність для держави, вірність для католицької Церкви. Се є і підвалини польської політики, тож витаємо їх радісно. Відносинам з поляками присвятив бесідник менше місця, і слушно, бо нас лучила довголітна історія і однаке становище історичне, тож і не можна їх полагодити кількома словами. Виказано правдиві причини, чому поляки ворожно виступали проти русинів, а то тому, що проводирі хотіли руський нарід асимілювати з московським. Такого змаганя не могли поляки підпирати, лише мусіли поборювати, та те саме робитимуть і в будучині. Але відколи визволенося з того, коли інтелігенція як в Галичині, так і в Україні прийшла до самосвідомости, від тоді радо поляки допоможуть русинам видвигнутись.

¹⁾ «На вітер» (нім.). – Ред.

²⁾ Опісля австр[ійський] міністр просвіти. [– Ол. Б.].

Не сказав бесідник, хто стоїть за тою програмою, чи всі члени «Руського клубу»? Поставлена програма була додатна, тож мусів, той, хто її ставив бачити, що лише тою дорогою можна дійти до цілі і поборювати всі супротивности. Що ся програма подибле противників у самім руськім таборі, се знаємо, бо сказано, що ще інші перешкоди ставляються руській народности.

Ми возьмемось помагати русинам побороти сі перешкоди, але ми хочемо, щоби приклонники сеї програми пішли з нами разом. Ми бажаємо, щоби чим скорше взялися до роботи в тім напрямі, щоб ся програма розповсюдилась по краю і найшла між руською інтелігенцією підпору. А тоді ми підпомагаючи, зійдемося на полі праці для краю і держави».

Промовляв також з польських послів *Щепановський* і заявив від себе, що пізнав чимало русинів, котрі змагали до своїх цілей з любов'ю і саможертвою так, що треба перед ними склоняти чоло. Русинам треба здійснити їх домагання по справедливости. Між поляками а москалями є пропасть, а так само між московським і українсько-руським народом, а се не для племінної ненависти, але се є боротьба ідей. Треба отже русинам дати се, чого домагаються.

Так само звітник бюджету пос[ол] *Білінський*¹⁾, з вдовolenем прийняв до відома заяви руських послів.

День 26 н[ового] ст[илю] падолиста додав ще більше світла проголошеній програмі п[осла] Романчука, котра тим ясніше відбивала від хитрої промови представника москвофільської кліки пос[ла] *Антоневича*. По проголошеню програми навіть деякі послы москвофіли звернулися в першій хвилі з ґратуляціями до п[осла] Романчука. Але опісля почулися неначе б заскоченими і обидженими сею заявою і вибрали п[осла] Антоневича своїм речником, щоби відповів п[ослу] Романчукови. Не мав він настільки відваги, щоби явно виступити проти програми п[осла] Романчука і прямо заявити себе «обединителем», отже учепився формального боку, що п[осол] Романчук не подав своєї промови до одобреня посольського клубу. Романчукови поручив клуб промовити в бюджетовій розправі, а що п[осол] Романчук нічого нового не висказав, тільки проголосив давно визнавані галицькими русинами-народовцями засади і то в імени своїм і товаришів-однодумців, отже не було до того потреби. Мимо того Антоневич назвав се поступованем нечестним, закидаючи пос[лу] Романчукови і єго товаришам-однодумцям ренегатство і «предательство». Відтак впевняв, що *не було потреби* покликуватися на лояльність, хоч були процеси політичні, котрі на єго думку нічого не виявили! На останку п[осол] Анто-

¹⁾ Був опісля двічі австр[ійським] міністром скарбу, а раз спільним міністром скарбу⁷³. [– Ол. Б.].

невич заявив себе противником української літератури, бо она тхне Женевою⁷⁴ і задля того-то він і єго прихильники думають над тим, щоб народні читальні позачиняти, бо там втискаються злі живла, а вихвалював «Общество ім. Качковського», котре здобулося на таке вгорі вже обговорене «історично-політичне д'їло», як історія С.А. Дуди!

Промова п[осла] Антоневи́ча націхована доносами і видумками ви-кликала заяву *митрополита д[окто]ра Сембратовича*.

Заява митрополита була многоважна. Передовсім зазначив митрополит, що руський нарі́д сеї програми держався і держатиметься, значить *ся програма не є нічим новим, а тільки проголошенем тих підвалин нашо-го національного життя*, які поклали наші патріоти в 1848 р. і на яких опирався загал русинів, а іменно русини-народовці. Дальше зазначив митрополит, що треба просвічувати руський нарі́д в рідній єго мові, отже тим заложив протест проти московцєня нашої мови і літератури і впроваджування якого-небудь «язичія». Обопільні відносини між русинами і поляками повинні бути щирі і сердешні і обі народности краєві повинні собі обопільно помагати. На останку заявив *митрополит іменем своїм і своїх товаришів-владик* (хоча неприсутних), що годиться і прилучуєся до програми, проголошеної п[ослом] Романчуком, значить, *став під стяг національно-політичний, вивішений головою «Руського клубу» послів. «Всі, котрі сеї програми тримаються, – закінчив митрополит, – не є ренегатами або відступниками, а хто єї не прийме, той не має місця на нашій Галицькій Руси. Може де инде буде мати місце, але не у нас».*

Серед того торжественного настрою, який запанував в палаті соймовій наслідком заяв п[ослів] Романчука, Телішевського, Січинського і митрополита, роздався опрiч бесіди з москвофільського боку п[осла] Антоневи́ча також противний голос з *радикального боку п[осла] Окуневського*. П[осол] Окуневський забув, що він не єсть в соїмі заступником радикальної фракції пп. Франка і Павлика, а є послом сільських громад, вибраним голосом виборців-священиків і селян, котрі дорожать предківською вірою та Церквою. Отже зовсім безтактна була єго заява, що він під прапором митрополита не піде, бо яко посол присутний соймовим засіданням чув певно добре, що не митрополит, а посол Романчук виступив з прапором, а *митрополит опісля заявив, що прилучуєся до проголошеної п[ослом] Романчуком програми*. Авжеж настілько знання обставин нашого життя народного повинен був мати, що духовенство в національнiм розвитку руського народу має і повинно мати важну участь⁷⁵. Заява п[осла] Окуневського, що сей єго погляд єсть особистий, була зовсім неумісна, бо він у соїмі засідав яко заступник сільських громад.

Проголошена п[ослом] Романчуком програма вже з [першої хвилі] не остала без наслідків, бо на останнiм засіданню соймової сесії дня 29 н[ово-

го] ст[илію] падолиста, коли митрополит висказав бажанє, щоби правительство при закладаню нових гімназій узнало потребу заснованя нової гімназії руської, дав намісник вдоволяюче поясненє. Рада шкільна, запевнив намісник, буде старатися щиро і справедливо перевести ухвали соймової шкільної комісії, щоби устрій утраквістичний щодо язика викладного, заведений на II і III курсі в мужських семінаріях учительських (у Львові, Станиславі і Тернополі)¹⁾, перевести також і на I курсі, і щоби крім того поступенно впровадити утраквістичний устрій щодо викладного язика в женських семінаріях у Львові і Перемишлі. Щодо побільшеня гімназій запевнив намісник, що *правительство узгляднить і ті бажаня русинів, і они стануть дійсними в будучині при підпорі соймової палати.*

При закінченю соймової сесії 29 листопада 1890 р. відповідав намісник гр[аф] Бадені на промови послів і звернувся також до п[осла] Романчука отсими словами: «Скоро в[исоко]п[оважний] посол Романчук відозвався до мене, позвольте, щоб і я ще кількома словами звернувся до него. Обопільні виясненя в сих останних днях в сій Високій Палаті між нами обмінєні, будуть, як сподіваюся, мати добрі наслідки. Моя надія опираєся не тільки на тім, що я вже висловив у сій В[исокій] палаті, але також на сім, що ми всі тут, як єсьмо обопільно ніяких інших зобов'язань не робили, як тільки сі, котрі ми з відкритим шеломом обопільно в сій В[исокій] Палаті висловили». (Славно!)²⁾

Проголошенє програми русинів-народовців устами п[осла] Романчука в соймовій палаті має історичне значінє і не остало без важних наслідків в національнім і культурнім ровитку руського народу взагалі а особливо не остало без впливу на уладженє межинародних відносин у Галичині і Австрії. Не тільки уся суспільність руська і польська живо цікавила[ся] сею справою, але про неї заговорили усі днівники австрійські, розумієся, кождий із свого становища, а навіть заграничне днівникарство нагадало собі русинів і стало пильно слідити за ходом справи, викликаної сими подіями в галицькім соймі. Само про себе розумієся, що найзавзятійше виступили проти програми п[осла] Романчука часописи, що стояли супроти русинів на становищі повного переченя або використовували силу русинів задля своїх цілій. Найзавзятійше накинулась на п[осла] Романчука «Червона Русь» і такі московські часописи, як «Кієвлянинъ», «Моск[овские] Вѣдомости» і т[ак] д[алі]. Ім вторував радикальний «Народ» і «Kurier Lwowski» та дрібонькі псевдodemократичні часописи, як «Trybuna»

¹⁾ В тих семінаріях на II і III р. викладано математику, історію природи і господарство укр[аїнською] мовою, всі інші предмети по-польськи; в низших клясах мужських семінарій і в усіх клясах женських семінарій викладано всі предмети по-польськи. [– Ол. Б.]

і т[акі] і[нші], котрим вигідно було нічим збувати русинів, обвинувачуючи їх з одного боку о москвофільство, з другого «niebezpieczne dążności społeczne»¹⁾. До сего хору прилучилася «N[eu]e fr[ei]e Presse», для котрої русини були добрим орудем, щоби піддержувати своє централістично-опозиційне становище. «Червоная Русь» розписувалося про «предательство» на ноту промови п[осла] Антоневича, а «Народ» та «Kurjer Lw[wowski]» подали руку «Червоной Руси» і п[осла] Романчук[а] та стоячих за ним русинів-народовців називали руськими станчиками, а его програму клерикальною, сервілістичною неначе б то п[осол] Романчук «za ochłapy»²⁾ занапастив руську справу. Вони запевняли що тільки борбою можуть русини добитися своїх прав, хоча п[осол] Романчук і его товариші [зо]всім не покинули опозиції, а не робили опозиції лише для опозиції безглядної. Інші газети, як «Dziennik Polski», а по части «Gazeta Narodowa» віднесли до сеї справи недовірливо, добачаючи в сім якомсь урядове змагане супроти або бодай без поляків. Москвофільська кліка розвела агітацію по краю проти програми п[осла] Романчука і розпочато на тій основі змаганя подала руку «русько-українській радикальній» фракції, щоб у каламутній воді ловити рибу. Знайшлися і у віденській «Січі» і у львівським «Академічним братстві» люди, що не соромились подати руки з одного боку відомим огнищам москвофільства, як віденська «Буковина» і львівський «Академічний кружок»⁷⁷⁾, а з другого боку гофратови Ковальському і его віденським одностудцям, щоби виступити проти п[осла] Романчука і русинів-народовців.

Віденській «Січі» забажалося саме під кінець 1890 року відновити *товариські зносини* з московською «Буковиною», котрі були зірвані від часу ювілею Мікросича в листопаді 1883 р. через те, що тодішній голова «Буковини» Володимир Ф. Дудикевич безлично заперечив самостійність українсько-руського народу і Сибір указав яко «хорошую страну для заблуждающихся сепаратистов». Цікаве світло кидає на погляди і засновки радикалів пояснене подане головою «Січі» *Володимиром Лаврівським* про віднову сих взаємин між «Січю» а «Буковиною». Літом 1890 «Січ» зірвала зносини з польським товариством «Ognisko», а намість того нав'язала зносини з «Буковиною» а то «через те, що в нім взяв верх клерикалізм та польське станчиківство, напрямки почутні для руської народної справи. Далі січовикам стало ясно, що розділ інтелігенції нашої на дві *партії політичні* – неполітичний. Русофільство нашої інтелігенції, як пише В. Лаврівський («Народ», 1891, с. 25 і сл.), на провінції ограничилося виключно (?) на спорах літературних, а оплачуване рублями

¹⁾ «В небезпечних суспільних нахилах (схильностях)» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «За шматок поганого м'яса» (польськ.). – *Ред.*

ограничуєся до невеликого числа одиниць, отже, ясно стало січовикам, що політичного русофільства в Галичині поки що нема (?!) – а даліше виводив В. Лаврівський, що *спільна* акція русинів (з москвофілами) супроти польської шляхетчини конче потрібна». Сей крок «Січи» оправдує Лаврівський тим, що нібито оба товариства мали стати на *ґрунті демократичнім* («Буковина», котрої відомий тоді вже як платний підручник російський – д[окто]р Дудикевич був головою – а демократизм!!) Внесене віднови зносин «Січи» з «Буковиною» вийшло від «січовиків» – радикалів, котрі тоді верховодили в товаристві. Загальні збори членів «Січи» пристали на се внесене певне не догадуючись, яким способом радикали стануть переводити в дійсности сі *товариські зносини* з «Буковиною». Та не довго треба було ждати, щоби переконатись, на що радикалам потрібно було віднови тих *товариських зносин* з ворогами народної українсько-руської ідеї.

Небавом по проголошеню послом Романчуком у львівськїм соймі національно-політичної програми зібралися «січовики» на вечерниці та й запросили «буковинців». По відчиті почався комерс, а голова «Січи» п. Лаврівський, виступив з політичною бесідою, виміреною проти посла Романчука та его товаришів і взагалі проти народовців, закидаючи їм сервілізм і прозиваючи їх «станчиками». Членам московської «Буковини» дуже сподобалася лайка п. Лаврівського на народовців і постановили ужити чим скорше «січовиків» орудем для своїх протинародних цілий. Зараз на другий день скликані загальні збори членів «Буковини» радо годяться на віднову зносин з «Січею», а потім «буковинці» вкупі із запрошеними «січовиками» засідають до комерсу і головою комерсу вибирають В.Ф. Дудикевича, того самого, що то в 1883 році «січовиків»-сепаратистів виправляв у «хорошую страну Сибір!» На тім комерсі, як запевняє Лаврівський «січовики висказали ясно свої погляди на правдиву (sic!) *ідею націоналізму* малоруського (!) в Галичині, після чого ще яснійше стало, що остатний виступ народовців є крайно шкідливий для тої ідеї» (ibid). В.Ф. Дудикевич забирає слово і закінчив свою промову окликом: «Проч з Романчуком, Січинським і Телішевським!» (бо як они сміли проголошувати в соймі окремішність національну русинів-українців!), а «січовики» проти сеї промови Дудикевича не висловилися. На довершене тої згоди оден «січовик» написав ще широкий звіт з усього того до «Червоной Руси!, (імовірно В. Будзиновський).»

Не вдоволяючися ще тим, деякі «січовики»-радикали в порозуміню з В.Ф. Дудикевичем, скликали письменно віденських «русинів» на приватну нараду на вечер 18 н[ового] ст[илію] грудня до реставрації Штайнера, щоби нібито всі русини віденські запротестували проти програми,

проголошеної послом Романчуком в соймі. Але се змагане не повелося: приватна нарада, котру «радикали» і «об'єдинителі» хотіли піднести до значіння «віча» всіх віденських русинів, не вдалася. «Січовики»-радикали хотіли, щоби послови Романчукови висловити заяву «за програму»; В.Ф. Дудикевич і другі об'єдинителі не вдоволилися тим, а хотіли ухвали, що пос[ол] Романчук допустився «зради»; а гофрат Ковальський вніс, щоби запротестувати проти «поведеня посла Романчука». На тих зборах реферував *Вячеслав Будзиновський* про події в соймі і відчитав свій «Отвертий лист до суспільности руської», котрий відсвічує дивоглядність політичних поглядів автора і его товаришів і тому подаю тут его зміст (гл[яди] «Народ», 1890, с. 27): 1) Ідея програми п[осла] Романчука і тов[арищів] *противиться правдивій ідеї національній малоруській (sic!) і є ворожа розвоєви нашого народу*, бо стремить до політики централізаційної австрійської, а не до виробленя відносин таких, котрі б позволяли нації нашій *розвиватися* в напрямі економічним т[о] є[сть] до *самоуправи національної* (право державне); 2) програма угодовців *спиняє (?) втворенє у нас правдивої ідеї національної*; 3) програма ся *забороняє (?) русинам не гр[еко] католикам т[о] є[сть] русинам інших конфесий і безконфесийних* (котрих істноване запоручено основними законами і стверджене нашою дійсністю), *приступу (?) до життя політичного*; 4) програма *народовська переводить народ наш з становиська опозиційного в табор правительственний*, чим спиняє розвій наших політичних сил, бо ж зовсім природно (!), що ті сили можуть виробитися тільки в боротьбі о права свої а не серед ледачого (!) вичікування того, що дадуть. Програма та не відповідає також сучасному становиську нашому, в котрім ми не видимо запоруки, що нас правительство яко зглядно слабих шанувати, по-приятельськи з нами обходитися схоче. Додати треба, що все, що ми доси здобули, здобули тільки завдяки нашому опозиційному становиську; 5) *Спосіб переведеня тої програми послами*, що де facto чинили меншість в клубі руськім, *не годиться з етикою та вихованєм (?) парламентарним*.

Вячеслав Будзиновський завзято виступив проти становища занятого п[ослом] Романчуком і поставив внесене на уділене нагани п[ослу] Романчукови. Печатав також статі в «Галицкой Руси», на що вельми ремствував М. Павлик і називав се деморалізацією, що радикали роблять спілку з москвоф[ільським] дневником а в листі до Драгоманова з 6. II. 1891 висловився про его статю надіслану до «Народа», «що написана була безграмотно. – Крім того, у него все теоретичне, не пережите. Зрештою, він ніколи не листуєся з товаришами серйозно – все сміхом та крайніми вбільшуваннями, – отже, важко з ним до чого договоритись. Остаточню

й своїми тактичними помилками він багато пошкодив нашій справі і в Відні. Думав піддурити Ковальського і т[аке] і[нше], а вийшла неясність січовиків. Нарешті, треба Вам сказати, що він великий противник наряду Вашого, марксист, хоть державне право й труденько з тим помирити». (Переписка М. Драгоманова з М.Павликом 1876–1896. – Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910, с. 120).

Холодною водою зілляв голови усіх радикалів і «об'єдинителів» д[окто]р Воевідка, доказавши, що п[осол] Романчук поступив патріотично. Д[окто]р Воевідка висловив погляд, що молодежи не личить судити таких заслужених мужів, як п[осол] Романчук, а повинна пильнувати науки. Молодіж може мати радикальні погляди, однак укр[аїнський] нарід є консервативний. Зробився страшний заколот, усі старші і розважніші люди вийшли, а останні не могли згодитись на ніяку резолюцію, так, нарешті, голова наради кинув дзвінком. По 1-ій годині деякі «січовики»-радикали забралися з Дудикевичем і його товаришами до якоїсь каварні і там докінчили своє «віче».

Вислідом сеї славетної наради у Штайнера був отсей дивогляд, котрий президія розіслала до редакцій галицьких дневників:

«Віче (!) віденських русинів, котре відбулося дня 18 н[ового] ст[илю] грудня 1890 рішило заявити, що загал (?) віденських русинів протестує проти поведеня (sic!) посла Романчука і його товаришів-одномишленників в «Руськім клубі» (sic!) галицького сойму».

Звісна річ, що за «поведенне посла в клубі» ніхто инший не може потягти его до одвічальности, як тільки клубові его товариші послы або виборці, отже ціла резолюция єсть нісенітницею. «Січовики»-радикалы зовсім не придбали собі слави своїм поступованем.

Непатріотичне поступоване загонистих радикалів з «Січи» викликало межи віденськими русинами велике обуренє і они громадно підписали адресу признаня послови Романчукови.

За прикладом «січовиків» і «Буковини» нараджувалися у Львові члени «Академічного братства» з членами «Академіческого кружка» і ухвалили вислати заяву недовір'я п[ослу] Романчукови, однак, мали се вчинити окремо бо «Акад[емічний] кружок» стояв за «клерикалізмом», а «Акад[емічне] братство» за раціоналізмом в справах віри. Так, отже, многи члени віденської «Січи» і львівського «Акад[емічного] братства» не завагалися подавати руку об'єдинителям, що стояли на благодетельних фондах і змагали до знищення української народности, мови і літератури.

Можна було сподіватися, що появляться такі голоси і такі заходи противників розвитку руського народу на «народних підставах», на національних основах, одначе з того часу, як проголосив п[осол] Романчук

програму русинів-народовців у Галичині в галицькій соймі, не було дня щоби голова «Руського клубу» не дістав адреси признання з різних сторін нашого краю, з численними підписами русинів з усяких верств суспільности, котрі заявляли свою згоду з тою програмою, що викликала нове життя і запопадливий рух серед руської суспільности.

Поважні заграничні днівники (як ліберальні петербурські «Новости», «Münchener Allg[emeine] Z[ei]t[un]g») відозвалися вельми розумно про руську справу в Галичині.

Трохи з инчого боку повели річ «Новости» про ті самі соймові вчинки, що сталися в Галичині. «Новости» в ч. 321 називають ті вчинки «*подією великої ваги*» і між инчим ведуть таку цікаву річ: «Не хочемо віщувати нічого лихого, але є небезпека, що ми (Росія) замість бажаного з'єдинення двох найблизших народів опинилися на порозі *відчуження* від нас одної з найблизших кривних нам народностей Австрії – русинів. Останніми часами Австрія незвичайно зазброювалася в Галичині, але се зазброюване стратило б половину своєї сили, коли б у Галичині не перестало панувати те вороговане серед русинів, що жевріло там, дякуючи нетерпимости поляків. Під час війни з Росією Австрія осталась би в тому некорисному становищі, котре все трапляється, коли людність краю не заінтересована в побідах і торжестві даного режиму державного. Свідомий сей нагоди – австрійський уряд тепер лаштує зброю геть-геть міцнішу і могучу ніж гармати, рушниці і фортеці: він рушає проти нас (Росії) вірнопідданське почуте тої людности. Ми не дорікаємо Австрії за те, що она піклується вдовольнити і погодити інтереси всіх тих народів, що входять у склад держави. Ся політика *повна здорового розуму* і вдовольняє неминучим потребам моральности. Мудрість політична все на стороні тої системи вчинків, що єднає людність з державою, а не роз'єдняє. Система супротивна роз'єднює суцільність державну і, щонайменше примушує людність бути байдужою до державних інтересів». – Вказавши задля доводу, наприклад, Туреччину, «Новости» – далі говорять: «Австрія се вчинила бачно і розумно. – З почуття чоловіколюбства ми повинні радіти згоді поляків і русинів в Галичині; але з погляду політичного *не можемо не жалкувати, що инча держава виринає від нас той ґрунт, на котрому повинна б стояти Росія*. Росії було б вельми корисно, коли б усі слав'яне знаходили у неї «осередок» усіх своїх моральних, духовних і матеріальних інтересів. Такий потяг до Росії найпаче пожадано б було спостерегти в сусідній людности Галичини, як від русинів, так і від поляків. Досягти сего не можна тими заходами, які притьмом роблять переїзжні кореспонденти. В усякому разі умови перемінюються і вимагають пильної бачности. Те, що ще вчора було добрим, або хоч зручним, або хоч би не шкодли-

вим стає сьогодні вже не зручним»... Наостанку «Новости» признаються, що «коли ми (росіяне) віддали себе на жертву звичайної нетерпимости і своєвольства наших газетних горлачів, що *виробили «собі ремесло з систематичного ширення ненависти і вороговання так «слав'янські ручки»* може й зіллються, але не в «рускомъ морѣ», та ще й з умовою більшої, чи меншої мілини его»... Особливо важкий був неперечно голос «Fremdenblatt»-у, дневника австрійського міністра заграничних справ. В передовиці зазначив сей дневник, що іменно неясність взаїмних політичних відносин, недостача широкої і виразної вияви політичних засад, які повинні панувати в обоїпільних відносинах обох племен (русинів і поляків) до себе, були головною причиною, що не могло добре розвинути ся політичне порозумінє між русинами і поляками. «Тепер, – каже «Fremdenblatt», осягнула партія народовців, елемент українсько-руське живло в Галичині, тільки сили і самосвідомости, що може з довір'єм обняти провід руського народу і представляє також чинник, з котрим польська більшість соймова старає ся порозуміти і може се навіть осягнути, не боячись, що руське плем'я того не признасть». Подавши, відтак, хід сеї справи в соймовій палаті, кінчить дневник графа Кальнокі ось якими словами: «В хвилі, коли русини, поступаючи під прапором своїх проводирів п[ослів] Романчука, Січинського і инч[их] признаються отверто до виключно руської національної програми, в хвилі, коли они якраз через плеканє українсько-руської мови і окремішности осягають тісну опору і потрібну самосвідомість, стаються для польської більшости соймової бажаними союзниками, щоби *трудитись тільки для добра краю* і брати участь в скріпленю і у всіх тих користях, які приносять мир у краю. Може якраз з того, що русини самі в собі очистили ся і прийшли раз до переконання, хто они є, та чим хотять і дальше остати, можна з найбільшою радістю сподіватися, що й *дальше будуть плекати зближенє, котре в мірі лояльного розвитку з обох сторін проявиться* і на зверх в об'явах політичного життя. Чим більше русини рішучо хотять остати русинами, тим тривалійша і багатша в успіхи буде і в будучині ся злука, яка тепер розпочалася, *тим більші будуть они могли підносити домаганя на заспокоєнє своїх законних бажань* яко галицька народність, що на краєвій основі і на підставі державної конституції хоче розвивати і скріпляти свої власні сили. Оскільки наслідком того буде можна одній народности у важнім краю короннім монархії дати спромогу брати відповідну своїй окремішности вдоволяючу участь політичну в прилюднім житю і оскільки наслідком того русини, зазначенем свого становища в соїмі не будуть мати потреби братися до агітаційної діяльности, в котру не раз мішаються і мутні живла – розкладові – то та зміна в галицькім житю і політичній

управі Галичини *буде також і поза сим краєм коронним оцінена з повною вагою її значіння*. В міру того, як оба племена краю будуть поступати до тривкого зближення, котре знайшлося на підставі краєвих і державних інтересів, показуєса забезпеченою і користь держави, котрої сила всюди там підноситься, де незгода і сварка не розділяють серця і не вносять огірчення в душі».

Опріч сих чужих дневників віднеслися розумно до сеї справи «Nowa Reforma», а навіть краківський «Czas», що досі стояв на перечнім становищі, глянув на сі події тверезими очима. Ясне поставлене програми п[ослом] Романчуком переконало поміж польскою суспільністю навіть таких завзятих ворогів Руси, як гр[аф] Голієвський, котрий кликнув у соймі, що русинам з такою програмою належаться якнайширші уступки.

Проголошене в краєвім соймі п[ослом] Романчуком в імени русинів-однодумців програми, до котрої прилучився і руський єпископат, має історичне значінє в національно-політичнім і культурнім розвитку галицьких русинів. Доповненем сеї многоважної програми появилася «Відозва до русинів Галицької землі» в 267 ч. «Діла» з дня 9 н[ового] ст[илію] грудня 1890, котрої написане мені поручено. Після короткого погляду на політичну програму русинів з 1848 р. і єї затемнене відомим маніфестом москвофільським з 1866 р., наведена у відозві програма п[осла] Романчука. «Ся програма, – сказано дальше у відозві, – заявлена головою «Руського клубу» в імени товаришів-однодумців і підперта руським єпископатом, відповідає вповні достоїнству і потребам руського народу, бо тільки на тих підставах можуть русини дійти до своєї мети, до просвітнього, національно-політичного і економічного розвитку, добитися рівноправности, гаразду і добробиту поруч інших народів Австрійської держави. А впевняє нас у тім і заява правительства, котре устами ц[ісарсько] к[оролівського] намістника приобіцяло свою підмогу русинам і полагоду їх потреб, коли стоятимуть на сих підвалинах; упевняють нас у тім і голоси послів польського народу, котрі також прихильно обізвалися про сю програму.

Стоїмо отже на передодні важної хвилі нашого народного життя! Задачею нашою тепер: злучити до спільної праці всі сили *щирих русинів*, котрі *держаться своєї народности, своєї матерної мови* і бажають на вказаних вгорі підвалинах трудитися для добра руського народу. Ціль наша ясна, дороги наш прості. Шануючи права других, бажаємо доходити законною дорогою своїх прав, двигати наш руський нарід. Тому кличемо до всіх щирих синів матери-Руси: *Ставайте до спільного діла! еднаємося під нашою народною хоругвою!*

Се одна дорога, котра може довести наш нарід до досягнення его ціли. Тільки *на своїм питомім ґрунті* при Австрії, і в Австрії, мусять русини шукати охорони свого биту, безпеки своєї народности».

Сю відозву підписали: Сильвестер *Сембратович*, митрополит Іван *Ступницький*, перемиський єпископ Юліян *Пелеш*, станиславський єпископ Юліян *Куйловський*, перемиський єпископ-суфраган, соймові послы: Юліян Романчук і д[окто]р Даміян *Савчак*, в імени товаришів-однодумців, а від виділу «Народної ради» д[окто]р Олександр *Огоновський*, голова і д[окто]р Кость *Левицький*, секретар.

Вслід за сею відозвою скликав виділ «Народної ради» на 26 н[ового] ст[илю] листопада загальні збори, взиваючи своїх членів, щоби якнайчисленнійше прибували промовити важке слово на поліпшене долі Галицької Руси, щоби голос сего великого збору був сильний і поважний і став голосом цілого руського народу, щоби показати світови нашу народну силу, любов до рідного народу, честь і достоїнство народне! Сим зборам з оглядом на їх історичне значіне присвячу окремиий розділ.

Проголошене програми послом Романчуком мало отже тим велику вагу, що викликало поміж руською суспільністю живий рух, що справа наша по довгім заколоті вийшла знов ясно наверх як олива і що всякий щирий русин міг зрозуміти, куди ему простувати, і що й інші народи і правительства бачили, на яких стоїмо підставах.

Програма п[осла] Романчука відвіяла всяку полову, кукіль та всякий послід від здорового зерна, бо супроти сеї програми не можна вже було закриватися загальниками, що були звичайно покришкою всяких змагань незгідних з нашими щиро-руськими змаганями. Справедливо, отже, писала «Буковина»⁷⁸ в сій справі:

«Ми так звану «стару або тверду партію», котра *свідомо* притримуєся політики «Червоной Руси», котра заперечує самостійність нашого великого народу, котра заперечує самостійність нашого літературного язика, нашої прекрасної і пребагатої живої народної мови, а називає сю мову тільки поганим простим «хахлацким» жаргоном «общерусской», себто московської мови; ми так звану «стару або тверду партію», котра безлично обсміює і безчестить наших народних геніїв-поетів європейської слави, котра заїло демонструє і агітує против руської ґімназії і нашого народного театру, а натомість накидає нашому народови ему незрозуміле "язичіє", яким ніхто розумний не говорив ніколи і тепер не говорить, і тим способом спиняє народну просвіту; ми сих людей, що так негідним і підступним способом стараються лише о те, щоби наш народ щез із божого світа, та щоби занурився в московськім морі і проживав там яко вічний наймит і гельот: ми *сих людей не можемо назвати «партією» нашо-*

го руського народу, бо они, хотя й з роду русини, погордили своїм народом, прилучилися до москалів-об'єдинителів, стали отже партиєю не руського, але хиба московського народу, а тільки тоді, коли їх придусять до стіни, голосять перед світом, голосять для тих, що їх ще добре не пізнали, що они русини, аби в мутній воді рибу ловити.

Даремно чваняться сі зрадники руського народу, що сей нарід стоїть за ними, бо хотя й їм удалося збаламутити темних та незрячих, то все ж таки сі темні і незрячі наші братя остали русинами, бо в них кружить ще руська кров, бо в них б'є ще здорове руське серце, бо они все ще говорять, так як їх мати навчила, говорять своїм рідним руським словом, а не язичієм та і не по-московськи, бо у них все ще остав природний руський характер, бо они ще живють своїм житєм!

Не дивниця отже, що так звана «стара або тверда партія» підносить бунт проти повище наведеної програми, проти програми, котру їх батьки оголосили ще в 1848 році, проти програми, котру, як сказано, одобрити мусить кожний щирий русин-патриот.

Се прояснене нашої справи вважаємо *почином* нової доби в національно-політичнім житю русинів, хоча зовсім не манимося надією, щоби без труду і праці посипались для русинів всілякі придбаня. Не знеохочуймося хоч би навіть хвилими невдачами, не теряймо духа, коли може навіть і серед нас проявляться деколи сумніви, бо ідея правди вимагає великого труду, повинна собі промостити тернисту дорогу щирою, невсипучою працею. «Нас тепер чекає ще більша праця, – каже справедливо «Буковина», – ми мусимо і дальше сміло і чесно поборювати наших противників, а передовсім треба нам доконче зробити порядок у власній хаті».

Настала, отже, тепер пора гарячої народної роботи, – писала «Правда», – від котрої ні оден щирий русин не повинен рук відтягати, а послухний покликови вгорі наведеної відозви, ставати під народний стяг до пильної і сумлінної праці. Тим-то і превелику вагу мають і збори «Народної ради», котрі з одного боку дадуть нам спроможність облічити свої сили, а відтак, і вкажуть способи до переведеня організації народної, і додадуть ваги проголошеній програмі. Від доброї організації, від щирої і невсипучої праці та від вияви сили русинів, від поступованя простою дорогою проголошеної програми залежний буде і дальший успіх розпочатого діла. Не забуваймо ніколи, що *в наших головно руках спочиває доля і будучина руського народу, що всіх сил нам доложити треба, щоби здобути собі крашу будучину.*

Одначе, до успішнішого розвитку руської народности в Галичині може причинитись і краєве, і осередне австрійське правительство. Маємо

повну надію, що намістник схоче заявлену русинам, опертими на проголошеній програмі, прихильність показувати при всякій нагоді і вдоволювати їх потребам дорогою пояснень підвладним властям або дорогою власних розпорядків і пригадок вже виданих розпорядків міністерських, а крім того виеднає своїм впливом таке саме поступоване осереднього правительства супроти русинів. Так само сподіваємось, що і краєве осередне правительство возьме якнайскорше під розвагу такі потреби русинів, котрі можуть бути полагоджені тільки законодатною дорогою і предложать дотичні начерки законів законодатним тілам.

До такої полагоди потреб і бажань русинів до порішення і полагоди руської справи і уложеня мирних відносин в краю нашім, потреба також *живої участі другої народности – польської*. Одначе, нехай ся участь не буде примусова, або нещира, бо тільки щирі, сердешні відносини поляків, котрі мають і в соймі, і в державній раді, і в усіх тілах автономічних переважаючу силу, – до русинів, можуть помало вирівняти сю пропасть, яку витворила минувшина, можуть довести до полагоди руської справи, що відіб'єся своїм впливом і поза границями нашого краю. Нехай польська, здоровомисляча суспільність не дасться обаламучувати і тревожити недовареним демагогам, що їй малюють стадіонівських чортиків на стіні, нехай польська суспільність має все в тямці, що тільки *мирна, культурна праця і успішний розвиток обох народностей в Галичині* можуть і мусять вплинути на долю і будучину остальних частин як польської, так і руської народности, нехай польська суспільність має в тямці, що тут в Галичині єсть точка Архімеда, з котрої може успішно подвигнути русин свою, а поляк свою народність. Так як промови руських послів-народовців і митрополита в соймовій палаті розвіяли недовірчивість поміж польською більшстю з виїмкою неприхильних русинам одиниць, так нехай більшість польської суспільности перестане недовірчиво глядіти на русинів і, йдучи за словами п[осла] Мадейського, *нехай возьмєся помагати русинам побороти противників чистої ідеї, ворогів програми нашої, а тоді русини яко визнавці сеї програми стануть з поляками до спільної роботи для добра краю*. Нехай поляки пам'ятають, що они, яко живло у нас пануюче, повинні подати руку тим русинам, що отряслись від усього, що затемнювало руську справу. Кінчемо словами поважного голосу, зверненого до поляків в «Czas-i»: «*Chwila jest dziejowego znaczenia. Baczyc nam nalezy, aby przez niewlasciwa nieufnosc nie sciagnac na siebie odpowiedzialnosc, zesmy sic stali przeszkoda w procesie wewnetrznym, jaki sic rozpoczal w obozie ruskim nie tylko w sejmie, ale i w kraju, a siega dalej poza granice Galicyi!*»¹⁾

¹⁾ «Хвиля ця має історичне значення. Нам належить врахувати, щоб через недоречне недовір'я не накликати на себе відповідальності за те, що ми стали перешкодою у внутрішньому процесі, що розпочався у таборі русинським і не лише в сеймі, а й в краю, а й виходячи далше за межі Галичини!» (польськ.). – Ред.

Годиться тут навести також замітний голос про соймові події 25, 26 і 27 листопада 1890 р. дневника народовців «Діло».

«Преважним уступом в промові голови руського клубу, – пише «Діло» з 26.11. 1890 в ч. 257, – був уступ характеризуючий програму русинів галицьких. Потреба прилюдного оголошення програми давалася відчувати віддавна, а серед нинішних відносин Галицької Руси се було річю доконче потрібною – і вся Галицька Русь щиро подякує п[ослу] Романчукови за те, що перед форум сойму краєвого і при репрезентанті правительства австрійського надав справі руській ясні очерки, а тим самим застерігся в імені Галицької Руси від всяких інсинуацій звертаних до загалу чи то інтелігенції руської, чи народу. Се заявлене п[осла] Романчука має преважне значінє для Галицької Руси в відносинах єї як до правительства, так і до противників єї національного і культурного розвитку, бо по сім заявленю ніхто не посміє ідентифікувати з загалом русинів галицьких такі одиниці, кружки чи фракції, котрі своїми чинами компромітують Русь Галицьку в яким-небудь напрямі. Крайний був уже час на прилюдне заявлене при такій обставині, як вчашна дебата бюджетова в соймі, що загал руської інтелігенції і руського народу не має нічого спільного з тенденціями всякого рода «об'єдинителів» та з програмами фракційними (тут має на думці програму русько-укр[аїнської] радикальної партії), стоячими в суперечности до програми вказаної русинам галицьким фактичними нинішними обставинами політичними з одної сторони, а почутєм нашого достоїнства народного, почутєм нашої самостійности національної, свідомостю наших потреб національно-політичних та культурних і досвідами з історії – з другої сторони ми не можемо заручити, чи против ясного заявленя п[осла] Романчука не дасться почути зойк люти і розпуки із сторони тої фракції, котра не признає самостійности народности руської, – може бути, що орган тої фракції закине п[ослу] Романчукови «непатріотическое поведеніє», як закинув уже «нѣкоторымъ» послам «Руського клубу» (народовцям) з нагоди голосованя за законом санітарним нібито за концесії на конто виборів до держ[авної] ради а навіть презенти на Куликів¹⁾, але той зойк люти і розпуки був би зовсім натуральний, бо звісна річ, що рибу ловити найлучше в воді – каламутній. Ми розуміємо, що для тої фракції дуже вигідно, коли єї поступки, компромітуючі Галицьку Русь і згубні для Гальцької Руси, ідуть на рахунок загалу русинів, – але ж для Галицької Руси, для загалу русинів, для всіх людей з чистими руками се дуже не вигідно – і они радуються з того, що раз справа галицько-руська прилюдно ставиться ясно...»

В ч. 260 з 29 н[ового] ст[илю] листопада «Діло» повернуло знов до соймових подій і бюджетової триденної розправи і висловилося про заяву

¹⁾ Натяк звернений до о[тця] Січинського. [– Ол. Б.]

п[осла] Романчука ось як: «В часі сесії соймової проявились познаки, що вгорі щось ломиться, зміна системи можлива. Не диво проте, що наші послі до розправ бюджетових приступили з тим настроєм, в який насильно втиснули їх всесторонні дані. Так і сталося і в тім дусі промовив голова «Руського клубу» п[осол] Романчук. Ілюструючи з одної сторони систему дотеперішну, з другої сторони потреби Галицької Руси, п[осол] Романчук розвинув ширше і конкретніше програму народу свого і его стремління. Програма та діткнулась національного, політичного, релігійного і суспільного становища русинів галицьких і не була зовсім новою, бо оперлась о програму Руси Галицької з 1848 року і о її 42-літний труд у всіх тих напрямках. Нею відпер бесідник в імені народу свого всякі інсинуації і підозріння, звідки б они не походили, і завірив, що русинам так само залежить на добрі краю, держави і Церкви, як і кому іншому.

Річ голови «Руського клубу» зробила в цілім соймі велике вражінє і увінчалась несподіваним успіхом. Она в першій лінії подала нагоду намісникови краю, представникови корони і заступникови осереднього правительства, до звісного заявленя, що правительство бажає, щоби кожда народність розвивалася свобідно в границях і рамах конституції, отже, і *розвій русинів на основі програми начеркненої п[омлом] Романчуком, примінюваної в практиці, знайде у правительства підпору, якої доси, задля неясного поступованя русинів, оно не могло давати.* Заявленє намісника мусіло спонукати і польських послів висказати своє становище, – і не можна сказати, щоби (з виїмкою одного п. Козловського) всі прочі бесідники польські (Мадейський і Білінський з правиці, а Щепановський з лівиці) не зрозуміли важности ситуації, витвореної заявленєм намісника на промову п[осла] Романчука. Правда і те, що намісник улєкшив польській більшости соймовій заняти становище, зазначивши в своїм заявленю вагу більшости для правительства, а з того і впливаючу потребу, щоби більшість в хорененю прав меншости брала живу і чинну участь».

Дальше зазначає «Діло», що п[осол] Січинський своєю промовою «в деяких точках ширше розвинув програму поставлену п[ослом] Романчуком і пояснив, що де кому було неясне», а вказавши на неполітичну, нерозумну і несовісну бесіду п[осла] Антоневи́ча переповнену підзорами і націховану нещиростю, замічає, що ся промова викликала рішуче відповіді п[ослів] Романчука, Січинського, Телішевського і Савчака, а також важну заяву митрополита д[окто]ра С. Сембратовича. Задля того, що п[осол] Антоневи́ч нав'язував себе і свою фракцію князям Церкви, духовенству і руському народови, «заявився митрополит в імені руського єпископату рішучо за програмою п[осла] Романчука, підніс з притиском національну

самостійність русинів і розвій руського народу на національній основі та закінчив свою промову досадними словами: «хто не признаєся до сеї програми, для того нема тут місця!»

Стоїмо, отже, – кінчить «Діло» свою передовицю, – перед довершеним фактом: що «Руський клюб» (з виїмкою внелімінуваншої себе фракції п[осла] Антоневича) *враз із князями Церкви* станули на основах відновленої програми русинів з 1848 р., – що *правительство*¹⁾ стануло до тої програми з довір'єм і запевненєм зміни дотеперішньої політичної системи супроти русинів на основі національній, – і що посеред більшости польської в краєвім соймі дався замітити у якоїсь части послів *настрій непротивний розвоєви руського народу* на основі тої програми.

¹⁾ Ціла акція народовців, зв'язана з програмовою заявою п[осла] Романчука, була введена з *правительством*. Тим часом М. Драгоманів на основі хибних інформацій львівських радикалів писав усе, що народовці «робили угоду з польською шляхтою». «Союз зо станчиками (!), – писав Драгоманів до мене 26.11. 1891 р., – і патронат (?) єпископів поставить Вас, руських послів, в обов'язок поборювати радикалізм, або по меншій мірі не підпирати навіть таких річий як реформа виборча. – Думати – опертися тут на польську шляхту (!) наївно». (Гл[яди] М. Павлик. М. Драгоманів і єго роля в розвою України. – Львів, 1907. – С. 32 і 33, примітка). Тим часом послі не вдавалися в ніякі переговори із станчиками і шляхтою польською, тільки з правительством і ставили всякі внесеня в справі виборчої реформи і т[ому] п[одібно], а єпископат не мав ніякого патронату над послами і політикою.

Проф[есор] Дмитро Дорошенко в місячнику «Україна» (1907 р., Київ, май, с. 224–232) оцінив критично згадані брошури М. Павлика «М. Драгоманів, високий рівень українства та нова ера» і «М. Драгоманів і єго роля в розвою України» і зазначив, що вони «Роблять на нас чудне вражінє». «Перед очима М. Павлика наче й досі стоять галицькі народовці й наші українофіли, з якими вів свою полеміку Драгоманів, і він переносить на сучасних діячів (себто т[ак] зв[аних] «новоеристів») прикмети тих старих історичних персонажів і бореться з вітряками». Д. Дорошенко при всім поважаню до пам'яті Драгоманова в брошурі Павлика висловлює погляд, що «треба мати й певний об'єктивізм та критицизм». Одначе у Павлика се заслонено його неподільною вірою в єдиноспасительність «драгоманізма», який тим самим виходить у його абстракцію поза межами часу і місця і через те не може мати того практичного значіння, яке сьому хоче надати Павлик». Про брошуру Павлика «Про нову еру» каже Д. Дорошенко, що «вона мала б свою вагу, яко коментарій до драгоманівської критики «нової ери», якби не була препарована з точки погляду безкритичного культу Драгоманова і не містила ріжних випадів.

До предметової оцінки подій зв'язаних з т[ак] зв[аною] «ною ерою» не міг піднятися й опісля М. Павлик. З нагоди посмертної згадки про бл[ажену] п[ам'ять] К. Телішевського в ч. 90 «Діла» з 1913 р. оповістив він лист до редакції «Діла» в ч. 95-ім з 2-го мая 1913 «В справі небіщика К. Телішевського та «нової ери». В сім листі М. Павлик влучно вказав на се, що пок[іийний] К. Телішевський був «людина дуже здібна, але «хитка» а впливом сеї хиткости була обговорювана д[октором] Павликом брошура «Розмова русина з Турч[анського] повіту з п[аном] Телішевським в справі угоди».

Факт сей витаємо з повною щиростю і яко заповідь лучшої будучности. До чого не судилось дійти пок[ійному] Ю. Лаврівському в 1869 р. поданем руки впрост польській більшости соймовій, – то, дай Боже, щоб удалося довершити тим чинникам, котрі по дваццяти літах безуспішної борби взялись за рішенє руської справи, – надіємось, – з повним довір'єм до себе, з виrozumіlostю і наміром витревати до кінця та усунути перешкоди, з якої-небудь сторони они би виходили...»

Особливо замітний був голос уживаної міністерством австро-угор[ських] заграничних справ до вияви своїх поглядів «Politische Correspondenz» про соймові події і програму п[осла] Романчука. «Політичні події, – пише она, – що зайшли під час тридневих нарад галиць[кого] сойму над бюджетом, спроводили в «Руськім клубі» соймовім вельми важний зворот, котрий, як здаєся проявиться поважними наслідками щодо найблиз-

Одначе погляди М. Павлика щодо «нової ери» з 90-их років що «Там умовлявся хтось із кимось за щось потай українського загалу а проте з умовою безусловної й вічної вірности того загалу (Се я зазначив ті слова М. П[авли]ка товстим письмом. О. Б[арвінський]) предержажим властям австрійським і польським (шляхоцьким!), світським і церковним з пожертвуванями економічними, політичними й духовими (в дусі поступу) інтересами народних мас України, і то не лиш австро-угорської, але й російської (доказ – дописи відти у властивім органі «нової ери» «Правді» д[окторів] В. Антоновича, О. Кониського, Вовка-Карачевського та О. Барвінського)» – не мають ніякої певної підстави, бо ж в тих умовах також учасники «нової ери» «не зрікалися нічого» із свого українства «і не присягали ні в чім нічого».

Авжеж зовсім невірно й односторонно представив д[октор] Павлик наслідки «нової ери» з 90-их рр., котра «провалившись, не лишила по собі й сліду, – з виїмком політичної деморалізації тодішних народовців і компромітації їх вождів».

Отже, й у відповіді на сей погляд д[октора] Павлика зазначу лише коротко (ширше буде мова про все те дальше), що мимо деяких від'ємних сторін, які можуть проявлятися при всяких політичних подіях, «нова ера» полишила *тривкі наслідки*, що стали *підвалиною* до дальшого народного, культурного і господарського розвитку нашого народа і то не тільки в межах Галичини. Введенє т[ак] зв[аної] *фонетичної правописи* в школах і в урядах (державних і у Виділі кр[айовім]) обезпечило розвиток нашого язика і письменства перед систематично веденим об'єдиненєм і *приневолило* навіть редакції народовецьких часописей і товариств а, відтак, і деяких письменників залишити т[ак] зв[ану] етимологічну правопис. В зв'язи з тим стоїть видавництво «Вістника держ[авних] і краєвих законів і розпорядків» і знесенє латинки в урядованю держ[авних] і автон[омічних] властей (не пішли за тим лише консисторії) і *написи* по урядах і желізницях. За тим пішло і видавництво нових руських книжок шкільних, котрі мимо деяких хиб або недостач все ж таки виявили великий поступ в порівнаню з давнішими.

Передача печатаня *всіх руських шкільних книжок «Наук[овому] товариству ім. Шевченка»* і наділенє его, як на початок, значними підмогами з краєвих і державних фондів, дали сему «Товариству» спромогу розвинути наукову і видавничу діяльність, котра розрослася до нинішних розмірів.

шого розвитку руських сторонництв. В «Руським клубі» соймовім повстало роздвоєне, котре поясняє сі відносини відрадним способом. Народновецькі живла розвинули свою програму, котрої головні точки становлять: удержане народної самостійности руського народу як супроти польської, так і московської народности, дальше запевнень прив'язаня до австр[ійської] династії і держави, а наостанку непохитна вірність катол[ицькій] Церкви. Відзиви т[ак] зв[аних] староруських живел, що становлять ледви третину клубу, переконували кожного, хто знає політичне положене Галичини, що они хотять і дальше йти старими дорогами, хоч і по сій стороні відозвалися запевнюваня патриотичних австрійських почувань. Але коли *митрополит д[окто]р Сембратович*, котрий наслідком свого становища покликаний до найвисшого проводу галицьких русинів у їх народних змаганях, *приняв безглядно і торжественно іменем руського єпископату головні точки програми п. Романчука*, а рівночасно відпер староруські змаганя, можна надіятися, що тепер і в найширших кругах

На полі *народного шкільництва* основанем взірцевих шкіл у Львові (женська), в Тернополі, Станіславові, Самборі і в Сокалі (мужські) посунено вперед управнене руського язика в учит[ельських] семінариях. На полі середнього шкільництва утворено самост[ійні] руські гімназії в *Перемишлі*, відтак, в *Коломиї* і *Тернополі*, а на львівським університеті руську катедру історії і другу *катедру руського язика і літератури*. Для підготовленя кандидатів на доцентів будучого руськ[ого] університету уділювано відпусток і *стипендій* кільканайцятьом докторам і професорам, а що з тих *лише оден* доси габілітувався, се вже головно їх вина.

На господарським полі осягнуто мимо великих перепон концесию на товариство обезпек «Дністер», котре розрослося і розвинуло перегадом до значних розмірів. В соймі дано почин з боку руських послів до засновин райфайзенок.

Сего д[октор] Павлик не заперечить, що сі придбаня на ті часи национ[ально] політ[ичної] сили нашого народу є поважними слідами «нової ери», котрими користуєся укр[аїнсько]-русь[кий] нарід в дальшій розвитку національнім, культурнім і господарським і щодо сего нинішнього розвитку допомогли неперечно згадані придбаня.

Коли ж д[октор] Павлик бачить в «новій ері» лише «політичну деморалізацію» *quod erat demonstrandum**, то запитаюся, чи й змаганя теперішних політичних діячів такі зовсім бездоганні. Досить згадати про голос певно міродатної в університетській справі личности д[окто]ра Зобкова, котрий на се вказав в «Ділі», що в хвилі так актуальній для здійсненя університетського питання двох руських професорів покидає свої катедри (бо тепер навіть вже *pro forma*** не оповіщують викладів) і іде робити політику, хоч ся їх обох робота там майже зовсім безплідна. А коли б ще д[октор] Павлик так розглянувся по Львові і по краю, то не знаю, чи не добачив би тепер великої політ[ичної] деморалізації?

Ол[ександр] Барвінський.

* «Що й треба було довести» (лат.). – Ред.

** Для годиться (лат.). – Ред.

руської інтелігенції повинен поступити такий сам розділ, котрий вяснить відносини сторонництв».

В хвилі, коли під впливом австр[ійського] міністерства загр[аничних] справ, з оглядом на грозу війни з Росією, австр[ійське] правительство намагалося переводити поступово рівноправність українського населення в Галичині і опертися на живлах, змагаючих до національної самостійности, щоби тим способом найти обезпеку супроти об'єдинительних заходів Росії, до представників т[ак] зв[аної] «старорусской партії» надходили письма від їх давних знайомих, визначних австрійських урядовців, перенятих слов'янофільською ідеєю, котрі мали метою ударемнити почини австр[ійського] міністерства загр[аничних] справ.

Секційний шеф у міністерстві внутр[ішніх] справ, барон Ерб, чех-слов'янофіл, після проголошення заяви п[осла] Романчука в гал[ицькім] соймі розпочав переписку з крилош[анином] Теофілем Павликом, парохом Успенської церкви у Львові, колишнім послом до держ[авної] ради з часів т[ак] зв[аного] Bürgerminister-ства¹⁾,⁷⁹ і довголітнім председателем «Русской рады». Сі листи бар[она] Ерба до крил[ошанина] Павликова так цікаві з політичного становища, що в додатку наводжу їх тут у вірній відписи з первописи (збережені вони в бібліотеці «Народного дому»). Передовсім освітлюють вони політику віденських урядовців, як бар[он] Ерб et cont.²⁾, котрі вважали галицьких русинів тільки орудником, котрим можна спинювати розмахи поляків, не тямлячи, що пособлюванем т[ак] зв[аній] «рутенщині», тим нібито «Altruthenen»³⁾ кладуть самохить поміст об'єдинительній московщині. З державного австр[ійського] становища осуджували вони т[ак] зв[ане] «русофільство», але не розуміли, чи не хотіли розуміти, що русофільські об'єдинительні змаганя можна успішно поборювати тільки пособлюванем самостійному національно-культурному розвитку українського народу в Наддністрянській, Надпрутській і Закарпатській Україні. Райхсратовці т[ак] зв[аної] «старорусской партії» вспіли за час свого послованя вмовити в міністерських урядовців, що «Україна» се справдішне нещасте (так не раз висловлювався передо мною пок[іийний] о[тець] Павликів – я учив его синів-гімназіястів, бувши на філософичнім виділі). Отже, остерегаючи перед змаганями лівого крила «старорусской партії» (junge Altruthenen)⁴⁾, вказує бар[он] Ерб на се, що правительство може віддати «den Jungruthenen»⁵⁾ Ставропігію,

¹⁾ Міністерство в справах Громадян (нім.) – Ред.

²⁾ Барон Ерб та з усіма іншими (франц.) – Ред.

³⁾ Старорусини (нім.) – Ред.

⁴⁾ Молоді старорусини (нім.) – Ред.

⁵⁾ Молодим русинам (нім.) – Ред.

Народний дім і т[ому] п[одібні]. Сим виказує бар[он] Ерб безосновність москвофільських наклепів, начебто опісля правительство «на українофільські доноси» відбрало їм управу сих інститутів, бо ж сам бар[он] Ерб зазначає, що австр[ійське] правительство з огляду на русофільські проти-державні змагання не могло б полишити тих інститутів у руках москвофільських об'єдинителів. Тим-то взиває о[тця] Павликова до гамовання москвофільських розмахів «Галицкой Руси», вказуючи на народовців (Jungruthenen), котрим підсуває «ягайлонську ідею», очевидно на основі інформацій москвофільського дневникарства і тодішних руських райхсратовців і ставить народовців поруч «давних перекинчиків».

Бар[он] Ерб зазначає, що «староруське дневникарство» прибрало *напрям*, котрий граничить зовсім з *державною зрадою*. Воно, – каже він, – не боронить руських справ у межах Австрії, не веде боротьби проти польської гегемонії, але утотожнює руську народність з московською, боронить російських інтересів проти австрійських і ставить російські висше австрійських. Таку партію повинні не тільки всі живла супротивні москвощині (dem Grossrussentum)¹⁾ поборювати, але й австр[ійське] правительство повинно її знищити, бо такої партії не потреба в Австрії!»

Бар[он] Ерб жалує, що старші русини, котрі ще остали з 1848 р. усунулися і зробили місце людям, котрі наслухують більше в Петербурзі, як у Відні, не опираються на власні народні сили і не бороняться проти ворогів, але вважають Росію й панславизм своєю опорою. Деякі «старорусини» запевняють, що вони австрійці і хочуть ними остати, а тим часом молодіж горнеся або коло ідолу білого орла, або коло царизму. «Старорусини» цілими роками не дбають про збережене своєї саморідности. Такий боевий клич: ми москалі (Russen), але вірні Австрії, се хвилева політична програма, але не засада (Axiom)²⁾, бо хто приймає перше реченє: ми москалі, не може остати австрійцем, але скорше чи пізнійше мусить стати москалем. На російським шляху Ваші родимці не можуть нігде найти симпатій, а бодай не в Австрії, де кожда народність, навіть така дрібна, як словінці змагають до самостійности. Русини переняті москвофільством зустрінуться з п[е]р[е]слідованем усіх живел в Австрії проти російського настрою і повинні тямити, що молодорусини (Jungruthenen) з своїми українофільськими ідеями здобудуть собі симпатії міродатних політичних кругів. «Старорусини» винні тому, що молодорусини занадто зблизилися до польського центра, вони приневолили молодорусинів до союзів, котрі видаються неприродними. «Старорусини» довели до роздору руського табору з 1848 р., бо не зрозуміли, що бездільну колоду без політич-

¹⁾ «Великоруськість» (нім.). – Ред.

²⁾ «Аксиома (істина, що не потребує доказів)» (нім.). – Ред.

ного значіння відсувається набік, а тим часом витають і піддержують молодорусинів, котрі розвинули політичний прапор діяльності. Цілковита бездільність провідників «старорусинів» і супротивні змагання «староруського» дневникарства доведуть до того, що втратять духовну семінарію (мав на приміті віденську), Ставропигійський інституту і «Народний дім». Нема причини лишати в посіданю сих інституцій партію, що утотожнюється з москалями і, покидаючи етнографічну область, своє дневникарство заставляє до оборони великоросійських інтересів. Можна б зрозуміти радість з нагоди побіди російського живла супроти поляків, англичан, французів, але тішитися успіхами російськими супроти австрійських змагань, се противне Австрії. «Старорусини» з фракції «Галицкой Руси» ідуть вельми небезпечною дорогою, що веде до самознищення. Що винен безталанний, вірний Австрії руській нарід, що власні єго земляки ведуть єго до різні Московщини?»

Отся переписка бар[она] Ерба з крил[ошанином] Т. Павликовим стає найвимовнішим доказом того, на яку небезпечну для національно-політичного і культурного розвитку укр[аїнського] народу дорогу вступила т[ак] зв[ана] «старорусская партія» (в дійсности русофільська), особливо молодше єї покоління, котрому старші мовчки потурали, як неприхильно гляділи на сі змагання міродатні політичні і державні круги у Відні, як небезпечними тим кругам представлялися демагогічні змагання радикалів, та як конечним для свобідного і правильного розвитку укр[аїнського] народу в Австрії був політичний зворот, зроблений послами народовцями в соймі 25 листопада 1890 р. Пізнійші події політичні, особливо з обсягу заграничних справ, виявили, що се була крайна пора, щоби послі-народовці станули в своїх політично-народних змаганнях на самостійнім становищі і показалося, що стверджує і ся переписка, що русини-народовці могли відограти провідну, важну ролю в устрою внутрішнім Австрії і краю. Одначе, не стало витривалости, не стало розуміння, що такі важні успіхи осягаєся не через ніч, але поступенно і то розбудженєм власних діяльних сил, демагогічні оклики до опозиції збили часть народовців на манівці, до консолідації з грізним ворогом Австрії і прийняли на себе пятно ворожого до Австрії настрою, а дальший хід політики потвердив, як самовбійчим був сей новий зворот до спілки з москвофілами і радикалами.

Наостанку і «Народна рада» із свого боку вважала конечним пояснити широким верствам нашої суспільности останні події в соймі і їх політично-народну досягність та видала в грудні 1890 р. в печатні «Товариства ім. Шевченка» брошуру об'єму 32 сторін п[ід] з[аголовком] «Руська справа в галицькім соймі року 1890». По короткім огляді руської справи

в Австрії від 1848 р. подано там хід соймових розправ від 25 листопада 1890 р., частину промови п[осла] Телішевського, бесіду п[осла] Романчука вцілости, виїмки з бесід п[осла] Мадейського, заяву намісника, бесіду п[осла] Січинського, частину бесіди п[осла] Білінського, бесіди п[осла] Антоневи́ча і митрополита д[окто]ра Сембратовича і відповіді Романчука, Січинського, д[окто]ра Савчака на промову п[осла] Антоневи́ча, а на останку відозву «Народної ради» п[ід] з[аголовком] «Русини Галицької землі!» оповіщену в «Ділі» д[ня] 9 грудня 1890, ч. 267 і окремо видану з візванем, щоби всі щирі русини єдналися до спільного діла під народною хоругвою. (Начерк сеї відозви написав я, як угорі сказано, з поручення виділу «Народ[ної] ради»).

Соймові події викликали затривожене в таборі тих поляків, що стояли на становищі поглядів гр[афа] Лешка Борковського: *niema Rusi, jest tylko Polska i Moskwa!*¹⁾ Передовсім подоляки розпочали змаганя, щоби не допустити до яких-небудь уступок русинам. Правительство покликало до Відня предсідника «Польського кола» Яворського, бо наміряло ще в січні іскликати сойм на додаткову сесію, щоби полагодити домаганя русинів. Екс міністер бар[он] Земялковський мав бути на послуханю у цісаря⁸⁰, щоби ударемнити змаганя правительства прихильні русинам. Ще більше раздротоване проявилось в таборі москвофілів.

Соймові події, проголошене програми п[осла] Романчука в соймі і заява митрополита, що іменем єпископату стає під прапор народовців, викликали в москвофільськiм таборі страшену метушню. Москвофіли заворушились неначе роздратоване гніздо шершунів.

Після протесту п[осла] Антоневи́ча, котрий полишив рішене самостійности українського народу – науці, як то все москвофіли в своїх крутійствах об'єдинительних привикли робити, з чим також згодилася москвофільська клюбова меншість, розпочалася завзята дневникарська боротьба. Москвофільські часописи з «Червоною Русю» О.А. Маркова на чолі почали виводити «разоблаченія» політичного звороту послів-народовців і при тім хваталися найпоганійших підзорів, наклепів і клевет, а навіть прямо закидували послам-народовцям, в першiм ряді п[ослу] Романчукови зраду народу, зраду Руси. В своїх крутійствах намагались доказати, що програма проголошена п[ослом] Романчуком була непотрібна, бо ми вірні Австрії і династії «вірні вірі отців наших». Але найбільше заболіла москвофілів точка програми про окремішність і відрубність нашого народу від москалів, про его самостійність. Коли в соймі під час промови п[осла] Антоневи́ча приперто его, щоби в сій справі висловив свій погляд, не вмів він у своїх викрутах нічого иншого сказати, як се, що

¹⁾ «Нема Русі (України), є тільки Польща і Москва» (польськ.). – Ред.

«і він родився на сій землі» (в Галичині)⁸¹. Хто знає, як наші москвофіли переняті до глибини душі т[ак] зв[аною] *Zweiseelen theorie*¹⁾, той зрозуміє з одного боку їх заклопотанє тим, що їх приневолювало також «*Farbe bekeppen*»²⁾ відкрити числом, а з другого боку їх лютість, що програма п[осла] Романчука відкинула сю покришку, під котрою москвофіли грали свою дволичну ролю і вихіснювали се для свого могучого впливу. Замітно також, що проти переговорів правительства з руськими послами в соймі виступило сторонництво подоляків, а також часть польського дневникарства (як «*Gazeta Narodowa*», «*Dziennik Polski*») з докорами, що правительство «поза плечима» поробило якісь уступки русинам.

Окрім того, москвофіли розпочали також по краю розповсюджувати між народом всякі наклепи, що посла-народовці підкуплені правительством і поляками. Пос[ол] Антоневиц видав у Львові брошуру п[ід] з[аголовком] «*Галицкая русская политика*», записки посла д[окто]ра Ник[олая] Антоневица, написану в Перемишлі в червці 1891 (мала 8^о, стор. 112). В сій брошурі розводиться автор широко про свою власну личність, яко его поляки призначували на члена кр[айового] віділу, як найвідповіднішого, як він міг стати гімн[азійним] директором, однак сего становища не осягнув задля своєї «твердості», як забував про своє партійне становище, щоби бути вірним програмі піднесеній ним на 1-ім засіданню клубу «*вознестися понадъ партіи и дѣлати то, чего wymagaеть интересъ края и добро нашего народа*» (звичайний коник москвофільський!). Д[окто]р Антоневиц запевняє, що гр[аф] Станіслав Бадені з ним (Антоневицем і п[ослом] Герасимовичем (москвофілом) проводив з почином останньої сесії переговори, але сі переговори розбилися задля їх неуступчивости в справах інтерпеляцій⁸², відтак п'ятнує проголошене програми п[осла] Романчука «віроломством», і явним порушенем регуляміну і солідарности клубу і намагаєся виказати нестійність і безосновність его програми.

Д[окто]р Антоневиц намагаєся ще раз, як і в соймовій промові, кинути клеймо на читальні народовців, начеб у них розповсюджувався політичний нігілізм з підмогою женецьких видань (драгоманівських) і на доказ сего політичного нігілізму покликуєся на Куліша, називаючи его «авантюристом», що нібито сей в «Листах з хутора» висловив погляд, що «правдивый языкъ народній то подъ сельскою стрѣхою, а все проче, що *попи писали въ огонь!*» (стор. 34).

Такого погляду Куліш не висловив ані в «Листах з хутора», ані де-небудь инде. Вказував він вправді на се, що церковно-слов'янський язык введений в церковних книгах а, відтак, і в письменстві спинив розвиток

¹⁾ «Теорією двоєдушності» (нім.). – Ред.

²⁾ «Визначитися щодо національності» (нім.). – Ред.

народної мови в українському письменстві, зазначував і се, що чернці-літописці описували некритично деякі події з нашої минувшини і тому треба їх писання провірювати, одначе, вложене д[окто]ром Антоневицом речене в уста Кулішеві є его власною видумкою. При всіх похибках і ваганях Куліш положив великі заслуги коло розвитку української народної свідомости, українського язика і письменства і тому займає він в історії культурного розвитку нашого народу визначне становище, а пятноване такого вельми заслуженого ученого і письменника «авантюристом» свідчить лише, як задля політичного звороту народовців до нестями озвірилися були москвофіли. Д[октор] Антоневиц зовсім не перебирає в способах, щоби тільки свому крутіїству надати ціху імовірности і поваги і, зараз, на чолі своєї брошури наводить вирвані з інавгураційної річи при відкриттю шкільного року на університеті 1872 р. слова д[окто]ра О. Огоновського: «Тоть бувъ бы божевольный, кто бы учивъ, що есть два языки руски». Д[окто]р О. Огоновський дав наукові докази самостійности українського язика і его окремішности від московського і в кількотомовій «Історії літератури», і у многих філологічних ділах, між иншими в «Граматиці руського язика» (Львів, 1889), котру заводів учені вважають найліпшою поперед всіх граматик слов[’янських] язиків і в «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg. 1880»¹⁾, а з приводу поглядів в сих творах висловлених перевів різку полеміку з московським ученим Пипіним п[ід] з[аголовком] «Моєму критикови» («Діло», 1890, чч. 265–271 і окремо) яко відповідь на его статью у «Вѣстнику Европы» (з 1890 р.) п[ід] з[аголовком] «Особая история русской литературы»²⁾. Наведені слова д[окто]ра Огоновського мають зовсім инше значіне в зв’язи з попередними реченнями, як се підсуває ему д[окто]р Антоневиц.

Для піддержки своїх об’єдинительних поглядів д[окто]р Антоневиц покликуєся навіть на М. Костомарова і проф[есора] Потебню, з котрими в 1863 р. принагідно при участі відомого протоєрея при церкві російської амбасаді у Відні Раєвського, Адольфа Добрянського і ин[ших] зустрінувся на прогулці недалеко Лізінг під Віднем і чув їх розмови про наші відносини. Він запевняє, що в розмові «Костомаровъ оказался рьянымъ

¹⁾ Огоновський О. Студії в галузі русинської (української) мови. – Львів, 1880 (нім.). – Ред.

²⁾ В сій відповіді виказав д[окто]р Огоновський, що А. Пипін став у суперечности із власними поглядами про українське письменство, висловленими в I т[омі] «Історії славян[ских] літературъ». ПТб, 1879, що «розвиток укр[аїнського] письменства є лише частиною широкої події (окремішности укр[аїнської] народности), котрої годі не признати» і в «Вѣстнику Европы», що «з XV ст. починає витворюватися «московская литература», з ціхою «московского государственного и церковного единовластія». [– Ол. Б.]

русофіломъ» і висловився, що «говорити, що малороссы и великороссы (Ruthenen und Russen) различными народы, то немножко за смѣло. Есть различія въ выговорѣ, однако то еще далеко недостаточно, чтобы изъ того дѣлать заключение, что то два различными народы; а говорити о двохъ русскихъ языкахъ, то просто вздоръ!» (с. 39).

Розвідка Костомарова про "Дві рускі народности", котра і сьогодні, хоч написана перед більш як 60 роками, не втратила своєї наукової стійності, стає найкращим доказом, що Костомарів також не міг висловити поглядів приписуваних йому д[окто]ром Антоневичем.

Д[окто]р Антоневич так само наводить з тої розмови 3-4 годинної слова проф[есора] Потебні, котрий, як він запевняє «категорически заявилъ»: «що нѣтъ этнографа и филолога, который былъ бы въ состояніи потягнути границу между мало – и великорусскимъ населеніемъ; такъ бо они взаимно сливаются, що тяжко приходится рѣшити, кто изъ малорусского, а кто изъ великорусского пограничного села» (с. 40).

Філологічні і етнографічні діла проф[есора] Потебні стають певним доказом¹⁾, що й Потебня не міг висловити такого погляду, котрий стає в яскравій суперечності з філологічними і етнографічними дослідями не тільки українських, але й московських учених. Наведені тут місця з брошури д[окто]ра Антоневича кидають сумне світло на его правдомовність яко історика, а також стають несхитним доказом, що москвофіли були митцями в перекручуваню і накручуваню ріжних подій і поглядів, щоби лише баламутити нашу легковірну суспільність.

З того самого москвофільського жерела вийшла пізнійше в Петербурзі 1907 р. брошура п[ід] з[аголовком] «Галицкая Русь прежде и нинѣ. Историческій (?) очеркъ и взглядъ на современное состояніе *Очевидца*» яко «Издание Общества ревнителей русского исторического просвѣщенія въ память императора Александра III, на средства фонда имени графа П.С. Строгова и И.П. Хрущова» (8^о 104 с.). Ся політична розвідка є відгомном поглядів і змагань галицьких москвофілів, їх крутіства та способів обаламучуваня нашої суспільности перекрученими подіями або прямими видумками, обчисленими на легковірність. Ся розвідка «Очевидца» подає на 29 сторонах огляду історичних подій Галицької Русі до прилуки

¹⁾ Потебня, як справедливо замічає Н. Сумців («Діячі українського фольклору». Харків, 1910, с. 15 і сл.), порушив загальні питання про український націоналізм і его стосунки до космополітизму і порішив їх на ґрунті загального добра. Велику вагу мають его вказівки на *національну справу* в рецензії на працю П. Житецького «Образъ звуковой истории малорус[ского] нарѣчія», далі его цікава статя «Языкъ и народность» і т. д. Потебня стояв рішучо на основі окремішности і самостійности укр[аїнської] мови й письменства. [- Ол. Б.].

до Австрії, відтак, від прилуки до Австрії аж до р[оку] 1861, а далі переходить до політичних подій, особливо до подій т[ак] зв[аної] « нової ери » і її наслідків. В історичнім огляді знаходиться чимало похибок, в огляді політичних подій багато накручування і видумок. Безіменний автор сеї розвідки наводить вправді в примітках « Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego »¹⁾ з 1890 р., з котрих нібито випишує промови послів-народовців і митрополита д[окто]ра С. Сембратовича, однак ці промови перекручує і всуває свої вставки, котрих ці бесідники не висказали. Для прикладу наведу лише деякі. Так н[а]пр[иклад], п[ослу] Романчукові підсуває, начеб він висловив у соймі: « За т[ь]м[ь] виработался нашъ языкъ, мы употребляли «россійскія» слова, вслѣдствіе чего сближился нашъ литературный языкъ къ «россійскому», а затѣмъ послѣдовало и сознание племенного единства (Наумович, «Слово») ». Тим часом п[осол] Романчук вказував на се, як деякі письменники галицькі, котрі не знали добре живого народного язика нашого, брали слова і звороти з московського і довели до того, що язык сей зблизився значно до московського, хоч ним ще не був, а українсько-руським перестав бути. За тим сі письменники признавали єдність нашого язика з московським, а за признанем язикової єдності слідувало і признане єдності національної в 1866 р.

Так само автор розвідки перекручує слова митрополита д[окто]ра С. Сембратовича, котрий між иншим висловив бажане: « Щодо взаїмного відношеня межі русинами і поляками єсьм за тим, щоби се взаїмне відношене було щире, сердешне і отверте », а тим часом в розвідці підсунено митрополиті, начеб він сказав: « мы всегда будемъ итити съ поляками ».

Також промову намісника гр[афа] Баденого перекрутив автор розвідки. Намісник заявив, що правительство бажає, щоби кожда народність розвивалася свобідно в рамках конституції і що русини мають спромогу розвивати свою народність в Австрії в напрямі згіднім з ідеєю державною на основі прив'язаня і вірности тронові і династії, на засадах лучности з католицьким світом і західною цивілізацією. Далі вказав намісник на се, що треба отрястися і увільнити від усього, що спиняє розвій руської народности на основі австрійської державної ідеї, що треба боротись з усіми, котрі допускаються в тім згляді неясности і суперечности, а на останку вказав на потребу спільного пожитя і спільної праці з другою народністю в краю і так розумів вислів *jedności i zgody*²⁾, а не в національнім «единствѣ съ польскимъ народомъ», як се покручує автор розвідки. Безіменному авторови розходилося о се, щоби на послів народовців і митрополита кинути клеймо зради свого народу, підкупства і тим подіб-

¹⁾ «Стенографічні звіти Крайового сейму» (польськ.). – Ред.

²⁾ В єдності і згоді (польськ.). – Ред.

них нечесних вчинків. Автор розвідки виразно говорить про «подкупленныхъ правительственныхъ пословъ», а річ митрополита називає «финаломъ» сего і запевняє, що «издалека предостерегали ихъ» (москвофільських послів): «Стерезитесь, бо молодшіи ваши товарищи васъ продали», але на сей поганий підзор не наводить ані найменшого доказу. Однак, ціл задумана москвофілами була осягнена, бо легковірна суспільність приймала сі безосновні видумки яко суцщу правду, а серед неї витворювався заколот, котрий москвофіли зручно вихісновували для обединительних змагань.

Зворот послів – народовців до політики на основах народної самостійности скинув шолом москвофілам, зняв сю покришку під котрою москвофіли за плечима народовців вели свої об'єдинительні змаганя і приневолив їх стати окремішно і явно визнавати свої думки. Нічого, отже, дивного, що сей зворот викликав велике роздратуване серед москвофілів і завзяте їх вороговане проти народовців. Москвофіли намагалися представити суспільности послів – народовців не тільки справдешними зрадниками нашого народу, але й уживали всіх можливих і неможливих способів, щоби знов у свої руки взяти керму народних справ, котра тепер їм вихопилася і перейшла в руки народовців. Злість москвофілів звернулася проти народовців головно також задля того, що іменем єпископату митрополит д[окто]р С. Сембратович заявився за програмою п[осла] Романчука, отже, тим самим, станув по стороні русинів – народовців, котрі через те осягнули піддержку могутого в народнім житю чинника, руського духовенства. Москвофіли задумали, отже, розбити сю злуку єпископату з народовцями. В тій цілі в день заг[альних] зборів «Народного Дому» 8 н[ового] ст[иля] грудня 1890 (гл[яди] сторінку 133) явилася у митрополита депутація зложена з трех священників – крилошан Павликова, Матковського (з Перемишля) і Лисевича (з Кут), посла Ник[олая] Герасимовича і секретаря «Русской Рады» д[окто]ра Лининського і намагалася відвести митрополита з занятого ним становища.

Крил[ошанин] Матковський, речник депутації, намагався переконати митрополита, що «стара партія» не мала причин тепер наново проголосувати свою політичну програму, бо держиться (нібито) непохитно програми русинів з 1848 р., що она не клониться до схизми і Росії та що не треба до політичної програми мішати релігійних і етнографічних засад. Безуслівного піддання полякам не можна уважати згодою і помиренем.

Митрополит, однак, не міг сій депутації дати иншої ради, як щоби «стара партія» приняла програму п[осла] Романчука, після неї поступала і ділами се зазначувала, що не має нічого спільного з «об'єдинителями»

і хоче розвивати руську народність в Галичині на основі австр[ійської] державної ідеї.

Крім того заявив митрополит, що русини мають при слідуючих виборах до держ[авної] ради дістати 8–10 мандатів. На се відповів крил[ошанин] Матковський, що они не хочять мати представників, котрі би вибір свій завдячували помочи правительства і польського центрального комітету, а волять мати одного певного і незалежного (?) однодумця¹⁾. Депутация розпрачалася з митрополитом заявою, що «стара партія» застерігає собі повну свободу при виборах до держ[авної] ради.

Таке становище москвофілів супроти програми п[осла] Романчука і народовців зовсім зрозуміле, бо ж їм не розходилося о свобідний хоч би поступенний національно - політичний і культурний розвиток і поступ нашого народу. Стоячи на становищі переченя нашої народної і мовної самостійности і окремішности від московського народу, они користувалися неуступчивістю поляків і правительства для піддержуваня і розповсюджуваня невдоволення в широких верствах народних, щоби тим способом підготовлювати дорогу для приходу північного месії і розбуджувати серед огірченого народу віру в єдине спасенє з Росії.

Однак, вельми знаменно і невимовно сумно, що на помогу галицьким москвофілам станули наші радикали, котрі в своїм крайнім демократизмі бачили в порозуміню народовців з правительством «пансько-шляхоцьку політику», а в підчеркненню вірности католицькій церкві і спільного діланя з князями церкви якийсь шкідний нашому народови «клерикалізм». Д[октор] Окуневський, котрий недавно перед проголошенем програми Романчука утворив з Ів[аном] Франком, М. Павликом і ин[шими] «русько-українську радикальну партію», виступив для осягненя дешевого ефекту в соймі з заявою, що «не піде під прапор митрополита», хоч бачив се і чув, що не митрополит, але п[осол] Романчук підніс прапор самостійної політики, а митрополит опісля до сего прилучився з єпископатом. Забув у сім радикальнім розмаху, що головню духовенство наше причинилося своєю працею письменською і народною до відродин Галицької Руси із вікового занепаду, недооцінював великого значіня нашої уніятської церкви для збереженя української народности, як се виявилось так наглядно під час московського наїзду на наш край в рр. 1914–1916. В духовенстві, котре було і є головною підпорою народної роботи серед широких верств суспільности в Галичині, бачили радикали чинник супротивний всякому

¹⁾ Крил[ошанин] Матковський не мав тут найменшої основи говорити про яке-небудь «підданє полякам», бо програма п[осла] Романчука була проголошена на основі порозуміня з *правительством*. Забув також, що «Русская Рада» переводила, н[а]п[риклад] в[ибори] до держ[авної] ради 1873 року в спілці з жидівським товариством «Schomer Israel» і з підмогою правительства і тоді дістала 16 мандатів. [– Ол. Б.]

поступови і просвіті, а оцінювали наше духовенство скрізь призму М. Драгоманова, котрий глядів на наше духовенство очима російського ліберала і виробив собі про него погляд на основі московського попівства. Переняті тим російським лібералізмом, заправленим при тім західно-європейським космополітизмом, наші галицькі радикали думали довести до всесвітнього поступу поборюванем народівців, що бажали розвивати українську народність на самостійних і окремішних від московщини підвалинах, на основі австрійської державної ідеї в злуці з князями руської церкви. Радикальна вже тоді віденська «Січ» не завагалася подати руку москвофільському віденському товариству «Буковина», в котрій верховодили московські наймити д[окто]р Дудикевич і д[окто]р Дмитро Вергун і на «вічу», а в дійсности на «кнайпі» віденських русинів ухвалювано протест і нагану п[ослу] Романчукови за его «поведеніє, а навіть домагалося нап'ятованя его програми клеймом народної зради» (як се вже оповів я вгорі стор. 164). Предсідником сеї «кнайпи» був січовик *Іван Гриневецький* (в останних роках редактор «Прикарпатской Руси»), членом президії був відомий дописець москвофільських часописей *Владимір* О. Щавинський, а головним речником д[окто]р В. Дудикевич. Очевидно не можна було в 1890-ім р. предвидіти сеї ролі, яку відгравали сі личности в р[оках] 1914–1916, однак вже тоді не було тайною, що они трудилися вельми запопадливо «pour le roi tzar de Russe»¹⁾. Замітно також, що січовик *Йосиф Партицький* (нині адвокат) описував залюбки сі віденські події в «Червоной Руси» (котрої дописцями були й інші радикали, як В. Будзиновський, Євген Левицький), хоч знали неперечно, чим є редактор єї О. А. Марков. Коли в «Правді» п'ятовано сю злуку радикалів з москвофілами, мали радикали ще відвагу називати се напастю, а тимчасом «Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) Т. VI (1890–1891) зладжена М. Павликом, а видана д[окто]ром Львом Когутом в Чернівцях 1910», потверджує рішучо сю спілку радикалів з москвофілами зроблену ніби-то в тій цілі, щоби «проповідуючи радикальне москвофільство – розбити ту скалу й перетягнути молодіж до себе». (стор. 119). Та до сеї переписки вернемо ще в дальшім нашім оповіданю.

¹⁾ По переказу від Ол[ександра] Кониського знаю, що шеф жандармів у Києві Новицький провадив ненастанні слідства проти него, не раз протягом кількох годин одного дня і то на основі доносів присланих ему редактором «Гал[ицької] Руси» О. А. Марковим під прибраним іменем «Аделі Карвовської». «На російського царя» (франц.). – [Ред.; – Ол. Б.]

14. Виділ «Народної Ради» до п[осла] Романчука про «нову еру». Голос загран[ичного] дневника про сей зворот в політиці русинів. Загальні другі збори «Народної Ради». Велика маніфестація щирих русинів. Освідомлюване ширших народних кругів по краю. Відгомін проголошення програми по краю, заяви довір'я п[ослу] Романчукови і митрополиті С. Сембратовичови. Відозва до русинів Галицької землі руського єпископату, послів-народовців і виділу «Народної Ради».

Проголошене програми п[осла] Романчука в кр[айовім] соймі 25 листопада 1890 р. є неперечно історичною подією, а бюджетова розправа, в котрій посла – народовці в осінній соймовій сесії виступили з многоважними політичними промовама, має історичне значіне в національно – політичнім розвитку галицьких русинів. Справедливо, отже, Виділ «Народної Ради» в письмі до п[осла] Романчука з д[ня] 3 н[ового] ст[илію] грудня 1890 р. («Діло», ч. 263) зазначає, що «для русинів галицьких починаєся *нова ера* в історії їх розвою національного і політичного, – що не тільки дотеперішня система політична супроти русинів зміниться і кожний русин зможе сміло признаватись до своєї народности і, користаючи з законів конституційних, трудитись для політичного і культурного подвигнення свого народу, але що правительство австрійське не відкаже й активної підпори змаганям русинів на основі проголошеної програми». Виділ «Народної Ради» закінчив знаменним зворотом: «що тільки під тим прапором Русь галицька може і повинна побідити!»

Так само оцінює сю подію дневник, уживаний тоді австро-угор[ським] міністерством загр[аничних] справ до вияви своїх поглядів, «Münch[ener] Allg[emeine] Z[eit]ung» (давнійша «Ausb[urger] Allg[emeine] Z[eit]ung»)¹⁾, а, вказуючи на політичний зворот русинів – народовців, пише: «Випираний на задне місце політичного видна укр[аїнський] руський напрям осягнув серед руської суспільности перевагу і проголосив програму, котру з польської сторони признано можливою. Наколи галицькі поляки будуть настілько розумні, щоби в практиці признали конечні уступки руській більшості населеня Східної Галичини, то можна надіятись, що засаджені російські дерева в тім важнім краю пограничнім помалу зісхнуть.»

Проголошенем програми п[осла] Романчука русини – народовці, відмежившись від москвофілів (себто «Русской Рады») і від соціялістичних радикалів (себто «Русько – української радикальної партії») станули знов на тих самостійних і окремішних *народних основах*, на яких руські

¹⁾ «Мюнхенська загальна газета» (даніша «Аусбургская загальна газета») (нім.). – Ред.

народолюбці в 1848 р. поставили національно – політичну справу Галицької Русі, на яких і заснована в 1885 р. «Народна Рада» оперла свою програму, і нав'язали до *народної укр[аїнської]-руської ідеї* проголошеної «Руською Трійцею» під проводом незабутнього Маркіяна Шашкевича, народної і культурної єдності з Україною.

Однаке, з проголошеної в Галицькій соймі програми п[ослом] Романчуком зовсім ясно випливає, що она не мала метою нав'язувати гр[еко] кат[олицької] віри також русинам на Буковині, а тим менше на Україні, а також не містила в собі наміру якоїсь релігійної пропаганди («Діло», 1890. Ч. 264 з д[ня] 5 н[ового] ст[илію] грудня)¹⁾.

Тепер, після проголошення програми п[осла] Романчука в соймі і після злуки з нею руського єпископату наспіла пора, щоби передовсім товариство «Народна Рада», покликане до життя в 1885 на тих самих підвалинах, взяло дальше провід в народно – політичних справах у свої руки, як сего домагалися також скликані 1 н[ового] ст[илію] листопада 1890 збори довірочні з усього краю, а також щоби визначніші народовці по цілім краю освідомлювали баламучену руську суспільність про значіне сего політичного звороту і про задачі, що чекають нашого народу і кожного щирого русина – народовця. Такого освідомлення вимагала не тільки справа самого нашого народу, але також було се справою важною для правительства і держави. Тим-то і сам намісник гр[аф] К. Бадені говорив мені при ріжних нагодах: «Zwołujcie zgromadzenia, urządźajcie wiecze, pouczajcie lud o znaczeniu tego programu, uświadamiajcie politycznie szerokie warstwy społeczeństwa ruskiego!»²⁾

З рамени «Народної Ради» виїздили зі Львова відпоручники народовців до головніших міст по краю, до Стрия, Станиславова, Перемишля і ин[ших], щоби там на довірочних зборах народовців освідомлювати їх про політичне положене витворене проголошенем програми п[осла] Романчука. В «Ділі» толковано в об'ємистих статях про значіне сего політичного звороту народовців і відпирано клевети і наклепи кидані на народовців москвофільським дневникарством. Зворот сей викликав у цілім краю незвичайне одушевлене, всі відчували, що тепер повіяло иншим подувом на Русь, та що настала пора з'єдинувати всі щирі руські сили до реальної роботи й організації. Висловом сего одушевлення руської суспільности були численні адреси довір'я надсилані п[ослові] Романчукови

¹⁾ Се зрозуміла добре київська українська «Громада», а так само Одеська укр[аїнська] «Громада», а також буковинські українці. [– Ол. Б.]

²⁾ «Скликайте збори, влаштовуйте віча, роз'яснюйте народові значення тієї програми, проводьте роз'яснювальну політичну роботу серед широких верств русинського суспільства!» – Ред.

і митрополитові д[окто]рові С. Сембратовичеві¹⁾ з многими підписами людей з різних верств суспільности, а «Діло» довгий час заповнювало цілі стовпці печатанем сих адрес. Наспіла пора щоби й у Львові устроїти громадні збори народовців з цілого краю і в тій цілі скликала «Народна Рада» (від часу свого ествування) другі загальні збори д[ня] 26 н[ового] ст[илію] грудня 1890 р., на котрі явилосся також незвичайне число народовців з різних верств суспільних. Такого многочисленного з'їзду не бачив Львів від часів першого всенародного віча з р[оку] 1880, до котрого дав був почин пок[ійний] Володимир Барвінський з нагоди 100 – літних роковин володарства цісаря Йосифа II.

Загальні збори «Народної Ради» випали світлійше, як можна було сподіватись. Були они справдешною маніфестацією тої поваги, яку собі політичне товариство русинів-народовців, «Народна Рада», від свого заснованя в 1885 р. здобуло в найширших кругах руської суспільности. Збори сі стали також певним доказом, як живо зацікавився весь загал русинів руською справою, виведеною на чисту воду проголошенем програми руськими послами – народовцями в краєвім соймі. Від Сяну аж по Прут, від Карпат аж по Збруч і Стир явились на зборах «Народної Ради» заступники духовенства і світської інтелегенції, селян і міщан, переважно давні члени, а в части такі, що перед зборами вписалися до товариства, так що число зібраних доходило до тисячки.

По відправі богослуженя в Успенській церкві, відкрив збори у великій салі «Народного Дому» заступник голови о[тець] Ол[ександр] Стефанович (голова д[окто]р Олександр Огоновський задля недуги не міг прибути і заявив, що задля недуги довгий час не буде міг займатися прилюдними справами). Відтак, на внесене о[тця] Стефановича вибрали збори управителя руських рівнорядних кляс гімназияльних в Перемишлі, проф[есора] Гр[игорія] Цеглинського провідником зборів, о[тця] Михайла Чайковського з Товстого і посла Гурика его заступниками. Г. Цеглинський зазначив, що хвиля, в котрій члени «Народної ради» зібрались радити, має історичну вагу, що задля того на сі збори звернена бачність цілого краю і держави, ба навіть заграниці.

Д[окто]р Кость Левицький, секретар товариства, представив зборам вельми основний звіт з діяльности виділу, а згадавши про участь «Народної ради» у відомих подіях під час останньої сесії соймової, закінчив свою промову отсими многоважними словами: «Ми не відступили і не відступимо від нашої програми. Головною бо задачею «Народної ради» єсть *сполучити всіх здоровомислячих русинів, всіх вірних синів Руси під народний*

¹⁾ Збір адрес надсланих митроп[олитові] д[окто]рові С. Сембратовичеві дістав я по его смерті і переховую в своїм архіві. [– Ол. Б.]

прапор до спільної праці над добром всіх верств руського народу. Виходячи з того становища – нині не може бути мови о партіях між русинами під зглядом політичним, бо хто єсть і хоче бути русином – той стане під хоругву народну, а хто не єсть і не хоче бути русином, той не може творити ані партії, ані фракції руської!»

На збори прибули митрополит Сембратович і станиславівський єпископ Пелеш.

Тепер виступив пос[ол] *Романчук*, привитаний грімкими і довго неумовкаючими оплесками, котрі були наглядним свідоцтвом, що многолюдний збір згодився однодушно з проголошеною ним у соймі програмою.

В двогодинній промові¹⁾ подав бесідник погляд на політичне жите галицьких русинів від початку відродин Галицької Руси з часів Маркіяна Шашкевича, вказав на сумні для русинів наслідки маніфесту москвофільської кліки з 1866 р. і процесу Ольги Грабар et comp[any] (1882 р.), а схарактеризувавши, відтак, безуспішність беззглядної опозиції, яка проявлялась найяскравіше під кінець соймової сесії в 1889 р., виказав потребу іншої політичної дороги, щоби русини могли добитися користнішого становища. Щоби довести до зміни урядової системи і викликати більше жите поміж русинами, треба було усунути пануюче недовір'є до русинів, а се могло статися тільки голосною маніфестацією в якімсь законодатнім тілі і з тих причин наступила відома заява в галицькім соймі.

Відтак, прочитав п[осол] Романчук проголошену програму і пояснив кожную єї точку. Іменно до 1-ої точки (про національну самостійність руського народу) сказав, що се справа не сама чисто наукова і теоретична, як деякі думають, а справа великої практичної досяглости. Від сего національного становища залежить становище австрійського правительства (і поляків) до русинів і на відворот, але і наша діяльність літературна, просвітна, культурна і політична, бо передовсім мусять обі сторони знати, хто ми і чого хочемо. До 2-ої точки (вірність для Австрійської держави і династії) замітив бесідник, що тут лучить нас не тільки прив'язане і обов'язок, але й інтерес, бо в Австрії можемо розвивати свобідно свою національність. До 3-ої точки (вірність для греко – катол[ицької] церкви і обряду) замітив референт, що вже з національного і політичного становища галицькі русини не можуть і не повинні відступати від віри батьків, що спричинилась до збереження народности. (Отже тут зовсім ясно, яку нісенітницю пускали в світ неприхильні сій програмі люде, начеб тут розкошилося о накинене греко - кат[олицької] віри русинам буковинським або українцям!)²⁾. При 4-ій точці сказав референт, що в ній зазначене умір-

¹⁾ Сю промову різко критикував «Народ», але не подав її основи, так що придніпрянські українці дізналися про неї з – «Кієвлянина»! [– *Ол. Б.*].

²⁾ Се пояснив проф[есор] В. Антонович, гл[яди] с. 235. [– *Ол. Б.*].

ковано – ліберальне становище русинів, а при останній, що треба дбати про подвигнене селянства і міщанства, а можна дійти до того: 1) зменшенням публичних тягарів наслідком рівномірнішого розкладу; 2) захистом зі сторони держави слабших і визискуваних проти всякого визиску; 3) зміцненем слабшого з підмогою висшої культури до самооборони, і зрівнанем політичних прав (при виборах репрезентацій) і т[аке] і[нше].

Опісля перейшов референт до потреб і домагань галицьких русинів і подав сю часть свого реферату на основі виробу, обговореного в соймовім «Руськім клубі». Референт виказав, які права прислугують галицьким русинам з погляду історичного і австрійської конституції та розпорядків ц[арсько] к[оролівських] властей і представив, що вже сам законодавчий спосіб переведеня конституції й основних законів поставив русинів в некористне положене, а виконуване законів і розпорядків становище русинів ще погіршає. Задля того предложив референт отсі виводи:

«Щоби теперішнє так тяжке і прикре положене русинів поправилося, мусять наступити зміни: а) в виконуваню обов'язуючих законів і постанов, і взагалі, в цілім поступованю правительства і єго органів, б) в некористних для русинів постановах і розпорядках, усуненем їх і заступленем новими в адміністраційній дорозі, в) в некористних для русинів законах, знесенем їх і заступленем новими в законодавчій дорозі.

Щодо першої справи потрібна взагалі зміна цілої системи правительственної, цілого поступованя правительства супротив русинів в тім напрямі, щоби русини і руські справи та інтереси були зовсім з рівною прихильностею трактовані, як кожді інші. А іменно потрібно: 1) щоби при обсаджуваню висших посад в адміністрації і судівництві узгляднювано також русинів; 2) щоби руські урядники і учителі против своєї волі не були перенесені в Західну Галичину, а ті, що є вже в Західній Галичині, щоби могли звідтам вернути до Східної; 3) щоби урядники і учителі русини при авансах і в кождім взгляді були нарівні трактовані з другими; 4) щоби в міністерстві просвіти був оден висший урядник русин для справ руського шкільництва і гр[еко]-к[атолицької] церкви; 5) щоби для руських шкіл народних інспекторами окружними і учителями іменовано тільки такі особи, котрі докладно знають руський язык; 6) щоби при обсаджуваню гр[еко]-к[атолицьких] капітул і парохій уважано передовсім на спосібність і заслуги компетентів; 7) щоби при виборах до всяких тіл репрезентаційних правительственні власти і органи заховувалися зовсім безсторонно і тільки строго пильнували законного порядку, а при виборах до рад громадських і повітових уможливіляли при тім ще вибір людей вповні спосібних і відповідних; 8) щоби руські товариства, інституції, корпорації, згромадження, як і поодинокі особи під кождим зглядом були нарівні трактовані з другими.

Дорогою адміністраційною, постановами і розпорядками, повинні бути отсі справи переведені: 1) щоби у Східній Галичині були постановлювані лише такі урядники і судії, котрі викажуться докладним знанем руського язика в слові і письмі; 2) щоби всі ц[ісарсько] к[оролівські] цивільні власти, уряди і суди в Східній Галичині супротив руських сторін, навіть без домагання тих же, в слові і письмі уживали тільки руського язика, а до руського письма тільки руських букв; 3) щоби на всіх урядових будинках в Східній Галичині всі написи зверху і в середині були також руські – (сі три точки є вже в більшій части унормовані цісарськими постановами [з 20 жовтня 1852, 10 цвітня 1861] і міністеріяльними розпорядками [міністерства справ внутрішніх з 22 жовтня 1852, міністерства справедливости з 24 марця, 8 червня, 9 липня, 7 серпня і 28 жовтня 1860, 21 цвітня і 24 листопада 1861, 5 червня і 11 серпня 1869], однакож ті постанови і розпорядки не виконуються); 4) щоби організаційний статут «Ради шкільної краюї» (22 липня 1867 ч. 4. «Д[невника] з[аконів] кр[айових]») так змінено, щоби в ній була або окрема секція для руського шкільництва, або половина її членів були русини; 5) щоби в львівськiм університеті системізовані були катедри з руським язиком викладовим для біблійної історії, догматики й історії Руси, щоби за помочю стипендій і підмог уможливлено обсажене більше кафедр руських на правничім і філософічним факультеті, і щоби урядовим язиком того університету (побіч польського) був також і руський; 6) щоби окрім академічної гімназії у Львові і руських паралельок в Перемишлі, заложена була ще одна руська гімназія в Бучачи або Чорткові і руські гімназії, а по крайній мірі сталі руські паралельки при одній гімназії на Покуту (в Коломиї або Станіславові), одній на Поділля (в Тернополі або в Березанах) і одній в Підгір'ю горішнього Дністра (в Стрию, Дрогобичи або в Самборі); 7) щоби заложена була бодай одна учительська семінарія мужеська (по можности в полуднево – східній части краю) з руським характером, а семінарії учительські мужеські і женські у Львові, Станіславові, Тернополі і Перемишлі були вповні зутраквізовані як щодо язика викладового, так і щодо урядового, і щоби при кожній з тих семінарий була 4 – клясова школа вправ; 8) щоби у Східній Галичині всюди, іменно в містах і місточках, де нема руської школи а єсть достаточне число руських дітей обов'язаних до шкільної науки, закладані були руські школи народні, щоби в руських школах народних наука польського язика мала на цілі тільки розуміне его а не поправне уживане, і щоби в них урядовий язик був руський; 9) щоби в руській церкві усунений був всякий вплив чужесторонній, а руські монастирі василянські і виховане василянських новиків, віддані року 1882 езуітам⁸³, були назад привернені василянам.

Змін в законах мусять русини домагатися іменно таких: 1) в статуті краєвім і в краєвій ординації виборчій знесеня курій, заведеня прямих виборів з тайним голосуванем і розширення права активного вибору; 2) того самого в законі о репрезентації державній і в ординації виборчій ради державної; 3) основної реформи закона о репрезентації повітової і повітової ординації виборчої в подібнім напрямі; 4) знесеня патронату.

Точки, відносячися до зміни системи правительственої, як і взагалі ті, що дадуться в адміністраційній дорозі перепровадити, уважаємо нашими домаганнями до правительства і домагаємося сповнення перших зараз, других почасти зараз, почасти в дальшій будучности; заспокоєне тих наших потреб, котрі дадуться залагодити тільки в законодатній дорозі, взагалі здобує всіх інших прав, які випливають з конституції, буде обов'язком нашої політичної репрезентації, як «Народної ради» у Львові і других політичних товариств з подібними тенденціями, котрим всі русини повинні при тім помагати.

Взагалі ми стоїмо на основі конституції з 1867 року, тільки бажаємо точнішого і з єї духом згіднішого переведеня єї і виконаня єї як щодо національних прав, так і щодо політичних прав і свобод. А іменно жадаємо такого переведеня виданем закона о народностях або законів і розпорядків спеціальних і знесенем теперішних далекосягаючих обмежень свободи праси, зборів і т[ак]е і[нше]. Під взглядом економічним стоїмо за рівномірнішим розклад податків і всіх тягарів публичних з особливим узглядненем найубожших верств народу, за уможливлене більшого розвою рільництва і промислу (особливо дрібного) увільненем від спиняючих его пут і підмогою державною, за хороненє, за ініціативи і при помочи держави, визискуваних і придавлюваних від визискування, гнету і нужди.

Остаточною ціллю галицьких русинів єсть: хоронити, плекати і розвивати свою національність, яко окремішню індивідуальність, щоби руський нарід з можливою скоростю поступав наперед в добробиті, культурі і значіню і чим скорше станув, бодай, поруч таких менших числом, але значно дальше поступивших слов'янських племен, як поляки і чехи. До тої ціли хочемо стреміти в тіснім сполученю з австрійсько-угорською монархією, котра і своєю минувшостю і своїм конституційним устроєм і самою рачією свого ествованя найбільшу дає нам поруку на осягненє сеї ціли. Стоїмо отже і будемо стояти при наймилостивіше пануючім Цісарі і Єго Домі як і при австрійській державі. Хоронячи нашу народність, хочемо також хоронити нашу віру і наш обряд, тісно зв'язані з нашою народностю. З другими народами краю і держави (отже очевидно *перед всім з найблизшим нам народом польським*) хочемо жити в згоді, не бажаючи рости зі шкодою або коштом других. Австрійську державу і цілу

монархію бажаємо видіти кріпкою у внутрі згодою і задоволенем всіх її народів, а тим самим, як і своїм достатком та могучістю, також кріпкою і поважаною на вні. До сего ж хочемо і ми після сил наших і після даваної нам можности причинитися».

По промові п[осла] Романчука над его рефератом і програмою почалась розправа, в котрій брали участь і священники, і світська інтелігенція, і селяни. Вельми рішучо промовляв п. Рудницький, кандидат нотарияльний із Зборова, схарактеризував дволицеву політику москвофілів і їх поступоване супроти проголошеної програми, та заявив, що русини не підуть вже на їх услуги, а хочять вже самі собою рядитись. Відтак перейшов до програми радикалів і відгомону її в промові п[осла] Окуневського, і замітив, що русини – народовці можуть бути лише раді тому, що радикали обвістили свою програму, але висказав жаль, що замість берегти і скріпляти руську народність, радикали злучилися проти народовців з нашими ворогами і рабами деспотизму, платними агентами благодетельних комітетів, та вкупі з ними ослабляють нашу народність. Отже коли котрому з радикалів і припаде колись може в історії літератури яке поважне місце, то все ж поступки останніх часів будуть темною картою в его житю¹⁾.

Промова п. Рудницького важна ще і з того погляду, що він виразно зазначив потребу спільної праці обох народностей руської і польської для подвигнення нашого краю. Тому се місце промови наводимо дословно. *«Край наш цілий, нарід як руський, так і польський вже вимагає від своїх синів позитивної праці і хоче вже раз бачити позитивні її добутки. Найліпші закони не допоможуть нічого, коли не знайдеться більше здібних і охочих рук до праці для краю, а руський і польський нарід не вдоволяється вже красними словами, отже і правительству повинно залежати на тім, щоби вже раз взятися щиро до реальної праці. Натякнувши на те, що часто наслідком загорілости або хибних інформацій русини – народовці падали жертвою, висказав бесідник надію, що тепер, коли вже справа руська станула на ясных підвалинах, *поляки визволяться від підозріваня і недовірства, а будуть більше щирими і припустять нас до спільної праці для краю нашого, узгляднять наші власні права і потреби, та потрафлять розрізнити зерно від полови – а тоді найдуть в нас щирих робітників і щирих друзів, бо ми не розкладовий а будующий чинник»*.*

З дальших бесідників о[тець] Глібовицький з Більча звертав бачність на потребу просвіти народу, а о[тець] Зубрицький з Мшанця на ширене науки рільництва і промислу в народі. Селянин *Кухаришин* з Поділля виступив проти заходів об'єдинителів, що бажають «нарід зробити моска-

¹⁾ Тим зворотом вказував він на І. Франка. [– Ол. Б.]

лями», а народний поет Павло Думка з Купчинець протестував проти промови посла Антоневича в соймі неприхильної народним читальням. Міщани з Войнилова Дурбак і Гаджаровський розкрили підпольну роботу і хитрощі кліки москвофільської, котра в Калушині заманювала людей, щоби зібрати підписи на заяву недовір'я для п[осла] Романчука⁸⁴.

З послів промавляли о[тець] Січинський і п[осол] Телішевський.

О[тець] Січинський забрав голос, бо «не все ще тут було пояснено, що треба пояснити», а іменно пояснив, чому сей крок зробили послі – народовці так пізно. «Солідарність спільного комітету і спільного клябу в'язала нам руки, замикала уста, але щирости там не було: одні уважали чувство національне за святість, другі же ні; одні були щирими русинами, а другі лише для того, що родилися на Русі, були хрещені по-руськи, але не мали руського ідеалу». Схарактеризувавши дволичне поступоване послів-об'єдинителів, говорив дальше о[тець] Січинський: «З тої злуки не було ніякого успіху, бо там висше, де рішаєся справа, не було довір'я до русинів. Найбільше винні ми самі тому, бо ми лучилися з тими, котрі нас негували, котрі казали: «Нема Русі!» З того вийшло таке, що ми мусіли ставати в обороні такого чоловіка, котрий був простий наемник і зрадник держави. Для тої солідарности мусіли ми ганьбу на себе брати і покривати тих, що за гроші ділають для держави, котра так душить нашого брата. Та солідарність, то були пута на нас вложені. Одні з нас (послів) ішли рука в руку з шайкою, котрій не вільно називатися руською. Для того, що та шайка взяла провід в свої руки, дійшло до того, що деякі товариші з тамтого сторонництва, люди особисто честні, пішли служити тим, що казали собі платити. Настали для нас хвилі так горестні, що кождий чоловік мусів застановитися, до чого то дійде, коли так дальше будемо поступати. Я рішився не тепер, я рішився тоді, коли при виборах в Тернополі настав тероризм, коли я побачив, що селянство наше деморалізуєся, і що коли так дальше піде, будемо будувати Русь хиба в книжках. І запитав я себе: хто відповідь за се? Чи державники і наші противники, що нас чорнили, чи й ми? Я прийшов до пересвідчення, що і ми. Нам говорено: для чого ви зсолідаризувалися з шайкою, що в інтересі сусідньої держави криєся за вами? Вона ж тим дає спроможність оклеветувати вас, щоб вас так згнобили, аби нарід руський перестав жити. Ми з тої солідарности виробили собі таке переконане, що постановили з ними зірвати, коли прийде догідна пора, без нарушеня інтересів народу. Ми за той час поступали чесно. Ми підписували інтерпеляції за такого Книша¹⁾, Мурина²⁾ і у[нших], котрі не приносять чести. А коли прийшла та хвиля і ми

¹⁾ Дяк – москвофіл з Тернопільщини. [– Ол. Б.]

²⁾ Селянин – москвофіл з Золочівщини. [– Ол. Б.]

мали певність, що наші слова не прогомонять, але звернуть увагу міродатних кругів, що в Австрії є українсько – руський нарід, що нарід той не має змагань позаграничних, що той нарід не одушевляється білим царем – рішилися ми сказати слово, котре мало витрутити оруже з рук наших противників. І ми зробили те, що вже знаєте і з чим ви зсолідаризувалися. Тут є розв'язане того питання, яке поставив попередний бесідник (о[тець] Борачок висказав бажане, щоб «Народна рада» старалася приєднати тих людей на провінції, що не є об'єдинителями, але з консерватизму (?) не можуть погодитися з народовцями). Тут нема способу зліпити ті два сторонництва, але *приймемо радо чесних людей*, най лише зірвуть з тими, що досі ними крутили, і *най поклоняться* нашій національній самостійности! Ми їм тоді простимо. Чи я маю простити тому, що за тисячу або за два славословить абсолютизм і неволю? *Люди, котрі кажуть: «Нема Руси!» – не можуть бути русинами. Доти ми не дійдемо до сили, доки той плюгавий накорінок не знищимо!* Чи се русини, що заложили банк і его розікрали, що для нужди дістали «пособія», і ті розікрали!..¹⁾ Хто призвичаєний класти ціну за свої діла, той мусів певно сказати про наш поступок: «Еге! Щось они дістали!» Мене не обиджує «Червоная Русь», бо орган платний сусідньою державою не може мене обидити... Нас же тепер тяжка робота, нам треба зорганізуватися і пам'ятати: «Жий, абись працював і служив для *свого* народу!»

Після промови п[осла] Січинського, котру збір привитав грімкими і довго невтихаючими оплесками, забрав голос п[осол] Телішевський і заявив, що він і его товариші не зійдуть з вибраної раз дороги, хоча їх імена топчуть і називають їх запроданцями. «Для мене висша справа народна, як всяка солідарність. О фракціях нема бесіди, они мусять упасти, бо не йдуть честними дорогами. Ми не в силі зрадити народу і спокійно приймаємо всі кидані на нас клевети. Уступаючи з сего місця, кажу, що *ми мусимо йти наперед сею дорогою, яку ми вибрали і підємо нею*».

Сим закінчилася розправа, серед котрої ні оден голос не виступив супроти проголошеної послами – народовцями програми, а цілий збір одобрив її грімкими голосами: «Приймаємо».

Закриваючи збори, вніс п[осол] Романчук, щоби бувшому голові д[окто]ру Ол[ександру] Огоновському збори заявили свою подяку, до чого зібрані з одушевленем прилучилися. Відтак з піснею «Ще не вмерла Україна» відпровадили громадно учасники зборів о 7 год[ині] вечора п[осла] Романчука домів Сукстуською улицею, де тоді проживав п[осол]

¹⁾ Коли «Рольничо – кредитное заведеніє», зване крилошанським банком, наслідком лихої господарки клонилося до банкрутства, виєднав Наумович і Загайко (директор тернопільської філії) через міністра Вішнеградського мільон рублів з Росії на піддержку сего банку [– Ол. Б.].

Романчук під ч. 54-а в одушевленню коло головної почти підняли его на рамена і занесли до хати.

Реферат п[осла] Романчука, котрий був головною частиною дневного порядку зборів «Нар[одної] ради», а іменно домаганя, подані референтом під ухвалу зборів, викликали всілякі замітки, пояснення і виводи в краєвій, австрійській а навіть заграничній печаті. Централістична «N[eu]e fr[ei]e Presse», інформована мабуть львівськими москвофілами або гофратом Ковальським, подала була вістку, що ніби-то осередне правительство має вступити в переговори угодові з якимись русинами в Відні, з чого інші часописи виснували вивід, начеб ціла робота розпочата п[ослом] Романчуком і товаришами розбилася. Ошоломлена «Червоная Русь» стала кидатись на всі боки, то з облестним примилюванєм до поляків, то з фарисейською покорою до єпископату, то з маскою уданої прихильности до «Дѣла», запрошуючи его «назадъ къ объединителямъ», одначе з усіми своїми митарствами попала якраз пальцем в небо!

Всім сензаційним віс[т]ям про зміну політичного напрямку наслідком реферату п[осла] Романчука заперечили півурядові часописи «Polit[ische] Correspondenz», і «Fremdenblatt». Тому справедливо писало «Дѣло»: «То, що досі сталося, уважаємо досить гармонійною прелюдією до дальшої акції, розумієся – акції поважної, далекої від пристрастей національних та забаганок гегемоністичних, – акції, *овіяної теплом взаїмного довір'я та вирозумілости* – акції наскрізь розумної. *Гармонійности прелюдії сеї не в силі попусувати дисонанси із звістних таборів*». Але не менше справедливий був голос «Czas»-у, котрий радив «do dalszego jej przebiegu (akcyi) przykładać miarę obiektywnej krytyki»¹⁾.

Про зміну політичного напрямку відозвався також д[окто]р Ян *Червінський* з Фірштенгофу в «Gaz[ecie] Narod[owej]» і там заявив: «Духовним вітцем спричиненого перелому був проф[есор] Ол[ександр] Барвінський. Він то в місячнику «Правда» щиро і неперестанно піддержував гадку польсько-руського примиреня і, хоч стояв поза клубом руських послів, неперестанно впливав на них і допровадив навіть до перелому. Без *Барвінського* і *Телішевського* не було би сталося, що сталося!» («Gaz[eta] Nar[odowa]». Ч. 47. 1891).

Треба однак зазначити, що реферат п[осла] Романчука мав одну слабу сторону. З загального погляду представляли домаганя, референтом на зборах відчитані, щось похорого на мінімальну і максимальну збірку бажань галицьких русинів, з котрих одні сам референт вважає пильними, а інші лишає дальшій будучині. Таке нагромаджене ріжних домагань могло бути приманчive для зборів «Народної ради», одначе не було вільне

від політичних похибок. Іменно, коли референт так радо ставив нам на приклад чехів і поляків, повинен був тямити, як-то одні і другі добивались сих прав і, як дійшли до нинішнього становища серед народів Австрійської держави. Політичний розум наказував не нагромаджувати собі трудностей і суперечностей, а тоді хоч повільнішою, а певнішою ходою можна було дійти до бажаної мети. Намісць деяких домагань, котрі викликали певні непорозуміння, а котрі референт і так лишав дальшій будучині, повинен був також зазначити наше становище до народности польської. Вправді, в рефераті було згадано, *що хочемо з народом польським жити в згоді, не бажаючи рости зі шкодою і коштом других*, одначе не вказано дороги і способу, як би дійти до тої згоди. А вже ж справедливо замітило тоді «Дѣло», що «угоду таку (котрої досі ще не зроблено) мусіли би перевести ті сторони, котрі в першій лінії інтересовані, отже *русини, поляки і правительство*». Хоч в дійсности ціла ся справа була ведена тільки з правительством, референт очевидно обминав навіть натяк про потребу порозуміння також з поляками, щоби не давати оружя в руки москвофілам і радикалам, котрі і так пускали в світ сплетні, начеб посли – народовці запродалися польській шляхті.

Другі загальні збори «Народної ради» д[ня] 26 грудня 1890 при незвичайно численній участі народовців з усього краю причинились неперечно до того, що свідомість про новий зворот в політиці галицьких русинів в значній мірі розповсюдилась в широких верствах народних. Окрім того однак видано ще в грудні 1890 р. відозву (гл[яди] 267 ч. «Діла» з 9-го грудня), розповсюджувану також окремими відбитками: «Русини Галицької землі», котрої редакцію мені поручено. В сій відозві зазначено, що нарід наш мав уже на основі конституційних законів спромогу розвивати свобідно *свою народність, свою рідну мову* і придбати собі гаразд і добробит. Ще в 1848 р. руські народолюбці зазначили в ясній програмі самостійність і окремішність нашого народу від польського і московського і заявили потребу розвивати і підносити свою народність і свій обряд на тих основах, і галицькі русини злучили тоді всі сили до сеї праці, маючи кріпку основу удолу а довір'є вгорі. Однак, перегодом деякі люди стали відступати від сеї програми, а з сего настав розлад серед руського народу і правительство почало відноситися недовірливо до русинів, котрі доси були підпорою Австрійської держави. Зменшилося число представників руського народу в соймі і в державній раді, не легко було русинам добитися виднійших урядових становищ а руський нарід стрічав всякі перепони в змаганях до піднесення просвіти і добробиту. Інші народи добилися тим часом рівноправности, а русини остали позаду всіх. Щоби не занепасти нашого народу, треба знов стати на сильній і певній підставі і всіх згорнути під одну хоругву.

В тій цілі проголосив пос[ол] Романчук д[ня] 25 листопада 1890 р. в кр[айовім] соймі програму, в котрій вказав підвалини, на яких щирі русини опирають і, на яких в будучині бажають оперти розвиток руської народности в Австрійській державі. Відтак, наведені у відозві п'ять основних точок сеї програми, а дальше зазначено, що ся програма, виголошена в імени послів – однодумців і підперта руським єпископатом відповідає вповні достоїнству і потребам руського народу, бо тільки на тих підвалинах можуть русини дійти до просвітнього, національно-політичного і господарського розвитку і добитися рівноправности поруч інших народів Австрійської держави. А упевняє в тім заява правительства, котре обіцяло устами намісника піддержку русинам і полагоду їх потреб, наколи стоятимуть на тих підвалинах, як і прихильні голоси послів польського народу.

«Стоїмо, отже, напередодні важної хвилі нашого народного життя! кінчить відозва. – Задачею нашою тепер злучити до спільного діла всі сили щирих русинів, котрі держаться кріпко своєї народности, своєї народної мови і бажають на указаних програмою підвалинах трудитися для добра руського народу. Ціль наша ясна, дороги наші прості. Шануючи права других, бажаємо доходити законною дорогою своїх прав, двигати наш руський нарід. Тому кличемо до всіх щирих синів матери – Руси: *Ставайте до спільного діла! Єднаймося під нашою народною хоругвою!* Се єдина дорога, котра може наш нарід довести до осягнення его ціли. Тільки на своїм питомім ґрунті при Австрії і в Австрії мусять русини шукати охорони свого биту, безпеки своєї народности». Сю відозву підписали: митрополит *Сильвестр Сембратович*, єпископ перемиський *Йоан Ступницький*, єпископ станиславівський *Юліян Пелеш*, єпископ – суфраген перемиський *Юліян Куїловський*, соймові послы: *Юліян Романчук* і д[окто]р *Даміян Савчак*, іменем товаришів – однодумців, а від Виділу «Народної ради» у Львові, голова д[окто]р *Олександр Огоновський* і секретар д[окто]р *Кость Левицький*.

15. Радикали ведуть в спілці з москвофілами борбу проти «нової ери» і входять в переговори з правит[ельственними] кругами о підмогу для «Народа». Осторога Драгоманова. Євген Левицький про «безпрограми-ність народовців». Програмова розвідка Вол[одимира] Барвінського «Слівце до опізнання» в «Правді» і єго заява програмова. Відповідь Євг[ена] Левицького. Єго критика програми «Діла». Безосновний докір Є. Левицького і І. Франка звернений до В. Барвінського про нібито «відставку дану українцям».

Побіч москвофілів та їх дневникарства і поруч з ними станули до боротьби проти становища занятого народовцями на основі заяви п[осла] Романчука з д[ня] 25 листопада 1890 р. (або т[ак] зв[аної] «нової ери») також радикали, з'єдинені в «Укр[аїнсько] руськ[ий] радикальній партії» коло заснованого ними тиждневика «Народ». Сю часопис заснували М. Павлик і Ів[ан] Франко з підмогою М. Драгоманова передовсім для поборюваня «Правди» і єї змагань, а як-небудь назверх робили багато шуму, що за «Народом» стоять окрім «молодого покоління» і декого з інтелігенції також широкі верстви народні, особливо на Покутю, то в дійсності «Народ» держався материяльним пособлюванем в части М. Драгоманова, а головно українського соціал-демократа Ковалевського¹⁾. М. Павлик в листі до М. Драгоманова (з 4 / I 1890)²⁾ чванився, вправді, «що мене (Павлика) практика привчила, як угодити навіть Гіртлерові»³⁾, та «що з нами (себто радикалами) тепер трохи кокетують військові сфери, що зв'язані просто з цісарським двором. Навіть пропонували (мені) заложити письмо на гроші правительственні; я було згодився з тим, щоби мені дали повну волю в редакції й способах прикованя австр[ийських] русинів до Австрії, а крім того поставив цілий ряд бажань від тих сфер, т[о] є[сть] перше всего, щоби скасовано теперішнє правительство, особливо ж єго прихильників у Галичині, як намісника, багато старостів і т[ак] ин[ше]. Головна їх ціль (буцім-то) притягти Україну до Австрії. Я сказав, що се може бути тільки тоді, коли Україна побачить повну волю австро – угор[ських] русинів». Далше, пише Павлик, що єму поставлено услів'є, при редакції «Народа» утворити окремиий відділ для слідженя за російськими військовими справами, на що він не згодився, а через те переговори перервалися, а відтак додає: «але они ще прийдуть до мене. Коли дадуть підмогу хотьби на «Народ» – то возьму, а робити буду своє для народу».

¹⁾ 1000 франків, котрі дав Драгоманову в Парижі якийсь українець на яке українське діло, Драгоманів обернув їх на підмогу «Народови» (Переп[иска] М. Павлика з М. Драгомановим. Т. VI. стор. 7, примітка. [– Ол. Б.].

²⁾ Переписка М. Павлика з М. Драгомановим. Т. VI. С. 1 і сл[ідує]. [– Ол. Б.].

³⁾ Державний прокуратор тодішній у Львові. [– Ол. Б.].

Отже, хоч радикали, як видно з листу Павлика, не цурались би і гроший від правительства, коли б оно їм дало, М. Драгоманів остерігав їх перед чванливістю семи знакомствами і зносинами, і пособляв їм роздобуваними з різних жерел засобами. Вправді, «Народ» розсилаю по 1000–1200 примірників по краю, М. Павлик жалуєся, що «люди ще не розуміють, що треба платити» і просить Драгоманова о гроші, хоч «ще пришлють пренумерати, котрих є 200, а в коломийських сторонах, відки приятелі обіцяли 200 – є всего на всего 25!»¹⁾

Окрім пособлюваня грішми домагалися радикали від Драгоманова статей і дописий, котрими можна би побивати, як висловлювався Павлик, – конищину і барвінщину. І справді «Народ», особливо від заяви п[осла] Романчука був переповнений статями М. Драгоманова, М. Павлика, Ів[ана] Франка, Євгена Левицького і ин[ших] найбільш полемічними, зверненими проти народовців і «Правди». Головна ціль сих писань була представити народовців в очах нашої суспільности недбальцями про справи і потреби широких верств народних, політичними недотепами, загвождженими в тісних рамцях націоналізму, неприступними для поступу «вузькими націоналами». Першим до бою виступив *Євген Левицький* з розвідкою в ч. 15 «Народа» з 1 / 8 (і слідуючих чч. 16, 19, 20 і 24) 1890 п[ід] з[аголовком] «Безпрограмовість «народовців» і їх будучність».

Народовці були як на той час уже доволі численним сторонництвом, мали вже свої просвітні, культурні й політичні товариства, своє денникарство, почини просвітньої, господарської та політичної організації по краю, своїх, хоч нечисленних, представників у державній раді і в соймі. Одначе для підорваня значіння і ослабленя впливу народовців Євг[ен] Левицький намагаєся представити сторонництво народовців якимсь табором людей найріжнійших поглядів, котрих «спільною чертою є вживане русько – укр[аїнської] мови, однакова думка національна». Коли б, справді, сторонництво народовців визначалося лиш сею одною чертою, національною свідомістю спільности, то все ж се творило би певну підвалину до народної діяльности на різних полях народно – політичного, культурного, і господарського житя. Євг[ен] Левицький запевняє, що народовці вважали націоналізм і укр[аїнсько] – руську мову цілю, коли між тим радикали «писали своєю мовою <не> лиш задля націоналізму, задля признаня самостійности укр[аїнсько]-рус[ької] мови, що се було у них лише середником, а не самим змістом, самою основою сього сторонництва». Він зазначає, що «нарід розвиваєся збільшенем своїх засобів моральних і материяльних, піднесенем і розвитком культурним і суспільним» і запевняє, що «молоді люди» (тодішні радикали) виявляли «демократичні

¹⁾ Переписка М. Павлика з М. Драгомановим, VI. Ст[орінка] 10 і 20. [– Ол. Б.]

переконаня», а народовці стояли на становищі «вузького націоналізму», що в таборі народовців містилися люди різних переконань і що «проблематичність програми» народовців, се «виключне ставлене вузько – національної думки» стало великою перепоною, «коли прийшлося від языка і правописи перенестися на поле серйозної практичної роботи над народом». Тим-то на его погляд «виданя «Просвіти» такі помішані та несистематичні, млявість усіх видавництв народовців, неспосібність майже на всіх точках народної роботи»¹⁾.

Нема сумніву, що народовці в 60-их і 70-их роках ХІХ столітя не зложили систематичної політично – народної програми, як-небудь в «Меті» появилася чимало вельми цінних розвідок Кс[енофонта] Климковича і ин[ших], котрі поясняли наше народне становище, наші взаємини і відносини до поляків і москалів, наше становище до краєвого і осереднього правительства австрійського. В «Меті», а опісля в «Правді», котрої редакції, а навіть ціль видавництва часто змінювалися (спершу літературна, опісля літературно-політична), та видавництво не раз переривалося, відтак і в «Основі», видаваній головно заходами віцемаршалка Юліяна Лаврівського молодими силами народовців (Кс[енофонта] Климковича, Нат[алья] Вахнянина і ин[ших]) і старшими (як Ст[епа]на Качала), розвинено і посунено вперед у многих цінних статях і розвідках політичну програму руських народолюбців з 1848 р. і обговорювано народно-господарські і суспільні потреби широких верств нашої суспільности і роботу в тім напрямі ведену. Були се однак часи, в котрих сторонництво народовців і їх видавництва майже не виходили поза обсяг літературної діяльности, бо політична робота спочивала в руках т[ак] зв[аних] святоюрців, «старої партії» зорганізованої в «Русской Радѣ» із «Словомъ», а відтак ще й «Проломомъ» з ріжними его метаморфозами.

Але ж і «Просвіти» не можна докоряти, начеб она не дбала про «моральне і материяльне піднесенє народу, про культурний і суспільний его розвиток», на що вказує Євг[ен] Левицький яко змаганя радикалів. Навіть Ів[ан] Наумович, мистець в популярнім письменстві, повитав з одушевленєм перші книжочки «Просвіти», видавані п[ід] з[аголовком] «Зоря». Та й опісля окрім етичних книжочок «Просвіта» подавала широким верствам народним також розвідки, котрі мали їх дивинути не тільки морально й материяльно, але й доторкувалися суспільних і господарських питань народного житя. Досить згадати тут Вол[одимира] Барвінського «Вексель і лихва – наша біда», Адольфа Гладилевича «Що таке провізорія» (сі справи доводили часто до довгих і коштовних процесів та до затрати власности земельної у наших несвідомих або заблагливых

¹⁾ «Народ». 1890, стор. 253. [– Ол. Б.].

селян), *Вол[одимира] Барвінського* «Трицять літ тверезости», *Ст[епа-на] Качали* «Що нас губить, а що нам помочи може», про народно – господарську організацію у селян, *Смайльса* «Власна поміч» в перерібці Ол[ександра] Барвінського і т[ому] п[одібне]¹⁾. Отже давно вже, коли ще не було радикальної партії і «Народа» трудилися народовці для широких верств народних в напрямі просвітньо-культурнім, народно-господарським і суспільнім та крім того дбали про їх національне освідомлене і релігійно – моральне виховане в тім переконанню, що державний лад повинен опиратися на релігійних і етичних підвалинах.

Тимчасом радикали, котрі від себе починали історію нашого народу, хоч так докорювали народовцям, вивішували мінімальні і максимальні програми скопійовані з французських і німецьких соціалістичних взірців, не мали нічого хосеннішого подати широким верствам народним, як «Нова віра» М. Павлика, «Про заздрих богів» і т[ому] п[одібне] Драгоманова, *Дрепера* «История борьбы між релігією і наукою» у Львові 1891, так що сам Драгоманів заявив, що «коли практика партії (радикальної) не причепиться за *теперішні* справи галицькі, то діяльність партії прийме чисто літературний напрямок»²⁾.

Обговорюючи в історичнім розвитку політичні програми русинів взагалі, а зокрема народовців, Євг[ен] Левицький добачує програму москвофілів аж в заяві «Слова» в 1866 після поразення австрійських військ під Королівським Градцем (Königrätz), коли, в дійсности, москвофіли мали вже з почином 50-х років свою об'єдинительну організацію в «Погодинской колоніи Галичско – русской» під проводом Дениса Зубрицького, в 1853 р. захопили в свої руки «Зорю Галицьку» і вели систематично обрусительні видавництва.

В оцінюваню політики народовців зупинився Євг[ен] Левицький на об'ємистій програмовій розвідці *Волод[имира] Барвінського* в чч. 3 і 4, 5-ім «Правди» 1877 р. п[ід] з[аголовком] «Слівце до опізнання», відповідь п[ану] Українцєви (М. Драгоманову) на лист «Опізнаймося» в чч. 1 і 2 «Друга»⁸⁵. Ся розвідка на основі у Відні виданих конфіскованих брошур, переложених з московщини п[ід] з[аголовком] «Парова машина», «Правда», «Про бідність і богатство» обговорює соціалістичне питанє і змаганя до защеПЛєня тих поглядів серед галицької суспільности (через те і чч. 4 і 5 «Правди» підпали конфіскаті). Добутком сеї розвідки є поміщена на кінці заява народовців, котрих органом була «Правда» (на стор.

¹⁾ Крім того подавала також «Правда» розвідки о дешевім податку, о пропінації, о школах і т[ому] п[одібне], в котрих обговорювано суспільні і культурні справи, а редакция «Батьківщини» видала чимало книжочок популярних про правничі і суспільні справи, а також і в самій часописи статі економічні і суспільні. [– Ол. Б.]

²⁾ Перепис[иска] М. Павлика і М. Драгоманова. VI. Стор. 79. [– Ол. Б.]

165 і 166-й). Сю заяву «Правди» наводить Євг[ен] Левицький в «Народі» (1890 стор. 294) і подає її подрібний розбір. Замітно однак, що не наводить сеї заяви в цілості, а із значними пропусками важних місць і тому повторю сю заяву народовців до слова, бо, справді, можна її вважати неначеб програмою тогочасних народовців. Она звучить: «Узнаємо самостійність нашого руського народу, визнаємо его право до самостійного життя [і домагаємося самостійного розвою нашої народности в кождім згляді а іменно на полі словеснім і політичнім]¹⁾; узнаємо демократичний стрій суспільности яко найвідповіднійший для розвою нашої народности, домагаємося рівноправности для кожної одиниці, обезпеченя єї проти визискуваня і покривдження, получшаня долі нашого народу і піднесеня его добробиту, запобігаючи твореню пролетарияту, – домагаємося усуненя нужди і всіх обставин, з котрих она витворюєся; єдину можливість до осуцненя тих наших замірів добаємо в просвіті народу веденій в духу *поступовости* витиченої *позитивною* наукою, в *економічнім помноженю доходових жерел материяльного биту народнього* (розвій ремесла, промилу, торговлі і т[ак] д[алі] між нашим народом), в піднесеню кредиту і власної помочи маси народу, [в належитім заступництві тих інтересів нашого народу в громаді, повіті, краю і державі і в ширеню почутя нашої народности на підставі нашого історичного життя, сього одвічного зеркала наших народних змагань, демократизму, рівноправности, волі і загального добробиту морально – інтелектуального і материяльного]; узнаємо наш народ яко органічну цілість, котра повинна розвиватись у всіх своїх складових частях гармонійно і спільно, і не признаємо ніякої виключної супремачії якої-небудь класи чи касти в народнім заступництві; [відкидаємо яко шкідливу всяку пропаганду *насильних* переворотів *суспільного* (не державного) складу нашого народу;] [узнаємо пропаганду західного соціалізму і комунізму між нашим народом яко невідповідну і шкодливу не тільки для того, що наші взаємини нашого життя народного зовсім відмінні від робітничого питання западного; що індивідуальний характер нашого народу оказуєся противним комуністичній і соціалістичній нівеляції, а наша праця народна обіймає цілу масу народу у всіх его частях, – але й для того, що западний соціалізм і комунізм в дотеперішній своїй формі не може остоятися по своїй позитивній стороні перед лицем науки, не виповів стійного, реального програму відповідного устрою суспільности і яко такий не може вказати правдивої дороги здвигненя нашого народу до лучшої долі».]

В розвідці «Слівце до опізнаня» обговорив Вол[одимир] Барвінський основно розвиток нашого народу в Галичині, его відродини почавши від

¹⁾ Зазначені скобками [] місця Євг[ен] Левицький пропустив у «Народі». [– Ол. Б.]

М. Шашкевича, вплив України і її письменників на сі відродини і на розвиток нашої народної ідеї, на національне освідомлене і свідомісць національної самостійности і окремішности нашого народу від польського і московського. При тій нагоді виступив В. Барвінський з докором проти Драгоманова, що він у своїй розвідці *«Литература російська, великоруська, українська і галицька»*, печатаній в «Правді» (1875 р. на стор. 157) говорить ще про *«недоказаність і очевидність»* самостійности української мови та що «ціллю українофільства мусить бути *не виділятися з Росії* і навіть її загальної літератури, – старатись, розвивши свої народні елементи *рядом з великоруськими*, унести їх у *загальну російську культуру* і силою її, *силою Росії* піднимати свій народ і *через Росію, через російську літературу і культуру* подавати свій голос і у слав'янщині і в Європі». Нагадав також В. Барвінський Драгоманову его статтю в «Кіев[ском] телеграф-і» (ч. 46 з 1875) з нагоди промови на роковинах Шевченкових у Львові про самостійність і окремішність укр[аїнського] народу і потребу самостійного его розвитку для збереження нас при життю, як Драгоманів іронічно висловився, що бесідник (се був сам В. Барвінський) «*видить въ своемъ племени* такого – то Израеля» і яко реальний лік проти такої «галицької декламації» вказував на ефект *«единоплеменности русского государства»* (Московщини) з р. 1654 з українським народом¹⁾.

В. Барвінський зазначив також, що саме накликуванє про «прогрес» без виразного вказуваня і присвоюваня его для власної народности зарівно безплodne, як сам крик о самостійности без самостійної праці. «В. Барвінський відпер докір М. Драгоманова, начебто галичани *«тільки сором наводили на все діло нашої літератури»* і вказав на се, що хоч чимало галицьких творів було слабших, то все ж таки і в «Правді» появлялися цінні твори і з підмогою «Правди» з українським письменством познайомилися і поляки і серби та чехи. А так само як би ще ні слабою являлася в починах діяльність «Просвіти» в порівнаню до величи її задачі, то все ж уже ся одна обставина, що аж з її засновинами почали в Галичині поважно думати і трудитись над просвітою народу навіть неукраїнофіли, що перша «Просвіта» розбудила між народом охоту читаня і науки книжочками, що розходились по кільканайцять тисяч між народом, повинна була звільнити навіть строгого критика від докору «соромливої» діяльности «Правдян» і «Просвітян». Вказав В. Барвінський і на сю обставину,

¹⁾ Що В. Барвінський не міг погодитися з поглядами і змаганнями М. Драгоманова, се легко зрозуміти, бо ж він був «вузький націонал», як его зве Єв[ген] Левицький, але ж замітно, що і Франко згадує про се, що українці російські зірвали з Драгомановим, «що почував себе в першій лінії росіянином, а тільки в другій – українцем»⁸⁶. Гл[яди] Писаня І. Франка IV «Молода Україна». Ч. 1. Львів, 1910. Стор. 30. [– Ол. Б.]

що як-небудь не відіймає стійности і «європеїзму» московським виданням, то таки «галицьке українофільство і розвій галицької народности – се заслуга тих «обвинувачених романтиків – українофілів» з України та «соромлячих» галичан, котрі за прикладом українських романтиків знялися до народної праці, а не сеї *прогресивної програми*, що дораджувала галичанам підхилитися під «общерусскій» дах і по чужих хатах шукати «горячого інтересу для сучасности» та ціли для своєї словесности про *домашній ужиток*»¹⁾.

В. Барвінський заявив далі, що галицькі русини цінити і цінять голос Драгоманова, оскільки він подавав їм «справдешню, поучну критику, знакомив галицьку суспільність із дійсним станом діл в Росії і на Україні». Таким лише способом, але не затемнюванем самостійности українського народу (хоч би між нами самими) дасться усунути, щоби галичани далі не грішили незнанем, як розвивати самостійність нашого письменства, а знов щоби дівчата, жінки і мужчини, родовиті українці, вивчені на цюрихськiм чи иншiм унiверситетi, переживши школу Гоголя, Бокля, Маркса і т[ому] п[одiбних], знали і про те, що се таке «українофільство», себто українсько-руський нарід, его язик, письменство, історія, – в чiм его самостійність.»

В. Барвінський вказував на се, що для того «питане українофільства, особливо в літературнім згляді, вважаєся у нас працею народу в громаді других народів на полі людскости, працею для самостійного життя, а не під яким-небудь чужим дахом, чи «общерусским», чи «общепольским» або «пангерманським», що ми яко «самостійний організм» маємо подавати наш голос і в слов'янщині і в Європі, а не можемо бачити нашої цілі в тім, щоби аж «силою російської культури і літератури і силою Росії» підіймали ми наш нарід.»

Обговоривши, відтак, згадані вгорі три соціялістичні брошури видані у Відні, зазначив В. Барвінський, що в них бачимо неперечний вплив комуністично-соціялістичної пропаганди, котра вже давно ворухиться на заході, а новішими часами проявилася між російською молодіжю. «Така тенденційна с[е] є[сть] комуністично – соціялістична (западнича) пропаганда (писав В. Барвінський) була зовсім чужою українству 60-х р[оків] на Україні, она й тепер як на Україні, так і в Галичині чужа сучасному «українофільству», котре не є і не повинно бути нічим иншим, як тільки продовженем і дальшим реальним розвоєм «українофільства» 60-их р[оків] «Українофільство підняло питане маси народу не за приводом комуністів і соціялістів, але своєю правдою, власною мислюю і силою. Наш нарід цілими віками добивався волі і рівности, історичним

¹⁾ «Правда», 1877. – С. 106–116. [– Ол. Б.].

житем своїм виявив свої змаганя до людського життя загалу, а відродивши нас силою своєї жизнєности до нового життя, передав «українофільству» свій власний, питомий ідеал нашого народного життя.

Силою нашого нового життя народного піднялося наверх в Росії між іншим і наше «крестьянське» питање, котрого найбільшим речником був Шевченко; тою ж силою піднято в Галичині працю для просвіти і здвигнення народу. Не хапаючись мрій а придержуючись нашої підстави народної, не дожидаючи з резигнацією на теперішність осущєня нового світу, а виповняючи теперішній світ нашим питомим житєм народним – можемо стати, дійсно, живими між живучими, здоровим членом людськості. Усе, що відтягає нас від тої праці реальної, що накидаючи нам невластиві доктрини противні нашому характерови народному, не ведучі до поступу а до розстрою, – відвертає нашу увагу і працю від рідного поля, і каже нам кидати праведну працю в теперішности для блудної будучности, що замість будувати може тільки руйнувати, а замість науки може ширити одну пристрасть, – все те мусить бути нам чужим, коли дійсно бажаємо скорого і здорового розвою нашого народного життя, розросту нашої народности, добра нашого народу»¹⁾.

Після такого основного обговорєня наших відродин народних, нашої народної роботи для дальшого культурного розвитку народу подав В. Барвінський заяву ред[акції] «Правди» вгорі наведену, котру як я вже зазначив, можна вважати програмою тогочасних народовців.

Проти сеї програми В. Барвінського, зглядно народовців, виступає Євг[ен] Левицький з різкою критикою. Однак, дармо гляділи б ми в ній за предметовостю в оцінюваню. Вже саме пропущєне деяких важних вгорі зазначених місць із сеї програми вказує на тенденційність критика. Крім того, підхоплює критик поодинокі слова або звороти і складає їх софістично та підсуває авторови погляди і засновки, котрих автор програми не мав і не міг навіть мати на думці. «Нехай будуть кляси, нехай будуть касти», підсуває Євг[ен] Левицький В. Барвінському, а се виснував із звороту програми, котрий звучить: «Ми не признаємо ніякої виключної супрематції якої – небудь кляси чи касти в народнім заступництві, ми хочемо належитого заступництва тих інтерєсів нашого народа».

Так само підсуває В. Барвінському, наче б він «за руськість подарував і позитивну науку, усякі прогрєсивні змаганя взагалі», наче б він був того погляду, що «для розвою національного русинів вистарчать такі клясичні(!) твори як «Настася»²⁾, «Наталя», «Вітка бозу»³⁾, бо і ними здіймуть-

¹⁾ Правда 1877, стор. 141–166. [– Ол. Б.].

²⁾ Історична драма В. Ільницького. [– Ол. Б.].

³⁾ Оповіданя печатані в «Правді». [– Ол. Б.].

ся русини до «дійсної щораз виднійшої самостійности народного життя». Підсуває дальше Євг[ен] Левицький В. Барвінському, начеб він «більше з конечности подав загальні і остаточні змаганя народовців національні і політичні, а *культурні погляди* скрив зовсім перед публікою і замість них зазначив тільки спосіб просвітньої роботи між народом, що не становив ще те саме, що культурні погляди партії», бо по думці Євг[ена] Левицького «яко культурні принципи можна б подати чи раціоналізм, чи що там, а не спосіб при вихованю – просвічуваню мас народних»¹⁾.

Із так підсунених авторови програми висновків виводить Євг[ен] Левицький нібито доказ, начеб народовці, сі вузькі націонали, «немов за-присяглися не виглянути поза тісні рамки світогляду народного, боючися втратити хоч би частиночку зі своїх «святотців народних».

Від сеї програми в «Правді» (1877) переходить Євг[ен] Левицький до оцінки програми заснованого головню В. Барвінським «Діла»⁸⁷ (1880)²⁾. Признає він, що «Діло» «є першим об'явом звороту народовців до практичної роботи», що головною задачею, до котрої В. Барвінський взявся з молодечим жаром, поклав «з'єдиненє якнайбільшого числа інтелігенції під оден прапор: праці для національного розвою самостійного русько-українського народа» і що «в тій ціли звертав бачність нашої суспільности, що в тій спільности *господарських інтересів* нашого народа лежить жерело нашої сили народної і *головна основа нашої програми народної*». Признавши се, що представник народовців, котрого Євг[ен] Левицький назвав навіть їх диктатором, звернувся до живих інтересів, до реальних потреб народу, виступає задля того з докором, що В. Барвінський «не завважив, що вже саме відкликуване до економічних інтересів народу не підпадає під вузько – націоналістичний поділ партийний». Вже ж дбалість про економічні, реальні потреби народу не суперечить зовсім національній програмі, а народовці вже перед «Ділом» (н[а]пр[иклад], Ст[ефан] Качала і ин[ші]) звертали увагу на се в своїх писанях і змаганях а також опісля (н[а]пр[иклад] в програмі «Народної ради» з 1885) попри національне становище народовців найшла там місце також точка про економічне подвигненє народу. Євг[ен] Левицький висловлює здивованє, що народовці з «Правди» (в 1877) змінили свою програму (по его думці так скоро!) в «Ділі», хоч відома річ, що соціал-демократи межинародні, а навіть наші радикали мало що не щорічно на кожних майже зборах переводили ревізію своєї програми і ухвалювали нову. І з того, що народовці (зглядно В. Барвінський, їх «диктатор») від програми оповіщеної в «Правді» дійшли до програми в «Ділі», висновує Євг[ен] Левицький,

¹⁾ Народ, 1890, стор. 294–297. [– Ол. Б.].

²⁾ Народ, 1890, стор. 312–315. [– Ол. Б.].

що сей дальший розвиток програми народовців є засудом смерти на їх сторонництво. Він запевняє, що «на першій кроці до ширшої позитивної програми народовська партія розпочала критикою своєї власної безосновности (?!). Як же се поучаюче, кличе він злорадно, що она виреклася фонетики»¹⁾, та докорює їй, що се нехарактерно. Тим часом ані народовці, ані В. Барвінський, зовсім не виреклися фонетики, бо він видавав аж до своєї смерти «Правду» фонетикою, а тільки в «Ділі» завів спершу т[ак] зв[ану] етимологію і про се дав пояснене в листі до *Лукіянова* в Києві, котрий я оповістив опісля²⁾ і тому наведу тут дотичне місце. Натякнувши про непопулярність фонетики між руською старшою інтелігенцією, пише дальше В. Барвінський: «Наші старовіри, стуманені людьми лихої волі, думали і ще тепер підозрівають, що фонетика має проложити дорогу до сполонізуваня русинів. Проти пересуду і недовірства годі боротись розумним словом. От ми і в «Ділі» кинули на бік форму – правопис, почали «Діло» видавати т[ак] зв[аною] етимологічною правописю, а по Вашому максимовичівкою. *А се не тому, щоб ся правопис була лучша, але тому, щоб формою не зражувати нашої публики старовірської, а вціпити у неї правдиві ідеали народні. Скоро публика побачить і йме віру, що ми хочемо справді добра для Руси, а не тягнемо, як їм думалось, у Польщу, скоро народні ідеали стануть вповні ясними кождому читаючому русини, – от тоді й буде пора занятись формою.*»

Євг[ен] Левицький не знав сего листу, бо єго оповістив я аж по смерті В. Барвінського. Але ж видавана В. Барвінським «Правда» аж до 1883 р. могла бути доказом, що В. Барвінський і народовці *не виреклися фонетики*. Однак, не тільки Євг[ен] Левицький бажав тим способом кинути тінь на народовців і В. Барвінського додатком питання – «чи не характерно?», але й І. Франко у відчиті «З остатніх десятиліть ХІХ віку», виголошенім 1901 р. в Перемишлі і напечатанім у «Наук[ово] Літ[ературному] Вістнику», говорить те саме, що В. Барвінський «не тільки *покинув* фонетику задля етимології, не тільки не важився для своєї «фонетичної» минувшини дати свою фірму новому видавництву («Діло» підписував перший рік яко редактор М. Коссака), але витягав і дальші консеквенції зі *своєї відставки (!)* даної українцям. Із усього давнійшого українофільства Барвінський заховав *одну тільки ідею* національної відрубности русинів – усі інші імпортовані з Росії чи з заходу ідеї мали в нім явного або тайного ворога»³⁾. Коли отже Євг[ен] Левицький міг би виправдуватися тим, що не

¹⁾ Народ. 1890. Стор. 314. [– Ол. Б.].

²⁾ З остатніх десятиліть ХІХ в[іку] написав О. Барвінський. Львів, 1906, додаток стор. 36 і сл[ідуючи]. [– Ол. Б.].

³⁾ Писаня І. Франка. ІV. Ч. 1. Стор. 10. [– Ол. Б.].

знав листу В. Барвінського до Лукіянова і тим самим не міг відгадувати причин заведення етимол[огічної] правописи в «Ділі», то вже ж Ів[ан] Франко, котрий був ще й за життя В. Барвінського помічником в редакції «Діла», міг се добре знати. Тим часом не тільки в згаданім вгорі відчити в 1901 р. підсуває В. Барвінському, а тим самим і народовцям, що они *покинули фонетику* (або як Єв[ген] Левицький каже *виреклися*), що В. Барвінський *дав відставку українцям*, хоч я сю справу на основі листу до Лукіянова пояснив¹⁾. Але мимо сего пояснення не справив І. Франко сего хибного погляду, котрий безосновно кидає тінь на характер і діяльність В. Барвінського.

Безпрограмовість народовців і їх «диктатора» В. Барвінського додає Єв[ген] Левицький також в «змаганнях до згоди з москвофілами» в 1880 р. до котрої не дійшло ніби-то задля вузького націоналізму диктатора. Тут критик закаламутив цілу сю справу. «Діло» і устроєне заходами і трудом головно В. Барвінського перше всенародне віче у Львові дня 30/XI 1880⁸⁸, мало метою не згоду з москвофілами, себто московською агенцією під покровом «Слова» і «Пролома», але визволене частини т[ак] зв[аної] старої партії з-під проводу і впливу москвофільської кліки. Се ж було загально відомо, що чимало старших людей особливо на провінції відносилися з неохотою до фонетики і видань народовців, але так само не згоджувалася із змаганнями москвофільських проводирів львівських, що були орудиями московського правительства і панславістичних кругів та водили на увязи старших наших людей. Тим-то В. Барвінський змагав до приєднання сеї частини т[ак] зв[аних] старорусинів, заснував «Діло», видавав его т[ак] зв[аною] етимологічною правописю, але не покидав основного становища народно-політичного. Отже зовсім несправедливо докоряє ему Єв[ген] Левицький нещиростю. «Для показу щирости в заходах Барвінського коло помирення партій, – пише він, – можна нагадати, що той же сам Б[арвінсь]кий, що так промовляв в «Ділі» за згодою, писав рівночасно в «Правді» 1880, що між неґацією «Слова» (значить нашої народної самостійности й окремішности), а якою-небудь руською програмою нема і не може бути згоди (стор. 73). Як бачимо, за позитивним чоловіком «Діла» стоїть еще редактор «Правди» з своїм вузьким націоналізмом»²⁾.

Щоби підкопати вплив і становище народовців, радикали нав'язували взаємини з москвофілами, і нарікали навіть на Драгоманова, що его лист шкодить їх політиці з москвофілами; тим-то Єв[гену] Левицькому не до вподоби було, що свого часу В. Барвінський так твердо стояв на стано-

¹⁾ Барвінський О. З остатніх десятиліть XIX віку. – Львів, 1906. – С. 15 і 36–37. [– Ол. Б.].

²⁾ Народ. 1890. Стор. 314. [– Ол. Б.].

вищі окремішности. Навіть Драгоманів дорікав радикалам на адресу М. Павлика, що в «Народі» дають ще більше «авансів москвофільству» ніж видно було раніше і заявляв: «будемо ждати, чи з Вашого москалефільства виросте що-небудь живе. Я мало маю надії»¹⁾. Але М. Павлик і сам нарікав перед М. Драгомановом, що радикали лізли так у табор москвофілів і з обуренем писав Драгоманову, що «Євг[ен] Левицький поїхав на білет «Галицкой Руси» яко відпоручник «Академічного братства» на з'їзд чеської молодіжи до Праги і обов'язався їй («Гал[ицкой] Руси») дописувати і сам по се ходив», що «перли мене (Павлика) перед виборами, щоби пішов робити з львівськими москвофілами згоду і *домогався гроший на вибори!* Я (Павлик) рішучо оперся, тоді они потай мене пхнули Франка, котрий справді там раз був. Подумайте ж тепер, що то було би, якби такий «практик» поїхав у Росію – він просто віддав би партію з головою «Благотвор[ительному] комітету». М. Павлик нарікає дальше, що «для хліба» радикали, іменно слабші голови, пішли до «Діла», «але нема ніякої запоруки, що туди ж не попруть і Левицькі, Охримовичі (се так опісля і сталося!), Ганкевичі і інші. Та не тільки туди, а й до «Народ[ної] часописи», ба й до «Гал[ицкой] Руси», як показує розгін Партицького (Осипа) і Левицького. Серед наших людей так мало від того принципіального удержу, що, н[а]пр[иклад], Франко радив найкращим молодим людям іти заробляти в «Народ[ній] часописи», а сам Данилович, Герасимович і Яросевич оберталися під час виборів з дописями до «Червоной Руси». Тепер, н[а]пр[иклад], Партицький пише з Праги в «Діло», як Левицький в «Галиц[кую] Русь». Я се вважаю за деморалізацію і безпринципність».

Коли отже Євг[ен] Левицький докоряв народовцям зглядно В. Барвінському безпрограмності, вузьким націоналізмом за те, що держалися кріпко народного прапора і стояли твердо на основі народної окремішности і самостійности від москалів, то радикали входили в зносини з «Галицкою Русю», котрої редакция була агенцією московського правительства і «Благотвор[ительного] комітету». Коли ж змаганя В. Барвінського, Ст[епа]на Качали і т[о]му п[одібних] з підмогою першого всенародного віча і політики «Діла» в перших починах не довели до визволення частини т[ак] зв[аної] староруської партії з-під впливу і проводу львівської московської агенції, а процес Ольги Грабар, Наумовича і тов[аришів] в 1882 виявив у повній наготі змаганя москвофілів, тоді В. Барвінський в недокінчених статях в «Ділі» під кінець 1882 р. писаних уже з Карлсбаду п[ід] з[аголовком] «По процесі» домогався рішучого і ясного та виразного поступованя народовців своєю дорогою і організації та позитивної праці

¹⁾ Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. VI. Стор. 116 і 192. [– Ол. Б.]

народовців¹⁾. Велику вагу тих статей признав навіть І. Франко, але ж звернувся при тім з важким а зовсім неоправданим докором проти В. Барвінського, а сей докір оснований на баламутстві і перепутаню хронології першого всенародного віча з передовицями В. Барвінського «По процесі». «Із его (В. Барвінського) публіцистичних статей, – пише І. Франко²⁾, – найважнішою могла бути стаття «По процесі о головну зраду», коли б автор мав був цивільну відвагу (!) використати против галицького москвофільства все те оружие, яке дав той процес. Барвінський, одначе, не знайшов у тій хвилі рішучого і смілого слова, щоб розгромити галицьке москвофільство, безпощадно розкриваючи его моральну гнилизну, натомисть сам перший протягнув ему руку (!) до згоди при скликанню першого всенародного віча і промовчючи в «Ділі» систематично всі найпаскудніші штучки скомпромітованих москвофілів, якими они почали регабілітувати себе в очах народа, видаючи себе за мучеників якоїсь «святоюрської» справи, довів до того, що его довжезні і вбогі змістом промови на вічу, які він повиробляв ріжним референтам і собі самому, зібраний народ слухав з уприкренем (?) і нудотою, а добре підготована москвофілами надпрограмова поява Наумовича й его горяча промова викликала величезний ентузіязм і дали привід до нечуваних овацій для сего ніби мученика, якого добре поінформована публіка повинна була не освістати а оплювати».

В своїм критичнім розмаху не отямився І. Франко³⁾, що *перше всенародне віче*, на котрім нібито В. Барвінський мав перший протягнути руку до згоди з москвофілами, відбулося *два роки раніше* (себто в 1880 р.), як передовиці В. Барвінського написані в «Ділі» «По процесі» (1882). Тим способом отже всі висновки з анахронічного супоставлення сих подій показуються безосновними і несправедливими докорами.

Після смерти В. Барвінського (3 лютого 1883) его головний помічник в редакції Ів[ан] Белей зібрав у передовиці головні напрями політичні в 6 точках і сю неначебно програмову спадщину обговорює критично Єв[ген] Левицький та різко ударяє на 6 точку, котра руському духовенству признає заслуги і значіне в національнім розвитку нашого народу. В сім підчеркненню заслуг духовенства, котре остало в національній

¹⁾ «Спомини з мого життя». II. Стор. 303 і сл[ідує]. [– Ол. Б.].

²⁾ Писання І. Франка. Нарис історії укр[аїнсько]-руської літератури до 1890 р., с. 233. [– Ол. Б.].

³⁾ Гл[яди] д[окто]р І. Франко «Історія україн[ської] літератури». На личну пристрасть І. Франка, навіть супроти «пам'яти його великого учителя і друга (Драгоманова)» вказав проф[есор] Дмитро Дорошенко («Українану об'єктивність на першому пляні». Місячник, Київ, 1907, май, стор. 228–232), що таких докорів «не можна йому пробачити як людині, але й як історикови літератури, котрий мусить ставити історичну об'єктивність на першому пляні». [– Ол. Б.].

єдності з народом, добачає критик *клерикалізм* осоружний радикалам, а волів би, щоби наша інтелігенція була так вихована, щоби була «спосібна зробити селянина раціоналістом», та називає програму народовців з 1883 р. «образцем крутерства і легковаження справ суспільних і просвітних, образцем неясности»¹⁾.

Евг[ен] Левицький невдоволений також програмою «Народної ради» з 1888 р., як-небудь називає її «безперечно найпоступовійшою на перший погляд програмою з усіх» виголошених народовцями. Невдоволя єго се, що «на першій місці стоїть самостійність малоруського народу», що народовці «противні всякому визискуваню свобід на користь поодиноких лише клас, партий або народів», отже що они – демократи; що бажать «шукати ідеалу правно – політичного в федералізмі», що хочуть розвиватись під покровом Австрії, а щодо справ економічних ставлять своїм «обов'язком оборону селянства і маломіщанства», що лишають «в теоретичних питаннях культурних кождому повну свободу пересвідчення», «але віра і нарід, обряд і народність зв'язані у нас так тісно з собою, що тих святощій легковажити не сміємо» («Діло». 1888. Ч. 20). І ся програма для Євг[ена] Левицького вузько національна, консервативна і в ній виступає наверх «безпрограмовість народовців». Свої розумованя закінчив Євг[ен] Левицький в останнім числі «Народа» з 15 грудня 1890 після проголошення заяви п[осла] Романчука в соймі 25 листопада 1890 р., котру «Народ» назвав «народовецьким *Staatsstreich*»²⁾ і проти котрої тепер звернулася ціла завзята боротьба радикалів під проводом М. Драгоманова, головного бойовика в «Народі». Годиться, отже, приглянутись близше тим выводам.

За д[окто]ром Євгеном Левицьким виступив в 24-ім ч. «Народа» з 25 грудня 1890 коломийський адвокат д[окто]р Северин Данилович проти програмової заяви п[осла] Романчука і назвав її «*Народовецький Staatsstreich*». Він намагався представити в очах української суспільности сю заяву «програмою клерикально – правительственного раболіпія», котрою народовські послы «себе понижили публично» і силувався всею адвокатською вимовою виказати нелояльність п[осла] Романчука супроти москвофільських членів посольського соймового клубу, зломане регуляміну і докоряв, що послы – народовці розбили клуб і зірвали солідарність з москвофілами, хоч і для радикалів не могли бути тайною протинародні і протидержавні змаганя галицьких москвофілів. Д[окто]р Данилович виступив в сій статі в обороні лояльности москвофілів і запевняв, що «навіть плятонічне (?) у тої партії москвофільство на полі культурнім

¹⁾ «Народ». – 1890. Стор. 314–315. [– Ол. Б.].

²⁾ «Державним переворотом» (нім.). – Ред.

і літературнім ще само в собі «лояльності австрійській» не перешкоджає». Крім того докоряв він народовцям, що они прилюдним розкриванем і п'ятованем москвофільських змагань «стають на становиську поліцейсько – шпiонським, стаються противниками вільного розвою *переконань* (?) і стремлінь в народі».

Сей погляд навіяний очевидно хибним російським лібералізмом теоретичним М. Драгоманова і рожевими надіями на москвофілів М. Павлика, котрий уявляв собі, що "чесніші москвофіли утворять зав'язок поступової (?) москалофільської партії, т[о] е[сть] такої, котра вживала би для інтелігенції російської мови, стояла би за російським письменством та культурною єдністю з Росією, тільки ж рівночасно була би наскрізь конституційна, навіть супроти Росії, і демократична. Така партія мала би, по думці М. Павлика, велику будучність (?) не то серед усіх русинів т[о] е[сть] мало – й великорусів (sic !), а й серед усіх слов'ян. Нічого похогого на «зраду» русинів, в основах такої партії не було би, як нема того і в теперішних етнографічних (?) поглядах наших москалофілів, аби тільки вони взялися ліпше й за протонародну літературу в народній мові, доконче потрібну для двигнення русько-українського народу. Відірване людий поступових від наших народовців – угодовців і сервілістів – москалофілів і бодай де в чім їх союзна діяльність, – се, по-нашому, єдиний вихід із клерикально-консервативного потопу, що грозить Галичині»¹⁾. М. Павлик вірив, на тій основі, що «Буковинці» (себто москвофільське товариство віденьське «Буковина») погодилися з січовиками, «доказує правду наших слів про те, що у нас поступова москалофільська партія можлива»²⁾.

Радикали заманені теоретичним російським лібералізмом, ішли отже в своїх уступках так далеко, що признавали навіть можливість розвивати для галицько – руської інтелігенції літературу в московській мові і подавали руку москвофілам, щоби в спілці з ними поборювати нібито «клерикально-консервативний потоп, що грозив заливом Галичині». Отсе було з їх боку те пособлюване до підготовлення т[ак] зв[аної] консолідації, заведеної опозиційними народовцями з москвофілами в три роки опісля, котра почала небавом видавати такі шкідні плоди, що опісля радикальна молодіж виправила під час святкованя 50-літнього ювілею відродин Галицької Руси на Високім замку (1898 р.) демонстрацію, щоби тим приневолити опозиційних народовців до зірвання консолідації, до чого ще в дальших споминах поверну. А вже ж і події з почином світової війни виявили наглядно, до якої мети змагали наші москвофіли, яких

¹⁾ «Народ». – 1890. Ч. 24, стор. 405, «Ще про угоду та єї плоди». [– Ол. Б.]

²⁾ Там же. – С. 407. [– Ол. Б.]

середників уживали до досягнення сеї мети і що не тільки вони не руководилися ніякими демократичними засновками, але й що навіть проводир і диктатор соціалістичний московський Керенський і його товариші переняті централістичними і націоналістичними засновками до того ступня, що тільки в найскрутніших хвилях обіцували уступки українцям. Як з одного боку радикали в спілці з москвофілами намагалися в очах народу представити народовців віроломниками, сервілістами, панськими прислужниками і народними зрадниками і тим способом у народу підорвати довір'є до послів-народовців, так з другого боку намагалися вони обнизити значіне і вагу тих придбань, котрі мали народовці переогодом досягнути для пособлюваня народно-політичному й культурному розвитку українського народу. Вже д[окто]р Антоневич кинув у соймі оклик, що послі-народовці за миску сочевиці продали наш нарід, а вслід за ним і радикали почали рівночасно з москвофільськими часописями голосити, що послі-народовці зірвали солідарність, розбили клюб, покинули опозицію, що нібито могла би нашому народови здобути належні єму права, за обіцянки, що «виходять на дар з ласки правительства, котрий оно може кожної хвилі відобрати», що «русини мають покоритися цілком, а уряд дасть їм за то, що єго ласка»¹⁾. Такий некористний вислід т[ак] зв[ані] угоди з правительством приписував д[окто]р Данилович сій обставині, що ті народовці, котрі «договорювалися з правительством, знехтували цілий нарід. Діло так принципіяльного значіня, – писав д[окто]р Данилович, – повинно вестися прилюдно з відомостию і співуділом самого народу. Коли вже потреба було вияснити стосунок русинів до правительства і поставити єму руські жаданя, то належало справу тую дати під прилюдну оцінку народу на вічах, зборах і в часописях. Умови наші з правительством повинен знати увесь загал і в них уділ брати, лиш тогди можуть вони мати якусь вартість і поводжене (sic !), а всякі поза плечима народу, закулісові торги одиниць були все і будуть неудачними»²⁾.

Такого способу поступованя при переговорах з правительством домагалися радикали тоді, коли ще не засідали в законодатних представництвах, не зважаючи на се, що вже з самого технічного способу виконуване се було би прямо неможливе. Але й тоді докір сей знехтованя народу був зовсім безосновний, бо ж справа була переведена в порозуміню з одинокою тоді політичною організацією русинів-народовців, «Народною радою», а також з руськими послами-народовцями, котрі були вже з самого вибору відпоручниками і повновласниками народу. Відтак, деякі послі і відпоручники «Народної ради» на народних зборах в ріжних містах краю

¹⁾ «Народ». – 1890, стор. 401. [– Ол. Б.]

²⁾ «Народ». – 1890, стор. 400. [– Ол. Б.]

подали цілу справу до відома ширших верств народних, котрі заявлялися за становищем занятим послами-народовцями в соймі в листопаді 1890 року. Окрім того не треба забувати і сего, що програмова заява проголошена п[ослом] Романчуком, не була якою-небудь *угодою* в тім розуміню, як, н[а]п[р]иклад, Переяславська або Гадяцька угода, а лише засадничим за значенем національно-політичного становища, неначеб *confesion de foi*¹⁾ супроти заяви правительства, зложеної перед відпоручниками «Народної ради» і митрополитом устами намісника гр[афа] К. Баденого, що австрійське правительство може піддержувати тільки таких русинів, котрі бажають розвивати *руську народність* в Австрії яко таку в напрямі згіднім з австрійською державною ідеєю і котрі рішучо отрясуться і визволяться від усього, що розвиток руської народности на основі чисто-австрійській спиняє і котрі ітимуть з князями руської церкви (значить не змагатимуть до російського православія, як се вчинив Наумович і ин[ші]).

Отже, докір зроблений радикалами народовцям, що они перед тою заявою не ударили у великий вічевий дзвін, не піддали сего під осуд і ухвалу всяким зборам і вічам, не піддали під оцінку всяким часописям, не має ніякої стійности. Радикалам розходилося прямо о підорване довір'я до послів-народовців серед широких верств народних, щоби здобути собі верховладу, до котрої подібною тактикою змагали також москвофіли.

Відтак, з обох сих сторін обезцінювано значіне і вагу тих придбань, котрі за впливом послів-народовців мали дістатися нашому народови, а навіть виставлювано на глум сі сподівані придбаня. Так, н[а]п[р]иклад, домагане послів-народовців, щоби автономічні і державні власти з руськими сторонами пересправляли і переписувалися по-руськи і руським письмом, т[ак] зв[аною] фонетичною правописю, щоби на урядових будинках, школах, держ[авних] желізницях і т[ому] п[одібному] були побіч написів польських або німецьких також руські, осмішували радикали таким способом, неначебто «у руського народу не було важнійших потреб, як руські написи на поштових скринках»²⁾, хоч опісля, коли д[окто]р Євген Левицький став послом держ[авної] ради і осягнув руські написи на желізничних білетах їзди, виславлювано се придбане великим добутком. Д[окто]р С. Данилович заявляв, що «ті уступки, які мають русини від правительства дістати, не мають ніякого основного значіння, не зміняють ані троха в принципі становища русинів в краю і державі, що всі они такі, що і *при дотеперішній опозиції русинів* далибися здобути. Руські відповіди на руські письма *належаться нам* і після теперішних законів, і тут русини потребували лише дійсно руські письма до властей писати і на

¹⁾ «Це визнання віри, віросповідання» (франц.). – Ред.

²⁾ «Народ», 1890, стор. 400 і сл. [– Ол. Б.].

заховуване законів настоювати. Перенесене урядників русинів з Мазурів на Русь не принесе великого хісна (?), коли ті урядники будуть мусіли бути русинами на лояльний згори приписаний спосіб. Заложене нової руської гімназії чи паралельки і семінарії учительської було би і так само з честю здобулося в опозиції, як здобулося паралельки в Перемишлі. Чи там в міністерстві просвіти чи іншим буде сидіти русин полякуючий, чи лояльний народовець, котрий буде робити після указу клерикально-шляхотського правительства, то на одно вийде. А так само не спасе нашого народа з біди задрукований по-руськи папір, котрий буде намісництво даром розсилати, ані написи руські хоч би не знати де поставлені»¹⁾.

Щоби в очах народу обезцінити значіне засновин руських шкіл взагалі, або й гімназій, запевняла ред[акція] «Народа», «що доси одинокка руська гімназія у Львові не тільки що не була взірцевою з погляду наукового, а противно давала й дає своїм ученикам значно менший засіб знання й загальної освіти, ніж інші гімназії навіть по провінціальних містах» – «що й інші гімназії, польські й німецькі, вироблюють у нас таких самих або ще й ліпших руських діячів, або дають їм таке саме або ще й ліпше знане руської мови»²⁾.

Так само намагалися радикали обнижити «користь для руської інтелігенції з обіцяної посади референта для руського шкільництва при

¹⁾ Народ, 1890, стор. 401. Ред[акція] «Народа» підсувала навіть народовцям такі змаганя, наче б они старалися з Мазурів вернути лише людей «своєї парафії» (стор. 389). Тим часом, в дійсности, показалося се клеветою (між іншими перенесено з Мазурів на Русь скарбового радника Карла Бандрівського, приятеля І. Франка), а він і також інші, як радник Атанас Заячківський, зовсім не «мусіли бути русинами на лояльний згори приписаний спосіб», як думав д[окто]р Данилович. Коли я ввійшов до австр[ійської] делегації, старався я з підмогою міністра загр[аничних] справ виеднати помилуване і поворот до краю соціал-демократови Василеви Шмігельському, котрий перед бранкою утік до Парижа і був тут записаний яко *дезертир*. Він був слухачем медицини у Відні, тут запав на сухоти, і, не зважаючи на приняте зобов'язане до однорічної військової служби, виїхав до Алжиру, вступив там до війська, брав участь у поході на Дагоме, де був ранений, а вернувши по 4-х роках до Європи, здав докторат медицини в Парижі і був опісля лікарем у Touroung. Бажаючи вернути до рідного краю, звернувся до мене (дізнавшися з часописей, що я є членом делегації) з запитанем, чи увільнили б его австр[ійські] військові власти від кари яко дезертира та чи не втратив би права до однорічної служби. В сій справі просив мене о інтервенцію у міністра війни. На мое запитане міністр війни заявив, що се *абсолютно* не можливе, що мусів би відсидіти кару 5 місяців до одного року і стратив би право однорічної служби. Я про все те сповістив его і думав ще попробувати, чи не повелобся дорогою просьби до трону (Majestätsgesuch) осягнути помилуваня або злагоди кари, одначе небавом дізнався я, що він помер там. («Заява (прохання) на ім'я Його Величності») (нім.). – [– Ол. Б.; прекл. – Ред.].

²⁾ «Народ», 1890, стор. 389–390. [– Ол. Б.].

міністерстві освіти», а ред[акція] «Народа» запевняла, що «згори сказати можемо, що посада та дуже легко статися може посадою генерального денунцианта (!) в справах руських». А для піддержки свого погляду ред[акція] «Народа» додає: «Пригадаймо собі дуже немудрі і безтактні підходи народовців до деяких шефів секційних у Відні, н[а]пр[иклад], в справі посади переводчика «Вѣстника законѡв державныхъ», то будемо мати маленький образець того напрям, в який запевно, в дусі теперішньої угоди, працюватиме той референт. Боїмось, щоби та концесія не принесла Руси більше сорому і шкоди, ніж пожитку»¹⁾. Так, одже, радикали «згори» осуджували всякі можливі придбаня народовців, відказували їм вартости, або навіть вважали їх шкідливими для народу, хоч небавом виявилось, що покликаний до міністерства просвіти проф[есор] Едвард Харкевич (опісля вельми заслужений і взірцевий директор академічної гімназії) не був «генеральним денунциантом в справах руських», а іменований редактором «Вістника держ[авних] законів» д[октор] Олександр Кулачковський положив протягом 20-літньої діяльності великі заслуги коло розвитку нашої мови і вспів витворити науково-правничу словню. Вже кілька років перед его іменуванем робив заходи проф[есор] Ом[елян] Огоновський у Відні і представляв секц[ійному] шефови бар[онови] Ербови, перенятому слов'янофільськими поглядами, що «Вѣстникъ законѡв державныхъ» редагований Іваном Головацьким змосковщеним «язичієм» зовсім не відповідає потребам руського населення і домагався в сій справі відповідної зміни. І сі заходи поважного професора, котрого суд щодо перекладу був міродатним, називає ред[акція] «Народа» «дуже немудрими і безтактними підходами!» Те, що було обов'язком професора української мови й письменства, являється в очах редакції «Народа» немудрими й безтактними підходами. Нічого дивного, що досягнене такого становища, як українська редакція «Вістника державних законів», є в очах радикалів справою маловажною і маловартною, бо ж своїми поглядами вгорі наведеними про руські написи на урядових будинках, про пересправи і переписку властей з руськими сторонами в їх рідній мові, дали доказ як маловажать собі сі справи.

А щоби ще більше понижити послів-народовців в очах народу і представити хибність їх звороту, запевняла редакція «Народа», начебто «вже по угоді, по виголошеню програми п[осла] Романчука, намісник у кінцевій промові (при зачиненю соймової сесії 1890 р.) в соймі заявив рішучо, що русини не мають надіятися нічого більше понад те, що їм прилюдно обіцяно в соймі, а в соймі обіцяно їм те, о що они власне не просили, то є утраквізм в деяких школах»²⁾.

¹⁾ «Народ», 1890, стор. 390. [– Ол. Б.].

²⁾ «Народ», 1890, стор. 390. [– Ол. Б.].

Тим часом наведена вгорі промова намісника містить запевнене передовсім щодо вимаганого послами і соймовою шкільною комісією признаного переведення утравкізму в учит[ельських] семінариях у всіх клясах, а відтак заяву щодо побільшеня числа руських гімназий. Ся заява здійснилася опісля наслідком переімени рівнорядних руських кляс в перемиській гімназії, заведених там в 1888 році на внесене п[осла] Романчука, на окремішну гімназію з руською викладною мовою на внесене п[осла] Барвінського найв[ищою] постан[овою] з 12 мая 1895, а опісля послідувало на основі найв[ищої] пост[анови] з 4/9 1892 р. відкрите рівнорядних руських кляс в коломийській гімназії, з котрих переіходом повстала самостійна гімназія з рус[ькою] викл[адовою] мовою на основі мініст[ерського] розп[орядку] з 9/3 1900 р. А щодо учит[ельських] семінарий, то міністр просвіти поручив рескр[иптом] з 4/3 1891, ч. 2837, щоби ествующий уже на II і III р[оці] муж[еських] семінарий в Тернополі і Станіславові утравкізм завести також на I році, відтак щоби в женськ[их] семінариях в Перемишлі і у Львові завести утравкізм на IV р[оці], та щоби в Перемишлі помножено число годин науки укр[аїнської] мови тижнево з 2 на 3 години.

Наслідком політичного звороту послів-народовців, спричиненого програмовою заявою п[осла] Романчука почали автономічні і державні власти вдоволяти домаганям нашого народу щодо управненя руського язика і письма в урядованю. Так, н[а]пр[иклад], Краєвий виділ на засіданю 29 грудня 1890 р. під проводом кр[айового] маршалка кн[язя] Сангушка на внесене д[окто]ра *Даміяна Савчака* рішив одноголосно відповідати руським сторонам на руські поданя по-руськи і руським письмом (коли до того часу послугувався у таких відповідях латинською азбукою), т[ак] зв[аною] фонетичною правописю. Сеї ухвали придержуєся Кр[айовий] виділ і доси.

Також президент висшого кр[айового] суду Симонович видав 2 грудня 1890 до ч. 26. 282 окружник до підвласних судів з візванем, щоби «точно придержувалися постанови міністерського розпорядку з 20 січня 1849 р., ч. 98 «Вістн[ика] держ[авних] зак[онів]» і не визначували в руські свята реченців та не звивали руських сторін до суду».

Очевидно такі і тим подібні придбаня в очах радикалів або не мали значіня, або радикали так само, як і дехто інший в нашій суспільности, були тої думки, що все таке «*нам належиться після дотеперішніх законів*», як висловився д[окто]р С. Данилович, отже «*само прийде*», або що всі такі придбаня далибися і «при дотеперішній опозиції русинів здобути». Тим-то радикали воліли оповіщувати далекоюсяглі *максимальні програми*⁸⁹, забуваючи про се, що всяка будівля повстає із зложених дрібних цеголок, що й великі держави повставали і розвивалися з дрібних починів

і невеликих областей. А вже ж і сам *М. Драгоманів*, прочитавши програму русько-укр[аїнської] радикальної партії, в письмі до М. Павлика з д[ня] 5/17 X 1890 писав: «Скажу тільки, що я й сам невеликий прихильник максимальних частин у програмах. Я в цім ділі англичанин і думаю, що про ідеали – тахіта треба писати книжки, а на *політичну плятформу треба виходити з тим, чого можна добитися за короткий час*»¹⁾. Тим-то й послі-народовці після програмової заяви п[осла] Романчука витичили собі мету не далекосяглих ідеалів і добутоків, а поступених придбань, котрими можна би було покласти підвалини до щораз ширшого і успішнішого народно-політичного й культурного розвитку нашого народу, до его скріплення поки що тим, що німецька зиває «das Erreichbare»²⁾, в тім переконанню, що скоро скріпляться сили народу, скоро він хоч троха двигнеться, тоді зможе і вспіє досягнути і здобути придбаня великої досягlosti і значеня, непотративши сили на безвиглядну часто опозицію. Замість лишити послам-народовцям свободу діланя, поки виявиться, чи дійсно зворот ними зроблений приспорить нашому народови сі придбаня, про котрі радикали лише дещо зачували, замість виждати висліду і добутоків сего звороту в політиці послів-народовців, а відтак виступити рішучо, коли б виявилася безплodність і безуспішність сеї політики, радикали пішли на допомогу москвофілам і почали всіми способами поборювати послів-народовців, підривати до них довіре в широким верствах народу і вказувати на опозицію, яко одинокий спосіб осягнення належних народови прав і потрібних для его поступу і розвитку придбань. Кільколітний досвід виявив опісля наглядно, що, н[а]п[р]иклад, засновини української гімназії в Коломиї і Тернополі осягнули послі-народовці без великих перепон, без зужитя значних сил, коли тим часом о засновини укр[аїнської] гімназії в Станіславові, коли послі перейшли в опозицію, треба було вести кільколітню боротьбу з великою натугою сил і стратую часу. А те саме можна сказати і про інші домаганя і потреби нашого народу, про котрі буде мова опісля, як, н[а]п[р]иклад, справа українського університету. До того ж ще обезцінюванем і глузованем з обіцяних правительством придбань, поки ще они були здійснені, радикали чимало утрудняли осягнення деяких придбань, як се опісля викажу.

А щоби з тим більшою силою й повагою побивати послів-народовців, допрошувався М. Павлик у своїх письмах, щоби М. Драгоманів надсилав статі до «Народа». І справді, почав М. Драгоманів цілий ряд статей п[ід] з[аголовком] «Неполітична політика»³⁾, котрим тепер бажаю близше приглянутися.

¹⁾ Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. VI, стор. 80. [– Ол. Б.].

²⁾ «Досяжне» (нім.). – Ред.

³⁾ «Народ», 1890. – Ч. 24; 1891. – Ч. 1–3. [– Ол. Б.].

16. М. Драгоманів обіймає провід в боротьбі радикалів проти політики послів-народовців, веденої в напрямі програмової заяви п[осла] Романчука. Критика сеї політики п[ід] з[аголовком] «Неполітична політика»¹. Хибні погляди М. Драгоманова про ціль і значінє заяви п[осла] Романчука. Посли-народовці не витичували собі максимальних програм, а бажали змагати до поступенного здійсненя домагань і потреб русинів дорогою компромісів. Російські українці відразу зрозуміли ціль і значінє заяви п[осла] Романчука.

«Русько-українська радикальна партія», зорганізована М. Павликом і І. Франком в боротьбі проти політичного звороту русинів-народовців, висунула на провідне становище М. Драгоманова, щоби з підмогою его поваги тим лекше осягнути успіх і скріпити та розширити в Галичині вплив свого сторонництва і его органу «Народ». Небавом після програмової заяви п[осла] Романчука в соймі появилася в 24-ім ч[ислі] «Народа» з 15/12 1890 р. статя М. Драгоманова п[ід] з[аголовком] «Неполітична політика», котрої дальші частини поміщено в числах 1–3 1891 р., так що ся критика протяглася і на місяці січень і лючень. Та при всій глибокій заводовій учености і при всім знаню політичного устрою і суспільного розвитку многих держав світа, виявив Драгоманів у сій критиці народовської політики своїм теоретичним розумованем незнанє державного устрою і основних законів Габсбурської монархії. Его ерудиция і спосіб розумованя здобували собі, правда, прихильників та ісповідників, особливо серед молодежи, що радо йде за високопарними окликами вільнодумства, поступу, свободи і рівности, але коли приглянемося основнійше его виводам, побачимо, що они або оперті на хибних основах і тому довели его до хибних висновків або свідчать про незнанє австрійського державного устрою і державних законів. Тим-то бажая тут зовсім предметово розібрати сю критику М. Драгоманова.

Передовсім треба тут зазначити, що програмова заява п[осла] Романчука була проголошена в *галицькім соймі*, отже тим самим відносилася до *галицьких*, а не до буковинських і угорських русинів, а тим менше до України. Тим-то всякі виводи радикалів і Драгоманова, а також москвофілів, начебто ся заява мала якусь мету релігійної чи віроісповідної пропаганди між буковинськими русинами або російськими українцями, накидуваня їм русько-католицького обряду, унії з Римом, не мають найменшої основи.

Так само безосновний є докір Драгоманова, що програмова заява п[осла] Романчука, себто чотири єї точки «виложені так, як ні оден справді політичний діяч ніколи таких річий не викладав, тобто без усяких

¹ «Народ». – 1890. – Ч. 24; 1891. – Чч. 1–3. [– Ол. Б.]

реальних подробиць і дуже темно у загальній формулюванні»¹⁾. Заява п[осла] Романчука мала і має неперечно *програмове* значіне, однак проголошуючи сі програмові точки, не мав він наміру подавати в соїмі *народної програми*, після котрої нарід мав би вести свою народно-політичну, культурно-просвітну і народно-господарську роботу. Проголошені п[ослом] Романчуком програмові точки, се начебто граничні стовпи, котрі обмежують народну діяльність, се начебто рамці, в котрі має бути вправлений образ, рамці, в котрих мала бути поміщена народна програма, се неначе сі нарожні стовпи, на котрих має бути зведена будівля самої хати з єї цілим внутрішнім і зверхнім уладженем. Ціль проголошення сеї програмової заяви пояснив п[осол] Романчук і інші бесідники-народовці на засіданку кр[айового] сейму 25 листопада 1890 р., а опісля подали се послі-народовці до ширшого відома нашої суспільности на заг[альних] зборах «Народної ради» 26 грудня 1890 р. і на зборах русинів-народовців у Стрию, Станиславові, Перемишлі й ін[ших] містах, а всюди незвичайно числені збори одобрили становище і політичний зворот послів-народовців. На всіх тих зборах обговорювано основно всякі потреби і домагання нашого народу і тим способом підготовлено вироблене «*Народної програми*», котрого піднявся тодішній секретар «Народної ради» д[окто]р Кость Левицький. На загальних зборах «Народної ради» д[ня] 24 марця 1892 р., на які запрошено числених мужів довір'я з усього краю, ухвалено «*Народну програму*»²⁾ з «усякими реальними подробицями», котрих М. Драгоманів не найшов у програмовій заяві п[осла] Романчука з д[ня] 25/11 1890 р.

(Гл[яди] *додаток* при кінці тому). Але виступаючи з докором проти сеї програмової заяви, вказує Драгоманів на се, що пояснюючи 1-шу точку єї «п[осол] Романчук прочитав цілу лекцію про історію літературної мови в Галичині з 1848 р. почавши», Драгоманів, одначе, невдоволений нею задля того, що она «починаєся тільки від 1848 р. а не, н[на]п[риклад], від препод[обного] Нестора і говорить тільки про погляди самих русинів галицьких та лишає, н[а]п[риклад], українців, таких як Костомарів». Докір сей є з одного боку наглядним доказом нелогічности критика, котрий спершу підсуває п[ослу] Романчукови і єго заяві намір нав'язування і накидування російським українцям або буковинським православним русинам (називає навіть для прикладу Федьковича) римського католицизму, а з другого боку доказом безосновности погляду Драгоманова і радикалів, начеб заява п[осла] Романчука відносилася до всего українського народу, а не лише до галичан.

¹⁾ «Народ». – 1890. – С. 375. [– Ол. Б.].

²⁾ «Правда». – 1892. – VI. – С. 344–348. «Дѣло». – 1892. – Ч. III з 30-го мая «Народна програма» появилася тоді також окреим виданем. [– Ол. Б.].

М. Драгоманів виводить далі, що місце для таких заяв не сойм, але академія наук, науковий конгрес і т[ому] п[одібне]. З такими поглядами виступали всі наші москвофіли, скільки разів розходилося о ясну і виразну вияву їх погляду щодо національної приналежності нашого народу. Они все повторяли, що се належить до етнографії, що се має рішати наука і т[ому] п[одібне], хоч н[а]пр[иклад], Наумович свого часу проголошував погляди свої про національне єдинство нашого народу з московським в соймі і держ[авній] раді, а в останніх часах те саме повторяли там послі Марков, Курилович і Дудикевич. Як щодо національності так само висловлює Драгоманів і про третю точку заяви: вірність католицькій церкві і запевняє, що «всі отсі греко-католицькі заяви [посла] Романчука й тов[ариства] у політичному зборі, яким є сойм, зовсім не на місці, бо § 14 (властиво артикул 14-ий) австр[ійського] закону конституційного з 1867 говорить ясно, що в Австрії для всіх забезпечена повна свобода віри й совісти і що вживане прав горожанських і політичних не залежить від релігійного ісповідання»¹⁾.

Знав отже М. Драгоманів, що в Австрії обов'язує такий основний закон державний, однак, як далі побачимо, не знав усього докладно, до кого і до чого сей закон і його постанова відноситься. Але коли вже покликуювався на сей закон, то неперечно знав, що його ухвалювала державна рада, що над таким законом велися в державній раді всякі розправи, отже для чого мали би бути виключені всякі пояснення або заяви послів в сій справі в законодавчих тілах? М. Драгоманів наводить арт[икул] 14 основних держ[авних] законів з д[ня] 21 грудня 1867 р. і основує на тім свій вивід. Але ж зараз арт[икул] 15 ним наведеного закона звучить так: «Кожда законно признана Церква і релігійна суспільність (Religions gesellschaft) має право спільного прилюдного виконання релігії, уладжує і управляє своїми внутрішніми справами самостійно, має обезпечене посідане і користуване із своїх для ісповідних, шкільних і добродійних цілий назначених закладів, фондаций і фондів, однак, як каждая суспільність (Gesellschaft) підлягає загальним державним законам»²⁾.

З того отже виходить, що передовсім яка-небудь церква або релігійна суспільність, щоби могла свобідно виконувати своє ісповідане, потребує законного признання з боку держави, а такі закони ухвалює держ[авна] рада, а санкціонує монарх. Державні закони містять отже сі постанови, котрі церкви і релігійні суспільности є законно признані, а іменно: 1. Ка-

¹⁾ «Народ». – 1890. – С. 375. [– Ол. Б.].

²⁾ Meyrhofer E. Handbuch f. d. polit. Verwaltungsdienst. Wien. 1896. 5. Auflage. II Вд. – С. 83; ibidem – IV. – 1898. – С. 14 і 15. «Мейергофер Е. Посібник для політ-служби управління. – Відень. – 1896. 5-е видання. – С. 83; там же. – IV. – 1898. С. 14 і 15» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.].

толицька церква (трех обрядів), 2. Євангелицька церква (авгсб[урське] і гельв[етичне] ісповід[ання]), 3. Греко-орієнтальна церква, 4. Ізраїльська рел[ігійна] суспільність, 5. Старокатолики, 6. Herruhuter або Єванг[елістська] братська церква, 7. Григоріяни або східно-вірменська церква, 8. Липовани.

Прихильники непризнаного законно ісповідання можуть виконувати спільні релігійні практики (як се постановляє арт[икул] 16 осн[овного] держ[авного] зак[ону] 21/12 1867) лише у *родиннім кружку* (вчисляючи до того і домашню службу), оскільки ті практики не є суперечні законам або неабичайні. Не можуть отже відбувати ширших релігійних зборів, н[а]пр[иклад], в якійсь нанятій комнаті, не можуть на прилюдних кладовищах гребати своїх мерців з реліг[ійними] обрядами або промовами, бо се виходить поза обсяг домашнього богослуженя¹.

При всій, отже, основним держ[авним] законом признаній горожанам свободі віри і сумління в арт[икулі] 14-ім, застерегає виразно арт[икул] 15-ий, що всяка законно признана церква і реліг[ійна] суспільність є підчинена загальним держ[авним] законам, а закон з 20/5 1874, определяє виразно, котрі церкви і рел[ігійні] суспільности є *законно признані*, а наведений вгорі арт[икул] 16-ий закона з 1867 обмежає виразно непризнані законно рел[ігійні] ісповідання. Так, н[а]пр[иклад], аж після прилуки до Австро-Угорської монархії Босни й Герцеговини *признано законно мусульманське віроісповідане* законодапною дорогою.

Подібно, як М. Драгоманів, покликувалися на признану осн[овними] держ[авними] законами свободу віри й сумління апостоли російського православія: Гудима, Ілечко і ін[ші], що перед світовою війною розвели були на широкі розміри проповідуване російського православія і устроюване богослужень в Галичині, а коли держ[авні] власти заборонювали їм сю діяльність, жалувалися на порушене осн[овних] держ[авних] законів. Очевидно, жалоби сі були зовсім безосновні, бо за ними не промовляли осн[овні] держ[авні] закони, котрі не відносяться до свободи ісповідання російськ[ого] православія яко ісповідання не признаного законно в Австрії, хоч їх справу піддержувала навіть «Gazeta Narodowa» і докоряла тодішньому намісникові д[окто]рови М. Бобжинському, що обмежує і нарушає у своїх розпорядках признану осн[овними] держ[авними] законами свободу віри. Австр[ійські] закони артикулами вгорі наведеними *признають законною* в нашій державі *греко-орієнтальну церкву* або як она також звеся греко-православну (griechisch-orthodox) звану давніше griechisch nicht unierte Kirche², котра є автокефальною церквою а єї головою

¹ Mayrhofer E. Handbuch. – 1898, IV. С. 14 і 15. [– Ол. Б.].

² Ibid. – С. 425. «Грецька не уніятська церква» (нім.) – Ред.

гр[еко]-ор[ієнтальний] митрополит в Чернівцях для православних на Буковині і в Дальмації. Російсько-православна церква має зовсім інший устрій, є державною церквою під управою, установленого 1721 царем Петром I т[ак] зв[аного] святійшого синода, котрого начальником був кождочасний цар, а его заступником т[ак] зв[аний] обер-прокурор св[ященого] синода. Тим-то власти держ[авні] австрійські не могли дозволити виконування богослуження приєднаним апостолами російськ[ого] православія ісповідникам в Галичині, бо російська православна церква не була в Австрії законно признана, а в тім случаю жалоби на обмежуване свободи віри не мали законної основи.

Все тут наведене стає доказом, що М. Драгоманів помилявся в тій думці, що «греко-католицькі заяви [посла] Романчука і тов[ариства] у політичному зборі, яким є галицький сойм, зовсім не на місці», бо ж в Австрії були також релігійні і віроісповідні справи упорядковані законами, ухвалюваними в законодатних тілах, де також можливі всякі розправи і заяви про сі питання.

Так само помилявся М. Драгоманів і щодо сеї справи, що програмова заява п[осла] Романчука про самостійність руської (української) народности і языка належала до академії наук, наукового конгресу і т[ому] п[одібних]. Національні і яzikові питання і справи в Австрії також определені осн[овними] держ[авними] законами, ухвалюваними в держ[авній] раді і кр[айових] соймах, де часто ведено вельми гарячі розправи над сими питаннями.

Коли М. Драгоманів покликувався в «Народі» на арт[икул] 14-ий осн[овного] держ[авного] закона з 21/12 1867 р., то неперечно читав також арт[икул] 19-ий того ж закона, котрий определяє для кожної народности в державі ненарушиме *право береження і плекання своєї народности і мови* (языка) і *признає рівноправність* усіх в краях уживаних языків (landesübliche Sprachen) в школі, уряді і в прилюднім житю. Австрійська конституція виразно определяє також ріжницю між висловами «Landessprache» (краєвий язык) і «Landesübliche Sprache» (уживаний в краю язык) з оглядом на право уділювання науки в язиці, котрий в краю признаний яко nationale (народний) і landesübliche Sprache і яко *матерній язык більшости населеня*¹⁾. Так, н[а]пр[иклад], руський (або український) язык признаний краєвим і в краю уживаним языком в Галичині і на Буковині, і на сій основі і руське (українське) населене мало арт[икулом] 19-им осн[овного] держ[авного] закона з 21/12 1867 запоручене право домагатися уділювання науки сего языка в прилюдних школах. Тим часом москвофільські послы Марков, Курилович і тов[ариші] ставили внесенє в дер-

¹⁾ Mayrhofer E. Handbuch, II. – С. 85 і прим. 3. [– Ол. Б.].

ж[авній] раді, щоби в Галичині і на Буковині заведено в школах науку московського язика. Очевидно держ[авні] власти не могли узгляднити такого домагання, дарма що внескодавці се вважали обмеженем горожанської свободи, поза як московський язик в ніякім австрійським короннім краю не був ані краєвим (Landessprache), ані в краю уживаним (landesüblich).

Отже навів я, щоби виказати, як теоретично, на перший погляд, видаються влучними виводи і розумованя М. Драгоманова, а як они не мають практичної і законної основи. З оглядом на се, що в Галичині російські круги правительственні вели під кінець 80-их років минушого століття з підмогою благодетельних комітетів широку пропаганду поміж українським населенем нашого краю не тільки політичну але й релігійну, устроювали з підмогою москвофільських організацій в нашім краю систематичні полонництва селян і міщан та інтелігенції до Почаєва і Києва, з оглядом на се, що Наумович в порозуміню з російськими властями задумував нашими селянами заселявати пусті або слабо заселені області в Росії, а передовсім на Кавказі, було не тільки вказаною справою в сеймі прилюдно зазначити наше народно-політичне, але й релігійне становище, а навіть народним обов'язком послів-народовців.

М. Драгоманів манився тим поглядом, подібно як і радикали, що москвофільство в Галичині – се «більша половина старого літературного спору, що се літературна справа, що она вже втратила інтерес і навіть москвофільська партія стала вимирати, що між т[ак] зв[аними] москвофілами є такі, що пишуть народною мовою навіть ліпше, ніж інші народовці, а розмови галицьких «москвофілів» про літературну спільність з великорусами не мають в собі й іскри дійсної небезпечности для Австрії. Навіть коли б ті розмови мали під собою ґрунт в дійсній національности галицьких русинів і переводились в діло, – пише М. Драгоманів, – то й тоді з того не слідував би непременно політичний сепаратизм Галичини від Австрії, як нема політичного сепаратизму женевського або тесинського від Швейцарії до Франції або Італії»¹⁾. По думці М. Драгоманова «увесь страх москвофільства в Австрії є ніщо друге, як останок політичних забобонів часів Метерніха, коли австр[ійські] урядові круги боялись усякого руху серед своїх народів, усяких зв'язків їх з житєм серед сусідів їх, не виключаючи й німців. Сей забобон до русинів піддержують тепер польські політичні круги і т[ак] д[алі]».

Хто ближше й основнійше знав наші галицькі відносини, хто слідив пильно з відчиненими очима роботу наших москвофілів, як они не тільки вже інтелігенцію втягали до своїх змагань, але також селян і міщан, той

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 4 і 5. [– Ол. Б.]

розумів добре, як легковажив М. Драгоманів грозу москвофільської пропаганди, котра перед світовою війною і під час неї у Галичині довела до вельми сумних добутків.

Коли я в «Огляді народної літератури української»¹⁾ вказав на пропаганду москвофільську, розпочату і ведену в Галичині професором Московського університету Михайлом Погодином на его «наукових подорожах» по слов'янських землях, виступив проти мого погляду не тільки М. Драгоманів, але й д[окто]р Свінцицький і оба осудили мій погляд неначе б злосливий донос. А тим часом професор східноєвроп[ейської] історії у віденському університеті д[окто]р Ганс Іберсбергер у викладі про Німеччину, Австрію й Росію²⁾ виказав, що «Im I. 1840 unterbreitete Professor Pogodin Zar Nicolaus eine *Denkschrift*, die den nahen Zerfall Österreichs prophezeite und die *Mittel* angab, wie man durch *eine systematische Besteschung der slavischen Intelligenz* Österreichs dessen Aufsagung durch Russland vorbereiten könne»³⁾. М. Драгоманів і д[окто]р Свінцицький обстоювали науковий характер подорожи М. Погодина по слов'янських землях, коли тим часом він під покришкою наукових дослідів проводив політичну пропаганду на знищене Австрії⁴⁾. Так-то виглядали сі «політичні забобони часів Метерніха», такий підклад мав сей «старий літературний спір в Галичині», як називає москвофільську пропаганду М. Драгоманів. Очевидно австр[ійське] правительство мало основніші відомости про цілі і характер російської пропаганди в Галичині і зв'язи єї з тутешніми москвофілами, русини-народовці також почали добачувати, куди-то веде робота москвофілів, а коли австр[ійське] правительство загрожене в другій половині 80-их рр. XIX ст. війною з Росією, котрої вибух, відтак, проволікся до 1914 року, домагалося від русинів-народовців ясного становища, они заявою з 24. II. 1890 зірвали союз з москвофілами.

Тим часом М. Драгоманів і М. Павлик переняті московським лібералізмом і соціалізмом нападали на русинів-народовців, що они «впять ступили на дорогу прислугування, віддавшися на ласку людей чужих і реак-

¹⁾ «Виймки з народ[ної] літератури укр[аїнської]-руської XIX в. для висщ[их] кл[асів] серед[ніх] шк[і]л, уложив Ол. Барвінський». – 2 вид. – Львів, 1893. – С. XXXIX і сл. [– Ол. Б.].

²⁾ «N[eu]e fr[ei]e Presse» – № 18.180 з 3. IV. 1915. [– Ол. Б.].

³⁾ «1840 року професор Погодін подав на розгляд цареві Миколі меморандум (докладну записку), у якому пророкувався у близькому часі розвал Австрії та подавались способи, яким чином можна було б шляхом систематичного підкупу слов'янської інтелігенції Австрії за посередництвом Росії це оголошення війни денонсувати» (нім.). – *Ред.*

⁴⁾ Переписка М. Погодина з галицькими і ін[шими] слов'янськими ученими, видана в Москві, виявила наглядно змаганя Погодіна і москвофільських слов'янофілів, і об'єдинителів. [– Ол. Б.].

ціонерів, замість того, щоби собі шукати сили в своїм народі, а союзника в народі польським» манився надією, що руські селянські послы в першій сесії нового сойму зійшлись були з польськими селянами, і що «на сій дорозі, якби вміли далі вдержатись на ній зручно, то стали би коли не на чолі хлопського й міщанського руху в усій Галичині, то в перших его рядах. Помалу до такого русько-польського правдиво-демократичного осередку в галицькім соймі приставали би й ріжні не хлопські елементи, котрим уже почала огидати станчиківська господарка»¹⁾.

От сим виявив М. Драгоманів також ідеалістично-поверховне знане наших соймових відносин і польського демократизму. Відома загальна річ, що польська аристократія в соймі все була більше уступчива для руських домагань, як хлопські або т[ак] зв[ані] демократичні послы, котрі вихісновували тільки підписи руських послів на всякі внесеня й запити свої, а коли руськи послы потребували підписів на свої внесеня і запити, чи то в справі руського шкільництва, чи руського язика, відказували їм польські селяни і демократи, що то «*rzecz narodowa*»²⁾ і они не можуть дати своїх підписів³⁾.

Хоч М. Драгоманів докоряв п[ослу] Романчукови, що він у своїх виводах про руське питанє «лишив на боці українців», в дальшій критиці «Неполітичної політики» знов виступає проти того, що «Романчук а ще більше посол Січинський не обмежились розмовами про саму Галичину, а зачіпають усю Русь (Малу Русь), австрійську і російську і очевидячки нав'язують свою програму всім русинам-українцям». А закид сей основує Драгоманів на тім, що оба сі послы нібито «трохи закрученими в папер фразами, говорять таку думку: Австрия мусить мати по-своєму боці галицьких русинів для будучої війни з Росією, в котрій тоді й українці стануть на боці Австрії, стануть навіть під прапор західного католицизму (?), проти православія, себто цареславія, противного їх національному духу»³⁾.

Як я згадав уже вгорі, в другій половині 80-х рр. ХІХ ст. взаємини між Австрією і Росією були так заострені, що доходило до вибуху війни і нічого дивного, що австрійське правительство бажало вдоволити галицьких русинів, а тим самим і між російськими українцями витворити настрій прихильний Австрії, що она пособляє народному розвиткови русинів. Однак, австрійське правительство певно тоді так само не думало про які-небудь забори на Україні, як і в сучасній світовій війні се виявилось. Розходилося, очевидно, головно о се, щоби на случай війни з Росією українське населене не пособляло російським змаганям воєнним і тим улекшило задачу Австрії. І справді, коли я зимою в 1888р. в Києві

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 2. [– Ол. Б.].

²⁾ «Справа народна» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Народ». – 1891. – С. 17. [– Ол. Б.].

з проф[есором] Антоновичем розмовляв про сю справу, запевняв він на основі знання тамошних обставин, що на случай війни Австрії з Росією населене українське держалобся неутрально.

Тим часом М. Драгоманів у своїх історіософічних розумованях запевняв, що «Росія буде більше мати можливости знайти собі союзників в австрійській Русі, ніж Австрія в російській Україні. Він запевняв, що «аграрна мітологія розширена серед селян не в самій тільки Росії, а й в Австрії, по крайній мірі в руській. Я сам, – пише він, – їздючи по Галичині, Буковині і Угорській Русі, не раз чув від селян, що цар або восточний, московський або руський, російський буде незабаром землю ділити, а при тому дозволить зробити над панамі і жидами»¹⁾.

Однак, всупереч поглядам Драгоманова, мимо пропаганди веденої десятками літ москвофільськими об'єдинителями в Галичині і Буковині, виявилось, що в нечисленних случаях декуди оболамучені селяни або інтелігенти і москвофіли пособляли ворожим військам, а загал руського населення мимо всякого не раз ворожого знуцання і напору остоявся при австрійським прапорі і католицькій церкві⁹¹. На Україні ж населене українське після вибуху революції в Росії в марці 1917 і поваленю царя під проводом свідомих передових людей не стануло в обороні російського правительства і царату, а навпаки покористувалося упадком царя і его правительства та проголосило независиму Україну. Тим способом Україна сим становищем посередньо помогла осередним державам, Австрії й Німеччині, поконати велелюдну Росію. А хоч ані п[осол] Романчук, ані п[осол] Січинський не мали на думці у своїх промовах нав'язувати російським українцям свою програму а також не думали про се, щоби українці на случай війни Австрії з Росією ставали під прапор західного католицизму, то в часі світової війни, в часі російської революції українське населене таки стануло «проти цареславія, противного его духу» і під час побиту митрополита гр[афа] Шептицького в Петербурзі і в Києві виявило багато прихильности до уніятської церкви, так що митрополит міг висвятити не тільки єпископа уніятського для Луцької єпархії, але й уніятського єпископа для москалів, що прилучилися до уніятської церкви⁹². М. Драгоманів не помилився тільки щодо того, що «поділ Росії» обмежитья «навіть при побіді Австрії над Росією» на тому, що «від Росії відорвуть Царство Польське, а коли Царство Польське злучать з Галичиною і назвуть новий галицький край Королівством Польським» – то «власне

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 18. – Нема сумніву, що апостоли об'єднання розповсюджували, а наші москвофіли піддержували сю «аграрну мітологію» серед нашого селянства в таких виданях, як «Наука» Наумовича, «Русская правда» Купчанка і т. п. [– Ол. Б.].

галицькі русини не виграють нічого, навіть з національного боку», бо «поляки стануть там в такій більшості проти русинів, що русинам буде ще важше встоюватись за себе, ніж тепер». Блудочка Волині і Поділля не змінить пропорції»¹⁾.

Як уложаться відносини Польського королівства, чи яка частина Галичини буде влучена до него, годі тепер уже, коли се пишу, перед закінченням Великої світової війни щось певного про се сказати. Однак, на мою думку, нема основи попадати в зневіру щодо становища українського народу, бо не манився я тими рожевими надіями, які доволі голосно в наших політичних кругах розповсюджувано. Нема сумніву, що між поляками й українцями повинно би бути переведене порозумінє, бо вже й та частина поляків, що вважала український нарід якоюсь несвідомою етнографічною масою, бачить, що в нашій народі живе невмируча сила і здібність до високого культурного розвитку, а народна свідомість щораз глибше охоплює широкі верстви. Тим-то і М. Драгоманів був тої думки, що «русинам безпремінно треба стреміти до згоди з поляками, як і з другими сусідами». Але по єго думці «не можна було русинам вступати в тісну спілку ні з одною з готових уже політичних польських партій, по крайній мірі в Галичині, бо всі ті партії ще не зірвали рішучо з думкою про історичну Польщу і дивляться на русинів перш усього з погляду сеї Польщі, навіть і тоді, коли говорять за згодою з русинами і ще *не можуть привикнути до думки, що русини живуть для себе самих, а не для Польщі, хоч би й найласкавшо і для них*. Здорова спільність русинів з поляками в Галичині може виробитись тільки над працею коло насущних, народно-краєвих справ, спільних людности обох народів без усякої задньої думки ні про Польщу, ні про Русь Божію милостию, ні тепер, ні в будучині, про котру взагалі галицьким полякам і русинам можна буде почати поважну розмову тільки тоді, коли спільною працею людей з обох націй Галичина буде впорядкована так, щоби в ній справді можна стало жити хоч скілько-небудь по-людському і полякам, і русинам»²⁾.

Але М. Драгоманів при своїм російським лібералізмі сподівався, що серед поляків витвориться демократичне сторонництво, котре не буде змагати до верховлади над русинами і до історичної Польщі. Окрім того посувався М. Драгоманів у своїм лібералізмі так далеко, що навіть т[ак] зв[ане] *gente Rutheni natione Poloni*³⁾, по єго думці, не повинні бути уважані *ренеґатами*, та що сей вислів треба зовсім викинути з лексикона, яко наслідок з часів релігійного фанатизму.

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 20. [– Ол. Б.].

²⁾ «Народ». – 1891. – С. 20. [– Ол. Б.].

³⁾ «За походженням русини, а за національністю поляки» (лат.). – Ред.

Між тим протягом часу, від оповіщення критики М. Драгоманова виявилось, що не тільки давніше т[ак] зв[ане] демократичне сторонництво польське не відносилось прихильно до народних і культурних домагань русинів, але навпаки, витворене в тім часі народно-демократичне або все-польське сторонництво, стануло на становищі цілковитого переченя русинам усяких прав і уступок. Та не тільки сі два сторонництва демократичні, але навіть соціал-демократи польські з Дашинським і польські людовці з Вітосом на чолі станули на становищі історичної Польщі і в тім напрямі пішли далі, як польські консерватисти.

Покладаючи свої надії на польське демократичне сторонництво, котре, по его думці, почало витворюватись з польських селян, накликував М. Драгоманів народовців і всіх українолюбців серед галичан, щоби *«організувати нову народну партію, рішучо прогресивну»*, до котрої, на его погляд, «материял вже є і поміж мужиками, і поміж освіченішими людьми: в недавно założenій русько-українській радикальній партії і серед працюючих на провінції народовців і серед таких же москалофілів»¹⁾.

В такім напрямі радив М. Драгоманів забратися до сеї справи «окрім постійних заходів коло добробиту та політичної і культурної освіти народу через товариства, печать, збори» і т[ому] п[одібне] – також і до *«постанови демократично-поступових руських кандидатур у Раду державну в найблизші вибори»*. Але при тім зазначував, що «програмою для агітації в часи наближаючихся виборів, не може бути цілком програма русько-української радикальної партії. В сій справі писав Драгоманів ось що: «Ми особисто згоджуємось на точки а надто на напрямок остатньої програми, але маємо свої думки і про спосіб викладу еї, і про політичні програми взагалі. В таких справах ми вважаємо звичай англійський за більш відповідні ціли, ніж звичай континентальні. *Політичні програми, по нашій думці, мусять ставити такі точки, котрі можуть бути переведені в закони досить скоро* – в два–три парламентські періоди, і для того в них перш усього *не треба ставити точок максимальних*.

Дивлячись так на політичну діяльність і політичні програми, ми й не вважаємо можливим виставляти всю програму русько-української рад[икальної] партія яко *програму парламентську* для будущих виборів у державну раду. Ми думаємо, що *всю так названу максимальну частину еї треба зіставити для літературної пропаганди*.

На парламентські ж вибори треба виступати з програмами мінімальнішими, коли вже треба таких слів, – *з точками, коло котрих можна зібрати на дану годину якнайбільше людей, щоб та точка якнайскорше стала законом»*²⁾.

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 42. [– Ол. Б.].

²⁾ Ibid. – С. 43. [– Ол. Б.].

А даліше дораджував він ось що: «В найблизшу парламентську програму для Галичини треба вибрати найлекші до проведення в закон з мінімальних точок, суспільно-економічних, а з політичних змін потребувати зміни виборчих порядків в духу загального голосованя, зміни приписів про печать, так, щоб принаймній всі заборони і кари по справам печати виходили тільки від суду з присяжними. З огляду на теперішній фактичний стан Галичини треба напирати навіть на те, щоб уже існуючі закони, котрі об'являють вільність совісти, стоваришень, недотикальність особи, дому, громадських звичаїв і т[ак]е і[нше] справді виповнялись і для ствердження їх потребувати особистої (в тім числі й грошевої) відвічальности державних чиновників за всякий, противозаконний вчинок і шкоду особам і товариствам, котрі мусять мати право кликати тих чиновників перед звичайний суд»¹⁾.

А щоби тим скорше і лекше дійти до осягнення поставлених домагань, дораджував М. Драгоманів «політику компромісів», бо «без компромісів неможлива політика»²⁾.

Отсі ради М. Драгоманова можна б назвати політичною тактикою. Як даліше побачимо послі-народовці мали на приміті таку тактику, проголошуючи програмову заяву 25.11.1890 р., такої тактики держалися також послі-народовці, що весною 1891 р. ввійшли з нових виборів до державної ради. Однак, М. Драгоманів замість виждати далішого розвитку їх діяльності, осудив уже заздалегідь їх політику і не найшов у їх програмовій заяві ані крихти дозрілости політичної. Він запевняв, ідучи слідом промови д[окто]ра Окуневського в соймі, що п[осол] Романчук і послі-народовці пішли під прапор митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича, хоч в дійсности склалося се зовсім навпаки, бо ж митрополит іменем руського єпископату прилучився опісля до програмової заяви п[осла] Романчука, себто станув під виставлений ним прапор. М. Драгоманів нап'ятував митрополита середньовічним інквізитором³⁾ за те, що він, відповідаючи на виводи москвофільського посла д[окто]ра Антоневиґа, проголосив, що «хто інакше думає (значить змагає до об'єдиненя з московським народом і російською православною церквою), тому нема місця в Галичині», хоч сей погляд митрополита зовсім має оправдане в основних державних австрійських законах, котрі в Австрії не признають ані московської народности, ані російської православної церкви, як се вгорі виказав.

Так само зовсім безосновно М. Драгоманів запевняє, наче б метою програмової заяви п[осла] Романчука і русинів-народовців було позбави-

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 44. [– Ол. Б.].

²⁾ Ibid. – С. 43. [– Ол. Б.].

³⁾ «Народ». – 1890. – С. 375. [– Ол. Б.].

тись того, що принесено було в гурт галицької, колись молодії, партії з українолюбства Шевченка, Костомарова й других і вернутись до старого галицького рутенства, тільки трохи прикрасивши его деякими українськими оздобами, чисто формальної вартості. До сеї цілі йшли львівські народовці й тоді, коли під проводом Волод[имира] Барвінського виробляли згоду зі старими, і тепер, коли вони різко зірвали з проводирями тих старих.

«Замість того, щоб піймати «общеруссів» на слові і взяти з російської літератури демократично-прогресивні ідеї і показавши, що вони зовсім не противні сути українського руху в ліпших его апостолах, рішучо поставити в Галичині демократично-прогресивний прапор та кликати до него живих людей усяких літературно-етнографічних поглядів, а мертвих зіставити при реакції, все рівно, якою б вона барвою не мазалась, чи українською, чи австрорутенською, чи общеруською, – лженародовці і лжеукраїнолюбці, в часи закладу «Дѣла» пішли на згоду власне з тим у старої партії, що було в ній найблизшого до клерикально-реакційного рутенства. Видимим послідком сеї згоди зосталась рутенська правопис в «Зорі», «Дѣлѣ» і таке ін[ше]. І зараз же по сій згоді, в котрій народовці подавали руку старим до спільної боротьби за галицьку церкву проти ультрамонтанства, – львівські народовці; з тим же Волод[имиром] Барвінським на чолі побігли до ще більше ультрамонтанського св[ятого] Юра, хоч трошка інакше повапленого, при новому митрополиті, потім ударили чолом перед єпископом Пелешем, ще яскравішим ультрамонтаном, а потім упять почали вмовлятись зі старими рутенцями, аж поки тепер не виголосили цілком ультрамонтанської, святоюрсько-рутенської програми, в котрій народовства зовсім нема а українство є тільки в тому, що нове святоюрське рутенство нав'язується як програма і для України. Коли по своїм відносінам до уряду теперішня партія д[епутата] Романчука заслугує назву Jungparaderuthenen, то по політично-культурному духу своєму тепер вона може бути названа *молода стара рутенія*.

Треба б мати дуже невелику пошану до загалу народовців, українолюбців в Галичині, щоб припустити, що він увесь пристане покірною до такого рішучого розриву зо всім, що було живого і цінного в галицькому народовстві та українолюбстві 60-тих років. В усякім разі на Україні між найблизшими земляками Шевченка, тепер тільки сліпі не побачать, які нові пута викувано на ноги нашого народу в Галичині під фірмою українства»^{1), 93}.

Безосновність сих докорів, начеб Вол[одимир] Барвінський і народовці під его проводом відцуралися ідеї проповідуваної Шевченком, Костома-

¹⁾ «Народ». – 1891. – С. 42. [– Ол. В.]

ровим і ін[шими] і вернули до старого рутенства, начеб они виреклися фонетичної правописи в користь правописи «рутенської», начеб они з Вол[одимиром] Барвінським на чолі побігли до св[ятого] Юра і ударили чолом перед еп[ископом] Пелешом, виказав я попереду, оповідаючи про засновини «Діла» і єго задачі та цілі. Оповіданий по смерті Вол[одимира] Барвінського лист киевлянина Лукіянова до него писаний і відповідь на сей лист В. Барвінського, котрий, певно, читав М. Драгоманів, стає певним доказом, що докір М. Драгоманова безосновний. Так само зовсім безосновний заклад, начеб «святоюрське рутенство яко програма нав'язувалася і для України». З особистого досвіду і розмови з нашими земляками в Києві під час кількоразового побиту поміж ними після проголошення програмової заяви п[осла] Романчука можу зовсім сумлінно і рішучо запевнити, що зараз з самого першу, коли там дійшла вість про сю заяву, всі зрозуміли її так, як її розуміли і послі-народовці соймові, що ся заява відноситься тільки до Галичини. Проф[есор] В. Антонович заявив мені тоді, що першу вість про заяву п[осла] Романчука прочитав він в краківській «Reform-i» і тоді подумав собі, що галицькі послі-народовці зложили відомі програмові точки з оглядом на відносини галицьких русинів і їх взаємини з австрійським правительством і Габсбурською династиею та що ніхто з київської «Громади» не розумів сеї заяви так, щоби она мала відноситися до України або хоч би до Буковини. Так само, як київська «Громада», зрозуміли заяву п[осла] Романчука і по всій Україні, чого доказом також письмо М. Комара з Одеси (гл[яди] с. 289–290), в котрім пише виразно: «Ми цілком спочуваємо програмі народовців».

Драгоманів, а за ним радикали в «Народі» й інших виданнях, намагалися ославити сей політичний зворот в очах широких верств народних і розповсюджували такі погляди про заяву п[осла] Романчука (се робили й москвофіли!), начеб послі-народовці зробили «союз із станчиками», начеб вони хотіли тим способом «опертися на польську шляхту»¹⁾, коли, в дійсности, послі-народовці вступили в порозумінє з австрійським правительством, а іменно з намісником гр[афом] К. Баденім, котрий був у Галичині представником корони австр[ійського] правительства і ділав з єго порученя і в єго імени. Опісля, коли п[осол] Романчук з товаришами засів у раді державній, ведено там дальші переговори з осередним правительством. Зовсім схожу діяльність почав д[октор] Кость Левицький в останних роках естования Держ[авної] ради.

Дописець «Правди» висловив у листі (про Драгоманова і драгоманівців) з 3/15 березоля 1891 р. ось який погляд про сі напади Драгоманова

¹⁾ М. Драгоманів і єго роля в розвою України, написав і видав М. Павлик. – Львів. – 1907. – С. 32 і 33, прим[ітки]. [– Ол. Б.]

і «Народа»: «Доволі непонятними являються міні напади Драгоманова і «Народа» на нову еру. Правда, я вже не так добре знаю галицькі відносини, але ж промова Романчука в салі «Нар[одного] дому» дуже симпатична і, на мій погляд, збиває всі докори радикалів». (NB. Совісний «Народ», так очорнивший Романчука, зовсім не захтів надрукувати цієї його промови і українці могли про неї дізнатися ... з «Кієвлянина»!). Ті точки радикальної програми, які можливі для виконання в діяності – адже ж вони увійшли в програму Романчука?! А результати виборів надають їй серйозне значіння. Правда, що «Народ» осуджує «нову еру», наводячи нібито фактичні дані, але хіба можна вірвати на «Народ»? Ця часопис виголошує такі неможливі обвини на галицьких народовців (по часті вже збиті «Дѣломъ»), що опасуешся вірити її полеміці взагалі. Міні ж здається, що Романчукова програма є поступова, демократична: економічне піднесення селян і міщан – з ідного боку, їх просвіта – з другого боку, а при тому всьому – гаряча любов до національності. Соціалізму в ній, певне, нема, але ж хіба наша радикальна партія зможе досягти своєї максимальної програми? Однаково ні! І мені дуже подобається засада Драгоманова: менче товкувати про всякі максимальні програми, а шукати собі союзників до осягнення найближчої точки. (Що правда, то не гріх: вже й «Народ» трохи держиться цієї засади, а тра було б іще більше уміркованости, – тоді він тішився б прихильністю всіх українців»).

17. Заходи в справі введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах. Громада народовців-самостійників і єї змаганя. Справа придбання накладу шкільних книжок українських для «Товариства ім. Шевченка» і засновини катедри історії України в львівському університеті. Введенє української мови і фонетичної правописи в автономічнім урядованю. Справа повороту українських «заточенців» з Західної Галичини. Справа обсад крилошанств і парафій народовцями. Засновини товариства безпеки від огню «Дністер». Справа «Народного дому». Листи В. Антоновича про політику народовців і радикалів.

Поки ще головний руськ[ий] комітет виборчий поставив мене кандидатом на посла до держ[авної] ради, почав я з проф[есором] О. Партицьким і іншими народовцями, особливо з професорами, робити заходи, щоби довести до введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах, в шкільних книжках і в урядових печатних виданях. Підвалину до того положив Є. Желехівський виданєм «Русско-німецкого словаря» в 2-х томах в 1885 р., в котрім з моєї поради поправив т[ак] зв[ану] кулішівку впровадженєм з кирильської азбуки букви «ї» на означене звука «ji». За

ним вслід пішов д[окто]р Степан Смаль-Стоцький і домагався в буковинській ц[ісарсько] к[оролівській] Раді шк[ільній] кр[айовій] в комісії для управління шкільної правописи заведення сеї правописи, т[ак] зв[аної] Желехівки в школах, а коли его внесене перепало, предложив міністерству просвіти своє *Minoritats votum*¹⁾ в сій справі (гл[яди] стор. 37) в листопаді 1887 р. Се був почин до змагань о введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і в урядах та в прилюднім житю. Зараз після переселення мого до Львова в листопаді 1888 р. порушив я сю справу в «Товаристві ім. Шевченка», в «Просвіті» і в «Русь[кім] товаристві педагогічнім» і по довгих нарадах вибраної в тій цілі анкети з тих товариств²⁾ вислано петицію іменем сих товариств до ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] у Львові такої основи:

«Анкета вносить, щоби просити В[ельмишановну] ц[ісарсько] к[оролівську] Раду шк[ільну] краєву:

1. щоби зволила завести правопис фонетичну Желехівського в народних і середних школах та семінаріях учительських;

2. щоби буквар і читанки для народ[них] шкіл, котрих наклад вичерпаний, були видані правописю Желехівського; однак, щоби дітям дати спроможність навчитися читати церковно-слов'янське письмо, має бути в читанках для народ[них] шкіл при кінці подана азбука – кирилиця і по кілька карток уступів печатаних кирилицею і старою правописю;

3. щоби руські читанки для середних шкіл і учительських семінарій, видані старою правописю, наразі позістали в уживаню, а коли вичерпаєся їх наклад, нові виданя були зроблені правописю Желехівського;

4. щоби уживана в V кл. «Хрестоматія староруська» д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського, печатана старою правописю, була задержана, яко відповідна до виводів етимологічних і для ознайомлення учеників з письмом і язиком церковно-слов'янським;

5. щоби по змозі була видана якнайскорше граматика руського язика на основі фонетичної правописи;

6. щоби на найблизших окружних конференціях учительських ознайомлено учителів народних шкіл відповідним способом з засадами фонетичної правописи Желехівського;

7. щоби всі нові наклади учебників шкільних для гімназій з руським викладним язиком були зроблені фонетичною правописю.

¹⁾ «Голосовування меншості» (нім.). – Ред.

²⁾ В склад сеї анкети війшли: д[окто]р О.Огоновський, проф[есор] Д. Гладилевич, д[окто]р К. Лучаківський, Т. Грушкевич, О. Партицький, учителі вірцевої школи К. Червинський, О. Барвінський, Г. Врецьона, Р. Заклинський і народні учителі І. Га[лю]га і О. Танчаківський. Реферат в тій справі вироблений предложено міністерству просвіти і Ради шк[ільній] кр[айовій]. [– Ол. Б.]

Тим способом справа зміни правописи вийшла на дневну чергу.

Поки ще народовці одержали представників у держ[авній]раді, котрі могли би у Відні в правительственных кругах походити за нашими народними потребами і домаганнями, намагався я вихіснувати в тій цілі знакомства з міродатними чинниками, котрі довелося мені поробити у Львові від часу мого сюди переселення. Як уже попередю згадано, через проф[есора] Даміяна Гладилевича познакомився я з інженером залізниці Карла Людвика, Альойзиєм Тележинським, колишнім київським хлопоманом і товаришем В.Антоновича та добрим знакомим О.Кониського. Він часто в родинних (мав брата на Україні) а також в урядових справах їздив до Києва (був у Львові при материяловім маґазині на двірці і мав задачу дбати про потрібні для варстатів залізничних материяли), перевозив мої письма до київлян, а їх письма до мене (єго звали києвляни в переписці зо мною «Возовиком») і так піддержував він взаємини між львівськими народовцями і київською українською громадою. Через Тележинського познакомився я з презесом кр[айового] виділу (заступником маршалка в кр[айовому] виділі) Антоном Хамцем, товаришем і приятелем В. Антоновича, а Хамец познакомив мене з кн[язем] Адамом Сапіґою, з президентом кр[айової] Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]ром М. Бобжинським і обидвома братами гр[афами] Казимиром і Станіславом Баденім. В зустрічи з тими личностями обговорював я часто наші народні потреби і домагання і поки ще став послом до держ[авної] ради, дбав я про се, щоби вчасти підготовити осягнене наших домагань, вчасти, довести до їх здійсненя.

Вже з кінцем 1889 р. витворився між львівськими народовцями кружок (можна б їх назвати нинішнім висловом: «самостійників»), котрі змагали до рішучого розриву з москвофілами, до понеханя всякої з ними «спільної роботи» в комітетах, товариствах, у соймі і в прилюднім житю. Спершу кружок сей ледви з трех-чотирьох людей зложений зростав чисельно і приєднував собі щораз більше прихильників. Проф[есор] Даміян Гладилевич, д[окто]р Дідошак, о[тець] Іван Чапельський (тоді ще префект духовної семінарії), опісля проф[есор] Теофіл Грушкевич і Василь Тисовський, о[тець] Євґен Гузар (тоді капелян митрополита Сембратовича), пізнійше ще Кирило Кахникевич, Наталь Вахнянин, посол Телішевський утворили зо мною зав'язок сеї громади, що змагала до розриву з москвофілами і до народної організації на самостійних основах і до тіснійших взаємин з київською громадою та вихісноваія заграничного положеня, котре впливало на необхідну зміну внутрішньої австрійської політики супроти українського народу в Галичині. Галичина, як висловлювався Володимир Антонович, мала стати українським Піємонт. Одначе, обговорюючи наше народне положенє, бачили ми всі в тій громад-

ці, як слабі є сили народовців, як недостає нам представників, котрі не тільки перед краєвими властями, але й перед осередними у Відні вступа-либся за нашими народними потребами й домаганнями. Тим-то з поради проф[есора] В. Антоновича і О. Кониського зверталися ми до їх знакомих і товаришів А. Тележинського і А. Хамца. Хамец, тоді посол держ[авної] ради, був неначеб нашим амбасадором у Відні і пособляв нашим домаганням перед осередним правительством. А коли треба було ще магутнійшого впливу, (н[а]пр[иклад], в справі катедри укр[аїнської] історії в львів[сь-кім] університеті) звертались ми до кн[язя] Адама Сапіги. Кружок наш збирався вряди-годи у А. Тележинського (в камениці, де була давно ди-рекция поліції в ул. Рутовського, ч. 21 напроти церкви Преображен-ської) і тут являвся, звичайно, А. Хамец а деколи й А. Сапіга.

Заведене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах, урядах і в прилюднім житю мало на зверх зазначити нашу язикову й літературну та національну самостійність і окремішність від московщини. Усунене з урядування українською мовою уживаного з часів гр[афа] А. Голухов-ського латинського абецадла, уміщене на вивісках урядів, судів, шкіл, залізниць і т[ому] п[одібне] українських написів було першим нашим домаганем. Вправді, опісля глузували собі наші москвофіли, а за ними й радикали з тих і тим подібних придбань, начебто народовці за україн-ські «написи на почтових скриньках» продали український нарід; однак, коли пригадаємо скілько-то значія приписувано «здобуткови» посла д[окто]ра Євгена Левицького, що на залізничних білетах їзди побіч ні-мецьких і польських написів уміщено й українські, тоді легко зрозуміє-мо, що ті глузованя були тільки впливом фракційної зависти. Бо ж се річ відома, що на будинках урядів, по судах, крім того над усіма бюроми, на залізницях на вивісках стаций і у внутрі двірців і т[ому] п[одібне] уміщено українські вивіски, котрі переїзжим скрізь Галичину москалям кидалися в очи так, що они на перший погляд бачили, що переїздять не через московський край.

Правопись, однак же й українські вивіски мали тільки на зверх зазна-чити перед прилюдністю нашу народну самостійність і окремішність. Крім того, дбали ми і про живійший і ширший розвиток нашого пись-менства і науки в українській мові. Перетворене «Товариства ім. Шевчен-ка» в наукове після взірця Академії наук інших культурних народів мало положити підвалини до здвигнення української академії. «Товарист-во ім. Шевченка» мало вельми незначне число членів¹⁾, а хоч мало печат-

¹⁾ Зосновників «Тов[ариства] ім. Шевченка» тоді між живими тільки три: д[ок-то]р Ом[елян] Огоновський, проф[есор] Ю. Романчук та інженер кр[айового] віділу Теофіл Барановський, а померли С. Качала, Михайло Димет, д[окто]р Корнило Суш-кевич, д[окто]р Олександр Огоновський, Лонгін Лукашевич і Михайло Коссака. Се були перші основники «Товариства ім. Шевченка». [- Ол. Б.]

ню, було фінансово слабе і тому не могло розвинути наукової діяльності. Тим-то найпильнішою потребою его після перетвореня в «Наукове товариство», було придбане для него грошових засобів на наукові видавництва і винагороди за наукові розвідки. Тоді якраз кінчилася умова правительства (зглядно ц[ісарсько] к[оролівське] видавництво шкільних книжок у Відні т[ак] зв[ане] [Kh.] Schulbücher verlag) з Інститутом Ставропігійським, котрий одержав був від правительства наклад шкільних книжок, а значні доходи з сих видань обертав на пособлюване москвофільства в Галичині. Задля того звернувся я в тій справі до намісника гр[афа] Баденого і президента кр[айової] Ради шк[ільної] д[октора] М. Бобжинського, щоби виєднати у правительства віддачу видавництва книжок для шкіл народних «Товариству ім. Шевченка». Внесену в тій справі від «Наук[ового] товариства ім. Шевченка» просьбу обіцяв намісник прихильно поперти, однак можна було напевно знати, що Ставр[опігійський] інститут з підмогою гофрата В.Ковальського буде робити у Відні пильні заходи, щоби надаліше задержати се користне видавництво в своїх руках.

Так само можна було сподіватися, що москвофіли будуть вихисновувати свої знакомства з секц[ійним] шефом бар[оном] Ербом, гофратом Брейським в міністерстві внутрішніх справ (чеськими москвофілами) і з гофратом Вольфартом в міністерстві загр[аничних] справ, щоби сі наші змаганя так само ударемнити, як і не допустити до введеня фонетичної правописи. Тим-то поміч А.Хамца в тих справах у Відні була для нас необхідна. Під кінець 1889 року писав А. Хамец до А. Тележинського¹⁾: «W Ministerstwie Oświecenia rzeczy o tyle postąpiły naprzód, że co do zaprowadzenia fonetycznej pisowni Namiestnik otrzymał upoważnienie zwołać ankietę, kiedy to uzna za stosowne i wezwać do niej, kogo zechce. W sprawie druków szkolnych (видавництво шкіл[ьних] книжок) nie zaszło dotąd nic stanowczego. Sprawozdanie Namiestnika przychylnie dla Towarzystwa Szewczenki, poszło do zaopiniowania do Fineczka, który niezawodnie oświadczy się za Stauropigią, ale Minister upoważnił mimo to do rokowania z Towarzystwem Szewczenki, któremu się udzieli kontrakt gasnący ze Stauropigią, ażeby wiedziało, o ile nadać lepsze warunki. Z tego, co [c]i piszę, rób użytek dyskretny, gdyby się bowiem Moskalofile dowiedzieli o mojej działalności na korzyść narodowców, to by mi nawarzyli piwa przy wyborach»²⁾.

¹⁾ По смерті А. Тележинського вдова его (українка з роду) передала мені всю переписку покійника з А. Хамцом, О. Кониським, Аґатаном Гіллером і ин[шими], котра находиться в нашім родиннім архіві і з неї маю спромогу отсе оповісти. [– Ол. Б.].

²⁾ «В міністерстві освіти справа настільки просунулась, що намісник був уповноважений скликати засідання, щоб провести опитування з приводу введення фонетичного правопису, якщо вважатиме за відповідне, і закликати до цієї справи, кого захоче.

В листі знов з 10 мая 1890 з Відня пише Хамец до Тележинського: «Pozyskałem zupełnie hr. Latoura (секц[ійного] шефа в міністерстві просвіти), który ma w referacie swoim podanie Towarzystwa Szewczenki co do wydawnictwa książek ruskich. Z hofratem Ulrichem (референт для народних шкіл і учит[ельських] семінарий), który ma w referacie podanie Towarzystwa pedagogicznego o zaprowadzenie fonetycznej pisowni, nie mówiłem osobiście, ponieważ na jego dobre chęci nie liczą. Oba podania poszły do sprawozdania do Namiestnika, do którego napisałem z prośbą o skuteczne poparcie tych interesów stosownie do rozmowy naszej Wielkiego Czwartku»¹⁾ (справи сі обговорювано на сходинах нашої громади з Хамцом).

В письмі з 19 липця 1890 р. з Криниці пише А. Хамец до А. Тележинського: «Najrozsądniej będzie, jeśli przyjade, dopiero 27 lipca, tak ażebym mógł brać udział w pogadance z Rusinami 28-go, a w potrzebie zabawić parę dni dłużej»²⁾.

Що не тільки о «написи на скриньках почтових» розходилося, як глумливо про змаганя народовців висловлювалися москвофіли й радикали, але й о вельми досяглі придбаня для нашого народного й культурного розвитку, може послужити обставина, що в нашій громаді порушено справу утворення в львівськiм університеті катедри історії України з українською викладною мовою і покликання на се становище проф[есора] Володимира Антоновича. Кн[язь] Адам Сапіга, котрий деколи являвся також на наших сходинах, вельми одушевився сею справою, іздив у сій справі до міністра загр[аничних] справ гр[а]фа Кальнокі і до міністра просвіти бар[она] Гавча. Одначе не довів сеї справи до єї здійснення, а довершене єї

В галузі шкільного книгодрукування нічого суттєвого не зроблено. Звіт намісника, прихильний для «Товариства ім. Шевченка», був направлений до Фінечка для висловлення своєї думки, який без сумніву підтримає Ставропігію, а міністр передасть справу до вирішення (розгляду) «Товариству Шевченка», якому буде наданий зв'язок з Ставропігією, щоб та знала, наскільки кращі умови можна буде надати. Те, про що Тобі пишу, тримай у таємниці, бо коли б москвофіли дізнались про мою діяльність на користь народовців, то наварили б мені пива (завдали б мені клопоту) під час виборів» (польськ.). – Ред.

¹⁾ «Привернув на свій бік граф Лятур...який має у своїм рефераті заяву «Товариства Шевченка» дотичну видання русинських книжок. Із гофратом Ульріхом... який має у рефераті заяву «Педагогічного товариства» про запровадження фонетичного правопису, особисто не говорив, оскільки з його добрими бажаннями не рахуються. Обидві заяви пішли намісникові для звітування, якому написав листа з проханням про ефективну підтримку тих зацікавлень стосовно нашої розмови у Страсний четвер» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Найрозумніше буде, коли приїду щойно 27 липня, щоб зміг взяти участь у розмові з русинами 28-го, а коли буде потрібно, пробути ще кілька днів довше» (польськ.). – Ред.

було ділом намісника гр[афа] К.Баденого. Окрім того, одного разу, коли я з пок[ійним] О.Кониським був у кн[язя] Сапіги, вказав він сам на необхідну потребу видання українсько-польського і польсько-українського словаря і обіцяв дати наклад на сей словар, однак, на тім скінчилося, а мимо всяких моїх заходів, щоби хтось з наших українців забрався до спорудження такого словаря, доси ніхто сего не зробив, хоч видане таке необхідне і оплатилося.

Під кінець грудня 1890 р. повелося нам також з підмогою А. Хамца осягнути важну постанову виділу краєвого в напрямі рівноправности української мови в автономічному урядованю. На внесене члена кр[айового] виділу д[окто]ра *Дамяна Савчака*, під проводом кр[айового] маршалка кн[язя] Евстахія Сангушка, при участі всіх членів кр[айового] виділу д[ня] 28 грудня 1890 р. *ухвалено односторонньо українськими сторонами на українські подання відповідати українською мовою і письмом та фонетичною правопису*¹⁾. Сею ухвалою знесено давню постанову кр[айового] виділу, після котрої кр[айовий] виділ відповідав укр[аїнським] сторонам, вправді, українською мовою, але латинським письмом. Замітно, однак, вельми, що д[окто]р Савчак голосував проти уживання в письмах кр[айового] виділу фонетичної правописи, хоч признавав її пригідність для української мови. Очевидно не мав відваги *принципально* виступити за сим довголітнім домаганем народовців і оглядався на крик, що тоді підняли були москвофіли в своїх часописах і на вічах та зборах «Общества ім. Качковського» проти фонетики. А кілька ж то фраз голосилося у нас не раз про *принципальну політику*!?

Вслід за тим, небавом, кр[айовий] виділ заходами А.Хамца в соймових пропозиціях, печатаних доси кирилицею і етимологією, впровадив гражданку і фонетичну правопис.

Окрім того наша громада обговорювала також потребу виведення повороту для доволі численних урядників наших, т[ак] зв[аних] заточенців, котрих дуже часто на основі нікчемних і безосновних доносів поперенешено до Західної Галичини (як звичайно говорено: «на Мазури») і тим способом відривано їх від української суспільности, українського життя і від церкви, так що они ниділи на чужині, а їх діти часто переогодом винародовлювалися. Вслід за тим подав я намісникові цілий спис наших заточенців на Мазурах і просив о їх перенесені до Східної Галичини, а переогодом многі з них вернули, між иншими Атанас Заячківський, котрий небавом заняв становище радника Двора в краєвій скарбовій дирекції,

¹⁾ Замітно однак, що проти введення в руській переписці краєвого виділу фонетичної правописи голосував оден д[окто]р Савчак. Є се наглядним доказом, як мало ще тоді була вироблена народна свідомість навіть серед русинів-народовців, як вони підлягали ще впливам і напорів москвофілів і боялися втратити популярність. [— Ол. Б.]

Карло Бандрівський, котрий став радником в адміністрації податків, скарбовий комісар Йосиф Мишкевич, лікар ветеринар д[окто]р Крвавич, почт[овий] офіціал Потелицький, усі три до Львова, скарбовий комісар Чорненький, залізничий інженер Левандовський і інші.

Розходилося також о се, щоби на висші духовні становища, а також важніші парафії поставлено народовців. В наших консисториях займали крилошанські становища майже самі неприхильні нашому народному розвиткови люди, так що священникови-народовцєви, хоч би найревнійшому і найздібнійшому, трудно було добитися якогось ліпшого становища і на тім пособляти розвиткови нашої народної ідеї. Тим-то вже тоді звернув я бачність і митрополита д[окто]ра Сембратовича і намісника на потребу заміщення опорожнених крилошанств в львівській митроп[олицій] капітулі нашими кандидатами і небавом ввійшли до львівської капітули [отці] Іван Чапельський і Теодор Пюрко. А.Хамец займався також пильно сими справами і в листі до А.Тележинського з Відня з 10 мая 1890 писав: «Donieś mi co tam w sprawie ruskiej nowego zaszło? Kogo by protegować należało na miejsca opróznione w Kapitulie Stanisławowskiej? Co robić ze sprawą Baczyńskiego i seminaryum lwowskiego? Co zrobileś z sędzią Rewakowiczem?»¹⁾ о котрого іменоване радником розходилося.

В тім часі народовці займалися живо справою засновин власного «Товариства безпеки від огню». Почини сеї справи сягають ще 60-их років XIX ст., однак ся справа зустрічала всякі перепони, так що аж в половині 80-их років ввійшла на певнішу дорогу, коли її взяв у свої руки нинішній директор «Народної торгівлі» а тодішній редактор «Батьківщини» Василь Нагірний²⁾. Однак, мимо его запопадливости і вироблення відповідного статута та приєднання для сеї справи визначніших наших народолюбців, справа опинилася знов на мертвій точці. Потреба було на засновини сего товариства концесії міністерства внутрішних справ. О сю концесію вніс збір основників товариства безпеки від огню «Дністер» із статутом подане окремою депутацією на руки намісника гр[афа] К. Баденого д[ня] 31 мая 1890 р. з просьбою о піддержку і уділенє концесії в міністерстві внутр[ішніх] справ. Намісник предложив, вправді, вручене єму подане міністерству внутр[ішніх] справ, однак без свого осуду, а коли міністерство звернуло се намісництву до доповнення і вияви сього осуду, намісництво

¹⁾ «Повідом мене, що там нового у справі русинській? Кого належало б протегувати на звільнені місця до Капітули Станіславської? Що робити зі справою Бачинського та львівською семінарією? Що ти зробив із суддею Рєваковичем?» (польськ.). – Ред.

²⁾ Ювілейна книга товариства взаїмних обезпечень «Дністер», зладжена для звеличання 25-их роковин естования сего товариства (15. IX. 1892 – 15. IX. 1917). У Львові 1918. – С. 17 і слід[уючі]. [– Ол. Б.]

вислало при кінці листопада 1890 р. осуд, *неприхильний*. Неприхильна поагода справи в намісництві викликала в кругах народовців-основників «Дністра» велике пригноблене, бо знали они добре, що гр[аф] Таффе не піде на перекір намісникові, котрого становище тоді було вельми сильне і для Відня міродатне. Тим-то В. Нагірний звернувся до мене, бо знав, що гр[аф] Бадені тоді вже відносився до мене з довір'єм, приніс мені начерк статута і просив, щоби я старався настроїти намісника прихильно для справи засновин «Дністра». Я радо піднявся сего послаництва, хоч не маловажив перепон, котрі треба було усунути. Коли я перший раз представив намісникові свої погляди, зустрівся я з доволі значним опором. Намісник виходив у своїх відмовних розумованях з того становища, що Краківське товариство безпеки від огню і на жите вистарчає зовсім для Галичини а засновини «Дністра» побіч краківського не дадуть ему спрмоги розвинутися, а до того «Дністер» може, не осягаючи власної мети, лише пошкодити краківському товариству і підорвати его ествоване. Одначе вже з сеї першої розмови відніс я вражіне, що мимо опорного становища намісника він трохи захитався у своїх поглядах. В слідуєчих розмовах повелося мені настілько переконати намісника, що попри Краківське товариство може не тільки «Дністер» розвинутися, але що й для инших подібних товариств остало б ще чимало поля в нашім краю в тім напрямі. Окрім того намагався я ще для сеї справи приєднати гр[афа] Станіслава Баденого, котрий був вельми впливовим дорадником намісника. Мої змаганя закінчилися таким успіхом, що намісник зійшов із свого спершу зовсім неприхильного становища, а не бажаючи знов з власної амбіції перекидатися на зовсім противне, вислав у жовтні 1891 р. до міністерства заяву, що *намісництво не супротивляєся наданню концесії на засновини товариства безпеки «Дністер»*. Тоді вже був я послом в держ[авній] раді і там також подбав о се, щоби справи не проволікано, так що рескриптом з 7 грудня 1891 міністерство внутр[ішніх] справ уділило концесії на засновини «Дністра». Однак в ювілейній книзі промовчано се зовсім, хто настроїв гр[афа] Баденого до залишення опорного становища¹⁾, без чого концесії не було би, хоч се було відомо в кругах народовців. Але хоч кружок основників «Дністра» так побивався за концесією, то опісля, коли часть народовців в 1893 р. перейшла в опозицію і зробила «консолідацію» з москвофілами, відказувано сему народногосподарському придбаню вартости і значіння, коли ми покликувалися на се придбане, або давано відповідь: «то не є жадна концесія, се нам належалося!» Тепер,

¹⁾ Знаменно, що в актах «Дністра» не було про се сліду бо про се подбав *Барвінський*, – а ніхто автора ювілейної книжки Лукича-Левицького про се не поінформував. [– Ол. В.]

коли «Дністер» по дваццятьп'ятилітнім ествованю так могутньо розвинувся і дає не тільки безпеку перед огневими шкодами нашому народови, але й соткам занятих в товаристві директорам, урядникам, агентам і т[ому] п[одібним] добре материяльне становище, випадало би мати се на тямці, що найвеличнійша будівля складаєся з цеголок, а положене перших підвалин є неменшою заслугою, як построєне дальших поверхів, котрі не мали би опори без підвалин.

Становище русинів-народовців в краю, а особливо у Львові, було тим трудне, а вплив їх на хід і розвиток народних справ був для того вельми слабкий, бо передовсім в капітулах не мали они своїх представників, а через те і в деканатах, а до того ще були майже зовсім виключені з двох найзасібнійших і найважнійших народних інститутів, *Старопигійського інститута* і з «*Народного дому*», котрі мали важний вплив на культурний а також і на народно-політичний розвиток українського народу в Галичині. Тим-то наша громада самостійників почала дбати не тільки про се, щоби на становище крилошан, деканів, а навіть і на важнійші приходські становища вправадити народовців, але й перед усім «Народний дім», котрий став москвофільською твердиною і розсадником москвофільства в краю, видобути з рук москвофільської кліки і довести до того, щоби сповняв задачу, зачеркнену сему інститутуви першими его основниками-народодлюбцями з 1848 року.

Справу «Народного дому» порушив був уже давнійше в безіменно виданій брошурі¹⁾ д[окто]р Василь Дідошак, адвокатський конципієнт в канцелярії синдика львівського магістрату, д[окто]ра Попеля. В сій брошурі виходив д[окто]р Дідошак з того погляду, що «Народний дім» є фундацією подвійною, котра має утвержувати другу приходську гр[еко]-к[атолицьку] церкву, а побіч того національно-культурний інститут.

Він домагався, щоби львівський магістрат іменем русинів міста Львова виступив з домаганнями до сеї фундації. Сей погляд був остільки хибний, що «Народний дім» мав стати національно-культурним інститутом для всего українського населеня в Галичині, а не тільки для русинів міста Львова. До того ж, коли б львівський магістрат з титулу представництва українського населеня міста взяв в управу сю фундацію, не можна було сподіватися з неї хісна для нашого народу. Тим-то проти такого змагання львівського магістрату виступили рішучо представники українського населеня в раді міській (д[окто]р О[лександр] Огоновський,

¹⁾ Руско-народна інституція «Народный домъ во Львовѣ» еи початокъ, основане и теперѣшний станъ. Львовъ 1885, зъ Першої звязковои друкарнѣ во Львовѣ. Накладомъ Михайла Ткаченка. Ст. 45, 16^о (підписано: «Одинъ зъ русиновъ мѣста Львова»). [- Ол. Б.]

Н. Вахнянин, д[окто]р І. Шараневич). Таким способом справа в тім напрямі порушена упала, а треба було її повести іншою дорогою, щоби фондацію, котру намісництво уділенням посвідченням (Bescheinigung) статуту «Общества русско-народного института Народный домъ» віддало у виключну управу сему москвофільському «Обществу», відзискати в хо-сен усього українського населеня в Галичині.

Нагоду до поведеня справи «Народного дому» іншою дорогою, відповідною потребам усього укр[аїнського] населеня дала отся обставина, що в р[оку] 1885 приступлено у Львові до заложеня нових ґрунтових книг¹⁾. До того часу власником у виказі гіпотечнім ч. 61 ґрунтової книги м. Львова (де стоїть сам «Народний дім» під конскр[ипцією] числом 78, парцеля 102 і будівляної парцелі ч. 101, де нині стоїть друга городська т[ак] зв[ана] Преображенська церква) був вписаний науковий фонд (Normalschulfond). «Общество русского-нар[одного] института Народный домъ» домагалося в краєвім суді, щоби се «Общество» вписано яко власника у гіпот[ечнім] виказі ч. 61. Коли крім сего «Общества» виступив магістрат м. Львова з домаганем до кр[айового] суду, щоби магістрат м. Львова вписано яко власника гіпот[ечного] виказу ч. 61, поза як магістрат покликаний до охорони прав та інтересів руського населеня м. Львова і до веденя управы та нагляду над сею фундацією, відослало намісництво сю справу в 1886 до ц[ісарсько] к[оролівських] прокураторії скарбу о видане осуду.

Прокуратория скарбу станула на тім становищі, що ц[ісарський] акт даровизни спаленого університету і бібліотеки (що містилася в костелі нинішній Преображ[енській] церкві) дає спромогу утворити *дві фундації*, іменно фундації для другої городської церкви парохіяльної в користь українського населеня м. Львова і другої фундації для засновин національно-культурного інститута для всего українського населеня Галичини «Народний дім».

На основі того осуду намісництво в 1889 р. уділило ц[ісарсько] к[оролівській] прокураторії скарбу повновласти до упорядкованя ґрунтової книги, по мисли сего осуду, а заразом відказало магістратови м. Львова всяких прав до фундації «Народного дому». Проти осуду виданого прокураторією скарбу внесло «Общество Народный домъ» представлене до намісництва а се представлене відкинуло намісництво 30 жовтня 1890 р. з покликанем на подані прокураторією скарбу причини. Проти того рішення внесло «Общество» рекурс до міністерства внутр[ішніх] справ 18 листопада 1890 з просьбою о знесенє розпорядку намісництва і узглядненє

¹⁾ Историчний огляд засновин «Народного дому» у Львові (на основі жерел написав О. Барвінський), у Львові, 1908. (Ся розвідка написана на основі жерел зачерпнених в міністерстві просвіти). [- Ол. Б.]

свого представлення з д[ня] 2 грудня 1889 р. Справа «Народного дому» оперлася отже о Відень і з того часу наша громада самостійників почала нею живо займатися.

Наведені тут справи стають певним доказом, що зворот русинів-народовців із становища безплідної опозиції в союзі з москвофілами до самостійної діяльності політичної і реальної політики, початої програмовою заявою п[осла] Романчука з д[ня] 25 листопада 1890 р. був споводований не тільки українськими «написями на поштових скринках», як се глумливо голосили москвофіли і радикали, але й тим, що народовці витичили собі важну мету для успішного національно-політичного, культурного і народногосподарського розвитку українського народу в Галичині. На основі торжественної заяви намісника перед митрополитом і відпоручниками народовців з д[ня] 24 листопада 1890 р. почали народовці змагати послідовно до поступенного осягнення тих домагань і народних потреб, котрі підготовлювано і обговорювано на згаданих сходинах кружка самостійників.

Між обговорюваними справами були деякі трудніші до здійснення з оглядом на те, що входили в обсяг законодатних тіл (сойму і держ[авної] ради) і проте вимагали довшого підготовлення, інші знов були пильніші а притім легші до осягнення дорогою розпорядків виконних і адміністраційних властей. Зазначити тут треба, що *формальної угоди з пунктаціями потрібними* д[ня] 24 листопада 1890 *представники народовців з намісником не робили*, а відбулася лише обопільна обміна поглядів засадничих про народно-політичне становище народовців і правительства, а відтак торжественна заява намісника, що «австрійське правительство буде пособляти розвиткови тільки таких русинів, котрі бажать розвивати руську народність в Австрії яко таку в напрямі згіднім з австрійською державною ідеєю». Вияснене представниками народовців тоді перед намісником самостійне становище дало ему спромогу до заяви, що державне правительство буде спроможне пособляти змаганям українського народу в Галичині на полі національно-політичного, культурного і народногосподарського розвитку. Потвердив се також опісля і п[осол] Романчук 25 марця 1891 р. на зборах народовців у Львові що «формальної умови або контракту не було» і тому-то опісля хибно пояснювано слова намісника висловлені в соймі прилюдно: «*My sobie nic nie przyrzekli*»¹⁾, і висновувано із сих слів наче то намісник зривав «угоду»⁹⁴.

Такі конкретні домаганя і потреби представляв намісникови вчаси посол Телішевський, а, відтак, по виїзді его зі Львова по соймовій сесії і я з порученя кружка самостійників при ріжних нагодах.

¹⁾ «Ми собі нічого не обіцяли» (польськ.). – *Ред.*

Окрім вгорі наведених справ висловлено намісникови домагання про шкільні потреби, а іменно щоби в учительських семінаріях у Львові, Станиславові і Тернополі переведено і виконувано точно утравізм, а в двох останніх семінаріях одноклясові школи вправ з українським викладним язиком розширено на чотириклясові та щоби засновано в Східній Галичині (себто в Коломиї) третю гімназію з укр[аїнською] викл[адною] мовою (до того часу були гімназії з укр[аїнською]) викл[адною] мовою тільки у Львові, академічна, і в Перемишлі). Сі справи вимагали довшого підготовлення, а справа засновин гімназії потребувала соймової ухвали. Інші, вгорі згадані домагання, прирік намісник полагодити адміністраційною дорогою (як поворот українських заточенців з Західної Галичини, написи на державних інституціях і урядах, переписка урядових властей з укр[аїнськими] сторонами в українській мові). Сі справи, як уже вгорі зазначено, виконувало небавом після заяви п[осла] Романчука з 25 листопада 1890 р., так що наша суспільність наглядно бачила прихильну поступенну зміну політичної системи в користь українського народу. Отсе прихильне становище краєвого правительства дало спромогу народовцям виступити яко самостійне політичне сторонництво, а се самостійне становище зрозуміла Буковинська Русь і одобрила програмову заяву п[осла] Романчука. Також київська українська громада, котрої головою був проф[есор] В. Антонович, оцінила зовсім прихильно програмову заяву і еї досяглість для українського населеня в Австрії і окремою адресою пересланою п[ослу] Романчукови (про се згадав я вже попередю) висловила ему повне довір'є і одобрила ціле змагане народовців. Крім того і численні віча в краю скликувані заявилися за сею політикою народовців. Українське питанє висунулося тепер в Австрії на передове місце і набрало великої ваги для осереднього правительства і для держави, як се зазначив намісник у соймі, а також в краю мали народовці вигляди на поважний вплив на хід справ важних для українського народу. Сторонництво народовців, піддержуване повагою і впливом руського єпископату і прихильністю осереднього і краєвого правительства, мало всякі вигляди стати міродатним політичним чинником в конституційнім розвитку Австрії при переведеню відповідної і розумної організації в краю, чинником, з котрим почалося числити не тільки правительство, але також і консервативні круги польського народу мимо невдоволення виявлюваного польськими псевдодемократами. Для народовців розкрилося широке поле діяльности на всіх царинах народного життя, бо тепер мали они спромогу не тільки до політичної організації, але й до ширшого і успішнішого розвитку своїх товариств та інститутів просвітних, культурних і народногосподарських.

Наслідком того почала між народовцями уступати рівнодушність, оспалість і зневіра в прилюднім життю а замість того став проявлятися живий рух і реальна діяльність. Народовці відчували в собі доволі сили, щоби тепер взяти керму народних справ і політики у свої руки і повести новим для народу користним шляхом. Було, вправді, ще доволі і таких людей, що жалували розбиття соймового клубу, спричиненого рішучим самостійним становищем послів-народовців, та банували за «солідарністю» з москвофілами, дарма що при всяких виборах можна було впевнитися, що москвофіли тільки про людське око виявляли солідарність і згоду на кандидатів-народовців, а відтак, проти них висували і піддержували своїх найпоганішими не раз способами. Хоч москвофіли голосили перед загалом солідарність, виступали все ворожо проти народовців, не допускаючи їх до таких інститутів, як Ставропигія і Народний дім, або підриваючи народовські товариства, як «Просвіту», «Народну торговлю». Тим-то москвофілів не можна було ніяким способом уважати союзниками, лише ворогами народовецьких змагань.

Проявлялося спершу у деяких народовців невдоволене з того, що цілу підготовну роботу перед проголошенем програмової заяви п[осла] Романчука переведено довірочно і тайно, а не виведено сеї справи прилюдно перед весь загал, а то головно тому, бо у загалу не було зрозуміння, що важних і трудних політичних справ не можна перед тим, поки они дозріють, розводити перед широкими верствами і тим давати противникам нагоду до розбиваня і ударемнюваня найкрасших і найкористнійших не раз змагань. Але відтак, коли сю справу пояснено на ріжних зборах і вічах, коли почали проявлятися познаки зміни політичної системи, загал українського населеня, з виїмкою москвофілів і радикалів, віднісся з повним довір'єм до зробленого політичного звороту і зрозумів, що соймові послі-народовці сповнили сумлінно свою задачу та вступили на добру, *реальну дорогу*.

Загал русинів перенявся перегодом довір'єм до правительства, котре з порученя корони звернулося до русинів і зрозумів, що в висших державних кругах уважають руську справу вельми важною для монархії та що тепер була найпригідніша хвиля отрястися з союзу з москвофілами, котрі тільки спиняли розвиток українського народу, своїми змаганями давали привід правительству до неприхильного становища супроти всего народу, а ворогам нашим давали оруже в руки до поборюваня наших народних змагань. Загал русинів перенявся тим поглядом, що треба зірвати з тими живлами, котрі правительство з оглядом на державне положене вважає протидержавними живлами.

Загал русинів зрозумів, що самостійним становищем народовці виторять в законодатних тілах (в соймі і в державній раді) прихильнійший

настрій для змагань українського народу в Австрії і тим способом починається до поступенного переведення народної рівноправности нашого народу, запорученої XIX артикулом основних законів. Тим-то загал русинів уважав тепер найважнішою справою, щоби наш нарід мав своїх щирих представників не тільки в краєвім соймі, але й в державній раді, представників, котрі би знали й добре розуміли потреби народу і сі домагання представляли на широкім політичнім видні, в державній раді. Задля того справа вибору послів до державної ради набрала великого значіння, стала справою перворядної ваги, на котру була звернена вся увага загалу русинів.

Та не тільки наше *суспільство* в Галичині звертало всю бачність на сі вибори так несподівано розписані, але й інші народолюбці вельми живо цікавилися політичним положенем, котре витворилося в Галичині наслідком проголошення програмової заяви п[осла] Романчука, і дальшим его розвитком. Київська українська громада слідила бачним оком сі події, а спілка радикальної партії українсько-руської у Львові з москвофілами і розпочата в їх органі «Народ» боротьба проти народовців та їх нової політики викликало в київській «Громаді» велике невдоволенє, бо там вважали всяку спілку з москвофілами прямо народною зрадою⁹⁵. Тим-то київська «Громада» поручила В. Антоновичеві, котрий одержав тоді «командіровку» об'їхати і оглянути визначнійші археологічні європейські музеї, щоби він при сій нагоді, задержуючись переїздом у Львові, в Кракові і у Відні, де були кружки радикальної академічної молодежи, перевів з ними основну розмову і довів їх до отямлення. І ось із сеї об'їздки В. Антоновича остали у мене два листи, котрі тут наведу в цілости, позаяк вони вельми влучно пояснюють як становище тодішних радикалів, так і погляди на тодішню політику народовців В. Антоновича, котрий був знаменитим провідником і душею київської української громади.

*Перший лист*¹⁾ має дату: Прага 12/24 січня 1891 і звучить:

«Високоповажний Добродію! Говорив я в Кракові з тамошньою громадою про львівські справи; вони далеко спокійнійши якъ львівська редакція «Народа», здається не бажають доконче сваритись, зовсім цураються москвофільства и казали мені, шчо всіми силами будуть старатися на скількі від їх це буде залежати, здержати «Нарід» від екстремів; лайка «Народа» йім самім не дуже-то подобається и вони більше дорожать народнім ділом, як йїх львівські приятели; загалом мені здалися вони людьми уміркованими и щчирими, наскількі це можно було запримітити за два довги вечери розмови.

¹⁾ Задержую правопис В. Антоновича. [– Ол. Б.]

Не забудьте, добродію, попросити проф. Огоновського прислати мені до Відня цифри¹⁾, про які я просив; мени дуже залежить на тому, щоби зробити це діло для «Просвіти», а без цифръ буде мені се дуже трудно. До Відня я виїду після завтра и проживу тамъ день 5–7, адрессъ мій – Leopoldstadt poste-restante – Федору Волкову въ Парижъ (Rue Claude Bernard 73) пошлить якъ мені казали, «Правду», я з ним списався и він радо буде приймати участь в письмі безплатною.

Прийміть високоповажний Добродію виказ моєї глибокої шаноби и приязни – сердешно Вам зичливий В. Антонович».

Другий лист має дату – Відень 24 січня²⁾ 1891.

«Високоповажний Добродію! Обидва листи Ваші я одістав, щиро Вам за ніх дякуючи. Завтра пускаюсь у дальшу подорож; ще можу одістати від Вас йіден лист, котрого буду очекувати в Білграді (Сербіи), куди прибуду може черезъ 10 день. Дуже цікаво б було мені знати, як зарисуються Ваши вибори и чи тверді Вамъ дуже пошкодять. Покі шчо сумно мені від двух вістей: votum недовірія Телишевському въ Турці³⁾, як це правдива вістка, що передала «Червона Русь» и 2) розмова з Хамцемъ, яку я мав тут у Відні; здається въ міністерстві головно Залґській, не дуже удоволені угодою⁹⁶, яку з Вами звів Бадені; Залґській потребував шчоби на виборах не пройшов Романчук, и шчоби зістався Ковальський. Хамецъ рішучо йому відповів, шчо ні того, ні другого варунку він не може прийняти. Тоді Залґській сказав, шчо русинські послы будуть подавати голоси з опозицією; Хамецъ мене питава, чи це може бути; я від чистої совісті завіряв його, шчо це річ неможлива и не згоджується з інтересами русинів, которих головні справи лежать в краю а не в райхсраті, и шчо їм підмога уряду дома дуже потрібна. Затім я йому сказав, шчо як мени здається русини не підуть въ опозицію (хиба Ковальській, як буде вибраний) хоч и не підуть до «Польского кола», а надісь порозуміються з йакою групою центра. Він мені на це одвітив, шчо цього уряд не полічить для себе не вигідним, хоча по його думці було бь найкраще, якъ би русини

¹⁾ Тут розходилося о виеднане у правительства виданя «Вѣстника законѡвъ державныхъ народною мовою» [– Ол. Б.].

²⁾ Се дата по старому стилю, а по новому було се 7/2 1891 р. [– Ол. Б.].

³⁾ Див. 29 н[ового] ст[иля] січня 1891 р. скликав К. Телішевський до Турки виборців, щоби здати звіт з соймової сесії. На тім вічу виступили завзято проти нової політики народовців, до котрої головно він приложив руку, москвофіли о[тці] Соломон, Трухницький і ин[ші], а з ними став до спілки о[тець] Яворський з Лімни, і сей останній висловив йому задля політичної його діяльності – *недовір'є*, а москвофілами і радикалами настроєне віче сему притакнуло. К. Телішевський заявив, що він не піде тою дорогою, на яку вступили москвофіли від 1866 р., а піде солідарно, але тільки з русинами, що постоять вірно при народнім прапорі і при правах народу. [– Ол. Б.].

утворили самостайній клубъ. Чи воно так, чи не так, я не знаю, але тільки передаю. Загальна його фраза була така: «Gdyby Rusini weszli do opozycji, to by się dostało za ugodę i mnie i namiestnikowi»¹⁾. – Я завіряв його, шчо може бути в сьому взгляді зовсім спокійний.

Виборчий комитет и його склад и відозва, на мій погляд, дуже хороші і тактовні.

Від Волкова я мав лист - він буде дописувати до «Правди», статті його будуть за підписом: Волков або Сірко; я пришлю Вам свою роботу з дороги – розпочав їйї, та ще не доспів покончити.

Бачився я в Відні з січовиками и найбільше з самою завзятою партією. Вони трохи соромляться своєї спілки з твердими, та дуже ворогують проти «Народа» за те, шчо ся часопись не хоче друкувати придуманої у ихъ теорії²⁾: «про державні права руського народу». Як я подивився на так званих радикалів, то скажу по совісті, шчо здалека вони мені здавались неначе чимсь серйозним, на ділі ж тільки багато крику, ани сили, ани ясної идеи, ани солидарности меж собою я не міг запримітити. Це мені здається загалом дурниця.

Лист и порахунок від професора Огоноўского я отримав и сердечно йому дякую.

Прийміть відъ мене, добродію, разом з родиною шчирий приятельській привіть и низькій поклін.

В. Антонович».

18. Нове положенє політичне Галицької Руси. Потреба згуртованя сил усіх щирих русинів, розумного поділу роботи і діяльності на зверх. Розв'язанє державної ради. Нові вибори. Моя кандидатура на посла з Брідщини і Каменеччини. Народовці виступають яко чинник на політичнім полі.

Після проголошеня програмової заяви п[осла] Романчука в галицькім соймі 25 листопада 1890 р. витворилося нове політичне положенє, в котрім опинилася Галицька Русь. Русини-народовці видвигнули національно-політичний прапор, а сим способом зірвали з політикою веденою від 1866 р. на шкоду не тільки українського народу, але й краю і монархії. Сим було спонукане також краєве й осередне правительство а також поважнійші круги польської суспільности заняти супроти українського

¹⁾ «Якщо би русини увійшли до опозиції, то і мені та намісникові із-за угоди перепало б на горіхи» (польськ.). – Ред.

²⁾ Тут січовики вказували на придумане В. Будзиновським «руське державне право» на зразок чеського державного права. [– Ол. Б.].

народу в Галичині прихильнійше становище і признати змаганя русинів-народовців оправданими і справедливими, а для краю і держави спасеними і конечними. Хоч з москвофільського і радикального боку проявилися намаганя, або з личних чи фракційних понук або з незрозуміння справи, щоби затемнити сі змаганя народовців чи також представити їх шкідними для українського народу, народовці перенялися сим переконанєм, що почате ними діло чисте і в засновках своїх справедливе. Они впевнилися, що се діло повинно вінчатися добрими для Галицької Руси наслідками й наглядними придбанями, позаяк були переконані, що добро і розвиток Галицької Руси тісно зв'язані з добром краю і монархії. Серед народовців проявилось отже зрозумінє, що для осягнення мети їх народно-політичних, культурних і народно-господарських змагань і потрібних на тих царинах придбань для українського народу, потреба згуртувати й оживити всіх щирих русинів, заставити їх до реальної роботи, щоби нове політичне положенє і впливаючу з него зміну системи політичної якнайширше вихіснувати для свого народу. До сего потрібна була необхідно *організація у внутрі і політична діяльність народовців на зверх*. Організація мала додати необхідно потрібної сили народовцям яко політичному чинникови, а політична діяльність на зверх мала усунути перепони і трудности, що спинювали розвиток українського народу в Галицькій Руси. Для переведеня внутрішньої організації і витвореня потрібної народовцям сили, яко політичному чинникови, потреба було, щоби українська інтелігенція щиро і з довір'єм згуртувалася під прапором видвигненим послом Романчуком. Світська і духовна інтелігенція повинна була зрозуміти, що будучина Галицької Руси лежить в розвитку єї на основі проголошеної ним програмової заяви, а до того неминучо треба було їй зблизитися до українського селянства і міщанства і то реальною роботою посеред тих широких верств суспільних в читальнях, народних товариствах політичних, просвітних і господарських. Народовці розуміли се, що для осягнення їх змагань потреба *в сій народній роботі розумного і добре обдуманого поділу труду* та що розумна організація вимагає безсумнівної *карности*, наколи народовці, яко політичний чинник, мають дійти до сили і значіня та заважити на важчі при рішаню всяких справ краєвими і державними властями і законодатними тілами. Треба було і серед нашої суспільности вже раз зірвати з закоріненим у нас лихом «що голова – то розум». Такими осередками, на котрих мала опертися і розвинути народна організація, вважали народовці «*Народну раду*» (в політичних справах), «*Просвіту*» (в культурних) а «*Народну торгівлю*» (в господарських справах). Народовці зрозуміли, що Галицька Русь повинна стати розсадником *національної української ідеї*, а се виявилось наглядно

на загальних зборах політичного товариства «Народна рада» 26 грудня 1890 р., на котрих ухвалено перевести в цілім краю *народно-політичну організацію*. Така організація була тим більше потрібна, що недовірчивість є вродженою українській суспільності прикметою і о се розбивалися не раз найчистіші і найблагородніші змаганя наших народолюбців (досить згадати про змаганя віцемаршалка Ю.Лаврівського і С.Качали вгорі обговорені), а сю недовірчивість уміли все зручно вихіснувати вороги розвитку і поступу українського народу та й тепер москвофіли й радикали намагалися зараз із самого почину змагань народовців викликати заколот серед української суспільності.

Народовці повинні були зрозуміти, що треба зірвати з поглядом розповсюдженням давнійше, що «wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird schon selbst für uns sorgen»¹⁾ і перенятися пересвідченням, що в конституційній державі зможе досягнути певні придбаня і признане своїх прав та потреб тільки сей нарід, котрий зуміє витворити серед себе певну політичну і культурну силу і приневолить політичні і законодавні чинники числитися з тою силою. Українська суспільність повинна була зрозуміти, що в міру витвореня такої організації і скріплення народних сил можна буде поступенно здобувати різні придбаня для народу, доходити рівноправности з іншими. Українська суспільність повинна була зрозуміти, що не можна досягнути і заспокоїти всіх потреб і домагань народних нараз, але що все те може йти тільки поступенно; отже оклик часто повторюваний серед нашої суспільности «або всьо або нічо!» немає ніякого реального оправданя і служить лише демагогам для досягнення їх личних змагань. Тим-то народовці, виступаючи політичним чинником, розуміли, що деякі потреби народу є більше а інші менше наглі і конечні, що одні вимагають скорої полагоди, інші знов не дадуться досягнути протягом короткого часу а потребують довшого підготовлення, щоби стали дійсностю.

Саме краєве правительство бажало організації нашої і скріплення наших сил, щоби перевести зміну політичної системи в Галичині, вимагану міністром заграничних справ ґр[афом] Кальнокі. Намісник ґр[аф] К.Бадені мав в тім напрямі не легку задачу, позаяк обняв у спадщині по Ф.Залеськім протягом десятків літ витворений старостинський апарат за намісникованя ґр[афа] Альфреда Потоцького і Филипа Залеського при участі віце-президента намісництва бар[она] Лебля. Граф Бадені отже сам мені при різних нагодах говорив, що єму не легко було старостів і політичних урядників настроїти тепер инакше, коли їх десятки літ накручувано проти русинів. Крім того і в соймі ґр[аф] Бадені міг числити тільки на поміч консерватистів, коли тим часом т[ак] зв[ана] демокрація

¹⁾ «Нам не треба нічого робити, уряд уже потурбується сам про нас» (нім.). – Ред.

і подоляки докоряли йому, що зробив «угоду» з народовцями поза плечима послів, а те саме виписували т[ак] зв[ані] демократичні дневники, «Dziennik Polski», «Kurjer Lwowski» і ин[ші]. На жаль, однак, народовці в одушевленню викликаним проголошенем програмової заяви обмежилися головню до заяв довір'я п[осла] Романчукови і митрополитови д[окто]рови Сильвестрови Сембратовичови, печатаних цілими місяцями в «Ділі», а не дуже ревню і запопадливо забиралися до організації, закладин політ[ичних] товариств і скликуваня віч, на котрих можна було освідомлювати широкі верстви народні про нове положене політичне і політику народовців, хоч гр[аф] Бадені часто повторював мені: «Zwołajcie wiecse, organizujcie się»¹⁾, що я переказував нашим громадянам.

Щоби розвинути політичну діяльність назверх і приспорити українському народові потрібні для его розвитку придбаня, потребували русини-народовці мати своїх представників у законодатних тілах, у краєвім соймі і в державній раді.

В соймі мали народовці представників, хоч після розлуки [з] москвофілами число послів-народовців не вистарчало для самостійної діяльності, бо ж до внесень і запитів потреба було 15 послів. Треба отже було аж до нових виборів (1895) оглядатися в таких случаях по инших соймових клубах.

В державній раді мали галицьки русини п'ять послів, а іменно чотирьох вибраних з піддержкою митрополита д[окто]ра С. Сембратовича⁹⁷: архіпресвітера митроп[олицої] капітули о[тця] *Сингалевица*, почесного крилошанина, приходника Надвірної, *Корнила Мандичевського*, приходника Болехова, *Івана Озаркевича* і бурмістра Дрогобича, *Ксенофонта Охримовича*, а п'ятий радник найвисшого трибуналу у Відні *Василь Ковальський* був вибраний яко кандидат «Русской рады» з піддержкою народовців. Посли Мандичевський і Охримович були також соймовими послами і пристали до програмової заяви п[осла] Романчука, однак не [бр]али перед тим живійшої участі в змаганях народовців і тому не могли в державній раді заняти провідного становища в змаганях русинів-народовців. Щоби осягнути для укр[аїнського] народу потрібні для его розвитку придбаня з обсягу справ належних до держ[авної] ради, потребували отже народовці необхідно і там мати визначних представників. Лучилася до сего відповідна нагода скорше, як можна було сподіватися, скорше, чим народовці могли перевести потрібну до того організацію сил в краю.

Дня 23 н[ового] ст[иля] січня 1891 оповістила урядова «Wiener Zeitung» цісарський патент, котрим розв'язано посольську палату державної ради, а вже 26 січня надзвичайний додаток урядової «Gazet-и

¹⁾ «Скликайте віче, організуйтесь» (польськ.). – Ред.

Lwowsk-oї» оповістив на основі рескрипту міністерства внутр[ішніх] справ розписане загальних виборів до держ[авної] ради з Галичини на 2-го *марця* з сільської куриї, на 4-го з міст, на 6-го з торгових і промислових палат а на 9-го марця з більшої посілости.

Розв'язане посольської палати держ[авної] ради послідувало так нагло і несподівано, що, як мені оповідали сучасники, в сам день оповіщення посол архіпресвітер о[тець] Сингалевиц вибрався був якраз на засідане посольської палати і перед брамою палати дізнався про сю подію. До розв'язання посольської палати причинився довголітний німецько-чеський народно-політичний спір, що якраз тоді наново вельми був заострився і спинив успішну законодавчу роботу держ[авної] ради. Якийсь час вели чеські послы відпорну політику, а хоч вибрані, не являлися в держ[авній] раді в тій думці, що приява їх і так не доведе до полагоди їх домагань. Відтак, дійшли до пересвідчення, що недобре, коли рішають про них без них, і се заподіває чеському народови ще більші шкоди. Тим-то понехали відсутність і явилися в посольській палаті, складаючи заяву (деклярацію) з державно-правною засторогою своїх непередадених прав хоч дійсним боевищем політичним був чеський сойм. Однак і після вступлення чеських послів до посольської палати не щезло, а навіть не злагідніло заострене між німцями і чехами, а навпаки ще більше роз'ятрилося наслідком язикового розпорядку (т[ак] зв[аного] Штремаєрівського) з 19 лютого 1880 р.¹⁾ Німці добачали в сім грозу для своєї народности і політичного становища в Чехах та подавали угодові внесення в соймі, однак їх полагоду відрочувано з одної сесії на другу. Коли ж в 1886 р. поновлене німцями угодове внесенне відкинув сойм а *limine*, не відославши навіть, як се звичайно водилося, до комісії, виступили німецькі послы і представники т[ак] зв[аної] вірно конституційної більшої посілости (німецької шляхти) з чеського сойму. Остали в соймі тільки чеські послы і представники т[ак] зв[аної] консервативної великої власности (чеської шляхти), а тим способом мали там вимагане законом число до важних ухвал. Коли ж чеський сойм в такім складі ухвалював навіть в адміністраційних краєвих справах некористні для німців постанови, а навіть намагався вернути знов до т[ак] зв[аних] Гогенвартівських фундаментальних артикулів з 1871 р., вніс бар[он] д[октор] *Пленер* в посольській палаті 3 грудня 1889 запит до правительства в справі ухвал сойму з 9-го листопада того

¹⁾ Zur Geschichte der k[ezarsko]-k[rólewski] österreichischen Ministerien 1861–1916. Nach den Erinnerungen von Alois Freiherrn v[on] Czedit, I B[an]d. Der Zeitabschnitt 1861–1893, S. 492 і сл[ідуючі]; Teschen-Wien-Leipzig 1917. До історії ц[ісарсько]-к[оролівських] австрійських міністрів 1861–1916. За спогадами Алоїса Фрайгера фон Чедіка. – Т. I. Роки: 1861–1893. – С. 492. – Тешен–Відень–Лейпціг, 1917 (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

року, «чи оно не вважає своїм обов'язком виступити рішучо супроти сих змагань грізних для підвалин держави і чи все ще вважає відповідним опиратися оправданим домаганням німців?»

Міністр-президент гр[аф] Таффе на сей запит 17 грудня 1889 р. відповів, що в ухвалах сойму висловлені тільки бажання щодо зміни конституції, чого не можна нікому заборонити, а крім того зазначив, що правительство ніколи і в ніякім краю не опиралося домаганням згідним з загальними державними інтересами і основними державними законами, а се відноситься також до *оправданих* домагань німців у чехах. Правительств зарівно дбає про оправдані домагання як німців, так і чехів.

Гр[аф] Таффе, однак, не обмежився сею відповіддю на запит бар[она] д[окто]ра Пленера, але звернувся відтак до німців і чехів з запросинами, щоби приступили до спільних нарад про угоду. На день 4 січня 1890 р. назначено почин переговорів між німцями і чехами, а в тій цілі покликано окрему *угодову комісію*, до котрої війшли представники предложені зборами мужів довір'я німців і чехів (з 29 грудня 1889). Перед почином переговорів відбулося в честь членів угодової комісії прийняте у цесаря і у міністра-президента. Комісія відбула 14 засідань а вислідом нарад були зібрані в 11 точках т[ак] зв[ані] «*віденські пунктації*» підписані 19 січня 1890 членами комісії і представниками правительства з гр[афом] Таффе на чолі.

В протоколі списанім 19 січня 1890 р. після довершення пунктацій поміщено зобов'язане для учасників комісії, «щоби учасники комісії з цілою рішучістю подбали між своїми політичними товаришами, щоби они прийняли сі ухвалені за згодою правительства постанови комісії яко цілість». Німці крім того зобов'язалися наклонити німецьких послів до прияви в соймі. В протоколі було також зазначено, що зміст пунктацій є поки що довірочний, однак 26 січня може бути поданий до відома сторонництв політичних і буде прилюдне оповіщений. Скоро сі сторонництва 26 січня одобрять сі пунктуації і рішать се, будуть они обов'язувати обидві сторони і правительство.

Віденські пунктації постановляли поділ Ради шк[ільної] кр[айової] на дві національні секції, засновини шк[ільної] для народних меншостей, поділ Ради краєвої культури на німецьку і чеську секцію, засновини нової торгової палати «на сході Чех», зміну виборчої ординації торгових палат, сойму і держ[авної] ради, наслідком зміни виборчих округів, розмежене області повітових і окружних судів, поділ висшого кр[айового] суду в Празі на два національні сенати і заведене окремих дисциплінарних комісій в обох сенатах, узгляднене знання другого язика краєвого при іменованях судіїв і урядників, ревізію язикових розпорядків, переведе-

не нових нарад у соймі над начерком закона про уживане кр[айових] язиків, заповіджене внесення правительственной предлоги про зміну краювої ординації виборчої.

Німецькі послы чеського сойму прийняли оповіщені 26 січня постанови віденських пунктацій без розправи і ухвалили вступити знов до чеського сойму. Подібну постанову ухвалив клуб старочехів і консервативної великої посілости. Послы д[окто]р *Pirep*, д[окто]р *Матуш* і д[окто]р *Цайтгамер*¹⁾ сповістили молодочеський клуб про пунктуації. Однак молодочехи здержалися від скорої ухвали і вибрали кілька комісій для розгляду тих пунктацій, щоби опісля здали звіт із сего.

Однак порозуміне між німцями і чехами небавом розстроїлося. З чеського боку мали участь в переговорах тільки представники старочехів і чеської шляхти (консервативної великої посілости), а молодочехів до сих переговорів не покликано. Похибку сю приписували гр[афу] Таффому. Чи се він зробив, щоби відтак розбити переведене на бажане цісаря порозуміне, чи старочехи або чеська шляхта, сего доси не вияснено; однак се відомо, що німці не мали впливу на покликуванє чеських представників та що відсунене молодочехів від переговорів довело до ударемненя віденських пунктацій, хоч всі сторонництва чеські і правительство приписували ударемнене угоди з 1890 р. иншим причинам. Крім того і краеве, й осередне правительство відносилось доволі рівнодушно до переведеної т[ак] зв[аної] «угоди». Молодочехи розвели завзяту агітацію проти неї по краю. Д[окто]р *Pirep* вправді виступив в єї обороні, однак уже літом 1890 робив у правительстві заходи щодо введеня чеського язика у внутрішнім урядованю. До того всего ще й переведене вимаганого німцями курияльного закона в соймі показалося безвиглядним. Тим способом виявилося, що з чеського боку пунктації мериторично остали не виконаними, а учасник в переговорах з чеського боку д[окто]р *Матуш* поставив в комісії внесенє, щоби над правительственною предлогою перейти до дневного порядку. В Чехах положене політичне щораз більше заострювалося, а молодочехи почали завзяту боротьбу особливо проти бар[она] д[окто]ра Рігера. Москвофільський посол д[окто]р Вашаті в соймі нап'ятував свого добродія д[окто]ра Рігера народним зрадником, а коли одного дня д[окто]р Рігер вернув із соймового засідання домів, зібралася перед его домом товпа зложена головно із студентів і з окликами «геть з Рігером, геть з народним зрадником!» повибивала єму вікна. Надія правительства, що віденськими пунктаціями або т[ак] зв[аною] німецько-чеською угодою

¹⁾ Д[окто]р Матуш, член палати вельмож, умер в Празі у вересні 1919, а д[окто]р Цайтгамер також член палати вельмож умер там же в листопаді 1919. З тих, що підписали віденські пунктації жиє тільки оден бар[он] Пленер у Відні. [– Ол. Б.]

вспіє розбити молодочехів і зломити їх опір, не здійснилася; навпаки, серед чеської суспільности проявилася завзята ненависть проти старочехів, а передовсім проти їх провідника д[окто]ра Рігера.

Внутрішнє положенє політичне в Австрії ставало щораз труднїше, а до того причинялися не тільки відносини в Чехах і чеськїм соймі, але також і в Тиролю, де італійці домагалися відокремлення південної части краю т[ак] зв[аного] Трентіно і наданя їй самоуправи, а клерикальне сторонництво в соймі домагалося певних уступок в шкільництві. Політичні відносини в Чехах і в Тиролю кидали грізну тїнь на хід справ у державній раді і правительство побоювалося, що переогодом відносини в посольській палаті так заостряться, що оно не найде потрібної більшости для ухваленя державних конечностей. Отсі відносини, а крім того і щораз більший внутрішній заколот приневолив правительство до розв'язаня посольської палати державної ради, а се послїдувало так нагло і несподівано, що навіть найліпше поінформовані круги політичні і дневники про сей намір правительства нічого не знали до останньої хвилі. Подія ся до певної міри заскочила неприготованими також русинів-народовців, котрі мали тепер виступити самостійно політичним чинником на ширшїм видні політичнїм державної ради.

Вправді, зараз по скінченій соймовій сесії, зійшовся клуб послів-народовців⁹⁸ і поручив послам Романчукови і д[окто]рови Савчакови яко місцевим зайнятися підготовленем організації і можливої виборчої акції в імени клубу, все ж таки нагле розв'язанє посольської палати і розписанє загальних нових виборів на так короткий реченець було несподіванкою для народовців. Тим-то вже 26 січня засновано «Руський головний комітет виборчий», котрий зараз розпочав свою діяльність. До сего комітету виборчого війшли три чинники: 1) *Відпоручники клубу послів-народовців Юліян Романчук* голова соймового клубу і «Народної ради» і д[окто]р *Дам'ян Савчак*, член краевого виділу. 2) Відпоручники «Народної ради»: д[окто]р *Омелян Огоновський*, проф[есор] університету і голова «Просвіти», *Даміян Гладилович*, проф[есор] академ[ічної] гімназії у Львові, *Олександр Барвінський*, проф[есор] учительської семінарії у Львові і д[окто]р *Кость Левицький* адвокат і заступник голови «Народної ради». 3) Відпоручники всіх *трьох владик Руської церкви* а іменно два відпоручники митрополита галицького: крил[ошанин] *Лев Туркевич* і о[тець] *Іван Чапельський*, о[тець] *Олексій Торонський*, яко представник перемиського єпископа і крил[ошанин] *Михайло Карачевський*, яко представник станіславівського єпископа. Головою комітету вибрано *Ю. Романчука*, его заступником д[окто]ра *Омеляна Огоновського*, а секретарями д[окто]ра *Костя Левицького* і *Антоня Дольницького*. На засіданю комітету 27 січня

доповнився ще комітет шістьома членами а іменно війшли в его склад: судия *Антон Дольницький*, член кр[айової] ради шк[ільної] і директор акад[емічної] гімназії *Василь Ільницький*, проф[есор] акад[емічної] гімн[азії] *Наталь Вахнянин*, катехит учит[ельських] семінарий о[тець] *Олександр Стефанович*, проф[есор] німецької гімназії *Теофил Грушкевич* і редактор «Діла» *Іван Белей*. На сім засіданю ухвалено видати відозву виборчу до русинів Галицької Руси і поручено її уложити *Олександрови Барвінському*, а всіх щирих народолюбців візвано до зав'язання *повітових виборчих комітетів*. Виборча відозва появилася 29 січня з підписами всіх членів «Головного руського комітету виборчого» і звернула передовсім увагу «на велику вагу теперішних виборів» та вказала на те, що «інтереси Австрійської держави в теперішнім внутрішнім положеню вимагають такої держ[авної] ради, котра ставлячи силу і достоїнство монархії понад партійні інтереси, хоронила державну конституцію і запоручені нею права країв та узглядняла інтереси й потреби народів і шанувала релігійні переконання». Далше вказує відозва на те, що «вибори теперішні вимагають від нас більшої бачности з оглядом на нове положенє серед русинів, витворене проголошенем руськими послами в кр[айовім] соймі програми, котре то проголошенє набрало ще більшої ваги через заяву Є[го] Е[ксцелленції] Митрополита в імени руського єпископату. Заступництво руського народа в держ[авній] раді повинно отже відповідати тому становищу русинів».

Далше вказує відозва на се, що тепер треба вибрати до держ[авної] ради послів досвідних, свідомих народного достоїнства і народних прав, чистого і непохитного характеру, добре ознакомлених із справами й потребами селянства і маломіщанства, людей, котрі дають поруку, що будуть вірно стояти при народнім прапорі видвигненім ще в 1848 р. з владиками руської церкви. «Стоїмо на основі *народної самостійности і окремішности*, придержуючись катол[ицької] Церкви і руського обряду, опираємося на основах *австр[ійської] конституції* та вірности Монарсі і Династії і будемо мати *передовсім на бачности справи селянства і маломіщанства*, котре протягом тисячки літ зберегло нашу мову і народність».

Відозва пригадує, що ще в престольній річі з 1879 монарх витичив задачею правительства *помирене народів*, а в прест[ольній] річі з 1885 р. заповів цілу низку законодатних предлог для поправи добробиту селянства. В 1890 р. 26 листопада правительство запевнило устами намісника, що буде попірати розвиток українського народу. «Хочемо стреміти до сего розвитку в згоді з другою народністю краю, польською, в тім *перевідченю*, що *обі народности в краю можуть на спільнім ґрунті і авст-*

р[ійській] конституції існувати і розвиватися побіч себе без порушення й обмеження своїх прав народних і політичних і трудитися згідно як для загальних інтересів краю і держави, так і для своїх спеціальних потреб».

Змаганя «Головного руськ[ого] комітету виборчого» підпер також наш єпископат, а іменно в ч. 1 «Львівсько-архієпархіяльних відомостей» оповіщено об'ємистий окружник митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича до духовенства з дня 29 січня 1891 р., а також «Вістник Станіславівської єпархії» в ч. 3 з д[ня] 14 н[ового] ст[илію] лютого 1891 р. подав окружник в сій справі єп[ископа] д[окто]ра Ю.Пелеша. Не відозвався тоді тільки адміністратор Перемиської єпархії Ю. Куїловський, не знати, чи з недостачі свідомости значіня сеї хвилі, чи може під напором могутнього ще тоді впливу москвофільського в капітулі.

Окружник митрополита, покликуючися на слова Спасителя «иже нѣсть со мною, на мя есть» і, вказуючи на потребу згоди і єдності в народі «да будуть єдино», наводить в цілости програмову заяву п[осла] Романчука з 25 листопада 1890 в галицькій соймі проголошену і стверджує, що за нею заявила *більшість руських послів* і що й «ми чулися спонуканими на засіданю соймовім дня 27 листопада в імени галицько-руського єпископату заявити, що з тою програмою годимося й її приймаємо». Окружник подає отже до відома духовенства, що «дійсно всі галицько-руські єпископи згодилися з сею програмою і до неї приступив також виділ руського товариства політичного «Народна рада», а відтак єпископат, більшість руських послів і виділ «Народної ради» видав в початках січня *відозву до русинів Галицької землі*, щоби ставали до спільного діла під сим прапором, бо *тільки на тій дорозі австрійські русини можуть дійти до рівноправности і гаразду поруч инших народів Австрійської держави*». Дальше вказує окружник митрополита на се, що «поодинокі сумної пам'яті личности, стоявши на виднійшій становищі серед народа, своїм поступованем підкопали довір'є, котре найвисші власти покладали в руськім народі в священстві і єго інтелігенції, що проти одних підношено підозріння, що тягнут до Росії і схизми, проти других, що суть революційним і соціалістичним елементам без ясної і позитивної програми. Для того треба було роз'яснити той затемнений небосклін народний і висказати всенародно: хто ми? які ми були? які єсьмо і чим бути хочемо? Се була причина, задля якої більшість послів руських в соймі оголосила висше речену програму; се була причина, для чого також єпископи руські ту програму підписали і цілому народови руському її припоручили».

Відтак приступає митрополит в окружнику до розбору і пояснення поодиноких точок програми, зазначає, що заява обопільного, щирого

і приятного відношення між русинами і поляками не означає зречення своїх народних прав, як дехто хибно представляє, бо за тими правами законною дорогою завсігди будемо обставати. Наостанку пригадує, що ся програма не є нова, а її проголосила ще в 1848 р. «Головна руська рада» з підписами передових руських патріотів з єпископом, а пізнішим митрополитом Г. Яхимовичем. Сю програму треба було відновити, бо деякі на ню позабули.

Також станиславівський єпископ д[окто]р Ю.Пелеш в окружнику до духовенства своєї єпархії з 9 лютого 1891 поясняє програмову заяву п[осла] Романчука і покликує на традицію галицьких русинів, що они по всі часи високо цінили і берегли руську народність яко самостійну і від російської і польської відрубну та всіми силами старалися о щораз більший розвиток руської народности і руського язика. Пригадує тут кардинала-митрополита Мих[айла] Левицького, котрий ще 1846 яко єпископ перемиський оснував «Товариство для плеканя малоруського язика», наслідком чого правительство 1848 р. розпорядило в народних школах узглядняти і плекати належито руський язик. Дальше згадує, що єпископ перемиський Снігурський ділав в тім самім дусі, а митрополит Яхимович 1858 яко перемиський єпископ розпорядив, щоби духовенство в проповідях і всяких науках уживано чистонародного язика, а в тім самім дусі освідчилися всі найзнаменитші і найзаслуженійші галицьки русини та що й він сам (д[окто]р Пелеш) в 1886 зложив у соймі подібну заяву. Наостанку вказує на велику вагу нових виборів і взиває до вибору таких послів, котрі би в тім дусі поступали.

З розписанем загальних виборів до посольської палати лучилася для противників т[ак] зв[аної] «нової ери» добра нагода подвоїти свою кертичну роботу, щоби ударемнити змаганя народовців. Польські т[ак] зв[ані] демократичні часописи «Trybuna», «Kurjer Lwowski», «Dziennik Polski» і церковна «Wiadomości Kościelne» не перестали неприхильно, а навіть ворожо виступати супроти народовців. Навіть видавана бувшим холмським священиком о[тцем] Лукою Бобровичем українською мовою «Народна часопис» яко додаток до «Gazet-и Lwowsko-ї», а підписувана Адамом Креховецьким яко одвічальним редактором, заняла вельми неприхильне супроти народовців становище. Редактор «Gazet-и Lwowsko-ї» мимо свого урядового становища був неприхильний народовцям і здавав намісникови яко начальник кореспонденційного прасового бюро односторонні звіти, а крім того писав під буквами (АК) дописи до «Czas-у», «Z obozu ruskiego»¹⁾, в котрих неприхильне займав становище супроти

¹⁾ Z obozu ruskiego kilka słów w kwestyi ruskiej, napisał K. (Adam Krechowicki), we Lwowie 1889 (окрема перепечатка). Замітно, що після проголошення заяви п[осла] Романчука перервав А. Креховецький свої дописи до «Czas-у» і аж тоді, коли п[осол] Романчук перейшов до опозиції, почав знов подавати дописи в «Czas-і» під наголов-

народовців. В розмові зо мною про відносини на Україні запевняв, що він там, а іменно в Києві, не найшов навіть сліду українського руху і свідомості. Під его фірмою позволяв собі отже Л. Бобрович напасти на товариство «Просвіту», а вихвалював «Общество им. М. Качковского» бо ж уже і давніше у видаваній ним «Руси» нападав на «Просвіту» і на мене за мою «Историю Руси» видану сим товариством.

Ще завзятійшу боротьбу проти народовців вела тепер «Червоная Русь» і намагалася проти п[осла] Романчука настроїти неприхильно намісника гр[афа] Баденого і митрополита д[окто]ра С. Сембратовича докором, що п[осол] Романчук на зборах «Народної ради» підносив справу василянської реформи, а передовицею «Наша исповѣдь» намагався огірчити поляків проти народовців, що «Романчук помирился з правительством поза плечима «Koła polskiego», подібно, як се також писав «Dziennik polski», «Червоная Русь» хваталася всяких способів, щоби в краю викликати недовір'є проти народовців серед руської суспільности, а також у єпископату, у поляків і у правительства. Так, н[а]п[р]иклад], поклик «Діла» до організації всіх руських сил назвала «поворотомъ къ обединенію», а в статі «Тайная политика» намагалася представити народовців яко союзників поляків до їх політичних змагань супроти «Москви». Щоби викликати недовір'є серед руської суспільности до «Головного руського комітету виборчого», подала «Червоная Русь» вість, начеб сей комітет заключив *угоду* з польським «Центральним комітетом виборчим», а після розв'язання держ[авної] ради, зрозумівши, що вже не можливий якийсь «спільний комітет виборчий» з москвофілами, перепечатала тільки програму «Русской ради» 1871 р. з таким окликом: «Вотъ отвѣтъ и указаніе, якъ намъ вестись!»

ком «Z obozu ruskiego», що вийшли яко Serja druga, we Lwowie 1893 а обіймають часи від вересня 1892 до мая 1893. – Як задивляєся А. К[реховець]кий на нашу народну ідею і яким він єї знавцем, вистарчать навести, що Шевченка вважає поетом *ненависти*, що народної ідеї «niema ani śladu w poezyach Szewczenki, ani śladu narodowego ideału», «całe dzieło poetyckie Szewczenki pod względem czy to religijnym, czy moralnym, czy społecznym streszcza się w jednym wyrazie *nihil*», що «T. Padura niemniejszym obdarzony od Szewczenki talentem dla poezyi ukraińskiej zrobil bez porównania więcej niż Szewczenko», котрий «spiewał nad grobem wolnej Kozaczyzny desperacką pieśń *zemsty*» (с. 21–22). Кілька слів з табору руського дотично руського питання, написав К. (Адам Креховецький). У Львові, 1889...З табору руського, що вийшли яко серія друга. У Львові, 1893... «нема ні сліду в поезіях Шевченка, ні сліду народного ідеалу». «Вся поетична творчість Шевченка зводиться чи-то з погляду релігійного, чи морального, чи суспільного до одного вислову «нічого» (тобто, відсутні щодо виділених понять). Що «Падура не менше обдарований талантом, ніж Шевченко, для української поезії зробив без порівняння більше, ніж Шевченко, який «співав над могилою вільної козаччини розпучливу пісню помсти» (польськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

Проти кандидатури п[осла] Романчука виступали завзято не тільки москвофіли, але й з польського боку ведено коромоли проти его кандидатури і настроювано проти неї намісника гр[афа] Баденого. Коли вже розвелася виборча агітація по повітах, попросив мене до себе намісник і подав до відома, що в окрузі Калущ-Долина-Бібрка, де проти п[осла] Романчука «Русская рада» висунула д[окто]ра Дениса Кулачковського, іде завзята агітація москвофілів та що й польські виборці виступають різко проти него і наслідком того трудно буде перевести его вибір. На се заявив я коротко і рішучо намісникови, що Романчук *необхідно* повинен вийти до державної ради яко визначний представник політики русинів-народовців, котрої прапор підніс він в галицькім соймі. Ся рішуча заява мала той наслідок, що польська агітація присмирніла, хоч не зовсім притихла і Романчук повалив свого противника великою більшістю голосів.

З табором противників політики русинів-народовців, а іменно з польськими т[ак] зв[аними] демократами і подільськими шляхтичами, та з москвофілами і їх часописями лучилися русько-українські радикали з «Народом», як се виказано вгорі на основі переписки М. Павлика з М. Драгомановим, як се стверджує також москвофільська брошура, що «кь борющимся въ оппозиціи (съ русско-народной партіи, себто москвофілів) примкнула партія радикаловъ» (гл[яди] «Галицкая Русь», С[анкт] Петербург, 1907, с. 44).

Однак мимо сего ворогованя польських псевдодемократів і подоляків, москвофілів і радикалів *русини-народовці галицькі виступили вперше самостійно до виборчої акції*. Зараз після зав'язаня «Головного руського комітету виборчого» у Львові почали й в ріжних містах Східної Галичини засновуватися повітові й окружні комітети, скликувано виборчі віча, на котрих виступали посольські кандидати. На основі ухвал повітових або окружних комітетів, на основі ухвал віч або докладних вістей з краю обговорював «Головний руський комітет» справи виборів у поодиноких виборчих округах і кандидатури посольські та затверджував відтак предложених ему кандидатів і поручав їх виборцям. Москвофіли під прапором «Русской рады» вели супротивну народовцям кертичну роботу, розповсюджували всякі памфлети на народовців, ширили з підмогою своїх агітаторів нечувані клевети і видумки для подорваня довір'я до кандидатів народовців або викликували бучі, розбивали віча а навіть накликували правительственні орґани, щоби розганяли віча (як се між иншими сталося в Бережанах, в Самборі і в Стрию).

«Русская рада» поставила й проголосила п'ять кандидатів, а іменно: 1. *Василя Ковальського* на округ Жовква-Рава-Сокаль, 2. д[окто]ра *Миколая Антоневица* на округ Самбір-Старемісто-Турка, 3. *Дениса Кулачков-*

ського на Калущ-Долину-Бірку, 4. д[окто]ра Юліяна Геровського на Броди-Камінку Струмилову, 5. о[тця] Михайла Карачевського (члена гол[овного] комітету виб[орчого] народовців) на Львів-Городок-Яворів.

Радикали висунули на Коломию-Косів-Снятин кандидатуру д[окто]ра *Северина Даниловича*, на Заліщики-Борщів-Городенку д[окто]ра *Теофіля Окуневського*. «Головний руський комітет виборчий» під проводом п[осла] Романчука проголошував свої кандидатури в міру підготовки виборчої роботи в поодиноких округах, а три дні перед виборами д[ня] 27 н[ового] ст[илію] лютого 1891 оповістив повний список кандидатів, котрих поручив виборцям яко найвідповідніших до вибору. Хоч «Головний руський комітет» не мав виглядів перевести своїх кандидатів в усіх 17 переважно руських округах Східної Галичини, з котрих в перших прямих виборах до держ[авної] ради в р[ік] 1873 з підмогою правительства і жидівського товариства «Schomer Israel» вийшли були кандидати «Русскої ради», все ж таки «Головн[ий] руський комітет» бажав зазначити, що не зрікаєся своїх прав до сих округів і назначив для них отсих кандидатів а саме на округ:

1. *Сянік-Березів-Ліско Романа Яминського*, радника суду в Сяноці.
2. *Перемишль-Доброміль-Мостиська о[тця] Івана Войтовича*, крилошанина в Перемишлі.
3. *Ярослав-Цішанів Володимира Мандичевського*, судию повітового в Сняві.
4. *Самбір-Старемісто-Турка-Рудки Константина Телішевського*, нотаря в Турці.
5. *Стрий-Жидачів-Дрогобич о[тця] Івана Озаркевича*, пароха в Болахові.
6. *Калущ-Долина-Бірка Юліяна Романчука*, про[фесора] гімн[азії] у Львові.
7. *Львів-Городок-Яворів о[тця] Михайла Карачевського*, крилошанина у Львові.
8. *Жовква-Сокаль-Рава Наталя Вахнянина*, про[фесора] гімн[азії] у Львові.
9. *Броди-Камінка Струм[илова] Олександра Барвінського*, проф[есора] семінарії уч[ительської] у Львові.
10. *Золочів-Перемишляни Льва Шеховича*, секретаря суду в Перемишлі.
11. *Бережани-Рогатин-Підгайці д[окто]ра Андрея Чайковського*, адвоката в Бережанах.
12. *Станиславів-Богородчани-Товмач-Надвірна о[тця] Корнила Мандичевського*, пароха в Надвірній.

13. *Коломия-Косів-Снятин Адольфа Подляшецького*, радника суду в Коломиї.

14. *Залищики-Борщів-Городенка Михайла Кульчицького*, адвоката суду в Коломиї.

15. *Бучач-Чортків о[тця] Николая Галущинського*, пароха в Звинячи.

16. *Теребовля-Гусятин о[тця] Василя Богоноса*, пароха в Хоросткові.

17. *Тернопіль-Збараж-Скалат о[тця] Николая Січинського*, пароха в Чернихівцях¹⁾.

Оповідуючи сі кандидатури на послів держ[авної] ради, «Головний руський комітет» не міг числити і не числив на се, щоби всі ті кандидати були вибрані послами. Передовсім час від розв'язання посольської палати до нових виборів (усею 6 тижнів) не вистарчав, щоби можна було відповідно підготувати і зорганізувати виборчу роботу. Крім того в поодиноких округах ставало супроти себе по двох, а декуди по трех кандидатів і тим способом сили розбивалися. Так, н[а]пр[иклад], в окрузі Стрий-Жидачів-Дрогобич поставив «Гол[овний] русь[кий] комітет» о[тця] *І. Озаркевича*, «Русская рада» *Николая Герасимовича*, котрий виступав проти програми народовців, а 28 лютого, отже два дні перед вибором заявив, що «програма з[р]оку 1848, оголошена в соймі п[ослом] Романчуком є моєю, годжуся на всі точки тої же і в разі вибору до думи державної буду в справах руських іти солідарно з більшістю руських послів». Крім того виступив третій яко самостійний кандидат, бурмістр Дрогобича, *Ксенофонт Охримович*. Хоч він ніколи не ішов проти домагань руського народа і нашої народної ідеї, а навпаки особистими впливами і знакомствами бо часто робив для народа, хоч в соймі станув під прапор видвигнений п[ослом] Романчуком, не поставив его «Головний комітет» кандидатом, позаяк висунулися на сей округ згадані висше кандидати. Тим часом виявилось опісля, що Охримович мав найбільші вигляди і місцевими впливами здобув собі більшість. В декотрих округах польський центр[альний] комітет не ставив своїх кандидатів (як, н[а]пр[иклад], Калуш-Долина-Бірка, Броди-Камінка, Коломия-Косів-Снятин, Богородчани-Надвірна-Станиславів-Товмач, Жовква-Сокаль-Рава). Як-небудь краєве правительство відносилося прихильно до деяких кандидатур народовців, поль[ський] центр[альний] комітет, на котрого чолі по уступленю кн[язя] Адама Сапіги станув рішучий противник русинів, Поляновський, всіма силами пер до удержання давніше здобутих польськими кандидатами округів.

¹⁾ Сего кандидата мав вказати окружний комітет з рамени «Гол[овного] комітету», позаяк убігався також о мандат о[тець] Стефан Коблянський, парох в Должанці і справа до останньої хвилі була нерішена, а з польського боку кандидував гр[аф] Лев Півінський. [- Ол. Б.]

Кандидати «Гол[овного] русь[кого] комітету» являлися в своїх округах перед виборцями і на виборчих вічах проголошували свої програмові речи. На запросини повітового виборчого комітету в Бродях явився я дня 25 лютого 1891 р. на вічу, на котре прибуло около 300 селян-виборців, кільканадцять священників і кількох учителів. Моїм контр-кандидатом був радник прокуратурі скарбу д[окто]р Геровський, зять гофрата д[окто]ра Адольфа Івановича Добрянського, колишній посол до держ[авної] ради. Москвофіли в Брідщині розвели сильну агітацію проти мене і видали листок з портретом д[окто]ра *Юліана Геровського*, захвалюючи его кандидатуру. На оборотній стороні сего листка розкидуваного між виборцями напечатано, що «яко противник д[окто]ра Ю. Геровського виступає *Олександр Барвінський*» а над ними самими поставлене питанє: «Кто ж есть той панъ Барвинскій», видають таке мені свідоцтво: «Есть то, можно сказати, злый духъ нашего народного життя и розвою. Онъ первый зайшоль въ [контакты] съ панами и правительствомъ, изъ чого взялся нынѣшній сумный заколотъ на Руси. Онъ въ своей газетѣ «Правдѣ» повсталъ противъ нашей вѣры, щобы завести якуюсь новую и настае на то, щобы поляки и правительство отобрали русинамъ «Народный домъ». Онъ прискаржовалъ и прискаржуе русскихъ патріотовъ, що они «москали», що бунтуются противъ монарха. Онъ связался съ панами и обѣцал ити съ ними рука въ руку, щобы лишь переперли его выборъ. Однимъ словомъ есть то человекъ, що завзялся ослабити русскую силу на радость противниковъ, що [напосѣлся] на нашу Церковь, вѣру, языкъ, навѣтъ на азбуку, бо для приподованья нашимъ противникамъ уживае всѣхъ силъ, щобы въ школахъ завести фонетику. Нехай его Богъ судить за тѣ тяжкіи грѣхи, а Васъ нехай Богъ хоронить, прикладати руку до выбора Барвинского, бо за тое мали бы Вы на совѣсти тяжкую провину, на которую нарѣкали бы Ваши дѣти и внуки. Не дайте себе обаламутити ни настрашити. Вы свободныи обыватели конституційной державы, Вам вольно выбрать, кого сподобаеся, но певно не выпадае дати голосъ на человека, котрый иде рука въ руку съ нашими противниками. *Прочъ съ Барвинским*, а голосуйте честно якъ одень мужъ на д[окто]ра Юліана Геровского» (типографія Ставропигійская). На саме віче в Бродях вислали кільконадцять згінників, котрі яко агітатори втиснулися до салі, щоби перебивати хід нарад і робити віче. Вже з самого почину розпочали они крик при виборі предсідника віча, бажаючи на се місце висунути Дмитра Третьяка, бувшого учителя, що писав усякі «стишилища» проти фонетики і нової ери і розповсюджував між виборцями. Однак, збори вибрали проф[есора] гімн[азії] Петра Скобельського, голову повітового комітету, котрий представив мене яко кандидата посольського і уділив голосу для проголошеня канди-

датської промови. В довшій промові, котрої присутні вислухали уважно і спокійно, заявив я, що стою на основі програмової заяви п[осла] Романчука, піддержаної руським єпископатом, і пояснив, що тільки на таких основах в конституційній державі Австрійській може наш нарід розвиватися свobodно і добитися рівноправности. Для того буду піддержувати всі змаганя для скріплення могутости Австр[ійської] держави. Держава може однак лише тоді стати могутою, наколи буде переведене помирене народів, поселених в Австрійській державі, заповіджене ще в 1879 в престольній речі. Тому буду стояти за тим, говорив я, щоби полагоджено справедливі бажаня нашого народу в школах і урядах, щоби нарід хоч поступенно, але рішучо міг дійти до повної рівноправности. Відтак, пояснив я, відносини до польської народности взагалі і будучого «Руського клюбу» посольського в державній раді до «Кола польського». Я вказав на те, що для осягнення певних успіхів в держ[авній] раді конечно потрібне порозумінє між обома клюбами з Галичини і що при обопільній вирозумілости і справедливости можна се осягнути. Таке поясненє становища було тим більше потрібне, бо москвофільські часописи розповсюджували вісти, начеб між польським комітетом центральним а головним руським комітетом заключено умову, що руські послы вступлять до «Польського кола». Далше заявив я, що яко посол з меншої посілости буду заступати справи селянства і маломіщанства, дбатиму про справедливий розклад податків, обставатиму за признанєм т[ак] зв[аного] Existenzminimum¹⁾ вільного від податку, як се є в Німеччині й Англії, далше щоби з державних фондів пособлювано розвиткови краєвої культури, а найбільш піднесеню рільництва, годівлі худоби, дрібного промислу та щоби усунено фіскалізм спричинений неясними законами і скарбовими розпорядками. Крім того обіцяв я дбати про заведене сільних трафік і обниженє ціни соли для худоби та домагатися відшкодованя для громад за виконуванє ними т[ак] зв[аного] порученого круга діланя⁹⁹. Наостанку обіцяв я, що як доси свobodний від шкільної роботи час жертвував я для піднесеня просвіти народу, так тепер на случай вибору послом дбатиму, щоби нашому народови улєкшити єго щербату долю. А щоби близше пізнати єго потреби і домаганя заявив я, що буду вряди-годи звідувати виборчий округ і подавати виборцям звіт з посольської діяльности.

Опісля зверталися деякі виборці з запитам²⁾, на котрі дав я вдоволяючу їх відповідь, а москвофільські агітатори намагалися викликати

¹⁾ Прожитковий мінімум (нім.). – Ред.

²⁾ «Галицкая Русь», котра про мене розповсюджувала всякі видумки і сплетні, написала, що п. Барвінський виразительно заявив, на собранію вибирателєй вь Бродахъ, що онъ противный введенію всеобщого голосованія», а сю видумку пустив д[октор] Трильовський на вічу в Коломиї 5.ІІ.1891. Тим часом на запит в сій справі

заколот окликами за Геровським. Дмитро Третьак виступив з докорами проти мене за заведене фонетики, так що шкільні діти не уміють читати церковних книжок (хоч тоді ще в школах була уживана т[ак] зв[ана] етимологічна правопис), однак наостанку предсідник проф[есор] Скобельський поручив виборцям мою кандидатуру, а на знак згоди на се зібрані відспівали «многая літа!»

Після виборчих зборів зібралися виборці-священики і багато поважних селян на нараду для обдумання, як перевести вибір, а при сій нагоді ухвалено заснувати в Бродах філію товариства «Просвіта» і політичне товариство «Народна рада», щоби освідомити широкі верстви народу і зарадити ширеню москвофільства в повіті. Ухвалу сю опісля дійсно виконано і тим способом розпочалася в Брідщині просвітна робота народовців.

Слідуючого дня (26 лютого) 1891 явився я на запросини обох повітових комітетів виборчих, руського і польського, в Каменці Струмиловій на вічу скликаним до салі повітової ради. На зборах, на котрих проводив повітовий маршалок гр[аф] Станислав Бадені, брат намісника, і єго заступник, парох Каменки о[тець] Михайло Цегельський, отець теперішнього посла, явилось около 200 виборців, переважно селян, а також кільконайцять священників і кількох власників більшої посілости. На сім виборчим вічу пояснив передовсім о[тець] М.Цегельський політичне положенє витворене в краю проголошенем програмової заяви п[осла] Романчука в соймі, а відтак представив мене яко посольського кандидата і запросив до виголошеня політичної ісповіди. Я виголосив кандидатську промову того ж змісту і напряду, як і в Бродах. І тут намагалися москвофільські крикуни, над котрими обняли провід о[тець] Красицький з Дернова (бувший посол до держ[авної] ради в 1872) і єго зять о[тець] Данилович з Нестолич, викликати заколот і розбити віче, однак безуспішно. О[тець] Красицький не мав иншого докору проти кандидата, як се що єго «похвалила «Gazeta Narodowa», а опираючись на статі «Червоної Руси», вмовляв у кандидата, начеб він в «Правді» писав, що «унія неспособна для руського народа, только штунда», хоч опісля признався, що не читав статі дотичної в «Правді». Якими способами воювали москвофільські агітатори, показалося з запиту селянина Ковалюка з Дернова зверненого до кандидата, «нащо він скасував руську азбуку і відобрав руському народови «академію! Народний дім?»

заявив я, що руські послы все стоятимуть за розширенєм виборчого права, щоби наш нарід міг мати в законодатних тілах відповідне число представників. Одначе не можна знати, чи в сій хвилі далобися перевести в держ[авній] раді загальне право голосованя. Опісля я зложив докази, що я все стояв за можливо найширшим правом виборчим. [– Ол. Б.]

Декан о[тець] Словицький і о[тець] Свистун звернули бачність виборців на заслуги кандидата, положені около розбудження народного життя в Тернополі і на Поділля та около просвіти і науки просвітними видан[ями] та «Історичною бібліотекою», а після того значною більшістю зібрані по правім боці салі виборці заявили за кандидатурою моєю, коли тим часом тільки горстка дернівців і нестаничців з о[тцями] Красицьким і Даниловичем домагалися поставлення кандидатури Геровського. Після віча зібралася поважна громада головно священників і деяких світських в домі місцевого судії Льва Герасимовича (давно вже покійного) обговорити справу наконечного переведеня вибору і тут ухвалено заснувати філію товариства «Просвіта», котра дала почин до просвітньої і організаційної роботи народовців у Каменеччині. Отся ухвала, подібна як і в Бродях, стає доказом, що приготвлення до виборів не покінчилися самим виборчим рухом, але положили основи до дальшої народної роботи в тих занедбаних доси і москвофілами опанованих повітах та дали почин до народного освідомлення ширших верств суспільних.

19. Вислід виборів до державної ради з менших посіlostий. Голоси дневникарства про вибори.

Вибори до держ[авної] ради з сільських громад д[ня] 2 марця 1891 р. дали отсей вислід голосів:

1. Калуш–Долина–Бібрка.

Калуш: Романчук 139, Кулачковський 28.

Долина: Романчук 192, Кулачковський 7.

Бібрка: Романчук 102, Кулачковський 64.

Разом: Романчук 433, Кулачковський 99.

Вибраний: Юліян Романчук.

2. Самбір–Старемісто–Турка–Рудки.

Самбір: Телішевський 135, Антоневич 18, Баранський (поляк) 32.

Старемісто: Телішевський 109, Антоневич 6.

Турка: Телішевський 109, Антоневич 21.

Рудки: Телішевський 44, Антоневич 54, Баранський 60.

Разом: Телішевський 397, Антоневич 99, Баранський 92.

Вибраний: Кость Телішевський.

3. Броди–Камінка.

Броди: Барвінський 148, Геровський 87.

Камінка: Барвінський 196, Геровський 49.

Разом: Барвінський 344, Геровський 136.

Вибраний: Олександр Барвінський.

4. Коломия–Косів–Снятин.

Коломия: Підляшецький 189, Данилович 25.

Косів: Підляшецький 108, Данилович 39, Теодор Білоус 3, гр[аф] Таффе 1.

Снятин: Підляшецький 58, Данилович 68.

Разом: Підляшецький 355, Данилович 132.

Вибраний: Адольф Підляшецький.

5. Стрий–Жидачів–Дрогобич.

Стрий: Охримович 95, Герасимович 88.

Жидачів: Охримович 31, Герасимович 123.

Дрогобич: Охримович 198, Герасимович 6.

Разом: Охримович 324, Герасимович 217.

Вибраний: Ксенофонт Охримович.

6. Станиславів–Богородчани–Надвірна–Товмач.

Станиславів: Мандичевський 110, Барабаш 65.

Богородчани: Мандичевський 85, Барабаш 33.

Надвірна: Мандичевський 136, Барабаш 1.

Товмач: Мандичевський 77, Барабаш 65.

Разом: Мандичевський 413, Барабаш 165.

Вибраний: Корнилий Мандичевський.

7. Жовква–Сокаль–Рава Руська.

Жовква: Вахнянин 3, Брилинський 148, Ковальський 36.

Сокаль: Вахнянин 30, Брилинський 116, Ковальський 51.

Рава Руська: Вахнянин 10, Брилинський 116, Ковальський 79, Костецький 1.

Разом: Вахнянин 43, Брилинський 380, Ковальський 166.

Вибраний: о[тець] Йосиф Брилинський, парох Жовтанець.

З інших округів помітно, що в окрузі Сянік–Березів–Ліско кандидат Гол[овного] русь[кого] комітету *Емінський* здобув 184 голоси проти поль[ського] кандидата Едварда Гневоша (302 голоси), в окрузі *Львів–Городок–Яворів* о[тець] *Карачевський* 200 голосів проти Давида Абрагамовича (360), в окрузі *Бережани–Рогатин–Підгайці* д[окто]р *Чайковський Андрій* 241 голосів проти поляка Вольфарта (295) і москвофіла Билинkevича (20), в окрузі *Заліщики–Борщів–Городенка* д[окто]р *Окуневський* 129 проти поляка гр[афа] Борковського (278), в *Бучачі–Чорткові* о[тець] *Галущинський* 128 проти поляка Волянського 223, в *Теребовлі–Гусятині* о[тець] *Богонос* 129, проти поляка Чайковського (223), в *Тернополі–Збаражів–Скалаті* о[тець] *Січинський* 160 голосів, проти поляка гр[афа] Пінінського (249) і москвофіла о[тця] Коблянського (45).

В двох округах Бережанським і Тернопільським москвофільські кандидати «Русской рады» причинилися до ослаблення становища кандидата Головного руського комітету і помогли вийти полякови. В Золочівщині, де супроти кандидата Гол[овного] русь[кого] комітету Шеховича стануло ще двох москвофілів о[тець] Костецький і Товарницький, вийшов кандидат польського комітету і в руських громадах поважаний староста д[окто]р Ядвин Плажек.

Таким способом, з поставлених Головним руським комітетом кандидатів, вибрано 5 послів руських *Романчука, Телішевського, Барвінського, Підляшецького і Мандичевського*, крім того вибрані руські посли *Охримович і Брилинський*, котрі кандидували незалежно від Гол[овного] русь[кого] комітету, але на основі програми Романчука і опісля з тамтими п'ятьма утворили «Руський клуб». На *Буковині* вибрано лікаря д[окто]ра *Воляна*, автора учебників «Звѣтрословія, рослинословія и царства ископаемых», котрий вступив до клубу гр[афа] Г[о]генварта.

Після переведених виборів відозвалися про їх вислід і значіне ріжні дневники, не тільки галицькі обох народностей, але й німецькі, чеські і т[ому] п[одібні] і оцінювали сей вислід і значіне відповідно свому національному і партійному становищу.

«Діло», дневник народовців в ч. 41 з 4 марця 1891 наводить, що в бажанях висловлених п[ослу] Романчукови і «Ділови» підчеркнено «побіду з волі виборців, бо, – як каже дописець, – у нас в Калущині ціла акція виборча велася аж до послідньої хвилі *зовсім легально*: власть правительственна не чинила ніякого натиску, поляки держались нейтрально, а об'єдинителям вільна була рука форсувати своїх правиборців і агітувати памфлетами на Романчука...»

До сего додає редакція «Діла»: «Те, що говорить в[ельмишановний] п[ан] гратулянт з Калущини, дасться приложити до всіх тих повітів і округів, з котрих вийшли вибрані кандидати Головного русь[кого] комітету виборчого: з округів послів Романчука, Телішевського і Барвінського ані наша редакція не дістала, ані ми не читали в інших часописях перед днем виборів наріканя на якісь надужитя правиборчі, – як-то діялося деінде, головно ж в округах Бучач-Чортків, Тереховля-Гусятин, а ostatnich днях перед виборами в окрузі Бережани-Підгайці-Рогатин, де по деяких селах уже карти легітимацийні відобрано від вибраних виборців, а дано иншим. Щодо округа о[тця] Мандичевського, то до нас дійшла тільки одна жалоба на неправильність правиборчу в Єзуполі, котрої мусів допуститись делегат виборчий, здаєсь, лише із своєї примхи, бо правительство могло чей же бути певним вибору о[тця] Мандичевського¹⁾, а без

¹⁾ О[тець] посол Мандичевський був довголітнім маршалком Надвірнянського повіту, подбав про засновини там задаткової каси, що помогла народови визволитися

усякої цілі дразнити нарід, – то певно не може лежати в інтенції правительства. З межі п'ятьох округів, звідки вийшли кандидати Гол[овного] русь[кого] комітету виборчого, найбільше ще наріканя на правибори читали ми в «Kurjer-i Lwowski» з округу Коломия–Косів–Снятин, де кандидував радикал д[окто]р» Данилович, – але если дійсно були там якісь неправильности, то результат голосованя показав, що они були злишні і правительство без потреби давало посередньо причини до допусканя, мовби нарід стояв за д[окто]ром Даниловичем, бо число кандидата Гол[овного] русь[кого] комітету виборчого в Коломиї (185 проти 25) наглядно показує, що вже ж нарід в далеко більшій мірі станув за п[ослом] Підлящеським, аніж за д[окто]ром Даниловичем, за котрим була також часть рівно чесних виборців руських, несвідомих справи, бо меткі і завзяті радикальні агітатори представляли народови річ тенденційно, мовби то посол Романчук і другі послы з рамени Гол[овного] русь[кого] комітету в раді державній не хотіли і не могли заступати інтереси свого народу так добре, як д[окто]р Данилович... Про два прочі округи, з котрих вийшли послы руські (Охримович, і о[тець] Брилинський), не говоримо, бо там вийшли не кандидати Гол[овного] комітету руського, але кандидати на власну руку, підперті правительством і польськими комітетами повітовими. Що ж до самого акту виборчого д[ня] 2 марця, то звісно нам, що в усіх тих округах, де вийшли на послів кандидати Гол[овного] русь[ького] комітету, акт виборчий відбувався спокійно, без тероризованя сторонників кандидатів «Русской рады», а противно з толерованем пекольних агітацій «об'єдинителів» і їх чемними друкованими памфлетами на кандидатів Гол[овного] русь[кого] комітету. Зваживши все те, кождий мусить по совісти сказати і признати, що *о побіді з волі народу* мусить ся говорити не лише в калуськім повіті, зглядно в окрузі виборчім п[осла] Романчука, але й у всіх тих округах, де вийшли кандидати Гол[овного] русь[кого] комітету п[осли] Телішевський, Барвінський і другі. То іменно – *вибір з волі народу* – підносить значіне результату позавчешних виборів, наскільки з них вийшли послы-народовці. Воля народу, котра проявилася тим, що н[а]п[р]иклад], в Долині Романчук дістає 192 голоси, а Кулачковський 7, або в Стар[е]місті Телішевський 109, а Антоневиц 6, – та воля народу то найбільший сум для «об'єдинителів», найбільша серед даних обставин радість для народовців, а заохота для вибраних независимих послів руських до тяжких трудів в держраді для добра руського народу і краю!»

з лихварських довгів, дбав про достарчуванє соли для худоби, про добрі дороги і гостинці, одним словом, був ревним господарем свого повіту і там его звичайно вибирали одногосно, хоч він навіть не являвся на вічах. [– Ол. Б.]

Москвофільські агітатори розкидували поміж виборців печатані в Ставропігійській печатні листки з портретами і славословіями кандидатів «Русской рады» а з поганими видумками і нікчемними нападами на кандидатів-народовців т[ак] зв[аних] «новоеристів», на «нову еру» і т[ому] п[одібне]. Для прикладу наведу тут зразок такий москвофільського стихотворця Д. Третьяка¹⁾: «*Нова коломийка*»

Бо я («нова ера») дива виробляю: З панами ся вяжу,
За Русь-матер я не дбаю – я вам тоє кажу.

А Поганчук (значить: Романчук) і Подлинський (Барвінський) моїми батьками,

В шкаралупі я родилась, я держу з вами.
Старший піп (митрополит) мене крестив, всі пани кумами,
Однак чести я не маю межі русинами.

Або «*Нова ера і русини*»:

Захотілось вороженькам в Русі панувати,
Надибали кількох хрунів, стали підмовляти.
Сотворили «нову еру» і Русь розбродили,
Все то пусті обітницї з хрунями зробили.
«Нова ера» верховодить, панів ся тримає,
На стару Русь, рідну матір, бреше, нарікає.
Чужі люде з того раді, «еру» захваляють,
Свою ласку і опіку хруням обіцяють.
«Нова ера» радує ся, тим ся величає,
Рідну матер, честь і славу русску убиває.
«Нова ера» за всі ласки хвонетики хоче,
Людам очи замилює, матер Русь клопоче.
Нещаслива русска доле з тими лизунами
Они хотять Русь згубити, бути подлецами.
Панська ласка – люде кажуть – на конику їде
«Нова ера» западе ся, марно з світа зійде і т[ак] д[алі].

В місячнику «Правда» (за марец 1891 р.) появилася також об'ємиста статя п[ід] з[аголовком] «По виборах», котру тут наводжу.

«Сегорічні вибори до ради державної у Відні відбувалися серед незвичайних і небувалих досі обставин. Останню раду державну розв'язано ще перед скінченням шестиліття, а короткий (ледви п'ятитижневий) речинець, визначений до переведення нових виборів, був причиною, що живчик

¹⁾ Шесть пѣсней, уложеныхъ въ честь Вс[е]ч[естнейшого] о[т]ца] Іософата Кобрынського, русского пароха и добродѣя въ Мышинѣ (пов[іта] Коломыйского), составилъ Д.Г. Третьякъ. – Коломыя, 1892. – С. 10 и 15 (наведені місця переписані фонетичною] правописю з первотвору). [– Ол. Б.].

акції виборової відозвався тим живіше, а подекуди викликав замішене задля невиясненого положення політичного і видав там не зовсім користний результат виборовий. Іменно акція виборова в Галичині з менших посилюстий (сільських і маломіських громад), котра нас русинів найбільше обходить, відбувалася тепер при відмінних обставинах. Русини-народовці, станувши на ґрунті національної окремішности, зазначеної в проголошеній [ослом] Романчуком програмі, виступили в перший раз *самостійно* до акції виборової і утворили задля переведення виборів головний руський комітет з відпоручників «Руського клубу» соймового, відпоручників руського єпископату і львівського товариства політичного «Народна рада». Ізольована сим разом москвофільська кліка по марних заходах, щоби приєднати собі союзника в митрополиті, схоронилася під крила старої матушки «Русской рады», покладаючи цілу свою надію на «благодетельні пособія» на невичерпану інвенцію виборових штучок своїх агентів і ріжного рода темних сил, та свою револьверову пресу. «Червоная Русь» і «Русское слово» розсівали всілякі видумки про русинів-народовців і головний комітет виборовий, а в тихій кузні Ставропігійській виготовлялися портрети з похвальними гимнами «настоящихъ русскихъ патріотовъ» і поганими памфлетами на оборотній стороні на кандидатів-народовців, котрих відсуджувано від віри, церкви і всякої чести і пятновано гірше самого антихриста. Агенти «Русской рады» розкидали тисячки тих памфлетів і на всіх вічах і зборах виборців силкувались викликувати замішання і бучі та найповажніші наради і бесіди звести *ad absurdum*. Одначе всюди перемагала розвага нездеморалізованої ще суспільности, а москвофільські агенти мусіли не раз від самих селян вислухати слова справедливого докору і гіркої правди.

Навзаводи з москвофілами пустились наші радикали в округах Коломия–Снятин–Жосів (радикальний кандидат д[окто]р Данилович) і Заліщики–Борщів–Городенка, («не отвертий радикал» д[окто]р Окуневський), шукаючи для себе підпори в «мужицьких комітетах», котрим однак не дозволили ухвалити, як мають держатися в акції виборовій, а самі *приказували* не слухати головного комітету, і робити ніби по своїй волі, а властиво по волі радикальних голов. В своїй газетці «Народ» в промовах кандидатських і у відозвах ішли за приводом москвофілів супроти народовців, воюючи неможливими обіцянками та неправдивими видумками, між іншими, що народовці запродали урядови руських мужиків.

Головний же комітет руський, вважаючи шкідливою дотеперішню тактику виборову, постановив порозуміватися з центральним комітетом польським¹⁾, щоб усунути сю деморалізацію, яка була неминуча в окру-

¹⁾ «Kurjer Lw[owski]» в 66 ч. покликуючись на нашу згадку про контакт з польським комітетом у випуску за лютець с[ього] р[оку] і на «Д'їло», котре справедливо

гах виборових руських, або переважно руських при ставленю (з меншою посілостю) побіч кандидатів руських також і польських. *Не прийшло вправді до компромісу між обома комітетами*, а все ж обопільні конференції делегатів комітетових причинилися до вияснення евентуального становища руських і польських послів в державній раді.

Іменно заявили руські делегати іменем комітету, що будучі *посли руські будуть творити окремих клуб* і в краєвих справах, як н[а]пр[иклад], щодо регуляції рік, більших дотацій на краєві інвестиції (піднесенє господарства і краєвого промислу) і т[ак]е і [нше] *порозуміватимуться* з «Колом польським». З того видно, що зовсім безосновні вісти кольпортовані «Червоною Русію», і єї сторонниками, як і вість «Народа» буд-то би руські послы зобов'язалися не упоминатися про полагоду справедливих бажань і потреб руського народу і стати справдешніми мамелюками, будь-то «всі угодовські послы (котрих ся газетка називає «митрополітально-польсько-урядовими») обов'язалися іти в справах краєвих солідарно з більшістю «Кола польського» (тобто з шляхтою) з урядом і з князями церкви (значить і з клерикалами). Солідарність у повисше наведених справах не є виключена і може бути навіть для краю користна одначе се факт неперечний, що ніхто такого *зобов'язаня* не вимагав і руські послы нікому не давали, а сі вісти попросту тільки є каламученєм води в відомій ціли. Польський комітет признав знов справедливим домаганє руського комітету, щоби в комісії парламентарній т[ак] з[ваній] Siebzehnerausschuss¹⁾ засідав оден заступник, вибраний «Руським клубом» і щоб оден член «Руського клубу» ввійшов до спільних делегацій.²⁾ Переговори сі неперечно отже промостили дорогу до певнійшого порозуміння в будучині.

Центральний комітет польський підпер наразі акцію головного руського комітету в чотирьох округах (Калуш, Броди, Коломия, Станиславів), не ставляючи там проти п[ослів] Романчука, Барвінського, Підляшецького і о[тця] Мандичевського польських контркандидатів, позаяк в тих округах прийшло до порозуміння між повітовими комітетами руськими

каже, що вибрані послы руські «вийшли зъ волѣ народу», питається «Któż więc kłanie i ro so?» На те мусимо відповісти «Kurjer-ові», що нема тут ні крихти неправди, бо оба комітети руський і польський, хоча й порозумівались, але до компромісу не прийшло, і тому комітети оба не зреклись права свобідної акції; задля того й сумніву не може бути, що вибір руських послів був виразом волі народу. «Отже хто и чому вклянається» (польськ.). [- Ол. Б.; перекл. – Ред.]

¹⁾ «Комісії комітету сімнадцятьох» (нім.). – Ред.

²⁾ В часі сесії держ[авної] ради 1891–1896 не дійшло до утворення парлам[ентської] більшости з окремим виконним комітетом, як се було за попередньої сесії. О. В[арвінський]. [- Ол. Б.]

і польськими. В окрузі Самбірським поставив вправді комітет центральний проти п[осла] Телішевського контркандидатом д[окто]ра Осташевського-Баранського, власника «Dziennika Polsk-ого», неприхильного русинам, а се наслідком упертого шовінізму повітового комітету польського, одначе фактично не підпірав сего контркандидата. В двох округах Жовк-ва і Стрий попірав польський комітет кандидатів о[тця] Брилинського і п[осла] Охримовича, котрих руський комітет не ставив, одначе они признали, що стоять на основі програми п[осла] Романчука, і нема сумніву, що ітимуть солідарно з іншими вибраними послами в раді державній.¹⁾ В інших округах ставив польський комітет своїх кандидатів навіть проти русинів-народовців, н[а]п[р]иклад, в Бережанах проти д[окто]ра Чайковського, в Тернополі проти о[тця] Січинського, в Бучачі проти о[тця] Галущинського, що мусіло викликати завзяту боротьбу, в котрій могли б були вийти сі два перші послі-народовці, коли б не попусувала була справи москвофільська «Русская рада», що ставила там своїх кандидатів. В Золочеві, де міг би був перейти народовець п[осол] Лев Шехович, висунув комітет польський старосту Плажка, позаяк самі русини-народовці в повітових комітетах так нерозважно повели акцію передвиборову і особистими справами ослабили поважну кандидатуру п[осла] Шеховича, що польський комітет мусів своєю кандидатурою шахувати москвофільського кандидата о[тця] Костецького.

Треба й про се згадати, що й руські владики сим раз ішли зовсім солідарно при виборах з народовцями, мавши своїх заступників у комітеті виборовім, і видали поученя відповідні до духовенства в окремих посланнях архієрейських. Годі однак правди діти, що багато священників, а навіть деякі декани не тільки не дали послуху голосови своїх владик, і голусували прямо на москвофільських кандидатів, та агітували в такий поганій спосіб за ними, і ширили таку деморалізацію між народом, що зовсім не личило з повагою духовних осіб, і підкопало довіріє до них між народом. В своїх агітаціях виручувалися деякі священники-москвофіли дяками і нанятими згінниками, котрі ширили між селянами нечувані видумки про русинів-народовців і їх кандидатів, а вихвалювали москвофільських кандидатів, котрі ніби-то вийшли «з-поміж люду», хоч їх імен навіть не уміли селяни вимовити (н[а]п[р]иклад, Гироуський з Брукви, або Гегорський і т[акі] и[нші]). Через руки деяких дяків-агітаторів москвофільських і згінників пішли перший раз при виборах в маси народу «бумажки», з котрими агітатори зовсім не скривались, а навіть остентаційно показували. Одначе не помогли ні «бумажки», ні нікчемні

¹⁾ Від 1894 р. мав «Клуб руський» одного члена в делегації. Всі 7 послів оснували «Руський парлам[ентський]» клуб. [– Ол. Б.]

памфлети, друковані в Ставропигійському інституті (між тими *навіть на члена* тогож Інститута п[осла] Романчука!), ані відозва «Русской рады», переповнена поганими інсинуаціями на русинів-народовців так що автори єї навіть не мали відваги під нею явно підписатись.

Усі заходи москвофілів і радикалів показалися марними а вибори скінчилися повною побідою, яку віднесли русини-народовці, бо вийшло з Галичини 7 руських послів, котрі стоять за програмою п[осла] Романчука, а перепали всі кандидати москвофільські і підпірані «Русскою радою», та оба кандидати радикальної фракції. Побіда русинів-народовців над москвофільською клікою і радикальною фракцією тим більшу має вагу, що на вибраних послів-народовців упало дуже поважне число голосів, коли тимчасом кандидати москвофільські і радикальні здобули незвичайно мале число голосів.

Результатом сих виборів видав руській нарід рішучий засуд на москвофільську кліку і показав, що не дасть також заманитися пустими і шумними обіцянками, та крикливими демонстраціями радикалів (на вічу Коломийським, коли д[окто]р Данилович став розводитися над справою віри, перебили ему селяни так, що не міг прийти до слова). Головний стовп т[ак] зв[аної] «старорусскої партії», котрої провід взяли тепер москвофіли, довголітний посол сов[ітник] Ковальський, завзятий противник народовців, упав з таким соромом, якого навіть оптимісти не передвиджували, а відомий апологета єдинства «русского народа» д[окто]р Антоневиц не здобув навіть сотні голосів. Кулачковський навіть в своїм окрузі виборчим (Бібрка) звідкіль вибрали его соймовим послом, здобув лише 64 голоси, коли п[осол] Романчук дістав там 102 голоси. Радикал д[окто]р Данилович в коломийським повіті, де він найбільш відомий, дістав ледве 25 голосів. Сі цифри показують отже наглядно, на яких основах спочиває повага сих кандидатів.

Таким отже способом в перший раз засядуть в раді державній у Відні руськи послы-народовці і матимуть нагоду перед форум Австрійської держави й Європи розвіяти ті хибні погляди, які європейській опінії накінули баламутства Наумовичів і Ковальських, і показати, що русинам-народовцям лежить на серцю доля руського народу. Москвофільська гідра мусіла уступити місця на арені політичній справдешнім заступникам руського народу і, поражена важким ударом в голову, скрилась в мурах москвофільських твердинь-інститутів, щоб там очуняли по тяжкім погромі, і від часу до часу показувати свої їдовиті зуби в стовпцях москвофільських револьверових органів. Через усунене москвофільських кандидатів з політичної арени, уступив *der politische Reibungscoefficient*¹⁾,

¹⁾ «Зменшився політичний коефіцієнт терте (ускладнення)» (нім.). – *Ред.*

а спинювана там дотепер сила послів-народовців буде могла звернутися на позитивну роботу. Хоча результат виборів з наведених вгорі причин не випав щодо числа мандатів так, як можна було сподіватись, одначе такий, який він є, додав ваги і значіня інавгурованій п[ослом] Романчуком акції в руській справі, і як з компетентних сфер впевняють, що цісар слідив з великою увагою хід цілої акції виборової, а результат виборів з руських округів вельми урадував монарха. Яку вагу надають офіціяльні сфери тому зворотови політики між русинами і результатови виборів, показує стаття «Polen und Jungruthenen» в органі гр[афа] Таффе «Presse» з 12 с[ього] м[ісяця], з котрої подаємо найважнійші місця.

Результат виборів з галицьких сільських округів, – пише «Presse», – має головно для того таке велике значіне, що він зазначає основний переверот у відносинах Галичини, і єсть досадним запереченем політики, веденої доси провідниками партії староруської. Ще в часі останньої сесії посол д[окто]р Антоневиц в повнім самоувіреню запевняв, що значно більша часть руського населеня Галичини симпатизує із змаганнями послів старо-руської партії і безусловно годиться з їх програмою. Вибори ж до ради державної... показали зовсім противно. Подумати лишень: гофрат Ковальський... котрий, бачилось, був такий певний довір'я не лише своїх мандатів але й цілого руського народу, перепав супроти менше знаного русина, котрий зовсім інакше глядить на потреби руського народу, ніж п[осол] Ковальський, – дістав лише 166 голосів, а о[тець] Брилинський 413. Ще гіршого пораженя дізнали великани староруської партії в інших округах: в Самбірськїм д[окто]р Антоневиц не дістав навіть 100, а народовець Телішевський 397 голосів; в Калуськїм дістав народовець Романчук 433, а Кулачковський лише 99 голосів... «Русская рада» в тоні самоувіренім, а навіть визиваючим відозвалася до виборців: «Съ нами Богъ, побѣда наша!» – нині вона, розуміється, не хоче результату виборів признати за осуд Божий, але намагається всякими софістичними крутинами коментувати его в спосіб для народовців непідхідний...»

Дальше автор статі говорить про відносини поляків і польського комітету центрального до кандидатів-народовців (згадує, що поляк К. Рудницький зрікся кандидатури в Калуцині; що в Каменецькїм, дякувати ініціативи гр[афа] Стан[іслава] Баденого, поляки найприхильнійше підперли кандидатуру Барвінського; що в Коломийськїм поляки пійшли солідарно за Підлящецькїм; що центральний комітет польський в деяких округах затвердив кандидатури русинів-народовців, а в деяких не ставив їм контркандидатів) а при сім замічає, що:

«Поляки зовсім не руководились при тім егоїстичними мотивами, бо поки що ніхто не може ще наперед сказати, яке становище займе «Клуб

руський» в державній раді. Про вступлене руських послів до польського клубу взагалі ніколи не було мови. Але настільки тепер вже певно, що посли Барвінський і Телішевський, котрі дали товчок до прояснення національних відносин в Галичині, дальше що видатний своєю інтелігенцією голова «Руського клубу» соймового, посол Романчук, рівно ж як і його політичні однопумці Підляшецький і Брилинський в питаннях, дотикаючих добра краю і загального інтересу держави, напевно поступати будуть в порозуміню з своїми польськими товаришами. Про послів Мандичевського і Охрімовича не потреба того підносити. Але впрочім клуб русинів-народовців, судячи після всего, останеться строго національним, бо руські народовці противляться, по мисли своїх традицій, так само спольщеню як і омосковщеню; вони бачать в Австрії єдине прибіжище *для свободного культурного розвою руської народности*, і они, не покладаючи ваги на средства панславистичних партачів, готові подати полякам руку до поєднання. В тім змислі речники руських народовців сформулували ясно і виразно свою програму, а з того, що греко-кат[олицькі] князі церкви заявили, що на ню годяться, впливає ясно, що тут не маємо діла з еунунціяцією хвилевого значіня. Маси руського народу, котрого вірність для держави стоїть понад усякі сумніви, дали і при найновійших виборах пізнати, що они принципи, котрі заступає Романчук, уважають за єдино справедливі і їх одобряють, – що цілє штучно чужими впливами кормлені агітації вже пізнали і...не дадуть віри фальшивим пророкам. Енергічний крок, котрим Романчук і товариші виреклися спільности з деякими підозріними «патриотами», заохотив до більшої рішучости також апатичну впрочім людність провінціональну у Східній Галичині, і можна надіятися, що она незабавом зуміє виеманципуватись цілком з-під опіки москвофілів і хизматиків».

Склад руської делегації в державній раді дає поруку, що посли утворять самостійний «Руський клуб». Клуб сей буде зміцнений ще осьмим послом д[окто]ром Волян¹⁾, одиноким в перший раз на Буковині вибраним послом руським, котрий ітимає солідарно з іншими послами-народовцями. Таким способом «Руський клуб» посольський у Відні репрезентуватиме усіх русинів Австрійської держави. Придержуючись програми п[осла] Романчука, займе «Руський клуб» неперечно місце по стороні автономістів, а так як акція виборова дала почин до зближення і порозуміння хоч в певних справах між обома комітетами руським і польським, так можна сподіватися, що обі галицькі делегації, «Клуб руський» і «Коло польське», доведуть до повного порозуміння між собою і покладуть підвалини до переведеня *modus vivendi*²⁾ і полагоди руської справи в державній раді і в краєвім соймі. Не треба бо спочити на побідних лаврах,

¹⁾ Д[окто]р Волян вступив до клубу гр[афа] Гогенварта. – О. Барвінський.

²⁾ «Способ життя» (лат.). – Ред.

а пам'ятати, що москвофільська гідра тільки крилась у свою крийку, а крикливі демагоги не перестали під покришкою «блага народного» воювати найпоганішими видумками проти русинів-народовців, перенятими від москвофілів. Бажаючи забезпечити бит нашої народности й іти до справдешнього поступу та морального і матеріального подвигнення нашого селянства і міщанства, мусимо перевести новну організацію руської суспільности в краю, по повітах та громадах, і визволити її з-під тероризму москвофільської кліки та крикливих демогогів.

Про се поговоримо при іншій нагоді, а поки що вискажемо бажане, щоб акція інаугурована в соймі і поведена о оден ступінь дальше в кампанії виборовій перейшла in succum et sanguinem¹⁾ суспільности як руської, так і польської і була підвалиною ширшої акції краєвої.

Що вибори до держ[авної] ради не випали для народовців так, як би се було бажано і як сподівалися народовці, на се зложилися різні обставини. Влучно вказав на сі причини «Голос русина з провінції» А.С. (Андрій Січинський, старший брат о[тця] Миколи Січинського, тоді [депедент] адвокатський в Перемишлі, давно вже померший) в ч. 44 з 1891 р. «Діла». Справедливо вказує він на се, що «на першім місці винно правительство, а властиво – виражаючися цілком докладно – винні деякі ц[ісарсько] к[оролівські] старости, котрі видко не знають, чи не хотіли знати, що заявив ц[ісарсько] к[оролівський] намісник на засіданню галицького сойму з д[ня] 26 н[ового] ст[илю] листопада 1890 і правибори переводили consulto more²⁾, «як бувало». – Другий з черги винен польський комітет центральний тим, що не міг здобутись настільки відваги, або відмовити свого затвердження таким кандидатурам посольським, котрі без продайности виборців-хрунів були би зовсім неможливі» і тому А[ндрій] С[ічинський] домагаєся, щоби польський комітет центральний відмовляв затвердження таким кандидатам, котрі хиба тим можуть оправдати свою кандидатуру, що тільки а тільки тисячів готові кинути межі жидів-факторів і лакомих виборців-хрунів. Треті з черги винні «об'єдинителі», бо якби не їх непатриотична робота, то з округів виборчих і бережанського, золочівського і тернопільського були би цілком напевно вийшли послами русини-народовці. – Але нігде правди діти, і між самими народовцями не всюди була тая користь, без котрої жадна акція політична неможлива. Правда, вибори впали на нас несподівано і в некористну пору – коли ми ще не були змобілізовані, – але то нас, інтелігенцію, не звиняє. – Отже всі винні – не винен лише галицько-руський нарід, бо виборці, що вийшли справді з его вибору мимо пекольної агітації наших противників, мимо клевет, памфлетів і т[ому] п[одібне], постояли кріпко за святе діло».

¹⁾ У кров і плоть (лат.). – Ред.

²⁾ В обговорення (лат.). – Ред.

Тим-то зовсім справедливо і заслужено Виділ товариства «Народна рада» у Львові висловив відозвою з 13 н[ового] ст[иллю] марця 1891 сим виборцям прилюдну подяку («Діло», ч. 49, 1891). Ся відозва зазначає, що «заходи Ваші (виборців) не були даремні. В п'ятьох округах вибрані мужі, предложені нашим комітетом, котрі вже почасті своєю минувстю дають повну надію, що Ваші справи, справи народні будуть заступати совісно, ревно, достойно, з честю і пожитком для руського народу. – Крім того вийшли ще в двох округах послы, котрі вправді не були поставлені Гол[овним] русь[ким] комітетом, однак дають також певну надію, що будуть на основі тої самої програми стояти і в однім «Руськім клубі» солідарно поступати. Руський нарід в Галичині по довшім часі узискав репрезентацію одноцільну, репрезентацію дійсних своїх потреб, чувств і пересвідчень». Наостанку вказує відозва на причини, подібно, як згаданий вгорі дописець «Діла» А[ндрій] С[ічинський], для чого не вийшло більше руських послів і взиває до вношеня протестів, де були надужитя виборчі.

В дальших передовицях «Діла» п[ід] з[аголовком] «По виборах»¹¹ зазначено зовсім влучно, що «сегорічні вибори в Галичині щодо способу свого переведеня тільки вчасти ріжняються від попередних виборів. Ріжниця була тепер лиш та, що правительство русинам лишало більше округів вільних, в котрих їх не поборювало, як вперед. Н[а]п[р]иклад, русинам лишило, окрім попередних п'ятьох округів (з котрих засідали в розв'язаній в держ[авній] раді руські послы), ще Броди і Самбір. В инших округах виступало, декуди навіть з цілим напором, против кандидатів руських». Тим-то таке половичне поступованє, – як пише «Діло», – збільшає тільки взаїмне недовір'є.

Переведені в 1891 р. вибори до держ[авної] ради насувають редакції «Діла» порівнанє з трьома попередними з часу заведеня прямих виборів, себто від 1873 року. Перші прямі вибори в 1873 переводила «Русская рада», що прямо виключила кандидатів-народовців, навіть довголітнього посла о[тця] С. Качалу. Сі вибори переводила «Русская рада» в союзі з жидівським товариством «Schomer Israel» і зобов'язалася за те піддержувати по містах жидівських кандидатів (з котрих вибрано 4 послами). За тих виборів вийшла найчисленніша руська репрезентація, яка коли-небудь (аж до 1907 р. до загальних, рівних виборів) засідала в держ[авній] раді, але принесла найменше хісна і чести Руси. Руські послы з тих виборів піддержували навіть прямо шкідні для народу закони (конфесийні т[ак] зв[ані] маєві, домовий податок, позичку на підмогу підупавших наслідком великого біржевого краху, уневажненє мандатів чеських послів, що

¹¹ Гл[яди] «Діло», 1891, чч. 50, 51, 53, 57. [– Ол. Б.]

не хотіли вступити до посоль[ської] палати). Крім того посли Павликів і Наумович виступали проти самостійности української мови. В 1879 р. вийшли вже лише 4 посли, з котрих оден (Володислав Федорович) небавом зложив мандат, а з оставших трех кождей ішов своєю дорогою: Ковальський з німецькою лівицею, о[тець] Озаркевич з слов'янською правицею, Кулачковський усунувся від голосованя. Треті вибори (1885) переводила не сама «Русская рада», але т[ак] зв[аний] «спільний комітет», однак правительство піддержало 5 послів поручених митрополитом д[окто]ром С.Сембратовичем (Ковальський, Сингалевич, Озаркевич, Охримович, Мандичевський). Ся репрезентация не мала в держ[авній] раді ніякого впливу і своїм млявим поступованем не могла досягнути ніякого успіху для народу. В національно-політичних змаганнях українського народу в Галичині найбільш ще розмірно з'єдинялися всі сили при виборах, хоч у всіх тих виборах від 1873 р. до 1891 не було ніколи повної згоди. Але ж ніколи перед тим роз'єднане між русинами не довело до такого розладу і завзятя, як в 1891 р. Найбільш визначилася в тім напрямі «Русская рада», її проводирі і москвофільське дневникарство. Москвофільський табор виявив в тих виборах нечувану доси загорілість і здичілість і се зазначає виразно «Діло». Коли Гал[ицький] русь[кий] комітет виборчий у своїх відозвах і в цілій виборчій акції поводився тактовно, законно і прилично, москвофіли в своїх відозвах і часописях воювали ложею, наклепами, безосновними підзорами, сплетнями і поганими памфлетами, підбурювали і годили, агітували грішми, з чим зовсім не таїлися, і деморалізували нарід.

Побіч москвофілів проявилася вперше також радикальна агітация. «Она воювала, – як пише «Діло» (ч. 53), – особистою популярністю і великою рухливістю своїх кандидатів, чи радше одного кандидата (бо властиво тільки д[окто]р Данилович а не також д[окто]р Окуневський виступав яко кандидат чисто радикальний), розбуджуванем неможливих надій (н[а]п[ри]клад, обмежене військової служби на 1 рік, обмежене о половину ціни соли і т[ому] п[одібне]) і тим способом впливали на широкі верстви. Але одно нерозважне слово на коломийським вічу дало наглядний доказ, що наш нарід не тільки о «жолудкові справи» дбає і звернуло сейчас цілу масу народу проти популярного кандидата! В своїй журналістиці радикали, подібно москвофілам, не цуралися клевет і ложі. Н[а]п[ри]клад, в одній відозві, підписаній навіть іменами Франка і Павлика, сказано, що руські народовці запродали правительству «Руського клуба!»

У відозві з 15 лютого 1891 р. виданій у Львові (яко додаток до «Народа») з підписами Михайла Павлика й Івана Франка сказано між иншим от

що: «Скажемо Вам іще, чому вибір д[окто]ра *Северина Даниловича* такий важний для цілого краю. Ви вже може чули або по газетах читали, що в нашім краю настала тепер «нова доба». Та Ви може не знаєте докладно, що се за доба, то ми й розкажемо Вам се. Найвисший уряд віденський хотів, бачите, попустити трохи русинам. Та се не подобалося деяким людьцям і вони вибрали собі кількох русинів і зробили з ними таку нібито угоду, що: «ми, – кажуть, – Вам дамо і руську мову в школах, і руську гімназію, і руські написи на скриньках поштових, та й ще до того поможемо Вам, щоби руські мужики вибрали з Вас кільканацятъох на послів до ради державної, а Ви за то-то повинні тягнути з нами, а як станете послами в Відни, то мусите голосувати так, як вам скажуть, і не впоминатися, борони Боже, за жадну мужицьку кривду». І тоти нещасні русини, котрих і доси ще дехто вважає за батьків народу і навіть за мучеників, полакомилися на таку мізерну обіцянку і продали руську мужицьку справу ще менче ніж за миску сочевиці. Щоби приподобатися своїм опікунам, вони почали зараз у своїх газетах та на зборах кричати бий-за-бий на всіх тих, що не хотіли пристати на їх угоду. А тимчасом самі торгувалися з великими людьцями за то, кілько з них має бути послами. Зразу домагалися 18, але тамті навіть слухати того не хотіли. Пристали потому 12, але коли міністер скарбу, поляк Дунаєвський був відправлений і через то полякам багато урвалося в Відни, то вони сказали самі до себе, що тепер не можна і 12 русинів пустити до Відня, бо русини підуть завше з урядом, а уряд, хто знає, може й завтра обернеся протів поляків. І вийшло з того торгу таке, що тоти людьці ледви пристали на шість руських кандидатів, а за тото руські виборці в інших округах будуть мусіли голосувати на поляків».

«*Народ*» з 15 марця 1891, ч. 6 пише про вислід виборів: «Зазначимо тільки, що русинів загалом вибрано всего 7 і то самих *угодовців*, тобто митрополитально-польсько-урядових послів», а дальше пускає в світ видумку нічим не підперту, начебто всі угодовські послы обов'язалися (?) іти, в справах краєвих, солідарно з більшістю «*Koła polskiego*» (тобто зі шляхтою, з урядом і з князями церкви (значить і з клерикалами), а в ч. 7-ім з 1 цвітня 1891 *О. П-цкій* (О.Партицький) кинув також безосновний підзор, котрий не здійснився, що «Охримович яко *явний* (?) кандидат польського комітету непременно або відразу, або незабаром опиниться в «Польськім колі», коли тимчасом сей посол вступив до «Руського клубу» під проводом п[осла] Романчука. Отсі підзори і клевети доволі характеризують, якими способами намагалися радикали підорвати довір'є у народа до вибраних послів і утруднити їм їх важку задачу.

Противники народовців воювали головно тим, начебто Головн[ий] русь[кий] комітет зробив «угоду» з центр[альним] польським комітетом

виборчим і вдоволився кількома округами а інші «запродав» полякам. Се була давна метода москвофілів. Тимчасом сі підзори не мали ніякої основи. «Руський комітет, – як пише «Діло», – пробував порозумітися із польським комітетом центральним, бажаючи, хоч би з деякими жертвами в мандатах, охоронити руський нарід від деморалізуючої борби виборчої. На жаль, до такого порозуміння не прийшло, і в декотрих округах велася і тепер деморалізуюча агітація із сторони польської при напорі із сторони правительства».

До сего причинилася найбільш обставина, що голова центр[ального] польськ[ого] комітету кн[язь] Адам Сапіга, задля недуги уступив, а єго місце заняв непримиримий противник русинів, Поляновський, повітовий маршалок Сокальщини, і дальше провадив політику після відомого оклику пок[і]йного] Грохольського: «нехай буде, як бувало!» Неперечно правительство кожде намагалосся виявити свій вплив при виборах. Відомо добре, що в Угорщині правительство уживає найнеможливіших навіть способів, щоби по своїй волі перевести вибори, а навіть в старій конституційній Англії, не згадуючи вже про Американські з'єдинені держави, ідуть мільйони на вибори. Але хоч намісника гр[афа] К.Баденого польські дневникарі порівнували з желізним канцлером, не мав він стілько сили, щоби переломити зараз дотеперішній опір поляків і польських старостів та рад повітових. Як уже вгорі згадано, висловлювався він не раз передо мною в розмовах про такі справи, що годі в однім-двох роках настроїти цілий апарат адміністраційний инакше, коли доси десятками літ (за намісникованя гр[афа] Альфреда Потоцького і Филипа Залеського) накручувало єго проти русинів.

Краківський «Czas» присвятив виборам передовицю в ч. 52 з 5 марця 1891, в котрій зазначає, що «у всіх округах Східної Галичини виступали кандидатури москвофілів, але всюди упали з соромом супроти переважаючої більшости. Всі проводирі сторонництва, званого давнійше святогородцями, а тепер «старорусскимъ» сторонництвом, перейшли в стан супочинку, котрий їм уже зовсім належався. Гидру панславистичну чи просто панросійську в Галичині рішучо побито і то без висиленя, видно що то був потвір неродимий в сім краю, але розрісся під впливами зовнішними». Дальше пише «Czas»: «Ніякого компромісу о число мандатів, як злобно голошено, не заключало правительство краєве, бо правительство не має в тій мірі компетенції; *компроміс той* щодо скількості мандатів не наступив меже центр[альним] поль[ським] комітетом, а народним комітетом руським». «Не хочемо, – пише дальше «Czas», – нині ще пересуджувати, яке становище займе та група руських послів, хоч імена їх будять в нас довір'є, що *тоє становище буде самостійне, але не буде*

вороже. – Нині, коли старочехи потерпіли поразку в виборах, а панславизм молодочеський триюмфує, – в Галичині панславизм побіджений, а *народний напрям наданий справі руській*. – Цісар слідив тую акцію з великою увагою і до якоїсь ступеня уважає її за *recompense*¹⁾ супроти менше щасливої акції угодової в Чехії».

Не треба тут забувати, що вибори випали після подій, котрі могли бути довести до війни Росії з Австро-Угорщиною і після становища, котре заняв кн[язь] Бісмарк в заграничній політиці, націхованого згаданю вгорі розвідкою Гартмана в берлінський «Die Gegenwart» про київське князівство.

«Nowa Reforma» краківських «демократів» називає вислід виборів і для русинів, і для поляків *зглядно щасливим*. «Першим кроком і найщасливішим в діяльності виборчій народовців було утворене комітетів провінціональних, котрі пропагуючи згоду і єдність межі русинами тих самих пересвідчень, мали zarazом видатний характер антимосковський і знати було, що присвічує їм згляд на добро загалу. Комітети ці були сильною підмогою, котра допомогла до побіди. Напрям антинародний, москвофільський, потерпів соромне поразку. Ані оден з протегованих «Русскою радою» не здобув мандату. Рівно ж прикре поразку потерпіло сторонництво руських радикалів».

Львівський псевдодемократичний «Dziennik Polski» невдоволений вислідом виборів і зазначає, що нема чим одушевлятися, нема великої причини до радости. «Не треба забувати, пише «Dziennik» в ч. 65 з 6 марця, що *москвофіли* в раді державній були сторонництвом *скомпромітованим*, отже мало хто у Відні брав поважно їх жалоби неправдиві і кривдячи нас. Нині входять, будь-що будь по наших (!) плечах до парламенту *люди нові*, з фірмою ніби угодовою, тож і *їх голос буде мати инший характер*. Хто ж нам заручає, як буде їх становище? Нема отже причини до радости».

Тим часом «Gazeta Narodowa», котрою тоді кермував Червінський, повитала в ч. 54-ім вислід виборів з великим одушевленням. Висловивши вдоволене з того, що в Західній Галичині не повелися демагогічні змагання «N[ow]-oї Reform-и» і єї помічників «Przyjaciela ludu» та «Wieńca i Pszczółki», зазначає, що вибори переведені «pod hasłem narodowej odrębności Rusinów a politycznej łączności z nami, a zatem nie tylko pod hasłem najwyszem ruskiego i polskiego, ale także światowego znaczenia»²⁾ мають в історії українського і польського народу епохальну досяглість.

¹⁾ Компенсація (лат.). – Ред.

²⁾ «Під гаслом національної окремішності русинів і політичного зв'язку з нами, а отже не лише під найвищим гаслом руського і польського, а й світового значення» (польськ.). – Ред.

Віденське українське населенє слїдило також пильно виборчий рух, а его вислїд викликав там серед русинів чувство радости, хоч не повної задля упадку деяких визначнїйших кандидатів і меншого над сподіванє числа вибраних. Дописець «Дїла» в ч. 48 признає, що віденське дневникарство підбило вгору сподіваня віденських русинів, бо «Vaterland»¹⁾ день перед виборами писав "Es verlautet mit Bestimmtheit, dass 10–15 Jungruthenen in den künftigen Reichsrat kommen sollen, was *jedes patriotische österreichische Herz nur mit Treude erfüllen kann*"²⁾. До того додає дописець замітку, що се груба несумлінність, навіть з боку політичного противника, наперед уже, за ким ще нові послї переступили поріг парламенту, засуджувати їх і говорити, що они нічого для Руси не придбають, як се писали москвофільські і радикальні часописи.

Коли галицьке дневникарство оцінювало вислїд виборів майже виключно з вузького галицького овиду, то віденські часописи глянули на сей вислїд з ширшого державного становища і почали розводити свої здогади про вплив сеї події на внутрішньє політичне положенє в Австрії. «N[eu]e fr[ei]e Presse» вказала на двї головнї події, а іменно на повне пораженє старочехів у всіх сільських громадах чеських і на побїду антисемітсько-клерикального сторонництва в сільських громадах долїшньої Австрії і в тїм добачила сподіванє потроха «проясненє політичного положеня». Дневник сей висловив погляд, що наслїдком сих двох подій «правительство при твореню парламентарної більшости не буде вже могло обійтися без *участї з'єдиненої німецької лївици*», котру гр[аф] Таффе відсунув був набїк, наслїдком опозиції проти ухвали кредитів на займанщину Босни й Герцєговини, а утворив собі т[ак] зв[аний] желїзний перстень з «Польського кола», клябу гр[афа] Гогенварта і старочеського.

Консервативний «Vaterland» вказав на се, що наслїдком вислїду виборів згадана давно більшїсть пропала, але не знав, що почнуть в держ[авнїй] раді молодочехи, котрих програмою доси була неґация і довела до розбитя угоди (т[ак] зв[аних] віденських пунктацій). Тим-то і сей дневник висловив погляд, «що правительство буде приневоленє подумати про участь німецької лївици» в парламентарнїй більшости.

Півроку перед виборами заявив був провідник старочехів д[окто]р Рїґер, що на случай невдачі старочехи усунуться з політичного поля в держ[авнїй] раді, щоби лишити молодочехам ролю «спасителів вітчизни», а заразом усю одвічальність за краєву політику супроти чеського

¹⁾ «Батьківщина» (нім.). – Ред.

²⁾ «Стало точно відомо, що 10–15 молодих русинів мають увійти до майбутньої імперської ради, що може виповнити радістю кожне патріотичне австрійське серце» (нім.). – Ред.

народу. І, справді, так сталося, д[окто]р Рігер по виборах виїхав до Риму, а старочеська «Politik» написала, що «побіди молодочехів означають перемогу німецько-ліберальної партії», котра буде числом найсильнішою в посольській палаті, а молодочехи замість подумати про роботу в державній раді в хосен чеського народу обернуть усю свою силу на те, щоби старочехів виперти з усіх корпорацій в краю (з рад громадських, повітових, шкільних і т[ому] п[одібне]).

Дневник гр[афа] Таффе, стара «Presse» подала в ч. 70 з 12 марця 1891 р. об'ємисту статтю про вибори в Галичині п[ід] з[аголовком] «Polen und Jung ruthenen», в котрій між іншими пише: «О вступленню руських послів до «Польського кола» взагалі ніколи не було мови. Але настільки тепер уже певно, що послы Барвінський і Телішевський, котрі дали понуку до прояснення національних відносин у Галичині, дальше, що видатний своєю інтелігенцією предсідник «Руськ[ого] клубу» соймового п[осол] Романчук, рівно ж як і п[ослы] Підляшецький і Брилинський, в *питанях дотикаючих добра краю і загального інтересу держави*, напевно поступати будуть в порозумінню із своїми польськими товаришами. О послах Мандичевським і Охримовичу не потреба того й підносити. Але, впрочім, клуб **русинів-народовців**, судячи після всего, *останесь строго національним, бо руські народовці противляться, по мисли своїх традицій, так само спольщенню, як і змосковщенню; они бачать в Австрії одинокі пристановище для свобідного, культурного розвитку української народности*».

20. Окремі голоси про мій вибір до держ[авної] ради. Як я задивлявся на задачу посла до держ[авної] ради? Яку мету витичив я собі в моїх посольських змаган[ях]?

Наше народне суспільство повитало мій вибір вельми прихильно, а навіть одушевлено, коли тим часом москвофіли і радикали вважали сю подію для себе великим нещастем. Як задивлялися наші люди на мій вибір, доказом сего численні привітні письма і телеграми, з котрих деякі тут наведу:

«Шлемо Вам щиросердечне поздоровленє по поводу Вашого вибору на посла з мого родинного округа. Чей удасться Вам повести нашу народну політику битим і певним шляхом! Вам щирожичливий проф[есор], д[окто]р С. Смаль-Стоцький з жінкою».

«Сердечно здоровлю Вас В[исоко]п[оважний] Пане, з Вашою славною перемогою! Наша численна Станіславівська громада приняла з великим одушевленем радісну вістку, що наша знаменита трійця (тут має на думці

крім мене Ю. Романчука і К. Телішевського) перемогла «врага і супостата». Вас високоповажний *Володимир Лукич Левіцький*».

«Засилаю мої желаня з powodu вибору до Думи Державної, дай Боже успіху на новій дорозі. *Лев Шехович*».

«Нині, коли ціла здоровомисляча Русь одушевляєсь і гордуєсь вибором Вас на посла, прийміть ласкаво В[исоко]п[оважний] Пане, щирий привіт також і від Вашого щиро преданого почитателя, котрий желає Вам усердно не тільки як найлучшого успіху на тім новім, дуже важнім і одвічальнім становищі, але також щоби Всевишній уділив Вам кріпкого здоровля до невтомимої праці і увінчав Ваші заходи і діяльність якнайлучшим успіхом для добра нашої бідної неньки Руси. – Краків. Поручаючись при сій нагоді ласкавій пам'яті, поздоровляю Вас сердечно 4/3 1891 (се був засланець з Тернополя, скарбовий комісар) *Йосиф Мишкевич*».

Сердешний привіт із Придніпровської України прислав мені між иншим *Михайло Коцюбинський*. Він відвідував мене у Львові і двічі зустрічався зо мною в Києві та переписувався зо мною і з редакцією обновленої «Правди». «З новим роком 1891-им, – писав мені з Винниці. – Вас, нашого любого сіяча на ниві письменства щирим серцем посіваю. Сійся, родися, жито-пшениця, всіляка пашниця. На щастя, на здоров'я, на новий рік, щоб було на Україні краще, як торік. Будьте здорові з новим роком 1891». А 18-го березоля 1891 з Лопатинець писав: «Сьогодні лишень, розгорнувши «Правду», довідався я, що Ви покликані громадянами до Ради державної. Ся вістка залунала правдивою радістю в моім серці. Не гине надія на кращу долю братів закордонних русинів, поки кермуватимуть ними такі чесні, щирі патріоти та освічені люде, як Ви, В[исоко]п[оважний] Добродію! Тому-то, радіючи, витаю Вас сердечно і бажаю, щоб Ваша діяльність була рясна овочами на користь та потіху нашому народові! З правдивим поважаннем щирий *Мих[айло] Коцюбинський*».

М. Комар, дізнавшись про мій побут у Києві 1891 р. писав мені: «Шкода велика, що Ви не сповістили мене про поїздку в Київ, а вже б я на той час неодмінно приїхав би, щоб побачитись і познайомитись з Вами та разом і почути від Вас про всі галицькі справи», а далше пише: «А перше всього вважаю за любий для мене обов'язок щиро-сердечне привітати Вас з вибором до Ради державної і взагалі з можливе добрим і щасливим переведенням нашої національної справи. Ми всі Одеські земляки дуже раділи сьому, я навіть читав в товаристві справоздання за все, що і як одбувалося в соймі, на виборах і т. д. Ми цілком спочуваємо програмі народоців, котра припадає нам до душі своїм національним напрямком і всіх Вас щиро дякуємо за Вашу енергічну працю. Давно б час порвати з тими пройдисвітами, що баламутили народ та ховалися за Ваші плечі. За вечерю

гарненько випили за здоровля Романчука і всіх Вас і мали було післати Вам привітний адрес, та так на жаль, не було до сього okazji, а поштою небезпешно».

Програмою п[осла] Ю. Романчука і т[ак] зв[аної] «угоди», як хибно називано політичний зворот народовців у 1890 р., цікавилися придніпрянські українці не тільки після її проголошення в галицькій соймі, але й опісля. Дня 3-го січня 1914 р. писав до мене відомий письменник *Олександр Лотоцький* з Петербурга ось що: «Ми бачились з Вами у небіжчика О.Я. Кониського і ком[панії], пам'ятаєте, оглядали разом Київ-Печерську Лавру. Був я співробітником «Правди». Зараз я захожуся писати біографію О.Я.Кониського і з сього приводу дозволю собі просити Вас, чи не могли б Ви ласкаво дозволити мені скористуватись тими листами небіжчика, які він писав Вам. Особливе інтересно було б мати листи в справі т[ак] зв[аної] «угоди», про яку тепер звичайно думають і яку оцінюють без потрібної політичної та історичної перспективи».

На жаль велика світова війна перервала на довгий час всяку можливість переписки і пересилки цінних і рідких листів і інших документів. Тим-то й не міг я вволити щирому бажанню д[октора] О. Лотоцького, однак маю намір видати всю переписку О. Кониського в додатку до «Споминів з мого життя», як я се вже заповів у 2-ій часті.

Під час першої сесії держ[авної] ради дістав я ще щирий привіт від давнього друга мого, поета *Г. Воробкевича* з 28 мая 1891 р., котрий тут наводжу:

Олександрови Барвінському.

Я знаю, друже, щось стояв
 Не раз вже над Дунаєм
 І нищечком собі думав:
 «Коли ж то завитає
 В рідимий край та золота
 І непорочна доля?
 Коли ж вже блисне правди луч,
 Загине своєволя
 І щезне мрака та густа,
 Уми що темно криє,
 Й воскресне з гробовищ любов
 І серце, що мре, ниє,
 Вірлом здвигнесь аж до хмар,
 Ток сліз гірких згамуєсь,
 Коли відрадно раз зітхне
 Русь моя, що сумує.
 Прибита горем претяжким;

Коли ж той час настане,
Що Руси діти втішно муть
Співати враз: «Осана!»
Коли просвіта загостить
І під мужицьку стріху,
Коли серденько і душа
Небесну радість, втіху
Почують, бо рідимий край
Богацтвом процвітає,
І той вінець терновий спав,
Мужик наш більш не знає
Грози бездоля, він двигнувсь
І зрікся замороки,
Єму здаються ті часи,
Коли текли потоки
Кривавих сліз із сторони,
Для діточок байками
І він голосить в Божий світ:
«Ми вільні, не рабами!
Шкідливе зло нам ворогом,
Добро і правду любим,
Звичаї наші дорогі
І мову ми голубим
Як ті алмази, що горять
В коронах наче зорі!»
«Чи я діжду, щоб лихо все
Пропало в тім розтворі
Бездоннім злой минувшини?
О, Боже, се діждати –
Готов я мого півжиття
От зараз жертвувати!»
Я знаю, що Дунай твої
Думки-гадки збирає
І їх несе до моря там
Та перлами складає
На дні рядочком; раз нурець
(О не журися, друже,
Розвеселиться серце раз,
Тепер, що тяжко туже)
В глибінь пірне і скарб двигне,
І в ясні авреоли
Преукрасить тих лицарів,

Що то колись боролись
Умом, – двигнути свій народ
І виглядить дорогу
Тернисту й попровадить всіх
К просвіті, щастю й Богу!
Провадь, як той Мойсей народ,
Твій жезл в степу-пустині
Добуде із скали води
Живущої родині!
Що здеревіло – віджиє
І кров житєм заграє,
Відрадно око всміхнесь,
Що сльози промиває.
Батьківщина вся убересь
Весняними цвітами
І крикне грімко: «Евое!
Бог змилювавсь над нами!
Пропала тьма і світ настав,
І правда вже панує
Зі скла сльоза і болю вздох
Завмер, – люд не горює...
На Руси Божий рай розвивсь, –
Ні горя і печали,
Преславні бодрі лицарі
Неправду всю прогнали...
Нам сонце правди вже блищить,
На небі нашім хмари
Не видно більше, не страшні
Нам грома більш удари,
Бо наші руські франкліни
Грозу ту віддалили; –
Бажаєм їм ще многих літ,
Надальше щоб трудились
Для людскости і для добра,
Всіх вас вінцем вінчаєм
І тішимось, що лицарів
Таких преславних маєм.
Чернівці 28 мая 1891.

Данило Млака».

Але й з польського боку наспіли численні привіти, з котрих наведу кілька.

«Winszuje świetnego wyboru i życzę, by wyszedł na użytek państwu, krajowi i obydwom narodowościom, Stanisław Badeni»¹⁾.

«Wobec szczęśliwego rezultatu wyborów przesyłam życzenia, aby dalsza praca dziś obranego posła była skuteczną i utrwalała między nami zaufanie i zgodę – Władysław Gnievosz»²⁾.

«Jan Nepomucen z Oleksowa Gnievosz», редактор демократичних, нам прихильних часописей «Sztandar i Strażnica»³⁾, гарячий почитатель пок[ійного] Вол[одимира] Барвінського, писав з Кракова 4/3 1891: «Wielce szanowny i przezacny Bracie Rusinie! Brak mi wyrazów, aby opisać radość, jakiej doznałem na wiadomość, że Alexander Barwiński, brat s[więtej] p[amięci] nieodżałowanego i niezapomnianego Władzimierza, powołany został, tam, gdzie jego właściwe miejsce, aby bronić świętych praw Rusi. – Otóż wołam z duszy i serca: Szczęść Ci, Boże! Mnohaja lita! Stary Lach – stary, ale wierny brat Rusi aż do skonu J. N. z Oleksowa Gnievosz»⁴⁾.

Про хід самих виборів, про котрі москвофільські часописи писали нечужані видумки, сплетні і клевети, сповістив мене покійний уже Лев Герасимович, тодішній судія в Каменці Струм[иловій] письмом з 3/3 1891 р. «Нині спочиваємо з задоволенем по тяжкій праці а булисьмо в великій обаві, бо все доходили злі відомости з Бродів (повіт сей був сильно закацащений – моя примітка), хотя й показалося, що ті відомости були пересадні, але все треба було пильнуватися, бо агітація була сильна і були гроші в курсі. День перед виборами з'їхалося около 100 виборців і з'їзджалися через ніч, а чужі агітатори шнирилися з грішми, але ми були сильно зорганізовані і блукалисьмо цілу ніч так що агітатори не могли до виборців приступити. В день виборів арештовано двох агітаторів-виборців і в одного з них найшли 86 з[олотих] р[инських], але потім випущено їх до голосованя і звернено гроші». Якийсь чужий (урядник Банку) неосторожно вручав жидови 10 рублів, тож староста запросив его до своєї канцелярії і казав ему там сидіти до скінчення виборів. Трудно ту

¹⁾ «Поздоровляю з прекрасним вибором і зичу, щоб він приніс користь краєві та обидвом народностям. Станіслав Бадені» (польськ.). – Ред.

²⁾ «З нагоди щасливого (успішного) результату виборів шлю побажання, щоб дальша праця сьогодні вибраного посла була успішною (ефективною) і зміцнила довір'я та згоду між нами. Владислав Гневош».

³⁾ Ян Непомуцен з Олексова Гневош... «Прапор і маяк» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ «Вельмишановний та благородний Брате русине! Бракує мені слів, щоб передати радість за звістку, що Олександр Барвінський, брат світлої пам'яті неворотного і незабутнього Володимира був покликаний туди, де його властиве місце, щоб боронити святі права Русі. Тож волаю від душі та серця: Боже, щастя Тобі! Многая літа! Старий лях – старий, але вірний брат Русі аж до скону. Я.Н. з Олешкова Гневош (польськ.). – Ред.

деморалізацію описати, але, Богу дякувати, щасливо скінчилося і щасте наше, що жоден москаль не перейшов. Я надіюся, що «Червона Русь» буде на мене нападати, бо Красицький (парох з Дернова, колишній посол до держ[авної] ради в 1873–1879) звертав увагу старости, що я в салі агітую, але я собі з того нічого не роблю, бо служив добрій справі, а коли агітувавем, то лиш в спосіб чесний. По виборах радилисьмо, або устроїти 22 марта вечерок Шевченка, а рівночасно пишу до «Баяна» і Вас прошу, абисте допильнували, щоби сей вечерок міг відбутися. Щодо заснованя філії «Просвіти», то гадаємо відложити на літо так, щоби і Ви могли до нас приїхати. Засилаю сердешне поздоровленє від себе і моєї жени з високим поважанєм *Лев Герасимович*».

На наклепи москвофільських і радикальних часописий, котрі писали про агітацію з мого боку «ковбасами, дреглями, пиятикою і т[ому] п[одібне]» наводжу письмо пок[і]йного професора Петра Скобельського, голови брідського повітового комітету виборчого: «В мисль Вашого листу видав я на угощенє і деякі менші потреби 38 з[олотих] р[инських] 80 кр[он]. З поважанєм П.Скобельський. Броди 4/3 1891 р.».

Вибір до державної ради вважав я не якимсь почесним становищем, але трудним і многоважним народним обов'язком дбати не тільки про справи і потреби населеня виборчого округу Брідсько-Каменецького, але й про справи і потреби всего нашого народу. Задачу вложену на мене вважав я тим труднішою, що доси я не засідав у ніякім законодатнім зборі, хоч би в соїмі, де міг би я підготовитися до сеї задачі, а знав парламентарну діяльність і роботу хиба з часописий. Відчував я отже трудність і одвічальність щодо сеї задачі ти[м] більше, що се було зовсім нове для мене поле, на котрім виступали визначні політики і державники ріжних народів і сторонництв, а здобути собі сяке-такє значіне між ними не було легкою справою. Трудність посольської задачі була і з того огляду незвичайна, позаяк на тім широкім овиді наша справа народна не була доси ясно поставлена, а тим самим для представників інших народностей і для правительства мало зрозуміла, до того ж усеґо ще й представники поляків (коло польське) в переважній части були переняті пересудами і неприхильно настроєні супроти нашого народу. Наостанку значні трудности і перепони виринали і з нашого власного суспільства. Справдешньої і ясної свідомости нашої народної ідеї, ясноґо погляду на мету наших народно-політичних і культурних змагань трудно було добачити не тільки в широких верствах нашого суспільства, але й т[ак] зв[ана] народовецька інтеліґенція в значній чсти не мала виразно скристалізованих і на основнім історичнім знаню опертих поглядів, до котрих затемнення і хиткости чимало причинялися москвофіли і радикали. Наперед уже треба було

освоїтися з тою думкою, що годі буде вдоволити поглядам і змаганням усього нашого суспільства, політично невиробленого, національно і суспільно розбитого на різні супротивні собі табори, а треба собі самому витичити мету, обдумати дороги і середники, котрими би можна було дійти до мети сеї, і вести, як висловився свого часу Куліш, політику холодного розуму і змагати після свого сумління і найкрасшого знання до сеї мети, яка мені здавалася найпригіднішою для національно-політичного і культурного під'єму нашого народу. Кожний, обізнаний троха з політичним варстатом, знає се добре, що політика кермує настроями, а не настрої політикою; одначе в нашім суспільстві бувало і буває се на жаль зовсім відворотно, а не так як у інших політично розвинутих і вироблених народів. Наведені вгорі змагання москвофілів у спілці з радикалами в журналістстві і на різних зборах нагромадили вже перед почином діяльності нововибраних послів стілько перепон, що усунути їх і довести до якихсь дійсних успіхів і вислідів для нашого народу не було зовсім легко. Задача нових представників була ще й тому вельми трудна, що число було незначне, сім на 353 послів посольської палати, та й між тими тільки п[осли] Романчук і Телішевський були виробленими на парламентарній і народній ниві діячами, а я мав бути третім їх дійсним робітником-помічником, коли тим часом на значнійшу поміч інших чотирьох товаришів з Галичини, а тим менше на поміч буковинського посла д[октор]а Воляна багато покладатися не можна було.

Супроти всіх тих обставин я мав на тямці сі слова, котрі Драгоманів висказав на адресу укр[аїнсько]-руської радикальної партії, що «в найблизшу парламентську програму для Галичини треба вибрати найлекші до проведення в закон» справи (гл[яди] вгорі с. 233) і взагалі витичити собі справи найконечніші і найпильніші, котрі можна би перевести в части дорогою адміністраційною (правительственними розпорядками) а в части законодавною. Влучною видалася мені дорога, вказана впливовим журналом «N[eu]e fr[ei]e Presse»: «*Politik ist das Streben nach dem Möglichen und das Ausscheiden des Unmöglichen und die Anpassung des Willens an die gegebenen Mittel*»¹⁾. А так само світового значіння журнал «Times» писав: «*Man muss erreichbare Ziele aufstellen. So verhält es sich in der Strategie wie in der Politik*»²⁾. Тим-то поклав я собі задачею передовсім отсі справи:

1. Переведенє т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах.

¹⁾ «Нова вільна преса» писала: «Політика це стремління до можливого і виключення неможливого, а також узгодження (погодження) волі із наявними (даними) засобами» (нім.). – *Ред.*

²⁾ Газета «Час» писала: «Необхідно ставити цілі, які можна досягти. Так само справа стоїть і в стратегії як і в політиці» (нім.). – *Ред.*

2. Наданя «Товариству ім. Шевченка» привілею печатаня шкільних книжок українських.

3. Виєднанє з державних фондів сталої підмоги на наукові виданя.

4. Переведене українських написів (побіч польських) на державних урядах і на желізницях.

5. Точне виконуванє виданих міністерствами розпорядків щодо урядованя руською мовою.

6. Виєднанє повороту нашим заточенцям з Західної Галичини.

7. Рішенє справи львівського «Народного дому» в дусі фундації і ви-зволєня єї з рук москвофільської кліки.

8. Іменованє русина-народовця редактором «Вістника державних законів».

Отсі справи входили в обсяг адміністрації і могли бути полагоджені дорогою міністерських розпорядків. Дорогою парламентарною (з огляду на потребу ухвалєня в бюджеті державнім потрібних видатків) могли бути переведені ще справи, котрі я також приняв у програму моїх змагань:

9. Поділ руської взірцевої школи (вправ) при учительській семінарії у Львові на дві окремі 4 кл[асні] школи хлопців і дівчат та утворенє таких 4 кл[асних] взірцевих шкіл з руською викладною мовою при інших учительських семінариях в Східній Галичині.

10. Утворенє приготовної кляси при руських рівнорядних клясах гімназійних в Перемишлі.

11. Утворенє катедри історії України-Руси в Львівськїм університеті.

З такою, на перший погляд, вузькою програмою постановив я собі розпочати свою парламентарну діяльність і в тій цілі здобути собі прихильність правительства, а зглядно пособлюванє парламентарних чинників і до сеї наперед витиченої мети змагав я послідовно в часі свого послованя.

Переведєня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школі і в урядованю українською мовою мало усунути язиковий і правописний заклот в нашім письменстві, в дневникарстві і також на зверх обезпечити язикову окремішність нашого письменства супроти всяких об'єдинительних змагань. «Наукове товариство ім. Шевченка» мало стати огнищем розвитку нашого письменства і науки, мало витворити підвалини до будучої української Академії наук. Одначе для осягненя сеї мети потреба значних засобів грошевих. Сих засобів мало достарчити з одного боку видавництво шкільних книжок, з котрого значний грошевий прибуток можна би обертати на наукові виданя. Окрім того треба ще було виєднати відповідні підмоги з фондів державних (з міністерства просвіти) і з фондів краєвих

(з кр[айового] сойму). Тільки таким матеріальним забезпеченем «Наукового товариства ім. Шевченка» можна було дати йому спромогу розвинути успішну і видатну наукову діяльність.

В урядованю з руськими сторонами давними розпорядками язиковими (особливо в обсягу міністерства судівництва) була переведена до певної міри рівноправність нашої мови. Одначе в міру того, як поляки із введенем польського язика урядового цісарською постановою з 1869 р. вспіли собі здобути начальні становища в урядах і судах Східної Галичини, нехтовано сі язикові розпорядки щодо руської мови, переводжено переслухання руських сторін і розправи судові, списувано протоколи, видавано вироки і рішення на руські подання (котрих не раз не приймаемо) в польській мові і таким способом змагано до введеня урядованя виключно в польській мові. А так само і на зверх урядові власти в Східній Галичині, обсажені в переважній части (а на начальних становищах виключно) поляками намагалися надати державним урядам та інституціям виключну польську ціху вивісками і написями тільки в польській мови, щоби посторонні люди, опинившись в Східній Галичині, також на перший погляд набрали переконаня, що се польський край. Задля того не тільки справа, не тільки пригадки щодо виданих давнійше міністерствами язикових розпорядків щодо руської мови в урядованю і точного їх виконуваня, але й справа написів на вивісках державних урядів та інституцій, желізниць, шкіл і т[ому] п[одібне] (з чого радикали так глузували, говорячи тільки про «написи на почтових скриньках») була важною для поступенного переведеня в прилюднім житю рівноправности нашого народу. Незвичайно важною і пильною справою вважав я рішене відклику «Совѣта Народного дома» до міністерства внутр[ішніх] справ в напрямі фундації, котре відняло би москвофільський кліці управу сим всенародним майном призначеним для культурного і національного під'ему нашого народу і єго дальшого розвитку на щиро народних основах. Сей інститут особливо від 1866 р. став вельми неприхильно відноситися до всяких наших національних змагань і вихісновував статут свій уложений для него яко «общества», а прийнятий необережно намісництвом до відома (Beschénigung)¹⁾, в тім напрямі, що приймав значне число ярких об'єдинителів в члени, а відказував приєму таким загально знаним, заслуженим і діяльним на народній ниві людям, як Романчук, О. Огоновський, В. Нагірний і т[ому] п[одібні]. Число членів-народовців, прийнятих давнійшими часами, коли ще «Совѣтъ» не мав різкої москвофільської закраски, перегодом зменшилося наслідком смерти таких народолобців, як Осип Заячківський, Степан Качала, Василь Лопатинський і ин[ші], а нових членів-

¹⁾ Посвідчення, довідка (нім.). – Ред.

народовців наслідком острокізму «Совѣта» не прибувало. Бурса «Народного дому» була ведена в яскравім москвофільськім дусі, виховувала молодіж на відступників свого народу, або приневолювала кривити душею тих, що мимо напору згори серцем своїм хотіли остати вірними своїй народности. Тим способом витворювалося з одного боку фарисейство, а з другого ломилося слабших вдачею і деморалізувалося молодіж. Окрім бурси причинялося надаване стипендій і роздаване одноразових підмог з засобів «Народного дому» до поширюваня об'єдинительної ідеї між молодежю гімназійною і академічною, а щоби бурсаки не переймалися щиронародним духом, не посилено їх до академічної гімназії (української) тільки до II-ої гімназії (німецької), в котрій також кількох москвофільських професорів відповідно впливало на бурсаків. Наслідком такої системи «Совѣта Нар[одного] дома» вироблялися за його впливом такі москвофільські діячі, як д[окто]р В. Дудикевич (колишній стипендіат «Нар[одного] дома») і т[ому] п[одібне]. Великодушна фондацийна даровизна бл[аженої] п[ам'яті] цїсаря Франц Йосифа, котрий сам поклав угольний камінь під будівлю сего інститута призначеного для культурного і національного розвитку нашого народу, доведена до значного розвитку щедрими жертвами всего нашого суспільства, стала тепер головним огнищем і твердиною москвофільських змагань посеред нашого народу. Добро нашого народу вимагало отже, скорого рішення справи в тім напрямі, щоби була утворена одна фондация церковна (друга гр[еко]-к[атолицька] церква приходська – нинішня Преображенська) для духовних потреб русько-католицького населеня міста Львова, а друга національно-культурна фондация для потреб усього нашого народу, котрі би відповідали інтенціям великодушного фондатора, щирих народолюбців-основників з 1848 р. і потребам усього нашого народу.

Окрім наведених вгорі справ могло правительство адміністраційною дорогою перевести також поворот наших заточників з Західної Галичини на схід, щоби тут могли жити своїм житєм, заспокоювати свої потреби духові в рідній церкві і трудитися для свого народу.

Окрім тих справ, котрі могло правительство перевести дорогою розпорядків, мав я на приміті ще три домаганя, котрих здійснене вимагало бюджетової полагоди, отже входило в обсяг парламенту. Розходилося мені передовсім о те, щоби при учительських семінариях були взірцеві 4 клясові школи (вправ, Übungsschulen) з українською викладною мовою. При мужеській семінарії у Львові була така школа вправ спершу 6-клясова, відтак тільки 4-клясова і то мішана (хлопців і дівчат). Було отже конечною потребою поділити сю школу на школу хлопців, котра би остала при мужеській семінарії, і школу дівчат, котру би прилучено до

женської семінарії у Львові. Відтак треба було подбати, щоби в мужеських семінариях в Тернополі і Станіславові, де було по одній клясі вправ з українською мовою (гл[яди] «Спомини», часть 2, стор. 242–243), доповнено сі кляси на 4-клясові школи, та щоби і при інших мужеських семінариях, котрі мали бути засновані в Східній Галичині (1892 в Самборі, 1895 в Сокалі, 1899 в Заліщиках), були zarazом відкриті 4 кл[асні] взірцеві школи хлопців з українською викладною мовою і така сама взірцева школа дівчат при женській семінарії в Перемишлі. Сі школи взірцеві (а особливо для хлопців) мали двояке значіне для українського населеня. Передовсім в тих школах на практичних лекціях заправлялися учительські кандидати в українській викладній мові і таким способом відповідно підготовлялися, щоби могли заняти опісля місця в народних школах з українською викладною мовою. Окрім того мали сі 4 кл[асні] школи вправ також важне значіне для молодежи, що в них училася, позаяк по скінченю науки в такій школі хлопці могли перейти до середньої школи, коли тим часом ученики народних шкіл 2-або 3-клясових, не могли дістатися до середньої школи. Коли ж опісля, дійсно, засновано такі 4 кл[асні] українські школи вправ, збільшилося в гімназіях значно число учеників укр[аїнської] народности, котрих достарчали школи вправ.

Щоби уможливити ученикам нашим з сільських шкіл (3 клясових) вступ до гімназійних українських кляс рівнорядних в Перемишлі (котрі в 1895 р. перетворено в окрему укр[аїнську] гімназію), треба було до сих рівнорядних кляс(I-VIII) додати ще приготовну клясу, котра переробляла материял науковий 4-ої кляси народної школи. Тим-то мав я на приміті також подбати про засновини приготовної кляси з укр[аїнською] мовою викладною при гімназії в Перемишлі.

Одною з найважніших справ для під'ему народного життя і розвитку науки в українській мові вважав я справу засновин катедри історії України в львівськiм університеті і спроваджене на сю катедру проф[есора] Володимира Антоновича. Сю справу порушено на сходинах нашого кружка вже в 1889 р., а нею одушевився вельми кн[язь] Адам Сапіга, але так як зразу нею перенявся і обіцяв пособляти нашим змаганям до єї здійсненя своїми впливами з підмогою гр[афа] Кальнокого, міністра заграничних справ, так небавом і охолонув наслідком недуги, котра приневолила его усунутися з центрального виборчого комітету, де зробив місце рішучому противникови наших змагань Поляновському. Вправді, в львівськiм університеті наслідком довголітнього домаганя українського освіченого суспільства а також української академічної молодежи д[октор] І. Шараневич, професор австрійської історії, викладав деколи українською мовою історію Галицько-Володимирського князівства¹⁾, одначе сими викладами

¹⁾ Очевидно, мається на увазі Галицько-Волинське князівство. – *Ред.*

не могла одушевитися наша молодіж, а відтак він сам залишив дальші виклади нашої минувшини. Тим-то великі надії приклададо наше суспільство не тільки до засновин катедри історії України, але ще більші до покликання такого визначного ученого історика, як Володимир Антонович, котрий яко провідник української громади в Києві, організатор нашого освіченого суспільства на Україні і вельми спосібний політик міг би зробити великі прислуги нашій народній справі в австрійській Україні і своєю великою повагою промостити широкий шлях нашому національно-політичному та культурному розвиткови і поступови. Із сподіваним переселенем В.Антоновича на львівський університет в'язалася надія також дальшого помноження українських катедр у львівським університеті, а в дальшій будучині здійснене думки про цілий український університет, котрий поруч «Наук[ового] товариства ім. Шевченка» (яко будучої української Академії наук) мав би бути культурним огнищем для всего українського народу.

21. Приготовлення до сесії державної ради. Приготовна нарада нововибраних руських послів. Прощальний банкет. Кертична робота галицьких об'єдинителів по указу «Варшавского дневника». Перше засідане державної ради. Переговори правительства з більшими сторонництвами. Політика вільної руки. Парляментарні клуби. Торжественне відкрите державної ради. Престољна річ.

Цісарським патентом 26 н[ового] ст[илію] марця 1891 р. скликано нововибраних послів державної ради на нову (XI) сесію шестилітню. Може ще не було до того часу сесії державної ради, на котру була б так звернена бачність усіх і в Австрії і за границею, як тоді. Тогочасна державна рада вийшла з виборів, розписаних раньше, як се звичайно бувало, бо наслідком розв'язаня попередньої ради перед скінченем шестилітньої доби. Тодішній керманіч австрійської політики, міністер-предсідник гр[аф] Таффе бажав найти таку більшість, котра понехала би партійні змаганя, викликувані головно національними потребами і домаганями, а перенята австрійською державною ідеєю, займалася більше народно-господарськими справами і трудилася для дальшого розвитку і зміцнення Австроугорської монархії. Одначе вислід виборів був такий, що правительству насувалися поважні перепони до утвореня необхідної для лагоди державних справ більшости.

Коли ж всі інші народи заступлені в державній раді звернули свою бачність на неї, то тим більше українське населення Галичини і Буковини, а особливо освічена его верства вижидала нетерпеливо почину єї

діяльності. Се бо був перший случай від почину конституційної доби в Австрії, що наш нарід вислав до державної ради свідомих і щирих народовців або таких, котрі станули на основі національної і політичної програми, проголошеної п[ослом] Романчуком в галицькій соймі 25 листопада 1890 р. і сю програму признали єдино можливою, відповідною і корисною для українського народу в Галичині і в Австрії. Невелике було число руських послів, вибраних до держ[авної ради] (7 з Галичини а 1 з Буковини)¹⁾, отже не можна було манитися великими надіями, щоби їх голос у загальнім числі тодішньої посольської палати (353) міг багато заважити. А все ж таки можна було сподіватися, що голос їх в розправах при ріжних нагодах причиниться до проясненя нашої народної справи, про котру і правительство та Корона і інші народи Австрійської держави не мали не тільки ясного погляду, але майже нічого не знали. Не легка отже була задача нововибраних послів, з-поміж котрих я, о[тець] Брилинський, Підляшеський і д[окто]р Василь Волян (з Буковини) вперше вступали на посольське поле, Романчук і Телішевський були доси соймовими послами, а тільки о[тець] Мандичевський і Охримович послували вже перед тим і до сойму і до державної ради. Успіх сего представництва нашого народу був отже зависимий від того передовсім, як уложаться відносини поодиноких сторонництв в посольській палаті і їх становища супроти правительства, а відтак від однодушного поступованя, від пильности, умілости і хисту поодиноких руських послів і від кермованя їх політикою. Щоби обговорити тодішне політичне положене, становище супроти правительства і сторонництв а також організацію клубу та політичну тактику, запросив предсідник соймового клубу послів-народовців, п[осол] Романчук усіх новообраних послів руських на нараду до Львова на день 6-го цвітня 1891 р. Вправді, сі послы мали свободу щодо становища в новій посольській палаті, бо парламентарне положене тогочасне витворилося без їх участі, все ж таки політичне положене в Галичині, витворене проголошенем програми з 25 листопада 1890 в галицькій соймі определяло вже до певної міри їх політичне становище в державній раді. Окрім сеї програми вказували послам напрям їх політики спільний маніфест клубу соймових послів-народовців, заява руського єпископату і політичного товариства «Народна рада», збори «Народної ради» з рефератом п[осла] Романчука (26 н[ового] ст[иля] грудня 1890 р.), наостанку Відозва головного комітету виборчого, зложеного з тих самих трех поважних

¹⁾ В попередній посольській палаті було 5 руських послів: Охримович, Мандичевський, Сінгалевич, Озаркевич і Ковальський (сей останній був членом консервативного клубу гр[афа] Короніного), піддержуваних краєвим правительством при виборах на основі порученя митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича (задля того звано їх митрополитальними послами). [— Ол. Б.]

чинників (соймових послів, єпископату і представників «Народної ради»), котрі по закриттю галицького сойму видали спільний маніфест до народу. Всі ті маніфестації одобрили виборці і виявили се найвиразнійше тим способом, що д[ня] 2 марця віддали заступництво справ народу нашого і політичний провід кандидатам Головного виборчого комітету руського.

На сю нараду 6-го цвітня явилися всі нововибрані послы окрім о[тця] Мандичевського, Охримовича і д[окто]ра Воляна. В сій нараді взяв участь jako гість, член кр[айового] виділу д[окто]р Д.Савчак. П[осол] Романчук пояснив зібраним тогочасне політичне положене, а по довшій розправі над выводами п[осла] Романчука ухвалено: утворити окремий, самостійний «Руський клуб», а до наконечного уконституованя клубу, відложеного до відкриття державної ради у Відні, поручено провід п[ослу] Романчукови, а секретарство п[ослу] Телішевському; обговорено становище клубу руського супроти правительства й інших сторонництв парламентарних; уложено поділ праці межі поодиноких послів і признано потребу повної однодушности межі членами клубу. Мені поручено дбати головно про шкільні і просвітні справи.

Д[окто]р Волян, перший руський посол вибраний з Буковини, в переїзді до Відня, заявив при зустрічі п[ослу] Романчукови, що в наших народних справах буде все поступати згідно з галицько-руськими послами, але щодо вступленя до «Руського клубу» не сказав нічого рішучого а відтак вступив на основі зобов'язаня даного правительству, до клубу гр[афа] Гогенварта (в котрім засідав разом з румунським послом Буковини Лупулом). Опісля однак, як дальше викажу, пособляв змаганям галицьких москвофілів, значить ішов наперекір народній програмі п[осла] Романчука.

День перед згаданою нарадою послів до держ[авної] ради львівська громада народовців прощала виїзжаючих до Відня на сесию представників нашого народу, замешканих у Львові, бенкетом, в котрім взяло участь більш 60 осіб. Настрій сего збору був щирий, сердешний і поважний. В краснорічивій промові, звернений до послів Романчука і Барвінського, зазначив проф[есор] д[окто]р Омелян Огоновський, голова «Просвіти», радість русинів, що діждали щасливої хвилі, виправляти до Відня заступниками народу в державній раді таких людей, котрі твердо стоять на національній основі, знаних народолюбців-народовців, заслужених своїми трудами для народу. Бесідник вказав на се, що становище руських послів в державній раді не буде легке, але іменем зібраних висловив їм повне довір'є і надію, що будуть достойно заступати справи українського народу, бодро боронити его прав, сміло обставити за его потребами та що їм змаганя не остануть без успіху і підніс тоаст в честь послів-народовців у руки п[осла] Романчука.

П[осол] Романчук у відповіді на сю промову зазначив, що становище руських послів буде трудне не тільки супроти правительства й інших сторонництв парламентарних, але й супроти самих русинів. Передовсім число руських послів (7) незначне, а тактика їх в порівнянню з давнішою опозиційною тактикою у соймі буде мусіла стати инакшою, вижидаючою. А вже ж відома річ, що опозиція сама собою річ лекша і популярна, навіть тоді, коли не приносить не тільки ніякого хісна, але навіть шкоду. Люди ворожі нашій народній ідеї не понехають понижувати послів-народовців, а може навіть і між народовцями найдуться люди, котрі будуть вимагати від послів неможливих і неосяжних річий, що вимагають більше сили і впливу, як може виявити «Руський клюб». Тим-то в підмогу руським послам у боротьбі за народні права і потреби повинна стати вся народолюбива Русь і піддержувати їх змаганя своєю всесторонньою діяльністю. Всі наші народні товариства, кожде в своїм обсягу діланя, можуть віддати великі прислуги народній справі.

Після сеї промови забрав і я слово та вказав на необхідну потребу політичної організації русинів, котра повинна стати підвалиною нашої народної сили.

Якже ж приготовлялися наші галицькі об'єдинителі зустрінути відкрите нової сесії державної ради? Принявши на себе задачу, спиняти розвиток і поступ української народної ідеї та культурний під'єм нашого народу, ішли вони дальше вибраною від проголошення програми п[осла] Романчука дорогою найпоганійшої лайки, безосновних наклепів з завзятем посуненням до божевільності. В сій кертичній роботі ішло навперейми «Слово» під кермою Венедикта Площанського з «Проломом» під кермою Остапа Маркова, котрий переоголомом відбував ріжні метаморфози в «Червону Русь», «Галицкую Русь», «Галичанинъ». Станувши раз на становищі запереченя української народности, яко самостійної і окремішньої від польської і московської, під прапор російських об'єдинителів, наші галицькі москвофіли ішли по їх указу і проводили серед нашого суспільства розкладову роботу. «Варшавській дневникъ», в котрім відбивався відгомін змагань російських об'єдинителів і вказівки для наших домашних москвофілів, подав зараз після скликаня державної ради на нову сесию знаменну вість, що «Русская рада» висилає відпоручників до молодочехів, щоби вони тепер стали заступниками Галицької Русі, бо вона нібито немає ні одного справдешнього представника в державній раді, а в дійсности, що галицькі «об'єдинителі» не мають ніякого представника. Чи такі відпоручники «Русской рады» їздили до молодочехів у Відень, не знаю, одначе що иншою дорогою зверталися до них, мав я нагоду після поїзду до державної ради впевнитися. Молодочеській посол д[октор]

Едвард Греґр, член кр[айового] віділу і референт здоровних справ, котрий був моїм близьким сусідом на місцях в посольській світлиці, звернувся до мене з запитанєм з просьбою о пояснене, хто се о[тець] Красицький, від котрого він дістав протест проти мого вибору. Я пояснив д[окто]рови Е. Греґрови, що о[тець] Йосиф Красицький є приходником у Дернові, в Каменеччині, а в р[оки] 1873–1879 був послом з Брідсько-Каменецького округу в державній раді. – «А! тож тодішні руські послы держали одну руку з німецькими централістами!» – відповів на се д[окто]р Греґр. – «То се піде до коша!» Легко зрозуміти се, що д[окто]р Греґр дав нашим галицьким об'єдинителям таку різку відправу на адресу о[тця] Красицького, коли пригадаємо, що руські послы того часу, коли між ними був також о[тець] Красицький піддержували німецьких централістів, супроти котрих вели боротьбу всі австрійські слов'яни (чехи, словінці, хорвати) окрім поляків, що також накладали з німцями, а за те дістали в Галичині польський язык в урядах і школах і всю верховладу над русинами. А вже ж і чехи не були такі скорі помагати русинам, бо свого часу, коли ще о[тець] Качала засідав у державній раді і звертався до провідника чеського д[окто]ра Ріґера о пособлюванє нашим домаганям, одержав від него відповідь: «Помагайте собі самі, бо ми вам помогти не можемо», а чеська «Politik» містила або дописи поляків нам неприхильні, або черпала свої інформації з польських дневників, а наші відзиви промовчували.

Таким способом із залицянь галицьких об'єдинителів нічого не вийшло так само, як із залицянь наших радикалів, котрі віддавалися в опіку д[окто]рови Кронаветерови або Пернерсторферови, котрі і рота не відчинили за нашими справами та кривдами. Чехи добре собі се затямили, що вибрані з підмогою Шомер-Ізраеля послы «Русской рады» в 1873 р. були сліпими орудями німецьких централістів і голосували проти відчитаня чеської деклярації, коли чехи не хотіли вступити до державної ради, а за те дістали концесию на «Рольничо-кредитное заведеніє», що опісля руйнувало наших селян і господаркою Міхалків, Хувесів та Павенцьких само провалилося. Чехи бачили се й опісля, що гофрат Ковальський засідав у клубі німецьким гр[афа] Короніного. Тим-то тільки деколи загорілий чеський москвофіл д[окто]р Вашаті говорив про «galizische Russen» і «russische Bezirke in Galizien»¹⁾, але тільки, щоби австрійському правительству кинути піском в очі, бо коли розходилося о підвишку меліорацийного фонду для Галичини кликав: «Wir geben nicht unsere Millionen für Galizien!»²⁾ та про все те ще буде сказано дещо більше опісля.

¹⁾ «Галицьких росіян» і «російські райони в Галичині» (нім.). – Ред.

²⁾ «Ми не дамо Галичині наших мільйонів!» (нім.). – Ред.

Дня 9-го цвітня зібралася державна рада на перше засіданє, котре мало тільки формальну ціху. З того часу почався живий рух між усіма сторонництвами, щоби зорганізуватися в клуби. Руські послы утворили, як уже було постановлено на львівській нараді з 6-го цвітня, окремий «Руський клуб» («Ruthenen Klub»)¹⁾, до которого крім п[осла] Романчука яко голови війшли: Барвінський, Брилинський, Мандичевський, Охримович, Підляшецький і Телішевський (д[окто]р Волян вступив до клубу гр[афа] Гогенварта). Парляментарне положене з самого почину сесії було вельми замотане і непевне, а до сего причинився передовсім вислід виборів в Чехах і на Моравії, в котрих майже зовсім перепали старочехи а їх мандати захопили молодочехи з виїмкою кількох, а крім того і деякі послы чеські, що стояли при старочеській програмі, перейшли в молодочеський табір, як, напр[иклад], д[окто]р Троян, про котрого «N[eu]e fr[ei]e Presse» жартовливо писала: «der alte Trojan (він був уже підхожий віком), der jung geworden ist»²⁾, – він став головою молодочеського клубу («Klub neodvislých poslanců českých»)³⁾, зложеного з 35 членів. Члени чеської великої власности земельної війшли до клубу Гогенварта «Klub der Konservativen»⁴⁾, котрий числив 72 послів, а головою его був гр[аф] Гогенварт, а недобитки старочехів вступили до Моравського клубу (10 членів), котрого головою був д[окто]р Мезнік. Такий вислід виборів в Чехах і на Моравії розбив т[ак] зв[аний] желізний перстень (парляментарну більшість) попередньої держ[авної] ради, зложений з «Польського кола», старочеського клубу і «Клубу гр[афа] Гогенварта». Тепер, отже, гр[аф] Таффе був приневолений робити змаганя до витвореня нової більшости парляментарної. А позаяк молодочехи війшли до посольської палати яко боєве сторонництво, що повалило уложені під опікою гр[афа] Таффе віденські пунктації між старочехами і німцями, і станули в рядах різкої опозиції, отже треба було для «Польського кола» і «Клубу гр[афа] Гогенварта» приєднати третього союзника, щоби тим способом зложити парляментарну більшість. Найчисленнішим клубом був тепер клуб з'єдиненої німецької лівиці («Vereinigte Deutsche Linke»)⁵⁾ зложений із 109 послів, котрого предсідниками були бар[он] Хлюмецький, д[окто]р Гайльсберг і бар[он] Пленер.

З'єдинена німецька лівиця готова була залишити опозицію, котру вела в попередній сесії з умовою, щоби в склад більшости парляментарної входило окрім лівиці «Польське коло» (57 послів з презесом Яворським)

¹⁾ «Русинський клуб» (нім.). – Ред.

²⁾ «Старий Троян...який став молодим» (нім.). – Ред.

³⁾ «Клуб незалежних чеських послів» (чех.) – Ред.

⁴⁾ «Клуб консерваторів» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «Об'єднані німецькі ліви» (нім.). – Ред.

і клуб ліберального центра зложений з 13 послів, котрого предсідником був гр[аф] Короніні, значить отже, що німецька лівиця не хотіла допустити до парляментарної більшости клубу Гогенварта, зложеного з 72 членів. Сему змаганю німецької лівиці оперся одначе Яворський, презес «Польського кола» і заявив, що «Польське коло» не може обминати інших сторонництв, котрі давнійше творили т[ак] зв[ану] «правицю», а іменно «Клуб гр[афа] Гогенварта»¹⁾, з котрим его в'яже спільна оборона автономічних засад і згідне з ним поступоване протягом 12 літ парляментарної діяльності.

Супроти такого парляментарного положення не оставало нічого иншого, як т[ак] зв[ана] «політика вільної руки», себто кожде сторонництво застерегало собі свободу рішання в двоякім напрямі, себто, якщо до предметової оцінки внесень і правительственних предлог, поданих державній раді, так і щодо оцінки їх із становища сторонництва і політичного положення. А що парляментарні сторонництва застерegli собі вільну руку, не могло отже бути мови про утворене парляментарної більшости. В кожній отже справі правительство було приневолене порозуміватися і торгуватися з численнішими клубами, щоби собі здобути і обезпечити більшість для своїх предлог. Таке порозумінє мало переводитися при кожній даній нагоді, а тим способом і «Руський клуб» лишив собі і вільну руку, бажаючи в *національних справах* осягнути полагоду потреб українського народу в Галичині. Наслідком такого порозуміння вийшли руські послы до важніших комісій, а іменно: *Барвінський* до петиційної, *Брилінський* до господарської, *Мандичевський* до економічної, *Охримович* до желізничої і промислової (крім того яко секретар посоль[ської] палати входив у склад бюро парляментарного), *Романчук* до адресової і бюджетової, *Підляшецький* до правничої, ветеринарнійної і до комісії для карного закона, *Телішевський* до легітимацийної, і до комісії належитостий, д[окто]р Волян до ветеринарнійної.

Дня 11-го цвітня відбулося торжественне відкрите сесії державної ради в цісарській палаті о год[ині] 12-ій в полудне у великій престольній витальні. Довкола палати розставлена була пікета гусарів, в підвір'ю почесна сторожа зложена з баталіону піхоти з музикою. Перед 12-ою год[иною] заповнилася величава витальня престольна украшена гобелінами членами палати вельмож по правім, а послами по лівім боці¹⁰¹. Проти входових дверей стояв цісарський золочений престіл, над ним багровий балдохин із струсовими перами, а перед ним золочений столик. Побіч

¹⁾ «Клуб гр[афа] Гогенварта» складався з трех поменших груп: т[ак] зв[аних] консервативно-клерикальної (головно німців з західноавстр[иських] країв, італійців і чеської шляхти), південних слов'ян (хорватів і словінців) та румунів (між ними і д[окто]р Волян). [- *Ол. Б.*]

престола уставилася цісарська гвардія в живописних строях угорських і австрійських рицарських з витягненими мечами. Бічні ложі заняли дипломатичні представники, а трибуни публіка. З ударом 12-ої години на знак даний майстром церемонії війшов цісар з двором. Попереду ішли міністри з президентом, відтак архікнязі, а за ними найвисші достойники двора в двірських строях і з емблемами своїх урядів. За ними війшов цісар в уніформі полного маршалка, оточений капітанами гвардії і в тій хвилині розляглися у витальні оклики «Hoch!», в усіх церквах задзвонили дзвони а почесна компанія дала салови. Коли цісар вступив на естраду, оточену найвисшими достойниками Двора, заняли архікнязі становища правобіч а міністри лівобіч. Опісля цісар, накривши голову генеральським капелюхом, засів на престолі, а прийнявши від міністра-предсідника списану престольну річ, відчитав її звучним голосом. В двох місцях, де була бесіда про безпеку світового мира і при відклику до терпимости поміж сторонництвами, роздалися з-поміж членів державної ради оклики: «bravo! šlava! славно!» По відчитанню річи престольної, вернув цісар із своєю свитою з витальні до своїх світлиць з походом достойників тим самим ладом. При відході цісаря розляглися оклики: «Hoch, živio, niech žuje, mnogaja lita!»

Змісту престольної річи вижидали члени державної ради, а також політичні круги з великою цікавостю з оглядом на неясне політичне положене.

Престольна річ своїм змістом відповідала зовсім програмі тодішнього австрійського правління, висказаній 25-го н[ового] ст[илію] січня с[ього] р[оку] при нагоді розв'язання державної ради. Провідною гадкою сеї річи було спонукати (XI) сесію ради державної до економічних реформ, і тому справедливо назвали її деякі дневники *програмою праці*, до котрої переведеня Монарх звивав народних заступників австрійської держави. Як австрійське, так і заграничне дневникарство повитало престольну річ з великим вдоволенем тим більш, що вона заповідала на довші літа європейський мир, котрий дасть спромогу перевести в жите сю програму праці, відповідну потребам всіх народів австрійської держави. І нашому українському народови переведене заповіджених реформ могло принести немалу пільгу в економічнім положеню. Уладжене відносин поміж підприємцями та їх робітниками могло довести до вирівняня соціальних противностей. Наші дрібні промисловці могли б тоді відотхнути живую надію на заповіджені змаганя для підмоги і розвитку дрібного промислу. Розширене безпеки робітників на случай нещасливих пригод на дальші круги нашого суспільства і обов'язкова безпека нерухомого майна, що вже порушено і в соймі краєвім, могла би запобігти економічній руїні

нашого селянства, а спілкова організація рільників неперечно могла б подвинути підупавшу в останніх часах рільничу верству, сю підвалину цілої держави. Не менше й усунене доволі ще закоріненого п'янства могло б причинитися до матеріального і морального піднесеня нашого народа, а реформа податкова і справедливий розклад тягарів були для него давно вижиданою пільгою. Чималу вагу задля економічного подвигнення нашого народу мало приобіцяне помножене меліорацийного фонду для регуляції рік і гірських потоків, котрі в нашім краю стільки приносять шкоди, а також розширене і доповнене залізничої сіти, удержуване залізниць і реформа тарифи особової і таврової. Можна було сподіватися, що при віднові торгових договорів також дасться здобути деякі пільги для нашого краєвого промислу і господарства.

Була се отже багата програма економічного і суспільного законодавства, викликана сучасними потребами і духом часу, а щаслива поагода і переведене сего законодавства могло було запобігти соціяльним переворотам і катастрофам. Престольна річ висунула отже відповідно духови часу на перше місце парламентарної діяльности економічні задачі.

Одначе тим не вичерпала вона цілої програми праці тодішньої сесії парламентарної. На полі прилюдних наук заповідав Монарх також важні зміни, іменно реформу правничих і медичних студій, а для нас русинів подав вельми вірадну вість про заведене медичного виділу в львівськім університеті, що подало спромогу убогій нашій молодежи віддаватися медичним наукам¹⁰². До того можна було сподіватися, що на медичний виділ у Львові будуть покликані наші земляки-професори, котрі здобули собі добру славу в науковім світі лікарськім і були окрасою університетів в Празі й Інсбруку. (Д[окто]р Іван Горбачевський і д[окто]р Борисикевич).

Також мала бути, по мисли престольної річи, переведена нова кодифікація карного закона і процедури цивільної і карного процесу, відповідно сучасним потребам економічного житя.

Окрім сего многоважного матеріялу закондатного, котрий доторкувався прямо потреб та інтересів також нашого народу, згадувала престольна річ ще про многі справи економічні для нас подальші. Деякі дневники відказали престольній річи політичної ціхи, позаяк Монарх відкликывався до патріотичної саможертви всіх партій, щоб партийні змаганя не спинили поагоди сих важних в престольній річи вказаних задач. Сим, справді, усувала престольна річ всі національно-політичні, і сповідні і державноправні питання з тодішньої ради державної, одначе не вимагала, щоби поодинокі партії зрікалися своїх ідей і переконань. Розходилося отже тільки о те, щоб сі питання *наразі* уступили на друге місце, поки не будуть перше поагоджені великі суспільно-політичні і культурні задачі

держави, котрих метою моральний, духовий та економічний гаразд народів австрійської держави на основі конституційної рівноправності.

Одно місце, де виразно натякнено про німецько-чеську угоду, показувало наглядно, що тодішне правління не виключало з своєї програми і політичних справ та бажало довести до ладу сю угоду. Навіть орган молодочеський впевняв, що молодочехи не будуть робити перепон правліню, оскільки воно дбатиме про злагоду супротивностей. Так само і руські послы не могли бачити добра для своєї національної рівності в викликуваню національно-політичних суперечок. Невелика тільки частина національних справ, котрі дотикали нашого народу, припадала на обсяг діляня ради державної, і можна було мати певну надію, що сі потреби найдуть підмогу не тільки послів «Польського кола», але й у більшості державної ради, а дещо буде полагожене адміністраційною дорогою. Тим більших успіхів сподівалися послы на економічнім полі для нашого краю при згіднім поступованю всіх послів галицьких, а обопільне довіріє послів обох народів не могло остати без впливу на діяльність сесії краєвого сойму, котра повинна би була поладити національні потреби русинів і перевести *modus vivendi*¹⁾ обох народів українського і польського в Галичині. Тим тільки способом мав би галицький сойм розв'язані руки до переведеня економічних задач краєвих, котрі дух часу висував невмолимо вперед. Славний Гамбета вирік свого часу в Марсилії і в Бельвіль сі пам'ятні слова: «Два роки правління є луччі і для поступу свобідної думки успішнійші, як п'ятдесят літ світлої опозиції». Сі слова можна було приложити до тодішнього становища руських послів, котрі покинули думку сліпої, бесхосенної, хоч на око шумної і для многих русинів вельми принадної опозиції, а бажали поступати дорогою обопільного порозуміння з послами польської народности.

22. Почин моєї посольської діяльности. Потреба опізнаня з відносинами в посольській палаті та з міродатними чинниками. Предсідники палати і визначнійші, впливові єї члени та загальна єї ціха.

З почином першої моєї діяльности парламентарної вважав я необхідною справою, ознакомитися із складом поодиноких сторонництв в посольській палаті і головними їх представниками, а крім того з членами тогочасного австрійського правительства і референтами в міністерствах, особливо ж з тими, до котрих треба було мені звертатися задля здійсненя сих задач, вгорі наведених, котрі я вважав своїм посольським обов'язком. Та окрім особистого знаомства з міродатними кругами і личностями,

¹⁾ «Спосіб життя» (лат.). – *Ред.*

треба було збирати потрібні матеріали для наведених вгорі задач, котрих я піднявся, і приготовлятися на той час, коли в наших справах доведеться забрати слово. Найвідповіднішою нагодою, представити наші потреби і домагання, була розправа над державним бюджетом, внесеним в посольський палаті правительством, котра мала відбутися в сій першій сесії. Треба було отже розглянути сю об'ємисту правительственну предлогу, роздивитися в ній, оскільки правительство узгляднило в ній потреби нашого народу, щоби вказати на се, чого нам недостає, чого ми приневолені домагатися для успішного національно-політичного, культурного і господарського розвитку нашого народу в Австрійській державі. А що я був новиком на парламентарнім видні, мав я на тямці народну пословицю: «Будь добрим послухачем, а станеш добрим оповідачем». Тим-то я пильно приглядався і прислухувався в сій роботі, всім розправам та в сій діяльності в посольській палаті і в комісіях, особливо в бюджетовій комісії (зложеної з 36 членів), котра була неначе б мініятурою посольської палати, підготовляла найважніші державні і народні потреби і справи для рішення в повній палаті і була доступна і для послів, до неї неналежних, яко послухачів. Окрім того брав я пильну участь в засіданнях петиційної комісії, котрої я був членом, де впливали петиції з усякими домаганнями з поодиноких країв і з Галичини, де і мені приділювано різні петиції до реферату в комісії, а відтак на повних засіданнях палати. Засідання «Руського клубу» відбувалися також часто для обговорення наших народних потреб і домагань і для наради над нашим парламентарним становищем і поступованем. Сумлінне виконуване посольських обов'язків вимагало отже чимало часу і тому хоч мав я родинні обов'язки, був я приневолений весь час весняної літньої сесії аж до її покінчення проводити у Відні, не виїзжаючи до Львова. Від службових обов'язків учительських в педагогічній семінарії був я звільнений як і інші послі-учителі на весь час послованя на основі розпорядку міністерства просвіти.

Посольську діяльність розпочав я за президентури *д[окто]ра Франца Смольки*. Віце-президентом першим був *д[окто]р Йоган Хлюмецький*, а другим *д[окто]р Теодор Катрайн*.

Д[окто]р Ф. Смолька мимо свого підхожого віку (уродж[ений] 1810 р.) був ще доволі черствий і витревалий, а при тім супокійно та безсторонно кермував обрадами в посольській палаті, в котрій між усіма сторонництвами заживав великого поважання. Походив він із спольщеної чеської сем'ї, поселеної в Галичині (нині є чимало тої назви чехів у Празі) і був адвокатом у Львові. Вже в молодих літах станув він на чолі демократичного руху, за політичну агітацію був засуджений на кару смерти, опісля 1847 р. помилуваний, але втратив докторський степень. В 1848 р. станув

знов на чолі революційного руху, котрий бажав він звернути на законну дорогу. Вибраний до конституючого державного сойму у Відні в 1848 р. став его віце-президентом а від 20 жовтня 1848 р. президентом аж до его розв'язаня в Кромержіжі. Після того вернув до Львова до адвокатської практики, а від 1861 р. був представником м. Львова в галицькій соймї і астр[ійській] держ[авній] радї. В 1881 р. (14/3) вибрано его президентом посольської палати і тоді одержав достоїнство тайного радника, котре приняв з услів'єм, що буде міг ходити в контуші замість золоченого мундуру тайного радника. Він був справдешним демократом і висказав знаменні слова: «Перше повинен нарід мати спромогу національно жити, а тоді доперва може стати вільнодумним». Безсторонним береженем повної свободи слова здобув він собі високе поважанє і любов усіх стороництв в палатї, одначе коли сам в останних роках своєї президентури замітив, що деякі послї надуживають сводоби слова беззмістною балакливою, а до того послугуються неприличними зворотами або ненавистію партійною, заявив він раз з питомим ему гумором: «Передовсім робота, а відтак забава». Все ж таки ще за его президентури навіть найзвичайніші крикуни тільки вряди-годи виходили поза межї приличности і зважали на слово президента, котрий в рідких тільки случаях був приневолений візвати бесідника до порядку (Ordnungsruf). Не забуду тої хвилі, коли д[окто]р Смолька візвав німецького народовця Прадого (купця з Райхенбергу), що опісля був німецьким міністром національним, за его невідповідні приличности і парламентаризмови вислови до порядку, що зробило глибоке вражіне в палатї. Бесідник приняв се вельми смирно, коли опісля з того часу, як війшли до палати послї 5-ої куриї (в 1897 р.), на таке візване до порядку (тоді вже часто повторюване), многи бесідники відповідали ще неприличними глузованяма на адресу президента. Одначе німецька лівиця бажала конечно, яко найчисленніше тоді сторонництво в палатї, бачити на становищі президента свого члена, бар[она] Хлюмецького і коромолами довела до того, що д[окто]ра Смольку приневолено уступити із сего становища і 17 марця 1893 р. зробити місце першому віце-президентови бар[ону] Хлюмецькому. Д[окто]ра Смольку покликано до палати вельмож, одначе він не переступив єї порога, а вернув до Львова з почесною річною вислужениною 7200 гульденів, до котрих Галичина докладала 3000 р. Сї гроші обертав він головно на насипи пам'яткового кургана люблинської унії («Kopiec unii lubelskiej»), а сам возив також тачками пісковату землю на гору (на Замковій горі у Львові) і, як я чув від деяких людей, мав видати на сю ціль около 80000 гульденів. Курган сей однак показався не зовсім тривким ділом, бо насипаний з пісковатої землі при кожній більшій тучї розлазився¹⁾, а морального успіху не осягнув

¹⁾ Літом 1907 р. усунулося ціле північне збочє кіп[на]. Д[окто]р Б. Барвінський.

зовсім, бо коли в 1869 р. у Львові поляки обходили 300-літній ювілей люблінської унії, і почали сипати сей курган, написав львівський дописець до краківського «Czas-u»: «wolałbym unię bez Korca, aniżeli Kopiec bez unii»¹⁾. І справді, висловився влучно бо українські народовці не тільки не брали участі в сім святкованю, але видали брошуру в німецькім язичі для розповсюдження предметового і справедливо історичного погляду про люблінську унію п[ід] заг[оловком] «Protest der ruthenischen Nationalen gegen die allenfällige Deutung der sogenannten Lubliner Union als eines rechtlich zu Stande gekommenen Aktes, veröffentlicht anlässlich der 300 jährigen von den Polen in Lemberg zu veranstaltenden Gedenkfeier. Lemberg aus der Stauropiguischen Institutsdruckerei Verleger Boromir Navolski. 1869, 8°, 40 стор.»²⁾ Сю брошуру безіменно видану, написав редактор «Мети» *Ксенофонт Климкович*.

В 1888 р. обходив д[окто]р Смолька 40-літе першої своєї презиндетури і тоді всі сторонництва зложили ему з тої нагоди вельми сердешні привіти, подібно також і при его уступленю з президентури в 1893 р. Тоді також уставлено в атріум парламенту пам'ятниковий его бюст з білого мрамору. З нагоди 80-літних уродин (в 1890 р.) складали д[окто]рови Смольці, котрий жив собі спокійно у Львові, соймові товариші свої бажання і я також явився тоді з пок[ійним] Ксенофонтом Охримовичем у него, чим він вельми урадувався. Львівський дописець «N[eu]e fr[ei]e Presse» д[окто]р Йоллес просив мене тоді, щоби я прохав д[окто]ра Смольку написати якийсь афоризм для сего дневника. Д[окто]р Смолька відповів на се проханє д[окто]ра Йоллеса з усмішкою: «Niech napisze, że chcieli mnie powiesić, ale im się to nie udało!»³⁾

Д[окто]р Смолька був неперечно найбільшим польським політиком XIX ст., писав також політичні розвідки «Polnische Briefe»⁴⁾ (2 серії), в котрих заявлявся за федеративним устроєм Австрійської монархії подібно, як его товариші парламентарні проф[есор] Ф. Поляцький і д[окто]р Адольф Фішгоф. Коли в 1848 р. вибухла у Відні революція, а ворохобники звернулися з усім завзятем проти міністра війни гр[афа] Лятура, д[окто]р Смолька і д[окто]р Фішгоф намагалися безуспішно заступити гр[афа] Лятура перед роздратованою товпою, котра его повісила на ліх-

¹⁾ «Я волів би унію без кургану, ніж курган без унії» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Протест русинських націоналістів проти можливого тлумачення так званої Люблінської Унії як законно справедливого акту, опублікованого поляками з нагоди 300 річчя свята, влаштованого поляками у Львові. – Львів. Із Ставропігійської інститутської друкарні. Видавець Боромир Навольський. – 1869» (нім.). – *Ред.*

³⁾ «Нехай напише, що хотіли мене повісити, але це їм зробити не вдалося!» (польськ.). – *Ред.*

⁴⁾ «Польські листи» (нім.). – *Ред.*

тарні в подвір'ю давнього міністерства війни (при площі Am Hof)¹⁾. Поляки поставили д[окто]рови Смольці, котрий умер 4 грудня 1899 року, у Львові в листопаді 1913 р. пам'ятник на площі його імені, одначе навіть т[ак] зв[ані] польські демократи ріжних відтінків не тільки не придержуються его вільнодумних поглядів і кличів, але т[ак] зв[ані] народові демократи (всепольаки) прямо заперечують ествоване українського народу і его річчя свята права та накладали і накладають з Московщиною проти самозначеня українського народу. Д[окто]р Смолька був рішучим противником Росії і не хотів виголосити в посольській палаті вимаганої австр[рійським] правительством посмертної згадки з нагоди убийства царя Олександра II 13-го марця 1881 р., чого домагався д[окто]р Рігер і его товариші, а правительство викрутилося із сего немилого положеня тим способом, що приватно заявило, що така промова належить до австр[рійської] делегації.

Першим віце-президентом був бар[он] Йоган Хлюмецький, (ур[одженний] 1834 р[оці] в Задарі) бувший міністер рільництва і торгівлі, дідич з Моравії, назвиська чеського, але переконаня німецьколіберального, член німецької лівиці, брав часто участь в переговорах яко посередник між вірноконст[итуційною] великою власністю а німецькими лібералами та з правительством. В тих переговорах та змаганях німецьких лібералів уважав він себе гамульцем, говорячи: «Як желізничий поїзд не може їхати без гамульця, так кожде сторонництво потребує гамульця». Він брав також участь разом з бар[оном] Пленером у переговорах з гр[афом] Таффе щодо утвореня парламентарної більшости в 1891 р. В керманю розправами в посольській палаті був він предметовим і позволяв бесідникови так довго розводитися, поки сей не зачепив правительства, а тоді був для бесідника доволі строгим. Недосяжні були его промови з президіяльного місця про померших послів і державників, котрим без ріжниці признавав високі прикмети, велике пожертвоване і вірне сповнюване обов'язків. «Jedes Wort aus seinem Munde eine Träne», – говорили про его «Leichenreden»²⁾. Вельми честилубивий, не вдоволявся колишними міністерськими становищами, але перся в президенти палати і усунув д[окто]р[а] Смольку, щоби заняти его місце (1893 р.)

Д[окто]р Теодор Катрайн (1842–1918) щирий і ревний католик, був адвокатом а відтак краєвим маршалком в Тиролю не великої інтелігенції, але правий характер і з вдачі справдешній тиролець. Часто картав німецьких лібералів за яскраві вислови, але при тім сам тоді ставав різким бесідником, боронив гаряче віроісповідної школи і заявляв, що «като-

¹⁾ «При площі При дворі» (нім.) – Ред.

²⁾ «Кожне слово з його уст – це сльоза», «так відгукувалися про його поминальні промови (над покійником)» (нім.) – Ред.

лики не можуть допустити до того, щоби їх вложено в домовину новітньої школи і тому будуть боротися аж до досягнення своєї мети». Видавав в 60-их роках дневник «Tirolstimmen»¹⁾ і сидів у в'язниці за яскраву статтю проти гр[афа] Байста з нагоди овлади італійцями Риму.

Посольська палата числила тоді 353 членів, вибраних з чотирьох курій: I з більшої посілості земельної, II з міст, III з торгових і промислових палат і IV з меншої земельної власності (з сіл і місточок). До правосильності ухвал потреба було прияви найменше 100 послів і понад се число мало коли більше послів являлося на засіданнях. Бували, однак часто случаї, що й конечно потрібну до правосильності ухвал сотню послів доволі трудно було удержати в салі нарад, бо й ті розбігалися то по кулоарах, то по клюбах, пересиджували в писарні, в читальнях, або їдальнях. Отже в хвилі голосованя над якоюсь предлогою предсідник або его заступник скликував послів електричним дзвінком, злученим з клюбовими салями, писарнями, читальнями і з їдальнями і тоді випорожнена в часі деколи скучних розправ саля наповнялася послами. Коли ж відбувалися розправи над дразливими або для правительства важними і пильними предлогами, або коли розходилося о боротьбу поміж поодинокими клюбами і сторонництвами в важних політичних справах, тоді вже не тільки предсідники клюбів і провідники сторонництв дбали про се, щоби присутних у Відні, але й розсипаних по всій державі послів телеграфічно скликати на засіданя, – дбало і правительство, щоби собі запевнити більшість при голосованю. Пильнували сего не тільки провідники сторонництв, котрі піддержували правительственну політику, але й канцелярия посольської палати. Директором канцелярії був вихрист родом з Галичини Генрих фон Гальбан-Блюменшток, в ранзі гофрата а відтак секційного шефа, а побіч него вельми проворним у сім напрямі був Йосиф Купка, архіварний канцеліст, що довів опісля до рангі секц[ійного] шефа. Се були проворні посередники, що вели торги між правительством і послами.

З парламентарних сторонництв визначну ролю відгравало «Koło polskie», хоч числом (57) було менше, чим з'єдинена німецька лівиця (109) і клуб консерватистів (72), позаяк воно рішало своїми голосами, переважувало в голосованю неначеб язичок у вазі. Представлялося воно при всіх відтінках політичних струй і змагань яко одноціла, карна спілка, з котрої тільки деколи посмів виламуватися д[окто]р Леваковський із своїми мрачними, псевдodemократичними змаганями. Головою клубу сего (звали его «regimentarz»²⁾) був Аполінарій Яворський, дрібний дідич із Скваряви, недалеко Львова, з руського роду (его братанич, щирий наш

¹⁾ «Голоси тірольців» (нім.). – Ред.

²⁾ «Регіментарний (заступник гетьмана)» (польськ.). – Ред.

народовець, був судовим радником у Сараєві, тоді, коли я об'їздив Босну й Герцоговину). Не був він ані визначним політиком і бесідником, ані державником, ані великим чоловіком, одначе впливовим чинником в парламентарнім життю, бо умів удержати своєю повагою і самовладою, незвичайною пильністю і точністю єдність «Польського кола» і вихіснувати всяку нагоду для польської справи і користий шляхти. Вірний проголошеній після нещасливого висліду польського повстаня з 1863/1864 р. в галицькім соймі засади: «przy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy!»¹⁾ – піддержував він з «Колом польським» усі т[ак] зв[ані] «державні конечности» і тому політику і тактику «Польського кола» підчиняв висшим порученям. Воля Корони була для него приказом, а ся покірливість виплачувалася щедро «Польському колу». Колишній польський посол *Оржеховський*, справдешній тип повітового політика, висловив був свого часу глибоко обдуману філософію «Польського кола»: «Nie honorowo, ale zdrowo»²⁾ – і се служило провідною гадкою польської політики. Яворський був представником такої тихої опортуністичної політики, він був речником бажань Корони і тим способом осягав реальні добутки для «Польського кола» та вдовольнявся меншими але певними успіхами замість значних але непевних. Бесідником Яворський не був, а обмежався звичайно короткими заявами в імені «Польського кола», коли розходилося о те, щоби у важних справах зазначити своє становище. «Коли встає і промовляє презес «Польського кола», – писала влучно «N[eu]e fr[eu]e Presse», – тоді стає за ним ціле коло», і в тім була тоді сила польського клубу. Він рішучо опирався навіть радикальнійшим змаганям стояловців і довів по чотирьох роках до того, що сецесіоністи покірно вернули назад до кола під его керму. Яворський був типом східногалицького шляхтича і твердим противником всіх змагань до розширюваня прав на широкі верстви суспільства, а так само опирався змаганям руських послів до рівноправности, – уступав тільки під сильним напором правительства.

Заступником предсідника Яворського в польськім клубі був д[октор] *Евзєбій Черкавський*, також руського роду, чоловік незвичайних здібностей. В першій добі своєї діяльности яко краєвий інспектор середних шкіл у Галичині був він могутньою підпорою централістичної германізаційної системи, а відтак став він визначним і головним помічником польської політики, вибраний послом до сойму і державної ради і спільної делегації. На тім становищі був він часто референтом найтрудніших і найважніших предлог, брав участь в кодифікації законів (особливо шкільних) і знаменито вив'язувався з своєї задачі. Промови его не визна-

¹⁾ «З Тобою, пане стоїмо, і стати бажаємо» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Не чесно, але здорово (розумно)» (польськ.). – Ред.

чалися краснорічивістю, але великою основністю і глибоким знанем предмету. Наслідком муравельної праці і важких переживань зостарівся він передчасно, хоч до останку задержав свіжість ума і велику пам'ять. Одначе під кінець его парляментарної діяльності клубові его товариші легковажили его і помітували ним неначе політичним зробком. Раз якось гірко нарікав він передо мною на таке поведене товаришів з кола, котрого політиці присвятив він протягом довшого часу найкрасші свої сили і визначні свої здібности. Жаль мені стало сего старця, вихіснованого спершу німецькими централістами, а відтак польськими автономістами, котрих змаганя супроти нашого народу були взоровані на німецькім централізмі; жаль мені було тих незвичайних здібностей чоловіка, котрі могли в інших обставинах принести багато добра для культурного і національного розвитку того народу, з котрого він вийшов, але задля недостачі національної свідомости та вихованя були принесені в жертві на чужій царині і тому на склоні свого віку зазнав він того, як-то світ платить!

В «Польськім колі» було обмаль визначнійших бесідників, а свої успіхи осягав сей клуб не краснорічивими промовама, а позакулісовими торгами з правительством і провідниками впливових сторонництв. Визначалися між польськими послами все ж таки не тільки яко парляментаристи, але й яко проворні політики *Давид Абрагамович*, д[окто]р *Леон Білінський* (нинішній польський міністер скарбу), д[окто]р *Станіслав Мадейський* (опісля міністер просвіти), гр[аф] *Леон Пінінський*, *Станіслав Щепановський* і д[окто]р *Фердинанд Вайгель*, краківський адвокат.

Окрім тих застав я тоді ще в посольській палаті визначних політиків і парляментаристів, як з лівиці д[окто]р *Едвард Гербст*, б[увший] міністер судівництва в т[ак] зв[аному] «Bürgerministerium», що розпочав свою професорську діяльність на катедрі карного права у Львові, проф[есор] д[окто]р *Беер*, д[окто]р *Коп*, віденський адвокат, бар[он] *Пленер*, д[окто]р *Макс Менгер*, віденський адвокат, чоловік незвичайної начитаности й ерудиції (знав дуже добре польську літературу і нашу історію з німецького перекладу Костомарова «Історії в житєписях»), д[окто]р *Зіс*, проф[есор] геології, з консерватистів гр[аф] *Гогенварт*, гофрат *Лінбахер* з Сольнограду, бар[он] *Діпавлі*, д[окто]р *Ебенгох*, бар[он] *Морсей*, словінці д[окто]р *Шукле* і *Повше*.

Се були останки красшої доби австрійської державної ради, в котрій проявлявся справдешній ще парляментарний настрій, добірна і поважна форма промов, основне обговорюване справи поставленої на дневній черзі, як-небудь часто в партійнім освітленю, а так само остра не раз але приличним ладом ведена полеміка між політичними суперниками. Старий д[окто]р Гербст, *der Paragraphengepanzerte*¹⁾, як его називали задля того,

¹⁾ «Озброєний знанням параграфів» (нім.). – Ред.

що в кожній хвилі з пам'яті наводив потрібні параграфи законів для підтримки своїх висновків, мало коли вже промовляв, але все з питомою йому вдатністю. Світочами погасаючого парламентаризму були бар[он] *Пленер*, котрий з дипломатії перейшов на ниву політики, провідник німецької лівиці, заступник торгово-промислової палати в Егер, і представник централістичного напрямку в німецько-чеськім питанню і гр[аф] *Гогенварт*, б[увший] міністер-предсідник, творець т[ак] зв[аних] *фундаментальних артикулів*¹⁾, вимічених на федералізацію Австрії, а пожегтованих мадярами задля дуалізму, представник країнської великої власности, провідник консерватистів і цілої правиці в посольській палаті та головна підпора гр[афа] Таффе, так що справедливо говорили, що в міністерстві володарем є Таффе, в парламенті Гогенварт²⁾. Пленер, син б[увшого] президента галицької кр[айової] дирекції скарбу і пізнішого австр[ійсько-го] міністра скарбу, побирав науки у Львові, ознайомлений з галицькими, особливо ж польськими відносинами і задля того різкий критик і противник поляків, був перворядним бесідником, але говорив монотонно, так що його промови читані робили красше вражінє, як слухані, хоч за кожним разом мав усе численних послухачів. У своїх промовах обстоював усе верховладу німецького народу в Австрії, поборював завзято змаганя чехів, у скарбових питаннях був різким і строгим критиком (особливо за міністерства скарбу д[октора] Білінського), але не конче щасливим міністром скарбу (в коаліційнім міністерстві кн[язя] Альфреда Віндшгреца). Гр[аф] Гогенварт був державником і політиком глибокого ума, котрий лекше дався зломити, як нагнути і за останне трийцятилітє австрійського державного життя вибивався понад усіх державників і політиків. Не для обниження стійности його політики скажемо се, що політика

¹⁾ Гр[аф] Гогенварт змагав до визволення чехів з-під законодавства держ[авної] ради. Чеському соймові і його постановам мали бути поручені справи чеського королівства, котрі не належали до спільних справ монархії на основі угоди з 1867 р. На чолі управи справ поручених чеському законодавству мав стояти одвічальний перед чеським соймом королівський придворний канцлер. Чеські справи, спільні з іншими долитовськими краями, мали рішатися не в держ[авній] раді, але на конгресі делегації вибраної з країв. Спори поміж краями мав рішати окремий сенат. Се були головні постанови фундаментальних артикулів, котрі видалися великою небезпекою для двох мільонів німців чеських, що могли би бути винародовлені. Признанє Угорщині в 1867 державного становища спонукало чехів домагатися привернення «чеського державного права», а поляки виступили в 1868 р. в *галицькім соймі з резолюцією* про розширене обсягу галицького сойму із домаганням одвічального перед соймом придворного канцлера. [– Ол. Б.]

²⁾ Порівнювали гр[афа] Гогенварта з учителем плавання, котрий держав на линві графа Таффе, а як тільки його пустив, сей потонув (з начерком виборчої реформи Штайнбах. Таффе). [– Ол. Б.]

ним ведена в часі его міністерства, була не тільки его політикою. Після Седану і Версалю¹⁰³ була вона ще більшою konieczністю для Австрії, як після Садови-Кеніггрецу. Покликаний до державної керми бажав він поставити Австрію уладжену на відповідних внутрішнім відносинам національних, політичних і державно-правних підвалинах, одначе міродатні круги не пішли за его діагнозою ані в 1871 р., коли він став предсідником міністерства, ані в 1891 після знехтованя віденських пунктацій, ані в 1897 з порушенем виборчої реформи. Коли після прусько-австрійської війни переведено австро-угорську угоду в 1867 р. (дуалізм – Деак, змагав гр[аф] Гогенварт до децентралізації Австрії і до німецько-чеської угоди, виеднав у Корони рескрипт в справі т[ак] зв[аних] фундаментальних артикулів, котрі в чеських домах переховувано з підписом Гогенварта і коронаційні клейноти за золоченими рамцями. Одначе з'єдиненим коромолам гр[афа] Байста, гр[афа] Андрашого, саського короля і російського амбасадора Новікова повелося повалити гр[афа] Гогенварта а з ним погребати на радість німців і мадярів фундаментальні артикули. Але гр[аф] Гогенварт сим не зневірився, вступив на парламентарну ниву, zorganizував правицю, став єї керманичем яко недосяжний мистець парламентарної стратегії і дипломатії і з того часу володів не тільки правицею, але й парламентом. В генеральнім штабі правиці (т[ак] зв[аний] желізний перстень) засідали такі мужі як Рігер, брати Клям – Мартиніц, Маттуш, – Кляїч (хорват далматинський), два князі Ліхтенштайни, Лінбахер, італіянець Джованеллі і Казимир Грохольський та кн[язь] Юрій Чарторійський. В сім штабі все приготовлялося запопадливо, збиралося голоси для гр[афа] Таффе, звідтам виходили всякі прикази. Гогенварт був знаменитим бесідником, хоч промовляв тихо, але довірно і влучно і тоді панувала тишина, хоч мак сій! Говорив коротко, але ясно, а в полеміці побивав противника не молотом, але дамасценським лезом. Сего зазнали на собі і Гербст і Плєнер, так що не важилися вдруге на зачіпку Гогенварта. Коли по 1891 році желізний перстень правиці уступив місця триножній більшости («Польське коло», клюб Гогенварта, лівіця), а лівіця домагалася укладу спільної програми і організації, опирався він сему домаганю і на нараді з Плєнером (лівіця) і Яворським («Польське коло») заявив рішучо: «Ми консерватисти не положимо голови на гільотину». Тим більше зачудоване викликала злука гр[афа] Гогенварта і его клябу з лівіцею (10 жовтня 1893 р.) для поваленя гр[афа] Таффе за внесену ним виборчу реформу (5-та курия). Се було протисуспільне і протинародне змагане, звернене проти розширення політичної і національної рівноправности, не згідне з его минувиною і цілою его вдачею. При всім тім соціальні демократи несправедливо кидали на него камінем, бо ж він довів до

обниження цензу на 5 гульденів. Хиба сего не могли ему забути, що в міністерстві гр[афа] Гогенварта засідав яко міністер торгівлі знаменитий колись професор економіст д[окто]р Шеффле, автор, між іншими, розвідки: «Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie». Tübingen, 1891¹⁾.

Одначе хоч гр[аф] Гогенварт був консерватистом, був він більш вільнодумним, як сі, що величали себе вільнодумцями, а гнобили свободу, він був справедливим для домагань і потреб інших народів і бачив добро держави і монархії тільки в силі усіх еї частин. Хоч не йшов він ніколи «в народ», мав він зрозуміне для народних змагань, потреб і почувань. Тим-то гр[аф] Таффе бачив у нім свою головну підпору і піддержував его при виборах з сільських громад.

Гр[аф] Таффе був дійсно в скрутнім положеню, бо трудно було вельми зложити в тодішніх обставинах певну більшість парламентарну, необхідно потрібну для успішної законодатної роботи. Правда, що вже в цвітні 1891 р. передове місце заняли в посольській палаті три найчисленніші клуби: «З'єдиноїної німецької лівиці» (108), «Клуб консерватистів» (70), і «Польське коло» (55). Одначе сі клуби вели політику т[ак] зв[аної] «вільної руки», отже не творили певної більшости, на котру правительство могло би все числити так, як се було в попередній сесії, в котрій парлам[ентська] більшість творила т[ак] зв[аний] «зелізний перстень», котрого виконним віділом була «парламентарна комісія» зложена з 17 найвизначніших представників клубів.

Окрім згаданих трех клубів з'єдинилися послі інші в 9 клубах: 1. «Клуб независимих чеських послів» (35), 2. «Клуб німецького національного сторонництва» (20), 3. «Християнсько-суспільний» для господарської реформи (18), 4. «Ліберального центра» (13), «Моравський клуб» (10), «Руський клуб» (7). Поза клубами остало ще 15 послів (т[ак] зв[званих] «диких»).

Здавалося, що справа парлам[ентської] більшости проясниться принагідно в розправі над адресою, котру посоль[ська] палата мала ухвалити яко відповідь на престольну річ цісаря.

Спершу здавалося після розправ в адресовій комісії над начерком д[окто]ра Л. Білінського, що бодай три найчисленніші клуби сближаться із собою, але відтак появилися додаткові внесеня і поправки, що запутали цілу справу і витворили справдешній гордийський узол. Щоби

¹⁾ Після появи сеї розвідки просив я д[окто]ра Шеффле, щоби призволив подати її перекладом в українській мові в «Правді», на що він відписав 21/9 1891 р. ось що: [Лист Шеффле в автографі відсутній – А.Ш.] Переклад почав печататися в «Правді» 1891 р. в жовтневім випуску. «Безперспективність соціал-демократії». – Тюбінген, 1891. (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

вивести посольську палату з тих сутичів у які попала вона з адресою, поставив президент палати д[окто]р Смолька яко найстарший віком, нагле внесене, щоби палата замість адреси дала повновласть президії, висловити монарсі подяку за дбалість про добро народів і зложила заяву непохитної вірности. Се внесене поперли предсідники всіх клубів (п[осол] Романчук від «Руського клубу») і се внесене відтак *однодумно* ухвалено. Се був перший случай, що державна рада за 30 літ естования не відповіла адресою на престольну річ, а се дало многим дневникам привід, жалкувати про занепад парламентаризму. Дійсно, парлам[ентські] сторонництва вважали адресову розправу пригідною хвилию виявити свої політичні, національні і суспільні змаганя і потреби та зазначити своє становище супроти правительства. Остала отже ще нагода се вчинити в розправі над бюджетом, котрий мав бути полагоджений протягом весняної сесії, і тому ся сесія мала особливо для руських послів-народовців незвичайну вагу, бо вперше могли вони в бюджетовій справі обговорити домаганя і потреби українського народу і его становище в державі. Тим-то руські послы приготувлялися до сеї розправи і обговорювали потреби і положене українського народу на своїх клубових засіданях.

23. Становище «Руського клубу» в державній раді, его програма. Комунікат «Руського клубу» в справі відносин до «Польського кола».

З почином парламентарної діяльности з'єдинені в «Руськім клубі» послы по довших нарадах зложили за приводом інших сторонництв посольської палати політичну програму, в котрій прилюдно зазначили своє становище. Сю заяву оповіщено в 118 ч. «Дѣла» з 6 н[ового] ст[илію] червця 1891 р. з наголовком: *«Програма репрезентації руського народу в Раді державній «Руський клуб».*

«Стоячи при засадах, згідних з традиціями руського народу, вже в 1848 р. висказаних Головною радою руською у Львові а в останнім часі в 1890 р. також у галицькім соймі краєвім, послы «Руського клубу» в Раді державній, вірні і прив'язані до своєї руської народности, до віри і обряду своїх батьків, до Австрійської держави і єї динстії, рішучі борці за конституційний устрій і права та свободи ним запоручені, стреміти будуть до національного, політичного, культурного й економічного розвою руського народу, яко окремішньої індивідуальности, особливо ж до піднесеня селянства і міщанства, стояти будуть за повне переведене рівноправности руського народу і за права греко-католицької церкви, і старатися будуть о придбане тому ж народови такого становища в державі, яке відповідає его історичним і конституційним правам, его жертвам і значіню для держави.

Яко заступники сільських громад вони вступатися будуть за піднесення рільництва і дрібного промислу, за рівномірний і справедливий розділ тягарів і податків, за утворення дешевого і догідного кредиту, за практичне устроєне шкіл народних, за удержавлене і подешевлене средств комунікаційних, за видане добрих законів судових, за введене скорого і дешевого поступованя судового, як і взагалі за всі такі реформи, котрі можуть поправити долю селян і маломіщан.

Члени «Руського клубу» бажають мирного і приятного сожитя і співділаня всіх народів і кляс і будуть з їх заступниками трудитися спільно в Раді державній для добра цілої держави і єї народів. А яко заступники Галичини будуть іменно, в припущеню взаїмности, в спільних справах краєвих входити в порозумінє з прочими єї заступниками, зглядно з їх парламентарною репрезентацією.

Члени «Руського клубу» хотять кріпкого і сильного правительства, котре в рівній мірі узглядняє всі народи і кляси, їх права і дійсні потреби, бере в свої руки посередництво межи супротивностями, даючимися вирівнати і хоронить слабшого і гнобленого. Таке правительство вони і готові підпирати».

Ся програма коротка, але ясна і многоважна передусім тим, що опираєся на тих самих підвалинах, які поклав голова «Руського клубу», п[осол] Романчук, задля політично-народної роботи українського населеня в Галичині заявою в галицькій соймі 25 листопада 1890 р. Тим способом переведено зв'язь між соймом і державною радою, спроваджено роботу парламентарних представників нашого народу на одну дорогу, чого доси не було.

В другім уступі витичена мета, до якої руські послы, яко представники сільських громад, змагатимуть і тим способом програма «Руського клубу» відповідає основам престольної річи, вважаючи переведене економічних і суспільних реформ пильною справою для держави і нашого народу. Тим способом «Руський клуб» зазначив, що хоче свої слабі сили жертвувати для спільної роботи, визначеної тодішній сесії держ[авної] ради, не занедбуючи і своїх народних та культурних потреб.

В третім уступі зазначені відносини «Руського клубу» до всіх парламентарних сторонництв взагалі, а особливо до найблизшого ему «Польського кола», яко рівнорядної репрезентації краєвої. «Руський клуб» покладав надію в тім, що «Польське коло» в спільній справі краю і тої держави, котру воно вважало одиноким пристановищем для свобідного розвитку польської народности, із свого боку лояльним поступованем причиниться до скріплення і утриваленя тих мирних відносин між обома народностями в краю, до яких дано почин і положено підвалини в галицькій соймі 25 і 26 листопада 1890 р.

Відносини «Руського клубу» до «Польського кола» пояснені ще виразніше в урядовім комунікаті «Руського клубу»¹⁾, оповіщенім в 118 ч. «Дѣла» з 6 [ового] ст[илію] червця 1891 р., з котрого тут наводимо дословно відповідну частину:

«На засіданню 29-го мая, на котрім були всі члени окрім о[тця] Мандичевського, предсідник клубу звернув увагу послів на урядовий комунікат «Польського кола», згадуючий о поступованю руських послів в держ[авній] раді, а після котрого на засіданню «Польського кола» польські послы висказувалися в спосіб, з котрого би виходило, що руські послы перед виборами прийняли на себе певні зобов'язання щодо свого поступованя в держ[авній] раді. По переведеній розправі, в котрій всі члени клубу забирали голос, рішено одноголосно:

1. Позаяк після урядового комунікату «Польського кола» деякі его члени висказалися в той спосіб, що руські послы перед виборами мали зобов'язатися потреб і домагань руського народу в держ[авній] раді не підносити, тож констатується із сторони «Руського клубу», що подібного зобов'язання *руські послы не давали і давати не могли.*

2. Клуб констатує, що як клуб в цілості, так і поодинокі члени его є цілком самостійні і від нікого, *отже і від «Польського кола» зовсім незалежні.*

3. «Руський клуб» стояв завсідги і стояти буде дальше на тім становищі, що в усіх справах, належних до компетенції держ[авної] ради, має він, як усі інші посольські клуби, зовсім свобідну руку в своїм поступованю, в ставленю внесень і голосованю, але в добре зрозумілім інтересі обох народів, руського і польського, як і цілого краю, лежить тільки то, щоби взаємно не обвинятися з причини поступованя в краю.

У виконанню сеї ухвали поручено предсідникови клубу, щоби зміст її подав до відома презесови «Польського кола».

П[осол] Романчук подав се до відома презесови «Польського кола» і тим способом прояснилися обопільні відносини обох галицьких клубів у держ[авній] раді.

Наостанку зазначає «Руський клуб» у своїй програмі становище супроти правительства і обіцяє підпирати таке правительство, котре буде в рівній мірі узглядняти права і дійсні потреби всіх народів і клас, отже і руського народу. Сею постановою зазначив «Руський клуб» прихильно-

¹⁾ На домаганє нашого суспільства почав «Руський клуб» за приводом «Польського кола» видавати для освідомленя суспільства із справами парламентарними комунікати із своїх засідань, хоч сего не робив тоді ніякий инчий клуб, вважаючи справи обговорювані в клубі – внутрішньою справою. [– Ол. Б.].

вижидające становище супроти правительства, застерігаючи собі в противнім случаю вільну руку перейти до опозиції.

В ч. 10–12 «Народа» з 1891 р. виступив І. Франко з критикою «Програми руського клубу» (стор. 189–191). В своїх розумованях виходить він з хибного зовсім становища, що «Програма руського клубу» була зовсім непотрібна, «бо угодовці мали вже перед тим програму, проголошену Романчуком для всего руського народа (в соймі 25 лист[опада] 1890 р.), то вона повинна би вистарчити для «Руського клубу», хоч ся в дійности не була програма, а заява основних тільки засновників, яких народовці в Галичині мали би придержуватися. І тоді й з радикального боку докорювано п[ослу] Романчукови, що ся соймова заява, котру звичайно суспільство називало програмою, не подає справжньої програми політичної діяльности народовців. Руські послы на першій своїй нараді у Львові, перед виїздом на сесію держ[авної] ради, не вважали соймової заяви п[осла] Романчука програмою і тому поручили йому уложити програму для клубу, котру І. Франко піддав критиці.

Коли ж ся програма «Руського клубу» була ухвалена послами і оповіщена, тоді вже І. Франкови вистарчала т[ак] зв[ана] «програма» з 25 листопада 1890 р., а дійсна програма «Руського клубу» видалася непотрібною, бо по його думці, як він каже, «о кілько знаємо практику парламентарну, клуби парламентарні, яко тіла тимчасові, що тривають найбільш 6 літ, не ставлять ніяких широких політичних програм, а тільки, о кілько вони є впливом певної партії, покликаються в своїх заявах на загальну програму своєї партії». Тим зложив І. Франко доказ, що таки не знав добре парламентарної практики, бо всі клуби парламентарні мали свої ухвалені *програми*, крім того навіть статuti (установи), котрих члени клубу були обов'язані строго придержуватися. На доказ сего наведу в дальших частинах сих споминів *програму й установи «Слов'янського союзу»*, до котрого наші послы вступили в 1897 р. Тим-то і «Руський клуб» ухвалив *програму*, котра нав'язує до програмової заяви Гол[овної] руськ[ої] ради з 1848 р. та опираєся на головних засновках заяви п[осла] Романчука в соймі з 25 листопада 1890 р. і тим способом являєя злучником з традицією нашої народної політики від часів відродин Гал[ицької] Руси, а з другого боку з політичним становищем, занятим у галицькім соймі послами-народовцями. Але І. Франко силкуєся, конечно, вмовити в українське суспільство, що «Руський клуб» бажав сею програмою «показати себе в кориснім світлі перед поляками і перед правительством» і що ся «програма головно була опублікована pro foro externo»¹⁾. Він уже наперед, коли «Руський клуб» ледви почав своє ествоване і діяльність в держ[ав-

¹⁾ «Для публічного обговорення» (лат.). – Ред.

ній] раді, запевняє, «що «Клюб руський» *буде мусів* стати залежним від «Польського кола» і то не тільки в справах краєвих, але й у всіх інших найважніших справах державних», не вижидавши навіть хоч би кінця весняної сесії держ[авної] ради і її вислідів. Він підхоплює справу резолюції п[осла] Романчука в справі засновання нової руської гімназії, котру вже я окремо пояснив, і ставить се як «примір нечуваного в історії парламентарній унижия – Романчук і Барвінський просили (?) презеса «Кола польського», щоби поляки дозволили (!) русинам поставити таку резолюцію» підіймає на глум висловлене в програмі бажане «мирного і приятного сожитя і співділання всіх народів і клас» як утопію і нісенітницю, не тямлячи сеї основної правди, висловлюваної, не згадуючи вже про кн[язя] Бісмарка, котрий політику називав змаганем до компромісу, до порозуміння, але проголошуваної такими радикальними опозиційниками як д[октор] Крамарж, котрий виразно зазначував, що молодочехи змагатимуть «етапами» до осягнення витиченої ними політичної, національної і суспільної мети. І. Франко задля знеславлення політики послів-народовців представляє п[ослів] Романчука і Барвінського неначеп малолітками-школярами, що приневолені в усім просити дозволу на що-небудь у свого учителя, а змагане послів-народовців до порозуміння з парламентарними сторонництвами для осягнення реальних добутків в політиці називає глумливо «мирною і приятною» іділею, котра виявлялася в побираню в іділічнім спокою денно по 10 з[олотих] р[инських] і ходженю щовечера до Löwenbräu¹⁾, а в день сидженем у буфеті або кліпанем очима в лавках парламенту. «І. Франко, підсуваючи «Руському клубови», що він ставить ту іділю як програмову точку своїх змагань у цілковитім незнаню парламентарного життя і спекулює на просту нетямучість публіки, котра дасться зловити на гарну фразу і не розбере, що під нею криється», своєю демагогічною критикою виявив і сам недостачу розуміння парламентарного поступованя і обчислював свої розумованя на нетямучість широких верств народних.

¹⁾ Реставрація коло Burgtheater-у, в котрій звичайно обідали п[осли] Романчук, Барвінський і Телішевський. «Бургтеатр» у Відні (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

24. Мої змагання до зазнайомлення з міродатними чинниками правительственными і парламентарними. Трудности в переведеню одностуности в «Руськім клубі» і перепони в успішній реальній роботі. Моя участь в зборах I. «Allg[emeine] Beamten-Verein» і «Erster Seminarlehrentag»¹⁾. Листи до моєї дружини про ці справи.

Наша початкова діяльність на парламентарнім видні зустрічалася з чималими труднощами і перепонами. Треба було передовсім зазнайомитися з відносинами на місці, з правительственными і парламентарними чинниками, від котрих було зависиме вирішуванє державних і краєвих справ, а також потреб і домагань народних представників. А щоби здобути нашому народному представництву відповідне поважанє і становище, треба було в самім «Руськім клубі» довести до одностуности поглядів на нашу народну справу і тим уможливити також успішну роботу на парламентарній ниві, а се тим більше, що наше парламентарне представництво на 353 послів числило тільки 7 членів. Ся справа була тим трудніша, що наше т[ак] зв[ане] освіченє суспільство було вельми слабо виробленє в політичнім напрямі, хоч мало що не кождий із глухого закутка краю, що в найліпшій случаю передплачував одну з т[ак] зв[аних] руських часописив, а доволі часто ще вдоволявся позиченим в дворі якимсь польським дневником, вважав себе політиком покликаним до надаваня напряму народній політиці і всяких реформ у народнім і державнім житю. Неясна національна свідомість, заколот вношений у суспільство спорами сторонництв²⁾ ще множили ці трудности і перепони, бо дуже часто злосливі підзори, політичні сплетні і видумки та легковірність, з якою наше суспільство переймалося сими поширюваними дуже часто в злій волі видумками, зневіра до успіхів реальної народної роботи і наслідком того знеохота до якоїсь діяльності, політика розпуки при найменшій невдачі і вижиданє з заложеними руками спасеня від якогось чужого месії, приспорювали посольській діяльності непереможних не раз перепон.

«Руський клуб» і єго члени були в мініятурі образом і виразом нашого тогочасного т[ак] зв[аного] освіченого суспільства. *О[тець] Корнелій Мандичевський і Ксенофонт Охримович* були перед 1891 р. довголітними вже послами в держ[авній] раді і кр[айовім] соймі і мали деякі заслуги в нашім народнім житю. Перший з них поважний священник, почесний

¹⁾ «Першої Загальної спілки службовців» і «Перший з'їзд учительської семінарії» (нім.). – Ред.

²⁾ Як трудно було не раз дійти до порозуміння і згоди в якійсь народно-політичній справі, вказує найкрасше вислів, що став приповідкою поширеною серед нашого суспільства: «Де двох зійдеся, там уже є три думки!» [– Ол. Б.].

крилошанин, здобув собі яко маршалок Ради повітової в Надвірній вплив і поважане серед селянства, заложив там задаткову касу і в значній частині пособляв селянству видобутися з лихварських довгів жидівських і банкових, вв'язував для селян дешевої соли для рогатої худоби і дозволу на користування з сільних жерел причинився до під'єму годівлі товару, і дбав про добрі гостинці в своїм повіті. Отже хоч не був парламентарним бесідником і часто не бував на засіданнях, пильнуючи своїх місцевих справ, вв'язував у міродатних чинників всякі уступки і користи для місцевого населення та мав там певне довір'є і поважане, хоч ніколи не складав звіту з посольської діяльності і не виголошував кандидатських промов. Він був у своїх кругах великим авторитетом, а своїм поведенням та аристократичними прикметами робив вражіння висшого достойника, так що пок[іийний] посол д[октор] [Г.] Рошковський влучно надав йому жартовливе назвище: «der Heilige Vater von Nadworna»¹⁾. Походив одначе з покоління старшого 50-их рр. і не виніс тої свідомости, що звалася у нас «народовством», хоч ніколи не проявляв москвофільських поглядів і змагань.

Ксенофонт Охримович товаришував зо мною в тернопільській гімназії, але з висших клас перенісся до Станиславова, та не належав до того кружка учеників, що утворили в 1863–1864 рр. «Громаду». Вийшовши опісля з віденського університету, був якийсь час гімназійним учителем у Дрогобичі (д[октор] Франко був его учеником), відтак окружним інспектором шкільним, а перегодою став посадником у Дрогобичі. На тім становищі здобув собі популярність і мандат до сойму і держ[авної] ради на довгі літа, а хоч не брав живої участі в нашій народній життю і змаганях, держався вірно своєї народности²⁾. На парламентарній ниві не бесідами, але личними заходами пособляв потребам місцевого населення і піддержував не раз і загальні, і народні справи. Одного разу, коли галиц[ький] сойм ставив непереможні перепони «Руському народному театрови» в осягненню признаваної звичайно з краєвих фондів підмоги, повелося ему мимо значного опору довести справу до успішної полагоди. Велику вагу клав він яко посол на зверхню репрезентацію і тому его, як і о[тець] Мандичевського, називали звичайно «Paraderuthenen».

О[тець] *Йосиф Брлинський*, поважний священик в Жовтанцях, у Жовківщині, декан, член повітової ради, був уже в 1848 р. членом «Головної руської ради», приятелював з Б.А. Дідицьким і був дописцем

¹⁾ Святий отець з Надвірної (нім.). – Ред.

²⁾ Двічі був жонатий (вдруге одружився з донькою славного живописця віденського Амерлінга, котра прийняла русько-кат[олицький] обряд, навчилася нашої мови та звінчалася в церкві св. Варвари у Відні). [– Ол. Б.]

«Слова», але хоч не виступав яскраво з москвофільськими змаганнями, вважав українство, особливо ж «фонетику» якимсь народним нещастем. Одначе наклонений проворним старостою Лянікевичем до посольської кандидатури проти давнішого посла Василя Ковальського, президента сенату в найвисшій трибуналі, погодився з програмою п[осла] Романчука та йшов у всіх справах наших народних і культурних з іншими членами клубу хоч се не виходило із внутрішнього переконання. Не був бесідником, але промовляв у справі злиденного положення нашого духовенства, домагаючись поправи его бити.

Адольф Подляшецький, судовий радник в Коломиї, стояв доволі осторонь від нашого народного життя і не був щиро перенятий народною ідеєю, застрявши зовсім у судівництві. Тим-то і не мав свідомих і ясних поглядів на наші народні змагання.

В дійсности отже тільки Романчук, Телішевський і я були представниками і діяльними членами сторонництва народовців, брали живу участь в его змаганнях і були основно зазнайомлені з его потребами та домаганнями. Одначе в перших починах діяльності народовців, коли вони громадилися коло «*Вечерниць*» і «*Мети*» яко останки першої під проводом техника Качали заснованої української «Громади» у Львові не стрічаємо ще (Романчука)¹⁾ в тих рядах, а бачимо на становищі коректора «Слова» Б.А. Дідицького²⁾, з котрим в'язала его з того часу тісна знайомість а наслідком того і могутний вплив вельми проворного і «хитрого малоросса», як народовці прозвали сего визначного представника галицького москвофільства. Ще й і в 1865 р., коли покликано першу «Громаду» із занепаду до нового життя і вибрано вїйтом Андрія Січинського (що був вїйтом тернопільської «Громади»³⁾) та крім академічної молодежи збиралися в нїй і старші народовці М. Коссак, д[окто]р Корнило Сушкевич, В. Шашкевич, Ф. Заревич, [К]. Климкович, [Л]. Лукашевич, [К]. Горбаль і ин[ші] не було між нами Романчука. Аж із заснованем товариства «Провіта» 26 листопада 1868 р. входить до виділу его, опісля також до редакції «Правди», а в 1879 р. засновує власний політичний тижневник для ширших верств народних «Батьківщина», котрим здобув собі значну популярність і в 1883 р. вийшов послом до галицького сойму та мав уже нагоду перед вибором до держ[авної] ради здобути собі парламентарний досвід, а із школи професорську вправну вимовність.

¹⁾ В дужках дописано синім олівцем рукою Б. Барвінського. – *Ред.*

²⁾ Був також коректором шкільних книжок видаваних накладом Ставропігійського інститута. [– *Ол. Б.*].

³⁾ Гл[яди] Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч. I, с. 93. – По уступленю з вїйтівства А.Січинського обняв я его становище. [– *Ол. Б.*].

Константин Телішевський, нотар в Турці, вініс також яко посол галиц[ького] сойму і єго секретар деякий парламентарний досвід, був щирим народовцем з 70-их рр. і відповідно своїй палкій і хиткій вдачі визначався «радикальним пошибом» та ефективною вимовністю.

З Романчуком отже й Телішевським міг я всі наші щиро народні справи обговорювати, обдумувати способи для їх переведеня і в тих справах легко дійти до порозуміння, коли тим часом чотири вгорі названі товариші клубові не все мали ясне їх зрозуміне і тому не раз з їх боку можна було зустрінутися або з рівнодушністю, або й опором. Задля того робота в «Руськім клубі» не йшла спірно, а поки можна було дійти до проясненя нашого політичного і парламентарного поступованя, проминуло чимало часу на клубових нарадах і розправах, в котрих не раз виявлявся відгомін личного честилубства. Так, н[а]пр[иклад], о[тець] Мандичевський і Охримович почувалися до певної міри обидженими, що їх у «Ділі» називали не раз «митрополитомними послами» задля того, що давнійше митрополит д[октор] С. Сембратович піддержував їх при виборах і задля того в починах діяльності і при уконституваню «Руськуго клубу» відносилися з певною неохотою до п[осла] Романчука. Про сі відносини писав я отже до моєї дружини д[ня] 11.4. 1891: «Коли б з перших днів тут проведених і їх вражіня особистого на мене ставити гороскопи на будучину нашу, то випали б вони дуже неясні і немилі. Перше засідане нашого клубу в четвер зробило цілою дискусією Мандичевського (котрий аспірував на презеса клубу) і Підляшецького (котрий єго поперав, очевидно в змові), вельми пригнобляюче вражінє. Я, той небезпечний антагоніст¹⁾ Романчука, мусів ратувати ситуацію і коли б я був рішучо не промовив, був би Мандичевський презесом. Але зате дістав я таку відплату, що до парламентарної комісії вибрано Романчука і Мандичевського, а Романчук ні слівцем не обізався про мене. Та мені се байдуже».

Про відкрите першого засіданя посоль[ської] палати писав я: «Ціле засідане – се був справдешній ярмарок: всі розмовляли, деякі навіть дуже голосно сміялися; хоч президент Смолька говорив і читав, мало хто слухав, а майже ніхто нічого не розумів і не чув. По півторагодинним засіданю і зложеню приреченя розійшлись ми домів. Сидимо на правиці в останних лавках: Охримович, Мандичевський, Брилинський, Романчук – за поляками, а дальше: я, Телішевський і Підляшецький за молодочехами. – Задля згаданого настрою в клубі, – писав я дальше моїй дружині, – ходимо –

¹⁾ Певного рода недовір'є до мене було у Романчука з того часу, як рішучо побивався за заснованем «Діла», коли він бажав «Батьківщину» перемінити на дневник, а відтак і задля того, що я у виборчім комітеті поборював усякі зв'язки з т[ак] зв[аною] староруською партією і єї прихильниками. [– Ол. Б.]

всі три я, Романчук і Телішевський разом, обідаємо і вечераємо в однім місці (Löwenbräubierhalle коло Burgtheater)¹⁾, де обід звичайно стоїть около 1 зр. 50 кр., а вечера 1 зр.». А про те І. Франко писав про свої вражіння у Відні до «Народу», що руські послы устроюють собі ідиллю (!) в Löwenbräubierhalle, хоч опісля радикальні і соціялістичні послы (наші наслідники) бенкетували по Kaiserhof-ax²⁾ і т[ому] п[одібне] і спивали шампани!

Про дальший хід справ у державній раді, писав я моїй дружині д[ня] 29.4.1891 р. «Доси мали ми лише 4 засідання (пос[ольської] палати), однако більше часу займають наші ключові засідання пустим балаканем і ривалізацією Мандичевського і Романчука. Тепер міг Романчук переконатися, що якби не я, був би усунений на другий плян (себто не був би вибраний головою ключу). Парляментарне бюро понасилало нам стоси друків, обіймаючих цілий бюджет, що треба переглядати, отже се, а відтак робота для «Правди»³⁾ і засідання виповняють мені весь час, так що я нігде не був, окрім вистави географічної».

Все ж таки старався я також зазнайомитися з міродатними представниками правительственними і парляментарними. В згаданім листі писав я моїй дружині: «Вчера робив я офіціяльні візити у Таффога і Гавча а Залеському (міністри для Галичини) лишив я білет, на котрий він мені зараз прислав свій. Се так тут водиться. Крім того був я у презеса «Поль[ського] кола» Яворського, у Черкавського, Мадейського, Поповського⁴⁾ і Білінського, котрі мають великий вплив в колі і нам буде їх потреба до підпирання наших справ. Одначе застав я лише Білінського, котрий робив мені найкраспі надії. Таффе був дуже гладкий, як звичайно, але я з ним не впускався в близшу дискусію, а говорив з ним чисто етикетально». Таффе був тоді ще під вражінем своєї невдачі з так зв[аними] віденськими пунктаціями (чесько-німецькими угодовими змаганнями) і вказував на се, що дневникарство не раз попсує найкраспі наміри і додав при тім знаменні слова: Wissen Sie, wenn man die Leitungen wenigstens für drei Monate suspendieren könnte, so wäre es ganz anders!⁵⁾ Тепер бачимо на польських часописях, що так загоріло накладаються на наш нарід і его змагання, скільки правди в тих словах пок[ійного] австрийсь-

¹⁾ Півний павільйончик біля Бургтеатру (нім.). – Ред.

²⁾ «По цісарських дворах» (нім.). – Ред.

³⁾ Я від 1888 р. від місяця грудня був справжнім редактором «Правди», хоч єї не підписував. [– Ол. Б.].

⁴⁾ Поповський, також оден з київських хлопоманів, приятель Хамца і В. Антоновича, вельми прихильно відносився до нашої справи і добре її розумів, говорив гарно укр[аїнською] мовою. [– Ол. Б.].

⁵⁾ «Знаєте, коли можна б було звільнити керівництво хоч би на три місяці, то все було б зовсім інакше» (нім.). – Ред.

кого міністра-предсідника. «З Гавчом, – писав я далше моїй дружині, – ішло інтимнійше. Каже мені: «Sie werden Ihrem Berufe entrissen, aber ich freue mich, dass wir einen Fachmann im Parlament haben werden, denn es werden auch Schulangelegenheiten zur Sprache kommen»¹⁾. Я на се замітив, що є і другий професор, Романчук, а він додав: «Ja, aber vom Gymnasialfach»²⁾. Спитав ще про службу – я сказав, що я приділений у Львові (до учит[ельської] семінарії) і служу вже 23 роки. «Das sieht man Ihnen nicht an, Sie sind ja noch ganz frisch»³⁾. Ще була мова про становище наше до «Поль[ського] кола» і він сказав: «Es ist recht erfreulich, dass die Beziehungen der Ruthenen zu den Polen»⁴⁾ уложилися так, що єму легко буде переводити наші домаганя.

Наша робота в клубі і в палаті так зложилася, що ледви можна було виїхати на три дні (перші дні мая н[ового] ст[илю]) наших великодних свят і треба було зараз вертати та приготовлятися до бюджетової розправи, пильнувати справ і в посольській палаті і по міністерствах у референтів. Ся робота спала в дійсности на Романчука і на мене, бо Телішевський занедужав і був приневолений виїхати до Гляйхенбергу, тим-то хиба в неділю можна було відотхнути воздухом за містом, або в середмістю у Volksgarten-і або Stadtpark-у, положених біля Ringstrasse⁵⁾. Але небавом довельсь мені вибратися до пратеру, про що писав я моїй дружині д[ня] 18. 5. ось що: «В неділю вибрався я до пратеру і по довшім проході усіх при дорозі, котрою їхали і вертали з перегонів. Се була справдешня переїзжа вистава коний, повозів, а при тім і дочок з матерями або родичами, котрі приїхали запрезентуватися, чи при сій нагоді не найдуть щастя або нещастя. Аж в очах мигтіло з безнастанного руху тисячів (се не пересада) повозів і фіякрів, а я, приглядаючись сему, побачив, який нужденний і убогий наш край супроти німецьких провінцій. Та ж наша вся галицька шляхта не спромоглабся поставити десятки таких повозів і коний, яких там були сотні. Утомлений тим, вертав я иншою дорогою домів і зайшов до мадярської реставрації «Чарди» (властиво се означає степову мадярську корчму) і повечерявши, пустився домів, переходячи попри всілякі каруселі, павільони і будинки, в котрих «німці людям тумана пускають». З таких буд дещо часом і до Галичини загощує. Приглядаючись сему

¹⁾ «Ви будете позбавлені вашої професії, але я радію, що матимемо в парламенті спеціаліста, оскільки розглядатимуться також і шкільні питання (справи)» (нім.). – Ред.

²⁾ «Так але дотично гімназій» (нім.). – Ред.

³⁾ «По Вас цього не видно, Ви ще зовсім молоді!» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Дуже радісно, що ставлення русинів до поляків» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «У Народному саді або міському парку, що знаходяться біля Кільцевої вулиці» (нім.). – Ред.

з боку, нагадав я собі вірш Федьковича до Данила Млаки, в котрім каже: Ти не бачив *німецьких див!* І се справді *дива*, коли поглянути як не тільки діти, але й старі і поважні люди дають собі тумана пускати, як усі на дитячий розум переходять, а німецький спекулянт гроші видурює та добре собі жиє. Наш брат сего не втне і не второпає. В понеділок і вівторок ходив я по бюрох міністерства просвіти в справі вдови пок[ійного] Ол[ександра] Огоновського, дальше в справі Ом[еляна] Огоновського і Костя Левицького та учительських семінарій на порученє кр[айового] інспектора Сев[єрина] Дністрянського і децю повелося мені користо полагодити. На засіданнях клубу перейшов час на безхосенних балаканинах (але се тільки про Тебе!), а балаканє таке пусте, що треба би мати посторонки, а не нерви, щоби не роздратовуватись. Я бодай був цілих два дні зовсім розстроєний. Охримович і Мандичевський ведуть прямо політику реванжу за те, що народовці називали їх давнійше митрополитальними послами, злучилися з Підляшецьким і переголосували мене і Романчука (бо Телішевський ще в Гляйхенбергу) а Брилинський президував, бо Романчук був референтом «*програми руської репрезентації в держ[авній] раді*», котрої ми ще таки не ухвалили. – По такім пониженю, якого я зазнав посеред своїх, відотхнув я посеред чужих. В суботу відбувалися загальні збори «*des Allg[emeinen] Beamten-Verein der Österr[eichisch] Ung[arischen] Monarchie*»¹⁾. Вранці пішов я по вступну карту і при сій нагоді генеральний секретар Мазаль довше розмовляв зо мною яко «*mit einem überaus tätigen und wohlverdienten Vertreter*»²⁾ а після того велів мене опровадити по всіх бюрох. При сій нагоді пізнав я великанський апарат сего товариства і весь персонал. Справді взірцеве уладженє. Пополудні відбулися загальні збори в салі Академії наук, а вечером *eine gesellschaftliche Unterhaltung*³⁾ у вельми гарній концертній салі Ронахера. В суботу був я з Романчуком у намісника гр[афа] Баденого, котрий сегодні вертає до Львова і він по попереднім обговореню з Гавчом наших шкільних домагань зробив нам добрі надії. Завтра маємо оба ще йти до Залеського і Таффого, бо тепер бачимо, що клуб треба вважати формою назверх, а політику робити самим, інакше шкода часу. Вчєра і нині (се лат[инські] зелені свята) відбувавсь «*Erster Seminarlehrtag*» в «*Städtisches Pädagogium*»⁴⁾, на котрий з'їха-

¹⁾ Я був довгі літа заступником сего товариства в Тернополі, але з переселенем до Львова задля недостачі часу й інших для нас важніших справ, я зложив се урядованє. «Загальної Спілки службовців Австро-Угорської монархії» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.].

²⁾ «З надзвичайно активним і вельми заслуженим працівником» (нім.). – Ред.

³⁾ Товариська розмова (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Перший з'їзд вчителів семінарії в «Міському будинку педагога» (або у «Міському педагогіумі») (нім.). – Ред.

лося багато директорів, учителів, учительок з усіх країв (не було тільки нікого з Галичини!). Був там також гофрат Ульрих, референт народних шкіл і учит[ельських] семінарій в міністерстві просвіти, з котрим я вже познакомився в его бюрі, і двох краєвих інспекторів. Дізнавшись про се з часописий пішов я до семінарії і передав до президії зборів мій білет і зараз вийшов директор семінарії д[окто]р Ганнак, впровадив мене до салі, а предсідник зборів д[окто]р Люкас повитав мене іменем зібраних. Нареди були вельми важні і цікаві і я напишу про се до «Учителя». Нині затягнули ще мене, щоби спільно з усіма відфотографуватися”.

25. Найпильніші домаганя нашого народу предложені правительству. Перепони в нашій діяльності в неяснім положеню політичнім і парламентарнім, у внутрішних відносинах «Руського клубу», в політичнім невиробленю нашого освіченого суспільства, а також у кирині москвофілів і радикалів.

Престольна річ, котрою монарх відкрив сесію держ[авної] ради, не згадувала нічого про полагоду *національних справ*, а зазначувала навпаки, що поодинокі незаспокоєні ще сторонництва (до котрих і русини зачислялися), повинні *поки що свої національно-політичні домаганя відложити* на пізнійше, бо парламентарна робота повинна бути наскрізь реальна. Одначе положене нашого народу було таке, що треба було подбати о полагоду бодай найпильніших, невідкладних потреб. А вже ж і шкільні справи втягало австрійське правительство під стрихулець політично-національний, а тим часом для нашого народу, его культурного під'єму вони мали перворядне значіне і годі було відкладати їх в довгий ящик. Тим-то мав я з Романчуком предложити наші найпильніші, невідкладні домаганя міністрови-предсідникови гр[афу] Таффому, яко керманичеви австрійської політики, бар[ону] Гавчови яко міністрови просвіти (бо сі домаганя відносилися головно до шкільництва) і міністрови для Галичини, котрий мав право вглядати в усі справи галицькі, отже й наші, і міг проти них піднести свое veto, а тим самим здержати їх виконане, хоч би правительство бажало їх користно полагодити. Треба було отже зложити начерк тих домагань для всіх тих міністрів і при дорученю їм сего начерку пояснити їх вагу для нашого народу та забезпечити собі прихильну полагоду з їх боку. Ті заходи треба було лично поробити тим більше, бо задля неясного положеня парламентарного і недостачі виразної парламентарної більшости діяльність посольської палати була вельми млява і ялова, а також і положене в нашім клубі не давало поруки, що сам клуб щонебудь вдіє в наших справах. З порученя «Руського клубу» зложив

я начерк тих домагань, котрого відпис находиться у мене і з него подаю сі домаганя німецькою мовою, як вони були списані для правительственних представників.

Die dringendsten Postulate der Ruthenen:

A. In Galizien: Durchführung der Landtagsbeschlüsse:

1. Gerechte Durchführung der bestehenden Sprachenverordnungen¹⁾ über den Gebrauch der ruthenischen Sprache bei den Gerichts – und Verwaltungsbehörden und im Zusammenhange damit auf allen Amtsschilden und Amtssiegeln in Ost-Galizien.

2. Errichtung einer Lehrkanzel für die Geschichte des ruthenischen Volkes an der Lemberger Universität mit ruth[enischen] Vortragssprache.

3. Systemisierung von vier juridischen Lehrkanzeln an der Lemberger Universität, welche mit Kaiserl[ichen] Dekret vom 23 Dezember 1862 in Aussicht gestellt wurden.

4. Errichtung eines Staats Gymnasiums mit ruthenischer Unterrichtssprache in Ostgalizien.

5. Errichtung einer Vorbereitungs-klasse mit der ruthen[ischen] Unterrichtssprache an den ruthen[ischen] Parallelklassen am Staatsgymnasium in Peremyshl.

6. Errichtung einer utraquistischen Lehrerbildungsanstalt mit vorwiegend ruthen[ischen] Charakter in Ostgalizien.

7. Errichtung vierklassigen Übungsschulen mit der ruthen[ischen] Unterrichtssprache an sämtlichen Lehrerbildungsanstalten in Ostgalizien.

8. Trennung der gemischten ruthen[ischen] Übungsschule an der Lehrerbildungsanstalt Lemberg in eine Knaben – und Mädchenschule.

9. Berufung eines ruthenischen Schulmannes ins Unterrichtsministerium.

B. in der Bukowina (на домагане посла д[окто]ра Воляна):

10. Errichtung eines ruthen[ischen] Staatsgymnasiums und einer Lehrerbildungsanstalt in Czernowitz²⁾.

¹⁾ Міністерства видали були, почавши від 1848 р., цілу низку розпорядків для Галичини в справі уживання в урядах і судах нашої мови, одначе урядники – поляки звичайно їх не придержувалися і не виконували. [– Ол. Б.]

²⁾ Найневідкладніші постулати русинів:

A. В Галичині: Виконання рішень парламенту:

1. Справедливе виконання існуючих мовних розпоряджень про вживання русинської мови в судових та адміністративних закладах і у зв'язку з цим на всіх урядових вивісках та урядових печатках у Східній Галичині.

2. Створення навчальної (учбової) кафедри історії русинського народу у Львівському університеті з русинською мовою викладання. 3. Систематизація чотирьох юридичних навчальних кафедр у Львівському університеті, обіцяних у Кайзерів-

Названі вгорі міністри прийняли сі наші письменно вручені домаганя і наші поясненя та обіцяли розглянути їх і по змозі (*nach Tunlichkeit*)¹⁾ прихильно полагодити.

Через кілька днів після того зустрів мене міністер Залеський в парламенті і зняв розмову про вручені ему наші домаганя. Єго зачудувало, що спис наших домагань мав наголовок «*Die dringendsten Bedürfnisse*»²⁾ і вказав на се, що після можливо прихильної їх полагоди ми готові знов прийти і подати «*die dringenderen*»³⁾ а відтак «*die dringenden*»⁴⁾ і так ріжним домаганям не буде кінця. На се заявив я ему, що наш нарід щойно почав у політичнім, національнім і культурнім житю розвиватися і що в міру розвитку єго будуть також рости єго потреби і домаганя. Я для наглядности порівнав наш нарід з dorостаючим хлопцем і вказав на се, якщо справимо ему якусь одіж, то вона може вистарчити ему на якийсь час. Коли ж він виросте і змужніє, то треба буде ему дати відповіднійшу єго вікови і ростови, а знов иншу, як він стане зрілим мужем. Я се дуже добре розумів, що Залеському не припали до вподоби наші домаганя, бо він неприхильно відносився до політики гр[афа] Баденого, котрому був приневолений зробити місце в намісництві. Одначе своїми впливами у Корони (головно через графиню Альфредову Потоцьку) умів він здобути собі (пок[ійний] Володислав Федорович влучно звав єго «*der schlaue Armerier*»⁵⁾) становище міністра для Галичини, на котрім мав нагоду перехресщувати змаганя гр[афа] Баденого до уладження мирних взаємин між обома народностями в краю. Єго попередник на становищі намісника в Галичині, гр[аф] Альфред Потоцький, і він сам під час свого намісникованя піддержували москвофілів у Галичині а поборювали народовців, представляючи перших в міродатних кругах австрійських консерватистами

ському Декреті від 23 грудня 1862 р. 4. Створення державної гімназії з русинською мовою викладання в Східній Галичині. 5. Створення підготовчого класу з русинською мовою навчання у русинських паралельних класах в державній гімназії у Перемишлі. 6. Створення утраквістичного навчально-освітнього закладу для вчителів головним чином русинського характеру в Східній Галичині. 7. Створення чотирикласових практичних шкіл із русинською мовою навчання у всіх педагогічних закладах, які готують вчителів у Східній Галичині. 8. Розмежування змішаної русинської практичної школи в педагогічному учбовому закладі Львова на хлоп'ячу і дівочу. 9. Запрошення русинського шкільного працівника в Міністерство освіти. Б. На Буковині...: 10. Створення русинської державної гімназії і педагогічного освітнього закладу в Чернівцях (*нім.*). – *Ред.*

¹⁾ «По можливості» (*нім.*). – *Ред.*

²⁾ «Найневідкладніші потреби» (*нім.*). – *Ред.*

³⁾ «Більш невідкладні» (*нім.*). – *Ред.*

⁴⁾ «Невідкладні» (*нім.*). – *Ред.*

⁵⁾ «Хитрий вірменин» (*нім.*). – *Ред.*

а останніх радикалами, а з другого боку гр[аф] А. Потоцький яко власник просторих дібр на Україні обезпечував собі прихильність російського правительства. Характеристичні були слова гр[афа] Потоцького звернені до крилошанина і посла Теофіля Павликова на равіті у него: «Milsza mi sukienka duchowna (москвофіла), anizeli serdak narodowca»¹⁾. А міністер Залеський, зустрівшиися зо мною при відкритю сесії держ[авної] ради у Відні, сказав також знаменні слова: «Wolał bym Kowalskiego (Василя), anizeli Romanczuka»²⁾, бо москвофільські послы не виступали з такими національними і шкільними домаганями в держ[авній] раді, як опісля народовці. Москвофільські послы в ряди-годи підносили наріканя (Beschwerden) про положене русинів (маючи на оці свої москвофільські змаганя, котрі деколи виходили поза межі можливі для краєвого правительства, як, н[а]п[р]иклад, справи, що довели до процесу Ольги Грабар), а тим часом послы-народовці змінили свою тактику в тім напрямі, щоби не дуже плакати і нарікати (полишили т[ак] зв[ану] Schmerzensschrei der Ruthepen³⁾, як висловлювалися німецькі дневники), а домагалися *позитивно розширення прав руського народу* і почали вести політику *активну і реальну*. Очевидно, що такі реальні придбаня для нашого народу не можна було в одну мить осягнути, підготовлене в парляменті полагоди сих домагань, зв'язані з тим фінансові видатки і т[ому] п[одібне] вимагали довшого часу, поки переведено їх у парляменті та по міністерствах. В «Руськім клубі» замало було діяльних сил, щоби і сих справ і в парляменті і по міністерствах пильнувати та до того ще сповіщувати про все те редакції наших часописий, подавати їм комунікати і статі про політичне і парляментарне положене і освідомляти ширші круги суспільства. Інші стороництва і народи мали своїх окремих дописців часописий, що сиділи під час сесії держ[авної] ради у Відні, за всім слідили і про все сповіщали свої редакції. У нас послы були приневолені пильнувати всіх тих справ, приготовлятися до промов у комісіях і палаті, а крім того бути дописцями своїх часописий, переписуватися з виборцями і ходити за всякими їх домаганями, котрими їх засипувано з краю. Очевидно всему тому не можна було як слід так вдоволити, отже серед суспільства вироджувалася нетерплячка, що не надходять «обіцяні концесії», навіть в «Ділі» проявлялося невдоволене, що воно не дістає часто клубових комунікатів і т[ак] д[алі].

А тим часом не сиділи москвофіли з заложеними руками, кували дальше коромоли проти «новоеристів», ширили зневіру серед суспільст-

¹⁾ «Міліша мені сутана духовна (москвофіла), ніж сердак народовця» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Волів би Ковальського (Василя), ніж Романчука» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Крик болю русинів» (нім.). – Ред.

ва політично слабо виробленого, пускали в світ усякі сплетні і видумки, котрі так скоро приймалися посеред нашого легковірного суспільства, вихіснували закорінене в нашій народі недовірі'є до міродатних кругів у краю і державі та підсували послам держ[авної] ради всякі неімовірні речі: крайній сервілізм супроти правительства, запродане себе і справи нашої полякам (що називано полонофільством) зависимість від «польського кола» (названо «панщиною»), одним словом пятновано нас прямо зрадниками Руси. Москвофільські часописи були незрівнані в тім напрямі і невичерпані у видумках, та неперебирчисті в епітетах пришпилюваних руським послам. Вони не могли переболіти того, що керма політики вихопилася їм з рук, а перейшла в руки народовців, дбалих о розвиток нашої народности на питомих, саморідних основах, а не на так званих «историческихъ началахъ» себто в об'єдиненю з Московщиною. Москвофіли, хоч вряди-годи нарікали, але з легким серцем приймали поширюване полонізму, щоби тільки тим способом спиняти «український сепаратизм», бо при їх негацийній політиці могла Галичина стати перегодом тим пустим перелогом, на котрім можна було опісля перевести посів московщини. Коромольна робота москвофілів та їх дневникарства була зовсім похожа на ту бучу, яку вони підняли проти пок[ійного] віце-маршалка *Юліяна Лаврівського* після зголошення в галицькій соймі в 1869 р. язикового внесення, що змагало до точного розмеження національних прав обох народностей у Галичині, підписаного трийцятьма руськими послами, не виймаючи навіть Василя Ковальського і Наумовича. Коли ж у московських дневниках відозвався оклик, що галицьким русинам не вільно миритися з поляками, поки москалі не помиряться з ними в Росії, всі послі окрім трьох, відкликали свої підписи, бо Росія не могла погодитися з тим, щоби українському населеню були запоручені їм конституцією права законно уложені, щоби населене наше було вдоволене своїм положенем у Австрії, але навпаки, щоби ненастанно підсичувано і роз'ятрувано невдоволене проти Австрії і тим способом настроювано українське населене в тім напрямі, що спасене може єму принести тільки царський мессія. Але коли в часах *Ю. Лаврівського* такі порученя до Галичини виходили з Московщини, то тепер російське правительство мало вже свою аґенцію в редакціях москвофільських часописий, котру пізнійше ще скріплено заснованем російського консуляти у Львові, що став осередком і головним огнищем москвофільської об'єдинительної і православної пропаганди.

Як каламутило воду серед нашого суспільства москвофільське дневникарство, свідчить отся подія, про котру я писав моїй дружині 15.4.1891 р.: «*Червоная Русь*», котра, як вичитую перебула метаморфозу на «*Галицкую Русь*» наслідком заборони митрополичої, несотворені брехні пише про

мене і про Романчука. Я нібито уложив куренду митрополитови, котроку мала бути заборонена «Червоня Русь», а «Діло» і «Правда» захвалені (в чім нема ані слова правди!), за те, що «Червоня Русь» на нас нападає (тим часом заборону сю видано за статю про патріярха Фотія). Так справді, хто читає тільки «Червоню Русь», то Бог зна, що про нас думає. Але я з того не роблю собі нічого, бо вірю, що наша дорога доведе до ціли, щоб тільки наші люди не попусвали».

Рівночасно з москвофілами («Червоня [Галицкая] Русь») вносили кириню в наше політично слабо вироблене суспільство також радикали своїм тижневиком «Народ», не даючи нічого позитивного і реального, бо розходилося одним і другим тільки о се, щоби перебивати діяльність послів-народовців, котрі щойно вступили на парламентарну ниву. Нічого отже дивного, що наше суспільство тратило орієнтацію, зневірювалося і нетерпеливило, а се вельми зручно вихісновували москвофіли. Становище послів-народовців і серед нашого суспільства і у Відні було незавидне і про се писав я своїй дружині дня 9.6.1891:

«Взагалі сказавши, наш побут тутка, як і політичне положенє вельми прикре і трудне, бо теперішне положенє вимагає того, що Хлюмецький (проводир німецьких лібералів) сказав своїй сильній партії (108 членів): терпеливости, розваги й уміркованя. Тим часом не то вже у кацапів (бо ті є лише на то, щоби вести ремесло брехні і злоби для своїх користий) та у радикалів, що летять стрімголов не знати куди; але й у наших народовців не бачу терпеливости, розваги і уміркованя, котре нам о 100% більше потрібне, як німцям. Не бачу зрозуміня положеня політичного, хоч давалося звідси інформації навіть довірочні, не находжу навіть змислу до спокійного, предметового оціненя нашого становища і поступованя. Якась галапасність, підозріваня, недовірство, – а все виходить з того, що кождий хоче бути великим політиком а на цілу політику глядить з тісного виднокруга руського або ліпше галицько-руського віконця. Спершу се мене дуже роздратовувало, але тепер бачу, що нема на се ради, бо коли не хотять бути терпеливими й уміркованими, то будуть мусіли, лише на розвагу нема способу, бо як хто з роду єї немає, то й не навчиться, хиба по тяжких досвідах. – В тім роздумуваню над нашим положенем прийшла мені на думку повістка «Скарбник», котрого цар підозрівав на основі лихих поговорів о спроневіренє скарбу, укритого нібито в склепі за залізними дверми. Коли раз цар вступив до того склепу, щоби переконатися про правду сих поговорів, застав там скарбника, котрий вийшов на сей уряд з пастуха, як він сидів на простім стільці, пригравав собі на сопілці і споглядав скрізь вікно на оболонє, де паслися вівці. Скарбник догадався, чого прийшов цар і просив єго, щоби звільнив єго з того уряду, бо він

банує за давним свобідним житєм, коли ще пас череду. Цар перепросив его і обсипував доказами прихильности. – Отак і нас підозрівають о найнужденійше користо-і самолюбство, хоч як сама знаєш, для мене се жертва, покинути родину і тут сидіти. І якби не те, що з такої справи не годиться робити жарту, я б нині чувся свобіднішим на давнім моім становищі. Але тепер кидати мандат, коли політичне положенє ледви що починає прояснюватися, було би великою помилкою політичною і коли нашій суспільности не стає наведених висше прикмет, то ми приневолені з пожертвованєм свого особистого супокою витревати».

Водою на млин москвофілів і радикалів було у великій части невиразне політичне і парламентарне положенє в державній раді і млява єї діяльність у весняній сесії а також внутрішні відносини в «Руськім клубі» і недостача дійсних в нім робочих сил. Не ставало прямо часу, щоби ті робочі одиниці змогли сповняти свої обов'язки посольські, приготуватися до своїх задач в комісіях і в повній палаті, обговорювати наші справи і домаганя з міродатними кругами по міністерствах, зноситися хоч би письменно із своїми виборцями та ще крім того писати про всі справи до наших часописий. Майже півтора місяця від почину весняної сесії держ[авної] ради проминуло, поки «Руський клуб» здобувся на се, щоби перед народом і перед політичними й державними чинниками виступити з програмою, котра мала пояснити его змаганя і его політичне становище.

Окрім того оповіщено комунікат клубу за час від 6-го цвітня до 29-го мая про засіданє «Руського клубу» в раді державній. Іменно важний був для нашого суспільства комунікат з 6-го цвітня 1891 р., в котрім зазначено виразно становище, яке руським послам в раді державній заняти випадає. Сим комунікатом відпер «Руський клуб» усякі поговори і підзори, які пускали в світ москвофільські і радикальні часописи і тому наводимо тут сю ухвалу клубу:

«Супроти правительства займуть руські послы становище прихильно вижидаюче, супротив репрезентантів польського народу, зглядно їх клубу, будуть уникати провокацій і рекрімінацій, а старатися будуть о те, щоби дорогою приязнійших взаємин межі обома клубами скорше і лекше довести до заспокоєня потреб і жадань руського народу. Особливо в справах, дотикаючих цілого краю нашого, уважають для загальних его інтересів порозуміне обох клубів потрібним. Зі всіми иншими партіями і клубами парламентарними будуть старатися удержувати приязні відношеня!

В дальших комунікатах подано до відома нашого суспільства, що головою клубу вибрано п[осла] Романчука, секретарем п[осла] Телішевського, а до парламентарної комісії, котра мала вести пересправи з иншими парламентарними сторонництвами, п[осли] Романчук і Мандичев-

ськ[ий]. Окрім того призначено послів до поодиноких комісій: Романчука до бюджетової й адресової, Мандичевського до економічної, Підляшецького до правничої, ветеринарної і карного закона, Барвінського до петиційної (евентуально шкільної, котру аж в дальших сесіях держ[авної] ради вибрано), Телішевського до легітимацийної і належитостей (евентуально податкової), Брилинського до господарської, а Охримовича до промислової і залізничної.

Однак, як можна було наперед сподіватися, москвофіли і радикали не занекали своєї коромольної роботи, а дальше кидали підзори, начебто руські послы прийняли перед виборами зобов'язання від польського виборчого комітету та від правительства і тому є зависимими від сих чинників. Приводом до дальших наклепів послужила промова п[осла] Романчука в бюджетовій комісії в розправі над бюджетом міністерства просвіти, в котрій обговорив потреби і домагання нашого народу на ниві шкільництва, а при тім вказав на недостаточне число руських гімназій та домагався в окремій резолюції утворення наразі одної гімназії руської в Східній Галичині. Коли ж із сторони польських послів у бюджетовій комісії піднесено, що вони будуть резолюцію піддержувати із застереженням, що рішене щодо викладної мови на основі галицького закона з 1867 р. належить до галицького сойму, п[осол] Романчук в порозуміню з референтом просвітнього бюджету д[окто]ром Бером прилучився до стилізації п[осла] Мадейського: «Взиваєся правительство до заложеня нової гімназії в Східній Галичині», вказавши надію, що правительство буде стояти на сторожі переведеня національних прав русинів і по запевненю референта, що в рефераті зазначить се словами: «Сим даєся галицькому соймови змогу вдоволити національним потребам русинів», – по сім бюджет[ова] комісія ухвалила сю резолюцію.

Сю справу вихіснувало передовсім польське дневникарство, котре не раде було політиці народовців на основі програми з 25 листопада 1890 р., і користувалося кожною нагодою, щоби доливати олію до вогню. «Gazeta Narodowa» і «Czas» виступили проти п[осла] Романчука, що вивів справу руських шкіл, котру вони вважали як *autonomiczne sprawy galicyjskie*¹¹ в держ[авній] раді і що навіть по ухваленю наведеної вгорі резолюції висловив надію, що справу ним порушену на всякий спосіб полагодить *правительство* справедливо і відповідно потребам нашого народу. Докоряли они же п[ослу] Романчукови, що він не до сойму і не до поляків, але до правительства звернув свої надії. Тим виявили польські дневники злу волю бо ж передовсім промовчали се, що в останній сесії сойму справу руської гімназії й учит[ельської] семінарії піднесено п[ослом] Романчу-

¹¹ «Справою галицької автономії» (польськ.). – *Ред.*

ком збуто приреченем, що се зробиться в держ[авній] раді, а державна рада сей же мусить дати фонди на ті школи, котрі від неї найбільш залежні.

За «Gazet-ою Narodow-ою» і «Czas-ом» накинулася на п[осла] Романчука при сій нагоді «Галицкая Русь» і написала: «Пос[ол] Романчук подь угрозою *опубликованія* обов'язательствъ и боясь въ виду поляковъ оказатись *върломнымъ*, беретъ назадъ свою резолюцію...»

На сі напасти часописий постановив «Руський клуб» дати також поясненє, котре оповіщено рівночасно з програмою дня 6 н[ового] ст[илю] червця 1891 р. «Діло», подаючи від себе погляд про дотеперішню роботу «Руського клубу», висловило таку замітку, звернену до нашого суспільства: «З того можете бачити, яку вагу належить прив'язувати до вістий, кольпортованих деякими часописями о «Руськім клубі», о роздвоєню в нім і т[ому] п[одібне]». Вісти сі пускають іменно в ціли обаламученя легковірної публики і в ціли роз'єднаня «Руського клубу» і ослабленя его» (ч. 109 з 27 мая). Так само відперло «Діло» напасти з нагоди шкільного внесеня п[осла] Романчука і докорів задля «виношеня домашних спорів», та зазначило, що «руські послы не гадають зрікатися виносити свої справи шкільні у Відні і домагатись від правительства вдоволюваня національних потреб русинів». Задля того, щоби не ширилися безосновні сплетні, домагалося і «Діло», щоби «Руський клуб» видав відповідний комунікат в сій справі та відпер се змаганє польських дневників до тероризованя заступників руської народности, яко посяганє на їх независимість у сповнюваню обов'язків супроти своїх виборців і своєї народности.

Окрім того «Діло» пригадує, що п[осол] Романчук ще перед виїздом послів до Відня в цвітні на прощальнім бенкеті народовців зазначив був нелегке становище руської делегації у Відні і задля малого числа послів, котрі не в силі сповнити далекосяглі задачі і вимоги і задля нового положеня, в котрім треба заняти супроти правительства вижидające становище, а не опозиційне, котре многим людям так до вподоби, хоч не приносило реальних користий і задля неприхильного становища опозиційного дневникарства (москвофільського і радикального), котре не перебирає в способах, щоби тільки підкопувати і знеславлювати діяльність руської делегації. Тепер виявилося наглядно, що п[осол] Романчук у своїх здогадах, щодо тих трудностей, які насувалися руським послам не помилився.

Тим-то з великою цікавостю вижидало народовське дневникарство і суспільство бюджетової розправи, що мала розпочатися в половині червця 1891 р., бо в ній мав забрати слово голова «Руського клубу», зложеного на основі національної і політичної програми ним проголошеної 25.11. 1890 в галицькім соймі і наново зредагованої яко програми

«Руського клюбу» парламентарного. До виступлення руських послів в держ[авній] раді в будж[етовій] розправі прив'язували народовці незвичайну вагу, бо сподівалися, що в тих промовах будуть розвинені погляди на всю нашу справу, наші потреби і домагання на основі згаданої програми.

26. Боротьба русько-української радикальної партії проти народовців. Трудність положення сих останних. Радикали в освітленю їх найвизначнішого представника Михайла Павлика.

Положене народовців було тим трудніше, що з москвофілами браталися також наші радикали (про що була вгорі згадка, – братаня у Відні між «Січею» і москвофільською «Буковиною», а у Львові також між членами «русько-української радикальної партії» і членами редакції «Червоної Руси»). Коли про се заговорила свого часу «Правда» і п'ятувала се яко народну зраду і промоцнуване дороги московському деспотизмови, тоді радикальний «Народ» відпирив се яко злобну клевету. Одначе перегодом вияснилося, що докори «Правди» мали певну, несхитну основу, як можна впевнитися з *«Переписки М. Драгоманова з М. Павликом»* (1876–1895). Том VI (1890–1891)¹⁾.

Коли Драгоманів докоряв Павликови, що безтактно питати передплатників «Народа», хто вважаєся членом радикальної партії, відповів єму Павлик 7.1.1891 р.: «Добре Вам казати, а як деякі з них вважаються за радикалів і підписують адреси довір'я Романчукови а «Січовики» (віденські) в такім самім характері братаються з москвофілами та виступають проти народовців²⁾ в імени руського державного права³⁾, і як усе се і т[ому] п[одібне] «Діло» і другі звалюють на нашу партійку: то чи добре се?» А дальше писав М. Павлик: «Так само не зміркую, де Ви в «Народі» побачили (отже не тільки «Правда» се побачила!), що ми *занадто даємо аванс галицькому москалофільству і навіть явно йдемо до того*, що народовці звать зрадою своєї народности in puncto літератури для інтелігенції. Помістимо Вашу увагу та й відповімо на неї, очертя главу, – хоть я не знаю, чи пора заострювати сю справу тепер, коли нас, справжних радикалів з «Народом», звать московськими спільниками, підляками та запроданцями? Як раз буде вода на їх млин, дарма, що ми вже перед тим сяк-так чепили Січовиків, хоть і їх стан тепер незавидний»⁴⁾.

¹⁾ Сю переписку зладив М. Павлик, а видав д[окто]р Лев Когут у Чернівцях, 1910. [– Ол. Б.].

²⁾ Op. cit. С. 101 і 102. [– Ол. Б.].

³⁾ Тут має Павлик на думці В. Будзиновського, котрий тоді виступав у «Січі» з руським держ[авним] правом. [– Ол. Б.].

⁴⁾ Ibid. С. 103. [– Ол. Б.].

В листі з 11. 1. 1891 р.¹⁾ писав Павлик Драгоманову про побут у Львові Вол[одимира] Антоновича і розмову з ним про катедру історії України і про нову політику народовців, котру радикали і москвофіли невірно звали «угодою» з поляками, а лист сей також характеризує погляди київської громади на новий напрям політики народовців: «Антонович очевидячки приїхав в справі угоди, – писав Павлик, – бо навіть сам виразно казав, що стараєся тут о катедру української історії, котру єму дехто з поляків обіцяв²⁾. Коли я єму сказав, що ледви чи з того що вийде, а хоть і вийде, то будуть мішатися до викладу, – Антонович очевидячки осердився і не хотів більше про се говорити. Я єго сам визвав на розмову *про крок народовців*, і він сказав, *що похваляє їх*. Вони мусили так зробити, навіть признати гр[еко] кат[олицьку] церков. – На нас лютий спеціально за те, що – зійдемо з москвофілами; протестуючи разом із ними (проти угоди), ми, мовляв, працюємо в користь деспотизму. Дарма я єму толкував між иншим те, що є всякі москвофіли. Взагалі видно, що страшно лютий на «Народ» за те, що на Україні він псує їм діло, тож агітують проти него (як і тутешні народовці, бо «Народ» їм головно псує апетит). Вчора зайшов також і застав у мене Франка. Про ситуацію вспів сказати тільки, що з нами не годиться *in puncto* націоналізму та російської літератури. Сьогодні обіцяв знов прийти і ми оба з Франком думали єго притиснути до стіни та прийшов дві години пізнійше, так що застав мене самого. Про угоду сказав тільки, що через неї чей виясниться. – Про свою катедру сказав, що коли на неї дістанєся, то зовсім не буде мішатися в політику і публіцистику. Сьогодні (13. 1.) знов зайшов і просто збісив мене запитом, чи можна єму безпечно зайти до «Січі» (у Відні) тепер, коли вона зноситься з «Буковиною». То само казав він Барвінському про нас із Франком: «Не заходжу, мовляв, часто, бо, боюся, що застану там Маркова або инших москалофілів».

Як не щиро поступали радикали, котрі з одного боку накидалися на народовців за мниму «угоду», а в письмах до Драгоманова чванилися, що нібито «ї до декого з нашої радикальної партії підходили зовсім неурядово деякі урядові фігури, обіцяючи нам підмогу в замін за підпиране

¹⁾ Ibid. – С. 105–107. [– Ол. Б.].

²⁾ Справу переказує Павлик недокладно, бо катедру історії України переводило правительство, у котрого на наше домаганє піддержував її Хамец, приятель Антоновича, котрий єму робив надії на корисну полагоду з боку правительства, поки послі не взяли сеї справи в свої руки. Але знаменна тут проявляєся зневага радикалів в успіх єї. Тим часом катедру утворено і ніхто не мішався до викладів української історії. Не вірив у можливість катедри укр[аїнської] історії і Драгоманів, пишучи до Павлика: «Катедри єму навряд щоб дали. Багато треба поламати канцелярських пружин і ві Львові і у Відні» (op. cit. – С. 111). [– Ол. Б.].

правительства в краю і за приєднуване російських українців до Австрії»¹⁾ з другого знов боку накладали з москвофілами і випиралися сего, хоч не тільки входили в порозуміне з московською агенцією у Львові, але й гляділи протекції для себе в урядових кругах російських, свідчить дальша частина наведеного письма Павлика до Драгоманова: «Ввечір того ж дня я ще був з ним (Антоновичем) довший час, разом з Франками. Зайшла бесіда про те, що в Росії українці беруть нам за зле те, що цензура пустила Франка «В поті чола»... Як же, повідають, – сьогодні се, а завтра й «Народ» дозволять!» Хтось пустив брїхоньку (?), що оповіданя пустили за протекцією Маркова. Ми кажемо, що *у нас з москалофілами нема далеко дальших стосунків*. Та тут Франчиха попортила всю штуку, сказавши, що *вона про оповіданя писала тільки Юзефовичу!* Я сего не знав і конечно був би противний такому ходатайству, а тепер піде про нас по Україні добра слава. Страх я тим згрязя, та й Франко, – хоть ему би було почати з того, що не дозволити жінці писати Юзефовичу. На Україні ж на нас, як каже Франчиха, котра недавно перед тим була на Україні, і так люті дуже за виступи проти угоди. – Антонович прямо причасний теперішній народовській політиці. Се я знаю потім, що spiritus movens єї з польського боку, тепер велика риба, его товариш»¹⁰⁴.

Та хоч Павлик відпекувався, що «авансів москвофільству» в «Народі» радикали не дають, Драгоманів у письмі з 27. 1. 1891 р.²⁾ знов докоряв єму: «Тим часом з Вашої статі видно, що Ви ще більше даєте «авансів москвофільству», ніж видно було ранійше. Будемо ждати, чи з Вашого москалефільства виросте що-небудь живе. Я мало маю надію. На те ж, що Ви пишете, що жаль, що все таки сила пропадає, – скажу, що не мало сил на світі було й єсть, не тільки пропащих, а просто шкодливих, фатально шкодливих, котрих ніякими «усовѣщаніями» на службу прогресу не повернете. Одно впрочім зосталось мені неясним: Ви писали, що мій лист шкодить Вашій політиці з москвофілами. А в чім та політика, сего не бачу ні з Ваших статей, ні з листів».

Особливо ж з великим завзятем виступали радикали проти мене задля моїх зв'язків з Кониським і Антоновичем, котрі були перепоною радикальним змаганням у Наддніпрянській Україні. Тим-то, слідили за кожним моїм кроком та, де могли, робили мені всякі перепони, як се видно з листів М. Павлика до Драгоманова про вибори до державної ради, при котрих радикали, як він сам признає «скандално впали». «Воно зрештою нічого великого, як би не те, що пішов у Відень Барвінський, де непременно заведе усякі каверзи й на нас (ми *будемо старатися зломити*

¹⁾ Op. cit. – С. 93. [– Ол. Б.].

²⁾ Op. cit. – С. 116. [– Ол. Б.].

єго вплив)»¹⁾, а в другім листі пише: «Барвінський їде в Росію від народовців-угодовців у політичній місії. «Червона Русь» подала на дорогу величезний донос на него і російських українофілів»²⁾. Так відносилися до мене і моїх змагань (не знавши вірно моїх думок та намірів і не пізнавши ще моєї парламентарної роботи) радикали й Павлик з почином моєї парламентарної діяльності, а тим часом той сам Павлик в р[оці] 1907, коли до держ[авної] ради війшли з загальних виборів (а між ними і національно-демократизовані колишні радикали, як д[окто]р Євген Левицький, Будзиновський, д[окто]р Колесса і ин[ші]) і розпочали там свою діяльність, сказав до мене ось ті знаменні слова: «Правда, Ви ходили по міністерських покоях, але за народними справами, а теперішні народні послі ходять там за своїми». На діяльність в держ[авній] раді задивлялися радикали із становища агітаційного, вічевого, коли тим часом бундючна політика вічева, котра звичайно починалася палкими промовама, а кінчилася яскравими і різкими резолюціями і не давала нічого або мало реального і позитивного, опертого на довголітнім досвіді і науці, була тільки солом'яним огнем, що скоро спалахкотів, не зарадивши лиху і тому звичайно доводила до зневіри і рівнодушности. Тим-то справедливо Драгоманів вказував радикалам і шкільній та академічній молодезі, котру вони втягали в свою роботу, і з нагоди редагованя «Народа» на потребу передовсім науки: «Треба й науки й політики та ще й наукової політики. Так по всему видно, що в Вашій громадці й учених, й політиків ще менше, ніж у народовців. Я навіть просто не можу собі придумати, що вона робить, Ваша молодіж, сидючи на університетських скамейках»³⁾. Ось уже років з 8 як чую про Академ[ічне] братство з єго кружками, а поки що вийшов з них новий літератор тільки один Коцовський, та й той потяг у народовенцію. А нових зовсім не видно, хоч уже об народжіння Товариша їде щось п'ятий рік, а од потоління єго молодшою молодіжю 3-й. А як подумаєш над тим, що люде перше ухвалили виступити як політична партія і навіть депутатів у рейхсрат посилати схотіли, а потім не хотять політичної газети, – то просто руками розведеш».

Замість реальної і позитивної роботи молода радикальна партія, бажаючи назверх виявити свою силу, бажала втягати селян у робітничі маніфестації на день 1 мая і з Коломийщини спровадити таких радикальних селян, як їх звали, з котрих оден мав би промовляти навіть на робіт-

¹⁾ Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. – Т. VI. – С. 130. [– Ол. Б.]

²⁾ Ibid. – С. 137. [– Ол. Б.]

³⁾ Ось тим-то також і Київська громада висилала Антоновича, щоби в своїй археологічній поїздці врозумив акад[емічну] молодіж і наклонив до позитивної науки замість мрачних теорій соціалістичних, черпаних звичайно з брошур, як се виходить з листів Антоновича до мене (вгорі наведених). [– Ол. Б.]

ничій маніфестації (Павлик виробив навіть таку промову для селянського речника). «Мав я тут, розумієся, на думці тих самосвідомих радикальних селян, про котрих коломиїці завше кажуть і пишуть. Тільки ж відповіли вони мені, що така поява селян руських на вічу була би фаерверком, благою, бо таких селян іще нема. На сім і стало. – А на вічу аж пишала потреба промовити до селян, що таки явилися з львівського повіту, про сільські справи. А й для нас справа важна тим, що тут на інтернаціональнім полі, ми найскорше побили би всяке угодовство». Ось таку демонстрацію бажали радикали устроїти тільки на те, щоби надісти народовцям, хоч сам Павлик опісля кааявся за коломиїців, побачивши опісля, як польська робітничка партія наших радикалів, що їм нав'язувалися, навіть до комітету не запросила та ще й взяла участь в святі 3-го мая з русинами й жидами, на котрім славили історичну Польщу. А так само, як у боротьбі супроти т[ак] зв[аних] народовців-угодовців радикали не вагалися в доборі орудників, так само ворожо відносилися до В. Антоновича, про котрого в листі з 14.V. 1891 писав до Драгоманова¹⁾: «Вже ж таки его (Антоновича) треба знищити т[о] є[сть] его пагубний вплив на українців». За те ж дістав добру научку від Драгоманова, котрий єму відписав 5.5. 1891²⁾: «Я польським соціялістам ніколи не вірив, бо в них перше сидить таки у кожному ще й доси старий поляк, а окрім того їм хочеться більше революції, хоч на язиках, ніж соціялізму. – Найгірше, що марксовщина тягне Ваших Данилюків до Дашинських, а з ними і до Вислоухів (ред[акція] «Kurjer-a Lwowsk-ого»), та що і Франко туди скаче, Бог его знає, через що. – Воно, мені здається, що й «Діло» має рацію, жаліючись на Франка, бо він дуже скоро пише по партийному і робить помилки. Я вже про се хотів писати й Вам і єму, а рівно й про те, що не слід дратувати гімназистів і зтягати їх у політику. Хай би й вони, та навіть і університетські студенти більше вчилися, а то справді рокова робота Акад[емічного] братства справді мізерна».

Павлик, виправдуючись перед Драгомановим в листі просторім з 21.5. 1891³⁾, жалуєся і на Франка, і на товаришів, що, мовляв, «Бачу навкруги себе тільки критику, а помочи й праці ніякої» та на дволичність радикалів: «А от деякі з моїх критиків захитрі дипломати, н[а]п[ри]клад, Осип Партицький (віденський): тому нічого не значить писати в «Діло» і в «Червону Русь». Бо, що мене найбільше заболіло, так се те, що відпоручник Акад[емічного] братства на з'їзд чеської молодежи, *Евг[ен] Левицький* поїхав на білет «Галицкой Руси» і обов'язався їй дописувати

¹⁾ Op. cit. – С. 179. [– Ол. Б.].

²⁾ Ibid. – С. 180. [– Ол. Б.].

³⁾ Ibid. – С. 189. [– Ол. Б.].

і сам по се ходив!! Се просто скандал – досить Вам буде сказати, що перли мене львівські перед виборами, щоби я йшов робити з львівськими москвофілами (старими) *згоду і домагався гроший на вибори!* Я рішучо тому отперся, тоді вони, потай мене, пхнули Франка, котрий справді раз там був, уже після виборів, та я дізнавшись, закричав его і він більше не був. Подумайте ж тепер, що то було би, якби такий «практик» поїхав у Росію – він просто віддав би партію з головою Благотв[орительному] комітетови».

Павлик жалкує¹⁾, що екс-радикали, як н[а]пр[иклад], Белей і ин[ші], та радикали, «мусять вести війну з нашим (себто радикальним) напрямком *для хліба*». «Правда, – каже він, – що ті всі радикали слабші голови і таланти (народовці умисне? таких добирали), але нема ніякої запоруки, що туди ж попруть і Левицькі, Охримовичі (воно ж і так сталося небавом – моя прим[ітка]) і Ганкевичі (сей попер у польський соціалістичний табор і робив спільно всякі маніфестації за історичною Польщею, котру й польські соціалісти помагали будувати – (моя прим[ітка]) і т[ак]е и[н]ше). Та не тільки туди (себто до «Діла»), а й до «Народ[ної] часописі» бо й до «Галиц[ької] Руси», як показує розгін Партицького та Левіцького. Серед наших людей так мало від того принципіального удержу, що, н[а]пр[иклад], Франко радив найкращим молодим людям іти заробляти в «Народ[ну] часопис», а сам Данилович, Герасимович і Яросевич обертаються під час виборів з дописями до «Червоної Руси». Тепер, н[а]пр[иклад], Партицький пише з Праги (про краєву виставу) в «Діло», як Левицький Євг[ен] в «Галицкую Русь». Я се вважаю за деморалізацію і безпринципність».

Признати треба по справедливости, що М.Павлик держався звичайно більше принципіальної дороги, як інші члени радик[альної] партії, але й він не раз ішов наруку москвофілам тим способом, що являвся також на їх зборах, н[а]пр[иклад], на комерсі «Академічного кружка», яко колишній его член і манився надією, що він потягне молодих москвофілів у радикальний табор. Він навіть виступив з промовою і розказував історію радикального руху, вдаряючи рівно і на одних (старших москвофілів) і на угодовців та радів тим, що его промову переривали москвофіли гучними оплесками. Але потім сам переконався, яким духом дихають вони, що скоро тільки «почав говорити про потребу політичної волі в Росії (відповідаючи на зачіпку), старші, як Марків, стали кричати, що се не до річи»²⁾.

М. Павлик в письмі до М. Драгоманова з 2.6.1891 вельми різко осуджує своїх товаришів радикалів за недостачу всякої принципіальности з нагоди участі в польським святі 3-го мая і поступованя супроти «Діла» і москвофілів, бо «принципи тут ні при чим, як ему на его докори

¹⁾ Ibid. – С. 192. [– Ол. Б.].

²⁾ Op. cit. – С. 192 і 196. [– Ол. Б.].

відповів В. Будзиновський, – *принципи показуються в програмах, а факти можна натягати по-свому*. А тим надув Ковальського і кацапів (на вічу). Так само й державне право поставлене ним з опортунізму проти народовців. Взагалі засада політики: *надувати*, ховаючи, де видиться, свої властиві цілі й принципи. – Додам, – пише далі Павлик, – що ця засада надто сильна і в Даниловича. Кілько я наговорився про се, як треба було єму підписувати програму; тим часом і під час виборів він (потай нас) підписав зобов'язане для попів, *«котре можна і так, і так розуміти»*, – аби тільки їх одурити і зацитькати»¹⁾. Відтак нарікає, що Будзиновський дає свої статі «Галицкой Руси»: «Будзиновського статі: «Нужда культурная австр[о]-угор[ској] Руси» друкуються в «Гал[ицкой] Руси», значить поріг переступлений і слабші люди готові маятися між «Гал[ицкой] Русю», «Ділом», «Нар[одною] часописю» і «Народом». Будзиновський на всякі принципіальні докори смієся, запевняючи, що він москвофіл (а в Відні пхнув сичовиків до протесту против народовців з ультранационалістичного становища)²⁾.

Отся переписка М. Павлика з М. Драгомановим вельми яскраво, але й заразом влучно характеризує тодішню радикальну партію і єї членів і стає певним доказом, що змагане єї йшло до того, щоби в спілці з москвофілами вносити кириню в наше політично мало вироблене суспільство, не даючи нічого позитивного і реального, та щоби перебивати змаганя народовців.

27. Бюджетова розправа в посольській палаті державної ради. Участь в ній руських послів. Голоси дневників про становище руських послів. Українець Константин Михальчук про бесіди п[ослів] Романчука і Барвінського.

В політичних кругах австрійських а навіть заграничних вижидали з великим зацікавленем бюджетової розправи, а то тим більше, що адресова розправа з наведених вгорі причин не могла відбутися, в котрій політичні і парламентарні сторонництва могли би зазначити своє становище і тим способом причинитися до прояснення політичного положення в державі. Сего отже сподівалися всі в бюджетовій розправі. І дійсно, все австрійське дневникарство признало, що загальна розправа бюджетова і змістом і ладом виголошених промов належить до найсвітліших картин австрійського парламентаризму. Таке саме свідотство видало дневникарство і про спеціальну розправу, котру поодинокі бесідники (з деякими малими

¹⁾ Переписка. – С. 201–203. [– Ол. Б.].

²⁾ Ibid. – С. 204–205. [– Ол. Б.].

віймками) вели поважно і спокійно, з належною знаємостю державних справ і краєвих та національних потреб. При всім тим однак не заспокоїла вона покладаних на неї сподівань, не прояснила політичного і парламентарного положення, не довела до витворення сталої і виразної парламентарної більшості, бо хоч значною більшістю голосів ухвалено бюджет, то сего не можна було вважати висловом довір'я до правительства гр[афа] Таффого. Правительство не зустрінулося тільки для того із поважнішою опозицією, бо зложило таку собі програму, що найрізгороднійші сторонництва могли в її рамках трудитися, поки поза загальними економічними справами не висунуться на передове місце національні питання. А що сего можна було сподіватися в найблизші часи, вказав на то д[окто]р Кайцль, оден з чеських провідників, що всі важніші економічні справи доторкуються політичних або національних питань і годі рішити без других. Отже хоч з'єдинена німецька лівиця (109 членів), котра протягом 12 літ поборювала завзято «еру гр[афа] Таффого», тепер заховала меч у піхву і йшла в многих справах разом з «Польським колом», а за ними також клюб гр[афа] Короніного, та наслідком того в посольській палаті не було дійсної опозиції, то на такій непевній більшості не можна було оперти великих законодатних реформ, хоч би вони не доторкувалися політичних обставин. Бюджетова розправа прояснила отже настільки лише політичне положення, що майже всі сторонництва обминали такі справи, котрі могли би довести до національно-політичної боротьби, і полишали до красшого часу полагоду національно-політичних справ, щоби трудитися головно над полагодою народногосподарських і суспільних питань. До такого загального настрою був приневолений і «Руський клюб» приладити своє становище, котре зазначив у виданій д[ня] 6 червця програмі і в промовах своїх речників у бюджетовій розправі.

Бюджетова розправа в першій сесії (весняній) 1891 р. була вельми важна також для нашого народу. Давніші представники нашого народу не мали звичайно ясної програми, виразно витиченої мети, або висловлювали не раз баламутні погляди про справи, потреби і становище нашого народу (як, н[а]пр[иклад], крилошанин Павликів, Наумович, Василь Ковальський і т[ому] п[одібні]). Таким способом міродатні круги у Відні не тільки не мали ясного погляду на ество, побут, потреби і змаганя нашого народу, але навпаки баламутна і негативна політика давніших представників ще більше затемнювала розуміне нашої народної справи в міродатних кругах, котрі не числилися з їх голосами, хоч число давнішого представництва бувало не раз значно більше, як теперішнє (н[а]пр[иклад], в 1873 році вийшло 16 послів до держ[авної] ради). Задача теперішних послів була отже вельми трудна, бо число їх було невелике (7 і то нерівних

щодо робучости), а роботу треба було починати *ab ovo*¹⁾, пояснювати *urbi et orbi*²⁾ історичний розвиток і сучасне становище нашого народу, вказати мету до якої, і дорогу, якою змагатимуть, щоби виявити і здійснити свою національно-політичну і культурну програму.

«Руський клуб» поручив отже п[ослу] Романчукови, яко предсідникови забрати слово в загальній розправі бюджетовій, мені знов промовити в подрібній розправі над бюджетом міністерства просвіти, а п[ослу] Підляшецькому при бюджеті міністерства судівництва. (Окрім того мав п[осол] Телішевський промовляти про суспільні і народногосподарські справи, одначе задля тяжкої недуги в родині не міг на той час явитися у Відні).

В додатку до сих споминів подаю промову п[осла] Романчука і свою, бо перша відносилася до нашої тогочасної політики, а в моїй промові обговорені всі наші домагання шкільні і просвітньо-культурні.

Про бесіду п[осла] Романчука заговорили всі віденські, пражські й інші дневники, подавши значні з неї виїмки і признали, що гарячо заступав становище нашого народу та здобув собі симпатії в палаті яко знаменитий речник. Представники правительства і значна часть послів прислухувалося з великою увагою сій промові, котра викликала велике вражінє і гучні оплески. Тільки польські дневники подали коротенький єї зміст і не висловили про неї свого погляду начеб не знали, що на се сказати. «Діло» (в ч. 131) зазначило, що бесіда п[осла] Романчука була «знаменита, глибоко обдумана і ясно виложена, широко обняла бистрим умом внутрішні державні справи, народні і парламентарні, рішуча, але розважна і поважна, а з руського становища – патріотична». «Діло» вказало й на се, що в своїй промові п[осол] Романчук «проголосив вперше в держ[авній] раді наше національне становище так, як сего вимагає наша свідомість народна і достоїнство нашого великого народу».

«Правда» (за місяць липень 1891 р.) зазначила, що річ п[осла] Романчука, як сего вимагала ціха генеральної дебати, була в повнім значіню слова – політична і обняла загальні ідеї сучасної національної політики українсько-руської, що її «вислухали і симпатично прийняли всі парламентарні групи» та що «вона зробила сильне вражінє, коли, н[а]п[р]иклад давнійші руські послы промовляли не раз перед пустими лавками. Вся австрійська преса заговорила з признанем про річ п[осла] Романчука і проголошене в ній становище руського народу. І супроти правління і супроти другої народности в краю – поляків поставлене становище русинів в тій речі ясно і дефінітивно, забезпечена свобода політичної акції, так що обидва чинники, з якими русини мусять рахуватися в політичному житю, можуть ясно бачити основи, на яких може скластися *modus vivendi* в краю і в державі».

¹⁾ З яйця (лат.). – Ред.

²⁾ Місту і світу (тобто всьому світу) (лат.). – Ред.

Одначе «Галицкая Русь», як можна було наперед сподіватися, споглянула іншими очима на згадану промову. Не припав їй до вподоби погляд наведений п[ослом] Романчуком, що український нарід є самостійним племенем слов'янським з *окремою історією й літературою*. Згадку про указ царський з 1876 р. називає сей дневник «аргументомъ Барвинського», «котрому повірять нині лише необразовані економи й органісти», і запевняє, що з «достовірного джерела» знає, що «бесіда Романчука перейшла цензуру «Польського кола» і була ним одобрена», що «Польське коло» дозволило ему виговорити тую ніби (?) опозиційну бесіду, бо перша єї часть була обчислена на осягнене «благоволенія» «Польського кола» і для того п[осол] Романчук «польстив ему нападами на Росію», та що він «повторив лише теорію Духинського» і т[ак] д[алі].

Отсе стає найкрасшим доказом, якими способами поборювали москвофіли т[ак] зв[аних] «новоеристів» (послів-народовців).

Радикальна партія русько-українська вислала до боротьби проти п[осла] Романчука Євгена Левицького, котрий в чч. 13–14 «Народа» з 15 н[ового] ст[илу] липця 1891 р. подав критику п[ід] з[аголовком] «Промова Романчука і народовська опозиція». Передовсім зазначає Є. Левицький, що передчасна була радість радикалів, котрі сподівалися, що руське суспільство щораз більше буде кидати каменем на «нову еру», возвеличвану адресами і заявами, повними признаня та лояльності. Він признає, що після промови п[осла] Романчука багато найшлося таких, котрі признавали, що «нова ера все ж таки не була така зла, як її малюють» і тому виступив з критикою, але не подав бодай такого єї змісту, як інші часописи, а тільки сухенький «скелет логічний», як він се назвав. Є. Левицький невдоволений сею промовою, бо не находить у ній фактів з нашого конституційного життя про гноблене мужика тягарями, про визиск, про перепони розвитку промислу фабричного і широких прав конституційних і національного автономізму, не бачить в ній конкретних домагань, а тільки загальну заяву, що «мусимо дбати о піддвигнене нашого селянства і міщанства». Невдоволений і тим, що не находить у промові конкретних жадань щодо національних прав і свобод, покликуючись на глумливий дотеп «Зеркала» («чи се мають бути тільки паралельки?»), чи се мають бути всі людські права, чи тільки язикові.

Відтак не припало Є. Левицькому до вподоби се, що п[осол] Романчук у своїх виводах про потребу пособлюваня розвиткови українського народу в Галичині покликує на етнографічні, географічні й історичні обставини, бо все те по думці Є. Левицького не має місця в парламенті, а про все те мав би рішати не парламент а хиба академія наук, учені (аргумент часто уживаний нашими москвофілами, а також як вгорі вказано,

М. Драгомановим!). Є. Левицький глузує з п[осла] Романчука, що він «силомиць вдрапуєсь на мужа державного» і промовляє переважно не в інтересі своїх виборців, не з погляду свого народу, але з погляду *державного*. Є. Левицький нібито не може зрозуміти задля чого п[осол] Романчук піддавав австрійським державникам і дипломатам сі етнографічні, географічні й історичні погляди, і докоряє йому тим, що п. Романчук опиняється раптом на інтересі Австрії, ба ні не Австрії, а якогось містичного (!) мужа державного, котрий через освідомлене русинів міг би утаєні сили «вихіснувати»¹⁾ та сповнити *свої*²⁾ задушевні високополітичні мрії! Є. Левицький назвав отже промову п[осла] Романчука «новою едицією безпрограмовости старших поколінь, новим покажчиком того фатального вихованя чи недостачі вихованя політичного, котре лучить партії з суспільністю тільки формально через теорії етнографічні, а не реально через зрозуміне політичних, економічних та культурних потреб свого народу» і тому іменем радикальної партії заповідає, що одні радикали зможуть витворити тривку опозицію і «тоді не будемо покликуватися на інтерес посторонних людей, але зажадаємо прав для нашої суспільности тому, що права то і їй по всім законам належаться».

В тих самих числах після критики Є. Левицького поміщена стаття без підпису, імовірно М. Драгоманова п[ід] з[аголовком] «*Стан руських послів у раді державній*». Повторивши свій давнійше висловлений погляд про заяву п[осла] Романчука в соймі з 25 листопада 1890 р., що нібито се була *угода* русинів з поляками, висловлюєся також глумливо про промову п[осла] Романчука, називаючи її «гімназіяльною наукою», «елементарною лекцією з етнографії про самостійність русинів», називає сю бесіду «порожнісінькою в усім» і жалує, що не пускають «Діла» у Росію, «бо якби тамошні українолюбці прочитали цілу промову д[октора] Романчука, то се дуже влекшило би нам завдачу виявляти їм порожнечу політики наших народовців і потребу иншої політики для русинів». Але коли Є. Левицький не міг зрозуміти зверненого до австрійського правительства домаганя п[осла] Романчука про пособлюване національному розвитку й освідомленю русинів з оглядом на «географічне положене русинів для Австрії» і вважав се натяком про якогось «містичного мужа державного, котрий через освідомлене русинів міг би утаєні сили вихіснувати», то сей другий безіменний критик зрозумів значіне тих слів п. Романчука і пояснив їх з відкликом на соймові промови п[ослів] Романчука і Січинського, що, мовляв, «коли австрійсько-польський уряд вдовольнить русинів, то ті допоможуть їм у війні з Росією». Але й сі слова вважає сей

¹⁾ Підчеркнення Є. Левицького.

²⁾ Підчеркнення Є. Левицького.

критик зовсім пустими і як Є.Левицький, так і він дивується, що п[осол] Романчук не поставив у своїй промові навіть тих конкретних ухвал «Народної ради», в котрих сам брав участь. Погляд сей опирається на повнім непорозуміню, бо ж п[осол] Романчук промовляв у «генеральній дебаті бюджетовій», в котрій бесідники висловлюють загальні погляди про політичне становище свого народу, а подаване «конкретних жадань» з різних обсягів народного життя полишають бесідникам при «спеціальній дебаті» над бюджетом поодиноких міністерств, як се і сталося опісля, що я подав «конкретні жаданя» з обсягу просвітньо-культурного і шкільного, а п[осол] Підляшецький з обсягу судівництва (п[осол] Телішевський задля поважної недуги не міг забрати слова в спеціальній дебаті, де мав предложити «конкретні жаданя» економічні і т[ому] п[одібні]). Обидвом критикам не розходилося отже о предметову оцінку діяльності руських послів, котру можна було би перевести найскорше після покінчення літньої сесії держ[авної] ради, але зараз з самого почину сесії і першого виступу руських послів осудили їх «мамелюками або хрунями» і вважали самотнім спасенєм для нашого народу перехід послів на дорогу радикалізму.

Цікаво однак же, що в критиці т[ак] зв[аної] «нової ери» і М. Драгоманів і Є.Левицький вважали і сойм і держ[авну] раду невідповідним форум для обговорювання наших народних справ із становища віроісповідного, язикового, географічного, етнографічного та історичного, а відсилали нас в тих справах до Академії наук або иншого якогось збору вчених, коли тим часом инші послы (німці, чехи, хорвати, словінці і ин[ші]) виводили такі справи і в краєвих соймах і в держ[авній] раді. Одначе инших поглядів держався Є.Левицький, коли розходилося йому о критику послів-народовців, а на инше становище перейшов він, коли сам став послом і дипломатом. Досить згадати тут про се, що після вибуху великої світової війни між иншими видав у Берліні розвідку «Die Ukraine der Lebensnerv Russlands, von D[oktor] Eugen Lewicky. Mitglied des öster[reichischen] Reichsrates 1915»¹⁾, в котрій широко обговорює ці обставини українського народу важні для Австрії, про котрі п[осли] Романчук і Січинський свого часу тільки натякали в своїх промовах у сойм і в держ[авній] раді.

На мене прийшла черга д[ня] 20 червня виголосити промову про наші шкільні і просвітньо-культурні домаганя і потреби в подрібній розправі над бюджетом міністерства просвіти. Задача моя не була легка, бо передовсім мав я обняти весь обсяг шкільництва від початкових шкіл аж до найвисших і подати передовсім загальний огляд сеї царини в державі і в краю, а відтак подрібно обговорити потреби і домаганя нашого народу.

¹⁾ «Україна нерв життя Росії доктора Євгена Левицького, члена Ради Австрії. 1915» (нім.). – Ред.

При тім вважав я конечною справою не тільки вказати на недомаганя нашого шкільництва, але й на практичні потреби і конечність засновування заводових шкіл у Галичині. Наостанку вказав я і на значіне шкіл для національного розвитку і політичну досягність засновування шкіл з українською викладною мовою. Обговорене всіх тих справ вимагало отже довшого часу і моя промова тривала цілу годину. Се був перший мій виступ на так поважних зборах, як посольська палата, отже треба було основно обдумати собі і добре приготувитися до сеї промови. Коли предсідник палати уділив мені слова, скупилися около мене не тільки сусідні послы, але й поважне число з дальших лавок, а крім того засіли довкола міністер просвіти бар[он] Гавч з міністерськими урядниками і парламентарний референт бюджету просвіти, радник Двора д[окто]р Бер, котрі робили собі записки, слухаючи моєї промови. Не потребую тут доказувати, якого скуплення духа і напруження ума вимагало виголошене сеї цілогодинної промови, хоч наперед приготовленої, перед такою поважною аудиторією, що пильно слідила за ходом обнятих промовою поглядів і питань. Пособляла мені вельми в тім ся обставина, що я в своїм учительськім заводі навик до довших викладів, а при тім не знав того, що називають «тремою» і перед ширшою аудиторією привик говорити зовсім спокійно. В палаті і в міродатних кругах прийнято вельми прихильно мою промову, подану тут у додатку на основі стенографічних записок. Дневники подали значнійші виїмки з неї, а «N[eu]e fr[ei]e Presse»¹¹ висловилися, що ся промова поясняла важні питання «з тверезою предметовістю і спокійною повагою» («mit nüchternen Sachlichkeit und ruhiger Würde»), а сі слова відніс сей дневник не тільки до наших народних домагань, але й до домагань загального значіня для шкільництва. «Діло» вказало на се, що «з тексту повної бесіди п[осла] Барвінського пізнали наші читателі, що кожде жадане було мотивоване дуже старанно щодо річі, а крім того посол піднявся і на висше становище політичне та й з того погляду підніс потребу розвою руської народности в Австрії. Інтерес Австрії, – мовив бесідник, – вимагає, щоби вона поступала инакше, як централізуюча і нівелююча Росія, щоби виступала яко природний оборонець національних індивідуальностей і помагала їх розвиеви. Національність і школа, – казав посол Барвінський, – нерозлучні з собою, і наколи Австрія через школи і катедри руські скріпляти буде національну самосвідомість русинів, то марні будуть всі нашепти емісарів-пропагандистів, і русини в Галичині та Буковині стануть для Австрії заборолом на сході».

«Правда» в липневім випуску, обговорюючи піднесені в моїй промові справи і домаганя, підчеркнула між иншими і се вимагане, щоби в львів-

¹¹ «Нова вільна преса» (нім.). – Ред.

ським університеті основано катедру історії України-Руси і тим способом сю многоважну справу, обговорювану донедавна в тіснійшій кружку нашій і пособлювану поодинокими прихильними сій справі людьми, виведено на прилюдне широке видно́ державне.

Третім речником «Руського клюбу» в бюджетовій розправі був п[осол] Підляшецький, котрий в розправі над бюджетом міністерства судівництва вказав на его хиби в Галичині, на потребу нового цивільного закона, домагався пригадки підвласним судам, щоби на руські поданя відповідали руською мовою, по-руськи списували протоколи з руськими сторонами і не назначували для них реченців у руські свята.

Про вислід бюджетової розправи в посольській палаті і участь в ній успіхи членів «Руського клюбу» писала «Правда»: «Таким робом прилюдно показали руські послы, що не зрікаються прав руського народу а бажають їх здобувати в порозуміню і з підмогою заступників другої краєвої народности – польської і сим заявили вони прилюдно політику вільної руки і супроти того виводи радикальних і москвофільських оргів, начебто руські послы були зв'язані якимись умовами, для руського народу некористними, показалися нікчемними видумками. *Се об'єктивне і розважне становище, яке заняли руські послы в раді державній, вкладає тепер на польську більшість галицького сойму великий обов'язок: повести справу руську на сю дорогу об'єктивної і розважної політики, полагодити потреби руського народу, котрі входять в компетенцію сойму і тим положити несхитні підвалини до мирного життя і спільної праці для добра обох народів руського і польського, для добра краю і держави.* Таке полагоджене справи руської змінило б не тільки відносини між русинами і поляками в Галичині, не тільки вийшло б у користь нашого краю, але конечно мусіло б се зробити великий вплив і на більші частини обох народів, поселені за границями Австрійської держави, мусіло б вплинути і на заграничну політику, на полагоджене східного питання. Ми вже не раз на те вказували, що Галичина – се точка Архімедова задля справи руської і польської і сподіваємося, що знайдуться люди, котрі се зрозуміють і як слід оцінять» (липень 1891. – С. 64 і 65).

Вельми замітно, однак, що критики в «Народі» (1891), котрі так докорювали п[ослу] Романчукови нестачею «конкретних жадань», не відозвалися ані одним слівцем, коли такі жаданя поставив я і п[осол] Підляшецьки у спеціальній бюджет[овій] розправі. Становищем і діяльністю послів «Руського клюбу» цікавилася вельми київська українська «Громада», котра чимало причинилася до нового напрямку політики, започатої з 1890-им роком, як се видно з листів проф[есора] В. Антоновича, писаних до мене а вгорі наведених. Весною 1891 р. переїздив з Києва на води

в Гляйхенберзі наш знаменитий лінгвістичний дослідник, Константин Михальчук, з котрим я був познакомився ще під час першого побуту мого в Києві і тоді дістав від него вельми займаву розвідку для «Правди» з наголовком: «Славянським гостям, що завітали у Київ на 900-літній ювілей християнства на Русі» (з підписом Х-л у випуску за жовтень і листопад 1888 р.). В часі єго переїзду бачився я з ним і тоді широко обговорили ми всі наші справи, котрими він вельми цікавився і при сій нагоді подав не одну влучну замітку та погляди на хід нашої політики київської «Громади». Користуючись побутом в Гляйхенберзі і повною свободою, читав Михальчук усі наші видання і часописи та мав тим способом спромогу добре розглянутися в настроях і змаганнях нашого суспільства і всіх наших сторонництв, як і в політичнім положеню Австрії. З нетерпеливостю вижидав він бюджетової розправи в державній раді і першого виступу послів-народовців перед європейським форум і сподівався поворотом з Гляйхенбергу побачитись зо мною і поговорити про добутки перших наших починів на парламентарній царині. Одначе не так склалося, як жадалося. Випало єму вертати не на Відень і тому вже листом висловив свої погляди вельми займаві і влучні про нашу політику і тому лист сей наводжу тут в цілости на доказ, як Україна споглядала на нашу посольську діяльність і як її оцінювала:

27. VI.1891 p. Gleichenberg

9. VII.1891

«Високоповажний Добродію Пане Барвінський!

З деяких причин мені не доведеться уже вертати на Відень а випаде просто їхати на Пешт у Львів, а звідтіля, мабуть, не в Київ а в Одесу, для одпочинку після курації, котра протягнеться тут до 16-го або 20-го липня (н[ового] ст[илію]). Отже й не вдасться вже мені побачитись з Вами і де обчім побалакати, якби бажалось. А тим часом не можу промовчати про те вражінє, яке роблять промови Ваші, Шановні Добродію, в Раді державній, – про нашу національну справу і мушу сказати, що якби їм довелось появитись в осібній брошурі (на русько-українській мові, в фонетичній правописі) і судилося як-небудь достатись за кордон, то, я думаю, вони зробили б там чималу і запевне прихильну для Вас сензацію. – Особливе промова п. Романчука, обіймаюча загальні ідеї сучасної національної політики українсько-руської, в своїх основних точках так майстерно оброблена, що бачиться, має багато шансів, щоб з'єднати собі популярність серед ріжнородних кругів української інтелігенції. – А се, на мій погляд, був би немалий здобуток в Вашій патріотичній праці, Шановні Панове, і, що найважніше може, – здобуток в тім, власне, спеціальнім напрямі, який обібрала собі Ваша політика. – Судячи по Ваших промовах, Ви

настільки ясно і дефінітивно поставили і умотивували свої кондиції і так, видиться, твердо забезпечили собі свободу акції – на випадок неувзгляднення тих кондицій, що для всіх заінтересованих сторін зовсім виразно зазначена межа, до котрої може доходити політика згоди і за котрою *volens-nolens*¹⁾ остається лише одна рішуча опозиція. – Отже можна вірити, що Ви не спустите з ока теї межі і, на випадок, якби довелось опинитись за нею з чужої вини, Ви з таким же достоїнством і випробованим тактом, стрінете той критичний момент і, перейшовши консеквентно в згадану опозицію, зумієте повести її также поважно, твердо і тактовно, як і угодову політику, тільки ще, напевно, з ширшим і глибшим признанем Вашого авторитету в справах народних!

Щодо реакції, яку Ви стрічаєте серед свого, так званого, радикалізму, – то признатись, я єго ідей і заходів зовсім не тямлю. Розчитавшись тут, при нагоді, в писаннях радикалів Ваших, – я просто неначе очадів. – Тут така мішанина різнородних, а часто зовсім суперечних засад, поглядів тенденцій, етичних формул і психологічних мотивів, що, далєбі, голову скрутити, а ніяк не розберешся в тому всему за парадоксами, утопіями, гризнею і ексцентричними вибриками фантазії, – зовсім стушовуються і пропадають, розкидані подекуди виблиски розуму, здорової мисли, талану, науки і лучшого чувства, і в кінці кінців, – все ж таки зовсім не знаєш чого вони хотять і о що їм властиве ходиться. – Особливо ж прикро вражає усвоєна їми полемічна манєра, зовсім нагадуюча Нечуєву «Бабу Параску». – Ясне діло, що такими виступами своїми на полі суспільної і культурної діяльності, радикали тільки здискредитують себе, більше навіть, ніж того можна було по них сподіватись.

Видиме діло, що з усіх можливих у Вас тепер політик, найпрактичнійша і найплототворнійша та, котра вибрана Вами. Коли ж і їй чого не достає, то не диво, бо ніякої досконалости нема на світі; а коли і у Вас теж трапляються часом хиби, то і сим зражатись нічого, бо тільки той не помиляється, хто нічогосінько не робить. – Отже, най Вам добрий геній помагає у Вашій тяжкій і трудній праці на користь нашої споневіраної нації!

Прошу передати, з ласки св[о]єї, низький поклон і вирази глибокого поважання мого п. Романчукові і також прийняти од мене запевнене щирої шаноби і прихильности, з якими маю честь бути для Вас

К. Михальчук

P.S. Тут мені довелось познакомитись з п. Телішевським і перекинутись з ним скількома словами про деякі почасні сторони нашої політичної ситуації, але до ґрунтовнійшої бесіди про сеє не доходило якось».

¹⁾ «Хочеш не хочеш» (лат.). – Ред.

Пок[іийний] К. Михальчук під час свого побуту на водах Гляйхенбергу мав отже нагоду не тільки особисто бачитися з людьми різних наших сторонництв і з ними розмовляти, але й читати всі наші часописи і наші перші промови в держ[авній] раді, подані перекладом у «Ділі» і «Правді» на основі стенографічних записок і таким способом міг собі виробити ясний і предметовий погляд на політику послів-народовців, їх змагання і вигляди. Се отже, чого бажав безіменний критик (імовірно М. Драгоманів) у «Народі» (1891 р., с. 215), щоби «українолюбці в Росії прочитали цілу промову п[осла] Романчука», здійснилося остільки, що прочитав сю і мою промову вельми поважний і визначний представник київської «Громади» і в наведенім тут листі до мене висловив основно свій суд про політику послів-народовців і про т[ак] зв[ану] «нову еру», котрий так різко відбиває від доктринерських розумовань Є. Левицького і безіменного критика (Драгоманова) і їх одностороннього становища, навіяного радикальними упередженнями.

Погляд п. К. Михальчука такий тверезий і предметовий, що до него можна приложити наведені вгорі (с. 295) слова такого визначного дневника, як «Neue freie Presse» і дневника світового значіння «Times», що політика є «das Streben nach dem Möglichen und das Ausscheiden des Unmöglichen und die Anpassung an die gegebenen Mittel» – man muss erreichbare Ziele aufstellen»¹⁾.

На П[р]идніпрянській Україні читали пильно промови послів-народовців (вони передіставалися з «Правдою» в ковертах, або й з «Ділом», деколи подавали їх навіть російські дневники) і слідили пильно за ходом політичних справ у Галичині й у Відні. Засвідчає се і М. Комар з Одеси: «В російських газетах нічогосьенько немає про промови Романчука і Вашу; та вони взагалі зовсім не знають Ваших справ і, спасибі їм, рідко коли і зачіпають.

В «Одеському вістнику» часом траплялися звістки і статі доволі правдиві²⁾, але тепер зовсім змінилася редакція і вже нема чого сподіватися». Але коли М. Драгоманів справді бажав, щоби в Росії українолюбці прочитали цілу промову п[осла] Романчука, то чому ж не впливав на редакцію «Народа», щоби сю і інші промови п[осла] Романчука і послів-народовців подав, бо н[а]п[р]иклад, «Народ» різко критикував промову п[осла] Романчука виголошену на заг[альних] зборах «Народної ради», але не подав її зовсім і тому А. Кримський писав мені про сю критику ось що 3-го березня 1891 р. «Совісний «Народ», так очорнивший п. Романчука,

¹⁾ «Стремління до можливого і виключення неможливого та пристосування до даних засобів» – необхідно ставити мету, яку можна досягти» (нім.). – *Ред.*

²⁾ До сего дневника з початком 80-их рр. XIX ст. дописував Вол[одимир] Барвінський. [– Ол. Б.]

зовсім не захтів надрукувати цієї промови (дуже симпатичної, котра збиває всі докори радикалів) і українці могли про неї дізнатися з «Кієвлянина»!»

28. Позапарламентарна діяльність руських послів і мої змагання в наших народних справах у міродатних чинників державних. Справа т[ак] зв[аної] фонетичної правописи й українських написів на державних урядах.

Наколи парламентарні послы бажають довести в своїх змаганнях до певних і реальних добутків, не можуть обмежитися лише хоч би як краснорічливими промовама, котрі у великій части послы деяких сторонниць виголошують zum Fenster hinaus¹⁾, для часописий, для настрою в кругах виборців і суспільства, але повинні запопадливо і з певним приготуванням трудитися в парламентарних комісіях. Окрім того однак же повинні послы і поза парламентом, в поодиноких міністерствах припильнувати полагоди ріжних справ, обговорювати їх не тільки з ресортовими міністерствами, але також із дотичними референтами, інформувати їх, достарчувати їм потрібних матеріялів, щоби рішення могли вийти успішні.

Особливо ж треба було пильнувати справ, котрі не входили в обсяг законодавства, а могли бути полагождені правительством адміністраційною дорогою, міністерськими розпорядками. За такими справами треба було ходити не тільки до поодиноких міністерств, котрі звичайно мали не раз тільки загальний погляд на справу, але й до референтів, котрі вже займалися такими справами на основі актів. Се звичайно в радикальних кругах називали «анти[ш]амброванем по міністерських передпокоях», «жебраниною», «випрошуванем панської ласки» і т[ому] п[одібне] і підіймали се на глум, неначе се поступоване було недостойним «независимого посла». А тим часом саме різкі опозиційні чеські послы якраз тою дорогою добивалися осягнення для свого народу всяких важних придбань і при всім своїм радикалізмі й опозиції не цуралися ходження по міністрах і референтах та осягали тим способом значні успіхи. Навпаки опісля наші деякі т[ак] зв[ані] опозиційні послы вели вельми вигідне, «ідилічне» жите, вважали свою задачу сповненою виголошенем не раз неприготовленої і неоснованої на реальних подіях опозиційної промови або внесенем якогось шумного запиту до правительства і не вдавалися в народних справах ані до міністрів, ані до референтів, виправдуючи се своїм опозиційним становищем. Тим-то не зважав я на сі радикальні глузваня, а пильнував

¹⁾ До того ж назовні (нім.). – Ред.

наших народних справ та при всій чемности в поведеню з міродатними чинниками беріг я своє личне і народне достоїнство і тим умів собі здобути і в посольських, і в правительственных кругах повне поважане а перегодом також вплив. Поступаючи способом вказаним мені проф[есором] В. Антоновичем, не уступив я нічого з наших національних основ, але й не відтручував міродатних людей рубашністю і зарозумілістю. Тим-то й пок[ійний] М. Павлик в розмові зо мною про т[ак] зв[аний] народний парламент літом в 1907 р. сказав до мене отсі знаменні і памятни слова: «Ви ходили по міністерствах, але за народними справами, а тепер дехто з наших ходить тільки за своїми особистими».

Передовсім почав я дбати про здійснене таких задач, які я витичив собі, осягнувши посольський мандат до держ[авній] ради, бо на мою думку сі придбання на нашій народно-культурній ниві могли причинитися до скріплення нашої національної ідеї, до поглиблення народної свідомости, а тим самим і до скріплення політичного становища нашого народу.

Як-небудь «спір о букви і правопис», як звичайно називано у нас змагане до введеня живої народної мови в письменстві і безпеки єї проти поступенного московщення, викликував деколи усмішку наслідком виступів на зборах «Общества ім. Качковського» і таких знавців мови як бувший учитель із Старих Бродів, віршописець Дмитро Третяк, або дяк Фялковський, котрого звали «філолог з Телячого» (в Підгаєччині), одначе се питане вважали в кругах народовців вельми досяглим і введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи найпевнішим заборолом проти москвофільських змагань.

Окрім обговорених вгорі справ, про котрі треба було подбати в міродатних правительственных кругах у Відні, вельми важкою вважав я справу «Народного дому». Як вгорі вже згадав я, прокураторія скаргу і намісництво яко найвисша власть фондацийна признали «Народний дім» і другу міську церкву фондациями, а іменно «Народній дім» фондациєю призначеною для пособлюваня культурного розвитку українського народу в Наддністрянській Україні, а другу міську церкву, котрої перебудову (з Тринітарського костела) треба було докінчити, для українського населеня міста Львова. На основі сего рішеня краєвий суд відмовив «Обществу Народный Домъ во Львовѣ», (котре також уживало фірми «Русско-народный Институтъ Народный домъ во Львовѣ») права, вписати його яко власника в ґрунтових книгах. Таким способом у ґрунтовій книзі міста Львова яко власник виказу гіпотечного парцелі 102 («Народний дім») і парцелі будівляної 101, де нині стоїть Преображенська церква, полишився й надалше вписаний власником *науковий фонд*. Наш кружок народовців поручив мені пильнувати сеї справи у Відні, бо проти ореченя намісництва, що «Общество» може бути тільки завідовником а не власником фондациі

«Н[ародного] дому», вніс «Управляющій Совѣтъ Народного дома» відклик до міністерства внутрішніх справ 18 липця 1890 р. На основі вказівок поданих мені д[окто]ром Василем Дідошаком, автором розвідки «Руско-народна інституція «Народный дімъ» у Львовѣ, єи початокъ, основане и теперѣшний станъ» (1885), розпочав я поруч інших справ робити відповідні заходи в міністерстві внутр[ішніх] справ. Відклик «Управляющего Совѣта» опинився в департаменті секційного шефа д[окто]ра Генриха Рожи, спольщеного чеха (він все писався Roža), котрий свого часу був у краєвім правительстві в Чернівцях, а звідтам перейшов до служби в міністерстві. Я звернувся отже до д[окто]ра Рожи і обговорив з ним основно сю справу і обставини, котрі лучилися з єї полагодою. Одначе з розмови з д[окто]ром Рожею виніс я переконанє, що по його думці рішене сеї справи вельми трудне і що воно загоїтьсє. І справді, вона тяглася цілими роками, переходила з рук до рук із зміною референтів, опісля обняв єї референт бар[он] Йоркаш-Кох, син б[увшого] президента галицької кр[айової] дирекції скарбу, а брат секц[ійного] шефа в міністерстві скарбу, відтак гр[аф] Пінінський, (брат б[увшого] намісника, спенсіонований за міністерства д[окто]ра Кербера), так що треба було наново з кожодчасним референтом обговорювати сю справу, в котрій вони зовсім не визнавалися, бо мабуть не мали охоти перечитувати цілу скирту актив. Придержувалися отже вигідної бюрократичної методи – «нехай справа вилежитьсє». А що сі референти були поляки, котрі розпочинали свою кар'єру в Галичині, в намісництві, а відтак за впливами «Польського кола» були приділювані до ріжних міністерств, отже й тут вони практикували сю методи і в бюрократичнім поступованю перевершили ще й німців, котрих звичайно у нас вважали недосяжними бюрократами. Як у галицькім намісництві виучувано занятих там урядників бюрократичної методи, може послужити наглядним доказом погляд бувшого намісника і міністра для Галичини Филипа Залеського, котрий в розмові зо мною сей погляд висловив. Він оповідав мені, що зайшовши перший раз до бюро ново іменованого намісника гр[афа] Льва Пінінського і розглянувшись по світлиці сказав до него: «Mój kochany, nie widzę tutaj u ciebie długiego stołu!»¹⁾ Зачудований сею заміткою гр[аф] Пінінський запитався Залеського, яке призначенє мав би мати такий стіл. На се відповів Залеський: «Powinieneś wiedzieć, że są sprawy bardzo pilne, mniej pilne do załatwienia i takie, których się albo wcale nie załatwia, albo daje się im wyleżec. Otóż te ostatnie mają miejsce na końcu długiego stołu, którego w ciebie nie widzę»²⁾. І справ-

¹⁾ «Мій любий, не бачу тут у Тебе довгого столу!» (польск.). – Ред.

²⁾ «Повинен би Ти знати, що є справи дуже пильні, менш пильні, які слід полагодити, і такі, які або зовсім не полагоджуютьсє, або даєтьсє їм вилежатисє. То ж ці останні мають своє місце в кінці стола, якого не бачу у Тебе» (польск.). – Ред.

ді, Залеський дуже уміло примінював сю бюрократичну методу в своїм урядованю і відкладав трудні справи або такі, котрих не хотів полагоджувати, на кінець свого довгого стола, як німецькі урядовці висловлювалися, «auf die lange Bank»¹⁾, або як Виборний до Терпелихи казав: «у довгий ящик». Коли гр[аф] Казимір Бадені обняв у 1888 р. уряд намісника (Залеський пішов тоді до Відня на становище «міністра для Галичини»), застав на «довгім столі» свого попередника справи, котрі там дожидали полагоди по 15 і більше років і таки за урядованя Залеського рішення не діждалися.

Такої бюрократичної методи придержувалися, очевидно, згадані референти в міністерстві внутр[ішніх] справ, а вважаючи справу «Народного дому» вельми трудною, не мали охоти розбирати цілий об'ємистий звиток дотичних актів і не тикали його, щоби вилеживувся. Се однак не знеохочувало мене і я вряди-годи навідувався до референтів і понаглявав рішене сеї для культурного розвитку українського населеня в Наддністрянській Україні вельми важної і досяглої справи. Кілько раз я з Відня приїхав до Львова, наша громада народовців допитувалася про стан сеї справи, а я на жаль не міг дати вдоволяючої відповіді. Годиться тут зазначити, що й намісник гр[аф] К. Бадені не раз в часі свого побуту у Відні понаглявав рішене сеї справи, але небавом зворот частини народовців у напрямі опозиції проти правительства і переведена сею частиною т[ак] зв[ана] консолідація з москвофілами 25 марця 1893 р.¹⁰⁵ (о чім ширше розповім в дальших споминах) вплинув з боку сеї опозиційної частини народовців некористно на рішене справи «Народного дому» і спинив на цілі роки єї полагоду. Консолідація себто союз опозиційних народовців з москвофілами, для котрих народовці і давнійше були незвичайно уступчивими мимо беззглядности москвофілів супроти народовців, і спільний тепер з москвофілами новий напрям політики тої частини т[ак] зв[аних] опозиційних народовців, настроїла сих останних так, що вони прямо не бажали рішення справи «Народного дому» в напрямі утвореня фондації. Коли я раз якось розговорився з послом К. Телішевським, котрий також пристав до консолідації про «Народний дім», сказав він мені: «Я не хочу, щоби поліція і жандарми впроваджували народовців до «Народного дому». Я доказував йому, що тут ні при чім поліція і жандарми, бо ж се справа чисто правнича і полагода єї повинна послідувати на основі ореченя міродатних кругів, до котрих належать справи товариств і фондацій, а можливо й на основі судового ореченя. Але небавом впевнилися т[ак] зв[ані] опозиційні народовці, що москвофіли мимо консолідації ідуть рішучо до своєї об'єдинительної мети і не думають робити ніяких уступок

¹⁾ «На довгу лаву, тобто на потім» (нім.). – Ред.

в користь опозиційних народовців, котрих вони вважали тільки помічниками своїх об'єдинительних змагань, як се дальше викажу на основі певних подій. Сам Телішевський змінив небавом свій погляд (він не визначався постійністю, а ділав звичайно під впливом питомої йому чутливости) і се висловив мені при нагоді балу устроеного «Академічним Братством» в салі львівської філгармонії (давнійшій салі Скарбківського театру), за котрої наєм на бал заплатило «А[кадемічне] Братство» 400 гульд[енів] (800 корон). Коли я ввійшов до сеї салі, застав я там ледви кілька осіб, між тими п[осла] Телішевського з донькою (відданою опісля за п[осла] Бережницького). Привитавшись зо мною, сказав до мене буквально отсі знаменні слова: «Повиннісьмо казати собі дати 25 за те, що відклонювалисьмо від себе передачу правительством «Народного дому» в руки народовців». «Я сего не приймаюся, – відповів я йому, – бо я все був і є тої думки, що «Народний Дім» оснований для культурного двигнення всего нашого народу а не для об'єдинительних змагань москвофільської кліки, але Вам належалобся дійснене сего бажаня, бо Ви рішучо тому опиралися, коли вже правительство по довгих понагляванях згоджувалося рішити сю справу в напрямі фундації». Телішевський признав свою помилку, а відчували се болючо і такі народовці, котрі не були гарячими прихильниками політики т[ак] зв[аної] «нової ери», але раді б тягнути користи з неї. Так між иншими д[окто]р Стефан Федак признав мені справедливність мого погляду в сій справі при такій нагоді. Раз якось були ми на Великдень на Службі Б[ожій] у о[тців] Василян, котрих гарно украшена і розширена церква св[ятого] Онуфрія не могла помістити вельми численно зібраних людей, так що більше як половина була приневолена стояти під церквою на церковнім подвір'ю. Одушевлені величаво відправленим богослуженем вертали ми оба саме попри Преображенську церкву з котрої виходило незначне число вірних, д[окто]р Федак, глянувши на се, сказав: «Як би то инакше виглядало в сій церкві, якби її мали в своїх руках о[тці] Василяни!» На се я відповів: «Якби се було в моїй власти, я віддав би їм парафію, а тоді Преображенська церква стала би могутним огнищем, котре причинилобся незвичайно до під'єму нашого обряду і поширене національної свідомості в широких верствах нашого львівського суспільства». Одначе щоби приложити руки до здійсненя такої думки д[окто]р Федак не виявляв охоти, бо хотів з усіма бути в найліпшій згоді і все виправдувався, що він не вдаєся в політику, а хоче бути безпартійним. Подібне становище заняв і д[окто]р Олександр Колеса, тоді ще надзвичайний професор укр[аїнської] літератури і в розмові зо мною висловив про «Народний дім» отсю знаменну думку: «Знаєте, за користне для нас рішене справи «Народного дому» варто би взяти навіть odium¹⁾ на себе!»

¹⁾ «Нелюбов, ворожість, антипатію» (польськ.). – *Ред.*

бо, дійсно, москвофіли слідили бачно за сею справою і кожного, хто би прикладав руку до полагоди сеї справи в напрямі фундації, наслідком чого «Управляючий Совѣтъ», зглядно хитрим способом висунене «Общество» перестало б вважати себе власником «Народного дому», вважали і пятнували зрадником народу. Я доволі зазнав клевет і плюгавлення від москвофілів, котрі знали добре, що я пильно займаюся сею справою. Тимто відповів я д[окто]рови О. Колесі: «Вибачайте, Ви хочете, щоби я все вкладав пальці межі двері, нехай сего поспробує і хто инший!» Але охочих до того не було, бо кождий собі думав: «най вони!» щоби відтак сказати в случаю користної полагоди: «а сами», як про инші придбаня, н[а]пр[иклад], радикали говорили, що се «виборола опозиція».

Консолідація з москвофілами впливала не тільки на т[ак] зв[аних] опозиційних народовців від'ємно в справі «Народного дому», але навіть ті люди, що щиро бажали би рішення сеї справи в напрямі фундації, з оглядом на консолідацію почали вагатися і боялися наразитися москвофілам. Так одного разу, коли намісник гр[аф] К. Бадені почав напирати на міністерство внутр[ішніх] справ і понаглювати наконечну полагоду відклику «Управляющего Совѣта», задав мені принагідно шеф президії намісництва, радник Двора Ґустав Мавтнер, таке питанє: «Прошу мені сказати, чи ручите, що наколи б намісництво яко найвисша фундаційна власть покликала на членів тимчасової кураторії фундації «Народного дому», н[а]пр[иклад], д[окто]ра Савчака, д[окто]ра Стефана Федака, д[окто]ра Ярослава Кулачковського, крил[ошанина] Івана Чапельського і т[ому] п[одібних], чи вони під тероризмом москвофілів не ухилилибся від сего обов'язку?» Знаючи хиткість наших людей з одного боку, а завзятий тероризм москвофілів з другого боку, заявив я радн[ику] Мавтнерови, що тепер не міг би я прийняти на себе такої поруки. Наслідком того і правительство прозволікало рішене справи «Народного дому». Коли я разом з пок[ійним] послом крил[ошанином] К. Мандичевським звернувся до міністра-предсідника гр[афа] Таффе і представив йому устно домаганє про скорє рішене сеї справи, заявив він, що се «eine Hausfrage»¹⁾, котра повинна бути полагоджена в краю, а сим зложив доказ повного єї нерозуміння. Сей погляд гр[афа] Таффе на справу «Народного дому» дістався якимсь побитом до редакції «Діла», котра зрозуміла його так, начеб гр[аф] Таффе відносив се до всего обсягу руського питаня і в тім напрямі осудило в передовиці політику гр[афа] Таффе.

Не засипляли справи також москвофіли і робили заходи з підмогою гофрата В. Ковальського, котрий знов старався у секційного шефа в міністерстві внутр[ішніх] справ д[окто]ра Ерба, чеського москвофіла, звер-

¹⁾ «Домашнє питаннє» (місцевого значення) (нім.). – Ред.

нути сю справу на иншу дорогу. Сим змаганям повелося дійсно довести до того, що справу «Народного дому» з відкликом «Управляющего Совѣта» з міністерства внутр[ішніх] справ вислано до долішньоавстрійської прокураторії скарбу у Відні в 1892 р. з домаганем о висловлене свого погляду. Було се очевидним висловом недовір'я щодо об'єктивности львівської прокураторії скарбу. І справді, віденська прокураторія висловила 24 лютого 1893 р. погляд згідний з поглядом львівської прокураторії тільки щодо другої міської парафіяльної церкви, котра повинна бути трактована окремо від народного інститута «Народний дім», котрий по єї думці ввійшов в жите яко товариство («общество») на основі статута, одержавши на се посвідчене (Bescheinigung) намісництва яко надзірної влади над товариствами і яко дателя одной часті інститутського майна.

Одначе мимо того погляду віденської прокураторії скарбу міністерство внутр[ішніх] справ стояло при тім, що передовсім розходиться о зложені іменем наукового фонду заяви в справі впису до ґрунтових книг міста Львова, а в зв'язи з тим о безпеку в ґрунтових книгах в інтересі непостроєної ще другої міської параф[іальної] церкви, зглядно в користь сеї церкви. Міністерство внутр[ішніх] справ було отже сеї гадки, що та справа передовсім належить до обсягу міністерства ісповідань і для того звернулося до міністерства просвіти й ісповідань о видане свого осуду, зглядно о *міродатну постанову*, щоби опісля в тій справі в *обопільнім порозуміню* обидвих міністерств (ісповідань і внутр[ішніх] справ) могло бути видане міністерське рішене.

Після упадку гр[афа] Таффе обняло керму правительство т[ак] зв[ане] коаліційне міністерство кн[язя] Віндішгреца, в котрім міністром просвіти був д[окто]р Мадейський. Він відносився вельми прихильно до наших справ, а особливо станув у великій пригоді гнобленим на Буковині румунами і майже виключно румунською консисторією наших побратимів, про що окремо буде мова опісля.

Справу «Народного дому» з поглядом долішньоавстр[ійської] прокураторії скарбу переслало міністерство внутр[ішніх] справ до міністерства просвіти й ісповідань, а реферат єї віддано секційному шефови в департаменті ісповідань д[окто]рови Т. Рітнерови, колишньому професорови церковного права в львівськ[ім] університеті. Одначе д[окто]р Рітнер занепадав часто на здоровлю і задля того рішене справи проволікалось. По його смерті секц[ійний] шеф ґраф Лятур приділив сю справу радникови Двора д[окто]рови Едвінови Плажкови, і сей довів її до кінця та осягнув повне одобрене і признане міністра Гавча. Міністерство ісповідань у своїм виводі, пересланім відтак з усіма актами до міністерства внутр[ішніх] справ, висловило такий погляд, що хоч надані русинам державою маєткові

предмети не означено виразно яко фундацію для народних цілий русинів м. Львова (друга міська параф[іяльна] церква) зглядно руського народу (народний Інститут), то в першій ряді згадані органи («Головна руська рада», після неї «Комісія управляюча ділами «Народ[ного] дому», а на останку «Общество Інститута Народний дім») мали обов'язок *тимчасово* дбати про майно будучої фундації аж до наконечного формального доведення фундації на основі фундаційної грамоти до тривкої управи, як і про дальші фундаційні агенди в цілі здійснення фундаційних цілий.

Міністерство ісповідань стануло отже на тім становищі, що ніякий з названих трех органів (отже й «Общество» з «Управляющимъ Совѣтомъ» на чолі) не може бути уважаний самостійною (поза фундацією, зглядно із згаданою фундацією) ествуючою правною індивідуальністю котрій при-слугувало би право, для фундаційних цілий державною адміністрацією й іншими жертвами надане і ними тимчасово управляване майно загорнути яко майно приватне, зглядно самовільно після власного розсуду і для власних цілий уживати наданого майна і його приходів способом загрожуючим естваню фундації. В усіх первісних поданнях і просьбах о надане розвалин і площі, в усіх відозвах до складок й інших прилюдних заявах «Гол[овної] русь[кої] ради», «Комісії упр[авління] діл[ами] Нар[одного] дому» й «Общества» все з притиском зазначувано, що «Інститут Народний дім» має бути *власністю всего руського народу*.

Виводи міністерства ісповідань основані на розпорядчих і наданнях урядових властей, в котрих зазначено, що цісар Франц Йосиф I дарував розвалини спаленого університетського будинку у Львові разом з площею на построене другої міської параф[іяльної] церкви (для руського населення міста Львова) і на основане народного інститута з назвою «Народний дім» у Львові для культурного під'ему всего руського народу в Галичині. Обидві сі фундації мали отже стати *власністю всего руського народа*, як се зазначували також перші їх основники. І спершу, дійсно, членами «Народ[ного] дому» були представники всего руського народу (як Стефан Качала, Осип Заячківський, Василь Лопатинський, д[окто]р О. Огоновський, д[окто]р Ізидор Шараневич і ин[ші]). Але після проголошеня об'єдинительної програми (в «Слові», 1866 р.), «Управл[яющий] Совѣтъ» не приймав у члени таких русинів, що не признавали національного єдинства русинів з москалями (н[а]пр[иклад], послі Ю. Романчук, д[окто]р Є. Олесницький, директор В. Нагірний і деякі инші не могли діждатися прийнятя в члени «Народ[ного] дому»), а коли перегадом згадані вгорі старші члени народовці вимерли, а о[тця] Олександра Стефановича виключено за роблені «Упр[авляющему] Совѣтови» докори задля його виключно партийного становища, опинився «Нар[одний] дім» в руках об'єдинителів, котрі вихіс-новували його майно для пособлюваня об'єдинительним змаганям.

Тим-то не переставав я й даліше пильнувати сеї справи щоби довести до остаточного єї рішення. Мені повелосся дістати на короткий час до перегляду всі акти дотичні «Нар[одному] дому» і з них зробив я собі відпис, щоби на певній основі доходити полагоди сеї справи.¹⁾ Але коли намісником став гр[аф] Л. Пінінський і я до него звернувся з домаганем прискорення полагоди, виніс я з ширшої розмови з ним переконане, що він уже добре перенявся поукою, даною йому Ф. Залеським і що рішене сеї справи в напрямі фундації ставало би в суперечности з напрямом його політики, веденої з метою пособлюваня т[ак] зв[аним] «Starorusinom» а суперечної політиці гр[афа] Баденого. Щоби справу поставити на ширших основах і приготувити єї практичне виконане, виробив я на основі відпису урядових актів пропам'ятне письмо, а при тім подав начерк як мала би бути зложена управа в тривкій формі. Користуючись єпископською конференцією наших Владик (митрополита, єп[ископа] Чеховича і д[окто]ра Хомишина), що відбувалася у митрополита гр[афа] Шептицького, вручив я се письмо митрополитови і устно пояснив важне значіння «Народного дому» та обсади парохії ново побудованої другої міської параф[іальної] церкви для нашої народности й обряду. Окрім того вручив оден примірник пропам'ятного письма новому намісникови гр[афу] Андрееви Потоцькому, одначе небавом виявилосся, що він продовжав політику гр[афа] Пінінського в напрямі пособлюваня «Starorusinom», і тому він відносився неприхильно до рішення в напрямі фундації.

Коли в січні 1907 р. кінчилася сесія держ[авної] ради опертої на давних основах і мала зробити місце т[ак] зв[аному] «народному парламенту» (Volksparlament) на основі загальних виборів, вручив я перед виїздом з Відня пропам'ятне письмо в справі «Народ[ного] дому» міністри заграничних справ гр[афові] Ерентальови (про давніше моє з ним знаомство оповім опісля), з просьбою, щоби в тій справі зволив порозумітися з міністром-предсідником, евент[уально] з міністерством внутр[ішніх] справ. Мимо пильних заходів не повелосся мені в часі мого послованя довести до полагоди тільки сеї одної справи, котру я вставив у програму моєї діяльности з вибором 1891 р.

Сю задачу (рішене справи «Народного дому») повинен був взяти в свої руки новий «Руський клуб», утворений в посольській палаті на основі загальних виборів в 1907 в червці, одначе сею справою він не зараз почав займатися, так що аж під кінець десятиліття почато робити заходи про полагоду справи «Народного дому», і тоді Адміністраційний трибунал

¹⁾ На основі тих актів видав я перепечатану з «Руслана» розвідку п[ід] з[аголовком] «Історичний огляд засновин Народного дому у Львові. На основі жерел написав Ол[ександр] Барвінський». У Львові 1908 р. [- Ол. Б.].

у Відні рішив 25/4 1910 р., що се фундація. Розходилося тепер о вияснене, що з усього майна «Нар[одного] дому» належить до фундації. Треба однак зазначити, що навіть д[окто]р Кость Левицький і д[окто]р Євген Олесницький вагалися в поглядах що до того, що є власністю фундації і думали, що до фундації належить тільки первісний фронтний будинок «Народного дому», построений із звалищ збомбардованого університету в улиці Театральній (тепер ул[иця] Рутовського), а все инше придбане (доми від ул[иці] Краківської, давнійший дім дівочого Інституту С[вятих] с[естер] Василянок з церковцею в ул[иці] Зибликевича, ч. 30, дім в ул[иці] Курковій, ч. 14, де міститься Бібліотека «Нар[одного] дому» і «Музей А. Петрушевича», та села в Перемишлянщині Білка і Костенів) належалобся «Обществу Русско-народ[ного] института «Народный домъ во Львовѣ». В приватних розмовах з д[окто]ром Левицьким і д[окто]ром Є. Олесницьким обстоював я на основі давних інформацій д[окто]ра В. Дідошака і дослідів з відписаних мною актів урядових сей погляд, що й названі вгорі дома й маєтности належать до фундації, яко придбане помножене з доходів первісного Нар[одного] дому, з записів роблених ріжними народолюбцями на «Інститут «Народний дім» та підмог даваних правительством (з державної лотереї і т[ому] п[одібне]). Коли «Общество» виступило з позовом проти фундації о право власности і справа перейшла до суду цивільного краєвого, котрий відказав домаганю «Общества» на вписане його до ґрунтових книг міста Львова яко власника, а відтак радник вис[шого] кр[айового] суду у Львові д[окто]р Мінц зробив знаменитий з правничого становища Raubig¹⁾, що послужив основою до рішення висш[ого] кр[айового] суду у Львові (31/5 1911 р.), а також найвисшого судового трибуналу у Відні з 16/4 1912 р., станули і названі послі на тім становищі, яке я займав щодо приналежности всего майна до фундації. Події Великої світової війни спинили, щоправда, наконечне уладжене фундації «Народного дому», але zarazом наглядно ствердили дійсні змаганя «Общества» й «Управляющего Совѣта», а се дало привід правительственным австр[ійським] властям, щоби рішучо виступити проти сих змагань. «Общество» розв'язано, а ц[ісарсько] к[оролівське] намісництво яко найвисша фундаційна власть установило кураторію з 12 членів для неуконституованої фундації «Народного дому» рескриптом з 8/1 1918 р., котрої предсідником вибрано д[окто]ра Костя Левицького, а мене його заступником. Кураторія мала управляти тимчасово майном фундації і виготовити фундаційну грамоту та предложити ц[ісарсько] к[оролівському] намісництву до затвердження, а відтак на тій основі мало дійти до наконечного уконституованя фундації. Овлада Східної Галичини і м. Львова правительством

¹⁾ Тут: здобич (нім.). – Ред.

Західної Української республіки, на котрого чолі стояв д[окто]р К. Левицький і його виїзд із Львова наслідком овлади Східної Галичини і Львова польським війском, споводували нове уконституоване Кураторії. Тоді вибрано мене предсідником, а крил[ошанина] Тита Войнаровського заступником. Коли однак Кураторія довела в значній частині до упорядкування фондацийного майна, а також багатой бібліотеки «Народ[ного] дому» і музею А. Петрушевича, і мала приступити до уложення фондацийної грамоти, генеральний делегат Поль[ської] Речі Посполитой для Східної Галичини розв'язав Кураторію, а покликав до управи правительственного комісаря, радника намісництва Юліяна Нападівича, котрому додав 8 прибічних дорадників (4 народовців, між тими мене і 4-х москвофілів). Таку частину уступку зробив москвофілам наслідком їх заходів генеральний делегат, однак сим не вдоволив їх, бо вони сподівалися повного повернення неправного їх стану посідання з перед війни. Задля того не являлися на засідання, скликувані правит[ельственным] комісаром, котрий відтак дістав поручення від делегата, правити майном неуконституованої фондациї без прибічної ради, що й дійсно він робить. Однак члени бувшої кураторії вважали усунення її від управи зовсім безосновним і самовільним поступком делегата, який примінюється, наколи управа подібной інституції як «Нар[одний] дім» допускається надуживань, розтрати майна і т[ому] п[одібне] і тому постановили видати печатно звіт із своєї діяльності, чого дійсно довершено. Сей звіт вручив я генеральному делегатові в прияві міністра-предсідника Польської республіки В. Вітоса з зазначенням нелегальности розв'язання кураторії.

Як-небудь отже не повелось мені перевести полагоди справи «Народного дому», котру я вписав яко одну з моїх посольських задач з вибором до держ[авной] ради в 1891 р., як-небудь ся справа і в сучаснім стані не доведена до наконечної розв'язки, все ж таки, *quid potui feci*¹⁾, цілими роками дбав я про те, щоби сю справу посунути вперед, а діло розпочате мною під кінець минулого століття, вели дальше інші послі, а відтак довелось мені, обнявши провід кураторії, при участі її членів і вельми трудящих і ревних урядників канцелярії «Народ[ного] дому», чимало причинитися до упорядкування занедбаного і знищеного давнійшим «Управ[ляющим] Совѣтомъ» і военними подіями майна неуконституованої фондациї. Особливо ж велике значіння для культурної роботи має упорядковане бібліотеки «Нар[одного] дому» і музею А. Петрушевича, котрі з покликанєм до управи Кураторії находилися в найбільшій неладі, а тепер уладжені відповідно строгим бібліотечним і музеальним вимогам і засадам, заходами і трудом мого сина, д[окто]ра Богдана, котрою Кураторія іменовувала бібліотекарем.

¹⁾ «Що міг, те й зробив» (лат.). – Ред.

29. Справа повороту заточників з Мазурщини, поставлення свідомих народовців на світських і духовних становищах.

Між справами, котрі я обняв своєю посольської програмою, були й такі, котрі міг і мав виконати сам намісник або підвладні йому начальники краєвих властей. Тим-то вернувши по скінченій парламентарній сесії до Львова, пильнував я і тут виконання тих домагань, які поставлено з нашого боку намісникови з проголошенем програмової заяви п[осла] Романчука. Основним таким нашим домаганем була «зміна системи», котру головню краєві власти (були се вправді австрійські урядники, одначе польської народности, у великій частині неприхильно настроєні супроти нашого народу)¹⁾ примінювали в урядованю супроти русинів. Хто вірно держався свого обряду і церкви, та народности, в житю прилюднім або хоч би тільки родиннім послугувався своєю рідною мовою, був членом наших культурно-просвітних або хоч би тільки музичних товариств (н[а]пр[иклад], «Баян»), являвся на їх зборах або брав участь в їх зовсім законних і статутами обнятих змаганях (н[а]пр[иклад], відчитих, концертах і т[ому] п[одібне]), причинявся до закладання товариств, читалень, їх філій і т[ому] п[одібне], або голосував при виборах на руського кандидата і т[ому] п[одібне], на сего вже гляділи урядові власти з підзором, вважали його агітатором, нав'язували не раз зовсім безосновно протидержавні змаганя (політика наших москвофілів чимало шкодила нашій справі і причинялася до того, що кожного свідомого русина краєві власти адміністраційні і судові кваліфікували: «Zajadły Moskał»²⁾) і тим доводили до сего, що свідомий, хоч вельми лояльний русин, не міг дістатися на ніяке начальне становище, а дуже часто яко небезпечний для держави був перенесений до Західної Галичини (як звичайно говорено «на Мазури»), де не міг виховувати дітей в народнім дусі, а навіть відчужувався свому обрядови бо не було там руської церкви. Руський судія не міг отже при найкрасшій кваліфікації добитися становища президента окружного суду, а часто навіть начальника суду повітового, професор, свідомий русин, не міг стати краєвим інспектором, або хоч би директором гімназії, чи учит[ельської] семінарії, або навіть директором виділової школи, або

¹⁾ Коли я опісля намісникові гр[афу] К. Баденому вказував на се, що старости або інші урядники не виконують його поручень і розпорядків, видаваних в користь нашого народу, відповів він мені: «Teraz nie tak łatwo wdrożyć urzędników do życzliwego wobec Rusinów postępowania, gdy długie lata nakręcano ich przeciw Rusinow». «Тепер не так легко привчати урядовців до зичливої (прихильної) поведінки стосовно русинів, коли довгі роки накручувано їх проти русинів» (польск.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

²⁾ «Запеклий москаль» (польск.). – Ред.

окружним інспектором; в політичній адміністрації хиба зовсім виїмково міг русин ледви перед смертю дослужитися становища старости або радника намісництва, в скарбовій адміністрації – становища не то вже начальника повіт[ової] дирекції скарбу або старшого радника, а навіть радника і т[ому] п[одібне], а так само і при державних залізницях, поштах і телеграфах і т[ому] п[одібне]. Тим-то русини горнулися в державній службі найбільш до судівництва, де судія був ще доволі незалежним, або до учительства, а дуже мало до адміністраційних властей. Окрім того зверталися доволі часто до адвокатури, щоби виробити собі переогодом незалежне становище, бо навіть у нотаріаті зустрічалися з чималими перепонами.

Але як у світських заводах трудно було свідомому русинові добитися поважнішого і хоч би трохи впливового становища, так і в духовнім стані, свідомий русин-народовець зустрічав не раз непоборимі перепони, чи то в осягненню ліпшого приходу (парафії), чи то становища крилошанина, а не то вже владичого достоїнства. Тут свідомому священикови русинові-народовцеві насувалися тяжкі перепони з трьох боків. Поляк-колятор, користуючись правом патронату¹⁰⁶, не хотів такому надати ліпшого приходу і оглядався за «porządny mi parochyjski ksiądz plebanem»¹⁾, а доволі часто опісля за «starorusinem», консисторії, заміщені майже виключно крилошанами т[ак] зв[званої] «старорусской партії», не приймали в тер[н]ю або пропозицію священика народовця на ліпшу парафію, а не то вже на крилошанство, а намісництво дуже часто відказувало свідомому русинові інституції на парохію, так що він хоч дістався в пропозицію і одержав презенту, не міг дістати приходу. Тим-то вважав я між іншими своїм обов'язком передовсім у намісника довести до повороту наших урядників-заточників з Мазурів назад до Східної Галичини, відтак подбати про посунене спосібніших свідомих народовців, світських і духовних на видніші або начальні становища. Правда, у деяких наших провідних політиків витворився був такий погляд, що се особисті справи і послови не лицює займатися ними. Однак я був тої думки, що нарід складається з одиниць і чим більше таких одиниць виб'ється на визначні і впливові становища, тим більше значине здобуде собі нарід. Тим-то я не вагався ніколи зайнятися справою хоч би одиниць, наколи вони мали відповідні кваліфікації і визначалися національною свідомістю, чи то, щоби їх видобути із заточення або від него охоронити, чи то допомогти до осягнення якогось важнішого становища. Я бачив, як не тільки «Польське коло» яко правительственне сторонництво, намагалося при всяких обсадах, чи то в краю, чи по всяких міністерствах піддержувати своїх людей і тим

¹⁾ «Порядним, чесним приходським священиком» (польськ.). – Ред.

здобуло для польської справи широкі впливи в краю і державі, але як навіть різко опозиційні чеські послы дуже пильнували у міністерських референтів і міністрів іменовань на всякі, хоч би менше значні становища, скоро тільки з краю наспіли до міністерств дотичні предлоги краєвих властей. Так, н[а]пр[иклад], коли пізнійше оден з політичних провідників чеських, д[окто]р Кайцель, став міністром скарбу, втягнув за собою на різні становища по міністерствах трийцяти кількох чеських урядників. «Польське коло» тим способом здобуло собі могутний вплив, що залюднило майже всі міністерства і осередні власти своїми урядниками (хоч між ними чимало було протекційних без потрібних здібностей і знаня). Але навіть маленькі народці, словінці і румуни, мали в деяких міністерствах своїх людей, навіть на виднійших становищах. Правда, їх урядники володіли передовсім знаменито німецькою урядовою мовою, визначалися глибоким знанем і великою пильністю в урядованю, так що здобували собі повне признане міродатних кругів. Досить згадати тут особисто добре знаних мені словінця д[окто]ра Жолгера і проф[есора] гімн[азії] Приморжича.¹⁾ Тим часом наш нарід мав хиба двох-трех радників Двора в найвищим судовім трибуналі, а коли на давнійші ще домаганя русинів міністер бар[он] Гавч зажадав від президії намісництва і Ради шк[ільної] кр[айової] предлоги професора-русина середних шкіл, яко референта для руських справ, тоді за впливом кн[язя] Адама Сапіги дістався там на се становище професор перемиської польської гімназії, Іван Левицький²⁾, котрий в раді повітової промовляв проти заснованя руської гімназії в Перемишлі.

¹⁾ Д[окто]р Жолгер служив спершу в міністерстві просвіти і скоро із становища віце-секретара дійшов до становища радника Двора, коли перейшов до президії міністрів, але крім того працював науково (написав велике діло про австро-угорську угоду) і був сучасно надзвич[айним] професором віденськ[ого] університету, а опісля міністром для справ південних слов'ян. Проф[есор] Приморжич, про котрого здібности міністер Гавч висловлювався принагідно передо мною з великим признанем, став небавом правит[ельственным] радником і краєвим інспектором, приділеним до служби в міністерстві просвіти. [– Ол. Б.]

²⁾ З міністерства просвіти перейшов він опісля на становище кр[айового] інспектора у Львові, а його місце в міністерстві заняв проф[есор] гімн[азії] Едвард Харкевич. Оженетий з полькою, держався Е. Харкевич на становищі гімн[азійного] професора в Тернополі здалека від нашого суспільства, але повдовівши вступив в члени «Руської бесіди» і звітдам виніс національну свідомість, котру зберіг і яко референт в міністерстві просвіти і на становищі директора акад[емічної] гімназії у Львові. Але мимо наших заходів на його місце до міністерства впливами «Поль[ського] кола» дістався Володимир Баньковський (брат радника львів[ського] магістрату), зять б[увшого] редактора «Gazet-u Narodow-oї», gente Ruthenus*, що ледви умів читати по-українськи. Коли йому приділено в міністерстві до оцінки рукопис руської читанки для народних буковинських шкіл Ом[еляна] Поповича (книжки для Буковини

Опісля, коли гр[аф] К. Бадені уступив із становища намісника, а відтак із становища міністра-предсідника, його наслідники довели за впливом «Польського кола» до того, щодо найвисшого судового трибуналу у Відні на місця застережені давніше для судіїв-русинів, висший кр[айовий] суд вислав радників-поляків, (вельми неприхильний русинам був президент Тхуржницький) а місце професора-референта в міністерстві просвіти перейшло вже зовсім у польські руки (Квятковський, д[окто]р Янер, д[окто]р Опушинський, Губринович). З жалем зазначити однак треба, що «Руський клуб» не мав повного розуміння сих справ для нашого народу, а коли до Відня приїхали проф[есор] Ст[епан] Стоцький і проф[есор] Єротей Пігуляк і звернулися до нашого клубу о поміч в своїх шкільних і духовних справах (бо д[окто]р Волян, підшитий москвофільством не заступав як слід їх справ), висловився посол Підляшецький на засіданню клубу, вислухавши виводів буковинських відпоручників: «Ми не можемо займатися буковинськими справами, бо ми маємо передовсім свої галицькі». Тим-то я був приневолений окрім наших справ пильнувати ще й буковинських, за що буковинські народовці відносилися до мене з повним довір'єм і признанем.

Передовсім треба було отже зайнятися перенесенем ріжних урядників політичних, скарбових, почтових і т[ому] п[одібних] із заточеня (з Мазурщини) до Східної Галичини. Не була се легка справа і також не так скоро можна було її виконати, як се здавалося нашому нетерпевому суспільству, котре думало, що намісник може се зробити одним почерком пера. І тут годі було обминути бюрократичні приписи і ріжні настрої властей. Треба було осягнути згоду президентів краєвих властей, найти відповідне

одобрювало міністерство просв[іти], а печатав їх віденський Schulbücherverlag**), він зрікся сего реферату, бо, як сам признався, не знав добре нашої мови (а звичайно в кваліфікаційній табелі такі кандидати найбільш поляки, виписували собі: *ist der ruthenischen Sprache in Wort und Schrift mächtig****, хоч не раз ледво з трудом уміли прочитати печатане). Тоді радник Двора Zeunek звернувся до мене з просьбою, щоб я се обняв. Я дійсно піднявся сеї роботи і не тільки переглянув рукопис і оцінив, але щоби прискорити єї печатане, не звертав її до Черновець авторови, але сам перевів потрібні поправки і доповненя. За се одержав я особисто від бар[она] Гавча подяку і признане, одначе при сій нагоді замітив йому: «*Excellenz, ich bin hier nicht zu diesem Zwecke gekommen, um Schulbücher zu corrigieren und zu redigieren; dazu ist hier ein Referent aus Galizien bestellt, welcher der ruthen[ische] Sprache mächtig sein sollte*****». Міністер признав, що йому представлявано проф[есора] Баньковського, що він добре вмієє по-руськи. * Родом українець (*лат.*). – *Ред.* ** Видавництво шкільних підручників (*нім.*). – *Ред.* *** Володіє русинською (українською) мовою усно і письмово (*нім.*). – *Ред.* **** «Ваше превосходительство (ексцеленсіє), я прийшов сюди не для того, щоб корегувати і редагувати шкільні підручники; для цього замовлений референт з Галичини, який повинен володіти русинською мовою» (*нім.*). [– Ол. Б.]

приміщене для дотичних урядників, а їх місце в Західній Галичині заступити іншими. Одначе перегодом повелося осягнути перенесенє доволі значного числа наших урядників з Мазурщини а іменно: скарбового радника Атанаса Заячківського з Бялої, Карла Бандрівського з Горлиць, старшого скарбового комісара Йосифа Мішкевича з Кракова, радника Чорненького, інженера желізниці Левандовського, почт[ового] офіціяла Потелицького з Тарнова, старшого контрольора Гаврилюка з Нового Торгу, старшого комісара повіт[ового] Е. Глинецького з Бохні, ветеринара Кривача, ад'юнкта подат[кового] Гаванського з Ропчиць і ин[ших]. Деякі не дїждалися повороту, хоч справа для них була вже постановлена (як желізничий урядник Кадайський, котрий умер в Тарнові).

Як наші найщирші народовці, свідомі національно і діяльні, падали жертвою несумлінних старостинських доносів і кваліфікацій, сего наглядним доказом є пригода мого колишнього ученика з бережанської гімназії, о[тця] Євгенія Гузара, котрий був якийсь час сотрудником у свого вітця о[тця] Дмитра Гузара, пароха в Заволові в Підгаєччині. Він трудився не тільки яко ревний і примірний священик у церкві, але яко свідомий народовець заложив у Заволові читальню, котра іменувала мене своїм почесним членом, брав участь діяльну в легальних межах у виборах, а тим звернув на себе бачне око підгаєцького старости Августа Щуровського, що свого часу яко комісар тернопільського староства подавав доноси на мене до намісництва і Ради шк[ільної] кр[айової]. Значевя на основі доносу з підгаєцького староства вплинуло з намісництва (за гр[афа] К. Баденого) письмо до ординаріату, котрим сповіщено митрополита д[октора] Сильвестра Сембратовича, що задля «ворожої агітаційної діяльності» о[тця] Є. Гузара замкнено йому плату з фонду релігійного яко сотрудникови і вимагано перенесеня його на инше місце. Затривожений тим о[тець] Гузар явився у мене, яко свого колишнього професора, з просьбою о поміч. Я зараз звернувся прямо до намісника гр[афа] К. Баденого, щоби розвідатися про дійсні поводи такого строгого поступованя і помогти йому в тім скрутнім положеню. Намісник гр[аф] Бадені, чоловік палкої вдачі, але доброго серця, був вельми сердитий на о[тця] Є. Гузара, в своїй щирости виявив, що із староства вплинуло до президії намісництва донесенє із староства в Підгайцях, що о[тець] Є. Гузар «wrogo usposobiony dla dynastji i państwa»¹⁾ і задля того треба його неминучо звідтам перенести на инше місце. Мимо роздратованя намісника представив я йому зовсім спокійно, що знаю наскрізь о[тця] Є. Гузара яко давнього ученика та його цілу сем'ю, і можу зовсім певну дати запоруку, що зроблений йому важкий заміт безумовно неможливий і що се пряма клевета. Намісник втихо-

¹⁾ «Ворожо відноситься до династії та панства» (польськ.). – Ред.

мирився і обіцяв справу лично полагодити в користь о[тця] Є. Гузара у митрополита, котрий наслідком такої яскравої дописи президії намісництва був уже неприхильно настроений для о[тця] Є. Гузара. Особиста приява намісника у митрополита довела до того, що о[тець] Гузар не тільки був виправданий, але митрополит покликав його на становище свого секретара (капеляна). Тут у Львові розвинув о[тець] Є. Гузар спершу яко секретар митрополита, відтак яко духовник с[вятых] с[естер] Василянок і настоятель церковці в ул[иці] Зибликевича, а наостанку яко катехит муж[ської] учит[ельської] семінарії вельми живу і хосенну діяльність і заслужився також яко спорудник релігійних і катехитичних методичних учебників та провідник збору катехитів. З перенесенем до Львова став о[тець] Є. Гузар також членом нашої громади народовців.

Становище секретара митрополичого мало також і для нашої народної ідеї вельми досягле значіне. Осягнувши довір'є митрополита, міг секретар не одну справу, хибно або тенденційно йому представлену, пояснити і повернути її в користь нашого народу. Консисторія тодішня була зложена або з рішучих противників нашої народної ідеї, або з людей рівнодушних і при таких обставинах становище митрополита, окруженого неприхильними або байдужими для народної справи дорадниками і референтами, було вельми трудне. Митрополит д[окто]р Сильвестер Сембратович, хоч побирав початкову освіту в Тарнові, а дальшу в Римі і не мав нагоди шкільним порядком зазнайомитися з рідною мовою, літературою й історією, власною пильністю довів до того, що перегодом говорив і писав чистою народною мовою, перечитував і поправляв реферати крилошан і совітників консисторських (особливо А. Петрушевича) писані змосковщеним язиком і подбав про видане молитовника для нашого суспільства народною мовою, а тим способом переломив дотеперішній пересуд, що живої народної мови не можна вживати в церкві.

Одначе, найкрасші і найрозумніші наміри митрополита або зустрічалися з однодушним опором крилошан, консисторських совітників і деканів поставлюваних консисторією майже виключно з т[ак] зв[аної] «старорусской партії», або вони уміли своєю проворністю так наустити і настроїти митрополита, що дуже часто справи там рішені виходили на шкоду нашої народної ідеї. Тим-то наша громада народовців змагала до того, щоби перегодом опорожнені крилошанські місця обсадити священиками свідомими народовцями, а також перевести поступенно обсади деканатів нашими людьми, щоби тим способом свідомі священики-народовці могли осягнути також визначнійші і ліпші парохії. Тим способом можна би було за впливом священиків народовців просвітно і національно піднести ширші верстви нашого селянства і міщанства.

Домаганя в тім напрямі висловлювані на нашій громаді народовців приймав я яко поручену мені задачу і намагався, користуючись становищем посла і наслідком того ширшими знакомствами в міродатних кругах, доводити до здійснення. Я мав на приміті передовсім о[тця] Івана Чапельського, префекта духовної львівської семінарії, котрий тут трудився і в школах, як катехит та учитель нашої мови, і в «Просвіті» та «Русь[ким] педа[гогічним] товаристві». Окрім того звернено бачність на знаного мені з давніших літ Теодора (Богдана) Пюрка, котрий яко сотрудник при церкві св[ятої] Варвари у Відні і духовник тамошньої духовної семінарії згуртував коло себе і освідомляв віденське руське міщанство і урядництво. Іменоване його крилошанином львівської митропол[ичої] капітули не зустрінuloся з поважнішими перепонами і він небавом заняв тут се становище в консисторії. Одначе труднійша була справа з покликанем на становище крилошанина львівської капітули о[тця] І. Чапельського. Митрополит д[окто]р С. Сембратович відносився до него з певним недовір'єм з того часу, коли він ще був парохом в Дидовій, в Турчанщині. Як опісля я дізнався, недовір'є се витворилося на основі доносу, що у о[тця] Чапельського в часі вакацій перебував два тижні Михайло Павлик, приятель і прихильник поглядів М. Драгоманова. Вимагало се отже довшого часу і ріжних впливів, щоби довести митрополита до зміни поглядів на о[тця] Чапельського, а коли у митрополита по довгих заходах повелoся розвіяти недовір'є до о[тця] Чапельського і предложити його до іменування крилошанином капітули, став перегодом о[тець] Чапельський мужем довір'я митрополита Сембратовича і головним його дорадником.

В Перемиській єпископській капітулі було вправді двох свідомих народовців-крилошан Константин Чехович і Мирон Подолинський, одначе, вони займали найнижші становища, а переважний вплив мали крилошани Литинський, Матковський і Войтович так, що в перемиській дієцезії проявлялося москвофільство найяскравійше, особливо на Лемківщині. Шкідний сей вплив поширявся, коли після довшої недуги і смерти рішучого противника москвофільського напряму єпископа Ступницького обняв тимчасово керму дієцезії адміністратор Юліян Куїловський, чоловік слабoї волі, перенятий давними споминами з польських революційних часів, протегований польською шляхтою. Правда, керма дієцезії перейшла перегодом в руки д[окто]ра Юліяна Пелеша, чоловіка талановитого й ученого, колишнього виділового «Просвіти», що перейшов до Перемишля із станіславівського єпископства, котре заняв Ю. Куїловський. Одначе наслідком унаслідованої недуги ослабла у єпископа д[окто]ра Пелеша давнійша ревність і рушучість, так що він щораз менше звертав уваги на справи дієцезії і в самоті глядів вдоволення й успокоєня. Тим

більша отже була тепер потреба, щоби в перемиській капітулі свідомий народовець заняв провідне становище і мав вплив на справи дієцезії. Нагода до сего лучилася з опорожненем місця архіпресвитера. Я звернув бачність намісника гр[афа] К. Баденого на крилошанина Константина Чеховича, котрого намісник мав відтак нагоду особисто пізнати. Крил[ошанин] Чехович зробив своєю приявою дуже корисне вражінє на намісника і небавом іменував його цісар архіпресвитером єпископської капітули, а се становище було вступним його степенем до владичого достоїнства, котре К. Чехович заняв небавом після смерті єпископа Пелеша.

На тім становищі розвинув К. Чехович вельми ревну діяльність не тільки на духовній ниві, але й на народній, а головним його помічником був крил[ошанин] Мирон Подолинський. Заснований жертвами крилошан тамошних, а головно Г. Шашкевича і єпархіяльного духовенства дівочий інститут двигнувся їх заходами до високого процвіту. Будинок інститута значно розширено і уладжено взірцево відповідно найвибагливішим вимогам так, що може йти навзаводи з подібними інститутами заграничними і дати приміщенє й прожиток кільком соткам дівчат. В інститутськім домі з прегарним садом поміщено ліцей, перетворений недавно в реальну жіночу гімназію, котра з основою в тім часі в Перемишлі українською державною гімназією довелися того, що Перемишль, донедавна ще з п'ятном польського міста, став важним для тамтої частини нашого краю огнищем народного житя. Окрім того новоіменований архіпресвітер Чехович щиро і ревно дбав про інші народні інституції в Перемишлі (бурси) а крил[ошанин] Подолинський займався пильно порядкованєм і помножуванєм багатої і цінної капітульної книгови й архіву, а до того ще весь вільний від своїх занятій час обертав на історичні досліди ерекцій гр[еко]-кат[олицьких] парохій в перемиській єпархії і тільки передчасна смерть не дозволила довести вцілости до кінця сю цінну і об'ємисту працю.

Переогодом в міру опорожнення крилошанських місць обновлювалася перемиська капітула іменованєм з-поміж священників народовців (Мриц, Стрийський, Зубрицький, д[окто]р Василь Левицький, Богачевський) так що вигляд тамошньої капітули змінився і має ціху зовсім народну.

Невідраді однак були відносини в станиславівській консисторії за єписко[п]ства д[окто]ра Ю. Пелеша й Ю. Куїловського, де крім одного крилошанина-народовця д[окто]ра Івана Гробельського, крилошанські становища займали рішучі противники нашої народної ідеї і всі ліпші парохії, деканати й катехитурі обсаджували прихильниками об'єдинительної ідеї.

Тим-то вважав я також важною справою, щоби окрім крилошанських становищ на ліпші парохії й на катехитурі в гімназіях, учит[ельських]

семінаріях та інших школах могли діставатися свідомі і діяльні священики-народовці. Про обсади катехитур у школах оповім в окремому розділі про шкільництво і мою діяльність на тім полі, а тут згадаю тільки про се, що наскільки сягали мої знайомости і впливи, дбав я про се, щоби свідомим священикам-народовцям помагати в осягненню визначнійших становищ. Не була се одначе легка справа, бо як влучно висловився раз презес виділу краевого Антін Хамец, що нічого труднійшого, як для священика виєднати відповідну парохію, бо не раз здаєся, що вже справа щасливо доведена до кінця, а тим часом в останній хвилі вирине якась несподівана перефона, виявиться якась коромола або примха і все розвієся на нічім. А саме в трудних обставинах А. Хамец на мою просьбу виєднав одну з ліпших парохій, Вербилівці, в Рогатинщині у гр[афині] Красинської для о[тця] Стефана Городецького, що був секретарем (капеляном) митрополита д[окто]ра С. Сембратовича (перед покликанем на се становище о[тця] Є. Гузара) і при боці митрополита заслужився для нашої народної ідеї. На новім становищі, де обняв також уряд декана, став о[тець] Городецький одним з провідників у Рогатинщині, в котрій перегодом проявилася свідома цілі і вельми жива та запопадлива народна робота. В сім повіті змаганя його і деяких інших священиків (як о[тців] Ваньо, Пеленський і ин[ші]) переведено розумну організацію і засновано одну з найкрасше устроєних приватних гімназій. Заходами і щедрими жертвами тамошних народолюбців (а передовсім о[тця] Городецького) здвигнено в Рогатині величавий гімназійний будинок. Одначе, наслідком світової війни потерпів не тільки сам будинок, але й наука в сій гімназії. О[тець] Ст[епан] Городецький за свою народолюбиву діяльність одержав відзначенє, іменованій папським шамбеляном. Опісля, коли частина народовців заняла опозиційне становище і утворила т[ак] зв[ану] консолідацію з москвофілами, котру я рішучо поборював, о[тець] Городецький станув супроти наряду моїх політичних змагань. Одначе я мав справдешне вдоволенє, що допоміг йому до становища, на котрім розвинув вельми хосенну для нашого народу діяльність, та що опісля і сам дійшов до переконаня про шкідливість консолідації з москвофілами для розвитку і успіху нашої народної ідеї і після того, як запевняв мене його колишній приятель о[тець] Іван Чапельський, змінив свій погляд на мої змаганя, навіянний йому тенденційними і часто зовсім безосновними напастями на мене національно-демократичного дневникарства. Зазначити тут годиться, що виєднуючи для о[тця] Городецького згадану парохію, я не вимагав від него ніяких зобов'язань щодо політичних поглядів і напрямів, а робив се виключно для добра загального нашої народної справи.

Не менше важною справою видалася мені обсада парохії у Винниках коло Львова. Тим-то коли звернувся до мене в сій справі о[тець] *Григорій Гірняк*, зайнявся я нею тим радше, що за сим кандидатом промовляв вельми гарячо визначний тоді педагог-учитель Григорій Врецьона. Його поручене було для мене певною запорукою відповідної спосібности сего кандидата, котрого я мало що знав. Сю парохію презентував краєвий виділ і йому ординаріят митрополичий мав предложити терно, з котрого б мав собі вибрати кандидата. Одначе митрополит д[окто]р С. Сембратович, котрого я просив о вставлене о[тця] Гірняка до терна, відказав мені і заявив рішучо, що на сю парохію представить кр[айовому] виділови яко найвідповіднішого кандидата, зборівського декана о[тця] Евстахія Кloseвича, добре мені знаного тихого москвофіла. Нічого не помогли мої представлення, митрополит був задля невідомих мені причин некористно настроений супроти о[тця] Гірняка, котрий був значно молодший від декана Кloseвича. Я звернувся отже до презеса кр[айового] виділу А. Хамца і заявив йому, що надане сеї парафії священникови-народовцєви у Винниках під Львовом мало би певне значіне для нашої народної справи. А Хамец вволив моїй волі, а хоч о[тець] Гірняк не був обнятий терном, тільки поданий в додатковім списі кандидатів, одержав презенту на Винники. Там розвинув справді ревну діяльність душпастирську і просвітню, так що народна свідомість у Винниках значно поширилася, до чого чимало причинився відомий на ниві нашого письменства Володимир Лукич Левицький, нотар у Винниках, котрому я також допоміг до осягнення сего становища, о чім розкажу опісля.

Одначе о[тець] Гірняк показався опісля не конче ввічливим супроти мене, бо коли за приводом москвофілів і радикалів також народно-демократичне дневникарство почало супроти мене ворогувати, коли я не пристав до т[ак] зв[аної] консолідації і її мав відвагу поборювати, о[тець] Гірняк на народнім комітеті виступив з докорами супроти моїх змагань. Оден з прихильних мені народних демократів доповів мені про се, а коли я случайно зустрівся з о[тцем] Гірняком, висловив я йому зовсім щиро, що не сподівався такої напасти з його боку. О[тець] Гірняк виправдувався, що він не може згодитися з моїм політичним напрямом і се спонукало його до такого виступлення. На то відповів я йому отсими словами: «Я ані від Вас, ані від нікого иншого не вимагав ніколи, щоби Ви йшли за моїм політичним напрямом, одначе маю право вимагати від кожного, кому зробив щось доброго, щоби на мене не кинув каменем!» О[тець] Гірняк не мав на се слова відповіді, але перегодом переконався, що мої змаганя звернені головно проти консолідації з москвофілами були зовсім справедливі та що придбаня осягнені моїми заходами в часі моєї посольської діяльности

мають реальну вартість для нашого народного становища і самостійного розвитку і сей свій погляд висловлював не раз перед знакомими моїми та признавав рішучу послідовність в моїм поступованю.

Так само без ніяких зобов'язань щодо моєї особи і мого політичного напрямку помагав я до осягнення становищ иншим священикам, котрі зверталися до мене о поміч і поручене, як, н[а]пр[иклад], пок[іийний] о[тець] Віктор Єзерський, котрий на моє поручене одержав парохію в Гумниськах, власности гр[афа] К. Баденого і Віктор Цебровський, в Кутах, власности Владислава Гневоша, обидва в олеськім деканаті, обидва щирі народовці і діяльні народолюбці, а в Буску власности гр[афа] К. Баденого пок[іийний] о[тець] декан і шамбелян Григорій Славицький, колишній тернопільський громадянин.

Отсі мої заходи, в тім напрямі роблені, видавалися деяким нашим політикам особистими справами, одначе висуненем на важніші становища свідомих і діяльних народовців, чи то духовних, чи світських розповсюджувалася народна свідомість, просвітна діяльність і кріпшала наша народна ідея.

Наглядним доказом сего можуть послужити Винники під Львовом, де окрім приходника о[тця] Гірняка поселився там яко нотар, Володимир Лукич Левицький, загально відомий письменник і видавець, мій колишній ученик з бережанської гімназії, довголітній кандидат нотаріальний в Станиславові, де розвинув свого часу вельми хосенну діяльність. Коли у Винниках опорожнився нотаріят і В. Левицький звернувся до мене о поміч, щоби міг одержати сю посаду, я радо піднявся сеї справи і занявся нею рішучо, бо знав добре, як при таких іменованях польські власти намагалися не допустити до осягнення важнішого становища (а таким є нотаріят у Винниках під самим Львовом) русина, хоч би мав найкрасшу кваліфікацію¹⁾, якою дійсно виказався В. Левицький. Щоби запевнити рішене справи в користь В. Левицького, поїхав я до Відня до гр[афа] К. Баденого, що тоді був міністром-предсідником і представив йому, що у Львові нема на кілька нотаріятів ані одного русина (аж в останних літах дістався сюди померший в 1919 р. Йосиф Онишкевич) і тому домагався я, щоби хоч під Львовом на становищі нотаря іменовано В. Левицького, котрого добре знаю яко спосібного правника і вельми поважного чоловіка. Гр[аф] Бадені візвав зараз до себе персонального референта з міністерства судівництва, радника Двора Завадського і поручив йому, щоби справу обсади нотаріату у Винниках здержав аж до повороту з відпустки міністра

¹⁾ Коли за кандидатом все промовляло і не можна було його обминути в предлозі до осередних властей і при іменованю, тоді висувано часто політичні мотиви, звичайно безосновні, щоби не допустити русина, як се, н[а]пр[иклад], було із моїми заходами о директуру в Тернополі гл[яди] «Спомини» ч. II, с. 381 і слід. [– Ол. Б.]

судівництва Гляйспаха. Я відїхав із запевненем користної полагоди сеї справи і дійсно, В. Левицький одержав посаду нотаря у Винниках, де й досі остає. На сім становищі з'єднав собі не тільки загальне поважане всего околичного суспільства, але й чимало причинився до народної організації «Просвіти» й освідомлення українського населеня. Досить згадати, що у Винниках здвигнено пам'ятник Т. Шевченкови.

В таких справах не руководився я, одначе, якоюсь вузькопартиїною виключністю, але там, де людяність або сама народна справа вимагала помочи, я нікому єї не відказував, хто тільки звернувся до мене і мав справдешне вдоволене, коли навіть мому рішучому противникови мав спромогу за камінь відплатитися хлібом, як се буду мав нагоду виказати на наглядних прикладах, коли перейду до справ нашого шкільництва.

Для прикладу наведу тут поки що дві справи, які я мав з покійником Денисом Кулачковським, москвофілом, з котрим я засідав недовго в соймі. Він заступав Бобрецький повіт і тому міщани з Бібрки звернулися до него, щоби їм виеднав закон у соймі з дозволом на довіз гарячих напйтків. Відпоручники Бібрки, руські міщани, звернулися в сій справі до намісника гр[афа] Баденого, бо намісництво мало тут рішаючий голос в пропінацийних справах. Намісник приняв непривітно відпоручників і на їх домагане відповів: «Niech wam to zrobi Kułaczowski!»¹⁾ Тоді Д. Кулачковський в посольській салі звернувся до мене, щоби я виеднав сей дозвіл намісництва, на основі котрого краєвий виділ мав предложити начерк закона до ухвали соймови. Я зараз пішов до референта, радника намісництва Єгермана, і сей обіцяв мені слідуячого дня вранці предложити прихильне внесене до підпису намісникові, перед його виїздом на засідане соймове і, справді, намісник се підписав а письмо се вислав рад[ник] Єгерман зараз до кр[айового] виділу. Треба було ще однак ухвали кр[айового] виділу, а що се був останній день і не можна було вже відкладати справи на засідане кр[айового] виділу, презес кр[айового] виділу А. Хамец на мою просьбу післав сей начерк закона *circulan*²⁾, до всіх членів кр[айового] виділу, а осягнувши на се згоду всіх, подав референтови під час соймового засіданя, рад[нику] Верещинському, котрий відчитав сей начерк закона. Сойм ухвалив його на тім засіданю останнім в усіх трех читанях, а міщани з галерії прислухувалися сему і по засіданю щиро мені за се дякували.

Посол Д. Кулачковський був начальником відділу прокураторії скарбу в Кракові і наслідком палкої вдачі поріжнився зовсім з підвладними йому урядниками. Задля того намісник гр[аф] Бадені яко президент прокураторії скарбу бажав предложити міністерству внесене, щоби Д. Кулач-

¹⁾ «Нехай Вам те зробить Кулачковський» (польськ.). – Ред.

²⁾ Поспішно (лат.). – Ред.

ковського перенесено до Градця. Братаничі його, директор «Дністра» Ярослав <Кулачковський> і д[окто]р Олександр Кулачковський, адвокатський кандидат у Відні, звернулися до мене з просьбою, щоби я запобіг перенесенню їх стрія. Саме тоді приїхав гр[аф] Бадені до Відня в урядових справах, і я зараз пішов до него, щоби полагодити користо справу мого політичного противника. Гр[аф] Бадені рішучо обставав при своїм намірі і заявив мені, що Д. Кулачковський став зовсім неможливим на становищі в Кракові, бо так поріжнився із своїми урядниками, що вони не можуть служити під його кермою. Тоді предложив я намісникови, якщо Д. Кулачковський не може остати на своїм становищі в Кракові, щоби його перенесено до Львова. Спершу намісник не хотів навіть слухати сего, бо на його думку Д. Кулачковський стане у Львові розводити агітацію, одначе, коли я його запевнив, що Д. Кулачковський немає хисту до агітації, згодився на останку на се і переніс його до Львова. Опинившись у Львові, пішов він представитися свому шефови, президентови кр[айової] дирекції скарбу д[окто]рови В. Коритовському, котрий мені при найблизший нагоді оповів про се послуханє Д. Кулачковського. Президент д[окто]р Коритовський прийняв спершу Д. Кулачковського вельми урядово; остеріг його, щоби не вдавався в політику, але відтак, своїм звичаєм, розговорився з ним про сучасну політику русинів. Д. Кулачковському розв'язався також язик і він сказав д[окто]рови Коритовському отсі важкі слова: «Proszę Pana Prezydenta, ci wszyscy: metropolit Sembratowicz, Romańczuk, Barwiński i in. są przekupieni!¹⁾ Ipsissima verba!²⁾»

Коли я принагідно доповів се д[окто]рови О. Кулачковському, що «за моє жито ще мене бито» та що його стрій перед чужим чоловіком кинув безосновно таку клевету, д[окто]р Олександр Кулачковський висловив свій жаль стрієви, що так мені відплатився за мою щирість. На се одначе дістав відповідь від стрія: «Я не просив Барвінського о протекцію!»

В житю моїм доводилося мені не раз за подаваний людям хліб дістати камінь, але я все мав на тямці оповіданє з «Читанки» В. Ковальського «Так світ платить», з котрої я вчився в низшій гімназії, а відтак і моїх учеників поучував: «Не глядіть в світі ніколи вдяки і признаня від людей, шукайте вдоволення у власних ділах, а тоді не зазнаєте ніякого розчарованя» і се було принципом цілого мого житя.

¹⁾ «Прошу пана Президента, всі вони: метрополит Сембратович, Романчук, Барвінський та інші продажні хабарники! (яких можна підкупити)» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Чиста правда!» (так воно і є; точнісінько так!) (лат.). – Ред.

30. Правительство починає здійснювати домагання послів-народовців. Рескрипт міністерства судівництва в справі української мови в судах. Неприхильне становище «Польського кола» і дневникарства. Дальші змагання москвофілів до підкопаня довір'я народу до послів-народовців. Збори Турчанської «Народної ради». Окружне віче радикалів у Коломиї.

В першій весняній і літній сесії держ[авної] ради сповнили послі «Руського клюбу» поважно, достойно і сумлінно свою задачу. В промовах своїх в перший раз ясно і виразно перед правительством і представниками народів Австрії вивели вони справу українського народу, про котру в тих кругах мали зовсім невірні і баламутні погляди і викликали тим значне зацікавлене долею нашої народности. Окрім того, бесідники «Руського клюбу» виступили з *конкретними домаганнями* і вказали правительству дороги й орудники, якими можна запобігти невідрадному положенню українського населеня. Не піднесено тільки з обсягу народногосподарського подрібних домагань нашого населеня наслідком тяжкої недуги жени і доньки п[осла] Телішевського, котрий перебував під час бюджетової розправи в Гляйхенберзі¹⁾. Отсі перші змагання послів-народовців приневолити радикалів до мовчання, москвофіли не мали крім видумок ніяких поважних поводів до оправданих докорів супроти послів-народовців, так що щире українське суспільство перенялося повним довір'єм до політики «Руського клюбу» а також Придніпрянська Україна вважала змагання послів-народовців користним для української ідеї зворотом.

Діяльність послів-народовців у держ[авній] раді і викликані нею наслідки були наглядним доказом, що наклепи радикального і москвофільського дневникарства про «згоду народовців з поляками», з «польськими шляхотськими і клерикальними кругами» були давно уживаною метою для заляканя українського суспільства нібито «народною зрадою». Ширшим верствам українського суспільства почало прояснюватися наше народне положенє, а польське дневникарство, особливо т[ак] зв[ане] демократичне, причинялося також до виясненя політики народовців. Наслідком домагань руських послів поданих правительству і висловлених бесідниками «Руського клюбу» видав між іншими міністер судівництва гр[аф] Шенборн рескрипт до судових властей в Галичині, в котрім пригадав їм обов'язок виконуваня виданих давнійше розпорядків щодо української мови в судовім урядованю, а також щодо вписів у ґрунтовних книгах українською мовою.

Польські демократи підняли в «Польськім колі» великий шум проти того рескрипту і на внесенє посла д[окто]ра Рутовського ухвалено, щоби

¹⁾ Небавом після того він повдовів. [– Ол. Б.].

презес «Кола» Яворський зробив з того приводу докір міністрови Шенборнови. Окрім того, краківська «Reforma» докоряла «Ділу» ненавистію супроти поляків і висловилася, що між ним а «Галицькою Русю» нема під тим зглядом найменшої різниці, а по єї думці «Діло» навіть перевищило москвофільський дневник. Сю напасть «Reform-и» перепечатав «демократичний» «Dziennik Polski» і додав від себе отсі знаменні слова: «Щодо нас, то ми не обманювали себе ніколи ні на хвилику. Тож передовсім ті русини не робили згоди з поляками, але з правительством. А при тім ми тут дуже добре знаємо тих панів, що нині позують яко провідники стороництва народовців, щоби ми – навіть на случай заключеня якоїсь угоди – могли вірити в *щирість інтенцій наших угодовців і взагалі в тревалість такої згоди*». (Пригадати тут годиться, що «Dziennik Polski» зараз після проголошеня заяви п[осла] Романчука в соймі 25 листопада 1890 р. напав був на намісника гр[афа] Баденого, що сей заключив якусь угоду¹⁾ з русинами-народовцями поза плечима поляків).

Коли отже самі польські дневники жалувалися, що народовці не «зробили угоди з поляками», а радикалам під проводом Драгоманова послі-народовці витрутили оруже з рук «поставленем конкретних домагань правительству» в держ[авній] раді, побачили москвофіли, що мало хто вже в нашім суспільстві вірить в голошене «Галицькою Русю» «запродане руської справи полякам за миску сочевиці», як висловлювався посол д[окто]р Антоневиц, і придумали тепер иншу тактику для поборюваня народовців. Вони почали тепер розводити фарисейські жалі на «роздор між русинами» (радикали вторували сій елегійній пісонці) наслідком заяви п[осла] Романчука і почали жалкувати над тим, що наслідком того «роздору» не могли до держ[авної] ради вийти *опозиційні послі*, котрі би були для Руси домагалися «*всього*», а не тільки «*дечого*», як теперішні послі-народовці. А через те, що теперішні послі в державній раді, як голосили москвофіли, – *не зробили нічого* (треба мати на тямці, що послі щойно розвинули свою діяльність в першій, несповна 4 місячній сесії, коли тим часом москвофільські послі сиділи десятки літ в парламенті і вертали з порожніми руками!) – і задля того «*в краю стало гірше!*»

Дійсні події одначе перечили сему поглядови, начебто заява п[осла] Романчука довела до «роздору». Вже ж бо і перед тим москвофіли творили окремий табор із зовсім супротивними народевецьким основам змаганя-ми, а також радикали вже перед заявою п[осла] Романчука утворили свою окрему «русько-українську радикальну партію». Москвофіли давно вже перед тим відгородилися непрохідним муром від народовців і не допус-

¹⁾В дійсності, як се вже вгорі основно вияснено, навіть з правительством народовці не робили формальної умови. [– Ол. Б.]

кали найвизначніших народовців у члени «Народного дому», «Ставропігійського інститута», а навіть намагалися народовців викинути з «Народної торгівлі». «Червона Русь» ворогувала все проти української академічної гімназії, а «Народний дім» і «Ставропігійський інститут», не посилали до неї своїх бурсаків, тільки до німецької гімназії, а крім того дневникарство москвофільське, піддержуване «пособіями» «Благотворительного комітету»¹⁰⁷ й інших таких жерел, ненастанно пятнували народовців соціялістами, атеїстами, польськими запроданцями і т[ому] п[одібним].

Не згідне також і се з правдою, що коли б був спільний комітет виборчий, тоді вислав би він *опозиційних* послів до держ[авної] ради, котрі домагалися від правительства *всього*, а не тільки *дечого*, як послі-народовці.

Посли, вибрані на основі програми «Русской рады» не були в дійсности опозиційними. Так, н[а]п[р]иклад, посол Ковальський Василь (до 1890 р.) засідав у клубі гр[афа] Короніного і голосував за диспозиційним фондом, коли тим часом п[осол] Озаркевич голосував проти того, а т[ак] зв[ані] «митрополитальні» послі (значить – при виборах піддержувані впливом митрополита о[тці] Мандичевський, Сингалевич) здержалися від голосованя. Нічого отже дивного, що міністер Ф. Залеський говорив мені: «Wolał bym Kowalskiego, anizeli Romanczuka!»¹⁾ Відома також загальна політика вибраних в 1873 р. руських послів при участі «Русской рады» і жидівського товариства «Shomer Israel», котрі за концесію на «Рольничо-кредитное заведеніє», що опісля руйнувало селян і провалилося мимо російської міліонової підмоги, як і за особисті додатки до конґруї і т[ому] п[одібне], голосували за маєвими законами і тим віддали духовенство під догляд ц[ісарсько] к[оролівських] старостів¹⁰⁸. Посол Наумович славословив сі закони «Йосифинською свободою», а відтак в початках 80-их рр. сам на собі зазнав їх значіня, коли жандарми відставляли його із Скалата до кр[айового] карного суду у Львові. А так само й д[октор] Антоневиц, котрий звичайно з «чорною книжечкою» в руках у соймі позував на опозиційного посла, був дійсно правительственным кандидатом в Стрию і кандидатом на члена кр[айового] виділу, за що підписував найзавзятішому противникови русинів, послови з Сокальщини Поляновському, його внесеня в справі «maćzki kartoflanej»²⁾. Годиться тут пригадати, що й п[осол] Николай Герасимович два дні перед виборами в 1891 р. дав заяву, що на случай вибору до держ[авної] ради піде солідарно з п[ослами] Романчуком і Барвінським і тим зложив доказ, що не про

¹⁾ «Хотіли би Ковальського, ніж Романчука» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Картопляна мука» (польськ.). – Ред.

опозицію він думав, тільки про мандат. От такі то були сі мнимо опозиційні послы, за котрими жалували москвофільські часописи, що вони не ввійшли до нової державної ради нібито наслідком «роздору» поміж русинами. Коли отже після весняної і літньої сесії держ[авної] ради і поважного та достойного виступлення в ній послів-народовців усі щирі русини почали з довір'єм звертатися до них, піднялася «Народна рада» в Турці задачі, щоби під покришкою «помиренья руських партій» і усуненя «роздору» перебити змаганя послів-народовців і самостійну політику сего сторонництва.

В Турці відбулися отже дня 6-го серпня 1891 р. збори тамошньої «Народної ради», котрі відкрив о[тець] Корнилій Яворський і відчитав готові вже резолюції. Знаменною була зараз перша резолюція: «Русини всіх партій лишають *спори літературно-національні і на боці*», а в 11-ій сказано дальше, що «Русини всіх партій мають *спільно* трудитись над матеріальним і моральним підвигненем народу», і «боронитися обопільно і солідарно» (12-та рез[олюція]). В промові до відчитаних резолюцій зазначив о[тець] К. Яворський, що одні вважають московський, інші знов український язик пригідним до літератури, але він радить спори сі лишити на боці – ученим. Тим часом инший бесідник о[тець] Кузів висловив погляд, що перше треба нам рішити, яка має бути мова в письменстві¹⁾, а тоді можна буде братися до *спільної роботи*. Се був звичайний давний викрут москвофілів, щоби «літературно-національні спори лишити на боці ученим», а в дійсности, москвофіли обстоювали московщене нашої мови і змагали до національного (а також політичного – хоч сего голосно не висловлювали) «об'єднання» з московським народом, як се зазначив о[тець] Щасний Саламон: «Ми мусимо опертися не на програмі народовців, але на *«историческихъ началахъ»* і домагався, щоби послы з ради державної поскладали мандати, а «ми їх назад (!) виберемо.»

Із сего виявилось, що резолюції й промови на зборах Турчанської «Народної ради» ані не прояснили політичного положеня, ані не причинилися до усуненя «раздору» і не вказали якогось певного шляху і напрямку політичного. Вже домагане висловлене в першій резолюції, щоби «лишити на боці літератуно-національні *спори*», неможливо було перевести в дійсности, бо ж сі спори, ведені в Галичині десятками літ, були тільки наслідками засновків (принципів), програм і становищ, яких придержувалася одна і друга сторона. А тих засновків не могла і не хотіла зречися ні та, ні друга сторона. Могли се зробити хиба москвофіли, бо для москво-

¹⁾ Сим бажав о[тець] Кузів очевидно зазначити, що ми повинні передовсім рішити, чи хочемо бути самостійним народом, розвивати свою мову, літературу і культуру, чи маємо розплистися в московськiм морі, а тоді можна братися до спільної роботи. [– Ол. Б.]

ської мови й літератури і всего, що з тим лучиться, нема і не може бути місця в Галичині. Одначе вони не хотіли зречися своїх змагань, бо, як о[тець] Саламон сказав: «Ми мусимо опертись на «историческихъ началъ», котрі мали стати містком до національно-культурного, а відтак і політично-державного «об'єдиненія» з московським народом, як се наглядно вияснилося під час великої світової війни. А народовці не могли зречися і відцуратися своїх засновків, своєї програми, свого становища, бо се значило би те саме, що зречися і відцуратися своєї народности, мови, літератури і культури. Отже се нібито нове, а в дійсности тільки з давніших часів поновлене змаганє не було щиро подумане, було лукавством москвофілів і необачних деяких народовців з Турчанщини, а вимірене тільки на те, щоби в самих починах діяльности послів-народовців перебити їх роботу, викликати новий заколот, бо москвофіли вміли знаменито ловити рибу в каламутній воді.

Такі «примирительні» заходи роблено вже і давніше, а в 1880 р. Володимир Барвінський з табором народовців поставив був сю справу на основно і поважно обдуманих підвалинах зовсім щиро. Виявилось одначе опісля, що недоставано саме сеї щирости з боку москвофілів, або як вони деколи себе називали «старорусинів», що у них що иншого було на думці, а що иншого на язиці, що у них були свої «задні думки» (Hintergedanken)¹⁾. Змаганя їх яскраво освітив т[ак] зв[аний] процес Ольги Грабар, а в дійсности Адольфа Івановича Добрянського, Наумовича, Маркова et com[ану]. Тим-то Володимир Барвінський в статях «По процесі», оповіщених в «Ділі» вже в часі його тяжкої недуги вказав на потребу рішучого зрвання всякої спілки з москвофілами, і з'єдиненя сил всіх щирих русинів до самостійної роботи, до організації ab ovo. Одначе і в народовецькім старонництві нашлися люди, що не дали В. Барвінському докінчити сих статей в «Ділі» («схопили його за руки», як висловився передо мною Корнило Устиянович, тодішній помічник в редакції «Діла») і не допустили до розірвання ниток нав'язаних з москвофілами. Вправді, народовці признали конечну потребу оснувати своє політичне товариство «Народна рада у Львові» (1885 р.), одначе не могли здобутися на самостійну діяльність при виборах до держ[авної] ради і дали заманитися до «спільного комітету», котрого члени-москвофіли їздили тоді на політичну демонстрацію в Петербург. В окрузі Калуш-Долина-Бібрка голосували москвофіли на правительственного кандидата, щоби повалити вибір п[осла] Романчука задля того, що він народовець, коли тим часом народовці в окрузі Жовква-Сокаль-Рава лояльно голосували за москвофільським кандидатом, Василем Ковальським і помогли його вибрати. Влучно отже на сі змаганя Турчанської «Народної ради» відповіло «Діло» (ч. 172): «Народовці за

¹⁾ Потаїна думка (нім.). – Ред.

весь час т[ак] зв[аної] «згоди партій» робили все можливе, щоби се «спільне ділане» могло якось іти. Особливо ж п[осол] Романчук заявляв невичерпану терпеливість. Та показалося, що москвофіли ні на крихту не хотіли бути лояльними, союз з народовцями визискували для протинародних цілей, а більше дбали про інтереси нинішньої системи правительственной в Росії, як про добро нашого народу, ставали щораз зухвалійші в негації всего, що наше народне, та в замахх нищення кожного нашого національного здобутку. Дійшло до того, що вже навіть предвготерпеливий п[осол] Романчук стратив надію в можливість – довше придержуватися засади *laisser faire, laisser aller*¹⁾ – і постановив пригадати Галицькій Русі її програму з 1848 р.» – Се була та заява з 25-го листопада 1890 р., котра мала стати тим *спільним ґрунтом* для з'єдинення всіх щирих наших народних сил до *спільної роботи* для добра українського народу. Сю програму наших народолобців з 1848 р., поновлену 25. XI. 1890 треба було, конечно, пригадати нашому суспільству, бо москвофіли висилали своїх відпоручників на політичні демонстрації 1885 р. в Петербург, а 1889 р. до Києва, слали адреси Аристову, величали в «Галицкой Русі» Апухтина, устроювали помонництва наших селян до Почаєва, і т[ому] п[одібне]²⁾.

Таке поступоване москвофілів було несхитним доказом, що русини не могли «спільно трудитися з ними», що не було між народовцями а москвофілами того «спільного ґрунту» і тих «спільних інтересів», котрі би провадили до подвигнення українського народу з його невідрадного положення. Тим-то збори Турчанської «Народної ради» остали пустою демонстрацією, котра мала метою, кинути знов колоди під ноги послам-народовцям на шляху нової, щойно розпочатої політичної і парламентарної діяльності.

Недорічність змагань Турчанської «Народної ради», щоби «літературно-національні спори лишити на боці, – виказала влучно «Правда», звернувши бачність на резолюцію на зборах ухвалену, – *щоби на Русі всі школи від найнищих до найвисших були руські*. Як же ж лишити на боці національну справу, – питалася «Правда», – коли тут треба признатися, *яка має бути та руська мова в школах?* Тут, отже, нема що «лишати на боці», ми мусимо *свідомо* братися до діла яко русини і працювати для

¹⁾ «Пустити на самоплив, на дозволяще» (франц.). – Ред.

²⁾ Сю роботу москвофілів, про котру польські круги пильно сповіщали австрійське правительство, записувано на рахунок усього українського народу і тому нічого дивного, що коли одна знаннійша особистість старалася пояснити політичне положення русинів у Галичині керманичеви австрійської політики, сей відповів: «Lassen Sie mich in Ruh' mit Ihren Ruthenen, das sind ja alle Russen!» «Залишить мене у спокої (дайте мені спокій) з Вашими русинами, це ж всі вони росіяни!» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

руського народу, а тому може суперечити хиба кліка обрусителів, котрій зовсім що инше на думці. Ся формулка ухвалена Турчанською радою є лише фірткою видуманою обрусителями-фарисеями, котрі нібито раді миритися, а тим часом у них на думці лише се, щоби заманити деяких легковірних народовців або радикалів і так спинити роботу русинів-народовців».

Коли, отже, проводирі москвофілів побачили, що Турчанські збори зробили повне фіяско, тоді москвофільське дневникарство затрубіло до відвороту і стало доказувати, що одинока основа до праці для руського народу се «историческіи начала» – значить – «обрусеніє», а «старорусская партія» така сильна, що не потребує помирень: з народовцями не може помиритися, бо вони не хотять потонути «въ русскомъ морѣ», а з радикалами не хоче, бо вони «атеїсти». Дневник обрусителів, з котрим радикали сподівалися вести спільну роботу «на демократичнім ґрунті», дав тим способом відправу радикалам, котрими бажав тільки послугуватися, щоби поборювати народовців. Окрім того поступок членів москвофільського академічного товариства «Буковина» під час переїзду «Львівського Бояна» у Відні з чеської вистави в Празі, котрі представлялися як заступники «русского народа», розкрили очі навіть радикалам, що вони попали в погану спілку, так що «Січ» була приневолена зірвати дальші зносини з «Буковиною», бо переконалася, що з обрусителями неможлива спільна робота.

Не хотіли сего зрозуміти тільки коломийські радикали, котрі на 5-го листопада 1891 р. скликали окружне віче з коломийського, снятинського і косівського повіту до Коломиї, на котрім виступили як референти д[окто]р Трильовський, д[окто]р С. Данилович й І. Герасимович, їх промови особливо ж д[окто]ра Трильовського були вимірені проти послів-народовців, щоби підкопати до них довір'є в народі. Д[окто]р Трильовський, потрунувши о виборчу реформу, котру порушено в держ[авній] раді в осінній сесії (як се опісля представимо), говорив, що «вправді й наші послі трохи (!) підпирають сю справу, потрохи підносять голову (!), але не сміють виступати відважнійше (?), бо чують, що вони безправно (?) вибрані і годі їм наразитись панамі (?). Наші послі домагаються безпосереднього голосованя – ми ж домагаємося ще більше, бо хочемо загального, тайного голосованя. Ми мусимо вибрати собі такого посла, котрий би явно промовив за загальним голосованем, бо теперішні послі тому противні (?). І так п[осол] Телішевський на минувшій сесії сойму заявив, що наш нарід ще не доріс до загального голосованя, Барвінський на зборах передвиборчих в Бродах заявив, що єсть противний, а Романчук не вніс (?) до сойму нашої петиції за загальним голосованем і не відповів, чому. Ми мусимо до

Відня вислати петицію на руки якого чесного посла» (значить отже, що посли-народовці «нечесні»!).

Свої інформації черпав очевидно д[окто]р Трильовський з «Галицкой Руси», котра знов (як нарід наш висловлює: свідчився циган своїми дітьми) покликувалася на д[окто]ра Трильовського і писала: «П[осол] Барвинській виразительно заявиль на собраніи выборателей въ Бродахъ, что онъ противный (?) введению всеобщего голосованія» (ч. 167).¹⁾ Не пояснював він нічим своїх нападів на послів-народовців, перекручував факти методом «Галицкой Руси» і намагався тим способом викликати ефект серед селян. «Вже давніше, – говорив д[окто]р Трильовський, – заявили ми тут в Коломиї своє невдоволенє з тої *угоди*, з того *роздору* (але не пояснив, яка то угода, який то роздор!). Можна би думати, що посли зробили все для власної користи, хоч може (!) посол Романчук хотів се зробити для добра народу. Москвофіли і радикали виступили проти того, бо ми, як чого бажаємо, то *хочемо не по трошки*, а *всего*. Угодилися з панами (!) аби тим способом увійти до держ[авної] ради. Може Романчук і Телішевський вторгують там у держ[авній] раді яку дрібницю, але що то? При справах руської гімназії і безпосереднього голосованія пересвідчилися, що не може бути згоди. Барвинський і Підляшецький хотять висших урядників при міністерствах – то добре, – але за мужиків не відозвуться ні словом (!).» Наостанку домагався, щоби посли соймові зложили знов оден клуб і заявили, що покидають приязно вижидające становище та перейшли в рішучу опозицію, занялися селянськими справами, а передовсім за загальним голосованєм, видали відозву за надсианем петицій і устроювали демонстрації²⁾.

Редакція «Діла» (ч. 245 з 1891 р.) дала в передовиці рішучу відправу радикальним речникам коломийського віча, напаятувала їх поступованє непатріотичним, споводованим покутним, фракційним інтересом. При тім редакція «Діла» висловила здивованє д[окто]рови Окуневському, яко предсідникови віча, що не узнав відповідним, бодай, сконстатувати факти супроти такої файерверкової критики радикалів, що нібито «руські посли хотять потрошки, а ми хочемо всего», що «руські посли сплять і дбають тільки про свої личні інтереси», що не заперечив того, про що сам з галицького сойму добре знав, начебто «руські посли зробили якусь «угоду» з польською більшостю» і наостанку редакція вказала на те, що «посли-мальконтенти (москвофільські), котрі не узнали програми Романчука, повинні були зробити так, як п[осол] Н. Герасимович перед виборами до держ[авної] ради (узнати програму Романчука), а тоді була би обезпечена

¹⁾ Гл[яди] «Спомини» III ч. [С. 269–270, примітка]. [– Ол. Б.].

²⁾ Все те наведено на основі звіту в «Ділі», чч. 242 і 243. [– Ол. Б.].

єдність клубу, котрого розбите злобно підсувала резолюция радикального коломиїського віча.

Дня 25 н[ового] ст[илу] грудня 1891 р. відбулося повітове віче в Бродах, котрому проводив соймовий посол о[тець] Сірко, про шкільні справи подав звіт б[увший] учитель Дмитро Третьак із Старих Бродів (відомий стихотворець), політичний звіт селянин з Чех Черняк, економічний Процик із Львова (ліквідатор Рольн[ичо] кред[итного] заведеня), доповнений резолюціями М. Павлика. Се віче намагався присутний на вічу О. Марков, редактор «Гал[ицької] Руси», вихіснувати з підмогою настроюваних ним селян з Чех і інших громад проти «Руського клубу» держ[авної] ради, а зокрема проти п[осла] Барвінського. А хоч намаганя сі єму не вдалися, викликати бучу проти «Руського клубу» і тільки двох наущених ним селян, не придержуючись дневного порядку віча, почало виступати проти послів-народовців, появився в «Гал[ицькій] Руси» зовсім накручений по думці О. Маркова звіт. Сі видумки підхопила сквапливо «Gazeta Narodowa» і написала, начебто «wies nosił wybitne piętno demonstracyi przeciw poweј erze»¹⁾ і начебто раз в раз відзивалися там «голоси» проти митрополита д[окто]ра С. Сембратовича, п[осла] Барвінського і т[ому] п[одібне]. «Діло» тим часом подало в ч. 279–284 подрібний звіт із сего віча, на котрім не доторкувано діяльності послів держ[авної] ради, а звітник «Діла» д[окто]р О. Кулачковський подав окремо ще пояснене в ч. 284 «Діла» п[ід] з[аголовком] «Правда о вічу в Бродах», в котрім не тільки від себе, але й від М. Павлика, учасника сего віча, зазначає, що «сего віча не знаменувало зовсім яка-небудь політична тенденція против народовців та що не тільки він, але й М. Павлик, котрий пильно прислухався ходови народ, сидів навіть довгий час разом з Марковим, а вкінці політично п[осла] Барвінського також не підпирає – зовсім ніякого голосу про п[осла] Барвінського не чув і уповажнив нас (д[окто]ра Кулачковського) також від себе лож справоздавця «Галицкой Руси» виявити».

Отсе новий доказ безсторонности і правдомовности «Гал[ицької] Руси», а також безосновности опертих на видумках виводів «Gazet-и Narodow-oi».

Серед таких обставин і подій в часі парламентарних ферій приготувлялися послі-народовці до осінньої сесії щоби на тій сесії понаглити здійснене предложених правительству домагань і потреб нашого народу, з котрих деякі можна було би полагодити адміністраційною дорогою, інші знов підготовити дорогою законодапною.

¹⁾ «Збори носили відбиток демонстрації виключно проти «нової ери» (польськ.). – Ред.

31. Осіння сесія державної ради 1891 р. Трудність зложення сталої парламентарної більшости. Безсильність опозиції. Змагання ліберальної лівіци німецької і «Польського кола» до верховлади і неприхильне його становище супроти русинів. Діяльність послів-народовців в осінній сесії. Ворогованя москвофілів і радикалів.

Після більш як двомісячної перерви зібралася держ[авна] рада до 8 н[ового] ст[илю] жовтня на осінню сесію, щоби ухвалити бюджет на 1892 р. Але щоби сю справу полагодити перед кінцем року, подала бюджетова комісія в порозуміню з парламентарними кльубами до ухвали держ[авній] раді скорочене поступоване. На основі сеї ухвали посольська палата мала розпочати відразу загальну а відтак подрібну розправу над держ[авним] бюджетом, а комісія бюджетова застерегла собі попередню розправу тільки над деякими частинами бюджету. Доси бо ціла вага парламентарної роботи спочивала в бюджетовій комісії, де ведено розправу над поодинокими позиціями правительственной бюджетової предлоги, а в сій розправі брали участь також міністри і представники правительства та давали при сій нагоді пояснення і відповіді на запити членів бюджет[ної] комісії¹⁾. Повна палата, хоч опісля поповняла розправу над усіма частинами будж[етної] предлоги, мимо широких і не раз краснорічливих промов не осягла тим бажаної мети, бо вся цікавість була вже заспокоєна звичайно розправою переведеною в комісії, де також представники правительства, котрі в повній палаті рідше відзивалися, в будж[етній] комісії при кожній майже позиції подавали основні й рішучі відповіді і пояснення на домагання членів. «Молодочеський кльуб» заявився проти такого скороченого поступованя в будж[етній] розправі, добачаючи в тім обмежене свободи слова, одначе на домагане п[осла] Романчука в будж[етній] комісії заявив міністр скарбу д[окто]р Штайнбах, що в повній палаті представники правительства будуть давати пояснення і відповіді на запити і домагання послів, а тим способом парламентарні меншости, котрі часто не мали навіть своїх заступників у будж[етній] комісії, будуть мати більшу свободу слова в повній палаті, як давнійше. І дійсно, коли зараз 10-го жовтня розпочалася будж[етова] розправа в повній палаті, можна було впевнитися, що скорочене поступоване зовсім не обмежило свободи слова, як сего побоювалися молодочехи, бо вони живійшу навіть брали участь у розправі, як попередньо.

Вся майже розправа оберталася около німецько-чеського порозуміння і т[ак] зв[аних] віденських пунктацій, а хоч кинула трохи світла на полі-

¹⁾ Засідання будж[етної] комісії були явні і тому на них могли являтися інші послі, що не були єї членами, і прислухуватися розправам веденим в комісії. [– Ол. Б.]

тичне положене, одначе воно через те в порівнанню з літньою сесією ані не вияснилося як слід, ані не замінилося. Не справдивилися надії, поклада-ні на цісарську подорож в часі парламентарної перерви на чеську ювілейну виставу, бо політичні пристрасти між німцями і чехами зовсім не охолонули, події під час подорожи ще більше заострили політичні суперечности, а справа німецько-чеської угоди стала ще труднішою, як перед тим. Молодочехи приєднали переважну більшість народу до опору проти пунктацій, опанували положене в чеськім соймі і ще завзятійше стали виступати в держ[авній] раді за чеським державним правом, котрого гарячим речником став навіть д[окто]р Едвард Греґр, що не так ще давно висловився, що «das böhmische Staatsrecht ist keine Tabakspfeife wert!»¹⁾ Тим способом молодочехи заняли таке становище, на якому стояли їх попередники з часу пам'ятної чеської деклярації, котра признавала чеський сойм одиноким місцем для полагоди німецько-чеського питаня.

Рішучо-опозиційне становище молодочехів бажали вихіснувати супроти гр[аф] Таффого провідники німецько-ліберальної з'єдиненої лівіці бар[он] Хлюмецький і бар[он] Пленер, а сей останній в розправі над диспозиційним фондом заявив, що голосоване лівіці за тим фондом не означає ослаблення німецької сили в Чехах, та домагався від правительства понеханя політики «von Fall zu Fall»²⁾, утвореня сталої більшости і рішучого виступленя проти чеських агітацій, ворожих віденським пунктаціям. Се змагане німецької лівіці до верховлади в держ[авній] раді викликало немилі спомини про давнійше пановане німецьких лібералів не тільки між представниками слов'янських народностей, але й між консервативними німцями. Гр[аф] Таффе також не був прихильником повороту до влади німецьких лібералів, бо се було би перепоною мирної полагоди в держ[авній] раді народногосподарських справ, поставлених правительством на дневній черзі, хоч з другого боку легко можна було зрозуміти, що посольська палата без певної парламентарної більшости не змогла би перевести народногосподарських задач на неї вложених. До утвореня сталої парламентарної більшости гр[аф] Таффе зовсім не квапився³⁾, бо в дійсности рішучу опозицію вели тільки молодочехи (35 послів), з котрими деколи голосували антисеміти (14 послів), отже обидва клуби (49) не могли правительству ставити поважних перепон при загальнім числі послів 353. Які вигляди супроти такого положеня парламентарного могла

¹⁾ «Чеське державне право не варте й курильної люльки!» (нім.). – Ред.

²⁾ «Від випадку до випадку» (нім.). – Ред.

³⁾ Гр[аф] Таффе держався своєї тактики: fortwursteln und durchfretten і виразно заявив в палаті, що він дбас: «von heute auf morgen und dann Gott helfe weiter!» «Якнебудь працювати та перебиватись»... «від сьогодні до завтра, а далі Бог допоможе!» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

би мати опозиція «Руського клубу», зложеного з 7 послів, чого домагалися москвофіли й радикали нібито з великими надіями на великі успіхи, річ ясна, як сонце.

В тих обставинах отже з'єдинена німецька лівиця поводитися щораз більше яко верховладна часть правительственной більшости (хоч несталої), а так само «Польське коло», котрого значне число членів змагало до союзу з німецькими лібералами, що свого часу віддали Галичину польській верховладі¹⁰⁹, почало спиняти змагання правительства до заспокоєня найпильніших домагань послів-народовців. Уже вгорі була згадка про бучу викликану в «Польським колі» задля рескрипту міністерства судівництва в справі української мови в судах, а тепер виступило «Польське коло» з домаганем перенесеня до Львова генеральної дирекції желізниць в Галичині, котрі мали стати державними. Але хоч се питанє доторкувалося цілого краю і справ обох в нім поселених народів, «Польське коло» не вважало потрібним порозумітися в сій справі з представниками нашого народу. Окрім того і в справі розширення права виборчого, видвигненій молодочехами і п[ослом] Пернерсторфером, заняло «Польське коло» і що до сеї справи і щодо домагань «Руського клубу» неприхильне становище. Посольська палата вибрала була ще 25 мая 1891 в справі розширення виборчого права в напрямі загального і тайного голосованя і вимаганій п[ослом] Пернерсторфером зміни конституції комісію з 24 членів, одначе до сеї комісії виборчої не ввійшов ані оден посол з «Руського клубу». Виборча комісія, котрої предсідником був д[окто]р Гербст, не зробила нічого в сій справі під час літньої сесії, бо вся увага посольської палати була тоді занята бюджетом, а політичне положенє було невиразне. Коли ж посольська палата зібралася на осінню сесію, скликав д[окто]р Гербст засіданє комісії на домаганє чехів, на котрій всі члени окрім поляків заявилися за виборчою реформою. Гр[аф] Стадницький однак же зазначив, що «Польське коло» вважає сю справу приналежною до сойму, а п[осол] Енджейович додав, що в Галичині не відчувають потреби виборчої реформи. Тоді бар[он] Пленер, ідучи на руку полякам, заявив, що Галичину можна би вилучити із сеї реформи. Був се натяк на відокремленє Галичини, котрого добивалися поляки задля верховлади. Комісія розійшлася без рішеня. Тоді «Руський клуб» постановив із свого боку порушити сю справу. Голова клубу п[осол] Романчук вислав письмо до всіх клубів (і до «Польського кола») і домагався помноженя членів комісії на 36, щоби до неї міг ввійти також представник «Руського клубу», а переговорював у сій справі з усіма клубами. Коли ж «Польське коло» а також представники лівиці і консерватистів заявили проти помноженя членів комісії, поставив п[осол] Романчук *нагле внесеня* в повній палаті. Се внесене упало 75-ма

голосами проти 88, але з іменного голосовання виявилось що за внесеном «Руського клюбу» голосували молодочехи, німецькі народовці й антисеміти, значне число консерватистів, а проти него лівіца, більшість консерватистів, 14 поляків (а 10 поляків прихильних внесеню здержалося від голосованя). В «Польськiм колi» посла д[окто]р Соколовський і д[окто]р Леваковський промовляли за тим, щоби таким поступованем не утрудняти порозуміння між поляками і русинами, а також краківська «Reforma» остерегала «Польське коло», щоби таким завзятем не загороджувало дороги до *modus vivendi*¹⁾ обох народностей. Одначе засліплене і завзяте перемогло. Все ж таки «Руський клюб» зложив тим докази, як безосновні були напасти москвофілів і радикалів, що посла-народовці нібито противні розширеню виборчого права на ширші верстви і можуть «виторгувати хиба *дрібниці*», та що тільки москвофіли або радикали були би спроможні добути *все* своєю опозицією.

Тим часом члени «Руського клюбу», хоч не стояли в опозиції і находилися у вельми труднім положеню серед парламентарних відносин наслідком вельми незначної чисельности опозиції, та займали супроти правительства прихильно-вижидаюче становище, заступали справи нашого народу з повним достоїнством і при ріжних нагодах забирали голос в осінній сесії частійше, як у весняній і літній. Промови послів народовців у бюджетовій розправі, як і при інших нагодах виказали довідно безосновність москвофільських і радикальних нападств, начеб вони про потреби селян не промовили ані словом²⁾, або начебто п[осли] Барвінський і Підляшецький домагалися покликаня русинів на висші становища в міністерствах в тій цілі, щоби самі могли заняти сі місця. Взагалі треба зазначити, що посла-народовці у своїх промовах доторкнулися таких справ, яких давнійші посла в державній раді не порушували.

В розправі над бюджетом міністерства внутрішніх справ звернув п[осол] Підляшецький бачність правительства на визискуване і обманьства чужосторонними агентами наших селян, що виходять на заробітки до Росії і Румунії і вимагав заради сему лихови. Пос[ол] Брилинський

¹⁾ Спосіб життя (*лат.*). – Ред.

²⁾ На основі стеногр[ами] протоколів можна переконатися, що п[осол] Барвінський поставив нагле внесенє, коли в червні 1891 р. зливи і повени та нечувані бурі заподіяли величезні шкоди хліборобам, о відписанє податків і підмоги для пошкодованих. «Червоная Русь» пускала в світ такі видумки, що Бог зіслав такі кари за те, що вибрано Барвінського послом. При сім внесеню забрав п[осол] Барвінський слово в повній палаті. Окрім того, коли бар[он] Рольсберг поставив внесенє на пособлюване хліборобам у Шлезку при нищеню пільної мишви, що наносила великі шкоди, п[осол] Барвінський забрав слово при сім внесеню і домагався розширення сего внесеня також на Галичину. [– Ол. Б.]

в розправі над бюджетом міністерства ісповідань вимагав заснованя духовної семінарії в Станиславові і виплати згори конгруї священикам та підвишки поборів єпископові і крилошанам у Станиславові. Пос[ол] *Барвінський* промовляв *тричі* в розправі над бюджетом міністерства просвіти. А іменно при рубриці: *шкільний надзір* домагався помноженя числа і стабілізації окружних інспекторів та жадав, щоби у Східній Галичині могли займати сі посади тільки такі інспектори, що викажуться іспитом і повним знанєм української мови. При *рубриці: промислові школи* звернув п[осол] *Барвінський* бачність правительства на занепад дрібного і домашнього промислу в Галичині, а виказавши незвичайні здібности українського народу до металевого, деревного, гончарського і ткацького промислу, домагався заснованя школи металевого, гончарного і різьбарського промислу в Коломиї або в Косові¹⁾ і килимарської школи в Залізцях (в Брідщині) або в Товстім (у Скалатщині). «Се вперше за цілий час конституційної ери руський посол промовив про потребу подвигнення дрібного і домашнього промислу в Галичині і про основане шкіл промислових», писала «Правда» (1891 р., стор. 299). І справді навіть опісля, коли до держ[авної] ради (як тоді вже її звали «*Volksparlament*»²⁾) ввійшло тридцять кількох послів українських, вибраних загальним голосованем, засновувано у нас приватними засобами тільки клясичні гімназії, та й тепер, коли велика світова війна спричинила цілковитий переворот суспільних і господарських відносин, управа женської приватної гімназії у Львові і заняті в ній учителі україн[ської] академ[ічної] гімназії, мають замкнені очи на сей переворот і його далекосяглі наслідки, та дальше піддержують клясичний характер сеї гімназії, дарма, що можна би одному відділові надати реальний устрій, як сего домагалися родичі 18-ти дівчат.

Третий раз в ширшій промові в розправі над рубрикою: *народні школи* пос[ол] *Барвінський* домагався заснованя учительської семінарії з руським характером у Східній Галичині, розширення руських взірцевих шкіл при учит[ельських] семінаріях в Тернополі і Станиславові на 4-клясові (там були тільки 1-клясові школи), а також розділу руської мішаної школи взірцевої при учит[ельській] семінарії у Львові на окремі школи: дівчат і хлопців. Окрім того в імени п[осла] *Романчука* (котрий не міг прийти до слова задля замкнення розправи над середніми школами), домагався п[осол] *Барвінський* заснованя нової укр[аїнської] гімназії

¹⁾ Промислову школу гончарську і деревну засновано відтак у Коломиї (вона уміщена в домі Т. Білоуса), на килимарську школу не здобулися шкільні і промислові власти і дали навіть упасти килимарській школі, заснованій у Вікні (в Скалатщині) Волод[иславом] Федоровичем. [– Ол. Б.].

²⁾ «Народний парламент» (нім.). – Ред.

в Східній Галичині і приготовної кляси при руських рівнорядних клясах у гімназії в Перемишлі¹⁾.

Буковинсько-руський посол *д[окто]р Волян* (з клубу гр[афа] Гогенварта) промовляв про потребу засновання руських кляс рівнорядних в Чернівецькій гімназії²⁾, підпираючи петицію вислану до держ[авної] ради в сій справі Чернівецьким товариством «Руська рада»¹¹⁰.

Окрім духовних, національно-культурних і просвітних справ не забували руські послы також про народногосподарські питання, доторкуючі наших хліборобів, як і про свободу слова в дивнікарстві і пільги для него, та про зміну прасового закону, котрий ту свободу обмежував.

Пос[ол] *Телішевський* в розправі над бюджетом міністерства краювої оборони домагався, щоби резервістам в часі жнивних робіт уділювано відпусток, а крім того також підвиснення низьких оплат за підводи давані війську і рівноправности Галичини в сій справі з іншими краями австрійськими. Пос[ол] *Підляшецький* звернув увагу на се, що русинів замало узглядняють у війську, бо підофіцери в руських полках по найбільшій часті жиди. Окрім того домагався, щоби військова управа старалася в достави на військові потреби прямо у селян, замість у доставців, котрі роблять при тім великі спекуляції.

Промовляв п[осол] *Підляшецький* також в розправі над бюджетом міністерства скарбу при рубриці «*штемплі, такси і належитости*», звернув увагу на надужитя при т[ак] зв[аних] *Stempelbefund-ax* (штемплеві кари за недодане до подань і грамот потрібних штемплів), при оплатах усяких такс, а особливо основно виказав, як т[ак] зв[ані] переносні належитости (при купнах-продажах, завіщаннях і т[ому] п[одібних]) кривдять найнижші верстви суспільства. Навіть підхожий віком довголітний посол о[тець] *Мандичевський*, котрий давнійше не виступав з промовами ані в соймі, ані в держ[авній] раді, забрав слово в розправі над бюджетом рільництва і домагаючись від правительства заспокоєня потреб і домагань нашого народу в напрямі запорученої основними державними законами національної рвноправности, вказав також на потребу пособлювання годівлі рогатої худоби у хліборобів і дозволу для них користуваня із солянок (сільних жерел) на Підгір'ю. – Пос[ол] *Романчук* промовляв під час осінньої сесії тричі: в розправі над згаданим уже внесенем бар[она] Пленера, в справі виборчої реформи, і над законом фінансовим (в будж[етовій] розправі), а був записаний також в розправі над бюджетом міністерства

¹⁾ З рівнорядних руських кляс при польській гімназії в Перемишлі утворено відтак самостійну україн[ську] гімназію. [– *Ол. Б.*]

²⁾ З руських рівноряд[них] кляс при німецькій гімназії в Чернівцях утворено опісля самостійну укр[аїнську] гімназію. [– *Ол. Б.*]

просвіти, при рубриці *середні школи*, одначе задля замкнення розправи не міг прийти до слова, в чім виручив його пос[ол] Барвінський, як вгорі згадано. *Пос[ол] Телішевський* виголосив вельми основну промову в розправі над бюджетом міністерства скарбу при рубриці «сіль» і піддав строгій критиці господарку правительства в нашім краю солию та домагався рішучо відповідних змін.

Окрім того п[осол] *Телішевський* в розправі над зміною прасового закону, при внесеню посла д[окто]ра Фореґгера, домагався знесеня штемпля від часописий і календарів, знесеня кавції, якої вимагано від дневників, і інших пільг (свободу кольпортажи, обмеження поліційної і прокураторської конфіскати) і т[ому] п[одібне]. *Пос[ол] Телішевський*, котрий, як і інші члени «Руського клубу», промовляв його іменем і з його становища політичного, вив'язався поважно і достойно із своєї задачі, відповідно поступови часу і згідно з потребами і політичними змаганнями нашого народу. А се іменно по згаданих вгорі радикальних і москвофільських напастях на послів-народовців тим більше підчеркнути треба, коли матимемо на тямці, що т[ак] зв[ані] «староруські послы», вибрані на основі програми «Русской рады» в роках 1873–1879 в держ[авній] раді *голосували проти знесеня дневникарського і календарського стемпля, проти знесеня дневникарської кавції і т[ому] п[одібне]!*

Таким способом в часі осінньої сесії держ[авної] ради послы «Руського клубу» виголосили при ріжних нагодах вгорі зазначених, 15 основних промов (окрім кількох поменших), а буковинсько-руський посол д[окто]р Волян (з клубу гр[афа] Гогенварта) одну промову. Із сего кождий безсторонний чоловік може впевнитися, скільки правди в шумних і злобних напастях коломийських і львівських радикалів, що «руські послы у Відні сплять», що «про потреби селян і міщан не обізвуться ані словом» і подібних видумках їх союзників-москвофілів.

Так само з дальше наведених доказів виявиться, скільки правди в тім начебто п[ослы] Барвінський і Підляшецький, домагаючись покликання русинів до міністерств на висщі становища, бажали самі заняти сі місця, або начеб п[осол] Барвінський, домагаючись у львівському університеті заснованя катедри історії України, підготовляв се для себе, як писала «Червона Русь», – взагалі скільки правди в тім, начебто послы-народовці задля особистих користий вступили на дорогу самостійної політики, котра тільки ослабить силу нашого народу, а не доведе до ніяких реальних придбань для него.

Тоді вже саме можна було вказати на деякі прояви прихильного і для нашого народу корисного звороту правительства. Цілими роками доби-валися русини дозволу в міністерстві внутр[ішніх] справ на засноване

товариства обезпек на случай огневих шкід, котрі особливо нашому селянству а також дрібному міщанству наносили великі втрати і доводили не раз цілі села до руїни. Хоч доволі значне число молодих і вельми спосібних русинів служило урядниками по різних товариствах обезпек від огню, граду, на жите і т[ому] п[одібне] (як «Azienda Assicuratrice», «Phönix», «Наза», «Славія» і т[ому] п[одібних]) і доходили в них навіть до начальних становищ (як Денис Сінкевич, Юліян Коснірський, Лонгин Лукашевич), не могли довести до утвореня окремого руського товариства обезпек. Аж в 1886 р., коли забрався до діла Іван Єм[елянович] Левицький, справа ся живійше зацікавила наше суспільство, одначе статут ним уложений не осягнув затвердження властей. Відтак і статут уложений директором «Народ[ної] торгівлі» Вас[илем] Нагірним не остоявся, поки секретар «Феніксу» Йосиф Яржембецький не зладив статуту відповідного правним вимогам для товариства, котре мало прийняти назву «Дністер». По деяких знов безуспішних змаганях предложила наостанку 31 мая 1890 р. намісникови гр[афу] К. Баденому окрема депутація новий статут товариства взаїмних обезпек «Дністер» у Львові з просьбою о затвердження. Намісництво предложило се подане міністерству внутр[ішніх] справ з внесенем відмовним, о чім я дізнався у Відні, коли почав ходити по всяких міністерствах за нашими народними домаганнями, а за концесією «Дністра» на просьбу дир[ектора] В. Нагірного, котрий з весною 1891 р. о се мене просив. А що міністерство звичайно в таких справах ішло за внесенем намісника, отже щоб запобігти відкиненню статута, звернувся я по повороті до Львова до намісника з личним представленем. Намісник стояв спершу вперто при своїм погляді, що конкуренція «Дністра» може довести «Краківське Towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń»¹⁾ до упадку, а бодай занепаду, однак по довшій розмові вспів я його переконати, що число необезпечених в Галичині є так значне, що не тільки сі два товариства можуть гарно розвиватися, але й деякі інші попри них. Наостанку обіцяв гр[афу] Бадені справу корисно рішити, але щоби не ставати в різкій суперечности з первісним відмовним внесенем намісництва, предложив від себе міністерству заяву, що намісництво не має вже нічого проти уділення концесії на засноване товариства «Дністер», і на сій основі міністерство надало товариству «Дністер» концесію, о чім намісництво повідомило д[окто]ра Дамяна Савчака, яко одного з підписаних на поданю, дня 16-го грудня 1891 р. Се було незвичайно важне придбане для нашого народу на народногосподарськім полі, а як «Дністер» протягом недовгого часу розвинувся, кілька людей при нім найшло прожиток, кілька праці для добробуту й освідомлення широких верств суспільних вложили уряд-

¹⁾ «Краківське товариство взаємних забезпечень (страхування)» (польськ.). – Ред.

ники «Дністра», кілька сліз отерло товариство многим потерпівшим від огню, як «Дністер» щадничим і кредитовим відділом хоронить від лихви широкі верстви народні і пособляє їм у господарських справах, про се все можна впевнитися з «Ювілейної книги»¹⁾ зложеної Володимиром Лукичем Левицьким.

Окрім вісти про користне рішене справи «Дністра» у Відні, тамошний дописець «Діла» писав дальше: «Тепер можу Вам з певного жерела донести, що запали деякі дальші рішеня. І так, з початком року шкільного 1892/1893 мають руські кляси в школі взірцевій в учит[ельських] семінаріях у Тернополі й Станиславові перемінитися на чотироклясові школи, а при женській семінарії у Львові буде основана 4 клясова взірцева школа, – о що львівська «Народна рада» подала петицію. (До того часу не було в Східній Галичині *ані одної* 4-клясової женської школи!). В Самборі має бути заснована мужеска учит[ельська] семінарія, котра буде мати при утравістичнім устрою руський характер. На засноване нової руської гімназії також згоджуєся міністерство просвіти і вижидає в сій справі прихильного предложеня сойму. (Предложене таке подавало міністерство на основі соймової ухвали і Ради шк[ільної] кр[айової], а сойм мав бути скликаний 5-го марця 1892 р.). Рівно ж годиться міністерство просвіти в засаді на засноване катедри історії України-Руси в львівським університеті». (Отсі вісти подавав віденський дописець «Діла» на основі заяв зложених міністром просвіти бар[оном] Гавчом у бюджет[овій] комісії або посламародовцям).

«Щодо руського язика в урядах і судах Галичини, – звіщав дальше дописець «Діла», – то львовське намісництво в дійсности вже відступило від звісного розпорядку гр[афа] Голуховського (писаня латинськими буквами), з 1873 року, на основі котрого уряди в переписці з руськими сторонами мали вживати латинських букв. Намісництво тепер уживає звичайно руських букв і перестало з руськими консисторіями переписуватися по-німецьки, а кореспондує з ними по-руськи. На урядових будинках мають бути заведені поступенно і руські написи; нові вивіски для староств у Східній Галичині з польськими і *руськими* написями вже виготовлені²⁾.

¹⁾ Ювілейна книга товариства взаїмних обезпечень «Дністер» зладжена для звеличчя 25-літних роковин естования сего товариства (15.IX.1892 – 15.IX.1917) у Львові 1918. – Коли я не з одним з опозиційних або радикальних кругів говорив відтак про сю концесію, почув я від одного такі слова: «Овва! яке то придбане «Дністер»?! – Очевидно Рим не відразу збудовано! А кілька радикалів їсть хліб з «Дністра»?! [– Ол. Б.]»

²⁾ Радикали і москвофіли глузували із сего придбаня: «Ось, – говорили вони, – дістали народовці руські написи на поштових скриньках!» – А як же опісля величали д[окто]ра Євг[енія] Левицького, коли 20 літ пізніше здобув написи руські на залізничних білетах! [– Ол. Б.]»

Одним з найважніших, коли не найважнішим ділом єсть зміна до-теперішньої системи супроти русинів, залишене нерівного й упосліджуючого трактованя русинів, секатур супроти руських товариств, урядників, учителів і т[ому] п[одібних]. На таку зміну системи руські послы при всякій нагоді іменно наставали. Отже видимим знаком і, так сказати б, запорукою зміни системи має бути поворот тих руських урядників, котрі проти своєї волі і з чисто політичних мотивів були перенесені до Західної Галичини (на Мазурщину), назад на Русь. Два такі урядники вже повернули і поворот кількох інших має в найблизшій часі наступити¹⁾.

Се все очевидно дуже мало, – кінчить дописець «Діла», – се все зовсім недостаточне щодо того, щоби русинам надати становище хоч троха відповідаюче упривілейованому становищу поляків у Галичині, але відповідаюче головним засадам рівноправности взагалі. Однак ж ми уважаємо ті міри правительства за перший початок нової політики супроти русинів, за завдаток нам даний, а не перестанемо добиватися всіх тих прав, які конституція австрійська признала всім народам держави. *Осягнене сих прав і відповідного нашому народному достоїнству становища в державі буде зависити найбільш від розважного, консеквентного і діяльного поступованя цілої руської суспільности, а передовсім руських послів».*

До сих виводів дописця «Діла» додала редакція «Правди» (1891 р., стор. 62) отсі замітки: «Ми навмисне підчеркнули сі останні слова віденського дописця «Діла», щоби вказати, де глядіти головного ключа до розв'язки сего трудного питання. Ми не раз уже від часу віднови нашого видавництва вказували на потребу ясного, розважного, послідовного і *діяльного* поступованя руського суспільства, на потребу елімінованя з-посеред руської суспільности елементів, котрі вносять в ню лише деструкцію і тим спиняють розвиток руської народности на основах австрійської конституції. Мало що більш року минуло з того часу, як русини-народовці вступили на сю ясну і просту дорогу самостійної політики, а вже можна прослідити прояви, котрі заповідають русинам успіхи, яких безвиглядно добивалися давніше; вже можна прослідити важні користні для русинів зміни і в кругах правительственных і почини консолідуваня посеред руської суспільности «*на народних основах*», як се вказували ще патріоти 48-их років. Не з чванливости скажемо, що дрібна пайка осягнення сих користних змін єсть заслугою також нашого видавництва і ми й дальше після слабих сил наших не перестанемо сповняти і в будучині наш патріотичний обов'язок. Сей обов'язок спонукає нас відкликнутися до руської суспільности і її провідників, руських послів-народовців, що не досить ще – вступити на ясну і просту дорогу самостійної, розважної, послідовної

¹⁾ Про се вже була згадка вгорі і наведені імена повернених на Русь. [– Ол. Б.]

політики; але щоби дійсно дійти до становища відповідаючого нашому народному достоїнству, треба на тій дорозі витревати і не дати збитися з неї на манівці ніякими напастями, видумками і фоєрверками москвофільської і радикальної кліки, а йти та йти своєю дорогою».

З погляду парламентарної діяльності членів «Руського клубу» може всякий безсторонний чоловік впевнитися, що руські послы вельми ревно, запопадливо, сумлінно і розумно заступали справи нашого народу, а навіть підхожі віком члени, як о[тці] Брилинський і Мандичевський виступали з промовами. Оден тільки п[осол] Охримович не виступав в повній палаті, але за те брав участь в роботах комісій. В сих промовах підношено потреби і домаганя всіх народних верств суспільних і то в поступовім, демократичнім напрямі (виборча реформа, реформа прасового закона), чого давнійші послы не тикали або в вспятнім напрямі. Прочитавши основно печатані на основі стенографічних протоколів промови руських послів, можна також впевнитися, що всякі докори про який-небудь сервілізм, випрошунане «панської ласки» і т[ому] п[одібне], поширювані москвофільськими або радикальними часописями та демаґогами сих сторонництв на вічах серед неосвічених політично селян, були безосновними наклепами і видумками. Окрім того послы руські і поза парламентом, по міністерствах і краєвих властях, пильнували справ народних і домагалися прискореня рішень щодо поданих правительственным чинникам вимог.

Одначе самі послы не могли всего зробити, треба було також і то у великій мірі ревної діяльності всего нашого суспільства, бо тільки така жива, ревно і всесторонна діяльність суспільства, основана на розумній і добре обдуманій організації в цілім краю, у всіх його закутках, могла додати піддержку змаганям послів, скріпити їх становище і пособляти здійсненню їх домагань. Тим часом наше суспільство після перших поривів, котрі проявилися адресами довір'я митрополиті д[окто]рови С. Сембратовичеві і п[ослу] Романчукови та на зборах «Народної ради» і перших вічах, стало тільки вижидати, щоби все зробили послы, щоби те і се привезли з Відня, а, коли не зараз здійснилося се або те домаганя, почало попадати у сумніви і зневіру.

32. Недостача українських урядників в осередних правительствених властях. Переможний вплив поляків. Змаганя буковинських народців проти волохів і чернівецької православної консисторії. Моє пособлюване сим змаганям. Перша моя розмова з міністром заграничних справ гр[афом] Кальноким.

В часі літньої й осінньої сесії мав я нагоду познакомитися з австрійськими міністрами, а також з референтами по міністерствах, в котрих рішались справи нашого народу. Обговорюючи з ними наші справи, старався я при таких нагодах пояснювати положене нашого народу, вказувати на его потреби і домаганя і не раз впевнився, що в тих міродатних кругах або зовсім не було знаня і розуміня нашого народного положеня і потреб нашого народу, або були погляди зовсім хибні й невірні. Не оден з референтів признавався, що Галичина так віддалена від осередка держави, що особистий вгляд у наші відносини майже неможливий, бо вже незнане української мови насувало референтам (переважно німцям, а вчаси чехам і словінцям) великі труднощі, а особисто хіба случайно являвся в Галичині оден або другий міністер і брав з собою якогось референта. Урядників української народности в осередних владах майже зовсім не було, хіба в найвисшім судовім трибуналі, де довгий час засідав бувший посол Василь Ковальський (яко радник Двора, а відтак яко президент сенату), опісля Теодор Зубрицький, Тома Логинський (котрий зовсім відчахнувся від нашого народу), б[увший] посол буковинський Ізидор Виницький, б[увший] посол Николай Герасимович і ин[ші]. До міністерства внутр[ішніх] справ покликано в часі мого послованя на становище мініст[ерського] радника Володимира Децикевича, до міністерства просвіти проф[есора] Едварда Харкевича (що став опісля директором академічної гімназії у Львові). Він заняв там місце по Івані Левицькім¹⁾ (vulgo Янцю), котрий з Відня вернув до Львова на становище краєвого інспектора середних шкіл. В міністерстві просвіти в реєстратурі урядував вельми хосенно ад'юнкт Ізидор Мазуркевич, що опісля став там директором канцелярії

¹⁾ Міністер Гавч постановив на домаганя русинів покликувати одного професора серед[ніх] шкіл русина в характері референта, а першим таким був І. Левицький, професор перемиської гімназії, котрий яко член Ради повітової заявився проти основаня в Перемишлі української гімназії. За протекцією кн[язя] Адама Сапіги дістався до міністерства. По нім слідував Е. Харкевич по Харкевичу намісництво на предлогу Ради шк[ільної] кр[айової] вислано там В. Баньковського з Бродів, (зятя Яна Добжанського, ред[актора] Gaz[et]-и Narod[ow]-oi), котрий явно признавався, що ледви читати уміє по-руськи (потім був директором в Сяноці). За ним слідував проф[есор] Квятковській, загорілець, д[октор] А. Янер, д[октор] Опушинській, д[октор] Губринович. [— Ол. В.]

помічних урядів. У него можна було кожdochасно засягнути певних поясень у кожній справі. В кабінетовій цісарській канцелярії був правит[ельственный] радник Савицький з москвофільськими поглядами, а редактором «Вістника держ[авних] законів» був Іван Головацький, котрий держ[авні] закони перекладав неможливим «язичієм», а в поглядах своїх був виразним москвофілом.

Тим часом поляки, користуючись своїм впливом яко правительственне сторонництво, старалися якнайбільше становищ по міністерствах обсадити своїми урядниками і тим способом здобули собі могутний голос при рішаню всяких справ осередними властями. Окрім міністерства для Галичини, котрого представник був справдішним міністром-»rodak-ом», і мав право *veta* в усіх справах, що відносилися до нашого краю, намагалося «Польське коло» здобути для себе щонайменше одно а деколи навіть два ресортові міністерства, в кількох случаях між тими вельми важне міністерство скарбу. В різних міністерствах засідали польські урядники не тільки на становищах міністер[ських] радників, але й секційних шефів (н[а]пр[иклад], в міністерстві просвіти, скарбу і ин[ших]). Тим способом поляки на таких важних становищах мали великий вплив на полагоду галицьких справ у напрямі для себе користним і не тільки подавали осередним чинникам інформації про галицькі справи, але й пособляли галицьким начальним властям у їх змаганнях – до поступенного національного і адміністраційного відокремлення Галичини, висловленого в пам'ятній резолюції галицького сойму з 24 вересня 1868 р. Сі інформації польських міністрів, особливо таких завзятих і непримиримих, як довголітний міністер-rodak д[окто]р Земляковський, або таких проворних, як міністер-rodak¹⁾ Филип Залеський і его син Вацлав Залеський (спершу міністер-rodak, опісля міністер-скарбу), сягали до найвисших кругів, до Корони і відбивалися на полагоді справ галицьких у всіх референтів. Для пояснення сего могутнього впливу «Польського кола», польських міністрів і представників краєвих начальних властей на хід справ і полагоду їх у Відні наведу для прикладу мою розмову з міністром судівництва бар[оном] *Спенс-Боден*-ом з нагоди обсад начальників повітових судів і президентів окружних судів у Східній Галичині (за часів міністра-президента д[окто]ра Кербера). Був я тоді членом бюджетової комісії і в розправі над бюджетом міністерства судівництва вказав на се, що мимо фальшивих алярмів польських дневників про *ruszczenie sądów*²⁾ у Східній Галичині тільки в окружнім суді в Самборі був президентом Яновський, *de pomine русин*³⁾, син б[увшого] кр[айового] інспектора Амврозия Яновського,

¹⁾ Міністр-своая (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Про зросійщення судів» (польськ.) – *Ред.*

³⁾ «Який називав себе русином» (лат.). – *Ред.*

а повітові суди були в значно переважній частині обсажені начальниками-поляками. Окрім виказання упослідження русинів у судівництві в моїй промові в будж[етовій] комісії, був я у бар[она] Спенс-Бодена в міністерстві і виказав йому поіменно заміщуване судових посад польськими судьями, навіть такими, що зайшли із західної Галичини і не вмiли нашої мови й азбуки, з кривдою добре кваліфікованих руських сил і з шкодою для населення. Міністер, вислухавши моїх висновків, оснований на певних і докладних інформаціях, сказав до мене отсі знаменні і пам'ятні слова, котрі наводжу тут для докладности в німецькій мові: «Sagen Sie mir, wer ist schuld daran?»¹⁾ – на що я відповів: «Ich will aufrichtig sein – Herr Oberlandesgerichtspräsident Exc. Tchorznicki!»²⁾ Дійсно намагався він при всякій нагоді нашим судьям, котрі не спроневірилися своїй народности, класти непереможні перепони і довів в останніх роках свого урядованя до того, що навіть на становища радників у найвисшій трибуналі, у Відні застережені виразно судьям української народности, впроваджував поступенно поляків, мотивуючи се тим, що вони знають українську мову і письмо. На мою рішучу відповідь заявив міністер: «Wissen Sie, wenn die Vorschläge aus Palizei (щодо іменоване) kommen, so wind mein Kopf ganz heiss! Aber es ist alles so fein praepariert, dass ich leider nichts ausrichten kann»³⁾ і сим потвердив, що мої жалоби про понижуване наших судиїв були зовсім оправдані, а він супроти перемоги польського впливу безсильний. Предлоги, інформації й поясненя ріжних справ приходили від краєвих властей дуже часто односторонні, тенденційні, невірні, закрашені не раз політичною партийністю, так що міністри або референти не могли в них добре визнатися і тому й рішеня і полагоди виходили часто на шкоду нашого народу в найсправедливіших справах.

А так само, як в галицьких справах здобули собі поляки переможний вплив і вихисновували в некористь українського населеня в Галичині, так знов у буковинських справах осягнули були такий вплив румуни і вихисновували єго на шкоду переважної більшости українського населеня, поки не повелося переломити румунську верховладу. На Буковині була могутним чинником православна консисторія з митрополитом на чолі (особливо за часів фанатичного перевертня Морарію-Андрієвича), обсажена виключно румунами або зрумунщеними русинами. Вважаючи православне віроісповідане «румунською вірою», намагалася православна консисторія з підмогою підвладного духовенства зрумунщити українське

¹⁾ «Скажіть мені, хто винен в цьому?» (нім.). – Ред.

²⁾ «Я хочу бути відкритим – пан голова верховного суду, його превосходительство Тхожницький» (нім.). – Ред.

³⁾ «Знаєте, коли надходять пропозиції із Галичини...то моя голова не витримує! Проте все так гарно підготовлено, що я на жаль нічого не можу вдіяти» (нім.). – Ред.

населене, а пособляла сим змаганям не тільки церква і школа, але й краєві власти, на котрих чолі стояли такі румунізатори, як краєвий президент Алезані і т[ому] п[одібні]. Світська інтелігенція, з припливом свідомих українських народолюбців з Галичини, як пок[іийний] Максим Михаляк, о[тець] Ігнатий Онишкевич, д[окто]р Степан Смаль-Стоцький, Володимир Ясеницький і ин[ші] розпочала завзяту боротьбу проти румунщення, одначе ся народолюбива громадка свідомих борців була безсильна супроти румунської перемоги. В соймі буковинським наші послы творили дрібну безпомічну горстку і, коли 1891 р. до держ[авної] ради ввійшли послы-народовці з Галичини, звернулися очі гнобленого українського населеня буковинського в сю сторону в надії на щирю й успішну поміч. Розходилося передовсім буковинським народолюбцям о розділ буковинської дієцезії і консисторії на руську і румунську, щоби тим способом визволити українське православне населене з-під румунської верховлади і таких гонителів українства, як був митрополит Морарію-Андрієвич, опісля Репта і т[ому] п[одібні] українські перевертні.

За міністерства кн[язя] *Альфреда Віндішгреца*, явилися соймові буковинські послы д[окто]р Ст[епан] Стоцький і Єротей Пігуляк та звернулися прямо до «Руського клубу», бо від свого буковинського посла д[окто]р В. Воляна не сподівалися помочи. Одначе й у «Руським клубі» повіяло на них безнадійним холодом, а пос[ол] А. Підляшецький прямо заявив, що «ми маємо стільки справ галицьких до полагоди, що не можемо займатися ще й буковинськими». В такім скрутнім положеню станув я «на власну руку» в пригоді буковинським побратимам, з котрими я від засновин університету в Чернівцях (1875 р.) нав'язав дружні взаємини¹⁾ і попровадив їх до міністра президента кн[язя] Віндішгреца, до міністра просвіти д[окто]ра Мадейського, до секц[ійного] шефа д[окто]ра Рітнера і ин[ших]. Проф[есор] д[окто]р Стоцький бажав у широкім виводі зобразити кн[язю] Віндішгрецови невідрадне положене українського населеня на Буковині, одначе сей зараз заявив, що все те з національного погляду давнійше, я ему вже пояснив і тому випитувався тільки докладнійше о церковні відносини. В міністрі Мадейським і секц[ійним] шефі Рітнері найшли буковинські відпоручники щирих прихильників своєї справи і з того часу відносини на Буковині прибрали користний зворот для українського населеня, котре пособлюване міністром просвіти Мадейським стало доходити своїх народних і церковних прав із щораз більшим успіхом. Була се справді переломова хвиля в національнім і церковнім розвитку буковинського укр[аїнського] населеня, а імена д[окто]ра Мадейського і д[окто]ра Рітнера записані гарними буквами в історії відродин Над-

¹⁾ Гл[яди] «Спомини». – Ч. 2, стор. 248 і сл. – [Ол. Б.].

прутської України. Довголітня боротьба української інтелігенції тамошньої з румунською перемогою дожидає свого історика; я ж тільки натякнув про се, що вибраний до держ[авної] ради, вважав я своїм обов'язком все і всюди після найліпшого знання і сил своїх вступатися не тільки за населенем свого тісного виборчого округу, але всего нашого народу, чи то в Галичині, чи на Буковині. А щоби в тім напрямі досягнути які-небудь успіхи, треба було познакомитися з міродатними чинниками в правительстві і в держ[авній] раді, треба було собі придбати відповідне підготовлене і знане справ, які малося піддержувати, треба було собі здобути довір'є і послух у міродатних кругах. Основне ознайомлене із справами нашими, докладні на певних підставах річевих оперті інформації, предметове їх зображуване перед міродатними чинниками допомогли мені здобути собі поважане у правительственних і парламентарних кругах так, що навіть тоді, коли я не кандидував уже після введення загальних виборів до держ[авної] ради (1907 р.) і повних десять літ був, так сказати б, політиком у відставці, правительственні чинники у важних справах зверталися до мене з довір'єм, бо я ніколи не подав хибної або недокладної інформації, а коли не міг в даній хвилі дати певного пояснення, здержувався з тим, аж поки повелося мені засягнути самому докладного і повного вияснення.

Для прикладу згадаю тут про справу, котра вязалася із змаганнями наших буковинських побратимів. Вернувши одного дня вечером додому, застав я білет міністра просвіти д[окто]ра Гартля, котрий просив мене слідуєчого дня вранці перед 9-ою годиною, коли ще виспих урядників не було в бюрах, зайти до него. З д[окто]ром Гартлем познакомився я був ще тоді, коли він був секц[ійним] шефом у міністерстві просвіти, і не раз з ним обговорював наші потреби і домагання з обсягу шкільництва, одначе не міг я здогадатися, що его споводувало запросити мене на таку ранну годину. Коли я явився в означенім часі, просив мене міністер Гартель, щоби я ему дав погляд на відносини українського населення на Буковині з церковного і національно-політичного становища. В довшім виводі зобразив я ему сі відносини і змагання українського населення, що міністер вислухав з великою увагою і заявив мені щирю подяку та закінчив словами: «Jetzt erst ist mir Alles klar, was ich aus den Akten und dem dortämtlichen Bericht nicht entnehmen konnte»¹⁾.

Отсі подробиці навів я прикладово на доказ, як потрібні й необхідні були не раз для правительственних чинників основні, безсторонні і предметові пояснення. Тим-то не щадив я часу і труду не тільки для зібрання

¹⁾ «Лише зараз мені все стало ясным, чого я не зміг почерпнути із документів та із тамошнього службового звіту» (нім.). – Ред.

добрих інформацій у всіх наших справах, але старався їх подати там, де се було потрібне. А коли міродатним чинникам були в справах внутрішньої політики бажані добрі інформації і могли мати вплив на їх полагоду в користь нашого народу, то не менше важне значіне могли мати поясненя наших національно-політичних і культурних відносин для заграничної політики Австрійської монархії і для всего українського народу. Тим-то в часі осінньої сесії 1891 р. умовився я з п[ослом] Романчуком, щоби зокрема піти представитися міністрови заграничних справ гр[афу] Кальнокі і при сій нагоді пояснити наше положене.

Густав гр[аф] Кальнокі походив із старинної шляхотської сем'ї австрійської з Моравії і перейшовши в дипломатичній службі важнійші становища в Берліні, Лондоні, Римі, Копенгазі і Петербурзі, обняв 1881 р. міністерство заграничних справ Австро-Угорщини та засів у палаті на площі Ballhausplatz¹⁾, біля цісарського Двора, де за Марії Тереси урядовав могутний кн[язь] Кавніц, а в пізнійших часах всевладний кн[язь] Метерніх. Він змагав у напрямі своїх попередників гр[афа] Юлія Андрашого (батька) і Гаймерлого до безпеки мира для монархії і задля того кілька разів зустрічався з німецьким канцлером кн[язем] Бісмарком, щоби довести до скріплення німецько-австрійського союзу та довести до мирних взаємин з Росією. В тій цілі їздив з цісарем Францом Йосифом до Скернивиць на зустріч з німецьким цісарем і російським царем.

Се була справдешня постать аристократа-дипломата. З его облича сияла висока інтелігенція, високе чоло і бистрий зір проникливих очий, з котрих одно було уоружене моноклєм, ціхували мислячого чоловіка. В поведеню незвичайно привітливий і поважний, у розмові приятний та милий здобував собі відразу симпатію, а широким світоглядом і ясним поглядом не тільки на заграничну політику, але й основним знанем і добрим розумінем внутрішних, вельми складних обставин монархії відбивав значно і користно від тісного овиду міністрів т[ак] зв[аної] Долитавії¹¹¹ (Австрії).

Хоч се була перша моя зустріч з гр[афом] Кальнокі і взагалі перша зустріч у моєму житю з міністром-дипломатом, задержав він мене у себе майже цілу годину. Я замітив у нього вельми докладне знане російських відносин і слов'янських справ взагалі, чого так трудно було добачити у австрійських міністрів (н[а]пр[иклад], у гр[афа] Таффого, бар[она] Гавча і ин[ших]), а він зацікавився вельми тим, що я умів йому сказати на ріжні его запити про наші відносини не тільки в Галичині, але й на Придніпрянщині. Саме тоді на черзі була справа відкриття лікарського виділу

¹⁾ «Балгаупляц» – назва площі у Відні, де знаходилось Міністерство закордонних справ Австрії (нім.). – Ред.

у львівським університеті, а я вважав своєю посольською задачею між іншими подбати про помножене українських кафедр у львівським університеті, про основане кафедри української історії і про утворене на лікарським відділі українських кафедр, на котрі можна було покликати готових уже визначних професорів наших, окуліста д[окто]ра Михайла Борискевича з Градця, д[окто]ра Івана Горбачевського професора медичної хімії з Праги, а також з Придніпрянщини д[окто]ра Черняхівського й інших. Побит мій в Києві в 1885 і 1888 р., тісне моє знакомство з В. Антоновичем, Ол[ександром] Кониським, П. Житецьким, Ів[аном] Левицьким-Нечуєм, з М. Лисенком, М. Старицьким, Орестом Левицьким і многими іншими придніпрянцями та переписка з ними дали мені змогу основно пізнати відносини в Росії, а зокрема на Придніпрянщині, а се вельми улекшувало мені розмову з гр[афом] Кальноким і піддержуване наших народних домагань перед австр[ійським] правительством. Я пояснив гр[афу] Кальнокому, що придніпрянці споглядають на Галичину неначе на український Піємонт, де вже дотеперішні, хоч як обмежені права, якими користується українське населене в Галичині на ниві освіти, від народної школи, аж до університету, в судах і урядах та в прилюднім життю, розбуджує в нашім суспільстві на Придніпрянщині певні симпатії для монархії. Коли ж би повелося на філософічнім відділі у Львові оснувати деякі кафедри, тоді українська молодіж з Придніпрянщини приїздила б сюди на студії, чи то клясичних язиків, чи інших філософічних предметів. А без міри більше притягаючу силу мали б медичні кафедри й інститути, бо коли й тепер їздить молодіж на медичні курси до Берліна, Відня, Цуриху і т[ак] д[алі], то раднійше приїздила б сюди між своїх, до своїх професорів. Вислухавши моїх виводів, гр[аф] Кальнокі спитав, чи маємо українські медичні учебники? На се відповів я, що таких учебників у нас нема, але з основанем кафедр і покликанем на них наших професорів появляться перегодом також потрібні наукові діла з того обсягу. Вже ж і поляки не мали наукової літератури тоді, коли польщено львівський університет, а перегодом почали видавати потрібні для слухачів підручники. Тоді запитав гр[аф] Кальнокі, чи маємо, бодай, наукову словню (термінологію)? Я відповів на се, що проф[есор] Горбачевський приготовляє із обсягу свого предмету наукову словню, що проф[есор] Верхратський вельми багато потрудився на полі природописної словні, котра також знадобиться для медицини і що робота в тім напрямі буде дальше ведена¹⁾.

¹⁾ Се було між іншими поводами понукою до перетвореня «Товариства ім. Шевченка» в наукове і утвореня природничо-лікарської секції, котра занялася тими справами. [- Ол. Б.].

Гр[аф] Кальнокі признав, що засновини українських катедр на лікарським відділі у Львові стягнуло би певне число молодежи з Придніпрянщини і що се мало би також значіне із становища національно-політичного й межинародного. В дальшій розмові просив мене міністер, щоб я подав йому свій погляд на переведену недавно реформу чїну св[ятого] Василя В[еликого] в Галичині. На се заявив я з часів побуту на львівським університеті і 1865–1868 рр. мав нагоду пізнати стан Василянського монастиря св[ятого] Онуфрія і церковцю на Жовківським передмістю і могу тепер мати погляд на се, як відбилася реформа на сім чині. Церковця була тісна, занедбана, звичайно пуста, бо діяльність тодішних монахів не приманювала до себе вірних. Коли переводжено реформу і українське суспільство тривожилося, що реформа доведе до златинщення обряду нашого відтак до спольщення чина і вірних, я не поділяв сеї тривоги так само, як не побоювався, що чин «Змертвихвстанців» під проводом кс[ьондза] Калінки златинщить і спольщить українських учеників принятих до їх інтернату у Львові, чого побоювався о[тець] Ст[епан] Качала і виступав в тій справі в галицьким соймі. Небавом впевнився я, що я не помилився в своїм погляді, бо з інтернату «Змертвихвстанців» вийшли ученики, котрі не відцуралися української народности і заняли своїм поведенем і образом поважні становища в українським суспільстві і розвинули користну народну роботу.

Так само бачив я, що з реформованих Василян вийшли народолюбиві і ревні священники (були між ними й мої давні ученики, як на[приклад], пок[ійний] о[тець] Кизима і ин[ші]), я впевнився, що реформа не златинщила обряду, не спольщила монахів, але що вони здобули собі потрібне духовне образование, перенялися апостольською ревностю, точности в богослуженнях і проповідях, розвели хосенні видавництва, набралися потрібної культури, пригорнули до своєї церкви вірних богослуженнями, проповідями і видавництвами, піднесли світлість нашого обряду і розбудили в низших верствах в значній части спольщеного львівського населення національну свідомість. Тим способом реформа вийшла не тільки в хосен самого чина св[ятого] В[асилія] В[еликого] і нашої Церкви й обряду, але й в користь української народности. Від езуїтів переняли ревність і точність в богослуженнях, культурність в поведеню, а не затратили свого обряду і народности, видали добрих проповідників і духовних письменників (як о[тець] Пл[атонід] Филяс, пок[ійний] Веселий, Крижановський і ин[ші]). На се висказав гр[аф] Кальнокі отсі знаменні слова, котрі дословно наводжу: «Wir haben den Jesuitenorden zur Durchführung dieser Reform gewählt, weil er ein kosmopolitischer Orden ist»¹⁾, о чім я також

¹⁾ «Для виконання (проведення) цієї реформи ми вибрали Орден езуїтів, тому що він є космополітичним орденом» (нім.). – Ред.

впевнився пізнавши отців Щепковського, гр[афа] Мицельського, Бапета і ин[ших]. Апостольська столиця була затривожена занепадом чина св[ятого] В[асиля] В[еликого] і російсько-православною пропагандою, поширюваною в монархії москвофілами, що прибрала також змагання політичні і довела до знесення духовної семінарії у Відні при церкві св[ятої] Варвари¹⁾.

З того перейшла розмова на москвофільсько-православно пропаганду в Галичині, процес Ольги Грабар, і тоді гр[аф] Кальнокі спитав мене о мій суд про І. Наумовича. Я заявив, що знав его лично, з ним стрічався, ще будши в Тернополі. Був се чоловік вельми очитаний і талановитий яко популярний письменник і своєю «Наукою» здобув собі велику прихильність серед широких верств суспільства. Одначе був він хиткої вдачі, як се виявилося в 1879 р. при переговорах о примирене руських сторонництв²⁾, а при тім вельми честилюбивий. Се уміли вихіснувати москвофільські агенти, котрі не одного з визначних діячів наших переманили в свій табір а те саме сталося і з Наумовичем, котрого амбіцію подразнили консисторські круги. На се замітив гр[аф] Кальнокі: «Man hat den Menschen nicht zu behandeln gewusst!»³⁾ Бо справді се довело його до відступства від гр[еко]-кат[олицької] церкви і виїзду до Росії, де знов російські духовні власти автократичним поступованем довели его до розпуки і наглої смерти.

Коли я вернув після скінченої сесії держ[авної] ради до Львова і зустрінувся з намісником Баденім, оповідав він мені, що гр[аф] Кальнокі вельми похвально висловився про мої інформації й погляди на справи обговорювані на сій першій у него візиті. Мені доводилося відтак ще кілька разів зустрічатися з гр[афом] Кальнокім і розмовляти про наші справи, про що напишу в дальших споминах.

¹⁾ На російсько-православно пропаганду вношену до сеї семінарії австр[ійське] правительство вже від довшого часу звернуло бачну увагу. Коли ж одного року на Великдень деякі питомці, між котрими находився також доносчик, пішли до російського амбасадора на свячене, де вношено тоасти в честь царя, дійшла про се відомість до австр[ійського] правительства, котре після того рішилося розв'язати семінарию. [– Ол. Б.]

²⁾ Гл[яди] «Спомини з мого життя». – Ч. 2. – Стор. 269 і сл.

³⁾ «Не знати було, як трактувати цю людину!» (нім.). – Ред.

33. Моя поїздка на краєву ювілейну виставу чеську в Празі. Єї значенє. Розмова з проф[есором] д[окто]ром І. Горбачевським в справі лікарського виділу, наукової словні і взагалі наукової роботи.

Побитом на осінній сесії державної ради покористувався я, щоби звідати ювілейну чеську виставу краєву в Празі, що тривала там від 1-го мая до 18-го жовтня 1891 р., а при сій нагоді пізнати тамошні відносини і відвідати моїх земляків, професорів д[окто]ра Івана Пулюя й д[окто]ра Івана Горбачевського. Вже в липні виїхало там співацьке товариство «Львівський боян», щоби зазнайомити чеській нарід з українською піснею, а до сеї поїздки прилучилося чимало наших людей з Наддніпрянської і Надпрутської України. Тоді саме був я вельми зайнятий першою сесією держ[авної] ради і не міг відриватися від тих справ парламентарних і політичних, котрі вимагали великої пильности і праці. Але скоро лише обувся я в держ[авній] раді і підготовив полагоду найпильніших наших справ у міністерствах, мав я спромогу на чотири дні (11.10.–14.10.) виїхати до Золотої Праги не тільки з цікавости оглянути місто і виставу, але й покористуватися зібраними там поміченнями для під'єму нашого народу до висшої культурної ровени. В пригоді стала мені при тім давна знаємість з чеським письменником-етнографом і приятелем нашого народу Ржегоржом, котрий після довшого побиту серед нашого народу переселився був у Прагу, а також мої нові знакомі, чеські послы з держ[авної] ради дали мені деякі порученя до пражських знакомих і тим улєкшили мені оглядини вистави.

Сю краєву виставу устроїли чехи на 100-літний ювілей першої вистави чеських промислових виробів, відбутої в невеличкій салі пражського Клементіnum (старий університет) під час коронації цісаря Леопольда II. Та перша вистава була вельми слабим почином, коли ще люди з підмогою пари не переїздили країв орлиним летом, ані думками своїми з підмогою громовини не ширяли з одного кінця світа на другий. Вистава в 1891 р. була на той час незвичайною подією, одначе тільки слабый погляд можна було тоді мати на сі невичерпані поклади копалин, якими щедра природа наділила чеський край, на ту землю, що старицею нагороджувала пильність хлібороба, на ті витвори, які видало чеське ремесло. Аж у добі винайдень явилося чародійне слово *промисл* і викликало цілковитий переверт в обмирі людської праці, розкрило невичерпані скарби чеського королівства і з того часу почався незвичайно бистрий розвиток народногосподарський сеї благословенної землі.

Ювілейна вистава в 1891 р. була справдешним торжеством і наглядним доказом невсипучої праці, трудолюбивости і промислу чеського

народу і проголосила сильніше високу культуру і здібности чеського народу, як би се могли вчинити найвимовніші уста або найвправніше перо. Хто оглянув сю виставу, сі твори чеської праці промислу й мистецтва, не міг не признати, що в громаді австрійських народів належитья неперечно перше місце народови, котрого дух спромігся на такий світлий доказ творчости.

Спершу ювілейна вистава в Празі мала бути в ширшій значіно краю. На сій спільній царині мали зійтиса обидва народи, чеський і німецький, поселені від віків поруч себе, де вони причинилися до культурного розвитку і поступу краю і подати собі руки до спільної народногосподарської праці. Одначе усобиця між обома народами викликала такий політичний переверт в останнім році (після розбитя віденських пунктацій) і довела до такого межинародного зворушення, що воно відбилося й на виставі.

Німці відтягнулися від участі, тільки десята частина німецьких промисловців у чехах (800 виставців) виступила із своїми виробами на виставі. Тим способом чехи могли справедливо сказати, що ювілейна вистава була добутком народночеського духа, а неприява німців не тільки не зменшила світлости вистави, але ще виразнійше зазначила конкуренційну силу чеського промислу.

Ювілейна вистава була дійсно наглядним доказом найвисшого культурного поступу чеського народу. Найзнатніші представники чеського промислу подали собі руки з найвисшими аристократичними родами, щоби се показати світови і виповнили сю задачу знаменито. Чеські вельможі Шварценберги, Любковичі, Гаррахи, Кінські й ин[ші], котрі вельми заслужилися коло розвитку чеського промислу, не щадили ні труду, ні накладу, щоби вистава випала як найсвітліше. Плоди і втвори їх просторих дібр виповнили гарно вистачені павільони, а ретроспективну виставу і виставу чеського мистецтва запомогли вони дорогоцінними предметами із своїх збірок та зложили тим перед очима всего світа наглядний образ культурної генези чеського краю і народу. Се була найгарнійша ціха чеської вистави, що в ній злучилася історична прикмета з добутками новочасного життя і творчости.

Найвидатнійше й найвизначнійше місце заняла *господарська вистава* відповідно природним обставинам чеського краю, котрої високої стійности не могла зменшити навіть великанська і величава промислова ані інші спеціальні павільони.

Я оглянув пильно цілу виставу, одначе особливу увагу присвятив я виставі чеських заводових шкіл. Ся вистава не тільки для того найбільш мене зацікавила, що була з царини шкільництва, але й тому, що заводіві

школи видали тих митців, котрі довели чеський промисл до такого високого зросту і поступу. Саме хліборобське господарство, хоч як воно високо розвинене в чехах, не довело би краю і населеня до такої заможности і материяльної сили, якби не було там промислу. Оглядаючи виставу заводових чеських шкіл, дійшов я до того погляду, що наш край, так багатий в ріжні копалини й інші засоби потрібні до витвореня й розвитку промислу, міг би також дійти до иншого добробиту, накопи б тут положено підвалини до промисловости, а такими підвалинами можуть послужити промислові школи. А тим часом галицькі власти не тільки не вмiли розумно подбати про се, хоч так багато говорилося і писалося, особливо в польських часописях про «*uprzejmysłowanie Galicyi*»¹⁾, але навіть не вмiли піддержати нашого саморідного домашнього промислу і забивали його вузькоглядним фіскалізмом. Вже на етнографічній виставі в Тернополі (1887 р.)²⁾ бачив я скільки-то таланту до промислу є у нашого народу в ріжних напрямках, впевнився я про се і з цінних видань взорів домашнього промислу радника Дв[ору] Людвика Вербицького, до котрих я перекладав вступні замітки українською мовою і з того часу задумав я, парламентарною дорогою добиватися у міродатних чинників пособлюваня нашому народови до під'єму на тих царинах, де він своїм самоуцтвом виявив стілько визначних здібностей. На се почав я звертати бачність міродатних чинників у своїх промовах в держ[авній] раді, опісля і в соймі. На чеській виставі навчився я чимало в тім напрямі, зібрав потрібний досвід і намагався покористуватися ним у хосен нашого занедбаного народу. На жаль парламентарні обов'язки тягнули мене до Відня так, що я ледви кілька днів міг присвятити побитови в Празі, одначе й опісля не занехав я ніякої нагоди, де можна було чогось навчитися, розширити своє знане і сей досвід зібраний обернути в користь нашого народу, як, н[а]п[р]иклад, на ювілейній угорській виставі в пам'ять тисячлітя угорської держави, відтак під час об'їздки Босни й Герцоговини, під час кількоразового побиту у «*Weisser Hirsch*»³⁾ біля Дрезна і т[ому] п[одібне], про що буде мова опісля.

Побитом у Празі покористувався я, щоби відвідати там д[окто]ра Івана Горбачевського, одруженого з моюю своячкою й д[окто]ра Івана Пулюя, мого шкільного товариша. Се лишив я собі на сам кінець побиту в Празі. У Горбачевських зустрінувся я з такою незвичайною гостинністю, що мене не випустили від себе аж до мого відїзду, так що не стало мені навіть часу зайти до д[окто]ра Пулюя. Треба було оповідати про все, що у нас

¹⁾ Про «індустріалізацію слов'ян Галичини» (польськ.). – Ред.

²⁾ Гл[яди] «Спомини з мого життя». – Ч. 2. – С. 387 і сл. [– Ол. Б.].

³⁾ У «Білому олені» (нім.). – Ред.

в краю дієся і робиться, а при сій нагоді обговорював я з проф[есором] Горбачевським справу утворення лікарського виділу на університеті у Львові і українських на нім кафедр та обсади нашими силами. Бесіда звернулася і до питання про нашу наукову літературу і про лікарські наукові твори і при сій нагоді згадав я про свою розмову з гр[афом] Кальноким на сю тему. Проф[есор] Горбачевський висловив потребу наукової праці взагалі, а зокрема на полі природописи і медицини. Він вказав на се, що й чехи не мали лікарської наукової словні і перед 40 роками зложили прихватком не зовсім удатну, але вона прийнялася і досі уживана. При сій нагоді згадав проф[есор] Горбачевський, що почав дещо писати із свого обсягу укр[аїнською] мовою, але зустрівся з чималими труднощами задля недостатчі наукової словні. Я подав до відома проф[есору] Горбачевському, що саме тепер підготовляється переміна «Товариства ім. Шевченка» в наукове і що природописно-лікарська секція матиме згадану ним задачу виконати. Щодо можливого перенесення на львівський університет не міг тоді проф[есор] Горбачевський нічого рішучого сказати.

Побут мій у Празі був короткий, але він дав мені понуку до нових змагань для нашого народного розвитку, в котрих міг я покористуватися зібраними на виставі поміченнями і досвідами, як і нав'язаними там взаєминами в чеських кругах.

34. Моя участь в діяльності наших народних товариств і в наших видавництвах та популярних відчитках.

З переселенєм до Львова в листопаді 1888 р. брав я живу участь в діяльності товариств: «Просвіта», «Руське товариство педагогічне» і «Народна рада», котрих я був членом. А хоч не був членом «Товариства ім. Шевченка», забрався я спільно з О. Кониським, що тоді проживав у Львові, до вироблення нового статута, щоби тим довести до перемини єго в наукове (гл[яди] стор. 84 і сл[ідує]ючи)). Загальні збори «Просвіти» і «Русь[кого] товариства педагогічного» вибрали мене до виділу, в «Просвіті» вибрано мене заступником голови (голова був д[октор] Ом[елян] Огоновський)¹⁾ а в «Руськ[ім] товаристві педагогічнім» спершу заступником голови а відтак загальні збори сего товариства покликали мене на становище голови. Коли ж я вписався в члени «Товариства ім. Шевченка» і предложив єму начерк нового статута, вибрано мене в марці 1892 р. до виділу, котрий настановив мене заступником голови (головою був

¹⁾ Загальні збори «Просвіти» 25 марця 1892 іменували мене почесним членом. [— Ол. Б.]

д[окто]р Ю. Целевич). Чимало часу вимагали вже самі засідання виділів в сих трех товариствах, а крім того треба було взяти участь у видавництвах сих товариств. На просьбу проф[есора] В. Шухевича, основника і видавця д[іт]ячої часописи «Дзвінок», обняв я одвічальність за її редакцію і дещо до неї дописував, «Руське товариство педаг[огічне]» поручило мені редакцію часописи «Учитель», в котрій поміщував я педагогічні розвідки а крім того з нагоди зборів членів сих товариств виступав я з популярними і педагогічними відчитами, та й із святочними промовами. Так, н[а]п[р]иклад, в 1889 р. виголосив я з порученя наших народних товариств промову на концерті в 75-ті роковини народин Т. Шевченка у Львові¹⁾; з приводу еманципацийної організації нашого жіноцтва, розпочатої Н. Кобринською, оповістив я в «Ділі» (1891, ч. 183 і 184) присвячену руському жіноцтву розвідку п[ід] з[а]головком] «Родина яко огнище національної свідомости»; в «Учителю» помістив я 1889 розвідки: «Про обтяжене молодежи шкільної», «Яке призначенє має читанка в народній школі і як нею треба користуватися», «Духова скорозрілість молодежи», «В справі іспитів кваліфікаційних для шкіл народних і виділових»; 1890 р.: «Вплив справді материнського вихованя»; 1892 р.: «Письменні вправи в народній школі» (відчит на заг[альних] зборах «Руськ[ого] товариства педаг[огічного]» в Перемишлі); в «Зорі» 1891 р. замітку п[ід] з[а]головком] «Де діваються наші історичні пам'ятники?»; 1892 р. в «Ділі» відчит п[ід] з[а]головком] «Іван Амос Каменський», виголошений в 300-літні роковини уродин великого реформатора шкільництва. В Каменці Струмиловій (1892) при нагоді відкриття філії «Просвіти» виголосив я відчит про «Нові гроші» (нова валюта), виданий окремо. З переселенєм до Львова проводив я редакцію літературно-наукового місячника «Правда» від нового року 1889 спільно з Кониським, а відтак сам по его повороті до Києва, та редакцію «Руської історичної бібліотеки», в котрій впровадив я тоді фонетичну правопис. Правда, що з Придніпрянщини, а також з австрійської України присилали письменники наші ріжні твори, одначе Кониський писав звичайно до кожного випуска політичну передовицю і літературно-наукові критичні розвідки. Про політичні відносини австрійської України я писав звичайно, а деколи Кониський.

З цвітнем 1891 р. наслідком вибору послом до держ[авної] ради міністерство просвіти звільнило мене від сповнюваня шкільних обов'язків і тому обертав я весь свобідний час на працю літературну і діяльність у народних товариствах, хоч тепер треба було чимало часу присвятити посольським обов'язкам. Вдовольняючи домаганям української київської громади, особливо ж змаганям Кониського, звернув я найбільшу бачність

¹⁾ Напечатана в «Ділі». – 1889. – Ч. 64. [– Ол. Б.]

на організацію «Товариства ім. Шевченка». Та поки ще повелось «Товариство ім. Шевченка» перемінити в наукове, розпочав виділ товариства головню науковою допомогою придніпрянських письменників видавати «Записки», з котрих I том появилсь під редакцією голови товариства д[окто]ра Юліяна Целевича 1892 р (стор. 212). В сім томі подав я огляд «Про заснованне і дотеперішній розвиток «Товариства ім. Шевченка» у Львові» (с. 208–212), з котрого годиться тут дещо навести.

«Товариство ім. Шевченка» заснувалось з кінцем 1873 р. на основі статута, потвердженого ц[ісарсько] к[оролівським] намісництвом з 11 грудня 1873 р. заходами дев'яти народолобців, а іменно д[окто]ра *Омельяна Огоновського*, професора української мови й літератури в львівськїм університеті, д[окто]ра *Олександра Огоновського*, проф[есора] цивільного права (з укр[аїнською] виклад[ацькою] мовою) тут же, о[тця] *Степана Качали* пароха Шельпак і посла *Юліяна Романчука* проф[есора] академ[емічної] гімназії, д[окто]ра *Корнила Сушкевича*, ад'юнкта прокураторії скарбу, *Михайла Димета*, купця у Львові, *Лонгіна Лукашевича*, урядника асекурації, *Михайла Косака*, літерата і *Теофіля Барановського*, інжиніра краєвого виділу. З тих остав між живими ще Ю. Романчук. Сі перші основники «Товариства» признали найпершою потребою заснувати при товаристві власну печатню задля пособлюваня літературно-науковому рухови. До здійсненя сеї думки причинилися жертви 33-ьох галицьких народолобців, а крім того заходами М. Драгоманова щедрі дари пок[і]йних *Елисовети із Скоропадських*, *Милорадовичевої* і *Михайла Жученка*. Введена в жите 1874 р. печатня дала «Товариству» спромогу видати своїм накладом XI-ий і XIII річник «Правди» і переняти засновану Ом[еляном] Партицьким «Зорю», котрої видавництво воно дальше провадило до р[оку]. Окремо видало «Товариство» д[окто]ра Ом[еляна] *Огоновського* «*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*»¹⁾ і єго 5 томів (в 7-ми частях) «Історії руської літератури» і ріжні белетристичні твори. Одначе адміністрація «Товариства» забирала кождочасному виділови стілько часу, що випирала літературні і наукові змаганя на далеке місце і не позволяла зайнятися плеканем рідної мови, літератури і науки навіть у таких розмірах, як се робили навіть дрібні слов'янські народи (н[а]п[р]иклад), хорвати і серби) в академіях наук. Відчуваючи потребу організації «Товариства» на наукових основах, уже 5-ті загальні збори д[ня] 7 цвітня 1890 р. розбирали начерк нового статута, вироблений з почину Кониського Ол[ександром] Барвінським, але не полагадивши сеї справи поручили новому виділови в тій цілі скликати нові загальні збори. Шості заг[альні] збори з д[ня] 13 н[ового] ст[илю] марця 1892 р. дали почин до нової доби

¹⁾ «Студії в галузі русинської (української) мови» (нім.). – Ред.

в розвитку «Товариства» ухвалою нового статута, на основі котрого воно стало *науковим*. З того часу приняло воно назву: «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові» і витичило собі мету: I. наукові досліди: а) з філології української і слов'янської, з історії українського письменства і мистецтва; б) з історії й археології України-Руси і з наук філософічних, політичних, економічних і правничих; в) з наук математичних, природничих (з географією) і лікарських; II. відчити, розправи і розмови наукові; III. з'їзди учених, письменників і митців; IV. видаване наукових «Записок», збірників і інших наукових творів; V. збиране предметів до музею і бібліотеки; VI. премії і підмоги ученим і письменникам; VII. удержуване власної печатні і книгарні. Відповідно головним царинам науки поділилося опісля «Наук[ове] Товариство ім. Шевченка» на 3 секції: 1) філологічну; 2) історично-філософічну; 3) математично-природничо-лікарську. Для окремих справ наукових кожда секція могла покликувати наукові комісії. «Товариство» складатися мало з членів: дійсних (з науковим характером), іменованих секціями і основників та почесних, іменованих заг[альними] зборами на предлогу виділу. Управа мала спочивати в руках виділу з 5 членів і двох заступників і з директорів секції, а провід у секціях в руках директорів, вибраних секціями.

Д[ня] 24 грудня 1892 р. помер несподівано голова «Товариства ім. Шевченка» д[окто]р Ю. Целевич, не дідавшися довершення розпочатого діла.

Сю нову організацію перевели в жите *перші загальні збори «Наукового товариства ім. Шевченка»*, котрі відбулися дня 11 н[ового] ст[илу] мая 1893 (се з черги *десяті* збори від заснованя) і ними почалася нова его доба. В салях «Руської бесіди» і «Просвіти» зібралось поважне число членів, якого доси не бувало (більш 50) і се стає найкращим доказом, яку велику вагу прикладає наша суспільність до заснованя і розвитку наукового товариства. З місцевих явилися між іншими проф[есор] д[окто]р Ом[елян] Огоновський, краєвий інспектор Іван Левицький, директор руської гімназії Харкевич, сов[ітник] [Олексій] Торонський, проф[есор] Партицький, Вахнянин, Верхратський, член виділу краєвого д[окто]р Савчак, д[окто]р мед[ицини] Щ. Сельський, прибули також гості з провінції; артист Корнило Устиянович, посол К. Телішевський, адвокат д[окто]р Дідошак, Вол[одимир] Лукич Левицький і кількох священників. Всі зібрані були переняті тою думкою, що кладуть почин до поважної інституції, котра стане певною і несхитною підвалиною широкого розвитку української літератури і національності. Збори відкрив о год[ині] 10^{1/2} перед полуднем заступник голови посол *О. Барвінський* такою промовою:

«Світлі Збори!

Десятий раз збираються члени «Товариства ім. Шевченка» на загальні збори, щоби спільно порадитись про долю сего товариства і его розвиток. Сим разом припала мені та честь, відкрити десяти загальні збори, котрі в історії розвитку нашого товариства матимуть привелику вагу, значіне нової доби. Се бо «Товариство імени Шевченка» вступає на нову дорогу, на широку ниву наукової праці в рідній мові, *стає науковим товариством*. Се хвиля історичного значіня в культурнім і національнім розвитку українського народу, бо ми кладемо угольний камінь під нерукотворну святиню, де зберегати і плекатиметься найцінніший скарб, найдорожша спадщина, найперше живло нашого національного життя, наша *рідна мова*.

Всілякої долі зазнав український нарід за весь час життя історичного, як далеко сягає про него писана пам'ять, та опинився по сій віковій боротьбі з усякими злиднями на самім краю занепаду національного.

«Доборолась Україна до самого краю», – можна справедливо промовити з нашим безсмертним Кобзарем. Важка невимовно була доля України-Руси:

Обідрана сиротою
Понад Дніпром плаче...
Тяжко-важко сиротині
А ніхто не бачить, –
Тільки ворог, що сміється.

Здавалось, що на попелищах нашої історичної минувшости зовсім погасла іскра народного життя. Однак инакше доля судила; показалось, що

...в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає...

Тою іскрою живущою, тою невмирущою силою, що затаїлася в попелищах занепавшої тяжкими невзгодинами української нації – було наше рідне слово. Хоч так занепавав наш нарід, однак Всевишній покликав его до нового життя:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
І на сторожи коло їх
Поставлю *слово*.

Отсе ж те *слово*, що дало животворящу силу двом сусіднім літературам, польській і московській, стало тою іскрою, від котрої затлілося

і розгоріло нове жите і показало світові, що при всяких злигоднях, що по тяжкім лихоліттю не перестав жити український нарід, що таки

ще не вмерла Україна!

В курних хатах, під сільською стріхою збереглася та животворяща сила і проявлялася то тужливою піснею, то поважною думкою або жартовливою приспівкою, поки Котляревський перед несповна сотнею літ видобув з забутя нашу рідну мову, вивів її на широку літературну ниву й усунув тим способом звідсіль з одного боку язикову мішанину, якою її занечищено, з другого боку відсунув московську мову, що почала вдомашнюватися на українській ниві.

Спершу появилося нове українське письменство сміхом крізь сльози над гіркою долею і занепадом українського народу, сатирою докірливою знікчемнілому українському панству, але небавом полилось наше рідне слово чудовою піснею Шевченка, що розлилась голосною струею далеко поза межі України-Руси і проголосила усему світові естзоване української народности в ім'я рідного слова і окремішнього самостійного світогляду.

Голосним гомоном відбилась українська пісня аж під Бескиди і пробудила з тяжкого просоня Галицьку братию,

І от диво! трупи встали
І очи розкрили!
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови.

Отаке диво вдіяло наше рідне *слово*, воно стало для нашої занапаченої, знехтованої і завмершої нації живущою-цілющою водою, що воскресила її до нового житя.

Почалась тепер нова боротьба українсько-руського народу за его правне народне, за его естзоване, та вже не шаблюками, і мушкетами, а живим словом, громовою піснею, від котрої потряслось могуче царство. Злякались державці потужного царства і розіслали благовістників українського слова по різних казематах, а великого кобзаря України-Руси запроторено в далеку азийську пустиню, щоби зломити его тіло і вбити его духа. Однак і ті тяжкі кари перших мучеників за рідне слово не вбили народного духа, не загатили широкої струї, якою поплила наша рідна мова. Затамоване русло сціпеніло від північного подуву кригою поширшало, пісня українська стала ще голоснішою, робота на ниві рідної словесности стала ще жвавішою і склалася з тими робітниками і благовістниками правди в рідній мові, як з євангельськими проповідниками, до котрих промовив Спаситель: «Коли гнатимуть вас в одному місці, утікайте до

другого». Склалися такі події, що цивілізований світ не хоче віри няти в можливість такого дива, – що в Росії можуть появлятися букварі і книжки для початкової шкільної науки: татарські, самоєдські, тунгузькі – не вільно однак бути там книжкам українським; що вільно там проповідувати і перекладувати слово Боже всякою іншою мовою – тільки не українською, що вільно видавати часописи і журнали на всіх мовах великого царства, лише не вільно видавати на українській навіть малесенької газетки хоч би такої як тутешня «Читальня». Отже дійшло до того, що жерело затамоване в однім місці пробило собі вихід в другім.

Ані насильство над українськими письменниками в 40-их роках, ані славний указ забороняючий українщину з 18 мая 1876 року не вбили духа українського народу - він найшов собі захист під крилами австрійського вірла. Отут в конституційній Австрії наше рідне слово і в церкві, і в школі, і в уряді здобуває собі щораз ширше пристановище і еднає собі громадянську повагу. Коли ж українському народови свобідно в межах австрійської держави зберегати, плекати і розвивати найдорожший і найцінніший скарб народного духа – рідне наше слово, завдяки великодушности нашого наймилостивішого монарха, то я певний, що буду вірним товмачем чувств світлого збору, коли піднесу оклик: *Наш Наймилостивіший Цісар Франц Йосиф най жиє!* (Зібрані підносять тричі сей оклик).

Двадцять літ вже минає, як в серцях гарячих патріотів України-Руси зродилась гадка оснувати тут літературний кіш, літературне товариство для безпечного розвитку українського письменства, і наіменувати его іменем того, що зробив голосним українське слово в цивілізованім світі – «Товариство імени Шевченка».

Щедра жертволюбивість покійних уже: пані Єлисовіти *Милорадовицевої*, Михайла *Жученка*, Степана *Качали*, дала спроможність заснувати при товаристві друкарню, що показалася справді міцною підіймою в розвитку нашого письменства і забезпечила ему ширший розцвіт. Коли ж з великою почесністю згадуємо сих перших щедрих добродіїв нашого товариства, то годиться помянути також тих перших трудовників, що приложили руки до введеня в жите сеї інституції і чимало для неї безкористо позаходилися а іменно: д[окто]ра Корнила Сушкевича, Михайла Димета, д[окто]ра Олександра Огоновського, Лонґіна Лукашевича, Євгенія Желехівського, Михайла Коссака, Гната Рожанського, Мирона Мальчевського, Дам'яна Гладилевича. Протягом сего року втратило товариство двох вельми заслужених членів, а іменно голову д[окто]ра Ю. *Целевича* і одного з піонерів народної ідеї сорокових років о[тця] Теофана *Глинського*, пароха в Городниці. Отже повстанем з місць віддаймо честь

пам'яти тих покійних членів, котрі своїми щедрими дарами і щирими трудами допомогли стати нашому товариству на теперішнім ступені розвитку.

«Товариство ім. Шевченка» стало огнищем для викликаного з-під курної стріхи рідного слова, котре об'явило свою живучість в белетристичних творах новітніх українських письменників, в перекладах св[ятого] письма, та в перекладах поетичних творів світових геніїв. Наспіла тепер пора підняти нашу мову до научної поваги, перепровадити її через строгу науку і на високостях науки виставити наше національне знамя.

Новий статут дає нам право зробити наше товариство *науковим*. Не падаймо духом, що до такого великого діла приступаємо з слабими силами. Всякий бо почин трудний, всяке велике діло повстає з малого. Тому ж сміло і бодро приступаймо до сего діла.

На саму вість про заснування наукового товариства поспішило більш як 80 щирих прихильників тої ідеї, щоб стати в підмогу сему важному почини. Маймо надію, що робота наша хоч би яка скромна, але щира і поважна з'єднає нашому товариству щирю симпатію і прокинуться на цілім обширі України-Руси щирі робітники; маймо надію, що й між бідолашним народом українським знайдуться ще засібні люди, що щедрою рукою зложать на жертovníку народнім свої лепти і тим допоможуть, що може хоч нашим дітям доведеться діждати *української Академії наук* і тоді сповняться Шевченкові слова:

І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...»

[На останку згадав п[осол] Барвінський про щирю і невсипущу працю для товариства В[исоко]п[оважних] п[анів] проф[есорів] С. Громницького і К. Паньківського та заявив їм прилюдну подяку за їх труди].

По промові п[осла] Барвінського забрав слово проф[есор] д[октор] Ом[елян] Огоновський і повитав нове товариство наукове сими словами:

«Я мав би двійний титул повитати засноване наукового «Товариства імені Шевченка», – раз той, що я оден із трьох живучих ще членів-основателів «Товариства ім. Шевченка», а вдруге сей, що я головою найстаршого руського народного товариства «Просвіта».

Міг би я отже піднести привіт від трійці-недобитків основателів, і сказати з праведним Симеоном: «Нынѣ отпускаеши раба твоєго, владыко, со миромъ», бо ось побачили очи мої, як товариство більше промислове перетворилося в товариство наукове, чим наші патріоти під проводом професора Олександра Барвінського сповнили завітне бажане безсмертного Кобзаря, ширити науку між земляками; – кажу, що міг би я з правед-

ним Симеоном сказати ті слова, – та ні! – Я хочу ще жити і дивитись, як те нове товариство кластиме засновок під будучу руську академію наук, а як Бог дозволить здоровля і сил, хочу ще стати між робітниками, що здвигатимуть ту святиню наук. Коли ж зрікаюся голосу, яко найстарший із живучих основателів «Товариства ім. Шевченка», то в імені найстаршого русько-народного просвітнього товариства підношу голос, щоби повитати сю наймолодшу і найгарнійшу нашу сестру а найдорожшу дочку матери України-Руси, – щоби побажати їй гарного розвою в славу сеї нашої матери.

Дивним дивом під кінець XIX віку стрічаються в тім же році два народні свята – свято ювілейне 25-літнього естования товариства «Просвіта» і родини многонадійного «Наукового товариства ім. Шевченка». Гарний розвій товариства «Просвіта» є запорукою ще гарнійшого будучого розвою сего товариства, котрим буде піклуватись геній безсмертного Тараса. Ось сходить ясна денниця під кінець XIX залізного віку. І чей в XX віці завитає для нас красна доля в побуті просвітньо-національнім. В тім віці а чей сповняться слова нашого народного пророка, що Україна-Русь пом'яне его в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій. Та от, ми старші не діждемося того народного воскресеня. Все ж потішаємося сею надією, що виступають нові молоді борці просвітньо-національні найпаче в Україні, – в тій нещасній Україні, що «обідрана сиротою понад Дніпром плаче»; – вони то слухають слів Тараса: «Борітися, поборете, вам Бог помагає, за вас сила, за вас воля і правда святая!»

Слідом за тими патріотами на Україні йдуть і молоді наші брати в Галицькій Русі, – вони то переймуть від нас роботу просвітньо-національну, і в XX віці, – в віці суспільно-національного воскресеня, здвигнуть над нашими могилами стяг свободи й волі. Відтак привіт від товариства «Просвіта» кінчу словами безсмертного Кобзаря; «Обниміте ж, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати! І забудеться сромотня давня година, і оживе добра слава, слава України, і світ ясний, невечерній тихенько засяє!»

Обидві промови прийняли всі зібрані одушевлено. П[осол] Барвінський подякував д[окто]ру Огоновському за привітне слово і підніс, що красний розвій «Просвіти» з малого до великого може послужити лише заохотою новому товариству науковому до щирої, невтомимої праці.

Збори прийняли 80 нових членів [а живучих давних єсть 53].

До *нового виділу* вибрано п[анів] Ол[ександра] Барвінського, Ос[ипа] Ганинчака, С. Громницького, Ос[ипа] Маковея, Петра Огоновського і К. Паньківського виділовими, а д[окто]ра Григ[орія] Величка і Ос[апа] Макарушку заступниками виділових.

Головою товариства вибрано через аклямацію посла Ол[ександра] Барвінського.

Три секції наукові уконституувалися в той спосіб, що вибрано: В секції філологічній: директором д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського, его заступником Ом[еляна] Партицького, а секретарем Ост[апа] Макарушку. В секції історично-філософічній: директором проф[есора] Н. Вахнянина, его заступником д[окто]ра Костя Левицького, а секретарем проф[есора] Вол[одимира] Коцовського. В секції природничо-лікарській: директором проф[есора] Ів[ана] Верхратського, его заступником д[окто]ра Щ. Сельського, а секретарем проф[есора] Вол[одимира] Шухевича.

Опісля відчитав проф[есор] Вол[одимир] Коцовський гарно науково оброблений реферат про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». Реферат прийняли зібрані оплесками. Над рефератом вив'язалась вельми оживлена і цікава розправа, в котрій забирали слово пп. д[окто]р Ом[елян] Огоновський, Корн[ило] Устиянович, Щурат, Копач, Макарушка і сам прелегент.

По скінченій дискусії о годині 2-ій перервано засідання на дві години. Збори перервано о год[ині] 2-ій пополудни а відтак зійшлися члени знов о год[ині] 3^{1/2} на полудневе засідання і обрадували до 6^{1/2} вечер над внесеннями. Зборами проводив проф[есор] С. Громницький. П[ан] Маковей поставив внесенне, щоби наукове товариство ім. Шевченка дало почин до з'їзду руських письменників і любителів письменства і артистів під час вистави краєвої у Львові в р[оці] 1894. В широкій дискусії над сим внесеннем брали участь пп. В. Шухевич, о[тець] Погороцький, Ол[ександр] Барвінський, Копач, К. Устиянович і при сій нагоді вказувано на те, що товариство повинно відкрити свою книгарню, а руські товариства повинні на виставі краєвій устроїти окремих свій павільон. Справу з'їзду, участи руських товариств в виставі і відкриття книгарні поручили збори новому виділови. Опісля п. Копач домагався уложення певних норм нової правописи, а по дискусії над сим предметом, в котрій брали участь Ол[ександр] Барвінський, Верхратський, В. Шухевич, Вахнянин і Кахникевич, поручено полагодженне сеї справи секції філологічній. П[ан] Щурат домагався, щоб «Записки» товариства виходили чвертьрічними томами і щоб окрім наукових видань товариство видавало збірники матеріялів етнографічних. Позаяк не ставлено інших внесень і тим порядок денний вичерпано, подякував проф[есор] Громницький зібраним за численну участь в зборах, а запевнивши, що виділ наукового товариства покористується висловленими на зборах бажаннями, замкнув наради. По зборах відозвалися в часописях ріжні голоси з великими признаннями, але не обійшлося і без напастий. Про сі голоси часописий писала «Правда»:

«Збори відбулися вельми поважно і учасники винесли якнайліпше вражінне. В пресі польській, навіть німецькій (N[еue] fr[еue] Presse)» піднесено велике значінне наукового товариства для русинів. За те проф[е-сор] Драгоманов у відомім «Народі» дав собі повну волю, щоб «достойно повитати» нове товариство і при сій нагоді вилив всю жовч на русинів народовців і «Товариство ім. Шевченка» задля того, що на чолі сего товариства стоїть п[осол] Барвінський. Накинувшись мокрим рядном на народовців, котрі на єго погляд «скрізь лежать перешкодою для праці, дійсно корисної (!) для народу, для поступу (!)»; повторивши у стодесятий раз мітичну казку про те, що нібито «немногочисленні правдяни в Росії самі ховають «Правду» в Росії навіть від сотрудників»; що нібито у него «виманено» свого часу програму для «Правди»; пожалувавшись, що в «Правді» не надруковано єго полеміки про Костомарова¹⁾, наговоривши всякої всячини про австро-польсько-руську Катковщину і Побідоносцевщину «Правди», про проповідуванне п[ослом] Барвінським політичного і релігійного *Oriente[m] convertere*²⁾, накидається й на «Зорю», котра, на єго погляд, наповняється тепер на половину схолястиком й нісенітницями». Проф[е-сор] Драгоманов, котрий недавно відраджував українським письменникам, щоб нічого не писали і не друкували в «новоєрських органах» галицьких народовців, радить їм тепер краще писати московщиною (бо на єго думку справа мови в акад[емічних] працях *підрядна*) або вимагати міцних гарантій перше, ніж приступати до «Товариства ім. Шевченка».

Проф[е-сор] Драгоманів накликає українських учених, щоб пішли за єго приводом і так як він, діставши поклик вступити в члени «Товариства ім. Шевченка»³⁾, відповіли, що не можуть прийняти сеї чести. Отже не так склалося, як бажав проф[е-сор] Д[рагоманов]. Українські вчені, письменники і патриоти висше кладуть інтерес національного і культурного розвитку українсько-руського народу, як примхи й амбіції проф[е-сора] Д[рагоманова] і не пішли за єго командою. Проф[е-сор] Д[рагоманов] жалкується, що «лихі обставини» «витворили своїх народовців у російській Україні, або хоч стан думок, благоприятний галицьким народовцям» – а се приписує незнакомству з дійсним станом річий в Галичині. Ми не помились, коли скажемо, що у великій части сам проф[е-сор] Д[рагоманов] своїми

¹⁾ Ся стаття зберігається у редактора «Правди», поки хто не зголоситься її відобрати, як сего бажает в своєму листі сам п. Драгоманів, котрий почав полеміку в «Народі», а потім бажает перенести в «Правду». [– Ол. Б.]

²⁾ Орієнтація на Схід (*лат.*). – *Ред.*

³⁾ В інтересі правди мусимо пояснити, що професору Д[рагоманову] вислав такі друковані записки не виділ, а без уповажнення виділу оден чоловік, котрий в своїй щирости віднісся до проф[е-сора] Д[рагоманова] з хлібом, а сей за те почастував єго каменем. [– Ол. Б.]

поступками викликав таку перемену думок в користь народовців. Він не знає дійсного стану річий в Галичині, а конечно хотів би бути комендантом, диктатором!

Той сам проф[есор] Д[рагоманов], котрий чотири роки тому назад вимагав, щоби в «Правді» одного вельми заслуженого чоловіка публично нап'ятовано за те, що сидівши в комітеті для спорудження пам'ятника Хмельницькому, не запротестував проти написи: «Б. Хмельницькому – единая недѣлимая Россія»¹⁾ – лякає тепер своїх земляків, що се «небезпечне таки діло перед поліцією» читати або діставати «Правду» в Росії (а сам же впевняє, що немногочисленні правдяне в Росії навіть перед сотрудниками ховають ї!!!).

Отже ні, не злякаються того ні українці – не зважатимуть і галицькі русини-народовці на такий привіт товариству Шевченковому проф[есора] Д[рагоманова], котрому нібито «обридло писати отакі статі (а лише такими заповняє «Народ») і полемізувати з народовцями і з powodu них», – а трудитимуться дальше щиро для сеї многоважної інституції. Ми ж згадали про те все не тому, щоб вдаватися в полеміку з проф[есором] Д[рагомановим], а щоб показати «хто нам стрик, а хто колом в бік!» Et haec meminisse juvabit»²⁾.

Окрім обов'язків голови «Н[аукового] товариства ім. Шевченка» вложено на мене ще й редакторство «Записок» (II, III, і IV т.), поки із заснованем катедри історії Сходу Європи з укр[аїнською] викладною мовою в 1894 р. не прибав до Львова восені проф[есор] М. Грушевський і переняв дальшу редакцію «Записок». Материялів наукових до «Записок» достарчували головно письменники з Придніпрянщини, але чимало клопотів мав виділ «Товариства» з покритєм видатків на печатанє, бо годі було числити на се, щоби з передплати або продажі «Записок» можна покрити наклад. Наукові виданя не мали такого покупу, як белетристичні, отже треба було робити значні вклади грошеві, хоч письменники не домагалися винагороди за свої праці. Тим часом печатня «Товариства» була в ненастанних клопотах фінансових, кредитуючи часописям «Діло» і «Батьківщина» котрі тут печаталися, а належитости за печатанє наслідком незначного числа їх передплатників не покривали вповні і на час. Тим способом довг «Діла» наслідком щорічних недоборів перейшов квоту 20.00 а довг «Батьківщини» 50.00 к[рон] Кожної суботи треба було зятягати 400–500 к[рон] векслевої позички на оплату складачів тих часописий, а се утрудняло виділові виконуванє власних видавництв «Зорі», «Записок». Се трудне положенє фінансове «Товариства» приневолило виділ, з одного боку подумати над тим, як би позбутися тягару, що налягав

¹⁾ Се відносилось до проф[есора] В. Антоновича. [– Ол. Б.]

²⁾ І про це буде приємно згадати (лат.). – Ред.

на «Товариство», зглядно на печатню недоборами «Діла» і «Батьківщини», а з другого боку подбати про фонди наукові видавництва, у нас взагалі непоплатні а для розвитку і поступу української науки необхідні. Над сими обидвома справами, котрі протягалися з року на рік, застанавлявся виділ на численних засіданнях і вони стали для «Товариства» справдішим гордийським вузлом, котрий треба було неминучо розв'язати або розтяти, щоби не довести «Товариства» до невиконаності і не спинити его науково-видавничої діяльності. Вислід нарад виділу був докладно і основно списуваний тодішнім секретарем д[окто]ром Осипом Маковеєм в окремі книзі протоколів, одначе вона дивним способом пропала, хоч інші книги діловодства збереглися. Тим-то можу основу ухвал виділу в справі довгу «Діла» і «Батьківщини» подати тільки з пам'яти з покликанєм на бувшого секретаря д[окто]ра Осипа Маковея яко живого ще свідка. Виділ «Товариства» рішив (а загальні збори опісля одобрили сю ухвалу), що печатня «Н[аукового] товариства ім. Шевченка» не буде дальше печатати ніяких політичних часописий і видань (сеї постанови придержуєся і доси кожочасний виділ), тільки видання наукові і белетристичні, а наслідком того «Діло» і «Батьківщина» мали перенестися до иншої печатні. Зате виділ «Н[аукового] товариства ім. Шевченка» відписав більш як 20.000 к[рон] «Ділу» (на его покритє дала редакция тільки 40.00 к[рон] із запису о[тця] Ст[е]пана Качали), а також 50.00 к[рон] «Батьківщині». Була се вправді болюча операція, одначе вийшла вона на здоровле «Н[ауковому] товариству» і обидвом часописям, бо «Товариство», позбувшись довгів, мало вільні руки трудитися для власних видань, а спілка «Діла» була приневолена розвинути живійшу діяльність для придбання більшого числа спільників і передплатників, що довело до засновин его власної печатні і до поширення часописи в кругах українського суспільства. Але неприхильні мені люди, котрим т[ак] зв[ана] опозиційна політика видавалася успішнішою, ніж дотеперішня «Руським клубом» ведена в напрямі програмової заяви п[осла] Романчука з 25.11.1890 р., використовували сю постанову виділу «Н[аукового] товариства», ухвалєну за мого предсідництва, щоби в кругах нашого суспільства підкопати моє становище. Розповсюджувано поговори, начебто я змагав тим способом до повалєня «Діла» і т[ак] и[нше]. Сі наклепи зносив я терпеливо в тім переконанню, що сею постановою причинився я до поправи фінансового положєня «Н[аукового] товариства» і его спроможности до наукових видань, а посередньо і до поправи фінансового положєня «Діла», відписанєм значного довгу і приневоленєм спілки до більшої дбалости і рухливости, і опісля суспільство могло переконатися, що справа вийшла в користь обох сторін.

Само усунєне недоборів «Діла» і «Батьківщини», котрі вправляли печатню «Товариства» в трудне фінансове положєне, не могло ще дати

«Товариству» спромоги розвинути наукову діяльність. Треба отже було подумати про придбане потрібних на се фондів. Давнійші мої змаганя про придбане для «Н[аукового] товариства ім. Шевченка» накладу шкільних книжок (гл[яди] стор. 240) довели до корисного успіху, хоч не в такім обсягу, як се осягнуло Осолінеум з накладом польських шкільних книжок. Міністерство рішило сю справу так, що «Н[аукове] товариство» одержало право печатаня шкільних книжок, але право накладу і продажі їх віддало ц[ісарсько] к[оролівському] «Видавництву шкільних книжок» основаному при Раді шк[ільній] кр[айовій] в намісництві. Все ж таки «Н[аукове] товариство» за печатане шкільних книжок мало річно чистого доходу около 40.000 к[рон], хоч з фіскального огляду не виказувано такої квоти в білянсі. Була се на початок для наукових видань «Н[аукового] товариства» велика поміч. Коли ж я ввійшов до держ[авної] ради, а відтак (1894 р.) до сойму, вспів я виеднати з краєвих фондів на наукові виданя 10.000 к[рон] (окрім того 1000 к[рон] на «Руську істор[ичну] бібліотеку» котрої редакцію з XV-им томом передав я «Н[ауковому] товариству»), а з державних фондів в міністерстві просвіти щорічної підмоги 6.000 к[рон]. Тим способом, коли проф[есор] М. Грушевський взяв у свої руки всі наукові виданя, мало «Н[аукове] товариство» щорічно на ті цілі до розпорядимости около 60.000 к[рон], як на тодішні часи дешевизни паперу і печатаня доволі значну квоту. Одначе щоби обезцінити успіх сей осягнений реальною політикою, радикальні живла в «Молодій Україні» голосили нашому суспільству, що се виборола опозиция, а з другого боку д[октор] Франко в «Житю і слові» глузував з тих підмог, називаючи їх «псумушними», хоч з них черпав винагороди за свої наукові праці, печатані в «Записках» і інших виданях «Н[аукового] товариства». Влучно отже на сі радикальні розумованя, що нібито опозиция виборола згадані підмоги, катедру історії в львівськ[им] університеті і т[ому] п[одібне] професор В. Антонович в листі до мене писанім замітив, що «се така дурниця, якій ніхто розумний не повірить».

35. Довірочні збори львівських народовців 9-го січня 1892 р. Змаганя москвофілів і радикалів до здискредитованя політики послів-народовців. Брошура про розмову п[осла] Телішевського з турчанським русином. «Всенародне» віче у Львові 2 лютия 1892 р.

Хоч заява п[осла] Романчука з 25 листопада 1890 р. поставила ясно питане про становище русинів-народовців, все ж таки наслідком баламутств, розповсюджуваних москвофілами і радикалами, загал нашого суспільства, а навіть значна частина львівської громади не мали ясного

розуміння нашої справи. Тим-то послы-народовці скликали довірочні збори львівських народовців на день 9 січня 1892, щоби їм подати звіт про свою діяльність у державній раді і вигляди на дальший хід народної політики. Наводжу тут замітки про сі збори із «Споминів» пок[і]йного А. Вахнянина.

«Посол Романчук, – писав він¹⁾, – здає справу з політичного положення у Відни. На єго гадку *ситуация політична* у Відни та сама, що давнійше, мимо виступу Гавча проти словінців, номінації Білінського директором державних залізниць і мимо іменованя міністром гр[афа] Кінбурга для лівиці.

Іменоване Кінбурга рівнаєся капітуляції лівиці, котра думала, що прийде вже до керми. За ціну керми готова лівиця віддати Галичину полякам, т[о] є[сть] дати їм якнайширшу автономію.

Щодо справи руських:

В літі 1891 р. бесідував я з міністрами о потреби русинів. Міністри прийняли наші постуляти радо, але казали, що будуть їх розсліджувати. Тепер (1892 січень) руські справи трактуються в міністерстві. По новім році (1892) буде намісник покликаний до Відня, щоби обговорити руську справу.

Ми (послы) будемо дальше робити після програми, прийнятої вічем, але поступенно. Натепер поставили ми такі постуляти:

1) Зміна системи правительства державного і краєвого супротив русинів. Наріканя, що доси та система не змінилася, оправдані. Але межы собою мусимо признати, що факти кривдженя русинів правительством стали рідші;

Мене (Романчука) запевнювано, що краєві власти мають поручене, поводитись з русинами инакше. Надужитя властей будуть карані. Краєві власти знають вже, який дух вгорі віє;

2) Повороту русинів-урядників з Мазурщини на Русь. Я зібрав до того потрібні материяли. Около 300 наших людей є на Мазурщині. З тих 30–35 хоче переселитись на Русь. Де кого вже перенесено (Гаврилова, Міськевича). Прийдуть ще: Заячківський, Бандрівський і другі;

3) Щоби у Східній Галичині настановляти урядників, свідомих руського языка. О се запитувано вже з Відня. Намісник прирік се *pro futuro*²⁾, бо наразі се не дасться зробити. При розписуваню конкурсів будуть жадати знаня руського языка. Буде іспитуюча комісія при намісництві³⁾;

¹⁾ «Материяли до політики русинів від часу так званої «нової ери». – «Руслан». – 1908. – Ч. 180. [– Ол. Б.]

²⁾ На майбутнє (*лат.*). – *Ред.*

³⁾ Таку комісію не утворено, але зате установлено лекторів укр[аїнської] мови в львівському університеті (дир[ектор] Іля Кокурудз) і в краківському (проф[есор] Б. Лепкий), котрі для кандидатів до урядової служби викладали укр[аїнську] мову і позна-

4) Щоби державні влади до руських сторін писали з власної ініціативи *по-руськи*. Тепер вже оно, по змозі, практикуєся. Намісництво пише вже руськими буквами. Рада шкільна краєва ще ні. Консисторії одержують вже з намісництва руські письма. Так буде робитись поступенно, де урядники знають руське письмо;

5) Написи руські по урядах і судах. Мене запевнено, що для більших староств вже написи (орли) готові з руськими написами. Щодо судів, то през[ес] Сімович згодився на се в засаді;

6) Руська гімназія буде відкрита в Коломиї, а в Самборі повстане учительська, утраквістична семінарія з руським характером;

7) Відуть в жите руські школи вправ в Станиславі, Тернополи і при женській семінарії у Львові;

8) Буде керована катедра руської історії на львівському університеті;

9) Чотири правничі катедри руські у Львові на університеті будуть активовані, скоро найдуться кандидати.

Про все те запевнювано мене і посла Барвінського в компетентних сферах. Коли все те здійсниться – буде успіх більший, як коли-небудь був. Є ще надія на «Дністер» і на державну лотерію.

Щодо ситуації в парламенті: то гр[аф] Таффе має більшість запевнену, більшу, як потребує.

Відносини «Руського клубу» до інших клубів є добрі. Доказом того є прийняте внесення «Руського клубу» на побільшене виборчої комісії на 36 членів. Лівиця голосувала против нас, бо зв'язалася з поляками. Отже з всего виходить, що руські послы мусять в державній раді займати і надалше дотеперішне становище.

Я однако ж не беру на себе відвічальности за все, що так станєся. *Намісник* виїхав нині (9. I. 1892 р.) до Відня, щоби про все поговорити з міністрами. Є надія, що намісник згодиться на все і що згадані справи будуть поладнані для нас корисно вже в найблизшим часі, а навіть в найблизших тижнях.

Правительство уважає нас тим одиноким сторонництвом, якого бажаня треба сповнити. Таффе прирік се зробити при дебаті в державній комісії, де я єго інтерпелював. Він обіцяв се зробити головно в *адміністративній дорозі*. «Ich kann nicht genug dem Staathalter (Баденому) dankbar sein, dass er die reichstreuen Elemente Galiziens für das Reich gewonnen hat»¹⁾. Таффе похвалив навіть моє поступованє в бюджетовій комісії.

комлювали їх з правничою укр[аїнською] словнею та із законами й розпорядками в укр[аїнській] мові. – [– Ол. Б.].

¹⁾ «Я не знаходжу слів вдячності намісникові за те, що він схилив до імперії вірних їй елементи Галичини (тобто привернув на бік імперії)» (нім.). – Ред.

З сего виходить, – сказав Романчук, – що нам (народовцям) тут в краю *не треба роздроблюватися і не треба тратити духа*. Народовці є малодушні, не вірять в свої сили.

В'язатись тепер з москвофілами, пошкодило би цілій акції. Теперішню ситуацію мусимо використати всесторонно».

Від самого проголошення програмової заяви п[осла] Романчука в галицькій соймі москвофіли і радикали невтомно вели свою киричну роботу і перегодом, у дійсности, ішли рука в руку, щоби серед українського суспільства викликати недовір'є до політики веденої в соймі і в держ[авній] раді послами народовцями, розбудити зневіру до успіхів позитивної, реальної політики і довести наше суспільство до улюбленої у москвофілів «політики розпуки» і проповідуваної всякими очайдухами, і тим способом промощувати дорогу щоби потонути «в московськiм морі». В тих змаганнях звернули москвофіли і радикали передовсім свою бачність на посла Телішевського, котрий перед проголошенням програмової заяви був неначе б посередником між послами-народовцями і народовецькою громадою а краєвим правительством (зглядно намісником гр[афом] Бадені). Дуже бистро пізнали вони вразливу его вдачу і его хиткість, а при тім амбіцію, відповідну его здібностям, щоби в українськiм суспільстві займати визначне становище. Турчанський повіт, котрого послом був Телішевський, належав з культурного становища до найтемнійших околиць краю. Безпросвітне неграмотне селянство (в сім повіті було найменше народних шкіл з усіх східно-галицьких повітів) і москвофільством натхнене духовенство було найбільш податливе для змагань львівської москвофільської агенції. Тим-то проводирі москвофілів і радикалів вибрали собі п[осла] Телішевського ціллю своїх ударів, щоби викликати розлад в «Руськiм клубі» і тим способом ударемнити змагання послів-народовців. Ролю в сих змаганнях москвофілів взяла в свої руки Турчанська «Народна рада» і висунула наперед о[тця] Яворського, пароха з Лімни, котрий причислявся до табору народовців, але йшов разом з москвофілами і піддержував їх роботу. В останній сесії галицького сойму перед вибухом світової війни війшов о[тець] Яворський до сойму і тут нічим иншим не визначився, хиба таким поведенем, яке зовсім не лицювало его становищу jako священника і посла. Такого рубашного діяча висунули турчанські москвофіли проти п[осла] Телішевського. Вже в січні 1891 р. виступив о[тець] Яворський на посольськiм вічу в Турці з заявою недовір'я п[ослу] Телішевському, одначе сей останній мав ще тоді стілько рішучости, що відказався вступити на сю дорогу, на яку москвофіли вступили в 1866 р. і заявив, що піде солідарно з тими, що постоять вірно при народнім прапорі і обстоюватимуть права народу. (Гл[яди] стор. 251). Одначе мимо сеї невдачі

о[тець] Яворський не залишив своєї кириної роботи і вдався ще того самого року в жовтні в розмову з п[ослом] Телішевським, перед виїздом на осінню сесію держ[авної] ради у Відні, щоби від него витягнути погляди на політику «Руського клубу», на політичні стороництва, політичне положенє і вигляди на будучину. Сего піднявся о[тець] Яворський без сумніву в порозуміню з радикальним табором, бо в грудні 1891 р. появилася брошура п[ід] з[аголовком] «*Прибудь розумъ – щастя буде! Розмова русина зъ Турчанського повіту (очевидно о[тця] Яворського) з посломъ Константіномъ Телишевскимъ въ справѣ угоды, выдавъ М. Павликъ*»¹⁾ з мотом: «Errare humanum est, sed in errare perseverare diabolicum»¹⁾ В звязи із сею брошурою стоять також виясненя п[осла] Телішевського, подані на зборах «Народної ради» в Турці з д[ня] 30 грудня 1891 р. і ухвалені ними резолюції. Ся брошура появилася без відомости і порозуміня з п[ослом] Телішевським, котрий на запит д[окто]ра Северина Даниловича²⁾ на сих зборах заявив, що «розмова така мала місце і годиться в найважнійших точках з моїми словами».

Погляди висловлені п[ослом] Телішевським в сій брошурі про політичне положенє в держ[авній] раді були, очевидно, основані хиба на днєвникарських звітах про весняну й літну сесію, в котрій він задля тяжкої недуги в его родині майже не брав участі, був рідким гостем на засіданях і ані разу не промовляв у розправах в посольській палаті.

В «Правді» (за рік 1892, за січень, стор. 39–53) подав я п[ід] з[аголовком] «*Політична блуканина*» основну оцінку поглядів п[осла] Телішевського висловлених в згаданій брошурі і пояснень его поданих на зборах «Народ[ної] ради», і яскраві суперечности, які в них проявилися. Тому-то наведу тут тільки дещо із сеї оцінки. Для настрою і вдачі тодішньої п[осла] Телішевського замітна заява, що він їхав «нерадо і без надії на успіх» на осінню сесію держ[авної] ради 1891 р. Під впливом сего зневірливого настрою складалися отже національно-політичні і суспільні погляди п[осла] Телішевського і моталися поміж собою так, як у калейдоскопі пересипаються і мішаються ненастанно ріжноцвітні кришталіки і тому безуспішно було би глядіти в них якоїсь ясної політичної думки, якоїсь провідної ідеї. Наш нарід представляєся п[ослу] Телішевському якоюсь масою розбитою «просто в атоми», серед котрої «доси нема властиво жадного зорганізованого стороництва політичного». Змаганя, котрого добутком була програмова заява п[осла] Романчука (1890 р.) піднявся

¹⁾ Ся брошура обнімала 14 сторін 8^о і містила XI питань і відповідей. «Людині властиво помилятися але в помилках ховається дьявол» (лат.). – [– Ол. Б.; перекл. – Ред.].

²⁾ Приява д[окто]ра С. Даниловича на зборах «Народної ради» в Турці є доказом, що змаганя тамошних москвофілів були ведені в поразуміню з радикалами. [– Ол. Б.].

Телішевський в надії, що витвориться сторонництво, котре з програми своєї усуне «екстремні питання» і цілюю його буде «народ наш і его потреби, а з тим і програма». Але заявившись рішучо проти «екстремних питань» зараз таки п[осол] Телішевський назвав радикальну партію «одною, по его думці, політичною партією» і єї програму вважав «великою єї заслугою», хоч у сій програмі чимало найшлося «екстремних питань». Та хоч п[осол] Телішевський глянув на наш нарід скрізь такі чорні окуляри, що він ему уявився розбитим «просто в атоми» і зазначив, що серед него «нема доси жадного зорганізованого сторонництва політичного», висунув він домагане «політичної самостійности», бо хоче «бачити руський нарід одиницею сполученою в одну цілість політичну», хоч «державна самостійність України-Руси ще дуже далека і тепер неактуальна».

Але хоч п[осол] Телішевський витичив таку високо-політичну мету, як державна самостійність України-Руси і зазначив, що се «его ідеал, его віра, его програма політична», котра «мусить бути ідеалом кожного правого і правдивого русина», то мимо того по его думці «гімназія, школа вправ і т[ому] п[одібні] менші концесії «для мого мужика без усякого хісна», а на першій пляні повинно бути «виеднанє зміни правительственной системи супроти русинів». Витичуючи отже хоч би на дальшу мету «державну самостійність укр[аїнського] народу», маловажив п[осол] Телішевський значіне шкіль і інших культурних придбань, котрі можуть довести до просвіти і національної свідомости та до поступенного під'єму народу. Він боявся, що «між русинами найдуться політики, котрі прийняли б на себе ролю політично помирених за ції одержаня управи «Народного дому», введєня фонетики, передачі накладу шкільних книжок «Н[ауковому] товариству ім. Шевченка» і т[ому] п[одібне]», бо думав, що «введєне цілого табору народовців до «Народного дому» прийняв би загал русинів як зруйноване автономії (!) тої інституції, до котрої ніхто (?) не має права мішатися»¹⁾, наклад шкільних книжок уважав «справою чисто конкуренційною», а «фонетику річию науки а не політики»²⁾ і наразі неможливою, бо загал (отже не наука!) русинів їй не прихильний».

Дальший розвиток подій міг переконати п[осла] Телішевського, що его побоюваня були зовсім безосновні і відтак опісля сам жалував, що народовці в пригідній порі не подбали про наконечну полагоду справи

¹⁾ П[осол] Телішевський, хоч правник, помилявся, бо якраз справа «Нар[одного] дому» мала рішатися на основах правничо-наукових, чи се фондация, чи власність «Общества института Нар[од]ный домъ», котре находилося виключно в москвофільських руках і служило їх пропаганді. [– Ол. Б.]

²⁾ Тут суперечність, бо з одного боку признає п[осол] Телішевський право рішеня сеї справи науці, з другого боку загалови русинів, так як москвофіли висували сю справу на вічах. [– Ол. Б.]

«Народного дому», котра й доси остала справдішньою болячкою в нашій народній організмі. Він же сам, відтак, передо мною висловив свій жаль, що ми занедбали сю справу, але я се звернув головню на его адресу.

Отже замість піддержувати змагання послів-народовців і програмової заяви з 1890 р., котра мала метою «з'єдиненє здорової і тверезо думаючої части нашого суспільства» в напрямі задачі, вказаної в промові д[окто]ра Костя Левицького на заг[альних] зборах «Народної ради» у Львові з 26 грудня 1890 р.: *«Хто єсть і хоче бути русином – той стане під хоругву народну, а хто не є і не хоче бути русином, той не може творити ані партій, ані фракцій руської»*, пос[ол] Телішевський полишив на боці «акцію з 1890 р., до котрої був тоді «вступив», відсунув на далеку мету думку про державну самостійність українського народу «яко неактуальну», відказав «всякого хісна» («для мого мужика») таким придбаням національно-культурним як гімназії і інші школи, і висунув «на перший плян» вїєднанє зміни правительственної системи супроти русинів і «утворенє нового політичного сторонництва», для котрого найшов зараз готову програму: *«Киньте на бік, – говорив він, – чужі нашому народові ідеї панросийські, панукраїнські і всякі того рода народові незрозумілі ідеї комуністичні (?!), котрих ні ви, ні хто з нас не в силі в діло замінити, а станьте на ґрунті неутральнім і справа готова. – Хліб і добробит – повинно бути нашою програмою»*.

По такій політичній блуканині від «акції з 1890 року» почавши аж до «державної самостійности українського народу», зійшов пос[ол] Телішевський в розмові з турчанським русином до програми «хліб і добробит»! Але на Турчанським вічу висловив уже відмінні погляди і запевняв, що «правительство (на літній сесії держ[аної] ради 1891) заповіло великі реформи (про се була згадка в престольній річі), дуже важні для населеня і така програма єсть для руського народу дуже добра, бо ми все домагаємося тих реформ, які правительство заповідає. Таке правительство не заслугоє на безоглядну опозицію і для того предлоги правительства треба поважно розважати, бо не можна єму утрудняти користні реформи. Отже *перехід в опозицію* (якої домагалися москвофіли і радикали) *треба полишити послам, їх добромнію* бо вони за те одвічальні перед нами». Так само признав пос[ол] Телішевський, що й з поляками може прийти до згоди.

Дивно при тім, що пос[ол] Т[елішевський] подав зовсім хибне поясненє в брошурі про становище «Руського клубу» в держ[авній] раді і взаємин з іншими сторонництвами, хоч міг був хоч би з клубових оповіщєнь в «Ділі» про сю справу дізнатися. Він висловився, що становище «Руського клубу», просто ніяке, нескристалізоване. Але вже по вічу турчанським

зазначив він, що становище «Руського клубу» супроти правительства свобідне, вижидаюче, а від інших клубів (отже й від «Польського кола») независиме.

На питанє турчанського русина «чи можлива спільна акция обох, зглядно всіх трех руських партий в соймі?» Заявив пос[ол] Телішевський, що вважає спільну акцию можливою, наколи будуть держатися *реального ґрунту* а не мрій і тому вважав потрібним перед соймовою сесією склика-нє «з'їзду нотаблів з усіх трех сторонництв до Львова», перед котрими явилибся послы держ[авної] ради і сойму, висказалися про інавгуровану ними акцию (з 1890 р.) і були готовими поскладати мандати, або вступити на дорогу «нотаблями» вказану. Такий погляд висловив пос[ол] Т[елішевський] і на Турчанськїм вічу.

Згадана вгорі брошура «Розмова русина зъ Турчанського повѣта зъ посломъ Телишевскимъ» викликала зачудованє не тільки у нас, але на Придніпрянській Україні. Про сю справу запитував мене між иншими М. Комар з Одеси: «Бажав би я, – писав він, – знати щирю правду і про сповід Телішевського, про котру та[к] багато тепер розписують. Чи воно справді так і чим можна об'яснити се? Щось воно в сім ділі здається міні надто непевним все, а дознатися щирої правди нівідкіль. Недавно тут був Т. Окуневський, та він, як видно, не належить до нашого табору і я йому не вірю, надто він партийний чоловік». Задля розповсюджуваня такими брошурами хибних і хитких поглядів про політичну діяльність послів-народовців подав я в «Правді» основну оцінку сеї «Розмовы русина зъ Турчанського повѣта зъ п[ослом] Телишевскимъ», котрої головні частини вгорі наведено. Ся брошура не остала без від'ємного впливу на загал галицьких русинів і чимало найшлося таких під єї впливом, котрі усумнилися щодо успіхів народної самостійної політики і забанували за давньою спілкою з москвофілами.

Така сама неясність, хиткість і блуканина політична виявилася і на вічах в Бродах (де виступав М. Павлик), і в Турці (де промовляв д[октор] С. Данилович), і на згаданих вгорі вічах у Коломиї, і в Карлові. Радикали намагалися своєю максимальною програмою, а москвофіли опозиційним розмахом переліцитувати послів-народовців, котрих змаганя бажали одні і другі ударемнити. З такою метою «Русская рада» скликувала на 2 лютия 1892 р. «всенародне віче» задля злуки всіх руських партий в одну «народну»¹⁾.

¹⁾ Всенародное вѣче во Львові [отбывшоя] дня 21 января (2 февраля) 1892 р. Накладомъ общества «Русская рада». Львовъ. Типографія Ставроп[игийского] института. [– Ол. Б.].

В дійсності однак виявилось, що се віче, в котрім взяло участь около 2000 селян, незначне число священників-москвофілів і деякі радикали (народовців, котрі явилися викидано з салі, н[а]п[р]и[клад], учителя Дмитерка¹⁾), устами головних агітаторів, як Карчемний, Третяк, Черняк, Білоруський і т[ому] п[одібних] виляло всю безмежну злість на послів-народовців, а найбільш на п[ослів] Романчука і Барвінського і обсипувало найпоганійшими призвищами²⁾. Значна часть селян далася заманити обіцянками, що поїдуть на кошт вічевого комітету на се віче, де зробиться «згода між усіма русинами», а інших учасників підбадьорила до приїзду на віче «Галицкая Русь» пушеною в світ видумкою, начебто «пос[ол] Барвінський приїхав до Львова, щоби вимогти у намістника і митрополита заборону їзди на віче, та щоби жандарми здержували селян, а начальники стаций не видавали білетів їзди!» Все ж таки при широко розвиненій агітації москвофілів замітно се, що з духовної ерархії тільки крил[ошанин] Павликів дав свій підпис на вічеву відозву (крил[ошанин] Малиновський і предсідник «Народ[ного] дому» д[окто]р Делькевич відказалися підписати відозву, так само д[окто]р Король і судовий радник Николай Герасимович), а з крилошан явилися на вічу тільки о[тець] Петрушевич і д[окто]р Комарницький. Правда, Б. Дідицький, відкриваючи віче, заявив, що головною цілюю єго є, щоби «завладѣлъ миръ желаемый всѣми добрыми русинами», а вибраний предсідником віча, крил[ошанин] Павликів зазначив потребу «помирєнія і соглашенія партій и консолидації» взивав, щоби «не заостряти споръ, но и бывшій въ братской любви уладити» та запевняв про лояльність «старой исторической партіи австрійскихъ русиновъ», але зазначив, що «про угоду з правительством і бесіди бути не може, а з поляками і без угоди можна би прожити літа і віки». Д[окто]р Іван Добрянський виголосив 3-годинний реферат про політичне положене галицьких русинів³⁾, переповнений крутіїствами і перекручуванем істо-

¹⁾ Се довелось учителеви Дмитеркови за докори аранжерам віча за деморалізацію селянства, а В. Будзиновському, що виступав від віденських радикалів, відобрано голос за критику безпрограмовости москвофілів і бажане проголошеня радикальної програми. Під кінець в користь В. Будзиновського зрікся голосу І. Франко (котрий мав промовляти мабуть від групи львівських радикалів), але москвофіли слухали Будзиновського так довго, як побивав народовців, та відтак перебили дальшу промову і стягнули з трибуни і він після заявив, що се не «всенародне» іно партійне віче. [– Ол. Б.].

²⁾ Для соромної пам'яті списано на основі «Галицкой Руси» сю некультурну лайку в «Правді» (1892, II, с. 122). [– Ол. Б.].

³⁾ Промову єго перебивали вічевики окликами на адресу п[осла] Романчука і послів-народовців: «Романчук – то мачихи син, сором Поганчуку, бездушники, раб, юди, пендраки» і т[ак] д[алі]. (Гл[яди]: Всенародное вѣче во Львовѣ, отбывшееся дня 21 января (2 февраля) 1892, Львовъ, с. 17 і сл[і]дуючи). [– Ол. Б.].

ричних фактів (н[а]пр[иклад], висловився, що в програмі «Головної Руської ради» в 1848 р. не була зазначена самостійність і окремішність українського народу від московського, та що «Русская рада» яко «преемница» «Гол[овної] Руськ[ої] ради» веде далше єї програму і що була згода, доки народовці не виступили з «Русской рады» – хоч, в дійсности, в 1879 р. не прийнято в члени громадно зголошених народовців; далше, що послі-народовці зобов'язалися не підносити в держ[авній] раді національних справ і т[ому] п[одібне]. О[тець] Йосиф Красицький з Дернова звернувся з напастями проти посла О. Барвінського, наводив виривки з «Читанки для висш[их] гімназій», вічевики перебивали окликами: «файний професор, кандидат на інспектора, він хулить віру, просліпитель народа!», відтак для більшої драматичности виводів викликував Василя з Хренева, котрий заявив, що сидів в аресті за Барвінського, Дунаєвського з Дідилова, котрий жалувався, що єго покалічили за те, що був противником Барвінського. О[тець] Красицький закінчив тим, що «не боїться о народ, а лиш о золотую молодіж, которую учит Барвінський» (там же, с. 29–30)¹⁾. По рефератах Романа Бачинського про загальне голосованє і о[тця] Билинкевича про економічні справи, котрі не подали нічого нового, редактор Марков в промові про шкільні справи домагався «религійности и нравственности в образовании молодежи народомъ» і перейшов з того на фонетичну правопис, котра є «насиліємъ на русское письмо», щоби «еще больше отдалити наши школы отъ церкви», з чим лучилися напасти о[тця] Красицького з Дернова і Ос[ипа] Маркова на «ненравственнии читанки Барвинского»²⁾ і яzikові розумованя о[тця] В. Давидяка з покликанєм на «апологета единства мало-и великорусского языковъ, проф[ессора] Ягича», при чім роздавалися в салі оклики: «Такъ мы общеруссы, мы тымъ гордимось»³⁾.

¹⁾ До речи треба зазначити, що я з вибором до держ[авної] ради одержав відпустку від шкільних обов'язків, як і всі послі-учителі, і з того часу не учив у школі. [– Ол. Б.]

²⁾ Напасти на мою «Руску читанку для висших кл[асс] гимн[азій] в 3-х частях», підносили москвофільські послі в державній раді (гл[яди] «Спомини», ч. 1, стор. 130–131), відтак «Гал[ицька] Русь», на що дала відправу «Народна часопис» 1890, про що подам поясненя в дальших споминах. [– Ол. Б.]

³⁾ О[тець] Давидяк покликувався на брошуру «Розмова турч[анського] русина з п[ослом] Телішевським», начебто деякі люди з-поза посол[ського] клюбу під провodom Барвінського згодилися (?) прийняти на себе ролю політично помирених (!) за ціну «Нар[одного] дому», накладу шкільних книжок катедри руської історії гімназії і шкіл вправ (там же, с. 36), при чім вічевики викрикували на адресу д[окто]ра Дідошака: Злодушаки! Запроданці, оклеветав нас Романчук, азбуки не дамо відібрати, на фонетику не позволим і т[ому] п[одібне].

Селянин Василь Черняк з Брідщини розповідав видумки, начеб Барвінський на передвиборчих зборах говорив о бурях і о графині з Поникви (!!), а о нас селянах нічого не сказав (там же, с. 48). [– Ол. Б.]

Стягнені на віче громадно селяни всякими обіцянками і хитрощами москвофільських наганячів, розіхалися домів розчаровані, а яких способів до сего вживали москвофіли, можна про се впевнитися із слів гуцулів, що прибули на віче з Косівщини: «Нам казали, що сей адвокат (д[окто]р Іван Добрянський, референт про політ[ичне] положене) подасть 40 пунктів ухвалених на вічу до цісаря, а резолюція прийде кождому на ґрунт».

Замість примиреня партій або утвореня «з усіх трех партій одної *народної*» т[ак] зв[ане] всенародне віче ятрило тільки партійні пристрасти і деморалізувало широкі верстви народні під'южуванем їх до ненависти супроти політичної діяльності послів-народовців.

«Діло» присвятило сему «всенародному вічу» кілька передовиць (чч. 16-21 з 1892) і вказало на се, що саме того дня, коли відбувалося се москвофільське віче, народовці богослуженем поминали в передодень роковин смерти пам'ять Володимира Барвінського, котрий перший подав гадку всенародних віч і перевів се в діло (1880 р.) і, порівнюючи тодішне віче з вічем з 2 лютого 1892 р. пише: «Нинішнє т[ак] зв[ане] «всенародное» віче - то лиш одна дальша виднійша проява *борби змагань антинародних против непоборимої ідеї народної*, - прояви в душі злощасної програми з 1866 р., в душі антинародного становища занятого опісля послами старої партії в раді державній, а проголошеного послом І. Наумовичем» і т[ак] далі. А, згадавши про «збаламучених і одурених москвофільськими органами людей, - зазначає «Діло», що численність т[ак] зв[аного] «всенародного» віча єсть без глубшого значіння і може заїмпонувати хиба тим кільком необізнаним з нашими відносинами росіянам, що приїхали до Львова яко справоздавці» (ч. 16). «Діло» наводить також (ч. 18), що член збаражської ради повітової, селянин Триюда з Розношинець, сказав редакторови, що «я ще в житю своїм не чував такого безчестя. То ж не було віче, а огида!» а поважний господар з Токів, Костецький, аж плакав з жалю і сорому, що русини (москвофіли) аж на таку огиду сходять, а подавали вони відтак сі коршемні простацтва яко «голос народу».

Так зване «всенародне» віче виявило наглядно, що гадка піддавана турчанським русином п[ослу] Телішевському про з'їзд нотаблів усіх трех сторонництв у Львові перед соймовою сесією, про спільну їх діяльність і т[ому] п[одібне], мала метою захитати его в дотеперішних поглядах і тим розстроїти лад у «Руськім клубі» в держ[авній] раді. А в сій справі станули з о[тцем] Яворським, котрий в тім случаю був орудем москвофілів, також радикали до спілки (брошуру видає М.Павлик), котрих віча мали ту саму задачу. «Всенародне» віче з 2 лютого 1892 у Львові, як зазначає «Діло» (в ч. 37-ім) «показалося в політичнім згляді повторенем історії програми «Слова» з 1866 р., котра так багато нещастя принесла Галиць-

кій Руси. А таку акцію заінсценував посол Антоневи́ч. Се ві́че му́сіло рішити заві́шену через довгий час квести́ю кля́бу руського – му́сіло розві́яти решту наді́ї, що о[ц]ей же кля́бу руський (соймовий) остої́ться й надалі́ше. Нині́ по т[ак] зв[ані́м] «всенародні́м ві́чу» льві́вські́м се вже рішучо неможливо. На ру́їнах давнього́ кля́бу му́сять ста́нути *наві́й кля́бу руський* на основі́ проголошено́го п[ослом] Рома́нчуком в со́ймі ста́новища націо́нального, при́нятого і «Руськи́м кля́бом» держ[авно́ї] ра́ди. В ті́м нові́м кля́бі зна́йдуться всі наро́довці – в ні́м повинні́ зна́йтись та́кож і всі умі́рені еле́менти русько́ї со́ймово́ї делега́ції, сто́ючи на той єди́но реалі́йний ґру́нт, на котрі́м сто́яли всі руси́ни від 1848–1866 рр. і которо́го солі́дності наві́ть ще в 1870 р. не мо́гли заперечити́ проводи́рі парти́ї старо́ї¹⁾.

Одна́че, москвофі́льські́ послі́ держали́ся уперто́ свого́ «общеру́сько́го» ста́новища і не приступи́ли до кля́бу со́ймового, котро́го голо́вою бу́в Рома́нчук, а в котрі́м ли́шалися ті́лько послі́-наро́довці. Поло́жене послі́в-наро́довці́в у нові́й сесі́ї со́ймові́й бу́ло тим трудні́йше, що голо́ва кля́бу п[осол] Рома́нчук тяжко́ занедужав (на карбу́нкул) і не мі́г задля́ обло́жної недуги́ взяти́ участі́ в со́ймові́й сесі́ї і єго́ виручу́вали у ва́жні́йших спра́вах д[окто́р] Д. Савча́к і о[тець] М. Сі́чинський.

Посо́льська́ пала́та держ[авно́ї] ра́ди закінчи́ла зимо́ву сесі́ю д[ня] 20-го лю́тня 1892 р., а д́ня 3-го ма́рця́ мав розпочати́ сесі́ю гали́цький со́йм.

36. Сесія́ гали́цького со́йму. Трудно́сти послі́в-наро́довці́в. Прихильни́й для укр[аї́нської] спра́ви зворот в по́глядах польськ[о́ї] со́ймово́ї більшо́сти. Користні́ успі́хи послі́в-наро́довці́в. Накле́пи про аванси́ і личні́ користи́, розповсю́джені́ демаго́гами.

Сесія́ гали́цького со́йму, котра́ по ві́дроченю́ держ[авно́ї] ра́ди, бу́ла склика́на на 3 ма́рця 1892 р., ма́ла ва́жне значі́не для ула́дженя́ ме́жинаро́дних відно́син у Гали́чині́. Ста́новище послі́в-наро́довці́в заня́те в гал[и́цькому] со́ймі на основі́ програ́мово́ї зая́ви п[осла] Рома́нчука з 25.11.1890 р. і дія́льність «Руського́ кля́бу» в держ[авні́й] ра́ді протя́гом 1891 р. бу́ли я́сним і ви́разним до́казом, що украї́нський на́рід в Гали́чині́ ба́жає націо́нально-полі́тичного і культу́рного розві́тку на основі́ повно́ї рівнопра́вності́ і хоче до́биватися́ того́ розві́тку постепе́нно в мирні́м по́житю́ з друго́ю наро́дністю́ в кра́ю. В часі́ першо́ї (весняно́ї і лі́тньо́ї) та друго́ї

¹⁾ Кри́л[ошани] А. Петро́шевич і Теофі́л] Па́вликів, поклика́ні ви́ділом кр[а́йовим] до а́нкети, що ма́ла заня́тися ула́джене́м взаєми́н між поля́ками і руси́нами в Гали́чині́ на основі́ внесе́ня Ю. Лаврі́вського, але не до́вела до ні́якого вислі́ду, не вису́вали тут «націо́нального єди́нства» з моска́лями, а призна́вали можли́вість пра́цювати́ позитивно́ для руси́нів у Австрі́ї. [– Ол. Б.]

(осінньої і зимової) сесії держ[авної] ради в 1891 р. «Руський клуб» устами своїх членів і письменно представив осередньому правительству положене українського народу в Галичині і Буковині та найпилнійші домагання і потреби для дальшого свобідного розвитку національно-політичного і культурного. Осередне і краєве правительство дало приречення і дещо з того впровадило в жите дорогою адміністраційною, одначе деякі важні домагання, особливо з обсягу шкільництва, могли бути полагоджені закондатною дорогою, головно на основі ухвал галицького сойму, на основі кр[айового] закона з 1867 р.¹¹³ Тим-то тяжище політичної діяльності послів-народовців після відрочення держ[авної] ради пересунулося до гал[ицького] сойму і его весняна сесия набирала важного і досяглого національно-політичного значіння. Одначе політичне положене перед сею сесиею укладалося не конче користно для можливих успіхів послів-народовців. Сліпа і завзята агітація москвофілів, піддержувана російськими агентами і їх орудіями в Галичині, пособлювана радикалами, котрим припадала до вподоби опозиция для опозиції і високопарними кличами популяризувала їх змагання, мала метою перебити й ударемнити діяльність послів-народовців на основі національної самостійности і окремішности українського народу. Становище послів-народовців в гал[ицькім] соймі було виставлене на вороговане москвофільських послів, а до того ще й неприява голови «Руськ[ого] клубу» соймового, п[осла] Романчука наслідком обложної недуги ослаблювало діяльність послів-народовців.

З другого боку, поляки, від часів звісної заяви «*przy Tobie, N.Panie, stoimy i stać chcemy*»¹⁾, призвичаєні пособлюванем правительства до верховладного становища в краю, не могли освоїтися з тою думкою, що на основі запорученої основними держ[авними] законами рівноправности, прийдеться їм ділитися владою з другою народністю і покинути свої давні застарілі посягання. Загорілість польського дневникарства не втихала і вряди-годи проявлялася навіть напастями на краєве й осередне правительство, що нібито коштом польського «права посідання» воно зробило якусь «угоду» поза плечима соймової більшости і робить ріжні уступки українському народови нібито із шкодою поляків.

Тим-то «Правда» в лютні 1892 р. в статі «*Перед соймом*» (с. 127), вказуючи на становище заняте послами-народовцями й єпископатом в 1890 р. писала: «Поляки, яко елемент верховодячий в краю, повинні тепер супроти слабших, менше управнених русинів заняти таке становище, котре би положило кінець дотеперішнім межинародним упередженням, пересудам, суперечкам і ворогованю, а мало-помалу довело до мирного життя і спільної праці обох елементів для добра краю, для добра

¹⁾ «З Тобою (тобто разом з Тобою), пане стоїмо, і стати бажаємо» (польськ.). – Ред.

обох братніх народів. Се була би дорога особистої обнегації і пожертвова-
ня для дійсного добра обох народів і краю, дорога вельми трудної консолі-
дації наших розлюзованих обставин суспільних і економічних. Туди по-
ведена праця була би zarazом першою підвалиною і зародом самостійного
життя обох народів. У такій праці показалося практично, які є найвід-
повідніші форми суспільного життя для спільного федеративного пожиття
обох народів і взагалі, як таке пожитє в нашім краю дасться уладити».

Наостанку вказала «Правда» на се, що «публіцистика, з одного
і з другого боку, може підготувати уладжене сеї справи, може і повинна
успокоювати обопільні пристрасти і роз'ярене, спонукати суспільність,
поважно думати про сю справу і взятися до позитивної праці. Однак, влас-
тивим полем до полагоди сеї справи є ціле наше жите автономічне в краю,
а іменно властивою ареною тої справи є *сойм краєвий*. Тут повинна справа
польсько-руська прибрати наглядні, конкретні форми, а не голословні.
Буде се залежати від політичного розуму верховодячих політиків повести
справу так, щоб уможливити мирну єї полагоду. Політична констеляция
теперішня не повинна сходити з тямки верховодячих політиків і нагаду-
вати їм, що усунене або ігнороване сеї справи, маловажене або неспра-
ведлива полагода була б помилкою, котра не далабся направити. Отже
saveant consules»¹⁾.

Дня 3-го н[ового] с[тилю] марця с[ього] р[оку] зібрався сойм галиць-
кий. Сесії галицького сойму вижидали всі з великим зацікавленем, бо
1891 року краєвих соймів не скликувано, а тим більш нетерпеливо ждали
его русини, вижидаючи осущення надій, зроблених в останній сесії
після відомої заяви послів народовців. Ся сесія відбувалася серед незви-
чайних обставин. П[осол] Романчук задля недуги не міг брати участь
в соймових засіданнях, отже «Руський клюб» опинився у виїмковім по-
ложеню. Заступником голови клюбу в давніших сесиях був д[окто]р
Антоневич, відомий з своїх об'єдинительних і обрусительних змагань
(у відповіді на заяву п[осла] Романчука і в конфіскованій брошурі з 1892 р.
«Галицко-русская политика»). Посли народовці не хотіли отже й піти під
его провід. Коли д[окто]р Антоневич по торжественній Службі Божій
перед відкриттєм сесії пішов з товаришами повитати митрополита і в при-
вітній речи згадав «про несогласіє» в клюбі та виразив надію на «согла-
сіє», відповів митрополит, що радо приймає до відомости сю охоту до
згоди, одначе може се статися тільки на основі заяви п[осла] Романчука.
По такій невдалій акції д[окто]ра Антоневича, прийняли на себе д[окто]р
Кулачковський, д[окто]р Король і Рожанковський ролю примирителів
і заходились коло віднови клюбу на давних основах, одначе дістали рішу-

¹⁾ «Хай консули будуть насторожі» (лат.). – Ред.

чу відповідь від послів-народовців, що вони готові до того, коли д[окто]р Антоневич і прихильники его змагань заявлять рішучо, що стають на основі національної окремішности і самостійности українського народу. Сего не вчинили послі-об'єдинителі і тому не відновлено клубу, хоч фактично був народовський клуб, котрому давав духовий привід і напрям п[осол] Романчук, а виручав его в усіх справах на зверх д[окто]р Савчак.

Соймова сесія з 1892 р. зазначилася взагалі з обох боків, польського і руського, приязнішим духом і обі сторони зробили оден крок вперед для улагодження мирної спільної роботи.

Краєвий маршал, відкриваючи сесію соймову, виголосив промову польською мовою, а відтак промовив *українською мовою* отсі слова: «Поважених панів руської народности витаю, як щороку, в їх мові. З лав ваших роздалися під кінець попереднього сойму слова вірности для Церкви і Монарха та чувств згідливости для другої народности, замешкуючої край від віків спільно з нами. Словам тим мусів приплеснути кождий, що має на цілі добро краю. Се не була політична програма, але се може ліпше, аніж політична програма, коли буде служити за основу і підставу до акції не лише політичної, але також і в життю щоденнім. Тоді можуть ті слова, перемінені в діло відділити хосенно на відносини в краю».

Сею промовою признав краєвий маршал велику досягність заяв п[осла] Романчука в сесії соймовій 1890 р. і зазначив, що ся заява може вплинути хосенно на відносини в краю, коли вона станеться підставою і основою не тільки політичної акції, але і в щоденнім життю.

Зараз, на першім засіданню, поставив д[окто]р Савчак іменем послів-народовців і владик внесенне о заснованне самостійної української гімназії в полуднево-східній часті краю (напр[иклад], в Бучачі, Чорткові або в Коломії), котре мотивував ширшою промовою на 3-ім засіданню д[ня] 7 н[ового] ст[илю] марця с[ього] р[оку]. Промова д[окто]ра Савчака вельми об'єктивна була з українського боку маніфестацією змагання русинів до мирного пожиття з другою народністю і відгомін сеї промови відбився в дневникарстві і більшости соймовій з належним признаннем. Внесенне відслано до шкільної комісії, котра вибрала справоздавцем гр[афа] Войтіха Дідушицького. В комісії по оживленій дебаті заявилися гр[аф] Ст[аніслав] Бадені, кн[язь] Ю. Чарторийський, о[тець] Ковальський, д[окто]р Пілят, Щепановський і гр[аф] Стан[іслав] Тарновський за самостійною гімназією українською з поступенним доповнюваннем по одній класі щорічно. Лише ректор університету львівського д[окто]р Balasits і *демократ* (!) п. Райський ставили внесенне, щоб перейти до порядку дневного, а коли воно упало, прилучивсь д[окто]р Балясич до більшости, а Райський остав сам противником. Як з одного боку відрад-

ний сей факт, що з внесенням д[окто]ра Савчака поступила собі комісія з таким розумом політичним, так з другого боку незатертими буквами буде записаний в літописях вельми сумний факт, що представник львівського університету заявився таким вузкоглядним шовіністом і тим ствердив, що в тій найвисшій інституції, котра повинна бути розсадником правдивої, нелукавої науки і просвіти, загніздився дух шовінізму. П[осол] Ректор або забув на свою інавгураційну промову, в котрій висказував на потребу згідного пожиття обох народностей, або уважав се лише звичайними фразами.

В шкільній комісії, президент ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]р М. Бобжинський з педагогічних зглядів заявився за заснованнем самостійної української гімназії (а не паралельних клас). А що повітова рада коломийська *одногосною* ухвалою заявила за заснованнем самостійної української гімназії в Коломиї, проте і шкільна комісія рефлектує на се місто.

Дня 9-го н[ового] ст[илію] цвітня 1892 р. закінчилися засідання сесії галицького сойму, котра була одною із світліших картин в історії національно-політичних відносин українського і польського народу в Галичині. В сій сесії виразнійше зарисувалось національно-політичне становище не тільки українських соймових послів-народовців, але й зо сторони польської більшости соймової вийшли яснійші заяви, на яких основах може опиратися спільна робота обох краєвих народностей і якими дорогами мало би поступати. Також і краєве правління зазначило виразнійше, як в попередній сесії, своє становище до національно-політичних потреб і змагань українського народу.

Акція розпочата москвофільськими послами задля обнови «Руського клубу соймового» поставила справу «Руського клубу» виразнійше і пояснила недвозначно основи, на яких руські послі обертаються. Посли москвофіли заходились іменно, щоби на чолі «Руського клубу» замість давньої президії (Романчук – голова, д[окто]р Антоневи́ч – заступник голови) поставити нову (п[осол] Рожанковський – голова, о[тець] Січинський – заступник голови). Усунене п[осла] Романчука з провуду клубу мало бути жертвою з боку послів-народовців для москвофільської кліки, а п[осол] Рожанковський мав послужити помостом для сконсолідованя «Руського клубу» на *давних невиразних і неясних основах*, котрі показалися так вигідними і користними для москвофільської політики в Галичині і в Австрії. Одначе послі-народовці не могли пожертвувати того, що визволив політичну роботу русинів з обрусительної неволі, а стати під проводом того, котрому байдуже, чи ми є або чи ми маємо бути. На конференції руських послів соймових, котра відбувалася під прово-

дом найстаршого віком о[тця] Гаморака, зложили послі-народовці торжественну заяву, що: 1) стоять рішучо на основі *національної самостійності і окремішності українського народу* і на тій тільки основі вважають працю для добра того народу можливою і хосенною, 2) прийняту наслідком зміни політичного положення по 25-ім падолисті 1890 р. тактику послів-народовців в соймі і раді державній вважають відповідною і не узнають поки що потреби переходити на становище опозиційне. Наслідком тої заяви відокремились з «Руського клубу соймового»: п[осли] д[окто]р Антоневиц, Барабаш, Герасимович, д[окто]р Король, Рожанковський і о[тець] Сірко, одначе окремого клубу до кінця сесії не заснували, хоч своїм поступком ясно зазначили свої політичні переконання.

Се ясне становище послів-народовців в клубі проявилось і в їх промовах у повній палаті, а іменно річ о[тця] Січинського, виголошена в генеральній дебаті бюджетовій д[ня] 7 н[ового] ст[илю] цвітня 1892 р. мала ціху програмово-політичну, бо в ній окрім становища взагалі доторкнувся речник зовсім виразно також відносин українців до поляків і до правління.

О[тець] Січинський заявив, що з своїми одностудцями стоїть несхитно на принципіальнім становищі і що *девізою послів-народовців не опортунізм, але консеквентне змаганне* до рішення питання: бути або не бути. Дальше заявив, що в імені українського народу мають промовляти ті, що почуваються русинами, стоять на ґрунті его традицій, не негують підстав его розвитку і будують для него свою хату, де буде місце для всіх его святощів та ідеалів. Згадавши про пам'ятний рік 1890, промовив дальше о[тець] Січинський: «Ми поставили принцип національної індивідуальності. Пинцип сей є передовсім етнографічною тезою, але він є й тезою соціології і політики, а для нас *вихідною точкою політичної акції. Індивідуалізм* то геній в нашій історії, тож і в політиці мусить бути *фундаментом*, від котрого треба зачинати забираючися до будови, хоч би і для найдалшої будучини». (Тим зазначив о[тець] С[ічинський] виразно наше становище не тільки супроти об'єдинительно-обрусительних змагань наших москвофілів, але супроти комуністично-колективістичних мрій радикалів).

«Знаєте, хто ми, тож знайте, чого хочемо, куди йдемо і де наша мета. Хочемо жити, хочемо свобідного розвитку на всіх полях економічного, культурного й політичного життя. Ідемо і йти хочемо за Європою під її стягом. Мета наша там, де мета кожного народу, котрий живе, котрий вірить в свою будучину і у велику місію історичну».

Звернувшись до правління, зазначив о[тець] С[ічинський], що воно спізнившись з узглядненем пекучих потреб українського народу по 25-ім падолиста 1890, «ослабило нашу позицію а противникам дало в руки

оружє проти нас на *шкоду справи української*, а навіть *не без шкоди інтересів держави*». Натякнувши, що правління мусіло тут оглядатись на труднощі з сторони польської суспільности, промовив о[тець] С[ічинський] до польської більшости: «Ви чули, чого хочемо, отже зрозумійте, що і *в нашім і в вашім інтересі* єсть, щоб ми мали те, що ви вже посідаєте, тоді спільність інтересів зміцнить вас і нас до оборони тих інтересів. Ожидаємо отже звороту польської суспільности. – Ми бажаємо рівноправности, хочемо шанувати ваші права, почесть маємо для ваших святощів і ідеалів, однак *домагаємося признання і шановання наших народних прав та змагань*, жадаємо пошановання рівного для наших святощів та ідеалів. На тім обопільнім зобов'язанню дасться заснувати *згідна мирна праця культурна і спільна боротьба для безпеки і розширення прав краю і народів*. Будьте певні, що допускаючи нас до повної рівноправности в життю щоденнім і публичнім робите тільки місце, щоби і ми сіли. Зискаєте на тім, бо ущербу в правах не потерпите, а розширяться підстава тих прав, а тим самим культурно-економічна і політична праця зискає робітників і свобідним для неї стане широке поле до роботи без перепон. В р[оці] 1890 заангажувалося було тільки правління, але вже й тоді ми звернулися були до вас; однак, відгомін найшли ми тільки в тих, котрі й давніше були нашими прихильниками. Однак, ми б раді, щоб і ціла суспільність польська в краю зичливо відносилася до наших змагань і щоб крім репрезентанта корони також і найвисший начальник автономічної влади підмагав і підпирав наші управнені змагання. А іменно теперішнього маршалка¹⁾ мусимо з многих зглядів уважати найвідповіднішим до уладження польсько-руських відносин і сподіваємося, що тої так важної і високої місії не відкажеться. Від правління домагаємося послідовного і рішучого ділання, а передовсім, щоби на всіх точках державної адміністрації рішучо зірвало з дотеперішньою системою, і щоби і *руську справу трактувало яко справу державну*. Вдоволенне всіх народів то найпевніша підпора династії й ідеї державної. Задоволенне і прив'язанне русинів то найсильніший агут в руках Австрії».

Ясне і виразне становище послів-народовців спонукало і польську більшість покинути дотеперішню резерву і недовір'є, а зазначити ясніше своє становище супроти русинів. Нагодою до того послужило в соймі внесенне послів-народовців о заснованне нової самостійної гімназії руської. Внесенне се, приняте шкільною комісією, ухвалила соймова палата дня 30 н[ового] ст[илю] марця однодушно без дебати. Факт сей став певним доказом, що хоч ще й не перевелись між соймовою більшістю негатори українського народу, одначе мовчки піддалися більшости, котра зрозу-

¹⁾ Кн[язь] Евстахій Сангушко. [– Ол. Б.].

міла політичне положенє і поступила відповідно інтересам українського і польського народу та інтересам держави. Сей зворот у політичних поглядах польської більшости в руській справі найшов виразну ілюстрацію в річі генерального референта бюджетового гр[афа] Стан[іслава] Бадені¹¹⁴ у відповіді на промову д[окто]ра Антоневи́ча, котрий зробив докір, будто би супроти українського народу вводилося засаду *divide et impera*¹¹. Гр[аф] Ст[аніслав] Бадені заявив, що закид сей несправдивий, бо поляки сеї засади не придержуються супроти українського народу, але мусять держатись засади *distinguo*²⁾. «Так розуміючи річ, поляки не будуть мішатися ні до церкви, ні мови, ні правописи, але судитимуть після діл, як вони представляться. В партийних суперечках руських єсть політична тенденція. З одного боку стоять ті, котрі підносять і хочуть підперти інтереси руської церкви і рідну мову, а з другої сторони – стоять вороги. З ними зможемо стати до боротьби і не боїмося поражєня. В тій справі рішає інтерес церкви та *спільний інтерес обох народів*, а противники тих інтересів се також наші противники».

Погляд сей, проголошений з так поважної сторони, став доказом, що більшість соймова прийшла до пересвідчення, що признанє прав українському народови не обмежує народности польської, що розвиток українського народу може вийти лише в користь обох народностей в краю і в користь держави, та що інтерес обох народів вимагає, поборювати противників самостійного розвитку українського народу.

Також правління ясно і виразно зазначило своє становище супроти змагань русинів, і то не тільки в комісії шкільній про основанне окремої української гімназії в Коломиї, але й у відповіді на інтєрпеляцію п[осла] Рожанковського в справі кривд української мови в ц[ісарсько] к[оролівських] урядах і судах на засіданню дня 24 н[ового] ст[илю] марця. Відповідь була так ясна і рішуча, що всі руські послы повитали її живими оплесками, чого ще ніколи не було. Правительственний комісар заявив, що намісництво видало обіжник до всіх староств Східної Галичини д[ня] 14 н[ового] ст[илю] марця с[ього] р[оку], котрим приказало зважати на всі міністерські постанови, забезпечуючі права української мови в урядах, а при тім додав, що похибки, які декуди ще лучалися, не мали наміру упослідження української мови, а всякі оправдані в сій справі скарги оцінить правління з всякою прихильністю.

Майже рівночасно з сими фактами характеризуючими становище правління в українській справі наспів рескрипт міністерства просвіти,

¹¹ Розділяй і владаруй (*лат.*). – *Ред.*

²⁾ Тобто розрізняти засади (де правда, а де брєхня; де виграш, а де втрата) (*лат.*). – *Ред.*

котрий на предлогу шкільної кр[айової] ради постановляє з 1892/3 роком шкільним завести у Львові 4-класову українську школу для дівчат при женській семінарії (се була перша 4-кл[асна] школа женська в Галичині) і 4-класові українські школи для хлопців при мужеських школах в Станіславі і Тернополі (се були перші українські 4-кл[асові] школи мужеські на провінції, бо досі були дві лише у Львові). Коли до того ще нагадаємо, що в минувшій році міністерство справедливости видало розпорядок, зобов'язуючий суди в Східній Галичині містити в книгах гіпотечних вписи українською мовою; що на урядах у Східній Галичині правління почало вводити побіч польських написів також українські (зроблене се на староствах, а президент державних залізниць заявив «Народній раді», що заведе українські написи на всіх державних залізницях у Східній Галичині); що русинам уділено важну уступку на товариство убезпечень від огню «Дністер», о котре давніше довгі літа безуспішно русини старалися; що українських урядників починають з Мазурщини назад переносити до Східної Галичини, то впевнимся, що правління супроти русинів заняло прихильне становище, а се тільки наслідком зміни ситуації споводованої заявою в соймі 25 падолиста 1890 р. і становища послів-народовців.

При розділі гроша, призначеного на цілі просвітні і научні, сойм краєвий звернув свою бачність і на потреби русинів. А іменно ухвалив: на видавництво українських шкільних книжок 4180 з[олотих] р[инських] (= 8360 крон) (до розпорядимости кр[айової] шкільної ради. Петицію «Товариства ім. Шевченка» о 4000 з[олотих] р[инських] на таку саму ціл переказав раді шкільній), для часописи «Учитель» 500 з[олотих] р[инських], для товариства «Просвіта» 1500 з.р., на «Руську історичну бібліотеку» 500 з.р., на «Дзвінок» 100 з.р., для товариства «Шкільна поміч» 100 з.р., для тов[ариства] «Львівський боян» 200 з.р., для українського театру 7250 з.р. а на премії драматичні 250 з.р. Окрім того сойм поручив виділови краєвому наділити підмогами українські бурси в Перемишлі, Тернополі, Станіславі, Стрию, Бережанах, Дрогобичи й Інститут св[ятого] Миколая у Львові та академічне товариство «Ватра».

Не значні се були, правда, підмоги на українські національно-культурні цілі, особливо в порівнаню з ухваленими на потреби польського народу, а все ж таки дали вони спромогу українським видавництвам та інститутам розвинути живійшу діяльність і означували певне змагане серед польської більшости соймової до справедливійшого оцінюваня потреб і домагань українського народу. Ухвала одноголосна про поступенні засновини третьої з черги української гімназії (в Коломиї) подавала міністерству просвіти спромогу, ввести її в жите з роком шкільним 1892/3, а розпорядок міністерства просвіти про засновини трех 4 класових

українських вірцевих шкіл при учит[ельських] семінариях давали нагоду українській молодезі підготовлятися до переходу до українських гімназій, а учительським кандидатам і кандидаткам відбувати практичні вправи в рідній мові і так підготовлятися до народних шкіл з укр[аїнською] викладною мовою.

Се, що зроблено тоді в соймі і поза соймом в Галичині в користь українців, були почини на тій дорозі, на яку вступило правління і польська суспільність, а можна було мати надію, що сей зворот в користь русинів утревалиться і поступатиме щораз дальше та доведе до мирної полагоди польсько-українського питання, а крім того видавані краєвим і осередним правительством австрійським розпорядки вказували, що воно бажає пособляти самостійному національному і культурному розвитку українського народу.

Про ухвалу галиц[ького] сойму в справі основаня української гімназії в Коломиї зазначило «Діло» (ч. 65 з 31. 3. 1892 р.), що соймова більшість польська зрозуміла положене і поступила згідно з інтересами обох народів і з інтересом держави, а при тім висловило надію, що в скорім часі будуть заспокоєні і ті потреби нашого народу, котрих поагода залежить єдино від доброї волі осереднього і краєвого правительства. Так само звіщаючи (в ч. 66 з 1 цвітня т[ого ж] р[оку]) про затверджене міністерством просвіти предлоги галицьк[ої] ради шк[ільної] кр[айової] про три 4 клясові школи вірцеві при учит[ельських] семінариях, вказало на се, що правительство тим способом заспокоїло найпильніші потреби наші по зміні політичного положеня наслідком заяви посла Романчука в 1890 р.

В чотирьох передовицях (чч. 76–81) п[ід] з[аголовком] «По соймі» «Діло» вказало на се, що навіть серед народовців почали вже були деякі зневірюватися в успіхи політики веденої на основі згаданої заяви і сумнівалися, чи «Руський клуб» по відчахненю москвофілів спроможеться на яку-небудь хосенну діяльність, на поставлене корисних внесень або необхідних інтерпеляцій і чи діяльність его не обмежиться «лайкою» зверненою проти москвофілів. Тим способом «Діло» вірно зобразило хиткість і політичне незрівноважене та невироблене нашого суспільства, котре звичайно лякаєся всякого сміливішого почину, а коли навіть зважиться на який крок вперед, то при найменшій невдачі захитаєся і вертаєся назад. «Діло» вказувало на се (ч. 90), що політичний овид щораз більше прояснювався, хоч Русь все ще не могла отрястися з поганого історією провіреного пороку – *підозрівати і клеветати кожного, хто лише заслугами крихту видвигнувся висше понад загал, або кому обставини случайно дали в руки провід в народі*. Тим-то москвофільська «Галицкая Русь» обдирала з усякої чесноти і закидала зраду власного народу людям, для

котрих вчера мала лише слова величання. Але по соймі й та «Галицкая Русь» була приневолена признати, що «правительство начало обращать вниманіе и на требованія народа въ Галичинѣ», а хоч сі придбаня послів-народовців називає «окрошками» – то заслуги їх приписує собі а не заслугі ненавистних «новоэристовъ», подібно, як і радикали чванилися, що сі «придбаня вони вибороли опозицією».

Та як, з одного боку, згадані вгорі придбаня послів-народовців втихомирювали до певної міри тих, що мали на устах тільки кличі опозиції для опозиції і загал народовців позбувався помалу зневіри в успіхи політики послів-народовців та переймався надіями і вірою в красшу будучину нашого народу, так знов, з другого боку, здавалося многим, що сама зміна системи правительственной подвигне русинів із занепаду і правительство вже само буде дбати про наш розвиток і поступ і тому все тільки ждали, що «привезуть послы з Відня!»

Тим-то «Діло» (в ч. 88) накликувало наш загал, «щоб і русини змінили свою дотеперішню систему, – систему байдужности до свого, шкаралупництва або й сервілізму... Коли ж се не наступить, то – ніде правди діти – і зміни правительственной системи русини не зможуть використати, бо, що більше, не будуть могли навіть зміркувати, чи система взагалі змінена чи ні». «Діло» звивало наш загал до «органічної праці» (ч. 91) за прикладом чехів, до скликування віч (сего домагався не раз навіть намісник Бадені), котрих задачею мало бути: *«точно пояснене теперішньої нашої політичної ситуації і розклад роботи»*.

Такого пояснення політичного положення і діяльності послів було тим більше потреба, бо вороги нашого народу ширили в суспільстві наклепи, начеб послы-народовці завели «нову» політику, щоби для себе і для «своїх» людей придбати висші, дохідні становища (ч. 98), що не мають на оці добра народу, лише свої личні справи.

Такі сплетні пускала в світ вельми пильно, але й незручно «Галицкая Русь», особливо ж торочила ненастанно про змаганя до авансів «Барвинского», але з дальших фактичних споминів будуть читачі могли впевнитися, чи я убігався о аванси або як-то я *«авансував!»* Наведу тут поки що на доказ справу оснований нової учительської семінарії, котра на домагане послів-народовців мала одержати характер переважно український, значить більшість предметів мала бути викладана українською мовою, а директором мав стати свідомий українець для береження сего характеру. Тоді намісник гр[аф] Бадені, яко президент ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] вівзав мене до себе і заявив мені, що Рада шк[ільна] кр[айова] хоче мене представити міністерству просвіти до іменованя директором нової учит[ельської] семінарії, котра має бути

основана в Самборі. Я подякував намісникові за се довір'є для мене, одначе рішучо заявив, що сего становища прийняти не можу передовсім для того, що саме тоді вороги нашої політики вихісновували би се, що нам розходиться тільки о [наші] користі і аванси; окрім того, бажаю в держ[авній] раді старатися ще про осягнене для нашого народу дальших необхідних для его національно-культурного розвитку придбань, а приймаючи становище директора був би я приневолений посольський мандат зложити. На се замітив намісник, що виеднає мені в міністерстві просвіти відпустку від службових обов'язків на весь час тривкості мого посольського мандату так, що не буду навіть потребував бачити Самбора. В таких обставинах, сказав я намісникові, тим трудніше було б мені користуватись его довір'єм, а що намісник бажав дійсно мати на становищі директора семінарії, котру введено в жите у вересні 1892 р., свідомого народовця, отже я предложив ему мого товариша з акад[емічних] часів, поважного професора гімназії стрийської, *Івана Вахнянина*. Намісник поручив мені з ним порозумітися в тій справі і я віднісся письменно до него до Борщович, де він перебував в часі ферій у свояка о[тця] Пачовського. Він просив мене дати ему трохи часу подуматися над сею справою, але відтак відписав мені на візитовій карточці, котра збереглася у мене, що не може рішитися прийняти сего становища¹⁾.

Коли проф[есор] Іван Вахнянин не хотів покинути спокійного становища гімназійного професора і піднятися неперечно трудної і клопотливої задачі, введеня в жите нової семінарії учит[ельської], котрій міг би був надати переважно український характер (як сего бажало також міністерство на основі домагань послів-народовців – добром учителів і т[ому] п[одібне]), тоді звернувся я до проф[есора] реальної школи у Львові, Володимира Шухевича, щоби він виступив кандидатом на се становище. Одначе й він відказався сего, бо не хотів іти на провінцію, вважаючи побут у Львові для себе кориснішим. Мої заходи о придбане відповідного кандидата на директора самбірської семінарії (можливі були на се становище історики, природники або математики – а не клясичні філологи) розбилися о неохоти наших власних людей, котрі не раз жалувалися, що не можуть добитися висших, начальних становищ і я се з жалем подав до відома намісника.

Сим покористувався кр[айовий] інспектор Б. Барановський і представив на директора Йосифа Керекяртю, з роду русина, але без національної свідомости, котрий подбав про гарну будову для семінарії і бурси і був добрим адміністратором, одначе яко бувший окружний інспектор шкіл

¹⁾ Становище директора семінарії давало багато праці і вимагало великої одвічальности, а становище гімн[азійного] професора було свобідне. [– Ол. Б.]

з кваліфікацією für unselbständige Realschulen¹⁾ (себто для одної кляси прилученої до чотири кл[асної] школи народної), котру єму міністер просвіти дорогою ласки признав за кваліфікацію для виділових шкіл, не мав ширшого образования і обнижив тому позем науковий семінарії. На тім низшім поземі удержав семінарію самбірську наслідник Керекярта, Кароль Кратохвіля, котрий з трема реальними клясами і укінченою учит[ельською] семінарією та виділовим іспитом заняв се важне становище. На се обнижене наукового позему учит[ельських] семінарий вказував я не раз на засіданнях Ради шк[ільної] кр[айової]. Таким способом народовці пропустили самохить нагоду осягнення важного для народної просвіти начального становища, хоч не раз, у великій частині перед тим, оправдані виводили жалі, що тільки полякам дістаються висші посади. Се годиться тут тим сильнійше підчеркнути, бо небавом після того мотивовано перехід голови «Руського клубу» з Телішевським в опозицію між иншим іменованем окр[ужного] інспектора Керекярта директором Самбірської семінарії.

Окрім москвофілів також радикали намагалися перебити успішну діяльність послів-народовців і в тій цілі всякими сплетнями, видумками і безосновними наклепами підорвати до них довір'є в суспільстві. Демагогічні розмахи обидвох сих таборів можна зрозуміти і до певної міри виправдати, але дивним дивом, навіть член соймового «Руського клубу», д[окто]р Т. Окуневський, котрого радикали, звичайно, вважали своїм представником, на посольськ[ом] вічу в Коломиї 20 цвітня 1892 р. не остерігся невірности в представленню подій. На тім вічу обговорював пос[ол] Окуневський діяльність сойму на весняній сесії, і сягнув у своїх виводах до заяви п[осла] Романчука 1890 р. та викликаного нею політичного положення, але не остерігся демагогічного настрою. Він запевняв на вічу, що до заяви п[осла] Романчука і політики послів-народовців не прилучився (хоч в дійсности він не протестував 25.11.1890 проти того, тільки проти слів намісника, що народовці мають вести політику під проводом князів Церкви, чим викликав різку відправу митрополита д[окто]ра С. Сембратовича), бо, по єго думці, «треба, аби були і противники межі нами, т[о] є[сть] аби опозицією народовським послам вказувати *достойнство національне*, щоби вони, діставши *посади* (!) та ще які здобутки, не стали *рабами*» («Діло», ч. 83). Пос[ол] Окуневський накликавав на вічу своїх виборців, щоби користувалися осягненими політикою народовців правами, свободами і иншими придбаннями, бо «як ми того не визискаємо, що придбала «нова ера», то буде зле, буде ніж на власне горло, буде погань», але най

¹⁾ Несамостійні реаліні школи, а об'єднані з чотирічною народною школою (нім.). – Ред.

стоять під окремим прапором, значить, най перебивають змаганям послів-народовців і тим вказують їм «національне достоїнство», щоби не стали «рабами», хоч не міг навести ніяких доказів, щоби послі-народовці прогрішилися чим-небудь проти національного достоїнства і показалися *рабами!* Се було недостойне поважного посла низьке хлополапство для осягнення дешевої популярности (радикальний селянин Сулятицький крикнув зараз: «Слава вам за те!»), а таку саму вартість і досягність мали дальші обіцянки посла: «Прийде час, коли треба буде упімнутись ще о ліси, катастер, сервітути, а я тоді не буду мати зв'язаних рук, і я для себе то лишив, а на иншу дорогу не піду». Одначе, хоч згадані справи ворухили уми наших селян здавна, від самих починів конституційної ери, пос[ол] Окуневський, ані перед заявою п[осла] Романчука, ані пізніше, хоч засідав довгий час у соймі і в держ[авній] раді, сих справ не виводив на дневну чергу, щоби спасати «народну честь».

Такою демаґогічною тактикою руководилося чимало людей не тільки серед москвофілів і радикалів, але навіть серед народовців і тому не дивно, що діяльність послів-народовців зустрічалася з перепонами, розумна політична думка в українськiм суспільстві не могла виробитися і утривалити, а через те не затихали сплетні і наклепи та причинялися до зневіри і знеохоти суспільства та ослаблювали становище і вплив послів-народовців.

37. Анкета в справі т[ак] зв[аної] фонетичної правописи («кулішівки», зміненої в дечім проф[есором] Є. Желехівським, званої наслідком того «желехівкою») в школах і в урядах.

Правописне писане виринуло з самими відродинами українського письменства на Придніпрянщині і в Наддністрянській Україні, викликає не змаганем українських письменників до зазначеня також зверхним видом самостійности й окремішности нашої мови від польської і московської. Тут у нас воно в'яжеся з літературними починами М. Шашкевича і его товаришів («Руської трійці» (1837), з постановами «Собору руських учених» у 1848 р.), а на Придніпрянщині з першими пробами І. Котляревського, а відтак М. Максимовича, поки П. Куліш у «Записках о Южной Руси» (1856–1857) не установив т[ак] зв[аної] кулішівки, що опісля прийнялася скоро на Придніпрянщині, а з тамошними виданнями найшла ширих прихильників у Галичині й на Буковині, а хвилево навіть на Закарпатській Україні. В Наддністрянській Україні педагогічно-дидактичні вимоги приневолювали шкільні власті звернути бачність на мову і правопис шкільних книжок і утворена під проводом члена ц[арсько]

к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової], директора академ[ічної] гімназії В. Льницького комісія, в котрій розвинули живу діяльність особливо проф[есори] Ом[елян] Партицький і Ю. Романчук jako спорудники шкільних читанок, зближила уживану доси Максимовичеву правопис значно до вимови, а також прочистила шкільні підручники з книжної мертвеччини. Одначе і та зміна не зовсім вдоволяла шкільним потребам і науковим вимогам та не обезпечувала нашого письменства перед московцям. Спир, котрий на перший погляд цілими десятиліттями не затихав і нібито був ведений «о букви і правопис», був в дійсности боротьбою двох супротивних змагань – поступенного московцянна нашої рідної мови, а з другого боку змаганя до витвореня українського літературного язика на народній основі. З кінцем 80-их років війшло правописне питане на дневну чергу (гл[яди] с. 236 і далі), поки по всяких змаганях і серед ріжних перепон і трудностей не діждалося наконечного рішення.

Видане «Малоруско-німецкого словаря» Євгена Желехівського (Львів, 1886, 2 томи), як вгорі на с. 237 зазначено, видвигнуло питане т[ак] зв[аної] фонетичної правописи на передове місце посеред змагань народовців, а вслід за тим професори чернівецького університету д[октор] Степан Смаль-Стоцький і д[октор] Теодор Гартнер поставили домагане в буковинській краєвій раді шкільній, щоби в школах введено правопис Желехівського (желехівку), котра змінила Кулішеву правопис (кулішівку) доданем букви «ї»¹⁾. Коли ж у буковинській кр[айовій] раді шк[ільній] внесене згаданих професорів упало, внесли вони до міністерства просвіти у Відні «Minoritäts votum in den vom kk. Bukowinaer Landesschulrate behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Kommission, abgegeben im November 1887 von D[oktor] Stephan Smal-Stocki und D[oktor] Theodor Gartner, Professoren an der Universität zu Czernowitz (1887)»²⁾. Задля розповсюдження сеї правописи видав проф[есор] д[октор] Стоцький розвідку п[ід] з[аголовком] «Про Руску Правопись, написав С. Нагнибіда у Львові 1891», а коли я в 1888 р. переселився до Львова, порушив я се питане також у товариствах «Просвіта», «Товариство ім. Шевченка» і «Руське товариство педагогічне», котрі внесли (гл[яди] с. 237) спершу подане до Ради шк[ільної] кр[айової] у Львові, а відтак до міністерства просвіти у Відні (1891 р.) з домаганем введеня правописи Желехівського в школах.

¹⁾ Сю букву «ї» з кирилиці радив я С. Желехівському впровадити на означене йотованого «і» замість уживаного в деяких українських виданнях латинського «j». [– Ол. Б.]

²⁾ «Меншістю голосів призначеної комісії, затвердженої цісарсько-королівською буковинською крайовою шкільною радою щодо врегулювання русинської (української) шкільної орфографії, поданої на розгляд в листопаді 1887 р. доктором Степаном Смаль-Стоцьким і доктором Теодором Гартнером, професорами Чернівецького університету (1887)» (нім.). – Ред.

Справа введення жєлєхївки в школах, а тим самим опїсля і в письменствї та в прилюднїм житю опинилася отже в мїнїстерствї просвїти, котре яко найвисша шкїльна влада повинна була її рїшити. Одначе не спали також єї противники, москвофіли, і з свого боку робили всякі заходи, щоби рїшенє сеї справи спинити і зовсїм ударемнити. Вони звернулися передовсїм до ординарїятів, представляючи там, що введенє т[ак] зв[аної] фонетичної правописи відчужить вірних від церкви й обряду, бо діти не будуть умї[ти] читати церковних книг¹⁾ і сподївалися, що, як у 60-их рр. митрополит Гр[игорїй] Яхимович не допустив до введення латинської азбуки накидуваної правительством¹¹⁵, так тепер ординарїяти виступлять проти введення жєлєхївки по школах хоч сего домагалися самї українські товариства. Се представлєнє москвофілів появилася опїсля печатно п[їд] з[аголовком] «Представленье до Всесвѣтлѣйшихъ и Всечести[в]ѣйшихъ Ординарїатовъ Митроп[олита] Львовского и епископа Перемышльского и Станиславовского въ справѣ словесности и правописи русской со стороны русскихъ литерат[урных] *Обществъ Матицы и Мух[аила] Крачковского*. Львовъ. Зъ типографїи Ставропигїйского Института 1892».

Одначе ординарїяти не вїдносилися в сїй справї до правительственных властей, а тїлько самї придержувалися в своїй переписцї і печатних виданях т[ак] зв[аної] етимологїчної правописи. (Замїтно, що навїть єп[ископ] К. Чехович і пізнійше, коли вже введено жєлєхївку, навїть у приватних письмах з привички послугувався т[ак] зв[аною] етимологїчною правописю).

Щоби правописну справу довести до рїшеня, звернувся я, ставши вже послом до держ[авної] ради, до референта середних шкїл в мїнїстерствї просвїти, радника Двора д[окто]ра Ерїха Вольфа (опїсля став він президентом долїшньоавстр[їйської] ради шк[ільної] кр[айової] у Відні), у котрого ся справа спочивала і заявив єму: «Es wäre schon an der Zeit, die Regelung der ruthenischen Schulorthographie durchzuführen»²⁾. Він зрозумїв, що менї розходиться о рїшенє сеї справи в напрямї домагань народовців, поставлених в «Minoritätsvotum»³⁾ і в поданю українських товариств львівських і вїдповїв: «Ja! Aber was werden die Altruthenen dazu sagen?»⁴⁾ На се замїтив я: «Entschuldigen, Herr Hofrat, aber das ist eine

¹⁾ Тим часом, коли опїсля в шкїльних книжках введено нову правопис, помїщено в читанках уступи церковним (кирильським) письмом із скороченнями (титлами), щоби молодїж дійсно могла навчитися читати церковне письмо. [– Ол. Б.]

²⁾ «Було б уже на часї, провести реформу русинської (української) шкїльної орфографїї» (нім.). – Ред.

³⁾ «Рїшеннї меншостї» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Так! Але що скажуть на теє старорусини» (нім.). – Ред.

falsche Terminologie. Es gibt zwar Alt-und Jungcechen, Alt-und Jungslove-
nen etc., welche verschiedenen parteipolitischen Richtungen angehören,
allein an ihren Nationalität, Sprache n. Dyl. festhalten, während die sogenan-
nten Altruthenen die ruthenische Sprache als Mundart der russischen anse-
hen und dieselbe mit der letzteren zu assimilieren bestrebt sind, zu welchem
Zwecke die sogenannte ethymologische Schreibweise als geeignetes Mittel
benützt wird. Das von den sogenannten Altruthenen in ihren literarischen
Erzeugnissen eingeführte ruthenisch-russisch-kirchenslavische Sprachge-
misch soll eine Brücke zur Einführung der «allgemeinen russischen Schrift-
sprache» in Galizien bilden. Die sogenannten Altruthenen sind also tatsäch-
lich Russophile». – «Sie werden aber doch nicht den Hofrat Kowalski¹⁾ zum
Hochverräter stempeln»²⁾, – замітив на се радник Дв[ора] Вольф. – «Das
fällt mir gar nicht ein»³⁾, – відповів я, – «allein durch derartige Best-
rebungen wird der russischen Einheitsidee indirekt Vorschub geleistet»⁴⁾. –
Д[окто]р Вольф не висловив уже свого погляду щодо моєї останньої заміт-
ки, тільки заявив, що міністерство в правописній справі віднесся до
намісника і Ради шк[ільної] краюї. Минуло ще однак чималу часу, поки
ся справа рушила з мертвої точки. Але з розмови з радником Вольфом
виніс я переконанє, що В. Ковальський робив у міністерстві просвіти
і у рад[ника] Вольфа заходи, щоби не допустити до введеня железівки
в школах. Москвофіли, котрі супроти правительственных кругів назива-
ли себе «старорусинами», баламутили несвідомих нашої мови й літерату-
ри німців і т[ому] п[одібних] референтів, як д[окто]р Вольф, порівнуванем
української мови з говором Plattdeutsch⁵⁾ і т[ому] п[одібних] і в своїх

¹⁾ Василь Ковальський був тоді радником Двора в найвисшій судовій трибуналі, а небавом став там предсідником сенату і на тим становищі умер у Відні. Діти його, з котрими я стрічався у віденських домах були зовсім знімчені. [– Ол. Б.]

²⁾ «Вибачте, пане гофрат, але це неправильна термінологія. Є, правда, старочехи і молодочехи, старі і молоді словенці і так далі, які належать до різних політичних напрямів, проте не міняють своєї мови, національності, в той час, коли так звані старорутенці трактують українську мову як діалект російської та намагаються її асимилювати з нею, тобто російською, а для цієї мети як підходячий засіб використовують так званий етимологічний правопис. Введення так званими старорутенцями у своїх літературних творах рутенсько-російсько-церковнослов'янської мовної мішанини повинно творити свого роду місток (сходинку) для запровадження у Галичині загальної російської писемної мови. Так звані старорутенці є справді русофілами. – «Але ж Ви не затавруєте через те радника Ковальського як зрадника держави» (нім.). – Ред.

³⁾ «Це мені й на думку не спадає» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Лише такі устремління будуть не прямо (опосередковано) підтримувати російську ідею єдності» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «Ніжньонімецький» (нім.). – Ред.

поданнях та пропам'ятних письмах до міродатних властей вихісновували навіть печатні похибки або користувалися глумливими сатиричними видумками, щоби осмішити змаганя народовців до введеня в письменстві живої народної мови і до виробленя всеукраїнської літературної мови. Так, н[а]пр[иклад], в брошурі «Vorstellung der Repräsentanten des ruthenischen Matica-Vereines gegen die der ruthenischen Literatur zgedachte phonetische Orthographie an das Hohe K[önig]-K[aiserlichen] Ministerium für Kultur und Unterricht. Lemberg¹⁾, 1892, 8° с. 12», написаній вельми нездарно з научного боку і лихою німеччиною, вказують на се, що усунене букв «Ь»²⁾, «Ъ», «Ы» і «Ѣ», котрі є по їх думці «душею! кирилиці», «довело би до безмежного заколоту в руській граматиці і правописи і зовсім спиноло би правильний розвиток руської мови». Запевняють отже, що «нашим фонетикам не розходитья о саму фонетику, але о обезображене і перекручуване уживаних висловів, н[а]пр[иклад], Исусъ» зам[ість] Исусь, як і легкодушне коване нових слів, як н[а]пр[иклад], вкуш³⁾ (може вкупі). Знаменно також, що Матичне «Vorstellung» покликуєя, неначе на якусь наукову повагу, на польський «Przegląd» (політ[ичний] дневник), котрий заявився проти введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи, що могло би причинитися до хаотичного заколоту в мові (ся статя була, очевидно, москвофільським зозулиним яйцем), а «Товариству ім. Шевченка» відказують матичні представники наукової поваги (а «Przegląd» – то наукова повага!) і додають при тім, що Шевченко в поемі «І. Гус» виступає вельми різко проти папи римського, а галицькі прихильники сего поета щорічно славлять його яко взоровзір. Се знаменне, що москвофіли кликали в таких случаях: «Polizei! Polizei!» Міністерство просвіти віднеслося відтак до намісника яко предсідника Ради шк[ільної] кр[айової] і наслідком того, Рада шк[ільна] кр[айова] звернулася 22 марця 1892 р. до учителів української мови в середних

¹⁾ «Точка зору (неправильне уявлення) членів русинської (української) спілки «Матиця» щодо фонетичного правопису русинської літератури представлена Високому Королівсько-Кайзерівському Міністерству культури та шкільництва». – Львів, 1892. (нім.). – Ред.

²⁾ Про усунене «Ь» у фонетичній правописи не було навіть думки! [– Ол. Б.].

³⁾ Сей вислів наводить згадана брошура з наголовка «Святе письмо нового завіту. Мовою русько-українською переклали вкуш (sic) П.А. Куліш і д[окто]р І. Пулюї 1887», де виразно можна відчитати вкупі. Сей злобний підступ москвофільський нагадує мотивоване відмови одобрєня першому виданю «Молитовника» І. Пулюя в народній мові, котрому закидує коване незрозумілих слів і наводить з молитви І. Золотоустого: «Господи – даруй мені конець *шасанвий*» (се печатна похибка зам[ість] *щасливий*). – Обстоюваня способу писаня Ісус нагадує суперечки московських старовірців: чи треба вимовляти: «Господи помилуй нас», чи «О, Господи, помилуй нас», або чи держатися «сугубої чи трегубої алилуї». [– Ол. Б.].

школах і до професорів університету, щоби подали свої погляди в справі введення т[ак] зв[аної] фонетичної правописи, а на се наспіло до Ради шк[ільної] кр[айової] 63 заяви за введенем, а 21 проти введення нової правописи. Відпис реферату проф[есора] д[окто]ра Омеляна Огоновського, котрий визначаєсь вельми основними науковими поміченнями, подаю вцілості в додатку до сих «Споминів». На основі надісланих заяв заводовими учителями і професорами української мови Рада шк[ільна] кр[айова] скликала анкету в сеї справі на день 16 мая 1892 р., котрій проводив віце-президент ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]р М. Бобжинський, а протокол списував проф[есор] д[окто]р Константин Лучаківський (Протоколярний звіт з нарад сеї анкети подаю також у додатку до «Споминів»). Тут наводжу звіт поданий в «Правді» (1892, VI) за урядовою «Газетою Львівською» і додані до него пояснення «Правди».

Шкільна правопис.

Урядова «Газета Львівська» подала 29 н[ового] ст[илю] мая справозданне з засідання анкети скликаної для упорядкування руської правописи в школах. Статтю сю подаємо в повній основі.

«Дня 25 мая с[ього] р[оку] відбулося в ц[ісарсько] к[оролівській] краєвій раді шкільній під проводом віце-президента тої ж ради [д[окто]ра М. Бобжинського] засідання анкети в справі правописи руської в школах галицьких.

В засіданню тім окрім краєвих інспекторів шкільних Івана Левицького, Болеслава Барановського і д[окто]ра Северина Дністрянського взяли участь запрошені радою шкільною пп. д[окто]р Омелян Огоновський, професор університету у Львові, д[окто]р Стефан Смаль-Стоцький, професор університету в Чернівцях, о[тець] Олексій Торонський, Наталь Вахнянин, Кость Лучаківський, Іван Верхратський і Іларий Огоновський, професори гімназії академічної у Львові, о[тець] Онуфрій Лепкий, катехит гімназії Франц-Йосифа у Львові, Теофіл Грушкевич, професор II-ої гімназії у Львові, Омелян Партицький, професор мужської семінарії учительської у Львові. Запрошений п[осол] Олександр Барвінський, професор тої ж семінарії, не міг прибути на засідання задля занять посольських у Відні, однак надіслав письмо, в котрім заявляється за заведенням правописи фонетичної.

Засідання відкрив п[осол] віце-президент такими словами:

Нинішні наші збори присвячені справі правописи руської. В крузі, зложенім зі знавців, було би річю злишною, щоби я пригадував цілу історію тої справи, що ведеться від так давна в науковім світі і в руськім письменстві. Натомість годі мені не зазначити зараз на вступі становища, яке краєва рада шкільна заняла й займає супротив сеї справи.

Для шкільної влади річ се не байдужа, чи якась правопис, уживана в школі, утрудняє або улєкшує науку язика, тож власть шкільна мусить бажати, щоби правопис була як напростійша і найлєкша, – однак сей взгляд не єсть для неї рїшаючим. В справі того рода не може шкільна власть робити почину і випереджувати письменства, – не можна наражуватись на те, що школі і молодежи накинеться правопис, а її не прийме письменство і література. Для того краєва рада шкільна приняла для руських шкіл правопис, яку собі в 1848 році уложили русини, і для того удержує її в школах досі, хоч ясно здає собі справу з її недогідности. І супротив частих домагань, виходячих з учительських кругів, щоби сю правопис зробити простійшою в напрямі фонетичнім, краєва рада шкільна поводилась досі пасивно й майже відпірно, бо не мала поруки, що голоси ті і домагання є виразом загалу або бодай переважної більшости освічених верств руського суспільства.

І нинішня анкета не вийшла з почину краєвої ради шкільної. Почин до неї дало письмо виділу «Товариства ім. Шевченка» у Львові з дня 25 грудня 1891, внесене до міністерства просвіти у Відні, з домаганєм заведення правописи фонетичної. Се письмо Є[го] Е[ксцеленції] п. міністр рескриптом з дня 14 січня 1892 н[оме]р 129 переслав краєвій раді шкільній, щоби здала справу. Рада шкільна, не хочючи забирати в тій справі голосу без поінформовання себе: як на се глядить загал учительства, – вислала до всіх учителів шкіл середніх і семінарий учительських, котрі учать язика руського або уділяють науки в руськім язичі викладовім, запитанне: «чи правопис руську, тепер в школах уживану, уважають відповідною, чи може узнають зміну її в напрямі фонетичної пожаданую?» На се питанне дістала рада шкільна ряд заяв, з котрих переконалася, що 63, т[о] є[сть] три четвертини учителів промовляє за введеннем фонетики, а 21 т[о] є[сть] одна четвертина учителів заявляє за задержаннем дотеперішньої правописи.

Краєва рада шкільна, маючи перед собою голос так переважної части учительства шкіл середніх, звернулася до двох професорів язика і літератури руської в університетах у Львові і в Чернівцях, до о[тця] д[окто]ра Омеляна Огоновського і до д[окто]ра Степана Смаль-Стоцького з просьбою, щоби заявили свою заводову гадку: чи уважають дотеперішню правопис, уживану в школах наших відповідною, чи може узнають річию властивою – змінити її, і в якій мірі. В таким випадку просила рада шкільна о виготовленне і предложенне подрібного проєкту тої зміни.

Оба п[осли] професори заявили за заведеннем правописи фонетичної, і предложили внесення, котрі її подрібно формулюють. Внесення ті годяться з собою, з виїмкою одной подробиці, і послужать за основу

нинішних наших нарад. Ухвали, які тут западуть предложить рада шкільна Є[го] Е[кспеленції] п. міністрови просвіти разом з протоколом засідань, в котрім гадка кожного з Вас, панове, буде докладно зазначена».

По тій промові приступила анкета до нарад над внесеннями і ухвалила їх, деякі *одногосно*, другі переважною більшістю, ось як:

1. Знак «ъ», уживаний по твердих співзвучках, відкидається, отже треба писати: *дуб, хат* і т[ому] п[одібне].

В словах зложених з приіменниками «з, над, об, під» треба в середині замість «ъ» класти «'», щоби в вимові співзвук приіменника не зливався з слідуєчим самозвуком, н[а]пр[иклад], *з'явитися* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено 10 голосами против 2].

2. Знак «ь» писати там, де служить до м'ягчення співзвуків – н[а]пр[иклад], *коваль*.

Всяке инше «ь» в окінченню відміни іменників і того, котре повстало з занидіння самозвука «і», єсть злишне, бо тепер у звучні немає значіння, – отже писати: *муж, кров, дам, н'ю* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено 10 голосами против 2].

3. Йотоване «е» треба виражати буквою «є», – отже писати: *житє, здоровє, бє, пє* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено одногосно].

4. Букви «я» «є» «ю» служать до означення йотованих самозвуків «ја» «је» «ју» на початку слова, по самозвучках і по таких співзвучках, котрі не можуть м'ягчитись – н[а]пр[иклад], *ягня, моє, вяну, Жабє, здоровю* і т[ому] п[одібне].

По таких же співзвучках, котрі м'ягчаться «я» «є» «ю» означають властиво самозвук чистий з попередуючим «ь», котрим м'ягчється попередуючий співзвук – н[а]пр[иклад], *зять, знанє, королю* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено одногосно].

5. Для означення йотованого «о» писати «йо» на початку слів і по самозвучках, – н[а]пр[иклад], *Йосиф, майор* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено 10 голосами против 2].

По співзвучках же, котрі м'ягчаться писати «ьо» – н[а]пр[иклад], *сльоза, сього* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено 11 голосами против 1].

6. Букву «і» писати там, де чути чистий звук «і», – н[а]пр[иклад], *дім, сіль добрі, імя, іду*, – отже «і» писати там, де попередуючий співзвук не м'ягчється, н[а]пр[иклад], *віра, місто, ніс ген. [носа], мід, тобі* і т[ому] п[одібне]. З того виходить, що знаки «ѣ» «ѣ» «[ѣ]» і «ѣ» усуваються jako злишні.

[Ухвалено 9 голосами против 3].

7. Йотоване «і» [ji] треба писати «ї» [з двома точками] – н[а]пр[иклад], *їду* [jidy], *мої, поїти, доброї* і т. п. Досі писано в таких випадках або «[ѣ]» [ѣду], або «и» [*поити, доброй*]. – Того ж звуку «ї» уживати також тоді, коли самозвуком «і» м'ягчиться попередучий співзвук, – н[а]пр[иклад], *ліс* [лыс], *лід, в селі, мені, ніс* [нести], *література*. Досі писано в таких випадках або «[ѣ]», або «ѣ» [ѣ], а навіть «и» [i].

[Ухвалено 9 голосами против 3].

8. Знак «и» писати там, де чути звук «и» [польське «у»] – н[а]пр[иклад], *син, риби, добрий, шия, лис, робити, бий*. Досі писано в таких словах або «ы» [*сынъ, рыбы*], або «и» [*лисъ, робити*] або «і» [*бий*]. Тепер знак «ы» усувається.

[Ухвалено 11 голосами против 1].

9. Звук «г» треба виражати знаком «г» – н[а]пр[иклад], *газда, ганок* і т[ому] п[одібне].

[Ухвалено одноголосно].

Наконець, ухвалено одноголосно подавати в шкільних книжках *кирильську азбуку з відповідними текстами церковнослов'янськими*, щоби ученики навчалися читати молитви і літургічні книги.

Звіт з анкети правописної, напечатаний за урядовою «Газетою Львівською», а перепечатаний звітдам у «Правді», подає зв'язку ухвали правописної анкети і загальний вислід голосованя покликаних до неї учасників. В додатку до сих «Споминів» подаю відпис протоколу, списаного з засідань анкети проф[есором] д[окто]ром К. Лучаківським і ним мені переданого, з котрого можна мати образ нарад і внесень, що довели до висліду поданого в урядовім звіті.

«Правда» (1892, VI, с. 366) до сего урядового звіту з засідання правописної анкети додала від себе отсі замітки:

«Передовсім зазначаємо, що ц[ісарсько] к[оролівська] рада шк[ільна] кр[айова] і її віце-президент д[окто]р М. Бобжинський, котрий проводив нарадам анкети, заняли зовсім предметове становище, а так само «Діло» висловилося, що д[окто]р Бобжинський проводив вельми об'єктивно анкети. Позаяк тут розходилося о управильненне *шкільної* правописи, отже зовсім природно, що рада шк[ільна] кр[айова] віднеслась в сій справі до русинів-педагогів, учителів руської мови, отже до заводових людей, котрі покликані рішати в такій справі. З тих більш $\frac{3}{4}$ (63) заявилось за зміною дотеперішньої правописи шкільної в напрямі фонетичнім, а менш $\frac{1}{4}$ (21) за задержаннем дотеперішньої правописи. Зазначаємо і се, що 21 учителів заявилось проти зміни правописи шкільної в напрямі фонетичнім і се є доказ, що тут не було ніякого насильства, ані накидування згоди, про котре тільки говорять москвофільські органи, а кождий мав

вільну волю в сій справі виявити свою думку. Таке поважне число 63 за зміною правописи шкільної в напрямі фонетичнім спонукало раду шк[ільну] кр[айову] віднести до найкомпетентніших в сій справі авторитетів, професорів руської мови і літератури в університеті львівським і чернівецьким: д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського і д[окто]ра Ст[епана] Стоцького, щоби вони подали свій погляд на сю справу а евентуально проєкт зміни шкільної правописи. Обидва професори університету заявили за зміною в напрямі фонетичнім і подали свої проєкти зовсім рівнозвучні (з виїмкою написання букви «ї» по змягчених співзвучках; одначе і в сій справі на засіданню анкети згодились обидва професори на одно). Реферат д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського послужив основою нарад анкети, котра або *одноголосно*, або *переважною* більшістю рішила прийняти проєкт нової правописи шкільної д[окто]ра Омеляна Огоновського.

Справа управильнення шкільної правописи дала привід львівській москвофільській кліці, скувати з того зброю до агітації для своїх змагань. Огнищем тої агітації єсть «Русская рада» і її орган «Галицкая Русь»¹⁾. Заходом їх розіслано 24. 2. 1892 р. по краю літографовані формуляри петицій до ради шк[ільної] кр[айової] і міністерства просвіти проти заведення «*заграничної*» (!! правописи (пок[ійного] Єв[гена] Желехівського з Станиславова). На сі петиції збирано всякими способами підписи, обдурюючи несвідомих селян, що се протести проти заведення нової панщини, відобраня руської азбуки і т[ому] п[одібне], а підписували їх малограмотні або й неграмотні селяне, міщане, школярі і школярки, що зовсім не тямали, що таке етимологія а що фонетика. Аранжери сеї агітації дуже добре тямлять, що правопис – се річ науки, належна до педагогів і філологів і що плебісцит в такій справі не має місця, одначе їм розходилось о агітацію, каламутити воду, щоби і при такій нагоді зловити для себе рибку. До сеї агітації вживали найпоганіших способів, накидуючись на всяких людей неналежних до їх кліки, і пускали в світ всякі видумки обраховані на несвідомість або легковірність загалу руського суспільства.

Нова правопис фонетична, – плетуть наші москвофіли, – має відчужити школу від церкви, бо молодіж не буде уміла читати церковних книг. Заведенне фонетики, – кажуть вони, – се ампутация тисячелітньої азбуки, а пропущення кількох злишних букв затре ціху руськості і послу-

¹⁾ Москвофіли зробили з правописного питання політичну справу в агітаційних цілях і сим було приневолене «Діло» забрати слово в ч. 28 (з 15. 2. 1892) та вказати на се, що се було домаганє «Руськ[ого] товариства педагогічного», на котре власти шкільні були обов'язані звернути увагу. Наслідком москвофільської агітації навіть виділ «Народної ради» був приневолений видати «Відозву» (в ч. 46 «Діла» з 9 марця 1892), поясняючи широким верствам ціли москвофільських баламутств і вказуючи на се, що справу поручено рішеню заводових знавців мови. [– Ол. Б.]

жить помостом до заведення польського алфавіту і польщення русинів. Цілий світ учений придержується етимології, лише русини мають прийняти фонетику так як серби, котрим не загрожує винародовлення, а й вони жалують, що прийняли фонетику.

Се менше більше головні аргументи, подиктовані в часті ігноранцією, а в часті злобою наших москвофілів, за котрими повторяють інші свідомо або несвідомо сю путанину. Поперед усього чудно, що такими завзятими оборонцями етимологічної правописи явились наші москвофіли, котрі зовсім *викинули* в своїх писаннях букви «Ѡ», «Ѣ», а завели невідому в тисячолітній азбуці *московську* букву «э» і вживають її і в «Галицкой Руси» й у «Временнику Ставропігійського Інститута» й інших своїх виданнях, котрі зовсім не друкують своїх видань тисячолітньою азбукою і понехали букви «s, ξ, ψ, д, v, оу, w», ампутовані ще в 1848 р., а тепер проливають крокодилеві слези за буквами «Ѡ, ѡ, Ѣ» (котрих зовсім нема в тисячолітній азбуці) і за «ы, ѣ», котрих зовсім не чути у вимові, і за «ѣ», котре таким для них вигідним містком до обрусенія. Наші москвофіли, ба навіть «Галицко-русская матица» покинули народну мову, а витворили собі «особый русский языкъ», що має довести до зливу з «общелитературнымъ русскимъ языкомъ», вони покинули і правопис ухвалено з'їздом руських учених в 1848 році, а теперішню правопис шкільну називають «какографією», вони називають мову шкільних учебників «искаженнымъ языкомъ», «смѣсь малорусского нарѣчія зъ польскимъ», а нараз приймають на себе оборону руської мови і правописи проти атентату Голуховщини. Все те лише вигідний плащик до їх деструктивних змагань.

Відчуженне від церкви се пуста, але злослива фраза тих, що самі раді б кинутися в обійми іншої церкви. Вже ж постанова анкети, що в читанках шкільних, почавши з букварем, має бути церковна азбука і тексти церковним письмом, дає більшу поруку зв'язи школи з церквою, як дотеперішня етимологія навіть «Галицкой Руси».

Ампутация тисячолітньої азбуки – се також вігідний коник для наших москвофілів. Вже ж всякому відомо, що таку «ампутацию» почали були *священники* Маркіян Шашкевич, Як[ів] Головацький і Ів[ан] Вагилевич в «Русалці Дністровій», а певно не розходилося їм о відірвання школи і народу від церкви, лише о потреби руської мови і філологічні вимоги. Дальшу ампутацию перевели відповідно потребам часу руські учені в 1848 р., як вгорі виказано і пропустили кілька букв, котрих і наші москвофіли не вживають. Через те зовсім не втратила наша мова і правопис цієї руськості і не причинилася ані улекшила польщенню русинів. Руські учені постановили в 1848 р.: 1. «Маємося тримати того языка, якимъ *наш нарѣдъ* говорить, и що всюда або по *найбольшой части* Ѡтъ

него уживане, має бути правиломъ». 2. Азбука кирилійська зоставляється вь цѣлости церковнымъ книгамъ і т. д. 3. Маємо *приладити букви гражданскіи до звуку народной мови* съ тымъ ѳтнесеніемъ, абы кождый, кто кирилицею вь *рускѡмъ народнѡмъ языцѣ* писати хоче, до того застосовався. 4. За загальное и головное правило правописи постановляется писати такъ, якъ *бѡльшѡсть народа вымавляє*, але при тѡмъ уважати на етимологію, якъ *того потреба зайде* («Истор[ический] очеркъ основаня Галицко-русской матицѣ», с. СІ). Сих постанов відцуралася навіть «Гал[ицько] русь[ка] матиця», не кажучи вже про наших москвофілів-обрусителів і завела «язычіє», котре має бути містком до обрусенія на основі тези: «На Русі адінъ языкъ, а на немъ два виговора». Тим часом руська комісія шкільна в 1869 р., придержуючись сих постанов руських учених вгорі наведених, завела була нові зміни, щоби «приладити букви гражданскіи до звуку народной мови». А що ж постановила тепер анкета правописна? Пішла дальше тою стежкою, придержуючись сеї постанови, пропустила злишні букви «ѣ, њ, ѡ, ѣ, ѣ, ѣ» а не завела ні одной нової букви, лише приняла гражданське «і» замість «ѡ, ѣ, ѣ, ѣ», а кирильське «ї» на означеннє «ѣ» (= ji). І се має бути Голуховщина, місток до польського алфавіта і т[ак] д[алі].

Пусте також і недорічне балаканнє про етимологію уживану в цілім ученім світі і про затираннє коріння у фонетиці. Найліпшим доказом клясичні мови латинська і грецька і тому справедливо сказав Шульд в передньому слові до латинської граматики: «Die Römer befolgten in ihrer Schreibart den *einzig vernünftigen Grundsatz, jedes Wort so zu schreiben, wie es gesprochen werden muss*»¹⁾. (Те саме приказує і наша фонетична правопис: «пиши, як правильно говорити треба»). Славний лінгвіст Шляйхер промовив: «Ich stehe nicht an, meine Überzeugung dahin auszusprechen, dass wir vorderhand die Etymologie nicht als die Aufgabe der Glottis zu betrachten haben, denn wer jetzt schon auf Etymologie ausgeht, kann sicher sein, dass er sich in diletantische Willkür verlaufen wird» (Wurzel «АК» im Indogerm. V[on] D[okto]r Schmidt, Weimar, 1865. VIII)²⁾. «Русская рада» і «Галицко-русская матица» найкраще показали, як вони сю справу етимології в «ученомъ мірѣ» розуміють, коли в своїх меморандах до міністерст-

¹⁾ «Римляни дотримувалися у своєму письмі єдино розумного правила: кожне слово писати так, як його необхідно вимовляти» (нім.). – Ред.

²⁾ Я, не сумніваючись, можу висловити своє переконання, що ми не повинні розглядати етимологію насамперед як завдання голосової щілини, бо хто вже тепер виходить на етимологію, той може бути певен, що заплутається у дилетантській безцеремонності (свавіллі). (Корінь «АК» в індогерм. – Доктор Шмідт. – Веймер, 1865. – VIII) (нім.). – Ред.

ва просвіти виїхали з такими аргументами, що після фонетики треба би в німецькій мові писати «Miter» (зам[ість] Mütter), «Fi» (зам[ість] Vieh) і т[ак] д[алы] Risum teneatis!¹⁾

Наостанку можна почути й таку нісенітницю, що нам не треба *радикальної* фонетики, яку прийняли серби, бо й вони нині жалують того. Наперед мусимо покликатись на відзив компетентного судді *Срезневського*, котрий назвав сербську правопис «образцовымъ правописаниемъ въ литературѣ славянской», а жалувати того, що в Сербії прийнялась фонетика Караджича могли хіба такі серби (коли такі там можливі), як деякі наші «руськіє галичане», що не можуть «руськіє рекі солляться в адном русском море». Хто знає правопис сербську, а порівняє її з правописю Є. Желехівського, прийнятою анкетною, той впевниться, що се зовсім *консервативна*, а не радикальна правопис, бо не вводить нових букв, а лише усуває злишні, «приладжуючи букви гражданські до звуку народної мови».

Наостанку треба і се сказати, що шкільна власть обов'язана дбати, щоби шкільна правопис не утрудняла науки і тому, вислухавши компетентних людей заводить відповідну правопис у школі; так сталося з німецькою правописю шкільною, так і з польською, хоч в одній і другій літературі загально уживана правопис відмінна від шкільної. Правопис Желехівського прийнялася в народній руській літературі і відповідає її потребам і вимогам школи, а «Русская рада», «Гал[ицко]-русская матица», «Временникъ», «Галицкая Русь» і т[акі] ін[ші], можуть і дальше писати змосковщеною мовою і правописю, та їм не о етимологію ходить! Вони добре тямлять, що москвофільсько-обрусительні експерименти, які роблено по гімназіях в Перемишлі, Золочеві, Львові (нім[ецька] гімназія) і декуди инде, що видавали такі добутки, якими може повеличатися «Академическій кружокъ» з своїми оповіщеннями на університетських таблицях, не будуть можливі по заведенню фонетики. *Inde irae!*²⁾

В грудневім випуску 1892 «Правда» подала ще ось яку замітку п[ід] з[аголовком] «Шкільна правопис». «Ми вже свого часу подали були вістку в «Правді»³⁾ про те, як заходами «Товариства ім. Шевченка» і «Руського товариства педагогічного» ввійшла на порядок денний справа реформи руської правописи шкільної, як міністерство передало петицію дотичну до дальшого урядовання кр[айовій] раді шкільній і як сю справу полагодила анкета руських педагогів і філологів, покликана радою шк[ільною] д[ня] 25 н[ового] ст[илю] мая 1892 р. Ми тоді також згаду-

¹⁾ «Мати», «худоба» (нім.); «Сміх, тай годі!» (лат.). – Ред.

²⁾ «Тому й причина гніву» (лат.). – Ред.

³⁾ Див[ись] «Правда» 1892, вип. XL, с. 363–370. [– Ол. Б.].

вали, як наша львівська колонія погодинська, справу научну і педагогічну повернула на москвофільську агітацію, збираючи на літографовані протестові аркуші тисячі підписів анальфabetів або людей не тямучих в сій справі, або бажаючих явного змосковщення руської мови. Навіть «Галицко-русская матица» пробудилась з свого летаргу, «Русская рада» і «Общество им. Качковского», хоч самі пишуть змосковщеним «язычі-емъ» і не вживають дотеперішньої етимологічної правописи шкільної, називаючи її какографією, приняла на себе ролю оборонців руської мови і тисячилітньої азбуки, котру самі перед тим змінили заведенням, н[а]пр[иклад], такої московської у нас невидальщини як «э». Одначе міністерство просвіти не могло звернути і не звернуло бачности на агітаторські протести людей нетямучих або негаторів руської мови і національности, а признало компетентними голоси руських педагогів і філологів. На основі постанов руської анкети правописної поручило міністерство просвіти рескриптом з 25 н[ового] ст[илю] падолиста 1892 р. галицькій раді шкільній краєвій завести в галицьких школах середних, народних і семінариях учительських правопис фонетичну після постанов анкети, які ми подали свого часу в наведеному вгорі випуску «Правди». Таким способом, з одного боку, міністерство сею постановою улекшило в школах науку руської мови, з другого ж, положило кінець москвофільським експериментам в наших школах. Небавом рада шк[ільна] кр[айова] видасть подрібні постанови про переведенне міністерського рескрипту. З новим роком шкільним (1893) всі вправи письмєнні будуть ученики в згаданих вгорі школах писати фонетичною правописю, а вже в сім році шкільнім (1892) друкуватиметься кілька книжок для шкіл народних і середних новою правописею. Сю зміну правописи витаємо яко поруку успішного і бистрійшого розвитку руської мови і науки і маємо повну надію, щораз вже перестане азбучна боротьба, на котру марновано тільки дорогого часу. Шкільні книжки подадуть також спроможність молодежи навчитися читати церковні книги. При сій нагоді і се згадати мусимо, що в буковинських народних школах вже в сім році шкільнім учать з фонетичного букваря Ом[еляна] Поповича».

Рада шк[ільна] кр[айова] видала відтак в 1893 р. брошурку п[ід] з[аголовком] «Руська правопис» накладом ц[ісарської] к[оролівського] видавництва шкільних книжок (без означеня місця печати і року, ціна 4 кр[ейцера] або 8 гелерів), в котрій подані головні правила нової шкільної правописи, а в додатку взірці відмін імен і дієслів та короткий список слів. Окрім того Рада шк[ільна] кр[айова] розпочала перепечатуване давних шкільних книжок новою правописю. Тоді-то київська українська громада звернулася письмом зложеним Ол[ександром] Кониським до

віце-президента Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]ра М. Бобжинського, щоби при перепечатуванню шкільних книжок новою правописом поправлено також книжку в напрямі живої народної мови. Таке письмо дістав і я від Ол[ександра] Кониського і тоді д[окто]р М. Бобжинський поручив мені¹⁾, щоби я переглядав коректу печатних шкільних книжок і справляв їх щодо мови і складу. Я радо піднявся сеї роботи, котрій був я приневолений присвятити чимало часу, бо тоді (1893/4) печаталося протягом року 13 шкільних книжок ріжного об'єму. В 1892 р. з д[ня] 25. II. Ч. 23. 131 видало міністерство просвіти розпорядок про введене нової одностайної (einheitliche) правописи в школах, а відтак розпорядок до ч. 28971 (1894 et 1893), опісля видали інші міністерства дотичні розпорядки до своїх підвладних урядів. В зв'язи із зміною правописи в школах оставало також введене нової правописи в урядованню українською мовою, а також справа написів на вивісках шкіль та державних урядів. Се було також домаганем народовців, щоби державні та автономічні власти в переписці із сторонами української народности переписувалися нашою мовою і нашим письмом замість латинської азбуки або т[ак] зв[аної] етимології та щоби на урядових будинках були вивіски в нашій мові. Очевидно і се домагане підіймали на глум наші москвофіли і радикали, щоби обнизити вагу і значіне добутків реальної політики народовців і висміювали се начебто народовці осягнули «великі здобутки – руські написи на почтових скриньках!» Тим часом у дійсности полагода сего домаганя народовців мала важне і досягле значіне. Передовсім правительство видало поручення підвласним урядам на подання, вношені українською мовою, відповідати тою ж мовою і т[ак] зв[аною] фонетичною правописом, списувати з українськими сторонами протоколи українською мовою і фонет[ичною] правописом, так само видавати всякі оповістки, вирокі і т[ак] д[алі], а на вивісках на державних будинках (урядах, школах і т[ому] п[одібних]) і над поодинокими бюроми умістити побіч польських написів також українські – фонетичною правописом. З тих часів австрійської влади збереглися такі написи у висшій краєвім, в карнім і цивільнім та в повітових судах, на намісництві, на учительських семінаріях, на українських гімназіях і т[ому] п[одібних]; замітно, що польські заборні власти в часі сучасної війни сі написи і вивіски поусували. Те саме переведено на державних желізницях, на двірцях і стаціях і можна було помічувати вражіне, яке робили сі написи на проїзжих, принагідно через Галичину москалів, котрі на перший погляд бачили, що се не московська губернія а український край²⁾. Нема що й казати, що все те страшно кололо в очи наших москво-

¹⁾ Я війшов у листопаді 1893 р. яко член до ц[ісарсько]к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] на місце померлого д[окто]ра Жигмонта Савчинського. [– Ол. Б.].

²⁾ Українські написи на желізницях також поусували польські заборні власти. [– Ол. Б.].

філів і вони 2 лютого 1892 р. скликали з почину «Русской рады» всенародне віче у Львові та вислали протест проти «заграничної» правописи, з підписами також дітей і неграмотних (котрі підписували сей протест знаком хреста навіть у церковних захристіях!), одначе сей протест, вкритий около 50.000 підписами опинився наостанку в реєстратурі міністерства просвіти. До якого завзятя посувалися москвофіли супроти т[ак] зв[аної] фонетики, може послужити отся подія. Начальник суду повітового у Винниках коло Львова, Константин Павликів¹⁾, син крилошанина, пароха Успенської церкви і бувшого посла, щоби не «осквернитися» списував вироки судові *латинською азбукою* і додавав примітки: «*Expedyt przerisze fonetyka!*»²⁾ Коли раз якось президент кр[айового] суду у Львові д[октор] Бавх, вельми справедливий виконник міністерських розпорядків щодо нашої мови в судовім урядованю, переводив люстрацію пові[тового] суду у Винниках і в актах замітив поступоване судії К. Павликова, зробив йому з того поводу докір: «*Pan Pawlików nie lubi fonetyki!*»³⁾

З того часу, коли урядово рішено питане правописи на домагане українських товариств і на основі рішення заводових знавців української мови, введено також у всіх урядових друках нову правопис, а всі урядові письма висилані до руських сторін були писані українською мовою і новою правописю, навіть начальники урядових властей і сам намісник підписували урядові акти нашим письмом і новою правописю. Так само постував у сій справі краєвий виділ і маршалок⁴⁾.

¹⁾ Був опісля радником окружного суду в Самборі, а під час російської займанщини парадував у Львові в уніформі поліцейного полковника, а перед поворотом австр[ійських] властей виїхав у Росію. [– Ол. Б.]

²⁾ «Експедитор переписе фонетикою» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Пан Павликув не любить фонетики!» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ Замітно, що мимо всего того українські видання, як «Дѣло» з додатком «Библиотека повѣстей», «Зоря», видання товариства «Просвіта» і «Рус[ького] тов[ариства] педагогічного» і інші печатано старою правописю, що викликувало в міродатних кругах і на Придніпрянщині велике зачудоване. – Немиле вражінє в кругах народовців викликало також становище гр[еко] к[атолицьких] ординаріятів в справі правописи. Дня 23 грудня 1892 р. відбулися у Львові довірочні збори «Русской рады», з котрих вислано відпоручників до митрополита д[октора] С. Сембратовича з запитом «*намѣряєтъ ли онъ въ интересѣ Церкви (?) выступити противъ введенія фонетики или какографіи*» (на тих зборах зібрані члени підписали петицію проти фонетики до цісаря). Відпоручники вернули з митрополичої палати з вістю, що єпископат на конференції, відбутій попереднього дня, постановив вислати до міністерства протест (як запевняла «Галицкая Русь») проти введеня фонетики, уложений о[тцем] О. Торонським. Замітно, що о[тець] Торонський був предсідником заг[альних] зборів «Русь[ого] педагогічного товариства», на котрих рішено домагатися від шкільних властей заведеня фонетичної правописи, а на анкеті, скликаній «Радою шк[ільною] кр[айовою]» в сій справі, голосував за фонетикою. «Галицкая Русь» звіщала також, що

З домаганем зміни правописи лучилося також домагане «Товариства ім. Шевченка» надання йому накладу шкільних українських книжок, котрий доси був у руках Ставропігійського інститута. Сею справою перед тим, поки наші послі ввійшли до державної ради, займався з поручення нашої громади народовців посол А. Хамец і вчаси її підготував переговорами з секційним шефом гр[афом] Лятуром. Міністерство просвіти зажадало в сій справі заяви намісника, котрий висловився в користь «Товариства ім. Шевченка». Справа ся мала досягти для «Товариства ім. Шевченка» значіне, бо вже підготовлялася його переміна в наукове товариство на основі статута, виготовленого мною в спілці з проживаючим у 1889–1890 р. у Львові О. Кониським¹⁾, і в порозуміню з київською громадою мало розпочатися видаване «Записок, присвячених науці і письменству». Перший том «Записок» вийшов з редакції голови «Товариства» д[окто]ра Ю. Целевича 1892 р., три слідуючі, по смерті д[окто]ра Целевича, я впорядкував яко заступник (а від мая 1893) яко голова «Товариства». Се видавництво вимагало значнійших засобів грошевих і тому я почав також в міністерстві просвіти понаглювати рішене внесеної до міністерства «Товариством ім. Шевченка» оферти щодо накладу шкільних книжок. Переговори між міністерством і намісництвом у сій справі проволікалися, одначе покінчилися протягом 1892 р. в користь «Товариства ім. Шевченка», так що з 1893 р. розпочала печатня сего товариства печатане «Букваря» й інших книжок для народних шкіл новою правописю. Книжки українські для середних шкіл уже давніше печатано в «Товаристві ім. Шевченка», на котрі давав наклад краєвий фонд з підмог, ухвалюваних на ту ціль щорічно галицьким соймом і тепер видавано їх також новою правописю. Полага оферти «Товариства ім. Шевченка» була одначе рішена так, що товариству передавано з Ради шк[ільної] кр[айової] (зглядно утвореного при нім ц[ісарсько] к[оролівського] «Видавництва шкільних книжок») рукописи до печатаня, з чого «Товариство» вже в перших роках мало річного доходу около 20.000 гульденів, а продаж сих книжок взяло в свої руки ц[ісарсько] к[оролівське] «Видавництво», зглядно ц[ісарсько] к[оролівська] Рада шк[ільна] кр[айова] і тим способом собі обезпечило значну часть доходів, коли тим часом Оссолінеум одержало не только право печатаня, але й продажі польських книжок а тим способом мало далеко більші з того доходи.

в згаданім протесті зазначено, що єпископатови не дано нагоди висказати свій погляд в сій справі, хоч на засіданнях анкети був членом о[тець] О. Торонський яко представник ординаріатів і дуже часто забирав слово. [– Ол. Б.]

¹⁾ Д[окто]р І. Франко перечив у «Kurjer-i Lwowski-м» тому, начеб О. Кониський мав яку участь у виробленю статута «Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка». Тим часом я маю автограф Кониського (початок начерку), котрий я опісля зовсім переробив на основі статутів інших наукових товариств слов'янських. [– Ол. Б.]

Вже п'яти з черги загальні збори «Товариства ім. Шевченка» д[ня] 7 цвітня 1890 р. перевели розправу над начерком зміни статуту в напрямі наукової організації «Товариства» вироблен[ого] мною в порозуміню з О. Кониським відповідно бажанням київської української громади. Одначе тоді не встигли загальні збори полагодити сю справу і поручили новому виділови скликати *ad hoc*¹⁾ нові загальні збори. Начерк нового статута «Наукового товариства ім. Шевченка» ухвалено на шестих загальних зборах 13 н[ового] ст[илю] марця 1892 р.²⁾ і предложено ц[ісарсько] к[оролівському] намісництву, котре прийняло сей статут до відома рескриптом з 16 листопада 1892 р (ч. 89.560) так, що «Товариство ім. Шевченка» могло на основі сего статута провести його перемену в «Наукове товариство ім. Шевченка» (гл[яди] розділ 4, с. 83–86).

Передача печатаня всіх українських шкільних книжок «Н[ауковому] товариству ім. Шевченка» спонукала виділ до розширення приміщення печатні і маґазинів, закупки нових машин, а крім того показала потреба, завести *власну книгарню*. Повелося в правді в маґістраті м. Львова виєднати дозвіл на заснованє власної книгарні, одначе з огляду на значні вклади пороблені для розширення печатні полишено справу «Книгарні» слідуєчому виділови. Розширене підприємства печатні вимагало тепер значних вкладів, а поки можна було досягнути значнійші доходи з печатаня книжок шкільних, треба було подумати про виєднанє підмог з державних і з краєвих фондів для «Наукового товариства ім. Шевченка», щоби воно могло вести і розвинути витичену йому новим статутом наукову діяльність і печатати наукові виданя. В міністерстві просвіти повелося мені небавом виєднати щорічну підмогу на наукові виданя 3000 гульденів (6000 к[орон]), а коли я ввійшов 1894 р. до сойму а відтак і до соймової бюджетової комісії, повелося також з краєвих фондів для «Н[аукового] товариства ім. Ш[евчен]ка» виєднати щорічну підмогу 5000 гульденів. Таким способом вже в самих починах своєї діяльності «Н[аукове] товариство» з печатаня шкільних книжок і підмог державних і соймових орудувало щорічно квотою около 30.000 гульд[енів] (60.000 корон). Правда, що д[окто]р І. Франко сі доходи називав «жебрачими» підмогами, а відтак у звітах «Н[аукового] товариства» промовчувано виєднанє сих придбань, щоби тим оправдувати опозицію проти напряду політики послів-народовців, а після того знов приписувано заслуги сих придбань опозиції, котра нібито своїм поступованєм «виборола» сі придбаня³⁾. Все ж таки сі доходи

¹⁾ Для цього (випадку), для цієї мети (*лат.*). – *Ред.*

²⁾ На сих зборах вибрано мене членом виділу, котрий відтоді вибрав мене 17 марця 1892 р. заступником голови «Товариства ім. Шевченка» (головою вибрано д[окто]ра Юліяна Целевича). [– *Ол. Б.*]

³⁾ Гл[яди] [розділ 34, с. 427]. [– *Ол. Б.*]

«Наук[овому] товариств[у] ім. Шевченко» дали спромогу розпочати наукову діяльність і печатане «Записок» та інших наукових видань.

Про дальший розвиток «Наук[ового] товариства ім. Шевченка» буде мова в дальших розділах сих споминів, у котрих говоритиму також про діяльність інших українських культурно-просвітних товариств і мою в них участь.

38. Діяльність українських товариств і інститутів і моя в них участь. «Руське товариство педагогічне». Академічне товариство «Ватра». Співацьке й музичне товариство «Львівський боян». «Наукове товариство ім. Шевченка». Товариство «Просвіта» й его економічний напрям. Товариство безпеки від огню «Дністер». Змаганя до засновин задаткових і щадничих кас та до визволу з-під впливу чужого капіталу.

Парляментарній роботі в державній раді треба було, особливо в перших починах, присвятити чимало часу, раз задля того, що треба було самому добре зазнайомитися з ріжними справами, а вдруге треба було познакомлювати референтів ріжних справ у міністерствах із нашим національно-політичним положенем, нашими потребами і домаганями та пильнувати їх виконання і полагоди. Тим-то й значну часть року треба було проживати у Відні. Але хоч і звідсіля хоч би письменською роботою в вільних хвилях від парламентарної роботи і перепискою з нашими громадянськими діячами у Львові бралося участь в народно-культурнім розвитку, то хиба з поворотом до Львова в часі безпарляментарнім можна було братися до роботи в народних наших товариствах. Передовсім «Руське товариство педагогічне», наймолодше з народних товариств (засноване в 1881 році), було щойно в самих починах своєї діяльності, матеріяльно вельми слабе, а незначне число членів майже із самих кругів народного учительства (з-поміж учителів середних шкіл та світської інтелігенції інших заводів і з-поміж духовенства належали тільки нечисленні одиниці до него) не приспорувало ему стілько інтелектуальних сил, скілько треба би було для многосторонної роботи на сій у нас майже зовсім не паханій ниві. Вже яко професор учит[ельської] семінарії, в котрій учив я української й німецької мови, географії й історії, а відтак, яко голова «Товариства» з 1892 р., вважав своїм обов'язком пособляти змаганям «Р[уське] п[едагогічне] т[овариств]о» педагогічними й методично-дидактичними розвідками, оповіщуваними у видаваній товариством «Учителю», та відчитами на такі теми на зборах членів. Окрім того в комнатах «Руської бесіди» мав я виклади з української історії для женщин (попри те відбувалися там заходом «Р[уського] т[овариства] пед[агогічного]» відчити з укр[аїнської] літератури, з педагогії, природничих наук і т[ому] п[одібних]).

Українська університетська молодіж зрозуміла тоді також потребу реальної праці й основного наукового підготовлення для будучини, коли доведеться їй опісля заняти різні становища серед українського суспільства. Тим-то коли радикальне «Академічне братство» не хотіло прийняти 19 нових слухачів університету у члени задля того, що вони були народовці, заснувалося нове академічне товариство «Ватра», до котрого окрім сих не прийнятих перейшли також давніші слухачі-народовці з «Акад[емічного] братства». Старші народовці, на спільних сходинах, повитали щиро нове товариство молодежи і в промовах указували на се, щоби акад[емічна] молодіж, дбаючи про висшу освіту, не легковажила своєї національності і національної свідомости та поруч із старшими братами і батьками трудилася і дбала про розвиток і поступ українського народу. При сій нагоді і я заохочував молодіж до витривалої і щирої праці наукової, бо наспіває пора, коли русинам прийдеться користуватися деякими придбаннями. Отже треба було пильнувати, щоби не бракло сил між нами до обсади важних суспільних становищ, особливо ж вказав я на недостачу учительських сил з обсягу української мови і літератури. Ватрани показали справді вже в самих починах, що думають поважно про наукову освіту і устроїли відчити: *Роман Чайківський* про антропоморфізм у народних піснях, і про нову австр[ійську] валюту, *Остан Макарушка* про відносини «Ватри» до суспільства, *Володимир Барвінський* про руське карне право в княжій добі, *Осип Маковей* про вояцькі пісні найновіших часів у Австрії і т[ому] п[одібних]. На жаль після сих гарних починів товариство з відходом головних его діячів на різні становища в прилюднім життю заниділо і занепало.

Живіший рух між львівським українським громадянством розбудило співацьке товариство «*Львівський боян*», засноване перед Шевченковими роковинами в 1891 р., котрого метою мало бути плекане української народної музики, улаштуване вечерниць, піддержка співацьких хорів у краю, що опісля справді зорганізувалися з назвою «Боян» по важніших осередках краю. Хор «Львівського бояна» виступав на Тарасових вечерницях по різних містах краю і будив тим способом національну свідомість у широких верствах народних, а поїздкою на краєву виставу в Празі (1891 р.) і устроєним там концертом здобув признане для української пісні і музики. Бистрий розвиток і успіхи завдячував «Львівський боян» рухливості і практичному змислови свого голови В. Шухевича, а мистецький поступ діригентови проф[есору] Н. Вахнянинови та діригентці Євгенії Барвінській.

«Товариство ім. Шевченка», відбувши останній раз на основі первісного (старого) статута загальні збори 13 березня 1892 р., вступило на

новий шлях розвитку і виявило живішу діяльність, як давнішими роками. Передачею редакції «Зорі» в умілі руки Володимира Левицького (Василя Лукича) причинилося до піднесення літературної її стійкості і поширення на Придніпрянщині, до живішої участі тамошних письменників, а ілюстраціями й фонетичною правописом надало сій часописи також иншого зверхнього вигляду.

Окрім дальшого видавання «Исторіи русской литературы» О. Огоновського, перепечатованої з «Зорі», піднявся д[окто]р Огоновський першого повного видання Шевченкового «Кобзаря» в 4-х томах з критичною вступною розвідкою про жите і твори Шевченка. Майже одногосно вибрано д[окто]ра Ю. Целевича головою «Товариства», хоч він відмагався і промовляв за вибором О. Барвінського. Одначе сей останній виправдовувався тим, що яко голова «Русь[кого] педагогічного товариства» і посол до держ[авної] ради не міг би присвятити стільки часу «Товариству ім. Шевченка», якби сего було потреба з оглядом на се, що воно має вступити на новий шлях наукової праці. На д[окто]ра Ю. Целевича вложили збори обов'язок видання I тому «Записок», підготовленого головно змаганнями придніпрянських письменників, чого він і довершив протягом 1892 року¹⁾.

Найважніша справа, яку полагодили загальні збори, се була зміна устава «Товариства ім. Шевченка», котра довела до его переміни в «Наукове товариство». Переміни такої домагався в порозуміню з иншими придніпрянцями О. Кониський, коли приїхав до Львова зимою 1889 р. і подав свій начерк устава над котрим робили свої замітки д[окто]р Франко і О. Барвінський. «Kurjer Lwowski» подав в ч. 78, 1889 р. тоді незгідну з дійсністю вістку, начеб «Zarys statutu został ułożony przez pp. A. Barwińskiego i Iw. Franka»²⁾. Частина начерку сего устава в первописи О. Кониського збереглась у нашім родиннім архіві. Але сей начерк показався невідповідним ані з оглядом на тодішній австрійський закон про товариства, ані з оглядом на уладжене наукового устрою. Тому О. Барвінський забрався до сего діла і на основі устава й правильника Краківської Академії наук, наукових товариств у Познані і Торуні та сербського «Ученог Друштва» в Білгороді уложив новий начерк устава і правильника для «Наукового товариства ім. Шевченка» в 1890 р. Над сим начерком О. Барвінського перевели розправу загальні збори «Товариства» в 1891 р. і одобрили его з дрібними поправками тодішнього голови

¹⁾ В родинному архіві Барв[інських] є листівка пок[ійного] Костя Панківського, в якій він підчеркує, що всі матеріали до I тому «Записок» зібрані його заходами, що вся редакція цього тому, це його діло, Целевич не приложив зовсім рук до неї. (Примітка написана рукою Б. Барвінського. – *Ред.*)

²⁾ «Начерк (ескіз) написали панове О. Барвінський та І. Франко» (*польськ.*). – *Ред.*

«Товариства» пок[іійного] Даміяна Гладилевича і д[окто]ра В. Дідошака. В такім виді ухвалили сей новий устав і правильник загальні збори 1892 р. і на тій основі воно приняло назву «*Наукове товариство ім. Шевченка*». Новий устав поклав метою «Н[аукового] товариства»: плекати та розвивати науку і мистецтво українською мовою, збирати і зберегати всякі пам'ятки старинности і предмети наукові всеї України-Руси. До сеї мети мали вести: 1) наукові досліди: а) з української і слов'янської філології та з історії українського письменства і мистецтва; б) з історії й археології України-Руси та з наук філософічних, політичних, народно-господарських і правничих; в) з наук математичних, природничих з географією і лікарських, відчити, розправи наукові; 2) з'їзди учених, письменників і митців; 3) видаванє наукових «*Записок*» «Товариства» й інших наукових творів; 4) збиранє матеріалів для музею й бібліотеки; 5) нагороди і підмоги ученим і письменникам; 6) удержуванє власної печатні (тепер має «Товариство» також свою книгарню і переплетню). Відповідно головним царинам науки «Товариство» мало поділитися на три секції: а) філологічну, б) історично-філософічну, в) математично-природничо-лікарську. Для деяких подрібних наукових справ з обсягу кожної секції могла бути вибрана окрема наукова комісія. Засідання секцій мали відбутися щомісячно, загальні збори щорічно. Виділ мав складатися з голови, вибраного заг[альними] зборами і 5 членів (заступника голови, бібліотекаря, секретаря, редактора видань «Товариства» й адміністратора майна) та двох заступників членів. Крім того до виділу мали входити директори 3-х секцій або замість них вибрані секціями референти секційні. Нововибраний виділ покликав на заступника голови О. Барвінського. Загальні збори «Товариства ім. Шевченка» покористувалися нагодою 50-их уродин українського митця-музика Миколи Лисенка і на внесенє проф[есора] В. Шухевича пошанували его заслуги, іменуючи его почесним членом «Товариства». Коли академічна народовецька молодіж в лютні 1868 р. постановила відсвяткувати роковини смерти Шевченка муз[икально] декл[амаційними] вечерницями, О. Барвінський, котрий в 1867 р. познакомився з М. Лисенком, попрохав его написати музику до «Заповіту» Шевченка. Лисенко вволив сему проханю і з того часу не тільки у Львові, але й по інших містах на вечерницях Шевченкових співають «Заповіт» композиції Лисенка або Михайла Вербицького, котрий також з того приводу написав музику до «Заповіту» (в останних роках ще й пок[іійний] Стеценко написав музику до слів Шевченкових). З того часу М. Лисенко став писати музику до різних інших творів Шевченкових, котра прославила серед українського суспільства імена найславнішого поета і найславнішого українського митця-музика. В тім же році 1892 іме-

нувало товариство «Львівський боян» Лисенка почесним членом, а «Руська бесіда» у Львові надала ему се почесне достоїнство в 1891 р.

Ухвала нового уставу і правильника для «Наукового товариства ім. Шевченка» впровадила его на новий шлях розвитку і перемінила его в літературне й наукове огнище всеї України-Руси, а за трийцять літ естования на нових основах виказало воно поважний доробок науковий, про що буде ще мова при иншій нагоді.

Але й сі народини «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові не обійшлися без немилих наклепів. Виділ «Товариства» не приняв з-поміж нових зголошених кандидатів членом Івана Франка задля его неприхильного настрою до змагань народовців і їдких та часто безосновних нападів у «Народі» і в «Kurjeri Lwowski-м», котрого він був помічником. Отже із сего приводу д[окто]р Франко в звіті про загальні збори «Товариства ім. Шевченка» назвав сі збори в «Kurjer-i Lw[owski-м]» «produkcją humorystyczną»¹⁾. В таборі народовців викликало се огірчене, що І. Франко, запрошений до анкети для видання Шевченкових творів, накидувався з безосновними напастями на анкету в «Kurjer-i Lw[owski-м]» і в «Народі», а також представляв там, начебто творцем сторонництва народовців був Павлин Свенціцький (Павло Свій, Стахурський), отже були тої думки, що також «praca ludzi innych partyj nawet na neutralnym gruncie nauki archeologii i etnografii z nimi nie jest możliwa»²⁾, як жалувався І. Франко в «Kurjer-i Lw[owski-м]» та тому здержалися з покликанем его між членів «Товариства».

Товариство «Просвіта», котре відбуло загальні збори 25 березня 1892 р., вступило також на новий ширший шлях розвитку, на основі устава ухваленого попереднього року в Станиславові і стала з того часу *товариством просвітньо-економічним*. Зміна устава в сім напрямі спричинила значне оживлене товариства й его членів і з того часу стали вони засновувати при філіях і читальнях «Просвіти» позичкові і щадничі каси, крамниці, шпихлірі та господарсько-промислові спілки. Зріст товариства, розширене его діяльності, наплив дарів для его бібліотеки звернули бачність его на потребу закупна власного дому, в котрім воно могло б свобідно розміститися, і на сих зборах проявилися живі домагання до здійснення сеї гадки. Розширена й більш живлена діяльність «Просвіти» викликала також гарячі почування для неї на Придніпрянщині, а се виявилося в привітнім письмі, надісланім на збори єї почесними членами з Києва.

Тодішні заг[альні] збори зазначилися вперше тим, що радикальне сторонництво виступило з власною лістою при виборі нового виділу

¹⁾ «Продукція гумористична» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Діяльність людей інших партій, навіть на нейтральному ґрунті науки археології та етнографії, з ними неможлива» (польськ.). – *Ред.*

і намагалося перевести вибір виділу по своїй думці, а щоби потягнути за собою численно зібраних на зборах селян, виступило з різкою критикою проти уступаючого виділу, обчислено[ю] на хвилеве вражінє. Між иншими запитувано, чому в члени «Просвіти» не прийнято І. Франка й М. Павлика. В розправі над річним звітом з діяльності виділу виказали єго члени й инші учасники зборів безосновність докорів радикальних бесідників, а сей останній запит пояснено тим, що виділ «може», а не «мусить» приймати нових членів, а при сім руководиться такою думкою, щоби всі члени забиралися разом до згідної праці, а не виступали ворожо проти товариства. По сих поясненнях прийнято однодушно звіт з діяльності уступаючого виділу і вибрано аклямацією *д[окто]ра Омеляна Огоновського* головою «Просвіти» а *О. Барвінського* єго заступником та іменовано сєго останнього *почесним членом* товариства. Наостанку старенький народолюбець з 1848-их рр. о[тець] *Йосиф Заячківський*, парох з Лопянки в Долиньщині, промовляв, щоби народовці старалися лучити всі щирі руські сили. «Старі потроха переходять до нас, – говорив він, – бо бачать правду по нашій стороні, але з молодшими труднійша справа, поки кров не вишумить». Для прикладу згадав і про І. Франка, котрий, як він висловився, «служить чужим богам, але годилобся спробувати: може подавши єму кусник хліба, удасться єго приєднати для спільної хосенної праці». До сих благородних слів старенького народолюбця годиться примістити, що такі змаганя робила вже перед тим «Просвіта», «Товариство ім. Шевченка» і редакція «Діла», одначе вони поки що оставали безуспішними.

Для доповнення образу діяльності науково-літературних і просвітних товариств народовців, у котрій я брав участь, треба ще згадати і про загальні збори, осьмі з черги від заснованя «Руського товариства педагогічного», що відбулися в Перемишлі 29 серпня 1892 р. в салі «Руської бесіди». Збори відкрив голова «Товариства» *О. Барвінський* довшою промовою, в котрій зазначив, що й на тім полі «судилось нам послідними бути» по словам М. Шашкевича, бо поле вихованя й просвіти нашої молодежи в нас лежало перелогом, так що й тут можна приложити гарну притчу пок[ійного] владики Яхимовича про русина, що довго заспав, висказаної при нагоді національно-політичного пробудженя галицьких русинів у 1848 році.

Нова організація, надана народній школі держ[авним] законом з р[оку] 1869 і краєвими з 1873, звернула бачність також нашої інтелігенції на се поле і так оснувалося 1881 р. «Р[уське] товариство педагогічне» у Львові. Задача єго вельми трудна, бо воно обняло своїм уставом усі школи від початкових аж до найвисших, а до того моральну й матеріяльну підмогу своїх членів. Але ж сили товариства були слабі, а шкільні власти зовсім

не підперали его, хоч би лише морально. Всі справи виховання домашнього і публичного має «Руське товариство педагогічне» піддержувати *на основі матірньої мови* і тим способом стати на основі новітньої педагогії, котра вимагає, щоби *виховання* було *національне*. Сим способом забезпечимо нашу молодіж, розбуджуючи в ній національну свідомість вже серед родинного огнища, перед всякими супротивними хвилями і бурями. Опісля вказав голова, що на жаль наші шкільні обставини ще не зложились так щасливо, щоб уся наша молодіж мала нагоду учитись в школах в рідній мові, а все ж видно і в тім напрямі хоч повільний поступ. Іменно з сим роком шкільним входять в жите три руські школи вправ при учительських семінаріях – (дві школи хлопців в Тернополі і Станиславі і одна для дівчат у Львові), котрі будуть поступенно доповнені на школи 4-клясові. В учительських семінаріях більше зважають на вправу кандидатів і кандидаток в руській мові, хоч утраквізм ще не всюди переведений відповідно потребам нашого шкільництва народного. Годі промовчати і нехтованне руської мови, бо в 1885 усунено з пляну наук шкіл виділових женських у Львові науку руської мови, а на учительські конференції сего року многі ради шкільні окружні не визначили учителям ані одної теми до виробу і дискусії в руській мові. В обидвох сих случаях робило «Товариство педагогічне» відповідні заходи, однак результат сих заходів ще не зовсім відповідає потребам руського шкільництва.

На полі середніх шкіл згадав голова, що окрім руської гімназії у Львові маємо вже 5 кляс руських паралельних в гімназії в *Перемишлі*, котрі будуть імовірно вже в слідуєчім році відділені яко окрімна руська гімназія, скоро лише стане потрібний будинок, а в *Коломиї* повстане нова руська гімназія. (Цісарською постановою з 4-го вересня с[ього] р[оку] *відкрито першу клясу* і вписи до неї розпічнуться 15 вересня). Новий плян науки руської мови і літератури, ухвалений для шкіл середніх з почину ради шк[ільної] кр[айової] руськими заводовцями, дає поруку поважнішого навчання сего предмету в школах, а нові видання руських учебників, що тепер виготовляться, поставлять науку руської мови і літератури відповідно вимогам педагогії і науковим дослідам сего предмету.

Голова товариства вказав також на велику вагу *катедри історії України-Руси* в університеті львівським, котра в недалекій будучині буде відкрита бо вона дасть міцну підвалину національному вихованню нашої молодіжи і охоронить її від фальшивої освіти «современними огнями». Дальше зазначив бесідник, що «Товариство педагогічне» може мати лише посередній вплив <на> виховання руської молодіжи з підмогою літературних видань. Педагогічна література повинна обняти все виховання домашнє і публичнє, почавши від віку передшкільного аж до найвисших

шкіл. Початок зробило вже наше «Товариство» виданнями для дитячого віку, а коли б лише знайшлися потрібні на друге фонди, приступило би товариство і до поважніших видань. «Товариство» заснувало свій орган «Учитель» (тепер видаваний фонетичною правописю) і переняло на власність видавництво «Дзвінок» (видаваний також фонетичною правописю). Велику прислугу для національного виховання положив заснований при «Товаристві педагогічним» «Інститут св[ятого] Миколая» у Львові для учеників і шкіл народних, середних, і семінарій учительських, котрим дуже ревно займався управитель п[ан] К. Панківський. Кр[айовий] сойм давав щорічні підмоги для «Учителя» й «Інститута св. Миколая». Наостанку зазначив голова, що «Руське товариство педагогічне» вважає морально-релігійне виховання молоді підвалиною просвітною, а школу помічницею церкви в морально-релігійнім вихованні молоді. Наклепи ширені часописями неприхильними вихованню руської молоді на народних основах, начебто реформа правописи руської в напрямі фонетичнім мала відчужити і відорвати школу від Церкви, обраховані на несвідомість або легковірність нашого суспільства. «Товариство» в меморіалі на основі реферату заводової анкети, внесенім до шкільних властей в справі реформи правописи шкільної, виразно вимагало, щоби шкільній молоді подано спроможність, добре навчитися читати церковні книги і власти шкільні звернули бачність на се домагання, а правописна анкета, покликана радою шк[ільною] кр[айовою], ухвалила відповідну постанову. «Отже ми стоїмо рішучо, – говорив голова, – не тільки за звязею між школою а церквою, але також бажаємо, щоби та звязь проявлялась діяльною участю руської молоді в церковних богослуженнях, церковним співом, котрий уважаємо важним чинником морально-релігійного виховання молоді. Се наші принципи, оперті на справедливих потребах нашого народу, на основах здорової педагогії і на шкільних законах».

Із звіту дізналися збори, що виділ радив про заснування інститута для руських дівчат у Львові, але рішив здержатися ще з остаточною постановою в сій справі, дізнавшись про реорганізацію дівочого «Інститута Святих сестер Василянок», а крім того виділ займався справою видавництва бібліотеки для шкільної молоді, а щоби ширші круги особливо жіноцтва цікавити наукою, упросив до відчитів з рідної історії і літератури проф[есорів] Барвінського, Коцовського, Грушкевича, Сая і ин[ших], котрі мали також відчити з інших наук. Від проф[есора] Шухевича переняв виділ видавництво часописи для дітей «Дзвінок» і закупив деякі его видання та рішив обі часописи «Дзвінок» і «Учитель» видавати фонетичною правописю.

Годиться дещо подати і з 4-го справоздання з діяльності «Інститута св. Миколая», котрим управляв окрімний комітет під проводом о[тця]

сов[ітника] О. Торонського, а директором того ж був п[ан] К. Паньківський. Комітет дбав про морально-релігійне виховане і товариське пожитє питомців. Домашню науку вели 4 студенти університету і між іншими подавали науку співу і рідної історії. Старші ученики зладжували письменні праці, котрі відчитувано в свобідних хвилях і над ними дискутовано. Сим способом заціплювано любов до рідного слова і до рідної землі. Ученики розширяли шкільні відомости домашньою лектурою під доглядом директора. Устроювано також декляматорсько-музикальні вечерниці і драматичну виставу. Управа дбала також про поліпшенне гігієнічних умов учеників.

На сих зборах О. Барвінський виголосив відчит «Письменні вправи в народній школі» і виложив значінне вправ письменних для науки матерньої мови, вказав спосіб поступовання методичного при вправах письменних а також обговорив поправлюване задач письменних.

Збори вибрали Олександра Барвінського одноголосно головою.

Обнявши провід зборів, подякував за довіріє, звертав однак бачність зборів, що обов'язки посольські вимагають від него мало що не три четвєртини року пробувати поза Львовом. Задля того при найширшій волі і охоті не має він спроможности се зробити для товариства, що бажав би. Тому просив товаришів виділових о щирю підмогу.

Самостійне становище народовців приневолило їх звернути пильнішу бачність на потребу діяльности в реальнім напрямі на народно-господарських царинах нашого житя. Про се написав я п[ід] з[аголовком] «Про упадок нашого хліборобства і способів его подвигнення» ширшу розвідку 1885 р. ч[ислах] 39–42 в «Ділі», котру д[октор] Тянячкевич назвав габілітаційною працею на тій ниві¹⁾, а засноване «Народної торгівлі», за котрим пішли також закладини крамниць по місточках і селах, були важними змаганями в тім напрямі. Василь Нагірний, котрий під час своїх наук у Швейцарії мав нагоду придивитися культурному поступови тамошнього населеня, вложив чимало праці в «Народній торгівлі», а крім того підняв вельми досяглу гадку заснованя «Товариства безпеки від огню», щоби тим способом охоронити майно широких верств народних по містах і селах від частих і страшних огневих шкід. Здійснене сеї гадки, що довела до заснованя товариства безпеки «Дністер», зустрінулося з великими перепонами ц[ісарсько] к[оролівського] намісництва, про що я оповів поперед (гл[яди] стор. 243 і 244). Але хоч я причинився чимало до побореня сих перепон особистими переговорами з тодішнім намісником гр[афом] К. Баденім на просьби В. Нагірного, котрий кілька разів звертався до мене в сій справі, коли я вже був послом, сего не згадано ні

¹⁾ «Спомини», II ч., с. 324. [– Ол. Б.]

при якій нагоді ані в актах «Дністра», ані в ювілейній книзі, виданій з поручення дирекції в 25-літє єго ествованя Володимиром Лукичем Левицьким. Щойно після виданя сеї книжки, коли я її дістав напам'ятку від єї спорудника, звернув я на се єго бачність, не «для слави», а на доказ, як-то у нас звичайно висвідчене комусь «старе добро забувається» і як-то звичайно сі, що тільки шумом і криком пописувалися, приписували собі заслуги, що се і те «вибороли опозицією», хоч зовсім нічим не причинилися до якого-небудь придбаня.

Таким способом вже в 1892 р. д[ня] 29 червня відбулися збори *основників (148) першого українського товариства безпеки від огню «Дністер»* у великій салі «Народного дому» під проводом голови комітету радника суду і члена кр[айового] виділу *Теофиля Бережницького*. (Всіх основників було тоді вже 350). Голова комітету вказав у своїй промові на велику народногосподарську вагу сєго товариства для нашого народу, котрий через часті і звичайно страшні пожежі попадає в убожество й нужду, а се това[риство] причиниться до безпеки майна, а тим самим і до добробиту нашого селянства і міщанства. Зазначив також, що воно має широке поле діяльности в краю, хоч тут кілька інших подібних товариств розвиває свою діяльність, бо число необезпечених ще вельми значне. Збори вибрали почесним предсідником «Дністра» митрополита д[окто]ра С. Сембратовича, радника Т. Бережницького головою надзірної ради. Директорами з-посеред надзірної ради вибрали д[окто]ра Даміяна Савчака і д[окто]ра Степана Федака, завідуючим директором д[окто]ра Антона Горбачевського, а єго заступником Осипа Ярембецького, бувшого урядника віденського «Beamten-Verein d[er] Österr[eichisch] Ungar[ische] Monarchie»¹⁾, котрий перевів справжню організацію «Дністра». Опісля місце О. Ярембецького заняв д[окто]р Ярослав Кулачковський, котрий аж до смерти остав на становищі першого директора «Дністра» і довів єго до значного розвитку і розросту. При товаристві безпеки від огню утворилося відтак «Товариство задаткове і шадниче», котре осягнуло також поважні успіхи. Малі були почини сєго народногосподарського товариства, а коли я деколи покликався на се, що своїми заходами переломив перепони, висувані проти єго заснованя і вказував на велику єго досягність у нашім народногосподарськім розвитку, тоді можна було почути з табору крикливої і бундючної опозиції легковажні оклики: «Е! що там «Дністер»!

Якраз сєго року 1922, коли «Дністер» 23 мая відбуває загальні збори, і вступає в 30-ий рік своєї діяльности, можна впевнитися, скільки хісна приніс він нашим широким верствам народним безпекою їх майна, якою могутньою підоймою став він у нашім народногосподарськім розвитку

¹⁾ «Спілки урядовців Австро-Угорської Монархії» (нім.). – Ред.

і поступі, якою важною підмогою став він у нашій важкій боротьбі о самостійність і самозначене нашого народу. А попри те, всенародне значіне, став «Дністер» також інститутом, котрий вже не соткам, як у перших роках свого єствования, але тисячам людей наших дає певне і независиме від чужих чинників становище і пожиток. Сьогодні вже й ті, що не мали віри в можливість заснованя й єствования нашого власного інститута безпеки народного майна, що спершу легковажили его, бачать, що «Дністер» здобув собі перше місце посеред наших народно-господарських товариств, та й у ширшім світі здобув собі значіне й повагу.

Війшовши до держ[авної] ради, мав я нагоду близше прислухатися і придивити[ся] змаганям інших народів Австр[ійської] держави, котрі на народногосподарських царинах добилися реальною працею значного добробуту і тим способом стали впливовими чинниками також у державній політиці. У нас, на жаль, не доцінювано діяльності в сім напрямі і здавалося якщо ми витворимо значне число світської інтелігенції з підмогою гімназій та університету, тоді можна буде вести независиму, принципіальну політику і ми зможемо стати впливовим і міродатним чинником у краєвих і державних справах та зайняти поважне становище посеред інших культурних народів. Наперечно зріст числа світської інтелігенції, адвокатів, професорів і учителів, судових урядників, ще найбільш независимих у сім стані, дало нам спромогу поширити нашу просвітну роботу й національне освідомлене ширших верств суспільности і з-поміж тих видвинути не одну пригідну силу до народної роботи в спілці з інтелігенцією (деяких купців, промисловців, міщан а навіть селян). Одначе серед сих успіхів таки проявлялися недомоги, бо наша освічена верства складалася майже виключно із споживників, що перейшли т[ак] зв[аний] Brotstudium¹⁾, з людей обмежених на стані побори (плати, пенсії і т[ак] д[алі]), а майже не мала між собою людей уздібнених до витворчости (промисловців, фабрикантів, великих купців і т[ому] п[одібних]). Навіть адвокати і то найздібнійші між ними, котрих у нас звичайно вважали независимими людьми, були приневолені оглядатися, як-то кажуть на задні колеса, бо дрібна селянська клієнтеля не давала значного прибутку, а пан меценас був тоді тільки заможним, коли успів приєднати собі клієнтелю одного-другого більшого дідича, з котрим треба було числитися і з его національно-політичними й суспільними змаганями. Я бачив у ширшім світі, що взірцево й уміло ведене хліборобське господарство, ремесла ріжного рода і промисли, торговля розумно зорганізована творять міцні підвалини до розвитку народного добробуту, що добре ведені щадниці, задаткові товариства для дешевого і легкодоступного кредиту дають спромогу

¹⁾ «Низька ступінь освіти» (нім.). – Ред.

під'єму широких народних верств до добробуту а тим самим і до просвіти, незалежності й національної свідомости. Ще в 1891 році познакомився я ближше з інженером *Михайлом Вишняком*, послом словінським з Цілли, з котрого гімназією австр[ійське] правительство мало стілько клопотів. Від посла Вишняка дізнався, як нечисленний, 3 мільоновий нарід, словінці, розпайований адміністраційними межами на 5 країв, перемішаний в часті з німецьким й італійським населенєм, нарід без висшої заможної верстви (дідичів), котрого освічена верства складаєся з духовенства, учительства, урядництва, в часті з купців, промисловців і ремісників, визволився переогом із залежності від німецького капіталу і став самостійним у своїх національно-політичних і культурних змаганях, чи то при виборах до громадських рад, до сойму і держ[авної] ради, чи на ниві шкільництва і т[ому] п[одібних] Він розповів мені, як словінці з дрібних починів розснували по всіх краях ними заселених цілу сіть задаткових кас і щадниць, в котрих нагромадили вже тоді понад 4 мільони гульденів (на ті часи поважний капітал). Окрім того, зобразив він мені цілу їх фінансову й народногосподарську організацію, дав мені устами, на основі котрих була вона переведена, і також щорічні звіти, з котрих можна було дізнатися про її розвиток і поступ. Всі ті видання вручив я відтак д[октору] К. Левицькому, котрий тоді найбільш займався справами «Просвіти», і радив, щоби се товариство занялося такою роботою. Я сам вже й давнійше, ще під час побуту в Тернополі, старався обзнакомитися із системою Шульце-Деліча і Райфайзена, хоч се не підходило до мого заводу, але робив се, щоби чим-небудь в сім напрямі допомогти і нашим широким верствам суспільним до народно-господарського під'єму і розвитку, до народного добробуту, розбудити в них Духа <підприємности>. З такою метою подав книжочку «*Поміч власна*» Смайльса з доповненнями прикладів з нашого життя, щоби будити в суспільстві духа самостійности (на жаль не стало часу вести дальше се діло, а вельми хосенно було б, коли б ширші круги в нас читали такі твори Смайльса, як про «*Ощадність*», про «*Обов'язок*», про «*Добробит*», про «*Характер*» і інші)¹⁾. За Рапетом, вказував я в книжочці «*Убоге й багате село*», як люди доходять до добробиту, подав «*Літопис суспільної роботи й сили русинів*», щоби таким оглядом звернути бачність на успіхи й на недостачі наших змагань на тих царинах народної роби. Товариство «Просвіта» почало відтак при філіях і читальнях закладати каси, одначе число їх було так незначне, що вони не мали впливу поважнішого на народногосподарське жите наших широких верств і тому опісля вийшла на дневну чергу в нас справа закладання

¹⁾ Сих творів і досі не присвоєно нашому популярному письменству, а ще й нині могло б наше суспільство читати їх з великим хісном. [– Ол. Б.]

кас після системи Райфайзена, о чім пізнійше дещо більше скажу. Окрім того, в останнім десятиліттю ХІХ в., засновано «Краєвий союз кредитовий», а опісля і «Земельний краєвий банк» у Львові і «Щадницю» в Перемишлі.

Потребу такого визволу з-під впливу і залежності від чужого капіталу зрозумів я ще під час побиту в Тернополі, де я був також членом міської ради і наглядно переконався, як руське міщанство, хоч доволі заможне, було при всяких виборах залежне від міської каси і щадниці, котрі були під управою магістрату. Сей досвід старався я також вихіснувати яко посол до державної ради, а відтак і кр[айовому] сойму, щоби низші верстви суспільні розумною народногосподарською політикою довести до самостійности й незалежності.

39. Діяльність політичного товариства «Народна рада». Народна програма народовців. Національно-політичне освідомлюване ширших верств народних і суспільно-політичні баламутства. «Підгірська рада» в Стрию, віче в Станиславі. Діяльність народовців у Перемишлі. Співацькі вечорниці по краю. Філії «Просвіти».

Від пам'ятного проголошення заяви п[осла] Романчука в соймі 1890 р., а після того й вибору нових послів до держ[авної] ради проявилася також живіша діяльність поміж народовцями на політичному полі. Вже в 1848 р. виступила з відродженням Галицької Русі «Головна руська рада» із заявою окремішности й самостійности українсько-руського народу від польського і московського і після того засновано «Галицько-руську матицю», збудовано «Народний дім», засновано «Руську бесіду» з «Народним театром» та й старинний «Ставропигійський інститут» відродився з довшого застою. Одначе об'єдинительні змагання, защеПЛені Погодином, ще спершу проявлялися в виді т[ак] зв[аної] «обрядовщини», «общелітературного язика», а відтак від проголошення об'єдинительного маніфесту в «Слові» 1866 р. прибрали виразний політичний напрям, кермований заснованою в 1870 р. «Руською радою», роз'єдинили наше суспільство на два супротивні табори. Коли переважна частина старшого покоління почала, з підмогою згаданих інститутів, переводити об'єдинительний напрям, молоде покоління з частиною старших, що остали вірними Маркіянівій ідеї і заяв «Головної руської ради», прийнявши назву «народовців», гуртувалося коло «Руської бесіди», та коли се товариство задля его народного напрямку, виявлюваного в «Народнім театрі», викинено з «Народного дому», були народовці приневолені подумати про власні свої організації й товариства. Після переведення просвітньої й літературно-наукової організації в «Просвіті» й «Товаристві ім. Шевченка» основано «Народну раду»

в 1885 р., котра в напрямі заяви «Головної руської ради» уложила ширші підвалини до національно-політичної роботи, а при тім звернула також бачність на потребу подвигнення міщанства і селянства на народногосподарських царинах, хоч уже й Володимир Барвінський в «Правді» 1877 р. в ч. 3–5 в статі «Слівце до опізнання» подав доволі виразні указки для програмової роботи народовців (гл[яди] гл. 15, стор. 204 і сл[ідує]). Під прапором «Народної ради» вступили отже народовці на ниву національно-політичної й суспільної діяльності, а коли мимо того Євген Левицький писав у «Народі» (1890) про «безпрограмовість народовців», то можна було хиба в сім добачувати політичну непослідовність народовців, що після процесу Ольги Грабар в 1882 і рішучих статей В. Барвінського в «Ділі» п[ід] з[аголовком] «По процесі» (на жаль не докінчених з причин попереду вже вказаних) та після засновин власного політичного товариства «Народна рада» народовці в ряди-годи вдавалися в компроміси з москвофілами при виборах і інших нагодах. Заява п[осла] Романчука в соймі 25 листопада 1890 р. мала метою рішучого розриву в національно-політичній діяльності з тою непослідовністю і сю заяву вважав увесь наш загальна програмовою і тому назвав її «Програмою», хоч у сій заяві були тільки коротко і ядрено зазначені головні підвалини нашого національно-політичного і суспільного становища. На тих головних підвалинах треба отже було здвигнути ширшу будівлю народно-політичної, господарської й суспільної програми і за се прийнялася «Народна рада», а головно тодішній єї секретар д[окто]р Кость Левицький. Дня 24 березня 1892 р. зібралися у Львові на поклик «Народної ради» мужі довір'я сего товариства з усіх сторін краю, а крім відпоручників з духовної і світської інтелігенції, селян і міщан явилися також послы соймові і державної ради. Головним предметом нарад була справа поновного *перегляду народної програми* і, так сказати б, єї *кодифікація* на основі реферату д[окто]ра К. Левицького та спосіб переведення єї в житю. Добутком сих нарад була «Народна програма», котру оповіщено відтак у часописях, а для більшого єї поширення посеред нашого суспільства видано її також окремою книжечкою. (Гл[яди] «Діло», 1892, ч. 111; «Правда», 1892, с. 344–348)¹⁾. (Повна основа «Народної програми» подана на кінці зошити і вйде яко додаток).

В наведеній програмі були вказані не тільки основи і підвалини, на котрих маємо розвивати наше народне жите, якими способами добиватися народно-політичної рівноправности, як двигати нарід із занепаду до господарського добробиту і незалежности, але й також було виразно зазначено, що *згода і спільне діланє* можуть наступити тільки з тими, котрі

¹⁾ В додатку до «Споминів» подаю сю «Народну програму», нині не легко доступну для ширших кругів. [– Ол. Б.]

своєю діяльністю не будуть виступати проти інтересів руської справи. Се було очевидно в першій мірі звернене проти москвофілів, а відтак і проти тих, що поширюванем мрачного космополітизму ослаблювали національну свідомість і почуте, а тим самим промоцували шлях до винародовлюваня малосвідомих ще верств суспільних.

Окрім тих головних основ і підвалин, на котрих мала опиратися наша народна робота, були також подані способи переведеня народної програми в житю народнім у просвітних, економічних і політичних справах.

В дусі і напрямі сеї програми почали народовці розвивати політично-національну діяльність посеред широких верств суспільства, щоби тим способом будити національну свідомість і освіту. Відрадною проявою в тім напрямі були загальні збори політичного товариства «Підгірська рада» в Стрию в червні 1892 р., котрого голова д[окто]р Євген Олесницький пояснював потребу береження горожанських прав, важнійші закони і розпорядки, способи організації самопомочи господарської і заради перед усякими кривдами і визиском.

Ще виразнійше проявився напрям політичної діяльності народовців на народнім вічу в Станиславові, скликаним тамошнім комітетом русинів-народовців 4 липня 1892 р., на котрім явилося около тисяч учасників, між тими около 80 священників. Після вступної промови посла-селянина Гурика, д[окто]р *Кость Левицький* пояснив «Народну програму» ухвалєну зборами мужів довір'я «Народної ради» з 24 березня 1892 р. Над рефератом сим бажав промовляти М. Павлик, але що збори ухвалили розправу над «Народною програмою» перевести по скінченю інших рефератів, визначених на се віче, М. Павлик опісля не домагався уже уділеня ему голосу. Д[окто]р *Олесницький* реферував про економічні справи і обговорив потреби зміни судового, адміністраційного і скарбового законодавства та економічної організації народу. *В. Нагірний* промовляв відтак про лад, який повинен бути у взірцевій громаді. *Редактор І. Белей* предложив домаганя русинів під тодішню хвилю в просвітньо-шкільних і політичних справах. Посол Гурик промовляв про потребу зміни виборчої ординації і домаганє прямих виборів з тайним голосованем з курії сільських громад, а наостанку судія *Клим Волянський* говорив про справу поділу ґрунтів і заявився за необмежуванем поділу. Коли вичерпано всі заповіджені на вічу реферати, відбулася розправа над ними і зголошувано внесеня учасників віча. Загальний хід віча був вельми поважний і предметовий, бо порушено в рефератах дійсно важні і живі питання, котрі відносилися до реальних потреб і домагань нашого суспільства. Виступив, правда, москвофільський селянин, Михайло Петрів з Підмихайля в Калуціні, з наріканнями на «нову еру» і на ревізії переведені з нагоди полонництва

деяких селян на православно-цареславні торжества на Волині, одначе посол Гурик дав йому належну відправу. Многочисленний з'їзд сей вічевий закінчився вечерницями в пам'ять Т. Шевченка при участі «Львівського бояна».

Живий рух національний поміж народовцями захоплював щораз ширші круги, а народовці самостійною діяльністю здобували собі в краю щораз нові становища. Перемишль, положений на західних межах українських областей, попав був яко головна твердиня москвофільства в застою й закостенілу мертвечину. Коли ж з проголошенням заяви з 25 листопада 1890 р. народовці відчули потребу самостійної народної роботи, почало і в Перемишлі проявлятися щиронародне житє. «Руська бесіда», «Бурса для учеників середних шкіл», «Дівочий інститут» заснований для виховання й образования женської молодези, перейшли задля закостенілости тамошних москвофілів у руки народовців і на всіх тих царинах почалася жива робота. Окрім того основано там товариство «Перемиський баян», котре рідною піснею будило національну свідомість у спольщенім місті старинної Руси.

Для розбудження народного житя в краю і поширення в ширших кругах української пісні, устроїв у літних місяцях «Львівський боян» під проводом композитора Остапа Нижанківського прогулку в Західну Галичину і на Шлезк, а під проводом богословів Миколи Герасимовича й Петра Нижанківського в Східну Галичину. Перша співацька дружина устроїла вечерниці в Дрогобичі, Самборі, Устриках, Іваничі, Сяноці, Романові, Жегестові і Криниці (отже захопила лемківську область) а східна дружина в Любіні, Золочеві, Бродах, Тернополі, Сокалі, Жовкві і Рогатині. Всюди здобула собі тоді українська пісня серця і прихильність не тільки українського суспільства, але й чимало поляків бувало на вечерницях, любуючися нашою піснею, дарма що загорільці-редактори «Gazety Narodow-oj» і «Dziennika Polsk-ogo» покликували свою суспільність, щоби обминали українські концерти, хоч звичайно так чваняється висшою культурою!

За прикладом «Львівського бояна» пустилася літом 1892 р. також академічна молодіж під проводом М. Сіяка по селах на Лисятичі, Синевідсько Нижне, Струтин Вишний, Перегинсько, Пороги, Саджаву, Угринів, Залукву, Галич, Медведівці, Звиняч, Угринь, Скалу, Кудринці, Кіцмань і Карлів (отже із Стрийського підгір'я, через Долинське і Станиславівське на Південне Поділле аж по Буковину) і всюди устроювала співні вечерниці з деклямаціями і популярними відчитами по читальнях.

В Каменці Струмиловій при участі О. Барвінського, відпоручника головного виділу товариства «Просвіта» засновано філію того ж товариства, а при сій нагоді О. Барвінський у свій промові вказав на се, що в 1893 р.

припадають 50-ті роковини смерти першого просвітника Галицької України, Маркіяна Шашкевича, котрого тлінні останки спочивають у чужім гробі. Підняв отже гадку, щоби сі сумні роковини звеличити переносом покійника до власного гробу і здвигнути на нім пам'ятник. Ся гадка дала привід до перенесеня мощий М. Шашкевича до Львова на Личаківське кладовище до гробниці, в котрій опісля спочила вдова поета Юлія Шашкевичева і его син Володимир, а переносини мощий М. Шашкевича стали в 1893 р. величавою всенародною маніфестацією, якої доси Львів не бачив, під проводом митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича. В тім же році (1892) засновано 12-ту з черги філію «Просвіти» в Стрию, що чимало причинилося до розбудження і національного освідомлення Стрийського підгір'я, де головним діячем став д[окто]р Євген Олесницький, котрий перевів там просвітну, господарську й політичну організацію.

Із сего огляду діяльності народно-просвітних, народногосподарських і народно-політичних товариств і організацій народовців можна впевнитися, що загал наш після проголошення самостійного й окремішнього становища сторонництва народовців оживився, розрухався і забрався до живої народної роботи на різних царинах нашого житя і що рух сей видав доволі поважні добутки. Дійшов отже наш загал до свідомости і розуміння, що власними силами треба змагати до під'ему народу із занепаду, дбати про его розвиток і поступ і в тій цілі вихісновувати орудники, які може дати чи то край, чи держава, чи правительство і що послы, чи то соймові, чи держ[авної] ради можуть тільки помагати до роздобуваня тих орудників потребних народови, але що вони повинні мати опору в широких народних верствах.

40. Діяльність послів-народовців у державній раді на весняній сесії 1892 р. Молодочехи під прапором чеського держ[авного] права виступають з найострійшою опозицією. Трудне становище руських послів-народовців. Тяжка недуга п[осла] Романчука і его відсутність у Відні під час весняної і літньої сесії. Промова п[осла] Барвінського в справі стабілізації окружних інспекторів шкільних. Промова п[осла] Телішевського про податкову реформу. Реформа австрійської валюти. Промова п[осла] Телішевського. Посол д[окто]р Вашатий про galizische Russen. Заява п[осла] Барвінського в сій справі. Голоси дневників. Заходи «Руського клубу» в народ[них] справах.

Після зачиненя кр[айових] соймів (гл[яди] гл. 36, стор. 440 і сліду-ючі) зібралася державна рада на весняну сесію, котра мала уладити внутрішні відносини Австрійської держави, щоби тим способом зміцнити єї

становище і голос у заграничній політиці. Міністерство гр[афа] Таффе внесло до держ[авної] ради важні начерки законів переважно народно-господарського значіння, відповідно поглядам висловленим у престольній речі з 1891 р. Тим способом намагалось правительство повести роботу в держ[авній] раді шляхами народногосподарської діяльності, щоби обминути національно-політичну боротьбу сторонництв. Одначе при всіх тих змаганях не повелось таки правительству втихомирити національно-політичні спори, бо й при народногосподарських пропозиціях виринали національні домагання, які часто в'язалися з умовинами народногосподарських потреб, або впливали зовсім природно з різнородного національного складу і окремих потреб поодиноких країв Австрійської держави. І в новій сесії держ[авної] ради висунувся на передове місце німецько-чеський спір, що дожидав полагоди і ненастанно ятрився. Молодочехи, котрі після розбиття т[ак] зв[аних] віденських пунктацій (договір між старочеськими та фєвдальними і німецько-ліберальними представниками переведеного в 1890 р. при участі міністерства гр[афа] Таффого) і після провалу старочеських кандидатів при виборах 1891 р., вийшли в поважнім числі до посольської палати, підняли наново сей спір, щоби в широким народних верствах зміцнити здобуте становище. Одначе мимо розбиття віденських пунктацій намагався гр[аф] Таффе вдоволити домаганням німецької лівиці, покликав до коронної ради яко німецького «міністра-земляка» гр[афа] Кінбург'а і, перехиляючись більше на бік німців, думав навіть з нарушенем прав чеського сойму виконати деякі постанови віден[ських] пунктацій, а іменно бажав перевести розмежене округів судових після етнографічних границь у користь німців. Чехи зірвались до опозиції, бо обстоювали неподільність краю. Приживкою до різкого наступу на правительство в держ[авній] раді, було молодочеське віче устроєне в Слянин (Шлян) 24 цвітня 1892 р. Міністерство судівництва стояло дальше при постановах віденських пунктацій і змагало до розмеження судових округів на основі національного заселення (німці думали тим відмеженем своїх областей обезпечитися перед винародовленем, коли тим часом чехи обстоювали неподільність краю), і видало розпорядок про засноване повітового суду у Векельсдорфі (в Чехах). Чеські послы добачили в сім розпорядку нарушене обсягу діланя кр[айового] сойму. Міністерство, правда, внесло було до чеського сойму предлогу, щоби сойм виявив свою думку в сій справі, одначе не виждало відповіді сойму перед виданем свого рішення. На вічу в Слянїм виступив яко головний речник д[октор] Едвард Греґр проти розмеження судових округів в різкій промові, заповів завзяту боротьбу з німцями і найострійшу опозицію в соймі і державній раді, домагаючись з'єдинення всіх слов'янських народів, а хоч ще так

недавно перед тим висловлював погляд, що *чеське державне право* не стоїть навіть люльки тютюну, видвигнув прапор чеського державного права яко ціль змагань чеського народу. Окрім того заявив, що чехи не спічнуть доки не зложать віденських пунктацій у домовину і доки не вложать на голову чеського короля корону св[ятого] <Вацлава>. «Наша мета, – закінчив д[окто]р Греґр, – здійснити державне чеське право¹¹⁶, а шляхом до осягнення сего є найострійша опозиція».

Зараз із почином весняної сесії держ[авної] ради розпочали молодечехи сю боротьбу 4 і 5-го мая 1892 р. і хватилися найострійшого способу та виступили з внесенем, щоби міністра судівництва, гр[афа] Шенборна, поставити в стан обжалованя. Се внесене крім молодочехів підписало кількох хорватів (разом 41 послів, отже лише оден понад вимагане число підписів). Се внесене викликало в посольській палаті вельми завзяту дводневу розправу, котра оберталася около німецько-чеської угоди (т[ак] зв[аних] віденських пунктацій). Міністер судівництва заявив, що поступав у сій справі згідно з цілим правительством, покликувався на давніші ухвали чеського сойму і доказував, що він був управнений розпорядити засноване суду у Векельсдорфі, хоч відповідь тогорічного сойму на запит правительства в сій справі не наспіла. Становище міністра судівництва і всего правительства не вдоволило ані чехів, ані не заспокоїло німецької лівиці. Навіть старочеський посол д[окто]р Цукер (проф[есор] правничого віділу на чеськім університеті) станув по стороні молодочеських послів, а німецькі ліберали були також невдоволені, бо думали, що правительство в розмежуваню чесько-німецьких областей не спиниться в половині дороги, але утворить відтак повітові суди в Трутнові (Trautenau) і в Слянім, як з початком весняної сесії в клубі німецької лівиці обіцяв німецький міністер-земляк гр[аф] Кінбург. Внесене молодочеських послів перепало зараз при першім читаню в пос[ольській] палаті (за ним голосували тільки підписані на нім послі), але воно кинуло ярке світло на заострені німецько-чеські відносини. Небавом після того зложили чеські представники в комісії при висшім кр[айовім] суді в Празі для розмежуваня областей свої мандати, а старочеський провідник д[окто]р Ріґер, завізваний, щоби заіменував нових відпоручників на місце уступивших, оповістив вельми цікаву заяву. Д[окто]р Ріґер запротестував проти такого розуміня віденських пунктацій, щоби розмежуване мало творити замкнені німецькі області і тим виключило в них чеську мову із школи й уряду. Так само вважав він суперечностю, щоби така організація мала бути переведена адміністративною дорогою проти волі чеського народу і проти більшости чеського сойму, бо таким областним розмеженем нарушено би державно-правну єдність чех. Д[окто]р Ріґер зазначив при тім, що тепер уже не

може промовляти іменем усього чеського народу і остерегав перед таким поступованем, котре може викликати ще більше роз'ярене між обома народами в Чехах і радив відрочити цілу справу угодову. Сею заявою відсунувся бувший провідник чеського народу від піднятої ним угоди.

Після тих завзятих розправ, викликаних наглим внесенем молодочехів, приступила посольська палата до справ поставлених на денній черзі. Посли-народовці мали тепер трудне становище, бо посол Романчук задля тяжкої недуги не міг прибути до Відня і брати участі в дальшій парламентарній діяльності. Провід у «Руськім клубі» парламентарнім перейшов тепер у руки о[тця] Мандичевського, котрий також не все пробував у Відні, а тим способом головна робота спала <на> п[ослів] Барвінського, Підляшецького і Телішевського.

На денній черзі поставлено справу стабілізації окружних інспекторів для народних шкіл у Галичині, а реферат сеї справи обняв радник Двора посол д[октор] Бер на основі начерку закона гр[афа] Пінінського дня 6 н[ового] ст[илю] мая. В розправі над сим предметом промовляв п[осла] *Барвінський* і поставив ось які вимоги до міністерства просвіти: щоби іменувало інспекторів лише в дорозі конкурсу, а іменно досвідних педагогів, що мають відповідну кваліфікацію наукову і добре ознайомлені з потребами народного шкільництва; щоби інспектори були визволені з-під впливу змінної політичної системи; щоби іменовано людей свобідних від національної і конфесійної загорілости; щоби для Східної Галичини іменовано інспекторами передовсім учителів-русинів і взагалі таких, що зовсім добре знають руську мову. Закон сей мав вийти в жите з 1 січня 1893 р. Сподіваємося отже, що рада шк[ільна] кр[айова] предкладаючи міністерству просвіти кандидатів на сталі посади інспекторські, поправить ті хиби, які були заподіяні давнішими роками на тім полі і вибиратиме педагогів, котрим лежав би на серці розвиток шкіл і поступ просвіти між народом, котрі не обмежали б прав руської мови в народних школах, на конференціях окружних, тямлячи сю давно признану правду педагогічну, що просвіта найлекше і найтриваліше розповсюджується в матерній мові. Нехай отже власти шкільні, переводячи сей закон дбають, щоби школа народна була у нас дійсно святинею науки і просвіти, а не ареною загонистих загорільців і фанатиків. Народна школа, се також одно з болючих місць польсько-руського питання національного; отже власти шкільні повинні при нагоді перемін інспекторів подбати щоби і звідсіля усунути сю болячку, яка спиняє мирне уладжене відносин польсько-руських в Галичині, а сим зроблять велику прислугу не тільки обом народам і краєви, але цілій державі¹⁾.

¹⁾ Повна основа сеї промови із стенографічного протоколу подана тут у додатку. [- Ол. Б.].

На черзі поставлено відтак дві вельми важні справи в державній раді, іменно реформу податкову і реформу валюти. Начерк нового закона податкового вніс міністер Штайнбах в половині лютня 1892 р., а дня 3 н[ового] ст[илію] мая відбулось перше его читанє і звичайна при тім загальна розправа, в котрій забрав голос між иншими п[осол] Телішевський. Наміреною реформою податковою дотеперішній податок заробковий не тільки не буде підвисшений, але зменшиться, як і всі инші роди податків приходових (грунтовий, домовий) а то наслідком заведеня небувалого досі в австрійській податковій системі особисто-доходового податку. В проекті правління отже зазначається перехід з теперішньої системи податків приходових до скомбінованої системи податків приходових і податку особисто-доходового, а тим способом і можливість переходу до особисто-доходового податку яко одинокого в державі. Бесідник зазначив отже, що «Руський клюб» відноситься прихильно до сеї реформи, в котрій пробивається змаганє поправи нашої системи податкової, як і взагалі ні оден з бесідників в палаті не виступив проти тої реформи податкової. Так само прихильно повитав п[осол] Телішевський постанову § 271 того проекту, після котрого в користь країв призначається 20% з доходу, який принесе особистодоходовий податок в дотичнім краю. Сим подає новий закон змогу автономічній господарці визволитись з дотеперішньої системи накладаня додатків до податків. Згадавши про намірену в начерку пощаду і пільгу слабших живел і про постанови щодо звільнень податкових, висказав п[осол] Телішевський потребу, щоби підприємства податкові, котрі річно не досягають певного означеного приходу і при котрих основний капітал не перевищає певної суми, були вільні від податку, як се заведено пруським законом. Тоді дійсно була б пільга для економічно слабших. Також вимагав бесідник, щоби комісії повітові для контингентування податку заробкового складались лише з вільно вибраних членів (а не в половині іменованих, як хоче начерк), бо тоді доперва інтереси бідних податників будуть обережені. Тарифа податкова, по думці бесідника, повинна бути поединча, а не така складна, що може дати повід до надужитя всякого. Щодо особисто доходового податку, замітив п[осол] Телішевський, що вимір сего податку і степенованє поодиноких позицій замало від себе відстають на найнизших ступнях. Про инші справи застеріг собі бесідник голос в комісії податковій і при подрібній дебаті.

Дня 14 н[ового] ст[илію] мая 1892 р. вніс міністер Штайнбах начерк закона про реформу валюти, що змагав до заведеня золотої валюти. Після того міністер в поодиноких клюбах подавав поясненя в сій справі, висказуючи при тім довірочно деякі обставини, які споводовують сю реформу. Дня 17 н[ового] ст[илію] зібрались послы з Галичини (на се зібране запро-

шено і послів руських), а міністер скарбу в тригодинній майже бесіді пояснював цілу справу, і відповідав на задавані йому питання. Рівночасно займався реформою валюти також угорський сойм і оба правління бажали щоби сей закон був конечно у весняній сесії ухвалений.

Начерк реформи валюти внесений міністром Штайнбахом станув на першому місці парламентарної роботи в літній сесії і звернув на себе повну увагу не тільки парламенту (рівночасно й угорського), але й усеї суспільности в обидвох половинах Австрійсько-Угорської держави. Та поки сей начерк обговорено у валютівій комісії, обрадувала державна рада над деякими дрібнішими справами, між котрими дві доторкуються нашого селянства і міщанства, а іменно: внесенє п[осла] Діпавлі про *відписуванє ґрунтового податку задля шкід елементарних* і правительственний начерк про *управильненє будовельного промислу*. В розправі над сим внесенєм промовляв дня 31 н[ового] ст[илю] мая п[осол] *Телішевський*, виказуючи хиби закона, виданого в сій справі 1888 р., а також невідповідне виконуванє того закона. Податники не можуть звичайно осягнути того, що їм признає закон: бо се залежить від доброї волі податкового інспектора. Інтерес держави вимагає щоби підпомогти рільників, а внесенє п[осла] Діпавлі, вважає бесідник, першим до того почином. Про тодішне положенє в держ[авній] раді писав я моїй дружині 29 червня ось що: "Як довго потриває сесія, годі ще напевно сказати, однак думаю, що не може протягнутися аж до серпня. Дня 7 або 8-го липня розпічнеться мабуть валютова розправа в палаті. Коли б навіть два тижні потривала, то повинно би все скінчитися коло 20-го або 22-го липня. Але така комбінація лише при нормальних обставинах має певність. Хто знає, що будуть робити чехи, антисеміти і клерикали, котрі всі проти реформи валюти. Вчорашнє засіданє було мов би присмаком того, чого можна сподіватися при валюті. Ціле засіданє було простою галабурдою, так що ні одного §-у *Vaugewerbe*¹⁾ не скінчено. Все ж таки думаю, що десь би хоч на два тижні (як не буде можна на довше) треба буде виїхати, але о тім ще тепер не можна рішати. Початок валютівій розправи коло 10–12 липня також, коли можна кінця сподіватися».

Внесенє відіслано до податкової комісії, а в червні і з початком липня палата послів вела розправу над сим начерком закона, котрий правління безуспішно силкувалось від десятка літ перевести в раді державній. І сим разом сей начерк найшов багато противників. На засіданню д[ня] 10 н[ового] ст[илю] червня промовляв іменем «Руського клубу» п[осол] *Телішевський* і виказував, що закон після сего начерку мусів би пошкодити будівництву, бо звертає бачність лише на краї високо розвиті і бажает

¹⁾ «Жодного параграфу у будівничо-ремісничому промислі» (нім.). – Ред.

вивиспити будівничих майстрів на некористь і шкоду інших галузей промислу будівельного. Будівничий може обминути інших концесіонованих промисловців і виконувати своїм персоналом помічним всі роботи, які входять в обсяг того промислу. Такої необмеженої свободи промислової для будівничих, а на провінції також для мулярських майстрів не можна ніяк виправдати. Відтак вказав, що від мулярів у Галичині годі вимагати такого теоретичного приспособлення, як подає начерк закона. Сей начерк мірить всі краї коронні однаковою мірою і не узглядняє обставини поодиноких країв коронних. Що добре для Відня, не мусить конче бути добре для Галичини, де хиба в Кракові і у Львові можна би приложити міру сего закона. Іменно будовельний промисл на селі, де єго виконують самі селяни яко побічну галузь господарства, буде неможливий наслідком сего закону. Бесідник вимагає тому, щоби обмежити сей закон на місцевости з населенем більш 10.000 душ.

В подрібній розправі над § 22 сего закона, поставив гр[аф] *Пінінський*, відповідно домаганням п[осла] д[окто]ра *Плажка* в загальній розправі поправку, яко додатковий § 23 такого змісту: «Постанови сего закона не відносяться до будовельних робіт, котрі сільська людність яко побічне занятє виконує при звичайних мешканях і господарських будівлях без промислового персоналу помічного, оскільки для дотичної будови після ествующих постанов будовельних не вимагається покликання управителя будівлі. Коли б був сумнів, чи в данім случаю розходитьсь о таку будівлю, чи о промислову, має рішати політична власть краєва в порозумінню з краєвим виділом». Внесене се приняла палата і тим забезпечила при ухваленю цілого закона окремі потреби нашого селянства відповідно вимогам п[осла] *Телішевського*.

Дня 11 н[ового] ст[илю] липня почалася в посольській палаті загальна розправа валютова. П[осол] *Телішевський*, яко речник «Руського клубу», заявився рішучо проти паперової господарки грошевої і висказав, що на основі *теперішних* монетарних відносин *неможливо* розвивати наші економічні справи і поправити їх в будучині, бо кожного дня можемо побоюватись, що наші економічні здобутки попливуть з водою. Яко монометаліст, а радше прихильник валюти опертої на золоті, котра нині релятивно єсть найбільш постійною мірою вартости, не був би поки що за чистою валютою золотою, бо тепер ще не можна би підняти виплат готівкою, а бажав би, щоби тепер заведено золото до нашої системи валютової. Яко виплату готівкою, вважав бесідник, не стягнене нот державних, а видаване золота за курсуючі банкноти. П[осол] *Телішевський* зазначив дальше, що вважає валютувий начерк правління яко перший почин до управильнення відносин монетарних і валютних і тому бажає, щоби перший

артикул першого закону так змінити, що поки що має бути лише числене після золота, а введенє золота, виплату готівкою лишити на пізнійше, поки придбаємо золото. Бесідник годиться на реляцію (себто відношенне між теперішнім гульденом паперовим а будучим золотом), прийняту в проєкті на основі пересічного висліду і заявляє, що управильнене валюти не повинно нарушити рівноваги бюджетової, бо він не міг би згодитися на те, щоби кошта потрібні до переведення реформи валютової покрито введенєм нових посередних податків або підвисшенєм ествующих доходових податків. Підвисшене посередних податків мусіло би вразити найбіднійше населене, а сам міністер скарбу признав у бюджетовій розправі 1891 р., що з доходовими податками дійшли ми до найкрайнійшої границі спромоги. Бесідник вимагає також, щоби була дана законна порука, що угорське правліне не приневолить нас своїми заходами до виплат готівкою в хвилі, коли у нас не буде ще до того спромоги. На ті виводи п[осла] Телішевського заявив міністер скарбу, що думає придбати потрібні фонди з конверзії деяких родів державного довгу і з підвиснення цукрового податку.

Під час розправи у валютовій комісії склалася несподівана пригода знаменна для парламентарних австрійських обставин, котра опісля освітила ціле положене політичне. Коли в комісії поставлено на чергу V-ий закон про позичку на закупно золота, члени комісії з клубу німецької лівиці вийшли без усякої заяви і тим здекомплетували комісію. Опісля прояснилось, що приводом сеї абстиненції вважає німецька лівиця: засто[й] в діяльності чеської комісії для розмежування судових повітів, іменоване словінського гофрата Аврама персональним референтом в міністерстві судівництва, іменоване деяких судових урядників у Мораві і Каринтії, розпорядки щодо переписки властей з словінськими сторонами в Південній Стирії і т[аке] ин[ше]. Хоча німецька лівиця була згори вже рішучо прихильна валютній реформі, однак сю важну для правління хвилю бажала вихіснувати на свою користь і натиснути на правліне, щоби воно, як виражались німецько-ліберальні часописи, дало *поруку безпеки національно-німецьких займищ*. Як німецькі ліберали розуміють національно-німецькі займища, се найкраще пояснив п[осол] Форегер у валютовій розправі: в повній палаті, застерігаючись проти розпочатого австрійським правлінем *словянщєня* Південної Стирії (як відомо, заселеної словінцями) і штучного витворюваня словінської мови, де, на его погляд, находяться національно-німецькі осередки культурні! Ся абстиненція німецьких лібералів так незручно приложена до справи чисто економічного характеру показала, що німецька лівиця, котра себе величала державним сторонництвом і головною підпорою правління, не мала спромоги погаму-

вати своїх культуртрегерських заходів і підчинити їх державним справам. Сей поступок німецької лівиці викликав невдоволене навіть посеред «Польського кола», в котрім знаходяться прихильники політики тіснішого сполучення з сею лівицею¹¹⁷, а голова кола п[осол] Яворський, що був також головою валютної комісії, зробив острій докір лівиці в генеральній дебаті валютній в повній палаті. Сей докір викликав заяву проводира німецької лівиці д[окто]ра Пленера, котра виразно зазначила політично-національні тенденції німецьких лібералів. Він зазначив, що німецька лівиця не зреклася права, до всякого предметового питання прикладати і політичне питання, бо державна рада не єсть економічною радою, а політичною корпорацією і кожна партія має право при всякій нагоді промовляти і про політичне положення. Заява д[окто]ра Пленера показала, що німецька лівиця не хоче вдоволитися програмою економічної праці, заповідженою в престольній речі з 1891 р., а бажає національних придбань. Тим однак станув д[окто]р Пленер в суперечности з становищем своєї партії з початком 1891 р. і тими лекціями, які не раз виголошував супроти національних домагань чехів. Гегемоністичні забаги німецьких лібералів відбилися і на партійних зборах в Гіцингу, де проголошено поклик: треба знов здобити Відень! і в Стирії. Погроза переходу німецької лівиці до рішучої опозиції показала маневром, котрий не осягнув, а бодай не вповні осягнув витичену мету. Гр[аф] Таффе був приневолений вдатися в переговори з заступниками німецької лівиці в присутности німецького «міністра-земляка» гр[афа] Кінбурга і дати запевнення, що язикові розпорядки в Стирії основуються на акта-х і рїога-х і не мають метою нарушувати національних справ німецьких так само, як і деякі іменованя урядників. Так втихомирилась буря, викликана німецькими лібералами, а посольська палата ухвалила перехід до подрїбної розправи валютної. Таким способом зовсім забезпечено ухвалу валютних законів, почім державну раду, після вибору делегацій, відрочено до осені.

Лїтна сесія державної ради при нагоді ухваленя нової валюти д[ня] 21 липня 1892 р. закінчилася подїєю, котра яскравим світлом освітила відносини українсько-руські і становище русинів-народовців в сїй справі та звернув на ню увагу всего австрійського днєвникарства.

Коли референт валютних начерків п[осол] Щепановський полемізував з москвофільською промовою молодочеського посла д[окто]ра *Ваша-того*, перебивав сей останній дуже часто референта, а в однім з таких покликів вступився і за русинами. Се спонукало п[осла] Барвінського до короткої, але рішучої заяви, котрою він спростував хибні погляди молодочеського посла про великий гаразд російської культури. Сю промову подаємо в вірнім перекладі з стенографічних протоколів державної ради.

«Висока Палато! При законі про позичку втягувано найбільш політичні обставини в розправу, котрих не можу лишити без відповіді з мого становища яко русин. Пан посол д[окто]р *Вашатий*, як я дочувся, вступився під час промови референта, вказуючи на Росію, також за русинами. На те позволю собі відповісти, що ми русини вже не малолітні (*славно! славно!*) і красно дякуємо ему за его опікунство і протекцію (*оплески*). П[ослу] д[окто]ру Вашатому мабуть зовсім невідомі обставини в Росії (*по-такуване*), як се доволі стверджують его виводи про Фінляндію (*славно!*)

Не хочу вдаватися в основне пояснене відносин українців у Росії, бо се не стоїть в ніякім зв'язку з трактованим тут законом. Я тільки *констатую фактично*, що відомий російський указ з 1876 р. наложив українській мові і літературі справдешній каганець (*зовсім справедливо!*), так що не можуть і не сміють виходити ані українські часописи, ані українською мовою писані твори (*слухайте! слухайте!*). Українська мова прогнана в Росії з прилюдного житя, з церкви і школи (*слухайте! слухайте!*), так що навіть в народних школах учать лише по-московськи а в церквах проповідують лише по-московськи (*слухайте! слухайте!*). Таке поступоване може хиба такі події викликати, які проявилися останніми часами в Астрахані (посол кн[язь] *Ліхтенштайн*: *зовсім справедливо!*) і я сумніваюся, чи се порадно, такі обставини захвалювати нашій монархії (*оплески*), в котрій ми русини *не одного* ще бажати маємо, однак по наших правлінню і наших співземляках з повним довір'єм сподіваємося, що вони свобідного розвитку нашої народности, нашої мови і літератури не тільки не будуть спинять, але також підмагати в інтересі політичного мира в нашій монархії (*оплески*). Чи сі обставини, які нам п[осол] д[окто]р Вашатий так захвалював, для нас відповідні, се полишаю рішенню кожного об'єктивно думаючого чоловіка (*живі оплески, бесідникови гратулюють*)».

Про сю промову (а радше «фактичне спростоване», як се називають у парламентарнім правильнику) висловилося «Діло» в ч. 155 з 23 липня 1892 р. ось як: «Супроти величання Росії п[ослом] Вашатом, п[осол] *Барвінський* коротко, але досадно начеркнув вірний образ тяжкого положеня русинів у сій раз у раз величаній молодочеським послом Росії. То само, що тепер про Росію у відношеню до русинів підніс п[осол] Барвінський, висказав був ширше п[осол] Романчук¹⁾ ще в першій сесії теперішньої держ[авної] ради в своїй промові в загальній розправі, вказуючи справедливо австр[ійському] правительству, як Австрія при пануючій у Росії системі

¹⁾ Годиться тут примітити, що на основі парламент[арного] правильника міг п[осол] Барвінський подати тільки коротко дійсні події, котрі простували баламутства п[осла] Вашатого, а не міг вдаватися в ширші виводи. [– *Ол. Б.*].

ворожій русинам, може справедливістю для русинів у своїй державі собі їх зобов'язати. Дальше п[осол] Барвінський порівняв положене русинів у Росії й Австрії і природно мусів прийти до заключення, що не оплатиться труд захвалювати відносини в Росії супроти відносин в Австрії. В Австрії, – сказав посол, – *русинам остаєсь не одного ще бажати*, а все таки русини з повним довір'єм надіються від правительства і від співкраяннів своїх, що будуть могли свобідно розвивати свою народність, свій язик і свою літературу». «Діло» зазначає отже, що заяву п[осла] Барвінського треба так розуміти, що «руські послы до нинішньої хвилі не зійшли з вижидаючого становища, яке зазначили в порі, коли вступили до держ[авної] ради». При тім зазначає «Діло», що «промова п[осла] Барвінського мусіла природно викликати в держ[авній] раді *великий ефект*» і що сей ефект переніся також у дневникарство, та що «енергічна заява п[осла] Барвінського у відповідь п[ослу] Вашатому повинна спонукати правительство троха основнійше і глибше вглянути у відносини в Галичині і заспокоїти то «не одно, що ще остається русинам бажати».

Окрім сеї замітки, поданої на першу вість про заяву п[осла] Барвінського, подало «Діло» в ч. 156 з 25. 7. 1892 р. передовицю, в котрій виступило проти невірнього погляду на цілу справу, зв'язану із згаданою заявою, півурядової «*Presse*», і проти москвофільських «*Narodni-x list-iv*», котрі за приводом орґану «Слав[янского] благотвор[ительного] комитета», «Славянское обозрѣніе» підняли на глум літературну творчість придніпрянських письменників, а також історично хибно оцінювали злуку України з Московщиною за Б. Хмельницького і сумні єї наслідки для української самостійности. При сій нагоді дало «Діло» відправу «Галицкой Руси», котра накинулася мокрим рядом на п[осла] Барвінського, прозиваючи єго «окаянным Мазепою».

Заява п[осла] Барвінського відбилася голосним відгомоном і в польським дневникарстві. «*Kurjer Lwowski*» подав статю д[окто]ра І. Франка з єго власним підписом, в котрій зазначає, що згадана промова у віденським парламенті залунала голосно, правда не в Європі, до котрої в першій лінії була адресована, але в слов'янським дневникарстві, чеським, польським і руським у Австрії. Д[окто]р Франко зазначав, що п[осол] Барвінський лагідно, хоч і рішучо, висловив жаль і обурене задля виданого російським правительством варварської і обскуної «*lex Jusephovicia*»¹⁾ 118 і підніс при тім факт, що русини тепер лише в Австрії мають спромогу розвивати свою народність. Жалує при тім, що п[осол] Барвінський не виказав ширше, як се русини думають робити (як уже зазначено вгорі, не можна було у фактичним спростованю вдаватися в широкі виводи, бо на се

¹⁾ «Закон Юзефовича» (лат.). – Ред.

не дозволив би предсідник палати на основі правильника). Відпер також д[окто]р Франко напасти «Narodn-ux Listi-в» і «Галицкой Руси», заявив, що не сподівався такої перефідії по органі москвофільського сторонництва «Слав[янского] обозрѣніе», котре недавно на прощальнім пирі у Відні в промовах своїх проводирів величало свій демократизм, свою слов'янскість, свою поступовість¹⁾. І тут д[окто]р Франко вказує всупереч глузованю «Narod[n-их] List-ів» і «Слав[янского] обозрѣнія» з українського письменства на се, що російська цензура навмисне перепускала нужденні твори белетристичні, коли тимчасом такі твори, як «Лимерівна» П[анаса] Мирного, его повість «Лихі люди» і т[ому] п[одібні] могли побачити денне світло тільки в Галицькій Україні і додав, що наукові писаня а навіть переклади наукових творів прямо заборонені цензурою. Свої замітки закінчив І. Франко на адресу «Narodn[-их] List-ів» отсими влучними словами: «Коли невинно б'є рус поляка, – то се злочин, коли поляк невинно б'є руса, то й се злочин, але коли чех або хто инший тішитися із сего або того битя, похваляє, не обурюється, а навіть оправдує, то се подвійний злочин, се затрата елементарного почутя справедливости».

Про заяву п[осла] Барвінського висловила своє становище також «Правда», котрої голос був також висловом поглядів київської укр[аїнської] «Громади».

«Коротка але ядренна і рішуча заява п[осла] Барвінського, висловлена в пригідній хвилі, відперла одним замахом нараз у державній раді перемелювані балаканя д[окто]ра Вашатого про блага російської культури і викликала великий ефект. Щоб показати брехливість наших домородних москвофільських журналістів, годиться зазначити на основі докладних вістий, що всі у Відні виходячі німецькі часописи подали майже дослова промову п[осла] Барвінського (лише в дечім недокладно – «Гал[лицкая] Русь», котра, як звичайно, брехню везе, брехнею їде і брехнею поганяє, пише начеб «большинство австр[ийской] печати не дало даже ея содержания»), а «Presse» і «Wien[er] allg[emein] Zeitung» присвятили передові статі, не менше «N[eu]e fr[ei]e Presse» і «Fremdenblatt» згадали з признанем про сю заяву. Треба і се зазначити, що бесідникови гратулювали не тільки галицькі послы, але багато німецьких як кн[язь] Ліхтен-

¹⁾ Тут д[окто]р Франко має на думці отсі братаня між тодішньою радикальною «Січю» а москвофільською «Буковинею», до чого прикладали руки і деякі старші русини віденські. Одним і другим розходилося, щоби підставити ногу п[ослу] Романчукови і народовцям після заяви з 25. 11. 1890 р. (т[ак] зв[аної] «нової ери»), а радикали – драгоманівці, що повірили в голословні демократичні запевнюваня москвофілів, переконалися небавом, що всім москвофілам, чи старим, чи молодим одно на думці – об'єдинительна ідея! А хоч се не раз виявилось, то нашому суспільству сей чад *спільної роботи* з москвофілами не виходив з голови. [– Ол. Б.]

штайн, д[окто]р Менґер, гр[аф] Фріс і ин[ші], а навіть умірковані молодочехи д[окто]р Пацак, Сляма й ин[ші] признавали справедливість нашому послови. З польських часописий галицьких не було ні *одної*, котра б не присвятила сій промові окремої статі (деякі по дві), очевидна кожна з свого становища, а вже ж найбільше бачности звернула на се «Галицкая Русь», подавши про сю промову сім передових статей!! (між тими одну за чеськими «Narodni-ми List-ами»). Се все стає певним доказом, що річ п[осла] Барвінського мусіла і мусить мати велику вагу і значіне для державно-політичних обставин і становища русинів і що вона відбилась широко і далеко.

Хто сю річ прочитав після стенографічних записок (а сі єдино подають зовсім вірний текст, який і ми навели), зрозуміє зараз, що ся заява мала метою визволити русинів від опіки всяких непрошених протекторів, котрі тоді лише знають русинів, як потреба їх вжити замість клина для себе. Ми дуже добре тямимо, як д[окто]р Греґр кореспондентови одного польського дневника заявив, що чехи знають в Галичині лише поляків, а єго ж орган «Narodni Listy», черпаючи оборону свободи літературної в Росії з «Славянського обозрѣнія» органу «Слав[янського] благотворительного комитета», захвалює нам замість своєї, питомої літератури української – багату московську! Отже і д[окто]ру Вашатому, політичному близнюкови д[окто]ра Греґра, не міг інакше відповісти наш посол, як застеречися проти такого опікунства руської справи. Заява ся мала характер *фактичного спростованя* і тому бесідник міг навести лише нагі факти заборони української мови і літератури в Росії, а не міг вдаватися в широкі виводи про значіне розвитку українсько-руського народу для Австрії, Слов'янщини і Європи, як сего бажає п. Ів[ан] Франко в «L[wows-kim] Kurjer-i». Наостанку сконстатував п[осол] Барвінський, що русини *не одного ще мають бажати* (розуміється в Галичині), одначе сподіваються з повним довір'єм від *правління і своїх співземляків (поляків)*, що *не тільки не будуть спиняти свобідного розвитку нашої народности, мови і літератури, але в інтересі політичного мира в монархії будуть також підмагати*.

Сим зазначив п[осол] Барвінський, що *русини бачать лише в Австрії місце для свобідного розвитку своєї національности, своєї мови і літератури, але вказав і на те, що русини не одного ще потребують, щоби могли осягнути повну рівноправність з своїми співземляками, поляками*, бо о се розходиться, а не о *kleinliche Nergetlein*, як думає «W[iener] allg[emeine] Zeitung»¹⁾. При тім висловив він довір'є, що й австрійське правліне і по-

¹⁾ «Дріб'язкове критиканство, причіпки, як гадає «Віденська загальна газета» (нім.) – Ред.

ляки не тільки не спинятимуть сего розвитку русинів, але й підмагатимуть, бо тільки свобідний розвиток русинів може довести до примирення обох поселених в нашім краю народностей руської і польської і зможе удержати політичний мир в монархії, а тим самим її зміцнити і піднести її повагу супроти заграниці. Сим вказав бесідник, що *справедливі потреби і домагання русинів в Галичині ще не зовсім полагождені*, а також, від кого ся полагода найбільш залежна. Задля того погляд «Presse» про *erfreuliche Zustände in Galizien*¹⁾ остільки вірний, що передові заступники обох народностей в краю зблизились приязно до себе, а краєве правління старається підпирати і увзгляднювати потреби і домагання русинів. Наслідком того витворилось в двох останніх роках положене котре «Presse» назвала *erfreuliche Zustände*, а «Галицкая Русь» зве «*новою ерою*». Само про себе, що се нове положене не може нараз перетворити обставин міжнародних польсько-руських, не може довести нараз до повної рівноправности русинів в Галичині, як сего вимагає «Галицкая Русь» від ненавистних їй «*новоэристовъ*». А вже ж вона сама суперечить собі, нападаючи на новоеристів, коли єї кореспондент п. Щавинський в статті вступній каже: «*примиреніе можетъ водворитися только медленно (помало) путемъ взаимного образумленія на основаніи справедливости и безвзглядного уваженія народныхъ правъ другъ друга*» (ч. 163).

«Gazeta Narodowa»¹¹⁹ не зовсім вдоволена промовою п[осла] Барвінського, і вмовляє в него, що *antipolacyzm* есть для него *pierwszem przykazaniem politycznem, narodowem a nawet społecznem*²⁾. На се можемо сказати, що заповідю п[осла] Барвінського і русинів-народовців есть: *cuique suum!*³⁾ Не чужого ми бажаєм, а лише признання нам становища, яке нам в краю і державі належить на основі людських і Божих прав. Ми могли б «Gaz[e-ti] Narodow-ій» виказати мало що не в кождому числі єї газети завзяту ненависть до русинів, але не хочемо вдаватися з нею в полеміку, бо маємо переконанє, що горбатого і могила не направить, а уладжене відносин польсько-руських піде своєю дорогою і мимо «Gazety Narodow-oї».

З найбільшою напастю накинулась «Галицкая Русь» на п[осла] Барвінського за єго промову. В семи статях, в котрих редакція і єї сотрудники виточили з свого арсеналу весь засіб лайки, крутарства і брехливости, порівнує єго з «окаянымъ Мазепою», виключає з-поміж руського народу і пятнує польським шовіністом, називає «зрадником» інтересів «Галицкой Руси, а предовсѣмъ русского селянства» і відмовляє єму «права

¹⁾ «Втішний стан речей в Галичині (тобто обнадійливий)» (нім.). – Ред.

²⁾ «Антипольськість – є першою заповіддю політично-народною, а навіть суспільною» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Кожному своє (у кожного своя доля)» (лат.). – Ред.

говорити отъ русского или украинско-русского народа» і за «Narodni-ми List-ами» передруковує статю «Славянского обозрѣнія», в котрій заперечеue начеб українська мова і література в Росії були заборонені, а навіть признаний європейською критикою перворядний геній Шевченка понижує до ряду «областного поета», а лише Залозецьким, Хилякам, Петрушевичам і Наумовичам признає стійність літературну. При тім не залишає і сеї нагоди, щоби денунціювати українських письменників і учених яко політичних приятелів п[осла] Барвінського. Се певна річ, що коли б не було п[осла] Барвінського (котрий, по думці «Гал[ицкой] Руси», – закопался, а все ж таки в кожному числі присвячує єму окрему статю), коли б не було «новой эры», тоді «Гал[ицкая] Русь» навіть не знала б про що писати, чим морочити свою легковірну публіку. Ми й не думаємо зовсім займатися сею сумішкою лайки, брехні і крутарства з арсеналу «Гал[ицкой] Руси», замітимо лише, що п[осол] Барвінський не потребував аж просити мандату від «Гал[ицкой] Руси», щоби промовляти в справі українського народу, бо до того має повне право всякий, що почуваеться русином. Навпаки ж москвофільські перевертні, котрі москвофільських ворохобників в Болгарії вважають «патріотами», котрі самі раді б продати свою матір – ті позбулись права промовляти в імені народу, котрого вони не признають, котрий раді б вони запрягти в московське ярмо. Коли ж «Гал[ицкая] Русь» в нападах своїх на п[осла] Барвінського покликують на проф[есора] Драгоманова, то ми мусимо їй, «Narodni-м List-ам» і «Славянскому обозрѣнію» нагадати, що іменно проф[есор] Драгоманов подав на літературному конгресі в Парижі 1878 р. звіт про *літературу українську проскрибовану російським правлінням* (La littérature oukraiinienne proscrite par le gouvernement russe¹⁾, див. «Правда», 1878, ч. 18 і д[алі]), а при тім і указ з 18/30 мая 1876 р., на котрім підписаний «Начальникъ главного управления по дѣламъ печати Григоріевъ проф[есор] университета». Окрім того відсилаємо невірних і до «Секретнаго отношенія министра внутр[ених] дѣлъ къ министру Народ[ного] просв[ещения] 8 июля N 394, 18632» (див. «Правда», 1889, IX, с. 209 і 210), в котрому під кінець сказано:

«Министръ внутр[енних] дѣлъ призналъ необходимымъ, впредь до соглашения съ министромъ народ[ного] просвѣщенія, Оберъ-прокуроромъ святѣйшого Синода и шефомъ жандармовъ относительно печатанія книгъ на малор[оссийскомъ] языкѣ, сдѣлать по цензурному вѣдомству распоряженіе, чтобы въ печати дозволялись только такія произведенія на этомъ

¹⁾ «Українська література, проскрибована російським урядовим правлінням» (франц.). – Ред.

языкъ, которые принадлежатъ къ области изящной литературы; пропускомъ же книгъ на малорос[ийском] языкѣ какъ духовного содержания, такъ учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначального чтенія народа пріостановиться».

Примітити годиться, що головна цензура не випускає з нових творів ні одного стійнішого, а хіба кілька на рік найнужденніших брошурок, не раз зовсім нікчемних, щоби тим показати світови: ось дивіть, на що спромоглося 20 мільонів українців, чи можна се назвати літературою?!

Коли ж «Narodni Listy» et comp[ani] так думають, що в Росії свобода українському слову, то просимо вказати нам, в котрій школі учать, або в якій церкві проповідують українською мовою? Ми б мусіли навести на сім місці чимало статей і дописий, поданих у нашому вістнику, де наведені події про заборону поданих в цензуру рукописий, про вигнане учителів, що поважились заговорити українською мовою і т[ак]е ин[ше]. Всякий безсторонний мусить признати, що нема другого народу більш безталанного, окрім українського в Росії, котрому б заборонено було свої думки і чутя виявляти ему Богом даною мовою і задля сего русини не перестануть при кожній нагоді протестувати перед лицем усеї Європи проти такого насилля і неволення».

Окрім москвофільського тройзіля «Narod[n-их] List-ів», «Слав[янського] обозрѣнія», і «Галицкой Руси» все инше дневникарство, як з наведених голосів видно, осудило виступ д[окто]ра Вашатого. Коли отже не тільки чужі послы, як кн[язь] А. Ліхтенштайн, гр[аф] Фріс, радн[ик] Дв[ора] д[окто]р Бер, а навіть деякі молодочехи, як д[окто]р Пацак і ин[ші], гратулювали п[ослу] Барвінському, то серед нашого суспільства, особливо між москвофілами, д[окто]р Вашатий був любимцем задля своєї безличности. Треба тут згадати, що д[окто]р Вашатий був enfant terrible¹⁾ серед чеського суспільства, а молодочеський клуб бажав за всяку ціну єго позбутися. Про него висловлюєся вельми некорисно оден з провідників молодочеських, д[окто]р Й. Кайцль в переписці з д[окто]ром Кромаржом і між иншими в однім листі пише про него «On že to je oškľivý člověk, ješitný, a sobecký – ale proti němu zle voystonpiti, až si jednon uškodí, pak ho ropadnouti a odbýti. Ja že v novinach lze už ted' ho stlačovati – na to ne reagoval»²⁾. Згадати треба і про се, що свого добродія, котрий вивів єго в люди, славного чеського провідника, д[окто]ра Володислава Рігра,

¹⁾ Дослівно: «жахлива дитина». Про людину своєвільну, нетактовну, зухвалу (франц.). – Ред.

²⁾ I. D[okto]r Kaizl. Z mého života. III část. V Praze, 1914, с. 32, 44. Доктор Кайцль. З мого життя. III частина. В Празі. «Він погана людина, самолюбна, егоїстична, але проти нього можна виступити, коли він комусь зашкодить, можна його схопити і відлупцювати, і в газеті тепер можна на нього натиснути, він на це не зреагує» (чеськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

напятнував у чеськім соймі «народним зрадником» і розпочав проти него завзяту боротьбу. А про те д[окто]р Рігер лишився у вдячній тямці чеського народу задля превеликих заслуг для его під'єму, а про Вашатого вже й позабули¹⁾.

Попри участь в комісійних нарадах і посольської палати «Руський клуб» обговорював і приготовляв справи, які мали вийти на дневну чергу в палаті і рішав, яке має заняти в кождім случаю становище. Окрім того, члени клубу з его порученя зверталися в ріжних справах народних до поодиноких міністерств або міністерських референтів. А що п[осол] Романчук був обложно хорий (на затроене крови наслідком карбункули) та у весняній і літній сесії 1892 р. не міг брати участі, «Руський клуб» відбув 3-го мая засіданє під проводом найстаршого віком о[тця] Й. Брилинського, а відтак дальший провід клубу на час недуги п[осла] Романчука обняв член парлам[єнтської] комісії о[тець] <К.>Мандичевський. Клуб рішив у справі валютного закона полишити членам свободу голосованя і тому за законом голосували тільки о[тці] Брилинський і Мандичевський, а в справі стабілізації окружних інспекторів поручено промовити в палаті п[ослу] Барвінському і голосувати за законом. Ухвалено також звернутися до поодиноких міністрів з домаганями в наших справах, а іменно з міністром судівництва гр[афом] Шенборном і міністром для Галичини пересправляли п[осли] Мандичевський і Охримович, а з міністром-президентом гр[афом] Таффе, міністром просвіти бар[оном] Гавчом, міністром для Галичини Залеським і секц[ійним] шефом д[окто]ром Рітнером п[осли] Мандичевський і Барвінський у шкільних справах. А іменно предложено домаганя клубу, щоби укр[аїнська] гімназія в Коломиї була відкрита в шкіль[ному] році 1892-1893, щоби основано катедру історії України в Львівськїм університеті і заведено 4-ий рік духовної семінарії в Станиславові. Міністри вказували на трудности відкриття гімназії в Коломиї вже в 1892-1893 р., бо треба відповідну квоту вставити до бюджету на уміщенє, але після замітки п[осла] Барвінського, що поміщенє на 1 кл[ас] буде і не потреба наразі видатків, заявив бар[он] Гавч, що вижидає в сій справі предлоги намісника гр[афа] К. Баденого, котрий

¹⁾ Виступ д[окто]ра Вашатого нібито в обороні «der galizischen Russen» мав метою тільки демонстрацію проти Австрії, а не розходилося єму о дійсну поміч для нашого народу або краю. Коли в держ[авній] раді послі виступили з домаганями побільшеня дотації в бюджеті на міліорації і регуляції рік у Галичині, кликнув д[окто]р Вашатий: «wir geben nicht unsere Millionen nach Galizien!» забуваючи про се, що з Галичини від прилуки до Австрії ішли з нашого краю податки до держ[авної] каси і з тих також будовано в Чехах гостинці, желізници і т[ому] п[одібне], а тим часом у Галичині довго ще держалися «polskie drogi». «Галицьких росіян» (нім.); «ми не даватиме наші мільйони Галичині!» (нім.); «польські дороги» [- Ол. Б.; перекл. - Ред.]

прихильно відноситься до домагань руських послів. В справі катедри історії України було вже трудніше дійти до порозуміння, бо бар[он] Гавч був тої думки, що «die Geschichte des ruthenischen Volkes ist noch keine konkrete Wissenschaft»¹⁾, але по виясненю цілої справи запевнив міністер, що буде тепер обговорена в міністерстві і доведена до успішного висліді. Відтак бар[он] Гавч заявив на домагане основаня 4 клясових шкіл вправ (взірцевих) в женській учит[ельській] семінарії у Львові і в муж[ських] семінаріях у Тернополі і Станиславові, що сі школи будуть уже восені відкриті і висловив надію, що вони повинні принести велику користь українському народови. І дійсно мали сі школи вже важне значінє, бо не тільки визначнійші учителі і учительки осягнули тут відповідні їх приспосібленю становища і заправляли взірцевими вправами кандидатів і кандидаток учительських до будучого призваня, але й міщанські і селянські діти горнулися радо до тих шкіл і виносили звідтам дуже добре підготовлене до висших шкіл. Міністер Гавч висловив при тій нагоді надію, що перегодом поведєся заспокоїти потреби українського народа на полі шкільництва тим більше, що справедливність тих домагань признавав і намісник і рада шкільна краєва. Так само узнав бар[он] Гавч оправданим давнє домаганє щодо основаня 4-го року в духовній семінарії в Станиславові, обіцяв се виконати, що й дісно небавом послідувало.

Президент міністрів гр[аф] Таффе заявив п[ослам] Мандичевському і Барвінському, що правительство має найлучші наміри щодо полагоди домагань укр[аїнського] народу і що дещо вже зроблено, інші справи підготовляються, але виконанє з оглядом на бюджетові видатки може послідувати поступенно. Просив отже, щоби послі відносилися з довір'єм до правительства, а він сподівається нарештє розв'язати корисно також «die ruthenische Hausfrage»²⁾. Сей вислів поданий телеграфічно до відома загалу в дневниках викликав був спершу острі замітки в часописях проти гр[афа] Таффого і політики «Руського клюбу», бо наше суспільство думало, що правительство вважає ціле українське питанє лише домашнім спором і відсилає єго полагоду до краю, а тим часом гр[аф] Таффе розумів тут справу «Народного дому», котра залежалася була в міністерствах, хоч я не переставав понагляювати єї рішеня у міністрів і референтів.

У міністра гр[афа] Шенборна домагалися п[осли] Мандичевський і Охримович при обсаді наторіятів у Львові узгляднити бодай одного українського кандидата, котрий виготовляв би урядові справи українською мовою, а се домаганє признав міністер судівництва доволі оправда-

¹⁾ «Історія русинського (українського) народу що не є жодною конкретною наукою» (нім.). – Ред.

²⁾ «Русинське (українське) домашнє питання (тобто фінансове)» (нім.). – Ред.

ним і обіцяв се по змозі перевести. Одначе здійсненє сего домаганя протягнулося кілька літ. Опісля лучалася нагода осягнути для українського кандидата опорожнене становище під самим Львовом у Винниках. Саме тоді став міністром-президентом бувший намісник гр[аф] Казимир Бадені і під єго впливом на домаганє п[осла] Барвінського заіменував міністер судівництва гр[аф] Гляйспах нотарем у Винниках відомого письменника і щирого народовця Володимира Лукича Левицького, котрий задля близького сусідства Львова віддав чималі прислуги літературним і національним змаганям українського народа.

41. Нерухливість українського суспільства на полі народної роботи. Покладанє всіх надій на послів і вижиданє щоби «готове на ґрунт прийшло». Голос «Діла» в сій справі. Непорозуміння в деяких справах з одного боку, а зла воля москвофілів з другого та їх безосновні наклепи. Особисті аванси. Поширюванє зневіри.

Від самого почину конституційної доби в Австрії поширився був серед українського суспільства погляд хибний, що «wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wind schon selbst für uns sorgen»¹⁾. Отже загал наш у значній часті був тої думки, що монарх має все згори задекретувати, що правительство повинно все для нас зробити, а ми маємо тільки готове прийняти. Тим часом і в конституційній державі в рамках назначених конституцією, ті народи і верстви суспільні вибиваються наверх, доходять до своїх прав, котрі вміють користуватися конституцією, котрі переведуть у себе добру організацію, заведуть т[ак] зв[ану] «орґанічну працю»¹²⁰ і стоять насторожі своїх прав («vigilantibus jura»)²⁾. Отже й протягом першого року після проголошеня заяви п[осла] Романчука в соймі (25. 11. 1890) можна було замітити серед українського суспільства велике одушевленє, що настане відтепер «нова ера», українська інтелігенція, а особливо з табору народовців зірвалася до нового життя, можна було бачити почини живійшої народної роботи, одначе небавом сей огонь почав потухати, загал став вижидати, що там «привезуть послы з Відня», а коли сподівані «концесії» не приходили так скоро, або в таких розмірах і в такому виді, як се собі не оден вимріяв, то москвофільські часописи стали уїдати на народовців, пятнувати їх запроданцями, народними зрадниками, почала тут і там проявлятися зневіра і знеохота. Забуло наше суспільство звернені до него

¹⁾ Ся байдужність або оспалість у народній роботі, названа «рутенством», виїшла опісля в приповідки. «Нам не потрібно нічого робити, уряд сам потурбується про нас (подбає про нас)» (нім.). – [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

²⁾ «Опікунське право» (лат.). – Ред.

а висказані Я. Головацьким слова з нагоди невсипучої трудолюбивості М. Шашкевича: «Не лінуйся, працуй, то й тобі лекше стане, але знай, що без праці само до берега твого не приплине!» Кличем тих, що звичайно найменше прикладали рук до народної праці, став вислів «заміна правительственной системи». Отже влучно вказувало «Діло» (ч. 88 з 1892), що «не розуміє значіння нового положення той, хто тільки від правительства жадає зміни системи, а русини нехай остаються при давній своїй системі, або іншими словами: хто думає, що сама зміна правительственной системи подвигне русинів», не розуміє значіння нового положення. І тому «Діло» кінчить свої висновки: «Річ ясна, що сама правительственна зміна системи, хоч ми всіма силами на переведене єї наставатиму само, – русинів політично (а я додаю і національно-культурно) не подвигне. До того потрібно, *щоби русини змінили свою систему дотеперішню*, систему байдужості до свого, шкаралупництва (заскоружлості) або й сервілізму... Коли ж се не наступить, то ніде правди діти – і зміни правительственной системи русини не зможуть використати, бо що більше, не будуть навіть могли зміркувати, чи система взагалі змінена чи ні».

Проворна москвофільська «Галицкая Русь» уміла вельми зручно вихіснувати сю отяжілість нашого суспільства, щоби з одного боку піддержувати дальше недовір'є до правительства, на него звалювати всю вину за наше національно-політичне положення, заколисувати суспільство дальшим тільки наріканем, а при тім підривати довір'є до діяльності послів-народовців і утрудняти їх роботу, а в суспільстві витворювати погляд, що тільки месія із сходу може нас спасти. А хоч навіть «Галицкая Русь» була приневолена признати (в ч. 89 з 21 мая 1892), що «правительство начало обращати внимание и на требования русского народа въ Галичинѣ», згадуючи тут про укр[аїнську] гімназію в Коломиї, про вірцеві 4 кл[асні] школи при учит[ельських] семінаріях у Львові, Тернополі і Станиславові (про женську вірц[еву] школу у Львові промовчала), котрі мають бути відкриті з новим шкіль[ним] роком, намагаєся сі успіхи послів-народовців обезцінити, називаючи їх «окрошками», а з другого боку, осягнене і прискорене сих «окрошекъ» приписує своїй опозиційній політиці (подібно також сими й іншими придбаннями послів-народовців чванилися також наші радикали, що вони їх *вибороли*)¹⁾.

А щоби ще більше підкопати довір'є до змагань послів-народовців, «Галицкая Русь», а з нею і радикальні часописи і вічевики кидали підзор

¹⁾ Такі перехвалки повторялися й опісля і з такої нагоди писав мені В. Антонович 1/14 січня 1901 з Катанії: «Та думка, про котру Ви пишете, що опозиціоністи неначебно вибороли те що в останніх часах зроблено, це така дурниця, на котру ніхто поважнійший у нас уваги не зверне». (Антонович лічився тоді в Катанії на склерозу). [– Ол. Б.]

неначебто вони дбали тільки про особисті користі й «аванси». Супроти того годиться тут зазначити що, н[а]пр[иклад], «Народна рада», або навіть деякі послы були тої хибної думки, що іменованя і настановлюваня на висші становища чи то урядників, чи учителів, професорів і т[ак] д[алі] – се справи «чисто особисті», коли тимчасом послы інших народностей, н[а]пр[иклад], чехи, словінці, хорвати, німці, а вже найбільш поляки пильнували вельми запопадливо всяких іменовань і не тільки в краю, але й по всіх міністерствах мали службові становища обсажені своїми людьми і тим способом здобули собі вплив на державні справи. Я не згоджувався з тим поглядом «Народної ради» і декого з наших послів, що обсаджуванє державних посад і становищ – се «чисто особиста» справа і тому дбав про те, щоби відповідно приспособлених наших людей предклатати і посувати на важні становища, бо виходив із сего погляду, що нарід складається з осібняків, а чим більше їх висунеться на важні становища, тим більше впливу здобуде собі з їх підмогою нарід наш на прилюдні і державні справи, тим скоршою ходою буде поступати єго політичний, народно-культурний і народногосподарський розвиток. На доказ сего наведу дальше висліди сих моїх змагань, а з другого боку викажу, що в тих справах зовсім не руководився я особистими і вузькопартійними користями і якраз задля того здобув собі голос і вплив у міродатних державних і краєвих властий у таких справах.

Сей погляд піддержувало також «Діло» і (ч. 98 з 1/13 мая 1892 р.) писало: «Нарід, що хоче скріплятись, повинен дбати про те, щоби єго люди по плоти і кости займали впливові становища в краю, бо тоді ширшає їх круг діланя і лише тоді даєсь їм спроможність в цілім краю робити добро своєму народови», а при тім воно відперло рішучо напасти «Галицкой Руси».

Москвофіли вихісновували також *правительственну предлогу про великі комунікаційні будови у «великім Відні»*, щоби підривати довір'є в широких верствах народних до послів-народовців. За приводом Берлина і інших європейських столиць злучено передвіденські громади з Віднем і утворено тим способом Gross-Wien¹⁾ та розпочато будову залізниці т[ак] зв[ану] Stadtbahn²⁾, котра мала окружно злучити всі ті ділянки великого Відня з собою, а також перевести злуку поодиноких залізничних двірців із собою. Ся злука мала окрім того стратегічне значіне для скорого перевозу війська на случай війни, котра від довшого часу грізною хмарою повисла була над Австро-Угорською монархією. Се значіне тих комунікацій було також зазначене в мотивах до правительственної предлоги, хоч

¹⁾ «Великий Відень» (нім.). – Ред.

²⁾ «Трамвай» (нім.). – Ред.

навіть «Діло» висловилося (ч. 102 з 6/18 V. 1892), «що мимо найлучшої волі в сей мотив вірити не можемо», поки аж Велика Світова війна дала нагоду впевнитися, яке незвичайне значінє комунікаційне мала т[ак] зв[ана] Stadtbahn. В зв'язи із сими комунікаційними будовами предложило правительство також начерк регуляції річки Віденки і переведеня відповідної каналізації. Переведенє сих начерків вимагало очевидно значних міліонових вкладів і тому зовсім справедливо представники поодиноких країв за піддержку сих правительственних предлог виступали з домаганнями, щоби правительство дало відповідні квоти на подібні інвестиції в поодиноких краях. Чеські послы виступили з домаганнями регуляції Влтави й уздоровлення Праги і сего опісля дїждалися. Для Галичини мало бути в дальшій будучині признані відповідні квоти в зв'язи з водними каналами Лаба-Одра-Висла на регуляцію Дністра і его злуку водним каналом через Сян з Вислою, одначе сих начерків, уложених на широкі розміри, не виконано задля спиненя всякої роботи в посольській палаті наслідком т[ак] зв[аної] обструкції спершу німецької, а відтак чеської, про що буде мова опісля. «Руський клуб» застаналявся основно на своїх засіданях над тими всіма правительственними предлогами і вважав, що се є справи, котрі доторкуються вчасти держави, а вчасти лише громади міста Відня і дійшов до переконаня, що при сій нагоді не можна буде нічого хосенного видобути від правительства для Галичини, а що в того часнім складі посольської палати голоси «Руського клубу» в сій справі не могли заважити ані за, ані проти правительственних предлог, отже полишив членам своїм свободу щодо голосованя, евентуально відсунене від голосованя.

Але москвофільські агітатори уміли хитро обернути тут вістре тих великих вкладів у розширене і вистачанє та украшенє Відня проти послів-народовців, а найбільш проти п[осла] Барвінського. В тім часі з нагоди розширеня площі Св[ятого] Михайла (Michaeler Platz) і достроєня зверненої до тої площі частини цісарської палати, побудовано по обох боках в'їздової брами два водограї для прикраси цісарської палати від сторони згаданої площі. Отсе послужило основою до витвореня цілої легенди б[увшому] сотрудинови "Галицкой Руси" Єронимови Луцикови. Коли в часі пізнійших виборів проти п[осла] Барвінського в Каменеччині і Брідщині виступив кандидатом Осип Мончаловський, Є. Луцик, котрий там їздив по селах, оповідав селянам, як на засіданю посольської палати, коли там велася розправа про підмоги для селян наслідком непороди, був і сам цісар (як загально відомо, цісар не бував ніколи на засіданях держ[авної] ради!) та вже згодився на признанє підмоги для галицьких хліборобів, аж тут виступив п[осол] Барвінський, що галицькі селяни зовсім не

потребують помочи, що вони є дармоїди і, наслідком сеї промови, палата не ухвалила внесення на уділене підмог потерпівшим від непороди. Але відтак (оповідав даліше С. Луцик) п[осол] Барвінський поставив внесенє, щоби посольська палата ухвалила 60.000 гульденів на згадані вгорі водограї і се сталося. Віденська часопис «Die Reichswehr» подала звістку про сю легенду С. Луцика з іронічною приміткою «Die Wiener wissen selber nicht, wem sie diese Springbrunnen zu verdanken haben»¹⁾. Такими сплетнями баламутили москвофільські агітатори несвідомих селян.

Та коли з одного боку проявлялися серед нашого суспільства нарікання, що правительство так зволікає із здійсненем підношених послами домагань і потреб українського народу і наслідком того ширилася зневіра, знеохота і недовір'є до правительства, коли з одного боку недоцінювано тих придбань, котрі, хоч поступенно, а все ж таки діставалися українському народови, то з другого боку відзивалися голоси: «або всьо, або нічо», або, що «лучше пождати (як з нагоди коломиїської гімназії) і мати заведене вповні независле, відповідно випосажане, щодо поміщення, заряду, сил і средств наукових – ніж сотворити провізорію». Такий голос відозвався з провінції («Діло», ч. 105 з 9/21. V. 1892), коли на змаганє міністерства просвіти до проволоки, мотивованої недостачею поміщення і потребою ухвалення відповідної квоти на відкрите (очевидно тільки I-ої кл[аси]) п[осол] Барвінський звернув увагу міністра на се, що I кл[ас] без окремих видатків, поки вони будуть ухвалені, можна помістити в ествуючім державнім будинку гімназійнім. Дописець «Діла» робить отже із сего докір п[ослу] Барвінському задля приспішуваня справи і добачає в такій провізорії «спеціально наше понижуванє». Коли отже «голос з провінції» виступив з такими докорами і дораджував – «лучше пождати», то з другого боку, коли відкрите I кл[асу] з укр[аїнською] виклад[ною] мовою в Коломиї опізнилося до 4-го вересня, се опізнєне послужило приводом до вислову невдоволення правительству головою «Руського клубу» з погрозою опозиційного становища!

З наведених отут заміток можна впевнитися, що москвофіли, а за ними і радикали, намагалися в широких народних верствах, хоч би навіть з підмогою видумок і сплетень, підривати довір'є до послів-народовців, обезцінювати їх діяльність і таким способом поширювати розстрій і заколот. Але й сего не можна промовчати, що й поміж народовцями часто не було зрозуміння і виrozumілости щодо змагань руських послів. Недостача політичного вироблення, недостача ревної і запопадливої «органічної праці» на всіх царинах народного життя для під'єму і скріплення табору

¹⁾ «Віденці самі не знають, кому мають завдячувати (спорудження) цих фонтанів» (нім.). – *Ред.*

народовців і піддержки змагань послів-народовців, причинялися до ослаблення їх становища та ставали перепорою в їх змаганнях і успішній діяльності. Противники українського народу підхоплювали злорадно сі обставини і намагалися голосити перед світом, що послів-народовці не мають піддержки в широких народних верствах, щоби тільки шкодити їх роботі. Одначе, хоч із відроченем літньої сесії 1892 р., минав щойно 15-ий місяць парламентарної діяльності послів-народовців, хоч державна рада за той час небагато зробила хосенного задля ненастанних національно-політичних спорів поміж поодинокими сторонництвами, то все ж таки «Руський клуб» зложений тільки з 7-х членів, котрих голоси не могли багато заважити при числі 353-х послів палати, міг виказатися вже деякими важними придбаннями для національно-культурного розвитку українського народу. Тим-то для наглядности годиться звести разом отсі придбання як доказ успішної серед трудних обставин діяльності послів-народовців.

42. Придбання послів-народовців для укр[аїнського] народу за час від 8-го цвітня 1891 до 21 лютого 1892 в державній раді.

Історія культурних народів стає певним доказом, що підвалиною розвитку й поступу народу є просвіта і наука і, що з її підмогою нарід стає в ряди цивілізованих націй, та що й добробит і матеріяльний розвиток народу зависимий від степеня просвіти. Тим-то всі цивілізовані народи дбали про школи й їх добрий лад і устрій, щоби з них світло науки поширювалося між народними верствами. Деякі слов'янські народи зложили докази, що навіть не маючи своєї держави, дійшли до значного культурного розвитку і поступу, а при тім просвітою, ошадністю і трудолюбивостю осягнули також добробит і поважне становище в державі посеред верховладних народів. До такої високої культури в Австрійській державі і значного добробуту дійшли передовсім чехи, котрі давно були втратили державну самостійність, і тим способом на всіх царинах народного життя і розвитку ішли навзаводи з німцями. А до того дійшли вони, користуючись спершу німецькою школою і наукою, а перегадом з кождим роком поширювано рідною школою. Але й нечисленний народець словінці, розпайований до того на кілька коронних країв, заняв поважне становище в державі, здобуваючи собі просвіту також у німецьких спершу школах, поки довелось поступенно добитися своєї рідної школи. Український нарід, користувався в Галичині спершу також німецькою наукою, поки з 1867-им роком не заведено Ради шкільної краєвої, а з нею польської викладної мови в значній частині народних шкіл, в гімназіях і реальних

школах та й у львівському університеті. Тим-то серед українського суспільства виринуло домагане засновин шкіл з українською викладною мовою, а послі-народовці вважали се одною з найважніших своїх задач, подбати про се, щоби й наш нарід мав свою рідну школу. В «Руськім клюбі» парламентарнім було двох послів з учительського заводу, п[осол] Романчук, гімназійний професор і я, професор учительської семінарії. Учительську службу розпочав я в гімназії, відтак став учити в муж[ській] і женській семінарії, а крім того і в женській виділовій <школі> у Львові і тим способом мав нагоду добре пізнати середні й народні школи.

Тим-то, хоч п[осол] Романчук, яко член бюджетової комісії мав обов'язок пильнувати між іншими справами також наших домагань на полі шкільництва, держав у руках провід клюбу і головно політичні справи, а при розділі праць поміж членів клюбу вложено на мене головно обов'язок, дбати про справи шкільні і просвітньо-культурні. На основі історії культурних народів, а зокрема слов'янських народів в Австрійській державі, я перенявся переконанем, що просвіта і наука, отже школа в найширшій обсягу слова, є тою могутньою підоймою, яка може двигнути наш нарід з вікового занепаду, може довести его також до добробиту й осягнення поважного і впливового становища поруч інших культурних народів. Обзнакомившись з устроєм шкільництва культурних народів, з глибоким переконанем і щирою ревностю дбав я, щоби відповідно найліпшому знанню сповнити вложений на мене клюбом обов'язок, бо трудности і перепони були чималі і задля малочисельности наших посольських голосів, і задля слабого зрозуміння просвіти й науки в рідній нашій мові в осередних властях правительствених і в пересудах та неприхильности польських кругів, котрі в домаганю засновин шкіл з українською викладною мовою добачили нарушуване й вкорочуване їх «*stanu narodowego posiadania*»¹⁾. Та й наші москвофіли відносилися неприхильно, а навіть ворожо до тих змагань, вони воліли німецьку або польську школу, бо на українську школу споглядали з погордою і бачили в ній орудник шкідний їх об'єдинительній ідеї і поступенного московщення нашого народу. Вони використовували се навіть для підорвання становища послів-народовців, підіймали на глум «професорську політику», підсували тут домаганям засновин шкіл і т[ому] п[одібне] головно моїм, наміри осягнення посад, авансів і т[ак] д[алі]. Така агітація москвофілів находила послух серед несвідомих широких верств, коли їм піддавано, що тим способом спадуть нові тягарі на їх плечі, що «професори-посли» дбають тільки про власні користи, посади й аванси і т[ак] д[алі]. Одначе всіми тими перепонами не дався я збити з пантелику і не захитався в своїм переконаню, піддержуваний тими поміченнями, які мені довелося зібрати при огляди-

¹⁾ «Стану (рівня) національного впливу» (польск.). – Ред.

нах різного рода шкіл в Австро-Угорській монархії і за границею, а також шкільних вистав (на краєвій виставі в Празі 1891, у Львові 1894, в Пешті на виставі тисячилітнього естования Угорської держави, а також під час об'їздки Босни й Герцоговини). Улекшило мою задачу в тім напрямі іменоване мене членом ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шкільної краєвої в 1893 р. (про що опісля ширше поговорю), а опісля і вибір до сойму та до бюджетової і шкільної комісії в соймі і в державній раді. Личне знакомство осягнене переходом з референтами в міністерстві і просвіти, і скарбу пособляло чимало успішній поалагоді наших домагань.

Подаючи огляд добутків нашої парламентарної діяльності в перших 15-ти місяцях, почну від шкільництва, котре вважаю міцною і тривкою підвалиною культурного і народногосподарського розвитку українського народу. Без усякої чванливости треба тут зазначити, що на сій царині добулося для нашого народу протягом сего короткого часу стільки придбань, як давнійше не осягнено протягом десятків літ, але й се правда, що наша суспільність не вміла як слід сего оцінити й вихіснувати. Пригадати треба, що до того часу ми не мали 4 клясових народних шкіл з українською викладною мовою, а з почином шкільного року 1892/1893 основано з державних фондів при учительських семінаріях в Тернополі і Станиславові 4 клясові взірцеві школи (вправ, Übungsschulen) для хлопців, а таку саму школу відкрито при женській семінарії учит[ельській] у Львові для дівчат. Основану при муж[ській] семінарії у Львові мішану взірцеву школу 4 кл[асну] (хлопців і дівчат) перетворено в школу хлопців. Окрім того, що в сих школах заняли посади визначні учителі й учительки, мали вони для ширших верств се значіне, що сільські діти, котрі бажали перейти до гімназії з сільських шкіл, покінчивши взірцеву школу, переходили до середніх шкіл дуже легко, бо по селах і містечках були лише або 1, 2 або 3 клясові школи. При тім у взірцевих українських школах мали кандидати і кандидатки учит[ельських] семінарій нагоду основно заправитися до науки в народних школах з укр[аїнською] викладною мовою. В ествуючих учит[ельських] семінаріях був устрій утравквістичний (половина предметів мала бути викладана польською, друга українською мовою), але се переведено щойно тепер на основі мініст[ерського] розпорядку на всіх 4-х роках у семінаріях мужеських, а в женських семінаріях у Львові і в Перемишлі розпочато вводити сей устрій від 4-го року. Окрім тих придбань, засновано в Самборі з р[оку] шк[ільного] 1892/1893 учительську семінарію при утравквістичнім устрою з характером переважно українським (директуру сеї семінарії предкладано мені, одначе, як уже вгорі зазначено, я сего не принявся, якраз задля того, між иншим, щоби ніхто не посмів вказувати на се, що дбав я про єї засноване для посади й особистого

«авансу». Коли ж предкладані мною кандидати проф[есор] Іван Вахнянин, а відтак проф[есор] Волод[имир] Шухевич не хотіли прийняти сего становища, став директором Йосиф Керекярто, а єго іменоване вихісновувано проти змагань послів-народовців, яко одну з причин переходу до опозиції. На полі середнього шкільництва введено в жите на основі резолюції галицького сойму з цвітня 1892 р. цісарською постановою з 4-го вересня 1892 першу клясу гімназійну в Коломиї з укр[аїнською] викл[адною] мовою, з кожним роком мала бути введена дальша кляса. Пригадати тут годиться, як се вгорі зазначено, що голос з провінції в «Ділі» дораджував вижидане до того часу, поки буде окреме зовсім приміщене для гімназії української, а тимчасом як дольше буде виказано, опізнене цісарської постанови до 4 вересня і наслідком того опізнене відкриття української кляси гімназійної послужило також мотивом до оправданя звороту політичного в опозиційнім напрямі.

Придбання послів-народовців на царині школи й науки засягнули також найвисшу школу, університет у Львові. Цісарською постановою з 1892 р. основали на філософічнім виділі *звичайну катедру всевітньої історії* з особливим узглядненем *історії Сходу Європи* з українською викладною мовою, а професор сего предмету мав спромогу на тій основі викладати *історію України-Руси*. Виклади сего предмету загаїлися до осені 1894 р. задля недовершених переговорів з кандидатом на сю катедру проф[есор] В. Антоновичем, а наостанку обняв се становище єго ученик проф[есор] М. Грушевський¹²¹. Про се многоважне придбане для львівського університету, котрим сповнилося довголітне бажане українського суспільства, а зокрема української академічної молодіжи, писала «Правда» (1892, IX. С. 574–576) от що: «Ся вість викличе неперечно між українсько-руським народом щире вдяку по причині сего нового доказу вітцівської дбалости нашого Монархи о самостійний розвиток культурний українсько-руського народа. В першій лінії сим актом ласки монаршої зазначено наново, що на львівськім університеті, поступенно мають побіч катедр з польською мовою викладною повставати руські катедри і тим способом можуть русини з часом дїждатися руського університету, а тим самим і міцної підвалини для розвитку науки в українсько-руській мові.

Ся катедра матиме для культурного розвитку українсько-руського народу велике значіне. Передовсім подана сим нашій молодіжи спроможність слухати викладів історії України-Руси у відносінах до инших держав східної Європи, а відтак і складати історичні іспити в рідній своїй мові. Утворене сеї катедри дасть нагоду і привід до наукових і критичних дослідів на полі нашої бувальщини, котрі пояснять нам не оден епізод затемнюваної в цензурних виданнях минувшини України-Руси. Ся катедра буде

доповнювати задачу одинокої досі руської катедри на філософічному відділі (українсько-руської мови і літератури) і підперати її в змаганнях виховування нашої молодіжи на національних основах. Однак ще й інше, глибше значінє матиме ся катедра, яке вказав посол Ол[ександр] Барвінський, вимагаючи утвореня такої катедри в своїй промові з 20 червня 1891 р. на засіданю палати послів державної ради у Відні при бюджеті міністерства просвіти. «Живемо в часах, – говорив між іншими посол Барвінський, – де конечною потребою публіки сталась часописна література, в котрій знаходить відгомін всяка пристрасть, всяка нововиступаюча злоба дня, всякий національний і конфесійний пересуд. Супротив напору тої ніби освіти, плеканої часописною літературою, доконче треба міцного заборолла справдешньої науки. Таким заборолом супроти напору небезпечних фальшивих наук на українсько-руську народність була би зовсім певно катедра історії України-Руси, вона була би покликана - прилюдну думку, опираю на посторонних інтересах і симпатіях здержувати, поправляти і зводити на праву дорогу. Через те утворено би силу, котра може не ділала би так скоро і широко, але тревало, бо змогла би ставити на важку висказ ученого супроти легкої або фальшивої монети газетних думок – вона сталась би посередником для народу між минувшиною а теперішністю, орієнтувала б его про теперішність, показувала б ему справделиве поєднанє суперечностей, виступаючих конечно в кождім часі і помагала б ему підготовляти собі будучину.

Українсько-руській нарід потребує конечно справдешних священиків науки, справдешних учителів молодіжи, бо розуміне історії висвячує чоловіка на духовника науки, на учителя молодіжи, як сказав Гете: «Тільки той, хто і в історії світа живе, хто в часах роздивився і з ними іде, має право судити, що було й буде».

З наведених вгорі слів, дізнаємося, – писала «Правда», – що почин до сего важного для русинів здобутку вийшов від наших послів, а іменно від п[осла] Барвінського, котрий пильно дбав, щоби сю важну потребу національну і культурну заспокоїло правліне. За сі заходи належить ся нашому послови від русинів щире признанє».

Знаменно, що «Діло» (ч. 191 з 6 н[ового] ст[илію] вересня 1892) подало вість про заснованє катедри історії з укр[аїнською] викл[адною] мовою в львівськім університеті, правда, в передовиці, але про єї значінє і досяглість висловила ся вельми здержано і коротко, коли тим часом про 4 кл[асні] школи вправ в учит[ельських] семінаріях розписувало ся широко в кількох числах. Зазначило «Діло» також, якби мимоходом, що «почин до заснованя сеї катедри вийшов від руських послів», не натякаючи навіть про се, кілько труду вложив у здійсненє сего довголітнього домаганя

укр[аїнського] суспільства, а особливо акад[емічної] молодіжи, п[осол] Барвінський. Не зазначило «Діло» ані словом, яке значіне ся катедра матиме для Великої України, хоч тоді вже було відомо, що правительство краєве й осередне веде переговори, щоби приєднати для сеї катедри київського професора університету св[ятого] Володимира, Володимира Антоновича і що головним посередником у сій справі був п[осол] Барвінський. Але ся здержливість «Діла» стане зрозумілою, коли дальше розглянемося в справах, котрі висувалися на дневну чергу і як уже мало-помалу підготовлявся у Львові настрій, котрий мав пособляти новому політичному звороту, до давньої спілки з москвофілами для опозиції.

Окрім тих придбань на полі шкільництва, від найнижшого до найвишого степеня, перевело правительство дорогою розпорядків деякі домагання народовців, за котрими щиронародне суспільство наше побивалося безуспішно довгі літа. Відносилися сі домагання головно до признання прав українському язикови і письму, бо від заведеня польського язика урядового в 1869 р. адміністраційні, а навіть судові власти намагалися всюди вводити польську, а нехтувати українську мову, а коли навіть инколи виходили урядові письма українською мовою, то виготовлювано їх польським абецадлом, заведеним гр[афом] Голуховським у руській переписці з часів спору о руську азбуку. Розпорядком гр[афа] Шенборна, міністра судівництва, дозволено в ґрунтових книгах робити вписи українським язиком і письмом. Намісник гр[аф] К. Бадені видав до підвласних урядів розпорядок, щоби на українські поданя відповідали українським язиком і письмом. На вівісках адміністраційних, шкільних і судових властей та на двірцях і стаціях желізниць почали побіч польських написий уміщувати українські. Краєвий виділ ухвалив в переписці з українськими сторонами переписуватися українським язиком і письмом. На домагане українських просвітних і наукових товариств і на основі постанов анкети українських заводовців язикових введено розпорядком міністерства внутр[ішніх] сп[рав] і просвіти т[ак] зв[ану] фонетичну правопис в урядовану адміністраційних і судових властей, почт, телеграфів і желізниць та в усіх школах і всякі печатні урядові друки побіч польського або німецького тексту мали також текст український. На народногосподарській ниві важним придбанем було з дозволу правительства засноване товариство безпеки від огню «Дністр» у Львові. Перенесені на Мазурщину наслідком неприхильної українському народови системи урядники, професори й учителі почали вертати на становища урядові в ріднім краю, а деякі з них заняли навіть впливові, визначнійші посади¹⁾. Приготов-

¹⁾ Перенесений з Бялої надінспектор Атанас Заячківський став радником дирекції скарбу, ветеринар д[октор] Крвавич дістав посаду в Рогатині, надкомісар з Кракова Йосиф Мишкевич дістав посаду в Тернополі, з Н[ового] Торгу надконтрольор Га-

лялося також здійснене інших угорі названих домагань і потреб для успішного розвитку укр[аїнського] народу.

Правда, що при всіх змаганнях осереднього і краєвого правительства, щоби вдоволити домаганям і потребам укр[аїнського] народу, не все так переведено, як було задумане і бажане. Поступоване підвласних органів адміністраційних, шкільних а навіть судових не все було поправне і безсторонне. Деякі старости й шкільні інспектори окружні поступали давним неприхильним ладом. То само робили деякі радники намісництва (особливо *gente rutheni*¹⁾, як, н[а]пр[иклад], Покінський, свояк п[осла] Романчука, так що я приневолений був проти него звернутися з жалобою до намісника). Покликаний з міністерства просвіти на інспектора середніх шкіл *Іван Левицький* (брат професора і письменника Остапа), де він дістався був за протекцією маршалка перемиської ради повітової кн[язя] Сапіги (там голосував проти заснованя укр[аїнської] гімназії в Перемишлі), намагався бути більше правительственным, як саме правительство і спиняв та задержував не раз прихильну полагоду наших домагань у шкільних справах. Впливом такого настрою було опізнене введеня в жите гімназійної кляси з укр[аїнською] викл[адною] мовою в Коломиї, (цісарська постанова в сій справі вийшла 4 вересня 1892, коли тим часом укр[аїнське] суспільство нетерпеливо дожидало раньшого оповіщення). Та й саме виконане сеї справи, котре спочивало в руках інспектора І. Левицького, яко референта, а зглядно директора коломиїської держ[авної] гімназії польської, Скупнєвича, приятеля інспектора, було таке, що викликало невдоволене серед українського суспільства, і відбилося немилим відгомном не тільки в дневникарстві, але відтак і під час соймової сесії.

Та коли з боку правительства, зглядно з боку підвласних ему урядовців занедбаня або помилки причинялися до невдоволення українського суспільства, то з предметового становища треба і се признати, що наше суспільство, політично невироблене, без ясної національної свідомости і без виразно витвореного погляду на народну мову і літературу та нашу національну мету, під впливом москвофільської памороки, збивалося легко з правої дороги на манівці, або попадало в невиразну блуканину і тим способом не тільки утрудняло послам їх діяльність, але давало противникам нашого народу оруже в руки, заподівати шкоди нашій національній ідеї. Сю хиткість і невиробленість нашого суспільства вміли вельми справно вихіснювати москвофіли, щоби ширити заколот і викликувати зневіру в можливість здійсненя наших національно-політич-

врилів заняв становище в Станиславові, почт[овий] офіціал Потелицький приділений до дирекції почт у Львові. [– Ол. Б.]

¹⁾ «За походженням русин» (лат.). – Ред.

них і культурних змагань. Визискувало се також і ворожо настроєне нашому народному розвитку і поступови польське журналіство, виступало проти краєвого правительства (намісника), неначебто він поза плечима «Польського кола», чи проти більшости соймової, робив уступки народовцям і тим нібито вкорочував польський стан посіданя. Частина нашої інтелігенції, вихована під впливом москвофільської бундючності, а за нею також проводирі радикалів, проголосили клич «вибороти!», але та боротьба обмежалася звичайно шумними окликами й резолюціями на вічах або бундючними статтями і дописями в часописах, у маловаженю й недоцінюваню придбань послів-народовців (н[а]пр[иклад], глузовано, що нібито послі осягнули тільки «написи на поштових скриньках», легко-важено товариство «Дністер», висміювано почини нової гімназії: «оввал Паралелька!» і т[ак] д[алі]), а се підхоплювали польські часописи і вказували на се, що укр[аїнське] суспільство нехтує придбанями своїх послів. А москвофільські часописи і віча бачили у всіх придбанях на полі шкільництва й урядованю укр[аїнською] мовою оруже проти них звернене (фонетика була для них страшною пошестю!) і тому всіми способами намагалися поширювати невдоволене. Москвофіли воліли посилати дітій до німецької або польської гімназії, як до української з опозиції проти фонетики і народної мови. Під впливом того невдоволення вибралася 3-го вересня 1892 р. депутація до намісника ґр[афа] К. Баденого, зложена з послів Романчука, Барвінського і д[окто]ра Савчака, та відпоручників «Народної ради» д[окто]ра Костя Левицького та редактора Івана Белея і провела там більш як годину, щоби представити намісникові погляди українського загалу на поступоване правительства в наших народних справах.

П[осол] Романчук пригадав, що перед двома роками правительство вівало русинів зазначити ясно і виразно своє народно-політичне й суспільне становище та запевнило, що в такім случаю воно змінить своє поступоване супроти укр[аїнського] народу, свою політичну систему та сповнить найконечніші домаганя і потреби укр[аїнського] народу. Русини своє зробили, говорив п[осол] Романчук, але правительство не вив'язуєся як слід із свого приреченя. Найважнійша для русинів справа, *зміна системи*, доси не переведена, як про се свідчать поступоване адміністраційних і шкільних властей. З найнеобхідніших домагань доси одні не виконані, а інші не так, як русини сподівались. З того вироджується невдоволене. Задля того русинам *трудно оставати довше на приязно-виждаючим становищі супроти правительства, а приневолені заняті таке становище, яке супроти русинів займає правительство* (політика «вільної руки»).

Намісник відповів на се, що правительство в останних двох роках чимало зробило для русинів, особливо на полі шкільництва, але русини не

підносять того, що досягнули, а все тільки вказують на те, чого ще не досягли. Щодо зміни системи, заявив намісник, що наріканє русинів не є оправдане. При кожній нагоді поручає намісник підвласним урядовцям поступати законно і безсторонно. Коли ж діється инакше, то хиба для того, що нараз годі переломити давнійше поступованє, а треба на се довшого часу, тим більше, що декуди бувають і побічні спиняючі впливи (тут намісник мав на думці поляків і їх дневникарство).

На се замітили члени депутації, що старости при виборі вїтїв по громадах добирають найлихших людей та що деякі старости навіть не вивісили на староствах орлів присланих з намісництва з укр[аїнськими] написями. Многі інспектори окружні шкільні не назначували ані одної теми на окружні конференції в укр[аїнській] мові і велять в школах з укр[аїнською] виклад[ною] мовою учити по-польськи. Укр[раїнська] гімназія в Коломиї не відкрита (найв[ища] постанова в сій справі послїдувала 4 вересня), а для учит[ельської] семінарії в Самборі заіменовано директором Йосифа Керекярта, учителькою в укр[аїнській] школі взірцевій при женській семінарії заіменовано польку Тейсейре (мала виділовий іспит з поль[ською] й укр[аїнською] викл[адною] мовою), та що катедра цивільного права з укр[аїнською] викл[адною] мовою в львів[ським] університеті по бл[ажений] п[ам'яті] Ол[ександра] Огоновськ[ого] не обсаджена.

Нема сумніву, що жалоби, висловлені намісникови, мали деяку основу і були в значній часті оправдані, а причиною того була довголітна неприхильність верховладної польської народности, котра від проголошеня в соїмі «Польським колом» в адресі до монарха клича: «Przy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy!»¹⁾ здобула собі вельми впливове становище в краєвій і державній політиці. За намісникованя гр[афа] Альфреда Потоцького і єго наслідника Филипа Залеського¹²² вся адміністрація відносилася підзорливо й неприхильно до змагань українського народу та оправдувала своє поступованє перед Короною ворожою монархії агітацією москвофільською і православною (навіть в 1892 р. відбулося велике поломництво наших селян, устроєне проводирами москвофілів до Почаєва і Києва)²⁾. Коли я, зокрема, представляв намісникові гр[афу] Баденому надуживаня деяких старостів, адміністраційних урядників та окружних інспекторів, вказував він на се, що не так то легко довести їх до цілковитої зміни

¹⁾ «Біля Тебе, пане, стоїмо і стояти бажаємо!» (польськ.). – Ред.

²⁾ Чимало з тих поломників лишилося в Росії де прийняли православіє, а коли опісля розчарувалися московським гараздом, вертали назад до Галичини. Окрім того головню москвофільська агітація викликала весною і літом 1892 р. громадне переселене селян у Росію з повітів найзасібніших, а І. Наумович, котрий тоді поселився в Росії, кинув клич заселеня Кавказу, куди також виїздило чимало галицьких селян. [– Ол. Б.].

поступованя супроти русинів, коли їх «dziesiątkami lat nakręcano w kierunku nierpzyżnym»¹⁾. А треба й се тямити, що радниками намісництва, старостами, комісарами були в значній часті князі, графи і взагалі шляхтичі, котрі находили піддержку шляхти і шляхоцького «Польського кола» і намісник при всій рішучості бував не раз безсильний. Знаю з особистого досвіду, що такий рішучий і енергічний державник, як д[окто]р М. Бобжинський, занявши (1908) після убийства гр[афа] А. Потоцького становище намісника²⁾, був приневолений вести тяжку боротьбу з многими радниками намісництва і старостами, що не хотіли піддаватися его розпорядкам та називали їх «michałkami»³⁾. Ледви по двох роках, як сам мені признавався, довів до того, що міг сказати: «teraz mam spokój!»³⁾ А як підвласні урядовці робили труднощі й перепони намісникові в переведеню вимаганої зміни політичної системи, то ще більше опору стрічав він у більшості «Польського кола», котре і в соймі і в держ[авній] раді нераде і неприхильне було всяким уступкам у користь українського народу. З другого боку треба зовсім безсторонно зазначити, що чимало вини спадає й на нас самих, що своїм поступованем утрудняли правительству виконане деяких наших домагань або таке їх переведене, яке було би вповні бажане для українського народу. Піднесла між иншими депутація докір правительству, що обсаду катедри цивільного права з укр[аїнською] виклад[ною] мовою по бл[ажений] п[ам'яті] Ол[ександра] Огоновськ[ого] проволікає. До сего предмету габілітувався зять д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського, д[окто]р Кость Левицький, одначе колегія професорів відкинула его габілітаційну розвідку. Після проголошення заяви з 25. 11. 1890 р. п[ослом] Романчуком, вставлено між домаганя народовців також справу допущеня на доцентуру цивільного права д[окто]ра К. Левицького, а я, обнявши всі шкільні справи з вибором до держ[авної] ради, мав обов'язок подбати і про доцентуру д[окто]ра К. Левицького. Розходилося отже о те, щоби прихильно настроїти для сеї справи професорів правничого виділу. В сій справі звертався до мене кілька разів д[окто]р Ом[елян] Огоновський, щоби я піддержав її і у намісника, і в міністерстві, і подбав в краєвім і осереднім правительстві про прихильний вплив на колегію професорів, котрі мають право представити міністерству просвіти кандидата доцентури до затвердження. Секц[ійний] шеф у міністерстві просвіти д[окто]р Рітнер обіцяв вплинути на професорів, щоби прихильну подали прологу, а так само гр[аф] Бадені заявив мені, що вже настроїв їх прихильно,

¹⁾ «Десятиліттями накручувано в напрямі неприязні» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Від імені (доктора Michalf) Михайла Бобжинського, що був намісником» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Тепер маю спокій» (польськ.). – Ред.

вимагав тільки, щоби д[окто]р К. Левицький представився дотичним професорам. Про всі ті заходи сповістив я д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського і після того д[окто]р К. Левицький явився у професорів, але в розмові з ними зазначив, що наколи б вони противилися его габілітації, то правительство само покличе его на доцентуру. Се знов роздмухало нехить до д[окто]ра К. Левицького, а гр[аф] Бадені при найближшій нагоді заявив мені, що «D[oktor] Lewicki popsuł mi całą sprawę, a profesorowie stają znowu okoniem»¹⁾. Отсе й було приводом до зволіканя обсади сеї катедри, а хоч у дальших заходах в сій справі пробовано, щоби професор пражського університету до сего предмету д[окто]р От (Ott) видав прихильну оцінку габілітаційної розвідки д[окто]ра К. Левицького, не можна було довести сего питання до корисної розв'язки.

Подібна й обсада директури учит[ельської] семінарії в Самборі окр[ужним] інспектором Й. Керекяртом, з роду русином, котрий володів доволі добре укр[аїнською] мовою, одначе не мав потрібного для такої школи наукового підготовлення, не відбулася без нашої вини. Вгорі вже згадано, що гр[аф] Бадені мені предкладав се становище, одначе я відказався, щоби не зустрінутися з пусканим тоді в світ докором, що послі дбають про аванси й карієру. Коли ж відказалися сего також предкладані мною, як се також уже зазначено, професори Іван Вахнянин і Володимир Шухевич, тоді вихіснував се кр[айовий] інспектор Болеслав Барановський і представив на директуру Й. Керекярта та захвалював его енергію й заслуги в засновинах і будові народних шкіл. Правда, Керекярт при виборі учителів для семінарії (директор робить усе з-поміж у[чи]телів на посади предлогу Раді шк[ільній] кр[айовій], котра відтак предкладає терно міністерству) добирав собі таких, котрі би не перевисшали его знанем і наукою і тим довів самбірську семінарію до обниження наукового позему о 50%, на що я опісля вже яко член Ради шк[ільної] кр[айової] не раз вказував на засіданях. Одначе безсторонно треба признати, що він подбав про гарну будову учит[ельської] семінарії і бурси для кандидатів і держався предметово при виконуваню шкільних розпорядків і законів щодо укр[аїнської] мови й народности.

Але бувало й так, що наше суспільство не раз на основі хибних або непевних вістий, або й упереджень до людей переймалося зневірою й невдоволенем зовсім безпідставно. На місце Ів[ана] Левицького покликало міністерство просвіти на предлогу Ради шк[ільної] кр[айової] *Едварда Харкевича* яко референта, родом з руської, але національно несвідомої сем'ї. Е. Харкевич, одружений з полькою, служив спершу в львівській

¹⁾ «Доктор Левицький зіпсував мені всю справу, а професори знову стають на диби» (польськ.). – Ред.

гімназії Франца Йосифа, але повдовівши перенісся до Тернополя де ввійшов у «Руській беседі» в кружок свідомих українців і тут перенявся національною свідомістю, та не затратив її і на новім становищі в міністерстві де здобув собі добру славу яко референт. Коли ж по смерті В. Ільницького іменовано его директором акад[емічної] гімназії у Львові, прийняв его учит[ельський] збір спершу з недовір'єм і держався якийсь час опорно проти него. Одначе Харкевич умів тактовним поступованем виробити собі поважане так, що небавом вибрано его головою «Руськ[ого] товариства педагогічного» на котрім становищі положив чималі заслуги для нашої шкільної просвіти. Его доволі рана смерть заподіяла велику втрату для акад[емічної] гімназії і для нашого шкільництва.

Правда одначе, що правительство, зглядно шкільна управа, робили не раз помилки і тим викликували невдоволене серед українського суспільства. Так, н[а]п[р]иклад, на місце Е. Харкевича іменованого директором акад[емічної] гімназії, покликано до міністерства просвіти на становище референта головно руських шкільних справ, професора гімназії в Бродях *Володимира Баньковського*, русина з роду, сина священика, але мало ознакомленого з українською мовою (іспитованого з польськ[ої] мови на цілу, а з клясич[ної] філології на низшу гімназію), як сам отверто признавав¹⁾. Одружений з донькою Яна Добжанського, редактора «*Gazeti Narodow-oї*», его протекцією дістався на се становище і зовсім спольщився. Такому референтови приділювало міністерство просвіти також апробату шкільних українських книжок для Буковини, котре печатано у ц[арської] к[оролівській] віденській накладні шкільних книжок. Саме тоді, весною 1892 р., предложив Омелян Попович з Чернівцеь (спорудник ріжних учебників в укр[аїнській] мові для народних шкіл) «*Читанку*» на IV кл[ас] міністерству до одобреня, рукопис доволі об'ємисту in folio. Справа була пильна, бо треба було книжку випечатати перед початком нового шкільного року (до 1 вересня). Міністерство прислало мені сю рукопис до оцінки. Коли я спитав проф[есора] Баньковського, чому він не полагодив сеї справи, належної до его урядованя, заявив він, що не міг сеї задачі піднятися, бо не володіє, як слід, українською мовою. Переглянувши сю рукопис, побачив я, що треба в ній дещо справити, дещо переробити, а щоби печатане єї не проволікалось і було на час означений довершене, не звертав я вже рукописи спорудникови з моїми замітками, але сам перевів сі поправки і перерібки, так що опісля предложив я рукопис міні-

¹⁾ Коли оден урядник міністерства, русин, повітав проф[есора] Баньковського, відповів він по-німецьки: «Ich muss mich dagegen verwahren! Nur der Religion nach bin ich ein Ruthene, der Nation nach bin ich ein Pole». «Я змушений запротестувати проти цього! Я рутенець (українець) лише за релігійними переконаннями, а по національності я поляк» (нім.). – [– Ол. В.; перекл. – Ред.]

стерству зовсім приладжену до печатаня. Міністр бар[он] Гавч висловив мені за се щирю подяку, але я замітив на се, що вчинив я се радо для самої справи, одначе сю задачу повинен був зробити проф[есор] Баньковський, котрий в такій цілі тут займає посаду, а до того не має відповідного приспособлення.

Тим-то справедливо «Правда» (1892, с. 590) зверталася з отсими словами до укр[аїнського] суспільства: «Пишучи перед двома роками про події в соймі 25 листопада 1890 р. сказали ми: «Се прояснене нашої справи (заяву п[осла] Романчука) вважаємо *почином* нової доби в національно-політичнім житю русинів, хоча зовсім не манимося надією, щоби без труду і праці посипались для русинів усякі придбаня. Не знеохочуймося хоч би навіть хвилими невдачами, не теряймо духа, коли може навіть і серед нас проявляться деколи сумніви, бо ідея правди вимагає великого труду, мусить собі промостити дорогу, щирою, невсипучою працею». А до тої давнішої пригадки, додала «Правда» після згаданої вгорі депутації у намісника отсі знаменні замітки: «Задля того повинні передовсім русини-народовці горнутися коло свого прапору *національної самостійности* і під тим прапором вести дальше розпочату організацію і працю економічну та культурну між руським народом. Оден з проводирів німецько-ліберальної партії накликавав своїх сторонників до «терпеливости, уміркованя і розваги». І нам годилобся зятимити сі три чесноти, а коли зорганізуємося і міцно стоятимемо при своїм прапорі *національної самостійности*, то й дійдемо до признаня нашої рівноправности». А дальше писала «Правда»: «Мусимо ще й се задержати в тямці, що є ще й *побічні* впливи, котрі спиняють справу переведеня рівноправности русинів. Намісник мусів мати на думці суспільність польську. Ми се знаємо, що в польській суспільности ще глибоко закорінені упередження до русинів, що ще багато єсть таких, котрі думають, що признати належні права русинам, значить зречися свого польського становища. Такі погляди черпає польське суспільство головно із своєї преси, а яким духом дихає значна частина польської преси, як «Gaz[et-a] Narod[ow-a]» et cons., бачимо з того, як з нагоди депутації у намісника «Галицкая Русь» зарядила зараз «ликвідацію нової эры», а Плятон Костецький (ред[актор] «Gazet-и Narodow-oї»), затираючи руки з радости вже бажав би був звести разом д[окто]ра Антоневи́ча з п[ослом] Романчуком!» «Правда» вказує наостанку на се, що така робота польських урядовців супроти русинів є водою на млин москвофілів і тому звертається також до поляків, щоби не засягали інформаций з «Gaz[et-и] Narod[ow-ий]» і т[ому] п[одібних], але самі старалися пізнати жите укр[аїнського] народу із самого жерела, поки не зближаться до укр[аїнського] суспільства, щоби его пізнати зблизька і его признати так

само достойним культурного розвитку, як самих себе. При тій нагоді «Правда» звернулася, як і перед двома роками, до кр[айового] правительства, щоби дальше рішучо виступало проти неприхильного настрою урядовців супроти укр[аїнського] народу, бо се викликає невдоволене в широких верствах суспільства, а москвофілам дає оруже в руки до їх шкідної кертичної роботи. «Правда» домогалася, щоби правительство до переведеня ідеї рівноправности добирало людей щирих, свідомих укр[аїнської] національности, а не Parade ruthenen, котрі не зможуть витворити здорового організму, а тоді втратять основу всякі ворожі агітації, шкідні краєви і державі.

«Галицкая Русь» вихіснувала депутацію народовців у намісника і статю «Діла» про се на свій лад, назвала се «жалем за гріхи» і «покаянієм» та зазначила, що приготовляються переміни «уничтожающие контрактъ заключенный верховодящими кругами съ новоэристами» і заявила, що москвофільські послы не можуть говорити з народовцями «до тѣхъ поръ, пока новоэристы не принесут публичного раскаянія въ томъ, что они провинились, и пока своей искренности не докажутъ сложеніємъ мандатовъ въ соймъ и думу державную».

43. Сесія галицького сойму. Засновини нового соймового клубу послів-народовців. Посол Гаморак попав між москвофілів. Заява «Народа» проти п[осла] Окуневського. Невиразна заява нового клубу наслідком скороченя т[ак] зв[аної] програми п[осла] Романчука. Розправа про українське питанє і невиразне в ній становище голови «Руського клубу». Голоси москвофільських і польських послів. Хиткість «Діла» в посоймових замітках. Голос «Czas-y» і «Przegląd-y Polsk-ого». Писаня А. Креховецького «Z obozu ruskiego». Висновки.

Під вражінем депутації народовців у намісника і розведеної над нею дневникарської перестрелки зібрався галицький сойм 9 н[ового] ст[илю] вересня 1892 р. для полагоди найпильніших справ, а скликане наступило так несподівано, що виділ краєвий лише з великою натугою успів прилагодити предлогу бюджетову на р[ік] 1893, котрою головню мала тепер зайнятися соймова сесія. Задля такої несподіванки сойм мусів зараз по відкритю сесії відročити засіданя аж до 21-го вересня, щоби тим часом бюджетова комісія полагодила реферат бюджетовий на р[ік] 1893. Засіданя соймові почалися 21-го і тривали до 27-го вересня включно. Однак, хоч осіння сесія соймова тривала ледви кілька днів, мала вона важне значіне для української справи, бо під конець сеї сесії рішилася остаточно викликана відомою заявою п[осла] Романчука (з 25 падолиста

1890 р.) провізорія клябу руських послів соймових, завязаного як тепер показалося без *ніякої програми* 1889 р.

Під кінець осінньої сесії дотеперішня провізорія клябу руських послів соймових уступила місце виразному становищу послів-народовців, котрі оснували *новий «Руський кляб»*. Дня 25 і 26 вересня по довшій розправі на довірочних зборах послів приналежних до давнього «Руського клябу», основаного 1889 р. (не були на зборах тільки п[осол] Мандичевський, Сірко й Охримович) признано неможливість дальшого ествованя давнього «Руського клябу» задля *кординальної ріжниці в самих принципиальних питаннях*. Зазначивши отже, що давний «Руський кляб» тим самим розв'язаний, заявили п[осли] Романчук, Савчак, Січинський, Телішевський і Гурик, що зав'язують новий кляб. До сего клябу приступив п[осол] Охримович, а відтак д[окто]р Окуневський, застерегаючи собі вільну руку в деяких соціяльних і економічних справах. «Руський кляб» 27 вересня вибрав головою п[осла] Романчука, заступником голови о[тця] Січинського, а секретарем п[осла] Телішевського. На засіданю того ж дня відбутім приняв «Руський кляб» соймовий отсю засаду:

«Посли «Руського клябу» стоять і будуть стояти на становищі самостійности руського народу. Яко послы руські будуть старатися о повну рівноправність і автономію руського народу, – яко послы народні будуть старатися о використуване і розширене конституційних прав і свобод, а передовсім будуть заступати справи селян і маломіщан. – Ухвалено також внесене п[осла] Гурика: Лишається свободу приступленя до «Руського клябу» соймового всім руським послам, котрі згодяться на засаду, приняту для сего клябу». Тим часом дня 28 вересня появилася в «Дѣлѣ» ось яка заява:

«Подписанныи заявляютъ, що стоятъ на програмѣ бывшего клуба съ 1889 г. Евентуальное завязанье клуба рѣшено буде съ началом следующей сесии соймовой. Въ Львовѣ 16 (28) 1892. Д[окто]ръ Ник[олай] Антоне-вичъ. – Николай Герасимовичъ. – К. Гаморакъ. – Д[окто]ръ Михайль Король. – Сѣрко. – Кулачковскій. – Барабашъ. – Рожанковскій».

Годиться замітити, що в 1889 р. зав'язаний кляб руських послів соймових справді почав був нараджуватися над програмою, одначе *спільної програми не уложено* і се сконстатував також д[окто]р Антоневиц на запит о[тця] Січинського під час довірочних нарад всіх послів – що *нема ніякої програми!*

В чч. 15–18 радикального «Народа» з 1 н[ового] ст[илію] жовтня с[ього] р[оку] появилася ось яка *Заява*. Як відомо, при кінці остатньої соймової сесії, давний «Руський кляб» з 1889 р. розбився і з прихильників нової ери утворився новий кляб під проводом п[осла] Романчука.

До того клюбу вступив і п[осол] Окуневський, хоть з застереженням вільної руки в «деяких справах». Отже, позаяк звичайно доси п[осла] Окуневського уважано за представника радикальної партії в соймі, то ж заявляємо, що з тим его поступком наша партія немає нічого спільного і на той его крок не бере на себе ніякої відвічальности. Тим самим застерігаємося против яких-небудь внесків про зближене нашої партії до новоеристів. *Від езекутивного комітету р[усько] – укр[аїнської] рад[икальної] партії».*

Про сі заяви, як і про хід соймової сесії, голоси послів, а відтак дневників про соймову сесію, подав я в «Правді» (1892, с. 661–670) отсі замітки, котрі тут наводжу:

«Вгорі наведені три заяви послів-народовців, послів без програми і езекутивного комітету радикальної пратії стали наглядним доказом прояснення відносин в руським суспільстві, котрі зазначилися від проголошення відомої заяви п[осла] Романчука в соймі 25 падолиста 1890 р. Відносини сі не змінилися, бо й не могли змінитися, бо в поглядах поодиноких партій серед руського суспільства виступають *ріжницї принципіяльні, задля котрих спільна робота всіх сих партій показується просто неможливою*. О сім доволі переконалися за час провізорії «Руського клюбу» соймового посліа народовці і москвофіли, побачив як видно, і п[осол] Окуневський, що з тими, котрі *негують ествоване самостійного народу руського і не вірять в можливість его культурного розвитку*, неможливо робити спільної політики. Дивно лише, що поміж негаторів самостійности руського народу попав о[тець] *Гаморак* (мабуть спонуканий езекутивним комітетом русько-укр[аїнської] радикальної партії, для котрої, як ходили вісти, мав зложити посольський мандат, щоби зробити місце чисторадикальному послови, своєму зятєви д[окто]рови Северинові Даниловичеві). Дивно також, що між негаторами руського народу опинився д[окто]р *Король*, котрий на проїздках кирило-методієвських в Петербург і в «сдѣлкахъ Рольничо-кредитного заведенія» міг додивитися добре, куди веде ся кліка Маркових, Добрянських, Антоневичів et tutti quanti¹⁾. Не дивуємося, що серед тої групи негаторів станув п[осол] *Рожанковський*, котрий своїми розуміннями політичними не міг сягнути так далеко, щоби добачити можливість і конечність окремішного і самостійного розвитку культурного русинів. На всякий же спосіб цікаво, що між ними опинився о[тець] *Сірко*, котрий тою ж рукою підписував сю заяву проти признання окремішности руського народу, котрою підписав адресу довірія митрополиті в 1890 р. за те, що згодився на принципи проголошені 25 падолиста п[ослом] Романчуком; цікаво, що до негаторів окремішности руського народу признався і п[осол] *Герасимович*, той сам, що перед виборами до

¹⁾ «Та іже з ними (і вісі інші, всі подібні до них)» (лат.). – Ред.

державної ради в 1891 р. як кандидат посольський заявляв, що стоїть на основі програми русинів в 1848 р. (котрі виразно зазначили окремішність національну руського народу від польського і *московського*).

Внесенє п[осла] Гурика, ухвалене новим «Руським клюбом», лишило отверті ворота всім тим послам, котрі або задля неприяви під ту хвилю не мали спромоги заявити свого приступленя, або не могли рішитися, заняти раз ясне становище. Утворене нового «Руського клюбу» соймового на *основі національної самостійности українсько-руського народу* було важною подією в нашім політичнім житю і поставило політичне жите і змаганя русинів на певну підвалину, котра мала остати несхитною по всякі часи. Коли бо признаємо *окремішність і самостійність руського народу*, тоді і мусимо йти простою дорогою до культурного розвитку нашого народу, тоді мусимо добирати способів, що вели би нас до сеї мети, а ухиляти і відпирати всякі перепони, що ставали би в дорозі сему розвиткови. Се *ідея*, для збереженя котрої русини-народовці покинули політичну блуканину, очиститися від живел, котрі утрудняють або спиняють осягненє нашої національної мети – *ідея*, котра повинна одушевляти русинів у всіх національно-політичних змаганях, культурних і економічних, – *ідея*, котра є запорукою красшої будучини усього українсько-руського народу.

Ся *ідея*, котру виписав новий «Руський клюб» соймових послів, на своїм прапорі, дає спромогу розвивати українську народність в рамках конституції в напрямі згіднім з державною австрійською ідеєю, а також є порукою для другої народности в краю, польської, що не потребує з боку русинів боятися якого-небудь посягання на інтереси поляків, або як висловлюється «*Dziennik Polski*»: «*nie wkracza w sferę prawowitych obszarów idei polskiej*»¹⁾. Здаєся не потреба довго толкувати, що і політичний інтерес Австрії, і належне розумінє інтересів народности польської вимагають, щоби широкого розвитку українсько-руської народности не тільки не спиняти, не утрудняти, але єго в добре зрозумілім обопільнім інтересі якнайживійше попірати.

Відаючи щирє признанє соймовим послам народовцям за їх змаганя коло заснованя нового «Руського клюбу», не можемо однак зрозуміти їх ухвали, щоби «замаркувати в *якнайкоротших* словах своє національне і демократичне становище, а не зазначувати таких *точок, котрі до ясности не причиняються*, бо і противна сторона твердить, що до них признаєся. Для того з п'ятох точок деклярації п[осла] Романчука з 25 падолиста 1890 р. дві т[о] є[сть] о вірности для австрійської держави і греко-католицькій вірі не вийшли до заяви клюбу». Не можемо, правда, сій постанові а зглядно пропущеню сих двох точок приписувати таких послідов-

¹⁾ «Не вступає в сферу законного простору польської ідеї» (*польськ.*). – *Ред.*

ностей, якби се хотіла «Гал[ицкая] Русь» і «Czas», бо щодо особистих поглядів членів нового «Руського клубу» не можна в тім згляді мати ніякого сумніву і «Народна програма», принята мужами довір'я товариства «Народна рада» (в арт[икулі] VII) се заперечує, (п[осол] Окуневський, котрий може будити певні сумніви своїм виступленем в соймі 26 падолиста 1890 р. застеріг собі вільну руку в справах соціяльних і економічних). Однак ми раді б бачити в програмах послів народовців соймових і ради державної певну зв'язь; а все ж у програмі «Руського клубу» послів ради державної найшли місце всі точки соймової декларації п[осла] Романчука з 25 падолиста 1890 р. Думаємо отже, що й тепер не повинні були послі-народовці вводити ніякої зміни, хоч би се вело до «замаркованя в якнайкоротших словах» їх становища, бо ліпше висловитися ширше, але яснійше, виразнійше, як коротко, а дати повід до непотрібної неясности, непевности а бодай до розправи на ту тему. На наш погляд отже повинні були послі-народовці покористуватися першою нагодою щоби усунути всякі сумніви і неясности, котрими лише користуються дуже зручно противники нашого національного і культурного розвитку, щоби лише каламутити воду і в каламутній воді для себе ловити рибку.

Під час короткої соймової сесії розвинулася живійша розправа при бюджеті. При сій нагоді промовляв д[окто]р *Антоневич* двічі (при звіті бюджетової комісії з прелімінара шкільного фонду на 1893 р. і в бюджетовій розправі), д[окто]р *Король*, п[осол] *Романчук*, д[окто]р *Окуневський*, з одного боку, а відповідали на сі промови д[окто]р *Бобжинський*, гр[аф] *Ст[аніслав] Бадені*, п[осол] *Хамец*, гр[аф] *Войтіх Дідушицький* з другої. Так отже з руської сторони мали нагоду заявити свої погляди послі усіх відтінків. Головною осею, около котрої оберталися промови руських послів, було невдоволенє русинів з політичного положеня в краю і кождий з послів силкувався се зазначити в своїй промові. Д[окто]р *Антоневич* (котрий в першій промові зазначив, що говорить в імени *всіх руських* послів, хоч не мав до сего мандату) і д[окто]р *Король*, трактували справу з опозиційного становища, д[окто]р *Окуневський* обговорював широко соціяльні відносини. Д[окто]р *Антоневич* і *Король* наводили чимало подробиць, щоби підперти свої виводи, одначе не віднесли до зібраного ними матеріялу критично і предметово. Окрім того д[окто]р *Антоневич* втягнув в розправу заведене фонетичної правописи в школах, представляючи сю справу наче атентат на 1000-літну слов'янську азбуку, котра нібито має бути заступлена польським абецадлом, а свої аргумента проти фонетики піддержував виводами про «общее начало Руси», спільність української літератури з московською, та що «нашъ галицко-русскій языкъ *весьма* зближенный до великорусского или російского». Д[окто]р

Король доказував, що «на полі політичним наше положенє ще *погіршилося*», що «певна зміна наступила, але *тільки на полі шкільництва*», що «акція правительства представляєся попросту *шуткою* з руського народа», що русини «далися зловити на нову еру, бо на полі політичним не узискали нічого, хиба *деморалізацію* народа і ми тепер маємо діло із деморалізованим народом, котрий перед тим був удержаний в карбах народної карности».

Супроти таких не критичних виводів, в котрих містилися також важні підзори кинені на русинів-народовців і їх товариства, повинен був п[осол] Романчук, яко заступник того напряду, зайняти виразне і рішуче становище, дати відповідні поясненя, бо говорячи словами «Діла»: «затемнюване і замазуване руської справи не може тій справі вийти на користь, ясна і чиста справа повинна також стати ясно і чисто; проголошуване незгідних з правдою і добром народу тенденцій не повинні ми давати противникам оруж'є против нас».

Тим часом п[осол] Романчук передовсім не хотів доторкнутися тої дразливої для русинів-народовців справи, порушеної д[окто]ром Антоневичем, а просто обминув її, виходячи з того погляду, що «сойм не уважає місцем до веденя полеміки в такій справі». Не будемо про се перечитись, чи в соймі місце на те або ні, але се річ певна, що коли д[окто]р Антоневич підніс сю справу так тенденційно, то посол-народовець не повинен був того промовчувати, обминати, а сміло відперти напасти противника і ясно зазначити наші національні погляди і основи. Сим промовчуванем дав п[осол] Романчук «противникам оружє против нас», котрі обговорюючи бюджетову розправу в польській пресі в переважній частині з великою радістю поставили п[осла] Романчука вкупі з д[окто]ром Антоневичем. Друга похибка, вийшла також з промовчування того, що повинно бути ясно і виразно зазначене. Вгорі ми замітили, що д[окто]р Антоневич, промовляючи перший раз про звіт бюджетової комісії з прелімінара шкільного фонду, заявив, що «говорить в імені всіх руських послів». По всіх попередних подіях така заява зачудувала всіх русинів, що нараз д[окто]р Антоневич став їх речником, той сам, котрий їх заперечує, се могло викликати зачудованє і всілякі думки у правительства і польської соймової більшости, а «Gazeta Nar[odowa]» просто виправила тріумф, що Roman-czuk pojednał się z Antoniewiczem¹⁾, бо се їй якраз було б на руку ковінька! Правда, що опісля появилєся в «Ділі» поясненє, що д[окто]р Антоневич не мав мандату до такої заяви, але се поясненє повинен був дати п[осол] Романчук яко голова нерозв'язаного ще клубу в своїй промові з д[ня] 23 вересня на тім місці, звідки вийшла заява д[окто]ра Антоневича.

¹⁾ «Романчук поєднався з Антоневичем» (польськ.). – Ред.

Наостанку треба сказати, що п[осол] Романчук повинен і обов'язаний був висказувати потреби і домагання русинів, звернути бачність і правительства і соймової більшості на законне поступоване урядовців, одначе мотивоване заяви зложеної 25-го падолиста 1890, подане в промові з 23 вересня треба назвати щонайменш нещасливим. «Я уважав потрібним, – говорив п. Романчук, – дати ще раз наглядний *доказ крайньої уступчивости і уміркованя* русинів і тим збудувати золотий міст для правительства і поляків до завернення з їх політики супротив русинів; я уважав ділом політичним і патріотичним не давати їй позору, будто ми від простяганої до нас руки відсувалися, а *зробити ще одну пробу*, чи удасться на тій дорозі довести до мирної полагоди відносин в нашім краю». Тут не відріжнив бесідник принципіяльного становища руських послів-народовців від евентуальної *тактики парламентарної*. А вже ж заява з 25-го падолиста містила в собі *принципіальні засади*, яких не проголошуєся ані з «уступчивости або уміркованя», ані «на пробу», лише для самої ідеї. А була се вже крайна пора зірвати ту ославлену солідарність «Руського клюбу», котра, як пише «Діло», «не могла спинити роздору русинів у краю, підсичуваного деструктивним діланем львівських москвофілів», котра «не виходила на користь ані народовців, ані навіть народу, а виходила передовсім на користь москвофілів, котрі крилися за народовцями мов за догідним параваном». Отже такі голосні і ясні заяви національного становища і політичного від послів-народовців, а передовсім голови клюбу п[осла] Романчука вимагала чистість нашої справи, наша *національна ідея* без огляду на які-небудь спонуки чи з сеї, чи з тої сторони. Такою неясною, невиразною постановою руської справи даємо іменню в руки «противникам оруже проти нас».

Годиться ще й те замітити, що кривду заподіяв п[осол] Романчук і своїм власним щирим і пильним заходам для руської справи в соймі, раді державній і поза парламентарними репрезентаціями, а також і змаганням своїх товаришів-послів, не признавши приналежної ваги тим добуткам, які осягнули русини за останні два роки. Отже маючи усе те на тямці, чи міг п[осол] Романчук притакнути хоч би мовчанем д[окто]ру Королеви, що народовці «далися зловити на нову еру», що ціла «акція правительства єсть шуткою з руського народу», що «певна зміна наступила лише на полі шкільництва, а на полі політичним не узискали ми нічого, хиба деморалізацію народу, що наше положенє навіть погіршилося» і т[ак] д[алі].

Ми вже попередку мали нагоду зробити, здається нам, доволі предметовий білянс політики русинів-народовців за останних два роки, виказуючи їй актива і пасива з того часу, і наш білянс випав трохи відмінно від

білянсу д[окто]ра Короля, котрого, ми певні, і п[осол] Романчук не підписав би, хоч не мав смілости єму суперечити. Ми не беремося впевняти, щоби, н[а]п[р]иклад, на політичнім полі усе було так, як би ми бажали. Одначе треба глянути глибоше, чому той так званий *vox populi*¹⁾, на котрий єго заступники так часто покликаються, думає, що положене наше або не змінилося зовсім, або навіть погіршилося. Роздивляючись пильно за останних два роки в пресі народовців, а ще більш у москвофільській і радикальній (вчисляючи сюди і «Kurjer-a Lw[owsk-ого]»), мусимо прийти до такого помічення, що люди досі зовсім байдужні а особливо всі противники так званої нової ери стали дуже пильно слідити за всякими навіть найдрібнішими подіями, щоби ними демонструвати проти «нової ери», мов би то вона накликала на українську суспільність усе лихо. Коли давнішими часами бували часті ревізії, арештованя, політичні процеси, нехтованє української мови або письма і т[ак]е ин[ше], тоді чимало таких фактів не раз переходило незамітно, або не надавано їм такої ваги. Від двох же років завели москвофільські органи quasi «stała rubryka aż do skutku»²⁾ «въ новой эрѣ старый ладъ», силкуючись доказати шкідливість політичного звороту з 25 падолиста 1890 р. і дописували пильно кожну подію, на котру при інших обставинах може б і не звернули бачність, та підносили деякі дрібні справи до великого значіння, або виводили послідовности, про які ніколи не снилися. Се й піддержувало і роздувало невдоволенє серед руської суспільности. Для опозиційного політика така тактика вельми пригідна, однак саме піддержуване і роздуване невдоволення не веде до позитивних результатів. Сумлінний політичний діяч повинен опирати свою політику на реальних обставинах і повинен звертати бачність суспільности, що само правліне не дасть нам повних конституційних прав, повинен освічувати руську суспільність, щоби раз позбулася хибного погляду, який у нас закорінився з 48-их років (слова митр[ополита] Литвиновича: wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird selbst für uns sorgen)³⁾ і дійшла до такої свідомости й освіти, що і правительство буде мусіло числитися з руською суспільністю. Д[окто]р Король вказав вельми розумно, «щоби ми получили всі сили наші і сполученими силами взялися до праці над відродженем національним нашого народу, бо тільки тою дорогою будемо могли добути наші права конституційні, котрі дотепер лише на папери ествують». Отже всі щиромислячі русини (але не негатори Руси), дбалі про розвиток і поступ нашого народу, повинні працювати над єго національним відродженем, а маючи на тямці недавно висказані до делегата о[тця] Мандичевського в Пешті слова монарха:

¹⁾ Глас народу (лат.). – Ред.

²⁾ «...буцімто «стара рубрика аж до самого кінця» (лат.; польськ.). – Ред.

³⁾ «Нам не потрібно нічого робити, уряд сам потурбується про нас» (нім.). – Ред.

«Лише терпеливості, а помало все дасться зробити для русинів», не будуть знеохочуватись до такої праці, а дійдуть тою дорогою до такого становища, як інші народи, що користуються вже більшими правами.

З польської сторони були цікаві промови п[ослів] Хамца, д[окто]ра Бобжинського і гр[афа] Стан[іслава] Баденого. П[осол] *Хамец* пояснив д[окто]ру Антоневичеві, що краєвий виділ уважав себе управненим вислати меморіал до міністерства, щоби «Вістник державних законів» і інші урядові друки руські виходили в чистій руській мові, зрозумілій руському народові, а не в змосковщенім «язычію». – Д[окто]р *Бобжинський* в довгій і основній промові відпер докори зроблені д[окто]ром Антоневичем шкільним властям. Між іншими висказав віце-президент ради шк[ільної] кр[айової] при сій нагоді і свій погляд на справу фонетичної правописи: «Я, – говорив д[окто]р *Б[обжинськ]ий*, – *osobiście nie przywiązuję do niej żadnej wielkiej wagi* і uważam, że obecna agitacya za nią lub przeciw niej, jest wyśrubowaną, chodzi bowiem właściwie tylko o kilka liter. Ale fonetyka ta jest tylko pewnem hasłem, bo tak się jakoś złożyło. Że za *fonetyką* są głównie ci wszyscy Rusini, którzy *na narodowość ruską kładą istotną wagę*, którzy chcą mieć *narodowość ruską zachowaną* którzy chcą ją mieć odrębną od narodowości innej. Nie Polacy, ale oni sami szukają jednego więcej sposobu odłączenia się od tych teoryj, które ich mogą zaprowadzić bardzo daleko na północ»¹⁾. Д[окто]р *Бобжинський* признав отже, що русинам (народовцям) разходиться о збережене української народности, що вони бажають охоронитися від об'єдинення з північним колосом, що кладуть дійсну вагу на свою національність, посередньо признав, що противниками фонетики є москвофіли, що силкуються українську мову і народність об'єдинити з московською. Чи ж можна не прив'язувати до сеї справи *żadnej wielkiej wagi*²⁾ вже не кажемо з нашого становища, але хоч би з державного або краєвого? Чи се байдуже властям державним або й полякам, чи русини розвиватимуться свобідно і окрімно яко українська народність, чи потонуть «въ одномъ славянскомъ морѣ?!» Ми думаємо що ні, і наскільки у нас є спромоги, ми захищуємося проти такого об'єдинення, проти пропагованого у нас москвофільскою прасою і її «изданіями» обрусенія

¹⁾ «Я, – говорив доктор *Бобжинський*, – особисто не надаю їй (справі) особливо великої ваги і теперішня агітація за неї або проти неї роздута, бо йдеться власне лише про декілька літер. Але та фонетика є лише певним гаслом, оскільки так якось склалося. За фонетику виступають в основному ті усі русини (українці), які на національність українську покладають istotну вагу, які хочуть мати свою українську народність і хочуть (прагнуть) бачити її відрубною від народності іншої. Не поляки, але вони самі шукають ще одного способу більше, щоб відокремитись від тих теорій, які можуть їх повести дуже далеко на північ» (*польськ.*). – *Ред.*

²⁾ «Жодної великої ваги» (*польськ.*). – *Ред.*

і об'єднання, а доказом сего літературні і наукові видання русинів-народців. Однак ми маємо право вимагати і не перестанем того чинити, щоби шкільні влади (а вони до того єдино управнені) фонетичну правопис уложену руськими філологами і педагогами на анкеті 26 мая завели в школах і тим забезпечили шкільну молодіж перед всякими змаганнями москвофільськими і увільнили її від марнованя дорогого часу на безхосенну науку правописи, котрої не можуть ніколи поправно навчитися.

Досягність сеї справи влучно зазначив генеральний справоздавець бюджету гр[аф] Бадені: «Skoro się Antoniewicz i jego najściślejsi przyjaciele polityczni obawiają tego (заведеня фонетики в школах), to my, nie wdaję się w merytoryczne ocenienie rzeczy, które *oczywiście należy do filologów*, pomimowoli przyjść musimy do tego pewnika, że musi to być *rzecz dobra dla Rusinów i dla tego kraju*, kiedy sobie jej ci panowie (москвофіли) nie życzą»¹⁾. Сподіваємося отже, що раз вже ся справа буде остаточно полагоджена, бо терпіти теперішній заколот, се тільки вода на москвофільський млин і лежить лише в їх інтересі.

Не можемо обминути без замітки ще одної відповіді д[окто]ра Бобжинського, іменно про брак учителів. Ми думаємо, що так як влади шкільні надаванем стипендій і іншими подібними способами старалися придбати учителів, н[а]пр[иклад], для німецької мови в середних школах, так в першій лінії се обов'язком шкільних властей дбати, щоби були також учителі для української мови, коли вона є предметом шкільної науки. Русини з свого боку про се дбають, однак давніше поступоване шкільних органів не тільки не було таке, щоби руську молодіж могло заохотити братися до учительського заводу, але знеохочували так, що многі учителі покидали або змушені були покинути свої посади, а руська молодіж академічна стала горнутися до адвокатури, медицини і ин[ших] незалежних заводів. Сподіваємося, що за урядованя теперішнього віце-президента ради шк[ільної] кр[айової] таке поступоване не буде можливе».

Заміток наших про сесію галицького сойму не можемо скінчити, не навівши ще одної важної заяви генерального звітника бюджетового гр[афа] Стан[іслава] Баденого: «Póki cel wzajemnego wspólnego działania t. j. cel zwalczania wszystkiego tego, co interesom kraju i obu narodowości kraj zamieszkających jest przeciwne, ani przez was (русинів), ani przez nas ignorowanym nie będzie, póty to wspólne stanowisko trwać będzie i trwać

¹⁾ «Коли ж Антоневич і його найближчі політичні приятелі побоюються того (впровадження фонетики в школах), то ми, не вдаючись у істотну оцінку справи, яке, очевидно, належить філологам, мусимо прийти мимоволі до тієї очевидної істини, що це мусить бути доброю справою для русинів (українців) і для тієї країни, коли її для себе ці панове (москвофіли) не бажають» (польськ.). – Ред.

może»¹⁾. І голова «Руського клябу» п[осол] Романчук, закінчив свою бесіду словами: «На тім *засадничім* становищі ми завсігди і останемо і туди будемо старатися вести наш нарід хоть би нам прийшлося на всі боки найтяжшу точити борбу».

Ми вже не оден раз вказували на те, що політичний інтерес обох народностей, добро краю і народів, українського і польського, вимагає мирної полагоди межинародних відносин, а се відіб'ється і далеко поза границями не тільки нашого краю, але й держави. Нехай поляки позбудуться такого розуміння справи, що признане русинам сякої або такої школи, допущене української мови до приналежних їй прав в уряді і прилюднім життю, заміщене приналежних русинам посад щирими народовцями єсть уменшенем прав польської народности, нехай поклик *równi z równymi, wolni z wolnymi*²⁾ стане дійсностю, а тоді се вийде на користь обох народів і краю.

Наостанку з вдоволенем записуємо заяву правительственного комісара, що «*rząd przyrzeczeń swych sumiennie dotrzyma*»³⁾. Нехай краєве правительство доложить всіх сил щоби усунути перепони полагоди і заспокоєня справедливих потреб українського народу, щоби тим витрутити оруже з рук мальконтентів, а се певно скріпить також державу. Тільки могутча Австрія зможе дати охорону обом тут поселеним народностям і забезпечити їх проти страшних можливостей».

Відтак подав я там же (стор. 670–673 і 737–740) про голос «Діла» про сойм і дволітну політику народовців, та про розумованя «*Czas-u*» і «*Przegląd- u Polsk-ого*» в тій самій справі і тут свої погляди наводжу, щоби наше суспільство могло оцінити, чи мій суд був оправданий.

«Діло» помістило серію статей «По соймі» і «В два роки» (слівце до розваги), в котрих обговорює політичне становище русинів-народовців і дволтні добутки їх політики та ставить гороскопи на будуче. В статях «По соймі», іменно в першій, пояснені причини розв'язаня давнього «Руського клябу» соймового і утворене нового, а історія ціла і мотива сих подій подані зовсім вірно з таким поглядом, що се підписати може кождий щирий русин. Деякі уступи характеристичні навели ми до слова з сеї статі в наших замітках про галицький сойм. Але по тих зовсім розумних замітках робить «Діло» не раз *salto mortale* і каже⁴⁾: «Багато справ прак-

¹⁾ «Поки цілю не буде взаємної спільної діяльності, тобто мети подолання всього того, що йде всупереч інтересам краю і двом народностям, що живуть у ньому, а навпаки, ані вами (русинами), ані нами не буде ігнорованим так довго, доки це спільне становище буде тривати і тривати може» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Рівні з рівними, вільні з вільними» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Що уряд сумлінно дотримає своїх обіцянок» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ Ся статя вийшла імовірно з-під пера п[осла] Романчука і була відгомонам его невиразного становища в соймовій промові. «Крутий заворот» (лат.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.].

тичних (яких? – *Ред.*) мають однак ж народовці з москвофілами спільні (?!), іменно де ходить о оборону проти спільного (?!) небезпеченства. Там і при розділі на більше клубів всі руські послы станути повинні і, сподіваємося стануть, згідно і солідарно (!!). І не тільки в соймі повинна бути в таких ділах солідарність, але не менш і в краю».

«Се ж річ загально відома і сконстатована, – писав я в «Правді», – що москвофіли викинули з «Народного дому» народовську «Руську бесіду» і театр, що в члени «Нар[одного] дому» а навіть «Ставропігії» не приймають народовців, що заснували «Общество Качковского» для підкопування «Просвіти», а «Пролом», опісля «Червоная (Галицкая) Русь» і «Русское слово» проти «Діла» і «Батьківщини», що агітували і агітують проти руських гімназій, а своїх синів не вписують на науку української мови, лише до німецької або польських гімназій, що агітують проти читалень «Просвіти», проти «Народної торгівлі», «Дністра», хоч се чисто економічні інституції, що молодіж в бурсах своїх виховують так, щоби прилюдно опльовувала портрети Шевченка і т[аке] ин[ше], що замість української мови вводять в розмові московську, або німецьку та польську, щоби лише не українську – отже коли се все і багато иншого поганого є певні факта, котрі і само «Діло» признає, то ми цікаві, де тут і в чім «Діло» може бачити «спільні з москвофілами справи практичні», які справи думає боронити з їх підмогою, як може думати про яку-небудь солідарність не тільки в соймі але й в краю, як «Діло», котре в першій стовпці тої статі доказує, що солідарність «Руського клубу» не виходила ані на користь народовців, ані навіть народу, а на користь москвофілів, допускає в 2-ій стовпці тої статі можливість солідарности *всіх руських* послів в соймі, а навіть солідарности в краю?! «Діло» замічає вправді, що не всі русини, котрі не стоять по стороні народовців, суть дійсними москвофілами, але й признає, що вони «зъ различныхъ причин *идутъ разом*» з москвофілами.

Отже чи супроти того неперечного факту, що всі москвофіли, ріжних відтінків *идутъ разом*, що всі вони слухають команди Маркових, Добрянських, диктованої згори Победоносцевим *et tutti quanti*¹⁾, може «Діло» сподіватися, що може бути хоч «часовий *modus vivendi*»²⁾ з такими людьми, котрі всюди і против усього завзято виступають, що лише виходить від народовців?! Чи «Діло» думає, що вони послухають его відклику до патріотизму (але забуває, до якої-то *patri-ї* їх тягне!) і не тільки не будуть «перешкоджати народовцям», але і стануть «помагати в їх діланю»?! «Діло» рахує ще на оден відтінок москвофілів, котрих зве «теоретичні

¹⁾ «Всі подібні до них» (*лат.*). – *Ред.*

²⁾ «Спосіб життя» (*лат.*). – *Ред.*

москвофіли, котрі признають вправді єдність русинів з москалями, не люблять фонетики і чисто українських форм, але при тім мають певну виrozumілість (?!), і почуте до загально-руських (?!) справ. Отже з сими порозуміне і згідне поступоване в дуже многих случаях есть *можливе и пожадане (sic!)*»

Се той *circulus vitiosus*¹⁾, в котрім крутиться автор статей «По соймі» і «В два роки» і коли до такого дійшов погляду по сконстатованю попереднім того завзятого ворогованя москвофілів проти народовців, то й не дивно, що жалкує «що роз'єднане межі народовцями а москвофілами наступило більше, ніж би то в загальнім інтересі русинів було пожадане», не дивно, що зірване з москвофілами послідком відомої заяви п[осла] Романчука з 25 падолиста 1890 року вважає «одною жертвою зо сторони русинів-народовців», а «другою жертвою – опущене опозиційного становища», – що була впливом «солідарности «Руського клюбу» соймового», про котру то «солідарність» само «Діло» каже, що вона «не змогла спинити роздору русинів у краю, підсичуваного деструктивним діланем львівських москвофілів», що та солідарність не виходила ані на користь народовців, ані навіть народу!»

Те «порозуміне і згідне поступоване» русинів-народовців з москвофілами має свою історію і то доволі сумну, а редакція «Діла» повинна б її відсвіжити в своїй тямці з давніших річників свого видавництва. Се правда, «що бувший редактор «Діла», пок[ійний] Володимир Барвінський, устроїв з виднійшими народовцями перше всенародне віче спільними силами всіх русинів, був речником спільних комітетів, причинився головно до заснованя і видаваня «Діла», щоб під тим прапором згорнути до спільної праці над народом *всіх щирих і живих русинів*. Одначе в дуже недовгім часі пізнав, що так звана «стара партія» пішла зовсім під команду «паломниковъ до бѣлокаменной матушки» і що з нею неможлива ніяка спільна робота народна. Процес Наумовича, Маркова, Площанського et com[anu] показав наглядно, куди прямують сі господинове, куди ведуть «стару партію», куди хотять повести руській нарід, закидаючи єго переповненою славословіями для царства кнута «Наукою» й иншими того роду «изданіями». Хоч немічний тілом, але бодрий духом став пок[ійний] Володимир Барвінський писати в «Ділі» серію статей «По процесі», в котрих ясно вказав дорогу, якою русинам треба іти і виразно зазначив потребу ампутації хорого організму руського. Те заявляв покійник і в приватних письмах: «Брататись з ними, се вже ніяк не йде. Яка ж тут може бути згода. Коли вони просто негують нашу народність а нас хотіли б собі

¹⁾ «Життєписи» (лат.). – Ред.

взяти лише в безусловну службу! – Признати себе русинами і взятися до праці над народом *ab ovo* – на взір чехів¹⁾.

Однаке керманічі руської політики не тільки не услухали сего голо-су, але й спинили докінчене сих статей. Пішло тепер знов копіюване спільної політики з москвофілами, спільні комітети і т[ак] д[алі], поки дійшло до тої *солідарности*, що принесла для руського народу такі шкоди, які і само «Діло» в статях «По соймі» сконстатувало. А при тім усім «Діло» думає, що з такими елементами «порозуміне і згідне поступоване в дуже многих случаях есть можливе і пожадане!» Ні – се вже ніяк не йде, скажемо словами п[окійного] Володимира Барвінського, на таку дорогу русини-народовці до спілки з ренегатами, з негаторами Руси не вступлять і вступити не сміють, а коли бажають добра народу, то треба «признати себе русинами і взятися до праці над народом *ab ovo!*»²⁾

Від місяця почав «Czas» подавати серію статей «Z obozu ruskiego»³⁾, в котрих подавши характеристику положення витвореного заявою п[осла] Романчука а також характеристику руської преси всяких відтінків, згадує про добутки політики русинів-народовців і оцінює становище їх під час осінньої сесії соймової. В сих статях витягнув автор послідовности, оперті на наш погляд на хибних основах, а що звиває: «Porozumiejmy się!»⁴⁾ то ж радо подамо свій погляд. Prowadząc politykę negacyi – сказано там, – Polacy nie ustępowali na rzecz niczyją ani trochę miejsca, ani jednej szkoły, ani jednego stanowiska. Zyskiwali tem wasze niezadowolenie, ale mieli wszystko niepodzielnie, w swych rękach»⁵⁾. Тепер, – пише він, – русинам дано руські школи вправ, гімназію, катедру історії і вони ще невдоволені, отже виходить, що ліпше щоби поляки мали все неподільне. – Такий погляд зовсім хибний і коли поляки так глядітимуть на полагоду домагань і потреб руського народу, що признаючи русинам приналежні їм права, вдоволяючи їх культурним і національним потребам, уступають їм місця, діляться з ними своїми правами, уступають із свого становища, тоді певно не дійде до порозуміння, до полагоди польсько-руського питаня. Вже ж не зменшає ані впливу, ані прав полякам, коли побіч польських шкіл будуть руські, коли побіч польської мови і письма буде в уряді мати свої права руська мова і письмо і т[ак] ин[ше]. Признане *cuique suum*⁶⁾ не тільки не ослабить, але зміцнить становище обох народностей і вийде на

¹⁾ Див.: Листи Вол[одимира] Барвінського, «Правда», 1889, I, с. 294. [– Ол. Б.]

²⁾ «Від яйця (від самого початку)» (лат.). – Ред.

³⁾ «З табору руського» (польск.). – Ред.

⁴⁾ «Порозуміймося!» (польск.). – Ред.

⁵⁾ «Проводячи політику заперечення, – сказано там, – не поступалися ні перед ким жодним місцем ні одній школі, ні одній посаді. Вигравали при цьому ваше незадоволення, проте мали, все виключно, в своїх руках» (польск.). – Ред.

⁶⁾ Кожному своє (лат.). – Ред.

добро краю і держави. А коли поляки будуть глядіти на руську справу з того становища, яке вказують вгорі наведені слова «Czas-y», то се мусить викликувати, як «Czas» каже, «nieufność, która jest jedyną przeszkodą»¹⁾ мирного пожиття і спільної праці обох братних народів! «Szczerze i stanowcze pojednanie Polaków z Rusinami dopiero wówczas nastąpić będzie mogło, gdy zostanie przeprowadzona gruntowna reforma wychowania duchowieństwa ruskiego i wychowania ruskiej młodzieży,²⁾ – пише «Czas». Ми признаємо, що духовенство виховане в щиро народнім дусі, що молодіж руська перенята ідеалами щиронародними – вельми багато можуть вдіяти для щирого і рішучого помирення русинів з поляками. Однак се тільки оден бік тих обопільних змагань, що можуть довести до такої мети. Але мусимо зовсім щиро заявити, що в тім напрямі або зовсім нічого не робиться, або вельми ніяково. Поки по руських консисторіях не засядуть справедшні священники-народовці переняті і глибокою вірою, і любовію свого народу, поки там пануватиме москвофільський тероризм, замаскований по фарисейськи, поки настоятелями духовних семінарій будуть явні або замасковані москвофіли, поки консисторії предклатимуть на катехитів москвофільських кандидатів, а власти таких іменуватимуть, доти заходи коло вихованя руського клеру і молодежи в здоровім напрямі будуть марні, а москвофільство деструктивно дальше точитиме як рак нашу суспільність.

Краківський журнал «Przegląd Polski», орган Стан[іслава] Тарновського, помістив в жовтневім випуску статю про сесію галицького сойму, з котрої не можемо поминути без замітки трех справ там порушених. Са статя була писана перед закінченем сесії і тому автор її дійшов до того погляду, що *narodowcy nie wyszli źle na swojej polityce zgodniejszej, mimo to w sejmie różnica między dwiema frakcyami nie okazała się zbyt wielką*³⁾. Думаємо, що «Przegląd Polski» по скінченій сесії інакше глядить на сю справу, коли при самім кінці склалася важна подія, що була лише довершенем акції, розпочатої в соймі 25 падолиста 1890 р., себто засноване *нового клубу послів-народовців*, а сим фактом зазначили русини-народовці *кардинальну ріжницю в самих принципіальних питаннях* від табору москвофільського. Думаємо, що і польська суспільність і більшість соймова повинна приналежно оцінити вагу сеї рішучої події.

«Przegląd Polski» наводить також погляд одної часті польської суспільности, *że pieczołowitość Rady szkolnej o szkołę i o oświatę Rusi może*

¹⁾ «Недовір'я, яке є єдиною перешкодою» (польск.). – Ред.

²⁾ «Щире й рішуче поєднання поляків з русинами (українцями) зможе наступити лише тоді, коли буде проведена ґрунтовна реформа виховання українського духовенства і української молоді» (польск.). – Ред.

³⁾ «Народовці не втратили нічого у своїй дружній політиці, яка, незважаючи на це, не виявилася особливо відчутною, зокрема у сеймі між двома фракціями» (польск.). – Ред.

przekracza ścisłą miarę słuszności, а стає сія німал wyprzedzaniem potrzeb, а відповідаючи на се, стає по стороні Ради шк[ільної] і каже: Ale Rada szk[olna] musi stać na tem stanowisku, że język, nauka i oświata są prawem każdego narodu. А она з урzęду obowiązана starać się sumiennie i gorliwie o ich rozwój postęп, to zaś ze szczerem przekonaniem, że *ten postęп musi wyjść na korzyść nie samych tylko Rusinów, ale całego kraju i społeczeństwa*¹⁾. Велика частина польської суспільности справді стоїть на тім хибнім становищі, що домагане русинів про рівноправність на полі шкільництва przekracza ścisłą miarę słuszności, а полагода найконечнійших потреб, яку почасті переведено сего року, стає сія німал wyprzedza niem potrzeb. На тім хибнім становищі поставилися послі більших посілостей Козловський і Дембовський на sejmiku relacyjnym в Перемишлі (кн[язь] Юрий Чарторийський не приступив до тих поглядів) та Живіцький, Вівієн і Загурський в Тернополі і на обох сих sejmikach залунало veto²⁾ проти всякого признаваня прав, належних русинам, позаяк се значило би виїмати одну цеглу по другій з своєї будівлі! На тім становищі стоїть і кореспондент «Czas-у» (К.³⁾ «Z obozu ruskiego»⁴⁾. Він добаває в признаваню прав приналежних русинам шкоду, втрату, чи убуток для поляків, котрі досі «мали все неподільне».

Ми не оден раз вже висказували наш погляд, що признане прав русинам, засновуване і підмагане шкіл та руських інституцій з національним характером не тільки не принесе шкоди, втрати або убутку польській народности, не тільки не зменшить її політичного впливу, не тільки не буде, говорячи словами п[осла] Дембовського, витяганем одної цегли за другою з польської будівлі, а навпаки вийде на користь не тільки русинів, але цілого краю і суспільности, відіб'ється далеко поза границями краю і держави і доведе до того, що рівнорядно з польською будівлею (котрої ослаблення так боїться п[осол] Дембовський) здвигнеться помало і руська будівля для культурної праці в користь краю і обидвох в нім поселених народів.

«Czas» останними часами став дуже пильно подавати цикл статій згаданого вгорі львівського кореспондента (К[реховецького]) «Z obozu rus-

¹⁾ «Що турбота Шкільної ради про школу і освіту перевищує строгу мірку слухності, і випереджує потреби... Проте Шкільна рада повинна стояти на тій позиції, що мова, наука й освіта є правом кожного народу. А вона, відповідно до своєї функції, повинна сумлінно й ревно дбати про їх розвиток та успіхи і то з щирим переконанням, що цей успіх мусить бути корисним не тільки для самих русинів, а й для усього краю та суспільства» (польск.). – Ред.

²⁾ Сейміках (польск.); «Забороняю» (лат.) – Ред.

³⁾ Адам Креховецький, редактор «Gazety Lwowskiej» і начальник пресового бюро, котрий усе здавав звіт намісникові з нашого дневникарства, переціджуючи все скрізь своє цідилко. [– Ол. Б.]

⁴⁾ «З табору русинського (українського)» (польск.). – Ред.

kiego», а в ч. 261 з 13 н[ового] ст[илію] падолиста подав розвідку історично-політичну того ж про національну окремішність русинів. Статтю сю не можемо лишити без відповіді не тільки задля великої ваги доторкнутаго питання, але й тому, що автор її прямо визиває нас до відповіді, котрої ми не можемо відказати, бажаючи щиро прояснення і усунення всяких сумнівів і неясностей.

Автор констатує, що покликом народовців єсть: «нарід наш окрімний від польського» (народовці все додають: і від московського) і заявляє, що ні оден поляк проти того не протестуватиме. Ми приймаємо сю заяву з тим більшим вдоволенем, що час ще не так далекий, коли з польського табору виходили подібні поклики, які тепер ще виходять з табору московського: адін народ! Далше розправляє автор про «автохтонізм», жалкує, що русини оточилися китайським муром і з окликом автохтонізму виключають з-поміж себе тих, що «кров з крові і кість з кости» їх і тою особливою метою позбулися і втратили з своєї суспільности многих Зиблікевичів, Савчинських, Черкавських, бо хоч вони приймали «dobrowolnie obrządek łaciński, a w życiu polski obyczaj, nie stracili jednak tem ani swej «odrębnej od polskiego narodu» narodowości ruskiej, ani praw autochtonów tej ziemi»¹⁾. А щоби підперти свої розумованя сягає автор на поле історичне XVII ст. і виставляє нам Адама Кисіля, «który powinien stać się pierwowzorem tych, co dziś mówią o «odrębności», бо він визнавав, що єсть synem cerkwi bożej і так samo, jak dom jego ze krwi narodu ruskiego starożytnej idzie, що prawa і urzędy w Rzeczypospolitej przyzwolone są tylko katolikom i Rusi»²⁾, і тому заявив прилюдно: «Wolę w ojczyźnie mojej zostać ruiną, niżli z jej ruiną szukać wyższej, strzeż Boże, fortuny!»³⁾ Автор вимагає отже, щоби тільки в часописях, але і в практиці життя переводити засаду, що зв'язь з загалом суспільности і згоди не стоїть на перепоні окремішности національній, а навіть її скріплює, «opierając się nie na jakichś subtelnościach językowych, nawet nie na ważniejszej daleko różnicy obrządku, ale na dziejowej podstawie, na tradycji, którą żyły i wychowywały się całe pokolenia»⁴⁾.

¹⁾ «Добробівільно обряд латинський, а у житті польські звичаї, проте не втратили ні своєї «відрубної від польського народу» української національності, ні прав на ту землю як аутохтони» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Який повинен стати первообразом для тих, хто сьогодні говорить про відрубність...що єсть сином церкви божої і так само, як дім його з крові народу русинського стародавньої походить, що права і служби в Польщі (Річипосполитій) є дозволені лише католикам і Русі» (польськ.). – *Ред.*

³⁾ «Волю у моїй вітчизні залишитись руїною, ніж з її руїною шукати вищої, боронь Боже, фортуни (багатства)!» (польськ.). – *Ред.*

⁴⁾ «Чинити опір не із-за якихось витонченостей мовного характеру, чи навіть з приводу далеко важнішої різниці між обрядами, а на основі історії, на традиціях, за якими жили і виховувалися цілі покоління» (польськ.). – *Ред.*

Розвідку сю про автохтонізм і окремішність національну присвятив кореспондент «Czas-y» «Ділу» і «Галицкой Руси», однак ми також в сій справі виявимо свій погляд. Передовсім се річ загально відома, і се мусить нам признати і кореспондент «Czas-y», що новочасне розумінє національності зовсім инше, як воно було в XVII ст. і що буквально прикладати розуміння XVII ст. до нинішних обставин було б чистим анахронізмом. Ми радо признаємо кореспондентови «Czas-y», що Зиблікевичі, Савчинські, Черкавські, ба й історичні роди давньої шляхти руської, що прийняли латинський обряд, не втратили тим «автохтонізму». Але инша річ щодо національності. До якої народности приналежною стала давня руська шляхта, «przyjmując obrządek łaciński a kształcą się w obyczaju polskim»¹⁾, на те найде кореспондент «Czas-y» відповідь у польських істориків (навіть краківської школи) і такими вони були, відповідно тогочасним розумінням. Ще досить недавно в 1848-их роках голосив проф[есор] Головацький ex cathedra – обряд – то народність, а пок[іийний] Яхимович, як кажуть, вимагав від шляхти, що єму прийшла заявити свою руську національність, щоби перейшла на русько-католицький обряд. Тепер же всі признають між иншими, н[а]пр[иклад], Володислава Федоровича русином, хоч він латинського обряду, бо таким він заявився прилюдно не тільки словами, але й ділом яко голова товариства «Просвіта» і яко щедрий меценат. Так само нікому не приходить на думку, перечити руську національність тих тисячів селян і міщан латинського обряду, що придержуються своїх давних звичаїв народних, що зберегли давний народний костюм і предківську руську мову. Де ж зачислити Зиблікевичів, Савчинських, Черкавських – на те дала відповідь сама редакція «Czas-y» в тім самім числі 261 в «Огляді політичнім», пишучи про д[окто]ра Ключького, вибраного на Шлезку послом державної ради, про котрого каже, що мало се її обходить, чи він став німцем на основі «власної постанови», чи з инших зглядів, «chcielibyśmy tylko, ażeby ludzi tego rodzaju nie wysuwano kiedyś na reprezentantów Polaków szląskich»²⁾, а дальше: «wolno każdemu, kto ma do tego gust i usposobienie, zmieniać narodowość na zasadzie własnego postanowienia, nie trzeba tylko na tej zmianie robić interesów politycznych»³⁾.

Чому д[окто]р Ключький став тепер німцем, коли він «кров з крови, кість з кости» польської, се річ легко зрозуміла. Елемент німецький вер-

¹⁾ «Приймаючи обряд латинський, а виховуючись згідно із звичаями польськими» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Ми бажали б лише, щоб люди такого роду не були колись висунуті на репрезентантів поляків шльонських» (польськ.). – *Ред.*

³⁾ «Можна кожному, хто має до того смак (уподобання) і схильність до зміни національності на основі власного рішення, лише не треба будувати на основі таких змін політичних інтересів» (польськ.). – *Ред.*

ховодить в краю, отже бажаючи відограти політичну роллю, виплинути наверха, опинитися між могутими, зробити так, як і у нас діється вчасі і досі. Зиблікевичі, Савчинські, Черкавські можуть мати і мають свої заслуги для польської суспільности, деякі з них навіть мають великі заслуги, але для руської суспільности вони нічого не вдіяли і про ню не дбали, та навіть не вважали самі себе її членами. Може бути, що коли б руська суспільність дійшла до такого впливу і значіння, як польська, тоді і Зиблікевичі, Савчинські, Черкавські стали б першими русинами, так як з централісти-германізатора д[окто]р Черкавський став свого часу головним проводирем політичним автономічного «Кола польського».

Під кінець своєї статі кореспондент «Czas-у» обертається до «Правди» і вимагає пояснення. Відповідь наша на те знаходиться вже почасті вгорі, де ми обговорюємо статтю посоймову «Przegląd-у Polsk-ого». Нехай поляки покинуть те хибне становище, що признаване прав приналежних русинам єсть убутком їх прав і значіння, нехай усувають всякі перепони, які можуть довести до порозуміння поміж поляками а русинами, нехай тямлять се, що оба сі народи стоять супроти могутого противника, котрий спиняє їх розвиток національний, і рад би обидва сі народи засимілювати, а тоді устане сей фермент, котрий, і на наш погляд, не веде до позитивних результатів. Ми не раз заявляли, що вважаємо се яко реальний факт, що дві братні народности у нас в краю живуть побіч себе і поміж собою і тому *modus vivendi*¹⁾ єсть домаганем політичного розуму. Ми не раз вказували, що таке порозумінє зміцнило би не тільки русинів, але й поляків, але поляки не повинні вертати до тих самих похибок історичних XVI і XVII ст., які їм вказали їх власні історики, як Бобжинський, Калінка й інші. Треба стати на основі сучасних реальних обставин, покинути геґемоністичні забаги, через котрі «Польща впала і нас задавила» а тоді не трудно буде порозумітися».

Одначе значна ще часть поляків відносилася неприхильно до змаганя народовців. На соймику перемиськім посол Дембовський (отець пізнішого президента Ради шк[ільної] кр[айової]) висловився: «Правительству не вільно умовлятися з русинами без «polskiej większości»²⁾, а крім того сказав, що «Rusini u obecnej sesji dali dowód niewdzięczności» – «koncesyje teraz dla Rusinów – to zaprzeczenie naszego kraju – mu cegelką po cegiełce wujmujemy z naszej budowy»³⁾. Такі голоси мав гр[аф] Бадені на думці, коли натякнув руській депутації і про «бічні впливи».

¹⁾ Спосіб життя (лат.). – Ред.

²⁾ «Польської вищості» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Русини на теперішній сесії довели свою невдячність – концесії (поступки) тепер для русинів, це запродування нашого краю – йому цегелку по цегельці виймаємо з нашої будівлі» (польськ.). – Ред.

Наведені вгорі події, становище «Діла» і його передовиці перед соймовою сесією осінньою, депутація у намісника і промова п[осла] Романчука яко єї речника та промова его в розправі бюджетовій у соймі, скорочена клюбова заява, що мала заступити заяву з 25. 11. 1890 р. і передовиці «Діла» «По соймі» і «В два роки», знаменують уже певну хиткість політичних провідників народовців. З одного боку признає «Діло», що «всі здобутки, які тепер русини узискали є суть здобутками не для якої партії, але для цілого руського народа», що «русини від початку конституційної ери не зискали тільки, що тепер в несповна двох роках», що «можна признати вагу дотепер чинним здобуткам», але мимо того каже, що «не можна бути задоволеним ані з поступованя правительства, ані з теперішнього положеня русинів». А причину сего невдоволення бачить «Діло» в тім¹⁾, що «передовсім треба цілковитої зміни системи супроти русинів, бо без такої зміни навіть далеко численніші і більші здобутки не могли б їх задоволнити» і з того робить висновок, що «русини не мають ані причини, ані можности зіставати ще й дальше на вижидаючім становищі – вони, – як сказала депутація до намісника, як сказали руські послы в соймі, – мусять супроти правительства займати становище таке, яке воно супроти них займає». «Діло» признає, що «ми, русини, не для того в цілій Австрії найгірше з усіх народів стоїмо, що нас найгірше дусять, але для того, що найменше оказуємо роботи, енергії», смілости і витревалости, отже з домаганя, зверненого до правительства о переведенє «цілковитої зміни системи» впливало би, що се повинно зробити саме правительство (як свого часу говорено: «wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird schon selbst für uns sorgen!»²⁾), коли тим часом у конституційній державі таки сам нарід, его освічена верства, его послы повинні прикладати руки до заподливної роботи, користуватися правами, признаними на основі держ[авних] основних законів і тим способом вести народ до під'єму і розвитку, а тоді й правительство буде приневолене числитися із свідомим своєї національності і своїх прав суспільством і признати єму належне становище поруч інших народів. В такім отже поставленю справи цілковитої зміни системи «Ділом» є певного рода незрозуміне і непорозуміне, а до сеї справи будемо мати нагоду повернути опісля і основнійше її обговорити.

Так само і супроти москвофілів заняли послы-народовці хитке і невіразне становище. Хоча «Діло» поміщувало численні статі і дописи про полонництва руських селян до Росії, устроювані москвофільськими

¹⁾ Се зазначено й у промові п[осла] Романчука в розправі над бюджетом на осінній сесії сойму. [– Ол. Б.]

²⁾ «Ми не потребуємо нічого робити, уряд вже спм потурбується про нас!» (нім.). – Ред.

агітаторами, хоч так само падкало над переселюванем наших хліборобів до царської держави з наміром колонізації Кавказу й інших околиць (се все мало бути яскравою демонстрацією задля сподіваного приїзду цісаря Йосифа до Галичини), хоч «Діло» признавало в передовицях «В два роки», що москвофіли є в значній частині «свідомо деструктивні фанатики, котрі ненавидять всю русько-народне і такі загально-руські інституції, як руський театр, руські гімназії, руську асекурацію відкладають, котрі взагалі узнають тільки спеціально свої москвофільські, а не загально-руські інтереси і почасті вже й до розговорів зачинають московський язик на місце руського впроваджувати», то з другого боку запевняє, що є також «теоретичні москвофіли», з котрими «порозумінне і згідне поступоване в дуже многих случаях є можливе і пожадане».

Отже для тих-то «теоретичних москвофілів» очевидно новозав'язаний «Клюб руський» пропустив з давнішої заяви п[осла] Романчука (з 1890 р.) дві точки «про вірність Австр[ійській] державі і греко-кат[олицькій] вірі» та відчинив тим способом фірточку до клубу послів-народовців тим, що мріяли про царську Росію і російське православ'є. Був се отже зворот взад до тих часів, коли то справи язикові і правописні (а в дійсности справи окремої укр[аїнської] літератури і народности) «лишалось набоці», відсилаючи їх до полагоди ученим, як се все торочили москвофіли, щоби не виявити своєї задушевної думки. Було се витоптуване бічної стежки, котрою можна би було довести «до порозуміння і згідного поступованя», яке «Діло» тепер знов уважало «в дуже многих случаях можливим і пожаданим» з т[ак] зв[аними] «теоретичними москвофілами», а що між теорією і практикою не така-то широка прогалина, отже опісля, як побачимо, дійсно дійшло до поновного з'єдинення з москвофілами, над котрими мали головну команду «практичні москвофіли», «заїлі фанатики» і «люди свідомо деструктивні», як їх називає саме «Діло».

Таке невиразне становище «Діла» і соймового клубу народовців не могло причинитися до скріплення свідомости національної окремішности й самостійности серед нашого загалу і так мало в тім напрямі виробленого, а впроваджувало нове затемнене поглядів щодо мети наших національно-політичних змагань і політичної тактики. А що наш загал, як саме «Діло» признало, «найменше оказує роботи, енергії, смілости й витривалости», отже серед него радо приймалися оклики до опорної, опозиційної політики, котру можна вести з голословним шумом і бундючним розмахом, коли тим часом реальна політика вимагає основної, запопадливої, органічної праці. Опозиційною, бундючною політикою, хоч би вона не могла виказати ніяких позитивних успіхів або придбань, легко здобути собі популярність і славу завзятого борця, народного трибуна. Навпаки,

реальна політика вимагає часто довшого часу, щоби досягнути сякі-такі успіхи і придбання, політична тактика реальної політики вимагає «терпеливості, уміркованя і розваги», як-то в держ[авній] раді вказував провідник німецької лівиці, а така тактика не може собі здобути такої популярности, як шумна і бундючна опозиція. Такий велитень у світовій політиці, як кн[язь] Бісмарк, сказав: «Die Politik ist die Kunst des Möglichen»¹⁾, отже реальний політик приневолений числитися з усіма обставинами, від яких зависит осягнене его домагань і відповідно тим обставинам примінювати свою політичну тактику. Обставини, в яких находилися послі-народовці, були вельми трудні і многоскладні і задержати тут політичну рівновагу не було легко без втрати популярности. Поляки здобули собі могутний вплив на краєву і державну політику, польське суспільство, урядництво і днешникарство було настроюване десятками літ неприхильно супроти укр[аїнського] народу і его домагань, так що краєве і осередне правительство зустрічалось не раз з великими перепонами й опором. Тим часом наше суспільство політично невироблене, незаправлене до органічної роботи, національно малосвідоме, не представляло потрібних впливових живел ані до успішної реальної політики, ані до опозиції, котра би могла приневолити правительство до рішучої зміни і тому така опозиція мала тільки значіне політики розпуки. Тут треба було добре обдуманій організації, щоби політично й національно виховати сей загал і заправити его до реальної роботи, котра єдино могла, хоч помалу, довести до успіхів. У таких обставинах довелося трудитися послам-народовцям і тому вельми трудне було їх становище в державній раді, котра зібралася 5-го листопада 1892 р. на осінню сесію.

44. Мої взаємини з виборцями і з виборчим округом Брідсько-Каменецьким та з кружком ближших політичних приятелів-народовців.

Принявши вибір на посла державної ради, вважав я своїм обов'язком оставати в непереривних взаєминах з виборцями Брідсько-Каменецького округу, пізнати добре потреби і домаганя населеня без ріжниць народности й ісповіданя, дбати про народногосподарський і культурний его під'єм і нести єму поміч у всякій потребі. При всіх моїх занятях провадив я живу переписку не тільки з священиками виборчого округу, але й із селянами та міщанами, а навіть з деякими поляками, жидами, котрі звертали до мене о пораду й поміч і за весь час мого послованя нагромадилася в моїм архіві вельми багата переписка, котра з одного боку може стати несхитним доказом довір'я, яке я собі здобув поміж неселенем виборчого округу,

¹⁾ «Політика є мистецтвом можливого» (нім.). – Ред.

а з другого боку може бути жерелом образу національно-політичного, культурного і народногосподарського положення сего округу і его населення. Я не щадив труду і заходів, щоби по найліпшій спроможності довести до корисної полагоди поручені мені домаганя, не щадив часу і накладу на відповіді, а тільки виїмково деколи задля безумовної недостачі часу не вспів ще й відповісти, як справа або домагане були полагоджені, але ніколи не занедбав подбати по саму полагоду справи.

Одначе я не обмежався самим листуванем з виборцями і з усіма, що до мене зверталися. Не тільки після кожного відроченя державної ради спрощував я виборців на посольські віча в Бродах й Каменці Струмиловій, але й при ріжних нагодах (закладини читалень, збори філій «Просвіти», муз[ично] декл[амаційні] вечерниці, перенесене мощий бл[аженої] п[ам'яті] Маркіяна Шашкевича, канонічна візитація митр[ополита] д[окто]ра С. Сембратовича, церковні празники і т[ому] п[одібне]), являвся я в ріжних місцевинах округу, як у Щуровичах, Лопатині, Лешневі, Залізцях, Радехові, Буску і ин[ших]. В часі літних ферій проживав я часто у пок[ійного] о[тця] Миколи Герасимовича в Корсові, відтак у Білявцях і Лешневі, звідував сусідні громади і всюди при таких нагодах стрічався з населенем та старався пізнати его потреби і подати ему потрібні ради. Страшна буря, котра весною 1891 р. заподіяла в Східній Галичині, а також у моїм виборчим окрузі величезні шкоди (в сій справі поставив я в держ[авній] раді згадане вгорі нагле внесене про підмоги населеню з держ[авних] фондів), дало мені нагоду об'їхати сей округ, щоби наглядно переконатися про заподіяні шкоди, на місці розпитати пошкодованих і дати їм пораду, де і як звертатися о потрібні підмоги і заради заподіяним шкодам. Я об'їхав¹⁾ цілу низку місцевин понад Стиром від Корсова через Лешнів, Підмонастирок, Станиславчик, Рожнів, Топорів, а з другого боку від Бродів на Підкамін, Маркопіль до Залозець і Ренева і познав занедбане, в якому находився Брідський повіт. Так само звідав я Сушно, Стоянів, Вітків, Радехів, Холоїв, Павлів, оглядів аж до Топорова і Буска і мав нагоду пізнати відносини в Каменеччині. Дороги в Брідщині були занедбані, Лешнів і Щуровичі не мали телеграфічної злуки з Бродами, що виходило на користь конокрадів, котрі снувалися там з-за російської границі, на Стирі в Щуровичах не було моста, так що злуку з положеною за Стиром філіяльною громадою Грималівкою удержувано з підмогою парому (н[а]пр[иклад], похорон паромом з Грималівки до Щурович). Про поправу

¹⁾ Тим способом переконався я, які шкоди заподіває Стир задля неуправління свого корита, скільки марнується землі прибережної, вельми плодovitої. Крім того оглянув я уладжений канал для осушення Олеських торфових багниць і почув нарікання селян на ту не зовсім умілу регуляцію. Задля того в держ[авній] раді наставляв я на регуляцію рік і вихіснюване величезних просторів неужитків. [– Ол. Б.]

сих відносин подбав я зараз після повороту з моєї об'їздки (продовжено телеграфічну сіть до границі, на Стирі в Щуровичах поставлено великий міст (за виеднану моїми заходами підмогу, пороблено заходи до поправи неможливих подекуди доріг). В Каменеччині були в тім згляді відносини без міри красші, завдяки дбалости повітового маршалка гр[афа] Станислава Баденого. Стан шкіл і церков у Брідщині також був доволі невідрадний. В деяких громадах не було ще шкіл, або нужденні одноклясівки, а шкільні будинки були лихі (н[а]пр[клад], навіть у Старих Залізцях). Тим-то я і в тім напрямі старався допомогти населеню, виеднуючи підмоги на будову шкіл, пильнував розширюваня одноклясівок на більше клясові, виеднував підмоги на украшене і поправу церков. Не відказав я своєї помочи і жидівській громаді в Лешневі, а виеднав опісля (ставши в бюджет[ній] комісії соймовій референтом збереганя й обнови історичних пам'ятників) підмогу на обнову старинної синагоґи з XVI ст., за що віроісповідна громада виявила мені незвичайну подяку.

Та при всім тім вважав я свій посольський мандат орудником не тільки для осягненя і заспокоєня потреб населеня Брідсько-Каменецького виборчого округу, але для придбаня засобів і условин для національно-політичного, культурного і народногосподарського під'єму і розвитку українського народу. Тим-то вряди-годи скликувано у Львові довірочні збори русинів-народовців, на котрих послали мали нагоду пояснити своє становище, свої змаганя, а також вказати на труднощі і перепони, з якими стрічалася їх діяльність. Такі збори причинялися чимало до проясненя народної свіломости і до виробленя політичної думки. Окрім того мав я не раз нагоду в кружку близших моїх приятелів, котрі стояли за береженем чистоти народовецького прапора, розповісти про діяльність послів-народовців, взаємини з міродатними державними чинниками і про вигляди нашої народної політики.

45. Сесія спільних делегацій в Пешті. Осінна й зимова сесія держ[авно]ї ради. Промови п[осла] Романчука і єго «Письма про «Руський клуб» з Відня».

Дня 1 жовтня 1892 зібралися спільні делегації на сесію в Будапешті. Галицьки послали держ[авно]ї ради, котрі з-поміж себе вибирали 7 членів до австр[ійської] делегації, зробили вперше уступку для руського парлям[ентарного] клубу і вибрали, але без порозуміня з «Руськ[им] клубом» о[тця] *Мандичевського* делегатом. Коли цісар приймав австр[ійську] делегацію, розмовляв між иншими з делегатом о[тцем] Мандичевським і звернув увагу на се, що в українськ[им] суспільстві проявляєя зневіра

з того приводу, що не всі домагання послів-народовців ще сповнені, як се виявилось в соймі в осінній сесії 1892 р. Цісар зазначав, що деякі справи мусить полагодити бюджетова комісія і на се мають бути в бюджеті вставлені відповідні квоти на покриті видатків. «Лише будьте терпеливі, а все зробиться!»¹⁾ – закінчив цісар. Сим разом особливо розправа про заграничну політику монархії була доволі заострена, бо вперше ввійшли до австр[ійської] делегації молодочехи, котрих іменем у розправі над загр[аничною] політикою промовляв п[осол] Айм (дневникар з заводу) і ударив на австрійсько-німецький союз та заявив, що чехи і всі слов'янські народи симпатизують з Росією і раді б бачити монархію в союзі з нею, а страх перед панславізмом неоправданий, бо панславізм се, по его думці, професорська фантазія. Міністер загр[аничних] справ, гр[аф] Кальнокі, заявив на се, що тридержавний союз дає добру поруку мира і не має ніякого зачіпного наміру. Презес «Поль[ського] кола» Яворський, відповів п[ослу] Аймови, що зближене до Росії, де переводиться насильне московщенє, не може найти прихильників серед населеня Галичини, котрого іменем він промовляє, а при тім додав, що молодочехи свою опозицію переносять уже і на заграничну політику. Справедливо зазначило «Діло» з тої нагоди, що обов'язком дел[егата] о[тця] Мандичевського було, висловити про сю справу погляд укр[аїнського] народу, а бодай вказати на се, що русини не мають рівноправности у військових школах, що військові капеляни руські упосліджені, бо не можуть дійти до становища військових парохів, що в руських полках упосліджена руська мова і нехтуєся руські свята. По німцях, мад'ярах і чехах найбільше війська достарчають монархії русини (більше ніж поляки), отже держава повинна би відповідно узглядняти і наші народні права. Але також і наше суспільство повинно більше, як се дієся, слідити за пошанованєм прав нашого народа у війську і подавати всякі надуживаня до відома міродатних чинників. Проти поглядів, висловлених дел[егатом] Аймом, виступив маравський делегат, старочех *Мезнік* і зазначив, що з поглядами Айма не згоджується весь чеський нарід. Так само й орган д[окто]ра Рігера «Hlas Naroda» остро осудив річ д[невникаря] Айма і вказав на се, що становище молодочехів накликало вороговане проти чеського народу мад'ярів, німців і поляків. Нема найменшого сумніву, що таке пересадне прославляване Росії чеським делегатом причинилося до заострення взаємин особливо між чехами і німцями і се відбилося некорисно в осінній сесії держ[авної] ради.

¹⁾ Цісар дізнався очевидно про се, що в соймі п[осол] Романчук заявив в буж[етній] розправі, що мимо ріжних придбань для укр[аїнського] народу, особливо на ниві шкільництва, русини невдоволені. [– Ол. Б.]

Державна рада зібралася д[ня] 5 листопада 1892 на осінню сесію. Здавалося спершу, що парламентарне положенє не змінилося і що до Різдва буде можна з підмогою скороченого поступованя полагодити бюджет на 1893 р. Одначе небавом на парламентарнім овиді заблисли лискавиці і протягом кількох днів зовсім змінилося парламентарне положенє. Привід до сего дала спокійна, але рішуча промова молодочеського посла д[окто]ра Масарика в загальній бюджет[ній] розправі 18 листопада, в котрій вказав на систематичні змаганя германізаційні німецького живла в Австрії і поза границею звернені проти слов'ян. В незвичайно пристрасній промові німецький ліберал д[окто]р Менґер назвав д[окто]ра Масарика і речників чеського державного права зрадниками держави. Ся промова викликала дводневу яскраву розправу, котра закінчилася ухвалою висловлення догани д[окто]рови Менґерови за єго нетактовну річ. Голосованє над внесєнем про ухвалу догани довело до розділу посоль[ської] палати на два супротивні табори в такім менше-більше складі, який був у давній державній раді (правиця і лівиця)¹⁾. Дальшим приводом до заострення парламентарного положєня була промова кн[язя] Карла Шварценберґа 23 листопада в загальній будж[етній] розправі. Речник підняв з консервативного становища національне питанє і заявив, що чесько-німецька угода не може бути переведена, доки не буде полагоджена справа чеської мови в урядованю. При сій нагоді домагався кн[язь] К. Шварценберґ також полагоди чеського державного права і вимагав, щоби опорожненє (по уступленю барона Пражака) місце чеського міністра-земляка в раді міністрів було обсаджєне. Гр[аф] *Таффе* відповів сейчас на промову кн[язя] Шварценберґа, що сподівається небавом представити цісарєві внесєнє на обсаду опорожненого міністерства, признає трудність національної і язикової справи і тому думає, що й орґанізація парламентарних партій не

¹⁾ Про сю подію писав я моїй дружині 21. 11. 1892 ось що: «Того ж дня (коли п[осол] Романчук виголосив свою промову) була страшєнна буча в парламенті, бо п[осол] Менґер, відповідаючи вельми завзято на мову Масарика про германізаційні змаганя німців, назвав єго і чєхів, котрі добиваються о böhmisches Staatsrecht – Hochverräterami. Мимо Ordnungsruf 'у Смольки Менґер обставив при своїм, а чєхи кликали: wiederrufen! і так закричали через 1/4 години Менґера, котрий хотів продовжати свою мову, що мусів перестати, а Смолька для успокоєня замкнув засіданє. Се перший випадок в парламенті тутєшнім.» В тім самім листі писав я ще ось що: «Вчера (20. II. 1892) був я на товариських зборах «Громади» з Тєлїшевським і Підляшецьким. Було багато тутєшних русинів, переважно *робітників* з жінками і дочками (особливо жєнщини по-руськи не вміють і не розуміють). Але що то за робітники?! Щоби нам урядник міг так порядно виступати і вигідно жити! З великим запалом слухали руських співів». «Про богємське державнє право щодо державних зрадників»; «мимо закликю до порядку...а чєхи, котрі добиваються державного права» (*нім.*). [– Ол. Б.; перекл. – Рєд.]

може бути переведена «указом», а повинна улажуватися повільно (се останє було вимірене проти д[окто]ра Пленера, проводира сполученої лівиці, котрий на попереднім засіданю домагався тісної організації парламентарної більшости – очевидно з задушевним бажанєм виключеня з неї клубу гр[афа] Гогенварта). Наслідком тої відповіді німецька лівиця спонукала свого заступника в раді корони, міністра Кінбургга, податися до димісії (котру прийнято), а розправа над фондом диспозиційним була першим боєм поміж правлінем і єму прихильними клубами (до котрих прилучилась і часть антисемітів і група Короніного), а німецькою лівицею, котрій вторували німецькі націонали і молодочехи. Більшостою 167 проти 146 голосів упав дисп[озиційний] фонд, хоч гр[аф] Таффе заявив, що до призволеня сего фонду, не прив'язує більшої ваги, значить не вважає сего об'явом недовір'я. А все ж таки через те парламентарне положенє стало труднійше задля недостачи більшости певної і ухвала бюджету перед Різдом показалася неможливою так, що міністер скарбу був приневолений предложити до ухвали раді державній провізорію бюджетову на два місяці. Дня 17 н[ового] ст[илію] відрочено раду державну до 8 н[ового] ст[илію] січня, щоби відтак знов зібралась задля докінченя бюджету.

Становище «Руського клубу» послів в державній раді не змінилося, а могло б воно стати для русинів користнійшим, коли б була зложилась парламентарна більшість в роді давньої правиці, значить, коли б у комбинацію більшости ввійшли молодочехи. Руські послы поставили д[ня] 17 н[ового] ст[илію] листопада запит до президента міністрів в справі еміграції галицьких селян до Росії, вважаючи її «явищем в економічнім і політичнім згляді дуже поважним, а для краю і держави шкідливим, викликаним між иншими також *наслідком політичних агітацій*». Можна лише жалувати, що «Польське коло» не пішло тут рука в руку з «Руським клубом» і відказало своїх підписів, так що руські послы були приневолені обернутись до инших клубів і всі инші клуби парламентарні підписали руську інтерпеляцію. Се тим чуднійше, що опісля п[осол] Рutowський в генеральній дебаті бюджетовій промовляв про еміграцію і вказував на ті самі єї причини і ту саму небезпеку.

З руських послів промовляв в палаті досі лише п[осол] Романчук (п[осли] Телішевський і Барвінський були записані при міністерстві внутр[ішніх] справ, однак задля замкненя дискусії не дістали голосу). Перший раз промовляв п[осол] Романчук д[ня] 18 н[ового] ст[илію] падолиста в загальній розправі бюджетовій, другий раз 1-го н[ового] ст[илію] грудня в розправі над диспозиційним фондом. Обидві промови доповняються обопільно і мають ту саму тему: реформу застарілої ординації виборчої і полагодженє суперечок національних з підмогою закона про національности. П[осол] Романчук, згадуючи про політичне положенє русинів га-

лицьких, поступив тою самою метою, як в соймі і те, що ми тоді сказали про його промову, відноситься в тім згляді і до обидвох теперішних. Вказуючи на руське питане яко питане важне, питане значіння державного для Австрії, згадав п[осол] Романчук, що русини є числово другим народом в слов'янщині, а шостим в Європі, згадав про небезпеку винародовлення русинів під правлінням московським, одначе так побіжно, що інші народи європейські не тільки з того не змогли собі уявити важкого положення руського народу в Росії, але так коротко, доривочно, що сим дав п[осол] Романчук привід навіть до фальшивих толків. Заявивши, що русини не хочуть виступати проти оправданих інтересів інших народів, отже й поляків, висловив бажаня русинів, щоби правління русинам прав не здержувало, щоби давало уживати того, що русинам дали основні закони державні, цісарські декрети і ріжні розпорядки міністерські, щоби правління не спиняло національного, культурного, економічного і політичного розвитку русинів, щоби русинам дали відповідне заступництво у репрезентаційних тілах, щоби русинам забезпечено уживане народних прав, особливо язика в суді, уряді і житю прилюднім, щоби утворено руські катедри в львівськїм університеті і руські школи в міру дійсної потреби, а наостанку щоби адміністративно і законодавством охоронено руське селянство і міщанство від грозячої єму цілковитої руїни, та щоби до ради Корони покликано русина для береження інтересів українського народу, так само, як німці, поляки і чехи мають своїх міністрів-земляків, щоби такий міністер русин давав поясненя Короні про відносини, потреби і настрої українського народу та міг впливати на його успокоєне, бо сего вимагає не тільки добро українського народу але й добро монархії. В промові про диспозиційний фонд заявив п[осол]-Романчук, що задля обличеня правительственного пересилєня і задля того, що правительство змагає до сповненя деяких домагань укр[аїнського] народу, «Руський клуб» буде голосувати за диспоз[иційним] фондом, але сим *не думає висказати вдоволеня* з цілого поступованя правительства супроти укр[аїнського] народу.

Промови п[осла] Романчука викликали ріжні толки. «Narodni Listy», орґан молодочехів, відчув у сих промовах нуту невдоволеня, але назвав домаганє про покликанє русина до ради Корони оправданим. Старочеські днєвники промовчали сі промови, щоби не роздратовувати вражливих на сі справи поляків, але й не виступ<или> проти русинів. «N[eu]e fr[ei]e Presse» орґан з'єдиненої лївиці, зазначила, що сі промови вислухали посли уважно і що вони викликали зацікавленє, але додала, що домаганєм про руського міністра-земляка речник ослабив вражїне своєї промови, бо се домаганє видалось сєму днєвникови на ті часи непрактичним і неповажним.

В пособлюваній поляками «Wiener allg[emeine] Z[ei]t[un]g» відбився гомін невдоволення «Польського кола» з промови п[осла] Романчука. Сей дневник був зачудований напрямом сих промов виголошених після недавньої заяви речника з 1890 р. До того ж сей дневник покористувався побіжною згадкою про грозу змосковщення українського народу в Росії і дійшов до хибного висновку, начеб п[осол] Романчук і його земляки бажали радше змосковщитися, як спольщити. А вже ж мокрим рядом за внесене запиту до правительства в справі еміграції руських селян до Росії і за обі промови накинувся на п[осла] Романчука К. (Адам Креховецький ред[актор] «Gazet-и Lwowsk-ой») в «Czas-i» в нарисах «Z obozu ruskiego»¹⁾. Обвинювачує він п[осла] Романчука і «Руський клуб», що на згаданий запит зібрав підписи ріжних парлам[ентських] клубів, між тими й німецьких народовців, але промовчує, що підписів таких відказалося «Польське коло», хоч «Руський клуб» до него звертався, бо поляки добачали причин еміграції лише в агітації, а не хотіли признатися до того, що марна плата дідичів за роботу на ланах причинялася до лихого народногосподарського положення наших хліборобів. Тим-то дописець «Czas-у» ударив завзято на наше духовенство і домагався зміни в обсаді ректорату духовної семінарії. Домагане про покликане русина до ради Корони викликало у А. Креховецького сатиричний настрій.

Опісля п[осол] Романчук сам зрозумів, що в промові в загальній розправі бюджетовій, котра давала нагоду до основного зображення політичного положення українського народу, повинен був ширше пояснити положене наших братів у Росії і систему московщення, а своєю побіжною і короткою згадкою про сі відносини дав привід до непорозуміння і хибних висновків. Тим-то в промові над диспозиційним фондом д[ня] 1-го грудня н[ового] ст[илю] 1892 був приневолений подати близше пояснене своїх поглядів у сій справі.

Про промову п[осла] Романчука писав я моїй дружині 21 листопада 1892 ось що: «В п'ятницю говорив п[осол] Романчук. Поляки вже інтерпеляцією про еміграцію були зіритовані (хоч вона була дуже лагідна), бо соромно їм, що ми найшли підписи і з гогенвартівців, і з лівіці, і з буковинських, моравських, чеських послів, а вони не підписали. Бесіда була рішуча, але не провокуюча, але ціле вражінє ослабив наконечним жаданем покликання «eines ruthenischen Landsmanu'rn ministers»²⁾. Злосливий Абрагамович вибіг на коритор, де я розмовляв з гр[афом] Стан[іславом] Баденім і з іронією подав ему картку з написом «Stan[islaw] Badeni» і пи-

¹⁾ «З русинського (українського) табору» (польськ.). – Ред.

²⁾ Хвиля тодішня і парламентарне положене не надавалися до виступлення з таким домаганем, котре треба було висунути в иншій пригіднійшій хвилі. [– Ол. Б.]

тав: «Zgadza się Pan z tą kandydaturą?!»¹⁾ – Тим способом бажав п[осол] Абрагамович уколоти гр[афа] Ст[аніслава] Баденого за его прихильне становище для русинів.

Окрім промов, виголошених в посоль[ській] палаті і в будж[етовій] комісії подав п[осол] Романчук безіменно пояснення про парламент[арне] положення і діяльність «Руського клубу» в «Ділі» п[ід] з[аголовком] «*Письма з Відня*» (в чч. 253 і 264), в котрих ближше обговорює нехить «Польського кола» до основи запиту в справі еміграції селян до Росії і причину відмови підписів, а при тім відпирає неоправданий докір «Діла», начебто «Руський клуб» не подавав до «Діла» вістей про свою діяльність. Справедливо вказує він на се, що не все є добре, наперед розголошувати се, що клуб думає робити, поки не запевниться, що задумана клубом діяльність буде мати певний успіх, поки незнаєся напевно, що робота клубу може бути ударемнена, а се тим більше, що клуб з 7 членів зложений є приневолений глядати пособлювання інших парламент[арних] чинників. Правда, що чужі часописи часто подають не раз покvapно вісті про руських послів і їх клуб, одначе звичайно виявляється, що вісті сі безосновні або баламутні і укр[аїнська] суспільність не повинна їх вважати поважними, а виждати вірного пояснення справ з «Руського клубу».

В другім письмі пояснив п[осол] Романчук становище «Руського клубу» в справі диспоз[иційного] фонду і причину голосованя за ухвалою сеї позиції в бюджеті. «Клуб» рішив голосувати за фондом, мотивуючи (в промові Романчука) се зглядами в першім ряді інтересом держави, але при тім висловити невдоволення укр[аїнського] народу з поступованя правительства задля неполадки або невідповідної поладки деяких народних домагань, а крім того поставити яко найконечніші потреби русинів і найближші політичні задачі держ[авної] ради: видане закона про народности або язикового закона і виборчу реформу. Але при тім вказав п[осол] Романчук у сім письмі, що парламентарне положення є некорисне, бо правительство опираєся головно на польській і чеській шляхті і тому сучасна пора несприяє демократизмови. Правительство може узгяднити деякі домаганя русинів, але проти значного скріплення нашого живла виступили би рішучо поляки, без котрих («Польське коло» 57 голосів) не могло б обійтися. Тим-то справедливо вказує п[осол] Романчук на се, що нам треба робити то, про що, правда, не раз *говориться, але все ще мало робиться*, т[о] є[сть] не тільки просвітну й економічну, але й *політичну роботу зачинати з долини*, довести до того, щоби ради громадські, ради шкільні місцеві, ради повітові були в наших руках, та щоби вибори до сойму і держ[авної] ради давали нам инший вислід.

¹⁾ «Згоджується пан з тією кандидатурою?» (польськ.). – Ред.

При сій нагоді обговорює п[осол] Романчук також видану «Русскою радою» у Львові і розіслану також послам держ[авної] ради брошуру п[ід] з[аголовком] «Die gegenwärtige Lage der Ruthenen in Galizien in nationaler, politischer u ökonomischer Beziehung, auf Grund parlamentarischer E[nun]tiationen der ruthenischen Landtagsabgeordneten in den Jahren 1889–1892»¹⁾. Признає п[осол] Романчук, що видане такої брошури могло би бути і добрим ділом, коли б було зроблене розумно, чесно і *не тенденційно-партійно*. "Інтерпеляцію й уступи о фонетиці та народовцях у бесіді д[окто]ра Антоневича лучше було би не уміщати, – пише п[осол] Романчук, – а все инше треба було помістити вірно і з вірними поясненнями. А то, н[а]п[р]иклад, *бесіду Романчука* просто *пофальшовано*: пропущено в ній деякі уступи, за те *вставлено уступ*, вимірений *проти п[осла] Барвінського*²⁾. – Крім того видавець подавав примітки, н[а]п[р]иклад, такі, що *дотеперішні послы руські* в держ[авній] раді *пономеновані на підставі компромісу*, в котрім вони *зrekliся всякої свободи акції в парламенти і зобов'язалися поступати яко експозитура «Польського кола»*.

Так само «Галицкая Русь» написала, що руські послы *з причини своєї зависимости* від «Кола» не поставлять інтерпеляції в справі еміграції селян, якраз того самого дня, коли інтерпеляція була вже поставлена». П[осол] Романчук засвідчив отсим, якими поганими способами москвофільська «Русская рада» намагалася обнижувати повагу і вплив руських послів, а тим самим і себе компромітувала, бо чужі послы, державши сю

¹⁾ «Сучасне становище українців у Галичині в національному, політичному і економічному сенсі, на основі парламентських донесень русинських депутатів ландтага 1889–1892 років» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «Галицкая Русь» і всі її метаморфози («Пролом», «Червоная Русь», «Галичанин») розповсюджувала всякі видумки і сплетні особливо на Барвінського, щоби его знеславити між народом. Так, н[а]п[р]иклад, коли москвофіли скликали віче на 2 лютого 1892 р., а пос[ол] Барвінський приїхав під той час до Львова, писала «Гал[ицкая] Русь», що пос[ол] Барвінський покинув засідання держ[авної] ради і приїхав до Львова, щоби наклонити духовні і світські власти до заборони народови їхати на віче. «Говорят, – пише «Гал[ицкая] Русь», що п[осол] Барвінський бажав би довести до того, щоби старости і жандарми заборонювали селянам їхати на віче до Львова, а навіть, щоби на стаціях залізниць не видавано селянам білетів їзди до Львова на день 2 лютого». Коли філія «Просвіти» в Бродях устроїла деклам[аторські] вечерниці і запросила на се п[осла] Барвінського, написала «Гал[ицкая] Русь» про від'їзд п[осла] Б[арвінсько]го до Львова, що жандарми стерегли его, купили ему білет їзди до Львова і всадили до вагону, котрого пильнували аж до від'їзду. Тим часом, в дійсности, пос[ол] Б[арвінськ]ий по декл[аматорських] вечерницях поїхав з о[тцем] Юл[іаном] Дуткевичем в гостину до Дубя. Такі і т[ому] п[одібні] видумки пускали москвофільські часописи в світ і обдурювали легковірну суспільність, не дбаючи про народну приповідку «правда всюди нівечиться, а все-таки виявиться». [– Ол. Б.]

брошуру, звернулися до руських послів о пояснення і самі мали спромогу вповнитися в посольській палаті про нікчемні брехні «Русской рады», зглядно редакції сеї брошури і редакції «Галицкой Руси».

Але як з одного боку «Русская рада» і її орган «Галицкая Русь» наклепами на руських послів і безосновними видумками, розсіваними поміж некритичний руський загал з підмогою брошур вроді наведеної вгорі і з підмогою москвофільських часописий підривала повагу і вплив руських послів, утрудняла їх діяльність, так з другого боку і «Діло», котре намагалось достроїтися до бундючного тону москвофільських часописий, почало в своїх поглядах хитатися і тим способом чимало причинялося до поширення зневіри серед руського загалу до руських послів та до справлення води на москвофільський млин. У передовиці з 7-го грудня 1892 (ч. 266) про політику гр[афа] Таффого «Діло» підсуває йому зовсім безосновно погляд, начеб він «руське питанє» вважав «eine Hausfrage»¹⁾, про що вже була вгорі мова. Міністер-президент в розмові з п[ослами] Мандичевським і Барвінським, котрі з порученя «Руського клубу» переговорювали про домаганя і потреби укр[аїнського] народу, назвав порушену послами справу «Народного дому» і конечну єї полагоду «eine Hausfrage», а «Діло» віднесло опрєдєленє сеї справи до всего національного руського питаня і писало: «Русини не помиряться з поглядом гр[афа] Таффого, мов то питанє руське є «питанєм домашнім» (eine Hausfrage). Доки русини живуть в Австрії, то їх справа єсть зарівно державною, як і справа других австр[ійських] народів і всяке правительство мусить її трактувати зовсім поважно само, а не посредством других чинників і то чинників, до котрих історія не угрунтувала ніякого довір'я».

Погляд сей «Діла», висловлений на основі цілковитого непорозуміння, мимохить насував нашому загалови думку, що «Галицкая Русь» і єї прихильники не без основи називають «Руський клуб» експозитурою «Польського кола», а тим способом заподівано клубови кривду, а руській справі наносило шкоду. А послїдовностю сего погляду «Діла» були дальші єго слова сеї передовиці, котрі мали втягнути «Руський клуб» на дорогу, вказувану «Галицкой Русью» і москвофілами, до політики безплідної розпуки. «З усеґо видно, – кінчить «Діло» свої виводи, – що послї наші стоять уже на краю «становища вижидаючого», на котрім станули, вступаючи до держ[авної] ради, перед двома роками. Постуляти їх мінімальні, але й безуслівно потрібні до екзистенції національної – суть немов ультиматом, за котрим уже починаєся опозиція. Так мусить їх розуміти кождий хоч би в найбільшу терпеливість уоружений русин і надіємось, що весь край похвалить той рішучий крок в політиці наших послів».

¹⁾ «Домашнім питанням» (нім.). – Ред.

Отсю дорогу *опозиції*, на яку силкувалася «Галицкая Русь» звести послів-народовців з дороги реальної і позитивної політики, вказує «Діло» в 266 ч. (з 7-го грудня), хоч щойно помістило промови п[осла] Романчука і «Письма з Відня» про парламентарне положене (в ч. 253 з 21 листопада і в ч. 264 з 5 грудня). П[осол] Романчук висловив, правда, задля непогоди або невідповідної полагоди руських домагань невдоволене, а при голосованню над диспозиц[ійним] фондом зазначив, що голосованя за фондом правительство не може вважати вдоволенем, але в «Письмах з Відня» вказав на се, що положене в держ[авній] раді некорисне, а «Руський клуб» зможе здобути собі більший вплив на правительство, коли й у нас почнеся *дійсна робота* (а не само говорене про роботу) не тільки на провітнім і економічним, але й на політичним полі і тоді зможемо поступенно не одно осягнути, але в даних обставинах не можемо сподіватися, щоби правительство могло довести до значного скріплення українського живла, що зустрінулось з рішучим опором поляків. «Діло» посувалося отже до крайньої політики, котра зводила б руських послів на шлях вказуваний москвофілами, до безплідної опозиції, а тим самим вводило в наше суспільство зневіру і знеохоту до діяльності розпочатої в держ[авній] раді послами перед 1^{1/2} роком. Така політика могла бути лекшою і популярнішою, бо обмежувалася яскравою опозицією і протестами, але ударемнила б здійснене інших домагань, котрі поставили руські послы в своїй програмі.

46. Справа громадного переселюваня галицьких селян у Росію. Погляди польської шляхти і дневників на сю справу. Відозва намісництва в сій справі до гр[еко]-к[атолицького] ординаріату. Запит п[осла] Романчука до правительства про переселене селян у Росію. Запит п[осла] Підляшецького в справі відозви намісництва до гр[еко]-к[атолицького] ординаріату. Відгомін сеї справи між духовенством і в дневниках. Еміграція і фонетика.

Літом 1892 р. проявився посеред галицьких селян в сумежних з Росією повітах Поділля доволі живий рух переселенчий за границю і звернув на себе бачність краєвого правительства, котре вислало навіть радника намісництва гр[афа] Лося в Збаражчину для розсліду причин сеї прояви. Се переселене пригадувало мимохіть колишні історичні часи, коли-то з пограничних україн Польщі селяни втікали на схід на Задніпрянщину наслідком важкого суспільного і народногосподарського їх положеня. Нема сумніву, що й се новітне переселюване наших селян за кордон було головно спричинене народногосподарськими обставинами. Правда, що

подільська земля плідорідна, але коли розважимо, що малоземельна власність вельми роздроблена, що вона наслідком того не дає стільки прибутку для хлібороба, щоби з неї міг вижити й оплатити податки і всякі інші потреби, що на великих обшарах двірських наш хлібороб мав вельми лихий заробіток (в жнива робітник тоді заробляв звичайно 25 кр[ейцерів] ($1/2$ корони) а зимою 15 кр[ейцерів] або 10 кр[ейцерів] на день), то легко зрозуміти, що положене нашого хлібороба було вельми скрутне і що він кидав свою батьківщину та йшов у світ за очі, глядіти краспої долі. В 1891 се переселене йшло в західнім напрямі, «за море», головню до Бразилії, а сим разом звернулося на схід, до Росії. Польська шляхта на своїх з'їздах, а за нею і польське дневникарство майже однодушно вказували на се, начебто народногосподарське положене селян не давало ніякої основи до переселеня, зазначували, що рух сей проявився головню в повітах найбільш плідорідних (але не доторкувалися розробленя ґрунтів, малоземельности і лихої плати робітникам господарським) та приписували сю прояву головню агітації і невидатній душпастирській праці нашого духовенства. Наслідком того, під впливом тих голосів польської шляхти і під напором польського дневникарства, намісництво звернулося до гр[еко]-кат[олицьких] ординаріятів з виразними докорами проти духовенства, неначєб головню виновника переселеня. Отсе викликало з боку духовенства численні дописи, поміщувані головню в «Ділі», в котрих душпастирі виступили в обороні проти сих докорів і з доказами дійсного невідрадного положеня народногосподарського наших хліборобів. Отсимто невідрадним положенем наших хліборобів покористувалися очевидно й усякі агітатори і москвофільські часописи, та вміли хитро і зручно вихіснувати невдоволенє посеред селян і представити се неначєб демонстраційною їх утечею з Австрії саме в таку пору, коли цісар мав приїхати до Галичини (заповіджений приїзд монарха одначє опісля відкликано наслідком доволі сильно поширеної холери в краю). Тоді-то саме галицькі москвофіли устроювали полонництва наших селян до Почаєва а звідтам до Києва, та сучасно ведено також колонізаційну пропаґанду на Кавказ¹⁾. Сей рух думали польські дневники спинити вельми нерозумним способом, що дораджували краєвому правительству обсадити кордон військом. Зовсім природно «Руський клуб» у держ[авній] раді звернув також бачність на сі невідрадні відносини і п[осол] Романчук вніс запит до правительства в сій справі. А що підписи «Руського клубу» не вистарчали, і «Польське коло» відказало своїх підписів задля того, начєб політична агітація була головню понукою переселеня галицьких хліборобів у Ро-

¹⁾ Сю гадку піддав І. Наумович після свого переселеня в Росію, як се вже вгорі зазначено і ся гадка кружляла посеред наших хліборобів та ворущила їх уми. [— Ол. Б.]

сію, отже щоби мати вимагане правильником число підписів (потреба було найменше 20), роздобув сі підписи в молодочеськім і моравськім клюбі, у німецькій лівиці в німецьких народовців.

Сей запит п[осла] Романчука і товаришів викликав велике невдоволене в польських кругах парламентарних і днешникарських, а особливо згаданий вгорі дописець «Czas-у» К(реховецький) в дописи «Z obozu ruskiego»¹⁾ виступив вельми різко проти п[осла] Романчука і всю причину переселеня звалив всумішку і без розбору на руське днешникарство, на «Просвіту», «Общество ім. Качковського», на читальні, «Народну торговлю», зв'язав з тим також невдоволене висловлене п[ослом] Романчуком в часі останньої соймової сесії задля повільного або невідповідного полагоджуваня правительством домагань предложених руськими послами і закінчив злісним докором за висловлене п[ослом] Романчуком домагане покликаня руського міністра-земляка до ради Корони. Окрім запиту п[осла] Романчука, вніс «Руський клуб» до правительства з почину п[осла] Підляшецького другий запит в справі відозви намісництва до г[реко]-к[атолицьких] ординаріятів, котрі се письмо переслали до відома духовенства через г[реко]-к[атолицькі] деканальні уряди. Ся відозва намісництва викликала не тільки в кругах духовенства, але й серед світської інтелігенції велике зачудоване і відбилася голосним гомоном у руськім і польськім днешникарстві, а навіть в «N[eue] fr[ei]e Presse» хоча в перекрученім зображеню, начебто ординаріяти виступили з такими докорами проти підвладного клиру.

Відозва намісництва вказує на се, що спричинені ним досліди в справі переселеня селян у Росію виявили моральний і релігійний занепад в східних околицях Галичини селянства, котре кидає батківську землю наслідком підшептів несумлінних агітаторів. Зазначає також, що численні поломники з Галичини в Почасві приступили там у монастирі до св[ятого] причастя і діставали по рублеви на голову, а відтак не найшовши в Росії сподіваних користий, вертали знов до краю і дальше вважали себе вірними г[реко]-к[атолицькій] церкви, а такими переминами виявили велику рівнодушність у справах віри. Вину сего сумного стану речі приписує відозва намісництва «вповні г[реко]-к[атолицькому] духовенству, котре дбає єдино про заспокоєне своїх матеріяльних потреб і не дбалим сповнюванем душпастирських обов'язків відтрутило від себе населене, пострадало єго довір'є і любов та недостачею додатного діланя спровадило сей моральний занепад і занепад релігійного духа, що так яскраво виявилося в часі останнього руху переселенчого». Наостанку вказує відозва також на се, що в не однім случаю ділає також прямо зла воля, спонукувана політичними і релігійними пересвідченнями, негідними католицького

¹⁾ «З русинського табору» (польськ.). – *Ред.*

священника. Підсичуючи у населення нехіть до ествуючого ладу, та часть духовенства з вдоволенем споглядала на се, як помалу затиралося почуте католицьке у неосвіченого люду. На сій основі доходить відозва до висновку, що наслідком того послідував великий *розстрій між парохом а парохіянами* і задля того духовенство не мало найменшої відомости про підготовлюваний переселенчий рух і не потрафило впоіти в населене ніяких благороднійших засад.

Отся відозва написана, очевидно, на основі інформацій засягнених головно у подільських дідичів, котрих представники в соймі все відносилися вельми неприхильно до наших народних домагань (як і пізнійші народні демократи польські, звані всеполяками). На відносини подільських дідичів до нашого селянства кидає яскраве світло звіт соймових послів Вівієна з Познанки і Загурського з Колодіївки (в Скалатщині) і тернопільського адвоката Живіцького, виголошений на «sejmiku relacyjnym»¹⁾ в Тернополі. Деякі соймові послы з лівиці домагалися, щоби краєвий банк, заложений також засобами українських селян, утворив парцеляційний відділ, котрий мав би парцелювати великі маетки а на закупно парцель (дрібних ґрунтів) уділяти позичок селянам. Сим способом мало зарадитися малоземельности або безземельности селян. Отже д[окто]р Живіцький признався на «sejmiku relacyjnym», що своїм голосом причинився в комісії до поваленя сего внесеня лівиці, бо як він каже, основане парцеляційного відділу в краєвім банку дало би понуку до парцеляції великих маетків, котрі переогодом щезли би. Бо коли більшу власність набуде жид або чужинець, то є надія, що її відкупить колись поляк, а як буде розпарцельована між селян, то пропаде на все-і на все буде страчений вірільний голос більшої власности. А голосів тих дуже нам потрібно, бо вони всепольські, а їх стає щораз менше.

Так говорив д[окто]р Живіцький, котрий видавав себе демократом! Так само неприхильно віднісся він до щойно заснованого товариства обезпечень «Дністер», добачивши в нім змагане до поваленя «Краківського товариства» і до витворюваня ворогованя між шляхтою і селянством задля того, що агентами «Дністра» настановлювано головно селян. Такі погляди і настрої виніс висланий на досліди причин переселенчого руху гр[аф] Лось і вони відбилися опісля в згаданій вгорі відозві намісництва до гр[еко]-к[атолицьких] ординаріятів. Нічого отже дивного, що ся відозва викликала в кругах духовенства а також у цілім українськім суспільстві велике невдоволене, котре проявилось і на деканальних з'їздах духовенства і відбилося також в «Руськім клубі» і держ[авній] раді²⁾.

¹⁾ «Сеймику реляційним (звітному)» (польськ.). – Ред.

²⁾ З «Руського клубу» вніс запит до правительства п[осол] Підляшецький, в котрім станув в обороні руського духовенства і домагався заради причинам громадного переселенчого руху. [– Ол. Б.]

Годі, правда, заперечити, що москвофільська пропаганда, розповсюджувана по Галичині, захопила частину духовенства, а вдерлася також і в круги селянства, а москвофільські часописи й їх агенти вмiли проворно вихіснувати важке народногосподарське положенє селянства і переманювати его на манівці. Одначе з другого боку треба також зазначити, що деякі часописи польські пособлювали змаганям москвофілів, кермуючись покликком «divide et impera»¹⁾, а між иншими «Dziennik Polski» виразно писав: «nie zaszkodzi trochę prawosławia»²⁾ а «Gazeta Narodowa» перед виходом Великої Світової війни виступила в обороні насиланих з Росії православних попів, котрі по селах закладали «часовни» і проповідували між селянами російське державне православіє (як Гудима, Ілечко і инші). Чимало до витвореня москвофільського настрою серед духовенства причинялися посередньо навіть деякі намісники (як графи Альфред і Андрій Потоцькі, Залеський, гр[аф] Пінінський), котрі в хибнім зрозуміню справи вважали москвофілів (називали їх «Starorusini») консервативним живлом і піддержували їх для поборюваня народоуців, що в їх очах були крайніми радикалами. На основі такого хибного і для краю та держави шкідливого погляду, польські дідичі яко колятори, особливо в східній частині краю, надавали презенти священикам-Starorusinom, бо ті звичайно не засновували в своїх приходах читалень, не домагалися засновуваня українських шкіл і до них не посилали своїх дітей і тому їм видавалися яко «porządni Rusini»³⁾.

З-поміж польських часописий подав «Czas» вельми яскраво написані дописи згаданого вгорі К. (Креховецького, редактора «Gazety Lwowsk-oj») «Z obozu ruskiego» в грудні 1892, в котрих всю вину занепаду морального і релігійного духа селянства приписує руському духовенству і змішує загалом часописи «Діло» і «Батьківщину» з «Галицкой Русью» і т[ому] п[одібне], а також «Правді» докоряє, що сей місячник виступив проти поглядів польського днешникарства і ріжних польських політиків, що все зроблене правительством у користь українського народу, – се *концесії*, неначеб дари з ласки, котрі тепер треба обмежити і залишити. Окрім того виступив він з домаганем реформи духовної семінарії.

В сім письмі, котре мало бути відписом рескрипту намісництва, докоряється гр[еко]-к[атолицькому] духовенству, що на него спадає вина сеї сумної прояви, що селяне вийшовши до Росії з легким серцем приймали в Почаєві православну віру, побираючи за те по рублеви на душу, в чім слідно і злу волю одної частини духовенства, спонукуваного політичними і релігійними переконаннями, несхожими з католицькою вірою.

¹⁾ «Розділяй і владарюй!» (лат.). – Ред.

²⁾ «Не зашкодить трошки православія» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Порядні русини» (польськ.). – Ред.

З польських дневників забрав в справі переселення селян голос «Kurjer Polski» в листопаді 1892 р. і подав частину письма, котре гр[еко]-к[атолицький] ординаріят станиславівський мав вислати деканам. В січні 1893 р. порушила сю справу також «Правда» і вказала на се, як на диво всему світові з еміграцією спутано також фонетику. Наводжу отут сей голос «Правди».

«Письмо се дало привід до інтерпеляції, котра додає в сім письмі тенденцію «проти гр[еко]-кат[олицької] церкви і проти руського народу яко такого, щоби представити его в світлі нелояльності». Сю інтерпеляцію підписали з руських послів лише п[осли] Підляшецький, Романчук і Телішевський в спілці з молодочехами, позаяк справу сю підняв п[осол] Підляшецький поза клюбом під кінець осінньої сесії, коли вже не було п[ослів] Мандичевського і Барвінського, що виїхали в справах наглих до краю. Характеристична і ся обставина, що ініціатор чи ініціатори сеї інтерпеляції мали відноситися до владик в сій справі, спитати про їх думку, отже вважали їх в першій лінії компетентними забрати голос в сій справі, однак внесли сю інтерпеляцію, хоч владики мали відраджувати. Характеристичне і се, що в Перемишлі зібралось 40 священників, котрі списали широкий меморіал в сій справі і вислали до владики депутацію, але не поставили на першій місці потреби оборони своєї чести і поваги, а домагалися від владики протесту проти фонетики перед самим Цісарем. Львівський митрополіта також прийняв депутацію мужів довірив «Русской рады», котра також вимагала поїздки до Відня і інтервенції проти фонетики, однак митрополіта заявив, що з владикою перемиським і станиславським вносять представлене до міністра просвіти проти фонетики, а в справі згаданого вгорі письма відповів, що такого рескрипту не було.

Згаданий рескрипт викликав цілу тьму статей в часописах польських, в «Ділі», «Галицкой Руси», «Народі» і «Хліборобі», в одних в обороні, в других проти духовенства. Радикальні часописи виступили також з жалями, що руське духовенство замало працює над просвітою народу а подекуди страшно его визискує. Ся завзята з обох боків полеміка прояснила остільки цілу справу, що намісництво сим рескриптом, котрий мав бути довірочним письмом до владик, бажало спонукати їх до рішучої реформи семінарії духовної, щоб в ній не виховувалися або індіферентні для віри або москвофільські духовні. Ми з свого боку не раз вказували на потребу реформи семінарії, щоб на чолі стояли світлі і щирі священники народовці, котрі зуміли би загірті молодий клир до ревної, гарячої і патріотичної праці для добра русько-католицької церкви і руського народу. Ми могли би навести голоси щирих труженників з-поміж руського духо-

венства, котрі самі нам признавали потребу ревнійшої праці і більше саможертви для церкви і народу, як бачимо у значної части руського духовенства».

Еміграція і фонетика відбилися відгомном і на з'їзді владик про котрий пише «Правда» ось що:

«Перед кінцем року з'їхались були всі владики у Львові, а предметом нарад їх мала бути справа переходу Тучапян на латинський обряд (справа досі ще не зовсім ясна і полагоджена), реформа семінарії духовної і деякі інші. Яко добуток сих нарад появилися в «Спархіяльних ведомостях» два окружники до духовенства, з котрих оден заборонює духовенству читати і виписувати «Галицкую Русь», «Народ», «Хлібороб» і інші часописі з подібними тенденціями навіть тоді, коли б вони змінили заголовок. Другий окружник поручає духовенству, щоби в письмах урядових до консисторії вживало *етимологічно-фонетичної* правописи, але й *чисто народного язика*. Окрім того владики справді внесли представлене до міністра просвіти, в котрім просять, щоб відкликав свій рескрипт, котрим розпорядив в школах галицьких завести фонетику, а коли се не буде можливо, щоби такі видав розпорядки, щоб молодіж мала нагоду навчитися читати церковне письмо. Ми думаємо, що й самі владики не вірять в успіх своїх заходів щодо знесеня рескрипту, а се тим більше, що після постанов анкети буде молодіж мати спроможности далеко більше навчатися церковного письма, як се бувало при дотеперішній науці.

Досі у нас вельми часто лучалося, що селяне, програвши справу в усіх інстанціях судових, їхали до цісаря, щоб їм віддав ґрунт або т[аке] ин[ше]. Позаяк справи такі в судовій дорозі були звичайно зовсім наконецно полагоджені, а селяне видавали тим способом лише непотрібно гроші на дорогу, вийшло поручене до канцелярії цісарської, щоби таких петентів навіть не приймали. Тим часом люди «інтелігентні», мужі «довірія Русской рады» вступили на таку ж дорогу, списали супліку проти фонетики і вислали до самого монархи. Здається се може одинокий куріозний факт в історії, щоб монарху морочити питаннями правописними, коли він має до таких справ міністерство просвіти і ин[ші] власти шкільні. Се річ зовсім певна, що супліка сих мужів довірія піде просто до коша.

«Окружник» владик спонукав «Галицкую Русь» відбути з новим роком не першу вже метаморфозу і таким способом замість неї виходить «Галичанин», лише менший об'єм, але впрочім невідродний синок своєї матушки. При сій нагоді і «Батьківщина», перейшовши під нову редакцію, вже в четвертий раз відбула метаморфозу правописну. Минувшого року виходила правописю фонетичною, а тепер полишивши для дописий фонетичних малий закамарок, виходить знов етимологічною правописю,

але лише двічі в місяць, а окрім того виходить «*Читальня*», письмо беле-тристично-економічне також двічі в місяць (етимологічною правописю). Сей експеримент певно не додасть ані поважання «Батьківщині», ані не приєднає більше читачів, бо стан минушого року показав наглядно, що фонетика зовсім не впливає на зменшене пренумерантів, бо в р[оку] 1892, коли змінила «Батьківщина» правопис давну на фонетичну придбала собі о 63 предплатників більше, як мала в р[оку] 1891».

«*Окружник гр[еко]-к[атолицького] єпископату* виданий 22 грудня 1892 р. в справі реформи правописи, підписаний митрополитом д[окто]ром Сильвестром Сембратовичем, д[октор]ом Юліяном Пелешем і Юліяном Куіловським, так знаменний, що годиться для історичної пам'яті навести его тут дословно.

«На численні запитання в справі нової правописи в книжках шкільних завестися маючої, повідомляєм Вс[е]ч[есне] духовенство, що ординаріяти в справі впровадження нової правописи до шкіл не мали жодної участі, ані не були в положеню який-небудь вплив мати¹⁾. Ординаріяти не видять однак потреби змінити дотеперішню ними уживану правопис руську т[о] є[сть] етимологічно-фонетичну і позаяк та єсть віковим уживанем освящена²⁾, не зриває з Церквою і єсть зовсім одвітна до віддання питоменностий язика малоруського, про то так Ординаріяти, як і Консистерії в своїм урядованю будуть держатися nadalше дотеперішньої правописи т[ак] зв[аної] етимологічно-фонетичної. Препоручаєся про то також Вс[е]ч[есним] Деканам і Душпастирям, щоби вони в своїх урядових переписках, справозданнях, донесенях і граматах з одної сторони держалися чистого народно-русського язика, – з другої же сторони уживали дотеперішньої правописи етимологічно-фонетичної».

«Сей «Окружник», – як пише «Діло», – мав утихомирити тих з духовенства, котрі повірили сплетням «Галицкой Руси», начебто сеніор Ставропигії (проф[есор] Шараневич) готов був перепечатати церковні книги фонетикою або й польськими буквами (се новий доказ правдомовности сеї часописи!!). Але й «Діло» втихомирювало духовенство, що й не духовні твори, книжочки «Просвіти», «Діло» і т[ому] п[одібні] будуть печатані т[ак] зв[аною] етим[ологічно]-фонет[ичною] правописю! а се очевидно під напором москвофільської «Гал[ицкой] Руси». Тим часом шкільні книжки, печатані т[ак] зв[аною] фонет[ичною] правописю, зовсім не зривали з Церквою, а навпаки з ухвали правописної анкети, подавали з того часу

¹⁾ В правописній анкеті брав участь совітник консисторський Олексій Торонський і там предкладав свої внесеня і робив замітки. [– Ол. Б.]

²⁾ Згадана тут правопис не є вікова, а зложена проф[есором] М. Максимовичем, котрий так само, як і «Собір руських учених» (1848 р.), зірвав з церковнослов['янською] правописю, пропускаючи деякі уживані в кирилиці букви. [– Ол. Б.]

тексти церковно-слов[’янською] правопису і кирилицею. Теперішні ординаріяти уживають т[ак] зв[ану] фонет[ичну] правопис, а се доказ, що ся правопис зовсім не є ворогом Церкви. Це доказ, як наше суспільство піддавалося москвофільському тероризмови».

Дало єму привід до сего пропам’ятне письмо сорока священників до перемиського ординаріяту, в котрім сі священники боронилися проти відозви намісництва тим, що нарід іде там, де бачить *подібну* своїй віру. Такою обороною давали одначе спорудники сего пропам’ятного письма оруже в руки противників, котрі вихісновували се до наклепів на загал духовенства. З другого боку і «Галицкая Русь» покориштувалася роздратованем українського суспільства, а щоби ще більше долити олію до вогню, пустила в світ видумку, начебто управа духовної семінарії мала бути віддана в руки єзуїтів і навіть поіменно назвала нібито призначеного з-поміж хирівських єзуїтів ректора. Тим часом справа реформи духовної семінарії закінчилася покликанем дотогочасного ректора духовної семінарії Олександра Бачинського на крилошанина митроп[оличої] капітули і назначенем на его місце мітрата і крилошанина о[тця] Льва Туркевича. Переговором втихомирилася і вся хуртовина, викликана переселенчим рухом галицьких селян у Росію.

47. Моя літературна і педагогічна діяльність. Москвофільська кириля проти мене.

Побіч посольської діяльності не покидав я літературної і педагогічної роботи. В спілці й при участі Ол[ександра] Кониського та переважно придніпрянських письменників провадив я видавництво літературно-наукового і політичного місячника «Правда», в котрім поміщував я часто політичні статі й огляди сучасного життя. Окрім того продовжував я своїм накладом видавництво «Руської історичної бібліотеки», для котрої надсилали переклади Ол[ександр] Кониський, Вовк-Карачевський, Михайло Комар і ин[ші]. Все ж таки чимало часу треба було присвятити порядкуваню і коректі сего видання, адміністрації і експедиції переплатникам.

Наспіла також пора нового видання «Руської читанки для висших клас середних шкіл», що з’явилася 1870-1871 рр. в 3-х частих а тепер вже вичерпувалася. Передовсім приготував і видав накладом краєвого фонду в 1892 р. часть I п[ід] з[аголовком] «Руска читанка для высшихъ`клясъ школъ среднихъ. Устна словесность, 2-ге видане и перероблене», призначену на 2-е півроче VI кл. гімн[азій]. 8^о стор. В першій виданю «Руської читанки» впровадив я вибір з устної словесности народної (хоч подана мені Радою шк[ільною] кр[айовою] програма «Читанки» не вимагала

такого вибору), одначе саме з огляду на програму Ради шк[ільної] кр[айової] обмежився я до вельми тісних розмірів (3¹/₂ аркуша печатного, пісні, легенди і перекази, з коротеньким оглядом усної словесности на основі начерку написаного П. Кулішем). В 2-ім виданю значно розширив я сей вибір так, що самі твори усної словесности заняли 136 сторін, поділені на часть поетичну (пісні містично-обрядові, з життя домашнього і родинного, господарські і суспільні та історичні думи і пісні і релігійно-моральні) і прозову (казки і перекази, проповідки і загадки) а часть пояснююча заняла 68 сторін (погляд на устну словесність, значно розширений, про збиране творів усної словесности, про роди поезії і прози народної, про казки, перекази, приповідки й загадки, примітки до творів усної словесности і пояснення слів). Вибір творів усної словесности поданий фонетичною правописю, тільки часть пояснююча печатана давньою правописю, бо справа введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школі і в шкільних книжках тоді не була ще рішена. З предметового становища признасть кождей, що се 2-ге видане в порівнаню з попередним було значним кроком вперед і що умілий учитель міг на основі сего підручника познакомити шкільну молодіж з творами усної словесности народної та довести її до розуміня великої стійности сих творів і відповідної оцінки поетичної творчости українського народу. Одначе мимо того М. Драгоманів виступив у «Народі» з їдкою критикою сего підручника і з різким докором, що не подано в нім історичних дум з доби Хмельнищини і пісень з доби Гайдамаччини, не знаючи обставин, серед яких тут видавано шкільні підручники. Не знав очевидно, що українські шкільні книжки¹⁾ для середніх шкіл мали свого цензора, а іменно краєвого інспектора Івана Левицького, про котрого була вже вгорі згадка. Він мав право все, що на его погляд було непригідне для школи, вичеркнути, перемінити або переробити, хоч на заголовнім листі стояло ім'я спорудника, котрий перед суспільством і критикою відповідав своїм іменем²⁾. Так, н[а]пр[иклад], в огляді збірників усної словесности (стор. 144–145) я між иншими згадую про збірник «Историческія пѣсни малорусского народа. Кіевъ, 1874», одначе можна було подати тільки ім'я проф[есора] Антоновича jako видавця, а ім'я М. Драгоманова інспектор счеркнув (стор. 144). Отсе неперечно звернуло на себе бачність М. Драгоманова jako рецензента книжки моєї і він міг подумати, що се я счеркнув, а у мене не було спромоги про се подати яке-небудь пояснене в примітці, або в передньому слові, бо такого

¹⁾ Польські книжки мали окремого цензора. [– Ол. Б.].

²⁾ На чолі Ради шк[ільної] кр[айової] стояв, правда, jako віце-президент д[октор] Михайл Бобжинський, одначе він тоді ще не був докладно ознакомлений з нашими обставинами і письменством і тому покладався зовсім на суд інспектора І. Левицького і его пересадну лояльність. [– Ол. Б.].

не вільно було поміщувати в шкільних книжках. Легко отже супроти таких обставин зрозуміти, для чого думи і пісні з доби Хмельнищини і Гайдамаччини не могли найти місця в моїй книжці, очевидно з наведених цензурних зглядів.

Того ж самого року поручено мені ще й іншу, важнішу і труднішу роботу. Міністер для Галичини Филип Залеський, член комітету для видавництва «Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild»¹⁾, з поручення сего комітету запросив мене до участі в сім ділі, а імено до написання розвідки для тому «Galizien» п[ід] з[аголовком] «Das Volksleben der Ruthenen»²⁾. Почин до сего видавництва, котре мало зобразити культурний і народногосподарський розвиток народів поселених в краях Австро-Угорської монархії в минувшині і сучасности, дав пок[ійний] наслідник престолоа, архікнязь Рудольф. По єго наглій смерті (1888 р.) обняла єго вдова архікнягиня Стефанія протекторат, а сам цісар опіку над сим видавництвом. Найвизначніші письменники, учені і митці (діло се багато і гарно ілюстроване) мали популярним ладом, але згідно з наукою, виконати сю задачу і протягом двох десятиліть появилося 24 томи великого квартового формату. Галичині присвячено окремиий том (820 сторін) а знов окремиий Буковині, в котрих містяться розвідки про український нарід, поселений в тих краях.

В грудні 1892 р. дістав я від протекторки, архікнягині Стефанії, з єї власноручним підписом, запросини до участі у виданю тому «Galizien und Lodomerien», з означенєм теми: «Das Volksleben der Ruthenen» і порученєм, порозумітися щодо виконання сеї роботи з редакцією видавництва і з заводовим референтом. Але вже перед тим, д[ня] 16 липня 1892 р. дістав я від редактора сего видавництва, радника Двора д[окто]ра Генриха Цайсберга і директора надвornoї бібліотеки (колишнього мого професора історії у львівськїм університеті) письмо в сій справі, в котрїм він мене просить популярним ладом зобразити: звичаї й обичаї, народну пісню і видовища, народну музику, повір'я, ношу, домашній промисл і поселеня русинів в обсягу 45^{1/2} печатної сторони, формату видавництва; до жовтня 1893 р., не вчисляючи в сей обсяг ілюстрацій, котрих визначено сімнайцять, з услів'єм, що мають бути подані до відома комітету редакційного і митців.

Дня 7-го липня 1892 р. явився я у д[окто]ра Цайсберга, подав єму плян моєї розвідки і обговорив єго та обіцяв достарчити збірки фотографій, котрі я одержав від тернопільського фотографа Сількевича в зменшенім розмірі, зроблених з альбома етнографічної вистави в Тернополі, пожертвованого архікнязеві Рудольфові в 1887 р.³⁾ В переговорах тих

¹⁾ «Австро-Угорська монархія у слові і мистецтві» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «Народне життя русинів (українців)» (нім.). – *Ред.*

³⁾ «Спомини з мого життя». II ч., стор. 391. [– *Ол. Б.*].

повелося мені до признаних згори редакційним комітетом 17 ілюстрацій виеднати додане ще трех, так що в мою розвідку ввійшло 20 ілюстрацій, між тими одна велика, формату самого діла, виконана красками, група гуцулів з Микуличина. На основі поданої мною збірки фотографій виконали малярі-митці Юлій Макаревич, Жигимонт Айдукевич, Юлій Фалат, Юліян Захаревич, Тадей Рибковський, Теодор Аксентович і Юлій Зубер рисунки до клішів. З того часу я часто навідувався у д[окто]ра Цайсберґа а крім того і листувався¹⁾ з ним в справі моєї розвідки. Назначений спершу редакційним комітетом реченець до написання моєї розвідки на жовтень 1893 р. продовжено опісля, як і для інших учасників, до 31 грудня 1894 р., в котрім мала відбутися у Львові перша краєва вистава, щоби учасники видання тому про Галичину могли покористуватися поміченнями на виставі поробленими. З нагоди вистави запрошено всіх учасників діла на засіданє, котре відбулося в намісництві дня 3 липця 1895 під проводом намісника гр[афа] К. Баденого. На сім засіданю явився також д[окто]р Цайсберґ і тоді наконецно обговорено справу розвідок визначених для тому про Галичину, котрі вже з початком 1895 могли бути вручені редакції. Мою розвідку передала редакція ще до оцінки проф[есору] В. Ягічеви, котрий одобрил її вповні без усяких змін і щодо змісту, і щодо мови, так що її напечатано вже в 1897 і признано за 50^{1/2} сторін змісту авторську винагороду 252^{1/2} гульдена, окрім того повний примірник тому і 50 окремих відбиток розвідки. Коли ж завершено виданє всіх томів сего великого діла, дістав я 4-го марця 1902 р. з президії міністрів через президію ц[ісарсько] к[оролівського] намісництва отсе письмо, котре тут дословно наводжу:

«Seine K. u. K. Apostolische Majestät haben aus Anlass des Abschlusses des literarischen Werkes: «Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild» das nachstehende Allerhöchste Handschreiben allergnädigst zu erlassen geruht:

Lieber D[okto]r von Körber! Siebzehn Jahre sind verflossen, seitdem Mein geliebter, in Gott ruhender Sohn, Weiland Kronprinz Rudolf, das literarische Unternehmen «Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild» in`s Leben gerufen hat.

Das umfangreiche Werk, im Sinne und Geiste des verewigten Kronprinzen fortgesetzt, ist nunmehr zu Ende geführt und entspricht in jeder Beziehung den erhabenen Sententionen Seines Schöpfers. Es schildert in Wort und Bild die Verhältnisse, die Sitten und Gebräuche unserer theueren

¹⁾ Запросини архікн[ягині] Стефанії до участі у видавництві і переписка з д[окто]ром Цайсберґом збережена в моім архіві, призначена для Національного музею. [— Ол. Б.]

Heimat, sowie ihre stets fortschreitende Entwicklung auf geistigem und materiellem Gebiete und wird hiedurch gewiss dazu beitragen die patriotischen Gefühle, sowie die treue Anhänglichkeit an Thron und Vaterland wach zu erhalten und zu fördern.

Beim Abschlusse dieses Werkes gereicht es mir zur wahren Befriedigung, Meinen Dank und Meine volle Anerkennung sämtlichen Mitarbeitern auszusprechen, und beauftrage Ich Sie, dieselben hilon in geeigneter Weise in Kenntnis zu setzen.

Budapest, am 10. Februar 1902.

Franz Joseph m. p.»¹⁾

Ся моя розвідка зустрінулася з прихильною оцінкою і признанем в наших наукових видавництвах. «Кіевская старина» подала в цвітневій книжці за 1898 р. оцінку підписану буквами Н. М. (Молчановського; стор. 28, 29), з котрої частину наводжу тут перекладом:

«Розвідка [п[осла] Барвінського, – пише критик, – яко призначена для популярного ілюстрованого видання, не витичує собі наукової ціли, одначе се добре відомо, що нема нічого труднішого, як писати популярно. Видавці опису Австро-угорської монархії звернулися до галицького ученого, близько ознайомленого з побитом та історією рідного краю і тим дали корисну поуку нашим видавцям, котрих книги часто подають невідповідний текст при блискучій а іноді навіть розкішній зверхности. В живих і займавих зображеннях познакомлює читача із загальною характеристикою поселеного в Галичині українського народу та з его зверхним побитом, ношею, оселями. Переходячи до народних звичаїв, автор

¹⁾ «Його Цісарсько-Королівська Апостольська Величність зволила у зв'язку із завершенням літературного твору:» Австро-Угорська монархія у слові та мистецтві» надрукувати наступне височайше і всемілостивіше рукописне писання:

Дорогий докторе фон Кербер!

Сімнадцять років проминуло з того часу, коли мій улюблений син, спочилий у Бозі Вілянд Кронпринц Рудольф викликав до життя літературну працю «Австро-Угорська монархія у слові та мистецтві».

Об'ємна праця, продовжена в сенсі і душі блаженної пам'яті Кронпринца, доведена до завершення і відповідає у кожному відношенні сентенціям Його Творця. Вона змальовує у слові та мистецтві взаємовідносини, звичаї та обряди нашої дорогої Вітчизни, як і її завжди постійний і беззаперечний розвиток у духовній та матеріальній сфері і, звичайно, сприятиме цим самим збереженню патріотичних почуттів як і відданості трону і батьківщині.

На закінчення цього писання доставляє мені справжнє задоволення висловити свою вдячність і повне визнання всім співробітникам та пропоную Вам відповідно довести до відома.»

Будапешт, 10 лютого 1902 р.

Франц Йосиф

подрібно описує хрестини, весілля, похорони, святочні ігрища і розвеселення, більше уживані танці і т[ому] п[одібне]. Розвідка закінчена характеристикою народної поезії і пісенної творчости. Свої висновки автор підтримує влучно підібраними виїмками з пісень і дум (у німецьким перекладі або переспіві, н[а]п[р]иклад, Боденштедта). Виклад простий, ясний і свідчить про добре знайомство автора з предметом. Тим-то можемо поручити сю розвідку цікавим яко поучне читане. Розвідка прикрашена гарно виконаними і влучно зібраними ілюстраціями. Можна би бажати, щоби автор з таким же успіхом провадив далше свою роботу, бо матеріал для опису ще далеко не вичерпаний».

Вслід за тим появилася в червневій книжці 1898 р. «Записок Н[аукового] товариства ім. Шевченка» у Львові оцінка В. Гнатюка (стор. 43–45). «Під наголовком «Das Volksleben der Ruthenen» появилася нова праця п[осла] Барвінського, в величезнім і з огляду на технічне викінчене прекраснім виданню, в котрім усі австрійські народи, не виключаючи й найменших, найдуть собі відповідне поміщене й оцінку своїх культурних змагань. Праця, як видно з наголовку, входить в область етнографії. Вона складається з п'яти частин. В 1-ій подана характеристика народу, в 2-ій описана ноша, в 3-ій оселі і спосіб життя народу, в 4-ій народні звичаї й обряди, в 5-ій обговорена коротко народня словесність. – Найкраще зложена в ній друга, третя і четверта частина. При описі ноші зважав автор не лиш на те, щоби й малих дрібниць не опускати, коли вони характеристичні, але також щоби познакомити читачів з одягом усіх головних наших народніх груп. Се удалося ему зовсім добре. Подібно удалися описи осель і способу життя народу. В 4-ій частині народні звичаї і обряди описані бездоганно».

В. Гнатюк вимагає, правда, порівняльної методи в описах обрядів і звичаїв, всестороннього огляду усної словесности, характеристики народу опертої на антропологічних і статистичних дослідах, всестороннього опису народного життя, не знавши про се, що ясно згори визначено обсяг, котрого я не осмів розширити, що навіть тему виразно означено: «Das Volksleben der Ruthenen», а не як він сего бажав би «Aus den Volksleben der Ruthenen»¹⁾, та й що розвідка мала бути написана популярним ладом, а не строго науково. Так само редакція «Діла» наставляла на задержане назв місцевин не «в руським виді», але в урядово прийнятім австрійським правительством спольщенім. Сам В. Гнатюк признає, що розвідка «не є чисто наукова, бо призначена для ширших кругів публіки, вона більше популярна треба ж признати, що вона написана справді популярно, бо

¹⁾ «Народне життя русинів», а не як він сего бажав би «Із народного життя русинів» (нім.). – Ред.

ясно і незвичайно приступно. Її зрозуміє кождий, хто прочитає, хоч би до того часу не знав про наш народ нічого. Сумнівів не лишиться читачеві жодних. А в такім разі автор осягає свою мету і єго праця сповнює призначену задачу, що очевидно виходить авторови на похвалу. Згадати вкінці належить, щодо зрозуміння тексту причиняються також немало гарно виконані, хоч не численні ілюстрації (на 52 сторони 20 ілюстрацій – се мабуть доволі!)».

В моїй розвідці поміщені отсі ілюстрації:

1. Руський селянин у церкві з трійцею в руках.
2. Крамниця; ярмаркова сцена в Улашківцях на Поділлю.
3. Група народна з Крогульця (в Гусятинщині).
4. Група народна з Богданівки (в Збаражчині).
5. Група народна з Углова-Рави-Піддубець (з Равщини).
6. Група гуцулів з Микуличина (в Надвірнянщині) [хромолить] гр[афа].
7. Група народна з Потуриці (в Скальщині).
8. Група народна з Опришовець (в Станиславівщині).
9. Група народна з Велдіжа (в Долинщині).
10. Група народна з Добровлян (з Залщищини).
11. Група бойків з Гребенова (в Стрийщині).
12. Обійсте в Звинячі (в Чортківщині).
13. Руська церковця в Скородинцях (в Чортківщині).
14. Гуцульська хата в Явірнику (над Черемошем).
15. Гуцульське село Гринява (над Черемошем).
16. Склепова улица в Чорткові.
17. Весільний похід гуцулів.
18. Похорон селянина з Коломийщини.
19. Свячене пасок в Хмелевій (в Теробовельщині).
20. Церковця і великодні ігрища в Тишківцях (в Городенщині).

«Das Volksleben der Ruthenen»¹⁾ післав я між иншими німецькому поетови *Карлови Ем[ануїлу] Гіртови*, творцєви знаменитої поеми «Der Heereszug Gottes»²⁾ і дістав на се таку відповідь, а радше оцінку сеї розвідки, котру наводжу для характеристики, як німець глянув на неї: «Ich wollte erst Ihre fesselnde Abhandlung gelesen haben, bevor ich meinen Dank abstatte. Nun bin ich ad finem gelangt und erlaube mir nicht nur für die Überraschung, die liebenswürdige Aufmerksamkeit, die ehrende Widmung und das schöne Buch herzlichst zu danken, sondern auch für die geistige

¹⁾ «Народне життя русинів» (нім.). – Ред.

²⁾ «Військовий похід Бога» (нім.). – Ред.

Belehrung, die ich aus den lebendig geschriebenen Schilderungen Ihres eigentartigen und merkwürdigen Volkes gewonnen habe.

Es ist sehr schade, dass Sie sich auf einen so engen Raum beschränkt haben, – vielleicht beschränken mussten¹⁾. Man merkt Ihren gedrängten Ausführungen an, dass Sie vieles, was das Herz gerne sagen wollte, unterdrückt haben. Sehr wohltuend strömte das warme Gefühl der Liebe zu Ihrem Volke aus dem Buche zu mir herüber. – Neben dem Gebote, das uns Vater und Mutter ehren heisst, sollte es auch eines geben, das gebietet oder mahnt, sein Volk, dessen Ehre, Sitten Kämpfe und Ziele heilig zu halten. – Die Majestät eines Staates ist oft aus Papp; die Majestät des Volkes ist immer von Gott. – In den Genies – den Blüten auf dem Baume der Nation – wird Gott offenbar. – Jede Nation hat gerade nur die *ihr* eigentümlichen Genies: Rom seinen Staatsmann Caesar; Hellas seinen Plastiker Phidias; Indien seinen Buddha die Romanen Raffael; die Germanen Göthe und Beethoven; die Slaven Tolstoj²⁾. Jeder geniale Mensch hängt mit so inniger Liebe an seiner Nation, weiler weiss, dass er – wie Antaus – aus der Mutter Erde – aus ihr seine beste Kraft zieht. Weil ich an Ihren Buche diese schöne, heilige Liebe so lebendig fand, – hat es mich so ausserordentlich erfreut. – Mögen Sie auch im kommenden Jahre – rüstig und erfolgreich – in diesem Sinne wirken: zu Ihrer innersten Befriedigung, Ihres Volkes Wohl und zum Hochgeföhle Ihrer Familie» *K. E. Hirt*³⁾.

¹⁾ Обсяг розвідки був дійсно редакцією обмежений. [– Ол. Б.].

²⁾ К.Е. Гірт не знав ще тоді Шевченка, котрому також дав місце в поемі «Der Heereszug Gottes». [– Ол. Б.].

³⁾ «Я хотів би спочатку перечитати Вашу захоплюючу працю, перш ніж висловити свою подяку. І так я завершив читання і дозволю собі найсердечніше подякувати не лише за несподіванку, люб'язну увагу, шанобливу присвяту і чудову книжку, а й за духовне повчання, що його я виніс із реалістичного зображення Вашого своєрідного, незвичайного народу.

Дуже жаль, що Ви обмежились такими вузькими рамками, очевидно змушені були. Із Ваших стислих висловлювань видно, що багато із того, щосерце радо хотіло б сказати, залишилось невисловленим. Дуже зворушливо ллється на мені із книжки теплий струмінь любові до Вашого народу. – Крім заповіді, що закликає нас шанувати батька й матір, повинно бути ще щось, що наказує, або нагадує свято берегти свій народ, його честь, звичаї, боротьбу й мету. – Величність держави часто буває ніби з паперу (на папері); величність народу – завжди від Бога. В геніях – цвітінні на дереві нації – наявний Бог. Кожна нація має тільки їй властивих геніїв. Рим – свого державного мужа Цезаря; древня Греція – свого скульптора Фідія; Індія – свого Будду; італійці – Рафаеля; германці – Гете і Бетховена, слов'яни – Толстого. Кожна геніальна людина щиро любить свою націю, бо знає (усвідомлює), що вона (як Антей) від матінки-землі черпає найкращу силу.

Оскільки я цю чудову, святу любов відчув такою живучою із Вашої книжки – саме тому це мене так надзвичайно і порадувало.

Користуючись радою критика «Кієв[ської] старини», бажав я сю розвідку поширити бодай серед українського суспільства і звертався до редакції «*Österreich in Wort und Bild*» о дозвіл видання єї в українським перекладі і з поданими в ній ілюстраціями, одначе дістав відповідь, що дирекція видавництва вважає се перед покінченем цілого діла небажаним, а користуванє клішами, котрі остають власністю надворної печатні, неможливим. Тим-то й залишив я свій намір.

По випечатаню тому «Galizien» вручив я оден примірник відбитки моєї розвідки в гарній оправі з гуцульськими взорами, намальованими рукою моєї пок[ійної] дружини, на окремім послуханю архієп[ископа] Стефанії, за що висловила мені щирю подяку.

В томі «Galizien» окрім моєї розвідки поміщена розвідка проф[есора] Івана Верхратського про руські говори (стор. 510–523) і розвідка проф[есора] Омеляна Огоновського про руську літературу (по смерти автора зредагована д[окто]ром Остапом Макарушкою і д[окто]ром Володимиром Коцовським; стор. 649–665). В розвідці І. Верхратського подані портрети Євгенія Желехівського, спорудника «Українсько-німецького словаря» і д[окто]ра Михайла Осадці, автора «Руської граматики». В розвідці Ом[еляна] Огоновського подані портрети Маркіяна Шашкевича, Антона Могильницького, Володимира Барвінського і Омеляна Огоновського.

Українському народови присвячено також в томі «*Vukowina*» окремі розвідки. Запрошено до участі в написаню сих розвідок проф[есора] Е. Калужняцького і проф[есора] Ст[епа]на Стоцького, а що проф[есор] Стоцький не згодився на предлогу редакції діла, поручено всю роботу в тім томі професору Е. Калужняцькому.

Тільки українському народови в Закарпатській Україні не пощастило діждатися зображення єго житя і побиту у величезних шести томах (а 8 частях) присвячених Угорській державі п[ід] з[аголовком] «*Ungarn*».

Моя літературна, педагогічна і національна діяльність була від самих починів моїх на сих царинах нашого житя ненависною для наших москвофілів. Вони не могли простити мені сєго, що я перший впровадив у шкільній книжці «кулішівку» («Руска читанка для высшихъ клясъ среднихъ школъ I–III часть 1870–1871») і з того часу осоружна їм фонетика, котру їх агітатори і всякі неуки на вічах і зборах «Общества им. Качковского» представляли несвідомому народови гіршим лихом як холера і всякі інші пошести, почала собі проломлювати вхід до школи і письменства в Галичині і Буковині. Тим-то вже дописець «Слова» з Жовкви

Будьте і в наступному році таким же бадьорим і успішним, у цьому ж сенсі працювати для якнайглибшого задоволення, рідному народови на добро та для ентузіазму Вашої родини.

К.Е. Гірт» (нім.). – Ред.

фонетики петиції, котрі підписували навіть неграмотні хрестиками і тим способом зібрано около 60.000 підписів, а все те опісля опинилося в реєстратурі міністерства просвіти, бо вже в листопаді там рішено одногласно завести в школах і шкільних книжках т[ак] зв[ану] фонетичну правопис. Се рішенє предложено також раді міністрів і наслідком того й інші міністерства розпорядили в своїм обсягу в руських печатних взірцях і в переписці українською мовою уживати т[ак] зв[аної] фонетичної правописи.

Тоді-то «Галицкая Русь» придумала нову напасть, щоби підорвати моє становище і мою повагу у правительства, особливо ж у міністерстві просвіти. В 13-ім ч[ислі] з 17 (29) січня 1892 р. помістила ся часопис статю під заголовком «Нынѣшная воспитательная система въ Галичинѣ», в котрій намагалася доказати, що старше покоління Галицької Руси виховувалося на основах моральности, чесноти і в вірі і тому «у старшихъ патріотовъ замѣчается благочестіе и постоянство характера», а часть молодого покоління, вихована по році 1870 визначаєся «индиферентизмомъ къ религии, жидовскимъ либерализмомъ и безхарактерностью». «Отрицаая значеніе Церкви для русского народа, срывая съ исторією Руси, они образовали такъ называемый «народовскій» таборъ, изъ которого мало-помалу выродились нынѣшні радикалы». Причини сеї обставини, пише дальше «Гал[ицкая] Русь», що «мы переживаемъ нынѣ растлѣніе нашего народного организма», добачає автор сеї статі в тім, що молоде покоління виховувалося «на изданіяхъ, заправленныхъ ядомъ ложного либерализма, индиферентизма, дабы молодыхъ людей обезохотити для русскости, обмерзити имъ русскую рѣчь и обезпечити владѣніе польскому языку, польской культурѣ». Таким учебником, з котрого «вѣтъ тотъ духъ, затрувающій русскую молодежь», уважає автор сеї статі «Руску читанку для высшой гімназії проф. А. Барвѣньского», видану накладом ц[ісарсько] к[оролівського] правительственного фонду у Львові в 3-х частях (1870–1871). «О языцѣ книжки и не говоримъ, – каже автор, – такъ якъ то не чистый народный языкъ, а смѣсь малорусского языка съ польскимъ». Але по думці автора, далеко згубнійший вплив моральний таких книжок. «Да, смѣя, посѣянное такими учебниками, яко читанка Барвинского, принесло уже плоды. Мы съ жалемъ видимъ, якъ среди народа распространяется безвѣріе, доносы, клеветы». Щоби показати нібито свою предметовість і безпристрастність в оцінюваню, а доказати «не только неэстетичность, не только грубое простацтво, но и безвѣріе и такіи двусмысленніи фразы, отъ которыхъ не только ученикъ и ученица, но и старшій человекъ, воспитанный въ вѣрѣ и нравственности съ отвращеніемъ отвернется», наво-

дить автор сеї статі повириваних і тенденційно постулюваних 26 ніби цитатів із сеї читанки¹⁾.

По думці «Гал[ицкой] Руси» мова народних пісень, дум і казок, мова Квітки, Шевченка, Шашкевича, Федьковича, Куліша і ин[ших] – се «смѣсь малорусского и польского языка»! Се доказ, яким засліпленем партійним руководився сей нібито критик. Так само тенденційно накручував автор статі повиривані звороти з повістей Квітки, з оповідань М. Вовчка, а навіть з перекладів Короледворської рукописи, щоби виснувати з того «соблазнительныи сцены», «безвѣріе», «двусмысленнии фразы» і т[ому] п[одібне]. Подрібну відправу несумлінному напасникови дав я в передовиці п[ід] з[аголовком] «Докази на крутанину «Галицкой Руси», поміщеній в чч. 17 і 18-ім «Народної часописи» з 4 і 5 лютря 1892 р., в котрій я пояснив на основі текстів безосновність докорів «Гал[ицкой] Руси».

Окрім сеї напасливої статі з приводу «Руської читанки», появилася в «Галицкой Руси» в ч. 29-ім 1892 статя п[ід] з[аголовком] «Кто есть за фонетикою?», в котрій ся часопис подала видумку, начеб я перед митрополитом д[окто]ром С. Сембратовичем заявив, що я стою за етимологічною правописю. На сі обидві напасливі статі вислав я спростованя до редакції «Галицкой Руси», на основі §19-го прасового закона, одначе редактор одвічальний Іван Пелех не помістив моїх спростовань, викручуючись тим, що нібито вони містять також власні мої погляди і факти неналежні до речі. Наслідком того вніс я проти него жалобу до повітового суду III-ої секції у Львові, де відбулася розправа, котру провадив начальник суду, москвофіл Раставецький, а обжалованого редактора боронив адвокат д[окто]р Іван Добрянський. Оборонець намагався софістичними виводами зачерпненими із згаданих напасливих статей виправдати обжалованого редактора і на тій основі судія увільнив обжалованого від вини і кари. Се приневолило мене внести відклик до краєвого карного суду, а після розправи переведеної трибуналом 28 цвітня 1892, перед котрим заступав мене д[окто]р Кость Левицький, краєвий суд засудив редактора «Гал[ицкой] Руси» І. Пелеха на гривну, з обов'язком поміщення судового вироку на его кошт в «Галицкой Руси» і в «Дѣла»²⁾ на передовім місці тих часописий.

Се одначе не потравило «Галицкой Руси» і інших москвофільських часописий і вони не перестали подавати різні напасти і видумки так, що

¹⁾ Оден професор екзегетики на богословськім відділі віденського університету сказав, що і з св[ятого] Письма можна зложити ереси тенденційно підібраними зворотами. Так, н[а]п[р]иклад, там написано: «Юда пішов і повісився», а в иншій місці: «Іди і зроби так само!» Такої методи держалася і «Гал[ицкая] Русь». [– Ол. Б.]

²⁾ Гл[яди] ч. 168 «Дѣла» з 8 серпня 1892 р. [– Ол. Б.]

не стало б мені було часу і паперу, подавати на всі ті напасти спростованя. Тим-то я рішився в будучині придержуватися слів П. Куліша і не оглядаючися на всі напасти і видумки «іти та йти своєю дорогою».

Окрім того «Галицкая Русь» сі напасливі статі вислала яко «Открытый листъ» до міністерства просвіти, щоби і тут підкопувати добру мою славу. Референт для учит[ельських] семінарій в міністерстві, радник Двора Цайнек (Zeunek), з котрим я познакомився при обговорюваню домагаць наших щодо народних шкіл і учит[ельських] семінарій (тоді просив він мене, щоби я був его інформатором в сих справах), дав мені сей отвертий лист прочитати. Міністер Гавч велів сей лист переложити німецькою мовою а відтак кинути до коша. При сій нагоді дізнався я від радника Цайнека, що редакція «Галицкой Руси» подала се письмо через руки посла д[окто]ра Воляна!

Все тут наведене може послужити несхитним доказом, що москвофіли, придержуючись слів *audacter calumniare, semper aliquid haeret*¹⁾, намагалися такими способами в міродатних кругах і серед нашого суспільства неосвідомленого підривати добру славу і вплив народовців і з великим завзятем кидалися особливо на всіх діяльних народовців.

48. Відроченє державної ради. Критика діяльності послів-народовців. Голос примирительної сирени. Приживка «Діла». Збори «Народної ради» у Львові 27 грудня 1892. Баламутні розумованя «Діла». Про збори «Народної ради».

Дня 16-го грудня 1892 р. відрочено засіданя держ[авної] ради, а ся перерва в законодатній роботі давала нагоду оглянути єї вислід і розкрити вигляди на найблизшу будучину в діяльності послів-народовців. Покористувався сею нагодою проф[есор] А. Вахнянин, котрий часто писав політичні передовиці в «Ділі», а в 1895 р. видав у Львові розвідку п[ід] з[аголовком] «*Руська справа в роках 1891–1894*», в котрій на стор[інках] 33–40 подав критичний огляд діяльності послів-народовців від листопада 1892 до березня 1893 р.

Проф[есор] Вахнянин признає, що послі-народовці стояли на основі заяви з 25 листопада 1890 р., але в політичній тактиці потроха розходилися. Зазначає він, що п[осол] Барвінський вірив у розпочату в 1890 р. політичну діяльність і не зневірювався повільною ходою акції, бо розумів, що задля загального парламентарного безголов'я український нарід

¹⁾ «Сміливо дзьобати (можна), тому що завжди щось да залишиться» (лат.). – Ред.

з незначним числом семи послів не встиг осягнути більших успіхів, і тому виступав ненастанно з домаганнями і потребами народу та вдоволявся успішною хоч повільною їх полагодою. Окрім того зрозумів, що адміністративною дорогою легше осягнути різні придбаня, як в парламенті, де велася ненастанна партійна боротьба при складанню хвилевої парламентарної більшості, а правительство маючи, як запевняв голова клубу, завжди забезпечену більшість, не дуже оглядалося на нечисленний «Руський клуб». Критик признає, що п[осол] Барвінський провадив можливу в даних обставинах політику, та й послі соймові і парламентарні в січні 1894, зробивши політичний білянс за 3 роки, признали, що п[осол] Барвінський адміністративною дорогою і власними заходами «придбав досить багато для українського народу», а хоч его політику називали утилітарною, то ніхто не смів назвати її безплідною. Пос[ол] Барвінський впевнився, що кривди українського народу є впливом невиконування основних законів державних і тому треба спонукати правительство до їх виконування. Переконався також з розмов з міністрами і міністерськими референтами, що вони не мали ясного погляду про український нарід і вважали его живлом напів москвофільським, а напів радикальним, небезпечним для держави й суспільного ладу. Тим-то важною своєю задачею вважав інформоване міродатних кругів. Коли отже заява соймова п[осла] Романчука в 1890 р. розкрила правительству очі і воно звернулося до русинів через свого представника в краю, то можна було сподіватися успіхів для української справи. Давнійші послі обмежувалися висловлюванем кривд народу в держ[авній] раді (Schmerzensschreiber Ruthenen, як писали німецькі дневники), але мало дбали про їх усунення. Їх промови лунали по краю, добували їм популярність, але вислід їх був незначний. Пос[ол] Барвінський впевнився отже, що політика обмежена до виголошування хоч би найбільш рішучих промов, але без відповідних заходів про виконане порушених домагань, остає звичайно безплідною. Отже хоч український нарід займає 4-те місце поміж народами Австрійської держави, правительство не дуже оглядалося на его послів. Вже ж гр[аф] Таффе 14 літ обходився без сотні німецьких лібералів, то тим більше міг обходитись без малого «Руського клубу».

Найближше до політики пос[ла] Барвінського стояв у згаданім часі парламентарнім пос[ол] *Телішевський*. Він зазначив у своїй промові, що положене русинів від 1890 р. в дечім поправилося, іменно на полі шкільництва, котрим займався п[осол] Барвінський. Але критик зазначає, що різниця межі політикою посла Барвінського і Телішевського лежала в тім, що перший був *більше діяльний* а другий *більше пасивний поза*

парляментом, і додає, що брошура Телішевського не полишила на нім слідів, бо почав знов більше вірити в успіх політики початої заявою з 1890 р.

Про посла *Підляшецького* каже проф[есор] Вахнянин, що він в третій кампанії парламентарній пішов крихту *на власну руку*, бо без відома клубу поставив теорію, що т[ак] зв[аний] польсько-руський спір се лише т[ак] зв[ані] фрікції, за котрі винуватив він правительство, що з его вини не успіває полагода польсько-руського спору. Справедливо отже вказує критик на се, що сей спір сягає давних історичних часів та що в нім не розходиться тільки о якісь «дрібні непорозуміння» між поляками й українським народом, але що тут «важиться поважне діло заснованя мирного сужитя двох народів, великих минувстю, але розслаблених великими гріхами батьків». Тим-то проф[есор] Вахнянин справедливо вказав на се, що теорія посла Підляшецького зробила лиху прислугу «новій ері» бо дала нову збрую в руки п[ослу] Антоневичеві і москвофільському таборови проти діяльності і політики послів-народовців. «Руські послі микють поляків, самі затемнюють справу!» і такі інші голоси залунали з москвофільського табору. Можна навіть припускати, що сю теорію піддав п[ослу] Підляшецькому п[осол] Антоневич або котрийсь інший з москвофільських політиків, з котрими він доволі часто товаришував, щоби тільки ослабити становище послів-народовців, бо п[осол] Антоневич і в своїй конфіскованій брошурі «Политика руска» чванився тим, як-то польські державники з ним пересправляли.

Наостанку проф[есор] Вахнянин переходить у своїй критиці до становища голови клубу п[осла] Романчука і зазначає, що він у сій парламентарній кампанії пішов окремою і від усіх послів ріжною політичною дорогою, яко автор соймової заяви з 1890 р. Коли інші послі не зневірювалися, що ціле діло поправиться і докоряли правительству тільки проволіканем полагоди ріжних народних домагань і потреб ними підношених, то пос[ол] Романчук «заявив цілком рішучо, що *русини завелися в своїй надіях, бо система не змінилася, а правительство обходиться з руським народом немов з ворогом держави*. Такому правительству він може висказати лише *невдоволенє*».

Проф[есор] Вахнянин пригадує, що гр[аф] Таффе одержав в 1890 р. з найвисших кругів поручене поладити польсько-руське питане в Галичині, але при своїй легкодумній вдачі і незрозуміню досяглости приєднання русинів для Австрії не виконав як слід сего порученя. До того ще й німецько-чеській спір і клопоти в держ[авній] раді про запевнене собі парламентарної більшости відвертали его увагу від Галичини. І дійсно, я сам не раз мав нагоду в розмовах і з міністрами, і з міністерськими референтами пересвідчитися, що вони не мали ясного погляду на відносини

в Галичині і не могли здобутися на якийсь рішучий крок для полагоди галицьких відносин. Не раз чув я слова: «Das Sand ist soweit entfernt, dass man sich von den dortigen Zuständen keine richtige Vorstellung bilden kann»¹⁾ і не оден висловлював бажанє, колись лично пізнати ті відносини. Були, правда, навіть случаї, що міродатні личности правительственні являлися вряди-годи в Галичині, одначе офіціяльні принятя вповнювали весь час короткого їх побуту в краю, так що дійсно не могли вони собі виробити самостійного, нічим не затемненого образу. До того гр[аф] Таффе був утомлений довголітньою своєю політикою, основаною на кличах «fortwursteln und durchfretten»²⁾ і яко товариш цісаря з молодих літ з преданности для него тільки посував дальше парляментарну і державну машину. Окрім того і фізична недуга, котра в нім розвивалась і небавом підкосила его жите, не дала єму піднятися до рішучости, до основних розв'язок трудних політичних і державних питань. Як цісар не раз висловлював у своїм клопотливім і не рожами засланім житю бажанє: «Ich will Ruhe haben!»³⁾ так і гр[аф] Таффе, нащадок старинної ірійської шляхти, бажав уже спокою і вже в 1893 р. політично завмирав, за чим в два роки опісля фізична смерть положила кінець его трудній діяльности⁴⁾. Справа «примиреня народів», що була окликом престольної речі з відкритем держ[авної] ради в 1891 р. остала неполагодженою, а національна боротьба в Чехах, на Моравії, на Шлезку й на Буковині, в південно слов'янських краях і в Тиролю розогнилася і сего можна зрозуміти, для чого і в Галичині розпочата правительством полагода польсько-руського питання посувалася так пиняво вперед.

Пос[ол] Романчук, як замічає проф[есор] Вахнянин, приглядаючись зблизька тим подіям у держ[авній] раді, перенявся під їх впливом

¹⁾ «Краї розташовані настільки далеко, що не можливо скласти собі правильне уявлення про тамтешній стан речей» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «Тягнути ту ж лямку й просуватися з трудом далі» (нім.). – *Ред.*

³⁾ «Я прагну спокою!» (нім.). – *Ред.*

⁴⁾ Aus bewegten Zeiten 1895–1905. Lose Blätter von Josef Penizek, Wien 1906, стор. 2. Визначався гр[аф] Таффе незвичайним дотепом і гумором та забавляв свого володаря всякими анекдотами і дотепами власними і збираними поміж послами. Так між іншими, коли олонуцька капітула вибрала архієпископом Кона (з колишнього жидівського роду) і міністер ісповідань і просвіти, бар[он] Гавч подав гр[афу] Тафому телеграму про довершений вибір, спитав гр[аф] Таффе саркастично: «Ist er wenigstens getauft?!» – Маючи необмежене довір'є цісаря, гр[аф] Таффе всі справи брав дуже легко і коли в 1893 р. в посольській палаті почав зав'язуватися справдішній гордийський узол, закінчив він одну свою промову словами: «von heute auf morgen und dann Gott helfe weiter!» «Із буремних років 1895–1905. Окремі листки Йозефа Пунізека. Відень, 1906»; «Чи він по крайній мірі хрещений?!»; «Від сьогодні до завтра, а далі Бог допоможе!» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – *Ред.*]

острійшим настроєм у своїх промовах, на що вплинуло також різке становище молодочеських послів. Сей погляд проф[есора] Вахнянина не є безосновний, бо тоді вже молодочеський посол д[окто]р Кайцль і провідник, до котрого зближився тоді пос[ол] Романчук, заходився коло утворення «антикоаліції слов'янської». На сей зворот п[осла] Романчука вплинули, одначе, окрім відносин вказаних проф[есором] Вахнянином ще й інші обставини. Як уже вгорі згадано, з початком 1892 р. пос[ол] Романчук тяжко був занедужав після операції карбункулу і не міг брати участі ані в соймовій сесії того року, ані у весняній і літній держ[авної] ради, і аж на осінню сесію міг прибути до Відня. В тім часі коли вже подужав трохи, але не міг ще виїхати до Відня, стрічався, як мені оповідав редактор «Діла» І. Белей, з Богданом Дідицьким, з котрим его вязало давнє знакомство з часів видаваного ним «Слова». Б. Дідицький щоденно пересиджував при чорній каві за часописями в каварні Добровольського (в Краківській улиці, званій «рієкієлко»¹⁾, а хоч посол Романчук не любив ходити по каварнях, то являвся, очевидно, на запросини Б.А. Дідицького у Добровольського, де також бував частим гостем І. Белей. Хто знає, яким бистрим і гнучким дипломатичним хистом визначався Б.А. Дідицький, той не буде мати сумніву, що поговірки его з послом Романчуком про політику, «нову еру», становище «Руського клюбу» і послів-народовців не могли остати без певного вражіння і впливу. Пос[ол] Романчук опозиційним спершу становищем в соймі перед 1890 р. і т[ак] зв[аною] великою інтерпеляцією здобув собі неперечну популярність в кругах не тільки народовців, але й у москвофільським таборі, а Б.А. Дідицький, званий загально «хитрим малоросом», зумів представити голові «Руського клюбу» «непопулярність» політики спричиненої соймовою заявою з 1890 р. і вказати на можливі наслідки утрати сеї популярности у нашого загалу. Отсе могло без сумніву вплинути також на зміну того настрою п[осла] Романчука, який проявився в его промовах виголошених в осінній сесії держ[авної] ради в 1892 р. і спонукати до висловлення «свого невдоволення» правительству.

Пос[ол] Романчук виявив отже в промові про диспозиційний фонд правительству «своє невдоволенє», бо, як запевняє проф[есор] Вахнянин, «знаємо автентично, що пос[ол] Романчук не питав у тій справі «Руського клюбу», а здефініював становище русинів до правительства *на власну руку та на власну одвічальність*»²⁾. Проф[есор] Вахнянин не дивуєся, що пос[ол] Романчук у своїх промовах в зимовій сесії набрався трохи острійшого тону, а все ж таки зазначає, що не годилося проголошувати станови-

¹⁾ «Пекельце» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Руська справа», стор. 39. [– Ол. Б.].

ща русинів в такій формі, начебто «система ворожа русинам в нічім не змінилася, правительство обертаєся до русинів немов до ворогів держави», бо ж вже тоді посла осягнули деякі важні придбаня для українського народу, а інші вже підготовлено (се вгорі вже було подано). Окрім того, вказує критик і на се, що сам пос[ол] Романчук на численних зборах довірочних і недовірочних львівських русинів не малював положеня Галицької Руси такими чорними красками, щоби можна було заключати про *крайне вороже* становище правительства супроти русинів. Проф[есор] Вахнянин закінчує свою критику тим, що пос[ол] Романчук вже під кінець 1892 р. посунувся в своїм песимізмі *задалеко* так, що пос[ол] Телішевський зараз 18 березня 1893 р. був приневолений зазначити, що «для русинів зроблено вже дещо та що при троха лучшій волі правительства і при полагоді прав руського язика в прилюднім житю може в краю запаувати мир»¹⁾.

Небавом виявилось, що москвофіли в Галичині підготовляли знов «примирене партій», до чого Б.А. Дідицький намагався приєднати також пос[ла] Романчука, бо коли перед відроченем держ[авної] ради зимою пос[ол] Телішевський вернув із Львова до Відня з великим питомим ему одушевленем, натякнув мені, що у Львові приготовляється така робота, що, як він висловився, «москвофілів запряжем до свого воза і будемо ними поганяти». Я ж на се відповів зовсім спокійно: «Дай вам, Боже, щастя, але мені здається, що москвофіли засядуть на тім возі і будуть вами поганяти».

Справді, навіть у «Народній раді» повіяло тоді якимсь иншим, як доси з часу заяви в 1890 р. вітром. Виділ сего товариства скликав своїх членів на загальні збори на д[ень] 27 н[ового] ст[илю] грудня 1892, а «Діло» в передовиці з 19 н[ового] ст[илю] грудня зазначувало, що «найголовнішим предметом розправ буде справа успішного переведеня *організації всіх руських сил в краю*».

Правда, табор народовців потребував організації, бо хоч від соймової заяви в 1890 р. доволі про се говорено при всяких нагодах, то в дійсности мало що в тім напрямі роблено, хоч навіть намісник гр[аф] Бадені в приватних розмовах взивав: «organizujcie się zwołujcie się więcej!»²⁾ Отже за тим висловом «Діла»: «організація всіх руських сил в краю» крилося мабуть щось ширшого, як організація народовців. А на се вказує зараз у слідуючім числі (277-ім) поміщене «Письмо старого русина з краю» (очевидно якогось «старорусина»), котрий дістав два «посланія общества «Русская рада» з 11 н[ового] ст[илю] грудня і не в часописях свого табору, але з під-

¹⁾ «Руська справа», стор. 40. [– Ол. Б.].

²⁾ «Організуйтеся (скликайтеся активніше)» (польськ.). – Ред.

могою «Діла» бажав висловити свої погляди про сі письма. В сих письмах «Русская рада» змагала до з'єдинення під своїм прапором «всѣхъ вѣрующихъ въ будущность и посланничество *исторического начала* нашей Руси», а хоч «Діло» в примітках до сих письм зазначає, що «Русская рада» повинна би стати на «малоруським» становищі, на котрім стояли Снігурські, Яхимовичі, Куземські, то як опісля виявилось, «Діло» протоптувало вже шлях в іншій політичній напрямі, до іншої організації. В тиждень після оповіщення в «Ділі» письма старого русина зібралася «Народна рада» (27 н[ового] ст[илію] грудня 1892 р.) на збори під проводом п[осла] К. Телішевського, на котрих мали зібрані члени, а також послы соймові і держ[авної] ради та виднійші представники з усього краю обдумати *переведенє організації народних сил*, до чого, як висловився п[осол] Романчук, потреба поперед усього *ясної програми*. Про сі збори подав докладний звіт А. Вахнянин¹⁾, котрий тут наводжу.

На сих зборах здавав справу з діяльності руських послів державної ради пос[ол] Романчук за час від 11. IV. 1891 до кінця липня 1891 р. і від жовтня 1891 – до липня 1892 р.

Він сказав:

«Перші часи нашого побуту у Відни зужили ми на те, щоби зорієнтуватися і познакомитися зі знаменитими політиками. Ситуація для русинів дуже лиха (?). Всі більші сторонництва парламенту стоять по стороні правительства. Кожде сторонництво іде на руку гр[афу] Таффому і стараєся бути правительственным. Поляки є в найкориснішій положеню. Без них нема парламентарної більшости. Кождий клуб ласиться до них. Молодочехи, що увійшли при виборах в 1891 року (стару раду розв'язано дня 21 січня 1891 р., хочь она не дожила свого шестилітя) в значнім числі (з старочехів лишилося в парламенті ледви 10 послів) раді би піддержати нас без реванжу, але в них мало достаточної сили. Близше станули ми до словінців, але ті зв'язані знов регуляміном клубу гр[афа] Гогенварта, до якого належать.

Ми представилися правительству і старалися о те, щоби ввійти в склад всяких комісій. Але що ж? Лівіця, гр[аф] Гогенварт і поляки визначили наперед певне число для послів з Галичини (не для русинів зокрема) до поодиноких комісій. До менших комісій можна було руським послам увійти лиш за дозволом «Польського кола», до більших комісій входили руські послы з меншими трудностями²⁾.

¹⁾ «Матеріяли до політики русинів від часу т[ак] зв[аної] «нової ери». – «Руслан», ч. 181 і 182 з 23.8 і 25.8. 1908 р. [– Ол. Б.].

²⁾ Мимо сего, як вище згадано, шість руських послів засіло в 19 комісіях. Гляди «Руська справа в прр. 1891–1894», стор. 22. [– Ол. Б.].

Я, – каже пос[ол] Романчук, – належав до адресової комісії, в котрій заінтерпелював гр[афа] Таффога, як правительство задумує відноситись до руської справи на будуче і одержав прихильну відповідь. В сій комісії був я за поправкою пос[ла] Шуклого (словінця-ліберала з Країни), в котрій внескодавці домагалися розширення прав язикових. В бюджетовій комісії промовляв я 6 разів. Там упімнувся о третю руську гімназію, о руські взірцеві школи при учительських семінаріях (розширення їх на 4-класові). Внесене о засноване руської гімназії я вицофав відтак, бо показалось (?), що ся справа належить до галицького сойму. Лівиця (німецька) відослала нас в бюджетовій комісії до поляків. Щоби мое внесене не упало в комісії, то я цофнув его, тим більше що Мадейський вніс, щоби у Східній Галичині взагалі основати одну гімназію а Бер (референт в бюджетовій комісії) сказав, що ся нова гімназія у Східній Галичині вдоволить потребам руського народа.

Супроти «Польського кола» не були ми нічим зв'язані. Я ставляв внесеня, не питаючись поляків, а пос[ол] Телішевський зв'язався в легітимаційній комісії з другими послами при верифікації виборів против поляків. Однак ж при всім тім ми не зривали з польськими послами. Відносини між нами а польськими послами були добрі, але мушу зазначити, що польські послы відносилися до нас холодно і нещиро. Виявилось се іменно при виборах до делегацій. Без порозуміння з нами вибрали они делегатом о[тця] Мандичевського.

В парламенті виступали ми 3 рази з бесідами. Пос[ол] Телішевський мав виступити зі справами економічної натури, але жінка его була тяжко недужа і він приїхав до парламенту аж під кінець сесії з Гляйхенбергу. Сю прогалину доповнимо.

Супроти правительства держалися ми в резерві. Ми сказали, що будемо вижидати, чи правительство (гр[аф] Таффе) змінить систему супротив русинів. До опозиції ми не могли належати, бо всі сторонництва горнулись до правительства.

Поза парламентом зискали ми дещо від правительства. Ми були у гр[афа] Таффога, мін[істерстві] судівництва гр[афа] Шенборна, у міністра для Галичини, Залеського і міністра просвіти, бар[она] Гавча.

Бар[он] Гавч заявив себе прихильним супротив постулятів шкільних, але заявив, що з-перед мусить поінформуватися про них в раді шкільній краєвій і у галицького намісника.

Гр[аф] Шенборн питався про язикові справи в галицьких судах та чи русини становлять *eine besondere Nation?*¹⁾(!) Шенборн показав себе остільки прихильним, що видав розпоряджене, котрим призволив вести ґрунтові книги в руськім язичі.

¹⁾ Одну окрему націю (нім.). – *Ред.*

Я, – говорив дальше пос[ол] Романчук, – бачився також з намісником, гр[афом] *Баденім* в вересни два рази. Він їздив до Відня. По повороті сказав мені: «В Відни хотять русинам щось (?) дати, але треба бути терпеливим. Тепер не час на те. Тепер нікому не дають». З *Баденім* перейшли ми всі постуляти точка по точці. *Бадені* сказав, що годиться на перенесене з Мазурщини назад на Русь Заячківського, Бандрівського, Міськевича, Гаврилова, Потелицького і Крвавича. Они вернуть небавом. «Про поворот Левандовського стараєся Барвінський¹⁾. Урядників годі змушувати, щоби они знали руський язик і письмо та щоби руським письмом писали до руських сторін. Того він не розпорядить тепер, але лишить урядникам до волі, якого письма схочуть уживати. (*Ergo*)²⁾ знесе розпоряджене намісника гр[афа] Голуховського з 1872 р. де велено писати по-руськи, але латинськими буквами). Написи на староствах будуть руські. Що зробив през[идент] Сімонович з руськими написами на судах? – *Бадені* не умів сказати, але прирік, що поговорить з президентом краєвого суду (Сімоновичем). Відтак питав мене, – каже Романчук, – чи є кандидати на професуру руської історії на університеті львівськiм? – Є, – відповів я, – проф[есор] Антонович з Києва, але православний. – Гiмназия руська у Східній Галичині одна буде. В Бучачи годі, бо Бучач числить 8 тисяч жидів, а ледви 2.000 християн. Може би вибрати Чортків? І се, мабуть, замале місто, хоть я (*Бадені*) сему не противний. Буде, – казав дальше гр[аф] *Бадені*, – і одна учительська, мужеська семінарія з руським характером. Школи вправ з руським викладовим язиком при утраквістичних семінариях учительських можуть бути заведені в найблизшiм часі. А про лотерию для «Просвіти» – то вже самі постарайтеся у Відни».

Я питав дальше: «чи правительство змінить систему ворожу русинам, бо доси сего не видко, а ми вже досить терпеливі». *Бадені* сказав на те: «Пождіть ще кілька тижнів, дещо я зроблю, а перед соймом рівно ж дещо підготувиться. Нехай лише центральне правительство розкаже мені підготувити».

Романчук закінчив своє справоздане:

«Тепер їдемо до Відня. Бер (Hofrat і посол Beer) має справи шкільні в своїх руках. Він сказав мені: «Будьте терпеливі, а щороку щось дістанете. Лише не дражніть!»

Отже мусимо і дальше (було се під осiнь 1892 року) займати *вижидаюче становище* супротив правительства, але є надія, що оно нам дещо дасть». – Сим закінчив А. Вахнянин звіт про збори. Зібравши свої виводи, п[осол] Романчук зазначив, що правительство сповнило деякі домаганя, але *невдоволяючо*, чи то побоюючись поляків, щоби русини не дійшли до

¹⁾ Я пильнував перенесеня всіх до Східної Галичини. [– Ол. Б.].

²⁾ Отже (*лат.*). – Ред.

рівноправности, чи з особистої натури, а з сего виходить *невдоволенє русинів*. Щоби приневолити правительство, радив п[осол] Романчук *консолідуватися*, будувати з долини.

Про відносини між самими русинами згадав п[осол] Романчук, що між т[ак] зв[аною] «старою партією» або об'єдинителями, а рівно ж між радикалами є різні відтіни і люди, з котрими *можна разом іти в політичній акції*. То ж коли б ті сторонництва прилучилися до нас, русинів-народовців стоячих на народній програмі, в одній або другій справі, то – не будемо їх від себе відпихати». Наостанку зазначив, що «перед двома роками на зборах «Народної ради» був настрої може надто оптимістичний, бо всі покладали рожеві надії на будучність. Тепер же сей настрої *надто песимістичний*, всі себе уважають пригнобленими, знати апатію».

А найкраще проявився сей «надто песимістичний настрої» в резолюції нотар[іального] кандидата Ів[ана] Рудницького, котрий на зборах «Нар[одної] ради» 1890 р. був крайнім оптимістом, а тепер виступив з такою резолюцією:

«1) Збори висказують своє *невдоволенє з поведеня правительства* супроти русинів в часі послідних двох літ (т[о] є[сть] 1891 і 1892). 2) Збори звивають руських послів, як соймових, так і держ[авної] ради, щоби *рішучо зазначували се невдоволенє* русинів при кожній нагоді, щоби рішучо підносили жалі і домаганя русинів, та щоби встоювали за заспокоєнем потреб руського народу, хоч би мали *перейти до опозиції* і то до *зорованої опозиції*».

Висновки промови п[осла] Романчука про відносини серед самих русинів і про становище до москвофілів-об'єдинителів і радикалів відбігали, як дальше буде зазначено, від виводів д[окто]ра Костя Левицького, секретаря «Народної ради», про програму народну, а резолюції І. Рудницького ухвалені загальними зборами ставали в певній суперечности з добутками політики послів-народовців, представленими п[ослом] Романчуком за два роки діяльності, як і з поглядами проф[есора] А. Вахнянина, наведеними з его розвідки «Руська справа» і з поданих тут записок.

Замітно також, що змаганє, висловлене пос[лом] Романчуком, до *переведеня організації*, остало на папері, а знов скінчилося домаганем, щоби правительство вдоволяло потребам русинів, а на внесенє Ів[ана] Рудницького ухвалено завести «Чорну книгу», в котрій записувано би кривди заподівані русинам. Замість *отже реальної хоч би опозиційної політики*, проявилось *отже змаганє до давньої традиційної політики*, висказуваня кривд і невдоволеня та *вижиданя полагоди їх від правительства*.

Після звіту п[осла] Романчука забрав слово д[окто]р Кость Левицький, щоби висловити причини, задля котрих виділ «Народної ради» при-

ступив до укладу «Народної програми» і вказати на її провідні гадки. Він подав огляд політичних змагань русинів від 1848 р., зазначив, що народовці підняли політичний прапор народолобців з 1848 р., а т[ак] зв[ані] «старорусини» звернулися до «об'єдинительної політики», з чого вийшла боротьба обидвома таборами. «Намаганя до спільної тривкої діяльності обох таборів, – говорив д[окто]р К. Левицький, – показалися безуспішними, бо *ріжниця їх лежить в засадничих основах, котрі ніколи не зйдуться*». Відтак пригадав він, що народну програму уложив виділ «Народної ради» в порозуміню з послами-народовцями, а основу її прийняли і одобрили мужі довір'я з 24 березня 1892 р. Програма складається з двох частин, з політичної програми і з домагань послів та загалу русинів, поставлених під теперішню хвилю правительству. Перша часть, *народна програма є безусловна і незмінна в тім розуміню, що «кождий русин народного сторонництва в усіх своїх зносинах має обов'язок придержуватися її основи*». Друга часть, очевидно, може із зміною обставин – щодо способів і домагань від правительства, змінитися.

Народна програма, зложена з 10 точок, се наші народні заповіді. На вступі зазначене державно-правне становище укр[аїнського] народу в Галичині «*Руський нарід в Галичині, яко часть українського народу, що втратив державну самостійність, – ніколи не зрікаєся прав самостійного народу, без огляду на час і спосіб здійснення своїх національних прав*». Ся ідея живого народу, котра має его одушевляти в усякім народнім ділі (сю ідею намагаєся тепер український нарід перевести в дійсність на основі прав самоозначеня після розпаду Австро-Угорської і Російської держави). Обговоривши дальші точки програми, зазначив д[окто]р К. Левицький також становище сторонництва народовців до інших політичних сторонництв в краю.

«*Із становища самостійности руського народу ніколи не зійдемо, – говорив д[окто]р К. Левицький, – а тим самим спільно ділати можемо лише з тими людьми інших сторонництв руських, котрі своєю діяльністю не будуть виступати проти ідеї самостійности руського народу, а тим самим не будуть ділати проти руської справи*». Д[окто]р К. Левицький зазначив рішучо, що «*хто не є і не вважає себе русином (значить приналежним до українсько-руського народу), той не може творити ані партій, ані фракції руської*». Таким способом д[окто]р К. Левицький поставив національно-політичне питанє рішучо і зовсім ясно, що не можемо призначати членами або партіями українсько-руського народу людей, котрі стають на «об'єдинительнім» становищі і вважають себе членами «великого общерусского народа», бо вони є в дійсности ренегатами, перекиниками так само, як і ті gente Rutheni, natione poloni¹⁾, котрі перейшли

¹⁾ За походженням русини, а за національністю поляки (лат.). – Ред.

в польський табор і цураються своєї матерньої мови і своєї рідної Церкви. На таким рішучім і ясним становищі станули також буковинські народовці і не признавали москвофілів «руським сторонництвом», з котрим не може бути ніякої не тільки злуки, з'єдинення але й якої-небудь спілки, яко з людьми, котрі заперечують естество окремого, самостійного в слов'янській сем'ї українського народу. Ріжниця між народовцями і москвофілами, як влучно зазначив д[окто]р К. Левицький, лежить у засадничих основах, котрі ніколи разом не зійдуться і таким виразним і ясним становищем секретар і звітник «Народної ради» розійшовся в національно-політичних поглядах з головою «Народної ради», котрий на тих самих зборах заявив, що між т[ак] зв[аними] об'єдинителями є люди різних відтінків, з котрими можна разом іти в одній або другій справі політичній. Д[окто]р К. Левицький зазначив супроти польського народу домагане повної рівноправності для українського народу, а щодо правительства заявив, що ми готові піддержувати правительство, котре доложить заходів в ціли заспокоєння справедливих домагань укр[аїнського] народу, а наколи не дасть охорони прав нашого народу, то не злякаємося боротьби і готові кожної хвилі вступити на ту дорогу.

Народну програму, закінчив д[окто]р К. Левицький, проголошуємо, щоби вказати дорогу, куди має іти наша робота в усіх напрямках і тому потреба організації. «Не оглядаймося на те, яка є політика правительства супроти русинів: чи прихильна, чи менше прихильна. Цілий бо нарід має вести органічну роботу з долини, щоби був готовий на всякий час! Самі здобутки політичні не принесуть нам хісна, бо лише той нарід зможе вихиснувати політичні права, котрій мав силу їх собі здобути. Не можна обминути і сеї обставини, що добра організація народна піддержує діяльність не лише політичних товариств, але також народних заступників, – наколи ті *находять кріпку основу в самім народі*. Тому треба нам прокинутися з усякої байдужности і легковаженя народних справ, *не треба допускати знеохоченя* по невдачах, але з повним завзятем і *вірою в будучність* іти сміло вперед».

Після звіту про політ[ичне] положене і діяльність послів-народовців протягом двох років п[осла] Романчука і пояснення «Народної програми» д[окто]ра К. Левицького промовляли ще різні учасники зборів, між иншими адв[окат] кандидат д[окто]р Данило Стахура (що пізніше став послом держ[авної] ради) виступив за «помиреном руських партій», за що дав ему рішучу відправу д[окто]р В. Дідошак, що годі миритися з тими, котрі заперечують естество української народности.

Проф[есор] А. Вахнянин в промові про політичне положене зазначив, що краєве правительство не має сили перевести всіх оправданих домагань

поставлених послами народовцями, зійшов на давну дорогу, утоптану руськими політиками, щоби написати пропам'ятне письмо і вислати депутацію до осереднього правительства або й до Корони, що збори одноголосно ухвалили.

Замітно отже, що загал зібраних почав знов хитатися між давними змаганнями «помирень партій» і писанем меморандів та висиланем депутацій, і що се викликувало одушевлене серед зібраних, а за те найменше відгомону найшов реальний клич д[окто]ра К. Левицького, а навіть домагане п[осла] Романчука, щоби перевести добру організацію і розпочати органічну роботу з долини, бо тільки тим способом виробиться в народі сила, з котрою кожде правительство буде приневолене числитися.

Годиться ще на закінчене про збори «Народної ради» згадати про інтерпеляцію д[окто]ра Кормоша, для чого інтерпеляцію про еміграцію підписало тільки трех послів «Руського клубу», бо промова д[окто]ра Кормоша стає певним доказом, як легкодушно у нас кидаєся підзори на людей, непровіривши основно подій і обставин. Запит д[окто]ра Кормоша був вимірений проти п[осла] Барвінського, котрого імени не було на інтерпеляції. Пос[ол] Романчук заявив, що «Руський клуб» звернувся в справі рескрипту намісництва про еміграцію о пояснене до ординаріятів, щоби подали свою думку яко інтересовані в першій мірі. Однак крім перемиського, дали вони виминаючу відповідь, наслідком чого духовні члени клубу відтягались від підпису. Коли клуб над сею справою радив, не було у Відні п[ослів] Мандичевського і Барвінського, але в засаді всі годилися, щоби в сій справі забрати голос. Але щодо відроченя державної роботи оставало тільки кілька днів, полагоджено справу інтерпеляції клубово (п[осли] Мандичевський і Барвінський, яко неприсутні у Відні під той час, інтерпеляції не підписали).

Після відповіді п[осла] Романчука на запит д[окто]ра Т. Кормоша забрав слово посол Ол[ександр] Барвінський. «Інтерпеляція д[окто]ра Кормоша, – говорив він, – звернена проти тих послів, котрі не підписали відомого запиту до правительства в справі еміграції селян у Росію, а передовсім звернена проти мене, бо відзиваються голоси, що «утікли з Відня», коли тим часом я під ту пору зовсім не був у Відні. Сі голоси вповні відповідають клеветам одної відомої часописи («Галицкой Руси»), котра написала про мене «бѣжалъ зъ Вѣдня». На се я приневолений заявити, що рішучо відпираю раз назавсїгди, мов би я не сповняв своїх обов'язків. Уся моя діяльність була і буде звернена для добра нашого народу, а сего доказом довголітна моя народна робота в Тернопільщині. Не буду зважати на того рода закиди, бо знаю, що вони не раз ще будуть повторятися. Я не підписав інтерпеляції, бо не був тоді у Відні, діставши телеграму про

небезпечну недугу мого сина у Львові, а свідоцтво лікарів ствердили безпеку сеї недуги¹⁾. Я проволікав свій виїзд з Відня до останньої хвили, але наостанку був приневолений цілу справу представити клябови і за єго згодою виїхав я з Відня 9 н[ового] ст[илію] грудня, щоби відвезти сина на лічине до Швейцарії».

Пос[ол] Романчук ще раз забрав слово, щоби вповні потвердити заяву п[осла] Барвінського щодо подій в клябі. Тим способом виявилось, як безосновною була інтерпеляція д[окто]ра Кормоша, якою нікчемною була напасть москвофільського дневника. Се одначе не збило з пантелику москвофільських часописий, котрі й опісля невичерпані були щодо видумок і напастий на народовців, а зокрема на мене.

Про збори «Народної ради» подало опісля «Діло» дві передовиці, в котрих намагалося висловити погляди свої і зробити висновки щодо політичного положення русинів і настрою посеред нашого загалу. В своїх розумованях признає «Діло», що многоважним ділом було остаточне потверджене народної програми, одначе в дійсности ся подія могла була стати дійсно многоважною, коли б народовці сю програму перевели в житє доброю організацією і опертою на ній органічною роботою з долини, котрої домагалися і п[осол] Романчук, і д[окто]р К. Левицький. Тим часом і головні речники на зборах під впливом хиткого вже під кінець 1892 р. становища «Діла», і само «Діло» після зборів не тільки не вияснили політичного положення, що мало бути головною ціллю зборів, але навпаки ще більше єго затемнило й закаламутило. «Діло» писало в 1-ій передовиці по зборах, що «перед двома роками (1890 р.) русини-народовці, визвані правительством, рішилися зробити пробу нової політики», та що «дальше тягнути ту пробу було би неможливо а для русинів пагубно». Не розуміли речники зборів, а з ними і «Діло», чи не хотіли розуміти, що заява п[осла] Романчука з 25 листопада 1890 р. проголошувала *засадничі основи* (щодо віри, мови й народности), на котрих русини опирають свої змаганя до національно-політичного, культурного й суспільного розвитку українського народу в Галичині і що ті засадничі основи не можуть підлягати хвилевим змінам. Що иншого знов – се політична тактика, котра може приміняватися до кождочасного політичного положення і може бути або прихильна даному правительству, або опозиційна, обструкційна і т[ак] д[алі]. Отсе змішанє засадничих основ нашого народного розвитку з політичною тактикою причинилося до нового заколоту і замраченя нашого

¹⁾ Син мій Володимир, слухач правничого виділу у Львові, наслідком простуди запов на нежит легких, а недуга прибрала такі розміри, що на приказ лікарів був приневолений виїхати в грудні до санаторії в Давос, в Швейцарії, де був до кінця марця 1893, а звідтам переїхав зо мною до санаторії д[окто]ра Оскара Барвінського в Ельгерсбург, в Турингії і там оставав до кінця липня 1893 р. [– Ол. Б.]

національно-політичного становища, що проявилось вже і на зборах «Народної ради» в промові Данила Стахури і в передовиці «Діла» після зборів. «Діло» вже в 2-ій передовиці по зборах говорить про справу роздору серед русинів і запевняло, що між народовцями а москвофілами «деякі спільні точки суть», зовсім у суперечности з рішучою заявою д[окто]ра К. Левицького, що *ріжниця між тими таборами лежить у засадничих основах, котрі ніколи не зійдуться.*

Невдоволене висловлене п[ослом] Романчуком правительству в держ[авній] раді в розправі над диспозиційним фондом (гл[яди] розділ 45) звернуло на себе увагу також Корони, а голоси дневників, між тими й «Діла», начеб порозуміне з правительством русини-народовці вважали зірваним, зробило в найвисших кругах вельми некорисне вражінє. В розмові з намісником гр[афом] Баденім (про котру я опісля дізнався), сказав цісар: «Das sind unverlässliche Laute! Was ist denn geschehen, ich hab' ja alle Ihre Berichte gelesen und sehe, dass Sie nach Möglichkeit den Ruthenen entgegenzukommen bemüht sind. Ich habe ja dem Domherrn in Pesth (о[тцю] Мандичевському під час сесії делегації. Гл[яди] розділ 45) nicht ohne Bedeutung gesagt: nur ein wenig Geduld, es lässt sich schon manches tun, aber nicht auf einmal, denn es ist unmöglich die nötigen Kosten auf einmal aufzutreiben»¹⁾. (Отсе й подав я довірочно до відома нашого кружка в листі до моєї дружини з 25 січня 1893 р.). Се становище п[осла] Романчука зробило тому в найвисших кругах некорисне вражінє, бо зворот до поновного союзу з москвофілами, до котрого почала перти вже частина народовців і «Діло», ішов проти змагань політики міністерства заграничних справ, котре гляділо опори на народовцях проти нахабних змагань Росії, виміренних на підрив Австрії.

З нагоди зборів «Народної ради» помістив я в «Правді» (1892, стор. 46–51) статю, котру тут наводжу в цілости:

«Політика холодного розуму, чи політика нервів?»

Два роки проминуло з того часу, як послы-народовці в галицькім соймі, зазначивши відомим заявленєм голови клюбу своє національно-політичне становище, вступили на дорогу самостійної політики національної, полишаючи на боці крайні елемента москвофільські і радикальні. Тою дорогою пішов також «Руський клуб» послів в раді державній і поступає нею мало що не два роки. Був се смілий і рішучий зворот з манівців політичної блуканини, на які попали наші проводирі полі-

¹⁾ «Це нереальні звуки! Що власне сталося (трапилося), я читав усі Ваші звіти (доповіді) і бачу, що Ви намагаєтесь по можливості русинам піти назустріч (підтримати їх). Я ж священикові у Пешті...сказав, наголосивши, тільки трошки терпеливості, дещо вже вдається зробити, але не зразу, бо ж не можливо зібрати потрібні кошти зразу» (нім.). – Ред.

тичні, наслідуючи політику *помирена всіх щирих русинів*, інавгуровану з початком 1880-их років, котра стала неможливою і самоубійчою для русинів-народовців після таких прояв, як процес Ольги Грабар і Наумвича, «коммерческихъ сдѣлокъ» «Рольничо-кредитного заведенія» і т[аке] ін[ше]. Така компромісова політика з москвофільськими елементами, така нібито солідарність елементів, що розходилися в самих принципіальних питаннях, мусіла довести до того, що керму в справах національно-політичних захопили в свої руки проводирі москвофільські, а русини-народовці давали лише фірму, стали пригідним параваном для всяких «сдѣлокъ» москвофільської кліки в Галичині. Се мусіло, очевидно, викликати велике пригноблене поміж русинами-народовцями, котрих програма національно-політична немає нічого суперечного з австрійською ідеєю державною і дає їм спроможність до розвитку національно-культурного, коли тим часом москвофільська спілка ставала на всіх усядах перепоную свобідного розвитку національного ідеї українсько-руської в Галичині. Се пригноблене поміж русинами-народовцями, викликане сею ославленою солідарністю, що запрягла нас «у московські шори», проявлялося не оден раз на зборах довірочних, а зрілі і основні дискусії політичні довели русинів-народовців до погляду вельми влучно висловленого устами бл[аженої] п[ам'яті] Гладилевича: «Ми скацапіли!» І справді, для ніби-то «спільної роботи», для піддержання нібито «солідарности» а фактично підданства москвофільській кліці, мусіли русини-народовці «полишати на боці» самі найважніші питання національно-культурні, мусіли «на час» зрікатися своїх ідеалів, а тим довели до затемнення національної ідеї українсько-руської, до збайдуженя загалу суспільности нашої, до помішаня принципіальних розумінь національно-політичних і до розпановшеня москвофільських змагань і ідеалів.

Легко отже можна зрозуміти для чого сей смілий і рішучий зворот з манівців політичної блуканини на дорогу самостійної національної політики, зроблений послами-народовцями в краєвім соймі а відтак в раді державній, викликав щиру радість не тільки між усіма щирими народовцями в нашім краю, але й далеко поза єго межами, де ще не померкли ясні національні розуміння під впливом московського государства. Се одно вже, що ми станемо на себе працювати, що зможемо трудитись для розвитку і подвигнення нашої національности, а не будемо параваном для москвофільської кліки, се одно вже великий і важний здобуток русинів-народовців - так глядів на тогочасну акцію наших послів пок[ійний] Гладилевич. Та чиста як слеза ідея національна повинна бути нашою провідною зорею, що має нам присвічувати на новій дорозі самостійної політики національної українсько-руської. Як ізраелитяне, вийшовши з єгипет-

ської неволі, довго ще мусіли вештатись в пустині, поки не позбулись невольничих навичок, так і наша суспільність руська потребувала ще основного пояснюваня сеї ідеї національної, якою вона мала одушевлятися і закріплюватися до тяжких трудів і праці для свого народу, бо «ми скацапіли»; наша суспільність затемнила свої погляди національно-політичні, затратила в значній частині сі ідеали, якими одушевлялися Маркиян Шашкевич і его товариші, якими горіли проводирі руські 1848-их і 1860-их років. В ім'я тої ідеї національної самостійности українсько-руського народу повинні були проводирі русинів «Народна рада» і руська праса освідомлювати руську суспільність і громадити під сей прапор для праці коло подвигнення і розвитку національно-культурного українсько-руського народу. Тепер треба було живо взятися до органічної роботи, до сконсолідованя сил всіх *щирих русинів*, щоб зміцнити русинів-народовців, котрих табор всіми можливими і неможливими способами старались розбити і знівечити москвофіли злучившись з радикалами. Треба було перевести організацію національних елементів серед руської суспільности і забратися до позитивної реальної роботи над нашим селянством і міщанством, до праці над нашою інтелігенцією. Одначе, коли москвофільська кліка і радикальна фракція невсипучо вели завзяту агітацію, щоб ослабити акцію русинів-народовців, з нашого боку мало що роблено в напрямі вгорі вказанім. На основі нового статуту товариства «Просвіта» повстало вправді кількадесят нових читалень, одначе змаганя руської суспільности в сім напрямі далеко не дорівнували живому рухови з 1885 року. Вказувано, вправді, на потребу політично-національного освідомлення нашого селянства і міщанства і засновуваня в тій цілі «Народних рад», навіть засновано декуди такі товариства політичні, але «Народна програма» появилася не скорше як в півтора року по розпочатій акції, а поучувати нарід про его права, доводити до свідомости національно-політичної або ніхто не заходився, або се були так спорадичні випадки, що не мали ніякого впливу на загал. Організації народної не переведено й досі, як се сконстатовано на останніх зборах «Нар[одної] ради». Частина нашої суспільности зрозуміла цілу акцію так, як свого часу «святоюрська партія зрозуміла прихильність правительства австрійського до русинів: *wir brauchen nichts zu thun, die Regierung wird schon für uns sorgen*¹⁾ – і вижидала чим скорше і якнайбільше «концесий».

Тим часом ситуація парламентарна, яку застали послі-народовці в новім парламенті 1891 р., була далеко труднійша, як се бувало в р[оки] 1873–1879 або навіть 1879–1885. А все ж таки і посеред сеї трудної ситуа-

¹⁾ «Ми не потребуємо нічого робити, уряд вже сам потурбується про нас» (нім.). – Ред.

ції парламентарної вспіли наші послы досягнути деякі здобутки, іменно на полі шкільництва і на полі економічним («Дністер»), яких давніші послы не досягали протягом цілих каденцій парламентарних. Одначе праса москвофільська, котра свого часу силкувалася затерти або вихвалити навіть такі «здобутки» давних послів, як конфесийні закони, ґрунтовий і домовий податок, концесія на «Заведеніє» для вивласнення селян з ґрунтів своїх і т[аке] ін[ше], котра прославлявала давних послів яко справдешних заступників народу, хоч вони мало що за весь час конституційної ери вдіяли і для національно-культурного розвитку руського народу, не переставала завзято разом з радикальною прасою нападати <на> послів-народовців і зменшувати стійність сих здобутків. З другого боку і вірменсько-польське сторонництво стало завзято виступати проти акції краєвого правительства в своїм органі «Gazeta Nar[odowa]», котрому вторував «Dziennik polski» і «Kurjer Lwowski». Впливи сего сторонництва певно не улекшували краєвому правительству переводити домагання національно-політичні, поставлені русинами-народовцями. А тим часом напади москвофільської і радикальної праси з одного, а польських органів в роді «Gazety Nar[odow-oї]» et cons. з другого боку, викликували пригнобленне і роз'ярене серед значної частини руської суспільности, котрій все ще неясна була ціла акція серед витвореного її противниками хаосу. Невиразна і нерішуча акція послів-народовців в останній коротенькій сесії соймовій і обговорені нами свого часу посоймові статі «Дѣла», котрі були відгомонам сеї акції соймової, не могли зовсім причинитися до прояснення ситуації політичної і до сконсолідованя русинів-народовців для ідеї національної самостійности, а лише дальше мішали розуміння і погляди національно-політичні і так неясні у загалу нашої суспільности. Такі неясні розуміння проявилися і на останніх зборах загальних «Народної ради» дня 27 н[ового] ст[илію] грудня 1892 року іменно в справі сконсолідованя всіх сил руських. Коли бо справоздане з дволітньої діяльности виділу «Народної ради» виказувало наглядно, що народовцям треба було боротись з негідною агітацією москвофільської «Русской рады», коли заступник голови «Народної ради» і референт «Народної програми» рішучо констатував, що ріжниця обох сторонництв (народовського і москвофільського) лежить в *основах засадничих*, котрі «ніколи разом не зійдуться», і заявив, що «можемо ділати спільно лише з тими людьми инших сторонництв руських, котрі своєю діяльністю не будуть виступати *проти ідеї самостійности* народу руського, – голова «Народної ради» думає, що єсть між ними люди, з котрими можна іти разом в акції політичній», не подавши, однак, виразно і ясно основ, на яких можна іти разом. Чи дійсно так воно є, міг голова «Народної ради» дізнатися з ухвалами мужів довірія москвофільської «Русской рады», що

відбулися перед зборами «Народной ради». Там подібно деякі «мужі довірія» думали, що можна би з русинами-народовцями йти разом в акції політичній, однак загал мужів «Русской рады» признав се неможливим і постановив не сходити з дороги об'єдинительної і обрусительної політики.

Така неясність політичних поглядів стверджує довідно слова пок[ійного] Гладиловича «ми скацапіли» і чимало причинилось до того, що кольпортовані москвофільською і радикальною прасою видумки про «сочевицу» – «аванси» і т[ак]е ін[ше] і толкованої на такий лад політики з становища «концесий» находили послух у певної части руської суспільности і викликували невдоволене, піддержуване ще й значною частю польської журналістики. Се невдоволене висловив голова «Народної ради» і під час соймової сесії осінньої і на зборах загальних, а іменно на зборах «Народної ради» сконстатував, що «перед двома роками був настрій зібраних членів *може надто оптимістичний*, а тепер *надто песимістичний*, всі уважають себе пригнобленими, знати апатию».

Сі обидві прояви сконстатовані головою «Народної ради» можемо вважати лише яко вислідок політики нервів. Ми звичайно любимо славитися нашою терпеливстю, одначе вік нервів витиснув свій вплив і на руській суспільности. Ми одушевляємося на час деякими справами, маємо благородні пориви, найкрасші думки і заміри, одначе не стає нам терпеливости і витревалости довести їх до кінця, до ладу, задля дрібних навіть перепон і невдач тратимо духа, енергію, попадаємо в неохоту, невдоволене і псуємо не раз найкрасше розпочате діло. Тим часом іменно політика серед таких трудних обставин як в австрійській державі взагалі, а в Галичині особливо, вимагає холодного розуму, витревалости і праці.

Політика нервів проявилася і на останніх зборах «Народної ради», де п[осол] Рудницький, котрий з таким сангвінізмом промовляв перед двома роками в інтересі акції розпочатої 1890 р., тепер з неменшим жаром ставив резолюцію до послів соймових і ради державної, щоби всюди рішучо зазначували невдоволене і домагання русинів, хоч би мали перейти до опозиції і то до зорганізованої *опозиції*. Збори ухвалили сю резолюцію, даючи тим вираз свого невдоволення з дотеперішньої акції послів, прихильної правительству, а «Дѣло» вже заповіло з новим роком «політику вільної руки».

Одначе на се скажемо словами латинськими – *et respice finem!*¹⁾ Невдоволене серед руської суспільности має бути причиною переходу навіть до опозиції. Якого ж сподіватися з того добутку? Хиба ж руські послы не були довший час в соймі в опозиції? І чи серед руської суспільности було вдоволене? Чи й тепер можна би сподіватися, що нарід руський зведений

¹⁾ «Передбачай наслідок» (лат.). – Ред.

до безплідної ролі опозиційної був би тим вдоволенний?! Ми назвали сю роллю безплідною, бо справді, коли опозиція такого інтелектуально розвинутого, національно свідомого, матеріально незалежного народу як чехи показується безхосенною і посеред опозиційного клюбу молодочеського в раді державній проявляються всякі сторонництва відмінних і суперечних поглядів, коли така могуча партія німецько-ліберальна, погрозивши опозицією, силкується знов стати впливовою партією правительственною, то ми думаємо, що наша суспільність, тямлячи добре Гребінчену приказку про мірошника, не піде на дорогу безплідної і безуспішної політики. Ми можемо вповні трактувати словами референта народної програми д[окто]ра К. Левицького і бажати, щоб вони ввійшли в тіло і кров нашої суспільности і кермували нею в усій роботі народно-національній. «Не оглядаймося на те, – говорив д[окто]р К. Л[евецький], яка єсть політика правительства супроти русинів: чи прихильна, чи неприхильна. Цілий бо нарід руський має вести роботу органічну з долини, щоби був готовий на всякий час. Самі здобутки політичні не принесуть нам хісна, бо лише той нарід є в силі вихіснувати права політичні, котрий був в силі здобути собі то ті права. Не можна поминути тут і тої обставини, що добра організація народна піддержує діяльність не лише товариств політичних, але також народних заступників – наколи тоді находять кріпку основу в самім народі. Тому треба нам прокинутись з всякої байдужности і легковаження справ народних, не треба допускати знеохоти по неудачах, але з повним завзятем і вірою в будуччину іти сміло вперед.

Отже покиньмо політику нервів, а йдім за покликком холодного розуму; покиньмо політику шумних фраз, ефектовних покликків демонстраційних, а возьмімся живо і гарячо до щирої органічної праці над нашим селянством і міщанством, розбудім і зорганізуймо нашу інтелігенцію, а коли ітимемо за провідною зорею нашої національної самостійности, тоді при щирій праці органічній дійдемо до своєї мети!»

49. Дальша сесія державної ради 17 січня 1893 р. Парляментарне положенє. Участь послів-народовців в законодатній роботі. Промови п[ослів] Підляшецького, Барвінського і Романчука. Москвофільські демонстрації. «Правда» про здичілість молодежи і «примирительні» змаганя. Пропам'ятне письмо Владик в справі фонет[ичної] правописи до міністерства просвіти. Голоси священників про фонетику, а петиція «Русской рады» до Цісара.

Річ кн[язя] Карла Шварценберга виголошена 23 н[ового] ст[илю] падолиста в посольській палаті ради державної і відповідь гр[афа] Таффе

викликали були поважне парламентарне пересилене наслідком котрого демісіонував міністер гр[аф] Кінбург, що засідав в раді Корони яко муж довір'я сполученої лівіці німецької, а его сторонництво зазначило свою опозицію правлінню відмовою диспозиційного фонду. Гр[аф] Таффе, бачивши, що серед такого розладу парламентарного не вспе перевести бюджету, вдоволився двомісячною провізорією бюджетовою, почім відрочено д[ня] 16 н[ового] ст[илію] грудня раду державну і доперва 17 січня 1893 покликано до дальшої роботи. Се була поневільна проволока, щоби гр[аф] Таффе мав спроможність перевести умови з проводирами трех великих партій парламентарних (п[ослів] Пленером, гр[афом] Гогенвартом і Яворським) репрезентантами так званої «триніжньої більшости» і в тім часі зложити постійну більшість парламентарну задля переведеня найконечнійших і найпильнійших реформ фінансових і соціальних. Одначе, як можна було сподіватися, не повелося по ціломісячних переговорах, ведених з великою таємничостю, зложити *постійної* більшости парламентарної, позаяк змаганя сих трех найбільших ключів розбігалися вельми далеко. Яко добуток сих переговорів вийшла *програма правління*, уложена міністерством в порозуміню з проводирами згаданих вгорі ключів. Дня 4 н[ового] ст[илію] лютня 1893 р. розкрили сі проводирі дотеперішні тайні переговори з правлінням і оповістили своїм ключам пограму правління, що має бути побіч тронові речі основою дальших робіт парламентарних. Завіса, що закривала більш місяця великою тайною позапарламентарну роботу, не відслонила нічого нового. Програма згадана не була нічим іншим як парафраза з тронові речі. Програма признала відносини до угорської корони *тривало завершеними*, заявляла, що правління стоятиме несхитно на *основі існуючої конституції і її основних принципів*. Політичне жите мало після сеї програми розвиватись лише згідно з австрійськими ідеями державними, коли *запорушена автономия королівств і країв, як рівно ж національний status quo* поодиноких народів мали бути задержані а перешкодиться всякому покривдженю. Програма признала потребу законного *управильнення язикового питаня*, що може довести до мира поміж народами держави, і тому мало правління старатись порозуміти в сій справі з інтересованими сторонами, а поки дійде до того, мало правління піддержати національний status quo. Програма вважала потрібним удержане мирних відносин поміж поодинокими віроіспівданями, верствами суспільности і горожанами. Тому мало правління рішучо виступати проти *підбурюваня* всякого рода. Церковно-політичні питаня і *законодатне трактоване основних змін в законі шкільнім* вважало правління потрібним відложити в інтересі спокійного спільного діланя інтересованих партій. Одначе в виконаню існуючого закона мало правління

числитись з релігійними почуттями людности і в тім взгляді вважало погляд властей церковних виключно рішачим. Головну бачність звертала програма за приводом тронові речі на *справи економічні* і задля того вважала конечним удержане *рівноваги в бюджеті державнім*, переведене *регуляції валюти і справедливого розкладу тягарів податкових*, підмаганя продукції, охорони стану середнього, вирівняня соціальних супротивностей, підвигнення низших верств суспільности і заповідала реформу закона цивільного і карного, до чого потреба постійної підмоги більшости парламентарної і тому висловлювала надію, що умірковані партії, піддержуючі державу, приступлять до *коаліції* для підпори змагань правління.

Сею програмою забезпечувало отже правління *національний status quo* двом народам, що в теперішнім устрою державнім грали головну роль і на тім полі досягнули найбільше здобутків, себто німцям і полякам, а улаженне питання язикового полишає порозумінню інтересованих сторін.

Вважаючи відносини до угорської корони *тривало полагодженими*, стоячи непохитно на основі *існуючої конституції* і вказуючи на заперечену законно автономію королівств і країв, усувало правління тим самим всякі політичні аспірації в роді чеського права державного як і взагалі політичні питання. А щоб вдоволити з одного боку німецьких лібералів, а з другого консерватистів, так дразливих щодо питання конфесійної школи чи безконфесійної, заперучала з одного боку *status quo* теперішнього законодавства шкільного, а з другого обіцювало дорогою адміністративною виконання існуючого закона вдоволити релігійним почуттям людности.

З великих трех клубів парламентарних заявило «Коло польське» готовість підпирати правління після сеї програми, застерігаючи собі річевий розлід і рішене всяких проєктів до законів. Національний *status quo* був певно дуже вигідний «Колу польському» в Галичині, одначе повинно воно було зріло призадуматися, що ся постанова має два кінці і, н[а]п[ри]клад, на Шлезку виходить так само на шкоду польської народности, як на Галичині на шкоду народности руської, на що справедливо звертали бачність деякі голоси в колі польським, хоч перегомоніли без рішучого впливу.

Сполучена лівиця німецька застерегла собі в цілій акції парламентарній «політику вільної руки», зовсім вже здискредитовану німецькими лібералами, а «Клуб консервативний» (Гогенварта) не добачив причин змінити своє дотеперішнє становище і підніс важні сумніви щодо національного *status quo* (словінці) і шкільного питання (клерикали).

Меншим клубам парламентарним не подавало правління сеї програми, одначе й сі клуби між ними і «Руський клуб» обговорювали сю

програму і зазначили своє становище. «Руський клуб» по п'ятигодинній нараді ухвалив одноголосно таку резолюцію, котру подаємо тут після урядового комунікату оповіщеного в «Дѣлѣ».

«Руський клуб» узнає змагане правительства щодо переведення заповіджених в програмі правительственній, а від руського народу віддавна домаганих реформ на полі економічним, соціально-політичним, судівничим і податковим – та буде річево трактувати дотичні предложенія правительственні. Однак клуб не може заявити своєї згоди щодо усунення національних і політичних питань та буде змагати до порішення їх після основних законів державних.

Таким способом отже «Руський клуб» признав велику вагу реформ економічних, суспільних, судових і податкових також для руського народу і тим заявив свою підмогу відповідно до потреб русинів, однак застеріг собі повну свободу виступити з домаганнями в справах політичних і національних потреб руського народу.

Тим часом від 17 січня дальше велася в раді державній дебата бюджетова, а хоч не зложилась бажана для правління *більшість коаліційна*, значна більшість голосувала за бюджетом, котрого ухвалене вважало правління для себе найважнішою справою.

В дальшій дебаті бюджетовій промовляли з «Руського клубу» п[осла] *Підляшецький* (при міністерстві оборони краювої і справедливости), *Барвінський* і *Романчук* (обидва при міністерстві просвіти, а іменно перший двічі: при університетах і народних школах, другий при школах середних). Річ п[осла] Підляшецького виголошена над етатом міністерства краювої оборони, доторкнулася важних суспільних, економічних і національно-політичних питань в Галичині і тому мала важне значіне політичне. Задля того про сю другу половину промови п[осла] Підляшецького дещо більше скажемо. Бесідник начеб коментуючи інтерпеляцію «Руського клубу» в справі еміграції, силкувався не випереджувати розслідів правління, але таки не міг визволитися від одностороннього погляду і станув з самим собою в суперечности, висловивши, що «не політика жене селянство за границю, а лише *виключно* жадане насущного хліба». Такого погляду ніяким способом не міг би був допевнитися в[исоко]п[оважний] посол, коли б лише був розібрав фактичні дані подані самими руськими часописями. Не менше ж односторонній погляд виявив бесідник, нав'язуючи до своєї інтерпеляції в справі духовенства, що «упадку значіня духовенства не годиться глядати в его моральнім упадку». Не тут місце розбирати, які обставини спричинилися до упадку поваги і значіня духовенства руського, однак не заперечує сего і велика частина об'єктивного духовенства, що й між собою бачить одну з головних причин і вважає

потрібним відродитися новим життям і щирою ревністю душпастирською, коли заснувало з такою метою «Товариство св[ятого] апостола Павла», коли й владики на спільнім з'їзді признали потребу реформи духовних семінарий і т[ак] д[алі].

П[осол] Підляшецький добру прислугу зробив загальній справі, доторкнувшись в своїй речі питання польсько-руського, позаяк лише якнайчастішим обопільним висловом гадок і поглядів можна її прояснити і довести до загально бажаного і розумного полагодження. Бесідник станув на тім становищі, що се не тільки в інтересах обидвох народностей польської і руської, але також в інтересі правління австрійського, не вести «об'єдинительної» політики в користь народности польської, а дати свободний розвиток сим народностям, котрі територіяльно сягають поза межі австрійської держави. Бесідник признав добру волю поляків до деяких признань в користь русинів, вважаючи се почином до заспокоєння справедливих домагань руського народу і висловив надію, що сі домагання можуть бути полагожені переважно в соймі. Однак не звернув на се бачности, що велика частина національних і політичних питань входить в обсяг ради державної і що тут також заступники народу польського повинні супроти русинів зайняти прихильне становище, коли має дійти до якого *modus vivendi*¹⁾. Тут іменно треба було спростувати хибний погляд, розповсюджений поміж польською суспільністю, що признане з сторони поляків справедливих домагань і потреб руського народу не єсть капітуляцією з дотеперішнього їх національно-політичного становища, не єсть обмежуванем і зменшуванем національного їх посідання, а може і мусить зміцнити їх становище, коли маємо на тямці сю обставину, що межі обох народностей не кінчатся межами Галичини, отже що й тут розходиться не о «концесії», а о признане приналежних прав руському народови.

Бесідник зазначив також свій погляд на відносини русинів до правління і справедливо пояснив, що правліне не може робити «концесий», може лише вимірити справедливість, вдоволити справедливим домаганням і потребам руського народу. А вже ж коли бесідник признав добру волю полякам і готовість до деяких «концесий» в користь руського народу, то об'єктивність вимагала зазначити, що і правліне дещо вдіяло в користь русинів, хоч не все ще полагожене, чого русини від правління домагались. Іменно повинен був п[ан] посол, котрий знає, які формальности мусить переходити основане нової гімназії, інакше оцінити факт введення першої кляси руської в Коломиї, як се вчинила маса несвідома того назвавши се «жартом і іронією». При сій нагоді не можна також промовчати повторюваного часто в польській журналістиці, між иншим і в «Czas-i», докору русинам, що для сеї кляси мусів аж ц[арсько] к[оролівський]

¹⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

інспектор «вербувати» учеників. Треба також і на другий бік бути об'єктивним і признати, що окрім супротивної агітації москвофільської і ся обставина причинилася, що спершу зголосилося до руської кляси, як і в соймі говорено, аж 4 учеників, позаяк клясу руську відкрито 5-го чи 6-го вересня, коли вже руські ученики повписувались до польської гімназії і покупили собі польські учебники.

Річ п[осла] Підляшецького найшла симпатичну оцінку в пресі польській, а викликала брутальні напасти в москвофільським органі «Галичанин».

В дебати над етатом міністерства просвіти при титулі «університети» забрав голос п[осол] *Барвінський*. Бесідник пішов, як замічає чеська «Politik», дальше від своїх товаришів і станув на широкім становищі, якого дотеперішні послы руські не займали.

Річ п[осла] Барвінського була не тільки з заводового становища основна, але виказала велику політичну досяглість інституцій науково-просвітних і тому побіч фахового мала і ширше значіне. Бесідник справедливо вказав на те, що так звана руська справа якраз має головну основу на духовім полі, на котрім находяться якнайважніші засоби до духового і морального подвигнення нашої народности, позаяк станувши міцно на ґрунт просвітнім, могли русини осягнути права політичні. Задля того домагався бесідник поступенного заснованя руського університету, яко при-становища наукової праці і освіти для руського народу, щоби тим дати найвідповіднійший вираз гадкам і чуттю українсько-руського народу в его рідній мові. Децо було вже зроблено задля сеї мети (катедра укр[аїнсько]-руськ[ої] мови і літератури, права карного і приватного австрійського, а опісля і заснованем руської катедри для історії з особливою увагою Східної Європи отже й руського народу). Бесідник висказав надію, що ся останя катедра дістанеться одному з найзнатніших істориків руських і матиме великий вплив не тільки на розвиток руської літератури історичної, але й на зміцнене і прояснене самосвідомости національної русинів. Натякнувши про медичний факультет, що мав бути відкритий з роком шкільним 1894–1895, вказав бесідник, що сей факультет може мати не тільки наукове, але й важне політичне значіне, може львівський університет зробити центром наукового руху і національного духа, коли б побіч кафедр польських утворено також руські, коли зважимо, що медичний факультет може дістати численний приплив студентів з-за границі. Основане руського університету у Львові є не тільки постулятом справедливости, але для руського народу потребою інтезивнійшої освіти. Покликавшись на історичні факта, як учені українсько-руські несли свого часу освіту з Києва на далеку північ, як польська нація двинулася підмогою

учених, письменників і мужів державних, що вийшли з-посеред руського народу, як руські вчені причинилися до культурного піддвиження Болгарії. Та що русини професори займають визначне місце на німецьких, чеських і заграничних університетах, звернув бесідник бачність на те, що при осуді сих обставин не можна виходити з вузького погляду, а глядіти на нарід українсько-руський яко цілість, позаяк і для польських кафедр покликувано професорів по більшій часті з-за границі. Відтак вказав бесідник на Росію, котра добре зрозуміла велику вагу національного і політичного елементу університетів для своєї обрусительної системи, висувавши на полудне три університети, а покликавшись на визначного політичного письменника австрійського, зазначив, що політична точка тяжести народу сходиться з его духовою точкою тяжести і тому основане руського університету у Львові, котрий для народа мусить мати значіне не лише наукової але й національної інституції єсть умотивоване не тільки з становища руського патриота, але й з австрійського становища є вказане розумом державним.

Опісля вказував бесідник на потребу заснованя і відповідного обсадження кафедри педаґогіки в львівськїм університеті і методичне підготовлене кандидатів учительських для гімназій, вимагав, щоби в школах середних не тільки учили але й виховували молодіж, щоби іменно в науці релігії більш зважали на етичну сторону. Наостанку домагався утвореня кляси приготовної руської в Перемишлі і переміни руських кляс паралельних в Перемишлі і Коломиї на самостійні гімназії. Маю надію, – закінчив бесідник, – що як правліне буде числитись з національними і культурними потребами руської людности, так і галицький сойм належно оцінить велику вагу тих справ для довершеня мирного пожитя і спільного діланя обох народів заселяючих Галичину. Розв'язка руської справи лежить не лише в інтересі народу українсько-руського, доторкується не лише національного і культурного розвитку і долі українсько-руського народу, але вона не може оставати без впливу на судьбу сусіднього народу польського. Руська справа сягає далеко поза границі нашої монархії і тому власне має визначне політичне значіне, доторкується дуже сильно також інтересів і становища державного нашої монархії. Апелюю проте до згаданих чинників, котрих доторкується руська справа, щоби доложили всіх заходів і довели до розв'язки сеї справи, до розв'язки після права і справедливости, бо «лише там, – як каже визначний знавець австрійських обставин державних, – лише там, де право і справедливість від[н]осять побіду, там найде внутрішній спокій, найде свобода запевнене при- становище».

Міністер просвіти бар[он] Ґавч і секц[ійний] шеф Рітнер пильно прислухалися моїй промові і робили собі записки, а бар[он] Ґавч дав на неї

отсю відповідь: «В[исоко]п[оважний] п[осол] з брідського округу висловив цілу низку домагань з обсягу шкільництва в Галичині, а особливо з обсягу шкільництва з українською викладною мовою. Я вдячний за се п[ану] послови, що зазначив усе протягом останнього часу зроблене міністерством для вдоволення потреб українського населення. Можу п[ана] посла запевнити, що й у будучині також міністерство буде старатися прихильно відноситися до домагань українського населення, скоро з краю будуть предложені внесення в тих справах». Крім того бар[он] Гавч заявив, що має на приміті справу порушеною в моїй промові методичного і дидактичного підготовлення на університеті учителів середніх шкіл. Але зворотом тим, що міністерство буде вижидати предлоги внесення з краю, вказав бар[он] Гавч у зв'язи із згаданими вгорі висловами цісаря, що сі справи зможе поладити тільки в порозуміню з намісником. Те саме зазначив він у відповіді п[ослу] Романчукови в будж[етній] комісії, що вижидатиме предлог з краю, навіть в університетських справах, хоч щодо університетів міністерство освіти мало ширший обсяг діланя в своїх руках. Тимто хибний був погляд наших домородних політиків, що треба і можна поза плечима намісника або і проти єго волі все досягнути в осереднім правительстві. Треба отже було дальше удержувати порозумінє з намісником, щоби піддержувати єго змаганя до вдоволення потребам і домаганям нашого народу проти опору поляків і польського дневникарства.

Промова моя, як я замітив, із відповіді міністра Гавча, з гратуляцій зложених мені многими послами і з признаня референта бюджету, гофрата д[окто]ра Бера, та секц[ійного] радника з міністерства д[окто]ра Клема-на (котрий висловився до посла Плажка: *der Abg[eordnete] V. macht einen sehr ernstern Eindruck*)¹⁾ зробила добре вражінє, а також голова клубу п[осол] Романчук заявив, що «бесіда була зовсім добра». Се неперечно причинилося до того, що і в посольських кругах і в міродатних кругах правительственних, здобував я собі поважне становище і мав спромогу тим успішнійше піддержувати наші народні домаганя і пособляти їх здійсненю і поза парламентом, про що ще буде дальше мова.

Се очевидно не конче припадало до вподоби польським кругам і їх дневникарству, неприхильному зростови і скріпленю українського народу.

Не можемо поминути відгомону, який викликала промова п[осла] Барвінського в «Czas-i» в статі «Z obozu ruskiego»²⁾. «Czas» висказується з признанем про обі промови п[осла] Б[арвінсько]го, лише сумнівається, *aby argumenta przytoczone w tej ostatniej sprawie (університету) zdołaly*

¹⁾ «Депутат Б[арвінський] Справляє дуже серйозне враження» (нім.). – Ред.

²⁾ «З табору русинів» (польськ.). – Ред.

rzeczywiście kogokolwiek przekonać o nieodzownej potrzebie takiego uniwersytetu, дальше думає że sam wnioskodawca byłby w kłopotcie gdyby mu przyszło w praktyce przeprowadzać swoje zadanie, а хоч признає, що русини мають наукові сили на університетах в Грацу, Празі, то на его погляд навіть choćby takich sił naukowych było i więcej, то jeszcze nie mogła by stąd wynikać konieczność odrębnego uniwersytetu, którego założenie musiało by przedewszystkiem odpowiadać istotnym potrzebom ludności ruskiej, zwłaszcza w obec istniejących już i nowo założonych katedr ruskich на uniwersytecie lwowskim. Дальше сумнівається «Czas», aby była добра і поżyteczна для ogółu така справедliwość, która by mając tylko на oku równy bezwzględny wymiar, nie chciała się liczyć z praktycznymi doświadczeniami i nie była oparta на ścisłym zbadaniu warunkow rozwoju і потреб ludności¹⁾. Заснованє університету руського у Львові (а п[осол] Б[арвінськ]ий виразно говорив про successive Ausgestaltung²⁾ такого ж) на погляд «Czas-у» переходило би о много дійсні потреби руського народу і могли би принести в наслідках і сю шкоду, що odwróciło by znaczną część ruskiej młodzieży od zadań на polu ekonomicznem і przemysłowem³⁾ і тому вважає «Czas» сей постулат п[осла] Б[арвінсько]го kwestją przyszłości bardzo jeszcze odległej⁴⁾.

«Czas» а властиво его кореспондент Креховецький оцінив отже се домаганє з тісного погляду політичної galicyjskości і не вникнув глибше в думки і погляди промови п[осла] Б[арвінсько]го. «Czas» побоюється, щоб руська молодіж не покинула плуга, варстату і не кинулась громадно до університетських студий та не довела до гіперпродукції інтелігенції і тому б'є на istotne potrzeby ludności ruskiej⁵⁾. «Czas» забув про те, коли й для обсади польських катедр треба було покликувати конципістів намісництва або кандидатів адвокатських. Деякі польські професори львів-

¹⁾ «Щоб аргументи, додані до тієї останньої справи (університету), справді змогли кого-небудь переконати про невідкладну потребу такого університету, ...що сам автор наштовхнувся б на труднощі (клопоти), коли б йому довелось на практиці реалізувати свою вимогу...то навіть хоч би таких наукових сил і було б більше, то ще не могла б звідси впливати необхідність такого окремого університету, заснування якого мусіло б перш за все відповідати важливим потребам русинського (українського) народу, тим більше крім вже існуючих і відкритих нових руських кафедр львівського університету...чи була б доброю і корисною для загалу така справедливість, яка, маючи на увазі лише рівний (обоюдний) безоглядний вимір (підхід), не хотіла б враховувати і практичний досвід (життєву практику) та не обмежувалась би стислим дослідження умов розвитку та потреб народу» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Результативну форму (розвиток)» (нім.). – Ред.

³⁾ «Відвернуло б значну частину русинської (української) молоді від завдань у сфері економічній та промисловій» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ «Питанням ще дуже далекого майбутнього» (польськ.). – Ред.

⁵⁾ «На істотні потреби русинського (українського) населення» (польськ.). – Ред.

ського університету позасідали на звичайних катедрах за кількоаркушеві випуски або дрібонькі розправи рукописні предложені замість наукових праць, а ліпші сили для того ж університету стягнуто з-за границі. Кореспондент «Czas-у» зовсім не звернув бачности на політичне значіне такого огнища науки і просвіти для русинів. Коли свого часу папа Урбан VIII признав велику ролю русинам в релігійній місії пам'ятними словами: *per vos ego orientem spero convertendum*¹⁾, то зовсім трафно п[осол] Б[арвінськ]ий, покликуючись на вельми бистрого політика австрійсько-го, вказав на велику досяглість культурну і національно-політичну університетів і ін[ших] научних інституцій і справедливо назвав поступенне засноване руського університету у Львові *vom österreichischen Standpunkte ein Gebot Staatsraison*²⁾. Коли Росія зрозуміла значіне і вплив таких інституцій для своєї політики вже з початком нашого століття то мужі державні австрійські, маючи на тямці велику вагу українсько-русського елементу в розв'язці орієнтального питання, повинні були під кінець XIX століття визволитися з зашкорупілих поглядів а взнестися на ширший виднокруг, котрий розкрив би їм вигляд трохи ширший, як по межі галицькі.

Другий раз промовляв п[осол] Барвінський при титулі «народні школи і семінарії учительські», з становища фахового. Іменно вказуючи на бистрий зріст французького шкільництва народного, вимагав реформи народних шкіл в напрямі практичнім, узглядняючим фахове приспосіблене до будучих заводів життя, заснування шкіл фахових (між іншими школи килимкарської в Залізцях або Товстім), щоб розбудити і оживити промисл домашний прибитий фіскалізмом і підмогти збідніл[ому] селянств[у] і міщанств[у]. Відповідно тому домагався більше практичної науки в семінариях учительських, а іменно основнійшої і практичнійшої науки господарства сільського, стараннійшого плеканя церковного співу. Звернув також увагу на перетяжене молодежи і учителів в семінариях, на недостачу кваліфікованих учителів і на потребу переведеня утراكвізму в женських семінариях у Львові і Перемишлі, на засноване семінарії учительської мужеської з руським характером в Чорткові і домагався, щоб інспекторами окружними для Східної Галичини іменовано лише таких кандидатів, що добре знають руську мову.

П[осол] *Романчук* промовляв в дебаті бюджетовій над етатом міністерства просвіти при титулі «школи середні». З фахового становища

¹⁾ «Через голос я сподіваюсь, що схід перейде в іншу віру (змінить віру). (Для вас я готовий навести Схід)» (лат.). – *Ред.*

²⁾ «З австрійської точки зору вимогаю державницького (значення) розуму» (нім.). – *Ред.*

обговорював бесідник потреби і хиби гімназій, іменно вказував на потребу пільг в оплатах шкільних, на перетяжене молодежи і способи заради; відтак вказав, що Галичина мала розмірно до інших країв замало шкіл середних і наслідком того вони переповнені молодежю з шкодою науки і вихованя. Перейшовши до потреб русинів, признав бесідник, що остатніми часами заснованем двох гімназій руських (в Перемишлі і Коломиї) наразі в формі кляс паралельних заявлено добру волю вдоволити також потребам русинів, однак ще багато остає зробити а іменно конечно би заснувати руську гімназію на Буковині для 300.000 русинів тамошних, котрі не мають нагоди учитися в своїй рідній мові.

«Та хоч число шкіл середних в Галичині розмірно до інших країв так мале, однак край наш, – казав п[осол] Р[оманчу]к, – не є так некультурний, щоб его виключати від реформи виборчої, як сего бажає п[осол] Пленер. Поставте, – закінчив п[осол] Р[оманчук], – нарівні наш край, занедбуваний через многі літа, щодо числа середних і промислових шкіл, семінарий учительських; нестратегічних желізниць, регуляції рік, числа послів, а заявите свою прихильність і добудете собі заслугу, котра певно вповні вам буде признана від загалу населеня і обох народів сего краю».

В дебаті над етатом міністерства справедливости забрав голос п[осол] *Підляшецький* і промовляв за утворенем судів мирових, бажаючи однак обезпеченя сеї інституції перед національними і соціальними впливами. Дальше вимагав полишеня певного мінімум потрібного до прожитку, щоб було вільне від екекуції, а також щоби в'язнене обвинувачених о яку провину обмежено на найконечнійші случаї. Наостанку домагався помноження маніпуляційних урядників в судах.

Наостанку згадати мусимо, що дня 3-го лютя п[осол] Романчук і товариші подали в палаті послів внесене, щоби закон з 2 цвітня 1873 і додаток до ординації виборчої до ради державної змінити так, щоб число послів з громад сільських в Галичині помножити о 10, отже замість 27 як досі, вибрано 37 послів. Внесене се відіслано до комісії для реформи закона виборчого.

Коли парламентарна робота послів-народовців в держ[авній] раді змагала хоч повільною, але невпинною ходою шляхом до осягнення культурних придбань для нашого народу, москвофільська кирина проти всего національно-українського робила своє, засівала нашу ниву народну поганим посівом, котрий особливо між виховуваною по-москвофільських бурсах (особливо «Народного дому» і Ставропігійського інституту) молодежю видавав гіркі і соромні плоди, доводив молодіж, виховану на москвофільських яничарів, до здичілости. Опльовуване портретів Шевченка, вико-

люване єму очий і т[ому] п[одібне] варварства проявлялися доволі часто, так що «Правда» була приневолена прилюдно нап'ятнувати се п[ід] з[аголовком] «Здичілість руської молодези шкільної» (1892, стор. 111–114).

«Ми мали нагоду бачити, – писала «Правда», – як бурсаки «Народного дому» минушого року вдерлися на галерію салі, де кінчилися збори «Просвіти» співом «Ще не вмерла Україна» і перебивали сей спів диким криком «здохла Україна», а такими самими окликами прощали бурсаки гостей, що виходили з вторішних вечерниць Шевченкових, святкованих народними товариствами в салі «Народного дому». Ми мали нагоду чути від самих бурсаків «Народного дому» і Ставропігії, невинних ще хлопців, котрі визнавали, що мусять ломити собі язик змосковщеним язичієм, позаяк управителі заборонюють їм промовляти рідною мовою, висміюючи її яко хлопську, хахольську. Сей факт стверджують остентаційні промови членів «Академического кружка» і віденської «Буковини» змосковщеним язичієм на зборах і оповіщення того ж «Кружка» на таблицях львівського університету, а се ж переважно вихованці згаданих двох бурс або твердих катехитів і бувших учителів руської мови, як, н[а]п[ри]клад, колишній з німецької або золочівської гімназії або ряснівської семінарії.

Святкований недавно русинами у Львові ювілей 50-літнього епископства папи Льва XIII дав також нагоду в цілій повни проявитися тій здичілости руської молодези виховуваної і плеканой «Народним домом» і Ставропігією. Коли відбувалась проба співу в Ставропігії, на котру явились також деякі ученики-співаки руської гімназії, бурсаки ставропігійські покраяли ножами козацьку шапку ученика Г., щоб тим виявити свою пімсту на українофільстві. Другого ж разу, коли проба відбувалась в комнатах «Руської бесіди», бурсаки ставропігійські і «Народного дому» вдерлися до кімнати «Просвіти» і наче справдешні вандали постягали з полиць акта читалень і інші фасцикули уложені в поличках і з вандальською завзятістю розмервили по всій комнаті.

Вінцем же сеї здичілости була велика демонстрація звернена проти Є[го] Е[кцеленції] Митрополіти і всіх, що святкували сей ювілей в вечер самого ювілею. Коли Митрополіт ввійшов до «Народного дому», розляглись з подвір'я оклики «repeat!¹¹ Василяни, Тучапи» і т[ак]е ин[ше] інсценовані кружкарями, а оден з них Юліян Яворський вдерся на галерію і перебив відчит д[окто]ра Шараневича диким окликом: «за Тучапи!» Дальші демонстрації спинила асистенція поліції. Під час музикально-деклямаційного вечера, що відбувався в салі «Народного дому», бурсаки цілою товпою (лише деякі з них брали участь в співі хоральнім) передерлися галерією скрізь зачинені двері на I поверсі і виправляли крики, а деякі члени «Русского казина», що перенеслося на той час до канце-

¹¹ «Хай загине (згине)» (лат.). – Ред.

лярії «Народного дома», виявляли свою демонстрацію лопаннем дверей. Не помогли просьби комітетових, бо «нам вільно своїми дверми тріскати», треба було аж інтервенції директора поліції.

Отсе кілька фактів, що вказують на грубу здичілість руської молодіжи, виплеканої «Народним домом», котрого головою совітник конс[исторії] д[окто]р Делькевич, а членами виділу крил[ошанин] Петрушевич, кандидат на крилошанина д[окто]р Крижановський, совітник конс[исторії] і катехит Он[уфрій] Лепкий і ин[ші], виплеканої Ставропигією, котрої сеніором д[окто]р Шараневич. Тут виводиться та моральна гниль, піддержувана агентами москвофільської кліки і москвофільською пресою і літературою і доводить до того, що навіть протектор «Народного дому» не може безпечно вступити на поріг сеї інституції, котра під своїм покровом плекає таку бурсу, такий кружок, таке кассино! Тепер вже, думаємо, ніхто не скаже (окрім москвофілів, котрі се назвуть напастію, денунціяцією і т[ак] д[алі]), що і се случайні вибрики. – Се система виховання, виховання ведучого до здичілости і деструкції руської суспільности»¹⁾.

«Was die Alten singen, das zwitschern die Jungen»²⁾, як влучно каже німецька пословиця, бо сей трійливий настрій у молодім поколіню плекали москвофільські часописи, а також і поміж малосвідомим селянством і міщанством. Справді, можна було жаліти над тим, що бачивши все те, деякі народовці давалися поривати приманчивим голосам москвофілів до якоїсь «примирительної» роботи, або що радикали також пособляли москвофілам підривати становище народовців³⁾. Виходило се з неясного розуміння заяви з 1890 р. і цілої політичної діяльності послів-народовців, з недостачі відповідної організації й органічної роботи серед нашого суспільства. Тим-то влучно писала «Правда» (1893, с. 116–119):

«Ми вже раз згадували про те, що значна частина руської суспільности зрозуміла положене політичне, витворене відомою заявою п[осла] Романчука в соймі 1890р., так що Галичина буде справдішнім «Schlaraffenland» -ом⁴⁾ для руської суспільности, що русин без труду і заходу все осягне і навіть між москвофілів пішла ся думка, що настала, як вони називали «нова ера» і багато з них стало тепер підшиватися в «народов-

¹⁾ Митрополит д[окто]р Сильвестер Сембратович, протектор «Народного дому», вислав з того приводу письмо до «Управляющего Совѣта» з докорами, що виховує в «Бурсі» і в «Академическомъ кружку» таких демонстрантів та що вживає в своїх відозвах змосковщеного язичія, а не приймає в члени найповажніших народовців (як Романчука, Нагірного і т[ому] п[одібних]). Одначе без успіху! [– Ол. Б.]

²⁾ «Що співають старі, те щечечуть молоді» (нім.). – Ред.

³⁾ Гл[яди] Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. – Т. VI (1890–1891). – С. 116 і далі. [– Ол. Б.]

⁴⁾ «Казкова країна з молочними річками та кисільними берегами» (нім.). – Ред.

ців». Коли ж показалося, що тою заявою лише означено дорогу, якою мають русини доходити до своїх прав і мету, до якої мають змагати в своїм національним і культурним розвитку, щодо сеї роботи треба добре закатити рукави і зорганізувати до позитивної роботи народної, тоді не оден, що думав легким коштом чого-небудь добитися, відскочив і став лютувати на «нову еру», почало рости невдоволене і вже два чи три рази голошено по москвофільських дневниках про сметрь «новой эры», а москвофільські гайворони товклися завзято по всіх усядах, глядаючи трупа нової ери, щоб над ним темний похорон справляти і ним поживитися. Та хоч вже кілька раз голосили світови про сі похорони, однак все ще «нова ера» не дає їм спокою і являється їм приви́дом-марою, що непокоїть їх нечисте сумління. Отже деякі з так званої «старої» партії, в котрих ще не зовсім може заглухла свідомість рускості, що ще не раді би віддатися безусловно в найм «Погодинской» – або кажім відповідно сучасности – «Побѣдоносцевской колоніи» львівській, глядять виходу з своєї блуканини в «примиренію партій». Стара се пісенька, перемішана всілякими фальшивими тонами, наче та стара виграна «катеринка», перед котрою всякий хоч трохи музикальний мусить затикати уши. Ось таку музику завели під сам кінець січня н[ового] ст[илу] деканальні відпоручники вдовичо-сирітського фонду перемиської дієцезії, зібравшись на нараду в «Руській бесіді» в Перемишлі. Провідником сих нарад на знак довірія бажали вибрати д[окто]ра Антоневича, однак сей викрутившись хитро від такого «чина», «надув» (мовлячи московським терміном) управителя руських паралельок п[осла] Цеглинського. З великої хмари, малий дощ. Так склалось і з сею великою акцією, котрою Перемишль бажав надати тон політиці руській в Галичині. Ухвалено, правда, велику резолюцію: віднести до обох політичних товариств «Русская рада» і «Народна рада» і візвати їх до переведеня «примиренія». Який успіх може мати така робота, показалось зараз в кілька днів опісля, коли «Галічанінъ» кинувся з звичайними напастями на «Народну раду». Справді, поклик «примиренія» такий у нас популярний, що навіть поважніші люди наші даються легковірню зловити на такі плиткі-обіцянки «твердих чи старих», що мовляв: «покиньте лише фонетику а ми всі підемо з вами!» Тим часом не так воно в дійсности. Не фонетика тут перепоною «примиренія», позаяк ще фонетика не була заведена, а вони не йшли з народовцями. Тут кардинальні і принципіяльні ріжниці розділюють два супротивни табори. Русини-народовці висловили свої принципи ясно і виразно в «Народній програмі». Хто з нею згоджується, хто бажает спільно працювати для добра і подвигненя руського народу, може станути на тім ґрунті, але примирюване всяке з підмогою або з ініціятиви «Русской рады» не може і не буде мати ніякого успіху.

Під кінець січня н[ового] ст[илію] закипіло в таборі радикальним і ось в Станиславові зібрались відпоручники радикальних груп щоби оглянути свої ряди і порозумітись щодо дальшої акції супроти інших партій. І в радикальнім таборі відозвалась струна «примиренія» а чудним способом мала справа духовенства порушена в так званім рескрипті намісництва стати тим клеєм, що мав зліпити руські партії. Ще з кінцем грудня н[ового] ст[илію] 1892 у Відні зібралась купка радикалів з москвофілами на нараду в справі руського духовенства, на котрій мали явитись нібито «репрезентанти народовців», пущено навіть в світ для ефекту байку, що мов і п[осол] Романчук (котрий був тоді у Львові) явився на сім зборі і «примиреніє» було готове! Тим часом коломийські радикали похвалили сей рескрипт, дорікаючи не одною хибою духовенству, над котрих поправою і ревнійша частина священиків стала думати і працювати. Нараз явився несподіваним оборонцем руського духовенства п. Франко і з того вив'язалась різка полеміка між ним а п. Павликом¹²⁴. Повстав отже розлад в радикальнім таборі, а з сего розладу постановили радикали вийти так модною нині «політикою вільної руки». На з'їзді Станиславськім ухвалено, що партія радикальна мусить вести боротьбу проти «клерикалізму», а щодо тактики полишено членам партії «вільну руку».

Коли москвофіли і радикали робили «примирительні» заходи, міністерство просвіти рескриптом з 25 н[ового] ст[илію] падолиста 1892 р. завело на основі постанов анкети правописної зложеної з філологів і педагогів, правопис фонетичну в школах галицьких, котрою почали печатати шкільні книжки руські. Владики після того видали окружник до духовенства, про котрий ми вгорі згадували, щоби в письмах до консисторій духовенство вживало етимологічно-фонетичної правописи і *чистої народної мови*. В сім поступку ніхто не міг добачити нічого не звичайного, але сумно, що іменно сов[ітник] В. Ільницький, заступник ординариятський в раді шкільній, котрий і сам писав фонетичною правописю, підбив Є[го] Е[ксселенцію] Митрополита на почин зовсім не відповідний его становищу і повазі, щоби владики внесли протест проти фонетичної правописи до міністерства просвіти. Дарма, що свого часу адміністратор львівської архидиєцезії, пізнійший митрополита Литвинович нагадував, що папа Лев II остерігав *перед вмішуваннєм Церкви в справи і суперечки граматичної отже й правописні*, позаяк Церква має дбати про висші цілі, пішли владики за сею порадою і внесли протест. Відповідь на сей протест, як можна було наперед знати, наспіла відмовна, але як покориствувалась тим почином владик «Побѣдоносцевская колонія» львівська, котрої атаманом Б.А. Дѣдицькій, проводир «Русской рады» і «Общества им. Качковского», бібліотекар «Народного дому» і т[акі] ин[ші]. «Русская рада»

сейчас підшилася під авторитет владик, котрі нібито солідаризуються з її поглядом, що через фонетичну правопись «упаде св[ята] церковь и народность» розіслала друковані формулярі петиції до Є[го] В[исокості] Цісаря, до деканів і урядів парафіяльних, котрі вживає мов би свої агентури і взиває їх збирати підписи поміж несвідомим справи селянством і т[ак] д[алі]. І на сей поклик, справді, декани почали скликувати «соборчики» та замість радити над освітою духовенства, над подвигненем моральним народу, стали агентами «Рады русской», щоби допомагати до її москвофільських утопій. Декани надужили навіть своєї урядової власти, розсилаючи урядово сі формулярі петиційні з окружниками до духовенства! Здавалось би, що руське духовенство не має ніяких пильніших справ, як правопис, а се тому таке виходить, що наші декани справді (з малими дуже виїмками) се справдешні мандатари і орудя «Русской рады» і «Общества им. Качковского», се офіціальні кольпортери їх петицій і москвофільських изданій в роді «Илюстрованой Истории Руси Савы Дуды» і т[ому] п[одібні]».

Пропам'ятне письмо «Русской рады» до цісаря, щоби знесено розпорядок міністерства просвіти з д[ня] 25 листопада 1892 р., котрим заведено в школах Галичині т[ак] зв[ану] фонетичну правопис, є яскравим доказом фонетичного засліплення галицьких москвофілів, а притім також стверджує, якими способами вони заманювали мало свідомий нарід і вживали єго для своїх змагань. Се письмо голословно впевняло, що наслідком заведеня в школах фонет[ичної] правописи «упаде святая Церква і народність» і тим способом домагалосся зібрати підписи між несвідомими сеї справи широкими верствами народними. Літографовані примірники сего письма для збираня підписів порозсилала «Русская рада» урядам деканальним і парохіяльним, а на се дістала знамениту відправу між іншими від о[тця] Данила Танячкевича з Закомора і о[тця] Івана Любовича з Острова (оповіщені в «Ділі». Ч. 13, з дня 30 січня 1893 р.).

Відправа Д. Танячкевича така влучна і знаменна, що годиться тут її дословно навести:

«Пишу 30 літ фонетикою, а цілком не думаю розставатися ані з Церквою святою, ані з святим обрядом нашим, ані з історією, – противно, думаю, що йду за тим духом живим, який виходить з тої важкої історії... А тую важку фонетику я переносив серед тяжких бід. Та може не пусто так! Колись я був сам оден тим фонетиком на цілу Галичину. А сьогодні! Я вже старий, але бачу, що тих фонетиків єсть немала сила... Порахуйте! – се твереза справа, се історія! Так! Се сама жива історія...»

А старенький о[тець] І. Любич в широкім письмі виказав нестійність поглядів «Русской рады» в сій справі і звернув бачність Б.А. Дідиць-

кого на се, що, н[а]пр[иклад], поляки «не позиваються ані до Найяснішого монарха, ані В[ищого] міністерства, бо вони всі вважають себе не чим иншим, тільки *поляками*».

Та на жаль і частина народовців не мала відваги сміло і рішучо стати за новою правопису, котра хоронила наше рідне слово в письменстві перед московщением. Видавництва народовців не мали відваги завести у себе нову правопис, а «Діло», виступаючи проти напастий москвофілів і їх сплетень про перепечатуване навіть церковних книг фонетикою або латинкою, успокоювало суспільність, що воно, «Просвіта» й інші видання послуговуються етимологією. От ся хитковість «Діла», котре опісля не раз розписувалося про «принципіяльне становище», викликувала різке невдоволене серед київської «Громади». Кониський розсердився задля такої хиткості і на Вол[одимира] Шухевича і писав мені 2/14 1892 р.: «А що ж Ви скажете за Шухевича? От Ви казали, що він схаменувся, а він наче Пилип з конопель, – вискочив на зборах «Просвіти»... Який отсе гедзь его укусив? Нехай би вже хоч він не носив води на чужий млин. Чому він не переведе «Дзвінок» на фонетику?»

«Твердий» поет Дмитро Третяк зложив таку пісню:

«Ой сѣлъ я, зажурился,
 Що на Руси споръ зробился
 Що измѣнники настали
 Славу русску запродали.
 Знать дурѣйки всѣ наѣлись,
 На письмо бо напосѣлись:
 Ъ, Ї, ѣ выкидають, –
 Тѣмъ Русь-Матерь убивають.
 Постой, брате, опомнися
 Що дѣлаемъ? Схаменися!
 Часъ вже розумъ добрый мати
 И Русь-Матерь почитати...
 Жиды лучшій розумъ мають
 Свой «байсъ» «алефъ» всѣ читають,
 «Шлехте цадикъ» свой шанують,
 По азбуцѣ не бушують.
 Чому ж духъ злый пхає рыло,
 Тамъ, де нашъ святой Кирило
 Умно сдѣлалъ и прекрасно!
 Лишь туманамъ то неясно».

50. Хиткість «Діла» і частини народовців щодо засадничих основ народної програми. Відгомін сих подій у Києві. Продовжене зимової сесії держ[авної] ради і діяльність в ній руських послів. Оцінка «Діла». Положене буковинських русинів. Позапарляментарна робота послів.

На довірочних зборах «Народної ради» 27 грудня 1892 р. проявилися деякі голоси зневіри щодо політичного напрямку народовців під впливом тероризму москвофілів та їх дневникарства, а неясні і хиткі розумованя «Діла» причинилися також чимало до поширення зневіри у нашого загалу. Коли під кінець 1892 р. «Галицкая Русь» починала виспівувати вічну пам'ять «новій ері» (не треба забувати, що начальний редактор «Діла» І. Белей надав сю назву політиці народовців після заяви з 25 листопада 1890 р.), коли з москвофільського боку почали відзиватися сиренині голоси про «примирене партій», а навіть на зборах «Народної ради» намагався підняти ту справу Данило Стахура, то вже з новим роком «Діло» заговорило про «усмертнене нової ери», приписуючи головну вину польському дневникарству і гляділо передовсім виходу із сего положеня в «політиці вільної руки». «Діло» висловлювало надію, що «руський нарід через *консолідацію* елементів, що стоять на ґрунті національнім» добуде собі сил жизненних та що «трудова народовців прийдуть в поміч люди доброї волі з других таборів». «Діло» почало вірити в се, що сі люди, «позбувшися утопій, порозуміли вже нині в значній часті, що народи годні розвинути ся лише на власних основах національних і під прапором того ж націоналізму».

Замітно, що «Діло» так скоро забуло про москвофільські демонстрації в «Народнім домі», про вибрики москвофільських бурсаків, і так легко повірило, що «люди доброї волі з других таборів (котрі не стоять на нашім національнім ґрунті) прийдуть з підмогою народовцям». Хоч воно зазначувало, що «руський нарід мусить шукати в собі самім сил до розвою й оборони своїх прав», то не настоювало на се, як сего домагався п[осол] Романчук і д[окто]р К. Левицький на зборах «Народної ради», щоби переводити організацію народних сил на національнім українським ґрунті і почати живу органічну роботу з долини, але оглядалося вже за консолідацією з такими живлами, котрі або не хотіли приставати до нашої національно-культурної роботи або прямо ворогували проти нашого самостійного і від московського народу окремішнього розвитку. Віра «Діла» в можливість якогось «примиреня» і в спроможність спільної роботи з москвофілами в користь української національної ідеї по досвідах зроблених, хоч би в останних двох десятиліттях перед соймовою заявою з 1890 р., по подіях зв'язаних з процесом Ольги Грабар, з полонництвом

до Росії і т[ому] п[одібних], так замрачила політичний виднокруг его, що з нагоди зборів деканальних відпоручників вдовичо-сиротинського фонду у Перемишлі заговорило вже про «староруську партію», котра нібито «в основі річи стоїть на принципіальнім становищі сторонництва народовців (?!), чує в душі своїй так добре окремішність народу свого, як і шкоду, що пливе з роздору в акції політичній». (Ч. 13 з 30 січня 1893 р.). «Діло» увірило знов, що «з тою частиною «староруської партії» не треба навіть окремого «примирення» і з нею табор народовців може завсігди іти згідно рука об руку». На сих перемиських зборах на внесене проф[есора] д[окто]ра Н. Антоневи́ча віддано навіть провід директорови Григ[орію] Цеглинському і «Діло» кинуло вже клич «Getrennt marschieren, vereint schlagen!»¹⁾ Забуло очевидно, що перед кількома тижнями ті самі деканальні відпоручники, зібрані також в Перемишлі для оборони священничого достоїнства, нарушеного згаданим вгорі окружником намісництва про еміграцію селян у Росію, не мали нічого пильнішого, як ухвалювати протест проти фонетики, котра підтинала об'єдинительний корінь москвофільства²⁾. «Діло» почало вірити в се, що народовцям поведесе приєднати для свого табору т[ак] зв[ану] «староруську партію», а тим часом склалося опісля навпаки, що значна часть народовців опинилася в консолідаційних москвофільських шорах і воно не далось в своїй вірі захитати навіть покликом «Галичанина», котрий все торочив про «историческія начала». «Діло» не відріжнювало *засадничої основи*, проголошеної в соймі 25 листопада 1890 р., котрої русини не повинні і не могли зміняти, від політичної тактики, котра могла бути прихильно-вижидаюча, політика вільної руки, опозиційна і т[ак] д[алі]. Злука або спілка з живлами, котрі заперечували ествоване і національно-культурний розвиток українського народу, а крім того, як се опісля яскраво виявилось перед всесвітньою війною, змагали до розбиття Австрійської монархії (що було добре відоме в найвисших державних кругах), мусіла викликати нове недовір'є до русинів, висловлене устами монарха.

«Примирительні» голоси в «Ділі» і на зборах «Народної ради», викликані хитрими коромолами москвофілів, відбилися немилим гомоном в Києві і причинилися до роздратованя тамошньої «Громади», вельми чутливої на всякі консолідаційні спілки з москвофілами. Заведене фонетичної правописи в школах і урядованю приняла київська «Громада» з великою радістю, але ворохобні змаганя москвофілів проти сего тривожило наших побратимів.

¹⁾ «Окремо марширувати, спільно бити!» (нім.). – Ред.

²⁾ «Діло» тоді на своїх стовпцях печатало дуже часті прояви нападистий москвофільських на народовців з приводу фонетики. [– Ол. Б.]

З кінцем грудня 1892 р. несподівана смерть д[окто]ра Ю. Целевича вразила до живого всіх тамошніх. «Тяжка звістка Ваша, – писав мені Кониський, про смерть Целевича, – немов обухом по голові вразила мене! За оден рік «Тов[ариство] Шевченка» насипало двом головам могили¹⁾. Напишіть швиденько про се усе, що відаєте. Московські часописи принесли звістку, що его *отруєно*. Хто буде головою замість Целевича. Напишіть та додайте пояснення про другі звістки: За що отсе арештовано Казарищука і Купчанка? Чи *правдиві* телеграми, що в Відні було знов віче «общее», де брав участь і Романчук? Чи *правда*, що на останніх зборах у Львові «старорусской партії» прийнято «протестовать противъ фонетики и епископы обѣщали свое содѣйствие» і чи *правда*, що скоро одбудуться у Львові віча старої і «украинофильской партії»? Для чого се і про що?»

Коли отже «Руський клуб» в держ[авній] раді зазначив після проголошення гр[афом] Таффе правительственной пр[ог]рамы, що «не може згодитися на усуненє національних і політичних справ, а буде змагати до порішення тих питань після основних законів державних», отже приймив політику «вільної руки», то тим не суперечив засадничій основі заяви з 1890 р., одначе прояви змагань до «примиреня» з живлами, що стояли під командою «Галичанина», і т[ому] п[одібних], причинялися до нового затемнюваня української національної ідеї, до підриваня довір'я в найвисших кругах державних до русинів, а польське днівникарство й інші неприхильні розвиткови українського народу чинники, уміли з того вельми хитро кувати оруже проти нас. Тим часом вигляди на поправу парламентарного положеня в зимовій сесії державної ради були некорисні, так що хиба позапарламентарною дорогою руські послы могли дещо досягнути.

Розпочата дня 17 н[ового] ст[илію] січня 189[3] р. по довшій перерві бюджетова розправа показала наглядно цілу неміч так званого «скороченого поступовання», бо ледве 21 н[ового] ст[илію] березня ухвалено бюджет. Розправа йшла доволі мляво, а мало що не при кожній нагоді висовувано справу чесько-німецької угоди і чеського державного права а окрім того деколи оцінювано стійність програми правління. Серед тої розправи була вельми замітною промова провідиря німецької лівиці д[окто]ра Пленера, проголошена при розправі над провізорією бюджетовою дня 24 н[ового] ст[илію] лютня по доволі острій бесіді д[окто]ра Грегга²⁾. Д[окто]р Пленер не пішов однак за призовом визиваючої промови

¹⁾ Перед Целевичем умер Д. Гладилевич. [– Ол. Б.].

²⁾ Д[окто]р Едвард Греґр, брат редактора «Narodni-x List-iv», Юлія, висловлювався давніше, що «das böhmische Staatsrecht ist keine Tabakspfeife wert», коли поборював старочеських політиків-державників, а тепер, коли молодочехи стали могутнім сторонництвом, підняв чеське держ[авне] право, яко тиран проти німців. «Чеське правосуддя не варте табачного диму» (нім.) [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

д[окто]ра Греґра, а навпаки зложив так сказати б свій шолом і відпоясав меч, а начеб з оливною віткою в руці став доказувати потребу мирного пожиття обидвох народів в Чехії і можливість довести до такого помирення. Слова сі д[окто]ра Пленера найшли послух і між чехами і в цілій австрійській пресі пішла гутірка про німецько-молодочеське примирення, котре занепокоїло консервативних власників чеської більшої посілости, що відгривали все ролю язичка у важці між німцями а чехами, а з другого боку затривожилась тою віткою і польська преса щоби не відокремлено поляків, котрі заняли знов впливове становище в парламентах. Одначе небавом виявилось, що сі накликуваня до згоди могли мати тактичне хиба значіне без реального ґрунту, бо обидва табори німецький і молодочеський стоять на зовсім суперечних становищах. В розправі над фінансовим законом чеські речники висловили зовсім рішучо, що без признання чеського права державного не може бути згоди з німцями, що се *conditio sine qua non*¹⁾, а навпаки д[окто]р Пленер, признавши потребу згоди, перечив стійність чеського права державного, котре інакше розуміють молодочехи, інакше моравські чехи, а знов інакше чеські фєвдали, і висловив, що ніяким способом німцям не можливо вступити на таке становище, бо німці рішучо мусять боронити своє посідане національне. В своїй речі підніс д[окто]р Пленер з вдоволенням, що правліне признало своїми деякі принципіяльні довголітні змаганя німецької лівіці в проголошеній 4 лютого н[ового] ст[илію] програмі, але висловив жаль, що правліне в цілій розправі не вступалося за сею програмою проти підношених закидів в палаті і заповів найкрайнішу опозицію, коли б правліне відступило від сеї програми, котрій знов кн[язь] Шварценберг яко речник фєвдалів чеських не надавав ніякої ваги. Таким побитом парламентарне положенє не змінилося, більшість певна не склалася і правліне могло числити лише на випадкову підмогу в переведеню своїх предлог. Однак під конець зимової сесії зайшла важна переміна в президії посольської палати. Довголітний президент посольської палати д[окто]р Смолька зложив свій мандат до ради державної а тим самим і президентуру.

Уступаючому президентови, котрий мав загальне поважанє всіх партій, зробила палата посольська велику овацію і ухвалила одноголосно до смерти уплату почесну 7.300 р[инських] річно. Дня 20 н[ового] ст[илію] березня приступлено до вибору нової президії і вибрано дотеперішнього першого віце-президента бар[она] Хлюмецького президентом, дотеперішнього другого віце-президента д[окто]ра Катрайна вибрано першим, а проф[есора] д[окто]ра Мадейського другим віце-президентом. Добуток сих виборів не остав без впливу на дальший хід справ в раді державній.

¹⁾ «Неодмінна умова» (лат.). – Ред.

Провід в палаті замість дотеперішнього президента-поляка обняв оден з проводирів німецько-ліберальної лівіці, д[окто]р Хлюмецький, а до того єго становище зміцнено вибором другого віце-президента д[окто]ра Мадейського одного з видатніших членів краківської партії, котрий був прихильником союзу поляків з німецькими лібералами. Таким побитом хоч може не дійшло до певного союзу тих двох великих ключів парламентарних, бо й так не мали б вони ще більшости, а все ж таки вплив і становище німецької лівіці ліберальної значно зміцнились. Серед такого положеня закінчила рада державна зимову сесію полагадивши окрім бюджету лише кілька дрібних предлог. Дня 21 н[ового] ст[илю] березня предложив міністер судівництва начерк нової процедури цивільної, котру переказано правничій комісії. Посольська палата вибрала також членів *делегації*, котрі скликано до Відня (з русинів вибрано о[тця] *Мандичевського*), а також вибрала дві постійні комісії: для *податкової реформи* з 36 членів (з русинів входить п[осол] *Телішевський*) і *промислоу* з 18 членів (з русинів входить п[осол] *Барвінський*). В попередній сесії вибрано таку постійну комісію для карного закона, до котрої з руських послів нікого не покликано. По сесії соймів краєвих, скликаних після великодня, мали сі три постійні комісії літом підготовити нові закони: карний, податковий і промисловий для обрад в державній раді. До начерку цивільного закона в осінній сесії ради державної вибрана також постійна комісія. Таким способом головна вага парламентарної роботи перенеслася до постійних комісій, палата тратила помало давну свою вагу.

Дня 24 н[ового] ст[илю] березня відрочено посольську палату державної ради аж до осени. Після великодня зібралися на коротку сесію краєві сойми, а 23-го мая спільні делегації у Відні, а у вересні знов сойм для ухвали краєвих бюджетів. Протягом червня і липня радили у Відні постійні комісії вгорі згадані.

Годиться ще наостанку згадати про діяльність руських послів в посольській палаті.

В дебаті над бюджетовою провізорією забирав <голос> дня 24 н[ового] ст[илю] лютня п[осол] *Романчук* і відповідно постанові «Руського ключу» зазначив становище руських послів супроти програми правління з 4-го лютня с[ього] р[оку], що русини ніяк не можуть згодитися щоби політичні і національні справи усунено з черги, хоч признають всю вагу економічних і суспільних реформ. В дальшій бюджетовій розправі над етатом міністерства рільництва поставили резолюції п[осол] *Брилинський*, щоби правліне постаралося про вандрівних учителів, котрі би в руській мові подавали селянам відомости з господарства, а п[осол] *Підляшецький*, щоби правліне звернуло бачність на потребу регуляції Прута і Дністра з їх

притоками. Обидві резолюції палата підперла. Замітна була річ п[осла] *Телішевського*, виголошена над фінансовим законом дня 18-го березня с[ього] р[оку]. Бесідник вказав на те, як від 1868 р. збільшалася цифра щорічних приходів і розходів державних, але рівночасно не кріпшала сила податкова людности, бо іменно низші верстви суспільні щораз бідніють. Прямі податки, що найважче налягають на сі верстви, більші в Австрії, як у західноєвропейських державах. Відтак вказав бесідник на покутних писарів, яко головні п'явки нашого селянства і міщанства, на конечну потребу податкової реформи, іменно ґрунтового податку і пільги домово-чиншового для селянства і реформи судівництва. Звернувшись до національно-політичних справ, зазначив бесідник, що в 1890 р. можна сконстатувати поліпшене обставин в тім напрямі щодо русинів, іменно в шкільництві правліне і поляки прихильно віднесли до найконечніших потреб русинів на тім полі. Бесідник вимагав також, щоби в практичнім урядуваню із сторонами переведено висловлену в р[оці] 1891 міністром-президентом засаду, що урядники для людности, а не навпаки, отже щоби і руській мові признано в уряді приналежне становище.

Коли галицькі послы виступали в пос[ольській] палаті з домаганями, руський посол з Буковини д[окто]р *Волян*, мабуть забагато зайнятий був своїми домашніми справами, що ледве на короткий часочок являвся в раді державній, або й забагато мав труду яко опікун всяких змагань львівської «Русской рады», за котрими мусів бігати по всяких міністерствах, тим-то й не ставало єму часу промовити в палаті про потреби буковинських русинів.

Після закінчення зимової сесії держ[авної] ради присвятило також «Діло» оглядови парламентарних відносин дві передовиці (в чч. 62 і 63) в котрих зазначило, що дотеперішня більшість парламентарна (*Geschäftsmajorität*)¹⁾, зложена з «Польського кола», клубу Гогенварта і німецької лівіці розбилася і ся остання дійшла до найбільшого впливу. Але при тім в дійсности ґр[аф] Таффе мав також «вільну руку» і міг найти більшість для важніших справ державних та що опозиційне становище займали тільки молодочехи, а вчасти проявляли таке становище німецькі християнські суспільники (антисеміти) і деякі хорвати. Зазначає також «Діло», що дуже багато часу забирали в сій сесії спори про державне чеське право і взагалі німецько-чеські суперечки, котрі відвертали увагу правительства від усіх інших справ і питань.

Окрему передовицю присвятило «Діло» також діяльності руських послів у держ[авній] раді (ч. 64) і признало, що вони як і в попередних сесіях трималися разом. Тільки про д[окто]ра Воляна, котрий сидів

¹⁾ «Ділова більшість» (нім.). – Ред.

у клубі гр[афа] Гогенварта, «Діло» не могло нічого сказати, бо его ніколи, нігде і в нічім не було видно, не чути було его голосу ані в палаті, ані в комісіях, ані в клубі. Такого посла «Галичанинъ» не зачіпав, бо він був кольпортером москвофільських петицій проти фонетики і проти «нравственнихъ читанокъ п[осла] Барвинского» до міністерства просвіти.

Тим-то про справи українського населеня Буковини були приневолені подбати галицькі послы народовці, а особливо сей обов'язок припав майже виключно мені, бо голова клубу був зайнятий надмірно всякими іншими справами. Відносини на Буковині були вельми невідрадні, краєве правительство (краєвий президент румун Алезані) пособляло там румунській меншості проти русинів, а також буковинський митрополит з зовсім румунською (щодо складу) консисторією пильно дбали про винародовлене тамошних русинів. Чернівецькі народовці проф[есор] д[окто]р Ст[епан] Стоцький і проф[есор] Єротей Пігуляк звернулися отже о поміч до «Руського клубу» у Відні. На засіданю клубу представили вони основно страшне положене руського населеня на Буковині, одначе не найшли належного зрозуміння для своїх домагань, а п[осол] Підляшецький заявив навіть рішучо, що «Руський клуб» має стілько діла з галицькими потребами і справами, що не може займатися Буковиною. У д[окто]ра Воляна очевидно не могли відпоручники буковинських русинів сподіватися якої-небудь помочи отже й не зверталися до него і тому не було иншого способу, як позапарляментарною дорогою добиватися своїх потреб з підмогою осереднього правительства. Розходилося передовсім о справи Церкви і школи, щоби там зложити могутний вплив шкідний румунської політики виміреної на винародовлене русинів. А се румунчене тим лекше йшло румунам, що руське населене (окрім дрібної меншості) визнавало православну віру. Винародовлюваню русинів пособляло на Буковині також розповсюджуване там москвофільство, котрого огнищем був російський консулят у Чернівцях. Посяганя его доходили навіть до Коломиї. З тими отже двома ворогами самостійного національно-культурного розвитку українського населеня на Буковині доводилося тамошним народовцям боротися. Окрім буковинського словія Федьковича та двох «жайворонків» Ізидора Воробкевича (Данила Млаки) і Григорія Воробкевича (Наума Шрама), Єротей Пігуляка і Омеляна Поповича не було там місцевих свідомих народовців. Пособляли їм отже народній роботі захожі з Галичини, спершу проф[есор] Ігнатій Онишкевич, відтак его наслідник д[окто]р Ст[епан] Стоцький, судові урядники Володимир Ясеницький, Ізидор Винницький і Максим Михаляк і инші, що перегодом приєднали також Миколу Василька і витворили нечисленний, правда, але свідомий табор народовців. Громада буковинських народовців станула відразу на яснім

і виразнім становищі, котре у нас проявилось при ухвалюванню «Народної програми» в промові д[окто]ра К. Левицького, що «хто не є і не вважає себе русином, не може творити ані партій, ані фракції руської». Під таким прапором станула буковинська народовецька громада до важкої боротьби з могутніми противниками, румунським краєвим правительством, з румунською греко-православною консисторією і з москвофілами, пособлюваними російським консулятом.

З того часу, коли я здружився з Воробкевичами і в 1875 р. з нагоди відкриття університету в Чернівцях мав нагоду особисто вглянути в тамошні відносини, а поглибити своє знане буковинських відносин участю в ювілею Данила Млаки і особистим знакомством з Федьковичем, тягли мене якісь невимовні почування мого серця до Буковинської України, щоби пособляти єї національно-культурному розвитку. Таку задачу мав також виданий моїми заходами з грошевою підмогою П. Куліша в спілці з Ізидором Воробкевичем альманах «Руська хата». Коли отже побачив я важке положенє буковинських народовців і безпорадність «Руського клубу» щодо їх домагань, постановив я з власної понуки пособляти їм своїми слабими силами і особистими заходами. Справа не була легка, бо гр[аф] Таффе не мав ніякого зрозуміння для буковинських справ, а до того горстка румунських послів мала могутне забороло своїх змагань у клубі гр[афа] Гогенварта. Поборювати такі впливи було вельми трудно. Одначе я здобув собі вже знакомства в міністерстві просвіти, де спершу з підмогою секц[ійного] шефа д[окто]ра Рітнера мав нагоду пояснювати положенє українського населеня на Буковині, відносини шкільні і церковні та москвофільські змаганя. Та про се подам понизше дещо більше, а тепер верну до оцінки діяльності руських послів в «Ділі».

Се признає також «Діло» (ч. 64 з 1 цвітня), що діяльність послів об'являєся в парламенті, але може об'являтися і поза парламентом і зазначає, що деяким міністрам (як Гавчови і Шенборнови) послали предкладали домаганя і потреби нашого народу. Члени «Руського клубу» належали до різних комісій (деякі до двох або і трех). В бюджет[ній] комісії засідав п[осол] Романчук і промовляв там часто про потреби народу, іменно про шкільні потреби, про податки, про езекуційну новелю з 1887 р., про сіль (особливо з оглядом на годівлю товару). Про інтерпеляції п[ослів] Романчука і Підляшецького була згадка вгорі. Вчисляє також «Діло» промови п[ослів] Романчука, Підляшецького, Барвінського і Телішевського в повній палаті, але по его гадці можна було більше кривд руського народу підперти, щоби се не видавалося недоцінюванем ваги руської справи або надмірною уступчивостю. Замітка отся не зовсім правдива і влучна, бо, дійсно, в промовах послів в зимовій також сесії ясно зазначувано

упосліджене руського народу, але промови в сій сесії не обмежалися лише самим вичислюванем кривд, а підносили і вказували правительству позитивні домагання і потребу їх полагоди. Досить вказати на обговорюване шкільних справ від найнижших до найвисших шкіл в бесідах п[осла] Барвінського і бюджетових п[осла] Романчука, про фінансові питання в промові п[осла] Телішевського. В огляді придбань, осягнених у зимовій сесії поодинокими парламентарними сторонництвами зазначає «Діло», що навіть такий поважний клуб Гогенварта, доси головна підпора гр[афа] Таффого, не міг виказати важних успіхів, отже не було б нічого в тім незвичайного, що по думці «Діла» і «руські послы вийшли з послідньої сесії з порожними руками. Тепер успіхів дальших не було, – кінчить «Діло» (в ч. 67-ім з 5 цвітня), – хоч руський нарід має численні потреби на полі шкільництва». Є се відгомін традиційного погляду, що руські послы з кожної сесії мають привезти якісь «концесії», але в долині тим часом мало що робилося, бо все вижидало тільки придбань з Відня, а мало було дбалости про скріплене становища послів роботою органічною з долу. Одначе в дійсности справа представлялася інакше, як думало «Діло», бо якраз в зимовій сесії п[осол] Барвінський міг висловити признане міністерству просвіти за придбаня на ниві шкільництва (хоч би згадати про системізоване звичайної *катедри історії України-Руси*, котрої значіня «Діло» не доцінювало, заведене в школах і в урядах фонетики, за чим пішло видавництво шкільних книжок живою народною мовою і так далі). Коли в січні 1894 р. руські послы держ[авної] ради з послами соймовими-народовцями робили білянс з успіхів «Руського клубу» за весь 3 літний час (в дійсности 2¹/₂ р.), то самі мусіли признати, що п[осол] Барвінський адміністративною дорогою та заходами на *власну руку* придбав досить багато для руського народу»¹⁾. Недоцінюване сих придбань в «Ділі» впливало з его тогочасного настрою «примирительного», котрого конечність треба було оправдувати невдоволенем з успіхів послів-народовців і напряду політики початої заявою з 1890 р. Одначе послідовности в тих поглядах «Діла» не було, бо вже 15 цвітня (в ч. 72) з нагоди відзначеня митрополита д[окто]ра С. Сембратовича орденом желізної корони І кл[асу] писало воно між иншим: «Народовці ідуть нині з відкритим шеломом. Історія подасть колись доказа, як чистими були і суть їх заходи для добра руського народу і для інтересів держави. Многократні заяви центрального і краєвого правительства, що Австрія стремить до зміни своєї системи проти русинів, можуть служити за доказ, що в *рішаючих сферах повіяло иншим вітром*. – Що незручність чи й лиха воля спиняла і *спиняє хвилево* найвисші інтенції на користь русинів, з сим треба,

¹⁾ «Руська справа», стор. 34.

правда, числитись, але годі тим зражуватись. Найблагороднійше і найлучше діло мало завсігди своїх противників...»

51. Мої родинні журби і клопоти. Недуга мого сина Володимира, виїзд до Давос в Швейцарії і до Ельгерсбург в Турингії. Моя позапарляментарна робота. Справа В. Антоновича. Моя поїздка до Києва. Загальні збори «Наукового товариства ім. Шевченка».

В часі осінньої сесії дістав я від моєї дружини в листопаді (1892) вістку, що син мій найстарший, Володимир, правник, занедужав наслідком перестуди на нежит легких і що д[окто]р Глюзінський радив вислати его до Мерану. Здавалося спершу, що недуга не така грізна, як представляв лікар і я тому зволикав з виїздом до Львова, одначе коли під впливом осінних мрак і холоду недуга починала розвиватися, вернув я, звільнений клябом, до Львова («Галицкая Русь» написала – «бѣжалъ зъ Вѣдня!»), щоби на місці розвідатися основно про стан здоровля сина і обдумати спосіб лічення. Як-небудь матеріяльні мої засоби при численній сем'ї були доволі скупі, рішився я за порадою лікаря вислати сина до Давос у Швейцарії на зимову пору. В половині грудня прибув я з недужим до Відня, був з ним у проф[есора] Кіярого, а сей потвердив діагнозу д[окто]ра Глюзінського та радив, щоби син провів цілу зиму в Давос, а звіттам порадив переїхати ему на весняне лічене до Ельгерсбург, в Турингії, де д[окто]р Оскар Барвінський мав водолічничий заклад. Щоби оццадити видатків, покористувався я нагодою, що проф[есор] Баньковський їхав 17 грудня до Давос відвідати там свою недужу дружину, просив его відвезти там мого сина і примістити в санаторії. Під опікою д[окто]ра Шпенглера провів мій син в Давос весь час аж до весни. Після відроченя зимової сесії держ[авної] ради виїхав я 26-го березня (1893 р.) до Давос, відвідати недужого сина, розвідати про успіхи лічення і дійсний стан здоровля, а звіттам перевести его до Турингії. Коли у Відні вже повіяло зовсім весняним леготом, то в Швейцарії, дорогою з Букс на тирольській границі аж до Давос панувала ще строга зима, а гори і долини були вкриті грубою сніжною верствою. Давос се місцевина в Північно-східній Швейцарії, положена в гірській долині 1556 [м.] над поземом моря, посеред гір, котрих верхи сягають 2.000 – 3.000 [м.]. В березні морози сягають там нічу до -20° R, але вдень сонце пригріває так сильно, що теплота доходить від 10-2-ої години кільканайцять степенів і недужі проходжуються або вигриваються до сонця в откленій Wandelbahn, так що всі виглядають позасмалювані, якби у нас серед літа. Воздух чистий, легкий і свобідний від порохів, тим-то під доглядом спеціаліста-лікаря д[окто]ра Шпенглера осягнув мій син значний

успіх і виглядав добре, а лікар запевнив, що побут его аж до літа в Ельгерсбург зовсім скріпить его здоровле.

Дня 28 березня виїхав я з сином з Давос, переїхав кораблем з Роршах, де впадає Рен у Боденське озеро і опинився в місточку Ліндав. Тут треба було ждати від 5-ої год[ини] з полудня до опівночи на поїзд, котрим ми мали дальше їхати до Ельгерсбург. Користуючись сею перервою, оглянули ми чистеньке і принадне се містечко. Воздух був чудовий, погода і тепло, неначе в маю. Опівночи рушили ми в дальшу дорогу залізницею і вранці 29 березоля наспіли до Монахова, а що до Ельгерсбург ще більш як 30 годин їзди, отже щоби не перетомлювати недужого, рішився я задержатися по дорозі в Монахові, де тоді проживав живописець Микола Івасюк і вчився в Академії та працював над образом «В'їзд Хмельницького до Києва»¹⁾. Повідомлений заздалегідь про наш приїзд, міг Івасюк обдумати все так, щоби за однодневний наш побит показати нам найзамітніші пам'ятки сего знаменитого осередка мистецтва. Положений на Баварській височині над Дунайським допливом, Ізарою, Монахів зробив на нас вельми миле вражінє. Оглянувши в робітні М. Івасюка в Академії мистецтва доволі значну вже частину розпочатого великого образа «В'їзд Хмельницького до Києва», пішли ми до «Старої Пінакотєки», в котрій зібрані й після живописних шкіл уставлені твори славних митців в 12-ти світлицях і менших комнатах. Головну увагу звернули ми на образ *Рафаеля* «Madonna della Tenda» (найкрасший тут з численних примірників сего твору), *Муріля* «Жебрущі хлопці» і чудовий твір *Дірєра* «Чотири апостоли», між котрими визначаєся велична постать св[ятого] апостола Павла в білім плащі незрівнаним мистецьким плястичним модельованєм. Сей твір Дірєра називають его «заповітом яко митця, чоловіка, народолюбця і євангельського християнина». Поруч Відня дає Монахів найліпшу нагоду пізнати всесторонність мистецьку *Рубєнса*, де находяться численні твори сего плодovitого живописця між тими деякі навіть вельми визначні. Також найліпший его ученик *van Dyck* (Дайк) заступлений там доволі багато. З численних творів *Рємбранда* замітне особливо его «Зняте з хреста». Вельми принадні тут також краєвида *Руїсдєля*.

Побіч «Старої» находитьсє «Нова Пінакотєка», в котрій поміщені твори виключно новочасних митців, а ближе до осередка міста за «Старою Пінакотєкою» положена на «Королівській площі» «Гліпготєка» в йонськїм стилю построєна, де зібрані наслідником престола (опісля королям) Людовиком I старинні твори різьбарства і мраморні статуї славних

¹⁾ Дві частини сего твору в фотографічній знимці представив він у Відні міністрови Гавчави, котрий висловився прихильно про сю роботу і мені повелосє вїєднати для М. Івасюка підмогу з міністерства на дальшу его науку і працю. [— Ол. Б.]

різьбарів. Гарне закінчене «Королівської площі» творять *Пропілеї*, чудова брама із зовнішнього боку з дорійськими, з внутрішнього – з йонськими колюмнами, з горорізьбами з визвольної боротьби греків.

Опісля оглянули ми осередок міста, де простираєся «*Марійська площа*», а на північній стороні «*Площа Максиміліяна-Йосифа*» з *Королівською палатою* і садом. Фасада Королівської палати від сеї площі збудована на взір флорентинського Palazzo Pitti, а хоч сі будівлі вельми багаті з мистецького боку, то короткий наш побит не дав нам спростоги оглянути всі ті пам'ятники будівництва. При тій самій площі знаходиться *придворний народний театр*, оден з найбільших у Німеччині, а з другого боку Королівської палати придворна церква Всіх Святих, у византийсько-романським стилі построєна на взір церкви св[ятого] Марка у Венеції, багато прикрашена, в виді базилік.

І в Монахові сприяла нам гарна, наче маєва погода, але під вечер потягнув приморозок. Переночувавши в Монахові, виїхали ми 30 березня вранці до Ельгерсбург. Дорога вела через місто Норимбергу, котре до того часу, як ні одно з німецьких міст, зберегло цілим своїм зверхнім виглядом і старинними будівлями прикмети давнього німецького міста з его добробитом і мистецькими почуваннями. Після трикратної пересідки, по цілоденній доволі втомляючій їзді наспіли ми 30 березня вечером до Ельгерсбург, в Турингії, в Готайським князівстві на краю Туринського ліса на південь від міста Гота. Ся ліснича місцевина гірська, положена серед гарних соснових і смерекових лісів 546 [м.] над поземом моря і нагадує вельми нашу Тухольщину або Скільщину. Там у стариннім замку заложено найдавнішу в Турингії водолісничу санаторію, котрою тоді управляв д[окто]р Оскар Барвінський. Случайно перед роком прочитав я в одній німецькій часописи оповістку про сю санаторію і розпочав з її власником переписку та з того часу нав'язалося між нами знакомство.

Ся вітка роду Барвінських (католицького ісповіданя)¹⁾ походить з Вармінського князівства (в Східних Прусах), де в 1712 р. поселився

¹⁾ Дані про сем'ю д[окто]ра Оскара Валеріяна Барвінського черпаю з родинної літописи написаної моїм сином бл[аженої] п[ам'яті] Володимиром. Понука до писаня родинної літописи дав найстарший мій брат Іполіт, парох Несторовець. В тамошній книзі «Status animorum» вписав він опис с. Несторовець і его обставин всесторонніх і закінчив короткою родинною літописю. Митрополит д[окто]р Йосиф Сембратович вписав там в часі канонічної візитації архієрейське признане. Відпис сего писаня знаходиться в нашім родиннім архіві, а частина его була печатана в «Руслані». Коли б кождий священик подав таку розвідку про парохію, в котрій працює, мали б ми вельми багатий матеріал до історії нашого культурного життя. За прикладом мого брата бл[аженої] п[ам'яті] син мій Володимир уже яко правник забрався до писаня родинної літописи, з великим трудом і грошевим накладом згромадив багатий вельми жереловий матеріал (метрики, листи і ин[ші] документи, котрих першописи по краю

Матвій Барвінський в селі Кайново (Kainen) коло містечка Ольштина (Allenstein). Найстарший его син переїсся до села Йондрово (Immersdorf), коло Ольштина і був там до метрикальних книг вписаний яко Kölmer, себто загоновий господар, землянин, на хелмінськiм (Kulm) праві. Під час походу Наполеона на Москву французське військо спалило і знищило 1807 р. его газдівство, его самого вбило, а син его Йоан Франціск 6-літним хлопцем з іншими виселенцями втік до Ольштина, де его приняв та виховав оден купець. Доробившиися невеличких засобів, став перегодом також купцем і завів колоніяльну торгівлю. З Ольштина переселився він до Guttstadt і тут доробився значного майна на той час (200.000 талярів) та міг дати дітям старанне вихованє. Третій его з черги син (з другого подружа) Оскар Валеріян, ур[оджений] 1844 р. в Гутштадт, по іспиті зрілості був слухачем медицини спершу в Вірцбургу в Баварії, відтак в Королевці і в Берліні, де між іншими слухав викладів славного Virchow-a. Літом 1866 р. вступив яко доброволець до 1-го полку гусарів, а відтак до 10-го полку драгонів, а після прусько-австр[ійської] війни вернув до Берліна, де 1868 р. осягнув степен ь доктора медицини на основі розвідки «Über die Basedowsche Krankheit»¹⁾. В 1869 р. оженився з шведкою, *Емою Ерлінг*, дочкою урядника і поселився в Гданську яко практикующий лікар. Відтак брав участь у прусько-франц[узській] війні 1870–1871, був під час облоги під Парижем і одержав медаль і хрест заслуги. В 1876 переселився до Судороде, де обняв дирекцію водолічничого заведеня (в Гарцу) а 1885 купив у спілці Bad Elgersburg²⁾ водолічниче заведене і там побудував собі двоповерховий дім «Villa Barwiński»³⁾. З дітій его остала при житю тільки дочка *Марія Магдалина*. В р[оці] 1892 закупив там старинний замок з 18 ст. і прилучив до свого заведеня. В 1886 р. видав розвідку «Die Gymnastik als Erziehungs und Heilmittel»⁴⁾, 1891 «Mitteilungen aus D[okto]r Barwiński's Wasserheilanstalt»⁵⁾ (в тім розвідку «Dementia paralytica»⁶⁾), а 1887 «Bad Elgersburg mit nächster Umgebung»⁷⁾, котра дожила

збережені в часі війни в 1914 певно пропали!), а на основі тих спорудив род[инну] літопис на 60 сторінок folio, pagina fracta. Ся літопись послужила дальшою основою мому синові д[окто]рови Богданови до дальших архівальних дослідів, на основі котрих він яко заводовий історик пише об'ємисту історію роду Барвінських на широкім шнутку культурних відносин. [– Ол. Б.]

¹⁾ «Про хворобу Базедова» (нім.). – Ред.

²⁾ «Мінеральне джерело Ельгерсбург» (нім.). – Ред.

³⁾ «Вілла Барвінський» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Гімнастика як виховний та лікувальний засіб» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «Повідомлення із водолікувального закладу доктора Барвінського» (нім.). – Ред.

⁶⁾ «Безумство через параліч мозгу» (лат.). – Ред.

⁷⁾ «Курорт Ельгерсбург і найближча околиця» (нім.). – Ред.

10 видань, а також «Anleitung zur hydropatischen Behandlung der acuten Infectiouskrankheiten»¹⁾ в Липську.

Донька д[окто]ра Оскара, Марія Магдалина, віддалася за сотника німецького війська Екштайна (на якийсь час опісля приділеного до німецької воєнної місії в Пекіні). В нервовім розстрою д[окто]р Оскар відобрав собі жите вистрілом з револьвера, а небавом після того вся сем'я преселилася до Остераде в Східних Прусах.

Сем'я Барвінських в Ельгерсбург, вельми привітлива, повитала нас дуже сердешно і з того часу нав'язалися між нами справді родинні взаємини і доволі жива переписка²⁾. Д[окто]р Оскар оповідав нам про свою сем'ю і відносини, згадував, що в молодім віці говорив ще польською мовою (навіть по-німецькі підписувався із значком м'ягчення Barwiński), але тоді коли ми лично пізналися, тямив ледви кілька слів польських. Щодо віку був старший від мене трема роками. Оглянувши мого сина, найшов стан его здоровля вдоволяючим і заспокоював, що побит его протягом весни в Ельгерсбург скріпить зовсім его сили. Після обіду з родиною забрав нас на прогулку і ми мали нагоду оглянути не тільки ціле село, що мало вигляд гарного, чистенького і добре забудованого місточка, але й найблизшу околицю. Приїздом своїм трапили ми там під сам великдень, у велику п'ятницю. В суботу великодну пішли ми до тамошньої протестантської церкви, де відбувалося богослуженє (все населенє тамошне протестантське) і по дорозі бачив я женщины, як носили на кружках великодне печиво і звернув бачність на їх одяг, котрий зовсім нагадував наш народний, тільки що завій на голові був чорний шовковий. Се неперечно нащадки знімчених слов'ян. Того ж дня вибрався я на дальший прохід чудовою дорогою і зайшов на гірський хребет, що спадав уплазом до прегарної поляни. На сім хребті стояли о кількодесять кроків від себе дві деревляні альтани (Göthehäuschen)³⁾ в котрих пересиджував не раз німецький геній Гете, звідки розкривався живописний вид на простору поляну. В одній з тих альтан написав, як се зазначено було на уміщеній там табличці IV-ту дію драми «Torquato Tasso», а в другій чудовий вірш «Über allen Gipfeln ist Ruh'»⁴⁾. В первіснім деревлянім домику (Göthehäuschen) Гете в 1783 р. просиджував 8 днів і на дошці написав олівцем безсмер[т]ну нічну пісню:

¹⁾ «Інструкція (посібник) з питань водолікування гострих інфекційних захворювань» (нім.). – Ред.

²⁾ По смерті чоловіка, вдова провадила ще якийсь час заклад, а відтак переселилася з донькою, зятем і двома внуками до Остероді і піддержувала зо мною переписку, котру перервала Велика світова війна 1914 р. [– Ол. Б.].

³⁾ «Будиночок Гете» (нім.). – Ред.

⁴⁾ Вірш Гете «Над верхами гір царить (мріє) спокій» (нім.). – Ред.

«Über allen Gipfeln ist Ruh'.
 In allen Wipfeln spürest Du
 Kaum einen Hauch!
 Die Vöglein schweigen im Walde,
 Warte nur, balde
 Ruhest du auch!»¹⁾

Сей старинний домок двоповерховий згорів 1870 р. наслідком легкодушности людей, котрі там схоронилися, а на его місці поставлено новий домок, де на стіні поміщено сю пісню. І тоді під вражінем гарної природи і згадок моїх трудних переживань зароїлися у мене на далекій чужині тужливі думки, котрі я висловив листом моїй дружині з 1. 4. 1893 висланим з Ельгерсбург:

«Злої долі віщування
 Завело нас на чужину;
 Чи кінець тут турбування
 Вид на кращу будучину?!»

Серце моє неначе відчувало, що доведеться ще переживати важкі удари лютої долі!

Налюбовавшись чарівною природою, посидівши в альтанах, де витав віщий дух світового генія, пішов я далше до гарного місточка Льменав, віддаленого 5 км. від Ельгерсбурга. Тут оглянув я добре збережений поверховий дім з балконом, де перед брамою колись пересиджував «der Wirt zum goldenen Löwen»²⁾, згаданий в поемі Гетого «Hermann und Dorothea»³⁾, котру Шіллер вважав вершком его і всего новійшого мистецтва.

Д[окто]р Оскар Барвінський прийняв мого сина до санаторії і обіцяв безкористно зайнятися его ліченням та числити тільки за прохарчоване, комнату й прислугу (по 4 марки за день).

Великодну неділю провів я ще разом із сином в кружку родиннім д[окто]ра Оскара як звичайне яке-небудь свято, бо про такі великодні звичаї, як у нас із свяченим, там ніхто й не думає. Зате є там инший звичай обдаровувати гостей і членів сем'ї т[ак] зв[аним] Osterhase⁴⁾. Після обіда вийшли ми всі на город біля хати д[окто]ра Барвінського (а був се гарний,

¹⁾ «Над верхами гір царить (мріє) спокій.

У кронах дерев не чуто ні подиху,

Птацтво затихло у лісі.

Зажди лише трішки,

Скоро спочинеш і ти!» (нім.). – Ред.

²⁾ «Господар «Золотого лева» (нім.). – Ред.

³⁾ «Герман і Доротея» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Великодним зайцем» (нім.). – Ред.

теплий і соняшний день) і там кожний глядів за тими Osterhas-ами (робленими з паперової маси, а наповненими цукорками), котрі щедра і гостинна пані Барвінська поукривала в різних місцях города.

Розпрощавшись з щирою вдякою за таку сердешну гостинність і поручивши лікарській опіці мого сина, виїхав я дорогою на Липськ, Дрезно і Прагу та вернув до Львова, де мене ждали інші важні діла.

До моєї родинної журби і клопотів, що налягли на мене з недугою сина під час зимової сесії держ[авної] ради, прилучилася ще й вельми важка народна журба з професурою для звичайної катедри всесвітньої історії з особливим узглядненем історії Сходу Європи й України-Руси, системізованої найв[ищою] постановою цісарською після вельми довгих і трудних переговорів з міністерством заграничних справ, з міністерством просвіти, з намісником і філософічним віділом львівського університету. З самого почину, коли тільки виринула гадка утвореня катедри історії України-Руси в львівськім університеті, була думка, покликати на се становище професора київського університету св. Володимира, Володимира Антоновича. З его особою лучилося не тільки визначне его становище наукове, але й его значіне національне яко провідника Великої України, а з тим і важне політичне значіне духової злуки з Галичиною. Але коли доходило вже до рішучих постанов щодо покликаня проф[есора] Антоновича, почали в міродатних кругах виринати ріжні сумніви, очевидно під впливом побічних змагань. Деякі польські загорільці, що преселилися протягом часу з України до Галичини і або особисто, або із слуху знали проф[есора] Антоновича, не могли ему забути і простити его повороту до української народности, а з тим і до державного православія, котрого він не визнавав в дійсности. Висувано отже сумнів, чи можна до католицької Австрії, на католицький університет та до того ще до такого предмету, як історія, спроваджувати професора з Росії, з маркою державного православія? Доводилося мені зустрічатися з домаганем, що сей кандидат на катедру повинен бодай признатися до русько-католицького обряду. З великим трудом і протягом довгих і частих пересправ з ріжними державними чинниками повелося мені розвіяти помалу всякі щодо сего сумніви так, що справа покликаня проф[есора] Антоновича до Львова станула на певній основі. Філософічний віділ рішив уже предложити его яко одинокого кандидата до цісарського іменованя і так протягла справа наближалася до наконечного успішного рішення. Зазначити тут годиться, що найбільше зрозуміння в сій справі виявив міністер загран[ичних] справ гр[аф] Кальнокі. Знанем російських відносин і широким світоглядом перевисшав міністра-президента гр[афа] Таффого, що був також міністром внутрішніх справ і з того становища яко керманич внутрішньої австр[ій-]

ської] політики мав голос в згаданій справі, та міністра просвіти бар[она] Гавча. При обговорюваню справи проф[есора] Антоновича підняв я також питанє про катедри з українською викладною мовою на лікарським виділі впроваджуванім з шкільним роком 1893/1894 на львівським університеті. Іменем «Руського клубу» порушив сю справу п[осол] Романчук в бюджетовій комісії, а я в промові при міністерстві просвіти (гл[яди] в додатку мою промову). Одначе не досить було проголосити се домаганє в комісії і в повній палаті, але треба було також приєднати міродатні круги правительственні для домаганя засновин українських катедр на львівському університеті. Як покликанє проф[есора] Антоновича мало побіч наукового значіння також далекосягле значіне політичне для витвореня прихильного на Великій Україні настрою для Австрії, так ще більше значіне з того погляду мав лікарський виділ, на котрий на случай основаня українських катедр могла би громадно вписуватися молодіж з Придніпрянської України, замість виїздити до Швайцарії або Німеччини. Вже в промові д[ня] 3-го лютого 1893 р. вказав я на се, що д[окто]р Адольф Фішгоф у розвідці «Bürgschaften des Bestandes Österreichs»¹⁾ дораджував австр[ійському] правительству засновинами середних і висших шкіл в Австрії для сербів і румунів звернути течію національної молодєжи тих країв до Австрії і тим способом сюди перенести політичне тяжище сих народів, котре сходилобся з духовим їх тяжищем. За прикладом д[окто]ра Фішгофа вказав я в моїй промові на се, що засновинами медичних українських катедр на львівським університеті австрійське правительство могло б витворити культурне огнище для українського народу, до котрого горнулабся молодіж з усіх українських земель, а особливо з Придніпрянщини. Коли я справу українських катедр на лікарським виділі представив гр[афу] Кальнокому, запитав він мене, чи маємо в українській мові научні лікарські діла. На се відповів я, що в нашім науковім письменстві таких діл нема, але з засновинами університетських катедр починає розвиватися і наукова література. Тоді запитав він, чи маємо хоч би лікарську наукову словню (термінологію). На се замітив я, що маємо вже природописну словню а до того визначних професорів-медиків, у Градці знаменитого окуліста д[окто]ра Михайла Борисикевича, а в Празі рівно ж знаменитого професора медичної хемії, д[окто]ра Івана Горбачевського, котрий (як се він мені заявив в часі мого побуту на краєвій виставі в Празі 1891 р.), забираєся до уложеня лікарської наукової словні. Окрім того згадав я, що й на Придніпрянщині маємо визначних лікарів з добрим науковим при-спосібленєм, котрих можна би покликати на катедри у Львові, а тим способом за ними горнулабся тамошня українська молодіж на львівський

¹⁾ «Запурука цілосності Австрії» (нім.). – Ред.

університет і се побіч научного, мало би також далекосягле політичне значіне. Я пригадав, що навіть при обсаді польських катедр на львівським університеті дуже часто треба було вдовольтися початковими силами. Я згадав, що на київським університеті підготовляється дуже добра наукова сила д[окто]р Черняхівський, котрий зараз в I томі «Записок Товариства ім. Шевченка» напечатав цінну медичну розвідку, та що д[окто]р Дакура (Яворівець), на котрого я звернув увагу міністра просвіти, одержав наукову стипендію на виїзд до Парижа, щоби там спеціалізуватися з обсягу бактеріології. Гр[аф] Кальнокі вислухав з великим зацікавленем мої виводи і признав, що наука медицини в цілім світі і в усіх державах однакова, отже вповні межинародна, могла би приманювати на львівський університет слухачів з Придніпрянщини і що се мало би важне політичне значіне для австрійської державної ідеї. Засадничо отже признав можливість покликування медичних наукових сил українських також з російських університетів або визначнійших українських лікарів на доцентів. Справа релігійного ісповідання не входила тут у розмові навіть в розважане. Таким способом розкривалися вигляди для наукових сил Придніпрянщини, що можна би ними обсаджувати засновувані на львівським університеті українські катедри, як се робили поляки з покликуванням професорів на львівський і краківський університет з-за границі, а таким способом здійснене окремого українського університету прибирало вид можливости. Коли такі корисні вигляди розкривалися на покликане проф[есор] В. Антоновича на катедру історії України-Руси (бо такою вона дійсно була мимо урядового титулу всесвітньої історії з узглядненем історії Сходу Європи) і на поступенне здійснене українського університету у Львові з підмогою засновин українських медичних катедр, дістав я 30 січня 1893 р. письмо від моєї дружини із Львова, що проф[есор] Антонович листом¹⁾, писаним по-французьки до д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського зрікається кандидатури на катедру історії України-Руси, на котрій мав розпочати небавом многоважну працю над науковим приспособіненем нашої молодежи а побіч того обняти керму наукової роботи в «Товаристві ім. Шевченка», котрого переміна в «Наукове товариство» була вже зовсім підготовлена. Ся вість була для мене неначе громове поражене, бо протяглі і трудні мої заходи для здійснення сеї далекосяглої гадки в одній хвилі розвівалися неначе мрака. З яким отже лицем міг я тепер стати перед міністрами і намісником, з котрими я на всі можливі лади обговорював сю справу і як міг я тепер піддержувати всі згадані домаганя вгорі, згадані щодо українського університету й інших українських катедр.

¹⁾ Переклад сего листу з французької мови подаю в додатку до «Споминів» (а разом первopiсь). [— Ол. Б.].

Я просив мою дружину листом з 31. 1. 1893 задержати про себе сю вість подану д[окто]рови Ом[еляну] Огоновському, котра мене в першій хвилі невимовно пригнобила. «Коли ще до того додати політичне безголов'є «Діла», – писав я своїй дружині, – то справді відходить охота до всякої роботи. Недуга Кониського, як мені пишуть з Києва, була наслідком зречення проф[есора] В. Антоновича».

Кониський справді живо і вельми запопадливо займався сею справою та ненастанно про неї писав мені. Так, н[а]п[ри]клад, в цвітні 1892 питає він у мені: «А як стоїть справа з катедрою? Чи куратор (мав на думці цісаря, котрий підписував іменоване кандидата предложеного міністром) підписав чи ні? Пишіть!» А відтак знов у маю того ж року питає: «Як справа з Пасічником? (так називав в своїх листах до мене проф[есора] Антоновича). Треба прискорити і кувати залізо, доки гаряче, щоб знов не прохололо. Пильнуйте». Проголошена цісарська постанова про системізоване сеї катедри викликала серед київської «Громади» незвичайну радість і з того часу Кониський почав налягати на проф[есора] Антоновича за рішенням, однак сей почав уже хитатися. Дня 29 січня 1893 пише мені Кониський: «Після того, як я писав до Вас, Пасічник, спасибі йому, двічі провідував мене, але про те (себто про виїзд на катедру) ані слова, а я здержувався здіяти річ, бо з того вийшло б тільки те, що наговорив би йому такого, чого він і від батька певне не чув і мене се так би роздрочило, що я може знов би занепав! Найбільш тяжко мені те, що се незвичайно велике лихо» (і тут натякає на домашні відносини вельми яскраво). «Ні, так не можна! Коли чоловік іде на службу рідному краю, він повинен усім поступитися! Мене за се ославили фанатиком; та вже ж фанатизм ліпше ніж розчина, що розлазиться на всі боки. Про всяк случай напишіть до його ще раз, вказавши йому щиро на те, якої шкоди справі і сорому людям він завдає! Може ще схаменеться». А 3/15 березня 1893 писав мені Кониський: «З Пасічника мабуть не буде нічого» (очевидно не знав про лист его до д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського). А небавом після того пише Кониський (лист без дати): «Тим часом виринуло нове питане, на котре треба *зараз* Вашої відповіді. Референт Шавловський (з намісництва в справах університетських) переслав через мої руки лист до Хлопця¹⁾ (так підписувався в «Правді» проф[есор] М. Грушевський), питається, чи піде туди, куди хотів іти Пасічник? Пише й умови і прохає *якомога* швидче відповіді?.. Що се значить? Хиба Пасічникови відмовили, чи він сам одрікся? Я раджу Хлопцеві, щоб сьогодні відписав до Шавловського *повною* зго-

¹⁾ Філософічний відділ прекладав до іменування 1. Антоновича, 2. Грушевського, бо ще була надія, що Антонович відкличе своє відречення. [– Ол. Б.]

дою, але треба вияс[н]увати отсю темноту. Я був певен, що справа з Пасічником скінчена, аж бачу ні! Що ж се за баламутство? Жду відповіді».

Вість подану мені моєю дружиною про письмо проф[есора] Антоновича до д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського держав я якийсь час про себе, але справа, як домагався Кониський, потребувала вияснення. Вернувши до Львова та провіривши справу з листу до д[окто]ра Огоновського, звернувся я до намісника гр[афа] Баденого. Я не покидав надії, що може ще поведеться мені наклонити проф[есора] Антоновича, щоби відкликав своє зреченє і я заявив намісникови, що думаю поїхати до Києва, може лично вспію наклонити проф[есора] Антоновича змінити свою постанову. «Niech Pan jedzie!»¹⁾ – сказав намісник на се, бо й сам бачив, що некорисною для дальшого ходу інших наших домагань і справ була б така невдача з проф[есором] Антоновичем, котрого ми висунули наперед. Я й поїхав на власні видатки до Києва і зайшов до Кониського, а небавом явився там і Антонович з Грушевським. В обітні Кониського засів на софі Антонович з Грушевським, а я і Кониський напроти них. Гарячими словами зобразив я велику досяглість переходу проф[есора] Антоновича до Львова для дальшого національно-культурного розвитку і наукової роботи та наукового підготовлення нашої молодєжи, а також на національно-політичне уложєнє відносин у Галицькій Україні і настійчиво просив проф[есора] Антоновича, щоби він не відказувався принести сю жертву для нас, котра і для Придніпрянщини може мати в найближшій будучині вельми досяглі наслідки. Проф[есор] Антонович очевидно зворушений моєю гарячою просьбою відповів, що «у Львові треба б попрацювати з 10 літ, щоби направити молодіж до наукової роботи і відвернути її від пустого і безплідного політикованя. А я вже старий і не чую в собі настільки сили, щоби спромігся таку задачу успішно виконати» – додав він, хоч опісля таки ще в Києві працював майже десять літ. Я ж бачив ще його в останнє в моім житю на археологічному з'їзді в Києві 1899 р. головним там діячем і був гостем у него. «Возьміть, – говорив він мені, – мого найліпшого ученика, п. Грушевського, він виконає дуже добре свою задачу, будете ним вдоволені».

«Не хочу й не думаю, – відповів я на се, – віднимати п. Грушевському ані спосібностей, ані знаня, одначе нам треба готового авторитету, щоби міг і на університеті серед трудних відносин поміж професорами, а також із слухачами дати собі раду, а крім того і на старшу громаду нашу мати потрібний вплив. Відносини у нас вельми складні, а так само і взаємини з поляками трудні, що не легко в тім усім визнатися». Я додав ще, що доведєнє цілої справи катедри й єї обсади вимагало чимало заходів, щоби

¹⁾ «Хай пан поїде» (польськ.). – Ред.

перебороти всі перепони і труднощі, а зреченє проф[есора] Антоновича може в наших змаганнях дальших довести до нових перепон і труднощій. Тим-то ще раз настоював я на се, щоби він не відказувався від сего становища, котре має далекоюсяглу вагу. Одначе все моє вговорюване а також і Кониського не успіло наклонити проф[есора] Антоновича змінити свою постанову і я був приневолений вернути з тою думкою до Львова, щоби тепер довести до іменованя професором Михайла Грушевського. І дійсно, можна було се вважати незвичайним успіхом для української справи, що цісарською постановою з д[ня] 21. 4. 1894 р. покликано молодого кандидата М. Грушевського, автора «Исторіи Кіевской земли» і «Барского Староства», з магістерською кваліфікацією яко *звичайного професора* львівського університету.

Та поки ще проф[есор] Грушевський явився у Львові і обняв службові обов'язки на університеті, були вже підготовлені і положені підвалини до наукової діяльності в «Товаристві ім. Шевченка» переминою его в «Наукове товариство», а крім того підготовлено придбанє грошевих засобів, необхідних для наукових видань.

Після повороту до Львова треба було тут зайнятися дальшими і родинними, і громадськими справами. Ще 16 листопада 1892 р. ц[ісарсько] к[оролівське] намісництво приняло (до ч. 89. 560) новий статут «Товариства ім. Шевченка», а виділ взявся до его організації. «Над усіх, – як пише «Діло» (в ч. 27 з 17 лютого 1892 р.), – потрудилися в тім ділі пос[ли] О. Барвінський, пок[ійний] Даміян Гладилович, д[окто]р Ю. Целевич і Кость Паньківський», а я додаю і О. Кониський. Наспіла отже пора ввести в жите нову організацію і в тій цілі скликати загальні збори «Наукового товариства ім. Шевченка». Дня 11 н[ового] ст[илю] мая 1893 р. відбулися *перші* загальні збори «Наукового (а з черги *десяті* збори від заснованя) товариства ім. Шевченка», котрими почалася нова его доба. В саях «Руської бесіди» і «Просвіти» зібралось поважне число членів, як доси не було (більш 50) і се стає найкращим доказом, яку велику вагу прикладає наша суспільність до заснованя і розвитку наукового товариства. З місцевих явилися між іншими проф[есор] д[окто]р Ом[елян] Огоновський, краєвий інспектор Іван Левицький, директор руської гімназії Харкевич, сов[ітник] О. Торонський, професори Партицький, Вахнянин, Верхратський, член виділу краєвого д[окто]р Савчак, д[окто]р мед[ицини] Щ. Сельський; прибули також гості з провінції: мистець Корнило Устиянович, посол К. Телішевський, адвокат д[окто]р Дідошак, Вол[одимир] Лукич Левицький і кількох священиків. Всі зібрані були переняті тою думкою, що кладуть почин до поважної інституції, котра стане певною і несхитною підвалиною широкого розвитку українсько-руської літератури і націо-

нальності. Збори відкрив о год[ині] 10¹/₂ перед полуднем заступник голови посол Ол[ександр] *Барвінський* такою промовою:

«Світлі збори!

Десятий раз збираються члени «Товариства імені Шевченка» на загальні збори, щоби спільно порадитись про долю сего товариства і єго розвиток. Сим разом припала мені та честь відкрити десяти загальні збори, котрі в історії розвитку нашого товариства матимуть превелику вагу, значіне нової доби. Се бо «Товариство імені Шевченка» вступає на нову дорогу, на широку ниву наукової праці в рідній мові, *стає «Науковим товариством»*. Се хвиля історичного значіння в культурнім і національнім розвитку українсько-руського народу, бо ми кладемо угольний камінь під нерукотворну святиню, де зберегати і плекатиметься найціннійший скарб, найдорожша спадщина, найперше живло нашого національного життя, наша *рідна мова*.

Всілякої долі зазнав українсько-руський нарід за весь час життя історичного, як далеко сягає про него писана пам'ять, та опинився по сій віковій боротьбі з усякими злиднями на самім краю занепаду національного.

«Доборолась Україна до самого краю», – можна справедливо промовити з нашим безсмертним Кобзарем. Важка невимовна була доля України-Руси

Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче...
Тяжко-важко сиротині
А ніхто не бачить, –
Тільки ворог, що сміється.

Здавалось, що на попелищах нашої історичної минувшини зовсім погасла іскра народного життя. Однак інакше доля судила; показалось, що
... в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає...

Тою іскрою живущою, тою невмирущою силою, що затаїлася в попелищах занепавшої тяжкими невзгодами українсько-руської нації – було наше рідне слово. Хоч так занепавав наш нарід, однак Всевишній покликав єго до нового життя:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
І на сторожі коло їх
Поставлю *слово*.

Отсе ж те *слово*, що дало животворящу силу двом сусіднім літературам, польській і московській, стало тою іскрою, від котрої затлілося і розгоріло нове жите і показало світови, що при всяких злигоднях, що по тяжкім лихоліттю не перестав жити українсько-руській нарід, що таки

Ще не вмерла Україна!

В курних хатах, під сільською стріхою збереглася та животворяща сила і проявлялася то тужливою піснею, то поважною думкою або жартовливою приспівкою, поки Котляревський перед несповна сотнею літ видобув з забуття нашу рідну мову, вивів її на широку літературну ниву й усунув тим способом звідсіль з одного боку язикову мішанину, якою її занечищено, з другого боку відсунув московську мову, що почала вдомашнюватися на українсько-руській ниві.

Спершу появилася нове українсько-руське письменство сміхом крізь сльози над гіркою недолею і занепадом українсько-руського народу, сатирою докірливою знікчемнілому українському панству, але небавом полилось наше рідне слово чудовою піснею Шевченка, що розлилась голосною струєю далеко поза межі України-Руси і проголосила усему світови ествоване українсько-руської народности в ім'я рідного слова і окремішнього самостійного світогляду.

Голосним гомоном відбилася українська пісня аж під Бескиди і пробудила з тяжкого просоня Галицьку братію,

І о диво! Трупи встали
І очи розкрили!
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови.

Отаке диво вдіяло наше рідне *слово*, воно стало для нашої занепащеної, знехтованої і завмершої нації живущою-цілющою водою, що воскресила її до нового житя.

Почалась тепер нова боротьба українсько-руського народу за его правне народне, за его ествоване, та вже не шаблюдами і мушкетами, а живим словом, громовою піснею, від котрої потряслось могуче царство. Злякались державці потужного царства і розіслали благовістників українського слова по різних казематах, а великого Кобзаря України-Руси запроторено в далеку азийську пустиню, щоби зломати его тіло і вбити его духа. Однак і ті тяжкі кари перших мучеників за рідне слово не вбили народного духа, не загатили широкої струї, якою поплила наша рідна мова. Затамоване русло сціпеніло від північного подуву кригою поширшало, пісня українська стала ще голоснішою, робота на ниві рідної словеснос-

ти стала ще жвавішою і склалося з тими робітниками і благовістниками правди в рідній мові так як з євангельськими проповідниками, до котрих промовив Спаситель: «Коли гнатимуть вас в одному місці, утікайте до другого». Склалася такі події, що цивілізований світ не хоче віри няти в можливість такого дива, – що в Росії можуть появлятися букварі і книжки для початкової шкільної науки: татарські, самоедські, тунгузькі – не вільно однак бути там книжкам українським; що вільно там проповідувати і перекладувати слово Боже всякою іншою мовою – тільки не українсько-руською, що вільно видавати часописи і журнали на всіх мовах великого царства, лише не вільно видавати на українсько-руській навіть малесенької газетки хоч би такої як тутешня «Читальня». Отже дійшло до того, що жерело затамоване в одному місці пробило собі вихід у другім.

Ані насильство над письменниками українськими в 40-их роках, ані славний указ забороняючий українщину з 18 мая 1876 року не вбили духа українсько-руського народу – він найшов собі захист під крилами австрійського вірла. Отут в конституційній Австрії наше рідне слово і в церкві, і в школі, і в уряді здобуває собі щораз ширше пристановище і єднає собі громадянську повагу. Коли ж українсько-руському народови свобідно в межах австрійської держави зберегати, плекати і розвивати найдорожший і найцінніший скарб народного духа – рідне наше слово, завдяки великодушности нашого наймилостивішого монарха, то я певний, що буду вірним товмачем чувств світлого збору, коли піднесу оклик: *Наш Наймилостивіший Цісар Франц Йосиф най жиє!* (Зібрані підносять тричі сей оклик).

Двадцять літ вже минає, як в серцях гарячих патріотів України-Руси зродилась гадка оснувати тут літературний кіш, літературне товариство для безпечного розвитку українсько-руського письменства, і наіменувати его іменем того, що зробив голосним українсько-руське слово в цивілізованім світі – «Товариство імені Шевченка».

Щедра жертволюбивість покійних уже: пані *Єлисавети Милорадовицевої, Михайла Жученка, Степана Качали*, дала спроможність заснувати при товаристві печатню, що показалася справді міцною підіймою в розвитку нашого письменства і забезпечила ему ширший розцвіт. Коли ж з великою почесстю згадуємо сих перших щедрих добродіїв нашого товариства, то годиться пом'янути також тих перших трудовиків, що приложили руки до введення в жите сеї інституції і чимало для неї безкористо позаходилися а іменно: д[окто]ра Корнила Сушкевича, Михайла Димета, д[окто]ра Олександра Огоновського, Лонгіна Лукашевича, Євгенія Желехівського, Михайла Косака, Гната Рожанського, Мирона Маль-

чевського, Дам'яна Гладилевича. Протягом сего року втратило товариство двох вельми заслужених членів, а іменно голову д[окто]ра Ю. Целевича і одного з піонерів народної ідеї сорокових років о[тця] Теофана Глинського, пароха з Городниці. Отже повстанем з місць віддаймо честь пам'яті тих покійних членів, котрі своїми щедрими дарами і щирими трудами допомогли станути нашому товариству на теперішнім ступені розвитку.

«Товариство ім. Шевченка» стало огнищем для викликаного з-під курної стріхи рідного слова, котре об'явило свою живучість в белетристичних творах новітніх українсько-руських письменників, в перекладах св[ятого] письма, та в перекладах поетичних творів світових геніїв. Наспіла тепер пора підняти нашу мову до научної поваги, перепровадити її через строгу науку і на високостях науки виставити наше національне знамя.

Новий статут дає нам право зробити наше товариство *науковим*. Не падаймо духом, що до такого великого діла приступаємо з слабими силами. Всякий бо почин трудний, всяке велике діло повстає з малого. Тому ж сміло і бодро приступаймо до сего діла.

На саму вість про засноване наукового товариства поспішило більш як 80 щирих прихильників тої ідеї, щоби стати в підмогу сему важному починові. Маймо надію, що робота наша хоч би яка скромна, але щира і поважна з'єднає нашому товариству щирю симпатію і прокинеться на цілім обширі України-Руси щирі робітники; маймо надію, що й між бідолашним народом українсько-руським знайдуться ще засібні люди, що щедрою рукою зложать на жертovníку народнім свої лепти і тим допоможуть, що може хоч нашим дітям доведеться діждати українсько-руської Академії наук і тогді сповняться Шевченкові слова:

І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...»

[Наостанку згадав п[осол] Барвінський про щирю і невсипущу працю В[исоко]п[оважних] п[ослів] проф[есора] С. Громницького і К. Паньківського та заявив їм прилюдну подяку за їх труди].

По промові п[осла] Барвінського забрав слово проф[есор] д[окто]р Ом[елян] Огоновський і повитав нове «Товариство наукове» сими словами:

«Я мав би двійний титул повитати засноване «Наукового товариства імени Шевченка», – раз той, що я оден із трьох живучих ще членів-основателів «Товариства ім. Шевченка», а вдруге сей, що я головою найстаршого руського народного товариства «Просвіта».

Міг би я отже піднести привіт від трійці-недобитків основателів, і сказати з праведним Симеоном: «Нынѣ отпущаєши раба твоего, владыко,

со миромъ», бо ось побачили очи мої, як товариство більше промислове перетворилося в «Товариство наукове», чим наші патріоти під проводом професора Олександра Барвінського сповнили завітне бажане безсмертного Кобзаря, ширити науку між земляками; – кажу, що міг би я з праведним Симеоном сказати ті слова, – так ні! – Я хочу ще жити і дивитись, як те нове «Товариство» кластиме засновок під будучу руську Академію наук, а як Бог дозволить здоровля і сил, хочу ще стати між робітниками, що здвигатимуть ту святиню наук. Коли ж зрікаюся голосу, яко найстарший із живучих основателів «Товариства ім. Шевченка», то в імени найстаршого русько-народного просвітнього товариства підношу голос, щоби повитати сю наймолодшу і найгарнійшу нашу сестру а найдорожшу дочку матери України-Руси, – щоби побажати їй гарного розвою в славу сеї нашої матери.

Дивним дивом під кінець XIX віку стрічаються в тім же році два народні свята – свято ювілейне 25-літнього ествовання товариства «Просвіта» і родини многонадійного «Наукового товариства ім. Шевченка». Гарний розвій товариства «Просвіта» є запорукою ще гарнійшого будучого розвою сего товариства, котрим буде піклуватись геній безсмертного Тараса. Ось сходить ясна денниця під кінець XIX залізного віку. І чей в XX віці завитає для нас красша доля в побуті просвітньо-національнім. В тім віці ачей сповняться слова нашого народного пророка, що Україна-Русь пом'яне єго в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій. Та от ми старші не діждемося того народного воскресеня. Все ж потішаємося сею надією, що виступають нові молоді борці просвітньо-національні найпаче в Україні, – в тій нещасній Україні, що «обідрана сиротою понад Дніпром плаче»; – вони то слухають слів Тараса: «Борітеся, поборете, вам Бог помагає, за вас сила, за вас воля і правда святая!»

Слідом за тими патріотами на Україні йдуть і молоді наші брати в Галицькій Русі, – вони то переймуть від нас роботу просвітньо-національну, і в XX віці, – в віці суспільно-національного воскресеня, здвигнуть над нашими могилами стяг свободи й волі. Відтак привіт від товариства «Просвіта», кінчу словами безсмертного Кобзаря: «Обниміте ж, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати! І забудеться сромотня давня година, і оживе добра слава, слава України, і світ ясний, невечерній тихенько засяє!»

Обидві промови прийняли всі зібрані одушевлено. П[осо]л Барвінський подякував д[окто]ру Огоновському за привітне слово і підніс, що красний розвій «Просвіти» з малого до великого може послужити лише заохотою новому «Товариству науковому» до щирої, невтомимої праці.

По одностороннім прийняттю зборами 80 нових членів [а живучих давних єсть 53] відчитав п[ан] Петро Огоновський справозданє з діяльності

виділу товариства а п[ан] *К. Паньківський* зі стану каси. На внесенє п[ана] Вол[одимира] Шухевича в імени комісії, контрольної збори уділили уступаючому виділови абсолюторію.

Справозданє з діяльності виділу товариства за час від 13 н[ового] ст[илю] марта 1892 до 11 н[ового] ст[илю] мая 1893 звучить:

На остатних загальних зборах товариства дня 13 н[ового] ст[илю] марта 1892 року вибрано виділ, до котрого увійшли д[окто]р Юліян Целевич яко голова, Кость Паньківський, Сидор Громницький, Олександр Барвінський і д[окто]р Олександр Кулачківський, а на заступників Петро Огоновський і Іван Верхратський.

Нововибраний виділ уконституувався на 1-шім засіданню дня 17 н[ового] ст[илю] марта 1892 р., вибравши Олександра Барвінського заступником голови, д[окто]ра Ол[ександра] Кулачківського секретарем, Костя Паньківського адміністратором економічним. Коли ж д[окто]р Ол[ександр] Кулачківський зрікся опісля уряду виділового, покликано до виділу першого заступника Петра Огоновського. По смерті многозасудженого голови товариства д[окто]ра Юл[іана] Целевича обняв провід в товаристві заступник голови Ол[ександр] Барвінський, а до виділу покликано другого заступника Ів[ана] Верхратського. За весь час відбув виділ 21 засідань.

За найважнішу свою задачу вважав уступаючий тепер виділ – перевести бажану вже від кількох літ реформу товариства і зорганізувати его яко «*Товариство наукове*». Ухвалений на остатних зборах статут предложив виділ (по переведенню дрібних формальних поправок) ц[ісарсько] к[оролівському] намістництву, котре приняло сей статут до відомости рескриптом з 16 падолиста 1892 р. ч. 89.560, і на основі сего статута мають нинішні загальні збори перевести організацію «Наукового товариства імені Шевченка». Та поки ще наспіло підтвержене нового статута, робив виділ підготованя в тім напрямі, який надала нашому товариству ухвала остатних загальних зборів. Іменно видав під кінець 1892 року I-ий том «*Записок*» (в 13 аркушів 8-ки), і в них помістив чотири статі наукові з обсягу історії України-Руси, літератури і економії суспільної, а також короткий начерк історичний про дотеперішній розвиток товариства. Сей том «*Записок*» розіслав виділ даром своїм членам, а також важнішим науковим товариствам, видавництвам і академіям наук, і тим нав'язав наукові взаємини з сими науковими корпораціями, котрі тепер стали обмінюватися своїми виданнями з нашим товариством. Виділ заздалегідь заходився, щоби підготувати вихід дальших томів «*Записок*» і придбати до того потрібні наукові статі. В тій ціли відносився виділ до наших учених і письменників, запрошуючи їх до участі. Заходи сі не остали без успіху. Доси наспіли отсі наукові праці:

1. «Стародавні грецькі колонії боспорські в межах теперішньої Кубанської області та сумежних з нею місць» (з картою давньої Прибоспорської області) Паначовного;
2. «Студії над основами розкладу багатства», Тадея Рильського (конець загальної частини);
3. «Картина з історії Волині на початку XIV віку», Іванова;
4. «Пристрій до змірення сили скорчень родового уразу (uterus)»¹⁾, розправа медична д[окто]ра Черняхівського;
5. «Для ювілею Котляревського», desiderata²⁾ М. Сергієнка.

Окрім того обіцяли небавом надіслати наукові праці д[окто]ри Іван Горбачевський і Іван Пулюй, д[окто]р Калитовський, Ів[ан] Верхратський, В. Коцовський, Ол[ександр] Колесса, Ів[ан] Франко й інші.

Редакцію «Записок» по смерті д[окто]ра Целевича поручив виділ Ол[ександру] Барвінському, а щоби почитати пам'ять многозаслуженого голови, постановив замість вінця на домовину – зложити 100 з[олотих] р[инських] на наклад другого тому «Записок», котрий буде присвячений его пам'яті і вийде в половині липня.

Щоби придбати певні і постійні засоби на наукові роботи і видавництва та на підмогу українсько-руського мистецтва, постановив виділ предложити міністерству просвіти свої дотеперішні видання (коли вийде і II-ий том «Записок») і *просити о постійну річну підмогу з фондів державних*, а також віднести в тій самій цілі *до сойму о постійну підмогу з фондів краєвих*.

Виділ впевнився, що наше товариство зможе лише тоді викликати оживлене і розвиток живішого руху літературного і наукового, коли буде орудувати значнішими засобами матеріальними. В тій цілі заходився виділ, щоби правительством внесено перед двома роками оферту *о наклад руських шкільних книжок для шкіл народних* полагодило в користь нашого товариства. Справа порішена в той спосіб, що правительством віддає нашому товариству друк книжок для шкіл народних і тепер в печатні нашій печатається новий «Буквар» руський і «Німецько-руські вправи для IV-ої класи шкіл народних», а за тими пійдуть і інші шкільні книжки. Всі ті книжки печатаються фонетичною правописом, заведеною ц[ісарсько] к[оролівським] міністерством просвіти для галицьких шкіл. Заведенем фонетичної правописи полагодило міністерство петицію нашого «Товариства» внесено в сій справі попереднім віділом в грудні 1891 р.

¹⁾ «Материнське черево» (лат.). – Ред.

²⁾ «Бажене» (лат.). – Ред.

Виділ дбав також про інші видавництва, а іменно: накладом «Товариства» вийшов в двох томах «Кобзар Т. Шевченка», котрого редакцію перевів вельми уміло і старанно В[исоко]п[оважний] д[окто]р Ом[елян] Огоновський, за що виділ складає ему на сім місци прилюдну подяку. Окрім того накладом «Товариства» вийшли: «За громаду» Подоленка, II і III том оповідань В. Чайченка «Соняшний промінь» і «На розпутті».

«Товариство імени Шевченка» видає і в сім році ілюстрований двотиждневик «Зоря», а редакцію поручено Василеві Лукичеви, котрий умів старанним і умілим добором статей поставити «Зорю» на становище відповідне літературному орґанови України-Руси і зробити її ватрою, коло котрої згромадилися українсько-руські письменники. Найпевнішим доказом сего стає та обставина, що як за два остатні роки збільшився круг передплатників «Зорі», так і в сім році зросло їх число. Ілюстроване «Зорі» поручив виділ Костеві Паньківському і дбав, щоби і в сім взгляді піднести стійність сего видавництва. Виділ бачить дуже добре, що багато ще треба в тім напрямі поліпшити, однак не може не висказати сего погляду, що значні видатки, яких вимагає справді артистичне ілюстроване, зможе «Товариство» тогді покривати, коли збільшаться єго матеріальні засоби або піднесеться ще більше число передплатників, а одно і друге дасться осягнути лише поступенно. З початком сего року розширено видавництво «Зорі» таким способом, що в додатку окремим печатається «Словар російсько-український», котрий буде важним причинком до наших лексикографічних робіт. Видавництво сего додатку поручив виділ також п[ану] К. Паньківському.

Однак оживлене і розвиток літературного руху залежить чимало від широкого розповсюдження літературних і наукових видань, тому виділ признав конечною потребою – завести *власну книгарню*. Магістрат міста Львова уділив концесій на окрему книгарню, однак виділ уступаючий мусів поки що звернути бачність на розширене печатні – і спровадив третю машину, закупив нові черенки, щоби відповісти тій задачі, яку приняло на себе «Товариство» з печатанем руських книжок для шкіл народних. Показалась отже потреба розширити поміщенє для складачів і на маґазин, а до того завести окрему канцелярію «Наукового товариства», де можуть відбуватися засідання виділу і засідання наукових секцій, і наслідком того відокремити канцелярію печатні. Відкрите «Книгарні» «Наукового товариства імені Шевченка» буде отже задачею budouчого виділу.

А що «Товариство» наше, обнявши печатанє руських книжок для шкіл народних, мусіло зробити наразі значний вклад в то підприємство (закупити машину, черенки, розширити приміщенє), – то виділ постановив зятягнути позичку в висоті 2.500 з[олотих] р[инських] на 3% в виділі

краєвим і позичку сю товариство буде сплачувати через три роки потручуванем одної третини з належитости за виконувані друки на рахунок краєвого фонду.

Уступаючий виділ звертав пильну бачність і на фінансовий бік товариства і печатні, сего головного жерела приходів. Іменно дбав про те, щоби позицію дебіторів зреалізувати і поступово так упорядкувати діловодство, щоби та позиція не спиняла ані розвитку печатні, ані наукової діяльності «Товариства». Задля того виділ постановив роботи печатні видавати лише за готівку, а з дебіторами перевести умови щодо сплати залягаючих належитостей. Змаганя виділу в сім напрямі були доволі успішні, так що в порівнянню з давнішими літами єсть значний поступ, і будучий виділ буде мати задачу в тім напрямі настілько улукшену, що буде міг позицію дебіторів майже зовсім усунути.

Виділ брав участь в торжествах і маніфестаціях народних, а іменно: обходив як щороку роковини смерті Т. Шевченка спільно з іншими народними товариствами музикально-деклямаційними, почтив 25-літний ювілей композиторської діяльності Миколи Лисенка після ухвали остатніх загальних зборів, а 29 цвітня с[ього] р[оку] вислав привітну телеграму почесному членови Олександрови Кониському в 35-літні роковини єго літературної діяльності.

Підготовлена уступаючим виділом переміна нашого «Товариства» в «Наукове товариство імені Шевченка» стрітила в цілій Україні-Руси щирю симпатію, котра об'явилася громадним зголошуванем наших людей в члени «Наукового товариства», – і коли до послідних зборів (у марті 1892 р.) мало наше «Товариство» 48 членів, а на остатніх зборах прийнято нових 5, то з того часу, як появилася новий статут, зголосилося до 80 членів нових, між ними багато людей видних в літературі і науці. Сю прояву викликала не тільки заведена новим статутом пільга щодо вплати вкладок членських (позаяк і між зголошеними єсть кандидати на членів-основателів), але й гарячо почувана руською свічною верствою потреба – плекати науку в рідній нашій мові.

Коли отже виділ сам добачує, що не одно не повелося єму досягнути, не одного бажаня перевести, то управнює єго – глядіти спокійно і з повною вірою в красшу будучину нашого «Товариства» се одно, що виділови повелось розбудити широко зацікавлене для нашого «Товариства», *підготувати єго наукову організацію, запевнити єму значнійші матеріяльні засоби, а тим самим і покласти підвалини до широкого і успішного розвитку та промостити до того дорогу будучому виділови».*

По прийняттю сего справозданя з діяльності виділу відчитано справозданє касове на рік 1892. З того справозданя виходило, що:

Приходи в році 1892 виносили 27.147 з[олотих] р[инських] 66 кр[ейцерів], а *розходи* 26.775 з[олотих] р[инських] 71 кр[ейцер], отже *осталося*: 371 з[олотий] р[инський] 95 кр[ейцерів].

Активи «Товариства» виносили з кінцем 1892 року 29.440 з[олотих] р[инських] 92 кр[ейцера], *пасиви* 7.433 з[олотих] р[инських] 89 кр[ейцера], отже *маєток товариства* 22.006 з[олотих] р[инських] 03 кр[ейцера].

До нового виділу вибрано пп. Ол[ександра] Барвінського, Ос[ипа] Ганинчака, С. Громницького, Ос[ипа] Маковея, Петра Огоновського і К. Паньківського виділовими, а д[окто]ра Григ[орія] Величка і Ост[апа] Макарушку заступниками виділових.

Головою «Товариства» вибрано через аклямацію посла Ол[ександра] Барвінського.

Три *наукові секції* уконституувалися в той спосіб, що вибрано: в секції філологічній: директором д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського, его заступником Ом[еляна] Партицького а секретарем Ост[апа] Макарушку. В секції історично-філософічній: директором проф[есора] Н. Вахнянина, его заступником д[окто]ра Костя Левицького а секретарем проф[есора] Вол[одимира] Коцовського. В природничо-лікарській секції: директором проф[есора] Ів[ана] Верхратського, его заступником д[окто]ра Щ. Сельського а секретарем проф[есора] Вол[одимира] Шухевича.

Опісля відчитав проф[есор] *Вол[одимир] Коцовський* гарно науково оброблений реферат про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». Реферат прийняли зібрані оплесками. Над рефератом вив'язалась вельми оживлена й цікава розправа, в котрій забирали слово пп. д[окто]р Ом[елян] Огоновський, Корн[ило] Устиянович, Копач, Щурат, Макарушка і сам прелегент.

По скінченій розправі о годині 2-ій перервано засіданє на дві години, а відтак зійшлися члени знов о год[ині] 3^{1/2} на пополудневе засіданє і обрадували 6^{1/2} вечер над внесеннями. Зборами проводив проф[есор] С. Громницький. П. Маковей поставив внесенє, щоби «Наукове товариство ім. Шевченка» дало почин до з'їзду руських письменників і любителів письменства і митців під час вистави краєвої у Львові в 1894 р. В ширшій розправі над сим внесенєм брали участь пп. В. Шухевич, о[тець] Погорецький, Ол[ександр] Барвінський, Копач, К. Устиянович і при сій нагоді вказувано на те, що «Товариство» повинно відкрити свою книгарню, а руські товариства повинні на краєвій виставі устроїти окремиий свій павільон. Справу з'їзду, участі руських товариств у виставі і відкриття книгарні поручили збори новому виділови. Опісля п. Копач домагався уложеня певних норм нової правописи, а по розправі над сим предметом, в котрій брали участь Ол[ександр] Барвінський, Верхратський, В. Шухе-

вич, Вахнянин і Кахникевич, поручено полагоджене сеї справи філологічній секції. П[ан] Щурат домагався, щоб «Записки товариства» виходили чвертьрічними томами і щоб окрім наукових видань «Товариство» видавало збірники етнографічних матеріалів. Позаяк не ставлено інших внесень і тим порядок денний вичерпано, подякував проф[есор] Громницький зібраним за численну участь в зборах, а запевнивши, що виділ «Наукового товариства» покористується висловленими на зборах бажаннями, замкнув наради. Про сі збори подала «Правда» (май 1893 р.) отсей звіт:

«Збори відбулися вельми поважно і учасники винесли якнайліпше вражінє. В пресі польській, навіть німецькій («N[eu] fr[ei]e Presse») піднесено велике значінє «Наукового товариства» для русинів. Зате проф[есор] Драгоманов у «Народі» дав собі повну волю, щоб «достойно повитати» нове товариство і при сій нагоді вилив всю жовч на русинів-народовців і «Товариство ім. Шевченка» задля того, що на чолі сего «Товариства» стоїть п[осол] Барвінський. Накинувшись мокрим рядном на народовців, котрі на его погляд «скрізь лежать перешкодою для праці, дійсно корисної (!) для народу, для поступу (!)»; повторивши у стодесятий раз мітичну казку про те, що нібито «немногочисленні правдяне в Росії самі *ховають* «Правду» в Росії навіть від сотрудників»; що нібито у него «виманено» свого часу програму для «Правди»; пожалувавшись, що в «Правді» не напечатано его полеміки про Костомарова¹⁾; наговоривши всякої всячини про австро-польсько-рутенську Катковщину і Побідоносцевщину «Правди», про проповідуване п[ослом] Барвінським політичного і релігійного *Oriente[m] convertere*²⁾ (чи се не *in usum*³⁾ київського шефа жандармів Новіцького?!), накидається й на «Зорю», котра на его погляд наповняється тепер на половину схолястиком і нісенітницями. Проф[есор] Драгоманов, котрий недавно відраджував українським письменникам, щоби нічого не писали і не печатали в «новоєрських органах» галицьких народовців, радив їм тепер краще писати московщиною (бо на его думку справа мови в акад[емічних] працях *підрядна*) або вимагати міцних заборук перше, ніж приступати до «Товариства ім. Шевченка».

Проф[есор] Д[рагоманов] накликає українських учених, щоби пішли за его приводом і так як він, діставши поклик вступити в члени «Товариства ім. Шевченка»⁴⁾, відповіли, що не можуть прийняти сеї чести. Отже

¹⁾ Ся статя зберегається у редактора «Правди», поки хто не зголоситься її відобрати, як сего бажає в своєму листі сам п. Драгоманів, котрий почав полеміку в «Народі», а потім бажає перенести в «Правду». [– Ол. Б.]

²⁾ «Навернення Сходу» (лат.). – Ред.

³⁾ «Для використання» (лат.). – Ред.

⁴⁾ В інтересі правди мусимо пояснити, що професору Д[рагоманову] вислав такі печатані заборук не виділ, а без уповажнення виділу оден чоловік, котрий в своїй

не так склалося, як бажав проф[есор] Д[рагоманов]. Українські вчені, письменники і патріоти висше кладуть справу національного і культурного розвитку українсько-руського народу, як примхи й амбіції проф[есора] Д[рагоманова] і не пішли за його командою. Проф[есор] Др[агоманов] жалкується, що «лихі обставини витворили своїх народовців у російській Україні, або хоч стан думок, благоприятний галицьким народовцям» – а се приписує незнакомству з дійсним станом річий в Галичині. Ми не помились, коли скажемо, що у великій части сам проф[есор] Д[рагоманов] своїми поступками викликав таку перемену думок в користь народовців. Він не знає дійсного стану річий у Галичині, а конечно хотів би бути комендантом, диктатором!

Той сам проф[есор] Д[рагоманов], котрий чотири роки назад вимагав, щоби в «Правді» одного вельми заслуженого чоловіка¹⁾ прилюдно напаяно за те, що сидівши в комітеті для спорудження пам'ятника Хмельницькому, не запротестував проти написи: «Б. Хмельницькому – єдина недѣлимая Россія» – лякає тепер своїх земляків, що се «небезпечне таки діло перед поліцією» читати або діставати «Правду» в Росії (а сам же впевняє, що незначисленні правдяне в Росії навіть перед сотрудниками ховають!!).

Отже ні, не злякаються того ні українці – не зважатимуть і галицькі русини-народовці на такий привіт «Товариству Шевченковому» проф[есора] Д[рагоманова], котрому нібито «обридло писати отакі статі (а лише такими заповняє «Народ») і полемізувати з народовцями і з поводу них», – а трудитимуться дальше щиро для сеї многоважної інституції. Ми ж згадали про те все не тому, щоб вдаватися в полеміку з проф[есором] Д[рагомановим], а щоб показати «хто нам стрик, а хто колом в бік! Et hac teminisse juvabit»²⁾, – закінчила свій звіт «Правда».

Справою перетвореня «Товариства ім. Шевченка» вельми цікавилася київська «Громада» і надавала сему далекосягле і важне значінє, а особливо Кониський живо сим займався і під час побуту у Львові в 1890 і 1891 р. дав почин до нового статуту, котрий я зовсім переробив, як вгорі вже було згадано. Тим-то і збори, на котрих сей перестрій «Товариства ім. Шевченка» мав бути переведений, вельми цікавив усіх Придніпрянців. В листі 29 січня ст[арого] ст[илію] 1893 писав Кониський мені отсе:

«Здається ми станемо з своїми відповідьми на запросини «Товариства ім. Шевченка» на тому, що будемо ждати кого виберуть головою: в сему

щирости віднісся до проф[есора] Д[рагоманова] з хлібом, а сей за те почастував его каменем. [– Ол. Б.]

¹⁾ Мав на думці проф[есора] В. Антоновича. [– Ол. Б.]

²⁾ Спогади нам стають у пригоді (лат.). – *Ред.*

вся сила, який буде голова, така й робота і повага «Товариства». Як хто, а я не хотів би бути товаришем того «Товариства», що в його органі славословлять брехунів і ренегатів (тут мав на думці «Зорю»). Коли «Товариство» хоче стати міцно, перша річ – *консеквентність принципіальна*. Хто проти нас – той не з нами. «Товариство» вийшло вже з періода «комерчеського», коли головою треба було тільки доброго адміністратора. Воно вступило в той період – коли головою повинен бути чоловік не тільки з доброю освітою, але й з твердими принципами народно-національними і строго консеквентним. Тоді відтіль більш людей ітимає».

А знов у листі з 3/15 березня 1893 р., згадавши про приїзд до Києва Івана Белея (28-го лютого), пише мені: «Я питав Івана на збірці у Пасічника, кого «Товариство» гадає вибрати головою? Він відповів, що Вас, на те я мовив, що і *наша* думка, що більше відповідного чоловіка нема. Я певен, що всі, хто був там такої ж думки, бо ніхто ні словом не озвався проти сего. Та дійсне так воно і є. По реорганізації «Товариства» на наукове треба ж чоловіка наукового».

Загальні збори, як угорі сказано, вибрали мене однодушно на се важне становище, одначе я вважав се справою тимчасовою, бо при моїх різнородних занятях, особливо ж при парламентарній роботі, котра вимагала доволі часу та й пробування доволі довго у Відні, я не мав спромоги виконати таку трудну задачу, якої становище голови «Товариства» вимагало. Се було місце підготовлене на прихід до Львова проф[есора] Антоновича, котрий на превеликий жаль і шкоду і для університету, і для «Товариства», і для всего нашого громадянства в Галичині не здійснився. Я вважав у сій переходовій хвилі своєю задачею бути впорядчиком матеріялів надсланих головно з Придніпрянщини для «Записок», користуючись щирою помічю місцевих тутешніх сил, а крім того пильнувати придбання матеріяльних засобів на наукові видання.

52. Сесія краєвих соймів. Галицький сойм. Становище в нім послів-народовців. Окремий «Старорусській клуб». Буковинський сойм. Голоси буковинських послів-народовців. Дальша хиткість «Діла». Шкоди московільської кирині для нашого народного розвитку.

Під кінець цвітня 1893 р. скликано краєві сойми на весняну сесію, а з тим внутрішня політика державна відбилася і тут голосним відгомном, особливо в чеській соймі. Справа розмежування німецьких і чеських судових округів, про котру була вгорі згадка з приводу сесії держ[авної] ради, викликала там таку бучу, що чеський сойм не вспів полагодити бюджету і наслідком найвисшої постанови зачинено его перед полагодою

конечних справ. Хоч чеські вельможі й селянський союз повстали проти різкої тактики молодочехів, одначе все те опісля відбилося і на дальшій ході справ у держ[авній] раді. Галицький сойм докінчував тепер роботи розпочаті ще на сесії розпочатій минулого року, а відтак перерваній. Важна була поагода закона про локальні желізниці, а тим способом і в Східній Галичині розширено сітку желізничу.

Руські послы були поділені на два клюбы. Більшість їх, народовці, творила під проводом Романчука, клуб зложений з 8 послів (до него приступив також о[тець] Гаморак), меншість (7) зложила окремий клуб під проводом «старорусина» Рожанковського, а о[тець] Мандичевський остав поза обома клубами і не брав діяльної участі в роботах сойму. Згадані вгорі «примирительні» змаганя відбулися також у соймі, одначе довели до нічого певного. Клуб п[осла] Рожанковського виписав на своїм прапорі вельми елястичну програму: «боронити *прав галицько-руського народу і руської Церкви*», бо москвофільські послы *не хотіли* явно признатися до своїх змагань, а на програму послів-народовців, зглядно «Народну програму» пристати *не могли*, не зрікаючися своїх задушевних думок і тим способом не дійшло до ніякого реального висліду. З внесень, поставлених руськими послами, викликало живе зацікавлене і живий рух між українським і польським жіноцтвом внесене посла д[окто]ра *Окуневського* о засноване у Львові утравквістичної женської гімназії, а дідичка Предримірска обіцяла в даній хвилі забезпечити на ту ціль на своїх добрах 50.000 гульденів, одначе справа не дійшла до позитивного висліду.

В справі виборчої реформи поставив п[осол] *Телішевський* внесене про прямі вибори з сільських громад, а польські «демократи» внесене про помножене числа послів із Львова і Кракова. Соймова більшість відкинула внесене перше а *limine*¹⁾, не відославши навіть до комісії, а друге перепало з підмогою руських послів, котрі не могли згодитися на дальше ще скріплюване польського живла. Польська лівиця, т[ак] зв[ані] демократи, виявляли нібито вільнодумні погляди в порівнаню з консерватистами, і не раз зближалися до руських послів, одначе, як само «Діло» признає, в дійности польська лівиця мала з того зближеня більшу користь як русини, бо вона бажала уживати руських послів до поборюваня консервативних живел, але з користю для себе. З польської більшости, як признає «Діло» безстороннійше від лівиці до наших справ відносилися кн[язь] Юрій Чарторийський, гр[аф] Станислав Бадені і деякі інші, іменно в національних питаннях, а найнеприхильнійші були подоляки, котрих органом була «Gazeta Narodowa», а устами п[осла] Еміля Торосевича виявляли зовсім отверто і прямо ненависть до руського народу. Не тільки

¹⁾ «Рішучо, (відразу, негайно, зараз же)» (лат.). – Ред.

руські послі і митрополит були приневолені з усею рішучістю виступити проти загорілости п[осла] Торосевича, але навіть правительство і ближші его сторонники вважали потребою его спиняти в загонистости. Взагалі польська більшість соймова не могла видобути ся із своєї вузкоглядности в справі нашого національного питаня і тим клала перепони краєвому правительству, котре й серед урядництва не находило пособлюваня. Старости й урядники староств, в значній частині з шляхотських кругів, не вважали на основні закони й міністерські розпорядки, котрі признавали русинам певні права в урядованю українською мовою, домагалися, н[а]п[р]иклад, виказів метрикальних від гр[еко]-к[атолицьких] урядів парохіяльних в польськїм язичїї і допускалися ріжним способом кривд української мови (се часто бувало і в судівництві). Тим-то п[осол] Романчук внїс запит в сїй справі до правительственного комісаря, котрий відповів на се, що намісництво вже в березні 1892 р. видало обїжник до всіх староств Східної Галичини, котрим *приказано* точно держатися міністерїяльних і намісничих розпорядків в урядованю щодо української мови, а тепер прирік видати ще окрему в сїй справі поуку до підвладних властей. Одначе не тільки князі і графи в адміністраційній службі, але ще частїйше дрібні шляхтичі нехтували сі прикази і тим викликували невдоволенє серед нашого суспільства та спиняли тим способом уладженє мирних межинародних взаємин. Не могло витворитися серед соймової більшости зрозумїне, що заспокоюванє потреб і пошанованє прав руського народу найкраще зможе причинитися до полагоди межинародних суперечок в краю і повернути посольські сили до успішної позитивної праці, на що вказав і краєвий маршалок, замикаючи сесїю.

При такім настрою соймової сесїї, як зазначає «Дїло», «давався чути опозиційний тон (в бесїдах руських послів), але він кінчився відтак лагідно, або не віддавав чисто руської мелодїї. Грімкі трибуни народу, можна б сказати, перемїнилися в гладких дипломатів». Навіть бесїда москвофіла Дениса Кулачковського видалася «Дїлу» дипломатичною, а ще більшу дипломатїю, по думцї сеї часописи, виявив п[осол] Телішевський в комісії в справі громадської реформи. «Ми однакож, – кінчить «Дїло», – тактику руських послів за сеї несповна 4 недільної сесїї не вважаємо за якийсь зворот, тільки радше за случайність, викликану відай найбільше загальним (економічним) характером сеї сесїї, не хочемо казати – теперїшними не зовсім виклярованими відносинами серед руської суспільности... Прийде осінна сесїя з бюджетом краєвим, бюджетом шкільним, справозданем ради шкільної о школах народних, то тоді діяльність руських послів буде супроти поляків і правительства знов більше «уємна» ніж «додатна».

Правда, що більшість послів поляків не була прихильна для нашого народу, що і правительство робило не одну похибку і тому критика таких відносин в соймі з боку руських послів була потрібна і конечно, одначе се не давало основи, щоби руські послы мали обмежатися діяльністю тільки «уємною», як заповідало «Діло» на осінню сесію, а якраз при таких справах, як краєвий бюджет, шкільний бюджет, справоздане Ради шк[ільної] кр[айової] про народні школи потреба було конечно «додатної» діяльності руських послів, позитивних внесень і порушування реальних справ, а не тільки негативної критики, яка проявлялася не раз давніше і мелодією своєю подобалася руському руху, але не давала реальних успіхів.

«Діло» само вказує на «не зовсім викляровані відносини серед руської суспільности», а до того причинялася без сумніву москвофільська кириня, котру вихісновували противники самостійного й окремішнього розвитку національно-політичного і культурного українського народу. Се було також причиною, що й у правительственных кругах часто не змогли зрозуміти сих відносин і визнатися в них та й що там роблено не раз великі помилки.

А до чого веде нерозумна політика, несвідома обставин і потреб краєвих, се найкрасше показував *буковинський сойм*. Краєве правління підмагало там румунів проти краєвої руської більшости і проти австрійських інтересів. На дереві такої політики вирости вже були хоч недоспіли такі овочі, як Купчанківські віча, слідства проти редакторів «Русской правды» і «Науки», з котрими накладав і тамошній митрополита Морарію-Андрієвич (з руського роду). П[осол] *Пігуляк* вказав безпощадно на заходи ренегатів посеред духовенства і учительства, спонукані заходами митрополита Морарія. Вийшло наяву, що Морарію-Андрієвич яко протектор Купчанка опинився в товаристві з гр[афом] Ігнатієвом, московським митрополитом і благодетельним комітетом. П[осол] д[октор] *Стоцький* виказав, до чого веде москвофільство (котрого в соймі боронили д[октор] Волян і Тимінський) та що інтерес і краю, і держави вимагає, щоби нарід руський міг розвиватися на основі національної окремішности. Справді можна було лише чудуватися, що центральне правління так слабо орієнтувалося в буковинських справах і дозволяло там розростатися москвофільському бур'янові під охороною румунського бутного боярства і румунського митрополита.

До такої кириної негативної роботи, котра мала метою піддержувати тільки невдоволене серед широких верств і підготовлювати «обєдиненіє» з Росією, перли ненастанно наші москвофіли, як се можна було впевнитися між иншим з підготовлювання до краєвої вистави.

В 1894 р. мала бути відкрита у Львові вистава краєва, котрої було метою виказати розвиток і поступ національно-культурний і економічний

обидвох народів, які заселяють Галичину, руського і польського. Само про себе розуміється, що в ретроспективнім павільоні та й в історичних відділах поодиноких секцій (чи то вони доторкуються штуки, чи просвіти, чи науки, чи історичної минувшини) мали знайти приміщене предмети з усієї обшири, яку заселяють сі народи. Наша москвофільська агенція з причин легко зрозумілих, виступила з покликком абстиненції. Тим часом незапаморочені погодиновцями русини не прихилились до сего бажання. На зборах «Наукового товариства ім. Шевченка» піднесено гадку, щоб руські товариства народні поставили на виставі окремий павільон і скупили в нім все, що відноситься до життя українсько-руського народу. Делегати руських народних товариств вибрані задля наради над сею справою уконституувалися яко ширший руський комітет виставовий і вибрали директором вистави проф[есора] В. Шухевича, его заступником проф[есора] І. Бічая а секретарем п[ана] К. Паньківського. Дирекція вистави краювої обіцяла відступити безплатно місце на павільон руських товариств і узгляднити всякі бажання русинів, а інженер п[ан] Левінський заявив готовість безкористно піднятися будови сего павільону.

Розходилося тепер о те, щоби русини взяли живо до роботи і збирали всякі предмети, які могли б наглядно зобразити нашу минувшину, нашу штуку, просвіту, науку (і все що її розвиток спинає і пригноблює) і т[аке] ін[ше], належало б подумати, щоб наші трупи драматичні могли показати розвиток і поступ театру і т[ому] п[одібне] і виявити, що «Ще не вмерла Україна». І справді, вислід був гарний і засоромив москвофільських киричників.

Про шкоди москвофільської кирині для нашої народної роботи подала «Правда» (1893, стор. 340–347) знаменну статтю п[ід] з[аголовком] «Ми хорі, ми тяжко хорі», котру тут задля вірного зображення відносин наводжу.

«Сими словами¹⁾ схарактеризував пок[іийний] Володимир Барвінський, б[увший] редактор «Д[ѣ]ла», руську суспільність після пам'ятного процесу Ольги Грабар (recte²⁾ Наумович-Добрянський, Марков-Площанський)¹²⁵, котрий відкрив заслону на добутки москвофільської пропаганди поміж австрійськими русинами з часу заснованя погодинської колонії у Львові під проводом славного її атамана Дениса Зубрицького. Покійний редактор «Д[ѣ]ла» впевнився, що руська суспільність тяжко хора, що єї організм точить поганий боляк і що метода, якою він спершу думав оживити руську суспільність (спільне віче в 1880 р., спільна робота політична з так званою до того часу «старою партією» і т[аке] ін[ше] солідарне з ни-

¹⁾ «Ми хорі, тяжко хорі!» [– Ол. Б.].

²⁾ «А саме» (лат.). – Ред.

ми поступоване), не доведе до ладу, а треба конечно радикального ліку – і се сформулував дуже виразно: «боляка вирізати і випечти!» Передчасна смерть не дала покійникови перевести сего радикального лічення. Хоч діагноза була поставлена дуже сміла і ясна, найшлись лікарі, що думали загоїти сего боляка, замазуючи его різnorodними «примирительними» мастями, заліплюючи для мнимої «солідарности» всякими плястрами. Здавалось керманичам народовців, що сидячи на однім візку з т[ак] з[ва-ною] «староруською партією», котра по процесі здеклярувалась вже виразно яко «москвофільська кліка», вдається їм вхопити віжки в свої руки і повести віз руської політичної і суспільної роботи своєю дорогою. Тим часом не тільки се не сталось, але русини-народовці опинились у «московських шорах», мусили тягнути віз нав'ючений московською поганю і заступатися в соймі за справки Муринів, Білоруських і ин[ших] паломників Почаївських. Очевидно заспокоювали проводирі народовців своє сумління тим, що «з становища ліберального боронять свободи совісті і т[ак]е ин[ше]», а від москвофілів не діждалися навіть такої уступки, щоби найвидніших народовців, як Романчук, Нагірний і т[ому] п[одібні] прийнято бодай в члени «Народного дому», де очевидно творили б зовсім малозначну меншість. Для «солідарности» треба було замкнути очі і на мальверзації «русского банка», де засідали корифеї «староруські» і вже поневчасі заговорило про се «Д'їло». Корифеї спаслися «благополучно», забезпечивши свої кишені, а «надули» Вдовичо-сирітський фонд та ще деякі руські інститути, лишаючи ще двох директорів в ліквідації, щоби дальше лицитували нерозумних селян, попавших в їх сітку. А тим часом при тій славній «солідарности всіх русинів» не вернула викинена «Руська бесіда» з «Народним театром» до «Народного дому», а мусіла тинятись по чужих хатах, але за те розпаношилися там були «Академічеській кружокъ», «Русское кассино» і «Русская рада»; не приймає ніякого русина в члени «Народного дому» і «Ставропігії», про котрого лише чулка була, що він «народовець»; в інституті дівочім Василянок учив і дальше «русского языка» совітник і референт консисторський о[тець] Онуфрій Лепкий, наставляючи «д'ївочки», щоби не розмовляли і не писали «испорченнымъ але общелитературнымъ языкомъ» (поміркувавши се стали «д'ївочки» на задачах підписуватись Анна Петровна, Надежда Ивановна і т[ак] д[алі]). «Галицко-русская матица» не видала ні одної книжечки для народу, але за те пускала в світ «изданія общерусскимъ языкомъ» – не здаючи навіть справи з обороту майна; по консисторіях і деканатах позасідали з дуже маленькими виемками явні противники народної ідеї і такими людьми обсаджувано управу духовних семінарій, катехитурі в школах публичних, ліпші парохії і т[ак] д[алі]. Дійшло до того, що владики, хоч з пере-

конаня народовці (львівський і попередній станиславський а тепер перемиський), були приневолені іти під лад антинародним змаганям своїх крилошан, представляти на крилошан, катехитів, настоятелів духовних семінарій явних противників народного напряму. Таким способом дух антинародний з консисторій і через деканів (котрі були явними кольпортерами изданій «Общ[ества] им[ени] Качковского», історії С. Дуди а власливо руського катехита Самбірського-Ріпецького) віяв в долину поміж духовенство просто в очи кождому священникови-народовцеви, через настоятелів семінарій духовних поміж питомців, а через катехитів поміж молодіж шкільну і бурси. Таким чином ширшала підвалина для москвофільської пропаганди, а русини-народовці були виперті з усіх національних і суспільних становищ, та ще мусіли на свої плечі приймати всі гріхи поганих починів москвофільської кліки, котра стала верховодити русинами в Галичині, а під єї команду станули і проводирі так званої «старої партії», піддаючися зовсім поглядам «Пролома» (і рівноіменних органів Маркових) «Русского слова» і т[ак]е ін[ше]. Змаганя сеї кліки і наслідки їх для русинів зрозумів дуже добре пок[ійний] Вол[одимир] Барвінський, коли по процесі Ольги Грабар написав між іншими сі слова¹⁾: «Ось хоч би само уступлене Митрополіти, се ж заслуга самої кацапської русофільської політики і єї конечні наслідки. Дражнять, викликають репресії і насилу пхають нас в безвихідну пропасть... грозять пальцем в чоботі і пориваються з мотикою на сонце!.. Брататись з ними се вже ніяк не йде. Яка ж тут може бути згода, коли вони просто *негують нашу народність* і нас хотіли би собі взяти лише в безусловну службу. Нам треба тепер устно врозумляти поодиноких людей, що кацапська політика веде нас до заглади, накликає на нас всякі переслідованя, обурила проти нас навіть Цісаря, а не тільки правительство, а ніякого хісна не несе. Признати себе *русинами* і взятися *до праці над народом ab ovo*²⁾...» Таку раду подав пок[ійний] Володимир, однак з того часу проминуло ще повних вісім літ політичної блуканини, невдалих експериментів примирительних, котрі довели нас мало що не до повної абдикації з свого народного становища і зробили нас політично неможливим чинником в краю і державі.

Восені 1890 р. наступив рішучий зворот в соймі наслідком відомого проголошення заяви п[осла] Романчука, до котрої прилучився й Митрополіта, витворилось нове положенє політичне або як наші москвофіли політичні і їх помігачі радикали насмішливо звали «новая эра». З цілим завзяттем у своїх органах, на вічах і т[ак] д[алі] кинулись москвофіли проти нової ери, з ними рука в руку пішли й радикали³⁾: Чому? Бо се значило

¹⁾ Листи Володимира Барвінського, «Правда», 1889, IV, стор. 294. [– Ол. Б.]

²⁾ «З яйця (з початку)» (лат.). – Ред.

³⁾ Се видно виразно з переписки Павлика з Драгомановим. [– Ол. Б.]

рішуче зірване спільної політичної роботи з москвофілами – а вони се зараз почули, втративши ґрунт політичний в державній раді – вони не могли вже тепер скриватись за плечима народовців і владик (хоч на сих останніх успіли ще зробити напір за внесеном представлення проти фонетичної правописи в міністерство просвіти, наражаючи їх тим на непотрібну компромітацію). Радикали ж злучились з москвофілами, щоби не допустити до політичного проводу поміж русинами нелюбих радикалам народовців, а до того ще їх спонукали і общеруські мрії Драгоманівські¹⁾. Посеред того заколоту, викликаного агітацією москвофільською і радикальною в краю, стали виступати ще ясніше гарячі бажання і змагання москвофільської кліки, можна було побачити, яких добутків доробились русини, голублячи поміж собою сю моральну погань. Ще дуже недавно, в лютім, виказали ми при нагоді ювілею папського, святкованого в «Народнім домі» сі добутки москвофільства в статі «Здичілість руської молодежи». Відомий скандал, викликаний москвофілами під час сего святкованя спонукав Митрополита яко протектора «Народного дому» вислати до «Совѣта управляющаго» письмо, про котре ми вже давнійше згадували. Однак окрім усуненя «Академического кружка» не вволив совіт домаганням протектора і навіть не дав відповіді, начеб зовсім іґнорував митрополита, дарма, що головою «Народного дому» д[окто]р Делькевич, а членами совіту крил[ошане] Петрушевич, Павликов, о[тець] Лепкий, д[окто]р Крижановський. Не есть же се явне маловажене?! Се додало знов сміливости нашим москвофілам, многі з них прилучились яко агітатори і кореспонденти «Галичанина» до подорожи руської в Рим під проводом митрополита (бо хто ж міг би сумніватися о ціли подорожи римської таких Тиндюків і інших приятелів Маркова, котрим він на двірци прощан давав «наставленія», а, як запевняють, постарався й про матеріяльні засоби) і з Риму та з дороги пускали поміж руську суспільність всякі непокоючі вісти. Се ж їх давно випробована метода: лякати русинів усякими польсько-езуїтськими, шляхотськими, урядовими і всякими іншими махінаціями та вказувати на єдиноспасательного сіверного Месію! Піддержувати нечуваними видумками ніби з найліпшого жерела – заколот, невдоволенне, непевність і перебивати всякій реальній, спокійній роботі, яка довела б до самостійного розвитку українського народу, отсе їх тактика. А в усій тій роботі добре порозділювані і ролі, зорґанізовані всюди етапи, що з собою стоять у зв'язі – у Львові, Відні, в Коломиї, в Чернівцях і т[ак] д[алі]».

¹⁾ Ол[ександр] Кониський не раз у «Правді» виступав проти космополітизму Драгоманова і захвалюваня російського лібералізму. [– Ол. Б.]

Наведена тут стаття «Правди» кидає яскраве світло на «не зовсім ви-кляровані відносини серед руської суспільности» (як висловилося «Діло» в посоймових передовицях [1893 р.] чч. 104 і 105) і стає певним доказом, якою великою помилкою народовців було, що тоді замість зобратися до рішучої організації своїх сил, до запопадливої органічної роботи та освідомлювання не тільки широких верств народних, але й самої інтелігенції, хиткої ще в своїх поглядах в основних національно-політичних і культурних питаннях, почали хилитися до «примирительних» змагань і наново затемнювати нашу національну ідею.

Тим-то з великою відрадом прийняв тісніший гурт народовців у Львові вість про організацію молодих українців у Києві, на основі *національної програми* п[ід] з[аголовком] «Profession de foi¹⁾ молодих українців»¹²⁶, котру задля історичного єї значіння подаю в *додатку* до «Споминів».

«Правда» напечатала сю програму, відчитану на Шевченкових роковинах 1893 з додатком «в університетському місті на Україні» (щоби не звертати уваги російської поліції на дійсне місце) і повитала з одушевленням сі змаганя молоді української «Громади» у Києві²⁾. Отся молода «Громада», з котрої деяких уже вкрила могила, як Ів[ан] Стещенко (Сердешний), Матушевський, оставала під неперечним впливом старих шестидесятників київських Вол[одимира] Антоновича, Ол[ександра] Кониського, Вас[иля] Вовка-Карачевського, Ів[ана] Нечуя-Левицького, Мих[айла] Старицького, Житецького, М. Лисенка, переймалася гарячими національними почуваннями і сей національний прапор з окликом національно-культурного Піємонту в Галичині високо піднісла проти космополітичних змагань мрачного всесвітнього поступу і нещирого московського лібералізму, в котрий заманювано другу частину українського молодого покоління. Під тим українським національним прапором щиро, ревно й уміло працювала київська молодіж під проводом старшої національної «Громади», пособляла своїми писаннями «Правді», видала визначних письменників і учених і вела боротьбу з космополітичною і московською ніби ліберальною струєю в тім самім часі, коли й у Галицькій Україні, а особливо у Львові ішла боротьба між народовцями і членами русько-української радикальної партії. На превеликий жаль київські шестидесятники перегадом старілися, знемагали й вимирали, а високопарні оклики всесвітнього європейського поступу заманювали чимало з молодого покоління, національні почування затиралися і слабли, а шкідні наслідки того проявилися вже з проголошенням російської конституції, а ще більш

¹⁾ «Кредо» (лат.). – Ред.

²⁾ «Діло» перепечатало сю програму з «Правди», не додавши від себе ані слівця. [– Ол. Б.]

з розпадом царської Росії, коли треба було будувати свою, українську державу на реальних підвалинах. Чимало добрих сил розплилося в безвигляднім соціалізмі і утопійнім большевизмі та довели Велику Україну до руїни, а й у Галицькій Україні чимало навіть з проводирів радикальних і соціалістичних пішло в найми ворогів українського народу. Коли під час Великої Світової війни наспіла пора будови самостійної й незалежної Української держави, виявилось вже в Галицькій Україні, яку вагу в тім труднім ділі має національна свідомість і жива національна ідея, а тим паче на Придніпрянщині, де саме не було того кіту, котрий злучив би *dis-juncta membra*¹⁾ тамошнього українського суспільства, щоби можна було розумно й успішно покористуватися подаваною міцною ще тоді рукою сусідніх осередних держав європейських. Недостача ясної національної свідомости довела до упадку Західно-Українську республіку і втрутила Придніпрянщину у вир кровавих усобиць та в руїну.

53. Поїздка руської депутації до Риму. Послуханє у папи Льва XIII. Поворот депутації і напад москвофілів на митрополита д[окто]ра С. Сембратовича яко ілюстрація до «примирительних» змагань. Відгомін сих подій у дневникарстві і суспільстві та в делегації австрійській. Дальші наслідки нападу на митрополита. Розв'язанє товариств «Січ» і «Буковина» і духовної семінарії у Відні. Голос «Правди» про москвофільські демонстрації, про духовні семінарії і дальшу авантурничу політику москвофілів, про «принципіяльне» становище «Діла» в справі московщини в урядах і про напасти «Народа» на «Наукове товариство ім. Шевченка».

Характеристичні для відносин посеред нашої суспільности були події злучені з виїздом «руської депутації» до Риму, єї тамошнім побутом і поворотом до краю так, що годиться і про се тут згадати. В другій половині мая 1893 р. вибралася під проводом митрополита д[окто]ра Сильвестра Сембратовича і єпископів д[окто]ра Ю. Пелеша і Ю. Жуїловського доволі численна депутація з нагоди 50-літнього єпископського ювілею папи Льва XIII зложена з священників, деяких членів з руської інтелігенції і поважного числа міщан і селян до Риму, по відбутім 1892 Синоді у Львові з усіх трех дієцезій. По дорозі задержалася депутація у Відні (20-го мая). Там повитали митрополита яко почесного члена відпоручники українського товариства міщанського «Громада» промовою, в котрій промовець Мих[айло] Бігун заявив радість віденських русинів, що митрополит стає сміло й отверто в обороні української народної ідеї. У відповіді зазначив

¹⁾ «Розрізненні частини» (лат.). – Ред.

митрополит радість з розвитку сего «Товариства» і запевняв, що все своє жите стояв і буде стояти на народнім становищі і, скільки сил стане, буде трудитися для добра руської Церкви і руського народу¹⁾. В Римі, в перший день зелених свят, відслужили владики службу Б[ожу] в церкві св[ятого] Климентія, в зелений понеділок службу Б[ожу] при великім престолі в церкві св[ятого] Петра, а по богослуженю зібралося около 150 русинів з питомцями «Руської колегії» в консисторській салі, під проводом владик, де папа Лев XIII в окруженю кардиналів приймав путників на послуханю. Перед тронем відчитав митрополит адресу в лат[инським] язиці, на котру папа відповів лат[инською] мовою, висловив радість задля приїзду руської депутації та сповістив про засновини єпископства в Станиславові, а наостанку візав клир і нарід руський до вірности Апостоль[ській] столиці і Австр[ійській] державі та до єдности духовенства з народом.

В подрібности папа поручив особливій печаливости єпископів, щоби дбали про якнайліпше образоване питомців у духовних семінаріях і про карність та давали їм настоятелів, перенятих любов'ю здорової науки злученої з силою характеру і гарячим духом священничим. Священству поручив слухняність єпископам і братню згоду. Коли вийдуть в жите рішення Синоду, відпадуть і щезнуть шкідні ріжницї в обрядах. Висловив відтак бажанє, щоби священство обох обрядів заїмно обопільними примірами святости і любови наставлялося і собі помагало, а наостанку висловив за папою Урбаном надію, що з гарячої віри і з чистоти обичаїв руського народу, вплине чудотворна сила і засягне ті народи недалекого Сходу, котрих римська Церква здавна прикликає і запрошує в свої рамена.

При нагоді сего послуханя зложила руська депутація папі Льву XIII в дарі Євангеліє в оправі з окладинками різьбленими славним гуцулом Шкрибляком.

В перших днях червня (1893) повернула руська депутація з Риму і задержалася у Відні, а коли владики опісля вибралися до від'їзду до Львова на дворець півн[ичної] желізницї, москвофіли з підмогою кількох радикалів допустилися соромної зневаги Митрополита²⁾ і інших приятелів Маркова, котрим він на двірци, прощаючись, давав «наставленія»,

¹⁾ Митрополит (опісля кардинал) д[окто]р Сильвестер Сембратович перший подбав про виданє молитовника в народній мові і впровадив рідну мову також у додаткових богослуженях. [– Ол. Б.]

²⁾ З полеміки дневникарської викликаной сею демонстрацією виявилося, що їх підготували листи генерала Висаріона Комарова, редактора «Свѣта» і «Славян[ских] извѣстій» та й редактор «Галичанина» О.А. Марков писав зі Львова, що треба би зробити якусь демонстрацію. Редактор «Gaz[ety] Pol[skoi]» мав бачити сі листи, забрані поліцією. [– Ол. Б.]

а як запевняють постаравсь для них і о материяльні засоби і з Риму та з дороги пускали з-поміж руську суспільність всякі непокоячі вісти. Се ж їх давно випробована метода: лякати русинів всякими польсько-езуїтськими, шляхоцькими урядовими і Бог зна якими махінаціями і вказувати на єдиноспасительного сіверного Месію! Піддержувати нечуваними видумками ніби з найліпшого жерела – заколот, невдоволенє, непевність і перебивати всякій реальній, спокійній роботі, яка довела б і до самостійного розвитку руського народу, отсе їх ціла тактика. А в усій тій роботі добре порозділювані ролі, зорганізовані всюди етапи, що з собою стоять в тісній зв'язи: у Львові, Відні, в Коломиї, в Чернівцях і т[ак] д[алі]¹⁾. До якої нечуваної бути дійшла москвофільська кліка, показує найліпше сей зухвалий напад віденських москвофілів з товариства академічного «Буковина», рідної сестрички львівського «Академического кружка» (сих головних розсадників москвофільства) дня 9 н[ового] ст[илію] червня. Коли митрополит сидів уже в вагоні з еп[ископом] Куйловським, прилатом о[тцем] Білецьким та капеляном о[тцем] Яцковським, розпроцавшився з тими, що їх супроводили на дворець, явилася на пероні громадка москвофільської (і як запевняють радикальної) молодежи, а трех з них члени «Буковини»: Алексевиц, Яворський (герой скандалу львівського) і як кажуть голова «Буковини» Копистянський (свояк митрополита) втиснулись до вагону в ґалових строях ніби повитати вертаючих з Риму. Однак привіт сей обмежився на найпоганійшій лайці московщиною: ізменник, падлец і серед сих окликів ся депутація, як і стояча коло вагону громадка, обкидала крізь відчинене вікно вагону достойників Церкви гнилими яйцями. Арештовано 8 демонстрантів д[ня] 22 н[ового] ст[илію] червня і віддано судови. Замітно, що присутні в вагоні священники не здобулись на смілу оборону своїх владик (нагадуємо тут як капелян кардинала угорського Васарія мало житем не наложив, обороняючи его перед скрито убійцем).

Ся небувала напасть викликала загальне обуренє поміж всіма щирими русинами, а коли митрополит приїхав до Львова повитали его окрім духовенства русини-народовці світські, котрих іменем промовив член виділу краевого д[окто]р Савчак, запевняючи митрополита, що русини-народовці мають повне довіріє і все готові стати в обороні его. Митрополит, дякуючи за сю овацію, заявив, що всі вісти, сіяні нікчемними людьми про латинщенє руського обряду, про заведене целібату і т[ак] ін[ше] суть простою видумкою, що він на зробить ніякого кроку на шкоду руській Церкви і народови, бо хоче яко вірний син трудитися для народу, але лише для «малоруського» (сим зазначив своє становище супроти москвофілів). Другого дня приймав митрополит депутації руських народних

¹⁾ В тексті Ол. Барвінського повтор: див. гл. 52, стор. 649. – Ред.

товариств, виділу кр[айового], ради міської, достойників духовних і світських з заявленнями щирого поважання. Характеристично, що ані на двірці, ані другого дня в палаті не явилися з «Народного дому» світські москвофіли, – хоч «Н[ародний] дім» під протекторатом митрополита, ані навіть сеніор Ставропігії д[окто]р Шараневич, хоч се також духовна інституція.

Се факт вельми яскравий до паталогії руської суспільности і тому вважаємо нашим обов'язком троха над ним основнійше застановитися і подати деякі дані, зачерпнені з зовсім автентичного жерела для проясненя цілого положеня. Передовсім звернемо бачність властей духовних на віденську семінарію духовну, щоб з нею зробити лад поки час, бо потім на них спаде одвічальність за те, коли мали б взятися до єї реформи світської власти. Треба отже зовсім рішучо викоринити москвофільську погань, що так розкорінилася в сій інституції (на що ми вже не раз звертали бачність безуспішно)¹⁾.

Се загально відомо, бо і «Галичанинъ» подав в маю, що питомці москвофіли віденської семінарії ходять до товариства «Буковини» співають їм на вечерницях, держать відчити і т[ак] д[алі]. Так, приміром, подано в однім числі «Галичанина», що «товариць Ю. Ив. В. (повне ім'я: Юліянъ Ивановичъ Войтовичъ, син крилошанина з Перемишля) отпѣлъ теноровое соло «Ангель», дальше, що другий питомець москвофіл Маковський «отчиталъ свой розказъ «Могила». Як же заховуються ті самі «господинове» в семінарії? Ото обидва вони с. Є. Войтович і Маковський а крім того Могильницький і Анатоль Дуркот уважили відповідним «заштрайкувати» і не співати в церкві, для того, що ректор о[тець] д[окто]р Сембратович упросив до співу одного світського народовця вельми нелюбого кацапам. Чи чував хто, щоби будучий священник робив «штрайки» в церкві? Які-то опісля будуть священники «де у них званіє?» Дивує нас, що отець доктор Сембратович не потягнув винних до одвічальности, може тепер зробить се консисторія? Нехай тутки ніяка протекція не грає ролі, бо колись готов подібний «гаспадинъ», як Войтович, Маковський, Дуркот і Могильницький «заштрайкувати» з відправою служби Божої, коли зайде до церкви парохіянин єму немилий. Не завадить тут також зазначити, що питомці москалики заштрайкували також в крилосі против старшого дяка п. Б., за то, що сей грає видну ролю поміж віденськими народовцями. А якої етики придержуються «кацапи» в семінарії, доказує і се, що оден з них Ясеницький враз із звістним Григорієм Литвиновичем (кандидатом на budouчого достойника в ерархії!) денунціював народовців-питом-

¹⁾ Події сі стали відомі правительству, а коли на Великдень питомці-москвофіли пішли на свячене російської амбасаді, де вношено тоасти в честь царя і многолітствія, про що оден з учасників доніс поліції, правительство розв'язало семінарію. [– Ол. Б.]

ців перед еп[ископом] Куйловським, що вони мають в бібліотеці «Правду», котра пише против єпископа і просив, щоби єпископ наказав «Правду» держати в семінарії. За то вільно держати кацапам-питомцям забороненого митрополитом «Галичанина» й інші російські часописи а читальня питомців-кацапів зложена сего року з 11 членів (всіх питомців 25) одержувала на адреси питомця Маковського і Дикого релігійні російські часописи «Благовѣст», «Кормчій» і «Рускій паломникъ» редаговані в душі православнім.

Не завадить і се подати для характеристики «кацапів», що коли прибув митрополит до Відня дякувати за надане ордеру і взивав питомців до любови народного слова, то питомці-кацапи удостоїли его за се назвою винайденою «Страхопудом» «Архий...», коли ж кождий з них дістав по 2 з[олотих] р[инських] на маївку від митрополита – «кацапи» замовкли...

Одна німецька часопись подала, що два питомці москвофіли дали знати демонстрантам з «Буковини» коли митрополит від'їжджає до Галичини. (Ходять слухи, що навіть були на нараді в «Буковині»¹¹). Про сю справу довідався о[тець] ректор і тягнув питомців до протоколу. Більша половина поробила зізнання для москалів дуже обтяжуючі.

Відомо загально, що в семінарії за дозволом о[тця] ректора мешкали члени «Буковини» Копистянський (голова, свояк митрополита) і Лаврецький (своак о[тця] ректора, він підписав перший, конфіскований поліцією «Отзывъ русской молодежи къ галицко-русскому народу» виправдуючий ячне геройство «Буковинців») і Крушинський і аж по пригоді на двірці о[тець] ректор вимовив їм хату, але прийняв другого Копистянського.

Відомо і те, що зараз після пригоди на двірці явилися питомці-народовці (повідомивши про се попередньо своїх товаришів-кацапів) у о[тця] ректора і подали меморандум, в котрім домагалися щоби задля відповідного духови руської Церкви і народу виховання питомців в семінарії віденській зірвано всякі зв'язки з «Буковиною» і щоби питомців кацапів перенести до семінарії львівської. По таким попереднім повідомленю питомці понищили всі письма, які могли б їх поставити в правдивім світлі, але меморандум остало поки що безуспішним документом до патології руської суспільности.

Таких фактів маємо чимало з кругів наших духовних і могли б заповнити ними цілий випуск. Обмежимось однак з огляду на тісні рамці нашого вістника на деякі характеристичні, котрі показують наглядно впливи

¹¹ Як опісля з днівникарської полеміки в сій справі виявилось, інспіровану листами В. Комарова і Ос[іпа] Маркова демонстрацію устроїли москвофіли після спільної наради з радикалами з «Січи» в Caffee Internationale. [– Ол. Б.]

і власть москвофільської кліки, ворожої русинам-народовцям і стають певним доказом наглядчої і рішучої реформи. Відомо загально, яку борбу мусів вести митрополит, щоби в інституті Василянок поставити духовником народовця отця Є. Гузара, нелюбого кацапам крилошанам, совітови «Народного дому», котрий є властителем інститутського дому. Відомо загально, що явно визнаючий свої общеруські погляди доктор Мишковський, префект семінарії, візваний митрополитом, щоби покинув свої погляди і вживав народної мови, заявив рішучо, що сего не зробить. І що ж сталося. Ось мав бути перенесений на професора теології до Перемишля і там виховувати молодий клер! Така кара має постигнути доктора М[ишковсько]го за сей упір, а тим часом сеніор префектів о[тець] Чапельський загально поважаний всіми питомцями, чоловік правого характеру і примірний священник старієся на тій посаді, бо нелюбий деяким крилошанам-кацапам (мов то вольнодумець - значить народовець) і тому, що замолодий на крилошанина (хоч деякі крилошане-кацапи однолітці або молодші від него), а парафії також не може діждатися (так само як і заслужений народовець о[тець] Слюсарчук) позаяк, н[а]п[р]и[к]лад, Станиславська консисторія *принципiально* не приймає з інших дієцезій (Н. В. префект семінарії генеральної ео ipso¹⁾ належить до всіх дієцезій – а консисторія приняла на тiм же засiданю, коли відмовила прийняти о[тця] Ч[апельсько]му, перемиського о[тця] Децка!). Відомо, як консисторія перемиська ховала подання катехитів-народовців на катехитурю в гімназії перемиській, предкладаючи unіco loco²⁾ протегованого кацапами крилошанами. Те саме сталося тепер і з катехитурою в семінарії учительській в Тернополі. Історія катехитурі гімназіальної в Тернополі загально відома. Подібну історію задумала станиславська консисторія з катехитурою в гімназії бучацькій. Відомо нам також, як поступала станиславська консисторія з пропозиціями на крилошан в тамошній капітулі і що діялося з поданням старіючогося на посаді духовника семінарії народовця о[тця] Пюрка. Відомі нам також добре поступки таких катехитів, яко о[тців] Гмитрик, Савчин, Семенів, Войцеховський, Гоцький, Ріпецький і ин[ші].

Все те ми натякаємо лише загально в надії, що владики наші запобігнуть сему лиху, сему протегованю кацапів а систематичній неприязни проти священників-народовців.

Сей москвофільський боляк звернув вже на себе бачність найвисших сфер, а ясною і рішучою промовою гр[афа] Станислава Баденого в делеґаціях про панславiстичні аґітації між русинами заіntересувалась і корона. Шкода що й о[тець] Мандичевський прийнятим здавна звичаєм мовчав

¹⁾ «І сам» або «до того ж» (лат.). – Ред.

²⁾ Виключно (лат.). – Ред.

в делегаціях, а міг би був дещо цікавого оповісти з Станиславщині! Крайна отже пора нам самим забратися до рішучої реформи нашої суспільности. Тому обертаємося перед усім до наших владик ось з якими домаганнями: 1) щоби до консисторій на крилошан і референтів старалися позискати спосібних священників-народовців; 2) щоби настоятелями семінарій духовних поставлено людей здібних, тактовних, ревних і щирих народовців, позаяк сі тільки зуміють виховати праве духовенство русько-католицьке, свобідне від всякого кацапського фарисейства; 3) щоби катехитами іменовано священників-народовців і пригадано розпоряджене пок[ійного] митрополита Литвиновича щодо уживання народної мови при науці віри і в проповідях; 4) щоби деканами і ординаріатськими комісарями були поставлені священники-народовці; 5) щоби митрополит яко протектор «Народного дому» рішучо домагався сповнення своїх жадань поданих совітови на письмі і усунув прийнятий в «Народнім домі» і Ставропігії *numerus clausus*¹⁾ для кацапів лише, а також рішучої реформи бурс в обидвох сих інституціях.

На се можуть нам замітити, що «нема людей» але се несправедливо. Люди єсть і то поважні, спосібні, ревні і щирі народовці, але їх всюди понехано відтручено і знеохочено. Треба уміти і хотіти їх винайти і взятися до тих реформ живо і щиро».

Змаганя галицьких москвофілів освітлюють вельми яскраво їх зв'язки з галицькою еміграцією «русскихъ» в Росії. В 1893 р. «Славянскій благотворительный комитетъ», котрий пособляв москвофільській роботі в Австро-Угорщині обходив у Петербурзі 25-літний ювілей свого естования. «Рускіє галичане», поселені в Росії, подали на сей ювілей від себе письмо, в котрім запевняють, що «вони вірять кріпко в непохитну силу російського патріотизму, перед котрим бліднуть хитрощі ворогів Росії. Одним і то найважнішим органом, котрий *сполучує Червону Русь з Росією* та одушевляє тамошних «русскихъ» до боротьби за православну церкву і за збережене єї традицій, се Петербурське славянское благотворительное общество з великим числом своїх членів».

«Рускіє» из Львова вислали адресу такого самого змісту. «Русская молодѣжь» з Відня вислала телеграму: «Русская молодежь Австрії шле преславному Обществу висказ глибокого почитання за єго 25-літну службу в користь тої ідеї, котра за помічю Божою побідить змаганя ворогів, наповнить серця всіх слов'ян і об'єдинить їх під тіню видвиженого Обществом прапора».

¹⁾ «Порядок» (лат.). – Ред.

Все те подала до прилюдного відома «N[eu]e fr[ei]e Presse» і можна зрозуміти, яке вражінє викликало се в міродатних австр[ійських] кругах та якого переконання набрали вони про «Галицкихъ русскихъ».

Цікаві помічення написав мені з тої нагоди гр[аф] Станислав з Радехова листом з 22/7 1893: «Co do Moskalofilów to mimo okrzyków i «gehobene stimmung» nie zdaje mi się, by się w tej chwili dobrzedziło, a dla samych Studentów wykluczenie z uniwersytetu i kilkutygodniowe więzienie jednak karą już jest. Nadto usposobienie Metropolity jest obecnie takie, że i to im miłym być nie może.

Natomiast «Dilo» robi co tylko może, by wszystko psuć i drażnić.

I так остатніе розпорządzenie Dyrekcyi Skarbu (проти змосковщеного «язичія» в поданнях до Дирекції). Czy ono było potrzebne, nie wchodzę w to. Pewnem jednak jest dla każdego, kto wie i znać chce intencję, że było skierowano *wyłącznie* przeciw moskalofilom a intencję było działać w duchu i narodowców; pomimo tego uznaję, że można było to krytykować, ale uwzględniając niewątpliwą intencję; tymczasem «Dilo» przeszło «Hałyczanina»! W rzeczy ignoruje zupełnie intencję a wprowadza się prowincję w zupełne oślepienie czytelnicy «Dila» за ніем повтарзаіа, że to jest hańба для Rusinów. Coż począć z takimi politykami?

Z wyrazem prawdziwego poważania pozostaję powolnym służą

St[anislaw] Badeni»¹⁾.

Демонстрація на двірці північної залізниці у Відні і заповідяна там москвофілами соромна зневага митрополита доктора С. Сембратовича та привіти «Галицкихъ русскихъ» на ювілей «Петербуржского благотворительного комитета», котрий піддержував усяку кириню москвофільську, можуть бути певним і яскравим доказом, якою грубою політичною

¹⁾ «Щодо москвофілів то, помимо вигуків та «піднесеного настрою» (нім.), не видається мені, щоб у даний момент набридло (допекло), а для самих студентів виключення з університету і кількатижневе ув'язнення одначе є уже карою (покаранням). А надто настрої Митрополита у даний час такий, що це може сприйматися ним не як щось позитивне.

Зате «Діло» робить все, що тільки може, щоб дражнити і все псувати.

I так останне розпорядження дирекції державної скарбниці міністерства фінансів. Чи воно було потрібне – не буду говорити. Однак яким є для кожного, хто знає і хоче знати намір, що це було спрямоване виключно проти москвофілів та наміром діяти в дусі народовців; крім того визнаю, що можна було те критикувати, але беручи при цьому до уваги безсумнівну інтенцію; тим часом «Діло» перевершила «Галичанина»! По суті цілком ігнорує ініціативу, вводячи провінцію в цілковите одурманення читачів «Діла», які вслід за ним повторюють, що це ганьба для русинів. Що ж робити з такими політиками?

Залишаюся з почуттям справжньої поваги – Ваш покірний слуга Ст[аніслав] Бадені» (польськ.). – Ред.

помилкою були всі змагання до якогось нового знов «примирення» народо-вців з москвофілами. Отсі події кинули також яскраве світло на грозу москвофільської роботи для держави, відбилися також у найвисших кру-гах державних і в австрійській делегації (справою сею зацікавився був також цісар) та повинні були стати осторогою для провідників народо-вців, яка небезпека могла би вийти для нашої народности з нового «прими-реня» з москвофілами, а тим часом «Діло» заняло в сій справі невиразне, хитке і нерішуче становище, а ся хиткість почала проявлятися також серед нашої суспільности.

З кінцем мая (1893) зібралися у Відні спільні делегації на сесію, а в австрійській делегації засів з «Руського клюбу» о[тець] Мандичев-ський. Приймаючи австр[ійську] делегацію, розмовляв цісар з її члена-ми, між іншими і з дел[егатом] Мандичевським. На запити цісаря, чи він був уже в делегації, чи він русин і з котрої дієцезії, та чи в Станиславові будують касарні, притакнув делегат і додав, що тільки єпископська капі-тула не має свого будинку. На се замітив цісар, що й то з часом буде, а дізнавшись, що делегат є також соймовим послом, замітив: «Der galizische Landtag hat eine erspriessliche Tätigkeit entwickelt, wozu zweifellos das einmütige Vorgehen der Ruthenen mit den Polen beitrug»¹⁾. Монарх очевид-но цікавився галицькими справами і мав звіт, що соймова сесія тогорічна відбулася спокійно, хоч руські послы підносили також і різні жалоби та реальні потреби і домагання до правительства. Правда, що ще далеко було до того, щоби польська більшість соймова піднялася до кінцевого зрозуміння оправданих домагань послів-народо-вців, як се виявилось при відкиненню внесення п[осла] Телішевського в справі виборчої реформи або і в справі реформи громадського закону, одначе послы-народо-вці не дали-ся вивести з рівноваги і брали участь в законодапній роботі сойму.

Сесія австрійська довела до заострення чесько-німецьких відносин нетактовним поступком німецьких делегатів. З їх понуки обминено чесь-ких делегатів при виборі бюджетової комісії і не допущено там ані одного, а приводом того послужили бучі викликані в останній сесії чеського сойму при розправі над правительственною предловою про утворене повітового суду в Трутнові. Чеські послы добачили в засновинах сего суду розрив одноцілости чеського королівства і виправили таку бучу, що правительст-во зачинило сойм. Виключене чеських делегатів з бюджетової комісії делегаційної прийняли всі чехи яко обиду всего народу і ся обставина від-билася заостренням чесько-німецьких взаємин у держ[авній] раді. Роздра-товане між чеськими делегатами проявилось вже на повнім засіданку

¹⁾ «Галицький парламент розгорнув плідну діяльність, яка сприяла без сумніву стосункам русинів (українців) з поляками» (нім.). – *Ред.*

австр[ійської] делегації в розправі над міністерством загр[аничних] справ, в котрій вони домагалися зірвання австрійсько-німецького союзу, а утворення союзу з Росією. До сего огню долила ще олію порушена гр[афом] Стан[іславом] Баденім справа соромної обиди заподіяної москвофільськими студентами у Відні митрополитови д[октор]ови Сембратовичеви. Висловивши вдоволене задля приятних взаємин між Австрійською монархією і Російською державою, говорив гр[аф] Ст[аніслав] Бадені дальше: «Тим часом, очевидно поза плечима російського правительства триває дальше підпольна робота панславістична чи панросійська, котра може заколотити лад і мир в поодиноких краях коронних, попусувати добрі взаємини між народностями, підпольна робота кермована проти австрійськими змаганями. Як з деяких познак можна оцінювати, мають вони тепер своє огнище у Відні, де щойно останніми днями старенький, вельми поважний достойник церковний став жертвою зрадливої, підступної зневаги й напасти лише задля того, що в Римі вимовний дав вислів своїм почуваням яко австрійський патріот і католицький владики. Нехай буде мені вільно в сім високім зборі в імені і з порученя поляків і русинів висказати найглибше обурене про сей огидливий злочин, злочин, котрого осоружність сходиться з політичними тенденціями, які були єго понукою. Правительство, правда, покарало зараз демонстрантів, але коли б ми не мали певної надії, що се не є останне слово правительства, то сей дрібний осуд поліцейний можна би вважати радше нагородою, заохотою до дальших подібних нападів, чим дійсною карою. Бажаємо і сподіваємося, що правительство сей окремиїй случай не буде вважати чимсь відосібленим, але самим жерелом і буде розсліджувати цілу роботу, котра тут і деінде є основою таких підпольних змагань і сподіваємося, що найде способи і дороги, щоби зробити кінець такій кирині перенятій протидержавними змаганями. Коли ж би досліди правительства виказали, що властива причина, *spiritus agens et movens*¹⁾ тої підпольної роботи находиться поза границями Австро-Угорської монархії, тоді сподіваємося, що ц[ісарсько] і к[оролівське] правительство зарадить сему з підмогою заприятненої сусідньої держави і єї правительства, в котрого інтересі також є присмирене такої підпольної роботи й агітації, яка під ріжними назвами і ріжними прапорами в ріжних державах і краях має ту саму ціль, ествуючий державний лад в політичнім і суспільнім напрямі загрожувати і підкопувати».

Отся промова гр[афа] Стан[іслава] Баденого звернула бачність найвисших кругів державних на підпольну роботу москвофілів серед українського народу, котра веде до деморалізації нашої суспільности і відводить її від реальної праці над національним і культурним розвитком. Можна одначе жалувати, що делегат о[тець] Мандичевський, котрий був там

¹⁾ «Русійна і дієва сила» (лат.). – Ред.

представником українського народу, не забрав слова при сій нагоді, до чого був покликаний яко священник виступити в обороні свого владики. Пояснене всіх відносин українського суспільства повинно було вийти з уст делегата, котрий був там представником українського народу і се занедбане парламентарного обов'язку було неперечною похибкою.

Але ж з другого боку і сторонництво народовців не повинно було обмежитися висиланем депутацій до митрополита і заявами довір'я, а збратися дальше до відповідної організації й органічної роботи, до національного освідомлюваня широких верств народних, а тим часом «примирительні» змаганя наново ширили баламутство в нашім суспільстві, затемнювали нашу національну ідею і відтягали людей від реальної праці. Отсе видало також гіркі овочі в дальшій нашій національній і культурній розвизку і спиняло поступ на ріжних царинах нашого народного житя.

Напад москвофілів і радикалів на митрополита д[окто]ра С. Сембратовича у Відні не остав без дальших наслідків. Напасників ув'язнено, але після переведеного з ними слідства і ревізій в їх мешканях та в академічних товариствах «Буковина» і «Січ» випущено по трох тижнях на волю, а на просьбу самого великодушного митрополита застановлено дальше слідство і не вимірено їм ніякої кари¹⁾. Оден з тих напасників, відомий уже з демонстрації у Львові під час ювілейного концерту в честь папи Льва XIII в «Народнім домі», Юліян Яворський, виключений з віденського університету, виїхав до Росії, де відтак осягнув становище професора, а по овлادی Львова поляками вернув сюди разом з іншими москвофілами і заняв становище «зав'язующего» бібліотекою «Народного дому».

Після нападу на північній двірці видали москвофіли «Отзвувъ къ Галицко-русскому народу», в котрого редакції, як признає віденський дописець «Діла» (ч. 135 з 30. VI. 1893), брали участь також радикали, що є наглядним доказом дальшої спілки радикалів з москвофілами зав'язаної з нагоди поборюваня т[ак] зв[аної] «нової ери». Дописець «Діла» додає, що «на просьбу» москвофілів оден видний радикал зредагував субстрат відозви, однак в послідній хвилі щось покмітили радикали і відбувши осібну нараду, відмовили свого одобренья і підпису». Зате підписали свою окрему заяву менше-більше такого змісту: «в демонстрації участи не

¹⁾ Коли випущено з в'язниці демонстрантів, викрикували вони страшно на митрополита, а також на мене: убити собаку і т[ому] п[одібне]. Як я зачував, справді, москвофіли з радикалами задумували накинутися на мене, а сі поговори потверджували безіменні погрози писані до мене, що мене уб'ють і т[ому] п[одібне]. Одначе тими погрозами не дався я залякати ані збити з вибраної дороги на манівці в повнім переконаню свідомо народовецького і чесного поступованя. На се вказували також щораз частійші і нікчемнійші напасти в «Галичанині», в «Народі» а небавом навіть і в «Ділі» та «Батьківщині». [- Ол. Б.]

брали»¹⁾, бо не могли взяти цілу одвічальність за то перед радикальною партією, довідавшись о всім на годину перед самим актом. Вони дуже жалують, що не знали про цілу річ раніше, а були би могли приготуватися, поспитати о гадку всю віденську громаду радикалів і виступити якою особною самостійною партією. Такий був зміст того письма, а не появилася воно в німецьких часописях, бо по конфіскації «Отзыва» сталася безпредметовим. При ревізіях попала поліція на оден примірник того заявленя радикалів і, очевидно, забрала.

По переказу Ю. Яворського, головного учасника сего нападу, первісну редакцію «Отзыва» написав Іван Франко в різкім дусі, однак Євген Левицький висловився про него некорисно і тому переробив его Франко в виді тим, в яким сей отут в додатку поданий «Отзыв»²⁾ мені дістався. Підписані на сій відозві з 11 ст[арого] ст[иллю] червня 1893 р. «въ имени вѣча вѣнской русской молодежи: Владимиръ Лаврецкій, предсѣдатель вѣча, Владимиръ Могильницкій, Эмилій Черлюнчакевичъ, Климентій Руденскій, члены вѣчскаго комитета» – заявляють, що сеї демонстрації не можна «считать необдуманной выходкой молодости или порождением слѣплого фанатизма», значить вона була виконана з повним розмислом, а вимірена, як дальше кажуть «противъ системы, которой онъ (значить – митрополитъ) служитъ» і котра має знесилити наш нарід і лишити его спромоги трудитися «въ народномъ духѣ». На се знесилене нашого народу вимірені: Інтернат змертвихстанців, реформа Василян, усуненє митрополита Йосифа, задумана реформа духовних семінарій, змаганя до заведеня целібату і пропаганда римського ультрамонтанства. Слова Льва XIII висказані до руських полонників про безусловний послух Римській Курії, про неоправдані шкідні ріжниці в обрядах для лекшого златинщеня нашого обряду, амальгамованє нашого духовенства з латинським і відтяганє его від праці для народних відродин нашого краю в дусі поступу і гуманности – мали бути потвердженням сеї системи. Представниками сеї системи, по думці відозви, був митрополит д[окто]р С. Сембратович і наші єрархи, ему приписує відозва згоду на реформу Василян, проєкт введеня целібату, рівнодушність в справі обрізуваня трираменних хрестів, переведеня парафії Тучап (коло Ярослава) на лат[инський] обряд і заходи до здавленя «мірської незалежної печати» (тут має на думці заборону читаня

¹⁾ Громадно не брали радикали в нападі на двірці, бо як каже дописець «Діла» їхало 4-х з Гернальсу (з «Січі») трамваем і опізнилися, і явилися по демонстрації. П'ятий з них явився в характері дописця «N[eu]e Wiener Tag(e)blatt-u» і стояв з дневниками, не беручи участи в демонстрації. [– Ол. Б.]

²⁾ На сій відозві підписано в долині «Verlag von Julian Jaworski. Wien. XVII. Stiftstrasse, N 43». «Видання Юліана Яворського. Відень» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

часописей «Галицкая Русь», «Галичанинъ» і т[ому] п[одібних]). Відозва звернена до «Земляковъ», висловлює надію, що «суть ея должны признать справедливою если не уста то совѣсти ваши!»

Товариство академічне «Січ», котре М. Драгоманів під час свого побуту в Австрії намагався звернути на дорогу наукової роботи і в тій цілі випосажив его доволі багатою бібліотекою, мало користувалося нею і мало слідів лишило сеї наукової роботи. Книжки із сеї бібліотеки розпожичувано по цілій Галичині, звідки вони, звичайно, не вертали і тим способом її значно здекомплетовано. Зате січовики по більшій часті вели веселе жите, котре живо і вірно описав в «Образках з життя руських буршів» проф[есор] д[окто]р К. Студинський, тодішній слухач богословія і філософії на віденському університеті. Вельми яскравий образ життя січовиків подав І. Франко в «Народі» і умовий та політичний їх рівень. «Традиція «Січи», – пише він, – лежала в широких ідеях, котрі бували часто тільки широкими фразами», а сі ідеї зовсім далекі і фантастичні (з одного боку широка програма соціальної демократії, – з другого – крайньо націоналістична програма «корони св[ятого] Вацлава») не ворушили чутя і не обов'язували до нічого практичного». «Товариші «Січи», – по словам Франка, – оставали в переважнім числі людьми зовсім неосвіченими, галичанами і рутенцями в повнім значіню того слова», бо не користувалися ані музеями, ані придворною й університетською бібліотекою, а віддавалися «пильно студюваню життя віденського по ресторанах, кнайпах та кафе-шантанах». «Січ», по словам Франка, була копією німецьких буршеншафтів – котрих головна ціль – п'янство, поединки, комерси з пустими промовами, а «пережовуване широких абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників, се головні причини безплodности «Січи» в історії розвитку галицької суспільности».

Так само від'ємно висловився І. Франко про «Буковину», в котрій по розв'язаню «Основи» гуртувалася москвофільська молодіж і творила «обскуРНу організацію». «Бляга заїдала їх, а може й ще дещо гірше» (Гляди також «Діло», ч. 167 з 9 серпня 1893 р.).

В такім настрою давалися січовики втягати до бундючних демонстрацій москвофільському товариству «Буковина», в котрім головним проводирем і речником був славний опісля в часі Великої Світової війни Володимир Дудикевич. Віденська дирекція поліції розв'язала отже товариство «Січ», вручивши розпорядок сей голові Ярославови Бурачинському, а також «Буковину», котрої головою був правник Михайло Копистянський, свояк митрополита.

Коли по повороті митрополита д[окто]ра С. Сембратовича до Львова явилася у него депутація русинів, зложена з послів Романчука, Барвін-

ського, д[окто]ра Савчака, д[окто]ра Ом[еляна] Огоновського і члена кр[айового] відділу Бережницького, щоби висловити преданність а при тім обуренє¹⁾ з нагоди нікчемної напасти, заявив митрополит, що докори розповсюджені проти него зовсім безосновні, що слова папи Льва XIII про зближене обрядів толковано хибно, що ані митрополит, ані Рим не думає вводити до нашої церкви якихсь новостий з лат[инського] обряду, а розходить тільки о потверджене сего, що давнійше в нашій церкві принялося (н[а]пр[иклад], співане «Святий Боже» з дзвоненем, обхід з монстранцією, що не змінє нашого обряду). Невірні також вісти про введене езуїтів до дух[овної] семінарії. Митрополит запевнив, що ділає і буде ділати все для добра руської Церкви і нашого («малоруського») народу.

Небавом після повороту митрополита до Львова оповістила урядова «Gazeta Lwowska» з 22 липня 1893 найв[ищу] постанову цісарську, котрою розв'язано гр[еко]-к[атолицьку] духовну семінарію у Відні при церкві св[ятої] Варвари з кінцем шк[ільного] року, а питомці сеї семінарії мали бути для докінчення наук вчасти вивіновані стипендіями, вчасти уміщені в генеральній гр[еко]-к[атолицькій] семінарії у Львові. З релігійного фонду від шк[ільного] року 1893/1894 мало бути установлене певне число стипендій для гр[еко]-к[атолицьких] кандидатів духовного стану, щоби могли слухати богословських наук в краю і за границею. Львівську генеральну семінарію для львівської, перемиської і станиславівської єпархії утворену розв'язано а рівночасно утворено три гр[еко]-к[атолицькі] єпархальні семінарії у Львові, Перемишлі і Станиславові, котрі прямо підлягали дотичним Владикам.

Розв'язане віденської семінарії лучено в дневниках і в прилюдних поговорах з нападом на митрополита і сей напад представлявано, звичайно, причиною розв'язання з одного боку, а з другого з намірами нібито уложеними в Римі і під час побиту там руської депутації. Одначе, як вже вгорі було зазначено, на справу розв'язання віденської семінарії вплинули головно політичні понуки вгорі вже наведені. При необережності ректорату вже за часів д[окто]ра Пелеша, а ще більше за д[окто]ра Філярета Сембратовича, москвофільська робота втискалася до сеї інституції, котре від часу свого заснованя Марією Тересою видавала визначних владик і богословів, а многі богослови, користуючися також університетськими студіями філософічними у Відні, переходили опісля до учительського заводу і ставали гімназійними або й університетськими професорами (д[окто]р Пулуй, д[окто]р К. Студинський і ин[ші]). Коли ж москвофільська робота прибрала ширші розміри небезпечні для монархії, так що

¹⁾ Посол Романчук зазначив при тій нагоді, що загал русинів затривожений вістями, начеб митрополит приняв на себе якісь зобов'язання шкідливі для руської Церкви і обряду та народности і просив о поясненя й успокоєня. [— Ол. Б.]

міністерство заграничних справ звернуло на се пильну бачність, розв'язане семінарії було постановлене, а напад на митрополита прискорив тільки видане найв[ищої] постанови. Ся подія відбилася голосним гомоном не тільки посеред нашого загалу, але й в днешникарстві краєвим і заграничним, та викликала всілякі здогади і пояснення. На першу вість про сю подію відозвалося також «Діло», правда з певною здержливістю і признавало навіть певні користи з того розв'язання, одначе зазначило при тім, що «від певного недовір'я таки не можемо цілком отрястися, з огляду на ціле поступоване з нами, на цілу теперішню систему, котра все ще являється нам неприхильною» (ч. 153).

Про розв'язане віденської духовної семінарії, розписалися вельми широко різні австрійські, німецькі часописи, між иншими пів-урядова «Polissche Correspondenz», а також широко в цілім світі розповсюджена «N[eu]e fr[eu]e Presse». Сі часописи намагалися виказати, що розв'язане не було переведене під впливом і напором Римської курії і не остає в зв'язи з побитом руської депутації під проводом митрополита в Римі, що перестрій духовної генеральної семінарії був вже перед двома роками задуманий і що при розв'язаню віденської семінарії розходилося не тільки о церковні, але також о *найтісніше з тим злучені державні інтереси*. Признавати треба, що виховане й образоване питомців у генеральній духовній семінарії львівській при значнім зрості їх числа в останних десятках літ, було вельми трудне вже задля самої чисельности такого інтернату. Настоятелі (ректор, віце-ректор, 4 префекти й духовник-спіритуальний) не могли присвятити своїх сил виключно згаданій задачі, бо платня настоятелів була така скупа, що вони не могли з того вижити і були приневолені глядіти бічного занятя (катехитури в львівських школах). Тим способом відривалися від головної своєї задачі і при найліпшій волі не могли мати такого виховного й наукового впливу на питомців, якби сего вимагало виховане й образоване молодого покоління будучих душпастирів. До того ж, ще духовні власти не все були щасливі у виборі кандидатів на такі важні і трудні становища, як настоятелі духовної семінарії, і то як із становища церковного, педагогічного і наукового, так і з становища народного. А щодо владичих капітул і консисторій діставалися наслідком різних не корисних впливів і обставин люди, котрі були ісповідниками об'єдинительної ідеї і всего того, що з нею лучаться, отже й поміж настоятелів попадали часто фанатичні ісповідники сеї ідеї. Досить згадати про се, що оден з таких фанатиків подер річники літературної часописи «Зоря», котрі находилися в бібліотеці духовної семінарії. Затиралася наслідком того свідомість, що питомці гр[еко]-к[атолицької] генер[альної] духовної семінарії мають передовсім набратися основного богословського

знання і приспособитися на душпастири українського народу злученого унією з Апостольською Церквою. Утворилася серед питомців окрема внутрішня організація т[ак] зв[аних] твердих, себто москвофілів, котрі оставали під впливом москвофільських чинників з-поза мурів семінарії і дійшло до того, що число т[ак] зв[аних] твердих між питомцями творило подавляючу більшість, особливо між питомцями перемиської єпархії. Як до віденської семінарії втискалися єї небажані впливи, було вже попередку сказано. Сі обставини не були тайною, а визискували їх ворожі українському народови і нашій Церкві чинники, щоби і в Римі, і у Відні підкопувати довір'є міродатних там кругів до укр[аїнського] народу і вказувати на латинщенє і польщенє яко антідота проти москвофільства. Нема отже сумніву, що духовні власти з свого становища представляли авст[рійському] правительству потребу наведених вгорі змін в устрою духовної семінарії та що й авст[рійське] правительство спонукуване державними інтересами змагало до розв'язання духовної семінарії у Відні, щоби питомців охоронити перед впливами російської амбасаді (згаданє вгорі «свяченє» в амбасаді – і напад на митрополита).

Вельми живу участь в обговорюваню справ духовних семінарій взяло особливо польське дневникарство, котре повертало воду розбурханих хвиль на свій млин, а хоч само чимало своїм поступованєм причинялося до зросту москвофільства й пособляло єму не раз для спинюваня розвитку й поширеня українського національного руху, сим разом виявляло нібито велику печаливість в справі правильного вихованя й образованя наших питомців. Одначе, в тих виводах польських дневників, виявилося тільки нещирости й облуди, що шкода часу над сим довше спинятися.

Самє тоді, коли дневникарство і галицьке, і віденське так гарячо обговорювало справу розв'язаня віденської семінарії і перестрою генеральної семінарії львівської, появилася в «N[eu]e fr[ei]e Presse» статя п[ід] з[аголовком] «Zur ruthenischen Kirchenfrage in Galizien von einem Reichsratsabgeordneten»¹⁾ і викликала знов цілу низку пояснєнь і здогадів на сю тему, бо в ній проявилися також погляди безіменного посла на напрям тодішньої нашої політики. «Діло» подало передовсім (чч. 133 і 134 з 29 червня 1893) перекладом повну основу сеї статі, а відтак, (в 137 ч. з 1/7) передовицю про неї. Безіменний автор сеї статі бажав з свого боку дати поясненє церковних відносин у Галичині ширшим кругам політичним, котрі зацікавилися справою духовних гр[еко]-к[атолицьких] семінарій і голосного нападу на митрополита д[окто]ра С. Сембратовича. А при сій нагоді намагаєся безіменний посол звернути бачність політичних чинників на

¹⁾ «До питання русинської (української) церкви в Галичині одного депутата рейхстагу» (нім.). – Ред.

напрям політики русинів-народовців. В тій цілі подає передовсім погляд на змаганя до латинщенья українського народу і его церкви з боку Польщі і єї духовенства, против котрих виступила до борби т[ак] зв[ана] «обрядовщина» розпочата деякими священиками, між иншими І. Наумовичем, спинена розпорядками митрополитів Гр[игорія] Яхимовича і Спир[идона] Литвиновича. Реформа Василян повірена езуїтам, засновини інтернату змертвихвстанців, порушена кр[айовим] віділом справа зміни калнедаря юліянського, викликали, як пише автор, огірчене і недовір'є серед русинів. Після процесу проти І. Наумовича й Адольфа Добрянського та усунення митрополита Йосифа Сембратовича і двох крилошан обняв керму львівської архієпархії д[окто]р Сильвестер Сембратович. Видаване дневника «Мирь»¹⁾ задля присмиренья москвофільських і радикальних змагань між русинами і пособлюване правительственным кандидатам²⁾ при виборах до держ[авної] ради 1885 р. викликало опір проти нового митрополита й утруднило его становище. Коли ж митрополит станув після заяви п[осла] Романчука з 25. 11. 1890 р. по стороні послів-народовців, відносини між ними а русинами поправилися, а він заняв у соїмі навіть рішуче становище супроти москвофілів. «Однак помимо проголошеня програм руських народовців, – пише дальше безіменний посол, – не наступила сподівана зміна дотеперішньої системи супроти русинів, бо що найбільше змінилася лише єї форма. Для того і дальше удержалось недовір'є русинів як щодо політичних і національних, так і щодо церковних змагань їх противників, а щодо посліднього, то і скріпилося ще в наслідок деяких обставин» (тут наводить будову костелів по руських селах, перехід громади Тучапи на лат[инський] обряд). «Мимо того, – каже дальше, – руські народовці на запросини митрополита святкували ювілей папи Льва XIII з застереженем, що при нагоді полонництва до Риму, жалоби русинів будуть там предложені, а часть «старо-русинів», – як висловлюється автор статі, – нарушила почасті се торжество в «Народнім домі» демонстрацією проти митрополита і папи». Мимо того в полонництві взяли участь «молодо – і старо – русини», але відповідь папи на руську адресу зробила на русинах прикре вражіне, а тон промови приписувано впливові кардинала Ледоховського, а також слабому впливови митропо-

¹⁾ «Мирь» почав виходити 3 рази в тиждень під редакцією Івана Єм[еляновича] Левицького і мав метою помирити «руські партії» між собою і з правительством на основі «малоруської народности» по Збруч і напів книжного «малоруського» язика. Перше число появилось 1 марта 1885, а в половині 1887 р. припинилося его издаване і се було одним доказом більше, що з москвофілами всяке «примирене» неможливе. [– Ол. Б.]

²⁾ В тих виборах вийшли до держ[авної] ради: архіпресвітер Сингалевич, крил[ошанин] Мандичевський, Охримович і о[тець] Озаркевич. Посол В. Ковальський, пособлюваний намісником Ф. Залеським видавав себе нібито «опозиційним». [– Ол. Б.]

лита і не досить рішучому его виступленю. Противники національно-політичного становища митрополита між полонниками, розширили поговори про надто велику преданність его Римові і про наміри его в змаганях до тіснішої злуки русинів з Римом. Наостанку каже автор, що про сей поважний неспокій викликаний між русинами наведеними вгорі поговорами, згадав п[осол] Романчук jako речник депутації народовців, по повороті з Риму, та просив митрополита виразно о успокоюючу заяву. «Той неспокій наразі, правда, усунений, але може при найближшій нагоді наново виринути і доти не щезне, доки політика правительства і римського престолоа супроти русинів не буде вповні ясна і прихильна, і доки змаганя противників русинів не перестануть мати вплив більше децидуючий, аніж всі представлення більше приязних державі русинів». При тім додає автор статі на закінчене замітку, що «позитивні зарядження в хосен русинів і переведене їх рівноправности знехтують всякі агітації і деструктивні змаганя».

Про сю статью безіменного посла в «N[eu]e fr[an]zösische Presse» розписалися широко майже всі польські дневники, гляділи за єї автором між членами «Руського клюбу» держ[авної] ради і стілько лише могли подати до прилюдного відома, що статі сеї «не писав ані п[осол] Барвінський, ані Телішевський», бо таку поговірку розпустили були наздогад москвофіли. І дійсно, не писав її п[осол] Телішевський, котрий ніколи не був дописцем німецьких дневників, а я став дописцем «N[eu]e fr[an]zösische Presse» з нагоди проголошення конституції в Росії, коли я помістив у сім дневнику на запросини редакції щойно з роком 1906 статью з моім підписом п[ід] з[аголовком] «Ruthenen und Polen in der Reichsduma»¹⁾ (22. 5. 1906), а також ширшу статью п[ід] з[аголовком] «Hat Österreich ein Interesse an der Entwicklung der ruthenischen Nation?»²⁾ (7. 5. 1906) з повним моім підписом, як і під усіма моїми статями подавав я там усе своє ім'я.

Оден «Галичанин» вказав на дійсного автора сеї статі, хоч не назвав его поіменно, але звернув бачність на его настрій і замітив, що ся статья – се «стонъ жалю обманутого и разочаровавшегося человека», а також з цілої основи і національно-політичного погляду автора та ходу гадок можна впевнитися, що по всякій імовірности автором сеї статі був голова «Руського клюбу» п[осол] Романчук. На се вказує передовсім уживаний звичайно п[ослом] Романчуком вислів «старорусини» на означене москвофілів, з котрими обійшовся з великою резервою і, котрих називає «консерватистами», якими вони не є і не були. Також уступ про «зміну системи» і єї

¹⁾ «Русини (українці) й поляки у Державній думі» (нім.). – Ред.

²⁾ «Чи зацікавлена Австрія у розвиткові русинської (української) нації?» (нім.). – Ред.

розуміє, а наостанку згадка про домагане висловлене митрополитови щодо конечности успокоюючої заяви, піддержує сей згогад щодо автора. Окрім того і передовиця «Діла» (в 137-ім ч.) про сю статю піддержує авторство голови «Руського клубу». По думці «Діла», пояснене руських відносин партийних для ширших кругів, котрі їх не розуміють, може бути корисне для руської справи народної. Впрочім, автор лише там, де конче треба, пише «Діло», згадує о партийних відносинах серед русинів, а звичайно говорить о русинах взагалі, зазначає що в поглядах про «старорусинів» видно «оглядність в представленю», та що статя в «N[eu]e fr[ei]e Presse» «згідна з тим, що відтак посол Романчук перед трема неділями говорив до митрополита, явившись у него з депутацією».

Метою статі в «N[eu]e fr[ei]e Presse» було неперечно з одного боку зазначене, що «не наступила сподівана зміна системи, бо щонайбільше змінилася форма», оправдане переходу з «вижидаючого» становища до «опорного», а з другого боку «оглядність в представленю» партийних відносин серед русинів і про «старорусинів» та зачислене їх до «консерватистів», щоби промостити шлях до повороту на «спільний ґрунт», до «старорусинів», до т[ак] зв[аної] консолідації партій, котра під впливом Б.А. Дідицького підготовлялася, а довершилася весною 1894 р.

В справі духовних семінарій в зв'язи з москвофільськими демонстраціями забрала слово також «Правда», а при сій нагоді вказала на непослідовність «Діла» і напасливість «Народа». Тим-то сі виводи «Правди» подаю отут в цілости для характеристики тогочасних відносин між народвцями.

«Москвофільські авантуристи, про котрих ув'язнене задля демонстрації проти митрополіти д[окто]ра Сембратовича, звіщали ми в останнім випуску, просидівши три тижні в «Івановій хаті» вийшли на волю і дальше доходжене судове проти них застановлено, позаяк митрополит заявив таке бажане, коли его у Львові переслухано. Яворського і Алексеви́ча виключили власти університетські на все з віденського університету, а три інші авантуристи, що мають шаржу офіцерську, будуть ще одвічати перед головним судом військовим і мабуть будуть мусіли зложити офіцерську шаржу. Само про себе, що після визволу авантуристів відбулася велика «кнайпа» москвофільсько-радикальна з тоастами на «потерпівших за ідею» яєчних героїв, в честь проф[есора] Драгоманова, д[окто]ра Франка і т[ак] ін[ше].

Скорше, як можна було сподіватися, показалися й добутки авантурничої політики наших москвофілів. Ми вже не при одній нагоді вказували на те, до чого веде така політика і ще в останньому випуску наводили слова пок[ійного] Володимира Барвінського з его листу (з р[оку] 1882

писаного по процесі Ольги Грабар), надрукованого в нашім вістнику ще в 1889 р. – «всі злидні теперішні, як ось хоч би і само уступлене митрополита Йосифа Сембратовича, се ж заслуга самої кацапської русофільської політики і її конечні наслідки. Дразнять, викликають репресії і насилу пхають нас в безвихідну пропасть...грозять пальцем в чоботі і пориваються з мотикою на сонце!» Отже такі добутки принесла й тепер москвофільська політика авантурнича (адреса львівських семінаристів на ювілей «Акад[емічного] кружка», москвофільство в віденській семінарії і т[аке] ін[ше]). Власти духовні, бажаючи забезпечити молодий клер проти таких впливів, мусіли обдумати спосіб ліпшого і певнішого догляду семінаристів.

Дня 13 н[ового] ст[илію] липня найвисшою постановою цісарською розв'язано духовну семінарію у Відні (основаною Марією Тересою), звідки вийшли руські владика Снігурський, Яхимович, Литвинович, Пелеш, і генеральну семінарію духовну у Львові (основану цісарем Йосифом II), а замість того призволено з почином слідуячого року шк[ільного] утворити три дієцезальні семінарії у Львові, Перемишлі і Станиславі під доглядом руських владик. Урядовий комунікат подає, що тим способом всякі вісти про передачу руської семінарії львівської езуїтам або реформованим Василянам показалися безпідставними видумками газетними, а розходиться о те, щоб семінаристів виховувано на ревних священиків, прив'язаних до русько-католицької церкви і своєї народности. Для дальшого образования в висших наукових інститутах державних або за границею діставатимуть питомці окремі стипендії.

Тепер отже, коли владика мають приступити до відкриття нових духовних семінарій дієцезальних і до обсади місць настоятелів, повинні дібрати ревних, світлих і щирих прихильників русько-католицької церкви, священиків-народовців свідомих своєї національности, а обережно обминати москвофільських книжників і фарисеїв, хоч би вони якими прикидалися щирими прихильниками католицької віри. *Лише непохитне прив'язанє до русько-католицького обряду і переконанє о важнім посланництві того ж для збереженя руської індивідуальности народної буде міцною запорукою доброго вихованя молодого клеру руського, а настоятелі того несвідомі, або переняті москвофільськими мріями доведуть нові семінарії до такого ж занепаду, в яким опинились були тепер розв'язані. Тому позволяємо собі звернути на сі обставини бачність наших владик і кличемо caveant consules!*¹⁾

Само про себе, що наші москвофіли підняли великий крик з сеї нагоди, позаяк тут нова приклучка агітаційна для них лучилась. Тому й ви-

¹⁾ «Хай консули будуть насторожі!» (лат.). – Ред.

ступили з нападами на митрополита, що нікого про се вперед не звістив та й що фонетичну правопис заведено в школах помимо москвофільських протестів до міністерства і до Цісаря!

Се, справді, чимало сердить наших москвофілів, що їх заходи в тім згляді показались зовсім безуспішними.

Москвофільські авантюристи, як зачуваємо, приготовляють нові пляни своєї деструктивної політики і розводять в руській суспільности агітацію, щоб з новим роком шкільним не вписувано руських дітей до шкіл з руською мовою викладовою, щоби в школах польських, де вчать руської мови яко предмету надобов'язкового, не вписувано руських дітей на науку руської мови, а наостанку, щоби руська молодіж вписувалася на науку латинської релігії. Се авантурниче поступованє мотивують тим, що в школах заведена фонетична правопис в учебниках руських а також для науки релігії, а руська суспільність, як торочать наші москвофіли, зрослася з «историческими началами, дорожить тисячилѣтною азбукою» і т[ак] д[алі]. Однак недавновилізло москвофільське шило з мішка і показалося які то «Историческіи начала» у наших москвофілів і чого вони властиво бажають. Нещодавно «Галичанин» писав про те, щоб *русская* молодіж обучалася тепер приватно *русскому* язичу і рекомендує недавно видану для такої науки граматику московську Іванова. Вольному воля! Учїться по-московськи, бо хоч майже перед 30-ти роками Б.А. Дедїцький винайшов такий талісман чудовий, щоб «в один час малорусїну научить ся на велїкарусскї», однак наші москвофіли на сором через 30 літ не довели до того, щоб уміли поправно писати і говорити по-московськи! Отже пильно засїдайте до науки московщини, але знайте про се, що москвофільські експерименти в школах публичних не матимуть місця.

Однак належало б окрім школи звернути бачність на змосковщене язичие також в урядах і урядових виданях. Досить взяти до рук «Вїстник законів» або урядові т[ак] зв[ані] «друксортї», а можна впевнитися, що наші москвофіли уміли повсувати своїх поплечників на такі посади при міністерствах, до котрих належить дбати про такі урядові виданя, з котрих дотепер нема ніякого хїсна для руської суспільности, позаяк вони виходять мовою незрозумілою ні для русина, ні для москаля. Проти такого змосковщеного язичия, яким послуگуються у нас «Народний дїм», Ставропігія і деякі приватні «старорусини» (говорячи термінологією теперїшнього «Дїла») видала недавно краєва дирекция скарбу у Львові рескрипт до підвластних урядів, щоби подань писаних замосковщеним язичием не приймали, а вимагали подань писаних *руською*, польською або німецькою мовою. Рескрипт сей викликав в львівських газетах широкую полеміку, «Галичанин» само про себе виступив в обороні московщини,

а «Діло», розбираючи з *принципiального* становища сю справу в широкому трактаті про *компетенцію* урядових властей в справах язикових, знеобачка збилося на ту саму дорогу і побачило себе в союзі з «Галичанином». Теперішнє «Діло» вірить навіть в лояльність наших москвофілів і радикалів і в окремій статі звиває їх: «Борімся чесно!» Ну коли «Діло» по стільки роках боротьби русинів-народовців з москвофілами і радикалами не могло дійти до переконання, що годі від сих елементів вимагати чесної боротьби, бо інакше справа їх упала би дуже скоро, – то на се нема ліку! Блаженний віруючий! Яке-небудь число «Галицкої Руси», «Галичанина», «Народа», «Хлібороба» може і незрячому відкрити очи, яка мета обидвох сих таборів. Хто цікавий, нехай прочитає, напр[иклад], справозданє «Народа» п[ід] з[аголовком] «Початок українсько-руської академії наук». Бідні радикали, котрим нібито так дуже лежить на серці успіх «Наукового товариства ім. Шевченка», показують велику бистро і остроумність (бо народовці на їх погляд самі *туні!* і т[акє] ін[ше]) в збагачуванню лексикальним нашої мови висловами найострійшого і найпоганійшого способу лайки і попадають в розпуку з нагоди переміни «Товариства ім. Шевченка» в «Наукове товариство». Вони жалкують, що головою вибраний д[октор] Барвінський, «котрого реакційний настрій а до того повна наукова слабість та ще й недобросовістність досить звісні у нас і на вічний сором припечатані в его читанці по народній словесності», що «в секції історично-філософiчній, найважнійшій з національного погляду, вибрано директором д[октора] Н. Вахнянина, котрий, власне, в наукових працях не винен *зовсім*, а як гімн[азійний] учитель визначався ще в кращі дні сміхотворними викладами, а власне виписами з якоїсь старої книжки і ще недавно прославився тим, що навіть забув про історію англійської великої хартиї вільности. В секції філологічній вибрано священика (се мусів «Народ» яко спеціальний епітет занотувати! *Ред.*) Ом[еляна] Огоновського, котрий зробив кілька вартих уваги студій про нашу мову понімецьки, а по-нашому прославляється до гомеричного сміху схолястичними ідеями і тендеційним перекручуванем фактів історії нашої національної культури для консервативно-кастєвих ідей і інтересів. (В тім самім «Н[ароді]» кличе п. Драгоманів просто: пора вже з тим покінчити, значить: треба усунути з професури д[окто]ра Огоновського *Ред.*). В одній секції природничій вибір директора *бодай не разить дуже*: д[октор] Верхратський хоть *невідомий в науковім світі*, як спеціаліст, та все-таки совістний учитель і збирач материялу хоч більше етнографічного ніж власне природничого! І перша книга «Записок» «вийшла далеко неблизкуча» а при тім «більше негативнім ніж позитивнім своїм характер[ом] перед науковим світом, нове «Наукове товариство» поспішається *прола-*

зити до світа політичного: воно здобуло собі монополь печатаня урядових учебників для шкіл а до того обернулося з просьбами о субсидії до центрального уряду і сойму. Ну а звісно, яким науковим духом дихає тепер центральний уряд віденський і сойм галицький». Опріч сего «Народ» не залишив знов відогріти свого звичайного покліну про «доноси самих русинів, в тім і основателів «Товариства ім. Шевченка» і т[аке] ін[ше]».

Отак наші радикали бідкаються, що в «Науковому товаристві» позасідали самі народовці (а се на їх погляд самі тупі, йолопи, коли вже не ідіоти, без радикального патенту на мудрість) і от занাপастять «Товариство Шевченка» та заведуть его на офіціальну дорогу, бо вже й о субсидії просять з фондів державних і краєвих. Бідні сіроми радикальні не знають мабуть про те, що наукові товариства й академії наук мають право вимагати таких субсудій і дістають такі в щорічнім бюджеті. А хиба ж русини не платять податків до кас державних і краєвих і вимагати з їх фондів субсидії на наукові цілі значить підлазити до політики?!»

Небавом, після широкої дневникарської перепалки про духовні семінарії і церковне питанє, у русинів відбулося католицьке віче в Кракові. «Правда» подала про се віче статю п[ід] з[аголовком] «Голос митрополита д[окто]ра С. Сембратовича в церковно-народній справі», котру тут дословно наводжу:

«В перших днях липня н[ового] ст[илію] 1893 р. відбулося в Кракові польське віче католицьке, на котрім явилися яко запрошені гості митрополит д[окто]р С. Сембратович, єпископ перемиський д[окто]р Ю. Пелеш і деякі інші достойники духовні і священники руські. Погляди деяких кружків руської суспільности щодо участі русинів в сім зборі поділені, а чутно було й такі голоси, що русини не повинні були там являтися. Голос сей, який не раз можна чути поміж русинами і при інших нагодах (торжественних, політичних або економічних – н[а]п[р]иклад), от і з нагоди участі русинів в краєвій виставі), здається нам останком тої византийської зашкарупілости, що бажала б руську суспільність обгородити якимсь китайським муром, а при кінці ХІХ в., коли кожний нарід для осягнення своєї мети і сповнення своєї культурної місії глядить якогось союзу, щоб ним зміцнити свою силу, свій вилив, видається повним анахронізмом. А вже ж, коли кому, то в першій ряді владикам і заступникам духовенства годилося вволити запросинам сего збору і бути там гістьми. Та коли б і світські русини були там прибули і дали вираз потребам руської суспільности на церковно-народнім полі, не вийшло б з того не тільки п'яне лихо, а навпаки всяке розумне і достойне виявлене своїх потреб, думок і поглядів може причинитися до хосенного прояснення нашої церковно-народної справи, котра не тільки нашим найблизшим сусідам

так мало зрозуміла, але, на жаль, і в нашій суспільности руській вельми забаламучена. Тому-то велику вагу прикладаємо до голосу Є[го] Е[кспедиції] Митрополита, котрий в ширшій, основній промові нашу церковно-народну справу поставив так ясно і виразно, як досі ще ні оден руський владика новочасний. Справедливо звернула бачність на сей знатний голос вся праса руська й польська, хоч не всюди оцінено її належито й безсторонно.

Митрополита висловив щире бажанє, щоби народи сего збору принесли хосен не тільки кат[олицькій] Церкві, але й обом в краю живучим народам: руському й польському і висказав надію, що небавом і в столиці краю відбудеся подібний збір руський. Нарід польський сливе здавна прив'язанєм до катол[ицької] церкви і вважає се признакою і охороною своєї національности. Рівно ж і руський нарід прив'язаний до катол[ицької] церкви і східного обряду, котрий зове[ться] руським, дарма що велика частина руського народу відорвалася від тої зв'язи і вступила на блудну дорогу. Погляд сей підпер Митрополита історичними виводами. Згадавши про переказ Нестерової літописи, про св[ятого] Андрея і проповідників висиланих св[ятим] Йоаном Золотоустим в сторони заселені руським народом, оповів, як св[яті] апостоли слов'янські в IX в. а опісля св[ятий] Ігнатий патріарх царгородський (по усуненю Фотія, викликавшого схизму) посилали проповідників між руський нарід; як в X в. княгиня Ольга і Володимир В[еликий] прийняли в Царгороду віру Хр[истову] в сполученю з катол[ицькою] церквою; як дальше після виступлення Церулярія самі єпископи руські вибрали собі і митрополіту, не хотівши прийняти такого від схизматицького патріархи; як опісля наслідком усобиць княжих і темноти народу задля близших зносин з Царгородом в XII в. утвердилася схизма на Руси. Дальше висказав Митрополит, як навіть серед тих трудних обставин, коли Москва утворила у себе митрополію, на Україні-Руси були прихильники унії (митрополит Кирило I, король Данило, митрополит Ізидор), як опісля до початку XVI в. удержувалася унія, поки зв'язи з Царгородом не довели до нового розриву. Відтак подав Митрополит коротку історію унії Берестейської і згадав, що русини заходяться вже тепер, щоб 300-літні роковини сеї події обходити величаво. Були противники унії, почасти підбурювані Москвою, почасти з невіжи і засліплення, а все ж унія зростала і руська церква злучена з католицькою обнімала в XVII в. 9 великих дієцезій з 13 міліонами вірних. Розбір Польщі довів до того, що більша часть Руси забрана Московщиною була приневолена прийняти схизму, а лише під Австрією унія процвітає, а руська Церква піднеслася на повазі і чести. Відтак звернув Митрополит бачність збору на те, що несправедливо русинів посуджують о склонність

до схизми, а іменно, публіцистика робить тут недобру прислугу, викликаючи роздрознене замість плекати любов і згоду. Вказав і на те, що назва «возсоединеніє», до русинів опрашованих прикладана, є історично невірна, а ширене штунди на Україні є найліпшим доказом, як руському народови так зване «православіє» припало до серця. Митрополит заявив дальше, що як русини хотять бути добрими католиками, та з другого боку *прив'язані до свого обряду, так що знаменем доброго русина єсть також прив'язаніє до свого обряду руського*, освяченого многими булями і декретами папськими і ми повинні ту спадчину заховати, бо єсьмо тою галузю катол[ицької] Церкви, котра віти свої розпростерти має на схід після віщих слів Урбана VIII *o mei Rutheni, per vos ego Orientem convertendum spero*¹⁾. І ми живемо в тій надії, що передовсім *нарід українсько-руський мусить прийти до того переконаня*, що не в схизмі, не в штунді, не в нігілізмі его дочасне і вічне добро, лише в *катол[ицькій] Церкві і в обряді східнім*. І так як індивідуальність національну поляків хоронить кат[олицька] Церква в обряді латинським, так *руську індивідуальність народну охоронити може лише катол[ицька] Церква в обряді східнім*. Наостанку звернувся Митрополит до шляхти з завізанем, щоб підмагала і боронила унію, хоча нині до лат[инського] обряду належить. Для того радив, щоби запізнавалася з нашими потребами у самого жерела, а тоді не буде неохоти і упереджень до русинів; бо хоч би й заходили в справах політичних і суспільних які ріжницькі поміж русинами і поляками, то на полі віри не повинно се бути і се вийшло би на користь всім нам».

Се головна основа промови Митрополита, в котрій дуже виразно зазначене велике послаництво руського обряду, а при тим і спосіб охорони руської індивідуальности національної. Ми вгорі вже вказали на те, що досі ані оден з новочасних владик руських не висловив так ясно, виразно і свідомо своїх поглядів в церковно народній справі, як се вийшло в промові Митрополита д[окто]ра С. Сембратовича. Нагадати мусимо при сій нагоді, що теперішній Митрополит, ще бувши єпископом-суфраганом, зробив першій почин до перелому зашкарупілого византийства в руській Церкві виданем молитовника в народній мові руській (замість до недавна вживаних церковних, нерозумілих для загалу), а недавно призволив на видане руського перекладу псалтиря з поясненнями О. Слюсарчука. Се лише почини на тій дорозі, котрою можна промостити шлях до сповнення великого посланництва руської Церкви, се спосіб, яким можна оживити наш руський обряд – живим, народним словом».

¹⁾ «О мої русини, я сподіваюсь через вас (тобто за вашою участю чи допомогою) залучити Схід до віри» (лат.). – Ред.

Замітки «Правди» про участь митрополита доктора С. Сембратовича і його промову на католицьким вічу в Кракові не припали до вподоби «Ділу», а іменно ся замітка про нашу византийську заскоружливість, що ми не повинні відгороджуватися китайським муром, а користуватися кожною нагодою, де можна пояснити українську справу, про наші потреби і домагання, про наші національні і культурні змаганя¹⁾. Також не вдоволене було «Діло», що «Правда» зробила єму докір за критику розпорядку кр[айової] дирекції скарбу проти вношеня подань змосковщеним язичієм до скарбових властей, наслідком чого з принципіального становища опинилося на одній лінії з «Галичанином». На се не мало «Діло» иншого аргументу, як згадку про вношені давнішими часами меморанда до правительства у Відні в тій справі. Почин до сего розпорядку кр[айової] дирекції скарбу проти змосковщеного язичія в поданнях звернених до скарбових властей дав Атанас Заячківський, щирий і гарячий народовець, син знаного народолюбця з 40-их рр. отця Йосифа, пароха Лопянки, а молодший брат радника Двора Тита. За свою народолюбивість попався він перед заявою з 25.11. 1890 р. на заслане в Бялу, звідки на домагання послів-народовців (а головно моїми заходами) вернув разом з иншими заточниками до рідного краю і став старшим радником скарбової дирекції у Львові, де здобув собі велике довір'є своїми здібностями і непохитним характером у президента Коритовського. А що москвофіли насилали до скарбових властей (головно із Ставропігії й «Народного дому») поданя москвощеною <мовою> писані, подбав про видане згаданого розпорядку. Загал наш, як признає й «Діло» (ч. 162 з 3. 8. 1893), станув по стороні Заячківського, на котрого накинувся «Галичанин», а що «Діло» почало тоді вже протоптувати стежку до консолідації з москвофілами, отже стануло «на принципіальнім становищі» і відмовило дирекції скарбу права рішати язикові справи нібито задля того, що скарбові урядники будуть надуживати сего і виступати взагалі проти руських подань, а крім того зробило докір австр[ійському] правительству, що воно само видає «язичієм» «Вѣстникъ законовъ державныхъ». «Правда», в наведеній вгорі статі вказала на се, що москвофіли вміли повсувати своїх поплечників на урядові становища, на котрих вони пособлювали змосковщеному язичію, але «Діло» знов звернуло вину на правительство, що воно «по многихъ меморіялахъ подаваемыхъ въ той справѣ правительству у Вѣдни» не зарадило сему лиху.

¹⁾ В часі Великої Світової війни виявилось наглядно, як мало культурний світ знав про український нарід і єго змаганя. Щойно тоді (отже так пізно) зрозуміли у нас, що треба зорганізувати т[ак] зв[аний] Informationsdienst, писати в заграничних часописях, видавати брошури про нашу справу в чужих мовах, робити знакомства з дневниками і державниками заграничними і так осідомлювати широкий світ про нашу справу. «Службова інформація» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

На се замічу, що тактика політична до 1890 р., опозиційної критики в парламентарних промовах і журналістських статтях показалася безуспішною і безплідною і доперва реальна і позитивна діяльність могла довести до того, що такі надужитя поступенно усувано. Тут мимоходом згадаю, що з великим трудом повелося моїми особистими заходами впровадити на редактора укр[аїнського] видання «Вістника державних законів» д[окто]ра Олександра Кулачковського, котрий, одначе, в своїй муравельній праці, веденій з великим знанем і успіхом не зазнав такої відповідної піддержки, якої вимагало таке трудне і многоважне видавництво. Та про се опісля скажу дещо більше.

Радник Атанас Заячківський бажав отже запобігти ширеню москвофільського язичія в урядованю, а не міг сего осягнути иншим способом, як спонукою кр[айової] дирекції скарбу до видання відповідного розпорядку. А тим часом «Діло» було тої думки, що «русини мають всякі причини сумніватися в щирість інтенцій правительства при виданю сего обіжника», що «русини-народовці не можуть сего обіжника признати корисним, ані політики краєвого правительства прихильною, а мусять уважати її, коли не прямо за неприхильну, то бодай за незручну та нещасливу». Але чи була щаслива така тактика «Діла», котра закидала правительству нещирість в сій справі, а політику его називало неприхильною або хоч би нещасливою, се полишаю предметовому осудови нашої суспільности.

54. «Галичанинъ» і «Gazeta Narodowa» поширюють настрої неприхильний народовцям і викликають між ними зневір'є і роз'єднанє. Надії «Діла» на приєднанє «старорусинів», хоч би «з застереженнями». Урядові розпорядки в справі т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школах і урядах. Нові видання шкільних книжок. Відгомін сеї справи на Придніпрянщині і єї значенє. Погані напасти москвофілів і радикалів на народовців. Політика негативна, а позитивна у русинів. Справа краєвої вистави у Львові.

Саме тоді, коли «Діло» почало хитатися в своїй поглядах щодо політичної тактики послів-народовців, і промощувати шлях до примирення з т[ак] зв[аними] «старорусинами», коли й на зборах «Народної ради» відозвалися деякі голоси народовців за «примиренєм», щоби тим способом перейти до опозиційної політики, коли й польське журналістство неприхильне національно-культурному розвиткови і скріпленю українського народу, почало ширити кириню в нашій політично не виробленій суспільности, використовували москвофіли сі обставини, щоби викликати новий заколот і зневіру. Дуже хитро і проворно умів «Галичанинъ»

вихіснювати хиткість народовців у національно-політичних поглядах, щоби поширювати між ними зневіру, збити їх з дороги реальної й органічної роботи і звести на манівці політики розпуки, з котрої саодиноким виходом мало бути спасене північним месією. Як після проголошення заяви в соймі 25. 11. 1890 р. москвофіли накинуплися на п[осла] Романчука і народовців і намагалися фальшованем посольських промов і злосливо тенденційним накручуванем головних основ заяви підорвати довір'є до політики послів-народовців у нашого загалу, так і в половині 1893 р. «Галичанинъ» розпочав із здвоеною силою ширити свої коромоли. Наш загал так чутливий і приступний на всякі підзори і недовірчивий до всяких сміливійших починів, видавався «Галичанинови» податним полем для такого посіву і похопним для всяких сплетень і видумок, виковуваних у москвофільській кузні.

Майже рівночасно з «Gazet-ою Narodowo-ю», котра також мистецьким способом вміла поширювати кириню в нашій суспільности і ворожо настроювати польські міродатні чинники проти русинів, «Галичанинъ» розпочав свою киричну роботу, щоби роз'єднати митрополита д[окто]ра С. Сембратовича з народовцями. Ще в 1890 р. після згаданої соймової заяви пустив він був у світ сплетні, що п[осли] Романчук, Січинський і Телішевський та й взагалі народовці запродали Русь полякам, що п[осол] Романчук за «зраду» має стати краєвим інспектором, та й іншими подібними клеветами намагався легковірний і некритичний наш загал баламутити. З початком липня 1893 р. настрої нашого загалу, викликаний нападом на митрополита, его участію в катол[ицькому] вічу в Кракові і справою духовних семінарій, вихіснював «Галичанинъ» для дальшого ослаблення народовців, для під'юджування проти народовців нашого загалу, і для спинення реальної й органічної діяльности народовців та їх послів на політичній ниві. В сих змаганях «Gazeta Narodowa» і «Галичанинъ» подали собі руки, бо ж обидва дзевники змагали до одної спільної мети: знищення саомстійности й окремішности українського народу. В передовиці «Одинъ сюда, другій туда» намагався «Галичанинъ» виказати начебто «разногласіє» проявилося посеред прихильників «новой эры», що «Діло» стараєса боронити автономії греко-католицької Церкви і проти вмішування езуїтів у еї справи, а «Душпастирь»¹⁾, орган митрополита подає «ультрамантанством» нав'яні статі, яких ще не бувало у русинів, і які перевишають его редакцію в безуслівній покірности Римови. З того кує «Галичанинъ» оруже проти п[осла] Романчука і народовців і запевняє,

¹⁾ Сей двоциждзевник, видаваний під покровом митрополита, займався головню духовними справами, але вряди-годи подавав також політичні статі, в котрих виступав проти крайних змагань москвофілів і радикалів та змагав до з'єдинення русинів на основі русько-кат[олицького] обраду і окремої руської національности. [– Ол. Б.]

начеб сей напрям ширений «Душпастирем» був логічною послідовністю програмової заяви п[осла] Романчука з 25. 11. 1890 р., але явна небезпека для руської народности з боку латинщени, приневолює прихильників «новой эры» виступати доволі рішучо проти змін у гр[еко]-кат[олицьким] обряді. Таким проворним накручуванем і перекручуванем подій намагався «Галичанинъ» з одного боку кинути кість незгоди між народовцями й митрополитом, котрого москвофілам не вдалося хитрощами переманути в свій табір, а з другого боку старався підкопувати довір'є загалу до п[осла] Романчука і прихильників т[ак] зв[аної] «новой ери». «Діло» в обороні проти хитрощів «Галичанина» висловлює жаль, що «старорусини» не приступили до заяви п[осла] Романчука в 1890 р. і звертає до них з просьбою, щоби трохи застановилися над тим, чи справа руська не пішла би була значно лучше, коли б вони не були ворогували проти сеї заяви і згодилися на неї, хоч би з «деякими застереженнями». Можна справді дивуватися, що «Діло» зверталось з такою просьбою до «старорусинів» по дволітній завзятій і злобній боротьбі їх проти заяви народовців і що воно припускало ще можливість, що вони, хоч би з застереженнями згодились на сю програмову заяву! Вже ж під час соймової сесії весною 1893, коли «Клюб послів народовців» проголосив навіть оброєну програмову заяву, в котрій пропущено точку щодо віри і державної лояльности, для промощення москвофільським послам повороту до «Руського соймового клубу», москвофіли голосили, що можуть зійтися з народовцями тільки тоді, як народовці прилюдно виречуться своєї заяви і зложать прилюдне «покаяніе!» Одначе небавом склалася подія, що спонукала «Галичанина» виступити вже без маски і з такими выводами, після котрих хйба сліпий і глухий на такі розумованя міг повірити в можливість спільного поступованя хоч би в політичних справах з т[ак] зв[аними] старорусинами. На основі розпорядку міністерства просвіти в справі управилення шкільної правописи видала Рада шк[ільна] кр[айова] два обіжники до всіх окружних рад шкільних. Перший обіжник з 20 мая 1893 ч. 9726 містить виказ шкільних книжок, котрих молодіж має уживати в шкільнім році 1893/1894 і поручає уживати на всім степені науки в нар[одних] школах «Буквар» виданий новою (т[ак] зв[аною] фонетичною) правописю, а до науки німецького язика в 4-клясових школах «Початки науки німецького язика» (також новою правописю) і заповідає видане «Граматики руської мови» проф[есора] д[октора] Ст[епа]на Стоцького (новою правописю). Нові підручники мають бути введені поступенно, щоби не обтяжати родичів значнійшими видатками на закупню книжок для дітей. Другий обіжник до дирекції гімназій, реальних шкіл і учительських семінарій з д[ня] 7 липня 1893 до ч. 13.301 відноситься до заведеня т[ак]

зв[аної] фонет[ичної] правописи в сих школах. «На підставі рескрипту міністра просвіти з 25. II. 1892 ч. 23.123 ухвалила Рада шк[ільна] кр[айова] для всіх їй підчинених шкіл одностайні правила руської правописи, котрі залучаєся¹⁾, а котра *зачне обов'язувати безусловно з початком шкільного року 1893/1894*. Дирекція доручить сі правила членам учительського збору, щоби кілька вступних лекцій присвятили виясненню основ сеї правописи і старалися в часі якнайкоротшим ученикам її присвоїти. *У всіх виробах письменних мають ученики безпроволочно уживати сеї правописи. В текстах літургичних і пам'ятниках староруського языка буде задержана в книжках і в шкільній науці церковна правопис.* Отсі постанови обов'язують дирекції і учителів у всіх письмах, котрі на підставі обов'язуючих приписів видають в руській мові, в річних справах зданях і долучених до них розправах наукових а також у рукописах нових підручників шкільних, котрі предкладаєся Раді шкільній краєвій. Міністерство просвіти предложило свій рескрипт в справі правописи Раді міністрів і наслідком того інші міністерства видали розпорядки до підвласних урядів в справі уживання нової правописи у всіх письмах і виданях укр[аїнською] мовою писаних або печатаних. На сій основі появилися різні урядові формулярі і друки споруджені українською мовою в новій правописи, н[а]п[ри]клад, поштові, залізничні, судові, скарбові і т[ому] п[одібні]. Так само написи впроваджені по державних будинках, староствах, судах, школах, залізничних двірцях і т[ому] п[одібних] були споруджені новою правописю. Тим способом здійснилися довголітні домагання народовців подавані міродатним адміністраційним властям щодо введеня так званої фонетичної правописи. Вісті про введене нової правописи в школах Галицької й Буковинської України і в урядованю українською мовою приняла київська «Громада» і вся Прідніпрянщина з великим одушевленем. В сій многоважній для самостійности й окремішности нашого письменства події бачили придніпрянці запоруку свобідного розвитку українського слова в українськім Піємонті, на котрий тепер була звернена вся увага великої України. І в кругах щирих народовців з «Наукового товариства ім. Шевченка», «Просвіти», «Руського товариств-

¹⁾ Вже перед оповіщенням сего обіжника появилася розвідка п[ід] з[аголовком] «Про руську правопис» написав С. Нагнибіда (т[о] є[сть] Ст[ефан] Стоцький), ціна 5 кр[он] ав[стрійських]. У Львові, з друкарні «Тов[ариства] ім. Шев[ченка]» 8^о стр. 16, в котрій подано пояснення про розвиток руської правописи, єї зміну на т[ак] зв[ану] фонетичну і взірці відмін. Згадане видане в окружнику ц[арсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] вийшло п[ід] з[аголовком] «Руська правопис». Ціна 4 кр[ейцера] ав[стрійських] або 8 гелерів. Накладом ц[арсько] к[оролівського] видавництва книжок шкільних з друкарні «Наукового товариства ім. Шевченка», 8^о, стор. 23. [– Ол. Б.]

ва педагогічного» викликали сі розпорядки властей справдішне вдоволене, що їх поданя в сій справі звернені до сих властей вінчалися таким успіхом мимо всяких перепон, трудностей, коромол і напастей об'єдинителів. Ухвали правописної анкети зложеної з заводових філологів і педагогів віднесли наконечну світлу побіду не тільки над недорічним пропам'ятним письмом «Галицько-руської матиці» і петицією «Русской рады», вкритої 60.000 підписів в значній части неграмотних дітей і несвідомих сеї справи людей, але й над представленням ординаріятів, внесеним до міністерства просвіти під напором об'єдинителів. І я мав певне вдоволене, що почин мій зроблений у наших просвітних і наукових товариствах в справі реформи правописи довів до успішного висліду, а то тим більше, що при всяких починах в нашій народній роботі, наша суспільність вже наперед зневірюєся, що задумане і намірене діло *не вдасться!* Я з повним спокоєм переносив усякі напасти, наклепи і ворогованя з боку москвофілів, а навіть многих наших людей несвідомих великої досягlosti сеї справи, я добре знав, як непопулярна була ся справа у нашого хиткого й некритичного загалу і радо став непопулярним в очах тих людей для добра справи. Становище мое не було легке, бо навіть передові і свідомі народовці, як д[окто]р Ом[елян] Огоновський і Романчук були тої думки, що справа введеня т[ак] зв[аної] фонетичної правописи «не на часі», що навіть *Н. Вахнянин боронив в правописній анкеті давньої правописи*, що член кр[айового] виділу, одинокий представник українського народу в тій поважній корпорації, д[окто]р Д. Савчак, *голосував проти введеня гражданки і т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в переписці українською мовою і в печатних виданях кр[айового] виділу, що й Владики мимо свідомости національної окремішности нашого народу своєю повагою виступили проти правописної реформи*¹⁾. Вельми дивне світло на становище народовців у сій справі кидала отся обставина, що на довголітні і настійчиві домаганя поважних наших просвітних і наукових товариств і на основі ухвал заводових наукових і педагогічних знавців осередні і краєві адміністраційні власти виконали і впровадили в жите т[ак] зв[ану] фонетичну правопис, а після того і «Діло» з «Бібліотекою повістей» і «Просвіта» в книжочках для народу і «Дзвонюк», «Днѣстеръ», «Народная торговля», також інституції народовців дальше держалися т[ак] зв[аної] етимологічної правописи. Се було наглядним доказом безосновности й голословности проповідуваної у нас т[ак] зв[аної] «принципальної» політики, доказом національної хиткости й уступчивости перед напором наших об'єдинителів.

¹⁾ Усе те «страха ради кацапського!» [– Ол. Б.]

Введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи мало вже з самого зверхнього боку незвичайне значінє для зазначеня самостійности й окремішности українського народу, як можна було небавом наглядно переконатися. Коли перегодом поуміщувано написи і вівіски на державних урядах і на залізничних двірцях українською мовою і фонетичною правописю, то особливо сі останні звертали на себе бачність переїзжих москалів на шляхах Підволочиська-Перемишль¹⁾ і інших і вони, читаючи сі написи, бачили, що се инша мова, а не «русській языкъ». Я сам мав нагоду помічувати, як москалі, їдучи «въ Европу», читали написи: «Підволочиська, Максимівка, Богданівка, Бірки Великі, Тернопіль, Глубічок Великий, Зборів, Плуґів, Львів», а особливо задержуючись на більших стаціях, як Тернопіль, Львів, Перемишль і, проходжуючись по пероні, читали написи на ражних бюрах українською мовою і фонетичною правописю, та впевнялися, що заїхали до краю, де живе окремішний від московського і самостійний український нарід. Але я мав також нагоду помічувати, проходжуючись по пероні чи то в Тернополі, чи у Львові, або Перемишлі, як сі написи кололи в очи наших москвофілів.

Одначе, само введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи, хоч яким воно було многоважним придбанєм і далекосяглим успіхом національно-культурних і політичних змагань народовців, було тільки зверхньою рамою того образу народної окремішности і самостійности нашої, котру треба було виповнити поважним змістом.

Передовсім, отже, треба було подбати про нові виданя книжок для шкіл народних, середних і учительських семінарій. Печатанє шкільних книжок віддано печатні «Наукового товариства ім. Шевченка», оцінку рукописий предкладаних Раді шк[ільній] кр[айовій] поручено краєвим інспекторам шкільним (українцям), а продаж книжок вело ц[ісарсько] к[оролівське] «Видавництво шкільних книжок» під доглядом ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] і з доходів оплачувано печатанє, винагороди спорудникам книжок і инші шкільні потреби. В нових виданях шкільних книжок розходилося не тільки о введене нової правописи, але й о добірнійший з педагогічного й наукового погляду зміст і поправну мову, котра в давнійших виданях доволі була ще перемішана книжними й не народними висловами. Іменем київської «Громади» віднісся тоді Ол[ександр] Кониський до віце-президента ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]ра М. Бобжинського, щоби в нових виданях шкільних книжок звернув пильну бачність на добір

¹⁾ На сім головнім шляху були вже перед тим подекуди вівіски на двірцях і стаціях українською мовою, але етимологічною правописю, а тепер впадала в очи зміна. [– Ол. Б.]

творів щодо змісту і на поправність мови. Таке саме письмо дістав і я від Ол[ександра] Кониського, щоби я допильнував сеї справи в Раді шк[ільній] кр[айовій], котрої членом став я в листопаді 1893 р. Наслідком сего домагання віце-президент д[окто]р М. Бобжинський поручив мені, щоби я велів собі предккладати відбитки всіх печатаних книжок (а печаталося тоді рівночасно 13) і переводив одну коректу, хоч кр[айові] інспектори читали також сі відбитки і переводили деякі зміни і щодо змісту, і мови. Правда, що вже в самій коректі не легко було переводити далекосяглі зміни, бо се потягало за собою значніші видатки за печатане, а все ж таки нові видання вийшли і щодо змісту, і щодо мови гарнішими в прирівнанню до давніших, бо до нових книжок впроваджено доволі виїмків з творів придніпрянських письменників. Хоч мав я доволі роботи иншої і в наших товариствах народних, і в державній раді, а тепер ще й в Раді шк[ільній] кр[айовій] (про що скажу опісля дещо більше), піднявся я радо вложеного на мене д[окто]ром М. Бобжинським на домагане київської «Громади» обов'язку зовсім безкорисно для загального добра і нашого шкільництва. Окрім того Рада шк[ільна] кр[айова] покликала за винагородою до коректи шкільних українських книжок доброго знавця нашої мови і вельми ревного робітника на сій ниві, професора академі[чної] гімназії Ілярія Огоновського.

Введене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи в школі принесло велику пільгу в навчанню, особливо в початковій школі, де дитвора мучилася безуспішно виучуванем т[ак] зв[аної] етимологічної правописи, а вельми малі успіхи осягала у виучуванню і знанню самої мови й єї краси. А про се мав я нагоду переконатися не тільки особисто яко учитель української мови в учительській семінарії мужеській і женській у Львові, звідуючи з кандидатами взірцеву школу на госпітаціях і практичних лекціях, але й допевнився сего від учителів взірцевої школи Червінського і Врецьони. Оба вони заявили мені яко визначні педагоґи і довголітні учителі, що ученики й учениці сеї школи оставали позаду о 3 місяці в успіхах в науці української мови в порівнанню з успіхами осяганими в науці польської мови, а причиною такого стану була т[ак] зв[ана] етимологічна правопис. Коли ж введено нову правопис, молодіж поступала скоро вперед в науці і успіхи показалися незвичайні. Але й науку читання кирилицею введено, справді, аж на основі нових видань шкільних книжок, бо, почавши від *Буквара*, були в нових книжках молитви й виїмки з св[ятого] Письма подані кирилицею і церковною правописю і наші Владики переконалися, як безосновними були москвофільські поговори, що молодіж не буде вміла читати церковних книг, що відчужиться від церкви і т[ому] п[одібне].

Введеня так званої фонетичної правописи в школі й урядованю мимо всіх коромол і заходів москвофілів довело їх до страшного роз'ярення і розпуки, що виявилось в передовиці «Галичанина» з почином шкільного року 1893/1894. Єму не стало вже снаги «поздравити учащихся», «серце сжмается отъ жалю, когда вспомнить, що подрастающее русское поколѣнье не найдетъ уже въ школахъ родного письма, стрѣтитъ уже лишь останки учебниковъ печатаныхъ тысячелѣтними письменами, спадщиною по нашихъ предкахъ. Русскіи дѣти въ народномъ отношеніи одни будутъ обезохочены, другіи snyдѣють, а дѣти слабыхъ дарованій прямо оглупѣють». Відтак подає до відома, що оден *руський священник* записував сина до німецької гімназії і на питанє директора, на яку *Landesspache*¹⁾ вписує сина, відповів, – *на польську*. Коли ж директор здивувався, бо доси записував сина на руський язик, – заявив священник, – що по введеню т[ак] зв[аної] фонетичної правописи, волишь щоби син учився польської *Landesspache*, ніж руської. «Галичанинъ» висловлюєся про сю дивну постанову, що вона «не безъ разумного (?) основанія», бо діти отуманіють в знаню руського язика і письменства і дістануть «отвращеніє» від руської народности, не вивчатъся руської азбуки, що нинішні «такъ называемые русскіи учебники» нічого не подають для «эстетического вкуса», для «выработки чувства изящного», нічого «даже для внушенія дѣтямъ чувства приличія и товарищеской полировки», що все – «*дегтемъ воняетъ*», а польські учебники навчатъ дітей мислити, бути приличним. «Вотъ, до чего довели реформаторы русского письма и русской народности, насильственно желающіи сдѣлати изъ русскихъ галичанъ *польско-украинскихъ бастардовъ*». Похваляючи постанову вчитися польського язика, каже «Галичанинъ», що руського (себто українського) язика навіть «не нужно учиться, ибо *фонетику постигнетъ первый лучший свинопасъ и на томъ основаніи можетъ считатись литераторомъ*», тому руські ученики «должны прибѣгнуты къ польскому языку *яко къ якорю спасенія*». «Галичанинъ» бачить отже «единственную опору русской народности въ домашнемъ образованіи на основѣ русской (себто московської) литературы».

Проти такого розумованя москвофільського дневника ніхто не обізався, ніхто не запротестував з т[ак] зв[аних] «старорусинів», в котрих тоді «Діло» бачило знов людий до спільної роботи і діяльності політичної. Але вже й «Діло» обурилося сею «квінтесенцією галицького москвофільства» (ч. 186 з 1 вересня 1893 р.). Треба, одначе, зазначити, що се не був хвилиевий вибух роз'ярення, що москвофіли систематично загаджували

¹⁾ «Державної мови» (нім.). – Ред.

все, що щиро народне руське чи українське і всіма способами намагалися в очах загалу підорвати довір'є до народовців та їх змагань. З другого боку також радикали пускали в світ різні безосновні наклепи, видумки і сплетні на народовців і тим способом повертали воду на млин москвофілів. Виявлялося отже наглядно, що спільна робота із семи таборами неможлива, що становище супроти одних і других заняте в заяві з 25. 11. 1890 р. було зовсім оправдане політичним досвідом.

Сі напасти москвофілів і радикалів доводили «Діло» вряди-годи до отямлення й протверезення з «примирительного» чаду і воно знов вертало до ясних поглядів на наші партійні відносини. Коли польські загорільці в своїх, а москвофіли в своїх часописах торочили всякі видумки про народовців, що вони втратили вже ґрунт під ногами, що п[осол] Романчук вже зрікся проводу народовців, бо нібито п[осол] Барвінський випер его із сего становища, а руська суспільність громадиться тепер у двох таборах – радикальним і клерикальним, зрозуміло «Діло», що противникам самостійного розвитку і поступу нашого народу стоять на заваді народовці і тому раді б їм заздальгідь справити похорони, про котрі пишуть від часу до часу. «Діло» знов вертало до тверезого погляду про «москвофільську фракцію» і зазначувало, що вона заперечує право русинам до самостійного розвитку, що немає «ніякої розумної рації бити на галицько-руським ґрунті, а виросла лише інтригою панславистичних кругів російських і держиться штучно криком плачених ґазет і тою обставиною, що захопила кілька важних інституцій у свої руки», та що «у неї нема роботи культурної для своєї народности». А так само тверезий погляд висловило тоді «Діло» про радикальну фракцію, котра голосила, що «народовці бавляться в політику, а нарід хоче хліба, отже ми будемо дбати про жолудок народу» – одначе в дійсности «не поставила і не пропагувала якої-небудь практичної політики економічної» та «ратувала свою повагу в очах народу агітацією за загальним голосованем і голосила, що нібито народовці противні загальному голосованю». «Діло» зазначувало зовсім справедливо і виразно, що радикали «визначалися завзятою напастію на народовців, що тенденційно представляли поведене народовців і їх послів, та старалися вмовити в селян, що тільки радикалам лежить на серці їх добро і що безосновні напасти, а не критика та пусті фрази мусіли відчужати від них тих усіх, котрі ведуть позитивну роботу». «Діло» вказувало тоді і на се, що «навіть хвилеві союзники радикалів, котрі роботу радикалів уважали для себе помічною в боротьбі з русинами-народовцями – галицькі москвофіли, – відвернулися від них».

В тих поглядах на москвофілів і радикалів сим разом (в чч. 161 і 165 з 2 і 7 серпня 1893) «Діло» згоджувалося зовсім з поглядом «Правди»,

проти котрої, як угорі зазначено, недавно яскраво виступало. В своїх виводах про партійні відносини зазначило «Діло», що між русинами є ще третя фракція клерикальна, рівно ж слаба, як і радикальна, за котрою побиваються польсько-езуїтські круги, і що руська справа потерпіла би на тім, якби противникам Руси удалось довести до скріплення фракції т[ак] зв[аної] клерикальної. «Діло» при тім висловило надію, що «до того не прийде, бо посереду руського духовенства нема почви до такого клерикалізму». Побюоване «Діла», щодо сего т[ак] зв[аного] клерикалізму в розуміню латинщени і польщени русько-католицького обряду й українського духовенства і народу показалося безосновним, як наглядно виказала в своїх наслідках так звана реформа о[рдена] о[тців] Василян, про що я вгорі згадував, як і про розмову мою з гр[афом] Кальноким в сій справі. Наше духовенство повинно бути клерикальне в добрім розуміню сего слова і треба з вдоволенем зазначити, що в останних десятках літ проявилися в кругах наших священників пильні заходи до станової і заводової організації духовенства, до під'єму его богословського, наукового і суспільного образования, до розбудження християнського духа в українській суспільности і тіснішої єї злуки з церквою. Висилка кандидатів духовного стану на богословські науки до Риму, Інсбрука, Відня і т[ому] п[одібне] приспорила нашому духовенству нових богословських сил, котрі мали нагоду побачити, з якою ревностю, обов'язковистю, з яким знанем не тільки церковних але й суспільних відносин займаєся там духовенство вірними, з якою уміlostю, н[а]п[р]иклад, в Німеччині переведено духовну, суспільну й народногосподарську організацію широких верств суспільних, на котрій і наша суспільність повинна би взоруватися.

Напасливість москвофілів і радикалів дійшла в боротьбі з народовцями до крайности і приневоліла навіть п[осла] Романчука виступити з покликом «Борімся чесно!» (з прибраним назвиском У. *Поступишин*, котрим він підписував і інші політичні дописи надслані до «Діла» з Відня). Він вказав справедливо на се, що навіть у війні між ворогами заборонено уживати затроєного оружя і звернув увагу на се, як «Галичанинъ» простим, грубим фальшованем допускався нечесного, негідного чину на народовцях, а зокрема на самім Романчуку, уживаючи ложи, клевети й інших таких способів. Так само п[осол] Романчук вказав на се, що й радикали часто без усякої причини кидаються з найбільшим завзятем на народовців. Такі напасти москвофілів і радикалів мали, очевидно, двоюку ціль, як пише п[осол] Романчук (ч. 143 з 12 липня 1893), – настроїти русинів в Австрії проти народовців і представити їх в найгіршім світлі перед Україною і всею Росією jako орудія поляків і правительства або jako слуг реакції й ультрамонтанства». Тут наводить У. Поступишин з «Наро-

да» (з 1 липня), посвяченого головно напастям на народовців із статі підписаної М. П. (Михайло Павлик) отсі слова: «Під *напором* нашим народовці не зважилися попарадувати перед папою іменем України-Руси», а дальше, що здавалося вже, що світські народовці справді спасуться від Риму і зможуть, як во дни своєї молодости поглянути в очи Ненці України. Аж ні! Вони знов зблизилися до митрополита». Потім описує невірно повитанє митрополита народовцями у Львові (після повороту з Риму) і робить з того такий висновок: «Чи ся найновіша маніфестація народовців вийде їм на добро, видно буде незабаром, особливо, коли Рим напре на свої постанови щодо уніятської церкви і коли народовцям треба буде, для консеквенції, піддержувати того, що буде вводити в жите ті постанови». В тім самім числі «Народа» находимо такі наклепи: «За реакцію в Галичині стала рішучо й партія українофільско-народовська – після того як та партія поставила себе під уряд церкви, навіть у світських справах» – а про «Народні віча» пише: «Народовці, окрім деяких коломийських, що стоять під впливом радикалів, – як звісно, є против загального голосованя», або і такі самохвальби: «В газетах народовської партії є більші чи менші уступи живцем взяті з нашої радикальної програми» і т[ак] д[алі].

Таке накликуванє до чесної боротьби, звернене до табору москвофільського й радикального, не мало реального успіху, бо їм обом розходилося о те, щоби викликувати в нашій суспільности ворогованє з народовцями, підривати їх становище, їх повагу і вплив. Тим часом народовці, замість забратися до реальної і органічної праці на основі ухваленої довірочними зборами «Народної програми» і непохитно держатися єї, говорило тільки і розpravляли дальше про організацію, замість вводити її в жите, а «Діло» (чч. 125 і 156) поміщувало такі розумованя з краю, що «програма наша не вистарчає зі взгляду на спеціальну акцію в поодиноких точках програми», що вона не може послужити «за руководство певне в нашій внутрішній роботі, для нашої праси, для наших репрезентацій», що «треба утворити чим скорше уорганізоване сторонництво».

Я бачив наглядно, що наша суспільність не могла піднятися до позитивної реальної роботи народної, котра вимагала пильности, посвяти, трудної і тихої праці, яка тільки по довшім часі приносила певні добутки, а любувалася в бундючній крикливості, демонстраційних маніфестаціях, котрі, звичайно, викликували хвилеве вражінє, як солом'яний огонь і задля того нашій суспільности припадало до вподоби опозиційна політика, бо в такім настрою вирастали у нас цілі покоління. Тим-то оповістив я в «Правді» для освідомленя нашої суспільности розвідку «Політика негативна а позитивна у русинів». Для зрозуміня тогочасного настрою нашої суспільности, наводжу сю розвідку в цілости:

«Хто хоч троха пильнійше прослідив історичне й суспільне жите українсько-руського народу, мусить признати, що вдача его вже задля его спокійного темпераменту більш страдальна, чим діяльна. Тим-то русин проявляє більш нахилу до думаня, наріканя на долю і виявив в незлічених піснях сей сентиментально-елегійний настрій, або крізь сльози сміявся з своєї недолі, з нелюбих ему порядків і установ і виявив се також в різних гумористичних оповіданнях, одначе вельми мало прикладав рук, щоби долю свою зробити красшою, мало дбав, щоби перемінити обставини в свою користь. Задля того русин даєся використувати практичному й проворному москалеви, хитрому жидови й вірменинови, уступає перед живійшим і енергічнійшим мазуром і мадяром, ба навіть перед волохом. В боротьбі сій о «бути – не бути» держиться русин більш силою відпорною, вродженим ему консерватизмом, чим енергією і діяльним напором.

Ті самі прояви помічаємо і між свічною верствою, що вийшла переважно з-поміж самого народу. Енергії й охоти до самостійної діяльної роботи вельми мало, до так званої органічної праці для подвигнення економічного й національно-культурного зроблені ледви перші почини, дбалости про красшу долю для русинів також небагато, а за те чимало наріканя на неприязні русинам обставини, чимало обвинувачуваня інших в тій недолі, а мало признаня власного до вини, або кепковане з усього і байдужність до всего.

Сі прикмети мабуть останки характеру слов'янського, «слов'янських лінощів», які може найвірнійше збереглися поміж русинами, хоча й між поляками помічаємо в значній мірі подібні прикмети. Перед кільканадцятьма роками польський публіцист Теофил Мерунович написав студию про неміч, байдужість і пасивність польської суспільности на різних полях публичного жита і назвав сю хоробу суспільну *galicyjskość*, позаяк вона найвидатнійше проявляється поміж галицькими поляками.

Коли розглянемося в нашому житю політичному й суспільному, то побачимо мало що не на кожному ступні нахил руської суспільности, ба навіть верховодячих людей більш до пасивности і негациї, як до позитивної діяльности, до реальної роботи. Знаменитий німецький публіцист д[окто]р А. Фішгоф, схарактеризував політику русинів 60-их років в значній мірі дуже влучно кількома словами: *eine eigene Politik haben die Ruthenen nicht; sie wollen immer nur das, was die Polen nicht wollen*¹⁾. Неперечно, що опозиция против поляків доводила русинів не раз до смішности і найліпші проекти були русинам тому лише нелюбі, позаяк ви-

¹⁾ «Русини (українці) не мають власної політики; вони завжди хочуть лише те, чого не хочуть поляки» (нім.). – *Ред.*

йшли від поляків. Признати треба, що й нині упередження в руській суспільності до поляків ще доволі значні, так що підперти хоч би зовсім добрий проєкт польський вважається у нас як вже не зрадою народною, то щонайменше неполітичним поступком. Навіть приязні відносини в приватнім життю між русинами або поляками, або прояви чисто конвенціональної натури, які взагалі водяться у всіх європейських освічених людей, вважаються у нас щонайменше непопулярними, коли вже не політичними. Так коли на обіді данім для п[осла] Яворського соймовими і райхсратовими послами в цвітні с[ього] р[оку] явилися якості Митрополіта, д[окто]р Савчак, проф[есори] Барвінський і Охримович, «Дѣло» поспішило сейчас з заявленем, що поіменовані русини не явилися там *яко заступники руського народу, а лише яко тісніші приятелі* п[осла] Яворського (хоча вони ніякими промовами себе не заявляли ані яко заступники руського народу, ані яко приятелі п[осла] Яворського, а лише зробили чисто конвенціональну форму для парламентарного колеги). Тому до певної міри треба признати справедливість д[окто]ру Даниловичу, коли на недавніх зборах «Народної волі» в Коломиї висказав, що політика русинів «обмежалась на «противенстві» полякам». Antipolacyzm¹⁾, як польські журналісти називають сю прикмету, єсть у нас ще доволі популярним коником, на яким не оден руський «політик» здобув собі славу «великого» і «твердого» русина, хоча окрім пустого крикунства нічого позитивного не вдіяв для руської суспільності. Іменно так звані «рутенці» або як поляки їх називали «святоюрці» придержувались головно сеї політики, а позитивного для руського народу нічого не робили, потішаючись тим, що «wir brauchen nichts zu thun, die Regierung wird selbst für uns sorgen»²⁾. Одначе треба правду сказати, що сей дух негациї, дух байдужости і пасивности і нині наче той Марко в пеклі товчється поміж руською суспільністю.

На політичнім полі поміж руською суспільністю найбільш нахилу до негациї і пасивности проявилось в двох скрайних таборах – москвофільським і радикальним вже задля головних їх основ негативних. До українсько-руської національної ідеї сі обидва табори відносяться коли не ворожо, то щойнайменше байдужно, пасивно, і тому легко зрозуміти, задля чого обидві сі фракції дуже часто подають собі руки в боротьбі проти народовців (для чого, н[а]пр[иклад], такий Будзиновський єсть разом сотрудником «Галицкой Руси-Галичанина» і «Народа», для чого, н[а]пр[иклад], Павлик єднається з Марковим і Мончаловським і т[аке] ин[ше]); з другого боку легко зрозуміти, для чого, лише хиба легковірні або несві-

¹⁾ «Антиполяцизм» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Нам не потрібно нічого робити, уряд сам потурбується про нас» (нім.). – Ред.

домі можуть вірити в можливість «примирення» русинів-народовців з сими фракціями. Розгляньмо який-небудь почин реальної, позитивної роботи поміж русинами, а всюди помітимо інтриги і агітації москвофілів против всякої роботи. Чим же єсть вся агітація москвофільська проти руської мови і літератури, проти правописи фонетичної, як не неґацією, що змагає до піддержання хаосу і безладу, а що ж се чудовищне «язичіє» в усяких москвофільських «изданіяхъ» і часописях як не пасивність, байдужність москвофілів, що за тільки десятків <літ> москвофільської пропаґанди не навчилися навіть по-людськи мови своїх хлібодавців?! Що споводувало прогнане «Руської бесіди», «Руського народного театру» з «Народного дому», як не політика неґації? Що спонукувало наших москвофілів до агітації навіть проти економічних інституцій без партійної ціхи, як проти «Народної торгівлі» (коли русини-народовці взяли провід в свої руки і виступили проти рублевих пособій зложених на книжечки безіменних «указателів») і проти заснованя асекураційного товариства «Дністер» (в котрім не допущено Маркових, Добрянських et tutti quanti¹⁾), коли не політика неґації і деструкції?! Такі ж самі а не інші мотиви спонукали москвофільську пресу до альярму проти участі русинів в краєвій виставі. Тим-то нашим москвофілам припадає до вподоби авантурнича політика і всяка хоч би й зовсім безплідна опозиція, вони любувалися промовама таких політичних авантурників як Кноц і Шеперер, подають per extensum²⁾ промови такого Вашатого і Грегґа, коли тим часом для поважних промов того табору нема у них місця, зводять народні віча до значіня полудикого збіговиська, прості авантури славлять подвигами геройськими за ідею і т[ому] п[одібне]. Їх публіцистика (коли так можна її назвати) хапається найпоганійших способів, найпідлійшої брехні, спекулюючи на легковірність і слабу освіту публики, так що фактичного в їх часописи вельми мало, а найбільш, або чистих видумок, або так перекручених фактів, що й не розбереш, де правда а де брехня. У всіх слов'янських народів єсть всілякі партії, що не раз вельми завзяту ведуть боротьбу між собою, але ніде не подибаєте, такої як наші москвофіли, позаяк се не партія а ватага наємних ренеґатів, се боляк на здоровім організмі руським, котрий треба неминуче вирізати і випечи, щоб не затроїв усього організму.

Радикальна фракція має окрім неґації або щонайменше байдужности для національної ідеї українсько-руської багато спільного з москвофільською клікою, любується також в авантурничих подвигах, хапається також часто інсинуацій і брехні, щоб лише в найпоганійшим світлі зобра-

¹⁾ «І ім подібних (та іже з ними)» (лат.). – Ред.

²⁾ Поквапно (лат.) – Ред.

зити ненависних їй народівців, а просту лайку, якою заповнює мало що не всі сторони своїх радикальних часописий, прикриває європейською назвою «критики». Позитивної роботи у радикальній фракції вельми мало. По докорах роблених народовцям, що вони дбають лише про національність, про язик, школи, а понехують економічні питання, можна було сподіватися, що радикали наші якраз возьмуться за економічні справи. Тим часом віча їх були лише агітацією проти духовенства, проти народівців, агітацією задля розповсюдження радикальних видань і теорій, а питань економічних, або зовсім не доторкувалися, або дуже мало, часописи радикальні («Народ», «Хлібороб») заповнювалися і заповнюються з малими виїмками лише полемічними або агітаційними статтями, а органічна робота розпочата «Гуцульською спілкою» показала вельми слабою, бо ще недавно руському послови-народовцеві приходилось в комісії промисловій червонітись з сорому, коли запитаний референтом в анкеті пропонуваній сим послом експерт п[осол] Герасимович, директор сеї ж «Гуцульської спілки», про число її членів, заявив, що ся спілка має аж 15 членів! Так отже, в усім робиться багато шуму, а реальної роботи вельми мало, «великих слів велика сила та й більш нічого!»

Однак, коли розглянемо поміж нашими русинами-народовцями, то впевнимось, що здорове яблуко легко надпсовується від гнилого, а шумні й галасливі поклики й навички до негациї й байдужности, питомі нашим москвофілам, знаходять подекуди послух і ґрунт в нашім власнім таборі. Се стає певним доказом з одного боку сумної прояви, схарактеризованої пок[ійним] Гладилевичем двома словами: «ми скацапіли», з другого ж боку, що ми не позбулися давних навичок рутенства. Ми широко розводимося про належні нам національні, політичні і т[ому] п[одібні] права, нарікаємо безнастанно на своє понижене, перелічуємо раз в раз наші національні, політичні, економічні і т[ому] п[одібні] кривди, одначе звичайно кінчиться все на менше, або більше високопарно поставлених домаганях, на менше, або більше яскравих газетних статях, менше або більше опозиційних погрозах, а вельми мало робиться, щоб дійсно долю українсько-русського народу зробити кращою, щоб становище наше національно-політичне й культурне поправити й зміцнити. Для закриття нашої немочи й байдужности глядимо звичайно виновника нашої недолі, щоб на него зложити всю вину нашої недолі, коли тим часом ми самі не раз як не зовсім, то бодай у великій частині провинимося. Ми нарікаємо на перешкоди й перепони в розвитку національно-культурнім, не тямлячи слів знаменитого сучасного політика-економа, що «фізична й духовна енергія розвивається перешкодами, а не браком перепон». Ми не тямимо тої прояви, що лише народи діяльні і живі можуть істнувати й розвиватися, а страдальні й злінивилі щезають в масах інших народів.

Неперечно, що русини-народовці за останніх 25 літ можуть виказати в національно-культурнім білянсі значні доволі активи і се показує, що се сторонництво має певну підвалину в народі, що воно роз[в]ивається, ширшає, кріпшає. «Руська бесіда» з «Народним театром», «Просвіта», «Руське товариство педагогічне» з «Інститутом св[ятого] Миколая», «Наукове товариство ім. Шевченка», «Львівський боян», «Клуб русинок», «Народна рада», «Ватра», «Народна торговля», «Дністер» – не згадуючи вже провінціональних товариств та інститутів – се ж виключно або в переважній частині товариства та інститути здвигнені і піддержувані русинами-народовцями. Сільські й міщанські читальні повставали й повстають головно заходами русинів-народовців або товариства «Просвіта». Літературний рух значно зріс за останніх 25 літ іменно заходами й працею народовців і то й щодо кількості і якості, школи народні й гімназії руські мають найпотрібніші учебники, зложені доволі чистою й поправною мовою руською. Друга й почини третьої гімназії руської, женська руська школа вправ у Львові і мужескі в Тернополі і Станіславові, руська катедра історії в університеті львівським – се ж здобутки русинів-народовців. Треба признати, що засновуванем читалень чимало русини-народовці розбудили національну свідомість поміж селянством і міщанством, а перші віча скликувані їх заходами клали підвалину до політичної свідомости народу, та, на жаль, опісля здискредитовані москвофілами і радикалами втратили своє значіне. «Народна торговля» з філіялами і крамницями і «Дністер» показують, що русини-народовці не занедбують і політики економічної, а асекураційне товариство «Дністер» за час свого недовгого істнованя викazuje гарні успіхи.

Одначе при сих активах в білянсі русинів-народовців не можемо закривати очий на недостачі і хиби нашого сторонництва, на наші пасиви, позаяк лише пізнане наших хиб може їх або справити, або усунути, а тим самим сконсолідувати та зміцнити наше сторонництво.

Вельми часто можна чути й читати наріканє на непошанованє нашої мови і наших прав язикових в урядах і автономічних властях. Ми зовсім не хочемо виправдувати сих властей і знаємо дуже добре, що урядники державні і автономічні не раз або задля незнання руської мови і письма, або й з шовінізму і упору нарушують права національні русинів, викликаючи роз'ярене. Одначе, безсторонність спонукує нас і се признати, що останними часами начальні власти стали вважати своєю метою не кривденє а вдоволенє правам русинів. Коли ж не все ще так є, якби повинно бути, то на се складаються різнородні причини, які після давньої русинам неприхильної системи не дадуться одним [роз]черком пера усунути. Правительство повинно очевидно наставати, щоб давніші урядники до певного

часу присвоїли собі знане руської мови і письма, що тепер буде для них тим більше улукшене, позаяк мають і інструкцію правопису і термінологію правничу, а для вступаючих до урядів повинно правительство зложити відповідну комісію екзамінаційну, перед котрою могли б виказатися сим знанем. Але ж передовсім ми самі шануймо свою мову і письмо, вживаймо її всюди і не понижаймо самих себе. А таких прикладів можна б певно не менше навести, як прикладів непошанованя з сторони властей. Згадаємо тут для прикладу два характеристичні факти. Два роки тому назад делегував виділ ради повітової в однім руськім повіті до т[ак] зв[аних] іспитів в народних школах яко председателів між іншими 13 руських священників з обов'язком, щоб опісля виділови ради повітової предложили письмене справоздане. Що ж на те скажете, що лише трех написало те справозданне до власти автономічної руською мовою?! – Останними часами стали священники руські на соборчиках зобов'язуватися *словом чести* вживати в переписках з властями лише руської мови. Молодий, бідолашний священник з одного такого *словом чести* зв'язаного деканату пише до староства руське подане, а коли явився при нагоді особисто у старости, той же промовив до него: «Wszyscy księża piszą mi zawsze po polsku, tylko ksiądz ciągle mi nadsyła ruskie pisma! Po co to się wyróżniać?!»¹⁾ Очевидно наш бідолаха на се здвигнув плечами.

Отже, скажім собі правду в очи, чи в значній мірі не ми самі винні, що не шанують наших прав, коли навіть така Ставропігія волисть писати до властей польською мовою, як народною руською, коли сеніор Ставропігії адресує навіть листи до руських осіб по-польськи, а парох Ставропігійський по-німецьки (N[ota] b[ene])²⁾ в Галичині!), а руські священники стверджують свідоцтва убожества з уряду парохіяльного по-польськи?! Шануймо отже передовсім самі себе, вживаймо всюди в слові і письмі своєї мови, а тоді й власти мусять навчитися нашої мови і письма, тоді здобудемо наші права силою самого факту.

Розгляньмося на полі шкільництва. Тут домагаємося зовсім справедливо від правительства окружних інспекторів-русинів для руських округів шкільних, руських учителів і учительок для предметів з руською мовою викладовою в семінаріях утраквістичних і для руських шкіл вправ, добиваємося заснування щораз нових гімназій руських, руських катедр в університеті львівським і т[ак] ин[ше]. Але ж розгляньмося поміж собою, кілька між нами єсть до того всего пригідних сил наукових і що ми

¹⁾ «Всі священники пишуть до мене завжди польською мовою, лише священник постійно посилає мені листи русинською (українською) мовою. І навіщо б то так вирізнятися?» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Зауваж!» Цим привертається увага до певного місця у тексті. Вживається скорочено «NB» (лат.). – *Ред.*

зробили, щоб такі сили випродукувати? Не оден скаже з навички рутенської: «die Regierung soll dafür sorgen!»¹⁾ Се правда, що правительство має обов'язок про се дбати, щоб допомогти до виховання потрібних сил наукових. Але ми обернемо другу половину сеї пам'ятної рутенської фрази в форму питання: «brauchen wir denn nichts zu tun?»²⁾ Кожний розумний і свідомий чоловік мусить признати, що при найбільшій прихильности з сторони правительства треба неминуче співділяння і з нашого боку. Чи багато, н[а]пр[иклад], єсть народних учителів-русинів або учительок, що мали б іспити виділові і могли співубігатися при обсадах інспекторських або семінарських? Чи не сором то, що для науки руської мови й літератури в середніх школах не маємо вже потрібного числа кваліфікованих учителів? Щодо руської літератури в університеті не габілітувався досі ні оден доцент? Щодо руської катедри історії в університеті, не було з Галичини або Буковини ні одного відповідного кандидата? Що у нас чимало руських докторів прав і докторів медицини, аніхто (окрім д[окто]ра К. Левицького) не добивався габілітації на доцента, або щоб написав хоч одну фахову розправу? Чи се не неміч наша, що руський посол ставляючи в раді державній домагання русинів в таких справах мусить з лямною Діогена вишукувати кандидатів, щоб було ким замістити евентуальні посади? Молодіж університетська пішла в одній частині в москвофільські авантюристи, в другій в радикали і, говорячи словами радикального голови, бавилася «в ідеї зовсім далекі і фантастичні, що не ворушили чуття і не обов'язували до нічого практичного; жите кнайпове і переживуване широких, абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників» витягало молодіж від праці реальної, позитивної, наукової і через те довела давні народовські товариства «Січ» і «Академічне брацтво» до руїни, а майже ніхто сим не інтересувався. Можна сподіватися, що з заснованем «Ватри» у Львові і «Громади» у Відні незапаморочена абстрактними й фантастичними ідеями і теоріями молодіж понехає сю безплodну роботу, а стане трудитись на ниві роботи реальної, що з її кружків вийдуть не тільки люди, що засядуть на посадах учительських, судових, адвокатських і лишаться ремісниками т[ак] зв[аними] Brotgelehrte³⁾, але й трудитимуться й для самої науки, якої у нас так обмаль.

Отже, коли на тім полі не одно вийде не так, якби загал русинів бажав і мав право бажати, то глядім також причин і в нашій пасивности, байдужности, та замість нарікати і глядіти виновника, берімся до діла, щоб запобігати лиха заздальгідь. Нам треба пильно дбати, щоб виробити наукові сили, щоб развинути наукову літературу, а сим з'єднаємо собі зовсім

¹⁾ «Про те повинен потурбуватися уряд!» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «Чи ж не повинні ми щось робити?» (нім.). – *Ред.*

³⁾ «Вченими лише заради хліба» (нім.). – *Ред.*

певно і поважане і здобудемо приналежні нам права. «Наукове товариства ім. Шевченка» може стати огнищем, в котрім така робота скуплятиметься. З вдоволенем нотуємо тут, що «Дѣло» виказує засноване наукового товариства поміж здобутками праці народовців. Але згадаймо, як первістно прийняли львівські народовці гадку про таку реформу «Товариства Шевченкового» піднесену перед чотирма роками нелюбою для «Дѣла» – «Правдою», – як уперто силкувались доказати, що у нас і людей до того нема і давний статут зовсім добрий та не потреба зміни? Показалось, що таки давний статут мусів бути невідповідний, коли тепер яось і люди найшлися, і роботи наукові надходять, і виданя наукові появляються. Чи ж се не була лише байдужність і пасивність рутенська?!

Гляньмо в инший бік. Кілько літ львівські русини, хоч достарчували найліпших співацьких сил «Лютні», вдоволялись тим, що в концертній програмі поміщено одну руську пісню? Засноване «Баяна» показало, що єсть потрібні сили для істновання руського товариства, яке поклало собі метою розвивати українсько-руську музику і спів. Чи ж се також не байдужність, що русини аж тепер на се спромоглися?

Чутно у нас також часто наріканя на надужитя при всяких виборах. І тут чимала пайка вини по нашій стороні. Передусім признаймося, що свідомість наших виборців ще вельми слаба і з нашого боку не багато робиться, щоб її розвинути. Організація наша також вельми слаба. Само «Дѣло» так мало цінує нашу організацію, що не сподівається, щоб нам повелось на виставу краєву в 1894 р. роздобути предмети виставові з усіх земель українсько-руських. Вона й справді слаба, хоч маємо «Народну раду» у Львові та по деяких місцях провінціяльних політичні товариства і народну програму. Одначе досі «Народна рада» не здобулася на евіденцію наших сил національно-політичних і тому не раз ідемо напوماцки в нашій акції політично-національній. Не дивно зовсім, що «Дѣло» накликає до організації, одначе яось чудно уявляє собі таку організацію народно-політичну. Воно доказує в другій вже надісланій статі, що «наша програма не вистарчає» (щойно *перед роком* на вічу Станиславським затверджена!) отже показується, по думці «Дѣла», треба хіба піти за приводом радикалів і цокварталу ухвалювати програму. Чому ж вона не вистарчає? Бо зайшли важні дуже події, для яких її треба змінити – іменно п[осол] Барвінський поважився заявити в часописях, що він не є автором статі в «N[eue] fr[ei]e Presse» «Zur ruthenischen Kirchenfrage in Galizien»¹⁾, а п[ан] К[реховецький] в статі «Z obozu ruskiego»²⁾ в «Czas-i» обвинив п[осла] Романчука за полеміку і приписав ему «Дѣло» яко его орган!

¹⁾ «До питання русинської (української) церкви в Галичині» (нім.). – Ред.

²⁾ «З русинського (українського) табору» (польськ.). – Ред.

Отже потреба спеціального «кодексу, після якого судилабся чиясь провина, а котрим заставився би кождий перед всіми а всі перед кождим». Заяву п[осла] Барвінського вважає отже «Дѣло» вчинком кримінальним, підпадаючим під параграф будучого кодексу народного, яким всі зможуть заставлятися. Не знати однак, чи сей кодекс буде обов'язувати і п[анів] К[реховецького] і Маркова і Павлика?! Допустім, що тоді вже п[осол] Барвінський під загрозою баніції не посміє зробити подібної заяви, що яка там польська газета не стане робити ріжницї «межи ліпшим а гіршим русином», що ж тоді буде, як п[ану] Маркову більше до вподоби припаде п[осол] Романчук, як п[осол] Барвінський, як п[ану] Маркову або Павлику сподобається «Правду» назвати органом п[осла] Барвінського і винувати его за все, що там пишеться? Яким тоді кодексом закриться п[осол] Б[арвінськ]ий. На наш погляд ніякі кодекси не зможуть і не повинні так обмежувати індивідуальности, як се проєктує «Дѣло» в надісланій статі, хиба що бажає мати не людей політичних а манекінів. Такий кодекс, хоч би він мав двічі більше параграфів, як австрійський карний і цивільний, не приспішить і не улекшить організації, як не буде національної свідомости і живої роботи діяльної. Не ухвалюванем щораз нових програм, а пояснюванем і належитим розумінем існуючої вже програми треба будити і ширити свідомість національну і політичну між нашою інтелігенцією і між народом; треба дбати, щоб артикули сеї програми не оставали мертвою буквою а стали тілом живим, бо примножене параграфів або спеціалізоване ще не дасть організації ані її улекшить, як не буде робити дійсної. Дрібний приклад з економічної організації, нехай послужить доказом. Маємо дуже добрий статут для товариства «Просвіта», що дає вельми широку основу не тільки до просвітньої, але й до економічної організації (читалень з щадницями, касами задатковими, крамницями, шпіхлірами і т[акє] ин[ше]). А якже ж поступає справа – на жаль ще вельми помало і слабо, а се лише тому, що мало людей живих, свідомих, що сходили б замість наріканя на лиху долю взятися до її поправи. Де ж найдеться хоч оден рухливий, свідомий чоловік, там справа йде скоро вперед, бо всюди у нас є основа до успішного розвитку нашої організації. Напр[иклад], в місточку Микулинцях на Поділлію заснував управитель тамошньої школи п[ан] Рибачик касу щадничу і задаткову в січні 1893. Досі має каса 90 членів, в касі щадничій є 323 р[инських] зложених на 4–5%, котрі розпощаються на 8–10% (на наш погляд, за високий процент!), на сплати ратами. Оборот грошевий виказує 750 р[инських]. Щонеділі впливає більш 40 р[инських] з рат, складаних повечірні. При тім міщане читають часописи, випощають книжечки і розмовляють про біжучі справи. Отже, такий успіх осягнуто протягом піврічної праці, як нам звідтам пи-

шуть. Чи ж се не наглядний доказ, що щира діяльна праця веде до певного успіха? Чи се не далобся перевести і на кождім іншій полі нашого життя? Ми певні, що далобся се вдіяти, але менше дискусії про організацію, менше говорення і писанини а більш роботи, менше слів а більше діла! Ми повинні перенятися тою думкою, що само правительство нас не поставить на ноги, що нарікане з заложеними руками на кривди і недолю не поправить і не поліпшить нашого становища, що треба, тямлячи народну приповідку «Роби, небоже, то й Бог поможе!» братися живо до роботи на всіх точках народного життя – дбаймо про розбуджуване національної свідомости, про освіту, про школи і письменство, про виховане молодого покоління жіночого й мужеського, вживаймо все і всюди своєї мови в слові і письмі, організуймося політично й економічно, а тоді в наше віконце засвітить сонце!»

Найкрасшим доказом того, як наша суспільність похопна до негативної політики замість позитивної реальної роботи, може послужити справа краєвої вистави у Львові, котра мала бути відкрита в маю 1894 р. Метою єї було виказати розвиток і поступ національно-культурний і економічний обох в Галичині поселених народів. Само про себе розумілося, що в ретроспективнім павільоні та в історичних відділах (щодо мистецтва, просвіти чи науки та історичної минувшини) мали бути приміщені предмети з усеї обширі, заселеної українським і польським народом. «Галичанинъ» з легко зрозумілих причин виступив з покликом обстиненції, бо, очевидно, на виставі наглядно виявилобися становище нашого народу яко окремішнього від московського, котрий не міг найти місця на виставі в Галичині. «Галичанинъ» почав звичайним своїм оружьем воювати проти народовців, що виступлять «новозристы въ ролѣ локаевъ-козачковъ», що у них «желаніе приобрѣсти себѣ благоволеніе вліятельныхъ польскихъ сферъ» зробити «тѣсный союзъ съ державною польскою идеєю», що у них «стремленіе къ возстановленію независимой Польши и присоединенію къ ней также Галицкой Руси»¹⁾.

Народовці дуже добре розуміли сю хитру тактику москвофілів і знали, що вистава може дати українському народови виявити свій національно-культурний і економічний розвиток і поступ і тому «Народна рада» і комітет вибраний для сеї справи з відпоручників українських товариств заявили за участю в краєвій виставі. Та мимо того «Діло», хоч заявило, що «ми також симпатизуємо устроєню вистави краєвої, але не ентузіязмуємося до приготовлюваної вистави львівської!» «Ми при-

¹⁾ Знаменно, що мимо такого становища москвофільського дневника «Галичанинъ» щодо к[раєвої] вистави, крил[ошанин] Антін Петрушевич зголосив у руській комітеті свою участь у виставі. [– Ол. Б.]

знаємося, – пише «Діло» (ч. 150), схильне більше до негативної політики, – що не брати участі в виставі, має в собі щось принадного (!): до того тягне і «малоруська лінь», котру нам не раз закидують. Нічого не робити – се дуже легко і вигідно, але зате не дуже корисно». Під впливом наклепів «Галичанина» побоювалося «Діло», що «участь у виставі може наша суспільність вважати за участь в політичній маніфестації поляків» і тому насувалася «Ділу» гадка «*задемонструвати* проти тої маніфестації не обстиненцією, але устроєнеєм окремішньої руської вистави», але вельми сумнівалися, «чи потрафимо так легко устроїти таку маніфестацію і чи вона є дійсно конечна?»

Отсі розумованя «Діла» мимохіть насувають мені згадку про «Етнографічну виставу» в Тернополі устроєну головно заходами пок[і]йного Володислава Федоровича при моїй діяльній участі і помочи¹⁾. Коли руські члени повітового виставового комітету скликали ширші збори русинів з Поділля до «Руської бесіди» в Тернополі для наради на сею справою, і я відкликався до участі в сій виставі русинів з Поділля та всего нашого загалу, а В. Федорович подав звіт про зроблені вже підготованя та просив надсилати цінні й оригінальні предмети відносні до життя нашого народу, а тим способом зацікавити сподіваного гостя, архікнязя Рудольфа для наших справ, тоді раєв у палкій демаґогічній промові о[тець] Микола Січинський з особистих понук проти В. Федоровича, піддержуваний д[окто]ром Д. Савчаком, устроїти демонстраційну маніфестацію і спровадити 10.000 обдертих хлопів, щоби архікнязь побачив нужду руського народу. Одначе як в Тернополі 1887 р. переважила розумна гадка і мимо спільного повітового комітету вистава мала чисто український вигляд та здобула собі найвисше признане, що «es ist der Culminationspunkt des Empfanges»²⁾ (архикнязя), так і у Львові 1893 р. не запаморочені поґодинцями народовці не прихилилися до негативної політики, проповідуваної «Галичаниномъ». На зборах «Наукового товариства ім. Шевченка» на внесене митця-живописця і поета <Корнила> Устияновича ухвалено, щоби українські товариства на виставі построїли окремиї павільон і в нім згромадили все, що відноситься до життя нашого народу. Вибрано ширший комітет виставовий, а єго директором Вол[одимира] Шухевича. Дирекція кр[айової] вистави відступила безплатно місце на сей павільон і узгляднила всі домаганя українського комітету, а інженер Левинський піднявся безкорисно будови нашого павільону. Се викликало велике зацікавлене і живий рух серед нашої суспільности і розпочалася запопадлива підготовна робота не тільки у Львові, в усіх українських товариствах

¹⁾ Гл[яди] «Спомини з мого життя» частину другу, стор. 387–389. [– Ол. Б.]

²⁾ «Це є кульмінаційним пунктом прийому» (нім.). – Ред.

і в самім нашім виставовім комітеті, але й по краю роблено все можливе, щоби наш нарід достойно і поважно представився на сій виставі. «Правда» заохочувала до сеї позитивної роботи і на се відозвався між иншими о[тець] Евстахій Цурковський з Настасова з цінними замітками, котрі тут наводжу:

«Позаяк користні переговори делегатів «Товариства імени Шевченка» з комітетом виставовим спонукали русинів до участі в виставі краєвій і в слід за тим візвав Митрополичий ординарият духовенство до підмагання вистави обсилкою предметів з церков, які надаються до вистави, то ж і я, бажаючи прислужитись замірам комітету виставового, хочу в справі тій докинути від себе слівце. Слівце моє стягаєсь до відділу: іконописного враз зі штукою різьбарства і золотарства, а іменно до тої часті, що на виставі недавній Ставропигийській не була представлена а то нашого різьбарства. Хоч штука та, а іменно різьбарство в камені єсть, нашій церкві чужа, про що ми і на виставі Ставропигийській її не знайшли; так одначе поза церквою не єсть она нам чужа. Хочу звернути бачність на місця, де з нею можна здибатись. Місцями такими суть наші кладбища (цвинтарі) і при дорогах, де виказуєся штука та в так званих фігурах. По кладбищах хочу звернути увагу на давні наші пам'ятники. Прикмета давних пам'ятників тих єсть та сама що і різьбарства з дерева: плоско-різьба, котра відповідала звичаєви ставлення тодішних пам'ятників. Звичай тодішний ставлення пам'ятників був такий: плита одноцільна сама або попідкладана поступенно ще плитою одною або в такім же виді камінями, вкривала цілий гріб, а попри ній в головах був вкопаний низький камінний хрест звичайно в виді Х або і так без того ж. Отож ся верхня плита єсть тим головним предметом, задля якого забираю голос. Будить вона интерес тим, що ціла представляє різьбу. Лице її складаєся з трех або двох частій і доволішньої обвідки мережи. Коли складаєся з трех частій, то горішна і долішна присвячена єсть орнаментиці, а середня написи, коли ж з двох, так в горішній часті єсть орнаментика, а в долішній напис. Цілий склад творить не раз гармонійну артистичну цілість, а поодинокі часті свідчать про великий смак артистичний. Зі взгляду на саму орнаментіку, як і на напис, годилось би познимати на пам'ятку, як і для пізнання штуки своєї взірці з пам'ятників тих, розумієся інтересовніших, котрі щораз більше починають щезати з очий наших. Другий тип різьби і цілорізьби представляють наші фігури при дорогах. Хочу згадати тут про фігури давні, котрих вид єсть окремиий від виду теперішних. Вид давних фігур представляєся так: високий з каменя мурований широкий стовп з видом немов палички, осаджений на кількох ступнях з дашком на верху, з хрестиком посеред него. Сам стовп належить до архітектури.

Стовп сам не єсть рівний від кінця до верха, а в части низшій єсть ширший, в висшій – вузший. В горішній части вироблена єсть фрамуга, в якій знаходиться фігура, звичайно Спасителя на судищі з терневим вінцем на голові, або фігури інші. Та часть належить до різьбарства. Догадуючись з місць, на яких їх бачимо і з обставин, що інколи попри фігури такі суть муровані печери, думати мусимо, що фігури ті служити мусіли в давній давнині за сторожища перед ворогом. Таку фігуру бачив я на полі села Лучки коло Микулинець, котра в більшій части єсть уже знищена і окрім руїни, тепер нічого більше не видно. Фігури такі, хоч уже рідко попадаються, однак можна ще декуди побачити на нашім пограничу.

Подавши зразки штуки нашої різьбарської, якій годі нам дати загибати, піддаю zarazом гадку нашому комітетови, чи при нагоді вистави не удалось би через комісію консерваторську придбати facsimile¹⁾ з згаданих пам'ятників штуки? По кладовищах в містах, міг би хтось з прихильників прислужитись взірцями – по селах же і по краю нехай би переїхався знавець і зробив своє, а опісля взірці були би полишені раз на все в музею.

Евстахій Цурковський».

Справа вистави станула вже на реальнім ґрунті, писала «Правда», позаяк комітет виставовий видав до всіх товариств та інституцій руських і до загалу русинів відозву, такого змісту:

«Загальні збори «Наукового товариства ім. Шевченка» поручили на внесене Корнила Устияновича виділові того ж товариства взяти почин в устроєню павільону руських товариств на виставі краєвій. Вдоволяючи сему порученю, скликав виділ анкету з відпоручників руських товариств, котра, по даній центральним комітетом виставовим запоручці рівного трактованя інтересів русинів у всіх важнійших проявах вистави і наданя тій виставі характеру дійсно краєвого, ухвалила одноголосно приступити до устроєня окремого павільону «Руських товариств». Участь свою в виставі в тім же павільоні зголосили дотепер отсі товариства: «Наукове товариство ім. Шевченка», «Просвіта», «Руська бесіда», «Руське товариство педагогічне», «Народна торговля», «Зоря», «Дністр», «Львівський баян», «Клуб русинок» і «Коломийська гуцульська спілка».

Сі товариства визначили по одному відпоручнику, котрі узнали себе комітетом виставовим руських товариств, а сей вибрав комітет езекутивний з трех осіб: п[анів] Володимира Шухевича, Івана Бічая і Костя Паньковського. Комітет узискав вже від дирекції вистави краєвої догідне місце на будову павільону.

¹⁾ «Точне відтворення фотомеханічним способом рукопису, малюнка тощо» (лат.). – Ред.

Відзиваємося отже до *всіх руських товариств і інституцій*, щоби залучилися з нами до загального діла і зголосилися до участі в виставі в нашім павільоні найдалше до 1 вересня с[ього] р[оку] на руки п[ана] Володимира Шухевича (ул[иця] Чарнецького, ч. 26), бо від зголошень буде залежити і об'єм будови павільону. Там можуть інтересовані засягнути і ближших інформацій в усяких справах устроєня павільону і надсилення та уміщення в нім своїх показів.

Не менше відзиваємося і до *всього загалу руської суспільности*, щоби якнайбільше обсилали виставу, означуючи свої предмети показові руськими надписами (зголоситися мають до 1-го серпня аж до дирекції вистави кр[айової], ул[иця] Ягайлонська, ч. 15) – бо лише тою дорогою зможемо показати нашу житненність і надати виставі характер вповні краєвий.

У Львові дня 9 н[ового] ст[илію] липня 1893.

Іменем комітету виставового «Руських товариств» д[окто]р Дамян Савчак, Володимир Шухевич».

Після того і львівський «Клуб русинок» видав відозву, котрою взиває збирати в цілім краю і інших частинах України-Руси взори ручних робіт сільського жіноцтва (гафти, мережки і ин[ші] вишивки; ґердани, писанки, роботи чипцеві і ин[ші] роботи на кроснах, паперові окраси стін і т[аке] ин[ше]). Для одностайности просить «Клуб русинок»: 1) вживати до збираня взірців полотна сільського; 2) для кожного села вживати окремого кусника полотна, 50 сантиметрів довжини а 35 ц[енти]м[етрів] ширини, хоч би лише частина сего кусника була заповнена взорами; 3) взори не потребують бути великі, а треба подати лише тільки з кожного, щоби цілий взір виступив; взори ті треба вишивати оден під другим і побіч другого у віддаленню одного сантиметра; 4) до кожного взору треба пришити ниткою карточку з *народною* назвою взору і робітниці; 5) подати місцевість і повіт (або губернію), звідки походять взори.

Зібрані взори будуть уложені відтак в окремі книжки, котрі будуть предметом вистави. Взори ґерданів, а також паперову орнаментуку стін і образів, просить «Клуб» з відповідними назвами надсилати, а «Клуб» розмістить їх на окремих картонах. Всі инші взори робіт жіночих треба також в ориґінальних показах надсилати з додатком народної назви взору і імені робітниці. Рідкі і цінні вироби упрашаєся випозичити на час вистави, почім будуть звернені влистителькам.

Комітет виставовий руських товариств відбув дня 13 н[ового] ст[илію] липня засідане, на котрім ухвалено розклад власного павільону виставового. Одна часть припаде на вироби ремісників, членів руських товариств ремісничих, як «Зоря» і ин[ші]. Друга часть буде промислово-торговельна, де будуть приміщені такі товариства, як «Гуцульська

спілка», «Народна торгівля», а виставлять вони продукти і вироби краєві, входячі в круг їх діланя. Мабуть виставить «Народна торгівля» взірцеву «сільську крамницю». – В третій часті будуть виставлені роботи жіночі. Устроєнием сеї часті займеться «Клуб русинок», а як з плану роботи обговореного в «Клубі» можна здогадуватися, буде ся часть величава і інтересна. – Четверта часть призначена для товариств науково-просвітних, добродійних, економічних і т[аке] ин[ше], котрі виставлять карти з графічним зображенем їх розвитку а окрім того свої видавництва.

«Провідник по виставі краєвій у Львові з особливим оглядом на відділ етнографічний і на павільон руських народних товариств» Львів, 1894, 80, стор. 197+60, виданий виставовим комітетом дає короткий але наглядний образ розвитку і поступу національно-культурного й економічного нашого народу і стає певним доказом, що наш нарід достойно і поважно представився гостям (між иншими й цісареві Франц[у] Йосифов[і]) ріжних народностей, котрі звідували сю виставу. Була се поважна і корисна манифестація нашого народу, котрий зложив докази наглядні своєї невмиручої сили розвитку і поступу – а був се добуток позитивної реальної політики.

55. Засідання постійної промислової комісії. З'їзд філологів і педагогів у Відні.

Перед відроченем зимової сесії державної ради вибрала посольська палата д[ня] 21 н[ового] ст[илю] березня 1893 дві постійні (перманентні) комісії – для *податкової реформи* з 36 членів (до котрої з наших послів ввійшов Телішевський) і *промислову* з 18 членів, до котрої мене покликано. Сі комісії мали радити над порученими їм справами протягом літа, коли не обрадували инші законодатні тіла (держ[авна] рада, сойми).

На день 26 мая 1893 року покликано сі комісії до роботи і я виїхав до Відня, щоби там подбати і про наш краєвий промисл ще слабо розвинений, а також про домашній промисл, що нашим хліборобам, особливо ж на Гуцульщині, зимовою порою, свобідною від великих і пильних робіт хліборобських, давав спосіб прожитку. Піднявся я сего важкого обов'язку, хоч в моїм учительським заводі я не мав нагоди ознакомитися з промисловими справами і тому треба було присвятити чимало часу, щоби ознакомитися з тим новим для мене полем людської праці і творчости. З нашим домашнім промислом мав я нагоду потроха опізнатися, коли мені ще під час побиту в Тернополі поручено переклад на українську мову вельми цінного виданя в 10-ти частях *Людвика Вержбіцького*, директора державних желізниць і члена міського промислового музея у Львові, з котрим я тоді познакомився, під заголовком «*Взори домашнього промислу*»,

а іменно килими, тканини, гerdани, вишивки на сердаках і кожухах, вироби металеві селян на Русі (гуцульські), вироби шницерські з дерева (знамениті роботи Шкрибляка й ин[ших] гуцульських митців), вироби гончарські з Косова (Бахминського і ин[ших]). До зошитів, котрі містили сі взори, були подані розвідки про сі вироби, написані із великим знанем, французською, німецькою і польською мовою, а мені поручено зробити переклад українською мовою. Я не тільки се вчинив, але ще й від себе в українським перекладі подавав деякі замітки.

Етнографічна вистава устроєна з нагоди гостини архієп[ископа] Рудольфа в Тернополі 1887 дала мені також нагоду пізнати український домашній промисл, а «*Взори вишивок, килимів і орнаментики*» з Великої України видані *Косичевою* та вельми цінний «*Атлас української орнаментики*», дарований мені проф[есором] В. Антоновичем з «*Трудами третього археологічного з'їзду в Києві*» з р[оку] 1874, дали мені спромогу розглянутися у взорах промислової творчости нашого народу на Великій Україні. Потрохи пізнав я й «Школу артистичного промислу» в львівській радниці уміщену (з неї витворилася опісля ц[ісарсько] к[оролівська] промислова школа у Львові, котру я також звідував), коли я там примістив Павла Придаткевича, молодого селянського хлопця з Колодіївки в Скалатщині, нинішнього директора школи для виробу дитячих забавок у Яворові, а батька визначного вже молодого митця-скрипака.

Вибраний до державної ради, познакомився я з послом Вільгельмом Екснером, знаменитим знавцем і вельми заслуженим на ниві промислу австрійського і тодішнім директором «*Technologisches Gewerbemuseum*» у Відні (Währingerstrasse)¹⁾. Я часто звідував сей музей, бував на викладах устроюваних там із світляними образами і при сій нагоді пізнав веркмайстра українця (єго імені я вже не тямлю), котрий там учився, а опісля заняв становище в промисловій школі в Коломиї (там докінчив своїх наук також Придаткевич). Зрозумівши значіне і досяглість домашнього промислу і великий мистецький хист нашого народу, я при нагоді посольських звітів у Залізцях, що славилися килимарськими виробами, розвідувався про тамошні відносини, а відтак домагався від осереднього і краевого правительства, щоби пособлювало розвиткови і поступови нашого домашнього промислу засновинами промислових шкіл в осередках сего промислу. Окрім того старався я дещо й теоретичного прочитати з обсягу промислу.

Промислова комісія розпочала свої наради 26 мая, вибрала предсідником посла д[окто]ра Вайгля, бувшого президента міста Кракова і адвоката, котрий провадив наради з великою уміlostю. Засідання відбувалися

¹⁾ «Технологічний промисловий музей у Відні на вулиці Верінгера» (нім.). – Ред.

щоденно від год[ини] другої пополудні звичайно до 7-ої або 8-ої, так що з засідання, звичайно, йшли ми на вечерю до реставрації на Josefstädterstr[asse] zum Weissen Hahn¹⁾. При сій нагоді розмовляли ми далше про сі справи, а тим способом я чимало скористав від товаришів. Між іншими сталим там гостем був д[окто]р Ебенгох пізнійший міністер, чоловік визначних здібностей. Перед полуднем можна було приготувитися до засідання, а також полагодити деякі інші справи. А тоді мав я ще доволі роботи з видаванем «Правди» й «Руської істор[ичної] бібліотеки», «Записок н[аукового] товариства ім. Шевченка», а крім того приготавляв я нове виданє «Виїмків з української літератури». Праця в комісії не була легка після передполудневої роботи дома, а до втоми причинялася чимало спекота. Весна і літо було погідне і гаряче, а у Відні се вельми було докучливе. Віденьці не тільки з висших, але й із середних верств уже з початком мая вибиралися з міста на дальші передмістя або й на околичні села, на захід і полудне Відня, де наймали гарні мешканя у вілях, положених у чудових околицях, якими визначаєся Дунайська столиця. Відень отже на ціле літо аж до кінця жовтня значно вилюднюався, а оставали в нім лише люди, котрі або не мали засобів на такий літний побит, або були приковані до міста конечними обставинами. По такій цілотижневій праці виїздив я, звичайно, також в неділі або свята в околиці Відня з товаришами парламентарними, а тим способом мав нагоду не тільки пізнати добре околиці Відня, але й при тім нав'язати ближші дружні взаємини з товаришами з інших країв і народностей і опізнатися з відносинами в їх краях.

При всій важкій праці день за днем, довший побит на чужині, викликавав таки бановане за родинною і рідною хатою, хоч я, звичайно, кожного дня писав до моєї дружини або дітій про родинні, народні й політичні справи і від них діставав письма про їх обставини і вісти з краю. Особливо важку тугу навівали на мене окрім ріжних родинних свят також Зелені свята, наколи доводилося проводити їх на чужині. «Нині Зелені свята мушу сам тут проводити на чужині, – писав я 28. 5. 1893 до моєї дружини, – ті свята, котрі були для мене все такою милою хвилиєю в житю, бо тоді відбувався справдешній конгрес родинний (у моїх родичів у Шляхтинцях). З усього того лишилися тільки спомини, що снуються наче сон який, а я не можу навіть разом з Тобою і з діточками провести дома сего великого свята. Сиджу тут одинокий серед німих чотирьох стін та ладжу манускрипти, щоби вільний час використати».

Ся важка ненастанна робота умова по 10 або й більше годин щоденно без відпочинку (коли інші мали т[ак] зв[ані] вакації або відпустки від своїх занять), спричинили мені нервові болі голови ще з часів побиту

¹⁾ «Ресторан «до Білого півня», що на міській вулиці ім. Йозефа» (нім.). – Ред.

в Тернополі, а тепер вони тільки ще більше змоглися і частійше повторялися. При тім усім я бачив, що весь тягар виховання дітей і домашнього господарства припав в участі моїй дружині при єї доволі слабім здоров'ю. Тим-то при такім заголомшенню ума важкою працею і журбі домашніми відносинами насувалася мені не раз згадка зречися посольського мандату й усунутися з прилюдного житя. Я писав отже моїй дружині 14. 6. 1893 р.: «Мені не раз приходиться на думку, як-то через моє пословане, скорочене моє пожитє спільне з Тобою і діточками, та в тім таки бачу Божу волю, що повернула мене на ту дорогу, на якій можу дещо вдіяти задля культурного подвигнення нашої бідолашної народности».

Про се й опісля кілька разів я думав і се висловлював при нагоді, коли приятель мій д[окто]р Стоян (нинішній архієпископ оломуцький) відвідував мене у Львові, одначе він рішучо все говорив: «Женщина має займатися домом, а чоловік народом».

Та при всій тій роботі я не міг відказати собі сего, щоби і дечого навчитися, коли лучалося до сего добра нагода, бо змалку затамив я собі пословицю, що чоловік учиться не до старости, але до смерти, та ще й тепер, хоч семий десяток віку пережилися вже на другу половину, користуюся кожною хвилию і нагодою, як можна чогось навчитися. Отже саме тоді, коли скликано промислову комісію, під кінець мая відбувався у віденськім університеті конгрес «Philologen und Schulmännerversammlung»¹⁾ протягом кількох днів, в котрім брали участь найвизначніші педагоги, професори й учені з цілої монархії і з Німеччини. Я зголосився також до участі в сім конгресі, а одержавши членську карту, бував на ріжних викладах і засіданнях, де чимало навчився. Окрім того, членам конгресу роздавано за невеликою вкладкою багато наукових розвідок і творів і тим способом збагатив я свою бібліотеку цінними книжками, котрі придалися мені до одної роботи моєї. При сій нагоді поробив я деякі знакомства з членами конгресу. По конгресу було в радниці величаве прийняте у бурмістра Відня для членів конгресу, а також у міністра просвіти.

Промислова комісія розпочала свою діяльність вибором комітету з п'яти членів, котрий мав уложити квестіонар для знавців промислу, вибраних промисловими корпораціями для переслухання на засіданнях комісії. При тім означено корпорації, котрі мають вислати своїх відпоручників для переслухання в промислових справах. Комісія покликала отже до Відня з усіх австр[ійських] країв і переслухала більш 300 відпоручників ріжних промислових корпорацій, котрі висловлювали свої погляди в справі заводового уздібнення майстрів і челядників, зглядно вимагання від них іспитів яко доказу уздібнення і розширення заводового уздібнення на

¹⁾ «Зібрання філологів та видатних вчителів» (нім.). – Ред.

купецький стан в справі гуртівної і подрібної торгівлі і т[ак] зв[аної] похатньої (Hausierhandel)¹⁾, в справі недільного відпочинку, безпеки робітників на случай нещасних випадків і т[ому] п[одібне]. До сеї промислової анкети покликано на моє внесене також знавців української народности, а іменно Михайла Спозарського яко відпоручника переплетничої корпорації, Івана Краха мулярського майстра зі Львова, Ілярія Герасимовича, директора «Гуцульської спілки» в Коломиї, Таблужинського, відпоручника ремісничого товариства «Зоря» у Львові, і Бриттана, представника товариства «Гаразд» у Яворові. Всі ті знавці висловлювали свої погляди українською мовою, котрі я відтак передавав по-німецьки. Дня 9-го серпня закінчила комісія переслухане промислових знавців і відбула слідуячого дня ще одно засідане та ухвалила видати стенографований звіт із промислової анкети і своїх засідань печатно. Сей звіт, дійсно, появився яко об'ємистий том великої 8^о, і подав держ[авній] раді багатий матеріал, котрий мав послужити основою до нового промислового закона.

На однім із засідань промислової анкети поставив я внесене, щоби окрім знавців фабричного промислу покликано також представників домашнього промислу, одначе сему супротивився рішучо пос[ол] Пернерсторфер і комісія сеї справи не вирішила. Представник соціалістів і віденських фабричних робітників був тої думки, що наш домашній промисл є пропаций і не заслугоє на піддержку і пособлюване. Знаменно однак, що представники українських радикалів, котрі на 30 липня 1893 р. (саме тоді, коли промислова комісія відбувала свої засідання, на котрих по[сол]) Пернерсторфер так осудив наш домашній промисл) скликали загальні збори радикального політичного товариства «Народна воля» в Коломиї, вислали п[ослу] Пернерсторферови привітну телеграму з подякою за оборону конституційних свобод. Про сю подію висловила «Правда» свій погляд у «Сучасній хроніці» (1893, стор. 413), котрий тут дословно наводжу. «Правда» писала: «У нас іменно наші радикали бажали б руську суспільність, котра живе серед зовсім відмінних обставин, набити на копито деяких західно-європейських країв. Для ілюстрації сего безголов'я наведемо хоч би такий факт. «Честь кому честь! – пише «Хлібороб» і подає звістку, що віче радикальне недавно скликане до Коломиї на внесене д[окто]ра Даниловича вислало телеграму послови соціально-демократичному Пернерсторферу з признанем за оборону свобод конституційних. Однак, чиї інтереси боронить п[осол] Пернерсторфер, се пояснить отсей факт. В постійній комісії промисловій у Відні недавно п[осол] Барвінський вимагав, щоби до промислової анкети яка від двох місяців відбувається у Відні, покликано також знавців домашнього промислу, який в Галичині

¹⁾ «Торгівля предметами домашнього вжитку» (нім.). – Ред.

іменно (також між гуцулами) має велике значінє для прожитку рільничої людности галицької. Тим часом п[осол] Пернерсторфер виступив проти сему домаганню і мотивував тим свої виводи, що домашний промисл треба вважати пропащим, а сі, що ним ще займаються, се *morituri!*¹⁾ Сі виводи підпірав і молодочеський посол Adamek, а тільки п[осол] Екснер, великий знавець домашнього промислу взагалі, а також галицького, вступився за домаганнем п[осла] Б[арвінсько]го і тим способом єсть надія, що знавці домашнього промислу будуть до анкети промислової покликані²⁾. Отже годилобся, щоби коломиїські радикальні політики пояснили сю справу гуцулам, якого заступника мають в п[ослі] Пернерсторфері, що назвав їх *morituri!* Нехай коломиїські радикали позаводять фабрики, перероблять гуцулів на *фабричних* робітників, тоді буде п[осол] Пернерсторфер боронити їх свобод і дозволить їм ще жити і дихати, інакше нехай гинуть! І людям таких поглядів посилає радикальне віче на внесене свого ментора телеграму з признаниєм. Чи ж се не безголов'є, або ще гірше?!

56. Голос Вартового (Бориса Грінченка) про наші партійні відносини.

Хоч москвофіли вели таку погану боротьбу проти народовців, не переставали змаганя примирительні. А тим часом щирий українець п[ан] Вартовий (Борис Грінченко) подав в «Буковині» цілу серію цікавих фейлетонів, в котрих доторкнувся найважніших наших питань і хоч в дечому помиляється, яко чоловік стоячий оддалеки від нашого краю, не мавший нагоди особисто пізнати наші відносини, однак взагалі доволі здоровий висказав суд про все, що в нас діється. Тому вважаю я потрібним, подати головні основи єго поглядів, а в дечому додав свої замітки і задля того тут се з «Правди» (1893, IX, стр. 524–527) наводжу:

«Наперед подає п. В[артовий] свій погляд про наших москвофілів і каже: «Ми ніяк не можемо згодитися з тим, щоби ґрупу людей в Галичині та на Буковині, котру звать партією москвофільською, можна було звати *партією*». П[ан] В[артовий] поясняє, що в Росії культурні обставини затягають до себе інтелігентні сили, проймають все жите інтелігентне отже тому там і велика частина інтелігенції москвофіли, там ґімназії, університет московські, отже й наша людина стає «россіянином» і через те не чинить зради» (З сим поглядом не можу згодитися, бо й се зрада! Ол[ександр] Б[арвінський]).

«Ми вже не оден раз так само на те вказували, що наші москвофіли не партія, а шайка ренегатів. Одначе не зовсім згоджуємося з автором з єго

¹⁾ «Приречені на смерть» (*лат.*). – *Ред.*

²⁾ Сеї справи не вирішила комісія. [– Ол. Б.]

поглядом на москвофільство в Росії. Певно, що обставини культурні, школи, уряди і т[аке] ин[ше] зтягають до себе інтелігенцію українську. Однак, коли вся інтелігенція українська спроможеться (а се в її силі) дійти до такої свідомості національної, до якої дійшло вже чимало українців і українська молодіж, тоді може українська сім'я стати захистом проти такого зтягування української інтелігенції в московський табор. Нехай «Profession de foi¹⁾ молодих українців», оповіщена в сегорічній «Правді» стане провідною зорею всієї української інтелігенції, а тоді щезне й москвофільство. Не менше і на поляків впливають культурні обставини, одначе у них сім'я є тим огнищем, що не дає загасити іскри національного життя.

Інакші на погляд п[ана] В[артового] обставини в Австрії. Тут нема московської культури, що зтягала б всіх до себе і нема заборони на українську мову, як в Росії. Австрійські москвофіли робляться отже москвофілами з власного бажання. До того може їх передовсім попихати власне пересвідчене (але таких можна б полічити на пальцях одної руки!) і автор наводить навіть історичні приклади, але додає, що і при москвофільських тенденціях могли б вони остатись на українсько-руським ґрунті, не зрікатися своєї народности і працювати на користь народу. Таких москвофілів, каже п[ана] В[артовий], можна б уважати *партиєю*. Можна б і тоді на них дивитись з повагою, коли б вони, хоч би й працюючи в своїх виданнях помосковськи, признавали права українсько-руського народу й письменства, як се роблять майже всі російські москвофіли. Одначе галицькі й буковинські москвофіли, коли часом і згадують, н[а]п[р]иклад, про Шевченка, то се лише маска, а в дійсности вони робляться якнайгірші вороги всьому українсько-руському: «вигадують у своїх виданнях як на українсько-руських діячів та на їх інституції неможливі брехні, виганяють зовсім українсько-руську мову з своїх товариств, шанують єдино московських письменників а українських не читають і своїм неофітам, – молодіжи – навіть забороняють читати їх... Те остане, що вони українські книжки навіть забороняють читати своїм підручним, найліпше характеризують їх відносини до всего українсько-руського. Ні! *москвофіли австрійські є найлютіші вороги всему українсько-руському* і з сего погляду *поєднання поміж нами а ними не може бути ніякого*: ми з ними вороги є і будемо. Усякі компроміси тільки зтягають справу. Не до компромісів мусимо вставати, а *дбати про те, щоб москвофіли врешті зникли з нашого ґрунту*, – так само як дбають вони про се щодо нас, – *але не ми, а вони загинуть*, – тим вони так й охочі до компромісів: вони бо чують, що *кождий компроміс з нами додає їм на кілька часу їх хирявого життя*.

¹⁾ «Кредо» (лат.). – Ред.

Дальше розбирає п[ан] В[артовий] питанє, чи можна наших москвофілів вважати *чесними ворогами і чесною партією*, а вказуючи на те, як наші москвофіли єднаються з гнобителями російськими, проти яких протестує вся честна інтелігенція московська; як наші москвофіли вживають найпоганійших способів, щоби звести неправду на яке виданє або інституцію українсько-руську; як вони посилали денунціяції на «Зорю» (і на «Руську історичну бібліотеку», на «Правду» і т[ак] д[алі]); як вони за гроші Победоносцева й «благотворительного общества» друкують свої виданя і дурять сільський народ а навіть інтелігенцію, гвалтуючи якнайцинічніше, почувуючи свою незалежність від тої громади, серед котрої зросли, бо опираються на силі з-за границі, то не як не можна казати, що се *партія*, що се *честні вороги* – се тільки *ренеґати платні!*

П[ан] В[артовий] вказує, що хліборобам в Галичині й Буковині живеться погано, так що багато виходить їх навіть до Америки задля шматка хліба. Отже москвофіли наші зуміли покористуватись тим і стали в своїх виданях (як «Наука» і ин[ші]) торочити сільському народови, мов то в Росії справдешній рай, а пок[і]йний Наумович, не соромлячись, розповсюджував *виразні неправди* про таке раюване московських мужиків, щоб тим заманювати темний сільський нарід. Але й інтелігенцію туманили наші москвофіли, впевняючи, що всі кривди терплять русини від поляків і німців, і що вони щезнуть під високою царською рукою. Люди поняли віри і через те й досі не провалився у москвофілів ґрунт під ногами. «*Він мусить провалитися*, – кінчить автор, – *скоро нарід освітиться* так, що почне відрізняти правду від неправди; але поки що москвофіли держаться і всіми способами спиняють просвіту народньою мовою: освічений народ та інтелігенція їм не на руку. Видимо, що треба робити, щоб відняти силу у москвофілів, щоб вирвати з нашого народного тіла сю отрутну болячку. *Освітивши народ, треба довести до того, щоб він упевнився, що надія «на високу руку» цілком марна і що тільки власній своїй силі буде колись сей народ дякувати за свій добробут».*

Над сим голосом щирого українця, котрий, хоч, здалека живучи, взагалі добре вирозумів наше становище, повинні добре подумати сі, що вважають горстку «об'єдинителів» наших *партією*, що все ще бажають з ними єднатися а бодай входити в компроміси і сподіваються що ся горстка може *боротися* з нами *чесно!*

В однім з дальших листів обговорює п. Вартовий відносини народоців до радикалів, виписавши на чолі того листу Шіллерові слова з «Телля»: «*Seid einig...*»¹⁾ Спершу дає п[ан] В[артовий] історичний погляд на минувшину, вказуючи на те, що «ще з давних давен українсько-руське грома-

¹⁾ «Будьте згуртованими (об'єднаними)» (нім.). – Ред.

дянство мало знало, що то таке йти вкупі», та що минуле «зоставляє послідки на віки і тепер, як і тоді, ми не знаємо, що то значить – йти вкупі». Далше згадує про се, що руська інтелігенція в Галичині завсїгди не була дуже одностайна, що останними часами відбився зовсім на свій шлях оден з гуртків і назвав себе русько-українською *радикальною* партиєю. Нове жите почав сей гурток, каже п[ан] В[артовий] з критики того, що робилося й робиться по Галичині та й по інших землях українсько-руських. П[ан] В[артовий] признає, що критика була потрібна, бо жите українсько-руське ставало мертвим і задубілим, а тепер темп сего життя пошвидчав і се треба, на думку п[ана] В[артового], дякувати по части і радикальній критиці. П[ан] В[артовий] каже, що радикальна партія зробила ще й ту користь, що виразно поставила питанє народного добробуту (економічне) і в сему її послуга українсько-руській справі.

На се мусимо замітити, що критика радикальна мала на меті майже виключно поборювати народовців, котрі теж поставили на черзі справи економічні (хоч не вважають їх *єдино* важними) і то далеко раньше, коли ще не було у нас радикальної партії. Коли ж радикали утворили окрему партію, займаються майже виключно політикою і полемікою, або ще краще як п[ан] В[артовий] каже, гризною з народовцями, а економічної роботи у них годі добачити. Досить взяти їх виданя в руки або бути на їх вічах – се лише агітаційні огні, але позитивного там мало або й зовсім нічого. Те саме признає і п[ан] В[артовий] ось якими словами:

«Але радикали доводять її часом до таких меж, що поза ними починає вже не критика, а партійна гризня. Розпалившись через лад, критикують вони так, мов би у народовців нічого не було, опрїч рутенських творів та жандармських нахильностей. За кождим словом народовським бачуть вони сховане ретроградство та неуцтво. Вони доходять до того, що починають часом обвинувачувати народовців за такі речі, які й самі роблять, не помічаючи свого гріха».

Сі слова підпирає п[ан] В[артовий] певними доказами а далше пише так:

«Видимо тільки одно, а саме, що коли добалакуватися до того, що обвинувачувати людей саме за те, чим і сам грішний, то лехко добалакатися й до того, щоб назвати усіх народовців ворогами всього народу українсько-руського, ворогами, що з ними радикали мусять битися до загину – і се сказав «Народ» в одному з сегорічних чисел.

А тим часом народовці не вороги своєму народови, а добрі українсько-руські патріоти і серед них є люди, що працюють часом з надзвичайною щиростею на користь рідному народови. Правда, вони не становлять на перший плян питань економічних, але ж вони віддають свою силу на

працю для просвіти народної – і невже ж народня просвіта не дороге радикалам діло? Невже ж народна просвіта не посуває наперед добробуту народного? У таких випадках радикали цілком не по правді роблять, чинять сим шкоду тому ділови, яке і їм самим дороге, і за се огудить їх кожда спокійніша людина. Ні, народовці дорогі і добрі сини рідному краєви й народови і іншими їх не зроблять ніякі напади від радикалів».

Відтак звертається автор до народовців, котрі на єго думку не без чималого гріха. Іменно закидає п[ан] В[артовий] народовцям, що не люблять критики, але й признає, що критика була не раз занадто остра і несправедлива і переходила в партийну гризню, так що мусіла сердити народовців. Докоряє народовцям, що вони накинулися на радикалів за те, що програма їх радикальна, а не національна. Що закид сей народовців не був безпідставний, о сім можна впевнитися, прочитавши хоч би першу статю програмову «Народа», або нагадати такі маніфестації, як промову п[ана] Єв[генія] Левицького, головного сотрудника «Народа», що «національність, се застаріла форма», котру треба вже кинути! Коли ж радикалам іде о роботу економічну – то поле широке – нехай закладають при читальнях «Просвіти» спілки господарські, каси позичкові щадничі, голосять економічні відчити і т[ак] д[алі]. Однак і на радикалах показалося, що лекше критикувати, як хоч що дрібного позитивно зробити! А коли народовці виступають проти їх максимальних мрій, то тому, щоб народу не відривали від реальної праці і не туманили, що аж вони заведуть рай на землі. Сего ж не можна вичитати, щоб народовці пятнували радикалів народними зрадниками, а навпаки дуже часто можна в радикальних виданях вичитати, мов би то народовці справді були запроданцями, кар'єровичами і т[аке] ин[ше].

П[ан] В[артовий] звертаєся, відтак, до питання релігійного і каже, що «релігія річ особиста кожної людини». Одначе в дальших виводах своїх суперечить сам собі, вимагаючи, щоб народовці «кинули свій клерикалізм, котрому ворогом є вся інтелігенція українська, і коли народовці єго не кинуть, то можуть викликати значні непорозуміння».

Наперед мусимо сказати, що руське духовенство в Галичині се вельми поважна частина інтелігенції руської, яка має великий вплив на сільський народ тим іменно, що безпосередньо з ним стикається. Тому-то духовенство мало видатне становище в нашім національнім відродженю і матиме в дальшім розвитку національно-культурнім (досить нагадати такі імена, як М. Шашкевич і товариші, а в 60-их роках Д. Танячкевич і ин[ші]). Ми тільки мусимо вимагати, щоб духовенство наше було *національне і якнайщиріше дбало про добро руського народу і було помічником світської інтелігенції в народній праці*. Але сю іменно спільну працю

світської інтелігенції руської з духовенством охрещують ліберально-радикальні часописи «клерикалізмом народовців». Се факт, що русини галицькі належать до церкви русько-католицької. Чи ж п[ан] В[артовий] бажає, щоб народовці її покинули?! А де ж тоді его ліберальна теза, що «релігія річ особиста кожної людини»? Ми думаємо, що п[ан] В[артовий] розбирає сю справу не на основі реальних обставин, які у нас є, а прикладає до всего таку міру, яка хіба підходить до обставин на Україні, багато відмінних від наших».

57. Посольське справозданє п[осла] Романчука в Долині. Окружні віча в Стрию і Сколім і москвофільсько-народовсько-радикальний *circulus vitiosus*¹⁾. Осіння сесія ради державної і політичне положенє. Загальне право виборче. Нове міністерство австрійське. Коаліція. Контр-коаліція слов'янська пропагована молодочехами, а русини. Коаліційна політика стрийсько-жидачівська. Вибір посла до ради державної в Жовкві-Раві-Сокалі. Програма коаліційного міністерства. «Руський клуб» в новім положеню а «Діло». «Галицько-руська матиця» в руках радикальних москвофілів. Російський консулят у Львові.

Влучні погляди Бориса Грінченка про москвофілів не захитали деяких народовців у «примирительних» змаганнях і вони проявилися, вчасти, в Долині на посольськім вічу п[осла] Романчука, а вчасти і на вічу в Стрию і Сколім. Наводжу тут звіт про сі справи з «Правди» 5-3. X., стор. 573–576:

«Голова «Клубу посольського» державної ради і сойму п[осол] Романчук здавав справу 23 вересня 1893 р. перед виборцями в Долині з своєї діяльності в раді державній за час від 1891–1893 рр., а небавом після того відбулося в Стрию віче, скликане «Підгірською радою».

На справозданє посольське прибуло около 180 осіб, не відтягнулися і «старорусини», як пише «Діло». В 1½ годинній бесіді пояснив п[осол] Р[оманчук] склад ради державної і парламентарну ситуацію дотеперішню, згадав про полагоджені за той час парламентом справи, а відтак перейшов до тих законодатних проектів, які підготовлялися в державній раді, іменно: новий закон карний, процедура цивільна, реформа податкова, реформа закона промислового і реформа виборча. Подрібнійше обговорював п[осол] Р[оманчук] лише реформу податкову і виборчу, назвавши обидві сі реформи і нову процедуру справами дуже важними і звивав, щоби громади добивалися петиціями зміни закона виборчого. Не менше важною єсть також зміна закона промислового іменно з огляду на людиність в Галичині, що займаються дрібним і домашнім промислом і спра-

¹⁾ «Шкідливий круг» (лат.). – Ред.

воздавець повинен був хоч би для того доторкнутися сеї справи, щоби розбудити з просоня і зацікавити селянство і дрібне міщанство сею жизненною для него справою, до котрої воно відносилось зовсім байдужно.

Згадавши про внесенє своє про побільшенє числа послів з громад в Галичині, про інтерпеляцію свою в справі еміґрації селян і інтерпеляцію п[осла] Підляшецького в справі рескрипту намісництва, обговорював ще п[осол] Р[оманчук] справи важні для долиньського повіта (шкоди від лісної звірини, побір сировиці і регуляцію рік) і закінчив тим, що наше теперішнє положенє невідраднє, що між русинами починає ширитися знеохота, байдужність і зневіра в успішність якої роботи. Бесідник зазначив, що до тої знеохоти і зневіри *нема достаточних причин*, бо кождий нарід кує собі сам свою долю; тому треба нам, на єго думку, ліпше організуватися, голоснійше жалуватися на наші кривди, енергійнійше упоминатися о свої права. По промові п[осла] Р[оманчука] селяни виборці жалувалися на шкоди від дикої звірини і повени, на агітації радикалів, строгість екекуторів податкових, почім докторанд Целевич (не виборець!) візвав (!) п[осла] Р[оманчук]: 1) щоби злучив обидва клуби руські в соймі, 2) щоби «Руський клуб» в державній раді виступив проти виїмкового стану в Чехах. На се відповів п[осол] Р[оманчук], що перше жаданє приймає до відомости, але над ним не розводиться, бо він стає тут якo посол державної ради, а ся справа належить до сойму. В другій справі не може давати запевнень в імени клубу, лише від себе зазначив, що є противний всяким обмеженням свободи і конституційних прав і сего поступку правління не признав ані правним, ані політичним.

Ми силкувалися, – писала «Правда» (1893, X, стор. 574), – наскільки спроможно в наших тісних рамцях, докладно передати зміст справозданя п[осла] Р[оманчук]а, одначе не можемо затаїти сего, що воно зробило на нас і, ми певні, на велику частину нашої суспільности вельми прикре вражіне. Про те, що за три роки русини осягнули в раді державній на полі шкільництва п[осол] Р[оманчук] згадав лише кількома словами: «Впрочім я чи в палаті, чи в комісії виступав і промовляв за руськими школами» – але що осягнув тими промовама, про се ні слова; справді виходить так, якби батько соромився признати до власної дитини! Чи ж можна дивуватися, що москвофіли і її трабанти хотять вмовити в руську суспільність, що «нова ера» нічого не принесла русинам окрім розладу? Чи таким способом думає п[осол] Р[оманчук] усунути знеохоту і зневіру, про яку говорив в Долині, не згадуючи нічого про добутки власної праці і «Руського клубу»? Ні, не жалями, хоч би найголоснійшими, про кривди, а приналежним використуванєм всіх заходів національно-культурних, які поступенно здобуває собі нарід руський, можна двигнути нашу

суспільність; треба її вчити: бережи пильно кожне здобуте становище, чи то в шкільництві, чи на іншому полі, а збирай і кріпи свої сили, щоби можна здобувати даліше і більше, бо з такими, що лише жалуються, ніхто не числиться!

Характеристична також річ, що докторанд Целевич (хоч не виборець) ставляв домагання послови, а не менше і то, що не було на погляд того інтерпелянта, для руської суспільности ніякого так спасенного діла, як стулене до купи двох руських клубів соймових і справа виїмкового стану в Чехах. Пильніших справ для руської суспільности не міг найти сей господин. Але й се характеристично, а навіть сумно, що п[осол] Р[оманчук] замість пояснити справу клубів соймових рішучо і щиро, признав себе некомпетентним, хоч сам був головою соймового клубу. Таке дипломатизоване не могло розбудити охоти і віри в успішність політичної роботи.

Цікавою а zarazом і характеристичною проявою було так зване «окружне» віче в Стрию, бо як з дальшого справоздання вийде, були там не тільки мешканці того повіту або навіть округа, але й з дальших закутків краю, так що воно набирає погляду загальнішої акції, а не повітової. Головним аранжером сего віча був адвокат д[окто]р Олесницький, котрий був також видавцем «Зеркала», щоби мати орґан для своїх політичних заходів. Щоби читачі уявили собі фізіономію сего віча, досить буде назвати головніші особи, які там явилися (окрім учасників місцевих і найблизших повітів – всіх мало бути около 300). Президиальне крісло засів бувший посол Озаркевич, що став тепер сотрудником небіжки «Галицкой Руси» чи «Галичанина». Побіч него яко его заступник засів д[окто]р Антоневиц, котрий приїхав з Перемишля, щоби в Стрию «поплакати над нашою долею, а також і повеселитися», як сам висловився, а президиальними секретарями були докторанд Целевич (про котрого вгорі було згадано) і Творовський писар з Станиславова, поляк, відомий завзятий агітатор радикальний, непризнаючий ніякої національности. Явилися і посол д[окто]р Окуневський, д[окто]р Франко і п[ан] Іляріон Герасимович з Коломиї та відомий яечний герой віденський Алексевич, не бракло там і Тиндюка і т[аких] ін[ших] москвофілів.

«На порядку деннім, – як сказав д[окто]р Олесницький у вступній промові, – давно вже не стояло тільки справ важних, загальнонародних, вимагаючих зрілої розваги і поради», як тепер і віче було б зробило добру прислугу загальній справі, коли б було сі справи народови пояснило і его о них поучило (як 1. реформа ординації виборчої, референт о[тець] Давидяк; 2. реформа закона громадського, реф[ерент] д[окто]р Олесницький; 3. регуляція рік, реф[ерент] селянин Берник з Лисятич; 4. реформа закона дорогового, референт селянин Скоблик з Дашави; 5. реформа закона

ловецького, реф[ерент] п. А. Могильницький). Одначе, з ходу нарад можна додумуватись, що селяни, до котрих відкликнувся д[окто]р Олесницький, щоби вони передовсім «сміло і отверто висказували свої погляди», замало були приспособлені до того, позаяк окрім названих двох селян, котрі відчитали вироблені їм реферати, *ані оден з селян* не промовляв. Але головною метою сего віча, як показують вже названі вгорі головні учасники, було, доказати світови, як висловився д[окто]р Олесницький, «що не виключена ще можливість, щоби на *всіх полях нашого політичного життя*, діти одної матери станули солідарно і під спільним прапором (яким?! – А що ж вдіяти, коли многі з тих дітей відцурались матери-Руси, – а признаються до «матушки» – а деяким і зовсім байдуже, хто була їх мати і «хто ми»?! *Ред.*) Ролю сего забандажованя всіх можливих партій в одноцільний організм прийняв на себе стрийський лікар д[окто]р Озаркевич і дійшов щасливо до такого виводу, що «всі русини (ба! коли не всі признають себе русинами! *Ред.*) повинні спільно, витревало і з всякою енергією, без *ріжници партій* стати в борбі за свої нарушені права; що всі політичні товариства руські (ба! коли «Русская рада» таким себе не вважає! *Ред.*) повинні зачати спільну акцію всенародну, скликавши віче до Львова». Забув однак сей політичний ескуляп про найелементарніші принципи такої операції, забув про те, що лише здорові частини хоч би розшматкованого організму можуть зростися і загоїтись, але ніяк занечищені поганію, бо інакше мусить наступити затроєне крові і гангрена а такою поганію, такою болячкою на нашім організмі є москвофільство. Ся болячка не дасться загоїти, її треба вирізати і випечи, інакше наш організм народний безнастанно ятриметься, поки не дійде до цілковитого затроєня. Стрийський ескуляп політичний забув, однак, про сі елементарні вимоги успішної операції і став замазувати загальним плястром «плачу на долю», стулювати і бандажувати руський народний організм, відсилаючи его ще до наконечної курації всенародному вічу у Львові. Жадний популярности о[тець] Давидяк вразив вправді немило організм стулюваний д[окто]ром Озаркевичем, накинувшись мокрим рядном на п[осла] Романчука, що замалі ставляв вимоги в раді державній про побільшене числа послів з громад, але втихомирив его на хвилю д[окто]р Антоневиц, виступивши в обороні п[осла] Романчука (яка снисходительность?! *Ред.*), бо в теорії можна багато жадати, а в практиці, як казав, добре зробити і малий крок! Прикликував д[окто]ра Озаркевича до опам'ятаня і д[окто]р Франко, остерігаючи его перед замазуванем партійних різниць, бо ліпше після его стратегічних наук: *getrennt marschieren, vereint schlagen!*¹⁾ Однак, при всіх тих інтермеццах, операція д[окто]ра

¹⁾ «Окремо марширувати, разом бити!» (нім.). – *Ред.*

Озаркевича ішла с'як-так, коли нараз виступив на естраду відомий герой віденський Алексевич і нараз розкрив очі тим, що починали вже вірити «в можливість, щоби на всіх полях нашого політичного життя діти одної матери станули солідарно і під одним прапором» – показав наглядно невдачу цілої операції д[окто]ра Озаркевича і стрийських примирительних політиків. Він оден послухав візваня д[окто]ра Олесницького, щоби «сміло і *отверто* висказувати свої погляди» і заговорив *московщиною* в імени «старорусской партії», признавши тим, що ся партія вважає себе рускими, себто москалями і не може лучитися з «ізмєнниками» (себто народовцями) без «наказанія». Такий же сам погляд висказали зимою 1893 р. мужі довіря «Русской ради», між котрими був і д[окто]р Антоневич і о[тець] Давидяк, коли піднявся був на тих зборах подібний голос, як в Стрию д[окто]ра Олесницького. Одначе тут прилюдно і д[окто]р Антоневич, і о[тець] Давидяк, надягнувши на себе шкіру смиренних «примирительно» настроєних баранців і, як пише «Д'яло», разом з д[октор]ом Олесницьким «старалися затерти прикре вражїне, промовляючи, що не годиться виступати з рекримінаціями, бо не можна робити закидів «злої віри». Значить, отже, що відома соймова деклярація п[осла] Романчука з 1890 р., в котрій він зазначив національну самостійність і окремішність русинів, була, на їх погляд, таки *похибкою*, хоч в «добрій вірі» зробленою. Он куди стежка, в горох! До такого примиреня прикладати руку – значить допуститися національного самоубийства; таким примирителям, що чіпаються за поли народовців, щоби лише продовжити віку загибаючому москвофільству в Галичині, можемо лише сказати: не фарисействуйте, а будьте щирі як Алексевич і йдіть собі, куди напиялись: «въ свой Суздаль!» а хто почуває себе русином, тому инша, своя дорога! Пора вже покинути сей примирительний *circulus vitiosus*!¹⁾ Треба, як писав пок[і]йний Володимир Барвінський «признати себе русином і почати працю над народом *ab ovo*»²⁾ на вір чехів», одначе не галасливими і пустими демонстраціями і файerverками, як робили молодочехи, а почати працю реальну, позитивну для просвітнього і економічного подвигнення народу руського – і яка ж широка нива, яка вдячна робота розкривалася для стрийських патріотів!

Дня 10-го н[ового] ст[и]ля жовтня зібралась державна рада на осінню сесію, щоб ухвалити бюджет на р[ік] 1894, а відтак забратися між иншими до великих законопроектів, як карний і податковий закон. Побитом у Відні покористувався я, щоби лічитися з нервового болю голови, котрий мені щораз більше й частійше доскулював. Біля Mödling-у, при південній

¹⁾ «Шкідливий (помилковий) круг (кільце)» (лат.). – Ред.

²⁾ «З самого початку (від яйця, з яйця все починається)» (лат.). – Ред.

железничі, був водолічничий заклад доктора Вайса «Priessnitztal» і я вїхав там на два тижні, а звідтам доїздив на засідання посольської палати. Побит там і водолічене спричинило мені деяку пільгу, одначе почалися вже осінні холоди і треба було залишити дальше ліченє, а до того й парламентарне положенє вимагало сталого побиту у Відні. Посли зійшлися на перше засіданє під вражінем нещодавно в Чехах заведеного виїмкового стану або так званого малого стану облоги, коли нараз, як грім з ясного неба, упав проєкт загального права виборчого, предложений графом Таффе. Сей проєкт зміняв ординацію виборчу до ради державної і заводив *загальне* право виборче, одначе з такими обмеженнями: заступництво інтересів і куріяльна система дотеперішня мала зістати надальше. Число послів не збільшалоя. З сільських громад мали відбуватися і дальше вибори посередньо (через виборців). Право виборче признавано всім, щонайменше 6 місяців замешкали в окрузі виборчим і уміють *читати й писати*. Неграмотним признавано також право виборче, коли стояли перед неприятелем, або здобули собі медалю військову, або сертифікат вислуженого підофіцера, – окрім того таким, що платять посередний податок або мають службове становище. Доказом, чи виборець уміє читати й писати, служитиме свідоцтво укінченої народної або виділової школи. Можна також дати доказ сего перед комісією зложеною з начальника громади, учителя і одного письменного члена громади. Вільні від предложеня такого доказу є ті, що були в шкільнім віці перед виданєм закона шкільного з дня 14-ого мая 1869 р.

Після сего проєкту куриї більших посілостей і палат промислово-купецьких мали лишатися без всякої зміни, а лише в куриях міст і сільських громад заводив сей проєкт переміни. Передовсім мало збільшитися число виборців кругло на 3.440.000, коли перед тим було лише 1.778.351, а знанє читаня і писаня мало не однаковий вплив у різних краях австрійських наслідком різного ступня просвіти. Так на 100 більш як шестилітних осіб мужеських припадало в Форальбергу 95, в долішній Австрії 91, в Чехах 90, гор[ній] Австрії 88, Моравії 85, Шлезку 80, в інших альпейських краях до 39, в Галичині і Далмації 17, в Буковині 14! З того виходить, що руській людности мала припасти участь на основі сего проєкту, так що в сільських громадах не можна було сподіватися яких-небудь значних перемін при виборах. Більше могло проявитися се по містах, де іменно жидівський елемент міг здобути собі більший вплив. Тому «Польське коло» не радо повитало сей проєкт, а польська преса обраховувала, що поляки втратили б около 30 мандатів. В Мораві і Шлезку, в Стирії, Каринтії і Країні здобула б слов'янська людність більше мандатів, в Чехах і Австрії соціяльні демократи, в інших краях альпейських клери-

кали, а найбільш пошкодованими вийшли би німецькі ліберали. Задля того, соціальні демократи вважали сей проєкт добутком своїх змагань, «Клуб Гогенварта» відносився до него доволі холодно, «Коло польське» несимпатично, а ліберальна лівиця в своїх часописах розпочала завзяту боротьбу проти гр[афа] Таффе і грозила рішучою опозицією, хоч з тої грізби проглядала виразно боязнь о її становище. Хоч проєкт гр[афа] Таффе все ще опирався на заступництві інтересів і задержує куриї, а в сільських громадах навіть посередні вибори, все ж таки був се значний крок вперед в розширенню горожанських свобод і тому виступати проти него не лицювало щонайменше ліберальній лівиці, що так безнастанно чванилася своїм псевдолібералізмом. Отже, щоби виплисти з сего невідгідного положення, лівиця внесла опісля проєкт реформи виборчої зложений п[ослом] Бернрайтером, після котрого признавано право виборче всім приналежним до каси хорих. Проєкт сей вводив четверту курию робітників, обезпечених в касах хорих, котрі мали б вибирати до ради державної 20 послів. Число послів збільшилося з 353 на 373. Як ближші знакомі гр[афа] Таффого запевняли, піддав ему гадку виборчої реформи міністер скарбу д[октор] Штайнбах, котрий був частим гостем у него. Вряди-годи відвідував его також гр[аф] Пінінський, котрий при такій нагоді забавлявся з графінею і вона, як сам мені оповідав, говорила ему: «Ich weiss nicht, was sie vorhaben, allein sie spazieren stundenlang im Salon im Gespräch begriffen und beide lachen»¹⁾. Дня 18/10 1893 писав я своїй дружині: «Положенє політичне дуже тепер заострилося і затемнило, не так через стан облоги в Чехах, на котрий здається таки буде більшість в палаті, як через проєкт виборчої реформи, котрий Таффе, як бомбу, кинув. Німецька лівиця тим страшно роз'ярена і грозить опозицією. Поляки також невдоволені, отже удержуєся поголоска, що Таффе має вже повномоче цісаря, розв'язати раду, як не прийме стану облоги в Чехах, або сеї реформи. Однак не виключена можливість, що Таффе, яко зручний еквілібріст політичний, може в рішучій хвилі знов таку штуку втяти, що не буде потребував ради розв'язувати».

Несподіванка гр[афа] Таффе зхвилювала всі політичні сторонництва парламентарні, небосклін парламентарний вкрився темними хмарами, з котрих від часу до часу заметіла яскрава блисковиця. Ходили вісти про розв'язанє державної ради, лівиця вказувала знов на зміну міністерства, яко лекший спосіб розв'язання викликаного парламентарного пересилєня (так, як би не знала, що серед сучасних обставин і по упадку міністерства г[рафа] Таффе став би творцем нового міністерства), одним словом, поло-

¹⁾ «Я не знаю, що мається на думці (які у Вас наміри), тільки Ви проходитеся годинами по салоні (тобто разом з графінею) і смієтесь обоє» (нім.). – Ред.

жене парламентарне вельми поважне і трудне. Однак, 14-літня історія міністерства Таффе показала, що его шеф любувався в викликуваню критичних ситуацій і не раз вже видобувся труднішого положеня.

Дня 20/10 1893 р. писав я моїй дружині: «Нинішні ранішні відомости з Пешту, де у цісаря на послуханю був Таффе, Кальнокі і президент посольської палати Хлюмецький (очевидно яко речник німецької лівіці), вказують на се, що правительство погодиться з лівіцею, щоби лише був ухвалений виїмковий стан в Чехах, бо лише в таким разі мусіли б розв'язати держ[авну] раду. Так отже через день наступив зворот і здається будемо дальше *fortwursteln*¹⁾. Була також вістка в часописях, що правительство має переговорювати з русинами і завтра маємо засідане клюбу». А 25/10 писав я: «Про напасти «Народа» на мене читав я вже в «Галичанині» От показуєся, які-то у нас довірочні збори, що на другий день і кацапи, і радикали все знають. Але сей артикул «Народа» показує, що радикали вже й «Галичанина» перевисшують в обкидуваню народовців болотом. Ся замітка відноситься до нової напасти «Народа», перепечатаної в «Галичанині» на народовців. «Народ» розповів на основі якихось поговорів про два довірочні засідання членів львівської «Народної ради» і «раздор серед генерального штабу народовців», де одну групу нібито становить 5 людей «рішучо клерикального і антимосквофільського характеру» а іменно Барвінський, Чапельський, Т. Грушкевич, д[окто]р Кость Левицький, Вахнянин, а до них пристає і Кахникевич, а другу групу Романчук, Белей, В. Шухевич і о[тець] А. Стефанович. При сій нагоді згадує, що Вахнянин кандидує на посла і надієся нібито через Барвінського здобути протекцію Ст[аніслава] Баденого, а д[окто]р К. Левицький, компетент на катедру по Ол[ександру] Огоновським цивільного права, потребує тим більше панської протекції, бо zagrożений «не гарним процесом», виточеним єму Авдиковським о присвоєне рукописи правничого словаря Ол[ександра] Огоновського» (річ малася якраз оборотно). Такі сплетні ширили «Народ» і «Галичанин» саме тоді, коли намагалося проповідувати «примирене», навіть «Діло», котре виступало в обороні доктора К. Левицького проти радикальних і москвофільських «Брутів» (ч. 22. 7. 1893). Парламентарне положенє ще не вияснилося, видно лише, що правительство поважно переговорює з проводирами, щоби все якось поладити». Дня 26/11 писав я знов: «Політичне положенє таке замотане і неясне, поголосок всяких тільки снуєся, що годі придумати, що станєся. Найновіша вість така, що теперішня сесія буде замкнена (*geschlossen*), а небавом буде скликана нова і відкрита новою троновою промовою, в котрій буде зазначена нова програма міністерства, котре тим часом буде реконструоване новими силами».

¹⁾ «Тягнути стару лямку» (нім.). – Ред.

Проект виборчої реформи міністерства Таффе визвав в палаті послів при першій читанню гарячу дебат (від 23-28 жовтня). В сій дебаті заявили проводирі трех великих клубів п[осли] *Пленер*, *Гогенварт* і *Яворський* рішучо проти нового проекту (з русинів промовляв п[осол] *Романчук* за проектом, вказуючи на его недостачі і вимагав заведеня безпосередних виборів з громад сільських). Рішучий опір трех великих клубів спонукав відрочене ради державної (28 жовтня) і димісію міністерства Таффе. Цісар мусів перервати свій побут в Пешті і прибути до Відня, щоб поладити кризу і задля того покликав яко мужа довірія намістника галицького гр[афа] Бадені. За его впливом зложилось нове міністерство іменоване 11 н[ового] ст[илію] падолиста. В склад его війшли: Альфред кн[язь] *Віндішгрец* (президент), *Бакегем* (дотеперішній міністер торговлі яко міністер справ внутрішних), д[окто]р *Мадейський* (визнань і просвіти), гр[аф] *Вельзерсгаймб* (як досі міністер оборони кр[аю]), гр[аф] *Шенборн* (як досі міністер справедливости), гр[аф] *Фалькенгайн* (як досі міністер рільництва), д[окто]р *Пленер* (скарбу), гр[аф] *Вурмбранд* (торгівлі), *Яворський* (без теки, для Галичини).

Таким побитом витворилася коаліція трех великих клубів і споміж них вийшло нове міністерство, в котрому перевагу матиме ліберальна лівіця німецька. Суперечність інтересів трех великих клубів не позволяє віщувати довшого віку і коаліції, і новому міністерству. Рада державна зібралася знов 23 н[ового] ст[илію] падолиста, щоб ухвалити новелю до оборони краєвої, виїмковий стан в Чехах, бюджетову провізорію на рік 1894, контінгент рекрутів і інші дрібні предложеня, і се має бути полагжене до лат[инського] Різдва, почім зберуться сойми, а рада державна аж з кінцем лютого збереться на довшу сесію задля ухваленя бюджету, реформи податкової та реформи виборчої, котра має бути предложена новим міністерством в змінений формі (імовірно в розумінню внесеня *Бернрайтера*). Після того була б рада державна розв'язана і відбулибсь нові вибори на основі переведеної реформи виборчої.

Серед тої нової ситуації заходяться молодочехи, щоб зложити контркоаліцію слов'янську в раді державній і раді б до неї втягнути моравських чехів, сербо-хорватів і русинів, так що з антисемітами і німецькими націоналами опозиція могла б числити 80–100 голосів. Дневники подавали останніми часами найрізномоднійші вісти, одначе виходить так, що навіть моравські чехи, хоч вони мають заняти опозиційне становище супроти нового міністерства, не вступлять до сеї слов'янської коаліції, а радикальний «*Kurjer Lw[owski]*», хоч як сприяє такій опозиції, називає програму молодочехів неясною і задля того не віщує їй успіху. Молодочехи, очевидно, примилюються і до русинів, одначе русини добре

тямлять висказ Грегга, що чехи знають в Галичині лише поляків яко чинник політичний, а в національних відносинах амальгамують русинів з москалями.

Замітний в тій справі голос подав «Fremdenblatt», котрий, оцінивши задачу і становище коаліції, так кінчить: «Hiemit ist nun für die weiteren Gruppen des Abgeordnetenhauses, nämlich für *Ruthenen* und *Südslaven* die Directive bezüglich ihrer parlamentarischen Stellung zur Coalition gegeben. Ist es denselben mit der nationalen Zukunft des eigenen Volkes ernst, dann halten sie an dem Coalitionsverbande fest. Gehen sie dagegen in die Opposition, dann behaften sie ihr Nationalgewissen mit einer Verantwortung vor der Geschichte, deren Bedeutung heute nicht vorauszusehen ist». (Nr. 311 z 10. XI. 1893)¹⁾.

Голос сей настільки замітний, що проводирі руські над ним повинні поважно подумати, займаючи становище супроти нової ситуації політичної. Тим часом стрийські і жидачівські політики бажали б повести справи політичні руського народу після свого власного розуміння. Ми вже в останньому випуску нашого вістника подали вістку про стрийське віче, а нещодавно відбулися в Стрию збори «Підгірської ради» і віче в Жидачеві. Як «*Dziennik polski*» звіщає, постановлено там, щоб у Львові заснувалось (незалежно від «Народної ради» і «Русской рады») нове політичне товариство, котре мало б сконсолідувати всіх русинів без різниці національних і суспільних поглядів, отже й москвофілів і радикалів, «виключаючи лише явних москвофілів і угодовців (себто «новоеристів»). Задля того мав у Львові заснуватися комітет, щоб ввести в жите сі постанови, а органом сеї політичної амальгами має бути «Стрийській листокъ». Душею сеї агітації єсть доктор Є. Олесницький, адвокат стрийський, котрий очевидно хоче відограти ролю проводиря.

З тої нагоди «Правда» висловила думку про сі заходи, що *русини-народовці принципіально стоять непохитно при декларації зложеній в соймї в 1890 р. і в радї державній в 1891 р. і при програмі опертій на тій основі і ухваленій «Народною радою» в 1893, хоч би декому навіть з проводирів бажалося їти в компроміси з не народовськими елементами.*

¹⁾ Іншомовна газета подала: «Цим самим для інших (наступних) груп палати депутатів, а саме русинів (українців) та південних слов'ян, видане адміністративне розпорядження стосовно їх парламентської позиції (ставлення) щодо коаліції. Якщо це трактуватиметься ними серйозно в розумінні національного майбуття власного народу, тоді вони притримуватимуться коаліційного союзу. Якщо ж навпаки, вони підуть в опозицію, то обтяжать цим самим тільки (лише своє національне сумління відповідальності перед історією, значення якої на сьогодні ще не можна передбачити)» (Номер газети 311 від 10 листопада 1893 р.) (нім.). – Ред.

Дня 6 н[ового] ст[илу] падолиста 1893 відбувався вибір доповняючий посла до ради державної з округа жовківсько-равсько-сокальського. Кандидатами виступали о[тець] Роздільський, підпіраний жовківською «Русскою радою» поза котрою стояв яко тайний мотор відомий Богдан Андрієвич Дедіцький, і проф[есор] Анатоль Вахнянин, яко кандидат народовців. Центральний комітет польський постановив, що принципіально вважає сей округ руським, отже на его погляд повинен там вийти руський посол, одначе заявився проти обидвох кандидатів. Мотором такої ухвали був п[осол] Поляновський, давний контркандидат проф[есора] Вахнянина, а рівночасно посипалися в польських часописах всякі інсинуації на проф[есора] Вахнянина. Навіть поважніші органи як «Czas» і «Przegląd» написалися доволі про polakożercze mowu¹⁾ его, про кокетоване з радикалами, не подаючи на се ані одного хоч би дрібного конкретного доказу («Czas» відкликав опісля сі докори post festum²⁾, а «Przegląd» помістив спростоване проф[есора] В[ахняни]на). Однак, хоч правительство не було противне виборови проф[есора] В[ахняни]на, склалась заходом п[осла] Поляновського в самім окрузі місцева інтрига, котра через ніч з 5-го на 6-го висунула кандидатуру жовківського старости Ляникевича і сего вибрано 385 голосами (о[тець] Роздільський дістав 161, Вахнянин 88 голосів). Додати треба, що проти проф[есора] Вахнянина вели москвофіли завзяту агітацію, а душею її був д[октор] Король, котрому відтак і селяне дорікали, що довів до такого результату. В кілька днів, однак, зложив п[осол] Ляникевич мандат і небавом розписано нові вибори. Кандидатом народовців виступив знов проф[есор] Вахнянин. Вибір сей показав, що в польській суспільности мають ще вплив на справи політичні такі люди, як Поляновський і не вагаються вживати до осягнення своїх особистих забавів найпоганійших способів. Зо сторони польської не раз можна було чути голоси, щоби русини позбулися з-поміж себе всяких нездорових елементів, тоді могло би прийти до modus vivendi³⁾ в краю. Але ж так само повинні були і поляки з-поміж себе усунути такі розкладові живла, котрі для своїх особистих амбіцій спиняють полагоду польсько-руської справи на основі рівноправности обидвох народностей в краю, а се повинно було показати при першій нагоді, при виборі посла.

Після зложеня мандату Ляникевичем, розписано нові вибори на грудень 1893 і тоді Вахнянин одержав 452 голоси проти 128, котрі впали на о[тця] Роздільського. Таким способом війшов на місце покійного Брилинського свідомий народовець до посольської палати.

¹⁾ «Про поляконенависні слова його» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Як після свята» (лат.). – Ред.

³⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

Доволі часто повторювано гутірку, що русини-народовці ослаблилися зірванем «солідарности» з москвофілами, так що тою «солідарністю» при останніх соймових виборах «виборили» 16 послів. А тим часом та «солідарність» при доповняючій виборі соймового посла з Долини знехтувала сей погляд. Головний виборчий комітет потвердив кандидатом суддю *Грабовенського*, а також «Русская рада», отже мимо сеї «солідарности» вийшов его противник і то ще такий Вітославський!

З великим трудом полагоджено політичне і парламентарне пересилене покликанем до державної керми коаліційного міністерства. Міністерство коаліційне проголосило на ново відкритій сесії ради державної дня 23 н[ового] ст[илію] падолиста устами міністра-президента кн[язя] Віндішгреца свою програму. Першою і найважнішою задачею політичною вважає міністерство *реформу виборчу*. Задержуючи репрезентацію інтересів і зважаючи на відносини королівств і країв коронних, має вона бути розширена і на робітників, але має теж забезпечити дотоперішну вагу прав міщанства і селянства. Задля того мабуть буде *збільшене число послів* і відбудеться *ревізія поділу округів виборчих*. Поки буде переведена ся реформа, правительство не буде підіймати *інших великих питань політичних* і бажає звернутися до економічних і фінансових задач, а іменно до полагоди металічної валюти і реформи прямих податків. Правительство бажає також обезпечити робітничі класи, перевести реформу судівництва, а в справах публичних поступатиме щиро і отверто, шануючи повагу інституцій парламентарних, підпомагатиме управнені інтереси економічні, дбатиме про добру адміністрацію й енергічно виступатиме проти всіх елементів шкідливих супокоеви держави і загальному добру.

Нове міністерство перебуло гарячу пробу під час сесії від 23 н[ового] ст[илію] падолиста до 16 грудня, на котрій окрім дрібніших проєктів полагоджено і три важніші справи: новелю до закона оборони краєвої, приняте до відомости виїмкового стану в Празі і околиці і бюджетову провізорію до кінця марця 1894. Супроти себе станули два табори: коаліція німецьких лібералів з ключом гр[афа] Коронінього, гогенвартовці-консерватисти (з частиною словінців і чеськими фєвдалами) та «Польське коло» з одного боку, а т[ак] зв[ана] контр-коаліція слов'янська (молодочехи, моравські чехи, частина словінців, хорвати) і антисеміти та група Лінбахера з другого боку. Німецьки націонали готові підпирати правительство, коли воно не тикатиме німецького стану посідання. «Руський клуб» заняв резервоє становище і застеріг собі свобідну руку, поки становище правительства і коаліції супроти русинів не проясниться і задля того постановив розслідити, як відноситиметься в новім положеню центральне і краєве правительство, та «Польське коло» супроти русинів,

та порадитись з послами соймовими і видатнішими мужами довірія в краю. Одначе «Руський клуб» не сповнив сеї частини задачі, яку в сій справі треба було зробити у Відні, отже і послам соймовим та мужам довірія не буде міг добре пояснити теперішньої ситуації політичної, хоч «Польське коло» поручило своїй комісії парламентарній перевести переговори з «Руським клубом». Зо сторони т[ак] зв[аної] слов'янської коаліції роблено вельми гарячі заходи, щоб «Руський клуб» втягнути до опозиції. Чехи при всім своїм слов'янофільстві теоретичнім вельми практичні і зимні політики, і їм розходилося лише о зміцнене своєї опозиції, яка в найліпшій складі могла числити 65–80 голосів, як се показало голосоване над внесенем п[осла] Герольда про відкрите дебати над програмою правительства, над законом оборони кр[аю], над виїмковим законом в Празі і бюджетовою провізорією (коаліція доставляла все 170–185 послів). Як далеко йшло їх самолюбство при всім залицяню до русинів, показала найкраще ся обставина, що промовляли проти будови залізниці Галич-Острів (п[осол] Кафтан і Вашатий – ми не дамо своїх мільонів для Галичини, забувши про те, що на густу сітку залізниць чеських пішли між іншими і мільони галицькі). Не згадуючи вже про становище давнішої репрезентації чеської супроти русинів (д[окто]р Рігер et compani), то й молодочеські заступники (д[окто]р Греґр et compani) в практиці зовсім готові були пожертвувати русинів, щоби лише своє досягнути. Що відокремлене чеських країв на основі т[ак] зв[аного] чеського права державного не вийшло би в хосен Галичини а особливо руського народу, се не так трудно зрозуміти. Задля того більшість «Руського клубу» не одушевлялася так дуже і політикою молодочеською і т[ак] зв[аною] коаліцією слов'янською, хоч високо цінила культурну роботу чеського народу і спочувала щиро его поступови і розвиткови.

Про розправу над внесенем п[осла] Герольда писав я моїй дружині 24/11 1893: «Вчорашнє засіданє було дуже бурливе. Чехи домагалися над програмою, котру виголосило нове міністерство, розправи, одначе більшість була тої гадки, що буде пора небавом при бюджетовій провізорії над тим дебатувати. Внесенє чехів упало 87 голосами проти 171, а я також з Мандичевським голосували з більшостю. (Романчук і Телішевський голосували з меншостю). З дневникарської ложки (надо мною, де сидів кореспондент «Галичанина» Щавинський) хтось кликав півголосом: «Барвінський! Барвінський!» а потім «Мадейський!» мабуть, що нібито я задля Мадейського так голосував! Міркую, що Романчук і Телішевський мають велику охоту перейти до т[ак] зв[аної] слов'янської опозиції, але тоді зістали би в меншости в клубі нашім. Нині вже почалася розправа на ту тему і (в клубі) прийшло до постанови, що поки займемо виразне станови-

ще супроти нового правительства, треба вислати відпоручників не тільки до міністрів, але й до намісника і вияснити наші потреби і домагатися з їх сторони пояснення. При тій нагоді докорювано Романчукови, що будши у Львові не був у сій справі в намісника. Буде отже мусів їхати завтра або в неділю».

А 27/11 писав я знов: «Я політичною ситуацією зовсім не іритуюся, хоч ті крики з диванкарської ложі мене обурили. Бачу, що Романчук і Телішевський мають велику Oppositionslust¹⁾, але колись ту на клюбі Підляшецький, котрий все виступав проти мене, неначеб правительственного прихильника, вичитав Романчукови лекцію на тему, що нібито нічого не зискалося, що система проти русинів не змінилася. Якби мені з уст виняв і я лише сконстатував, що хоч Підляшецький зазначив себе крайнім – висказав лише давні мої погляди! З того всего отже та Oppositionslust лишиться в значній частині в меншості в клюбові (1/3)».

Для русинів не менш поучне становище словінців, Вошняк, що остали в консервативнім клюбі. Кореспондентови «Правди» доводилось розмовляти з тими заступниками словінщини, а розмову сю подав читачам «Правди», як вельми інтересну і поучну і для русинів.

«Нарід наш, – говорив головний заступник словінців, – роздроблений на три краї австрійські (подібно як русини) і мусять вести боротьбу о національне ествоване з німецьким елементом міцним і культурно і економічно. Хоч ми культурно і економічно міцніші як русини (у словінців в касах щадничих і задаткових нагромаджено більш 4 мільони гроша) і тим вони визволились с-під економічної залежності німців, а все ж хиба в Країні, де живемо масою, змогли б ми в опозиції удержатись з тяжкою боротьбою. В Каринтії і Стирії, де наша людність перемішана з німцями, опозиція неможлива, позаяк там на наш рахунок дістали б зараз значні уступки німецькі націонали. Наші товариші, що виступили з клюбу Гогенварта, зробили крок нерозважний і поспішний саме того дня, коли міністер просвіти заявив в «Колі польським», що дбатиме про справедливе поладжене бажань південних слов'ян. Тепер вони пропащі так само, як і слов'яни в Істрії, на котрих рахунок пороблять уступки італіянам. Коли б ще й ми виступили з клюбу Гогенварта, тоді німецькі націонали прилучилися до коаліції і дістали б широкі уступки на наш рахунок, а так ми серед коаліції стоїмо на сторожі інтересів словінців».

Становище словінців отже було зовсім аналогічне з становищем русинів серед нового положення політичного і не було треба бути вельми бистроумним політиком, щоби виснувати і для русинів з того відповідні указки щодо їх дальшого поступованя.

¹⁾ «Опозиційну радість, або: охоту відстоювати опозиційну точку зору супроти когось» (нім.). – *Ред.*

Тим часом «Дѣло» так тоді одушевилось слов'янською антикоаліцією, що всюди бачило вже з'єднаних слов'янських послів проти коаліції і в своїх справозданнях з ради державної подавало про голосоване над внесенем д[окто]ра Герольда про дебату над програмою правительства і над виїмковими законами в Чехах неправдиві вісти, будьтоби в першім случаю всі слов'яне і п[осли] Романчук і Телішевський голосували за сим внесенем (окрім поляків і п[ослів] Барвінського, Мандичевського і Охримовича), а в другім случаю всі слов'яне *против* (окрім поляків і згаданих трех послів руських). Тим часом се факт, що словінці голосували *проти* внесеня д[окто]ра Герольда, а від голосованя над виїмковими законами усунулись так, як і п[осли] Барвінський, Мандичевський і Охримович, котрі не мавши приступу до тайного засіданя комісії, не могли набути переконаня ні за, ні проти заведеня сих законів. Важнійшу прислугу було зробило б «Дѣло», коли б з такою ревностю було заступалося за русинів буковинських, що видані на жертву москвофільству і румунізаторству, і впливало на «Руський клуб», щоби сею справою пекучою занявся. Але се мабуть такі «дрібні користи», чи русини буковинські матимуть хоч би руські паралельки в гімназії чернівецькій, або заступника русина в крайній раді шкільній, що «Дѣло» на се навіть не вважало потрібним звернути бачности «Руського клубу»! «Діло» одушевлялося слов'янською антикоаліцією і пособляло «примиреню» всіх «партій», отже москвофілам і радикалам, котрі ненастанно напастували народовців, а тим часом «Галицько-руська матиця», котра держалася змаганями таких людей, як о[тці] Малиновський, Петрушевич, Гушалевиц, Лепкий et cons. переходила тоді вже в радикальні і москвофільські руки. В члени прийнято: д[окто]ра Павенцького, д[окто]ра Дудикевича, Маркова, Пелеха, В[олодимира] Луцка, К. Пасічинського, Алексевица. (Се діти і наслідники «старорусинів!»), котрі завели московщину в матичних виданях. Саме тоді переселився був російський консулят з Бродів у Львів. Консул був так добре поінформований про наші обставини національні, що не зголосився в члени «Руської бесіди» або «Просвіти», але прямо потрапив до «Русского казина» в «Народнім домі». Одначе виділ того ж казина заявив, що не може прийняти его в члени, позаяк складається переважно з священників. Мабуть воліли сі панове уважити зголосившогося члена лише яко «мужа довірія старорусинів», котрий оставав у близьких зносинах з т[ак] зв[аними] «старорусинами» і промощував шлях тим змаганям, котрі в часи Світової війни довели до розпаду Австрійської монархії.

58. Міністерство коаліційне кн[язя] Віндішгреца, становище «Руського клюбу» і вигляди політично-національні українського народу. Консолідаційні віча в Стрию і в Жидачеві. Посольське справозданє п[осла] Романчука в Бібрці і проголошенє принципіяльної політики.

Покликанє коаліційного міністерства після упадку довголітнього правительства гр[афа] Таффога і витворене тим способом політичне і парламентарне положенє, викликало таку значну зміну відносин не тільки в державній раді, але також посеред українського народу, що вважаю конечним для основного зрозуміння тодішних відносин дещо додати до попередних виводів.

До видвигнення кн[язя] Віндішгреца на становище предсідника міністрів чимало причинився, без сумніву, провідник німецької лівиці д[окто]р Пленер, що разом з кн[язем] Віндішгрецом засідав у німецько-чеській угодівій комісії (1889–1890), котра довела за згодою їх обох до т[ак] зв[аних] віденських пунктацій, що їх до себе зблизило. Кн[язь] Альфред Віндішгрец, внук польського маршалка з наполеоновських війн і голови чеської вітки колишньої суверенної родини вельмож стирийського походження, віце-президент палати вельмож (правничі науки побирав в Боні, в Празі), належав з національного становища до чеської консервативної шляхти і яко оден з творців віденських пунктацій не погоджувався з їх гробокопателями, молодочехами. Одначе незвичайною ввічливістю і безсторонністю здобув собі високе поважанє і в палаті вельмож і в делегації, в котрій був предсідником в 1893 р. Він перенявся на новім становищі тою думкою, що має вести загальнодержавну, а не вузько краєву політику і тому пильно заходився коло вирівнання національних суперечностей. З правительства гр[афа] Таффога задержав він міністра внутрішніх справ Бакегема, рільництва гр[афа] Фалькенгайна, судівництва гр[афа] Шенборна¹⁾ і кр[айвої] оборони гр[афа] Вельзерсгаймба; а прибрав собі з німецької лівиці бар[она] Пленера яко міністра скарбу і гр[афа] Вурмбранда, яко міністра торгівлі (колишнього внескодавця в справі заведеня німецького язика яко державного з р[оку] 1884), а з «Польського кола» д[окто]ра Мадейського²⁾ яко міністра просвіти (прихильника союзу з нім-

¹⁾ Тоді відвідав я гр[афа] Шенборна, щоби попросити єго о порученє «Правничого словаря» д[окто]ра К. Левицького судовим урядникам. Він висловив вдоволенє з приводу сего виданя, котрим можуть користуватися судді, хвалив вельми гарне письмо, яке мав у руках з канцелярії д[окто]ра Левицького, але звернув бачність на се, що руські адвокати звичайно вносять поданя польські. [– Ол. Б.]

²⁾ Д[окто]р Мадейський був одним з немногих польських послів в галицькім соймі, котрі радо прийняли зворот в політиці послів-народовців і заяву п[осла] Романчука 25. 11. 1890 р. [– Ол. Б.]

цями) і предсідника «Польського кола» Аполінарія Яворського (з руського роду) яко т[ак] зв[аного] міністра для Галичини або як урядово говорено «міністра без теки». В спадщині по попереднім правительстві переняв кн[язь] Віндішгрец виборчу реформу, довершене валютної реформи та карної і цивільної процедури й удержавлення та розширення залізниць (між тими важного для Східної Галичини шляху Тернопіль-Острів-Галич). Перед полагодою сих справ мали уступити на друге місце національні домаганя і потреби австрійських народів, хоч і в тім напрямі змагало міністерство до заспокоєня пильних справ. В програмовій речі зазначив кн[язь] Віндішгрец, що его правительство опирається на трох великих сторонництвах: німецькій лівіці, «Польським колі» і консервативнім клубі (гр[афа] Гогенварта), але радо повитає приступлене до коаліції також інших сторонництв.

З усіма членами нового правительства був я знакомий окрім кн[язя] Віндішгреца і гр[афа] Вурмбранда і тому вибрався до них з візитою, щоби при сій нагоді обговорити наші справи. Кн[язь] Віндішгрец просив мене о пояснене т[ак] зв[аної] фонетичної правописи (Erklären sie mir, was ist das die phonetische Schreibweise?)¹⁾. Я подав ему тоді погляд на наші партійні відносини, пояснив значіне висловів Alt-und-Jungruthenen²⁾ (а при тім виказав ріжницю між тими висловами, а висловами Alt-und-Jungeſechen³⁾, що сі останні держаться чеської мови й народности, коли тим часом т[ак] зв[аній] Altruthenen заперечують українську мову й народність і тому вислів Altruthenen є хибний, бо вони самі себе вважають яко Russen). Він вислухав з великою цікавостю мого зв'язкого викладу, просив на прикладах пояснити ему фонет[ичний] правопис, що було мені улекшене, бо він знав чеську мову. Коли опісля проф[есор] д[октор] Ст[епан] Стоцький з проф[есором] Єротеем Пігуляком приїхали і просили мене повести їх до кн[язя] Віндішгреца в справі домагань буковинських українців, а проф[есор] Стоцький почав ему викладати про тамошні відносини, перервав ему князь і сказав: «Ich verstehe alles dies vollkommen. Herr Barwiński hat mir das alles genau erklärt»⁴⁾. Кн[язь] Віндішгрец зробив на мене свіжостю і бистростю ума і зацікавленем нашими справами корисне вражіне, а при сій нагоді висловив радість, що найвисшою постановою покликано мене до галицької ц[ісарської] к[оролівської] ради шк[ільної] кр[айової]⁵⁾, де буду мати спромогу подбати про під'єм нашого шкільницт-

¹⁾ «Поясніть мені, що це таке: фонетичне письмо?» (нім.). – Ред.

²⁾ «Старо і молодорутенці» (нім.). – Ред.

³⁾ «Старо і молодочехи» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Я все це цілком розумію. Пан Барвінський все це мені детально пояснив» (нім.). – Ред.

⁵⁾ Про се ширше поговорю в дальшій розділі. [– Ол. Б.]

ва. Гр[аф] Вурмбранд запевнив мене також, що наші домагання про українські написи на держ[авних] залізницях і введення укр[аїнської] мови в оповістках і т[ому] п[одібне] державних залізниць будуть перегором виконані. Був я також у міністра д[окто]ра Мадейського представитися в характері новоіменованого члена ц[ісарської] к[оролівської] ради шк[ільної] кр[айової] а при сій нагоді обговорив справу кандидатур на катедру історії України-Руси недавно системізовану на львівському університеті найв[исшою] постановою й інші наші шкільні домагання. При тім доторкнувся я і буковинських відносин духовних (консисторії) і шкільних, котрими він вельми зацікавився і обіцяв тамошньому лиху зарадити. Тим способом промовив я в міністерстві освіти дорогу д[окто]ру Стоцькому, котрий в грудні приїхав до Відня, щоби бути на послуханю у цісаря і в міністерствах. Про се писав я опісля моїй дружині 12/12 1893 р.: «Проф[есор] Стоцький стане членом ц[ісарської] к[оролівської] ради шк[ільної] кр[айової] в Чернівцях і буде мати поручену інспектуру руських шкіл на Буковині (доси мав се інспектор Тумлірж, чех), дістануть руську гімназію, а до того наступить зміна румунізаторської політики (усунення краєвого президента Кравса¹⁾, прихильного румунам) і зміни в консисторії (обсаженій самими румунами або перекинчиками). Але то для наших політиків нічого, бо що їх Буковина обходить! Для них важніша справа чеська!»

Коаліційне міністерство бажало вдоволити потребам також інших сторонництв парламентарних, між іншими і словінцям, і покликало на директора накладу шкільних книжок (Schulbücherverlag)²⁾, в котрім печаталися шкільні книжки чеські, словінські, хорватські а також руські для Буковини, словінського посла проф[есора] Шуклого, а важну посаду референта середних шкіл в міністерстві освіти повірило членови німецької лівиці гр[афу] Штіргкови (що був опісля міністром освіти, а відтак міністром-президентом)³⁾. Шкільні домагання словінського населення бажало міністерство заспокоїти поки що заснованем утраквістичних клас гімназійних в Цилі (Cilli), але се довело до заострення відносин з лівицею, котра почала з тої нагоди боротьбу з міністерством освіти. Хоч місто Цилія в Південній Стирії окружене чисто словінським населенням і вже за гр[афа] Таффого приручено завести там у низшій гімназії рівно-

¹⁾ Его місце заняв гр[аф] Гоес, котрий поступав предметово супроти всіх народностей на Буковині і лишив по собі добру пам'ять. [— Ол. Б.]

²⁾ «Видавництво шкільних підручників» (нім.). — Ред.

³⁾ Тоді я звертався до него в справі проф[есора] Верхратського, котрого із Станислава на домагане директора Керекярта перенесено до Ряшів і здержано йому п'ятилітні додатки. Гр[аф] Штіргк признав, що зроблено ему кривду і звідтам перенесено его до Львова і виплачено додатки. [— Ол. Б.]

рядні словінські кляси, німецька лівиця вважала се місто німецьким і добачила в заведеню там словінської низшої гімназії нарушене народного стану посіданя і зломане умови коаліційної. Наслідком того, послі лівиці постановили відкинути вставлену в бюджеті 1894 р. квоту 1500 к[рон] на одну рівнорядну клясу і заявити міністрови-президентови виступлене з коаліції. Парляментарне положіне розстроювалося, крім того, ріжними питаннями, що виринали з виборчої реформи, проявлялося невдоволене і серед консерватистів, між котрими висувався на визначне становище посол з південного Тиролю, бар[он] Діпавлі, провідник католицького сторонництва, нагромаджувалися для коаліційного правительства всякі трудности і перепони, так що гумористичні часописи влучно й дотепно зображали трудности правительства: «Zwei Frauenzimmer verursachen der Regierung grosse Schwierigkeiten und Verlegenheiten – die Cilli und de-Pauli»¹⁾. Окрім того зростало в силу німецьке сторонництво християнських суспільників під проводом д[окто]ра Люегера, зване антисемітами задля своєї завзятої боротьби проти очидовлення Відня і зжидовілої німецько-ліберальної лівиці. Міністр д[окто]р Мадейський незручно подразнив се сторонництво поваленем кандидата на єпископство в St. Pölten²⁾, посла христ[иянського] суспільного д[окто]ра Шайхера, професора тамошнього богословського інститута, котрий часто в різких промовах виступав проти лівиці. Окрім того наразив собі д[окто]ра Люегера спонуканем пражського кардинала гр[афа] Шенборна до поїздки в Рим задля виеднання заборони низшому клирови християнсько-суспільної агітації. Правда, що се послаництво кардинала Шенборна не повелося задля супротивного погляду на сю справу кардинала-секретаря Рамполі і тому низше духовенство пособлювало дальше христ[иянське] сусп[ільне] сторонництво в его змаганях, але мимо того постановило воно відплатитися міністрови Мадейському за его заходи. Міністер надав був <розробити заходи> в міністерстві просвіти д[окто]рови Рознерови (дописцеви «Czas»-у), одруженому з его сестрінницею (опісля переміщено его до президії міністрів, а наостанку до міністерства для Галичини). За се почали християнські суспільники, особливо ж д[окто]р Шайхер і д[окто]р Люегер нападати на міністра Мадейського за его «Koalitionsnichte»³⁾, а що й лівиця ударила на него за цилейську гімназію і заповіла виступлене з коаліції, захиталося поважно становище правительства кн[язя] Віндішгреца.

Міністр Мадейський пособляв нашим домаганям на полі шкільництва, особливо ж буковинським народовцям, котрі положили основи до

¹⁾ «Дві жіночки (іменник має зневажливий відтінок) спричиняють урядові великі труднощі і зніяковіння – ді Чіллі та ді Паулі» (нім.). – Ред.

²⁾ «У святому Пильті» (нім.). – Ред.

³⁾ «Коаліційна небога» (нім.). – Ред.

під'єма українського шкільництва і до усунення румунізаторської політики з православної Церкви і консисторії в Чернівцях і на Буковині.

Міністер Мадейський звернувся до мене з запитанєм, чи би не полагодити справи «Народного дому», котра тоді з міністерства внутр[ішніх] справ була перенесена до міністерства просвіти. Се було в 1894 р., саме тоді явився гр[аф] Бадені у Відні і оба зустрінули мене в парламенті. Одначе я бачив уже підготовлення з боку львівських народовців до злуки з москвофілами і вважав сю пору непригідною до полагоди так трудної справи, з чим згодився тоді також гр[аф] Бадені. Мимо того, деякі народовці (між тими і д[окто]р Ол[ександр] Колеса) говорили мені, що вартувало б навіть *odium*¹⁾ на себе прийняти для корисної полагоди такої справи, на що я відповів їм, що бажали б моїми руками жар загрибати – нехай самі попробують також раз встромити пальці межі двері. І дійсно, були вже виразні позначки підготовлюваної деякими народовцями так званої *консолідації* з москвофілами. Посол Телішевський їздив осеню 1893 р. до Львова, а вернувши до Відня, сказав мені: «Підготовляєся у Львові велика акція, котрою запряжемо москвофілів до нашого воза». На се відповів я: «Дай Боже, але я боюся, щоби вони вас не запрягли у свої шори і не поганяли вами!» І дійсно, появилися позначки підготовлюваної т[ак] зв[аної] *консолідації* народовців з москвофілами.

Пригравкою до сеї акції було передовсім окружне віче в Стрию, в котрім (як звіщає «Діло», ч. 209 з 30/9 1893 р.) головну участь мали д[окто]р Є. Олесницький, о[тець] Давидяк, д[окто]р Н. Антоневиц і д[окто]р Окуневський. Д[окто]р Олесницький, відкриваючи збори, висловив бажанє: «однодушність наша най буде доказом, що не виключена ще можливість, щоби на всіх полях нашого політичного життя діти одної матери станули солідарно і під спільним прапором». Референт виборчої реформи о[тець] Давидяк виступив з докором проти п[осла] Романчука з нагоди єго внесеня про прями вибори з сільської курії і заявив, що не знає мотивів, які спонукали єго до поставлення лиш так малих домагань, зглядно так незначної зміни виборчої ординації. Референт про політичне положенє адвокат д[окто]р Озаркевиц дійшов до висновку, що «русини повинні спільно, витревало і з усякою енергією, без ріжниць партії, стати в борбі за свої нарушені права; що всі політичні товариства повинні зачати спільну акцію всенародну, скликавши віче до Львова», а д[окто]р Могильницький додав, що добудемо наших прав не обіцянками а борбою. Д[окто]р Франко був однак тої думки, що не треба затирати ріжниць партийних, лише «*getrennt marschieren, vereint schlagen*»²⁾. Щиру думку москвофілів висловив, однак, учасник протимитрополичої віденської демонстрації Алексєвич (і то московщиною), що «старорусская партія» не може лучитися

¹⁾ Неприязнь (лат.). – Ред.

²⁾ «Роздільно марширувати, вкупі бити» (нім.). – Ред.

з «измѣнниками» без «наказанія». Мимо того віче ухвалило «потребу систематичної і солідарної акції всіх русинів», та щоби «руські політ[ичні] товариства у Львові задля тої ж цілі заініціювали в найкоротшім часі *всенародну* краєву акцію всіх русинів в Галичині скликанем всенародного віча у Львові». Знаменно також і се, що віче ухвалило резолюцію, що *«здобутки і концесії обертаються в некористь русинів!»*

Дальшим кільцем в ланцюгу консолідаційної роботи було повітове віче в Жидачеві, а цілу роботу в сім напрямі взяли в свої руки д[окто]р Єв[ген] Олесницький в Стрию з о[тцем] Давидяком і д[окто]ром Андроником Могильницьким. Як «Діло» (в ч. 250 з 18/11 1893 р.) звіщало, д[окто]р Олесницький реферував про економічне положенє, о[тець] Давидяк про виборчу реформу, а д[окто]р Могильницький про *наше* політичне положенє і глумливо висловлювався про національно-культурні придбаня за два останні роки (н[а]п[ри]клад), заведене рівнорядної кляси, з котрої виросла українська гімназія, порівнав з прищипкою на чоботі. Згоджувався отже з резолюцією Стрийського віча, що й коломийська українська гімназія вийде в некористь русинів!). Головними учасниками сего віча були також о[тець] Сенік з Бережниць і о[тець] Савюк, котрі таку визначно-москвофільську демонстрацію устроїли в Бережниці перед світовою війною, з москвофільськими приїзжими гістьми! Жидачівське повітове віче ухвалило між іншими резолюцію до всіх русинів, щоби «без огляду та ріжниць суспільних і політичних пересвідчень, сполучили свої сили для праці над економічним підвигненем селянства, а то через закладане товариств економічних». Народовці, учасники сего віча, заплещували отже свої очі на завзяту агітацію, яку москвофіли розвели були проти *економічних товариств* – «Народної торгівлі» (від 1890 р.) і проти «Дністра» від самого єго заснованя, а «примирительна» постава учасників-москвофілів на вічу була прямо фарисейством, котре мав відвагу розкрити Алексевич своєю московською промовою.

Промостити шлях консолідації народовців з москвофілами і звести їх знов в одно русло, де були перед заявою соймовою з 25/11 1890 р., мало справозданє п[осол] Романчука на вічу в Бібрці (гляди «Діло», ч. 251 з 21/11 1893 р.). Признав, що парламентарне положенє в той час, коли п[осол] Романчук з товаришами ввійшов до держ[авної] ради, не сприяло малим клябам послів, що се був «трудний час», але не виказав усього того, що мимо трудних обставин малий «Руський кляб» за несповна два роки своєї діяльності осягнув для національно-політичного, культурного й економічного розвитку українського народу (виказані докладно вгорі сі придбаня) не зазначив, що се були щойно підвалини, на котрих треба було вести дальшу національну окремішну українську будівлю. Згадав, прав-

да, що «руські послы, вйшовши до держ[авної] ради, були тої гадки, що не менше в бесідах треба висказувати кривди і потреби руського народа, але що треба ставити також самостійні внесеня й інтерпеляції», але не виказав сего, хто і як заходився коло того, щоби виказані в промовах кривди усувати, а потреби і дома[ган]ня наші доводити до здійсненя в житю. Натякнув п[осол] Романчук тільки мимоходом, що «підніс потреби руського шкільництва, іменно жадав отвореня нових руських гімназій», але про таке досягле придбане, як системізоване катедри історії України-Руси, котре було почином до осягненя українського університету, про руські школи вправ, котрі обезпечували фреквенцію руським гімназіям, про введене руського письма й української мови в урядованю і т[ому] п[одібне] не згадав зовсім. Обговорював тільки справу виборчої реформи, еміграції й виїмкового стану в Чехах і після того задав питане вічевикам, з котрих подавляюча часть не могла мати ясного суду про такі важні і далекосяглі справи, – «чи руські послы мають вести політику *опортуністичну* (утилітарну), чи засадничу, *принципіяльну*?» Вже самі чужі вислови були для загалу віча незрозумілі, отже п[осол] Романчук вважав конечним подати такі поясненя: «Політика опортуністична опираєся на *дрібних та хвилевих* користях, які відносяться від часу до часу при ріжних нагодах, *нагинаючися* (?) до обставин; політика же засаднича опираєся на певних, сталих засадах, без взгляду на хвилеві обставини або *дрібні користи*». Такі недокладні теоретичні дефініції не могли довести віча, зложеного мало що не з самих селян, до належного зрозуміня опортуністичної чи утилітарної і принципіальної політики, а при тім насуваєся питане, чи в тих обставинах на питаня посла, могли вони дати розумну відповідь. Се мабуть відчував і сам бесідник, бо не вижидаючи відповіди з боку вічевиків, сам дав рішучу відповідь: «Я тої гадки, що політика опортуністична для нас тепер не надаєся і моральна шкода з неї була б більша, аніж хвилева користь. *Русини повинні вести політику засадничу*¹⁾, а іменно поставити собі засади в двох напрямках. Політика русинів повинна вестись в *демократичнім дусі*; у нас повинно узгляднитись передовсім добро люду, тих найчисленніших а найбільше покривджених найнижших верств народу. Ми повинні опиратись передовсім на народ, тим більше, що не маємо ні шляхти, ні капіталістів. Відтак повинні ми стояти за повною рівноправністю народів». Бесідник заявив «що як за давним правительством нема чогу жалувати, так на нове нема що покладати надій, хоч аж по заявленю того нового правительства можна видати остаточний осуд». «Вправді, – признав п[осол] Романчук, – в остатних часах воно (правительство) зробило дещо для русинів, от хоч би згадати концесію на

¹⁾ Се підчеркнене редакції «Діла». [– Ол. Б.]

засноване товариства обезпечень «Дністер», а відтак деякі школи. Але воно не давало русинам розвиватися, змагатися в силу – іно противно, воно піддержувало систему: ослабляти русинів, *не дати їм зорганізуватись*».

Зазначити годиться, що політика народовців розпочата з заявою з 25/11 1890 р. мала бути реальною, позитивною, змагати поступовим здобуванням кінцевих придбань до національно-політичного, культурного й економічного розвитку і поступу українського народу. Введене руського письма й української мови в урядованю, в ґрунтових книгах, в друках видаваних правительством, в написях на урядах і державних будинках, застановлене переслідувань учителів і урядників задля їх національності і поворот засланих на Мазурщину, щоби могли тут трудитися для свого народу – се був почин зміни давньої довголітньої системи політичної. Засновини руських вірцевих шкіл при учит[ельських] семінаріях, признане в них рівнорядности української мови і єї основне плеканє, помножуване руських гімназій, системізоване катедри історії України-Руси в львівським університеті, матеріяльне пособлюване «Наук[овому] товариству ім. Шевченка» (наділенем підмогами і доходами з печатаня шкільних книжок в его печатні) і т[ому] п[одібне] мало скріпити культурний розвиток і поступ. Концесія на засноване економічного товариства «Дністер» мала послужити до обезпеченя перед огневими шкодами народного майна і тим способом двигнути широких верств народних¹⁾. П[осол] Романчук признав на вічу в Бібрці, що всі ті придбаня осягнено в трудний час, коли парламентарне положенє не сприяло малим клябам, і то протягом короткого часу (від цвітня 1891, коли зібралась нова держ[авна] рада до бобрєцького віча під кєнець листопада 1893 р). Політику, котрої керманичем був сам п[осол] Романчук, назвав він опортуністичною, утилітарною, і висловився, що така політика опираєся на *дрібних та хвилєвих користях*. Чи ж п[осол] Романчук поступенне помножуване українських шкіл й університетських катєдр, пособлюване розвиткови науки і літератури в «Товаристві ім. Шевчнка», заснованє «Дністра», котрий перегодом виріс на найповажнійшу економічну інституцію, вважає справді *дрібними і хвилєвими користями*, а не тривкими і многоважними підвалинами національного і культурного розвитку і поступу нашого народу?! Нині, коли ворожа рука понищила всякі сліди української букви і мови в урядованю і на державних будинках, коли наших урядників і учителів попереносило в далекі мазурські сторони або поусувало із сталих посад, коли з університету вичеркнули українські катєдри і виклади та загородили

¹⁾ Всі ті «дрібні і хвилєві концесії», по думці Стрийського віча, виходили нібито в не користь русинів! [– Ол. Б.]

молодежи дорогу до висшої освіти, коли довели до карикатурности наші середні і народні школи варшавськими науковими плянами, коли спинили всяку діяльність українських народних товариств, а економічні інституції насильними обмеженнями доводять до занепаду, зрозуміли ми, що се не були *дрібні і хвиливі користи*. Тепер бачимо всі, що легковажені загалом придбаня були коренем нашого народного естования, життя, розвитку і поступу, котрого ми не вмiли свого часу плекати, а доперва тепер бачимо грозу, що сей корінь може знидіти або всохнути. Неперечно і за австрійських часів многі польські урядовці клали нам колоди під ноги в наших змаганнях, старалися ослабити нашу народну силу, але чимало вини було й по наших боці, бо наше громадянство мимо накликування і самого п[осла] Романчука до організації (а навіть з боку самого намісника гр[афа] Баденого) і до органічної роботи, вижидало тільки, щоби правительство і послі все за него зробили. Не зовсім отже згідне се з дійсним станом речі, начеб правительство тільки ослабляло русинів і не давало їм організуватися, бо сам п[осол] Романчук взивав часто, хоч безуспішно, до організації. Чимало причинялася до нашого ослаблення боротьба москвофілів, до котрих спілки приставали також в нерозуміню справи і недобрій волі радикали. Тим-то такі віча як в Стрию, Жидачеві, Раві Руській і Жовкві з покличами до спільної роботи з тими супротивними живлами, вносили тільки зневіру щодо української національної ідеї, непорочности нашого національного прапора і розстрій в суспільности, котру відривано від реальної органічної роботи бундючними, популярними хвилевими окличами до спільної боротьби, а в дійсности допроваджувано її до байдужности, бо дуже часто лучалося, що найгарячіші бесідники вічеві, внескодавці найяскравіших резолюцій не сповняли своїх народних обов'язків у парафіях, в школах, в урядах, на адвокатських становищах і взагалі в грамадянськiм житю. П[осол] Романчук від заяви з 25. 11. 1890 р. аж до бобрецького віча дійшов до такого погляду, що русини повинні вести *засадничу, принципiальну політику* і поставити собі дві засади – демократичність і рівноправність національну. З тими обома засадами згодиться очевидно всякий українець і вони обняті его заявою з 25/11 1890 р. Але ж в заяві з 25. 11. 1890 поставив п[осол] Романчук ще також дві інші, а іменно: вірність нашому обрядови і нашій Церкві, а крім того національну самостійність і окремішність українського народу від польського і московського. Нема сумніву, що наш русько-кат[олицький] обряд і наша Церква є тими заборолами, котрі зберегли нашу народність навіть там, де вона окружена морем чужоплемінного населення і се тепер бачимо наглядно, як вороги наші заходяться знищити сі заборолу, щоби відтак відспівати вічну пам'ять українській народности. Замітно, що «Руській клуб»

соймовий зложений з народовців при своїм уконституованю в 1892 р. сю засаду, сей принцип пропустив із своєї програми. Але ж побіч сего принципу не менше важною засадою є також наша національна окремішність. Се було проголошено устами п[осла] Романчука в соймі 25/11 1890, відтак повторено ним у держ[авній] раді в 1891 р., се було виразно і ясно проголошено в «Народній програмі» з 1892 р. а єї референт д[окто]р К. Левицький рішучо зазначив: «Хто не признає себе русином, не може творити ані партії, ані фракції руської», значить – хто не признає нашої національної окремішности і самостійности української мови й літератури, значить вилучує себе з нашої народности, подібно як *gente Rutheni, natione Poloni*¹⁾, не може бути нашим спілльником, бо ділає на шкоду національного і культурного розвитку українського народу. Коли отже віча устроювані д[окто]ром Олесницьким, д[окто]ром Могильницьким, д[окто]ром Озаркевичем, ухвалювали злуку з москвофілами, негаторами українського народу, про[гр]ицилися проти принципіяльної політики, а те саме вчинив і п[осол] Романчук у Бібрці. Можна отже було накликати до найострійшої політики опозиційної, гуртувати під тим окликом всі українські сили, але переводити консолідацію з тими, що заперечують нашу народність – се не була принципіяльна політика і, як дальше викажу, заподіяла нам незвичайні шкоди, що виявилося особливо яскраво перед світовою війною і під час неї.

Друга половина 1893 р. почала отже виявляти в таборі народовців хиткість і невиразність щодо самих основ національних, почалося знов затемнювати зрозуміне національної самостійности й окремішности і органічної роботи в тім напрямі і на тих несхитних підвалинах. Наш загал почав затрачувати віру в успішність позитивної і реальної політики сторонництва народовців і став оглядатися за союзниками, котрі були і не перестали бути найзавзятійшими ворогами нашого розвитку на самостійних основах. А до тої блуканини чимало причинилася неясність, нерішучість і невиразність головного дневника народовців «Діла».

59. Маркіянове свято.

Під сю пору, коли почав наново затемнюватися наш ясний національний овид, випало велике всенародне торжество, перенесене тлінних останків до Львова того, що своїми безсмертними творами неначе соняшним промінем прояснив наш народний шлях і витичив мету та вказав способи, як сю мету досягнути. Милі спомини про се величне свято подаю тут так, як вони були списані в «Правді» (1893. – XI. – С. 637–650).

¹⁾ «За походженням русин, а за ніціональністю поляк» (лат.). – Ред.

П'ятдесятлітні роковини смерти першого галицько-руського письменника *Маркіяна Шашкевича* святкували русини величавим перенесенням тлінних останків поета з Новосілок Ліських на кладовище Личаківське у Львові. Ще минулого року при нагоді засновання філії «Просвіти» в Камінці Струмиловій, подав п[осол] Ол[ександр] Барвінський гадку, перенести моці поета до власної могили і здвигнути йому відповідний пам'ятник. Се й дало привід, що «Просвіта» взяла сю справу в свої руки і довела до перенесення тлінних останків поета до Львова. Була се небувала досі маніфестація народна руська, котра, з одного боку, виявила перед світом, що руський нарід прийшов вже до свідомости, що він живе, а з другого боку, стала певним доказом, що русини-народовці мають певну основу в народі, коли на їх поклик зібралося на се свято стільки руського народу, з усіх-усюдів, як Львів ще ніколи не бачив. Навіть наші москвофіли, хоч як їм нелюба ідея Маркіянова, склонили голову перед его генієм і як покутуючі грішники, хоч на ту хвилику, пішли за домовиною великого покійника.

Дня 31 н[ового] ст[илю] жовтня розпочалося се справді народне наше свято в *Новосілках Ліських*, Камінецького повіту, де досі спочивав незабутній Маркіян в гробниці давніших дідичів тамошних.

День був чудовий, погода гарна мов в літі. Вже з розсвітом почали збиратись селяни в святочних одежах з ближших і дальших громад пішки і возами, а коло 8-ої год[ини] стали надходити процесії з священиками з околичних сіл і збирались на кладовища, положенім на пригірку за селом. Там, в присутности повітового лікаря, відкрито гробницю, в котрій стояла домовина Маркіяна побіч п'яти інших. Домовина Маркіянова, зроблена з сосни, була ще зовсім здорова, а коли єї відчинено, тлінні останки держались ще вцілости. В домовині була воскова кадильниця і хрест. Тлінні останки Маркіяна зложено з дерев'яною домовиною до металеві. О год[ині] 9-ій розпочав бузецький декан о[тець] Словицький з духовенством панахиду, а о[тець] Данило Тянячкевич виголосив краснорічive надгробне слово, котрого глибокі гадки порушили не одно серце до поважної задуми і в не однім оці витиснули щирі сльози. Після панахиди, при гарнім співі «Святий Боже» вихованців львівської семінарії духовної, рушив похід з кладовища до села, віддаленого півкілометра. По обох боках дороги творили парубки і дівчата живописний шпалір, а серединою поступав похід, що збільшувався щораз напливаючою юрбою народу. Домовину несли на переміну селяни і священики, за нею поступали делегати українсько-руських товариств львівських, посол Ол[ександр] Барвінський, д[октор] Савчак, о[тець] Чапельський і проф[есор] Шухевич, котрі при вході до села взяли домовину на свої рамена і віднесли аж до прила-

дженого на ту ціль катафалку. Коло нової, ще недокінченої церкви, простирається широкий майдан, на котрім уставлено украшений цвітами і сосниною престіл, катафалк, проповідницю і крилос. На просторім майдані зібралось народу більше як 3.000 душ. О год[ині] 10^{1/2} почалася служба Божа, до котрої стануло 12 священників з деканом унівським і з двома діаконами, а по скінченій службі виголосив о[тець] Ом[елян] Дольницький з Ріпнева, з питомим єму жаром проповідь про значіне і заслуги М. Шашкевича. До парастасу стануло відтак 35 священників. По скінченім богослуженю промовив від делегатів українсько-руських товариств голова «Тов[ариства] наукового ім. Шевченка» посол *Ол[ександр] Барвінський* отсю річ:

«Незвичайний, величний обхід, якого ще Галицька Русь не зазнала, згромадив нас нині на сім місци. Стоїмо над домовиною Маркіяна Шашкевича, приходника Новосілок Ліських, зложеного перед 50-ти роками до сеї тимчасової могили. Може й нема вже нікого в тутешній громаді, хто би затямив ту сумну хвилю. Нині ж зібрались не тільки громадяни новосілецькі, але й з близших та дальших сторін, бо нині всі щирі русини почувуються духовними дітьми Шашкевича, що воскресив Галицьку Русь до нового життя духовного.

Тяжкі то були часи, коли прийшов на світ Ш[ашкев]ич, сумно і згадувати, а хіба сказати словами Шевченка: «Слава Богу, що минули». Рідні діти відцурались своєї матери-Руси, понехали ту милозвучну мову руську, що нею мати співала, «як малого сповивала, з малим розмовляла». Здавалось не одному, що руська мова проста, хлопська. Навіть по церквах в тих давних часах голошено проповіді народови руському польською мовою, а хто лише надягнув на себе сурдут, не вважав вже себе русином, цурався руського народу, єго простої, хлопської мови. Духовенство наше в тих давних часах було несвідоме й неосвічене, міщанство виперте на передмістя, понехало також у великій части свою рідну мову й звичаї, міняючи їх разом з давню одежию прадідною на новомодну. Лише під курною стріхою сільською, мов та іскра у попелі загорнена, тліло ще руське жите: там співали матери своїм дітям усе ще тою милозвучною мовою руською, бабусі розказували казки, хоч інші відцурались тої мови, понехали єї і забули. Тут-то, під курною стріхою коротали своє бідолашне жите наші селяни без світла науки, бо не було тоді ні шкіл руських, ні руських книжок. В тих часах страшної темряви духовної, як зірничка на небі з'явився молодець віщого духа, гарячого серця, щирої любови до бідолашного народу руського – Маркіян Шашкевич. В молодечих літах взявся він з цілим жаром до науки: тою дорогою дійшов, що інші народи нам побратимчі, чехи, поляки, серби, плекають свою рідну мову, доро-

жать нею, якнайбільшим скарбом, несуть світло науки в рідній мові поміж нарід, а наукою та просвітою стараються добитись красшої долі – лише русини забули свою гарну мову, відцурались єї, не дбаючи про те, що руський нарід марніє й нидіє в темноті і нужді, без світла правди й науки!

Молодим учеником став Ш[ашкев]ич наслухувати сі чудові руські пісні, сі чародійні казки, що збереглись під сільською стріхою, і полюбив цілою душею руську мову. Ш[ашкев]ич видобув сю забуту, понехану мову руську з-під курної стріхи, навчився єї із своїми товаришами з пісень та казок народних, і черпав звідтам, як з криниці живущої – цілющої води, – тою мовою пробудив Ш[ашкев]ич з тяжкого вікового просоня сонного великана – руський нарід до нового життя. З кількома шкільними товаришами взявся Ш[ашкев]ич до праці для просвіти народу руського і всі вони перенялись тою гадкою, що лиш рідною мовою можна руський нарід довести до свідомости, визволити єго з темноти, того найбільшого нещастя, тої головної причини єго недолі і бідованя. Живо взялися молоді товариші до діла, а хоч чимало зазнали наруги й недолі – не упали духом і 56 літ тому назад вийшла перша руська книжка тою мовою, що здавалась тоді всім хлопською, простою, неспосібною до письма.

Та не рожами, а колючою терниною встелила доля дорогу Маркіянови до єго праці для добра народу. Скільки пакостий, насмішки і докорів довелося єму зносити і від чужих, і від своїх за те тільки, що посмів першу книжку руську написати чистою народною мовою; що приодів ту книжку в одіж найпригіднішу руській мові, написав єї правописю, що найліпше виражає звуки руської мови – правописю фонетичною, котрою й тепер дехто свідомо й несвідомо лякає руський нарід, мов би якоюсь невидальщиною і небувальщиною. Однак всі насмішки, докори й наруги зносив терпеливо Маркіян, бо єго душа горіла гарячою любов'ю до тої понеханої, погордженої мови руської, єго щире серце било лиш для просвіти і добра занедбаного, упослідженого, темного народу руського. Руська мова, руська народність, руське письменство, не сходили ніколи з єго думки, просвіта народу в рідній єго мові була провідною зіркою в дорозі єго життя, з котрої не зійшов він до самої смерти.

Недовго судилося Ш[ашкевич]єви трудитись на сій ниві. Скінчивши науки, став він священиком та лише 5 літ трудився в винограді Христовім в Гумниськах, в Нестаничах, а наостанку в Новосілках, де й склонив свою трудну голову, проживши ледво 32 роки! Однак, хоч із тіла немічного остався лиш порох, дух єго безсмертний витає між руським народом. Зерно кинене на несправлене поле видало гарні плоди, хоч тут і там терне й бур'яни приглушили ту ниву, хоч між пізнішими сівачами було

чимало таких, що рідну ниву словесну закидали кукілем і всяким хабазем. Нині руською мовою розмовляють не тільки селяни та міщани, але зарівно полюбили руську мову й інші верстви руського народу. Руська мова нині так само мило звучить в устах сермяжного селянина і руського сурдутовця. То не трійця молодців трудиться на ниві руського письменства, але сотні письменників, а руське слово в сотках тисячів книжок доходить і під курні стріхи, – руське письменство живе, розвивається щораз красше і буйнійше, дарма, що й нині є такі нерозумні, що радять нам покинути гарну свою мову, а прийняти чужу... Нині руська мова гомонить і в церкві, здобуває собі щораз ширше поле, і в школі, і в уряді, і в прилюднім житю. Нині кождий з нас повинен гордитися іменем русина та всюди і в слові, і в письмі уживати своєї рідної мови. Нині вже не горстка молодців руських потайно трудиться для науки й просвіти народу, а прилюдно численні руські товариства видають сотки тисячів руських книжок, щоби наукою і просвітою довести зубожілий з темноти і несвідомости нарід руський до красшої долі. А перед веде у всій тій праці народній найстарше наше товариство «Просвіта», котрого філія каменецька дала почин до нинішнього величного обходу.

Отсе чудо, пробудження руського народу з вікового просоня, вдіяв Маркіян Шашкевич милозвучною, чародійною мовою руською, він учинив, що

Трупи встали і очи розкрили
І брат з братом обнялися
І проговорили слово тихої любови.

Руською мовою, видобутою з-під сільської стріхи, курної хати, вдував Ш[ашкев]ич живого духа в сонного велетня, воскресив руський нарід до нового життя, покликав до праці поруч з іншими народами, показав, що руський нарід жиє і має право розвиватися jako окремиий, самостійний нарід руський.

Нині зібрались на сей незвичайний обхід не громадка новосілецьких парохіян, як перед 50-роками, зложити до гробу тлінні останки свого незабутнього приходника, – се прибули з різних сторін щирі сини матери-Руси, прибули і ми тут висланники руських товариств львівських, щоб віддати поклін тлінним останкам безсмертного Маркіяна; а завтра зберуться у Львові тисячі руського народу зі всіх усюдів нашого краю, щоб відпровадити сі останки воскресителя Руси на кладовище Личаківське у Львові, до осередку руського краю і життя. Там буде могила незабутнього Маркіяна приступна для всіх русинів, там буде вона нагадувати его славне ім'я і его діла, его щиру працю і гарячу любов для руського народу та загріватиме до нових трудів і подвигів.

«О безсмертний Маркіяне! Ти запалив еси огонь в моїй груді, котрий лише гробова персть загасити може!» – сими словами відозвався колишній товариш Маркіяна – Козанович. Нині горить сей огонь в мільйонах народу руського.

О безсмертний Маркіяне! Нехай дух твій світлий витає між руським народом, нехай будить сонних, загреває рівнодушних, освічує несвідомих і незрячих – і буде провідною зорею на шляху народної праці. Коли ж нині стоїмо над сею домовиною, зложім тут присягу, що так як безсмертний Маркіян, так і ми не збочимо з дороги простої, ним указаної, що руська мова, руська народність, просвіта і добро руського народу будуть метою наших змагань, наших заходів і дбалости».

О годині 1^{1/2} двигнувся похід до стації залізничної в Задвір'ю, віддаленої 6 кілометрів від Новосілок. Наперед їхала на конях бандерія паробків [80 чоловіка] поперецьязованих барвінковими вінцями через плече з синьожовтими хоруговками в руках. За бандерією поступали братства церковні з осьми громад в сто хоругов церковних, відтак духовенство з трьох деканатів під проводом деканів бузецького, унівського і холоївського, а за ними хор вихованців львівської семінарії духовної і дяків. Два хори напереміну співали. За тим – домовина вложена на пірамідальнім ридвані, прибранім коврами і фестонами з зеленого барвінку, котру везли три пари круторогих у барвінкових вінцях. Попереду і поза домовиною ішли селяни, а перед домовиною несли три делегати новосілецької громади величавий вінець барвінковий з синьожовтими лентами і написю: «Славному пароху – громада Новосілки». Перед вінцем поступав начальник громади Пилип Романишин, а безпосередньо за домовиною львівські делегати і численно зібрані пані. Похід, котрий тягнувся мало що не на два кілометри, закінчувало около 40 возів, якими прибули селяни з дальших сторін. Цілий похід поступав в незвичайно взірцевім ладі і представлявся вельми живописно і величаво. На границі новосілецької громади промовив начальник Новосілок Пилип Романишин і теплими словами висказав жаль, що громада тратить дорогий скарб, тлінні останки пароха, котрий так щиро і гарячо трудився для громади і добра єї дочасного і вічного, котрий підняв до слави і значіння погорджену давніше руську мову хлопську, і як Мойсей вивів Ізраїля з неволі, так Маркіян нарід руський з неволі і темноти. «Прощай же нам, наш дорогий і безсмертний Маркіяне, – закінчив він, – дух Твій нехай витає між нами і загреває всіх русинів до праці для руського народу!»

Коли ж похід дійшов до стації, делегати з священниками віднесли домовину до вагону, а по відправі панахиди промовив голова філії камінецької о[тець] Мих[айло] Цегельський. Бесідник підніс значіне нинішнього

свята і значіне Маркіяна для русинів, подякував духовенству і народови за ту остатню прислугу, віддану генієви України-Руси і, попрацавши, тлінні его останки передав делегатам головного віділу «Просвіти».

Проф[есор] Шухевич зі Львова робив в різних хвилях сего торжества фотографічні знимки і можна сподіватись, що відтак окремо або й в «Зорі» видані знимки причиняться до увіковічення імени Маркіяна.

На другий день – 1 н[ового] ст[илю] падолиста с[ього] р[оку] – як ні широка Галицька Русь, повсюди залунав з тисячів грудий могутний голос: «Слава незабутньому віщунуви, честь пам'яти Маркіяна Шашкевича!» В низеньких деревляних церквах сільських, в величних мурованих храмах неслися гарячі мольби за покій праведної душі, а по курних хатах під солом'яними стріхами, по читальнях і товариствах – скрізь де живе гаряче серце руське, де не погасло полум'я народної самосвідомости, там скрізь сходилися вірні сини народу, там збиралися поклонники передтечи народного і культурного життя, щоби пом'янути его «не злим тихим словом». А у Львові, в тім осередку всіх наших починів і змагань, закипіло жите небувалою силою. Над домовиною того, що перший двигнув вгору народний стяг, що проговорив до мільонів забутою мужичою бесідою, що боровся за незавидну долю Галицької Руси, за єї розвиток і талан, що положився так ззараня, мов скошений злиднями і хуртовиною цвіт, в студену могилу – над его домовиною згромадилася суспільність наша – всі єї верстви. З-під високої Чорногори, з-над Прута, Дністра, Збруча, Бистриці, Стиру і Буга, з-над Сяну і Стрия, з далекої Мазурщини, ба, навіть, з зеленої Буковини прибули щирі серця в духовних рясах, в полотняних сільських сердаках і міщанських строях, прибули учені наші, достойники і ремісники, щоби відпровадити дорогий скарб і зложити его до нової мурованої гробниці на Личаківськiм кладовищі.

Щезла осінна мрака, зазорів ясний день, природа усміхнулась і глянула теплим сонцем на землю Льва і Данила. Само небо благословило ту хвилю і раділо видом більше як 10.000 поклонників Маркіянових ідей, що повагом і гордо йшли на стрічу тлінним останкам. Заупокійну службу Божу відправлявано в церкві св. П'ятниці. Між тим на призначених місцях улиці розміщувалися депутації з вінцями. По обох боках дороги і на висших місцях дожидали вже задалегідь поклонники великого покійника на урочистий похід. А на пероні над металевою домовиною, окруженою почесною сторожею академічного товариства «Ватра» зібралася уся рідня Маркіянова. Прийшла его дружина, прийшли і кривні. У головах станули провідники народу послі Романчук, Барвінський, Савчак, далі проф[есор] д[октор] Ом[елян] Огоновський, Вахнянин, адв[окат] д[октор] К. Левицький, ректор Медвецький, – редактори наших газет «Діла», «Правди»,

«Дзвінка», «Батьківщини» і інші. Явилися представителі ц[ісарсько] к[оролівських] властей, президент Бобжинський, совітники шкільні: Левицький, Герман, Дністрианський і Барановський, ректор університету д[окто]р Цвіклінський, ректор політехніки д[окто]р Дзвінський з професорами і т[акі] и[нші]. Окрім сего явилася львівська рада міська з президентом Мохнацьким. Серед урочистої тишини ступив на трибуну голова товариства «Просвіта» д[окто]р *Ом[елян] Огоновський* і промовив ось як:

«От і домовина Маркіяна Шашкевича! Патриоти філії «Просвіти» в Камінці Струмиловій перевезли її до Львова із кладовища в Новосілках Ліських, а делегати руських товариств і інституцій приймають її іменем руського народу з сердечною вдякою і найбільшою честію яко дорогу скарбницю народну, бо отся домовина вкриває тлінні останки першого русько-народного писателя – першого будителя Галицької Руси до нового життя просвітнього й національного.

Й от, які величні нинішні похорони мощий Маркіянових, що мають спочити у своїм гробі на кладовищі столиці Галицької Руси! Коли перед п'ятдесяти роками на сільському кладовищі в Новосілках Ліських передавали тіло Маркіяна могилі, тільки священники деканальні з громадкою новосілівських хліборобів, сьогодні, задля перенесення тлінних останків Маркіянових до нового гробу, зібрались коло його домовини репрезентанти всіх верств суспільности руської wraz з Єго Ексел[енцією] Митрополитом і достойниками церковними. Ба, на зустріч тлінних останків бідного священика руського вийшла репрезентация столичного міста Львова, репрезентация влади шкільної, університету і політехніки. Се ж, справді, велика честь, яку віддають сі достойники будители Галицької Руси.

Маркіяне! Твій дух уноситься над сею домовиною, а ми згадуємо подію нашого відродження просвітнього й національного. Була ніч темна: чорні хмари вкривали рідну землю. Над пропастию біля безверхої хати заснула мати-Русь зі своїми примученими дітьми, – заснула твердо і не чула, як із тих хмар рокотало страшним громом понад руїною батьківщини. Не було тямущого чоловіка, щоби її збудив і сильною рукою відвернув від безодні, в котру кожної хвилі могла впасти. Аж ось, оден із її синів протирає очі, встає і приступає до матери. Вже ж він був любимцем своєї неньки, – вона-то ему (по словам Миколи Устияновича) з думочок руських колиску звивала, руськую долю під головку клала, руськими гадками, надієв поїла, кормила руськими грудьми. Він приступає до дорогої неньки і кличе: «Мамо, встань!» І ось бідна страдальниця підносить втомлену голову, – встає поволи й з жахом відступає від пропасти, над котрою була заснула. І подуло вітром із далеких степів, – хмари розсунулись, а над безверхою хатою засіяли ясні зіроньки. Мати-страдальниця

простягає свої руки й того свого сина пригортає до свого серця. А він сердечний співає собі свою любу пісню:

Руська мати нас родила,	Чому ж мова єї не мила?
Руська мати нас повила,	Чомся нев встидати маєм?
Руська мати нас любила; –	Чом чужую полюбаєм?

Відтак повіяло теплим леготом, – на сході стало свитати а той любимець бідної неньки побіг на рідну леваду, зірвав дрібну цвітку, приніс єї своїй матери, щоби повитати єї з весною. І заспівав він ось яку пісню:

Цвітка дрібная	Весь луг скрасила, –
Молила неньку,	Щоби я була
Весну раненьку:	Як сонце ясна,
Нене рідная!	Як зоря красна, –
Вволи ми волю!	Щобим згорнула
Дай мені долю!	Весь світ до себе!
Щоб я зацвила	

Той син, що пробудив свою матір із тяжкого сну, – се Маркіян Шашкевич, а та цвітка, про котру він співав, – се символ руської народности.

Дорогі брати! Маркіян дав почин до нашого відродження просвітнього й національного, – але він жив дуже коротко й не міг довершити свого діла. В житю бідував він гірко, і в одній пісні сказав о лихій долі, що вона переїла его щастє, – що мраки лихої долі ще над гробом его повиснуть. І справді, ті мраки вкривали ще довго гріб Маркіяна, – русини не зуміли ще переймитись ідеалом свого будителя. Аж ось настав рік 1848, і галицько-руські патріоти стали знов горнутись около хоругви народної, котру вперше здвиг був горі М. Ш[ашкев]ич. А коли кілька років опісля стали опять стелитись студені мраки по нашій батьківщині, то розвіяв їх легот, що повіяв з України від животворної музи Т. Шевченка. Аж тоді зрозуміли ми слова нашого Кобзаря, що «добро найкрасчєє на світі – то братолюбіє!» І стали ми братьми колишних панщиняних хліборобів, і відтак намагаємо довести до путя теє велике діло, котре був розпочав Маркіян Шашкевич.

Маркіяне, славний наш Маркіяне! Глянь на нас, твоїх земляків, що приходимо віддати честь твоїм заслугам! Між нами побачиш свою дорогу дружину, свою Юлію, котра п'ятдесят років горює після твоєї розлуки від тіла. А вже ж нині має вона ачей велику пільгу в своїм горюваню. Не діждалась вона золотого весіля, – а за те діждалась великого свята народного, яке Галицька Русь святкує в пам'ять єї мужа. Та й твій дух, Маркіяне, радіє радістно, що так багато тямущих дітий викохала собі мати-Русь, котрій ти привернув дар божий – мову, – котрій ти отворив уста, замкнені

віковим лихолітем! Від тебе то переймали ми ідеал народний, і не покинемо його вже ніколи! Ми, галицькі й буковинські русини, завдяки тому починові, стали вже тямущим народом, що враз з українцями, живучими за кордоном, прямуємо до одної мети змагань суспільно-національних. Тепер розвиваємо далі колишню свою, стару культуру, котра занепастилась тяжкими невзгодинами віковими. Тому-то 50-ті роковини смерті Маркіяна суть сьогодні таким величним святом народним, якого ще не було в Галицькій Русі, – а нинішній похоронний похід – се похід справді тріюмфальний.

Дорогі братя! Тлінні останки Маркіянові, що їх зложимо на кладовищі сеї столиці, будуть нам талізманом в дальшій нашій змаганю до суспільно-народного добра. Відтак могилу Маркіянову будемо навідувати в добрій і лихій годині – будемо її вкращати народними незабудками, – вона бо буде найдорожщою скарбницею народних святощів. Коли ж Маркіян, перший наш громадянин, що поклав своє жите для добра батьківщини, – то ми, дорогі братя, навчимося від него, трудитись для народу з саможертвою. Ідімо слідом за першим нашим будителем, котрий із темряви й манівців випровадив нас на шлях простий, широкий. Ідімо сміло за Маркіяном, бо вже поблагословилося у нас на день ясний, – бо з нами Бог!»

Відтак почесна сторожа акад[емічного] тов[ариства] «Ватра» винесла на своїх раменах домовину на площу перед дворець Підзамча і зложила на жалібний віз прибраний килимами і вінцями, до котрого запряжено три пари круторогих. По відслуженю Є[го] Експ[еленцією] митрополитом в супроводі капітули і численного духовенства, двигнувся похід (над 10.000 людей) при чудовім співі двох хорів (вихованців духовної семінарії і учеників руської гімназії) в дорогу до кладовища Личаківського. А був се величавий похід, якого не бачив ще Львів, не бачила ще його і Україна-Русь. І сили нема такої, щоби то все змалювати, як слід. Попереду ступали церковні братства з хрестами і хоругвами. За ними йшла молодіж учительської семінарії під проводом учителів-русинів. Відтак поступала руська молодіж реальної школи з вінцем. Потім йшла вся молодіж руської академічної гімназії з вінцем і всі учителі єї з директором Харкевичем. Далі – хор учеників руської гімназії і учительської семінарії. За молодежю шкільною розмістилися депутації і делегати з усіх закутин Галичини. Перша депутація, що полонила очи всіх, були гуцули з-під Чорногори. В оригінальних чудових строях несли вони вінець увитий з жерепа. За ними несли вінці делегати різних читалень селянських; потім йшли депутації з вінцями міст Калуша, Самбора і Сянока. А за сими напричуд гарний вінець, увитий з зелені і візитових картин «Від

Підгірських русинок», несли жінки з стрийського повіту в казацьких шапках; за вінцем поступало 30 пань з Стрийщини. Далі несено великий вінець від руських товариств в Стрию в окруженю дуже численної депутації (над 60 осіб). Відтак йшла репрезентация ради міста Стрий. Потім йшли депутації з різних сіл. Далі – кільканайцять жінок з Березан з вінцем від «Клубу березанських русинок», львівське ремісниче товариство «Зоря», вихованиці Інститута василянок з вінцем від яворівського і львівського заведеня: депутація яворівського товариства «Гаразд»; відтак кандидатки-русинок учительської семінарії з вінцем і цілий «Львівський клуб русинок» в комплеті, також з вінцями. Далі двацять кількох представителів з вінцем від руських товариств Перемишля, члени «Акад[емічного] кружка» і «Акад[емічного] братства», члени камінецької філії «Просвіти», цілий персонал артистів львівського «Руського народ[ного] театру», депутації руських товариств в Станіславові, Тернополі і т[ому] п[одібне] з вінцями. А за ними йшли ще різні депутації галицькі, за ким можна було дібратися до представителів Буковини, з котрої посла Єр[отей] Пігуляк і д[окто]р Смаль-Стоцький і д[окто]р Милькович несли гарний вінець. За буковинцями несено вінець від львівських українсько-руських товариств в супроводі репрезентантів «Наукового тов[ариства] ім. Шевченка», «Народної ради», «Руської бесіди», «Тов[ариства] педагогічного», «Баяна» і т[ому] п[одібних]. Відтак йшли з вінцями виділ «Народ[ного] дому», «Галицко-русской матицы», «Общества Качковського» і т[ому] п[одібних] а далі 100 священників в ризах. Очевидно нам годі вичисляти всіх депутацій з цілої Галичини – їх стілько було, що мимоволі приходило губитися серед величезної сили людей. За духовенством ступав Ексц[еленція] митрополит з мітратором Сінгалевичем, і крилошанами, а відтак – жалібний віз з тлінними останками Маркіяновими. Зараз за домовиною йшла родина покійного, далі «Ставроп[ігійський] інститут», рада міста Львова, посла (Романчук, Барвінський, Савчак, Гурик, Підляшецький, Рожанковський, Кулачковський, Король і Барабаш), виділ тов[ариства] «Просвіта» з головою, власти шкільні і публіка. По обох боках домовини йшла почесна сторожа, а попереду неї чотирьох селян з Новосілок Ліських.

Похід розпочався о год[ині] 10^{1/4} рано, а доперва о год[ині] 1^{1/4} прибув на кладовище. При вході до кладовища здіймили пос[ол] Барвінський, адв[окат] д[окто]р К. Левицький, судя Ант[он] Дольницький і ред[актор] «Зорі» Василь Лукич домовину з ридвана і понесли єї до гробниці, перед котрою взяли єї на рамена священники. Біля могили з підвисшеного місця виголосив віце-редактор львівської семінарії духовної о[тець] Мриц надгробну бесіду, в котрій, вказавши на заслугу великого борця, візвав при-

сутних вступати в его сліди. *«Коли хочеш працювати для народу, мушиш стати на народній основі і промовляти до него народною мовою»* – се була основна гадка сеї проповіді. Опісля митрополит відслужив панахиду. По молитвах вступив на підвишене голова руських послів соймових і ради державної Юл[іан] Романчук і промовив так:

«Сумна то хвиля, коли тлінні останки чоловіка спускають в землю, коли при домовині, над отвертим гробом плачуть: родина, приятелі, сусіди, розстаючися на завсігди з своїм любимцем. Особливо сумна вона, коли смерть забирає дороге жите в ранній порі, та нищить цвітисті надії, або, коли дрібним дітям пориває батька-опікуна та лишає їх безпомічними сиротами. Таких хвиль руська родина в Галичині пережила багато-багато. Кілько-то надій зложили ми в самих остатних роках в могилу! Перед очима пересуваються бліді тіни Володимира Барвінського, Корнила Сушкевича, Олександра Огоновського, Юліяна Целевича, котрих ми немов вчера на отсе саме місце, де стоїмо тепер, відпроваджували з мутною від сліз зіницею. А там ген в Хирові, Станіславові, Решові і дальше, і дальше, кілько-то свіжих ще могил чорніє, кілько в них сердець лежить студених, що недавно так гарячо били для нас! Кілько сили передчасом пропавшої, котра би тепер так дуже, ах дуже родині руській придалася!

Але нині не така хвиля, хотя стоїмо також при домовині над отвореним гробом і складаємо в той гріб наш найдорожший скарб. Ті струї сліз, що сему любимцеві належаться, сій рано згаслій надії і сему батькови мільонів руських сиріт, виплакала руська родина ще перед 50 роками і через 5 літ дальших, коли прийшла до повного пізнання своєї страти. Нинішня хвиля – світла і велична, де та родина свому найлучшому членови віддає честь і подяку, на яку єї убогу стати. І хоть сумно заводять похоронні дзвони, але крізь той гомін пробиваються і інші звуки: торжества і надії. Торжества, коли оглянемося на минувшість, надії, коли подивимося перед себе.

56 літ тому, коли Маркіян Шашкевич випустив свою першу і найкрасшу цвітку, свою «Русалку Дністрову», оден з тих людей, що мали власть спиняти і мали власть пускати, сказав: «Що ті шалені люди задумують?! Ми маємо досить клопотів з одною народністю, а вони хотят ще воскрешати давно погребану народність руську!» І не пущено «Русалки». Зморожено серце Маркіяна, підкошено его творчу діяльність, але цвітки не знищено, хоть зложено до гробу. Чарівна єї воня розійшлася вже скрізь, чудовий блеск єї вникнув і до сплячих очий і підоймив примкнені повіки. Того ж і бажав Маркіян. Бо він не той поет, що тільки займає, бавить, полонить фантазію і чувство: то віщун, то великий діяч народний. Его поезії, его пісні то радше средство, а ціль – збудити свій нарід,

двигнути его, ввести між інші народи слов'янщини і Європи, до волі, до поступу, до великої культурної роботи. А дорога до того, то видобуте народної мови з курної хати прибитого панщиною селянина та впроваджене єї до церкви, до школи, до світлиці.

В шість літ потім народний віщун-спаситель помер в ранній добі, зазнавши всеї гіркої долі руського поета і діятеля. Але він лишив апостолів і учеників, котрі его смерть оплакували, его науку проповідали. А коли, в дальші 5 літ, заблисло сонце свободи, і дзвін вічевий скликав пробуджених синів Руси на раду, першим їх ділом було віддане чести пам'яти свого учителя. Тоді вже стало всім ясно, що нарід руський, нібито вже погребаний, не вмер, що він лежав тільки в летаргічнім сні. Але треба було могучих чародіїв, щоби его збудити з того сну. Таким першим чародієм був Маркіян, а другим була свобода. Не діждався єї Маркіян, хоч так гарячо за нею тужив. Тільки ж весна народів з 1848 р., як була напричуд красна так не довго тревала, – мабуть чи не за нагло вихопилася! Сонце зайшло знов за густі хмари, нагнані студеними вітрами, зазеленівшу природу покрили наново білі сніги.

Руський нарід залишив більшу часть роботи, яку зачав був на народній ниві, і не раз блукався серед снігової метелиці і пільми. Аж в 12 літ пізнійше сонце знов заблисло, земля знов зазеленіла. А хотя вже не було так красиво, як за першої провесни, та, бодай, зима не вертала. І знов руський нарід, пом'янувши Маркіяна, взявся за роботу. Та вже тепер галицька родина не сама окремо стала працювати. Вона за вказанєм Маркіяна, простягнула руки до українських братів-орлят, котрими він так любувався, і разом з ними замахнулася до лету, і спільною працею змагає заняти достойне місце в громаді культурних народів.

Утішивбися, Маркіяне, кобись нині станув тут межі нами, і глянув доокола себе, і пустив твої очи-соколи широко по руськім краю, і побачив всюди руське жите, і почув всюди руську мову і руську пісню, і пересвідчився, що не даремні були твої труди, не шалені твої думки, що той давно погребаний руський нарід не те що встав із гробу, але й нема нині сили, котра би его назад в гріб вложила. Правда, що і захмарилобся твоє чоло, коли б ти побачив, як не одна праця іде марно, не оден цвіт нищить мороз і вихор, не одну билинку під'їдає черв, то знов, як дехто з тих, що має твоє ім'я на устах, хулить тобі своїми ділами... Але глянувши знов на широкі ряди твоїх щирих і вірних поклонників, що ідуть і хотять дальше йти шляхом тобою вказаним, і зміривши ще раз дотеперішню їх працю, око твоє знов заясніло б зірничкою, і ти огорнувбися зоревою світою тихомир'я, і надія звеселила би серце твоє.

Складаючи твої тлінні останки, Маркіяне, в сю нову могилу, хочемо тебе мати між нами. Ми будемо сюди до тебе приходити, твоїм духом

загріватися, твоїми думками перейматися, твоїм спомином в наших змаганнях утверджатися. «А хоть би як ти сказав в твоїх псалмах, прийшли на нас злидні і світ нам ворогував, і нуждов нас вдарено, і вирвано нам очи: то не возьмуть нам милости до свого рідного краю і віри в будучність нашу не возьмуть, бо руське нам серце та й віра руська».

Вечером відбувся у великій салі «Народного дому» концерт «Львівського бояна» в честь Маркіяна. Публики зійшлося незвичайно багато, однак, в салі могло поміститись заледви тисяча осіб: часть містилась по бічних комнатах і коридорах, – а решта відійшла, бо і на коридорах не було місця. Концерт розпочала оркестра львівської «Гармонії» симфонією Вербицького C-moll, а потім виголосив *Корнило Устиянович* отсю промову:

«Дорогі Краяни! Нині святкуєм п'ятдесятлітні роковини смерті Маркіяна Шашкевича, творця нашого словесного і народного відродження в Галичині. Що ж скажу вам о нім? Чим приславлю его перед вами? Відоме вам его коротке жите, відомі поезії та інші письма, ви ему вже давно поставили вівтар в своїм серцю...а все таки дивуетесь: як міг він оден то учинити, що ему приписуєм? Чим він ліпший від учених сучасників своїх?

Краяни! Всі вони світлі, всі вони учені, всі і заслужені. Але як з-поміж розкинутих брилянтів найкрасше світить той, що на него промінь сонця вдарив, так найяснійше світить з сучасників своїх Маркіян, бо его осиев промінь божого духа, бо его чоло поцілував ґеній Руси.

Щоби зрозуміти, чим єсть Маркіян Ш[ашкев]ич для Галицької Руси, треба нам вглянути в ті часи, що в них жив і діяв, треба пізнати і людий, серед котрих він станув і промовив. А часи ті, а перша третина XIX столітя була для руського імени на галицькій землі ворожа, смертоносна... Давно вже було зайшло тее сонце, що нас за часів Йосифа II хвилюкю огрівало, і руську мову не признавалося вже більше за Landes-Volks-und National-Sprache¹⁾. Давно вже були заанімили у Львові учені катедри руські. Університет перенесено ще 1805 р. до Кракова, а [році] 1817 покасовано навіть народні руські школи, руська мова була в погорді чужих і своїх, а германізаційна і поліційна система душила в зароді кождий проблиск вільного духа. Але на далекім заході раз у раз блискало. Неслися воздухом великі слова братерства і свободи народів – скрізь по Європі було чути під землею скрежет зубів закованих титанів. Провалювалися старі гроби і мерці вставали з віковічних могил. Воскресла Греция, воскресла Сербія, вставали чехи, ожили словаки і давно забуті болгары... Чути було весну. Свитало. З-під густого туману неволі підіймалися скрізь по слов'янських

¹⁾ «Мову краю, народу та нації» (нім.). – Ред.

нивах голосні жайворонки, благовістуючі нове життя і свободу. А молодь руська – викормлена на клясичних прикладах великого пожертвування великих мужів Греції і Риму – рвалась против тиранії і против всякої неправди, готова була життя дати за кожду людську ідею, але свого, але руського ідеалу не мала, не знала. Тліла, вправді, іскра руської народности, тліла, та ніхто не знав, де вона і як її роздути. А були під той час у нас мужі учені і свідомі своєї народности, як Снігурський, Гарасевич, Іван Могильницький, трьох Левіцьких, Геровський, Яхимович і багато інших. Всі вони чули надходячу весну, всі чули воскресні дзвони з-над Дунаю і з-над Влтави і всіх долітав милий гомін української пісні, але не було між ними ні одного, котрий би був розумів слова Шіллера: *Wenn der Geist soll auferstehen, muss die Form in Stücke gehen*¹⁾, – не було такого, котрий би пхнув руське життя на дорогу відродження, на дорогу будучности. І народність руська конала, конала так, як уже сконала вірменська, з псалтирою на серцю.

І се являєсь Маркіян Шашкевич – чоловік великого серця, великої віри і великої надії. Він находить сю дотліваючу іскру Галицької Руси в нашій живій народній мові, він дує на неї своїм животворним духом і Русь та будиться, і Русь та встає, радуєся его покликом до життя, як радуєся той, що єму здійнуть більмо з очий. Єго солодка пісня проникла в кожде руське серце, здобула в нім спомини дитинних райських днів, нагадала тужливі думки руської матери, нагадала чарівні казки руської пістунки – і забилося руське серце в молодих грудях ровесників Маркіяна, і заплакало тугою за своїм руським, давно забутим, давно утраченим раєм. Навіть ще й нині – літ шість десятків по єго першим виступі між нами, – навіть ще й нині, на розсвіті залізних днів, – коли почуєте спів Маркіянової «Веснянки», якийсь чар дивний обіймає вашу душу і ви витаєте єї неначе ластівочку весни, неначе гостя зачарованої надземської країни.

Такими всі пісні Маркіяна Шашкевича, прості, тихі, сумні, як доля нашого народу, а в тій їх любій простоті лежить вся загадка єго чарів і єго побіди. Не мала ще часу пісня Маркіянова піднестися орлом до бистрого лету попід хмари високо, а кружляє і квилить ластівочкою вколо загроженого руського гнізда. Не могла ще вона згриміти, як дніпрові пороги мирови. Вона, як чисте жерело нашого рідного Дністра, що або журчить любенько по кременистих камінцях і наповняє душу дивним супокоєм, або з боевим окликом спадає з верховинської скали і розливаєся спокійним і поважним плесом глубини – все чиста, все ясна і прозора, як тее

¹⁾ «Коли дух повинен воскреснути, то й стара форма мусить розпастися (тобто новому духові повинна відповідати нова форма)» (нім.). – *Ред.*

небо синє понад нею, а примильна, а люба, як рум'яна, як добра дитина. Мале воно те жерело Дністра, его ногою застановити – як застановлено на літ десять конфіскаатою «Русалки» розвій словесности нашої, – мале воно. Але не будь его, не було б і Дністра, а щось инше. Не будь Маркіяна – не було б з нас нині русинів.

Гей, стіни, стіни «Народного дому!» Гей, стіни, стіни, ви поставлені на руїнах тої академії, що в ній учився Маркіян, і може, власне ту, на сему місци ідея нашого народного відродження блисла ему з голови чиста, ясна і величава, неначе Палляда Атена з голови Зевса, може, власне, на сему місци запалив він ровесників своїх так гарячим патріотизмом, що Козанович о нім каже: «О безсмертний Маркіяне! Ти зажег еси в мені огонь, котрого лиш гробова персть задушити може!», а Микола з Миколаєва, підіймаючи прапір з его мертвої руки, проливає гарячу сльозу за ним – за першим русином, за «предитечею слави».

Краяни! Бувають хвилі в житю народів, що родять людей, котрі як той Прометей добувають животворного огню просвічать ним дорогу народи. Тих людей зовемо геніями, – таким був для нас М. Шашкевич. Він найшов іскру нашого житя, він роздув єї, він поставив словесність нашу на живій народній мові, він пробудив Русь нашу з п'ятсотлітньої дрімоти, і показав їй світлу будучність в сердечній гармонії всіх слов'янських братів.

Ми же, братія, ми его епігони здобули для тої погордженої хлопської мови право горожанства між русинами і в цілому краю, і розвинули ми наше рідне слово у всіх галузях людської мисли. Словесність наша, що перед п'ятдесяти роками журчала малим потічком і кількома ще меншими допливами, шумить нині широкою і глибокою струєю поважної ріки. До покоління нинішнього, до внуків доби Маркіяна належить здобути для неї узнане цілого світа.

Любіть же єї, любіть сю мову, пам'ятайте, що поки вона держиться народа, доти буде як той Атляс непобідна, а згине, як він, коли покинешь своєї Матери землі. Не зражайтеся ні противностями, ні злобою, ні тиранією, а з прапором Маркіяна в руці ідіть сміло і витревало усе вперед, усе вгору до мети, до ідеалу, з кріпкою вірою в будучину, бо як каже великий поет:

Хоть молот як ціпко кайдани кує,
Є сила на силу, що їх розіб'є!
Молоток кує, розкує обух,
А сила над сили усі – людський дух!»

По промові, прийнятій гучними оплесками, котрим не було кінця, виступив під управою Нат[аля] Вахнянина мішаний хор «Львівського

бояна» і відспівав Лисенка «Похоронний марш», а відтак еґо чудову кантату «Б'ють пороги» в супроводі оркестри. Як композиції, так і виконане усім сподобалися, а коли мішаний хор відспівав в супроводі оркестри частину з опери Н. Вахнянина «Купало» – ентузіазм дійшов до зеніту. Солові точки виконали п[ан]і Бучацька-Збіржховська, відспівавши композиції Бігдая, – і славнозвістний наш земляк артист Олександр Мишуга, котрий піснею Матюка «Цвітка дрібная» і утвором Вахнянина «Помарніла наша доля!» так заповонив серця всіх, що ціла саля лунала довго і довго заявами одушевлення. Дуже гарно з чутом виголосила п[анн]а Ольга Барвінська Маркіянову поезію «Побратимови». Концерт закінчив хор мужеський «Львівського бояна» відспівавши «Славянські гимни». Коли понеслись перші акорди нашого національного гимну «Ще не вмерла Україна», – публика вся піднеслась з місць і спільно з «Льв[івським] баяном» еґо відспівала. Опісля відчитано телеґрами і письма, котрих наспіло багато з Галичини і Буковини, а і з України, з Чех, і з Варшави від польської молодіжи.

Для увіковічення пам'яти Маркіяна комітет сего торжества візвав руський нарід до складок на стипендію еґо імени і пам'ятник, що має станути на могилі (датки треба присилати до товариства «Просвіти» у Львові), а виділ «Просвіти» поручив п[ослу] Ол[ександру] Барвінському і о[тцю] Чапельському приладити популярне виданє творів Маркіянових з описом торжества.

60. Змаганя молодочехів до поваленя коаліційного міністерства кн[язя] Віндішґреца т[ак] зв[аною] слов'янською антикоаліцією. Заманюванє «Руського клубу» до сеї антикоаліції. Дві політичні струї в «Руськім клубі». Хитанє «Діла». Напір «Галичанина» і еґо напасти на народовців. Проголошенє «принципіяльної» політики в Бібрці. Промови Романчука і Барвінського в держ[авній] раді. Справа фідеїкомісу і музея Дідушицьких. Віче в Дрогобичі і напасти на п[осла] Барвінського. «Правда» про принципіяльну політику.

Після утвореня нового коаліційного правительства під кермою кн[язя] Віндішґреца, розпочала держ[авна] рада дальшу сесію 23-го листопада 1893, а на першім засіданю проголосив міністер-предсідник програму свого кабінету. Проти сеї правительственної коаліції намагалися молодочехи утворити слов'янську антикоаліцію, в котрій зібралибся слов'янські послы, а головним речником, котрий заходився коло утвореня сеї антикоаліції, був проф[есор] д[окто]р Кайцль. Молодочеські послы ввійшли в 1891 р. після поваленя старочехів з великим розмахом до держ[авної]

ради, одначе, мимо чисельної сили, їх опозиція показалася безуспішною, а яскрава боротьба, перенесена навіть до делегації і пропагované там союза Франції з Австрією, довела до ослаблення сторонництва¹⁾. Пос[ол] д[окто]р Кайцль на виконнім виділі молодочеського сторонництва признав, що воно знесилене своїм вихованем і радикалізмом. «Тепер усі бачите, що радикалізм нас нищить, бо тільки кричить, а діл нема». Д[окто]р І. Кучера вказував на се, що «нарид оспалий, а «N[arodni] Listy» величали тільки крикунство і похвалювали демонстрації». Тоді-то вже можна було, хоч ще не зовсім виразно, помітити, що молодочехи з рівночасними різкими виступами проти тридержавного союзу нав'язували зносини, з одного боку з Францією, а з другого – з Росією. До Парижа відбувалися щораз частійше поїздки чеських політиків, а до Москви і на Крим поїздки д[окто]ра Крамаржа, в Празі витали з одушевленням французських і російських гостей. Австрійське правительство слідило за тими справами з тривогою, попало на тайну організацію «Омладини», а наостанку завело виїмковий стан в Празі. Се були, імовірно, перши нитки тої сітки, якою обсновував Австрійську монархію дводержавний союз (Франція з Росією), використовуючи тут до сеї роботи чехів, подібно як в Галичині, на Буковині і в Угорщині москвофілів. Ненависть до Німеччини і жадоба відплати за 1870/1871 рр. гнала републиканську Францію в обійми царсько-самодержавної Росії. Задля тих самих понук молодочехи звертали свої очи на Францію, а одушевлене Росією, найбільшою, по їх думці, слов'янською державою, насувало їм популярний оклик слов'янської політики, бо здавна чехи були середовищем слов'янофільства. З ненависти до німецької, на зверхній вигляд, Австрії і наші москвофіли проголошували кличі слов'янофільські, одушевлялися Росією (Наумович в часі послованя у Відні приятелював з Вашатим, і величав у «науці» російський рай), а навіть деякі наші народовці йшли за тими слов'янофільськими кличами, як се виявилося на вічах в Стрию, Жидачеві і т[ому] п[одібне]. Замість стояти твердо при своїм принципі національної самостійности й окремішности від московського і польського народу, можна було часто зустрінутися з поглядом: «Маю стати поляком, то волю бути москалем», або «я є народовець, але в душі москвофіл».

Дволітна безуспішна опозиція знесилила молодочеський табор. В жовтні 1893 р. писав доктор Крамарж до доктора Кайцля²⁾: «Коли б «*Čas*»³⁾, котрий усе остерегав перед гіперрадикалізмом в часі виїмкового стану був писав рішучо і розумно, а не плакав і не нарікав та не бажав

¹⁾ Doktor I. Kaizl. Z meho života, u Praze, III. Č. 1, стор. 262 і слід[уючі]. «Доктор І. Кайцль». З мого життя у Празі» (чеськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

²⁾ Doktor I. Kaizl. Z meho života. – III. – Стор. 279–280. [– Ол. Б.]

³⁾ «*Čas*», дневник чеських реалістів під проводом д[окто]ра Мосарика. [– Ол. Б.]

повороту до 1891 р., та коли б ми сьогодні дістали виборчу реформу, за котрою ми найбільш побивалися, – як же ми стояли б нині?! Найпригіднішу хвилю ми прогайнували, а тепер єємо безраді, гірше, як давнійше». Тим-то тепер молодочехи намагалися вихіснувати хвилю покликання коаліційного кабінету, котрий вони нап'ятували яко протичеський і проти демократичний і видвинули прапор слов'янський і демократичний (загального права виборчого) та з метою різкої опозиції проти нового правительства, почали організувати слов'янську антикоаліцію. До сеї антикоаліції зголосилося 11 членів з клубу Гогенварта (хорватів і словінців, котрі утворили південнослов'янський клуб), а крім того числили на німецьких християнських суспільників під проводом д[окто]ра Люсгера, ворожо настроєних проти німецького лібералізму, та на німецьких народців під кермою д[окто]ра Штайнвендера, котрі ненавиділи обох німецько-ліберальних міністрів Пленера і Вурмбранда.

Бундючною поставою молодочехів одушевлялися також п[осли] Романчук і Телішевський, як і проводирі стрийського і жидачівського віча, а не було тайною, що п[осол] Романчук не раз тоді переговорював з д[окто]ром Кайцлем і деякими молодочехами. На засіданнях «Руського клубу» не порушувано однак сеї можливости приступлення до слов'янської антикоаліції¹⁾. З понуки молодочеських послів утворилася 24 листопада 1893 р. слов'янська коаліція, з молодочеських і південнослов'янських послів, котра витичила собі мету пособляти народним слов'янським домаганям, змагати до осягнення національної рівноправности та до загального виборчого права. П[осли] Романчук і Телішевський відчували се дуже добре, що більшість «Руського клубу» (наслідком смерти о[тця] Брилинського зложеного з 6 членів) не буде помагати молодочехам витягати каштани з жару, бо вони бажали уживати наших послів тільки для скріплення своєї радикально-демонстраційної політики і скорше в усіх справах порозумівалися з «Польським колом», як з «Руським клубом»²⁾. Задля тих причин більшість клубу не голосувала на першій засіданю за внесенем д[окто]ра Герольда (голосували за ним тільки п[осли] Романчук і Телішевський), щоби над програмовою річю кн[язя] Віндішгреца відкрито в палаті розправу, бо се внесенє мало чисто демонстраційну ціль, а пролога про бюджетову провізорію, поставлена на дневній черзі, давала наго-

¹⁾ На вступній нараді в справі утворення слов'янської коаліції (18. 11), на котру п[осол] Романчук надіслав письмо, що «Руський клуб» рішить справу на найблизшій засіданю, чеський посол Фандрлік зазначив, що головну вагу треба покласти на автономію країв (на таким становищі стояли всі і поляки) а вона для нашого народу шкідлива. [– Ол. Б.].

²⁾ Не тільки пос[ол] Вашаті, але й поважний інженер посол Кафтан виступали проти будови залізниці Тернопіль-Острів-Галич важної для Східної Галичини. [– Ол. Б.].

ду і «Руському клубови» зазначити своє становище до програми нового правительства. (Впрочім не було ухвали клубу, як члени мають голосувати). В справі виїмкового стану в Чехах, та сама більшість «Руського клубу» усунулася від голосованя, бо не мала вгляду в усі тайні акти сеї справи, щоби могла свідомо голосувати за, або против. Ся обставина, що більшість «Руського клубу» не далася втягнути до слов'янської коаліції і не вступила на шлях демонстративно-радикальної тактики молодочехів, дала «Ділу» понуку до розповсюдження вістий, котрі причинялися до підорваня довір'я українського загалу до послів клубової більшости, а в першій ряді до п[осла] Барвінського. Правда, було се великою хобою клубової організації, що, як справедливо зазначає «Діло», воно не дістало з «Руського клубу» за весь час осінньої сесії ані одного комунікати про засіданя і ухвали «Руського клубу». Одначе і при всіх тих хобах могло «Діло» віднести до котрогось з послів і домагатися пояснень (давніше доволі часто подавав <до> «Діл[а]» «Письма з Відня» п[осол] Романчук), особливо коли воно бачило, що виринають якісь ріжницї посеред клубу щодо політичної тактики. Тим часом, замість того, «Діло» черпало інформації з «Narodnich List-iv», котрих тактику, як вгорі зазначено, осуджували у «Молодочеськім клубі». «Діло» не мало отже нічого пильнішого, як покористуватися зовсім фальшивим і злбним звітом чужих дневників, щоби наш загал мав некористні погляди про становище п[осла] Барвінського і подало ось який звіт про наради «Руського клубу». «Narodni Listy» пишуть: «Нарада не могла бути покінчена, бо ще нема всіх послів у Відні. Між присутними на нараді послами не було єдности гадок. Деякі, головно пос[ол] Барвінський, промовляли за тим, щоби клуб остав у дотеперішних відносинах і в рішучий зависимости (?)¹⁾ супроти «Польського кола» і інші противно заявили бажане повної независимости». Відтак подає «Діло» резолюцію ухвалену клубами: «Ми застерігаємо собі певну резерву і цілком вільну руку супроти правительства і коаліції та займемо в кождім поодинокім случаю таке становище, як сего вимагає з одного боку державний інтерес, а з другого боку наш інтерес національний і народний». Ся резолюція була оповіщена в «Ділі» розстріленим письмом. Дальше наводить «Діло» з «Narodni-x Listi-iv» такий уступ: «Єще ж більшу печаливість аніж о словінців в клубі Гогенварта, заявляє коаліція і єї управа о *«Клуб руський»*. До того поміч[е]ний є напір зі Львова і Відня.

¹⁾ Народи клубові мали бути все довірочні, а сего звіту і то в такій формі певно не подав «Narod-[ним] List-ам» п[осол] Барвінський, бо навіть само «Діло» не хотіло вірити в таку сплетню, щоби п[осол] Барвінський (головно!) промовляв за *рішучою зависимістю від «Кола польського»* і навіть само дало знак (?). Чому ж «Діло» не вислало хоч би телеграфічної інтерпеляції до п[осла] Барвінського, поки пустило в світ таку сплетню. [— Ол. Б.]

Сам клуб ще не рішився щодо свого становища супроти слов'янських груп опозиційних. Щодо тої справи, то в клубі є два напрями. Оден, репрезентований Романчуком і Телішевським, щиро опираєся на приступленю до слов'янської коаліції опозиційної, а в другій, де верховодить Барвінський і Охримович, боронять становища, щоби галицькі русини не зривали цілковитої стичности з своїми польськими країнами. Доси Романчук, мабуть, побідив настілько, що его товариші відкинули яку-небудь органічну зв'язь з «Польським колом», а тим самим з слов'янською коаліцією, та що о відносінах з правительством ухвалено повисшу резолюцію. Свої наради щодо відносин з прочими незалежними клубами слов'янськими буде продовжати «Клуб руський» в понеділок (себто 27. 11, а слов'янська коаліція зав'язалася вже 24. 11). Правительство за посередництвом поляків обіцяє їм золоті гори, однак можна надіятися, що *сей клуб вступить на основі постулятів рівноправности народів і розширення права виборчого з прочими групами у формальну коаліцію*¹⁾, зв'язану спільним комітетом езекутивним. Але если би між галицькими русинами взяли перевагу рішучі приятелі правительства, то можливо, що між ними дійшло би до розриву».

Подаючи сі сплетні кореспондента «Narodn-их List-ів», «Діло» вважає *се лише певною річю*, що «в „Руськім клубі” борються два погляди: Романчука, котрий стоїть на основі проголошеної перед виборцями в Бібрці політики принципіальної, і Барвінського, котрий стоїть за політикою опортуністичною (очевидно не так далеко йдучою, як-то «Narodni Listy» з якоюсь дозою злоби представляють)».

«Діло» зазначає при тім, що різниця тих поглядів виявилася вже в голосованю над внесенем д[окто]ра Герольда і не може зрозуміти для чого п[осол] Барвінський не голосував солідарно з п[ослами] Романчуком і Телішевським, бо по его думці і русини потребували пояснення програми правительства, хоч причину сего можна було легко зрозуміти, бо в розправі над бюджетовою провізорією могли про се дізнатися, як я вже вгорі зазначив. Наостанку, з основи поданої вгорі резолюції «Руського клубу» виснувало «Діло», що «клуб в цілости своїй хилиться на сторону політики принципіальної», а радше проголошеної в Бібрці, коли в дійсности резолюція ухвалена цілим клубом виразно застерігає собі повну резерву і вільну руку супроти правительства і коаліції, але не заявляєя за слов'янською коаліцією і єї опозиційною політикою. Годиться й се тут зазначити, що в Бібрці п[осол] Романчук проголосив т[ак] зв[ану] «*принципальну політику*» без попереднього обговореня сеї справи в клубі і в «Народній раді», без покликания до наради над так досяглою зміною тактики

¹⁾ Сей уступ подало «Діло» розстріленим письмом. [– Ол. Б.].

мужів довір'я з табору народовців. Поширюванем між нашим загалом поглядів «Narodni-x List-iv», заправлених злобою, як само «Діло» признавало, про посла Барвінського і клюбову більшість, що за ним стояла, воно, з одного боку, підривало довір'є загалу до посла, котрий зложив доволі доказів печальности і дбалости про красшу долю українського народу. Не було напору на «Руський клюб», ані на посла Барвінського, ані зі Львова, ані з Відня, як писали «Narodni Listy», а вже ж прямою безличністю жидівського дописця молодого чеського дневника д[окто]ра Пеніжки був наклеп, начебто п[осол] Барвінський промовляв за рішучою зависимістю «Руського клюбу» від «Польського кола». Такі сплетні поширював усе «Галичанин» і его віденський дописець Щавинський, котрий їх підшептував докторові Пеніжкови. Але з другого боку і само «Діло» невірні подавало вісти, начеб «в опозиції станули чехи (як молодочеський клюб, так і старочехи моравські), словінці, хорвати й серби і на половину (?) «Клюб руський» і на тій основі перло воно і від себе до слов'янської коаліції й опозиції, піддаючися впливам «слов'янської» політики «Галичанина» і резолюцій під впливом москвофільських учасників віч в Стрию, Жидачеві і т[ому] п[одібних]. Свої виводи опирало «Діло» на невірних даних¹⁾ бо передовсім незгідно з правдою, як воно подало, начеб в опозиції станули моравські старочехи, словінці (навіть д[окто]р Ферянчич, котрий приступив з 4-ма словінцями до слов'янської коаліції, не станув, як се дальше вискажу, в опозиції, а не то вже решта словінців!), а так само п[осли] Романчук і Телішевський не заявили, що переходять до опозиції, бо застерегли собі лише вільну руку. Було се свідомо чи несвідоме баламучене нашого загалу, щоби настроїти его в напрямі опозиційної політики, до якої перли москвофіли і радикали, а піддавалася їм часть народовців. «Діло» дуже добре тямало, що свого часу говорив д[окто]р Рігер послови о[тцю] Качалі, коли сей жалувався перед ним на важке положене україн-

¹⁾ Редактор «Діла» Іван Белей не уявляв собі тоді, яку важку і тяжку одвічальність приймає на себе, поширюванем таких невірних вістий або хитанем на різні боки в політичних поглядах і баламученем суспільности та прикладної думки. Про таке поступоване дневникарства висловився дуже влучно доктор Kühlmann: «Der Tageschriftsteller, der durch sein Blatt täglich zu Tausenden spricht, trägt eine Verantwortung, die der des Parlamentariers und Staatsmannes mindestens gleichstellt, denn er spricht täglich, der Staatsmann nur von Zeit zu Zeit, der Parlamentarier auch» (N[eu]e fr[ei]e Presse, 1918, 26/1), а кн[язь] Бісмарк також знаменно висловився про дневникарство: «Jedes Land müsse die Fenster bezahlen, die seine Presse einschlägt» (N[eu]e fr[ei]e Presse, 1918, 26/1). «Письменник-репортер, який через свою газету розмовляє з тисячами, несе відповідальність, яка ставить по крайній мірі в один ряд парламентарія і державного мужа, бо перший говорить щодня, а державний муж лише час від часу як і парламентарій» («Нова вільна преса»); «Кожна країна змушена оплачувати вікна, що їх розбиває преса» («Нова вільна преса») (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

ського народу, а навіть в ч[ислі] 258 з 29. 11. 1893 згадало про се, що окрім «недорічної оборони русинів послом Вашатим не підніс мабуть ніхто в палаті голосу за русинами, а контакти деяких сторонництв з «Колом польським» ішли поза плечима «Руського клюбу» – як Грегер, так і Пленер в офертах своїх «Польському колу» жертвували русинів». Про становище «Руського клюбу» в справі антикоаліції слов'янської писав я моїй дружині дня 24. 11. 1893: «Нині вже почалася розправа (в клюбі) на ту тему і прийшло до постанови, що поки займемо виразне становище супроти нового правління, треба вислати делегацію не тільки до міністрів, але й до намісника і вияснити наші потреби та домагатися від них пояснення. При сій нагоді упали докори проти п[осла] Романчука, що бувши у Львові, не був у сій справі в намісника».

Мимо того, «Діло», не вижидавши навіть ухвали «Руського клюбу» в справі слов'янської коаліції, котру відрочено аж до поновного зібрання держ[авної] ради в лютні 1894, зглядно до наради у Львові із соймовими послами, само намагалася вмовити в руських послів, що для них нема іншого виходу, як прилучитися до слов'янської коаліції і згори запевнювало, що *«Клюб руський» буде мати побіч других клубів слов'янських запевнене становище зовсім рівноядне, автономічне про себе* (се подало «Діло розстріленим письмом»). Але від тих двох передовиць (в чч. 257 і 258 з 18 і 29. 11. 1893) проминуло ледво 11 днів, коли «Діло» було приневолене (в ч. 268 з 11/12 1893) боронитися проти нападистий «Галичанина», на котрого млин гнало воно воду слов'янської коаліції, задля нового юдження і підбурювання суспільности проти народовців, називаючи їх «зрадниками» українського народу, а прославляючи доктора Воляна, котрий ішов «durch dick und dünn¹⁾ з русинами» і ніколи не відозвався за Буковинською Русю та за основанем української гімназії в Чернівцях». «Діло» мало новий доказ, з якою ненавистю і погордою відносилися москвофіли під командою «Галичанина» до «романчукистов», хоч сі останні не пристали до правительственної коаліції і хоч «Діло» так одушевлялося слов'янською коаліцією і за нею промовляло. «Русская рада» посилала петиції в справі виборчої реформи не на руки голови «Руського клюбу» п[осла] Романчука, котрий проводив цілу справу виборчої реформи, як і інші діла, але на руки «маститого» і «многоуважаемого» посла д[окто]ра Воляна, як про него висловлювався «Галичанин», хоч він ніколи за час свого послованя не обізвався за нашим народом. Оскільки бував на засіданях посольської палати, присідався з п[ослом] Цурканом (зрумунщеним митрофором і представником буковинського православного релігійного фонду) до кожного бесідника в палаті і пильно прислухувався та кождому, чи

¹⁾ «На пролом (не рахуючись ні з чим)» (нім.). – Ред.

то з лівиці, чи с правиці притакував (der hat recht, der andere hat auch recht!)¹⁾. Становище «Русской рады», головного представництва т[ак] зв[а-них] «старорусинів», з котрими намагалися народовці-вічевики в Стрию, Жидачеві, Раві Руській, Рогатині і т[ому] п[одібних] довести до «примиреня» і їх дневник «Галичанин» навіть посеред початих щойно змагань до «примиреня» не вміли затаїти тої погорди і того легковаженя для народовців, яке виразно виявив Алексевиц на Стрийськім вічу, що народовців не можна прийняти до спільної діяльності «без покаянія». І само «Діло» кінчило свої виводи про поступоване москвофілів супроти народовців, котрі мали би вести з ними спільну політичну діяльність в душі резолюцій ухвалюваних названими вгорі вічами, оттакими знаменними і влучними словами (ч. 268 з 11-го грудня 1893): «Єсть се найновійший яркий доказ безхарактерности фракції москвофільської – і ми нотуємо єго на осуд всім тим щирим русинам в краю, наскільки можна вірити в щирість якогонебудь діланя москвофілів – нібито з засад і ніби в інтересі народу руського...»

Як же ж погодити се різке нап'ятоване «Діла» москвофільської фракції з єго одушевленем ухвалами згаданих віч, одушевленем антикоаліцією слов'янською по осудженю змагань п[ослів] Вашатого, Грегра і ин[ших], і чи можна було таку політику, за котрою так гарячо побивалося тоді «Діло», назвати *принципiальною*?! Непослідовність «Діла» в справі політики супроти москвофілів, а також супроти «Руського клубу», в більшості противного приступленю до слов'янської антикоаліції виявилася ще яскравіше в єго звітах про широку політичну розправу над бюджетовою провізорією, котра розпочалася д[ня] 14 н[ового] ст[илю] грудня і, в котрій мали нагоду забрати слово д[ня] 15 грудня п[осли] Романчук і Барвінський, а також представники всіх парламентарних сторонництв і всіх народностей.

Міністер скарбу д[окто]р Пленер, котрий у вельми основній промові обговорив фінансові відносини Австрії, а крім того і політичні справи, головно відносини в Чехах, зазначив вельми влучно: «Справедливо використано сю провізорію, щоби висловити погляди ріжних сторонництв про нову систему, наколи можна так сказати, про нову комбінацію, сказавши смирнійше, і се зовсім природно, що з боку ріжних сторонництв говорено широко і поважно про основні думки нового правительства». Тим-то, як я вже вгорі зазначив, зовсім неоправданий був докір «Діла», звернений до п[осла] Барвінського і товаришів, котрі не голосували за внесенем д[окто]ра Герольда з домаганем переведеня розправи над програмою коаліційного правительства, бо по думці «Діла» і русинам потреба було дізна-

¹⁾ «Той має рацію, інший має рацію також!» (нім.). – *Ред.*

тися про наміри правительства. Отже розправа над бюджетовою провізореєю, котра почалася слідуючого дня, дала до сего обговорення намірів нового правительства широке поле. Не о те однак «Ділу» в дійсности розходилося, а о се, щоби руські послы голосували за всякими внесеннями чеських послів і тим способом приступили до слов'янської антикоаліції. А що часть руських послів не пішла за домаганями «Діла», отже й воно розпочало своїми звітами з парламентарної діяльності і выводами, опертими на невірних або злобних інформаціях, підкопувати становище тих послів, а зокрема п[осла] Барвінського, за котрим ішли інші послы. Так, н[а]п[р]иклад, зовсім невірно подало «Діло» звіт з розправи над бюджет[овою] провізореєю, черпаючи свої інформації очевидно з «Narodni-x Listiv». Подало воно іменно, що опозицію новому правительству заявили не тільки молодочеські послы, але й словінці Ферянич і Грегорец. Щоби обминути всякі непорозуміння, наведу дотичні місця сих бесідників в німецькій язичі із стенографічного протоколу. Д[окто]р Ферянич сказав дословно: «Nachdem uns die Möglichkeit dessen noch immer vorschwebt (що правительство виконає основні закони щодо словінців), so votiren wir das Provisorium, stehen auf dem Standpunkte der Beobachtung»¹⁾, значить на становищі вижидаючим – отже се не є опозиція. – Так само пос[ол] д[окто]р Грегорец зазначив, правда, що він і деякі послы словінські приступили до слов'янської антикоаліції, але сказав: «Zu dieser Stellung werden wir warten, bis sich die Dinge in der Coalition abwickeln werden, wie sich dieselben voraussichtlich abwickeln müssen. Bis dahin aber werden wir Südslaven treu unserem Programme und treu unseren Wählern für ihre Rechte, Forderungen und Wünsche umso entschiedener hier eintreten, nach bestem Wissen und Gewissen, für Gott, Kaiser und Vaterland»²⁾. Пос[ол] Грегорец заняв отже також вижидаюче становище, як будуть розвиватися обставини під управою нового правительства, отже зовсім логічно не осуджував его вже задалегідь, не виждавши діл. А хоч згадані представники, д[окто]р Ферянич і д[окто]р Грегорец були вже членами слов'янської антикоаліції, голосували вони за бюджет[ною] провізореєю і не заявляли недовір'я правительству, занявши поки що вижидаюче становище супроти него. Відмінне становище заняв голова «Руського клубу» п[осол] Романчук в промові 15. 12. 1893, котрої не предкладав на засіданю клубу,

¹⁾ «Після того як нам все ще мерещиться можливість цього, ...то ми голосуємо за тимчасові заходи, стоїмо на точці зору споглядання» (нім.). – Ред.

²⁾ «На цій позиції ми чекатимемо, поки розвиватимуться справи в коаліції, як вони імовірно повинні будуть розвиватися. А поки що ми, південні слов'яни, залишаємось вірними нашим виборцям і тут ми будемо більш рішуче виступати за нашу програму, за їх права, вимоги і бажання, за краще знання і сумління, за Бога, Кайзера і Батьківщину» (нім.). – Ред.

щоби члени могли висловити свої погляди про її основу і напрям. Згадавши про се, що політика правительства і его система змагає до ослаблення українського народу, до спинення его національного і політичного розвитку, натякнувши про підорване впливу духовенства і ослаблене організації руської Церкви, про гноблене руських урядників, про величезні тягари наложені на нарід та его упосліджене, про еміграцію до Росії і виборчу систему, заявив, що ми є в боротьбі із сею системою «und da wir nicht wissen und von vornherein nicht überzeugt sein können, dass dieses System aufhören wird, der gegenwärtigen Regierung ein Vertrauen noch nicht entgegenbringen können». А заключив тим: «Trotzdem werden wir für das Budgetprovisorium stimmen, weil wir in der Bewilligung desselben nicht das Bedürfnis der Regierung, sondern ein Staatsbedürfnis erblicken. Ich schliesse, indem ich noch einmal die Erklärung wiederhole, dass unsere Abstimmung für das Budgetprovisorium nicht ein Vertrauensvotum für die gegenwärtige Regierung involviert»¹⁾.

Передовсім се замітно, що п[осо]л Романчук у своїй промові показав тільки одну, темну сторону медалю політики правительства супроти українського народу і на ній опер свої висновки, що ся політика і система не дає скріплятися українському живлу і спиняє та параліжує національний і політичний его розвиток. Не показав однак другої сторони медалю і не пригадав сего, що не раз говорив на довірочних зборах народовців, які придбаня одержали народовці протягом останних двох літ своєї реальної, позитивної (або, як він у Бібрці висловився – опортуністичної) політики. Позволю собі отже дещо з того пригадати, а іменно усуненє латинки і введене нашого письма в зносинах державних і автономічних властей з українськими сторонами; розпорядок щодо вписів у ґрунтових книгах українською мовою, написи українською мовою і письмом на державних урядах і школах; вимаганє від 30-ти літ переведене справедливого утравізму в учит[ельських] семінаріях і заснуване при них 4 кл[асних] укр[аїнських] взірцевих шкіл; заснованє укр[аїнських] рівнорядних гімназійних клас в Коломиї і переміна рівнорядних клас в Перемишлі в окрему гімназію; системізованє катедри історії України-Руси в львівськ[им] університеті; печатанє укр[аїнських] книжок і підмога для «Н[аукового] товариства ім. Шевченка»; поворот засланих на Мазурщину укр[аїнських] учителів і урядників. Про все те не згадано ані слівцем

¹⁾ «Оскільки ми не знаємо і задалегіть не можемо бути впевненими, що ця система не перестане виявляти довір'я сучасному урядові... Та помимо цього ми все ж будемо голосувати за даний варіант бюджету, тому що вбачаємо у його підтримці не потребу уряду, а потребу держави. Я закінчую, повторюючи ще раз пояснення, що наше голосування за проєкт бюджету не є висловом (голосом) довір'я теперішньому урядові» (нім.). – Ред.

в промові голови «Руського клубу». Насувається отже мимохіть питанє, чи ці придбання не мають ніякого значення для під'єму національного і політичного розвитку українського народу або, чи вони навіть сей розвиток паралізують і спиняють? Але коли б признати навіть, що се такі дрібні і хвилеві користи, що про них навіть не [йшлося] згадувати і коли б згодитися з висновками речника, що наперед не можемо набрати переконання, що ся система тепер не зміниться і тому не можемо правительству висловити довір'я», то послідовно повинен був речник і цілий клуб голосувати проти признання правительству бюджет[ної] провізорії, як се зробили молодочехи, хорвати, д[окто]ри Лягінія і Спінчич та їх товариші. Правда, що [осол] Романчук не сказав прямо і позитивно: «ми заявляємо правительству наше недовір'є», а лише не прямо, нег'ативно: «ми не можемо висловити довір'я», але се на одно в сути речі виходить на недовір'є. А вже ж застереженє, що провізорію признаємо для державних потреб, а не для потреб правительства є лише софістерією, бо ж правительство обертає призволені єму гроші на потреби держави, а не на свої власні. Сю слабу сторону промови голови «Руського клубу» підхопив звітник бюджетової комісії пос[ол] Щепановський, вказав на се, що чеський нарід, на котрий речник покликуювався, економічною працею і реальним образованием дійшов до скріплення і розвитку національного і політичного, а тим часом українська молодіж держиться залюбки змаганя до бюрократичних заводів, замість горнутися до техніки, реальних і промислових шкіл.

Отсе дало привід [ослу] Барвінському в імені клубових товаришів, котрі не були повідомлені про такий висновок промови [осла] Романчука, забрати слово до *фактичного спростованя*, котре наводжу тут із стенограф[ічного] протоколу в оригіналі, щоби обминути всяке недорозумінє: «Um etwaigen Missdeutungen vorzubengen, welche aus den Ausführungen unseres Clubobmannes sich ergeben könnten, und die ich aus der Rede des Herrn Berichterstatters heraushörte, bin ich ermächtigt, tatsächlich zu constatieren, dass wir uns der Hoffnung nicht verschliessen, dass die jetzige Regierung im wohlgemeinten Interesse des Staates und unseres Heimatlandes den gerechten Bestrebungen und Bedürfnissen des ruthenischen Volkes Rechnung tragen und die nationale und culturelle Entwicklung derselben unterstützen und fördern wird, und dass wir durch eine solche Haltung der Regierung der ruthenischen Bevölkerung gegenüber werden in die Lage gebracht werden der Regierung mit vollem Vertrauen entgegenkommen zu können»¹⁾.

¹⁾ «Щоб запобігти можливим хибним тлумаченням, які могли б витікати із виступу нашого голови клубу, і які вловив на слух кореспондента-репортера, я уповноважений фактично констатувати, щоб ми не покладали надію лише на те, що теперішній уряд буде зацікавлений в інтересі держави і нашої батьківщини, буде відпові-

Фактичне спростоване п[осла] Барвінського, висловлене іменем клубових членів було викликане обставиною, що в так важній справі, як зазначене політичного становища супроти нового правительства, виголошена промова голови клубу не була предложена на засіданню і на нім не обговорена та не мала за собою ухвали клубу щодо зміни клубової політики. Голова клубу поступив отже неформально, проти засад принятих у всіх парламентарних клубах. Отся розбіжність між висновками в промові голови клубу, а фактичним спростованем п[осла] Барвінського, проголошеним іменем клубових членів, дала привід дневникарству до всяких толків і то не тільки краєвому, але й австрійському. Наслідком того, «Діло» було спонукане присвятити сій справі дві передовиці (в ч. 277 з 23. 11. і 278 з 25. 11. 1893), в котрих намагалося пояснити сю розбіжність і звести її до спільного знаменника, але й в сім толкованю представило річ невірно. Щодо п[осла] Романчука зазначило «Діло», що він «здержався рішучо від висловлення довір'я новому правительству», хоч сей зворот, «dass wir daher der gegenwärtigen Regierung ein Vertrauen noch nicht entgegenbringen können»¹⁾ має значіне недовір'я. Навпаки, невірно запевняє «Діло», що «п[осол] Барвінський висказав вправді новому кабінетови довір'є, але услівно», коли тим часом, у фактичному спростованю п[осла] Барвінського, подібно, як у промовах д[окто]ра Ферянчича і д[окто]ра Грегореца, висловлена тільки надія, що нове правительство буде дбати про вдоволене потребам і домаганням укр[аїнського] народу і пособляти єго національному і культурному розвиткови, та що *в такім случаю змогли би ми висловити правительству повне довір'є*²⁾. Заява п[осла] Барвінського видержана отже в такім самім напрямі, як словінця д[окто]ра Ферянчича, котрий уявляв собі *можливість* виконання основних держ[авних] законів новим правительством і задля того голосував за бюджет[ною] провізорією. В дійсности отже, висновки в промові п[осла] Романчука є несмілою заявою переходу до опозиції, що вимагало би попередньої ухвали клубу. Зворот сей п[осол] Романчука до опозиційної політики викликав чимале зачудованє, а навіть затривоженє в таборі народовців. Корнило Устиянович, котрий проживав тоді у Вижниці, на Буковині, писав мені д[ня] 3. 12. 1893 року ось що: «Тяжкі хвилі перебуваєте Ви

дальним за справедливі стремління і потреби русинського (українського) народу, буде підтримувати і сприяти його національному і культурному розвиткови» (нім.). – Ред.

¹⁾ «Що ми тому теперішньому урядові не можемо ще відповісти довір'ям» (нім.). – Ред.

²⁾ Знаменно, що д[ня] 10 грудня 1893 р. товариство віденських русинів «Громада» на загальних зборах іменувало «почесним членом товариства заслуженого посла і писателя Ол[ександра] Барвінського». («Діло», ч. 272 з 15/12 1893). [– Ол. Б.]

і Ваші товариші у Відні. Положене русинів і чорні вигляди на близеньку будучність вабить Вас до опозиції, а теж саме положене і ті самі чорні вигляди не дозволяють на неї. Вправді, вся Русь¹⁾ жадає опозиції і надієсь з неї хісна... але ж з ким тут опонувати? І що принесе нам опозиція? Принесе нам упадок при слідуєчих виборах²⁾, принесе нам всьо то, чого так боїмося з Риму і з Відня; принесе і упадок народного сторонництва³⁾. Чи сьак, чи так, а Галичина дістане самоуправу і ляхи, що і нині противні здобуткам нашим на народнім полі, будуть їм ще противнійші, скоро придуть до повної над нами власти». Своїй неприхильности до становища п[осла] Барвінського дало «Діло» волю і тим невірним додатком до єго фактичного спростованя (в ч. 278), начебто по промові п[осла] Барвінського чути було оплески від поляків, а сміх у молодочехів і кликанє: «Pozdrav Vas Pan Bůh!» Коли, тим часом, стенограф[ічний] протокол, котрий такі вислови як «Hört! Heiterkeit»⁴⁾ (сміх) і т[ому] п[одібне] пильно зазначає, не подає ані «Beifall»⁵⁾ з боку поляків, ані сміху (Heiterkeit) з боку чехів. Одн тільки посол Вашатий кликнув наведені слова із злоби за дворазову відправу, дану єму п[ослом] Барвінським, а решта є видумка «Narodni-x List-iv» і повторенем «Діла» звідтам в легкозрозумілій цілі зачерпненим.

Так само невірна є замітка «Діла» (ч. 278), що «подібне становище, як п[осол] Романчук, заняли словінці і то не тільки ті, що виступили з клубу Гогенварта, але й ті, що в нім лишилися», як се я виразно виказав на основі промов д[окто]ра Феряничича і д[окто]ра Грегореца. Ціль сеї замітки «Діла» також легко можна собі пояснити.

Неприхильний настрій «Діла» для п[осла] Барвінського викликала неперечно полеміка з п[ослом] Вашатим з нагоди розправи д[ня] 11 грудня 1893 над внесенем правничої комісії про утворене фідеїкомісу гр[афа] Володимира Дідушицького в Галичині. Сим покористувався також д[окто]р Олесницький, щоби виступити завзято проти п[осла] Барвінського на вічу в Дрогобичі 30 грудня 1893 р. де, під час єго промови, упали слова «зрадник», не спростовані д[октор]ом Олесницьким а відтак повторювані

¹⁾ Сего не жадала *вся Русь*, але частина народовців під напором москвофілів і їх днівникарства, котре своєю крикливостю уміло витворити таке вражінє, начеб було «голосом народа». [— Ол. Б.]

²⁾ Се й справдилось, як предвиджував К. Устіянович, бо при слідуєчих виборах перепап п[осол] Романчук. [— Ол. Б.]

³⁾ Консолідація части народовців (опозиційних) з москвофілами в 1894 р. заподіяла народній справі чимало лиха, як се дальше буду мати нагоду основно виложити, москвофіли спиняли розвиток наших народних товариств і національну роботу, поки академ[ічна] молодіж не розбила в 1898 консолідації. [— Ол. Б.]

⁴⁾ «Слушайте! Сміх» (нім.). — Ред.

⁵⁾ «Схвалення (успіх)» (нім.). — Ред.

не раз на вічах і в деяких часописах, про що буде ще мова понизше. Тим-то бажаю присвятити сій справі більше місця, щоби читачі могли її предметово оцінити.

Гр[аф] Володимир Дідушицький, колишній краєвий маршалок, власник великих дібр, між іншими, Пеняк коло Золочева, Поториці коло Сокаля, Залозець, Загір'я коло Ярослава, заснував у Львові «Музей ім. Дідушицьких» (нині вул[иця] Рутовського) і призначив на его приміщене поверхову каменицю вартости (тоді) 200.000 з[олотих] гульденів і 12.000 гульд[енів] річної дотації на удержане і помножене музею, котрий передав на власність краю. Єствоване сего музею мало бути по вічні часи обезпечене утворенем фідеїкомісу з дібр гр[афа] Дідушицького, а в тій цілі правнича комісія внесла дотичну предлогу в посольській палаті. Проти сеї предлоги виступили рішучо пос[ли] Вашатий і Кронаветер, за предлогою промовляв п[осол] Абрагамович, а з великим розумінем вельми основно пос[ол] з лівиці Екснер. Противники предлоги не тільки засадничо заявили проти твореня фідеїкомісів, але, особливо п[осол] Вашатий зазначив, що се приносить шкоду сільському населеню, бо воно не може розширювати (парцеляцією) свої ґрунтові посілости. Пос[ол] Абрагамович признав, що наш край єсть убогий, але коли розходиться о поміч для него, як, н[а]п[р]иклад, при будові подільських желізниць (Тернопіль-Остріг-Галич), то д[окто]р Вашатий голосував против¹⁾. А коли б спитати населенє в добрах гр[афа] Дідушицького, чи воно бажає, щоби сі добра перейшли в чужі руки, то відповідь випала би перечна. Згадав також п[осол] Абрагамович, що гр[аф] В. Дідушицький будував церкви і школи своїми засобами, помагав убогому населеню, а графиня часто заходила під сільську стріху і несла лікарську поміч недужим.

Посол Екснер, творець і директор «Технологічного музею» у Відні, великий знавець промислу й етнографії (опісля член австр[ійської] палати вельмож), оцінив у вельми основній предметовій промові незвичайну стійність «Музею ім. Дідушицьких», а хоч також заявився засадничим противником фідеїкомісів, поручив палаті прийняти предлогу правничої комісії. А промовляв пос[ол] Екснер не тільки на основі глибокого заводового образования, але й з наглядного переконання, бо не тільки бачив і пильно оглянув сей музей, але й об'їхав принагідно добра фондатора і пізнав усе его господарство, его залюбоване етнографією, домашнім українським промислом і народним побитом. Пос[ол] Екснер зазначив, що «Цісарський музей природничий» у Відні був би щасливий, коли б мав

¹⁾ Коли в посольській палаті ведено розправу над предлогою про дотацію на меморатції в Галичині, промовляв д[окто]р Вашатий проти і сказав: «Wir geben nicht unsere Millionen nach Galizien!» «Ми не віддамо наших мільйонів Галичині!» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

такі дорогоцінні збірки, як «Музей ім. Дідушицьких». «Сей музей, – говорив він, – є не тільки для польського, але ще більше для українського народу справдешньою скарбницею, котра представляє систематичні збірки всего домашнього промислу Східної Галичини включно з Буковиною і сумежними краями. Тут найдете ткацькі вироби: килими, коври, занесені із Сходу, вчасти полоненими й иншим способом, вовняні вироби, пояси, полотняні вироби, димки, сницерські вироби, цікаві вироби скрібляків з Яворова (гуцульського), чудові селянські майоліки, великої мистецької стійности, з котрих нині оден предмет, не яко pretium affectionis¹⁾ має стійність соток гульденів (а що ж на нинішню валюту?!); твори, на жаль, вимершої сем'ї косівської Бахмінських, селянську кераміку, мосяжні вироби гуцульські, великодні писанки і т[ому] п[одібне] – все те гр[аф] Дідушицький зібрав з великим залюбованем і печаливою. А коли тут сказано, що се перецінено, коли вартість музею подано на 100.000 гульденів, то заявляю, що на сей музей взагалі нема ціни (бо тих 100.000 з[олотих] р[инських] - се вартість дому у Львові), а крім того тепер усього того не можна б зібрати. Коли б гр[аф] Дідушицький був не забрався до сего, то сих предметів, нагромаджених у музею, взагалі вже не було б. Із становища любителя скажу, що се не буде пересадюю, коли б подати вартість музею на мільон гульденів. Деякі предмети взагалі не мають купецької ціни і тому оцінка музею є неможлива, а багато річий є таких, котрі мають незвичайну вартість і взагалі не можливо їх роздобути. Щодо реальної вартости, особливо мистецьких предметів, н[а]п[р]иклад, гуцульських металевих виробів – се збірка високої стійности, так само предмети доісторичної доби».

Окрім того, згадав пос[ол] Екснер, що гр[аф] Дідушицький є основником міського «Промислового музею» у Львові та справжнім організатором лісової школи краювої. Він є європейцем і бажає впровадити в краю європейську культуру, оскільки се єму спроможно.

Наостанку, в розправі над предловою правничої комісії, забрав я слово, щоби відперти висновки посла Вашатого.

Наведу тут в повній основі свою промову, бо вона була предметом їдкої критики. Я не вдавався вже в оцінку мистецької і наукової вартости «Музею ім. Дідушицьких», бо се вже обговорив попередній бесідник пос[ол] Екснер, а розпочав зараз розправу з пос[лом] Вашатим.

«Пос[ол] д[окто]р Вашатий у своїх виводах проти утворення фідеїкомісу гр[афів] Дідушицьких, – говорив я, – вдався також в обговорене економічних відносин руського селянства в Галичині і звернувся з відкликом до представників українського народу. Із справдешньою радістю витаю

¹⁾ «Вражаюча сума (великі гроші; ціна, виплата, виногорода)» (лат.). – Ред.

сей розмах посла Вашатого до економічних дослідів на сій царині, бо воно, певно, в будучині, наколи буде розходитися о будову желізниць в нашім краю, спонукають его піддержувати сі змаганя і за ними голосувати (веселість і оклики: дуже добре!). Можу его однак заспокоїти, що наслідком влученя 20.000 моргів до фідеікомісу селянське населене остілько не буде покривджене, бо половина сего обшару припадає на ліси, котрих збереження вимагають економічні відносини краю, а евентуальні шкоди, виказані бесідником з теоретичного становища, котрих оправданя не хочу заперечувати, в значній мірі будуть зрівноважені із становища культурних потреб нашого краю. Гр[аф] Дідушицький є загально знаний яко знаменитий знавець та покровитель українського домашнього промислу й етнографії і здобув собі великі заслуги засновинами багатого музею у Львові. Сей музей має для культурного під'єму краю визначне значіне, але про се не буду тут розводитися, бо се дуже основно обговорив уже оден з попередних бесідників (пос[ол] Екснер). Я бажав би тільки, щоби пос[ол] Вашатий приїхав колись до Львова, а я переконаний, що дійде до інших поглядів. А хоч я засадничо є противником фідеікомісів, то мимо того в цілі культурного під'єму нашого краю, а особливо українського народу, буду голосувати за предловою задля того, бо тут розходитья о таку гарну і хосенну ціль. (Славно! Славно!)».

Ся моя промова і моє голосованє дали привід моїм противникам до завязатого проти мене ворогованя, тому-то бажая тут ще навести деякі обставини, котрі мене склонили до виголошеня наведеної промови.

Я пізнав лично гр[афа] Володимира Дідушицького¹⁾ при нагоді етнографічної вистави в Тернополі, уладженої в честь архікнязя Рудольфа в 1887 р. Володиславом Федоровичем при моїй діяльній участі. Гр[аф] Дідушицький пособляв нам не тільки щирою радою та своїм багатим знанєм і досвідом на тій царині, але й сам чимало власних предметів прислав на сю виставу. Між чотирма хатами з господарськими обійстями була також его заходами і з его порадами уладжена хата з Сокальщини, а між живими етнографічними групами на виставі визначалися також гарні вельми групи з его дібр. Его запрошено між иншими до участі у виданю «Galizien» в згаданім збірнім ділі «Die Österr[eichisch]-Ungar[ische] Monarchie in Wort und Bild»²⁾ і поручено ему написати для сего виданя розвідку «Die Hausindustrie in Galizien»³⁾. Він відмагався від сеї роботи

¹⁾ Ще бувши на університетських студіях (1865–1868) заходив я до бібліотеки т[ак] зв[аної] Poturzyck-oї (в его палаті улица Куркова, 15) з моїм братом Осипом і иншими слухачами, де нам позичали такі виданя, як «Nowosielski», «Lud ukraiński» і т[ому] п[одібні]. [– Ол. Б.].

²⁾ «Австро-Угорська монархія у слові та мистецтві» (нім.). – Ред.

³⁾ «Кустарна (домашня) промисловість в Галичині» (нім.). – Ред.

і напивав на мене, щоби я обняв окрім своєї розвідки «Das Volksleben der Ruthenen»¹⁾ також і розвідку для него призначену. Одначе, я відклонився від сего, бо не вважав себе доволі підготовленим до сеї розвідки, а крім того, мої інші занятя не дозволяли на се, щоби забратися і до сеї вельми трудної праці. Гр[аф] Дідушицький вагався мимо того і заявляв, що він знає тільки домашній промисел українського народу, а не знає добре західно-галицького, але наостанку таки піднявся сеї роботи і вона поміщена в названім виданю. При ріжних нагодах, з того часу, бував я у него дома і там познакомився з відомим живописцем Косаком (українського роду, батьком творця панорами «Racławice» і спорідненим з видавцем шематизму чина св[ятого] В[асиля] В[еликого] з цінною історією сего чина василянином Косаком²⁾ і з живописцем Макаревичем (також україн[ського] роду). Зять гр[афа] Володимира, Тадей Дідушицький, власник Неслухова в Каменеччині, ішов слідом свого тестя, пособляв селянським синам до висшої освіти, був якийсь час старостою і на тім становищі здобув собі загальне поважанє. Коли я в 1888 р. осеню переселився до Львова, явився гр[аф] Тадей Дідушицький у мене дома і наклонював мене кандидувати до сойму з Брідщини і Залозеччини, одначе, я відклонив се. З того часу бував я у него і, коли по смерти гр[афа] Володимира, він, яко ординат, став членом палати вельмож та обняв управу музею, не раз засягав у мене всяких пояснень. В р[оку]³⁾ Рада шк[ільна] кр[айова] поручила мені провід при іспитах зрілости в учит[ельській] семінарії в Сокалі. Коли гр[аф] Володимир Дідушицький, котрий тоді проживав у Потуриці під самим Сокалем, про се дізнався, прислав по мене повіз і запросини на обід, на котрім явилися також деякі его сусіди і знакомі. Після обіду засіли всі гості на веранді, з котрої розкривався вид на гарний сад положений внизу, де дівчата пололи грядки. Гр[аф] Дідушицький звернувся до мене і вказав на одну з тих дівчат і сказав: «То можа primadonna «Natałka-Poltawka». Odstąpiłem dawną karczmę na czytelnicę i tam urządzają przedstawienia dramatyczne, «Natałkę-Poltawkę» i inne, a knężna Czartoryska (котра там була також на обіді) jest reżyserką»⁴⁾. Я не раз відвідував також музей, в котрім працювали настановлені там гр[афом] Дідушицьким професори-при-

¹⁾ «Народне життя русинів (українців)» (нім.). – Ред.

²⁾ З тою сем'єю був також споріднений Михайло Косак бувший управник Ставроп[ігійської] печатні, видавець «Львовянина» (календара-альманаха), що підписував «Діло» і «Правду». [– Ол. Б.].

³⁾ У автора відсутня дата. – Уп.

⁴⁾ «То моя примадонна «Наталка Полтавка». Віддав колишню корчму на читальню і там влаштувають драматичні вистави, «Наталку-Полтавку» та інші, а княжна Чарториська... є режисером» (польськ.). – Ред.

родники д[окто]ри Маріян Ломницький і Володимир Шухевич, обидва добрі знавці музейництва, і порядкували та доповняли сей музей.

Задля сих близьких взаємин з графом В. Дідушицьким і цілою его сем'єю вважав я християнським обов'язком по смерті віддати ему послідну послугу і приїхав до Поториці на похорон. Коли я йшов з похоронним походом окружений селянами, звернувся я до одного з них і сказав: «Бачу, що маєте тут вельми гарні хати». На се відповів поважний господар: «Прошу, пана, небіжчик-грабля все нам давав дерево на будівлі». З Потуриці перевезено покійника до Загір'я, біля Ярослава і там на похороні присвятив я покійному українською мовою теплу згадку, в котрій зазначив я его заслуги для українського народу. Після смерті гр[афа] В. Дідушицького часть его дібр (Залозеччину) обняв другий его зять Тадей Ценський. Коли я був у Залізцях, у Реневі й інших місцевинах Залозеччини і перед зібраними селянами здавав звіт із своєї посольської діяльності, та просив виборців, щоби висловили мені свої потреби і домагання, деякі селяни почали виводити жалі, що п[ан] Ценський замкнув їм вступ до лісів і не дозволяє збирати ані ріща, ані грибів, ані суніць. За пок[і]йного гр[афа] Дідушицького платили селяни річно від хати по 1 гульденови за дозвіл на такі збірки у лісах і тим способом помагали собі в прожитку, особливо дрібні господарі. Коли ж п[ан] Ценський безусловно замкнув вступ до лісів, бідні люди потайки, звичайно ніч'ю, заходили до ліса і мимохіть заподівали деяку шкоду, витоптували траву і молодий посів деревець, а прихоплених там віддавано до Золочівського суду, де сиділи по кілька місяців. На просьбу селян-виборців звернувся я до графині-вдови (о що вони мене просили), а коли я представив їх просьби о помиловане і пільги, дістав я таку відповідь: «Proszę Pana, ja teraz nic nie znaszę, ramię mego męża zdeptano»¹⁾ і при тім розплакалася. Я зрозумів становище графині-вдови, котра відносилася з великою людяністю до наших селян, а зрозумів я також, чому гр[аф] Тадей Дідушицький (другий зять) з п[аном] Ценським зовсім не хотів стрічатися і говорити.

Сем'я гр[афів] Володимира і Тадея Дідушицьких, хоч вже була латин[ського] обряду і дома між собою говорили по-польськи, мала почуте колишньої приналежності до україн[ського] народу (покійний говорив усе: «Я Дідух!»), а в 1848 р., як знаю з переказу, зголошувався з деякими іншими панами у єпископа-суфрагана Яхимовича, що бажають вернути на наш обряд. Що так не сталося, що їх не прийнято до нашого обряду, вина сего, як я чув по переказу, не була по їх стороні. Гр[аф] В. Дідушицький, за котрого понукою проф[есор] В. Шухевич збирав дорогоцінні пред-

¹⁾ «Прошу пана, я тепер нічого не значу (не маю ніякого впливу), пам'ять мого чоловіка розтоптана» (польськ.). – Ред.

мети на Гуцульщині для его «Музея» і, при сій нагоді, протягом двох десятиліть виучував весь побит країни, наклонив проф[есора] Шухевича до написаня цінного діла п[ід] з[аголовком] «*Гуцульщина*» в V-ти томах великої 8^о у Львові 1900–1908. При тім гр[аф] Дідушицький пособляв авторови не тільки влучними замітками і радами, але й грошовими засобами, а крім того накладом «Музея ім Дідушицьких» вийшло те саме виданє в дечім доповнене польською мовою з вельми гарними і численними ілюстраціями, так що сей твір подає невичерпані засоби до пізнаня і виучуваня Гуцульщини. Гр[аф] Дідушицький поручив проф[есорові] Шухевичеви особливу бачність у своєму виданю присвятити домашньому промислови гуцульському, бо, як говорив граф «з українського народу може тільки піднесенєм домашнього промислу витворитися якнайбільший гурт свідомих і вольних горожан, а не великим капіталом, що витворює невольників». Тим-то я в промисловій ненастанній комісії в 1893 р. домагався покликаня до промислової анкети знавців українського домашнього промислу, а зокрема гуцульського, одначе зустрінувся з опором, піддержуваним провідником соціалістів, послом Пернерсторфером, котрий назвав гуцулів-промисловців – morituri, але мимо того сей посол дістав привітну телеграму від радикального віча в Коломиї на внесене доктора Северина Даниловича (бо по думці наших радикалів, не руський посол, а Пернерсторфер був дійсним оборонцем народу). Нічого дивного, що наша суспільність не доцінювала заслуг гр[афа] Дідушицького і недосяжної стійности его «Музея», в котрому особливо з області Гуцульщини в окремих світлиці зібрано такі скарби для виучуваня сеї області нашого краю, яких тепер за ніякі міліярди не роздобуде, і яких не побачимо в ніяких світової слави музеях, бо з наших людей мало хто бачив сей «Музей». Наостанку наведу тут кілька слів з пера проф[есора] Шухевича до характеристики гр[афа] Володимира Дідушицького, котрого проф[есор] Шухевич називає «справдішним приятелем і знавцем нашого люду, останнім піонером і невтомним оборонцем нашого домашнього промислу». А як дбав гр[аф] Дідушицький про чистоту нашого домашнього промислу, доказом сего отся обставина, що він уступив з комісії для домашнього промислу, утвореної при кр[айовим] виділі, коли там, як сам з великим жалем мені оповідав, почали впроваджувати до вироблюваних килимів, керамічних виробів і т[ому] п[одібне] поправки і додатки з «європейських» взорів.

Отсе були понуки, задля котрих я повною свідомістю ваги і культурної цінности «Музея ім. Дідушицьких» промовляв і голосував за предлогодю правничої комісії. Одначе віче в Дрогобичі, а зокрема его референт д[окто]р Євген Олесницький, глянули на сю справу иншими очима і оці-

нили мою промову та голосоване з иншого становища. Промовляючи на вельми популярну тему, «про економічне положене селян», д[окто]р Є. Олесницький дійшов на справу твореня фідеікомісів і зазначив, що всі партії поступові противні фідеікомісам і в своїх програмах домагаються їх знесеня. «Як же ж супроти того назвати поступоване посла, говорив д[окто]р *Олесницький*, котрий вибраний з сільської курії, а хоч заявляє себе русином, не лише голосує, але промовляє за заведенем нових фідеікомісів у Галичині? (Голоси: Барвінський! «Зрадник! Сумно!») – Правит[ельственный] комісар звертає в тій хвилі до председателя, щоби забронив бесідникови промовляти в той спосіб о послах. О[тець] *Давидяк* відповідає, що діяльність послів вільно критикувати».

Д[окто]р *Олесницький* говорить серед того дальше: «Так есть, Барвінський! І яким богам служить сей брідсько-каменецький посол, що без сорому на лиці сам топче інтереси ті, котрі повинен заступати і боронити?» – Правит[ельственный] комісар збороняє бесідникові говорити на ту тему. – Д[окто]р *Олесницький*: «Даруйте, пане комісаре! Я не знав, що той посол тішитья особлившою протекцією правительства. Але загал висказав уже свій осуд всенародний, і, може бути, сей голос народу приглушить в совісти сего посла ті панські оплески, для котрих станув против інтересів руського мужика». (Голоси: «Славно!»)¹⁾

Я навів тут до слова частину з вічевої промови д[окто]ра Є. Олесницького, щоби кождий безсторонний чоловік, розібравши наведені вгорі обставини і оцінки заводових знавців про «Музей ім. Дідушицьких», як і мої, і проф[есора] В. Шухевича замітки про гр[афів] Дідушицьких, міг осудити, чи я для «панських оплесків» заняв таке становище, чи з чисто предметових і річевих понук. Я взагалі не руководився в усій моїй довголітній діяльності жадобою популярности і оплесків, а, навпаки, дуже часто переносив важкі і неоправдані докори, напасти, наклепи і тому подібне для доброї справи і старався кожду справу з чисто предметового й річевого становища пізнати й оцінити і встоював за нею з переконанем та після свого найліпшого розуміння і знання.

І тепер, по 30-ти роках, після сеї події впевнився я, що своїм слабим словом справедливо піддержував безпеку основаного «Музея ім. Дідушицьких», котрий має безцінне значіне для української культури й єї дослідів. Я із спокійним і чистим сумлінням переніс се пятно кинене на мене якимсь безіменним вічевиком, що, певно, не мав понятя про значіне «Музея», як і оклики тих, що за ним повторювали: «Славно!» Але сумно, що д[окто]р Олесницький, котрий мав настілько освіти тоді вже, притакнув сему окликови і назвав его «осудом всенародним», «голосом народу»,

¹⁾ «Діло» з 30/12 1893, ч. 283. [– Ол. В.]

виданим про справу, якої референт навіть побіжно не пояснив і якої учасники дрогобицького віча не могли тому зрозуміти і предметово оцінити. Здобути собі дешево популярність та оклики: «Славно!» й оплески на таким вічу палкою промовою, як се осягнув д[окто]р Олесницький, або гумористичним зворотами, якими на тім вічу пописувався д[окто]р Андроник Могильницький, є без міри лекше, як осягнути хоч би дрібне тривке придбане для свого народу. А хто прочитає отсі мої «Спомини з життя», найде доволі таких придбань для українського народу, добутих не оплесками, але довголітньою, сумлінною і трудною моєю працею. Тим-то я маю чисте сумління і з ясним лицем можу глядіти кожному в очи, що не потоптав я інтересів народу свого, а зокрема нашого селянства.

Шкідний вплив таких вічевих «народних осудів» зрозуміло й «Діло» і в ч. 284 в передовиці з 1 січня 1894 висловилося ось як про події на дрогобицькім вічу: «На вічу в Дрогобичі, в часі реферату д[окто]ра Олесницького *дівнав кривди* оден з послів руських, котрий уже яко многозаслужений діятель від чверть століття на полі літературнім і просвітнім заслужив собі на – об'єктивну і приличну критику его діяльності парламентарної. Прізва «зрадник», яка упала з межі публіки на посла Барвінського, *а не анульована председателем віча або референтом*, може свідчити лиш о пристрасти, а пристрасть – кромі кривди личної – навіть і самої річи не виясняє та справі шкодить».

Таким несправедливим, безосновним осудом заподіваєся кривду, як само «Діло» признає, а тим способом відтручувано і відтручуєся у нас дуже часто людей, котрі або заслужилися своєю працею для нашого народу, або могли б ему стати в добрій пригоді не в одній справі. Справедливо і влучно написано було раз у «N[eue] fr[ei]e Presse»: «Die Bismark und Cavour und Starke welche die Unvolkstümlichkeit eines Tages ertragen, um dereinst von der Geschichte höher gewürdigt zu werden, sind äusserst selten»¹⁾.

Одначе я не дався такою напасливою і безосновною критикою референта дрогобицького віча і того мнимого «голосу народу» збити на манівці, якими у нас пішло чимало хосенних сил народних, а дальше трудився на ріжних царинах нашого народного життя, не оглядаючися на популярність, а лише на добро справи і народу. І тут можу навести влучну замітку одного німецького політика в подібних справах: «Es ist keine Täuschung darüber möglich, dass viel Beifall und Volkstümlichkeit damit (в подібних справах) nicht zu erreichen ist. Viel leichter ist es, sich dem Tross anzusch-

¹⁾ «Бісмарк і Кавур та інші сильні (впливові), які одного дня миряться із псевдонародністю, щоб годі з часом бути в змозі оцінити їх більш достойно – трапляються надзвичайно рідко» (нім.). – *Ред.*

liessen, welcher der schmetternden Musik nachgeht, die der Masse gefällt, und die Wichte jeder Gattung, deren Ehrgeiz im umgekehrten Verhältnis zu ihrer geistigen Potenz steht, versäumen es auch nicht, sich wo möglich in die vorderste Reihe zu drängen»¹¹.

Метою дрогобицького віча, як і інших в тім часі скликуваних д[октор]ом Є. Олесницьким в злуці з о[тцем] Давидяком і д[октор]ом Королем, а також збори «Руської ради» в Жовкві під проводом сего останнього, мала бути «консолідація всіх руських сил для оборони і виборення прав Руси», а ся консолідація мала довести до злуки «Руського клубу» державної ради з т[ак] зв[аною] антикоаліцією слов'янською. Одначе, як я вже вгорі виказав, основа сеї консолідації була не ясна, а також не вяснено, які-то «руські сили» мають її утворити. Вже ж русини-народовці мали свою «Народну раду» з виразною і ясною національно-політичною програмою, опертою на заяві руських народолюбців на з'їзді 10 мая 1848 р. у Львові, котру д[окто]р Король назвав на жовківських зборах «Руської ради» «нашою дорогою спадщиною і пам'яткою», в котрій ясно і виразно зазначено самостійність українського народу і окремішність від польського і московського. Національно-політична програма русинів народовців уложена «Народною радою» в 1885 р. і «Народна програма» ухвалена з'їздом мужів-довір'я народовців в 1892 р. були оперті на підвалинах заяви з 1848 р., а тільки ширше розвинені відповідно новішим потребам і обставинам. Але д[окто]р Король не згадав навіть, яке становище він і жовківська «Руська рада» займає супроти програми народовців, а як само «Діло» в передовиці про збори жовківські і дрогобицьке віче в ч. 284 з 1/1 н[ового] ст[илу] 1894 признає, «зазначивши спершу основу консолідації (згадкою про заяву з 1848 р.), в дальших своїх виводах намагався бути неясним, говорив багато о давнійших і нинішніх роздорах, а не хотів, чи не мав відваги по імені назвати властивого виновника роздорів, того злого духа, що бушує й до нині і на кождім кроці пакостить Руси». Ті недосказувані думки т[ак] зв[аних] «старорусинів», з котрими мала бути переведена консолідація (полишуване нібито язових справ «на боці», або відкладане їх рішення науці і т[ому] п[одібне]), містили в собі якраз сі «принципiальні», засадничі ріжниці, які розділювали русинів-народовців від москвофільського табору. А сі *принципiальні*, засадничі основи були саме в заяві з 1848 р., в програмі «Народної ради» і в «Народній програмі» рішучо і виразно зазначені і висказані. Полишуваня отже сих

¹¹ «Нема підстав з цього приводу сумніватися, що не можна досягти великого успіху і популярності (у таких справах). Набагато легше приєднатись до юрби, якій подобається оглушлива (тріскотлива) музика, яка подобається масі, і вага кожного жанру, честолюбність якого є протилежністю до її духовних потенцій, не хоче припустити, щоб не пропхатись у найперший ряд» (нім.). – *Ред.*

принципіальних основ національно-політичної програми русинів-народовців «на боці», ставало отже в різкій суперечності з проголошеною на посольським вічу в Бібрці п[ослом] Романчуком «принципіальної політики», котра мала відтак «Руському клябови» в держ[авній] раді промостити шлях до т[ак] зв[аної] слов'янської коаліції. Тим-то я оповістив у «Правді» (1893, XII, стор. 703–709) розвідку п[ід] з[аголовком] «Принципіальна політика», котра мала метою пояснити вношені в нашу народну політику хибні погляди і розуміння і сю розвідку подаю тут в цілости, щоби суспільність пригадала собі тодішні мої погляди, котрих я і досі придержуюся. Є се zarazом також критика хиткості «Діла»:

«Трицять літ минає, як русини-народовці, плекаючи і розвиваючи дальше ідею національної окремішності і самостійності, проголошену вперше у нас Маркіяном Шашкевичем, почали окрім літературної діяльності ставити також перші кроки на полі політичнім. Хоча вже славний маніфест москвофільський *об'єдинительний* з 1866 р. спонукав русинів-народовців звернути свою бачність і на політичне поле і в «Правді», побіч літературних творів, висказувати від часу до часу і політичні погляди, то все ж таки живійшу політичну діяльність почали русини-народовці з заснованем політичного орґану «Діло», головно заходом і трудом першого его редактора, пок[ійного] Володимира Барвінського. Згромадити під прапором праці для самостійного національно-політичного і культурного розвитку нашого народу всіх щирих русинів – се була мета першого політичного орґану русинів-народовців. Перше всенародне віче у Львові 1880 з ціхою чисто народною, що ще у всіх в живій тямці, було головно ділом пок[ійного] редактора і в нім взяли участь і так звані «старорусини». Одначе вже небавом проявилася «Zweiseelentheorie»¹⁾ староруської партії в пам'ятнім процесі Наумовичівським (названім Ольги Грабар), а банкрутство крилошанського банку, названого «Рольничо-кредитное заведеніє», виявило наглядно моральну гниль сеї партії. Тоді мусіло стати ясно кожному щирому русинові-народовцеві, що дороги наші розхідні, що т[ак] зв[ана] «староруська» партія стоїть під командою платної москвофільської кліки, готової продати й рідну маму, що т[ак] зв[ана] «староруська партія» зовсім і в усім іде за тою командою, а тим самим піддається поглядам і змаганням москвофільської кліки, проти котрої ся партія з того часу аж по нинішній день ніколи не підняла протесту, ніколи не виявила прилюдно, що основи т[ак] зв[аної] староруської партії в чім-небудь ріжняються від змагань москвофілів – значить з ними *ідентифікувалися*. Приголомшена процесом москвофільська партія стала розкладатися; елементи, що попали несвідомо в сей табір, схаменулися, а в «Ділі»

¹⁾ «Теорія дволичності» (нім.). – Ред.

стала появлятися ціла серія знаменитих статей «По процесі», писаних рукою німецького тілом, але ще бадьорого духом редактора, що задля порятунку здоров'я, підорваного невсипучою працею для розвитку руського народу в Галичині, виїхав був до Карлсбаду. Сі статі розкрили всім тим «старорусинам» очи, котрі ще не зотягнули невилічимої полуд москвофільських, і здавалось, що як після тучі воздух, так тепер прочиститься руська суспільність, що почнетися свідомі задачі руського народу органічна робота, спроможна його поставити поруч з іншими культурними народами. Одначе знайшлися в таборі русинів-народовців такі люди, що буквально за руки вхопили пок[і́йного] В. Барвінського (ми поки що здержуємося з виявленем імен), і спинили докінчене сих статей. Смерть Вол[одимира] Барвінського, що небавом за тим слідувала, дала спроможність москвофільській кліці, пораженій сими статями, отямитись і дальше вести свою деструктивну роботу, а до того й між русинами-народовцями стали затемнюватися погляди політичні, не стало відваги сміло і щиро виступити проти тої деморалізації, яка обхопила головні осередки москвофільської роботи («Дім нар[одний]», «Ставропігія» і «Рольн[ичо]-кред[итне] заведеніє»). «Діло» вже *post festum*¹⁾ стало описувати «комерческі сделки» Добрянських, Кіндлерів, Хувесів, Михалків, Коснерських і т[аких] ін[ших], а на політичнім полі почалася справдешня блуканина. Передові політики народовців²⁾ почали політику компромісів з москвофілами, котра була лише мізерним наслідованем політики Вол[одимира] Барвінського, що бажав на основі *національної самостійності і окремішности* згромадити всіх щирих русинів. Сей головний *принцип* народовців вичеркнено з всякої акції політичної нібито задля того, що треба на боці лишити «літературні» різниці, де розходиться о політику. Керманичам сеї політики здавалось, що вони спроможуться перетягнути в табор народовців т[ак] зв[аних] «старорусинів», а тим часом мало-помалу народовці опинились прислужниками москвофільської кліки, котра, загарбавши в свої руки великі інститути руські («Нар[одний] дім», «Ставропігію» і ін[ші]) безслівно не допускала в члени сих інститутів ані одного народовця (се були наші союзники)³⁾. За те ж народовці мусіли на свої плечі брати всі гріхи, яких допускалася москвофільська кліка, добутки москвофільських політичних процесів, ставати в обороні почаївських паломників і т[ак] ін[ше]. Понеханем головного принципу збилися керманичі народовців на манівці («Руський клуб» теперішньої каденції соймової, коли ще творив одну цілість, не мав *ніякої програми*, щоб не доторкнутись

¹⁾ «Згодом» (лат.). – Ред.

²⁾ Головно пособляв сій політиці пос[ол] Романчук. [– Ол. Б.]

³⁾ Совіт «Народного дому» не прийняв у члени п[осол] Романчука, Нагірного і ін[ших] народовців, котрі зголосилися. [– Ол. Б.]

«літературних» переконань Кулачковських, Антоневиців і т[аких] ин[ших]), і опинились в неможливим становищі, про яке ми свого часу (між іншими «Правда» падол[иста] і груд[ня] 1890) широко писали.

Проголошеною п[ослом] Романчуком д[ня] 25 н[ового] ст[илію] падолиста 1890 р. в соймі декларациєю вернули керманичі народовців назад до *принципiяльної політики*, поклавши головну вагу на *самостійність своєї народности і мови, і дбалість про свою народність і мову, дбалість про розвиток селянства і міщанства* а при тім зазначали вірність для держави і династії габсбурської і русько-католицької церкви (відносячи сю останню точку до русинів русько-кат[олицької] церкви). Сі головні принципи, за котрими заявився і митрополіта в соймі, прийняв також клуб нововибраних послів-народовців ради державної в червні 1891 р. а відтак на тих основах збори мужів довірія «Народної ради» у Львові ухвалили «народну програму» (див[ись] «Правда», 1892, червень), прийняту опісля також народним вічем в Станиславі.

Сю декларацію п[осла] Романчука повитав намісник яко заступник корони заявленем, що правительство буде підперати свобідний розвиток руського народу на основах згідних з ідеєю державною австрійською, а також з польської більшости соймової відозвалися голоси прихильні русинам, котрі проголошені принципи признали основою національно-культурного розвитку руського народу. Се заявлене п[осла] Романчука викликало великий рух серед руської і польської суспільности. Москвофіли і радикали подали собі руку до завзятої боротьби проти русинів-народовців і в своїх органах і на вічах, польська львівська преса (окрім «Przegląd-y») не менше завзято накидалася, що правительство зробило якусь тайну умову з русинами поза плечима поляків, коли тим часом «Діло» з ентузіазмом назвало сю подію «новою ерою» (від чого народовцям придали їх суперечники назву «новоеристів»). Ми з свого боку в грудневому випуску 1890 р. в статі «Почини нової доби» повитали щиро і гарячо сей зворот керманичів нашої партії з дороги політичної блуканини до політики основаної на *виразних принципах* – одначе ми вказали заразом, що потреба тепер пильної і невсипучої праці русинів, щоб тою дорогою довести руський нарід до кращої долі.

Се прояснене нашої справи, – писали ми тоді, – вважаємо *почином* нової доби в національно-політичнім житю русинів, хоча зовсім не манимося надією, щоб без труду і праці посипались для русинів всілякі здобутки. Не знеохочуймося хоч би навіть неудачами хвилими, не теряймо духа, коли може навіть і серед нас проявляться деякі сумніви, бо ідея правди вимагає великого труду, мусить собі промостити тернисту дорогу щирою, невсипучою працею. Від доброї організації, від щирої, і невси-

пучої праці, від виявлення сили русинів, від поступованя простою дорогою проголошеної програми залежний буде і дальший успіх розпочатого діла. Не забуваймо ніколи, що в наших головно руках спочиває доля і будучина руського народу.

Поклик сей до праці органічної підняли ми іменно задля того, позаяк добре тямили рутенські навички руської суспільности (*wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird schon selbst für uns sorgen*)¹⁾. Ми вказували і тоді й опісля, що русини-народовці повинні, станувши раз *принципально* на тій дорозі окремо від москвофільських і радикальних елементів, поступати нею без огляду на прихильність або неприхильність правительства, прихильність або неприхильність поляків, організуватися і скріплятися поміж собою, почати *позитивну працю серед народу на основі проголошених принципів*, а від правительства і більшости соймової польської вимагати потрібних для розвитку русинів уступок на полі адміністрації, судівництва, шкільництва і т[ак] д[алі].

Протягом 1891 і 1892 рр. стали проявлятися познаки зміни прихильної русинам (міністер справедливости видав призволене робити вписи руською мовою в книгах ґрунтових, міністерство внутр[ішніх] справ призволило оснувати руське товариство асекураційне «Дністер», котре вже тепер заповідає великі надії, – установлено 4-клясові руські школи взірцеві при мужеських семінаріях в Станиславі і Тернополі і 4-клясову школу взірцеву руську при женській у Львові, основано паралельні кляси руські при гімназії в Коломиї, що мають бути засновком самостійної гімназії руської; утворено руську катедру історії в університеті львівським – окрім того ще деякі розпорядки і постанови. Вельми важною обставиною було й се, що в 1891 р. в перший раз до ради державної війшли послі-народовці, котрі там руське питанє поставили на ширшій як досі основі). Се був початок нової політики супроти русинів, – писав в січні 1892 р. віденський кореспондент «Діла», – завдаток нам даний, а ми не перестанемо добиватися всіх тих прав, які конституція австрійська признала всім народам держави. Осягненє тих прав і відповідного нашому достоїнству становища в державі буде залежати найбільш від *розважного, консеквентного і діяльного поступованя цілої руської суспільности, а передовсім руських послів*.

Ми й з свого боку і тоді і попереду вказували теж на конечну потребу ясного, розважного, консеквентного і діяльного поступованя руської суспільности, на потребу елімінованя з-посеред руської суспільности елементів, що вносять в ню лише заколот і спиняють всяку позитивну роботу для просвіти і економічно-культурного подвигнення руського народу.

¹⁾ «Нам не потрібно нічого робити, уряд вже сам потурбується про нас» (нім.). – Ред.

Коли б дійсно було все те переведено, стояли б ми нині, по трех роках роботи в тім напрямі, на яснім ґрунті, видобулибся з тої блуканини по манівцях і поступали б наперед в нашім національно-культурнім розвитку широко промоценим і видним шляхом. Що москвофільські і радикальні органи старалися посеред руської суспільности робити заколот своїми видумками і напастями – се з їх становища зовсім зрозуміле. Але й деякі часописі, іменно «Gaz[eta] Narod[owa]», «Dziennik pol[ski]», «Kurjer Lwow[ski]» прилучилися до сеї спілки і безнастанним ворогованем супроти русинів-народовців чимало баламутили і ворушили польську суспільність і додавали відваги деяким органам адміністраційним і шкільним виступати проти русинів неприхильно або некоректно, хоч від начальних властей мали інші інструкції. Одначе чимало до того заколоту серед суспільности руської, до неприхильности суспільности польської причинилися і самі русини-народовці, іменно послали і головний орган «Діло», забуваючи про ті *принципи*, яких мали придержуватися в політиці; не стало у них того *розважного, консеквентного і діяльного поступованя*, яке їм вкладав на серце віденський кореспондент «Діла».

Коли б хто задав собі стільки праці, щоби хоч би лише за три останні роки звів разом провідні статі політичні «Діла», то з сего вийшла б така різнородна мазаїка, що ніхто не повірив би, що се виїмки з того самого органу. Замість розвивати консеквентно ідею народну, виховувати й освічувати руську суспільність, «Діло» піддавалось хвилиевим вражінням, збивалось раз від разу то сюди, то туди, затемнюючи те, що попереду почало прояснювати, попадало при якій-небудь дрібній невдачі в безвідрадную розпуку або чорний песимізм, яким нав'язні наші москвофільські і радикальні органи. Не дивно отже, що при такій хиткості, неясности і неконсеквенції «Діла» і суспільність наша не має ясних, постійних і певних поглядів на нашу справу, що серед неї вкорінюється сей песимізм, який веде до рівнодушности і байдужости або до пустого крикунства. Отже велика частина одвічальности за все те спадає на «Діло».

Вже під кінець 1891 р. п[осол] Телішевський своєю брошурою («Розмова русина Турчанського повіту з п[ослом] Телішевським»), котрої розбір подали ми в «Правді» (січень 1892, стор. 39) звернув перший знов на дорогу політичної блуканини і накоїв поміж руською суспільністю чимало баламутства і подав москвофілам і радикалам добру нагоду вчепитись за «нову еру».

Під час соймової сесії в осені 1892 р. заявив п[осол] Романчук, що його декларація з 1890 р. була лише «доказом крайньої *уступчивости і умірюваня* русинів», що він тим способом зробив «ще одну *пробу*» – і таким побитом відобразив своїй декларації *принципiяльне значінє*. Небавом після

сеї промови [осла] Романчука появилися в «Ділі» статі «По соймі» (неперечно з того ж жерела), в котрих сей орган станув в суперечности з давнійшим своїм *принципiallyним* становищем і висказав, що багато справ практичних (!) мають народовці з москвофілами *спільні* (!?) та доказував можливість «солідарности всіх руських послів в соймі, а навіть солідарности в краю (народовців і москвофілів), але відтак знов сам з собою станув в суперечности, признавши, що та солідарність (народовців з москвофілами) не виходила ані на користь народовців, ані на користь *народу!* Та сама хиткість і неясність в поглядах проявилася і на зборах «Народної ради» у Львові (27/12 1892), на котрих заступник голови і референт¹⁾ «Народної програми» рішучо констатував, що ріжниця обидвох стороництв (народовців і москвофілів) лежить в *основах принципiallyних, які ніколи разом не зйдуться*, і заявив, що можемо ділати лише з тими *людьми* інших партій руських, котрі своєю діяльністю не будуть виступати проти *ідеї самостійности* народу руського, голова ж «Народної ради» висловив, що є «між ними люди, з котрими можна іти разом в акції політичній», не подавши ясно основ, на яких можна іти разом.

Доктор К. Левицький вказував на те в своїм рефераті, що ми, не оглядаючись на політику прихильну або неприхильну правительства до русинів, повинні вести *роботу органічну з долини* – бо і політичні здобутки не принесуть нам хісна, скоро не зуміємо користуватись політичними правами, що не треба знеохочуватись навіть неудачами, а з вірою в будучину йти сміло вперед.

Одначе сі слова перегомонили без успіху, «Народна рада» не вчинила нічого задля «органічної роботи з долини», скликувано лише тут і там віча, на котрих москвофіли й радикали силкувались похоронити «нову еру»; на ухвалах шумних резолюцій кінчилась звичайно вся робота, з котрої народови не тільки не прибуло ані крихти полекші, але збільшено тим чимало баламутство серед руської суспільности. Проява ся тим сумнійша, що й деякі народовці, забажавши «популярности», пішли на руку москвофільсько-радикальним демонстрантам і лишивши на боці «літературні ріжниці і національні погляди», вкупі з ними напоювали нарід песимізмом і десперацією, замість взятися хоч би до дрібної, але позитивної роботи для єго економічного й культурного подвигнення. Ми свого часу згадували про сі віча, а ось минушого місяця відбулось подібне віче і в Рогатині та скінчилось повним фіяском.

Наслідком такої путанини політичної, поновлювано заходи «примиреня і спільної акції всіх партій» і під час з'їзду мужів довірія «Русской рады» і під час весняної сесії сойму, а в липні 1893 р. і серпні появлялись

¹⁾ Д[окто]р Кость Левицький. [– Ол. Б.].

в «Ділі» статі про недостаточність програми русинів і залицяня до москвофілів і радикалів, про що ми свого часу згадували в нашому вістнику.

Сю путанину збільшили ще справозданя п[осла] Романчука в Долині і в Бібрці, позаяк в них голова клубу послів станув в суперечности сам з собою. Коли бо давніше вважав *важною справою* піднесене руського шкільництва і домагався в соймі засновуваня руських шкіл, тепер, коли ввійшов до ради державної і коли не одно на тім полі русини придбали, не вважав голова клубу потрібним пояснити своїм виборцям значіня сего, що осягнули русини на полі шкільництва за час его послованя в раді державній! Мабуть все те зачисляє п[осол] Р[оманчук] поміж ті «дрібні та хвилеві користи», про які натякнув, пояснюючи «опортуністичну» (утилітарну) політику, а дораджуючи русинам вести *принципiальну* політику. Такі самі погляди висловлені і в статях в «Ділі» з Відня під час остатньої сесії ради державної, передрукованих «Галичанином».

Погляд се зовсім хибний, позаяк придбаня на полі просвітньо-національним – се не «дрібні і хвилеві користи» – а головні підвалини до культурного розвитку народу. З таких, на перший погляд, «дрібних користий» складається мало-помалу велика і тревала будівля, як се бачимо в усіх культурних народів.

Шкода однак, що і п[осол] Романчук і «Діло», котре в останних часах так одушевлялося політикою молодочеською, не розібрали, якою-то дорогою дійшли чехи до теперішнього розвитку національно-політичного і культурного. А коли вже не на взорець чехів, то хоч би, так дрібного народу як словінці, належало глянути і подумати, чи не почати б русинам аб ово такої роботи, замість жалів на щербату долю?! Не що инше, як такі «дрібні користи» – школи і просвітні інституції поставили чехів на високім ступені культурного розвитку, не що инше, як інституції економічні зробили їх материяльно засібними і незалежними, а опершися на таким високім культурнім і економічним розвитку, виявили чехи і таку живу свідомість і силу національну і політичну. А треба й се тямити добре, що ні оден чех не віддав би за нізащо ні своєї мови і літератури, ні своєї національності. Такі отже жалі, що правительство «не дає нам зорганізуватись» – просто смішні і недостайні поважного політика. Нам треба вже раз покинути політичну блуканину, а стояти рішучо при своїх принципах, на яких основана наша народна програма, не оглядаючись на те, чи се буде популярно, чи не популярно. Ми повинні передовсім дбати про національно-культурне піднесене нашого народу, а до того найбільш причиняться школи, яких нам найбільш треба домагатися. Підготовлене свідоми і освіченої інтелігенції zapewнить успішний розвиток національно-культурний нашому народови, дасть спроможність двинути его також на

полі економічним. Тут зроблені лише перші почини заснованем «Народної торгівлі» і «Дністра», і розвиток сих інституцій може руському народови принести в будучині чималі прислуги. Одначе не забуваймо, що треба б подумати про організацію товариств щадничих і задаткових та спілок промислово-господарських на такий лад, як вони переведені у чехів і словінців, а тим способом забезпечимо народови ліпший бит і незалежність економічну. Але сего не зробимо ухвалами резолюцій, а треба взятися практично до діла. Хто щирий русин, хто почувається до святого обов'язку служити і трудитись для добра нашого народу, нехай пристає до сеї праці на основі ясної і виразної «Програми народної». Така політика принципіальна принесе певно і скоро важні придбаня руському народови і поставить его побіч сусідів на поважному становищі. Ясне і виразне становище русинів-народовців, оперте на проголошених в 1890 р. і в «Народній програмі» принципах, мусить спонукати і поляків, і правительство, щоби відносились прихильно до національно-політичного і культурного розвитку руського народу і не тільки розвитку руського народу не спиняли, а его підмагали і засобляли, бо сего вимагає не тільки інтерес руського народу, але й інтерес краю і держави».

61. Відворот від принципів заяви з 25/11 1890 і «Народної програми». Хитанє в народній політиці. Критика проф[есора] Вахнянина сего хитаня в розвідці «Руська справа» і в споминах про «нову еру». Звіт про наради руських послів-народовців у Львові 22 січня, 27 січня, 29 січня і 14 лютого 1894 про політичне становище.

Як уже вгорі зазначено, скорочена програма клюбу соймового послів-народовців в часі весняної сесії сойму в 1893 р. вказувала на повільний відворот від принципів заяви п[осла] Романчука з 25/11 1890 р., а «примирительні змаганя до консолідації всіх руських сил», пособлювані вічачами в Долині, Жидачеві, Бібрці, Дрогобичі, Жовкві і передовицями «Діла», мали промостити шлях до нового напрямку в нашій народній політиці. Сі змаганя проявилися з упадком міністерства гр[афа] Таффого, а скріпилися в часі коаліційного міністерства кн[язя] Віндішгреца і довели весною 1894 р. до формальної консолідації частини народовців з москвофільським табором, до повороту на становище з-перед 1889 р. Сі події, серед котрих довершилася та консолідація так важні для зрозуміння сего політичного відвороту, що не буде лишнім навести основний критичний огляд і оцінку сих подій з розвідки проф[есора] Вахнянина «Руська справа в рр. 1891–1894» (стор. 40–64).

«Переломовою хвилиною в цих подіях була *четверта* кампанія парламентарна, – писав проф[есор] Вахнянин. – Вона почалась 10 жовтня а скінчилась вже 29 жовтня 1893 р. Був то час, в котрім кабінет гр[афа] Таффого нагло занедужав, майже з власної вини, і дожив віку свого.

Причиною смерти кабінету гр[афа] Таффого був *проект реформи виборчої* в користь всіх тих елементів суспільності, котрі не посідали доси права виборчого, а таки виконували свої обов'язки горожанські супротив держави.

Гр[аф] Таффе вніс свій проект реформи виборчої зараз по відкриттю нового періоду засідань палати посольської. Сталось се зовсім несподівано. Більші сторонництва парламентарні, на котрих гр[аф] Таффе доси опирався, були тим проектом майже заскочені. Тут, при відкриттю сесії парламентарної в 1891 р. заповів гр[аф] Таффе троновною річею з 11 цвітня, що правительство *не думає порушати більші питання державні* та бажає обмежитись налагодженем справ реальних; тут, в січні 1893 р., проголосив сей сам гр[аф] Таффе *«ненарушимість посіданя політичного»*; тут зійшли вже по часті з дневного порядку парламенту віденського державне право чеське і справа так зв[ана] пунктацій віденських, а тут – *саме правительство виступило нараз з далеконосною реформою виборчою*.

Три більші сторонництва державної ради запротестували против такого поведеня правительства, висказали ему формальне *недовіріє* своє і тим самим спонукали гр[афа] Таффого до уступленя. Провідники трех більших сторонництв державної ради, д[октор] Пленер, Яворський та гр[аф] Гогенварт, добачили у внесенім проекті реформи просте зломанє давнього контракту межі сторонництвами а правительством. Удари, що понеслись тогді на схлопотану голову гр[афа] Таффого, були дуже нагальні та діймаючі. Ще поляки щадили его, бо гр[аф] Таффе був тим мужем, що за час управи своєї надав польській делегації могутче значіне в державній раді і в Галичині. Гр[аф] Гогенварт мав може і личну неохоту до шефа кабінету, але закрив її в своїй речі з дня 24 жовтня старанно, підносячи лише побоюванє, мов то через проєктовану виборчу реформу значіне політичне кляс посідаючих счезне в користь непосідаючих та що соціяльна справа станєсь дуже грізною для держави. За те вся ліберальна лівіяца німецька з д[октор]ом Пленером на чолі зрозуміла дуже скоро, що ось то настала найпригіднійша пора: враз з виборчою реформою повалити і самого єї творця, а відтак – посягнути за теками міністеріяльними.

В тій борбі против гр[афа] Таффого взяв участь і пос[ол] *Романчук*.

Пос[ол] Романчук станув тоді (27 жовтня 1893 р.) майже на *молодо-чеськім* становищі. Ординацію виборчу Шмерлінґа і другу з 1873 р. назвав він несправедливою та застарілою, в виду ліберальнійших ординацій

виборчих в Європі. «Парлямент віденський, – сказав пос[ол] Романчук, – не єсть виразом волі народів та верств суспільних. Тут заступлені лише інтереси буржуазії та шляхти. Дотеперішня виборча ординація скривдила слов'ян, а дала перевагу німцям, котрі на 353 посідають 177 послів. Проект реформи виборчої гр[афа] Таффого єсть також несправедливий. Гр[аф] Таффе хоче подбати лише о права робітничої верстви. Лучше дати всім горожанам загальне та безпосереднє право виборче, як сего домагаєся посол молодочеський д[окто]р Слявік».

Пос[ол] Романчук, *не повідомивши з[но]в* про зміст речі своєї членів «Клубу руського», виголосив ті погляди *зовсім на власну руку і, як бачимо, згодився вже цілковито з молодочехами* та їх демократичною програмою, закрашеною радикалізмом так званих «омлядиністів».

П'ята кампанія парламентарна почалась 23 падолиста 1893 р. Гр[аф] Таффе уступив місце кабінетови кн[язя] *Віндішгреца*. Портфелями міністеріяльними поділились німці-ліберали, консерватисти та поляки по рівній часті, а для рівноваги додано їм двох крихту нейтральних міністрів. Сам кн[язя] Віндішгрец, щоби в жадну сторону не ангажуватись, не обняв ніякого портфелю¹⁾.

Нове міністерство, так зване «*коаліційне*», представило передовсім державній раді *свою* програму. Кн[язя] Віндішгрец виразив надію, що сторонництва, котрі з'єднались до повалення гр[афа] Таффого, піддержать новий кабінет довір'єм своїм. Відтак щодо виборчої реформи заявив слідуєче: Правительство наміряє в порозуміню з коаліційними сторонництвами приступити до реформи ординації виборчої з задержанєм заступництва інтересів з докладним узглядненєм питоменностей поодиноких країв коронних та з розширенєм права виборчого на верстви доси того права не посідаючі, іменно на робітників. Але при тім буде правительство старатись, щоби вага політичних прав станів міщанського та селянського не була нарушена. *До часу переведеня нової ординації виборчої, правительство полишить інші великі питаня політичні на боці*, а натомісць зверне увагу свою на економічні та фінансові справи держави. Такими справами будуть: управильненє валюти; реформа безпосередних податків; опіка над робітниками; реформа судівництва; двигненє моральних та матеріальних потреб долитавських народів. Партийність повинна в виду того щезнути, а всім треба сполучитись до позитивної роботи. Девізою

¹⁾ Німців-лібералів мали заступати в новім кабінеті: д[окто]р Плєнер (фінанси), та Вурмбрант (торгівля); консерватистів – гр[аф] Шенборн (судівництво) та Фалькенгайн (рільництво); поляків – д[окто]р Мадейський (просвіта) та Яворський (міністр для Галичини). Міністер оборони краювої, Вельзергаймб та справ внутрішних Бакегем, мали удержувати рівновагу; а на чолі станув кн[язя] Віндішгрец. Новий кабінет прийняв назву кабінету «*коаліційного*». [– Ол. Б.]

правительства мають бути: щирість та правда в життю публичнім, повне узнане значіння парламентарних інституцій, поміч для управнених інтересів економічних і енергічна управа та оборона перед елементами, нарушаючими спокій і добро держави.

Опозиція, що складалась тогді з молодочехів, антисемітів та деяких дрібніших груп посольської палати, зажадала устами молодочеського посла Герольда дебати над проголошеною програмою нового правительства, але внесене се відкинено 171 голосами против 87 опозиційних.

Побіч чисто реальних справ, які відтак війшли на порядок денний, прийшла в грудні на стіл парламенту справа одобреня або знесеня стану облоги в Празі з передмістями, заведеного 5 мая 1893 р. Частина послів руських (Романчук, Підляшецький та Телішевський) голосувала за знесенем¹⁾. *Розділ в «Клубі руським» визначався чимраз різче.*

При бюджетовій розправі забрав відтак голос знов *на власну руку* (без ухвали клубу), пос[ол] Романчук (15 грудня 1893 р.). Він заявив, що програма правительства нового деяких утішила, других затревожила. Русини віднесли до зміни кабінету зовсім *рівнодушно* (?), бо всякі правительства, які були, почавши від Белькредіого, Байста, Гогенварта, а скінчивши на правительству гр[афа] Таффого, однаково обходились з руським народом. Всі ті правительства змагали до ослабленя русинів та не давали їм скріпитись. Руський нарід не посідав відповідного заступництва і був завсігди майоризований. Лише двома наворотами заступництво русинів було численніше, а то зараз по 1861 році, а відтак по заведеню безпосередних виборів в 1873 р. Від того часу маліло поступенно число руських послів в державній раді. Не зважено на те, що нарід руський, завсігди лояльний, піддержував Австрію в хвилях найбільше критичних. Історичний розвій приніс із собою, що русини не посідають ані шляхти, ані багатой буржуазії. Лишилися лише: селянин, духовенство та уряднича інтелігенція. Духовенство вело нарід. Що ж зроблено? Старалося зломити значіне руського духовенства і підорвати его повагу. Знесено терно при обсадах парохій, заведено реформу василіян через езуїтів, розв'язано семінарію духовну у Відні. Урядники-русини стероризовані. Їх переслідуюе правительство, наколи котрий з них бере участь в життю політичнім. Селянин опущений, про него не дбає ніхто, а чей же він поносить найбільші тягари для держави. Селянина руського використовують лихварі та другі елементи. Громадам відобрано право презентації учителів народних, їм накидують вїтов та старшину громадську. Новеля екекуційна з 1887 р. не виконуєсь в Галичині. Нарід бідніе чимраз більше, попадає в розпуку та виходить за границю. По давнім правительстві лишилися для нового

¹⁾ Друга частина усунулася від голосованя. [— Ол. Б.]

дві спадщини: стан облоги в Празі та виборча реформа. Ми (?) були за знесенням стану облоги Праги, бо уважали причини заведення его недостаточними. Ми, впрочім, приятелі чехів. На проєкт виборчої реформи гр[афа] Таффого ми не годились в цілости, але повитали его радо яко перший крок до розширення виборчого права. Тепер жадаємо: розширення права виборчого, безпосередних виборів в селянській курії та побільшення числа послів з тої ж курії.

Пос[ол] Романчук завершив річ своєю словами: «Позаяк *не знаємо* та не маємо пересвідчення, що неприязна нам система устане, то й *не можемо ще теперішньому правительству виявити наше довір'є*. Наколи правительству залежить на успокоєню руського народу, то мусить оно дотеперішню політику і систему супротив русинів основно змінити. За бюджетом *будемо голосувати*, бо сего вимагає інтерес державний, *але сим не вискажуємо довір'я новому правительству*».

З довгим виказом кривд, наношених народови руському всякими правительствами від початку конституційної ери до недавних часів, *можемо почасти годитись*. Кривди такі були та ще й суть. Сего ніхто об'єктивно судячий не посміє заперечити. Мимо того позволимо собі до того довгого виказу приложити безсторонні ножиці, бо в так важних справах рахунок повинен бути точний та не вільно до него прикладати подвійної крейдки. З другої сторони показуєся також потреба, деякі з тих кривд пояснити ближше і розпізнати, *чи вина за все паде виключно на поодинокі правительства, чи може почасти і на нас самих?*

Що *селянин* наш бідний, що его визискують всякі елементи, що ним мало хто опікуєся, що супротив него не приміняються принципи автономії, – се все правда неоспорима. Ми скажемо навіть більше. У нас в краю тягари державні та краєві не суть рівномірно розложені, а тим самим і кривдячі селянський стан. Показалося то найнагляднійше при нагоді реформи конкуренції шкільної, а такі ж реформи належало б чим скорше примінити і до других устав краєвих, як устави дорогової, конкуренції церковної та устави ловецької і т[ак] д[алі]. З поглядом пос[ла] Романчука у тім взгляді годимось проте в цілости, хоч не віримо, щоби просте вичислене кривд сих без позитивних внесень придалося на що, та ще в державній раді, котра і не компетентна до рішення деяких сих справ.

Годимось також з тим поглядом пос[ла] Романчука, що не одно правительство австрійське відносилося до народу руського наколи вже не ворожо, то бодай дуже байдужно. Ми не будемо і боронити поведєня більшостий соймових супротив русинів в деяких фазах життя нашого конституційного. Прихильности з тої сторони не багато зазнав руський нарід. Були часи, де справи руського народу в раді державній заступав з вини краєво-

го сойму оден одинокий посол Гушалевич. То відомі речі. Але мимо всего того не був в праві сказати посол Романчук, *щоби від 1890 р. в тім напрямі не наступила хоч би слабонька полегша*. Впрочім сам пос[ол] Романчук дасть себе переконати, наколи перегляне виказ тих «концесій», які довелись русинам за послідній чотири літа так зв[аної] нової ери, а котрий-то виказ подаємо на кінці розвідки нашої¹⁾. Пос[ол] Романчук міг сказати, що хід цілої справи був *за повільний*, що правительство мало розвинуло енергії в тім напрямі; що не одну концесію подано русинам *не дуже то доброхотно* і т[ак] д[алі]²⁾. Вірне представлене речі не може ніколи шкодити, але песимізм в таких справах, закрашуване всего чорними красками, проста неґація ествующого – то все не поправить діла, а лише наново розгарячить уми.

Що становище народу руського по смерті митрополитів Яхимовича та Литвиновича погіршилось значно під кінець 1860-их років – се факт. Але чи поведене русинів в тім часі було відповідне? Пос[ол] Романчук знає дуже добре, що так зв[ана] «обрядовщина» з бородатим духовенством та заява «Слова» в 1866 р., мов то ми «оден нарід з московським», не могли прихилити до нас ніякого правительства австрійського. Кликано тогді до русинів: *Umkehren. Umkehren!*³⁾ А коли заступники русинів не завернули з дороги до Москви, коли шукали навіть помочи для себе на етнографічній виставці в Москві, то мусіли відтак почути засуд: *«Inwieferne das ruthe-nische Volk als eine Nation zu bestehen hat, wird dem galizischen Landtage anheimgestellt»*⁴⁾. Хотів пок[і]йний Юліян Лаврівський злагодити се сумне положене Руси Галицької внесеном своїм з 1869 р. та всі послі руські опустили єго. Поправилось відтак положене русинів по безпосередних виборах в 1873 р., але кінець був такий, що в 1879 р. пос[ол] Наумович виголосив в державній раді річ, в котрій Русь Галицьку знов стотожнив з народом московським. Слідував відтак процес Ольги Грабарової, слідували «Гнилички» з апостазією самого Наумовича, слідувало багато всяких похибок політичних, а вислід був той, що над руською справою правительство мусіло перейти до порядку дневного. Рух радикальний не причинився також до добра Руси. І не диво проте, що архікнязь Карло

¹⁾ Гляди додаток при кінці. [– Ол. Б.]

²⁾ Граф Бадені говорив мені раз виразно про п[осла] Романчука: *«Niech mówić, że rząd daje mało, że to wszystko dzieje się nadto powoli, ale mówić że Rusini nic nie uzyskali, znaczy zerznąć całą sprawę. «Нехай говорить, що уряд дає мало, що те все робиться надто повільно, але говорити, що русини (українці) нічого не скористали (не мали ніякого зиску), значить – зрвати всю справу» (польськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]*

³⁾ «Повертати» (нім.). – Ред.

⁴⁾ Се сказав канцлер гр[аф] Байст. *«Як довго має русинський народ існувати як нація, вирішувати галицькому парламентові» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]*

Людвик в часі гостини своєї у Львові, відповів митрополитови Йосифови на его завірвання о лояльності народу руського для держави та династії: «Ja, das ruthenische Volk ist loyal, aber der Clerus?»¹⁾ Наступила зараз реформа василіян, наступила димісія митрополита Йосифа. Але пива того наварено у нас дома, наварили его ті, що стояли тоді на чолі руського народу. Жадне правительство не могло супротив таких проявів в народі руським бути рівнодушним, а тим менше гладити тих, що станули на становищі антидержавнім.

Що *урядників-русинів*, котрі мішались в політичні справи, у нас в деяких часах тероризовано або неавансовано, – сего не перечимо. Але пос[ол] Романчук не повинен був сего прояву генералізувати. Єму чей же було дуже докладно звісно, що з хвилию «нової ери» тероризоване та не авансоване урядників-русинів устало. Намістник краєвий не лише обіцяв «заточників» наших вернути з Мазурщини на Русь, але й покликав тих всіх на Русь, що проявили до того охоту. В часі нової ери не чули ми також про яке-небудь кривджене русинів в авансах. Противно, ми бачили, що в тім часі, авансовано навіть деяких послів, отже ж людей, що на великий камінь бавилися політикою.

Не будемо також перечити той факт, що в своїм часі держано *духовенство* наше без огляду на політичні та національні пересвідчення его загалом під надзором жандармерії. І се звістне нам, що не оден староста в реляціях своїх до висших властей гарячіших але щирих патріотів руських посеред духовенства кидав загалом в кош москвофільський. Священик руський не дізнавав також дуже часто потрібної оборони із сторони правительства перед зневагою, іменно в часі виборів посольських. Було у нас всяко на Руси. Були часи гр[афа] Голуховського, були ревізії в «Просвіті», були різnorodні «нагінки» та в'язнення невинних людей. Але чи не змінилось то все на лучше від 1890 року? Чи можна нині сказати, щоби нинішнє правительство відносилось до русинів з *крайною* нетерпимістю? Щоби се було его системою і т[ак] д[алі]? Спорядичні надужитя або кривдження прав наших національних людьми, котрих душі не позбулись ще шовінізму – ті спорадичні кривди не можна назвати системою.

Для яких причин вже в найновіших часах розв'язано *семінарію духовну у Відні*, се діло повинно бути звісне пос[лу] Романчукови. Тут витворився кріпкий розсадник змагань, колідуючих не лише з інтересами державними Австрії, але з інтересами національними²⁾ самого ж народу руського. А впрочім стояло те розв'язане і в тісній зв'язи з розділенем генеральної семінарії духовної у Львові на семінарії єпархіальні, отже

¹⁾ «Так, русинський (український) народ є лояльний, а клерус?» (нім.). – Ред.

²⁾ Й інтересами русько-кат[олицької] Церкви. [– Ол. Б.].

виходило з простого рахунку міністерства скарбу та лежало в інтенціях самого ж єпископату руського.

*Положене русинів начало поправляти*сь вже з хвилию, коли в 1883 р. до сойму краєвого увійшли в части послі-народовці з пос[лом] Романчуком на чолі. Більшість польська соймова стала вже тоді числитись з жаданями послів руських. Внесеня їх лагоджено успішно. Поправилось те положене також з хвилию, коли міродатні круги віденські набрали пересвідчення, що межі русинами єсть сторонництво лояльне, на котре правительство може вповні уповати. Пос[ол] Романчук був в тій цілій акції, брав в ній велику участь та знав докладно єї подробиці. Єго програма: вести *політику активну*, без рекримінацій, без непотрібних і народу недостойних плачів – та програма знаходила для себе межі більшістю польською симпатію. Но а вже ж 1890 рік вияснив руську справу дуже докладно. Руси яко Руси подало правительство руку. Пос[ол] Романчук не повинен був ані так скоро усумнитись в успіху свого діла, ані так скоро знетерпеливитись деякими невдачами. В політиці треба не одно стравити. Шум, гамір, крик, жалі – то не средства до цілі. До опозиції треба мати знов відповідну силу. В політиці єсть міродатним *простий рахунок*, а в рахунках пос[ол] Романчук, як сам недавно признався в «Ділі» – перечислявся звичайно... Ми сказали вже висше, що не кинули б каменем на пос[ла] Романчука за єго категоричнійше виступлене против кабінету ґр[афа] Таффого в третій та четвертій кампанії парламентарній руських послів. Ґр[аф] Таффе легковажив собі всякі справи державні, то тим більше міг легковажити і руську справу. Але *чи було політично*: виступати против нового кабінету кн[язя] Віндішґреца вже 15 грудня 1893 р. з недовірєм в імени русинів в виду того, що сей кабінет обняв керму справ державних ледви *перед місяцем*? Чи ж програма кабінету кн[язя] Віндішґреца була *гіршою* від програми ґр[афа] Таффого, проголошеної в троновій речі 1891 р.? Ґр[аф] Таффе застерігся раз на все від підношеня *національних* питань в державній раді та велів палаті посольській звернути всю увагу на чисто реальне поле. А мимо того сказав тогді пос[ол] Романчук: «ми русини, стоїмо на становищі прихильного вижиданя та маємо повну надію на успішну полагоду наших руських справ». А тут кн[язь] Віндішґрец велів великі (не національні) питання *відложити лише на час*, аж поки полагодиться виборча реформа, а велів зайнятись парламентарови так важними а іменно наш нарід обходячими справами, як: *реформою податків безпосередних, реформою судівництва, двигненем економічного положеня народів австрійських* і т[ак] д[алі]. Кн[язь] Віндішґрец заявив відтак того ж самого 15 грудня 1893 р., коли пос[ол] Романчук виступив против него з заявою недовір'я а priori¹⁾, що він *радо повитає і други сто-*

¹⁾ «Свідомо, незаперечно, заздалегідь» (лат.). – Ред.

ронництва в коаліції та, що буде старатись: *позискувати друзів, а приєднувати противників*. Чим? Та вже ж *не пустими фразами, а ділами*. То чей же в тій речі міг шеф нового кабінету рефлектувати і на русинів. Та можливість не була виключена і повинна була увійти в рахунок політичний голови клубу. Тільки ж пос[ол] Романчук не uznав відповідним навіть *поспитатись о думку клубу*. Він робив усе віддавна *на власну руку*, довіряв лише власному розумови політичному та власним комбінаціям. І сталося того самого дня (15 грудня 1893 р.) така пригода, що «Руський клуб», зібравшись на нараду, *ухвалив: спростувати заяву председателя свого і сказати: «Щоби устеречись перед всякими хибними толкованями заяви пос[ла] Романчука в часі розправ над провізорією бюджетовою (15 грудня 1893 р.) «Руський клуб» не позбуваєсь надії, що нове правительство, в добрім зрозуміню інтересів державних та краєвих, заспокоїть оправдані потреби і змаганя руського народу, буде підпомагати розвій его національний та культурний і що «Клубові руському» буде дана через те можливість, відноситись до правительства з повним довір'єм»*.

Тим закінчилась п'ята кампанія руських послів в парламенті віденським. Голова клубу *пійшов окремою дорогою*.

В душу пос[ла] Романчука годі нам заглянути. De internis nemo nisi Deus¹⁾. Ми і не скажемо, щоби у пос[ла] Романчука була зла воля. Ми не відмовимо ему і щирого патріотизму руського, не посудимо его також о які-небудь амбіції личні. Але те мусимо сказати, що пос[лові] Романчукови *не доставало темпераменту політичного* в тих досить трудних часах. З національного становища не зійшов пос[ол] Романчук, але *зійшов дуже скоро з становища заяви*, яку зложив в 1890 р. Для пояснення сего заміту мусимо навести деякі факти, а відтак спитати, під якими впливами посторонними кермував пос[ол] Романчук судном Руси Галицької в часі тім трилітнім?

Отже ж фактом єсть, що пос[ол] Романчук через одну ніч, з 24 на 25 падолиста 1890 р. рішився на зложене звісної заяви в соймі краєвім. Чи проте та *заява поплила просто з душі его?* – сумніваємось. До перевідчення его вже тоді промовляв більше висказ пос[ла] Січинського в соймі краєвім, що «русини зроблять ще послідну *пробу*». Не удасться та «проба», то вони вернуть на давне становище, т[о] е[сть] сполучаться назад із сторонниками пос[ла] Антоневича і будуть робити опозицію.

Та мисль снуєсь *червоною ниткою* в цілім трилітнім політикованю пос[ла] Романчука. Здаючи справу з діяльності «Руського клубу» державної ради, пос[ол] Романчук находив завсігди аргументи за хосенність нововибраної дороги політичної, але в *слабших хвилях заявляв також, що він не може ручити за добрий успіх цілого діла*. Кунктаторство,

¹⁾ «Про те, що всередині, <не знає> ніхто, крім Бога» (лат.). – Ред.

нерішучість, сумніви, резерва – ті прикмети виходили дуже часто наяву, частійше, як певність себе¹⁾. Найменша опозиція не лишилась без слідів на послі Романчуку та була в силі захитати його. В самих початках «нової ери», коли з усіх сторін на голову пос[ла] Романчука посипались адреси довіря, автор падолистової заяви стояв кріпко при своїй програмі та політичній тактиці. Але як трохи пізніше москвофіли та радикальні народовці, а побіч них і деякі органи праси польської підняли против «Руського клюбу» державної ради бучу, а руським послам кинули в очи сервілізмом, зрадою руської справи та іншими немилими докорами, то пос[ол] Романчук захитався вже та перейшов дуже скоро із становища «*прихильно вижидаючого і многонадійного*» на становище «*свобідної руки*», а відтак перенісся в табор зовсім «*невдоволених*» та остаточно, як се пізніше розкажемо – на становище «*оборонне*» – краще сказавши – «*опозиційне*».

Се стара правда, щодо кермованя судна на воді потрібна відповідна сила, зручність і вправа. При тім не повинен керманіч втратити з очий цілі, до котрої стремить, не повинен бути і малодушним посеред невзгодин. В політиці рішають ті самі правила. Возьмім примір з історії.

Перикл атинський виніс вітчину свою на найвисшу ступінь могутости і слави. Якою методою? Тою, що головні цілі - щастя народу свого – не спустив ні на часинку з виду, був завсігди свідомий того, куди стремить, а масу народа умів держати кріпкими руками. Перикл не схлібляв мас, не зглядався з нею, не вдоволяв хвиливім забаганкам та примхам народу, думав за всіх, робив за всіх та держав усіх ціпкими руками на коротких віжках. Розумних змагань він не спиняв, але нерозумним химерам опирався з усею силою та рішучістю. Атинська республіка розрослась, зацвіла добробутом та культурою духовою, бо піддалась під залізну керму мужа *нехитливого і свідомого мети*.

Наслідником Перикля був Клеон, чоловік рівно може щирий народови свому, але – за слабій. Клеон хотів стояти на чолі атинського народу і стояв, але винісся на те становище лише *популярністю*, котру здобув собі тим, що схлібляв масам, подавався їх волі, а свою волю старанно ховав під спудо. Нарід атинський любив нового вождя свого, але не для того, що він ним правив, а лише задля того, що вождь плив поверху струї в ту сторону, куди сам нарід хотів плисти. А результат? Результат був той, що республіка атинська, роздробившись в змаганях різнородних, небавом упала. *Правити народом не все одно, що плисти з народом.*

¹⁾ Корнило Устиянович писав мені тоді: «Коли вже Романчук рішився вступити на сю дорогу, повинен був сміло йти, не оглядаючись, чи будуть кидати каменем звідси або звідтам». [– Ол. Б.]

Хоч примірів світ учений не уживає способами доказання правди, то таки позволимо собі сказати, що межи Клеоном а керманичем «нової ери» заходить аналогія. Пос[ол] Романчук плив зразу поверх струї «нової ери», як довго вона була популярною, а завернув небавом до іншої пристани, скоро лише побачив, що і туди несуться струї посеред руського народу, хоч і в противний бік. *Він захитався в своїх пересвідченнях, а з ним і кількох єго товаришів.*

Тут ще насувається нам на пам'ять одна досвідом провірена правда. Заступник інтересів народу не повинен в роботі своїй політичній оглядатись на вітер, що віє в так званій «горі», в правительственных кругах. Посол, що своє діланє правильно настроює після такого вітру, звесь в буденнім житю «сервіліст». Він служить висшим кругам, правительству, але не своему народови, котрого змаганя можуть бути діаметрально противні або бодай незгідні із змаганями правительства. Посол в дійснім значіню сего слова, мусить заєдно держати руку на живчику свого народу, відчувати єго дійсні потреби і заступати ті потреби. Але з другої сторони, не вільно посллови сліпо коритись перед волею народу і єго неоправданими аспіраціями, бо тогді такий посол буде «сервілістом долини» або так званої «опінії прилюдної», котра буває звичайно дуже химерною т[о] е[сть] змінчивою, а попри те частенько і хибною. Не «гора», але і не «долина» повинні бути міродатними в справах політичних, а просто *розум політичний* самого ж заступника інтересів народних. Посол сам має право й обов'язок, в усяких случаях та посеред всяких найтрудніших обставин, мислити і ділати за нарід, котрого приймився заступити. Се єго задача, з котрої мусить і повинен вив'язатись. Безперестанне *огляданє на опінію прилюдну*, тривога, щоби «люди» не осудили, щоби вдоволити всіх – такі прикмети недостойні заступника народу. Досвід поучив нас вже не раз, що опінія прилюдна осудила хвилево найзнаменитших і найщирійших мужів своїх так, як і «гора» виносила зрадників держави на дорадників корони. *Посол повинен дбати лише о суд історії.* Се трибунал для него, а в часі діяльності своєї мусить він правитись передовсім совістю своєю. Одна рука на живчику свідомого потреб та цілий народу, друга на совісті – отсе ідеальний заступник народу.

Чи пос[ол] Романчук мав завсігди ту правду перед очима? Чи не оглядався він занадто тривожно на всяку хвилеву опінію прилюдну? Чи не хотів завсігди всіх вдоволити? – рішене тих питань полишаємо читателеви.

Пос[ол] Романчук *підпадав при тім дуже під вплив молодочеських послів* державної ради. Посли ті увійшли до парляменту віденського в 1891 р. в значнійшій числі (на місце послів старочеських під проводом Рігера). Їх вислав нарід чеський з окликом: «чеське право державне та

застановлене виконування так зв[аних] пунктуацій віденських». Молодочеські послы представляли собою елемент більше рішучий від старочеського; елемент, що не думав вдоволятися дрібними концесіями, а жадав *всього нараз*. В тім тоні і промовляли речники їх знаменитші, як: Герольд, Грегр, Кайцль і інші. Одни ударяли таранами в тридержавний союз, в консерватизм сторонництва гр[афа] Гогенварта та в псевдолібералізм лівиці. Тон речий молодочеських послів був дуже різкий, не щадив нікого, не щадив навіть чеської шляхти, що давнійше піддержувала Рігера і національну чеську справу. А що сталось? Сталось то, що давня коаліція чесько-польсько-консервативна розпалась, а місце єї заняла небавом коаліція, зложена з поляків, консерватистів клубу гр[афа] Гогенварта та з ліберальної лівиці німецької. Молодочеські послы *зізольовали самих себе* під кінець ери гр[афа] Таффого, а в ері кн[язя] Віндішгреца *зізольовано їх*. Результат був дуже сумний. Упала давня коаліція, в котрій старочехи становили третє звено; упав гр[аф] Таффе, що за час пановання свого подав чехам дуже численні концесії на всяких полях; але упало разом цілковито і значіне делегації чеської. *Молодочехи погрєбали себе самі*. Вони домагались вправді всего – се вільно їм було, – але не одержали нічого; одержали навіть 5 мая 1893 р. стан облоги Праги з усіми наслідками.

Не диво проте, що молодочеські послы пійшли в крайну опозицію супротив правительства і вслід за тим стали оглядатись за новими союзниками. Союзників таких знайшли вони небавом в антисемітськїм клубі, в деяких послах словінсько-хорватських з клубу гр[афа] Гогенварта, в групі соціяльних демократів *та також і в послі – Романчку*. Тут починаєся вже нова фаза політики голови «Руського клубу». Він в речи своїй з дня 15 грудня 1893 р. перейшов уже в тон опозиційний та враз з молодочеськими послами заявив кабінетови кн[язя] Віндішгреца своє недовір'є. *Чеську політику опозиційну пересаджено несподівано та насильно на ґрунт галицько-руськїй*.

Ще в часі тривання п'ятої кампанії парламентарної послів наших у Відні, спробував пос[ол] Романчук прихилити «Руський клуб» державної ради до своєї політики опозиційної. Він скликав засіданє клубу і предложив єму проєкт на заклученє *союза з молодочехами*. Союз сей мав назватись «слов'янським», а ціллю єго мала бути опозиція.

Але «Руський клуб» державної ради *відкинув* рішучо предложенє голови. З уст послів Мандичевського, Підляшецького та Барвінського почув пос[ол] Романчук просту відправу. Однак ж пос[ол] Романчук не дав діло за вигране. Він мав повну надію, що політику свою перепре ще в клубі послів руських *красєвого сойму*, котрий то сойм зібрався в другій половині грудня 1893 р. До акції хотів пос[ол] Романчук втягнути і сто-

ронників пос[ла] Антоневи́ча, т[о] є[сть] клябу послів соймових під проводом посла Рожанського. Але се не повелось. Деякі послы «тверді» прихилились, але послы Кулачковський, Антоневи́ч та Барабаш відкинули рішучо пропозиції пос[ла] Романчука. Вони не бажали наново лучитись з тим, котрий в 1890 році розбив солідарність клябу руського соймового, хиба під услів'єм, що послы-народовці ударяться в грудь, покаються давнього гріха, спокутують его і – скапітулюють.

Тоді пос[ол] Романчук впав на иншу мисль. Він скликав 22 січня 1894 р. послів державної ради та послів-народовців клябу соймового на спільну нараду і виступив перед них з пляном «антикоаліції слов'янської». На сих зборах явились крім пос[ла] Романчука послы: Барвінський, Гаморак, Гурик, Мандичевський, Окуневський, Охримович, Підляшецький, Савчак, Телішевський, Січинський та нововибраний посол державної ради Вахнянин. Всіх числом було 12.

На тих зборах виголосив пос[ол] Романчук річ, в котрій повторив усе, що колись говорив в соймі та раді державній. Зміст речі був більше-менше такий: Заява наша з 25 падолиста 1890 р. в краєвім соймі не принесла з собою жадної зміни системи правительства супротив русинів. Ми через два роки стояли на становищі прихильно вижидаючим супротив правительства. Заведені в надіях, зробили ми в половині 1892 р. представлене намістникови і заявили ему, що ми зійдемо з того становища, як правительство і надалше буде в подібний спосіб поступати з нами. Збори членів «Народної ради» під кінець 1892 р. одобрили крок наш і ми станули на становищі «вільної руки». Але й се не помогло. Потім упав кабінет ґр[афа] Таффого, а настав кабінет кн[язя] Віндішґреца. Нове правительство не буде прихильніше русинам, то ж і годі послам руським приступити до коаліції. Можна би, правда, дальше вести політику «вільної руки», але вона буде безхосенна, бо нас ніхто не попре в державній раді. Ми були би безсилні, не могли би ставляти ні внесень, ні інтерпеляцій. Лишаєсь проте лише та дорога, щоби *получитися з «антикоаліцією слов'янською»*, до котрої крім молодочехів приступили вже деякі послы словінські та хорватські з клябу ґр[афа] Гогенварта. Правда, «Коло польське» старалось нас позискати для коаліції через пос[ла] Пінінського. З ним переговорював пос[ол] Підляшецький, але се було вже під кінець засідань віденського парляменту, то й не можна було справу довести до кінця. З приватних розмов з членами «Польського кола» вийшло лише то, що вони раді би задержати нас на дотеперішнім становищі. Я говорив відтак з князем Віндішґрецом про реформу виборчу, сказав ему, що русини є теперішньою ординацією виборчою покривджені; що без помочи правительства руській нарід не був би в силі переперти послів своїх та що русини жадають

безпосередніх виборів в курії селянській і побільшення числа послів з тої ж курії. Кня[зязь] Віндішгрец сказав: «Ich kann Ihnen in dieser Hinsicht nichts bindendes sagen»¹⁾. Всі русини суть нині невдоволені. *Ми вдоволимо їх, наколи приступимо до антикоаліції слов'янської*. Та коаліція має цілю: перевести повне рівноуправлене народів. Після письма, одержаного від одного посла молодочеського (д[окто]ра Кайця), та коаліція слов'янська не в'яже складовим частям своїм рук. Поодинокі клуби будуть дальше естувати, можуть навіть іти окремими дорогами. Повної солідарності не потрібно. Не потрібно також іти до беззглядної опозиції супротив нового правительства. Думаю проте, що на таких користних услів'ях посли руські можуть приступити сміло до антикоаліції слов'янської. Правда, *слов'янський клуб не дав нам поруки* до осягнення рівноправності нашої, але він може бути для нас прихильніший, чим нове правительство.

Пос[ол] Романчук вірив свято в новий свій рахунок політичний; надіявся, як бачимо обильного добра для народу руського, *але пляну єго – перебили знов недотепні товариші єго*.

Ми не станемо розказувати, котрі посли з обох клубів руських, в який спосіб і якими подрібними контраргументами повалили проєкт антикоаліції слов'янської. Ми зберемо лише погляди всіх товаришів «Клубу руського» в одну цілість, а з того і покажеться, *на яких слабеньких ногах стояв проєкт пос[ла] Романчука*.

Передовсім заперечено, мов би то справді неприязна система правительства супротив руського народу в нічім не змінилась до того часу. Вона змінилась, бо русини в тім часі одержали вже:

1) Повний утраквізм язиковий в мужеських семінаріях учительських у Львові, Станиславові, Тернополі та Самборі.

2) Постепенне заведене утраквізму язикового в женських семінаріях учительських у Львові та Перемишлі.

¹⁾ Пос[ол] Романчук не здав точної справи з авдієнції, яку мав він з пос[лом] Підляшецьким у кня[зязя] Віндішгреца. Коли пос[ол] Підляшецький до домагань свого товариша о безпосередні вибори в курії селянській додав: «Im ruthenischen Volke herrscht ein Verlangen nach unmittelbaren. Wahlen in den Landgemeinden und wir erlauben uns dieses Verlangen hier zu vertreten, obwol wir auch mit anderen Factoren rechnen wollen», то князь Віндішгрец відповів: «Grundsätzlich ist die Regierung den Wünschen der Bevölkerung nicht abhold». Постуляти ті поставив «Клуб руський» до нового правительства не яко ultimatum. «Щодо цього я не можу Вам сказати нічого конкретного»; «У русинському (українському) народі панує вимога безпосередніх виборів у округах і ми дозволяємо собі представляти цю вимогу тут, хоча ми бажаємо рахуватись також з іншими факторами»; «В принципі уряд не проти бажань населення»; «Ультіматум» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

3) Руські школи вправ чотироклясові при семінаріях учительських мужеських в Станиславові та Тернополі і при семінарії женській у Львові.

4) Катедру історії Руси на університеті львівським.

5) Руські написи на староствах і на відновлених двірцях залізничних.

6) Охотних до повороту на Русь урядників-русинів перенесено до Східної Галичини.

7) Розпорядок міністра справедливости, щоби вписи в ґрунтові книги на жадане сторін були ведені в язиці руським і руським письмом.

8) Розпорядок намістництва, зносячий звістний розпорядок ґр[афа] Голуховського з 1872 р. (латин[ське] письмо).

9) Наділено стипендією кандидата-русина на катедру права цивільного на університеті львівським.

Звернено притім увагу пос[ла] Романчука і на се, що: руські паралельні класи в Перемишлі будуть вже небавом відокремішнені від гімназії польської і буде іменованій осібний директор; що руські товариства просвітні та наукові, бурси і видавництва одержують від 1890 р. правильно запомоги з фондів краєвих; що єсть певна надія на засноване руських підготовляючих клас при гімназіях в Перемишлі та Коломиї; що правительство прирекло обсадити всі чотири катедри правничі на університеті львівським; що правительство рішилось вже на засноване руської гімназії в Чернівцях; що сторони руські одержують вже від деяких властей письма руські руським письмом; що давні часті напасти читалень по селах устали зовсім, та що *давня система слаблення русинів видимо уступає*, а нарід руський поступенно зискує засоби до розвою свого.

Не закривано притім того факту, що правительство центральне, іменно за ґр[афа] Таффого, *не спішилось* з розширенем прав руського язика в житю публічним та з подаванем средств до розвою і національного скріплення русинів австрійських. Не закривано і сеї обставини, що правительство краєве *замало розвинуло енергії* в напрямі справедливійшого трактованя руської справи через підвласні органи. Не закривано і сего факту, що *загал* поляків не відноситься ще завсігди прихильно до русинів та перенятий ще заєдно тенденцією, щоби елемент польський скріпити на Руси в некористь сеї ж Руси. Признано дальше, що *не так то легко буде* найти *modus vivendi*¹⁾ межі обома народами в Галичині, позаяк межі народом польським єсть багато людей щиро прихильних руській справі. Сконстатовано навіть, що іменно на полі шкільнім багато *інспекторів* окружних ділає на шкоду національного вихованя руської молодежи; що *клизр латинський* виступає агресивно против руського духовенства, культивуючи безкарно так зване «душехватство». Взагалі сказавши, руські

¹⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

посли обох клубів (ради державної і сойму краєвого) признавали пос[лу] Романчукови, що его погляд на руську справу в многих точках оправданий та, що дійсно, в краю запанувало *невдоволене з повільного ходу акції правительственной та з недружнього поведення як польської праси, так і значної частини поляків супротив руського народу*. Але мимо всего того більшість послів руських заперечила, щоби акція, почата в 1890 р. пос[лом] Романчуком, *полишилась без усякого хісна для австрійської Руси*.

Не в тім однако ж лежала вся суть речі. Пос[ол] Романчук зміряв до чого иншого. Він хотів конче наклонити всіх послів до тої «*відпорної*» політики, яку заповів – знов на власну руку – на зборах своїх виборців у Бібрці вже в вересні 1893 р., а чим удалось єму зискати бодай деяку *популярність* навіть в таборі посла Антоневича. Пос[ол] Романчук представив ціле діло так, мов то для русинів нема другого виходу, як лише перейти до опозиції. Після его погляду, нове правительство мало бути *другим гіршим виданєм* правительства гр[афа] Таффого. Від него не надіявся пос[ол] Романчук ніякої полегші для руського народу. Воно було в его очах капіталістичне, реакційне, клирикальне, аристократичне і т[ак] далі і для того не могло бути прихильне русинам, «*умірено-поступовим демократам*». Коротко кажучи, пос[ол] Романчук *тягнув своїх товаришів посольських насильно до союзу з молодочеськими послами* і лише від них надіявся добра для Руси. «*Антикоаліція слов'янська*» мала спасти Русь Галицьку та Буковинську...

Однако ж *більшість* руських послів не дала пересвідчитись тими выводами свого голови. Імено не могла та більшість набрати переконання, що союз з молодочехами спасе Русь. Зроблено простий арифметичний рахунок а з того рахунку показалося дуже наглядно, що «*коаліція*» зложена з лівиці ліберальної (106 послів), консерватистів (56 пос[лів]), «*Кола польського*» (56 пос[лів]) та «*Клубу Короніного*» (10 пос[лів]), *буде числити 228 послів*; коли противно *антикоаліція слов'янська*, зложена з молодочехів (37 по[слів]), з независимих словінсько-хорватських послів (5 членів), з словінців та хорватів (10 пос[лів]), мораван (8 пос[лів]) та русинів (7 пос[лів]) *числила би лише 67 послів*. Якби сю антикоаліцію слов'янську схотіли ще підпирати німці-націонали (17 пос[лів]), антисеміти (11 пос[лів]) і всякі дикі послы (17), то всі вони разом поставили б ледви 112 послів проти скоалізованої більшости 228 послів. Рахунок показав проте, що *опозиційна меншість не була би в силі переперти що-небудь в дорозі законодавній в користь русинів*. Союз русинів з антикоаліцією міг був скінчитись на пустій симпатії сеї ж антикоаліції для народу руського, але результатів позитивних не міг подати русинам.

Посли руські розібрали також питане, чи дійсно новий кабінет кн[язя] Віндішгреца буде ще *гірший* для справи руської від кабінету гр[афа] Таффого? І показалося знов, що пос[ол] Романчук осудив нове правительство не на яких-то позитивних даних, а лишень так собі – з воздуха і з своєї *власної фантазії*.

Ми подали вже висше програму кабінету кн[язя] Віндішгреца і знаємо, що вона була лучшою, від програми поставленої в 1891 р. через гр[афа] Таффого. Коли гр[аф] Таффе всі *національні питання* в Долитавщині велів відложити безусловно на будуче, а палаті посольській казав зайнятись лише реальними справами, – то нове правительство веліло *більші питання* (не національні) відложити *лише хвилево*, іменно до часу полагоди виборчої реформи. Мимо того заявив пос[ол] Романчук в 1891 р., що «Клуб руський» займе до кабінету гр[афа] Таффого «прихильно вижидаюче» становище, а тепер зложив заяву, що він новому правительству не може висказати *довірія*. Чи була в тім логіка? – Годі признати, а то тим менче, що пос[ол] Романчук зложив кабінетови новому вотум недовірія зараз в *першій місяці єго єствованя*, отже в часі, коли нове правительство ледви розгостилося посеред палати посольської.

Пос[ол] Романчук був відай того пересвідченя, що коаліція трох більших сторонництв посольської палати буде прихильно лагодити лише інтереси своїх сторонництв, а попри те занедбає справи сторонництв, не вступивших в коаліцію. Отже ж і те пересвідчене було хибне, в виду заяви кн[язя] Віндішгреца (15 грудня 1893 р. на вічірніму засіданю), що правительство радо повитає приступлене до коаліції і других груп посольських та що стремленем єго буде: позискувати приятелів, а приєднувати противників, котрі, розумієся само собою, найдуть тим способом також полагоду своїх окремих інтересів.

Пос[ол] Романчук, осуджуючи кабінет кн[язя] Віндішгреца а priori¹⁾ (15 грудня 1893 р. на раннім засіданю) гіршим від кабінету гр[афа] Таффого, пійшов майже чи не механічно *за поглядами послів молодочеських* і повторив майже дословно все те, що о новім кабінеті день перед тим (14 грудня 1893 р.) сказав посол Брзорад. Сей посол сказав таке: «Теперішньому правительству не можемо принести довірія; теперішнє правительство єсть другим погіршеним виданем правительства гр[афа] Таффого; ординація виборча єсть несправедливою, ми жадаємо загального, безпосереднього права голосованя». То саме сказав пос[ол] Романчук зібраним послам руським і на тій видуманій основі бажав сполучити «Клуб руський» державної ради з антикоаліцією слов'янською.

Противники політики пос[ла] Романчука – а було їх *дев'ять на два нацять* зібраних – не могли в ніякій спосіб одушевитись і внутрішньою

¹⁾ «Свідомо, незаперечно, задалегідь» (лат.). – Ред.

конструкцією антикоаліції слов'янської, виробленої пос[лом] Кайцльом. Антикоаліція та мала молодочехів, деяких словінців та хорватів (виступивших з клубу гр[афа] Гогенварта), мораван та русинів залучити в одну цілість. Але попри те мали поодинокі клуби національні не тільки естувати незалежно, *могли навіть іти окремими дорогами*, без повної солідарності і без беззглядної опозиції супроти правительства. Конструкція такої антикоаліції показала уже на перший погляд дуже *хаотичною* і тому мусів пос[ол] Романчук почути з уст товаришів своїх той оправданий заміт, що проєктована *антикоаліція слов'янська має виключно цілію інтереси молодочехів, а не інтереси народу руського*. Русини мали чехам послужити до одержання їх державного права, до скріплення їх опозиції, до демонстрації національної проти німців, а тим самим до пустої декорації. Ба, сам пос[ол] Романчук мусів признати, що антикоаліція *не дала* ему поруки до досягнення рівноправності народу руського в Галичині, *а обіцяла* лише відноситись прихильно до змагань русинів на тім полі. Руським послам державної ради мала бути, щонайбільше, дана можливість: ставляти інтерпеляції до правительства і внесення в посольській палаті, що – мимоходом сказавши – можна було робити і без антикоаліції слов'янської.

При тім піднесено і деякі дуже важкі консеквенції з того, якби дійсно через антикоаліцію слов'янську чехи одержали своє право державне а тим самим Чехія, Морава і Шлеск заняли б до прочих країв коронних Долитавщини таке становище політичне і фінансове, як займає Угорщина. Вслід за тим упали би на прочі краї коронні Долитавщини *більші тягари* державні. Слов'яни, яко такі, знайшлись би в парламентах віденських в *зменшенім числі*. Словінці та хорвати не устояли би супротив напору німців та італіянців, а якби відтак і Галичина зажадала відокремішнення від прочої Долитавщини, *то русинам могло би ще гірше вестись*, як нині ведеться. *Консеквенції антикоаліції слов'янської убили би слов'ян в Австрії*.

Відтак порушено і те важне питанє, чи взагалі *руський нарід єсть вже нині спосібний вести опозицію*, приміром таку, яку ведуть чехи? Відповідь випала негативно, бо нарід руський не посідає нині ні тої незалежності економічної, ні свідомости національної та політичної, якими-то прикметами можуть повеличатися чехи. Опозиція не єсть сама в собі лихим средством в політиці. Але опозицію можуть вести лише сильні народи, коли ж тим часом сам пос[ол] Романчук в розмові з кн[язем] Віндішгрецом мусів поневолі сконстатувати, що русини без помочи правительства не в силі вибрати послів своїх. Над опозиціями всякими переходить звичайно кожда більшість парламентарна до дневного порядку, а й правительства не мають причини сприяти опозиції. Чи ж руська опозиція була

би инакше трактована? Опозиція така могла би бути дуже на руку самим же полякам. Впрочім указувано і на недавні досвіди на тім полі. Чехи, стоячи до 1879 р. на становищі опозиційнім, не зискали нічого. Коли ж в тім же році вступили до віденського парламента і сполучились в Ring¹⁾ автономістичний, зискали дуже багато, майже все то, що нині посідають і чим інші стали сильними. Так само було і з *німецькою лівцею*. Вона стала фрондувати в 1879 р., була безперестанно в опозиції до кабінету гр[афа] Таффого, та хоч числила 111 членів, то мимо того за 14 літ фрондованя більше втратила як зискала. Німецький елемент застоювся почасти в розвою, а побіч него зросла сила чехів на півночі, а сила словінців та хорватів на полудні. Ба, та й опозиційна політика *поляків* до 1866 р. не принесла народови польському великого хісна, а зискали вони все аж тогді, коли вступили на дорогу політики утилітарної з окликом: *przy Tobie, Panie!* І чи, в виду таких досвідів з життя конституційного других сильніших народів, могли руські послы важитись на то, що передкладав їм пос[ол] Романчук і два єго товариші?

Цікава при тім була ще одна справа. Послы, що намагались конче вступити на дорогу опозиційну, поставили теорію, мов то через утилітарну політику, яку ведено від 1890 р., Галицька Русь – *здеморалізувалась* і для себе стала *апатичною*, коли противно перед «новою ерою» сили руські кріпшали, а для руської справи всякий одушевлявся.

З тою теорією годі було згодитися. І нині ми з нею не годимось. Але замість спорити на ту тему, наведемо на сім місці слова молодочеського посла *Герольда* з речи, яку він держав в посольській палаті при дебаті над провізорією бюджетовою дня 15 грудня сего року. Пос[ол] Герольд, осуджуючи положенє чехів за послідні літа, коли чеський нарід вступив на опозиційну дорогу, спитав: чи відносини в Чехії поліпшились? А відповідаючи на се питанє, сказав дословно: «Кождий, що знає ті відносини, мусить признати, що вони лише погіршились. Нарід чеський мовчить. А се гірше положенє, ніж би народні страсти пробились на вні. Наколи нарід мовчить, наколи упав на дусі, наколи став *апатичним* для всего, що в округи него дієся, то се сумний прояв, котрий належало би уздоровити». Отже ж пос[ол] Герольд, котрий попри то залицявся до коаліції, провірив сам, що чеський нарід *через опозицію попав в апатію*, що се психологічно сумний прояв, а наші опозиціоністи хотіли в нас вмовити, що нарід руський не через опозицію але *через утилітаризм попав в апатію та здеморалізувався?* Дивна суперечність, а при тім і софістерія!

Зібрані послы руські обох клубів розбирали побіч тактики політичної ще й другу не менше важну справу. Розходилося іменно о порішенє пита-

¹⁾ «Кільце (коло)» (нім.). – Ред.

ня, чи не належало би послам-народовцям зблизитись до клубу пос[л]а Рожанського, себто: Антоневи́ча? Сказано тоді: Проба з «новою ерою» не повелась, ми обманулись в своїх надіях, то ж треба вертати на становище, яке посла руські соймові занимали перед деклярацією з 25 падолитса 1890 р. Тоді був оден клуб, треба его зліпити наново; без того ми не в силі вести опозиції.

Сполучене обох клубів соймових підготовляв пос[ол] Романчук уже від сесії соймової в 1892 р. Плян его полягав на тім, щоби з обох клубів вичинити «кращі елементи», елементи непримиримі в роді пос[ла] Антоневи́ча та незвісних нам ультрасів українофільських, а лишних послів сполучити в одну, розумієся, опозиційну фалянгу. Акцію ту вів пос[ол] Романчук *дуже секретно*. По сполученю соймових клубів мало відтак в дальшій перспективі слідувати і так зване «*примиренє партій*», коло чого пос[ол] Романчук дійсно і заходився відтак на весну 1894 р.

І за сим поновним сполученєм послів-народовців з клубом посла Антоневи́ча *не заявили зібрані товариші* пос[ла] Романчука. Вони пригадали пос[лу] Романчукови его власні аргументи, голошені з емпазою тогді, як через заяву з 1890 р. «Руський клуб» соймовий розлетівся. Вони пригадали, що через зірване з «кацапами», нещирими для національного діла русинів, Русь лише зискала, *станувши на своїм народнім ґрунті* та вивівши руську справу на чисту воду. Вони пригадали і ту важну обставину, що через сполучене себе з елементами антидержавними русини зійшли би з становища *патріотично-австрійського*, а тим самим розв'язали би правительству і полякам руки, котрі чей же не чули би відтак потреби, піддержувати розвій Руси, солідаризуючоїся з панмосковськими утопіями.

Наради над усіма тими питаннями тревали досить довго. Перше засіданє руських послів відбулось 22 січня 1894 р., друге 27, третє 29 січня. Результат нарад був такий, що рішено:

1) *Спитати* правительство краєве, центральне та послів польських, як вони на будуче думають відноситись до руської справи?

2) По одержаній відповіді від тих трех чинників мали оба клуби польські застановитись над питанєм, яке би їм заняти *становище* як в соймі, так і в раді державній супроти правительства і поляків?

3) До нав'язаня контакту з висше згаданими сторонами, вибрано з клубу соймового: д[окто]ра Савчака і пос[ла] Січинського; з клубу послів державної ради: пос[лів] Підляшецького і Вахнянина».

До сеї критики посла Вахнянина і огляду парламентарного, і політичного положеня в 1893 р. відносяться також его замітки оповіщені в «Русла-

ні» 1908 в чч. 182 і 183, котрі уміщені при кінці сих «Споминів» яко додаток. Вони також кидають цікаве світло для основного зрозуміння справи.

Змаганя п[ослів] Романчука і Телішевського до злуки із слов'янською антикоаліцією, піддержувані «Ділом» і напором д[окто]ра Олєсницького, о[тця] Давидяка і д[окто]ра Короля, викликали доволі замішання і заколоту не тільки посеред послів галицького сойму і держ[авної] ради, але й серед нашого загалу, де кинено оклик «примиреня партій». Задля прояснення і вирішення політичного становища руських послів-народовців відбули всі послі-народовці чотири збори (22-го, 27-го і 29 січня, і 14 лютого 1894 р.), на котрих основно обговорено політичне положене в минувших трех роках, а також можливе становище супроти коаліційного правительства кн[язя] Віндішгреца, питанє про приступленє до антикоаліції слов'янської і переходу на опозиційне становище. Звіт із сих нарад списав вельми докладно пос[ол] Вахнянин і він доповняє подану вгорі его критику п[ід] з[аголовком] «Руська справа». Тим-то наводжу отут сей звіт для зрозуміння тодішнього політичного положеня з «Руслана» (1908, чч. 184–189) п[ід] з[аголовком] «Матеріали до політики русинів від так званої «нової ери».

«Збори всіх послів народовців, соймових і державної ради, в часі соймових засідань, після паденя кабінету гр[афа] Таффого а за настанем нового коаліційного кабінету кн[язя] Віндішгреца. Сі збори відбулися дня 22 січня 1894 а скликав їх пос[ол] Романчук в намірі, щоби наклонити руських послів до союзу з молодочехами до т[ак] зв[аної] «антикоаліції слов'янської».

Явились послі державної ради: Романчук, Барвінський, Підляшецький, Охримович, Мандичевський, Телішевський і (нововибраний) Вахнянин. З-посеред соймових послів прибули: Барвінський, Романчук, Охримович, Мандичевський, Телішевський, о[тець] Гаморак, о[тець] Січинський, д[окто]р Окуневський, д[окто]р Савчак.

Пос[ол] Романчук, відкриваючи збори, виголосив такі погляди:

«Наша декларация, зложена в Соймі дня 25 падолиста 1890 року, не принесла з собою зміни системи правительства супротив русинів. Ми стояли через два роки на становищу прихильно вижидаючим супроти правительства. Заведені в надіях, зробили ми в р[оку] 1892 представленє намісникови в сій справі і заявили єму, що в виду недодержаня обітниць з сторони правительства, руські послі мають вже розв'язані руки. (А чи перед тим мали они зв'язані руки? *Замітка автора записок*). Такий самий погляд висказано також на «Народній раді» під конєць 1892 року (здаєсь, на виділі «Нар[одної] ради». *Замітка авт[ора] записок*) і принято внесене, щоби вислати в сім ділі пропам'ятне письмо до центрального правительства, а евентуально навіть до корони. Від сего часу станули

руські посли на становищу вільної руки супротив правительства але і се не мало успіху. Тим часом упав кабінет гр[афа] Таффого, а настав кабінет князя Віндшгреца. Нове правительство не буде прихильне русинам. (Звідки така позитивна певність. *Замітка автора записок*). Руські посли не можуть проте приступити до коаліції німецько-польсько-консервативної, а мусять або вести політику вільної руки, або приступити до антикоаліції слов'янської. Політика свобідної руки неможлива, бо нас ніхто в раді державній не потребує. Ми були би безсильні, та не могли би ані внесена ставляти, ані внести інтерпеляції. Лишаєся для нас друга дорога: приступити до слов'янської антикоаліції, до якої крім молодочеських послів приступили вже деякі посли словінські і хорвацькі з клубу гр[афа] Гогенварта.

Вправді, «Польське коло» пробувало нас позискати і нав'язало якісь переговори через пос[ла] Пінінського посредством посла Підляшецького, але се сталося на два дні перед кінцем сесії десь около 11–12 грудня 1893 р. З приватних розговорів з «колом» вийшло більше-менше то, що оно хотіло би нас задержати на дотеперішнім становищу. Я говорив також, уповажнений «Руським клубом» в сій справі з кн[язем] Віндшгрецом, який приймив мої інформації до відомости, але не зв'язався нічим, кажучи: *Ich kann Ihnen nichts bindendes sagen*¹⁾.

Всі русини, говорив пос[ол] Романчук, є нині невдоволені. Ми вдоволимо їх (!??), коли приступимо до слов'янської антикоаліції. Та антикоаліція має на цілі (маю тут письмо від одного чеського посла... замітив п[осол] Романчук, шукаючи письма по всіх кишнях, якого, однак, не найшов, а було се, мабуть, письмо від пос[ла] Кайцля¹²⁷: переведене повної рівноправности і оборона інтересів слов'янських народів в Австрії (ординації виборчої не порушено). Коаліція ся не в'яже в нічім своїх членів. Клуби, що будуть належати до антикоаліції, будуть дальше існувати та можуть навіть в своїх справах іти окремими дорогами. Повної солідарности непотрібно. Непотрібно також іти до беззглядної опозиції супротив нового правительства. Я думаю, що на таких услів'ях руські посли державної ради можуть приступити до антикоаліції».

На інтерпеляцію посла Вахнянина пояснив пос[ол] Романчук, що єго розмова з кн[язем] Віндшгрецом не була офіціальна, а лиш приватна. Він жадав з сторони правительства підпори для народовців, однак дістав відповідь, про яку висше згадано. Вправді, слов'янська антикоаліція не дає русинам поруки до осягнення рівноуправнення в Галичині, однак она може бути для них прихильнішою, як правительство.

По сім *exposé*²⁾ пос[ла] Романчука забрав голос пос[ол] Мандичевський і сказав таке:

¹⁾ «Я не могу Вам нічого конкретного сказати» (нім.). – *Ред.*

²⁾ «Стислім викладі тексту (пояснення)» (франц.). – *Ред.*

«Треба поставити питанє, чи слов'янська антикоаліція повстала з ідеї, чи з еґоїзму? Я думаю, – каже пос[ол] Мандичевський, – що чехи шукають за союзниками з еґоїзму і тому лише, бо прочі клуби їх опустили. Я питаюсь: Чи лежить в інтересі русинів, помагати їм до зреалізованя їх державного права? Я сумніваюсь. Чи буде тоді русинам ліпше? Я не виджу для нас русинів ні найменшого інтересу в союзі з антислов'янською коаліцією». Опозиція не спасе Руси, а ми мусіли би сейчас враз з чехами заняти опозиційне становище супротив правительства. Нарід наш лояльний, держиться своєї церкви, а на якім становищі стоять молодочехи – про се ми добре знаємо. За таку політику не міг би я на себе брати відвічальности. Впрочім з молодочеськими послами не злучилися доси навіть всі словінці з клубу Гогенварта. Яка ж буде сила в сій антикоаліції? Чехи мають лише красні слова на устах і для осягнення своїх окремих інтересів тягнуть нас до себе.

Пос[ол] *Савчак* інтерпелює пос[ла] Романчука, чи програму слов'янського клубу закомуніковано руським послом державної ради офіційально?

Пос[ол] *Романчук*: Ні!

Пос[ол] *Окуневський* промовляє за крайною опозицією і за союзом з молодочехам. Він аргументував так:

«Ми виховуємо наш нарід в опозиції, кажучи єму: вибирай руського посла, вибирай русинів до повітових рад, пиши по-руськи до властей, а самі? – Самі не хочемо йти в опозицію. Сим нарід деморалізуєся. За малі концесії, як руські гімназії, в'яжемо собі руки і кнеблюємо собі уста. Не йдучи в опозицію, ми відриваємося від нашого люду. Наші внесеня в соймі не переходять, а переходять устами Баденіх, як, при[клад], о шкільній конкуренції. Я волів би, щоби наш нарід бито «згори», тоді би він схопився. Ми нічого не маємо до страчення, *Die ruthenische Frage ist eine Hausfrage*¹⁾. – казав Таффе²⁾. Як зв'яжемося з молодочехами, тоді наша справа перестане бути *eine Hausfrage*³⁾. Чехи є заступниками четвертого стану, а тим самим і нашого народу. Нам занадто вітер віє в очи, щоби ми могли дальше мовчати. Поляки хотять нас зредукувати на секундантів, а самі грають прим. У нас річі так зложились, що ми без волі поляків нічого зробити не в силі. Чи можемо ми за марні округи лучитись з геґемонами?⁴⁾ Природнійше отже злучитись з чехами. Кажуть, що чехи попали в неласку навіть у Корони і що й ми через те попадаємо в неласку

¹⁾ «Русинське (українське) питання є питанням домашнім» (нім.). – Ред.

²⁾ Се непорозуміне. Як я вже попередю виказав, слова сі висказав гр[аф] Таффе про «Народний дім», коли я був у него з о[тцем] Мандичевським. [– Ол. Б.]

³⁾ «Домашнім питанням» (нім.). – Ред.

⁴⁾ Чи українські гімназії, і інші школи, чи унів[ерситетські] катедри, як катедра історії України і т[ому] п[одібні] – се також марні округи?! [– Ол. Б.]

у цесаря. Се правда і се небезпечно, бо тоді люд не пішов би за нами. Але я знаю на те вихід. Треба зазначити лояльність супротив Корони, але заявити опозицію в сей спосіб, що руські послы лучаться з чехами, бо їх і наша справа не поладнана. Руська справа не може бути *eine Hausfrage*¹⁾. Короні треба сказати: «Ми лояльні для династії, але Тебе, Цесарю, фальшиво інформують». Нам тяжко жиєся, а плястри на се, в виді дрібних концесій, класти годі. Ми мусимо заявити, що ми невдоволені, що нам зле жиєся, а се можна вчинити союзом з молодочехами. Впрочім я рад би почути голос Барвінського, як він дивиться на евентуальність опозиції. Згори, однак, зазначую свою гадку, що шаную Барвінського, однак, єсьм пересвідчений, що він на блудній дорозі. Він не бере руських інституцій в руки, а стараєся о аванси для русинів²⁾. Єму приписує також Окуневський вину, що Ставропігії відобрано друк шкільних книжок а віддано «Товариству ім. Шевченка».

Посол Романчук заявляє, що він не прив'язує ваги до слів Віндішгреца, ані до жадних програм³⁾.

Посол Барвінський говорив так:

«Політик мусить числитися з всіми чинниками. Руський політик мусить числитися з правительством краєвим, центральним і поляками. Останні висше стоять інтелігенцією і є сильніші майном, тому мають великий вплив в державі, на них опираєсь з давних літ правительство, ім вірять Корона, вважаючи їх підпорою не лише в політиці внутрішній, але й заграничній. Їх ігнорувати нам не вільно. Правда, що з поляками тяжко нам найти якийсь *modus vivendi*⁴⁾, бо і посеред них находимо мало людий руській справі прихильних. Але годі заперечити, що одна часть поляків прийшла вже до пересвідчення, що русинів не сполонізують і що заходи около польщення не будуть мати великих успіхів а лише роз'ятрать русинів.

Давнійше писали русини безнастанно пропам'ятні письма до центрального правительства з жалобами. Чи се що помогло? Нині робити щось подібного – річ безхосенна, бо відносини уложилися так, що центральне правительство нічого не зробить, не спитавши перед тим намісника краю. Нині має гр[аф] Бадені велике довір'є у Корони. Чи можна его поминати? Центральне правительство не зробить нічого без его відомости. Ігнорувати краєву управу – було би нерозважно.

Ми зле зробили, що в «нову еру» не втягнули поляків. Праса польська ударила зараз на намісника і сим утруднено цілу акцію. Ми й не одержали

¹⁾ «Домашнім питанням» (нім.). – Ред.

²⁾ Се також непорозуміне, як кождий може пересвідчитися із «Споминів». [– Ол. Б.]

³⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 184 (Упор.).

⁴⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

всіх уступок, яких надіялися, бо намісник, як сам не раз заявляв, мусів безнастанно оглядатись на поляків. Центральне правительство числиться також з поляками. Чи є, отже, можливим, щоби ми без поляків, се є, против їх волі що-небудь дістали? «Коло польське» в парламенті розпоряджує 50 голосами, а кождий шеф кабінету мусить числитися з тим чинником більше, чим з кількома голосами руських послів.

Упало тут слово, що «нова ера» розбила русинів. Виходило би з сего, щодо політичної акції повинні ми станути з москвофілами. Чи союз з кацапами приніс нам добро? В [оці] 1879 почав я в Тернополі акцію примирення з москвофілами і то, навіть, з самим Наумовичем. Наумович клонився до сего діла, але генеральний штаб москвофілів з резиденцією у Львові уневажив акцію і Наумович виперся відтак свого підпису на акті примирення¹²⁸. Наші кацапи роблять все поза плечами нашими на свою користь, а на нашу шкоду. З ними годі нам опять лучитись. Деякі з них може би пішли хвилево з нами, але вкінці й вони улягли би тероризмови Маркова і других. Кацапи видвигнули «Товариство Качковського» против «Прогреси», агітують против «Народної торгівлі», а навіть «Дністра».

Щодо радикалів, то ті зразу трудилися ніби-то на економічним полі і в сей спосіб хотіли двигнути селянина, але се була пуста фраза. Нині акція їх стремить до того, щоби повалити всякі авторитети, а з другої сторони кинулися они цілком на поле політичне, з чого давніше робили народовцям найбільші докори і заміти. Ціла їх робота є агітаційна. З ними годі нам іти разом. Нехай би они станули наперед всі під прапором «Народної ради», де побіч народної справи ведеться також роботу економічну. Тут мають они поле до позитивної праці в користь економічного двигнення нашого народа.

А прогрос¹⁾ кацапів додам ще, що їх уважають всі, а навіть Корона, антидержавним елементом.

Я стою понині при заяві руських послів з 1890 року. Я признаю, що так звана «нова ера» не принесла нам тих користий, яких ми з неї надіялися. Але чи ми вихіснували той час, як належалося? Ні! Ми не організувалися, а се найбільша наша хиба. Стоячи при «новій ері», ми не потребуємо сходити ще до ряду гелотів. Нам не лише вільно, але ми повинні безнастанно вспоминатись о поладнане наших потреб. Ми не потребуємо мовчати, або ставати секундистами. Ми повинні всюди вказувати на вагу руської справи для Австрії. Правительство мало розуміє вагу руської справи, але і ми мало его про се інформували.

У нас підносяться жалі, що правительство впливає на вибори руських послів, а тут вже був би час освободитися з тої опіки, а се можливе лише

¹⁾ «Між іншим (щодо)» (франц.). – Ред.

через опозицію. Погадаймо лише, чи є можливим, щоби яке-небудь правительство в світі зріклося впливу на вибори? То ж наші послы а в великій частині також польські послы з малими виїмками виходять з урни під впливом правительства. Ми маємо в соймі 16 послів, котрих ніби-то поставив спільний, виборчий комітет, але ми маємо їх для того, бо гр[аф] Таффе сказав: «Я хочу 16 послів, лише не крикунів»¹⁾.

Яка політика ліпша, чи принципіяльна, яку недавно проголосив пос[ол] Романчук в Бібрці, чи утилітарна? – питано тут і зроблено мені замітки, що я стараюся лише о аванси для людей. Признаюсь, що я старався о те, бо я пересвідчений, що русини на висших становищах можуть більше робити в користь руського народа. Хиба «нової ери» була, як я вже зазначив, що ми не зорганізувалися. Політика словінців була розумна. Вони (як слабші) держалися Гогенварта, а сей робив за них. Якби ми вступили до слов'янської антикоаліції, ми пропали би. Полякам і румунам (що є в клубі Гогенварта) розв'язано би тоді руки против галицьких і буковинських русинів. Ще недавно сказав до мене Мадейський: «Ja wolę Łupuła, a niżeli Romańczuka, bo Łupuł słowny»²⁾.

Що Ставропігії відібрано печатане учебників руських для народних шкіл, а віддано «Товариству ім. Шевченка» – се не моя вина, коли тут взагалі про вину можна говорити. Чей же тут рішали оферти.

На слов'янську антикоаліцію я дивлюся зневірливо. Чехи не були приятелями ані русинів, ані поляків. Їх послы виступали проти будови залізниць з Галича до Тернополя. Послы Вашаті і Кафтан сказали прилюдно в парламенті: «ми не дозволимо, щоби наші мільони ішли на галицькі залізници!» Їм розходиться о чеське державне право. Якби его добули чехи, на нас спали би ще більші тягарі, против чого наш нарід мусів би протестувати. Рігер давнійше, а тепер такі люди, як Айм і Грегр, знають лише поляків як політичний чинник. Не дурім себе! Русинів они не знали і знати не будуть. Спінчич сказав: «Я передовсім хорват а відтак аж слов'янин. І русинам так треба думати і ділати, а я сего держуся».

Сказано тут, що від «нової ери» взялась русинів байдужість. Оно замітне, що русинам крикливість більше подобається, чим спокійна робота. Се ж наша прикмета. Так ми виховали суспільність, що вона лише кричить, а до позитивної роботи не береся. Ми кричимо, а як приходить до діла, тоді показується, що в нас до него нема потрібних сил. Байдужість, коли вона виявляється дійсно, є наслідком лихого виховання нашої суспіль-

¹⁾ Так сказав гр[аф] Таффе під час побуту свого у Львові до намісника: «Sechzehn Abgeordnete will ich haben, aber keine Schreier», і се виконав намісник, між іншими піддержав вибір посла Романчука. «Я хочу мати шіснадцять депутатів, жодних крикунів» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

²⁾ «Я волю Лупула, ніж Романчука, бо Лупул дотримує слова» (польськ.). – Ред.

ности, котра любить крик (Feuerwerk-и)¹⁾ а не любить тихої роботи. В крику ми сильні, до роботи байдужі а результат всего: «ми слабі!» Чи ж ми не могли зужити останнього часу на закладане інституцій просвітних та економічних? Чи ждемо на те, щоби сю роботу за нас зроблено? Нехай кождий працює, де може, в товариствах, в читальні, в соймі, школі і т[ак] д[алі], то успіх буде; не буде зневіри. Подивімся на словінців, котрі, борючись з німцями, успіли в останних часах заснувати щадниці і задаткові каси для своїх селян з сумою 4 мільонів з[о]л[отих] р[инських] і тим зробили своїх селян, отже виборців незалежними і спосібними до політичної роботи.

Іти в опозицію – значило би тепер – убити себе. Стояти в середині з руками «вільної політики» – смішно. Ліпше було би нам давно злучитися з словінцями (Поклюкар) так, як я давнійше хотів вступити до клюбу Гогенварта. Румуни (5 послів) зискують свої національні права лише через Гогенварта. І тепер можемо ще клуб Гогенварта скріпити руськими послами, що було би хосеннійшим від злуки з чехами»²⁾.

«Пос[ол] Вахнянин: Всякий з нас знає, що «нова ера» не оснувалася на пунктаціях та що намісник в краєвім соймі сказав правду, заявляючи польській шляхті, – що «między nami nic nie było»³⁾. Правительство краєве заявило лише з висшого розказу, що воно буде піддержувати національний розвій русинів, коли вони стануть на становищі австрійського патріотизму, с[е] е[сть] коли будуть русинами вірними династії і своїй Церкві. Мимо сего нарід руський надіявся деяких пільг для себе, деяких концесій і більшої прихильности. Сформульоване потреб залежало від руських послів, так само переведене, чи зреалізоване сих потреб. Через два роки заporučав нам пос[ол] Романчук, як голова руських послів, що се і друге одержать русини. Дещо, справді, осягнено, дещо повисло в воздусі, але причина повільного розвою справ лежала, мабуть не тільки в неприхильности поляків до т[ак] зв[аних] концесій в користь русинів, але в слабій діяльности самих послів у Відні. Руські послы обмежувалися на свої речи в парляменті і вірили надмірно шкільному референтови в бюджетовій комісії. Оден лише пос[ол] Барвінський заходився коло шкільних справ. Справами буковинських русинів наші послы не хотіли інтересуватися і відказали їм устами посла Романчука всякої помочи.

Тепер настав новий кабінет. Станути в опозиції до нового кабінету нема реальних основ. Нам сказано, що нове міністерство буде гірше і більше вороже русинам, чим кабінет гр[афа] Таффого. Новий кабінет не заявив програми, котра була би русинам неприхильна. Я розумію, що коли

¹⁾ «Фейєрверк» (нім.). – Ред.

²⁾ «Руслан» 1908. – Ч. 185 (Упор.).

³⁾ «Між нами нічого не було» (польськ.). – Ред.

б кабінет гр[афа] Таффого стояв ще нині у керми, русини могли би бути з него невдоволені. Сей кабінет зближився до русинів в році 1890 посредством кр[айового] уряду і, як нас завірювано, не додержав приречень русинам, то і послідовно було би стати нині против такого кабінету. Але новий кабінет Віндішгреца не виявив ще поглядів своїх супротив русинів, а мимо сего пос[ол] Романчук висказав єму вже своє недовір'є і то на власну руку, не спитавши про се своїх кльобових товаришів. Де ж була причина казати: «Wir können der neuen Regierung kein Vertrauen entgegenbringen?»¹⁾ – Ми готові піти всі в крайну опозицію, коли будемо мати докази, що новий кабінет руській справі противний.

Пос[ол] Романчук велить нам вступити до слов'янської антикоаліції, с[е] є[сть] злучитися з молодочехами і деякими словінцями. Я знаю, що новий кабінет перейшов над чеським державним питанням хвилево до дневного порядку, кажучи, що перед поладнанем виборчого питання в користь робітників, правительство не хоче рухати «більших питань». Але чи з того можемо вносити, що новий кабінет буде неприхильний русинам? Може бути, що пос[ол] Романчук щось ближше знає, але нам він сего не сказав, лише кличе нас до союзу з чехами, котрі, мабуть, себе відокремили в парламенті. Чехам не лежала руська справа на душі в часі гр[афа] Таффого. Вони мають нині, коли їм нас потреба, красні слова для нас, стати в обороні наших прав вони не мають охоти і сили. Коли одного часу, ще за автономічного устрою державної ради, руські послы (Жачала) звернулись до Рігера і просили єго, щоби він вплинув на поляків, Рігер відповів: «Wir bedauern die Ruthenen, aber helfen können wir ihnen nicht»²⁾. І політика молодочехів є самолюбна. Ходили слухи, що Едв[ард] Греґр переговорював з поляками і за ціну союзу поляків з молодочехами жертвував нас полякам. Опозиція чехів в злучі з частиною словінців та хорватів, а навіть в злучі з руськими послами не може мати ніякої ваги супротив великої коаліції німецької лівиці, кльобу гр[афа] Гогенварта та поляків, а додати б, що до сеї коаліції приступив вже кльоб Короніного і кльоб німецьких націоналів. Впрочім сам п[осол] Романчук каже нам, що новий слов'янський союз не ручить нам за переведене своєї програми і «рівноправність народів». В сім союзі кождий кльоб може ходити своїми дорогами і де ж є основи, щоби ми згори заняли опозиційне становище супротив нового кабінету?

Пос[ол] Романчук каже, що лише приватно говорив з кн[язем] Віндішгрецем про руську справу та що кн[язь] Віндішгрец не зв'язався нічим супроти него. Були також якісь переговори п[осла] Підляшецького з по-

¹⁾ «Ми не можемо довіряти новому урядові?» (нім.). – Ред.

²⁾ «Ми співчуваємо русинам (українцям), але допомогти їм ми не можемо» (нім.). – Ред.

с[лом] Пінінським, але їх не докінчено. Як панове самі кажете: все почато, але нічого не довершено. Я думаю, що час на опозицію буде, але перед тим треба спитати кн[язя] Віндішгреца, як він буде відноситись до руської справи. Не спитавши, годі нам в'язатися з чехами, тим менше, що сей союз не принесе нам хісна, а хіба лише чехам pomoже. Панове послі сказали нам не раз також, що «гр[аф] Бадені радо був би дещо признав русинам та що поляки не допускали до сего, грозили єму, що єго повалять». Я думаю про те, що нам треба і до гр[афа] Баденого і до поляків поставити категоричне питанє: як вони на будуче стануть відноситися до руської справи? Справу сю треба пояснити всесторонньо. Правда, трудно нам тепер спитати лично кн[язя] Віндішгреца в сім напрямі, але я думаю, «що намісник гр[аф] Бадені, котрий був при родинах нового кабінету в Пешті, зможе нам на наше питанє дати відповідь тим скорше, що в сім кабінеті засідають Мадейський і Яворський. Коли дістанемо негатиwну відповідь, тоді зможемо ухвалити, що задля тих, а тих, позитивних причин переходимо в опозицію супротив нового правительства. Послі мусять вести політику обережно і на певних даних. Я з своєї сторони не міг би нині рішитися на союз з чехами і на опозицію з «гори» – а priori»¹⁾.

Щодо союзу з москвофілами, то скажу виразно, що з негаторами моєї національности я ніколи не злучуся. Вони є нині елементом антидержавним і злучитись з ними значило би одно, що прив'язати собі камінь до ноги. А як довго радикали не стануть щиро на національнім ґрунті і не залишать боротьби з духовенством і Церквою – нам з ними годі йти.

Вношу проте, щоби руські послі, за ким рішать, на яку дорогу вступити, спитали правительство центральне і краєве а також поляків, як всі ті чинники в теперішнім новім положеню думають віднестися до русинів. По відповіді буде ще досить часу рішити питанє нашого становища в соймі і державній раді. Сего вимагає послідовність»²⁾.

Засіданє всіх послів соймових і державної ради в тій самій справі в соймовім будинку, відбуте дня 27 січня 1894 року.

Пос[ол] Романчук заявляє, що з краєвим правительством годі дальше входити в переговори. Роблено се вже давнійше, а положенє мимо сего не змінилося на ліпше. Противно з того часу стало ще гірше, бо розв'язано віденську духовну семінарію³⁾ і не знесено реформи василян єзуїтами (!?)⁴⁾. Се є наглядний доказ, що правительство стоїть на ворожім русинам

¹⁾ «Свідомо, незаперечно, задалегідь, умоглядно» (лат.). – Ред.

²⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 186 (Упор.). [– Ол. Б.].

³⁾ До розв'язання віденської семінарії довела робота москвофілів, о чім вже вгорі було подрібно висловлено. [– Ол. Б.].

⁴⁾ Про реформу василян висловив я свій погляд гр[афу] Кальнокому в 1891, про що також була попереду мова. [– Ол. Б.].

становищі. Я противний всяким дальшим переговорам з краєвим правительством.

Пос[ол] *Підляшецький*: Коли б ми прийняли проект пос[ла] Романчука, то се значило би одно, що робити опозицію *quand même*¹⁾. Поминути краєве правительство, а удатися до центрального, се річ непрактична, бо вже досвід повинен був нас навчити, що нас з Відня у всяких справах відсилано до Львова. Коли, навіть, в останнім часі ми домагалися чогонебудь у Відні, нам говорено завсігди: віднесіться з тим передовсім до Баденого. Ми не маємо підстави бути непримиримими. Ми в «новій ері» все-таки щось зискали. Се заперечити годі. А що зискаємо з опозиції посла Романчука? Чи кацапські, соймові послы підуть в опозицію? Сумніваюсь. А чи зробить се цілий руський соймовий клуб? Ні! А не зроблять сего рівно ж послы державної ради. Був би се звичайний фаєрверк без ніякого, позитивного хісна. Я був би за тим, щоби дальше вести переговори з правительством. Всі мости годі зривати. Чи ви, панове, думали над тим, які наслідки вийдуть з сего для народа руського? Принайменше *наразі* я не бачу потреби приступати до слов'янської антикоаліції.

Пос[ол] *Вахнянин* підносить ще раз потребу поразуміня з усіма згаданими чинниками, тим більше, що нема певности, чи всі послы соймові і державної ради схотіли би перейти до опозиції, а відтак для того, що нині керму держави обняло инше правительство, про яке пос[ол] Романчук згори висказуєся неприхильно і якнайгірше, але про яке ніхто з послів не знає, яке становище воно займе супротив русинів. Зі слів президента міністрів, кн[язя] Віндішгреца, проголошених дня 23 падолиста виходить, що нинішня коаліція хоче не лише притягнути до себе менші сторонництва, але і ворогів приєднати. Чому ж не мали би руські послы спитати у правительства, як воно думає на будуче дивитись на руську справу? Я був на днях у міністра Яворського і сказав єму, що ми раді би зробити коаліцію з долу, тут в краю, за ціну, що правительство дасть руському народови якнайширші основи до розвою. Яворський приймив сю заяву дуже радо до відомости. Підношу про те ще раз мій давнійший внесок, щоби оба руські клуби увійшли в переговори з обома правительствами, центральним і краєвим, і з поляками а коли се можливе, довели навіть до угодових пунктацій.

Пос[ол] *Романчук*: Я не хочу опозиції à la чехи. Я хочу лише станути на становищі *обороннім*. (Голоси: І ми будемо боронити інтересів руського народа). Така опозиція не є непримирима. Вона не має на ціли валити міністерство. Опозиція щезне, як будуть діла. Соймовий клуб стоїть вже нині на опозиційнім становищі супротив правительства. (Се зробив п[осол] Романчук на власну руку своєю бесідою в Бібрці. Прим[ітка] авт[ора]

¹⁾ Всупереч всьому (*франц.*). – *Ред.*

зап[исок]). В державній раді треба йти з соймовим клубом солідарно, щоби правительство знало, що сеї опозиції не зломить, що ми всі будемо стояти за інтересами нашого народа. Лише опозицією можемо що-небудь узискати. А опозиція зробить велике вражінє в краю.

Пос[ол] *Окуневський*: Пос[ол] Вахнянин скоро утилітаризуєся. Ми, соймові послы, з вами йти не можемо. Вас пізвав за собою Бадені, а нас ні!

Пос[ол] Вахнянин: Я противлюсь тому, щоби руський соймовий клуб йшов иншими дорогами, як клуб послів державної ради. Така робота була би смішна і не мала би ніякого політичного значіння.

Пос[ол] *Романчук*: Я готов пристати на переговори, але під услів'єм, що в разі відмови нашим потребам, буде се вже ultimatum. Ставляймо проте конкретні жаданя, а відмовлять нам, то ходім всі до опозиції.

Пос[ол] *Підляшецький* думає, що в даних обставинах найліпше було би вести політику *вільної руки*. Ми не можемо переходити в опозицію, бо тоді перейдуть над нами всі до дневного порядку. Заявляти, що переходимо в опозицію, ми не можемо. При тім ще раз зазначую, що не годжусь з політикою пос[ла] Романчука, котрий пре нас до опозиції. Було би рівно ж великою похибкою, якби ми не пересправляли з краєвим правительством (гр[афом] Баденім).

Пос[ол] *Романчук* ще раз піддержує свою гадку, щоби полякам і правительству поставити ultimatum.

Пос[ол] *Телішевський*: Дискусія ся зробила на мене дуже прикре вражінє. Тут проявились два напрями. Одні, панове, хотять сунути наперед силу народа, другі домагаються практичної політики, кажучи, що ми заслабі до ефективної опозиції, що треба числитись з поляками, як з панамы ситуації і як з більшостью соймовою, що треба числитись і з правительством, щоби воно нас боронило супротив агресивности поляків. Але при всім тім забуваємо, панове, на наш нарід. Ми не беремо в рахунок як чинника народних мас. Наколи ступимо на дорогу утилітарної політики, то потягнемо за собою 10–100–1000 людей, але народа не потягнемо. А чи нарід своєю силою не потрафить вже нічого зробити? З утилітарної політики вийде політика личного егоїзму. Він велить народови не дражнити нікого, бо – тоді він нічого не дістане. Ви деморалізуєте нарід. На дорогу утилітаризму народовці ступати не повинні. Нинішнє положенє є продовженем «нової ери». В р[оку] 1890 шукали ми аліянтів в краєвим правительстві та поляках (!?), хотіли найти *modus vivendi*¹⁾ з ними. Ми зробили *пробу*. Ми спитали їх: хочете мира, чи бою? Але тепер бачимо, що аліянт наш держить нас за руку і ми знов хочемо з ним в'язатись. (Не в'язатись – передовсім спитати. Прим[ітка] авт[ора] зап[исок]). Ухвалити, щоби на ново переговорювати? Добре! Але пам'ятайте, що ми переговорщики упа-

¹⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

ли. Переговори не будуть мати успіху. Вахнянин хоче для розвою руського народу найширших основ. На се поляки не пристануть, бо се було би з їх сторони капітуляцією. Я тішуся з такого бажання, бо его поляки не приймуть і се буде ultimatium.

Я і Романчук хочемо стати супротив правительства і поляків, бо вони нам нічого не дадуть. Пос[ол] Підляшецький хоче переговорів. Пос[ол] Вахнянин хоче контакту, отже того самого і від сего робить залежним своє становище. Пос[ол] Барвінський хоче двом згаданим факторам йти під лад. (Ні. Прим[ітка] авт[ора] зап[исок]), а тим часом розвиватись і кріпитись. Але чи я через таку політику виховаю силу для мого народа? Чи не придбаю я в сей спосіб радше сили для поляків? Ся дорога дуже небезпечна, найнебезпечніша. Хто дає, той домагаєся служби. (Лихе порівнанє. Прим[ітка] авт[ора] зап[исок]). На таку політику я не годжуся. Ми деморалізуємо себе і других (?!). Всі увірять, що без поляків ми нічого не в силі зробити. Попи і урядники наші вже здеморалізовані. Ще оден селянин йде за нами. Перелом конче потрібний. Ми мусимо виробляти характери! Я сам акцією з р[оку] 1890 здеморалізований (Се факт! Прим[ітка] авт[ора] зап[исок]. Кілька дальших віршів ми зневолені пропустити). Мимо сего я є за переговорами на основі повного розвою руського народа, як се тут вносить пос[ол] Вахнянин. Повний розвій руського народа се – рами. Але в сі рами треба вложити образ. Положім в сі рами наші потреби економічні, соціальні, політичні, національні а переговори скоро покінчатся. Як о дрібниці упімнемося – буде успіх. В се вірю. Переговори сі треба покінчити до кінця соймової сесії, перед сесією парламенту. Вступайте в переговори, але скоро і на основі конкретних жадань, бо инакше скажуть нам у Відні знова: «Schauen Sie, dass Sie mit den Polen fertig werden!»¹⁾

Пос[ол] Підляшецький: Перечу передовсім, щоби наш нарід деморалізувався політикою. Кождий нарід розвиваєся незалежно від політики. Поляки, уступаючи нам в сім, або тім, не деморалізують нас. Впрочім вони уступають, бо мусять, бачучи, що наші потреби є пекучі і справедливі.

Пос[ол] Романчук: Мені здаєся, що дискусія вже покінчена. Голосуймо над тим, чи вести переговори?

За переговорами (чеське: контактом) були послі: Телішевський, Гурік, Окуневський, Гаморак, Вахнянин, Савчак і Підляшецький. Романчук, як голова зборів, не голосував. Послів Січинського і Мандичевського не було, бо виїхали зі Львова. Барвінський був на засіданю Ради шкільної краєвої, де розходилося о обсаду катехитур в Дрогобичи і Перемишлі. Охримович не явився.

¹⁾ «Глядіть, щоб ви вирішили справу з поляками» (нім.). – Ред.

Рішено, отже, вести переговори¹⁾.

Збори послів з дня 29 січня 1894 р. в тій самій справі.

Прибули послы: Романчук, Барвінський, Підляшецький, Охримович, Окуневський, Гаморак, Січинський, Мандичевський, Телішевський, Гурик, Вахнянин.

Пос[ол] *Охримович*: Як настав новий кабінет, ми питали у Відні Романчука, чи він переговорював з намісником, гр[афом] Баденім, як таким, що в Пешті помагав складати нове міністерство. «Нову еру» я і пос[ол] Мандичевський давно заступали. Ми заступали інтереси народоців і в державній раді, і в соймі, але ми не мали попертя в краю. Нас не уважано руськими послами. Пізнійше, в р[оку] 1890, вступили послы народоці на ту саму дорогу і зробили угоду з намісником (!?). Я вірю гр[афу] Баденому. Але Бадені не може всего зробити против волі шляхти і центрального правительства (!?). Ми вже давнійше хотіли зложити *modus vivendi*²⁾ з поляками. Але намісника Баденого може не стати. Наслідник его не признається до сеї акції. Тому треба також з поляками порозумітися. Вправді, не всі вони до порозуміння склонні, але одна часть є нам прихильна. В політиці не треба робити те, що хоче кождий. Се непрактично, як кождий схоче вести політику на свій лад. На політику впливають обставини. Давнійше *нас* роблено шварцгельберами. Як Наполеон помер, поляки сами станули при Короні, там де ми стояли. Стоячи при Короні, здобувають поляки все для себе. Ті, що робили угоду з Баденім, брали справу залегко. Треба було поставити максимальні і мінімальні, але конкретні бажаня. Правительство недодержало дечого і звідси несмак. Для того хотять нині деякі приступити до «слов'янського союзу». Опозиція добра річ, але 7 послів не має сили щось вибороти. Ми не маємо народу за собою, бо ми его не розбудили. Він опозиції не піддержить. Ми давнійше думали вступити до клубу Гогенварта, але Зем'ялковський і Грохольський були сему противні. Ми зложили свій клуб з Сінгалевичем і Озаркевичем та вийшли зле на тім. Немаючи народу за собою, ми не можемо йти в опозицію. Опінія в краю домагаєсь опозиції. Се популярний поклик, але ми русини з опозицією далеко не зайдемо. Як переговори не будуть мати успіху, тоді зложім мандати і возьмімся до освідомлюваня народу. А чи всі послы зложать мандати? Для нас тепер одна дорога: порозумітися з правительством, шануючи достоїнство народа і вижидати паденя міністерства. Погляди Романчука мають дещо за собою, але я натепер з ними не годжуся. Ergo³⁾ я є за переговори з правительством і поляками, щоби дістати деякі концесії.

¹⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 187. (Упор.).

²⁾ «Спосіб життя» (лат.). – Ред.

³⁾ «Власне я...» (лат.). – Ред.

Пос[ол] *Мандичевський*: В клубі руських послів державної ради не ухвалили ми увійти з «Польським колом» в переговори. Се спростую. Переговори до «нової ери» не вели всі руські послы, лише одно сторонництво в краю, іменно «Народна рада». Я хотів би, щоби послам державної ради лишено свобідну руку щодо переговорів, а тут вистане, як ми лише поінформуємось.

Пос[ол] *Романчук* простує: 1) В р[оці] 1890 ми ставили конкретні жаданя, хоч не списали їх в двох екземплярах.

2) Ми тут не можемо ухвалювати директиви для послів державної ради. Ми тут лише радимось. Остаточна ухвала в справі тактики западе в клубі послів державної ради. Опісля візвав пос[ол] Романчук, щоби застановитися над тим, з ким переговорювати – як се вніс пос[ол] Вахнянин.

Пос[ол] *Вахнянин* сеї гадки, що переговорювати мусять оба клуби разом, а не кождий зокрема. Треба також повідомити «Народну раду» і Владик.

Пос[ол] *Окуневський* хоче, щоби клуби рішали окремо, чи вести переговори. Він, як соймовий посол, є противний переговорам і переголосувати не дасться¹⁾. Народи послів вважає він лише інформаційними. Він стоїть на дияметрально противнім становищі, як інші послы. Пос[ол] Окуневський зазначає, що веде *свою* політику і хоче, щоби соймовий клуб рішив сам про долю переговорів²⁾.

Пос[ол] *Вахнянин*: Ми хочемо переговорів для добра народу. Інтереси наші залежать в більшій мірі від сойму і краєвого правительства, тому соймовий клуб не може від сеї акції відтягнутись. Тоді вже був би роздор і евентуальність подвійної політики.

Пос[ол] *Підляшецький* попирає гадку Вахнянина і бажає рівно ж спільної акції обох клубів в переговорах.

(Прийшов пос[ол] Савчак).

Пос[ол] *Січинський*. Бачу хаос. Я уявляю собі, що оден клуб не може йти гетта, другий віста. Одні бояться і другі майоризованя і оба клуби хотять вже розійтись.

Пос[ол] *Вахнянин*: Ми підемо до намісника по інформації. Дізнавшись, як він думає про нас, будемо рішати оба клуби окремо, яке становище заняти в соймі і державній раді.

Пос[ол] *Мандичевський* хоче, щоби до акції приступила «Народна рада».

¹⁾ Таке становище супротивляється парламентарним правилам. Коли посол в клубі не хоче піддатися більшості, повинен виступити з него. [– Ол. Б.]

²⁾ Бути в клубі, а вести *свою* політику, се також суперечне з правилами парламентарними. [– Ол. Б.]

Пос[ол] *Охримович*: Я ставлю внесенє, щоби оба клюби вйшли в контакт з правительством і польським соймовим «Колом».

Пос[ол] *Січинський* хоче знати, що послї зробилять, коли б переговорів не прийнято. Інакше не буде голосувати.

Пос[ол] *Підляшецький*: Розійдімся, то буде найліпше.

Пос[ол] *Окуневський* хоче, щоби про контакт рішали клюби окремо.

За внесенєм посла Підляшецького, щоби розійтися, заявилося лише трех послів. Внесок Окуневського зискав лише голос внескодавця. Січинський здержався від голосованя. Гаморак вийшов. По голосованю над внеском Окуневського, останній сказав: «Моя акція скінчена», почім вийшов. Внесок Охримовича перейшов голосами Савчака, Мандичевського, Барвінського, Підляшецького, Охримовича і Вахнянина. Січинський не голосував.

Який має бути контакт? Чи лиш зондованє? Чи мають послї ставити конкретні жаданя?

Пос[ол] *Вахнянин* хоче передовсім зондованя, а відтак, поставиться конкретні жаданя.

Пос[ол] *Охримович* хоче відразу ставити конкретні жаданя.

Перейшло внесенє Охримовича, який ставить дальше внесок, щоби вибрати в цілі переговорів депутацію з 5 членів т[о] є[сть] Романчука і по двох членів з кожного клюбу.

Пос[ол] *Романчук* хоче, щоби депутація складалася лише з трех членів. Сам до неї належати не буде, хоть не противиться, щоби другі послї вели переговори, хоть би для засади, що русини мають право все впомятися о концесії для свого народа.

Пос[ол] *Підляшецький* ставить на членів депутації: Романчука, Вахнянина і Січинського.

Романчук мимо того не хоче вйти в склад депутації, а так само Січинський і Телішевський. Остаточно вибрано до депутації Савчака, Вахнянина і Підляшецького¹⁾.

Сходини руських послів дня 14 лютня 1894 р.

Явились: Романчук, Телішевський, Гаморак, Окуневський, Гурик, Савчак і Вахнянин.

На зборах послів, відбутих дня 21 і 29 січня 1894 р. обговорено політичне положенє русинів і рішено вйти в контакт як з краєвим правительством, так і з центральним, а крім сего з «Польським колом» соймовим і парламентарним.

Делегатами до вступних переговорів вибрано, як вгорі зазначено, послів Підляшецького, Вахнянина і Савчака, а коли перший з них зрікся мандату, акція лишилась в руках Вахнянина і Савчака.

¹⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 188. (Упор.).

Дня 11 лютого 1894 р. був Вахнянин (без Савчака) у намісника, гр[афа] Баденого, щоби розпочати акцію. Вахнянин заявив, що «Руський клуб» стоїть на національнім ґрунті і жадає, щоби краєве правительство прийшло з помічю поступенному розвоєви руського народу на найширших основах. Намісник прийняв все радо до відомости і вказав на парламентарну, польську комісію, з котрою належало би порозумітись.

Дня 12 лютого повідомили про се Савчак і Вахнянин в соймі гр[афа] Войтіха Дідушицького, а 14 лютого відбулися перші приватні сходини руських делегатів з польською парламентарною комісією.

З поляків явились: гр[аф] Іван Тарновський, гр[аф] Войтіх Дідушицький, гр[аф] Шептицький, гр[аф] Водзіцький, гр[аф] Менцінський, проф[есор] Пілят, гр[аф] Стан[іслав] Бадені, през[ес] ради шк[ільної] Бобжинський, Абрагамович і Адам Єнджеєвич.

Вахнянин заявив, що приходить в імені обох клубів наразі приватно, щоби поговорити про питанє, яке становище займе «Коло польське» соймове супротив руського народу і єго конституційних заступників. «Руський клуб» державної ради бажає контакту, щоби через него зневолити поляків до акції згідливої і щирої в користь правильного розвою руського народу. Русини будуть жадати концесий для свого народу, а сі концесії мають поляки не лише не спиняти, але їх піддержати. Руській нарід є, хоче жити і розвиватись а тому розвоєви мають польські делегати прийти з помічю.

Наразі не подаємо ніяких точок. Будемо їх підносити von Fall zu Fall¹⁾. Наразі хочемо признання принципу, що розвій руського народу лежить в інтересі не лише русинів але також краю і держави. Бажаємо, щоби польські делегати се в засаді признали – а дальша акція вив'яжесе сама собою.

З дискусії, в якій забирали голос всі члени парламентарної, польської комісії, вийшло:

1) що вони дуже радо витають сей об'яв і в принципі годяться на такий контакт в державній раді. Вони готові порозуміватися у всякій парламентарній справі, щоби лише русини 1) не лучилися з слов'янською лігою, як антидержавним фактором, 2) щоби офіціяльні заяви «Клубу руського» в державній раді виходили з програми щойно уложеної (т[о] є[сть] з акції взаїмного довір'я і порозуміння).

Гр[аф] Станіслав *Бадені* вказав на дотеперішні хиби, головно на те, що «Польське коло» робило все на власну руку, не порозумівшись з «Руським клубом». З сего вийшла дісгармонія. Нарікав також на дневникарство польське і руське, що воно розбило акцію з 1890 р.

¹⁾ «Від випадку до випадку» (нім.). – Ред.

З сих переговорів здали оба делегати (Вахнянин і Савчак) звіт митрополитови а опісля на сходинах руським послам дня 14 лютого 1894 році, почім вив'язалася дискусія.

Пос[ол] *Гурик* констатує, що Бобжинський рішив одну справу учителя, угнетеного шляхтичем, в користь учителя.

Пос[ол] *Телішевський* замічає, що «Польське коло» вважало все «Руський клуб» як appendix¹⁾. Вони думають, що «Руський клуб» має бути лише декорацією для них.

Пос[ол] *Романчук* замічає, що він порушав вже справу контакту у намісника і Яворського, але змін не було. Польська делегація не числилася ніколи з русинами. Вона рішала найважніші справи без нас.

Пос[ол] *Телішевський* констатує, що дійсно «Коло польське» ігнорувало «Руський клуб» і було супротив него зовсім нелояльним. Яворський атакував поодиноких членів «Руського клубу» за те, що вони в поменших справах йшли против «Кола». При регуляції валюти заявив міні[істр] Штайнбах, що хоче поінформувати клуби. Ми не хотіли Штайнбаха просити до себе. Ми хотіли йти до поляків і нас запрошено на інформаційні наради, але при голосованю жадано від нас, щоби ми так голосували, як вони. Коли ми внесли інтерпеляцію в справі еміграції, поляки були злобні на нас, хоть ми їх про наш намір поінформували.

В чеській справі не відносилось також «Польське коло» офіційально до «Руського клубу», лише робило приватні рекримінації.

Пос[ол] *Романчук*: Яке вражінє зробили останні переговори? Я припускаю, що поляки в засаді вискажуться прихильно для руської справи. При конкретних справах були поляки завсігди противні. Они лише на словах заявляли себе прихильними, але ось і Пілят був завсігди найбільшим противником в шкільних справах в шкільній комісії. Чи ж вірити ему? Чи можна вірити Абрагамовичеві, котрий назвав шкільні справи, мною в соймі піднесені, *wichrzeniem*?²⁾ Я не прив'язую ваги до сих пертракцій. Треба поставити постуляти, а доперва тоді будемо знати, чи поляки нам прихильні. Польська сторона зм'якла трохи на полі шкільництва, але вона не є щира. Поляки лише прикриваються авреолею уступчивости, але на інших полях кріпиться безнастанно в нашу некористь. Аналогією є мадяри, після яких гадки, всі повинні вважати себе мадярами. Бобжинський хоче удержати фікцію, що неправильности діються лише виїмкою. Він же ж сам зробив Керекярта директором самбірської учит[ельської] семінарії³⁾. Я відношусь з недовір'єм до початої акції.

¹⁾ «Додаток» (лат.). – Ред.

²⁾ «Підбурюваннем» (польськ.). – Ред.

³⁾ На сю директуру старалася рада шк[ільна] позискати проф[есора] Ів[ана] Вахнянина, котрий спершу заявляв охоту прийняти сю посаду, а відтак розрадився; опіс-

Пос[ол] *Охримович*: Я не надіявся прихильної відповіді з сторони поляків. Сталося інакше. Чи їх заява щира – не знаю. Але фактом є, що ми вийшли в переговори. Треба їх кінчити. Поляки ждуть тепер на офіційну заяву з нашої сторони. Ми не повинні цофнутись. Ми сказали а, скажім також б. Час покаже, чи вони щиро з нами поступають. Справа виявиться. Може поляки прозріли? Коли маємо жаль до поляків, піднесім се в соймі. Але до опозиції в держ[авній] раді зараз приступити – вважаю річю невідповідною.

Пос[ол] *Вахнянин* вносить, щоби прийняти заяву польської парламентарної комісії до відомости і заявити їй офіційно, що ми хочемо увійти в контакт на основах, ut supra¹⁾:

1) поляки признають потребу розвою руського народа, не будуть противні сему розвоєви і піддержать его;

2) «Коло польське» буде порозуміватися з руським парламентарним клубом у всяких справах²⁾.

62. Іменованє мене членом ц[ісарсько] к[оролівської] галицької Ради шкільної красвої. Моє послуханє у цісаря Франца Йосифа і міністра просвіти д[окто]ра Мадейського. Устрій тодішньої Ради шк[ільної] кр[айової] і єї склад. Моє в ній становище. Мої змаганя до під'єму українського шкільництва і робота для придбаня українських учебників.

Весною 1893 р. умер Жигмонт Савчинський, директор мужеської учит[ельської] семінарії у Львові і посол кр[айового] сойму та держ[авної] ради, котрий до літа був членом ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової], іменованій цісарем на предлогу кр[айового] виділу. Він мав бути автономічним представником народного учительства української народности, одначе, проживаючи перед покликанєм на становище директора учит[ельської] семінарії довший час в Кракові, а до того одружений з патріотичною полькою, затратив національну свідомість походження з українського роду, почувався в дійсности поляком, а бодай заявляв, що в нім кров польська і руська так змішалася, що він не відчуває ріжниць роду.

ля проф[есора] В. Шухевича, котрий не хотів піти на провінцію. Наостанку намісник гр[аф] Бадені предкладав п[ослу] Ол[ександру] Барвінському сю посаду і відпустку, щоби не потребував зі Львова переноситися, однак п[осол] Ол[ександр] Б[арвінський] сего не прийняв, щоби не докорювано єму кар'єровичіством. Наслідком того став директором Керекярто. Про се було вже попередю основно розказано. [– Ол. Б.]

¹⁾ «Як вище (про це сказано)» (лат.). – Ред.

²⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 189. (Упор.).

Вже в червні 1893 р., коли я був в шкільних справах у секційного шефа Рітнера, запитав він мене про вибір члена Ради шк[ільної] кр[айової]. Спершу я не зорієнтувався, до чого змагає се питане, але відтак натякнув д[окто]р Рітнер, що тут розходиться о покликане мене до Ради шк[ільної] кр[айової]. Як я вже попередю зазначав, міністер Гавч, і референт шк[ільних] справ *Клеман*, звернули були бачність на мої промови в посольській палаті про шкільні справи, а неперечно і намісник та віце-президент Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]р Бобжинський зацікавилися змістом і напрямом сих промов, з котрих могли виробити собі погляд про моє заводове педагогічне образование. Гр[аф] Бадені, як я вже також згадав попередю, був у мене в 1891 р. на науці географії цілу годину, коли я ще був зайнятий у львівській семінарії, а віце-президент д[окто]р Бобжинський мав також нагоду, коли я вперше явився у него, довший час розмовляти зо мною головно про шкільні справи і після того висловився з признанем про мене перед предсідником кр[айового] відділу А. Хамцом. З тих отже кругів, без сумніву, вийшла думка покликати мене до Ради шк[ільної] кр[айової].

Ще в р[оці] 1887 запросила мене ц[ісарсько] к[оролівська] Рада шк[ільна] кр[айова] до участі в науковій комісії яко заводового члена-експерта. З того часу діставав я з Ради шк[ільної] кр[айової] порученя, оцінювати шкільні підручники та достарчати для них артикулів або перероблювати їх і поправляти відповідно вимогам і потребам науки й педагогії. В 1889 р. заіменував мене міністер просвіти членом ц[ісарсько] к[оролівської] іспитової комісії у Львові для іспитів на учителів народних і виділових шкіл (перед тим був я уже членом комісії для іспитів учителів народних шкіл в Тернополі), а від 1899 р. був я заступником директора сеї комісії. Тим способом шкільні власти мали нагоду пізнати мої педагогічні спосібности і кр[айовий] віділ неперечно в порозуміню з намісником і віце-президентом кр[айової] Ради шк[ільної] на засіданю 22 вересня 1893 р. ухвалив 4-ма голосами проти 3-х (котрі упали на проф[есора] університету д[окто]ра Б. Радзішевського)¹¹ представити мене до іменованя членом ц[ісарсько] королівської Ради шк[ільної] кр[айової], що й послідувало найвисшою постановою з д[ня] 7 листопада 1893 р. Народовці повитали прихильно моє іменоване, а «Діло» (1893, ч. 203) зазначило, що Ол[ександр] Барвінський «дуже добрий педагог і знавець відносин та потреб шкільництва взагалі, а руського зокрема, буде в Раді шк[ільній] кр[айовій] одною з найповажніших сил, а яко щирий борець за руськими школами гарячо й енергічно буде стояти в Раді на сторожі і в обороні прав руського шкільництва».

¹¹ На чолі сеї меншости мені противної станув д[октор] Тадей Романович, котрий не хотів допустити до сего, щоби членом Ради шк[ільної] кр[айової] з порученя ц[ісарсько] к[оролівського] віділу був українець. [- Ол. Б.]

Дня 4 грудня 1893 з'явився я на послуханю у цісаря, щоби представитися і зложити подяку за іменоване членом ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової]. Се була перша моя лична зустріч з цісарем Франц Йосифом, тоді саме 63-літнім, але ще вповні черствим. Тоді ще приймав він до 150 осіб двічі в тиждень на послуханю (опісля се число значно обмежувано), котрі відбувалися від 10-12-ої год[ини] перед полуднем. Попереду треба було зголоситися в кабінетовій канцелярії, подати свій родовід і ціль послуханя, а канцелярія укладала день і чергу послуханя та повідомляла про се зголошених. Послухане відбувалося в цісарськ[им] дворі на 1-ім поверсі, а вже перед 10-ю годиною зголошені на послухане мали явитися у великій витальні, з котрої був вхід до кабінету монаршого, і представитися цісарському ад'ютантові. Ад'ютант мав спис зголошених і по означеній черзі подавав до відома кожного зокрема цісареві. Посли дер[жавної] ради ішли все перед іншими і тоді я зараз за пос[лом] гр[афом] Деймом і кн[язем] Шварценбергом і тоді я зараз був прийнятий вслід за послом. Цісар під час послуханя весь час стояв у невеликім кабінеті, з котрого був просторий вигляд до великої світлиці, а на столику, під стіною уставленім, мав спис входячих на послухане, на котрім робив собі замітки. Сим разом і звичайно повитав мене: «Es freut mich, Sie zu sehen»¹⁾ а по зложеній мною подяці сказав: «Der galizische Landesschulrat ist sehr fleissig»²⁾, на що я додав: «Jawohl, Majestät, in den letzten Dezeunien hat das Schulwesen in Galizien bedeutende Fortschritte gemacht»³⁾, на що цісар замітив: «Das ist sehr erfreulich und wünschenswert»⁴⁾, а відтак сказав: «Sie sind auch im Reichsrat beschäftigt»⁵⁾, що я потакнув, а цісар додав: «Dort geht es sehr lebhaft zu»⁶⁾. На се заявив я: «Soeben habe wir die Landwehrgesetznovelle beschlossen»⁷⁾, а цісар додав: «Das haben ich gelesen, dass die Novelle mit grosser Majorität beschlossen wurde»⁸⁾, та ще замітив: «Es kommt jetzt noch eine Eisenbahnvorlage Halič-Tarnopol»⁹⁾, на що я притакнув, а він закінчив словами: «Ich danke Ihnen»¹⁰⁾.

¹⁾ «Я радий Вас бачити» (нім.). – Ред.

²⁾ «Галицька крайова шкільна рада є дуже працювитою» (нім.). – Ред.

³⁾ Галицьке шкільництво війшло на новий шлях розвитку із заведенням учительських семінарій в 1870 р. «Так Ваша величносте, за останні десятиліття шкільництво в Галичині добилось значних (вагомих) успіхів» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.].

⁴⁾ «Це дуже радісно і бажано» (нім.). – Ред.

⁵⁾ Ви також працюєте у краєвій раді» (нім.). – Ред.

⁶⁾ «Там тепер царить поживавлення» (нім.). – Ред.

⁷⁾ «Недавно ми прийняли закон про обороздатність краю» (нім.). – Ред.

⁸⁾ «Я читав про те, що закон був прийнятий більшістю голосів» (нім.). – Ред.

⁹⁾ «А тепер вноситься ще один проект залізнодорожного руху Галич-Тернопіль» (нім.). – Ред.

¹⁰⁾ «Я дякую Вам» (нім.). – Ред.

Розмова тривала отже довше, як я сподівався з оглядом на 150 зголошених. Вражінє в личній розмові зробив на мене вельми миле, а вигляд монарха був зовсім черствий, голос чистий і звучний. З того часу мав я частійше нагоду і причини являтися на послуханю або яко гість на двірських обідах і впевнився, що цісар вельми добре затямив собі мене, бо визначився справді незвичайною пам'ятю фізіономій, назвиськ і подій, бистрим умом і дотепом та спокоєм, але роздратований чим-небудь, висловлював різко і з досадою своє невдоволенє, як ще дальше буду мати случайність оповісти.

Так війшов я в склад ц[ісарсько] к[оролівської] Ради шк[ільної] кр[айової], а відтак наново іменований після впливу 3-річної доби, був єї членом повних 26 літ аж до часу, коли польська окупаційна влада обняла управу Галичини. Тоді-то на запросини віце-президента доктора Фридриха Цоля до участі в дальшій діяльності Ради шк[ільної] кр[айової] заявив я, що не можу зложити приречєня польському правительству, а наслідком того завішено мене в дальшій урядованю, або як «Dziennik urzędowy» подав про українських членів-автономістів «suspendowani członkowie»¹⁾.

¹⁾ Коли антанта поручила Польщі заняти Галичину під свою тимчасову управу, перестав я заходити до Ради шк[ільної] кр[айової] в останніх місяцях 1919 р. В перших днях січня 1920 р. відвідав мене дома віце-президент д[окто]р Цоль і просив, щоб я приходив на засідання, на котрих обговорюють нові пляни наукові, справи шкіль[них] книжок і т[ому] п[одібне], і предложив мені формулку приречєня, яке мав би я зложити польській владі. Ся формула була загальна і обов'язувала до *сповнювання обов'язків в Раді шк[ільній] кр[айовій] в користь краю і береження урядової тайни*. На се заявив я д[окто]рови Цольові, що передовсім, на мій погляд, справа Галичини є ще не рішена і Польща одержала поручєнне окупації для ведєннє адміністрації на основі дотепер обов'язуючих австр[ійських] законів. Отже, на мій погляд, Рада шк[ільна] кр[айова] не може вводити ніяких реформ щодо плянів наукових, устрою шкіл, шк[ільних] книжок, а повинна обмежитися лише *самою адміністрацією* на основі австр[ійських] законів. Д[окто]р Цоль заявив, що він, яко юрист, инакше розуміє постанови гагські межинародного права, на що я замітив, що й наші юристи застаналялися над сею справою і є того переконання, що й я. Отже оскільки розходиться о виконуванне обов'язків службових в Раді шк[ільній] кр[айовій] і береженє уряд[ової] тайни, то я в тих справах зв'язаний приречєннем зложєним австр[ійській] владі, від котрого мене не звільнено, тим-то не можу складати приречєннє навіть на ту загальну формулку, бо В[исоко]п[оважний] віце-президент зложив присягу Речи Посполитій польській і давав би мені в імени нової влади поручєннє службові, чоґо я не міг би піднятися. Тоді д[окто]р Цоль спитав мене, чи инші члєни автономісти укр[аїнської] народности зложили би таке приречєнє, на що я відповів, що також ні. І з того часу ми не являлись в Р[ад]у шк[ільну] кр[айову]. «Тимчасово звільнені з роботи» (польськ.). [- Ол. Б.; перекл. - Ред.]

Ц[ісарсько] к[оролівська] Рада шк[ільна] кр[айова] в хвилі, коли я став її членом, була устроена на основі цісарської постанови з 1867 р. і складалася з краєвих інспекторів для народних шкіл та учительських семінарій і для гімназій та реальних шкіл. Нечисленні ще тоді заводіві школи підлягали вчасти інспекторам народних, вчасти реальних шкіл. Окрім інспекторів входили ще до Ради шк[ільної] кр[айової] яко урядові її члени адміністраційні референти приділені з намісництва. Побіч сих урядовців засідали яко автономічні члени два представники ординаріятів рим[о]-кат[олики] і греко-кат[олики] іменовані цісарем, представники шкільництва (я яко представник народних шкіл і учит[ельських] семінарій) і середних шкіл, також іменовані цісарем, представник кр[айового] виділу ним визначений і представники міста Львова і Кракова вибрані радою міською. З урядових членів був один інспектор народ[них] шкіл і учит[ельських] семінарій (тоді д[окто]р Северин Дністрянський) та один інспектор середних шкіл (Іван Левицький) укр[аїнської] народности, а з автономістів, представник гр[еко]-к[атолицького] ординаріату о[тець] Василь Ільницький, директор акад[емічної] гімназії, і я яко представник народного учительства, так що в Раді шк[ільній] кра[йовій] тоді засідало 4 члени укр[аїнської] народности, отже вельми дрібна меншість. Між членами автономістами були вельми визначні личности: президент Краківської академії наук гр[аф] Станіслав Тарновський, кн[язь] Юрій Чарторийський і Антін Хамец. Становище моє яко звичайного професора середньої школи, до того ще й віком між усіма членами наймолодшого, було доволі трудне і треба було чимало виявити знання справ, ревности, дбалости і такту, щоби собі здобути в такому складі певний голос, повагу і вплив. Засідання секцій (для середних шкіл, для народних та учит[ельських] семінарій і для заводових шкіл), на котрих проводив віце-президент Ради шк[ільної] кр[айової] д[окто]р М. Бобжинський, підготовляли справи, які відтак вношено на повну раду під проводом намісника (тоді гр[афа] К. Баденого) яко президента до наконечної ухвали. (Члени Ради шк[ільної] кр[айової] належали до одної з трьох секцій, одначе можна було вчапати також на засідання інших секцій). На повну раду приходили члени всіх трьох секцій. Засідання першої секції (народ[них] шкіл і семінарій) відбувалися, звичайно, щотижня в п'ятницю, середних шкіл, звичайно, двічі в місяць, а часом і рідше, в суботу, третя секція (заводова) що кілька тижнів, а повна менше більше щомісяця, деколи що два місяці.

Іменований членом Ради шк[ільної] кр[айової] представився я намісникови гр[афу] Баденому яко президентови, а відтак д[окто]рови М. Бобжинському яко віце-президентові, а крім того зложив візити всім іншим членам, з котрими мав засідати в Раді. Д[окто]р Бобжинський запитав мене, до котрої секції я зголошуюся, на що я заявив, що зголошуюся до

першої секції (се вже з огляду на велику вагу народного шкільництва, котрого я мав бути представником). Одначе віце-президент просив мене, щоб я бував також і на другій секції і тим способом виробив собі погляд на розвиток середніх шкіл. Відповідно сему бажаню, бував я, отже правильно, не тільки на засіданнях першої і другої секцій та повної Ради, але вряди-годи заходив також на засідання третьої, заводової секцій, а тим способом піднявся подвійного обов'язку, бо інші члени бували тільки на засіданнях одної з трьох секцій, до котрих зголосилися. За моїм прикладом бували опісля на засіданнях першої і другої секцій також представники ординаріяту (спершу о[тець] Олексій Торонський, яко наслідник о[тця] В. Ільницького, і крилошани Омелян Білинський та Іван Чапельський, а в новім складі Ради шк[ільної] кр[айової] яко представники університету проф[есор] д[окто]р Кирило Студинський і д[окто]р Степан Томашівський, а яко представник заводового шкільництва Ізидор Громницький). Та хоч я був послом до держ[авної] ради, не занедбував я своїх обов'язків в Раді шк[ільній] кр[айовій], але купував собі річну карту на желізничу їзду і приїздив також з Відня на засідання Ради. Мимо того не обійшлося без наклепів і напастий на мене, коли я став нелюбим навіть для тої частини народовців, котрі перли до опозиційної і «примирительної» політики, не кажучи вже про москвофілів. Одні і другі представляли моє членство Ради шк[ільної] кр[айової] яко синекуру і розповсюджували з того приводу всякі поговори. В Стрию почала виходити гумористична часопись «Стріла» (в роді давнішого «Зеркала»), в котрій д[окто]р Є. Олесницький помістив проти мене не згідний з правдою вірш, котрий починався словами:

«Єсть і радник, що не радить,
Бо політику провадить» і так далі.

А на «Руській бесіді», як мене сповіщено опісля, мій службовий товариш, впрочім поважний чоловік¹⁾, вчисляв, що я побираю кілька пенсій, й котрих опісля д[окто]р К. Трильовський начислив аж сім і прославляв мене на радикальних вічах «семипенсійником»²⁾. Я тоді писав моїй дружині, котра з жалем сповістила мене про сю злобу і завидливість людську нічим не оправдану (19. 10. 1893): «Цікавий я дуже, хто то такий Multiplicator³⁾ в «Бесіді», що вже порахував навіть то, чого я ще не бачив,

¹⁾ О[тець] О. Стефанович. [– Ол. Б.].

²⁾ До тих семи пенсій вчислювали: плату мою учительську, винагороду з Ради шк[ільної] кр[айової], дієти парламентарні і соймові (навіть делегацийні, котрих окремо не плачено), а до того стипендію мого сина Володимира на 4 р. прав 157 гульденів і стипендійну підмогу моєї доньки Ольги (кандидатки учит[ельської] семінарії місячно 4 гульдени)! [– Ол. Б.].

³⁾ Множник (лат.). – Ред.

себто винагороду за членство в Раді шк[ільній] кр[айовій]. Мене також і се дивує, що Шухевич такі сплетні слухає і далі несе. Вже вчорак (про се вже згадав я попередю в «Споминах») дав я єму документ від Андрія Січинського¹⁾ на брехні Миколи (єго брата), котрий нібито своїми очима бачив суми на «Правду» пересилані (начебто кн[язем] А. Сапігою через адвоката д[окто]ра Владислава Чайковського в Перемишлі, у котрого Андрій Січинський був конципієнтом).»

Були, правда, й такі члени Ради шк[ільної] кр[айової], котрі мало коли (деякі раз в рік) являлися на засіданнях і на однім засіданю сойму посол Среднявський (1896 р.) прилюдно висловив жаль, що деякі члени не сповняють своїх обов'язків в Раді шк[ільній] кр[айовій]. Тоді я звернувся до него з запитом, чи він і до мене се відносить, на що він заявив, що мав на думці не мене, але гр[афа] Войтіха Дідушицького. Се приневолило мене в часописях оповістити число засідань, в котрих я брав участь, а число се перевишало число засідань інших членів, бо я бував на засіданнях першої і другої секцій і повної Ради, а деколи навіть на засіданнях третьої секції, хоч був обов'язаний на основі правильника Ради шк[ільної] кр[айової] бувати тільки на засіданнях першої секції і повної Ради. Сеї постанови правильника держався вельми точно пок[і]йний доктор Омелян Савицький, котрий бував тільки на засіданнях третьої секції, до котрої належав і повної Ради, хоч яко директор гімназії повинен би був цікавитися середніми школами, а хоч українські члени не раз просили єго, щоби прийшов і на засіданє другої секції, він не являвся. Сего, одначе, ніхто єму не витикав.

Навіть в часі ферій, коли члени-автономісти виїздили на літний відпочинок (інспектори були приневолені, окрім урлопованих, і в тім часі урядувати і бувати на засіданнях, а так само віце-президент), я бував навіть тоді, коли для покріплення підорваного ненастанною працею здоров'я, проживав у Микуличині. Звідтам приїздив я в четвер вечер, щоби бути на засіданю першої секції в п'ятницю, і на засіданю другої в суботу, а відтак знов вертав до Микуличина. А що я оден був тільки автономіст на засіданю, заявив прилюдно д[окто]р Бобжинський: «Pan ratuje honor autonomii»²⁾, бо до правосильности ухвал на секційних засіданнях окрім членів-урядовців потреба було прияви найменше одного автономічного члена. Свідками точного і сумлінного сповнюваня моїх обов'язків в Раді шк[ільній] кр[айовій] були не тільки покійні вже члени отці Торонський, Білинський і Чапельський, але й живі ще професори Студинський, Томашівський і Громницький, а цінили мою працю і поважали за те всі члени польської народности, дарма що «Діло» не раз накидалося безосновно.

¹⁾ Лист сей подав я попередю, він є в нашім архіві. [– Ол. Б.].

²⁾ «Пан рятує честь автономії» (польськ.). – Ред.

Від 21 листопада 1893 р. почав я являтися на засіданнях секцій під проводом віце-президента д[окто]ра Бобжинського, а 9-го січня 1894 р. відбулося засіданє повної Ради під проводом намісника гр[афа] К. Баденого, в котрого руки зложив я вимаганий правильником обіт, що буду точно сповняти прийняті на себе обов'язки і берегти урядову тайну. Намісник кермував вельми справно й рішучо засіданнями повної Ради і виявляв при сій нагоді не тільки живе зацікавлене шкільними справами, але й відповідне їх зрозумінє, значне ознайомлене з учителями і директорами набуте при нагоді частих візитацій ріжних шкіл, в чім помагала єму бистра пам'ять. При всій рішучості і строгості супроти ріжних хиб і промахів учительства, виявляв він велику людяність і тепле серце, де треба було справдішньої помочи.

Д[окто]р Бобжинський був знаменитим керманичем секційних нарад, а також ріжних анкет наукових покликуваних Радою шк[ільною] кр[айовою]. Визначний правник та історик, з широким і основним образованием, не обмежувався він звичайним адміністраційним полагоджуванем чергових справ і шкільних потреб, але старався розвинути і двигнути шкільництво, щодо устрою, наукових плянів, шкільних підручників та методичного й наукового образования учительства. Він сам не тільки докладно читав всі акти та предлоги, але був добре обізнаний з черговими справами, на що з великою пильністю обертав чимало часу. Крім того, старався ознайомитися з розвитком і станом шкільництва, з педагогічною і науковою шкільною літературою і єї напрямми. Звідуючи ріжні школи, ознайомлювався із станом їх і з учительськими силами та їх приспособленем¹⁾, а крім того старався лично пізнати особливо такі учит[ельські] сили, котрі мали заняти кермуючі становища управителів, директорів, окружних інспекторів. Уділяв отже в тій цілі послухань, але не марнував на се багато часу для самої формальности, як се бувало за єго наслідників. Рішучої і вельми трудящої вдачі, віце-президент вимагав і від інспекторів, котрих називав своєю підпорою, пильної і скорої роботи, а коли котрий з них не встарчився на час і не відповідав єго вимогам, сей тратив єго довір'є і поважанє. А хоч д[окто]р Бобжинський старався по змозі дібрати собі найкрасші сили на інспекторські становища, то при

¹⁾ Одного разу був д[окто]р Бобжинський в німецькій (II) гімназії львівській на науці знаменитого філолога клясичного Корнеля Фішера перед полуднем і пополудні (тоді була ще дворазова наука), а відтак перед засіданєм секції оповідав про свої вражіння: «Przed południem uczył doskonale. Popołudniu był trochę podochocony, ale uczył świetnie». Пок[ійний] Фішер потребував для під'єму нервів випити, а д[окто]р Бобжинський мав зрозумінє для єї потреби підорваного працею організму і вмів оцінити успіхи і талант знаменитого філолога і педагога. «До обіду проводив уроки досконало. Після обіду був трохи напідпитку, але навчав прекрасно» (польськ.). [- Ол. Б.; перекл. - Ред.]

всім тім попадали до Ради шк[ільної] кр[айової] під ріжними впливами й такі люди, що не відповідали тим вимогам і прикметам, якими повинен визначатися краєвий інспектор яко керманич учительства. Се давало деколи віце-президентові привід, висловити гіркий докір на адресу деяких інспекторів навіть на засіданю секції хоч у загальній формі. (Замітка д[окто]ра Бобжинського відносилася до інспектора І. Левицького). «Не перевівся ще тут звичай, – говорив він раз, – що кр[айовий] інспектор приймає професора коло порога і не просить его сісти та не подасть ему руки. До мене приходять правники, що зголошуються до іспиту (д[окто]р Бобжинський був предсідником одної правничої комісії іспитової в університеті), то я сих молодців прошу усісти». І справді, бувало так, що оден з інспекторів завізвав не раз котрого з професорів в якійсь справі до себе на означену годину, а коли візваний професор явився та начекався довший час на коритарі, був приневолений відійти з нічим, бо інспектор, прийшовши до бюро, заявив, що тепер не має часу. Бували й такі случаї, що учитель, приневолений нуждою та сумними не раз родинними нещастями, просив о підмогу або зачет на плату, але референт, в тіснім бюрократичнім розуміню ощадности, ставив відмовне внесене, не дався переконати навіть прихильними аргументами віце-президента і волів бути переголосованим, як піти за прихильним голосом віце-президента. Бували часто й такі случаї, що «starosta jako przewodniczący Rady szkół okręgowej»¹⁾ не раз зовсім безосновно доносив, що «ten nauczyciel manifestuje się w kierunku radykalnym»²⁾ (або яким иншим подібнім) і домагався «przeniesienia do innego okręgu»³⁾, що часто доводило такого учителя до матеріяльної руїни, тоді д[окто]р Бобжинський перебивав референтови і велів: «zwrócić, niech przedłoży konkretne fakta»⁴⁾. І виявлялося часто, що домагане старости було безосновне, оперте на поговорах і підзорах. Правда, бували й такі случаї, що навіть на основі нібито точних урядових звітів виданий Радою шк[ільною] кр[айовою] розпорядок, заподівав не раз неповинному кривду, котрої відтак не можна було направити. Так, н[а]п[р]иклад, поки я ще ввійшов до кр[айової] Ради шк[ільної], з Коломиї наспіло донесене до президії Ради шк[ільної] кр[айової], що проф[есор] Теофіл Грушкевич був у Коломиї на вечерицях устроєних «Обществом ім. Качковського» в товаристві російського консуля з Чернівець. Посуджувано отже проф[есора] Грушкевича о якусь протидержавну роботу в спілці з російським консулем і зате перенесено его з Коломиї, де мав свою хатину, до німецької гімназії у Львові і тим підорвано его матеріяльне положене. Опісля вияс-

¹⁾ «Староста як керівник шкільної крайової ради» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Той учитель демонструє (виставляє напоказ себе в напрямі радикальному» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Перенесення до іншого округу» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ «Повернути, нехай викладе конкретні факти» (польськ.). – Ред.

нився сей промах і проф[есор] Грушкевич, щирий народовець, відзискав добру славу, але нанесених йому матеріяльних втрат не можна вже було направити. Такі події лучалися наслідком незрозуміння політично-національних відносин або й злої волі підвладних урядовців, і мені не раз доводилося вдаватися в такі справи і відвернути безосновну напасть. Наведу для прикладу яскравий случай з о[тцем] Євгеном Гузаром, котрий свого часу був моїм учеником в Бережанській гімназії, отже добре мені знаним, а відтак приходським сотрудником і катехитом народ[ної] школи у свого вітця в Завалові, в Підгаєччині. Яко щирий і ревний народовець, оснував там читальню, котра мене іменувала почесним членом, брав живу участь в народнім житю, отже й у виборах до сойму й держ[авної] ради, а через те став сілю в оці підгаєцького старости Августа Щуровського, з котрим я мав, як уже вгорі було згадано, ще в Тернополі немилі пригоди. Одного дня являється у мене о[тець] Гузар з проханем, щоби я заступився за ним, бо єму замкнено плату і подано через намісництво до консисторії внесене на єго перенесене з Завалова. Я звернувся зараз до намісника гр[афа] К. Баденого, котрий з певним роздротованем оповів мені, що наспіло із староства донесене, що о[тець] Є. Гузар «wrogo usposobiony dla dynastyi i państwa»¹⁾, наслідком чого видано такі строгі проти него розпорядки. Донесене староства удлене консисторії зробило і тут від'ємне для о[тця] Гузара вражінє. Одначе, коли я представив поступованє о[тця] Гузара і подав на основі личної знаємости єго характеристику намісникови, дався він не тільки переконанню про безосновність тяжкого обжалованя староства, але й старався направити заподіяну кривду о[тцю] Гузарови і сам лично був у митрополита д[окто]ра С. Сембратовича, котрий відтак покликав о[тця] Є. Гузара на свого капеляна і настоятеля каплиці Святих сестер василянок у улиці Зибликєвича.

Коли я вже був членом Ради шк[ільної] кр[айової] виточив кр[айовий] інспектор Ів[ан] Левицький дисциплінарне доходженє професорови перемиської української гімназії Константинови Горбалєви, мому другуви добре мені знакомому, з внесенєм на перенесене, задля того, що нібито він виховує в гімназії радикалів і соціялістів. На засіданю другої секції виступив я проти неоправданих замітів інспектора і єго внесеня, та порадив К. Горбалєви приїхати до Львова і виправдатися перед віце-президентом, поки ся справа прийде на чергу повної ради. Перед тим обговорив я цілу справу з д[окто]ром Бобжинським, котрий прийняв проф[есора] Горбалєя на послуханю і по довшій з ним розмові заявив мені, що не находить ніякої вини, та що проф[есор] Горбалє тим тільки на себе накликав такий заміст, що має звичай непотрібно деколи забагато говорити. Інспектор Ів[ан] Левицький прочув се, що справу програє і перед повною радою

¹⁾ «Ворожо настроений щодо династії і держави (краю)» (польськ.). – *Ред.*

підійшов до мене ще з пропозицією: «Голосуйте за моїм кандидатом на катехитурі¹⁾, то я цю дисциплінарку проти К. Горбала». Однак я відповів: «Жадних компромісів» і дисциплінарка упала, а його кандидат на катехитурі також перепав.

Сих кілька прикладів навів я на доказ, які не раз побічні впливи і безосновні доноси загрожували добрій славі щирих і ревних народовців і як треба було таких справ пильнувати та інформувати відповідні міродатні круги, щоби охоронити дотичних людей перед кривдою. В Раді шкільній крайовій виступав я однак речником не тільки українського учительства, але й ставав в обороні²⁾ і старався допомогти всюди, де сего вимагала правда і справедливість без різниці народности й віри. В моїм архіві маю чимало листів поляків і жидів з подякою за зроблені їм прислуги. І намісник яко президент і віце-президент Ради шкільної крайової мали нагоду протягом часу впевнитися, що я ніколи їм не подав невірних або сторонничих інформацій, а кожду справу щодо речі й личности старався добре перевірити. Тим-то перегадом здобув я собі поважний голос у Раді, а, зокрема, коли приходили на чергу справи, котрі відносилися до

¹⁾ Кандидатом на гімн[азіальну] катехитурі був москвофіл Романовський (що вчив австр[ійських] офіцерів москов[ської] мови в Ярославі), котрий умів собі вивести навіть протекцію кн[язя] Ю. Чарторийського, однак я вважав москвофіла непригожим на катехита. [– Ол. Б.]

²⁾ Між иншими боронив я директора уч[ительської] жен[ської] семінарії (Львів) Зубчевського, котрого таки покривджено перенесенем до Станиславова за написання драми, котра видалась непедагогічною. В Тернопільській семінарії служив я з поляком з Познаньщини, Марцелім Левінським, іспитованим для виділових шкіл, іменованим там в характері тимчасового учителя школи вправ. Однак він учив на курсах кандидатів німецького і польського язика. Був се учитель з добрим знанем своїх предметів, старший уже віком, однак не міг діждатися сталої посади на становищі учителя школи вправ. Коли подався до західно-галицьких семінарій, тамошні інспектори і директори не вставляли его до терна, оправдуючись тим, що мають там місцевих кандидатів. Коли ж подавався до східно-галицьких семінарій, не брано его в комбінацію, бо не мав вимаганої кваліфікації з української мови. Так отже висів у воздуху і дійшов з розпуки до розстрою нервів, немаючи забезпечення на старість і на случай неспромоги до дальшої служби. Знаючи его важке положення і его ревну працю, звернувся я прямо до намісника гр[афа] К. Баденого, представив ему цілу справу і можливість іменованя его яко старшого учителя (професора) для німецького і польського язика і порадив крім того М. Левінському, щоби явився з службовими документами на послуханю у намісника. Добутком моєї інтервенції і послуханя М. Левінського у намісника було его іменоване професором в Терноп[ільській] семінарії, звідки по кількох роках перейшов у стан спочинку і перенісся до Кракова, де й умер. В переїзді до держ[авної] ради я кілька раз стрічався з ним. Кожний раз в розмові сердешній зо мною не міг здержатися від сліз, згадуючи з вдякою за висвідчену ему товариську прислугу. [– Ол. Б.]

українського народу, засягав намісник і віце-президент мого погляду. В случаях, коли я не міг виробити собі певного погляду на справу або личність, або мав недокладні інформації, здержувався я від рішального голосування і тим способом устерігся промаху. Під час засідання секції вся увага віце-президента була звернена на обговорювані там справи і реферати, він був справдішним керманічем і не дався відтягнути від сих нарад ніякими бічними справами, а коли не раз мимо основної розправи членів трудно було дійти до розв'язки і рішення якогось поважного питання з правного становища, він бистрими і влучними замітками, опертими на основним знанню права, доводив до успішного рішення. Був він рішучим противником протекцій, строго осуджував перекупства і не числися з бічними впливами можних, хоч тим способом стягав на себе їх наріканя і докори. На сю его вдачу кидає певне світло от ся подія. Під час засідання входить возний і заявляє віце-президентові, що прийшов кн[язь] Ю. Чарторийський і бажає з ним бачитися (тоді вже не був він членом Ради). «Przeprosić, teraz jest sesya»¹⁾, відповів на се возному віце-президент. Опісля, коли уступив д[окто]р Бобжинський з віце-президентури, не раз переривано наради секції, бо «N. N. Konceptista namiestnictwa wyjeżdża na miejsce przeznaczenia i chce pożegnać się z wiceprezydentem»²⁾.

Наслідком того, що доктор Бобжинський всю увагу під час засідання секцій звертав на хід чергових справ і наперед обзнакомився з ними при розділюванню рефератів, мав ясний погляд на хід і розвиток справ і контролю над референтами. Лучалося не раз, що віце-президент референтови прямо сказав: «Pan aktów nie czytał, zwrócić sprawę do przygotowania!»³⁾ Та мимо тої бачности віце-президента лучалося деколи, що наслідком неприхильности декого з інспекторів або адміністраційних референтів за подіяно комусь кривду і в кругах учительства можна було инколи почути наріканя на автократичність або беззглядність віце-президента, що було не раз спричинене самовільним поступком референта.

Правда, що висока інтелігенція й умова бистрість, глибоке і основне знане, невтомима працьовитість і велика заводова ревність, якими д[окто]р Бобжинський вибивався понад усе своє окружене, надавали его діяльності і кермованню справами шкільництва й прилюдного виховання певну прикмету самовласности. Одначе мимо того можна було все дорогою розумного й основного пояснення й аргументованя дійти в кожній справі до порозуміння. Не раз докорювано єму в часописях і законодатних ділах, що він не терпить критики своєї діяльности, устрою і реформ шкільництва,

¹⁾ «Вибачити, якраз тепер проходить сесія» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «N. N. Концепіст намісництва виїжджає на місце призначення і хоче попрощатися із віце-президентом» (польськ.). – *Ред.*

³⁾ «Пан не читав актів, справу повернути на доопрацювання!» (польськ.). – *Ред.*

видаваних Радою шк[ільною] кр[айовою] наукових плянів, інструкцій або шкільних книжок печатних під доглядом Ради шк[ільної] кр[айової] або нею одобрених і впроваджених до уживання в школах. Навпаки, він не раз заявляв, що бажає критики і цінить її та користується нею при всякій нагоді, але застерігається проти всяких докорів злої волі, підсовуваної йому в его урядованю. Д[окто]р Бобжинський виробив собі був погляд про меншевартність і меншу витривалість женських сил учительських в порівнанню з мужськими. Тим-то змагав до того, щоби директури в женських школах виділових або професури в женських учительських семінаріях обсаджувати мужеськими силами. Одного разу в розмові зо мною про сі справи (а зазначити можу, що часто мав я нагоду з ним окремо поза сесіями вести розмови про різні шкільні справи і питання) висловився, що «*nauczycielka ma wartość przeciętnie 10 lat*»¹⁾, на що я ему подав цілу чергу женських учительських сил, що служили по 30 і більше літ і то з таким успіхом, що за се признано їм окремі відзначеня. Я стояв на тім становищі, що в женських школах розходиться передовсім о виховане і що в школах виділових або женських семінаріях учительських успішнійший і кориснійший вплив може мати директорка, учителька, як директор або професор, хоч би він був знаменитим педагогом, що директорка або учителька може не на одну прояву в поведеню, образованю і вихованю дівчат звернути увагу, на що не може звернути мужчина або що ему не лицює. Еманципацийний рух між жіноцтвом, котрий почав у другій половині XIX ст. сильно проявлятися між жіноцтвом, отже й між учительством, відбився на полі шкільництва змаганем женського учительства до здобування рівнорядних з учителями становищ, до осягнення посад в нечислених жіночих семінаріях і директор у виділових женських школах, а покликунане на сі посади мужчин відчувало женське учительство яко болючу кривду і понижене, що мені часто доводилося почути в кругах учительок. З педагогічного становища піддержував я при обсадах женських учит[ельських] семінарій кандидатури учительок у Львові, Перемишлі і Кракові. При обсаді історично-язикової посади у Львові довів я до того, що Рада шк[ільна] кр[айова] уложила на основі мого домаганя два терна: мужеське і женське, котрі предложено міністерству просвіти до іменованя. (Тоді ще міністерство іменовало професорів і директорів учительських семінарій, опісля се право перейшло на Раду шк[ільну] кр[айову]). Міністер просвіти тодішній, д[окто]р Гартель, з котрим я також обговорював сю справу, згодився вповні з моїм поглядом і заіменував на сю посаду в женській учит[ельській] семінарії у Львові *учительку*, котра й досі ще

¹⁾ «Вчителька може працювати педагогом в середньому протягом 10 років» (польськ.). – *Ред.*

займає становище професора. Так само повелося мені перевести іменоване двох учительок для женської семінарії в Перемишлі (одної на посаду язикову, другої на природничо-математичну).

Подібний погляд, як д[окто]р Бобжинський, про вартість жіночих сил учительських мав також кр[айовий] маршалок гр[аф] Станіслав Бадені, а коли під моїм проводом явилася у него депутація директорок і учительок львівських з домаганнями, щоби в законах шкільних краєвих виразно були застережені права учительок до осягнення начальних посад, а маршалок з певного рода маловаженем висловився про літа служби учительок, чимало був зачудований, коли дізнався, що між відпоручницями були учительки, що мали по 20–25 літ служби. (Н[а]пр[иклад], Александровичівна, Скшинська, Бонковська, Лоншан й ин[ші]). До речі, треба зазначити, що женські школи у Львові тоді мали без порівняння визначнійші сили, як мужеські.

Отсе почуте своїх прав і змагане до рівноправности з мужчинами у Львові, довело до того, що окружна конференція, котра мала вибирати двох відпоручників учительства до міської Ради шкільної окружної, вибрала одного учителя і учительку (директорку віділової школи св[ятої] Анни паню Longchamps). Вибір сей вимагав затвердження Ради шк[ільної] кр[айової]. Був се перший случай в цілій тодішній Австрії, що до ради шк[ільної] окр[ужної] мала вийти учителька яко представниця учительства. З таким вислідом не міг погодитися д[окто]р Бобжинський, бо се видалося єму виломом з дотеперішнього консервативного ладу. Справа вийшла на дневну чергу першої секції, на котрої засідане приїхав я з Відня. Референт д[окто]р Дністрянський намагався сей вибір уневажнити яко суперечний законови, в котрім всюди є мова тільки: pauczyciel, а не pauczycielka¹⁾, а до того додав ще, що на засіданнях окр[ужної] ради шк[ільної] обговорюєся не раз дражливі для женщины дисциплінарні справи. На се замітив я, що закона не можна вважати мертвою буквою, але треба інтерпелювати єго відповідно духови (sinngemäss)²⁾, а коли, справді, бувають в народних і віділових школах (також женських) драстичні дисциплінарні случаи, то якраз є се вельми бажане з педагогічного становища, щоби директорка, впрочім женщина не першої молодости, брала участь в такій нараді і подала свої помічення ради, як запобігти таким небажаним случаям. Інспектори Б. Барановський і Дзедзіцький висловлювалися з великим признанем про прикмети п[ані] Longchamps яко директорки й учительки, але коли віце-президент в наконечнім огляді цілої наради не змінив свого консервативного становища і приступив до голосованя, пішли за ним усі урядові члени, а за моїм внесенем на затверджене

¹⁾ «Вчитель, а не вчителька» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Відповідно до сенсу поняття» (нім.). – Ред.

одним (моїм) голосом більшости всі автономічні члени і тим зазначили свою самостійність: «Takiego wyniku nie spodziewałem się»¹⁾, заявив потім д[окто]р Бобжинський, а хоч я се спричинив моїм голосом, не робив з того ніякого найменшого докору, навпаки, вмів пошанувати самостійне незалежне переконанє противника. Пані Longchamps стала членом Ради шк[ільної] окр[ужної] і практика виявила, що вибір був добрий, а після впливу 3-літя вибір сей поновлено.

До подібного змаганя зірвалося було опісля женське учительство у Відні, одначе не встигло перевести учительки до Ради шк[ільної] окружної. Львівський приклад остав одиноким в історії женського учительства в бувшій Австрії і може служити доказом, що д[окто]р Бобжинський умів погодитися з оправданими домаганнями часу.

Як між польською суспільністю були розповсюджені поговори про автократичне урядованє д[окто]ра Бобжинського, так ще частійше можна було зустрінутися серед українського громадянства або дневникарства, особливо ж москвофільського про єго змаганя до польщення нашого шкільництва, а відгомін сих поглядів доходив не раз до соймової салі і посольської палати в держ[авній] раді. Д[окто]р Бобжинський провів красшу частину свого житя і наукової діяльності на краківськ[им] університеті як професор німецького права й єго історії, як директор архіву городських і земських актів, як член Краківської академії наук і визначний історик, котрому поляки завдячують, між иншими 2 томовий твір «Dzieje Polski»²⁾. Сей твір, одинока історія Польщі написана з новітнього становища, як висловився про него єго перекладчик на чеську мову (переложив єго також Карсєєв московською мовою), викликав був велику заверуху серед польських істориків, котрі не могли освоїтися з тим, що доктор Бобжинський мав відвагу вказати на похибки польських королів, державників і правительства, виходячи з того становища, що «historia est magistra vitae»³⁾ і що грядучі покоління повинні з похибок предків висновувати науку для себе, щоби їх не повторяти. Посипалися і різкі критики поважних істориків польських і завзяті напасти загорільців, а всім тим відповів він рішучо, тверезо і науково не тільки розвідкою «W imię prawdy dziejowej»⁴⁾, але й новим 2-томовим розширеним (вгорі наведеним) виданєм

¹⁾ «Такого результату я не сподівався» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ Dzieje Polski w zarysie przez Michała Bobrzyńskiego. Drugie znacznie zwiększone wydanie. – Т. I, II. – Warszawa, Kraków. – 1880. (1-ше виданє 1877). «Історія Польщі у нарисі Михайла Бобжинського. – Друге значно доповнене видання. – Т. I, II. – Варшава, Краків. – 1880» (польськ.). [– *Ол. Б.*; перекл. – *Ред.*].

³⁾ «Історія – вчителька життя» (лат.). – *Ред.*

⁴⁾ «W imię prawdy dziejowej». Rzecz o zadaniu historyi i dzisiejszem jej stanowisku. – Warszawa, 1879. «В ім'я ісоричної правди». Мова про завдання історії та її сучасний стан. – Вашава (польськ.). [– *Ол. Б.*; перекл. – *Ред.*].

своєї історії, а в передмові до неї вказав знов на се «że Polska dla braku rządu utraciła być polityczny»¹⁾, до чого причинилося «nadto rzucenie najlepszych sił naszych na wschód, na Ruś i Litwę»²⁾ (що навпаки науці д[окто]ра Бобжинського повторилося і тяжко пімстило на новітній Польщі походом на Київ). Положив він сильний притиск на «odpowiedzialność panujących»³⁾ і зазначив, що причини слабости польських сил «nie tłumaczą, nie uwalniają od odpowiedzialności żadnej z tych historycznych postaci, które dla prywaty swej, z tamowiedzą przykładaly rękę do wewnętrznego rozstroju»⁴⁾. Він вимагав, щоби «z doświadczenia dziejow rozsądnie u trzeźwo korzystać»⁵⁾ і висловив сміло: «starałem się też otworzyć karty naszych dziejów dla każdego, kto z nich dla stosunków dzisiejszych pragnie wyciągnąć pożytek, ale wystąpiłem właśnie w imię historii i polityki zarazem przeciw złej woli i nieuctwu, które zamykają się przed znajomością prawdziwej politycznej historii stawia w jej miejsce oklepane, błędne a ostatecznie ubliżające naszej przeszłości frazesy, i w ich obronie z zapalem godnym lepszej sprawy walczy»⁶⁾. Користуючись оправданими замітками критики, обстоював автор засадниче становище свого твору з повною рішучістю і відвагою, не дбаючи про се, що серед несвідомого загалу не здобув собі популярности і єї не добивався. Говорячи про Берестейську церковну унію, мав д[окто]р Бобжинський відвагу сказати, що польські єпископи оперлися допущенню наших єпископів-уніятів до сенату, а тим самим повній рівноправности уніятської церкви і політичному впливови, через що церковна унія станула по середині шляху і викликала завзяту боротьбу між уніятами і православними.

Д[окто]р Бобжинський обняв отже трудне становище віце-президента ц[ісарсько] к[оролівської] Ради ш[кільної] кр[айової], котрій підлягало

¹⁾ «Що Польша із-за відсутності уряду втратила існування політичне» (польськ.). – Ред.

²⁾ «Зокрема переселення наших найкращих сил на схід, на Русь та Литву» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Відповідальність пануючих» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ «Не роз'яснюють, не звільняють від відповідальності жодної з тих історичних постатей, які задля своїх власних інтересів свідомо докладали руки до внутрішнього розладу» (польськ.). – Ред.

⁵⁾ «З життєвої практики (досвіду) розсудливо і тверезо користати» (польськ.). – Ред.

⁶⁾ «Намагався також відкрити карти наших дій кожному, хто прагне мати користь (вигоду) з них для сьогоднішніх стосунків, але фактично виступив в ім'я історії й політики, а одночасно й проти злої волі та неuctва тих, хто замикається в собі перед ознайомленням із правдивою історією політики, а замість неї вживають заяложені, стосовно нашого минулого фрази та борються, обороняючи (захищаючи) їх із запалом, що був би гідним бути використаним заради кращої мети» (польськ.). – Ред.

й українське шкільництво, з виробленим на історичній науковій основі поглядом, а хоч промовляв усе по-польськи, бо як висловився раз передо мною, що не володіє українською мовою настільки, щоби міг поправно нею говорити, то хоч не все, але багато творів з нашого письменства прочитав і за єго розвитком слідив, особливо всі шкільні учебники прочитував, свої часто влучні замітки про них подавав, а нашого письма, як мені казав, навчився на документах в архіві, котрого був директором. Правда, зазначував він при ріжних нагодах висшість польської літератури й науки, вироблене польського язика в порівнянню з українською мовою, літературою і наукою і з того становища виводив більші управненя для польського народу та зазначував, що український нарід може поступенно доходити до національно-політичної рівноправности. Одначе заміти ворогованя проти національно-політичного розвитку і поступу українського народу, нашої мови й літератури, з якими можна було часто зустрінутися в нашій суспільности або в дневникарстві, не мають предметові основи. В москвофільських змаганях бачив він велику шкоду для нашого самостійного розвитку і поступу, небажану перепону і запору і тому засадничо їх поборював а тим викликував у москвофільськім дневникарстві завзяті не раз напасти, котрі прибирали форми нібито боротьби за «рускість» і находили инколи похвалюваня й притакуваня серед частини народовців під плащиком «принципіальности». Правда й се, що був противником крайнього радикалізму, не тільки українського, але й польського, за що польські загорільці пятавали єго «Austryjakiem»¹⁾.

Доволі часто промахи підвладних урядовців, викликані або хибними поглядами на справу, або так званою пересадною лояльністю, якою думали собі приспорити заслуги (н[а]пр[иклад], краєвих або окружних інспекторів, директорів, адміністраційних референтів, старостів і т[ому] п[одібних]) почислювано на рахунок віце-президента і Ради шк[ільної] кр[айової]. Я не раз мав нагоду звертати єго бачність на се і він часто картав за такі промахи, але деколи не можна було вже направити лихого вражіня, котре осталося.

Коли в середних школах і в учит[ельських] семінаріях ввійшло в звичай святковане пам'яти великих поетів, як Міцкевича і инших, торжественними обходами з промовами, відчитами, деклямаціями, співами, драматичними виставами, задумала й українська молодіж святкувати таким ладом пам'ять своїх визначних письменників: Шевченка, Маркіяна Шашкевича і т[ому] п[одібних]. Таке домаганє вплинуло, щодо обходу роковин Шевченка, через дирекцію академічної гімназії до Ради шк[ільної] кр[айової]. Одначе кр[айовий] інспектор Ів[ан] Левицький, котрому

¹⁾ «Австріяком (тобто австрійцем)» (польськ.). – Ред.

віце-президент приділив реферат сего поданя, виступив на засіданю секції з внесенем на заборону сего обходу з мотивами, що се може причинитися до «розполітикованя шкільної молодежи». Се викликало прямо зачудованє, що інспектор української народности міг таке внесенє погодити з педагогічними засадами. Тим часом віце-президент – поляк відповів на се буквально отсими словами: «Właśnie należy zezwolić na ten obchód w szkole pod kierownictwem dyrektora i przy udziale grona nauczycielskiego. Niech dyrektor lub profesor literatury albo katecheta zagai ten obchód, niech jeden z uczniów pod kierownictwem profesora literatury wypracuje i wygłosi przygodny odczyt, wreszcie niech deklamacye i śpiewy wypełnią program tego poranku, a przemówienie jednego z grona nauczycielskiego zakończy uroczystość. To będzie mieć dodatnie wychowawcze znaczenie, jeżeli młodzież pod kierownictwem grona nauczycielskiego publicznie będzie urządzać takie uroczystości zamiast żeby miała kryć się i czerpać wiadomości i natchnienie narodowe z mętnych źródeł»¹⁾.

Сему розумному педагогічному поглядові д[окто]ра Бобжинського треба приписати, що з того часу в українських гімназіях і учительських семінаріях молодіж устроювали рік у річно торжественні поранки в честь Шевченка, Марк[іяна] Шашкевича і ин[ших], що й українська молодіж у школах з польським викладним язиком уладжувала такі святкованя, а за тим прикладом пішли і виділові та народні школи. Тим способом будилася у молодежи народна свідомість, вироблялася сміливість до прилюдних виступів, убагороднювалися їх серця і вироблялися естетичні почуваня. Пошана, віддавана народним геніям, впливала вельми користно з педагогічного становища на молодіж і будила народолюбиві почуваня в найкрасшім розуміню слова. В утраквістичних семінаріях брали <участь> в українських поранках також ученики й учениці польської народности (а на відворот, українці в польських) і вчилися цінити й шанувати українське слово і пісню.

Д[окто]р Бобжинський пильну увагу звертав на шкільні учебники і понагляував інспекторів, щоби дбали про їх вистаченє, а з заведенем нової правописи треба було перепечатувати і переробляти дотепер уживані.

¹⁾ Власне належить дати дозвіл на таке відзначення в школі під керівництвом директора та за участю учительського грона. Нехай директор чи професор літератури, або катехит (священик) відкриє це свято, хай один з-поміж учнів під керівництвом вченого-літератора підготує та виголосить доповідь, врешті хай декламації та співи наповнять програму свята, а промова-виступ одного з-поміж вчителів завершить урочисту акцію. Це матиме позитивне виховне значення, коли молодь під орудою (керівництвом) вчителів буде привселюдно влаштовувати такі урочисті акції, замість того, щоб ховатись та черпати відомості як і народне натхнення з мутних джерел (польск.). – Ред.

Мені припала тут також, як уже вгорі згадано і як дальше ще про се оповім, чимала і трудна робота. Трудна була ся робота, бо треба було поборювати застарілі пересуди інспекторів, котрим поручено *imprimatur*¹⁾, себто рід цензури і одобрюваня предложених спорудниками рукописій. Чималі перепони зустрічали спорудники із становища пересадної полохливости перед мнимим радикалізмом або націоналізмом. Поки ще я війшов до Ради шк[ільної] кр[айової], був я майже безборонний супроти інспекторського олівця, котрий счеркував, переіначував або переробляв по своїй волі предложену рукопись. Для зрозуміння тогочасного положеня спорудників рукописій наведу приклад. Я дістав поручене приладити нове виданє «Руської читанки» для шостого кл[асу] (2-ге півр[іччя]) «Устна словесність», котру я значно розширив в порівнаню з першим виданем (1870 р.). Я значно її розширив і переробив, додатком багатшого вибору творів устної словесности, поясненнями і ширшим «Поглядом на устну словесність». Одначе не оден твір упав жертвою інспекторського олівця, а замітно, що в наведеному наголовку «В. Антонович і М. Драгоманов. Истор[ия] песни малорусского народа» було вичеркнене назвисько *М. Драгоманова* яко небезпечне. В такім виді появилася моя «Руська читанка для виспих клас. Ч. I, 1892», перед заведенем нової правописи і я був приневолений (своїм підписом на ній) прийняти на себе різкі докори М. Драгоманова за се виданє (в «Народі»).

Коли ж я в листопаді 1893 р. став членом Ради шк[ільної] кр[айової], і почувався незалежним від інспектора, опирався я єго примхам, а все ж таки був приневолений перевести справжню боротьбу, щоби запобігти самовільним змінам. Другу і третю часть моєї «Руської читанки» (з 1871 р.) видав я відтак у значно переробленім виді п[ід] з[аголовком] «Виймки з українсько-руського письменства народного XIX ст.» ч. I і II. Окрім вибору з творів найвизначніших письменників придніпрянських, галицьких і буковинських, подав я їх житєписи з оцінкою їх творів і становища їх у літературі та «Огляд народної літератури українсько-руської XIX ст.», яко вступ. Між иншими в житєписи Шевченка подав я погляд про «Гайдамаки» й їх оцінку. Одначе, інспектор І. Левицький счеркнув цілий сей уступ. Я супротивився сему і зазначив, що вважаю се необхідним з дидактичного становища а до того підписом своїм відповідаю за книжку перед критикою. Одначе мої погляди не могли переконати інспектора, а коли я обставав при своїм, сказав він: «ну, то ходім до віце-президента». Я згодився на се і ми війшли до д[окто]ра Бобжинського, котрий розвідавшись про справу, велів мені відчитати мій начерк, почім я виложив свої погляди, задля яких подав се в книжці. Інспектор представив знов свої погляди і сумніви, на котрі я ще реплікував, а тоді д[окто]р Бобжинський сказав

¹⁾ Надання дозволу на друкування (*лат.*). – *Ред.*

мені: «Niech Pan tak zostawi. Jak Pan to napisał. Właśnie niech uczniowie dowiedzą się z miarodajnego źródła, jak należy rozumieć i oceniać ten utwór, a nie z tendencyjnych broszur»¹⁾.

Коли я працював над поновленням і переробленням виданем «Руської читанки» із зміненням наголовком «Виїмки з народної українсько-руської літератури XIX ст.» для VII–VIII кл[асів], користувався я цінними і влучними замітками д[октор]а Бобжинського, котрий старався ознакомити з творами нашого письменства і його напрямми та вказував на потребу видвиження письменства понад односторонню царину селянського побиту. Наслідком того ввійшли до «Виїмків» також переклади Шекспіра, Данте і ін[ших], а крім того равав подати дещо з Кулішевої «Історії воссоединенія Руси» і просив мене принести сей твір ему до перегляду. З того твору радив переложити уступ про «Повстанє Косинського» і про «Ругі[м] Жолківську», а звертаючи мені, відтак, книжки Куліша, висловився з великим признанєм історичного его таланту та сказав: «to są rzeczy wprost Makoleyowskie»²⁾. Так оцінив міродатний історик-поляк стійність Кулішевих творів, котрі дехто із земляків Кулішевих назвав злосливо «історичними памфлетами», хоч в останніх роках під впливом воєнних подій на Великій Україні споглянули й придніпрянци іншими очима на велику стійність сих творів і переконалися, скільки гіркої, але щирої правди написав там Куліш³⁾.

Справдішньою заслугою д[окто]ра Бобжинського є спричинений за его відомостю перелік у навчаню рідної історії в середніх школах. Хоч в українських гімназіях, а передовсім в академічній було доволі спосібних професорів-істориків, ні оден з них не спромігся написати підручник історії, котрої науку введено з кінцем 80-их років під назвою «Історії краюєвої» (сю назву перенято з німецького пляну наукового п[ід]з[аголовком] «Vaterländische Geschichte» або «Heimatkunde»)⁴⁾. Тим-то послуговувалися або мою «Ілюстрованую історією Руси», виданую товариством «Просвіта» для ширших верств народних або навіть перед виходом сеї історії книжочками «Просвіти» «Історія Руси» (ч. III–V), котрі також я зладив. Опісля радник Ів[ан] Матіїв переложив і в дечім доповнив Анатоля Левицького підручник «Dzieje Polski i ziem ruskich z nią połączonych»⁵⁾,

¹⁾ «Нехай пан залишить так, як написав. Власне хай учні дізнаються із авторитетного джерела, як належить розуміти і оцінювати той твір (працю), а не із тенденційних брошур» (польськ.). – Ред.

²⁾ «То є прямо таки речі Маколейовські» (польськ.). – Ред.

³⁾ Велика була б заслуга, коли б хто з пропусками зачіпок вимірених проти Шевченка і Костомарова, переложив сі твори історичні Куліша гарною укр[аїнською] мовою. [– Ол. Б.].

⁴⁾ «Історія Польщі та близьких з нею українських земель» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «Вітчизняна історія, або «Історія рідного краю» (польськ.) – Ред.

котра вже сухим і вельми зв'язким укладом не подавалася до науки в гімназіях. Окрім того була се дійсно державна «Історія Польщі», а про минувшину українського народу находяться там тільки принагідні вставки. Кількалітний досвід поучив, що сей спосіб навчання рідної минувшини не відповідає ані науковим, ані педагогічно-дидактичним вимогам і умовам. Тим-то крайовий інспектор доктор Л. Герман виступив з внесеном, щоби в шкільних каталогах і свідоцтвах замість: *historya krajowa* вставлено яко научний предмет: *historya ojczysta* (рідна історія), а такою для польської молодежи єсть історія польського народу, в котрій була мова про український нарід, оскільки мав він взаємини з Польщею, а для української молодежи – історія українського народу, в котрій знов находимо згадки про Польщу, оскільки вона стрічалася з нашим народом. Відповідно сему єдино з наукового і педагогічно-дидактичного погляду розумному становищу треба було подбати і про виданє підручника окремого для польської, а окремо для української молодежи, достроєного до тих вимог і умовин. Рада шк[ільна] кр[айова] визвала отже учительські збори, щоби обговорили на окремій конференції сю справу і подали Раді шк[ільній] кр[айовій] свої внесеня. Дивним однак дивом навіть перемиська українська гімназія, котрою управляв історик Зарицький, подала внесенє основане на старім невідповіднім взірци підручника А. Левицького. Відповідно сему внесеню мала бути подана на 1-ім місці історія Пястів, на 2-ім – історія Руриковичів, на 3-ім – історія Ягайлонів, на 4-ім – історія Ростиславичів і т[ак] д[алі]. По одержаню внесенє учит[ельських] зборів, Рада шк[ільна] кр[айова] скликала анкету істориків, зложеноу з професорів і директорів-істориків середних шкіл і професорів-істориків львівського і краківського університетів і членів Ради шк[ільної] кр[айової]. До сеї анкети покликано також директора женської гімназії ім. Міцкевича Геберта, котрий предложив підручник під заголовком «*B. Gebert i G. Gebertowa. Opowiadania z dziejów ojczystych dla kl. I szkół średnich z 60 rysunami. We Lwowie, 1910*»¹⁾ і асистента універс[итетської] бібліотеки д[окто]ра Богдана Барвінського, котрий предложив рукопис підручника п[ід] з[аголовком] «Оповідання з рідної історії». Ся анкета обговорила навчанє історії і підручників для сего предмету взагалі, а, зокрема, також плян навчання рідної історії і уклад відповідних для сего предмету підручників. Д[окто]р Б. Барвінський в розправі сеї анкети подав критичні замітки про підручник директора Геберта і в окремій брошурі п[ід] з[аголовком] «В справі підручника «Рідної історії» для кл. I середних шкіл, написав д[окто]р Богдан Барвінський. Львів 1911», виложив плян під-

¹⁾ *Б. Геберт і Г. Гебертова. Оповідання з історичного минулого для 1 класу середніх шкіл. Із 60 ілюстраціями. – Львів (польськ.). – Ред.*

ручника пригідного для навчання рідної історії з такого становища, на основі якого спорудив свою рукопись предложену Раді шк[ільній] кр[айовій] для низших гімна[зійних] клас. (Віце-президент д[окто]р Бобжинський заняв уже тоді становище намісника і президента Ради шк[ільної] кр[айової]). По переведеній на анкеті розправи упало внесене перемиського збору учительського щодо перестарілого шуфлядкового укладу підручника для рідної історії, а відповідно поглядам анкети мав бути перероблений підручник дир[екто]ра Геберта, а до тих поглядів приноровлений рукописний підручник д[окто]ра Б. Барвінського. Оцінку сего останнього поручила Рада шк[ільна] кр[айова] інспекторови д[окто]рови Фр. Майровичеви, котрий мав в порозуміню з намісником д[окто]ром Бобжинським видати вступну апробату Ради шк[ільної] кр[айової]. По переведеню деяких дрібних змін і доповнень д[окто]р Б. Барвінський видав сей підручник п[ід] з[аголовком] «*Оповіданя з рідної історії*» з додатком «Літописної таблички», «Вибору з літописних оповідань», 53 ілюстрацій і 2-х карт накладом «Видавництва чина Св[ятого] Василя В[еликого]» в Жовкві, 1911, котрий Рада шк[ільна] кр[айова] поручила до навчання рідної історії в українських гімназіях. Сей підручник, виданий в 10.000 примірниках, служив не тільки навчаню в школах, але й розішовся в широких народних верствах і здобув собі загальне признане популярним на науковій основі опертим викладом і гарно виконаними ілюстраціями й історичними картами, так що в 1922 р. показалася потреба другого поправленого і доповненого виданя.

Треба одначе зазначити, що сей підручник, котрий оперся на зовсім самостійнім становищі науково-історичнім, міг собі здобути апробату Ради шк[ільної] кр[айової] тільки завдяки сій обставині, що президентом єї був тоді учений історик і професор д[окто]р Бобжинський, котрий сам вельми живо цікавився сею книжкою і оцінив її зовсім предметово. Наслідком виданя і впровадження до середніх шкіл сего підручника послідував рішучий перелім у навчаню історії українського народу, а се також треба приписати головно розумному і предметовому становищу тодішнього намісника і президента Ради шк[ільної] кр[айової] доктора Бобжинського.

Сей рішучий зворот став сілю в оці польських загорільців і в всепольськім дневнику «*Ślowo polskie*» появилися дві статі з напастями на мене, начебто я яко член Ради шк[ільної] кр[айової] протегував апробату сего підручника, а також на сам підручник і єго автора. Про все те буде ще дальше нагода поговорити, а поки що зазначу, що з порученя самого намісника д[окто]ра Бобжинського появилася урядове спростоване безос-

новних напастий в урядовім дневнику «Gazeta Lwowska», котре було при-неволене помістити також «Słowo polskie».

Отсих кілька прикладів може послужити доказом, що д[окто]р Бобжинський на становищі віце-президента і намісника пособляв змаганям до розвитку шкільних підручників і дбав, щоби українська молодіж виховувалася в народнім дусі¹⁾.

¹⁾ Підношено раз в «Ділі» докір, що в «Методичній граматиці укр[аїнської] мови для нар[одних] шкіл і низших клас серед[ніх] шкіл» проф[есора] Лл[арія] Огоновського і В. Коцовського, доктор Бобжинський велів витяти одну картку, на котрій находився приклад: «Богдан Хмельницький був гетьманом козаків» і заступити сей приклад иншим. Прочитавши сей докір, сказав мені: «Znajdzie się w szkole ruskiej nauczyciel polak, będzie wygadujący na Chmielnickiego, trafi się nietaktowny rusin, wradnie znowu w przesadę». «Якщо знайдеться в українській школі вчитель поляк, то буде вигадувати на Хмельницького (тобто неправильно тлумачити); якщо ж трапиться безтактний русин (українець), то він (знову) буде вдаватися в перебільшення» (польськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

Додаток

Внесеніє русскихъ пословъ соймовыхъ дотычно условій примиренія.

Высокій Соймъ изволитъ ухвалити:

Общиі опредѣленія.

Арт[икул] I

Жители коронного края королевства Галиціи и Володимиріи съ великимъ княжествомъ Краковскимъ русской и польской народности суть въ каждомъ отношеніи равноуправненными.

Они мають право въ томъ вспільномъ отечественномъ краю свою народность сохранять и розвивати.

Арт[икул] II

Урядовыи написы въ мѣстцевостяхъ и повѣтахъ мѣшанной народности должны быти рускіи и польскіи, а то по употребляемымъ въ отномъ языкѣ названіямъ урядовъ, властей, городовъ, селъ, горъ, рѣкъ и т[ак] д[алее].

Въ урядовыхъ письмахъ и публичныхъ актахъ должны названія родинъ и лицъ такъ рускіи въ польскомъ, якъ польскіи въ русскомъ языкѣ быти задержаны.

Народныи звычаи, обряды, древности, достопамятности и всѣ знамена народности такъ одного, якъ и другого племени дознають вспільной цѣлого края опѣки.

Языкъ.

Арт[икул] III

Справы дотычно языка въ отношеніи граматикальномъ и лексикальномъ, якъ и въ отношеніи письменъ и правописанія не суть предметомъ законодательства.

Арт[икул] IV

Кождому жителеви края свободно употреблять русского или польского языка во всякомъ сношеніи со властями такъ правительственными, якъ и автономичными, а тіи власти должны устно и на письмѣ въ томъ самомъ языкѣ отповѣдати.

Всякіи урядовыи обвѣщенія и публичныи возванія въ мѣстцевостяхъ и округахъ мѣшанной народности изготовляются въ обохъ языкахъ.

Протоколы со сторонами списуются въ ихъ языцѣ.

Въ урядовыхъ возваніяхъ до моральныхъ и физичныхъ лицъ употребляется тѣхъ же языка.

Арт[икул] V

Краевое намѣстничество якъ и все краевое управительство (съ изъятіемъ однако жъ духовныхъ и войсковыхъ властей), верховныи и краевыи суды, краевыи и окружныи суды, также Выдѣлъ краевый употребляютъ во внутренней службѣ языка польского.

Соотвѣтно же большинству жительства руссого или польского въ кождомъ поветѣ, долженъ быти языкъ русскій или польскій языкомъ урядовымъ для повѣтовыхъ и мировыхъ судовъ, якъ и для повѣтовыхъ урядовъ во внутренней ихъ службѣ.

Языкомъ урядовымъ во внутренней службѣ автономическихкихъ властей мае быти языкъ русскій или польскій, по власному постановленію дотычной репрезентаціи.

Арт[икул] VI

Кождый урядникъ и учитель, поставляемый въ мѣстностяхъ мѣшанной народности, долженъ выказатися полнымъ знаніемъ обохъ краевыхъ языковъ, ихъ письменъ и правописаній.

Арт[икул] VII

Всѣ уже поставленныи урядники такъ правительственныхъ, якъ и автономическихкихъ властей въ мѣстцевостяхъ мѣшанной народности должны въ продолженіи одного года выказатися достаточнымъ знаніемъ обохъ краевыхъ языковъ, тѣхъ же письменъ и правописаній; въ противномъ бо случаи подлягають они дисциплинарнымъ предписамъ.

Арт[икул] VIII

Краевыи законы обвѣщаются въ языцѣ русскомъ и польскомъ посредствомъ Вѣстника краевыхъ законовъ.

Оба тексты мають ровно обязательную силу.

Въ случаю сомнѣнія рѣшае текстъ польскій.

Переводчикъ для руссого текста долженъ полное знаніе руссого языка выказати и изготовляе переводы подъ надзоромъ члена Выдѣла краевого или того же заступника, такъ же въ полнѣ свѣдомыхъ руссого языка (XXVIII).

Школы.

Арт[икул] IX

Языки рускій и польскій суть въ школахъ языками преподавательными въ опредѣленныхъ размѣрахъ.

Арт[икул] X

О преподавательномъ языкѣ въ народныхъ школахъ становлять тіи, которыи школу удержують.

Арт[икул] XI

Побирае ли народна школа запомогу изъ публичныхъ фондовъ, то право становленья о томъ, который зъ языковъ, рускій или польскій, мае быти преподавательнымъ, исполняе громада вспільно съ краевою школьною Радою тымъ способомъ, що ореченія громады улягають затверженію краевои школьнои Рады.

Если въ мѣстцевостяхъ мѣшанной народности, в которыхъ уже существуютъ народныи школы, мають заводитися паралельныи клясы или закладатися новыи школы, также зъ публичныхъ фондовъ засиляемыи, тогда въ тѣхъ паралельныхъ клясахъ а относительно щонайменьше въ одной зъ помянутыхъ школъ, долженъ завестися яко преподавательный языкъ той зъ языковъ мѣшанной народности, рускій или польскій, который доси въ школахъ громады не былъ преподавателе[л]ьнымъ.

Арт[икул] XII

Во всѣхъ мѣстностяхъ края мѣшанной народности мае въ третьей (3) клясѣ народныхъ школъ съ преподавательнымъ языкомъ рускимъ, выкладанъ быти языкъ польскій, въ школахъ же с преподавательнымъ языкомъ польскимъ выкладатися языкъ рускій яко предметъ науки для всѣхъ учениковъ.

Начавши отъ четвертой (4) клясы всѣхъ народныхъ школъ есть нѣмецкій языкъ обязательнымъ предметомъ науки.

Арт[икул] XIII

В цѣли образованія кандидатовъ на учителей для народныхъ школъ такъ сельскихъ, якъ и городскихъ въ сторонахъ мѣшанной народности мають завестися три учительскіи семинаріи (препарандоріи): 1) въ Львовѣ, 2) въ Перемышли и 3) въ Станиславовѣ съ преподавательнымъ языкомъ рускимъ во всѣхъ предметахъ науковыхъ.

Наука польского языка буде предметомъ обязательнымъ для всѣхъ кандидатовъ въ тѣхъ трехъ семинаріяхъ такъ, якъ наука русского языка

буде обязательнымъ предметомъ для кандидатовъ въ тѣхъ учительскихъ семинаріяхъ, которыи въ мѣру потребности въ мѣстцевостяхъ мѣшанной народности съ преподавательнымъ языкомъ польскимъ заведены будутъ.

Арт[икул] XIV

Въ *среднихъ* школахъ, удержуемыхъ исключительно частнымъ фондомъ будь-то громады, будь физическихъ или моральныхъ лицъ, буде преподавательнымъ языкомъ той, за которымъ освѣдчатся дающіи фондъ для школы.

Арт[икул] XV

Въ среднихъ школахъ, отъ части или со всѣмъ изъ публичныхъ фондовъ удержанныхъ, есть преподавательнымъ языкомъ русскій или польскій, а именно:

1. почавши отъ школьного року 1871 *русскій языкъ*:

а) во всѣхъ классахъ и предметахъ академической гимназіи во Львовѣ съ изъятіями въ артикулахъ XVII, XVIII, XIX и XX помянутыми;

б) во всѣхъ предметахъ стало устроиться мающихъ паралельныхъ классовъ низшей гимназіи Перемышльской, Станиславовской, Самборской, Бережанской и Тернопольской, и то начавши отъ 1 класса, а що року о одну классу дальше;

в) въ стальныхъ паралельныхъ курсахъ высшей гимназіи въ Перемышльи, Самборѣ, Станиславовѣ, Бережанахъ и Тернополи для греческого языка, географіи, всемірной исторіи и природной исторіи;

2. въ мѣру того, якъ и въ прочихъ существующихъ или устроиться мающихъ гимназіяхъ въ той части края, где есть мѣшанная народность, родичи или опѣкуны принаймнѣй для 25 учениковъ затребуютъ преподаваній въ русскомъ языкѣ, отворятся паралельныи классы для всѣхъ или паралельныи курсы для поодинокихъ предметовъ съ выкладомъ на русскомъ языкѣ;

3. польскій языкъ есть преподавательнымъ во всѣхъ прочихъ классахъ гимназій подъ 1. б) выраженныхъ, во всѣхъ прочихъ предметахъ гимназій подъ 1. в) сказанныхъ и во всѣхъ прочихъ гимназіяхъ со застереженіями однако жъ подъ 2. наведенными.

Арт[икул] XVI

Въ *реальныхъ* школахъ, отъ части или со всѣмъ изъ публичныхъ фондовъ удержанныхъ, и то въ мѣстцевостяхъ мѣшанной народности, оба краевыи языки будутъ преподавательными такъ, що въ русскомъ языкѣ

буде преподаватися геграфія, всемірна історія і природня історія, всѣ же другіи предмети науки въ языкѣ польскомъ.

Арт[икул] XVII

Въ мѣстцевостяхъ мѣшанной народности буде во всѣхъ середнихъ школахъ наука обохъ краевыхъ языковъ предметомъ обязательнымъ, въ гимназій же Сандецкой наука руссого языка буде предметомъ надпорядочнымъ.

Арт[икул] XVIII

Для науки языка польсого есть преподавательнымъ языкомъ языкъ польскій, для науки языка руссого языкъ русскій.

Арт[икул] XIX

Нѣмецкій языкъ есть обязательнымъ предметомъ во всѣхъ клясахъ середнихъ школъ, а що до той науки мають наблюдатися предписы Всевысочайшого рѣшенія отъ дня 20 липця 1859 (Вѣст[ник] зак[оновъ] держ[авныхъ] зъ 1859 г., ч. 150).

Арт[икул] XX

Що до преподавательного языка въ науцѣ религіи существующіи предписы остаются незамѣнны.

Арт[икул] XXI

Ученикамъ, а относительно ихъ родичамъ или опѣкунамъ, оставляеся до воли выборъ школъ, клясъ или курсовъ такъ, що ученики безъ взгляду на народность могутъ слухати русскихъ или польскихъ преподаваній.

Арт[икул] XXII

Во всѣхъ своихъ дѣствіяхъ должна краева школьна Рада держатися той засады, щобы интересы обохъ народностей, русской и польской, въ отношеніи публичного воспитанія обохъ краевыхъ языковъ, школьныхъ книжокъ и обсадженья учительскихъ посадъ были увзгляднеными и забезпечеными.

Арт[икул] XXIII

Для розсмотрѣнья и одобренья русскихъ школьныхъ книжокъ въ отношеніи языковомъ устанавляеся особная комисія, стоящая подъ вѣдомствомъ краевой школьной Рады.

Въ составъ той комисіи входятъ:

1. отпоручникъ краевой школьной Рады яко предсѣдатель,

2. професоръ или суплентъ русскаго языка и словесности на всеучилищи Львовскомъ,

3. по одному делегатови изъ русско-народнаго Института «Народный домъ», Ставропигійскаго института и «Галицко-русской матици» во Львовѣ; наконецъ

4. Комисія сама избирае двоихъ мужей, по литературнымъ своимъ трудамъ общеизвѣстныхъ и тѣхъ же заступниковъ.

Моральныи тѣла подъ 3) помянутыи избирають своихъ делегатовъ и тѣхъ же заступниковъ изъ своего круга или лица внѣ того стоящии.

Въ случаю перешкоды котораго делегата входитъ того ж заступникъ.

Арт[икул] XXIV

На Львовской *техничной академіи* должны въ русскомъ языкѣ преподаватися:

- а) механика со взглядомъ на будовництво,
 - б) господарство,
 - в) лѣсництво;
- а кромѣ того русскій языкъ яко предметъ науки.

Арт[икул] XXV

На Львовскомъ университетѣ отбываются преподаванія въ языкѣ русскомъ и польскомъ:

1. На теперъ должны кафедры съ русскимъ преподаваніемъ завестися:

а) на *правничомъ выдѣлѣ* для всѣхъ предметовъ належащихъ до судоваго статскаго испыта,

б) на *философическомъ выдѣлѣ*: для русскаго языка и русской словесности, философіи, клясичной филологіи, всемірной и краевой исторіи, математики, физики и природной исторіи.

Професоры для кафедръ съ преподавательнымъ русскимъ языкомъ именованы получаютъ степень и жалованье звычайныхъ или надзвычайныхъ професоровъ по обязательнымъ вообще въ томъ отношеніи законамъ или предписамъ.

2. Всѣ, до круга мірскихъ выдѣловъ належащии предметы, якъ и всѣ предметы теперъ существующаго хирургическаго выдѣла преподаются въ языкѣ польскомъ, однако въ мѣру потребности мають запроважены быти преподаванія поодинокихъ предметовъ такожь въ языкѣ русскомъ.

Преподаванія богословскаго отдѣла управляють приналежныи ординаріяты.

Арт[икул] XXVI

Статскіи испиты, также строгіи испиты въ цѣли доступленія степени доктора отбываются въ польскомъ языкѣ, а въ предметахъ, для которыхъ существуютъ кафедры съ преподаваніемъ въ русскомъ языкѣ, также въ томъ послѣднемъ языкѣ, если сего желае испытующый или ригорозантъ.

Политичное отношенье

Арт[икул] XXVII

До теперь существующіи установы взглядомъ употреблянья языковъ русскаго и польскаго въ соймѣ остають въ своей силѣ.

Рота однако ж пообѣтованія пословъ должна по желанію тѣх же читатися по-польски или по-русски, а протоколы засѣданій Сойма мають читатися въ обохъ языкахъ или на перемѣну по-польски и по-русски.

Арт[икул] XXVIII

Между членами Выдѣлу краевого и тѣх же заступниками, цѣлымъ соймомъ избираемыми, долженъ находится одинъ членъ и одинъ заступникъ, забирающій въ сойме голосъ по-русски, народности русской.

До того члена или заступника належитъ надзоръ надъ вѣрностію русскаго текста краевыхъ законовъ и писемъ, отъ Выдѣла краевого выходящихъ (Арт[икул] VIII).

Арт[икул] XXIX

При удѣляніи стипендій и иныхъ запомогъ зъ краевыхъ фондовъ мають такъ русины якъ и поляки по засадамъ слушности быти ровно увзгляднеными.

Арт[икул] XXX

Русскій театръ во Львовѣ, стоящій на теперь подъ зарядомъ управляющаго Выдѣла «Русской бесѣды» во Львовѣ, побирае изъ краевого фонда запомогу, краевымъ бюджетомъ означитися мающую.

Дирекція того театра стоитъ подъ такою самою контролею Выдѣла краевого, якую той же виконуетъ дирекція польскаго театра во Львовѣ.

Арт[икул] XXXI

Когда право найвысшаго надзора надъ закладами и фундаціями въ краю перейде на Выдѣл краевой, то русскимъ закладамъ и фундаціямъ забезпечается дотеперѣшня полная автономія со всѣми правами, прислу-

гующими тѣм же на основаніи статутівъ, учредительныхъ грамотъ и фундацій – а Выдѣлови краюму прислугивати буде относительно тѣхъ закладовъ и фундацій только такая власть, якую исполняе теперь правительство.

Арт[икул] XXXII

Всѣ постановленія несогласныи съ тою уставою зносятся, а натомиѣсть должны соотвѣтныи или новыи уставы послѣдовати.

Львовъ, дня 23 октября 1869.

Юліян Лавровскій,
внескодатель.

Наумовичъ, – В. Ковальскій, – Павликовъ, – Малиновскій, – Дзеровичъ, – І. Гушалевиць, – Коцко, – А. Петрушевиць, – А. Мѣнковиць, – Ищукъ, – Пилиповъ, – Сичъ, – Ковбасюкъ, – Королюкъ, – Кирничный, – Лепкалюкъ, – Гулакъ, – Маковичъ, – Манастырскій, – Дзюбатьи, – Боднаръ, – Сапука, – Папчукъ, – Зыньчакъ, – Лавриновичъ, – Яновскій, – д[окто]р І. Крыжановскій, – І. Кульчицкій, – Базилевичъ.

Поводы, которы побудили нашихъ депутованныхъ съ польскимъ соймовымъ большинствомъ начати пересправу о взаимномъ порозумѣнью на подставѣ внесенныхъ точокъ тутъ приведеныхъ, суть до теперь намъ не вполне извѣстны; – будущность не долго ожидаемая пояснить намъ все точно, и тогда будемъ въ состояніи осудити поступованіе нашихъ депутованныхъ, – на нынѣ было бы тое предвременно. – Ред[актор] «Слова».¹⁾

Лист пок[ійного] Володимира Барвінського, основника і редактора «Діла» до д[окто]ра Червінського, власника «Reform-и» а відтак «Gazety Narodow-oї».

Wielmożny Panie Dobrodzieju!

Proszę łaskawie mi wybaczyć że obarczony w obecnej chwili nadmiarem pracy a do tego jeszcze przeszkodzony chwilową chorobą tak późno pospieszam z podziękowaniem za łaskawe pismo Wiel[możny] Pana i cenną broszurę, jak też z odpowiedzią na tak ważne zagadnienie. [Polacy i Rusini mimo tak bliskiego siadowania ze sobą znają się niestety wzajemnie zbyt mało, mniej nawet, jak by tego po tak bliskiem sąsiedztwie spodziewać się można, a że stąd już samo przez się znaczne nieporozumienia wynikają to

¹⁾ Прилога до 81 ч. «Слова». – Ред.

poczytuję to za wielką zasługę Wiel[możny] Pana, iż *zrobiłeś początek* ku wzajemnemu zbliżeniu się. Niechce wcale pochlebiać, ale z głębokim przekonaniem [нерозб.]wiadam to zdanie moje, zoznaczenie i doniosłość takiego zbliżenia się, jeżeli takowe niebyłoby tylko chwilowem, w obecnej chwili w całości nieda się nawet ocenić. Niemniej też zbawienną jest rzeczą, że Wiel[możny]. Pan z taką otwartością i szczerością podniosłeś sprawę ogólnej Polityki Polaków, jak też w szczególności polityki względem Rusi. Według mego skromnego zdania, jest ta sprawa nadzwyczaj ważną w obecnej chwili, raz ze względu na ukończony proces rusofilów] (Olgi Hrabar) [a powtórę ze względu na przyszłość naszą i waszą] i na nadchodzące wybory sejmowe, które tej przyszłości trwałą podstawę położyć powinny.

Z tego też względu, jakoteż odwdzięczając się otwartością i szczerością za otwartość i szczerość, czuję się obowiązany otwarcie wypowiedzieć prawdę i niczego nieobwijać w bawełnę. Nieszczerość a przynajmniej nieśmiałość z naszej strony nie mało przyczyniła się do naszych wzajemnych uprzedzeń [a że z całego serca pragnę przysłużyć się obopólnemu dobru, że porozumienie się Polaków a Rusinów uważam nietylko za rzecz nader pożądaną, ale otwarcie mówiąc, za jedyny sposób uratowania tak Rusi jak i Polski, to też uważam moim obowiązkiem przedstawić prawdziwy stan, chociażby on miał na chwilę zasmucić Wielmożnego Pana].

Odpowiedź na «Politykę Nerwów», której początek zamieszczam w «Dyle», zapewne wcale nie zadowoli Wiel[możny] Pana, i zadowolić nie może, tak jak nas niezadowolił ustęp o «unii z Rusią». Tem jednakowoż wcale nie można się smusić, jest to raczej rzeczą zupełnie naturalną. Sprawa ruska, jako sprawa samoistnego narodu, jest zbyt skomplikowaną, i różnorodną, by się dała ująć w jedną formułę, lub jednym słowem załatwić. Jako sprawa narodowa ma ona swą wieczną racyą by[t]ju, o ile rozumie się i jak długo narodowość w ogólności może mieć racyą bytu. Tak pojęta sprawa ruska i taką widzę ją w rzeczywistości, nie da się wyczerpać jednym traktatem, jedną ugodą lub unią. To też jako taka nie może być sprawa ruska przedmiotem obopólnych traktatów, bo to znaczyłoby tyle, co traktować o to, jak długo mają żyć Rusini, gdy tymczasem Rusini chcą zawsze żyć. Zresztą nie leży to w mocy Polaków tę kwestyą w sposób zaprzeczający rozstrzygnąć. [Nawet w samej Galicyi Rusini, jakkolwiek upadają i długo jeszcze upadać będą przy wyborach, są już na tyle rozwinięci i silni, że się znegować nie dadzą. Trzeba chyba być krótkowidzącym i głuchym na interesa samego społeczeństwa, ażeby w złudnych postępkach polonizacyi, a bardziej jeszcze w represaliach w rodzaju OO. Jezuitów i Zmartwychwstańców widzieć coś pocieszającego lub korzystnego dla naszego kraju i dla Polaków. Z niewymownym bolem widzę że rządząca obecnie partya Polaków oddaje się istotnie temu złudzeniu czy

zaślepieniu i sądzi tem przysłużyć się sprawie Polski (в «Gaz[et-e] Nar[odow-oj]» – polskiej). Niewidzą, że tem spychają obydwia narody w straszną otchłań, – nie pamiętają że historia Polski i Rusi dała już na taką politykę nader smutną a wielce pouczającą odpowiedź: w rozbiórce Polski, w straszej rzezi humanńskiej. Czyliż chcą nowego wydania odbytej tragedyi, czyli pragną, ażeby Polska i Ruś nawet moralnie rozczłonkowaną została i już nigdy nie wróciła do życia, godnego dwóch wielkich narodów? Nie zapominajmy, że żyjemy w czasach, kiedy rewolucyjno-socjalistyczne prądy bardziej, niżeli kiedykolwiek przed tem się wzmagają, kiedy kwestya socyalna staje na porządku dziennym. Cóż się teraz dzieje. W zupełności zapominamy na stronę ekonomiczną naszych narodów i kraju naszego, jak gdyby u nas nie było potrzeba żadnej reformy, żadnej poprawy stanu ekonomiczno-narodowego. My nawet na domiar jeszcze zwiększamy ad infinitum ciężary w gminie, powiecie i kraju, a wszelkie usiłowania tak zwanej oświaty ludowej są zupełnie dalekie od rzeczywistej oświaty, któraby wydobywała lud z nędzy i wyzyskiwania z jednej strony, a otwierała mu nowe źródła zarobkowania z drugiej strony. Natomiast wszystko zwraca się do «borby» nienawiści dwóch bratnich narodów, do walki o wzajemne wyniszczenie, a nad tą walką rozwielnia się chwast religijnej krucjaty. Czyż nie było tego wszystkiego w dawnej Polsce przed jej rozbiorem? Jakaż siła powstrzyma zubożały, obnażony, a w najświętszych uczuciach ciężko urażony lud, by w czasach rozkwitu socjalistycznych prądów nie poddał się ogólnemu prądowi społecznego rozbestwienia i w krwawym odmiecie okropnych zaburzeń społecznych nie szukał ulżenia swoim cierpieniom? Czyliż nie pora Polakom i Rusinom wcześniej, a przynajmniej niezapóźno opamiętać się przed tą przepaścią do której w zapamiętałości naszej zdążamy? Wszakżeż Jezuici i Zmartwychwstańcy nie uratują nas od tej straszej katastrofy.

Dotychczasowa polityka kierującej partji Polaków jest powtórnem wydaniem dziejów przedrozbiorowych: zewnętrzna polityka rzuca się na awanturnicze drogi, wewnętrzna zdąza do coraz większej ruiny materyjalnej i moralnej, a nędzna całość okrywa się blichtrzem osobistych awansów, szumnymi tytułami, wrzaskliwą frazeologią o wielkości narodowej, którą się faktycznie zatracza, a nie podnosi. Jakiś formalny szal zapamiętałości ogarnął kierujących polityków, którym się zdaje, że jedynie wojna z Moskwą może wyratować ich z tej rozpaczliwej sytuacji. Ten szal nie pozwala im rozważyć, na jaką awanturniczą drogę chcą wprowadzić losy swego własnego narodu, – nie daje im zrozumieć, że na jedną stawkę kładą całą przyszłość nie tylko Rusi, ale nawet Polski, bo czyliż zadali sobie kiedykolwiek pytanie, gdzieby mogli odszukać Polski i Rusi na wypadek wygranej Moskwy? Zapominają w tym szale, że wszelka działalność na zewnątrz winna się opierać na wszechstronnie

i jak najlepiej przeprowadzonej organizacji wewnętrznej, że do działalności nazewnątrz czas dopiero wtenczas, gdy wszystkie sprawy wewnętrzne, wszystkie spory narodowościowe, klasowe, religijne i ekonomiczne będą załatwione ku ogólnemu zadowoleniu i gdy taka działalność na zewnątrz może się przedstawić jako naturalny wytrysk wezbranej siły moralnej i materialnej obydwu narodów. Czyż mamy ją dzisiaj? Czyli mają tę siłę galicyjscy Polacy? Dzisiaj porywać się do takiej akcji i wszystkie siły na nią i jedynie na nią wytężyć, a zostawiać sprawy polace i piekące niezadowolonymi, swoje wnętrza umiejętności a mi osłabione i zdenerwowane, czy to samo, gdy zgrzybiały starzec uforbowawszy swą trupią powierzchowność chce udawać młodzieniaszka i o zakład swego życia puszcza się w konkurencyjny taniec karkołomny z prostym wprawdzie, nieuczonym, niezgrabnym, może i zapitym trochę lecz zawsze silnym parobkiem. [Nie dla tego, że jestem Rusinem, przekładam punkt ciężkości polskiej sprawy w sprawę ruską. Gdybym był Polakiem, jeszcze bym bardziej to uczynił, bo nie mogę zapoznawać tego historyczno-geograficznego faktu, że Polska i Ruś *razem wzięte podają dopiero dostateczne* warunki bytu państwowego, któryby mógł się skutecznie opierać zarówno naciskowi północnego kolosa, jak i naciskowi żelaznej Germanii, – że zaś Polska sama nigdy by na dłuższy czas nie mogła się oprzeć temu obustronnemu ciśnieniu]. Jeżeli atoli przekładam punkt ciężkości sprawy polskiej do sprawy ruskiej, nie czynię tego bynajmniej w celach wojennych. Może być, że nasza natura ruska mniej jest pochopną do rzemiosła wojskowego, ale może też i to być, że pouczeni doświadczeniem i z doświadczenia i nałogu bardziej rozważliwi i po sto raz mierzący niżli raz strzelimy, sądzimy iż pora obecna nie po temu, by wszelkimi siłami dążyć do awantury, ale [pora po temu by naszą pracą w kraju, naszym moralnym wpływem jeżeli nie pokonać, to przynajmniej do gruntu osłabić naszego wspólnego wroga]. Wszakżeż jest rzeczą jasną, że ta droga zwalczania wroga siłą i praca bezkrwawą cichą ale tem pewnieją – jest nierównie więcej odpowiednią i praktyczniejszą aniżeli droga wojennej i jak każda wojna niepewnej awantury.

[Gdzież jest ta siła i ten wpływ moralny? Oto jest zagadka, ale tylko dla Polaków. Gdyby byli politykami realnymi, co to umieją dopatrzeć słabych i najsłabszych stron swego przeciwnika, gdyby byli się uczyli z swojej historii nie hymnów pochwały świetności królewskiej i wielkopańskiej, lecz cierpkiej a prawdziwej nauki historycznego doświadczenia, nauki przyczyn upadku swojej, a wzrostu wrogiej potęgi, byłiby już dawno zmiarkowali, że Ruś jest owym ciężarem narodowościowej i państwowej potęgi, który przechyla wagę w tę lub w ową stronę, że Polska już wtenczas była upadła, kiedy Ukraina z Chmielnickim stanęła pod sztandar(em) carski(m), że Moskwa stała się potęgą i to potęgą europejską dopiero wtenczas, kiedy oparła się o Ruś i siłą Rusi

oparła się o wybrzeża Czarnego Morza, Dunaju i państwa austriackiego. Gdyby Polacy byli z rozumem kochali swoją ojczyznę, byliby przyznali wszystkie prawa narodu ruskiego na hetmana Wyhowskiego, byliby kniazem Rusi zrobili Doroszenkę, byliby podali rękę pomocy Mazepie ku zwalczeniu Piotra] – słowem byliby pomogli utworzyć Ruś samodzielną, byle tylko jej nie oddać w służbę Moskwy. [Lecz stało się owoż przynajmniej teraz byłaby pora naprawić błędy ojców. Nie trzeba zbyt bystrego wzroku politycznego, ażeby dopatrzeć, jak Rosya i dzisiaj jeszcze drzy cała o jedność z Rusią. I całkiem naturalnie, bo ma zmysł praktyczny, bo wie i czuje to, że gdyby nie miała w sobie Rusi], nietylko [nie miała by Polski], ale przestałaby być państwem europejskiem. [Z tego to poczucia i z tej świadomości swojej najsłabszej strony wypływ ten nigdzie indziej niesłychany ucisk przez Moskwę wszystkiego, co tylko chociażby maleńką, iskierką najlżejszym cieniem zdradza samoistnej (в Gaz[et-e] Народо[w-ої] odrębnej) Rusi, duch(a) tak zwanego separatyzmu ukrajinofilskiego. Ztąd to owe zakazy ruskiej literatury, ruskich pieśni, ruskich strojów narodowych i te istotnie barbarzyńskie wytępienie nawet cienia ruskiej samodzielności. Czyliż Polacy kiedykolwiek zastanawiali się na seryo nad tem, że tu jest ten punkt Archimedesa, z którego jedynie pewnie można podźwignąć losy obydwu narodów, że *Galicja jest tem polem*, z którego światło nowego życia może i powinno wytrysnąć na cały obszar obydwu narodów, że gdyby ruski element w Galicji rozkwitł się w całej pełni, on musiałby przebić swoim światłem najczujniejsze kordony, a słowo szczerego Rusina głoszącego na dokonanej i faktami popartej prawdzie bratnią zgodę z Polakami, a podnoszące poważny protest przeciw uciemieniu swoich braci za kordonem, – że powiadam, słowo takie szczerego Rusina wypowiedziane nie w gazecie ale w mownicy sejmu lub rady państwa, a nawet delegacyi wspólnych – piorunem przeraziłyby naszych wrogów, a milionowe echo najżywszej sympatyi wyzwałyby w sercach 15-stu milionów ukraińskich Rusinów, a wówczas zobaczylibyśmy, czyby] kolos nie zaczął chwiać się w swoich podstawach i czyliby [kwestya Polaków i Rusinów nie stanęła na porządku dziennym w Rosyi. Oto jest droga jedynie odpowiednia dla wspólnego działania, któreby przyniosło rzeczywistą korzyść obydwu narodom], to jest droga, na której prawda, że może ostatecznie poprzestać nie będzie można, lecz która jest niezbędnie konieczna dla przygotowania skutecznej działalności czynnej na zewnątrz. Nie wiem, czyli Polacy tą drogą pójść zechcą, boż nie jest ona tak łatwą, jak by się może na oko wydawała. Jest to droga usilnej pracy, ofiarności, poprawy swoich własnych błędów i niedostatków, droga osobistej abnegacyi a ofiarności dla rzeczywistego dobra narodu, droga niezmiernie trudnej konsolidacyi i konwalidacyi naszych rozprzęgłych stosunków społeczno-ekonomicznych. Lecz ta trudna praca byłaby zarazem pierwszą podstawą i zarodkiem

samodzielnego życia obydwu narodów. W takiej pracy okazałoby się praktycznie, jakie formy życia społeczno-państwowego są najodpowiedniejsze dla wspólnego, federatywnego pożycia obydwu narodów, i w ogóle w jakiej formie takie życie w galicyjskiej miniaturze jest możliwe.

Dla tego też uważam, że [publicystyczne omawianie sprawy rusko-polskiej w gazetach nie może wieńczyć się żadnym dodatnim rezultatem, bo pole do załatwienia tej sprawy jest całe nasze autonomiczne życie w kraju, a mianowicie w sejmie, i tutaj winna ta sprawa nabrać form widocznych, namacalnych, a nie gołosłownych. Publicystyka może mówić po tysiąc razy: zgodą – a zgody nie będzie, jak długo jej nie wytworzy samo życie w faktach niezaprzeczonych. Co publicystyka według mego skromnego zdania zdziałać może i powinna, to tylko tyle, ażeby uśmierzyć obopólne rozjątrzenie, ażeby zaprzestano krzyków «hejże na Polaków» – «hejże na Rusinów!» i żeby wpa-jano w czytającą publiczność poczucie ważności tej sprawy dwunarodowej ażeby nakłonić tę publiczność do poważnego myślenia i zachęcić do pracy pozytywnej. Polacy powinni już raz w własnym interesie pogodzić się z tą myślą, że sprawa ich ojczyzny nie wymaga tępienia Rusinów, co bardziej, że dla tej sprawy za mało jest tylko tolerować Rusinów, ale że ona wymaga, ażeby Rusini w całej pełni rozwinęli się lako narodowość samodzielna i w ten sposób Ruś wyrwała się w Rosyi (в Gaz[et-i] Nar[odow-iñ] Moskwie) z objęć Moskwy i krocie (в Gaz[eta] Nar[odowa] 15) milionów ukraińskich Rusinów stało się żywym czynnikiem rozwoju idei samobytności dwóch bratnich narodów. Z niewymownym żalem patrzę, jak trudno zdobyć się Polakom na takie stanowisko, bo dotychczasowa ich polityka właśnie pcha tych Rusinów w objęcia Moskwy i tem wzmacnia przeciwnika. Jak bym mógł być rusofilem, (jak nie mog to dotychczasową politykę Polaków chwaliłbym pod niebiosą, gdyż na niej opiera się siła Rosyi (в Gaz[et-e] Nar[odow-oñ] Moskwy). Tą drogą nigdy nie odzyskacie swego bytu i nas zatracicie.

To też byłoby pożądanem, ażeby tę sprawę rozważyć gruntownie przed wyborami. Gdyby mi los Polaków i kraju naszego był obojętny, byłbym zupełnie spokojny, gdyby nie wybrano ani jednego Rusina do sejmu. Dla ruskiej *opozycji* byłoby to najlepiej Rusini mają dosyć co robić w domu, nie potrzebują bawić się w wysoką politykę. Ale że mi nie obojętny los kraju i Polaków, że nie widzę mojej ojczyzny tylko w Galicyi, dla tego jestem innego zdania, mianowicie że nawet Polakom samym powinno zależeć na tem, ażeby do sejmu weszli *tacy Rusini*, którzy szczerze stojąc za swoją narodowością, przejęci ideą wspólnego dobra, nie tylko by chcieli, ale *intelektualnie mogli* pracować i to ciężko pracować w sejmie dla dobra kraju, – a nie tylko brać dyety lub poprzesztawać na frazesowych mówkach. Nam trzeba pracy, i to pracy ogromnej].

Bardzo byłbym szczęśliwy, gdyby Wielmożny Pan zechciał w tej mierze pouczyć o intencjach Polaków. Na teraz kończę mój list i przepraszam, jeżeli czemkolwiek uraziłem W[ielmożnego] Pana. Mówię otwarcie, nie robię politykę, bo zbyt wysoko cenię naszą i waszą sprawę, bym mógł taić prawdę. Chociaż ona gorzka, ale prawda. Drogą prawdy możemy choć z czasem dojść do celu, droga komplementów – do niczego. Również proszę mi darować, że w «Dile» piszę może za ostro, ale piszę również szczerze. Kłamałbym, gdybym powiedział, że Rusini mogą się zgodzić na mglistą unię. Musimy być *dwoma narodami*¹⁾, jeżeli mamy być, inaczej i nas i was nie będzie. Równi z równymi – oto jest hasło, z którym żegnaj i zostaję z głębokim poważaniem Wielmożnego Pana Dobrodzieja najniższy sługa

W. Barwiński.

Lwów 4 listopada 1882.

P. S. Upraszam z tego listu nie robić użytku w publicystyce, gdyż tem sprawa by raczej ucierpiała, jak długo nie jest faktem²⁾.

¹⁾ Lecz jako obydwa a nie dwa – прим[ітка] д[окто]ра Червінського. «Лише як обидва а не два» (польськ.). [- Ол. Б.; перекл. – Ред.]

²⁾ Коли я старався дістати сей лист Вол[одимира] Барвінського до відпису, після нападів «Галичанина» і неоправданих висновків Драгоманова, наведених д[окто]ром Франком в «Літ[ературно] н[ауковому] вістнику», дістав я спершу від д[окто]ра Червінського відмовну відповідь. В листі своїм писаним зі Львова під час хвиливого побиту зазначає він, що виїмки з листу мого брата зробили свій вплив, але не осягнули того, що можна було осягнути. «Mogły segregacyę Rusinów sprawicz nie byłoby przyszło do wspólnego kómitetu z Moskałami, wtedy kompromisowe mandaty za zgodą Polaków dostałyby się Rusinom, a niebyłoby przyszło do tworzenia nowej partyi Rusinów.

Niestety, wszystko sfuszerowane, a sfuszerowane z tej przyczyny, że Rusini nie mieli odwagi, by odrębnie stanąć i sztandar czysto ruski zatknąć.

Dziwna rzecz, że spoliczonych Rusinów uważają za Polaków i słusznie, lecz zmoskwiczonych Rusinów uważają jeszcze za Rusinów. Niekonsekwencya, która się mści na Polakach i na Rusinach.

Przeprosić muszę, że listów brata Pana odstąpić nie mogę. Miałbyś Pan prawo sam wtedy sądzić, że za mało wagi do nich i do ich autora przywiązuję. Odpisy atoli każe Panu sporządzić.

Dziś jeszcze «Diło» przyparte do muru przez «Prołom», by się wyparło swego mentora, ocaliłoby sytuację, gdyby się przyznało do niego i programu jego szczerze.

Niestety, niema odwagi pełnej, i dziś Belej ma tylko ni to, ni owo odpowiedzieć, byle się wykręcić». «Mogli bi podіл русинів довершити і не дійшло б до загального (спільного) комітету разом з москалями, тоді компромісні мандати за згодою поляків дістались би русинам і не дійшло б до утворення нової русинської партії. На жаль, все було зіпсоване, а зіпсоване з тієї причини, що русини не мали відваги стати відокремлено і встановити справжній русинський прапор. Дивна річ, що спольщених русинів вважають поляками і цілком правильно (слушно), хоч змосковчених русинів трактують ще русинами. Непослідовність, що мститься на поляках та русинах. Мушу вибачи-

Лист покійного Володимира Барвінського...¹⁾

Шановний Пане Добродію!

Проше ласкаво вибачити мені, що завантажений працею, а до цього ще й обтяжений тимчасовою хворобою, із запізненням поспішаю подякувати за ласкавий лист вельмишановного Пана і цінну брошуру, як і важливе питання. Поляки і русини, незважаючи на так близьке сусідство, на жаль, знають про себе надто мало, навіть менше, якби цього можна було сподіватися із-за такого близького сусідства, а що й саме через те виникають, то вважаю великою заслугою шановного Пана, який поклав початок взаємному зближенню. Не хочу підлещуватися, але з глибоким переконанням вірю, що значення і важливість такого зближення, навіть якщо воно не було б лише хвилимовим (тимчасовим), але у даному разі навіть у цілості ледви чи можна буде оцінити.

Не менш благотворним також є й те, що шановний Пан з такою відвертістю поставив питання про загальну політику поляків, як і зокрема політики щодо Русі. На мою скромну думку, це на сьогодні надзвичайно важлива справа, по-перше з погляду на закінчений процес русинів (Ольги Грабар), а по-друге з погляду на наше і ваше майбутнє, а також на вибори до сейму, що наближаються, і які повинні будуть цьому майбутньому створити тривкі підвалини.

З цього погляду, віддячуючи також відвертістю та щирістю за відвертість та щирість, вважаю своїм обов'язком бути відкрито правдивим і нічого не приховувати. Нещирість або принаймні несміливість з нашого боку не мало спричинилась до наших взаємних упереджень – я ж від усього серця прагну прислужитись обопільному добру, а взаєморозуміння поляків та русинів розумію не лише як річ надзвичайно бажану, а й щиро кажучи, як єдиний спосіб порятунку як для Русі, так і для Польщі; тож вважаю своїм обов'язком накреслити реальний стан, навіть якби він мав на хвилину засмутити шановного Пана.

Відповідь на «Політику нервів», початок якої подаю в «Ділі», ймовірно зовсім не задовольнить шановного Пана і не може задовольнити, так як і нас не задовольнила вступна стаття про «Унію з Руссю». Проте однак не можна засмучуватися, бо це цілком природна річ. Справа руська, як

тись, що листи брата, пан[у] віддати не могу. Пан мав би тоді право самому зробити висновок, що надаю їм та їхньому авторові мало ваги. Однак скажу, щоб їх для пана переписали. Сьогодні «Діло» ще приперте до стіни через «Пролом», щоб виперти (позбутися) свого ментора, що врятувало б ситуацію, якби щиро призналось до нього і його програми. На жаль, нема повної відваги, і сьогодні Белей відповідає ні се, ні те, щоб якось викрутитись» (польськ.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

¹⁾ Переклад з польської мови. – Ред.

справа незалежного народу, є надто складною і різномірною, щоб можна її охопити однією формулою, або розв'язати одним словом. Будучи справою народною, вона має свою вічну рацію існування, оскільки підрозумівається і як довго народність (національність) може мати рацію існування. Так уявляється мені справа руська і такою бачу її в дійсності, її не можна розв'язати (вичерпати) одним трактатом, однією угодою чи унією. Будучи такою, справа руська не може бути предметом обопільних трактатів, бо це означало би обговорювати, як довго мають жити русини, в той час, коли русини хочуть жити вічно (завжди). Зрештою, не в силі полякам розв'язати це питання в негативному сенсі. Навіть у самій Галичині хоч русини програють і довго будуть ще програвати під час виборів, то вони вже настільки розвинуті та спільні, що не дадуть себе заперечити. Треба бути хіба короткозорим і глухим до інтересів суспільства, щоб в оманливих успіхах колонізації, а ще більше в репресіях як у випадку О[рдена] О[тців] іезуїтів та Змертвихвсталих вбачати для нашого краю та поляків щось втішного чи корисного.

З невимовним боєм бачу, як правляча сьогодні партія поляків справді піддається цій омані чи засліпленню та вважає, що цим прислужиться справі Польщі в польській «Газеті народній». Не бачать, що штовхають обидва народи в страшну безодню, не пам'ятають, що історія Польщі та Русі дала вже на таку політику надто сумну і вельми повчальну відповідь: в поділі Польщі та страшній різні в Умані. Чи хочуть нового видання трагедії, що сталася, чи прагнуть, щоб Польща і Русь залишились розчленованими навіть морально і вже ніколи не повернулись до життя, достойного двох великих народів? Не забуваймо, що живемо у часи, коли революційно-соціалістичні течії змагаються більше, ніж раніше, коли соціальне питання стає на порядок денний. Що ж діється тепер? Цілком забуваємо про економічну сторону наших народів і краю нашого, ніби у нас не було жодної потреби в реформі, жодного поліпшення стану народно-економічного. Ми навіть ще збільшуємо *ad finitum* (до безконечності) тягарі в гміні (сільській адміністрації), в повіті і краю, а всі зусилля так званої освіти цілком далекі від справжньої освіти, яка витягала б народ із нужди і визискування з одного боку і відкривала б йому нові джерела заробітку з іншого. Натомість все звертається до «боротьби», ненависті двох братніх народів, до боротьби за взаємне винищення, а над тією боротьбою розпаплюється (буває) бур'ян релігійних хрестових походів. Чи не траплялось того усього в давній Польщі до її поділу? Яка ж сила зупинить зубожілий, оголений, вражений у найсвятіших почуттях народ, щоб в час соціалістичних течій не піддатись течії суспільної розлюченості і у кровавій каламутній воді жажливих суспільних заворушень не шукав він полеглий

своїм стражданням? Чи не пора полякам і русинам вчасно, а принаймні не запізно, отямитися (схаменутися) перед тією пропастю, до якої у нашій запеклості прямуємо? Адже ієзуїти воскреслі не врятують нас від цієї страшної катастрофи.

Дотеперішня політика польської керівної партії є повторним виданням її передісторії: зовнішня політика кидається на авантюрну дорогу, внутрішня прямує до щораз то більшої руїни матеріальної та реальної, а жалюгідна більшість цілості оповивається зовнішнім лоском особистих авансів, галасливими титулами, крикливою фразеологією про манію великості народної, яка фактично втрачається, а не підноситься. Якийсь формальний шал запеклості опанував керівних політиків, яким здається, що лише війна з Москвою може врятувати їх із цієї розпучливої ситуації. Той шал не дозволяє їм зважити, на яку авантюристичну дорогу хочуть вони завести долю свого власного народу, не дає їм зрозуміти, що на вагу кладуть усе майбутнє не лише Русі, а й навіть Польщі, бо чи ж завдавали собі колись питання, де могли б знайти (відшукати) Польщу і Русь у випадку, коли б Москва виграла? Забувають у тому шалі, що будь-яка діяльність зовнішня повинна спиратись на всебічно і якнайкраще організовану внутрішню, що час для діяльності зовнішньої лише тоді, коли всі внутрішні справи, всі суперечності народовольські, класові, релігійні й економічні будуть з'ясовані для загального задоволення і коли така зовнішня діяльність може бути представлена як природній струмінь мобілізації сили моральної та матеріальної обидвох народів. Що ж ми маємо сьогодні? Чи мають таку силу галицькі поляки? Сьогодні пориватись до такої акції і всі сили витратити на неї і лише на неї, а справи актуальні і пекучі залишати не вирішеними і внутрішньо почуватись ослабленим і знервованим. Чи як той старець, який підфарбував свою труп'ячу зовнішність, хоче вдавати молодика і, б'ючись об заклад свого життя, пускається в карколомний танець конкуренції з простим невченим, незграбним, може і напідпитку трохи, проте завжди сильним парубком. Не для того, що я русин, перекладаю справу важності польської справи на справу руську. Коли б був поляком, то тим більше б це вчинив, бо не можу не визнавати того історично-географічного факту, що Польща і Русь, разом взяті, надають щойно задовільні умови буття (існування) державного, яке могло б успішно чинити опір як натискові північного колоса, так і натискові Німеччини, - що сама Польща ніколи на довший час не змогла б чинити опір цьому двосторонньому тискові. Коли ж однак прикладаю точку тяжкості польської справи до справи руської, то не роблю цього аж ніяк з мілітарною метою. Може бути, що наша руська натура є менш кваплива до військового ремесла, але може бути також і те, що навчені досвідом та

хворобливою звичкою ми більш розважливі і по сто разів відміряємо, ніж раз вистрілить, що наявний час не для того, щоб всіма силами прагнути до пригоди, а час для того, щоб нашою працею в краю, нашим моральним впливом якщо не перемогти, то принаймні до основ послабити нашого спільного ворога. Адже є ясным те, що шлях подолання ворога силою і, без сумніву, спокійна але безкровна праця є не менш відповідальною і практичнішою, ніж шлях війни і, як кожна війна, ненадійна авантюра.

Де ж та сила і той вплив моральний? Це загадка, та лише для поляків. Коли б були реальними політиками, які уміють доглядіти слабі й найслабші сторони свого противника, коли б були учились із своєї історії не похвальних гімнів на честь королівської та великопанської знатності, а терпкої, але правдивої науки історичного досвіду, науки причин занепаду своєї і зростання ворожої могутності - то були б уже зміркували, що Русь є тим тягарем національної і державної могутності, який схиляє терези ваги в той, чи інший бік, що Польща вже тоді була впала, коли Україна з Хмельницьким стала під царський прапор, що Москва стала могутньою і то могутньою європейською державою лише тоді, коли сперлася на Русь і силою Русі вийшла до бережжя Чорного моря, Дунаю й Австрійської держави. Коли б поляки були любили свою вітчизну, керуючись розумом, то були б визнали всі права руського народу з рук гетьмана Виговського, були б Дорошенка зробили князем Русі, були б подали руку допомоги Мазепі перемогти Петра – словом були б допомогли творити самостійну Русь, щоб лише не віддати її на службу Москві. Отож, принаймні тепер, настала би пора виправляти помилки батьків. Не потрібно надто проникливого погляду історичного, щоб побачити, що Росія і сьогодні ще тремтить із-за бажання єднатися з Руссю. І цілком природньо, бо має практичний розум, бо знає і відчуває те, що коли б не мала у себе Русі, то не лише не мала б Польщі, а й перестала б бути європейською країною. Із цього почуття й з усвідомлення своєї найслабшої риси й вплив той ні в якому іншому місці нечуваний утиск Москвою всього, що видає хоч би маленькою іскоркою, найменшою тінню зраджує дух самостійної (в «Газеті народній») Русі, духу так званого українофільського сепаратизму. Звідси і заборони руської літератури, руських пісень, руського національного одягу і те варварське винищення руської самостійності. Чи поляки коли-небудь серйозно задумувалися над тим, що в цьому є вихідна точка Архімеда, з якої можна напевно підняти долі двох народів, що Галичина є тим полем, з якого може і повинне бризнути світло нового життя на цілий простір обидвох народів, що коли б руський елемент в Галичині розквітнув у всій своїй повноті, він мусів би проїняти своїм світлом найбільш пильновані кордони, а слово щирого русина, який проголошує

реальну і фактами підтверджену правду про братерську згоду з поляками і серйозно протестує проти пригноблення своїх братів за кордоном, – як кажу, таке слово щирого русина, висловлене не в газеті, а з трибуни сейму, чи у державній раді, чи в делегації однодумців – блискавкою прошило б наших ворогів і викликало б мільйонне ехо найбільшої симпатії в серцях 15 мільйонів українських русинів, а одночасно ми побачили б, що чи не почав колос хитатися у своїй основі і чи проблема поляків та русинів в Росії не стала на порядок денний. Ось такий виключно єдиний шлях до спільної дії, що принесло б справжню користь для обидвох народів. Це є дорога, якою, правда, не можна буде остаточно задовольнитись, проте вона є доконечне потрібна, щоб подбати про ефективну діяльність і у зовнішній сфері. Не знаю, чи поляки захочуть піти цим шляхом, бо він не є таким легким, як може здатися на перший погляд. Це дорога наполегливої праці, самовідданості, виправлення власних помилок та недоліків, дорога особистого самозречення та добродійності заради справжнього добра народу, дорога незмірно важкої консолідації та налагодження наших морально зіпсованих суспільно-економічних зв'язків. Але це важка праця була б одночасно першою основою і зародком самостійного життя обидвох народів. Така праця показала б на практиці, які форми суспільно-державного життя є найвідповіднішими для співжиття двох народів і взагалі, чи у такій формі життя в галицькій мініатюрі є можливим.

Також гадаю, що обговорення русько-польської справи в газетах не може увінчатись жодним позитивним результатом, оскільки підґрунтям для полагодження цієї справи є наше автономне життя у краю, а саме в сеймі, і тут повинна ця справа набути форм очевидних, відчутних, а не голослівних. Публіцистика може тисячі разів говорити: Згода! – а згоди не буде, як довго цю згоду не створить саме життя у формі незаперечних фактів. Що може і повинна зробити публіцистика, то, на мою скромну думку, лише те, щоб вгамувати обопільне роздратування, щоб припинилися крики: «гей же на поляків» – «гей же на русинів!» і щоб прищеплювано громадськості почуття важливості цієї справи, що стосується обидвох народів, щоб схилити її до серйозного мислення й заохотити до позитивної праці. Поляки повинні вже раз задля власного інтересу погодитись з тією думкою, що справа їх вітчизни не вимагає винищувати русинів, тим більше, що для цієї справи замало лише толерантно ставитись до русинів, а й що ця справа вимагає, щоб русини у всій повноті розвинулися як самостійна народність (національність) і щоб таким чином Русь вирвалася з Росії (в «Газеті народній») з московських обіймів і сила-силенна (в «Газеті народній») 15 мільйонів українських русинів стали живим чинником розвитку ідеї самостійності братніх народів. З невимовним жалем

спостерігаю, як важко полякам стати на таку позицію, оскільки їх дотеперішня політика штовхає власне русинів в обійми Москви і тим самим зміцнює противника. Як би міг бути русофілом, то їх дотихчасову політику поляків хвалив би по-під небеса, оскільки на ній спирається сила Росії в московській «Газеті народовій». Прямуючи цією дорогою, ніколи не повернете собі свого існування і нас втратите.

Було б також бажаним, щоб детально обдумати цю справу. Коли б доля поляків і нашого краю була байдужою, то був би цілком спокійним, коли б не було вибрано до сейму ні одного русина. Для руської опозиції це було б найкраще, русини мають досить що робити у себе вдома, не потребують гратись у велику політику. Але що не байдужа мені доля краю та поляків, що не бачу своєї вітчизна лише в Галичині – тому я іншої думки, а саме, що навіть самим полякам повинно б залежати на тому, щоб до сейму увійшли такі русини, які, щиро відстоюючи свою народність, перейняті ідеєю загального добра, не лише бажали б, а й інтелектуально могли б працювати, і то тяжко працювати в сеймі для добра краю, а не лише виступати в дуетах, або задовольнятися окремими фразами-слівцями. Нам потрібна праця і то величезна праця.

Був би дуже щасливим, коли б шановний Пан захотів щодо цього висловитись про наміри поляків. А поки що закінчую листа та вибачаюсь, коли чимсь образив вельможного Пана. Кажу відверто, не роблю жодної політики, бо надто високо ціню нашу і вашу справу, щоб затаювати правду. Хоч вона гірка, але правда. Дорогою правди можемо хоч з часом прийти до мети, дорога ж компліментів – ні до чого. Також прошу мені вибачити, що в «Ділі» пишу може загостро, але також і щиро. Було б неправдою, коли б сказав, що русини можуть погодитись на туманну унію. Мусимо залишатись двома народами допоки можемо бути, інакше не буде ні нас, ні вас. Рівні з рівними – ось це гасло, з яким прощаюсь і залишаюсь з глибокою повагою до шановного Пана Добродія

Найнижчий слуга

В. Барвінський

Львів, 4 листопада 1882.

P.S. Прошу не використовувати цей лист в публіцистиці, оскільки справа радше постраждала б, оскільки ще не стала фактом.

**Письмо барона Ерба, секц[і]йного]шефа в міністерстві внут[рішніх]
справ до крилошанина Теофіля Павликова з 5/17 VIII 1891 року.**

Ich zögere nicht weider, wieder einige Zeilen an Sie zu richten in einer Angelegenheit, die uns Beiden so sehr am Herzen gelegen ist. Sie wissen, wie

treu und redlich ich den Interessen der Ruthenen ergeben bin. Sie wissen, daß ich in schweren Zeiten für Sie eingestanden bin, selbst mit Einsetzung meiner persönlichen Sicherheit, u[nd] Zukunft. Indessen gestehe ich ohne weitere Voreinleitung; daß die Richtung, welche die altruthenische Presse eingeschlagen hat, ganz an Hochverrat streift.

Sie plaidiert nicht mehr für die ruthenischen Interessen innerhalb Österreichs, sie kämpft nicht nur für die Abwehr der polnischen Hegemonie, sie identifiziert nicht blos die ruthenische u[nd] die russische Nationalität, sie verteidigt russische Interessen gegen die österreichischen, sie setzt erstere höher als letztere. Verzeihen Sie mir, wenn ich als Österreicher einen solchen Vorgang im vollsten Widerspruch mit meinen patriotischen Gefühlen finde, wenn ich der alte Ruthenenfreund den Wunsch hege, eine derartige Partei solle nicht allein von allen Elementen, welche in Opposition zu dem Großrusstentum stehen, bekämpft werden, eine solche Partei solle auch von der österr[eichischen] Regierung der Vernichtung preisgegeben werden.

Eine nationalrussische Partei brauchen wir in Österreich fürwahr nicht. Es ist ein Unglück, daß die besonnenen altruthenischen Männer, die noch übriggebliebenen Männer des J(ahres) 1848 sich zurückgezogen und das Terrain. Leuten überlassen haben, welche mehr nach Petersburg als nach Wien horchen, welche nicht mehr auf eigene Volkskräfte bauend, gegen die feindlichen Elemente kämpfen u[nd] als Notanker Rußland u[nd] den Panslavismus betrachten. Was nützt denn die Versicherung einzelner Altruthenen, daß sie Österreicher sind u[nd] bleiben wollen, sehen sie denn nicht, wie Blatt um Blatt, Reis um Reis, Ast um Ast vom Stammem fallen, wie die Jugend ohne ein Ideal sich um die Idóle des weißen Adlers oder des Zarentums schaart. Die Altruthenen taten u[nd] tun seit Jahren nicht, um ihre Eigenart aufrecht zu erhalten und sie gegenüber anderen zur Geltung zu bringen. Was heißt denn ein derart <нерзб.: verlausert> Schlachtenruf: Wir sind Russen, aber Österreich treu, – das ist ein momentanes politisches Programm, aber kein Axiom. So was kann alten Weibern gefallen, aber nicht der tatendurstigen Jugend. Akzeptiert diese den Vordersatz: Wir sind Russen, dann kann sie nicht österreichisch bleiben, – sie muß früherspäter russisch werden. Will sie aber nicht russisch werden, sondern österreichisch, dann kann sie nicht sagen: Wir sind Russen. Auf der russischen Fahrstraße können Ihre Landsleute nirgends Sympathien finden, wenigstens bei uns in Österreich nicht, wo doch jede noch so kleine Nationalität, z. b., die Slovenen nach, Eigenausbildung strebt – die russisch geschichteten Ruthenen können deshalb der Verfolgung aller nicht russisch gesimnten Elemente in Österreich gewärtig sein uns sollte für sie eine Lehre sein, daß die Jungruthenen mit ihren ukrainophilen Ideen sich der Sympathie der politisch maßgebenden Kreise erfreuen,

daß die Jungruthenen sich dem polnischen Zentrum zu sehr genähert haben, daran sind nur die Altruthenen Schuld, durch diese wurden die Jungruthenen gezwungen Alliancen einzugehen, welche mindernatürlich scheinen. Der Riß in unserem 1848-er Ruthenenlager wurde von den Altruthenen verschuldet, welche nicht begriffen haben, daß man sich um einen untätigen Erdklotz nicht kümmert, daß man ihm keine politische Bedeutung beimessen kann, ist er isoliert, bei seiner faktisch geringen Kraft, als Plunder beiseite geschoben müsse werden, und die aufstrebenden Jungruthenen, welche ein politisches Aktionsspanier entfalten, als eine politisch wägbare Partei begrüßt u[nd] gestützt werden würden. Die volle Abstinenz der alten Führer der Altruthenen u[nd] das Ferngehen der altruthenischen Presse wird es noch dahinbringen, daß die Altruthenen auch um das Seminarium, um das Stauro-pigianische Institut, um den Narodny Dom kommen werden. Es ist ja kein Grundvorhanden eine Partei im Besitze oberwählter Institutionen zu lassen, welche sagt: sie sei mit den Großrussen identisch – u[nd] gleichzeitig das ethnographische Terrain verlassend, ihre Federn für großrussische Interessen einsetzt. Ich würde begreifen, wenn es heißt, man freue sich über die Siege des russischen Elementes gegenüber den Polen, Engländern, Franzosen ... denn letztere sind keine Slaven, aber die Freude über russische Erfolge gegenüber den österreichischen Aspirationen, dies ist der doch nicht österreichisch, sondern der Gegensatz davon. Die Altruthenen der Fraktion der Halickaja Ruś wandeln einen sehr gefährlichen Weg, denn er führt zur Selbstvernichtung.

Was hat das arme, treue, österreichisch gesinnte ruth[enische] Volk seinen eigenen Landsleuten verschuldet, daß diese dasselbe auf die Schlachtbank des Russentums schleppen?

Осип Мончаловський додав до того письма у своїй пам'ятній книжці, в котрій помістив відписи двох листів барона Ерба, отсю примітку: «Узнавъ содержание этого письма, я написал на него въ «Гал[ицкой] Руси» нръ... ответъ подъ заглавіемъ «Апеляция Гал[ицкой] Руси». Видно, что в Вѣнѣ старательно следятъ за происшествіями въ Галичинѣ и прилежно читаютъ наши русскія газеты, такъ какъ авторъ вышеприведённого письма написалъ 2/9 1891 Т. Павликову второе письмо слѣдующаго содержания:

«Mein Schreiben hat eine scharfe Entgegnung in der Halyccka Ruś erhalten. Trotzdem freut sie mich, denn sie hält an dem Axiom fest: Treue für Österreich und Zurückweisung der Jagellonischen Idee. Dagegen mißfiel mir der witzige Schnitt: was kümmert mich Hekuba¹⁾, was der finstere Orkus²⁾?

¹⁾ Гекуба – жінка міфічного царя Трої Приама, що втратила майже всіх своїх дітей. Символ безмежної скорботи і горя (примітка редактора).

²⁾ Оркус – у давніх римлян – бог підземного царства (примітка редактора).

was kümmert uns Bulgarien, was Italien? Nun, das Liedchen wäre akzeptabel, wenn die Fortsetzung gelautet hätte, was kümmert uns Rußland, was Caesaropapismus etc. Die Altruthenen scheinen noch in Studentenjahren zu stehen, diese Art zu politisieren haben sie von den Polen abgelernt, welche, wenn sie die Konfederatka auf das rechte Ohr schieben, großsprechen: was kümmert uns die ganze Welt? Die mag und wird zu Grunde gehen, Polen wird aber auferstehen! Wer hat denn ja verlangt, die Polen ausgenommen, daß der Ruthene seine Nationalität, seine Kirche verleugnen solle; daß er den galizischen Verhältnissen Rechnung tragen müsse, das ist begreiflich, denn auch die größten Streiter müssen sich darnach bemühen, – und haben dann die Polen nicht – freilich bis auf Aufkündigung – sich bequemt austrophil zu sein und alles zu denunzieren, was nicht in ihrem Kram paßt? Warum wollen dann die jungen Altruthenen mit Gewalt allerr Welt in die Ohren schreien, daß sie sich nicht nur sprachlich, sondern auch in ihrer Zukunftspolitik sich mit dem Panrussismus identifizieren – dies ist ja keine Notwendigkeit, dies greift über die Schranke der Notwehr hinaus. Die Ruthenen kümmert es nicht, was in Tirol, in Ungarn, in Bulgarien, in Deutschland – ja mein Gott, was soll den also die übrigen Provinzen Österreichs kümmern, was mit den Ruthenen geschieht? Der Schluß des Artikels war recht überflüssig. Wäre es nicht besser, all den tüchtigen Geist, welcher in der Jugend der Ruthenen steht, in einer Richtung tätig zu machen, welche dem Volke, der Nation zu Gute kommt? Was braucht man da den Sprachenstreit in die Politik zu verfahren, das Pulver, das da verknallt wird, ist weit zu teuer, viel zu kostspielig. Ich begreife, daß der Jugend die Gebuld ausgeht, allein deshalb sind die klugen alten Führer da, um zu mässigen und um zu verhüten, daß das Kind mit dem Bade ausgeschüttet wird, – die Zänkereien ursprünglich von den unglückseligen Sprachforschern angeregt, haben es dahin geführt, daß man sich über die Verhältnisse der Ruthenen gar nicht auskennt. Zu den alten перекинчики kommen nun die Jungruthenen, welche die Zukunft der Ruthenen mit der Jagellonischen Idee verknüpfen wollen. Jungruthenen mit der ukrainischen Idee, – Jungruthenen, welche Frieden im Lande anstreben unter der Aegide Österreichs, Altruthenen der Schule vom 1848, welche dazumal nur gegen die Polonisierung protestieren und in Österreich ihre Nationalität gesondert entwickeln wollten; dazumal dachte man absolut nicht an Rußland, auch nicht in den Tagen, wo russische Armeen nach Ungarn zogen.

Man war Ruthene, einst Großrusse, nicht Ukrainer, nicht orthodox und doch gegen die Antastung des grkath. Glaubens. Seit der Zeit entstand eine Partei der Altruthenen, der Slowopartei, ursprünglich nur in der Sprachenfrage. Zu dieser Partei gesellt sich die altruthenische großrussische Partei, welche die Sprachenfragen auf das galizische Gebiet übertrug, und

schließlich entstand noch die radikale Partei, welche sich mit Kennem der vorgenannten Richtungen befreunden kann und lieber die Sozialfragen kultiviert. Somit haben es die Zänkereien im Ruthenenlager gebracht. Glauben Sie, daß dies nicht anderwärts taxiert wird? Mit den Leuten ist nichts zu machen, denn man würde stets auf Opposition im Lager selbst stoßen. Nun vernehme ich, daß sich aus dem altruthenischen Lager eine neue Partei herauschälen will: die Partei der altruthenischen Konservativen¹⁾. Die Idee ist gut, allein ich fürchte, sie kommt etwas zu spät und die Waffen dieser Partei seien zu stumpf schon mit Rücksicht auf ihre Verquickung mit der Hierarchie, welcher wohl das Landfolk, nicht aber der Teil der Nation folgen wird, der sich zur Intelligenz zählt. Sehen Sie nur, wie es mit der Organisation in Böhmen geht, – dort hat selbst das Landvolk Fronde gemacht gegen die konservativen Altčechen und dem mit ihnen verbundenen älteren Klerus gemacht. Ich fürchte, Sie werden im Ruthenenlande zumeist in der jungen Geistlichkeit schließlich auch beim Volke Opposition finden. Wird denn nicht von allen Seiten darauf losgehen, um das Volk der höheren Hierarchie zu entfremden; arbeiten nicht die Jesuiten daran, arbeiten nicht die orthodoxen Propagandisten, nicht die Radikalen daran? Der Ruthene ist nicht leicht zur Aktion zu bringen. Ich besorge, daß schließlich das Landfolk dasselbe macht, was in altkonservativen Elementen der Altruthenen gemacht, – man wird die Sache gehen lassen, wie sie geht und jede Beeinflussung abwehren. Inzwischen wenden die feindlichen Elemente emporwuchern und das Ruthenentum überall und überall schädigen, muß ich erfahren, – Ein in der letzten Zeit hier in Wien auftretender, angeblicher Altruthene, recte Russomanne, hat in Prag einen hervorragenden Jungčechen restlich, ob in einem Kriege mit Rußland die čechischen Regimenter den Gehorsam verweigern würden²⁾. Dieser saubere Altruthene wurde von den Ultra – Jungčechen belehrt, er solle daheim in Galizien derartige Propaganda machen, dies führe ins Kriminal. In Böhmen wolle man mit Hilfe Rußlands gegen die Deutschen, nicht für die Interessen Rußland, sondern für die Interessen der čechischen Nation. Das Verstehende ist verbürgt. Wie kann man nun fordern, daß in einem Momente, wo der österreichische Panslavismus, wie er von den Jungčechen selbst dem Panrussismus entgegengestellt wird, die Sympathie der sich österreichisch fühlenden den Altruthenen zugewendet bleiben, welche bei aller Versicherung der Loyalität dennoch in einem <нерзб.: Athem> behaupten, sie seien identisch mit den Russen, so – nach – Russen! Warum bleibt man nicht dabei, daß man Ruthene ist, und läßt die Frage, welchen Sprachgebieten man

¹⁾ Така партія мала утворитися около часописи «Миръ» під впливом кругів митрополичої консисторії. [– Ол. Б.]

²⁾ Се стає доказом, що вже тоді такі агітатори снувалися по австрійських слов'янських землях, як і опісля громадно являлися з почином 1914 року. [– Ол. Б.]

angehörn in politischen Fragen¹⁾ ganz bei Seite; die jüngeren Altruthenen spielen mit dem Feuer und werden plötzlich in der Mitte der so trauten, so korrekten Nation eine Anzahl Leute haben, welche mit den polnischen Cate-linarischen Existenzen wetteifern wollen. Es gab Momente, wo die Ruthenen daran waren, eine Rolle zu spielen und zwar in einer ernsteren Weise, als jetzt die Stellenjagenden Stancyken. Juzyczyński hatte einen Moment das heft in den Händen. Leider verpaßt er den Augenblick und von da ab begann die Zersetzung. Ich selbst habe es an mir erlebt, was die Apathie der Ruthenen bedeutete, selbst in den Momenten, wo sie von oben unterstützt gewesen sind, – zur Zeit des Region's Mansdorff in Galizien, selbst im Jahre 1848. Gewiß es tat im Herzen wehe, dieses edle, aufrichtige, moralische Volk von den Führern verlassen zu sehen, weil diese alle ihre Zeit nur den Zänkereien untereinander vergeudeteten und einen Volksmann nach dem anderen opfer-ten, so Chomiński²⁾, so Naumowicz³⁾, den armen Naumowicz, dem in Auslande das Herz brach, aus seiner Heimat hinausgedrängt worden zu sein, ohne daß ein Landmann sich seiner angenommen hätte, so Gierowski⁴⁾ etc, etc, etc».

Осип Мончаловський додає до сего листу примітку: «Изъ этихъ пи-семъ выходитъ безсомнѣнно, что правительство несломивъ русской пар-тии новою эрою, старается усыпить ее застращеніями».

¹⁾ Галицькі москвофіли старшого покоління послуговувалися таким хитрим кру-тійством, лишачучи справу язикову тісно зв'язану з національною, етнографією, фільо-логією, взагалі науці, щоби тільки не виявити своєї задушевної думки, а тим часом язик, мова тісно в'яжуться з народністю, хоч є вельми рідкі случаи, що наріз затра-тив мову, але зберіг народність (Ірляндці). [– Ол. Б.]

²⁾ Хомінський б[увший] директор поліції не надавався на політичного провідни-ка. [– Ол. Б.]

³⁾ Наумович, пірваний надмірною амбіцією у вир москвофільської і цареславної агітації, упав жертвою сеї газардової політики, а своєю хиткістю не міг стати провід-ником. [– Ол. Б.]

⁴⁾ Геровський, адюнкт прокураторії скарбу, зять А.И. Добрянського, також за-надто вигідним способом життя не надавався на таке становище. Найбільш прикмет державно – політичних мав Ю. Лаврівський, але сего покинули самі его товариші, під'юджені москвофільськими агентами. Відповідну такому становищу освіту і хист мав Степан Качала, одначе його священничий стан був перепорою, щоби міг прийняти на себе таку роль. [– Ол. Б.]

Письмо барона Ерба, секц[ійного]шефа в міністерстві внут[рішніх] справ до крилошанина Теофіля Павликова з 5/17 VIII 1891 року.

«Я відважився знову звернутися до Вас кількома рядками у справі, за яку нам обом так сильно болить душа. Ви знаєте, як вірно і чесно відданий я інтересам русинів. Ви знаєте, що я відстоював Вас у важкі часи, навіть із загрозою моєї особистій безпеці і майбутньому. Поміж тим, признаюся, що напрям, який обрала старорусинська преса, до певної міри межує з державною зрадою.

Вона більше не виступає за русинські інтереси всередині самої Австрії, вона бореться не лише за відсіч польській гегемонії, не тільки ідентифікує русинську і російську національність, але й вона захищає російські інтереси супроти австрійських, ставить перші вище від других. Вибачте мені, якщо я, старий друг русинів, плекаю бажання, [що] партія такого типу повинна бути не тільки поборена всіма елементами, які стоять в опозиції до великоросійства, [а] така партія повинна бути піддана також знищенню австрійським урядом.

Ми насправді не потребуємо в Австрії національно-російської партії. Це нещастя, що розсудливі старорусинські мужі 1848 року, які ще залишилися, усунулися і зробили місце людям, які наслужують більше в Петербурзі, ніж у Відні, не опираються на власні народні сили і не борються проти ворогів, а вважають Росію й панславізм своєю опорою. Яка користь тоді від запевнення окремих старорусинів, що вони австрійці і хочуть ними залишатись. Вони ж бо не бачать, як відпадають від стовбура листок за листком, пагінець за пагінцем, сучок за сучком, як молодь без ідеалу гуртується навколо ідолів білого орла або царизму.

Старорусини роками нічого не робили і не роблять, щоб чесно підтримувати й зберігати свою своєрідність і використати її проти інших. Що означає тоді такого роду затертий (*вошивий, завошивлений*) бойовий клич: Ми – росіяни, але вірні Австрії, – це швидше тимчасова політична програма, але ніяк не аксіома. Щось таке може подобатись старим жінкам, але ніяк не енергійній і запальній молоді. Якщо визнати цю тезу: «Ми – росіяни», то тоді вона [партія] не може залишатись австрійською, – вона мусить раніше чи пізніше стати російською. Однак, якщо вона не хоче стати російською, а тільки австрійською, то тоді вона не може казати: Ми – росіяни. На російському напрямі (*проїжджій дорозі, бруківці*) Ваші земляки ніде не зможуть знайти симпатій, по крайній мірі не в нас, в Австрії, де кожна навіть так мала національність, як, наприклад, словенці, прагне до самостійного розвитку. Проросійсько налаштовані русини через те не можуть бути готовими до боротьби з усіма російсько налаш-

тованими елементами в Австрії. Для них повинно би послужити наукою те, що молодорусини зі своїми українофільськими ідеями користуються симпатіями серед впливових політичних кіл. У тому, що молодорусини занадто зблизилися до польського центру винні тільки старорусини. Вони приневолили молодорусинів вступати в союзи, котрі видаються неприродними. У розколі нашого русинського табору з 1848 року винні старорусини, котрі не зрозуміли, що бездіяльну колоду, яка не має жодного політичного значення, якщо вона ізольована і при її фактично незначній силі, відсувається на бік як старий хлам, а тим часом, що можна було передбачити заделегідь, вітається і підтримується молодорусинів, які стрімко піднімаються вгору, розгортаючи політичний прапор діяльності, як політично виважену партію. Повна пасивність (*стриманість, поміркованість*) старих керівників (*вождів*) старорусинів і відхід (*віддалення*) старорусинської преси приведе ще до того, що старорусини також позбудуться семінарії, Ставропігійського Інституту, Народного Дому. Адже ж нема жодних підстав залишати вище названих інститутів у розпорядженні партії, яка каже: вона є ідентична з великоросами – і одночасно покидаючи терен (*сферу, ділянку*) етнографії, виступає на захист великоруських [політичних] інтересів. Я зрозумів, коли б це означало, що потрібно радіти з перемог російського елемента стосовно поляків, англійців, французів, бо останні не є ніякими слов'янами, але радість з російських успіхів стосовно австрійських аспірацій (*прагнень, претензій*), – є це одначе не австрійськістю, а протилежністю до цього. Старорусини фракції «Галицької Русі» йдуть дуже небезпечним шляхом, бо він веде до самознищення.

Що завинив своїм власним мужам бідний, вірний, австрійськи налаштований народ, що вони тягнуть його на бійню російщини (росіянства, російства)?»

Осип Мончаловський додав до того письма у своїй пам'ятній книжці, в котрій помістив відписи двох листів барона Ерба, отсю примітку: «Узнавъ содержание этого письма, я написал на него въ «Гал[ицкой] Руси» нръ... ответъ подъ заглавіемъ «Апеляция Гал[ицкой] Руси». Видно, что в Вѣнѣ старательно следятъ за происшествіями въ Галичинѣ и прилежно читають наши русскія газеты, такъ какъ авторъ вышеприведѣннаго письма написалъ 2/9 1891 Т. Павликову второе письмо слѣдующаго содержания:

«Мій лист викликав у Галичині велику кількість заперечень. Незважаючи на це вона [кількість. – *Ред.*] мене тішить, тому що притримується аксіоми: вірність Австрії і відмова від Ягайлонської ідеї. Порівняно з цим не подобається мені дотеп: що мене має турбувати Гекуба, а що похмурий

Оркус? що нас має турбувати Болгарія, а що Італія? Тепер, пісенька стала б прийнятною, коли б продовження було: що нас має турбувати Росія, що цезаронапізм і т. п. Старорусини твердо виказували ще в студентські роки, що навчилися цього способу політиканства в поляків, які, зісунувши конфедератку на праве вухо, вихваляються: що нас має турбувати цілий світ? Він міг би згинутися і хай гине, але Польща має відродитися! Хто ж тоді вимагатиме, крім поляків, щоб русин зрікся своєї національності, своєї церкви; для того, щоб здати собі справу з усіх галицьких обставин, є [повинно бути] зрозумілим, що і найбільші учасники суперечки (*забіяки*) повинні би собі прикласти до цього зусилля, – і чи тоді поляки не покоряться (*погодяться*), звичайно – аж до розірвання угоди – бути австрофілами і все денонсувати, що не пасує до їхнього хламу? Чому ж тоді молоді старорусини з примусом кричать усьому світові в вуха, що вони не лише мовно (*слівно*), але й у своїй майбутній політиці ідентифікуються з панрусизмом – це не є жодна необхідність, це сягає поза межі самооборони. Русинів не турбує, що [є] в Тіролі, в Угорщині, в Болгарії, в Німеччині - о, милий Боже, що ж повинно турбувати інші австрійські провінції, що діється з русинами? Кінець речення (*статті*) був цілком зайвим. Не було б ліпше, якби міцний дух дійовості, що стоїть біля витоків руху русинів, задіяти у певному напрямі, який приведе до добробуту народу, нації? Що ж бракує словесним суперечкам у політиці для того, щоб довідатися, наскільки [за]дорогим, занадто вартісним є вистріляний порох. Я тямлю, що у молоді урвалося терпіння, і лише тому розумні старі провідники є тут, аби стримувати і застерегти перед виливанням дитини разом з купіллю, – чвари початково спричинені нещасливими дослідниками мови, призвели до того, що в русинських відносинах майже неможливо зорієнтуватися. До старих перекинчиків долучились молоді русини, які хочуть пов'язати майбутнє русинів з ягайлонською ідеєю. Молодорусини з українською ідеєю, що прагнуть до миру в краї під егідою Австрії, старі русини школи 1848 року, які тоді лише протестували проти полонізації і хотіли розвивати окремо свою національність у Австрії; тоді не думалось абсолютно нічого про Росію, також і в ті дні, коли російські війська йшли до Угорщини.

Були русини, колись великоруси, а не українці, не православні і все ж проти зазіхань греко-католицької віри. Від [того] часу повстала партія старорусинів, словопартія, первісно лише з мовного питання. До цієї партії приєднується старорусинська великоруська партія, яка переносила мовні питання на галицький терен, і накінець повстала ще радикальна партія, яка може заприятитись із [ви]знавцями вищезазначених напрямів і [най]миліше культивує соціальні питання. Таким чином дійшло до

чвар у таборі русинів. Чи вірите, це не буде оцінюватись іншим чином? З людьми нічого не вдієш, так як постійно вони натикаються на опозицію у своєму таборі. І тут я довідуюсь, що з табору старорусинів хоче відшаруватись нова партія: партія консервативних старорусинів¹). Ідея добра, лише я побоююсь, що вона прийшла трохи запізно і зброя цієї партії виглядає за[надто] тупою, вже беручи до уваги її пов'язаність з ієрархією, за якою піде очевидно народ краю, але не частина нації, що зараховує себе до інтелігенції. Погляньте лиш, як розвивається організування в Богемії, – там народ цієї землі сам створив фронду проти консервативних старих чехів і заприязнених з ними старших представників кліру. Я побоююся, що вони знайдуть в краю русинів, особливо у молодого духовенства і в кінці кінців у народу, опозицію. Чи не розходиться тут з різних сторін про те, щоб відчужити народ від вищої ієрархії, чи не працюють над цим єзуїти, чи не працюють православні пропагандисти, чи радикали? Русина нелегко підняти на дію. Я побоююсь, що в кінці кінців народ краю зробить те саме, що зроблено в староконсервативних елементах старорусинів, – справу пустять йти, як вона йде і відкидати кожен вплив.

Тим часом ворожі елементи почали бурхливо розмножуватись і всюди й усюди шкодити русинству, в чому я мусів переконатися, – один із так званих старорусинів, що останнім часом виступає тут, у Відні, справжній (*твердий*) русоман, заявив нарешті видатному молодочехові в Празі, що у випадку війни з Росією він би відмовив йому в послуху яко чеському регіментареві²). Цей твердий старорусин був настановлений (*поучений*) ультра-молодочехом, що якби він робив таку пропаганду у себе в Галичині, то це призвело б до криміналу. У Богемії хотіли б з допомогою Росії проти німців, не за інтереси Росії, але за інтереси чеської нації [змагатись]. Розуміюче є достовірне. Як можна вимагати, щоб у момент, коли австрійський панславизм саме протиставляється молодочехами панрусизмові, симпатії тих, що відчувають себе австрійцями, залишалися зверненими на старорусинів, які при всіх запевненнях у лояльності, тим не менше у <нерзб.: Athem> стверджених, є ідентичні з росіянами, отже – за росіянами! Чому при цьому не залишає, що є [землею] русинів і залишає питання, яким мовним сферам (*обсягам, теренам*) належить [бути] у політичних справах зовсім на стороні³); молоді старорусини граються з вог-

¹ Така партія мала утворитися около часописи «Миръ» під впливом кругів митрополичої консисторії. [– Ол. Б.]

² Се стає доказом, що вже тоді такі агітатори снувалися по австрійських словянських землях, як і опісля громадно являлися з почином 1914 року. [– Ол. Б.]

³ Галицькі москвофіли старшого покоління послуговувалися таким хитрим крутітвом, лишаючи справу язикову тісно зв'язану з національною, етнографією, фільологією, взагалі науці, щоби тільки не виявити своєї задушевної думки, а тим часом

нем і стали раптом посередині такої любої (*дорогої*), такої коректної нації кількістю людей, які хочуть змагатися з польськими «кателінарними екзистенціями». Бували моменти, коли русини відігравали щодо цього [певну] роль, а саме серйознішим способом, аніж зараз станьчики, які полюють за посадами. Юзичинський мав одного разу керівництво в своїх руках. На жаль, він прогавив момент і відтоді почався розклад (*розпад*). Я пересвідчився у цьому на власному досвіді [і знаю], що означає апатія русинів, саме у [ті] хвилини, коли вони були підтримувані згори. – В цей [даний] час регіону Маннсдорф у Галичині, навіть у 1848 році. Певно, що боліло серце побачити цей шляхетний, щирий, моральний народ покинутим провідниками, тому що ті весь свій час розтрачували на чвари поміж собою і жертвували одного представника народу за іншим, так як Хомінським, так як Наумовичем, бідним Наумовичем, якому щемить (*рветься*) серце за кордоном, будучи випханим (*випертим, випудженим*) [іронія. – *Ред.*] зі своєї батьківщини без того, щоб [хоч] один земляк цим перейнявся, так як Геровським і т. п., т. п., т. п.»

Осип Мончаловський додає до сего листу примітку: «Изъ этихъ писемъ выходитъ безсомненно, что правительство не сломивъ русской партіи новою эрою, старается усыпить ее застрашеніями».

Народна програма¹⁾

Після відродження Австрійської Руси виступила в 1848 році «Головна руська рада» з першою політичною програмою, в котрій ясно зазначила окремішність і самостійність українсько-руського народу. На тих основах почалася національно-політична і просвітна робота русинів австрійських, на тих підвалинах повстали руські інституції «Галицько-руська матиця», «Народний дім», відродився і «Старопигийський інститут», оснувалася «Руська бесіда» з народним театром. Одначе Погодиновські агенти звернули небавом своє око на ті просвітні огнища галицьких русинів і пильно почали заходитись, щоб їх обернути на агентури об'єднательних і обрусительних ідей. Якийсь час обрусительно-об'єднательна пропаганда скривалась, прибираючи всілякі форми, то «обрядовщини», то «общелитературного язика», поки у відомім маніфесті, оповіщенім в «Словѣ» 1866 р. не прибрала виразної форми національно-політичної програми. З того часу почалася явна боротьба принципу національної

язик, мова тісно в'яжуться з народністю, хоч є вельми рідкі случаї, що нарід затратив мову, але зберіг народність (Прляндці). [– *Ол. Б.*].

¹⁾ Отсим вступним слівцем попередив я оповіщене сеї програми в «Правді». [– *Ол. Б.*].

самостійности і окремішности з принципом об'єдинительно-обрусительним – суспільність руська розпалась на два табори: русинів-народовців і об'єдинителів-москвофілів. «Народный домъ», «Галицко-русская матица», «Ставропигійській институтъ» починають заводити остракізм у відносинах до русинів-народовців, приймають до себе лише здекларованих об'єдинителів і стають мало-помалу огнищами москвофільськими. Товариство «Руська бесіда» викидає «Народный домъ» з своїх мурів, заборонює «Народному театрови руському» салі на вистави театральні, так що русини-народовці, зберігаючи національно-політичну програму руських патріотів з 1848 р. приневолені засновувати собі окремі огнища «Просвіта», «Товариство ім. Шевченка», «Народна рада», «Руське товариство педагогічне» і ин[ші], а побіч них і свої часописі, в котрих даліше розвивають національну програму, дарма що радикальні мудрагелі силкувались руській суспільности торочити про «безпрограмовість народовців». Перші загальні збори «Народної ради» в 1888 р. ширше розвинули відповідно часові і обставинам народну програму русинів, а заява послів-народовців в соймі 1890 р. і основана на тім програма послів ради державної з 1891 р. були дальшим лише викінченням розпочатої в 1848 р. будівлі, чого конечно вимагало утворенє фракції радикальної. Задля переведеня народної організації зібрались дня 25 н[ового] ст[илю] марця с[ього] р[оку] збори мужів довір'я львівського товариства «Народна рада» з усіх сторін нашого краю, а окрім сих відпоручників з духовної і світської інтелігенції, селян і міщан, явились і послы ради державної і соймові. Головним предметом нарад була справа *поновного перегляду народної програми* і, так сказати б, її *кодифікація, та спосіб її переведеня*. Добутком сих нарад єсть «Народна програма», котру отут подаємо:

«Ми русини галицькі, часть народу українсько-руського, більш 20-міліонового, маючого за собою тисячлітну минувшість історичну, – народу, що утративши самодільність державну боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу, – яко первістні жителі Руси галицької, котру по розборі Польщі прилучено до Австрії на основі давних претенсій корони угорської, найшовши в державі австрійській, перше з волі монархів австрійських а відтак силою конституції, услів'я до свобідного розвитку національного, – придержуючися серед теперішніх обставин державно-політичних заявлень програмових: «Ради народної руської», з року 1848-го, перших загальних зборів «Народної ради» з року 1888-го, руських народних послів соймових з року 1890-го і руських послів ради державної з року 1891-го, – постановляємо:

I. Хочемо всестороннього і свободного розвитку нашої руської народности, яко самостійної народности слов'янської, а свідомі своєї індивідуальности національної і культурної, бажаємо успішного розвитку руської суспільности, в напрямках: просвітнім, економічним, культурним і політичним.

II. Хочемо просвітою будити наш руський нарід до самосвідомости горожанської, помагати єму до дальшого розвитку духовного і піддержувати почуте національне, – уважаючи нарід підставою нашої сили.

III. Хочемо всіми законними средствами двигати наш руський нарід з упадку економічного, а передовсім – стоячи на становищі власности індивідуальної – зміною законодавства в напрямках: рівномірного і справедливого розкладу податків і всіх тягарів публичних, піднесеня рільництва і промислу з особливим узглядненем інтересів нашого селянства, міщанства а взагалі робітничих верств народу, і охорони визискуваних против сильніших, як також асоціяцією, опертою на самопомочи, – і довести всі верстви народу до добробиту яко підстави розвитку народного.

IV. Хочемо освідомляти наш руський нарід з всіми здобутками здорового поступу і науки, – стоячи на основі поступово-демократичній.

V. Хочемо образувати політично маси народу руського і довести їх до самосвідомости політичної, щоби цілий нарід був в силі добувати і берегти повні свободи політичні, змагаючи до поправи свого биту політичного дорогою самоуправи.

VI. Бажанем нашим єсть: в державі австрійській, – поважній на внї а сильній у внутрі згодою і задоволенем всіх її народів, – на основі конституційній, законними способами здобути народова руському таке становище політичне, яке єму належить ся межи народами сеї держави.

VII. Стоїмо при нашій вірі і обряді, – і жадаємо для нашої церкви належних прав.

VIII. Стоячи на становищі самостійности народу руського, щодо інших сторонництв руських в краю заявляємо, що згода і спільне діланне можуть наступити лише з тими, котрі своєю діяльністю не будуть виступати против інтересів справи руської.

IX. З народом польським хочемо жити в згоді, на основі повної рівноправности народу руського, – а тої рівноправности будемо добиватись всіми силами.

X. Від правительства жадаємо конституційної оборони прав і інтересів народу руського, і правительство, котре доложить заходів в ціли заспокоєня справедливих жадань народу руського – будемо підперати».

В цілі переведення народної програми**А**

Жадаємо під теперішню хвилю:

I. В справах просвітних.

1. Щоби в школах народних покинено систему колонізаційну, то єсть головно: щоби в місцевостях з переважно руським населенем мовою викладовою була мова руська і діловодство шкільне ведено в тій же мові; щоби в місцевостях з переважно руським населенем були поставлені учителями лише такі кандидати, котрі мають повну кваліфікацію з язика руського; щоби по більших містах закладано окремі руські школи народні, та щоби інспекторами шкільними у східній часті краю були поставлені лише такі кандидати, котрі викажуться докладним знанєм руської мови в слові і письмі. 2. Щоби заложено у східній часті краю потрібне число семінарій учительських з руським характером. 3. Щоби заложено потрібне число самостійних руських гімназій у східній часті краю. 4. Щоби при краєвій раді шкільній утворено руську секцію для справ руського шкільництва. 5. Щоби на львівськім університеті системізовано поступенно рівнорядні катедри з язиком викладовим руським – на всіх виділах. 6. Щоби школи мали устрій практичний, відповідаючий потребам народу. 7. Щоби зрівнано тягарі закладаня і удержуваня шкіл народних. 8. Щоби наука у всіх школах була безплатна.

II. В справах економічних.

Щоби заведено загальний податок прогресивно-доходовий, а вже в якнайкоротшій часі знижено податки: ґрунтовий і домовий яко надмірно обтяжуючі найнижші верстви населеня. 2. Щоби зменшено видатки на цілі військові а збільшено видатки на цілі просвітньо-економічні. 3. Щоби заведено устне і безпосередне поступоване цивільне, а також щоби знижено належитости у всіх справах цивільних до висоти 500 з[олотих] р[инських] а[встрійській] в[алюті]. 4. Щоби увільнено спадщини до висоти 500 з[олотих] р[инських] а[встрійській] в[алюті] від оплати належитости спадкової. 5. Щоби не обмежувано свободи ділення ґрунта. 6. Щоби заложено потрібне число шкіл рільничих і промислових в краю, а в них узгляднено практичну сторону образования. 7. Щоби край і держава взагалі приходили в поміч рільництву і промислови, узглядняючи інтереси селянства і міщанства. 8. Щоби в дорозі законодавній і адміністраційній хоронено визискуваних против сильнійших, з особливим узглядненем інтересів робітничих верств народу. 9. Щоби в можливо найкоротшій часі переведено регуляцію рік в краю. 10. Щоби в якнайкоротшій часі зниже-

но ціни соли. 11. Щоби при стяганю податків і взагалі дачок публичних в дорозі екзекуції власти державні примінювали постанови повелі екзекуційної з 10 червня 1887 р. щодо річий увільнених з-під права екзекуції. 12. Щоби товариства, спілки і стоваришєня, маючі на ціли просвіту і піднесєне добробиту народного, дізнавали від властей охорони і помочи.

III. В справах політичних.

1. Рішучої зміни дотеперішнього поступованя правительства супроти русинів, а то в напрямі повної рівноправности, конституційно запорученої народови руському, щоби народність руська яко така мала дійстну можливість всестороннього і свобідного розвитку. 2. Виданя розпорядження щодо уживаня мови руської яко краювої в урядах Галичини, на взір розпорядження з дня 19 цвітня 1880 р., виданого для Чех і Морави, з увзглядненєм тих засад, що під понятєм мови руської розуміється і письмо питомє мові руській і що урядові письма, виходячі без жаданя сторін – мають видаватися в тій мові краювій, котра єсть матерньою бесідою особи, для котрої призначене дотичне письмо. 3. Щоби для східної части краю іменовано лише таких урядників, котрі викажуться докладним знанєм руської мови в слові і письмі. 4. Щоби при обсаджуваню всіх посад урядових руські кандидати були трактовані на рівні з другими кандидатами. 5. Щоби руським урядникам, против їх волі перенесеним до західної части краю, дано можливість повороту до східної части краю. 6. Щоби при міністерствах, найвисшім трибуналі судовім, трибуналі адміністраційнім і трибуналі державнім були поставлені референти, знаючі докладно мову руську в слові і письмі. 7. Щоби наш обряд, права нашої церкви і священників під кождим взглядом ставлено на рівні з другими обрядами. 8. Щоби при виборах до всіх тіл репрезентаційних правительственні як також автономічні власти і органи велися безсторонно. 9. Щоби не укорочувано самоуправи громадської. 10. Щоби знесєно розпорядженє з 20 цвітня 1854 «В[істник] з[аконів] д[ержавних]» 96 яко противне духови законів конституційних. 11. Щоби видано новий закон про право товариств і право зборів – в дусі повної свободи. 12. Щоби видано новий закон прасовий, узнаючий повну свободу праси, як також знесєно стемпель газетний і календарський. 13. Щоби видано закон о тайних безпосередних виборах до всіх тіл репрезентаційних, а як довго істнує система курияльна, збільшено число заступників народних з курії менших посілостей. 14. Взагалі, щоби правительство прислугуючими средствами, в дорозі конституційній, хоронило права і інтереси народу руського.

Б.

Відзиваємося до руських послів в Соймі краєвим і в Раді державній, щоби всіми законними способами, як в дорозі законодапній, так і адміністраційній старалися о здійснене засад народної програми.

В.

Відзиваємося до всіх добромислячих русинів в краю:

1. Щоби ставали на становищі самостійности народної і спільними силами витревало працювали над здійсненем ідей народної програми. 2. Щоби заховували безвзглядну солідарність, як також карність в справах народних. 3. Щоби по всіх місцевостях закладати: товариства і спілки о цілях просвітньо-економічних, а по більших містах товариства політичні (котрі становили би осередок діяльности політичної по повітах), а також докладали всіх заходів до успішного розвою всіх народних інституцій. 4. Щоби всякими законними средствами, а особливо на зборах довірочних, порозумівалися щодо організації сил народних по повітах, а на публичних зборах (вічах) освідомляли маси народу зі всіми справами, дотикаючими інтересів і прав народу руського. 5. Щоби подавали до прилюдної відомости всі кривди народу руського, а то або дорогою часописей, або політичного товариства «Народна рада» у Львові. 6. Щоби підпирали і якнайбільше ширили в краю всі видавництва народні, як періодичні, так і неперіодичні. 7. Щоби до всякої акції народної приєднували не лише людей з інтелігенції але також міщан і селян. 8. Щоби як в житю публичнім, так і приватнім уживали мови руської в слові і письмі, беружучи достоїнства і чистоти рідної мови руської. 9. Щоби приєднували народному сторонництву якнайбільше приклонників і ширили межи народом в якнайдалших кругах засади народної програми. 10. Щоби в кождім часі і на кождім місці, неустрашимо противділали всему, що вимірене на шкоду інтересів народу руського.

А. Вахнянин. Матеріяли до політики русинів від часу так званої «нової ери».

Про сі довірочні збори народовців подав Анатоль Вахнянин спомини напечатані в 176-179 чч. «Руслана» з 1908 р. «Матеріяли до політики русинів від часу так званої «нової ери», також докладний звіт, котрий тут наводжу:

Збори мужів довір'я народовців з дня 25. III. 1891 р.

На зборах мужів довір'я, що відбулися в салі Штадтміллера дня 25 марта 1891 року пос[ол] Романчук виголосив отсю промову:

«Народна рада» скликала була в часі загальних зборів членів «Народної торгівлі» дня 1 падолиста 1890 року довірочні збори, на яких явилось близько 100 людей з провінції, а около 50 людей зі Львова. (Мене, Вахнянина, про сі збори не повідомлено. – Примітка автора записок). Зборам проводив о[тець] Заячківський, о[тець] Теодорович і о[тець] Галущинський. Барвінського на сих зборах не було.

В останніх роках відносилось правительство державне і краєве з великим недовір'єм до русинів. Аж в часі соймових засідань восени 1890 р. нав'язало само правительство переговори з пос[лом] Телішевським, як репрезентантом русинів *par excellence*¹⁾. З ким иншим (з москвофілами), заявив Телішевському намісник, правительство не хоче і не буде пересправляти. Вість про ті переговори подав зараз Телішевський мені (Романчукови) а я Січинському.

Дня 1-го падолиста 1890 року була об сім вже бесіда на довірочних зборах членів «Народної ради». Там рішено передати цілу акцію виділови «Народної ради». Так і сталося. Про справу знали проте три згадані послы (Телішевський, Романчук і Січинський), а крім них д[окто]р Олександр Огоновський, д[окто]р Кость Левицький і о[тець] Олекс[андр] Стефанович. Небавом показалося, що подібні сносини нав'язані були між членом краєвого виділу Хамцем і Ол[ександром] Барвінським. Хамец ділав будто в імени віденського правительства. Треба отже було втягнути в сю акцію також Барвінського, хотя й він не був виділовим «Народної ради» ані не засідав в соймі. До переведеня сеї справи покликано ще з-поза виділу «Народної ради» ред[актора] Белея, проф[есора] Даміяна Гладилевича і о[тця] крил[ошанина] Чапельського. Про цілу справу знало отже всего 9 людей.

Правительство жадало через посла Телішевського, щоби

1) народовці зірвали рішучо з москвофілами;

2) щоби для сеї акції позискали митрополита, д[окто]ра Сильвестра Сембратовича;

3) щоби руські послы заняли прихильне становище супротив центрального правительства і піддержали егзистенцію кабінету гр[афа] Таффого²⁾;

4) щоби не провокували поляків.

¹⁾ «Для цього випадку» (лат.). – Ред.

²⁾ Не уїдати на правительство á la Кулачковський (Schmerzschrei) а впоминатися о потреби руського народу – так треба розуміти слова Романчука: «піддержати егзистенцію кабінету гр[афа] Таффого». Прим[ітка] авт[ора] записок. «На подобіє (крику) болісного вигуку» (нім.). [– Ол. Б.; перекл. – Ред.]

В зміну за се давало правительство:

- 1) зміну дотеперішньої системи супротив русинів;
- 2) концесії натури загальної і спеціально-партиїної¹⁾;
- 3) відповідну репрезентацію в державній раді.

На се відповіли ми, – казав Романчук, – правительству:

Ми зазначимо наше становище (русинів народовців) супротив правительства в декларації, а щодо розриву з москвофілами, то ми знали, що до такого розриву прийде скорше, чи пізнійше. Позискати митрополита ми не обіцяли, коли б однак до сего прийшло, ми застереглися, що не будемо митрополитови підлягати, а лишень будемо его союзниками. Впрочім сам гр[аф] Бадені приніс в акції з митрополитом своє посередництво словами: «Ja będę wpływał na metropolitę, ażeby was popierał»²⁾.

Я (Романчук) виголосив відтак дня 25. XI. 1890 р. звісну промову в краєвім соймі, хоть «nie potępiłem moskali»³⁾, як сего домагався гр[аф] Бадені.

Ми домагалися щонайменше 10 послів до державної ради. На се сказано нам: «Обставини покажуть, скілько буде можна дати русинам послів».

Проти спеціальних концесій на поли шкільнім, прав рської мови в урядах і судах та повороту заточників (урядників-русинів) з Мазурщини на Русь – намісник не підніс ніяких замітів, ані трудностей (заявивши: nie mam nic przeciw temu)⁴⁾, а до того додав, що на висші становища в церковній ерархії будуть на будуче покликувані лише русини-народовці. Інших зобов'язань формальних не було. Не було також якої-небудь формальної умови, або контракту. Не було і пунктацій⁵⁾.

Признаюсь, – сказав дальше Романчук, – що я в тім першім акті «нової ери», як голова клубу, допустився деяких важних похибок. Іменно, я держався через весь час переговорів дуже в резерві і виступив аж тоді, як все вже було уложено і готове⁶⁾. Не меншою похибкою було й те, що я не налягав на скорість веденя справ.

¹⁾ Не правительство давало, лише руські послы жадали: відобраня «Народного дому» з кацапських рук, введеня фонетичної правописи, передачі накладу шкільних книжок «Товариства ім. Шевченка», заснованя катедри історії. [– Ол. Б.]

²⁾ «Я буду впливати на митрополита, щоб вас підтримував» (польськ.). [– Ред.]

³⁾ «Не осуджував москалів» (польськ.). – Ред.

⁴⁾ «Не маю нічого проти цього (не заперечую)» (польськ.). – Ред.

⁵⁾ Тому мав право гр[аф] Бадені сказати під кінець сойму: «muśmy sobie nic nie przyzrekli». Впрочім він заявив се і в тій ціли, щоби утихомирити поляків, головню подоляків і польську демокрацію, котра дуже зашуміла на вість про переговори правительства з русинами (poza pęcsuma tych panów). Прим[ітка] автора записок. «Ми ж собі нічого не обіцяли»; «Без відома тих панів (поза плечима тих панів)» (польськ.). [– Ред.]

⁶⁾ Романчук держався дипломатично. Его метода: «удасться, то виплину наверх, – не удасться, – то я не брав участи». Прим[ітка] авт[ора] записок.

Останнє порозумінє (конференція) між намісником гр[афом] Баденім а Телішевським, митр[ополитом] Сембратовичем, Мандичевським, Огоновським і К. Левицьким (при чім мав бути також Ол[ександр] Барвінський) наступило дня 24 падолиста 1890 вечером, а вже на другий день рано мусів я зложити деклярацію в соймі. Над моєю деклярацією не переведено дебати в соймовім клюбі, ані не уложено її, рівно ж як не уложено відповіді намісника в соймі. Не уложено також відповіді пос[ла] Січинського на промову намісника.

В соймі виступив проти моєї деклярації пос[ол] Антоневиц. Після ухвали сторонництва москвофілів в «Руськім клюбі», мав він сказати що годиться на всі точки моєї деклярації з виїмкою 1 точки о окремішности, чи відрубности нашого народу від московського. Однак Антоневиц пішов дальше в своїй полеміці і не вдоволив навіть «своїх» членів клюбу. Але «тверді» використали сю ситуацію і поставили справу так, що розбудили фанатизм. «Тверді» вважали руський клуб розбитим і шукали за новим головою. Они жертвували те становисько Мандичевському а навіть самому митрополитови. У кацапів єсть більша солідарність. Наша молодіж пішла в радикали і виступила против нашої деклярації. Буковинські русини віднеслися до нашої програми прихильно, а так само прихильно повитала її Україна. Точку о католицькій вірі узнали українці як таку¹⁾, що виплила з політичної тактики, щоби іменно єпископів перетягнути до нової акції.

Наше становище, мимо всего було досить користне. Ми виявили силу. З провінції посипалися адреси довір'я для нашої програми. Провінціональні віча в Бережанах, Стрию (де був Вахнянин), в Сокали одобрили нашу акцію. Сила в нас є, лише ми сами не віримо в неї з молодущности і не посідаємо організації. Збори «Народної ради» (що скликано відтак після деклярації) були дуже світлі. Так само світлими були збори в Збаражжі і других містах, але в нас брак віри в наші сили!

Які ж були наслідки проголошеня нової програми? На зборах «Народної ради» у Львові висказали ми наші постуляти. Сі постуляти ухвалено вже перед тим в «Руськім клюбі» соймовім, в яким ще засідали «тверді». Ми не зреклися проте ніяких прав при «новій ері» і тому не може бути мови про яку-небудь абдикацію. Акція мала розвиватися в сей спосіб:

Деякі постуляти мали бути предложені правительству краєвому, деякі центральному, але в січни 1891 заскочили нас вибори до державної ради.

Чи від дня 25 падолиста 1890 року (зложеня деклярації) змінилося правительство і поляки супроти нас русинів?

¹⁾ Українці зрозуміли, що ся точка відноситься лише до Галичини. Ред[актор] «Рус[лана]».

Не дасться заперечити, – говорив пос[ол] Романчук, – що система правительства супротив нас трохи змінилася. Нам полегчало. А поляки бодай остільки поступили нам, що краєвий виділ приймає руські письма і пише до руських сторін по-руськи фонетичною правописею.

Прийшли вибори. Правительство сказало: «Треба вибори перевести так, щоби поляків не зразити». Намісник гр[аф] Бадені хотів посередничити. Але русини воліли самі порозумітись через делегатів з польським, центральним комітетом виборчим. З руської сторони вибрано 4 делегатів: Романчука, Чапельського, Барвінського – з сторони митрополита делеговано мітрата о[тця] Туркевича. З польської сторони були делегатами: Поляновський, Дембовський, Гневош і Ян Стадніцький.

Делегати сі рішили:

1) В краєвих справах мають оба клюби (с[е] є[сть] «Руський клюб» в державній раді і «Кою polskie») порозуміватися через парламентарну комісію.

2) Належить, по змозі, оминати в державній раді спори між обома народами, але се не обмежує руських послів, щоби они упоминалися в парламенті о національні потреби і права для руського народа.

3) Руські делегати домагалися від польського центрального комітету для русинів десять послів, або десять виборчих округів без польських контр-кандидатів, однак в сій справі не прийшло до порозуміння.

З сего виходить, – заключив Романчук, – що руські послы не мали ніяких зобов'язань (?) супротив поляків. А супротив правительства зобов'язалися они лише остільки, що прирекли не виступати проти правительства в справах «есенціональних».

Польський центральний виборчий комытет (на єго чолі стояв князь Адам Сапіга) зробив відтак пресію на краєве правительство в сім напрямі, щоби при нових виборах до державної ради вийшло якнайменше руських послів. Він хотів дати нам лише 5 крісел посольських, а вибрати таких послів, якими були давнійше Мандичевський, Сінгалевич та Охримович. Але правительство (гр[аф] Бадені) уперлося і довело до того, що вибрано 7 руських послів: Барвінського, Романчука, Мандичевського, Брилінського, Охримовича, Телішевського і Підляшецького. В деяких виборчих округах виступило правительство против руських кандидатів, як в Бучачі, Бережанах, Гусятині... Се правда¹⁾.

¹⁾ Додати б, що небавом по довірочних зборах відбулася перед виїздом на засідане парламенту (в цвітні) у намісника умова між презесом «Польського кола» Аполінарим Яворським, а Барвінським і Романчуком. Романчук жадав заступства у всіх комісіях, на що Яворський згодився. В дійности руські послы засіли в 19 комісіях. Гляди «Руска справа въ рокахъ 1890–1894», стр. 22. Прим[ітка] автора записок.

Заходить тепер питане: Чи було би ліпше русинам, якби сеї акції не починано? Я вичислю користи, які поплили для нас з сеї акції:

1) Ми позискали для себе всіх руських єпископів;

2) Правительство займає супротив нас вже инше становище. Оно пересвідчилося, що ми не радикали, що не гравітуємо до Росії і що ми сторонництво поважне, національне;

3) І поляки стали в дечім в політиці для нас приятнійшими;

4) Руська справа стала голосною;

5) Число руських послів в державній раді збільшилося;

6) Ми стали партиєю, з якою правительство офіційно трактує;

7) Ми можемо тепер організуватися;

8) Маємо 7 послів народовців;

9) Маємо можливість виступити з нашими народовецькими ідеалами перед ареопаг Європи;

10) Ми розрухалися, а що найважніше, між нами *щезла апатія*;

А які є наші *страхи*, або негативні сторони нової політики?

1) Роздор між русинами. Ми втратили приятнь «твердих». Але чи та приятнь була нам коли-небудь щира? Я думаю, – казав пос[ол] Романчук, – що уміренностию позискаємо поновно для себе «уміренних твердих». Не позискаємо фанатиків і не хочемо приєднувати для себе платних агентів.

Без т[ак] зв[аної] «нової ери» були би ми дістали т[ак] зв[аних] «митрополитальних» послів, як се було при останних виборах до державної ради. Система правительства, нам ворожа, була би полишилася надальше, а і загальна апатія була би остала між русинами-народовцями.

Остає ще питане, – казав пос[ол] Романчук, – як поступати нам на будуче? а) на зверх, б) у внутрі?

Щодо точки а), то послам руським треба в державній раді виступати бодро і сміло. Але спосіб сих виступів не дасться нині згори означити, тим більше, що ситуація у Відни неясна і непевна. Але се вже нині можна рішити, чи руські послы мають вступити до клубу Гогенварта, чи мають йти разом з поляками як з правительственною партиєю, чи з німцями? Найліпше було би, якби всі послы, соймові і парламентарні, з'їхалися і над сею справою спільно нарадилися.

У внутрі – треба нам передовсім *організуватися*, скликувати віча в поодиноких повітах, а в літі с[ього] р[оку] скликати до Львова з'їзд *нотаблів*.

Після промови посла Романчука забрав голос голова довірочних зборів о[тець] *Заячківський* з Лопянки і візвав присутних до критики минувшини.

Перший забрав голос д[октор] *Дамян Савчак*. Він вносить *votum довір'я* Романчукови, іменно за те, що Романчук признався до двох перших

похибок: що не брав участі в підготовленню «нової ери» і що не повідомив про цілу акцію руського соймового клубу.

О[тець] *Галущинський* зі Звиняча заявляє: «Я нині, по виясненях п[осла] Романчука, цілу справу розумію і в імені Бучацького та Чортківського повіта даю votum довір'я послови Романчукови. Про Телішевського і Барвінського ми боялися, чи они не за м'ягкі. Але тепер все добре».

О[тець] *Щуровський* інтерпелює: «чи правительство було би змінило ворожу систему супротив русинів, коли б згадана пос[лом] Романчуком програма, чи декларація була перейшла через клуб руських, соймових послів?»

Пос[ол] *Романчук* відповідає: «Намісник сказав виразно: nie mogę wchodzić w transakcyę z moskalofilami»¹⁾.

О[тець] *Щуровський*: «Чи правительство сповнило вже свій обов'язок супротив русинів, що дало вибрати 7 руських послів?»

Пос[ол] *Романчук*: «Ми надіялися чогось більше, але не можемо сказати, щоби правительство зломило дане слово. Щодо других постулятів, то намісник є заангажований своєю екзистенцією. Але і на се треба тямити, що з нашої сторони мусить бути *виrozumілість*».

Пос[ол] *Телішевський*: «Щоби наше діло повелося, его основою мусить бути взаїмна віра і щирість. Похибкою було те, що Романчук не вів вступних переговорів в т[ак] зв[аній] «новій ері». Але причина лежала в тім, що я не вірив в успіх цілої справи і на случай невдачі хотів ціле odium²⁾ взяти на себе, щоби Романчука не компромітувати. Ми хибили також дуже, що про цілу акцію не повідомили «Руського клубу» соймового.

Намісник сказав перед акцією: «Jeżeli chcecie wejść w akcyę, to wchodzić, jeśli nie – to nie. Rząd zrobi to i bez was. Gdybym chciał był rozbić klub ruski, to byłbym go rozbił w czasie wyboru członka (Rusina) do Wydziału krajowego»³⁾. Отже не divide et impera⁴⁾, – каже пос[ол] Телішевський, – входило тут в гру, але правительство хотіло вийти в переговори лише з русинами (не москвофілами, бо сі є елементом антидержавним). Членів «Руського клубу» соймового не могли ми вже повідомити про цілу акцію, бо она рішилася вечером з дня 24 на 25 падолиста 1890 р.

Рудницький (нотарияльний кандидат): «Похибка Романчука лежала в тім, що він про цілу акцію не повідомив навіть всіх послів народовців, як д[окто]ра Савчака, Охримовича, Окуневського, Гурика і других».

¹⁾ «Не можемо вступати в угоду з москвофілами» (польск.). – Ред.

²⁾ Неприянь.

³⁾ «Якщо хочете увійти в акцію, то входьте, коли ж ні, то ні. Уряд зробить те й без вас. Коли б я хотів розбити русинський клуб, то зробив би це під час виборів члена (русина) до Відділу крайового» (польск.). – Ред.

⁴⁾ «Розділяй і володарюй» (лат.). – Ред.

Дир[ектор] *Цеглинський*: «Ми пішли на хибну дорогу, бо народ з всего невдоволений (!? Прим[ітка] автора записок). Треба було вперед розслідувати тих, хто є за такою угодою?»

Пос[ол] *Адольф Підляшецький*: «Розрив з «твердими» був непотрібний».

Судия *Шехович*: «Чи спитали себе посли, чому правительство з ними переговорювати хоче? Чи знали они дійсно причину?»

Пос[ол] *Романчук*: «Зворот не наступив дуже нагло. Правительство довго інформувалося про русинів. Хто дав перший товчок до сеї акції, автентично сказати не можемо: чи сама Корона, чи міністерство заграничних справ, чи дещо инше – годі знати».

Пос[ол] *Телішевський*: «Я застановлявся над сим, хто дав імпульс до переговорів з русинами? Намісник сказав до мене при першій стрічі таке: «Mówię do Pana jako wierny sługa Cesarskiej Mości. Sprawa ruska ma doniosłość dla całego państwa, inaczej bym z panami nie mówił»¹⁾. Се, – додав пос[ол] Телішевський, – автентичні слова намісника, сказані до мене. Дехто замітив тут, що не можемо зривати з «твердими». Певно, що супротив всіх «твердих» годі нам вести екстрипаційну політику, але против негаторів Руси і московських агентів мусимо виступати екстрипаційно. Ми мусимо твердо стояти при наших національнім прапорі і берегти наші ідеали».

О[тець] *Кипріян* з Немирова: «Ми прийємо концесії з рук правительства, але чому не поперло правительство всіх кандидатур руського виборчого комітету, прим[іром] п[ана] Вахнянина. А що оно зробило? Оно поперло в Жовківщині кандидатуру о[тця] Брилінського, що є р'яним кацапом...»

Пос[ол] *Романчук*: «В сю справу годі тепер входити. Брилінський зобов'язався до нас вступити і дав на се аж дві декларації».

Ред[актор] *Белей*: «Союз з москвофілами не був для нас ні добрий, ні хосенний. Они компромітували нашу руську справу і підривали наші інституції». Белей вичислив всі гріхи москвофілів, вказуючи на те, як они не давали доступу народовцям до «Народного дому» і Ставропігії, як підкопували «Народну торговлю» і як заложили на власну руку «Голодовий комітет». Крайний був час, щоби з ними зірвати і те остоточно сталося.

О[тець] *Пеленський*, купець *Коритовський* і *Рудницький* (нотар[іальний], канд[идат]) виказують, що кацапи були на кождім кроці перфідні.

Д[окто]р *Куровець* з Станиславівщини каже: «Голоси, що тут далися чути (як критика «нової ери») походили від руської інтелігенції. Але чи

¹⁾ «Звертаюсь до пана як вірний слуга Цісарської Мосці. Питання руське – справа важлива для всієї держави, інакше я не розмовляв би з панамі» (польськ.). – Ред.

ви, панове, спитали, як сам нарід про сю акцію думає? В Снятинщині селяни противні новій програмі. В нас кинулися всі на радикалізм, бо їм не подобалася ся програма пос[ла] Романчука. Ми віримо мимо сего в цілу акцію, бо єї проголосив Романчук».

Романчук: «Для чого не подобалася програма?»

О[тець] *Матковський:* «Економічні питання треба було поставити на першій пляні, а не національні і політичні».

Шехович: «Я думаю, що правительство нав'язало з нами тому переговори, бо оно, як і поляки, зрозуміло, що неґацією нас не знищить».

Пос[ол] *Романчук:* «Поляки давно спокушували нас, щоби ми зірвали з кацапами. Я не годився на те, бо не було поруки, що вслід за тим система їх зміниться, а впрочім не всі «тверді» були москалями, а вкінці у нас було багато спільних інтересів против поляків. Тепер дало правительство поруку, що система буде змінена. Саме прав[ительст]во взяло в руки цілу акцію, зачалися довірочні переговори і оно обіцяло змінити ворожу русинам систему управи, наколи ми рішучо зірвемо з москвофілами. Я міг проте сміло проголосити деклярацію в соймі 25 падолиста. Я однакож не кинув каменем на москалів, хоть від мене сего жадано. Край здивувався – се правда. При тім показалося, що союз з москвофілами не буде трівкий. Москалі наші нападали на нас в своїх органах, а ділами показували також, що йдуть окремо – фонд для покупки землі і голодовий комітет зуродовали они окремо – без нас. Програма, яку я проголосив в соймі в деклярації, не була нова. Ми її висказали вже в 1887 році в пропам'ятнім письмі, яке я і д[окто]р Ол[ександр] Огоновський, як голова «Народної ради» завезли гр[афу] Кальнокому, як міністри заграничних справ. І барон Гавч знав нашу програму.

Католицизм в сій програмі не має ваги. Ми не хочемо бути catholicissimi, а лише остатися при нашій вірі. Україна і Буковина зрозуміли наш католицизм. Нам ходило о правительство і князів церкви. Опозиция радикалів і москвофілів кинулася на сю точку, а народовці спитали себе: що сталося, що ми нараз з опозиційного сторонництва переходимо на сторону правительства і стаємо правительственным будь-то сторонництвом. Повстало недовір'є.

Ми однако ж не сходимо з опозиційного становища, ми зблизились лише через програму до правительства, бо правительство сего саме від нас жадало враз з поляками. Оно веліло нам зложити звісну деклярацію і то зараз (під кінець соймової сесії), бо инакше було би за пізно. Наколи правительство саме нас до того побудило, то его задачію буде, улегчати нам становище. Ми виявили ему наші постуляти, а дальша акция мала вестися так, що «Народна рада» мала вислати депутацію до краєвого і центрального правительства і мала предложити їй постуляти, про які говорено

ще перед 25. XI. 1890 з намісником гр[афом] К. Баденім. Ми мали одержати 8–9 крісел посольських в державній раді і т[ак] д[алі]. Скоре розв'язане парламенту перебило [нам] се діло. Ми не успіли дістати деяких концесій і підготовити вибори. Польський виборчий комітет не хотів робити нам ніяких уступок. Там сказано нам: «Со namiestnik zrobil, niechaj dokończy»¹⁾. Ми знали, що поляки мають силу і що наперекір їм правительство не піде. Намісник мав поляків усмирити, що ціла акція лежить в інтенції найвисших сфер. Так і сталось. Centralny komitet wyborczy²⁾ зм'як і увійшов з нами в контакт. Ми вибрали до переговорів трех (мабуть 4) делегатів. Поляки рівно ж таке число. Делегати сі зішлись 3 до 4 рази і на сходинах тих обговорювали головно відносини клубу польського і руського в державній раді. В справах краєвих мали оба клуби поступати, по змозі, солідарно і не бавитись в рекримінації. На других сходинах обговорено вибори. Руський виборчий комітет домагався 10 мандатів. Однак польський, центральний комітет давав половину жаданих мандатів і не хотів ніякого компромісу. Доперва пізніше уступив нам ще брідський округ. (Про семий округ пос[ол] Романчук не згадав. Прим[ітка] авт[ора] записок). Вибори не випали так, як ми хотіли. Одні наші кандидати не вийшли, другі вийшли против нашої волі³⁾. Але треба було і тим вдоволитися. Якби не переговори з правительством, то вибори були би випали ще гірше. Було би вийшло 5 давніших послів без Василя Ковальського.

Тепер зискали ми принайменше се, – казав дальше п[осол] Романчук, – що русини-народовці вперве виступають на арену віденського парламенту як преставителі 18-мільонового народу. Європа має хибне про нас понятє. Ситуация послів буде трудна. Всіх очи звернені на них. Але не треба думати, будь-то руські послы мають зв'язані руки. До опозиції против правительства (гр[афа] Таффого) они не підуть, бо оно поперло їх при виборах. Они мусять наразі заняти становище вижидаюче. Аж коли б показалося, що справа йде, тоді треба буде або зложити мандати, або вести опозицію. Руські послы не будуть мамелюками, якими були старорусини в 1873 році. Послы будуть дбати про екзистенцію правительства їм приклонного. Супротив «Польського кола» не маємо ніяких зобов'язань. Ми маємо лише порозуміватись в краєвих справах через парламентарну комісію (в справі управильнення рік, медичного факультету і ин[ше]).

¹⁾ «Що намісник зробив, нехай закінчить» (польськ.). – *Ред.*

²⁾ «Центральний виборчий комітет» (польськ.). – *Ред.*

³⁾ Сей уступ дуже не щирий. Романчук розминувся з правдою, бо про всі кандидатури знав дуже добре і за ними побивався, як в намісництві, так і в центральнім, польським комітеті. Вислід виборів не був для него несподіванкою. (Прим[ітка] авт[ора] записок).

Руські посли, – кінчив пос[ол] Романчук, використають ситуацію. Ми будемо впоминатися о ріжні концесії, а край мусить нас підпирати. З центральним правительством не можемо porozуміватися без краєвого. Се мусить бути¹⁾».

Заява проф[есора] Д[окто]ра Омеляна Огоновського в справі правописи.

Odpis.

Wysoka ck. Rado szkolna krajowa.

Niżej podpisanego wezwało Wysokie Prezydyum ck. Rady szkolnej krajowej dnia 22 Marca 1892 L.150, by objawił swoje zdanie, czy uważa dotychczasową pisownię, używaną w szkołach, za odpowiednią, czy może uznaje on za rzecz właściwą zmienić ją i w jakiej mierze? W razie zaś, gdyby podpisany uznał za stosowne wprowadzić zmianę w ortografii ruskiej, miałby on wypracować i przedłożyć Wysokiej Radzie szkolnej krajowej szczegółowy projekt tej zmiany.

Wskutek tego wezwania niżej podpisany ma zaszczyt dać następującą odpowiedź:

Pisownia, dotychczas w szkołach używana, zowie się etymologiczną, i w istocie rzeczy jest ona tą samą, jaką ułożył Michał Maksymowicz w roku 1827 w Moskwie celem wydania ukraińskich pieśni ludowych. Ten-to adjunkt-profesor uniwersytetu Moskiewskiego zatrzymał starodawne litery *ы* i *ѣ* i chciał tylko wprowadzić nowe dyakrytyczne znaki dla wyrażenia głoski *i*, któraby odpowiadała starsłowiańskiemu *o*, *e*, stojącemu przed spółgłoską. Ponieważ atoli zarządca drukarni nie potrafił zadosyć uczynić jego wymaganiu, to przyjął on na-prędce z alfabetu francuskiego *ô*, *ê* (długie o, e) i zaczął tedy pisać: Вѣль, вѣ новѣмѣ, лѣдѣ, вѣ моѣмѣ. Oprócz tego zaopatrywał on daszkami nie tylko owe samogłoski o, e, ale także *u*, a poniekąd nawet *i*, *a*, *y*, n.prz. добрѣ (=добрии, dobrzy, dobre, – I przypadek liczby mnogiej), синій siny, краѣй (n.prz. краѣй дороги przy drodze), за-мѣжь за mąż i t.p. Wszakże ten sposób używania samogłosek, zaopatrzonych daszkami, nie podobał się Józefowi Lewickiemu, autorowi ruskiej gramatyki, wydanej w roku 1834 w Przemyślu w języku niemieckim. On-to pisał *ö* zamiast *ô* (вѣлі, кѣнь) a zamiast *ê* używał litery *ѣ*; n.p. лѣдѣ. Następnie na zjeździe t.zw. uczonych ruskich we Lwowie w Październiku 1848) kodyfikowano ortografie Maksymowicza z nieznacznymi zmianami; pisano więc: лѣдѣ, вѣль.

¹⁾ Майже дословно таку саму промову виголосив пос[ол] Романчук на довірочних зборах львівських народовців, що відбулися 10 днів раніше (дня 15. III. 1891 р.). (Примітка авт[ора] записок).

A ponieważ Maksymowicz po spółgłoskach gardłowych *к, з, х* na zasadzie fonetyki rosyjskiej pisał *и* (*u*) zamiast *ы*, to i w Galicyi piszą po dziś dzień: руки (рукы), ноги (ногы), мѣхи (мѣхы), великій (великый), тугій, сухій. – Wstępując następnie w ślady Maksymowicza używamy litery *u* także dla wyrażenia jotowanego *i*; n.prz. ихъ, имъ, мои, твои, свои, поити i piszemy *i* (skrótowe *u*) zamiast *u* przed jotą (jak кій, чій) i przed samogłoskami jotowanemi (Марія, жію, при-ѣду).

Tęto etymologiczną ortografię zatrzymała w zasadzie komisya powołana przed kilkunastu laty do wydania ruskich książek szkolnych. Piszą więc teraz: конь, руки, ноги, мѣхи, великій, тугій, сухій, мои, поити i t.d. Rozumie się samo przez się że zatrzymano też znak ъ po twardych spółgłoskach na końcu słów; n.p. свѣтъ, хатъ, робѣмъ. Wszelako starano się poniekąd i fonetyce zadość uczynić i przeto pisze się: литература (zam. литература), гімназіѣ (zam. гымназіи), шия (zam. шія), жію (zam. жію), чий (zam. чій), при-ѣду (zam. при-ѣду) i t.d. Zresztą za przykładem Maksymowicza pisze się fonetycznie: горить (горить), идуть (идуть).

Już z tego krótkiego zestawienia można poznać, że pisownia etymologiczna jest trudna i okazuje pewne niekonsekwencye. Nie można wszakże powiedzieć, iż niepodobna nauczyć się jej w szkole. Kiedy niżej podpisany był profesorem gimnazjalnym, to w najniższych klasach mógł on wykazać kilku, a nawet kilkunastu uczniów w klasie, którzy pisali poprawnie. Przyznać atoli należy, że do prędszego nauczania się tej etymologicznej pisowni przyczynia się nie mało pogląd na pisownie polską. Największą bowiem trudność w poprawnem pisaniu sprawia uczniowi pytanie, kiedy należy pisać *u*, a kiedy *ы*. Samogłoski, które jednakowe mają brzmienie, wyjąwszy *u* na początku słowa n. p. игла. Uczą tedy często w szkole, że *ы* (ѣжы) pisze się tam, gdzie w polskim języku stoi *y* n.p. сынъ сун, дыня дыня, лыко лыко, сытый syty i t.p. Podczas gdy *u* odpowiada polskiemu *i* i takiemu *y*, które stoi zamiast *i* po zmięczonem *r*; n.p. лисъ lis, хвалишь chwalisz, робити (робить) robić; Римъ Rzym, кривда krzywda. Jednak takie porównanie staje się niekiedy złudnem; porówn. крыло skrzydło, корысть korzyść i t.d. Wypadałoby tedy wyuczyć się na pamięć wszystkich tych słów, w których pisze się *ы*¹⁾, następnie możnaby się domyśleć, że w innych wyrazach, gdzie słyszemy brzmienie *y* (*ы*) trzeba pisać *u*; n.p. лицарь, робити. Tak też i Rosyanie wiedzą, gdzie mają pisać *ѣ*, a gdzie *e*. Muszą więc wyuczyć się na pamięć tych wyrazów, w których się pisze *ѣ*, ale niestety mieszają oni często w piśmie samogłoskę *ѣ* ze samogłoską *e*, równie jak my Rusini mieszamy *ы* z *u*.

¹⁾ Z polecenia Wys. Rady szkol. kraj. podpisany ułożył przed dwoma laty tablice ortograficzne, w której wykazano szczegółowo, gdzie się pisze *ѣ*, *ò*, (*è*(*ѣ*), *и*, *ы*. Ta tablica znajduje się w biurze Wys. Rady szkolnej.

Z tego wynika, iż dotychczasową pisownię etyologiczną można by chyba o tyle zmienić, iż na miejsce *ó* weszłoby *ö*, a po *к, з, х* zamiast *и (i)* pisanoby *ы*. Oprócz tego trzeba by odrzucić znak *ъ* na końcu wyrazów po spółgłoskach twardych. Czy jednak takimi zmianami uproszczonoby pisownię dla użytku w szkołach, należałoby powątpiewać, gdyż ostatecznie byłaby ona zawsze trudną dla nauki i nie wyrażałaby dokładnie wszystkich właściwości głosowni języka ruskiego. – Podczas gdy Maksymowicz znalazł na Ukrainie tylko dwóch-trzech zwolenników swej etymologicznej pisowni, rozwijała się tamże pisownia fonetyczna od roku 1798 t.j. od tego czasu, kiedy wydano trawestowaną Eneidę Iwana Kotlarewskiego.

Chociaż ta pisownia odbyła dotychczas kilkanaście modyfikacji, to już od owego roku przyjęto jeden znak graficzny (najczęściej *i*) dla oznaczenia samogłoski *i*, która odpowiada dawnemu *о, е, ѣ*; n.p. стиль (стиль, стил) stół, лидъ (лідъ, лід) lód, сино (сино) siano. I trzeba przyznać, że pisownia etymologiczna wobec pisowni fonetycznej jest sztuczną i wielce skombinowaną, gdyż obok niektórych cech języka (mało)ruskiego zawiera w sobie fonologiczne znamiona języka cerkiewno-słowiańskiego i rosyjskiego.

Zresztą niektóre właściwości głosowni ruskiej prawie niepotrzebna wyrazić pisownią etymologiczną, n.p. ледви (ледво), трохи (троха), вóддалеки (вóдъ-далека), біля (бокъ, подля), глибоко (глубоко), справді (с-правды) i t.p. Chociaż atoli przyznajemy pierwszeństwo pisowni fonetycznej wobec ortografii etymologicznej, to jednak nie możemy powiedzieć, iż takim orzeczeniem ta sprawa jest ostatecznie rozstrzygnięta. Znane są bowiem obecnie trzy modyfikacje pisowni fonetycznej: 1) pisownia konserwatywna, uwydatniona w Praskim wydaniu poezji Szewczenki (r. 1876) i w utworach niektórych pisarzy rusko-ukraińskich; 2) pisownia, inaugurowana słownikiem Eug. Żelechowskiego; 3) pisownia ściśle fonetyczna.

Pierwsza z tych pisowni polega mianowicie na tej zasadzie, że wszelkie czyste *i* wyraża się znakiem *i*, podczas gdy jotowane *i* uwydatnia się znakiem *ї* (*i* z dwoma kropkami): n.p. ніч (ночь) noc, лій (лож) lój, лід (ледъ) lód, ліс (лѣсъ) las, мої (мои) moi, moje, їду (ѣду) jadę, поїти (поить) poić, доброї (доброи) dobrej i t.d.¹⁾

Druga z rzędu pisownia rozróżnia miększe *i* twardsze *i*. Miększe *i* odpowiada starosłowiańskiemu *ѣ* po spółgłosce, która się miękczy (ліс – лѣсъ) i dawnemu *е* przed spółgłoską (лід – ледъ); również odpowiada *ї* pierwotnemu *ѣ* na początku wyrazu t.j. jotowanemu *ї* (їду – ѣду) i także jotowanemu pierwotnemu *i* (*и*) (мої – мои) t.j. моји; поїти – поити. Twardsze zaś *i* (*i* z jedną kropką) kładzie się zamiast dawnego *о* (*ó*) przed spółgłoską, n.p. кінъ – конь, добрім – добромъ, i także zamiast *ѣ* po takich spółgłoskach, które się w wymowie nie miękczą; n.p. тобі = тобѣ; біда, вітер, міх; – Wszakże miększe *i* w

¹⁾ Niektórze piszą *йи* zamiast *ї*; n.p. йїи (zam. *її*) ја, йїду (zam. *їду*) jadę, – ale доброї (bez *й*) dobrej.

tej pisowni częściej się używa, unizeli twardsze *i*, gdyż znak miększego *i* (*ï*) pisze się często tam, gdzie w pisowni etymologicznej stoi *úlub u*; np. нїхто (нїхто), зеленї (зеленї), література (литература) i t.d.

Trzecia z pomiędzy tych pisowni przestrzega ściśle fonetyki, idąc w ślady za ortografią serbską. W tej tedy pisowni wprowadzono łacińską jotę (*j*) dla oznaczenia jotacyi, podczas gdy wszelkie miękczenie spółgłosek wyraża się w niej znakiem *ь*. Zarzucono więc dawniejsze jotowane znaki *я, є, ю* i wskutek tego pisze się: мїя, моја, моје, моју (zam. мїй, моя, мое, мою), льїто (zam. літо, літо), поля (zam. поля), льутиј (zam. лютий) i t.d. Tejto ortografii używał podpisany w swoim dziele: «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» (Lemberg, 1880).

Powstaje tedy pytanie, którą z tych trzech pisowni możnaby przyjąć w wydaniach książek szkolnych? Wydział towarzystwa imienia Szczenzenki w swoim memoryale, wystosowanym dnia 25 grudnia 1891 do Wysokiego ck. Ministerstwa Oświaty, zachwala pisownie Żelechowskiego, oświadczając, iż ona obecnie wzięła przewagę w narodowym piśmiennictwie w Galicyi i na Bukowinie. Niżej podpisany zaś pozwala sobie nadmienić, iż tej pisowni trzyma się Dr Stefan Smal-Stocki, profesor uniwersytetu Czerniowieckiego, i że takową przyjęła mianowicie redakcyja literackiego czasopisma «Зоря». Zresztą pisarze ukraińscy jak Kulisz, Pczilka, a z pomiędzy Galicyjskich pisarzy mianowicie Iwan Franko, używają pisowni fonetyczno-konserwatywnej. Gdyby tedy zaprowadzono w szkołach ortografię Żelechowskiego, to nie tylko Polakom, ale nawet Rusinom sprawiałaby ona niektóre trudności. Tak, np. Polacy nie wiedzieliby, gdzie pisać *i* (z jedną kropką), a gdzie *ï* (z dwoma kropkami). Chociażby bowiem nauczyciel powiedział, że *ï* (z dwoma kropkami) tam się pisze, gdzie poprzedzająca spółgłoska jest miękka, to uczeń reflektowałby często na język polski i pisałby: тобі тобі (zam. тобі), в вітпі we wietrze (zam. в вітпі), a przeciwnie – зеленї ліси zielone lasy (zam. зеленї ліси) i t.p. Również Rusin, pochodzący z gór karpackich, gdzie wargowe spółgłoski się miękczą, pisałby: тобі (zam. тобі, вітеп (вітеп)).

A zresztą większa część ruskich uczniów pisałaby według galicyjskiej wymowy: ніч нос (zam. ніч=ночь), стїл stol (zam. стїл=столь), зеленї zielone (zam. зеленї=зеленї).

Co się zaś tyczy pisowni ściśle-fonetycznej, to niżej podpisany pozwala sobie zrobić tę uwagę, iż ona jest najbardziej odpowiednią dla badań filologicznych, że atoli uczniom szkół ludowych i najniższych klas gimnazyalnych sprawiałaby ona pewne trudności sposobem miękczenia spółgłosek. Już bowiem łatwiej pisać: біля, поля, сусїда хлібороб сіе пшеницю – a nizeli: більа поля сусьїда хльїбороб сьїе пшеницьу.

Orzekłszy tedy, że fonetyczna pisownia dla szkół jest lepsza, nizeli ortografia etymologiczna, niżej podpisany przedkłada następujący projekt dotyczącej zmiany:

1. Znak **ѣ** po spółgłoskach twardych na końcu wyrazów odrzuca się n.prz. дуб (nie дубѣ), імен (именѣ). W wyrazach złożonych z przyimkami: *в, з* (*узѣ і сѣ*), *над, об, під* w pośrodku wyrazów zamiast **ѣ** stawiamy apostrof ('), ażeby w wymowie spółgłoska przyimka nie zlewała się z następującą samogłoską n.prz. *в'орати ся* (zam. *вѣорати ся*), *з'орати* (zam. *зѣорати*), *над'їхати* (zam. *надѣїхати*), *з'їсти* (zam. *зѣїсти*).

2. Znak **ь** pisze się tam, gdzie on służy do miękczenia spółgłosek n.prz. *кінь*^o = *koń, iдъ* = jedź. Wszelkie inne **ь** które powstało ze zwałenia samogłoski *i*, i które obecnie w głosowni nie ma znaczenia, jest zupełnie zbędnem; a więc pisze się: *косар* = *kosarz* (zam. *косарь*, gen. sing. *косаря і косара*), *кров* = *krew* (zam. *кровь*, gen. sing. *крови і крові*), *муж* = *mąż* (zam. *мужь*), *дам* = *dam* (zam. *дамь*), *їм* = *jet* (zam. *їмь*), *бю* = *biję* (zam. *бью*), *бють* (zam. *бьють*), *пють* (zam. *пьють*) i t.p.

3. Jotowane **е** wyraża się znakiem **є** (staroruskie **ѣ**), a więc piszemy: *житє*, *życie* (zam. *житьє, житье*), *весилє* (*wesele*), *насіне* (*nasienie*), *здоровє* (*zdrowie*), *бє біє* (zam. *бье*), *пє* (*pije*) i t.p.

4. Litery **я, є, ю** służą do oznaczenia jotowanych samogłosek *ja, je, ju* na początku wyrazu, po samogłoskach i po takich spółgłoskach, które się nie mogą miękczyć: np. *явр, Марія, моя, імя, вяну, пять, косаря, Жабе, здоровю*. Po tych zaś spółgłoskach, które się miękcza, **я, є, ю** oznacza właściwie samogłoskę czystą z poprzedzającym **ь**, którym się miękczy poprzedzająca spółgłoska; np. *дядько* (t.j. *дьядько*), *тяжко* (*тъажко*) *зять, зіле, насіне, королю* i t.d.

5. Dla oznaczenia jotowanego **о** pisze się **ѡ** na początku wyrazu i po samogłosce; np. *ѡго, jeho; майор*. Po spółgłoskach zaś, które się miękcza, pisze się **о**; np. *сѡго, сѡлоза*.

6. Litera **ї** (z jedną kropką) pisze się tam, gdzie słyszemy brzmienia *i* bez względu na to, czy ono odpowiada dawnemu *o, e*, stojącemu przed spółgłoską (*кінь*=*конь, лід*=*ледь*), czy starosłowiańskiemu **ѣ** (*ліс*=*лѣсь*), czy też etymologicznemu znakowi **ѡ** I przypadku liczby mnogiej deklinacji przymiotnikowej (*добри* zam. *добрї=добрїи, добrzy, dobre; зелени* i t.p.)

7. **ї** (z dwoma kropkami) pisze się tam, gdzie słyszemy brzmienie *ji* (jotowane *i*) np. *їх* (*їих, etymol. ихъ*); *мої, твої, свої, їду* (*їїду; etymol. ѣду*), *поїти* (etymol. *поити*).

8. Brzmienie *y* wyraża się znakiem **у**, bezwzględnie na to, czy ono odpowiada pierwotnemu *ы* czyli dawnemu *u*; np. *син, syn* (*сынѣ*), *добрий* (*dobry* (*добрый*), *сухий* (*suchy* (*сухий*), *лис* (*lis* (*лисѣ*), *бий* (*bij*), *робите* (*robicie* i t.p.¹⁾

¹⁾ Prawda, że Rosyanie i południowi Słowianie (Bułgarowie, Serbowie i Słowińcy) ten znak *u* wymawiają jak *i*, i że oni w ruskich drukach fonetycznych czytają *сін* (*сынѣ*), *хвалыти* (*хвалити*); wszelako nie można zalecić używania znaku *ы* dla wyrażenia brzmienia *y* (jak to obecnie widzimy w książkach ukraińskich drukowanych w Rosyi tak zwaną ortografią oficjalną), ponieważ rusko-ukraińskie *y* brzmi miękczej, nizeli rosyjskie *ы* i polskie *u*.

9. Міędzy przyimkami *с(ѣ)* i *з(ѣ)* (*узѣ*) w mowie nie ma różnicy, a więc pisze się tylko *з*; czy-to odpowiada ono dawnemu *узѣ*, czy starosłowiańskiemu *сѣ*; np. з мыста (=изъ мѣста), з братом (=съ братомъ).

10. Cudzą głoskę *g* należy wyrazić znakiem *г* n.prz. *ганок, герега*.

Do tego projektu dodaje niżej podpisany jeszcze tę uwagę, iż mianowicie w takim razie, kiedy przed spółgłoską wargową (która się nie mięczy), stoi jeszcze jedna spółgłoska, mięczenie takowej można wyrazić znakiem *ь* np. *сѣвѣт*, świat, *сѣмѣх*, śmiech, *сѣвятѣй*, święty. Wszakże na razie możnaby takie mięczenie zaniechać, gdyż ono dopiero w najnowszym czasie okazuje się w dziełach niektórych pisarzy. Do niedawna pisano *сѣвѣт*, *сѣмѣх*, *сѣвятѣй*, – równie jak i *сѣна*, ściana, *сѣлд*, ślad.

Oto byłyby główne zasady pisowni fonetycznej, która byłaby odpowiednią do wprowadzenia zmiany w dotychczasowej pisowni szkolnej. Są to takie zasady, których uczeń w krótkim czasie dokładnie może się nauczyć, podczas gdy ortografia Żelechowskiego sprawiałaby jemu poniekąd trudności w różnieniu miękkiego i twardego *i*, pominawszy tę okoliczność, że znak miękkiego *i* (*i*) służyłby też do wyrażenia jutowanej samogłoski *i*.

Lwów dnia 30/4 1892.

Dr. Emilian Ogonowski ck. profesor języka i literatury ruskiej w uniwersytecie.

Відпис.

Заява професора [докто]ра Омеляна Огоновського в справі правопису.

Висока ц[ісарсько] к[оролівська] Крайова шкільна рада.

Висока президія ц[ісарсько] к[оролівської] Крайової шкільної ради 22 березня 1892 року Л. 150 попросила нижче підписаного висловити свою думку, чи вважає він існуючий правопис, який на сьогодні використовується у школі, за відповідний, чи можливо він вважає за доцільне змінити його і як саме? У випадку, якщо підписаний виступив би за впровадження змін у руську орфографію, він мав опрацювати і запропонувати Високій Крайовій шкільній раді детальний проект цих змін.

У відповідь на це прохання нижче підписаний має за честь подати наступне:

Правопис, що використовується на даний момент у школі, називається етимологічним, і по суті він є аналогічним до правопису, укладеного М. Максимовичем у 1827 році в Москві для видання українських народних пісень. Цей ад'юнкт-професор Московського університету залишив стародавні літери *ы* і *ѣ* та хотів лише запровадити нові діакритичні знаки

для позначення звуку *i*, який відповідав би старослов'янському *o*, *e*, яке стоїть перед приголосною. Оскільки ж керівник друкарні не зміг вповні задовольнити його вимог, він нашвидкоруч запозичив із французького алфавіту *ô*, *é* (довгі *o*, *e*) і почав тоді писати: Воль, въ новомъ, лѣтъ, въ моёмъ. Крім цього, він ставив дашки не лише над згаданими голосними *o*, *e*, але такиж *u*, а подекуди навіть *i*, *a*, *y*, наприклад добру (=добри, *dobrzy*, *dobre*, – I відмінок множини), синій *sinu*, край (наприклад край дороги *przy drodze*), за-мужъ за маѣ і т.д. Однак цей спосіб уживання голосних з дашками не сподобався Йосифові Левицькому, авторові руської граматики, виданої 1834 року у Перемишлі німецькою мовою. Він писав *ö* замість *ô* (віль, кѡнь), а замість *é* використовував літеру *ѣ*; наприклад лѣтъ. Згодом на з'їзді руських учених у Львові в жовтні 1848 року кодифіковано орфографію Максимовича із незначними змінами; писалося: лѣтъ, воль.

Оскільки Максимович після приголосних *к*, *г*, *х* на основі російської фонетики писав *i* (*u*) замість *ы*, то й у Галичині пишуть по сьогодні: руки (рукы), ноги (ногы), мѣхи (мѣхы), великій (великій), тугій, сухій. Також вслід за Максимовичем уживаємо літеру *u* для позначення йотованого *i*; наприклад ихъ, имъ, мои, твои, свои, поити і пишемо *i* (скорочене *u*) замість *u* перед йот (як кій, чій) і перед йотованими приголосними (Марія, жію, при-ѣду).

Цей етимологічний правопис в основному прийняла комісія, скликана кільканадцять років тому для видання руських шкільних книжок. Тому сьогодні пишуть: кѡнь, руки, ноги, мѣхи, великій, тугій, сухій, мои, поити і т. д. Само собою розуміється, що також залишено знак *ѣ* після твердих приголосних на кінці слів; наприклад свѣтъ, хатъ, робѣмъ. Однак старалися також вдовольнити й вимогам фонетики, а тому пишеться: література (замість литература), гімназіѣ (зам. гімназіи), шия (зам. шія), жию (зам. жію), чий (зам. чій), при-ѣду (зам. при-ѣду) і т.д. Зрештою, вслід за Максимовичем фонетично пишеться: горить (горить), идуть (идуть).

Вже з цього короткого вступу можна пересвідчитися, що етимологічний правопис є важкий і часто наслідковий. Однак не можна також стверджувати, що його неможливо вивчити у школі. Коли нижче підписаний був гімназіальним професором, він міг у початкових класах назвати кілька, а навіть кільканадцять учнів у класі, які правильно писали. Слід однак визнати, що для швидшого вивчення цього етимологічного правопису не мало сприяє співвіднесення з польською мовою. Оскільки найбільшу трудність для учня у правильному писанні становить питання, коли слід писати *u*, а коли *ы*. Приголосні, які мають однакове звучання, за винятком *u* на початку слова, наприклад игла.

Тоді часто вчать у школі, що *ы* (йжы) пишеться там, де у польській мові стоїть *y*, наприклад сынъ *syn*, дыня *dunya*, лыко *lyko*, сытый *syty* і т. д. Тоді як *и* відповідає польському *i* й такому *y*, яке стоїть замість *i* після пом'якшеного *r*; наприклад лисъ *lis*, хвалишь *chwalisz*, робити (робить) *robić*; Римъ *Rzym*, кривда *krzywda*. Однак таке порівняння часом стає помилковим; порівняй: крыло *skrzydło*, корысть *korzyść* і т. д. Слід було б отже вивчити на пам'ять усі ці слова, в яких пишеться *ы*¹⁾, а тоді відповідно здогадуватися, що в інших словах, де чуємо звук *y* (*ы*) треба писати *и*, наприклад лицаръ, робити. Так само вчаться росіяни, де писати *ѣ*, а де *е*. Мусять вивчити на пам'ять слова, у яких пишеться *ѣ*, однак, на жаль, часто плутають на письмі голосні *ѣ* та *е*, так само, як ми, Русини, плутаємо *ы* з *и*.

Таким чином, існуючий етимологічний правопис можна було б лише незначно змінити: замість *о* писати *ö*, а після *к, г, х* замість *и* (*i*) – *ы*. Крім цього, слід було б відкинути знак *ъ* на кінці слів після твердих приголосних. Однак сумнівно, щоб ці зміни суттєво спростили правопис для використання його у школі, оскільки він і надалі залишався б важким для вивчення і не відбивав би належним чином усіх особливостей фонетики руської мови. У той час, коли Максимович знайшов в Україні лише двох трьох прихильників свого етимологічного правопису, розвивався там також від року 1798 правопис фонетичний, тобто від часу, коли видано травестійну Енеїду Івана Котляревського.

Хоч цей правопис на сьогодні зазнав кількох модифікацій, однак вже від того року прийнято один графічний знак (найчастіше *i*) на позначення голосної *i*, яка відповідає давнім *о, е, ѣ*; наприклад стилъ (стілъ, стіл) *stól*, лідъ (лідъ, лід) *lód*, сино (сіно) *siano*. Слід визнати, що етимологічний правопис в порівнянні з фонетичним виглядає штучним і надто складним, оскільки крім певних рис (мало)руської мови, відбиває він ще й фонологічні явища церковно-слов'янської та російської мов.

Зрештою, деякі фонетичні особливості руської мови майже неможливо передати етимологічним правописом, наприклад ледви (ледво), трохи (троха), вѣддалеки (вѣдъ-далека), біля (бокъ, подля), глибоко (глубоко), справді (с-правды) і т. д. Хоч і визнаємо перевагу фонетичного правопису над етимологічним, однак лише цим твердженням справа остаточно не вирішується, оскільки на сьогодні відомі три модифікації фонетичного правопису: 1) консервативний правопис, застосований у празькому виданні поезії Шевченка (1876 р.) і у творах деяких русько-українських

¹⁾ За дорученням Високої Крайової шкільної ради підписаний уклад два роки тому орфографічну таблицю, у якій детально подано, де пишеться *ѣ, ö, (é(ѣ), и, ы*. Ця таблиця знаходиться в бюро Високої Ради шкільної.

письменників; 2) правопис, використаний у словнику Євг. Желехівського; 3) правопис строго фонетичний.

Перший з цих правописів виходить з того, щоб усяке чисте *i* позначати знаком *i*, тоді як йотоване *i* – знаком *ï* (*i* з довга крапками): наприклад ніч (ночь) нос, лій (лой) ľój, лід (ледъ) ľód, ліс (лѣсъ) las, мої (мои) moi, моє, їду (ѣду) jadę, поїти (поить) poić, доброї (доброи) dobrej і т. д.¹⁾

Другий по-порядку правопис розрізняє м'якше і твердіше *i*. М'якше *i* відповідає старослов'янському *ѣ* після приголосної, яка пом'якшується (ліс – лѣсъ) і давньому *e* перед приголосною (лід – ледъ); також *ï* відповідає первісному *ѣ* на початку слова, тобто йотованому *ï* (їду – ѣду) та йотованому первісному *i* (*u*) (мої – мои) тобто мої; поїти – поити. Твердіше ж *i* (*i* з однією крапкою) ставиться замість давнього *o* (*ó*) перед приголосною, наприклад кінь – конь, добрім – добромъ, а також замість *ѣ* після таких приголосних, які у вимові пом'якшуються, наприклад тобі = тобѣ; біда, вітер, міх; – Однак м'якше *i* у цьому правописі вживається частіше, ніж твердіше *i*, оскільки знак м'якшого *i* (*i*) пишеться часто там, де в етимологічному правописі стоїть *á* або *u*; наприклад ніхто (нѣкто), зелені (зеленѣ), література (литература) і т. д.

Третій із зазначених правописів дотримується строго фонетики, йдучи вслід за сербською орфографією. Саме у цьому правописі запроваджено латинське йот (*j*) для позначення йотування, тоді як будь-яке пом'якшення приголосних позначається в ньому знаком *ь*. Відкинуто давніші йотовані знаки *я*, *є*, *ю* і внаслідок цього пишеться: міј, моја, моје, моју (зам. мій, моя, моє, мою), льіто (зам. літо, літо), польа (зам. поля), льутиј (зам. лютий) і т. д. Цю орфографію використав і нижче підписаний у праці: «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» (Lemberg, 1880).

Отже, постає питання, який із цих трьох правописів прийняти для видання шкільних книг? Виділ Товариства імені Шевченка у своєму меморіалі, надісланому 25 грудня 1891 року до Високого цк. Міністерства освіти, виступає за правопис Желехівського, зазначаючи, що він сьогодні переважає у народному письменстві у Галичині й на Буковині. Сміємо також зазначити, що цього правопису притримується д-р Степан Смаль-Стоцький, професор Чернівецького університету, а також його прийняла редакція літературного часопису «Зоря». Зрештою, такі українські письменники, як Куліш, Пчілка, а з-поміж галицьких письменників Іван Франко уживають фонетично-консервативного правопису. Якщо б запровадити у школах правопис Желехівського, то не лише полякам, але й русинам він спричинив би певні труднощі. Так, наприклад, поляки не знали б, де писати *i* (з однією крапкою), а де *ï* (з двома крапками). Хоч вчитель

¹⁾ Дехто пише *ïi* замість *ï*, наприклад *ïïi* (зам. *ïi*), *ïйду* (зам. *їду*) *jadę*, – але *dobroi* (без *ï*) *dobrej*.

і сказав би, що *і* (з двома крапками) пишеться там, де попередня приголосна є м'яка, однак учень співвідносив би часто з польською мовою і писав би: тобі *tobie* (зам. тобі), в вітрі *we wietrze* (зам. в вітрі), та навпаки – зелені ліси *zielone lasy* (зам. зелені ліси) і т. д. Також русин, походженням з карпатських гір, там, де губні приголосні пом'якшуються, писав би: тобі (зам. тобі, вітер (вітер)).

Зрештою, більшість руських учнів писали б згідно галицької вимови: ніч *pos* (зам. ніч=ночь), стіл *stol* (зам. стіл=столь), зелені *zielone* (зам. зелені=зелені).

Що ж стосується правопису строго фонетичного, то нижче підписаний сміє стверджувати, що він є найбільш відповідним для філологічних досліджень, однак учням народних шкіл і найнижчих класів гімназій створив би певні труднощі способом пом'якшення приголосних. Оскільки простіше писати: біля, поля, сусіда хлібороб сіє пшеницю – ніж: біля поля сусіда хлібороб сїє пшеницьу.

Ствердивши, таким чином, що для шкіл фонетичний правопис є кращим, ніж етимологічна орфографія, нижче підписаний вносить наступний проект відповідних змін:

1. Знак **ъ** після твердих приголосних на кінці слів відкидається, наприклад дуб (не дубъ), імен (именъ). У складених словах із прийменниками: *в, з (узъ і съ), над, об, під* посеред слів замість **ъ** ставимо апостроф ('), щоб на вимові приголосна прийменника не зливалася зі слідуючою голосною, наприклад *в'орати ся* (зам. *взорати ся*), *з'орати* (зам. *згорати*), *над'їхати* (зам. *надїхати*), *з'їсти* (зам. *зїсти*).

2. Знак **ь** пишеться там, де він служить для пом'якшення приголосних, наприклад *кіль = коп, їдь = jedź*. Будь-який інший **ь**, який постав внаслідок послаблення глосної *і*, та який на сьогодні у фонетиці не має значення, є абсолютно зайвим; тому пишеться: *косар = kosarz* (зам. *косарь*, gen. sing. *косаря* і *косара*), *кров = krew* (зам. *кровь*, gen. sing. *крови* і *крові*), *муж = mąż* (зам. *мужь*), *дам = dat* (зам. *дамь*), *їм = jet* (зам. *їмь*), *бю = bięc* (зам. *бью*), *бють = bęć* (зам. *бютьь*), *пють = pęć* (зам. *пютьь*) і т. д.

3. Йотоване *е* позначається знаком **є** (староруське **ѣ**), а тому пишемо: *житє, życie* (зам. *житьє, житьє*), *весіє (wesele), насіє (nasienie), здорове (zdrowie), бе (bije), не (pije)* і т. д.

4. Літери *я, є, ю* служать для позначення йотованих голосних *ja, je, ju* на початку слів, після голосних і після таких приголосних, які не можуть пом'якшуватися, наприклад *явір, Марія, моя, імя, вяну, пять, косаря, Жабе, здоровю*. Після тих приголосних, які пом'якшуються, *я, є, ю* означають власне чисту голосну з попереднім **ь**, яким пом'якшується попередня приголосна; наприклад *дядько (дьядько), тяжко (тъажко) зять, зіде, насіє, королю* і т. д.

5. Для позначення йотованого *o* пишеться *jo* на початку слова та після голосної; наприклад його, jeho; майор. Після ж приголосних, які пом'якшуються, пишемо *jo*, наприклад сього, сльоза.

6. Літера *i* (з однією крапкою) пишеться там, де чуємо звук *i*, незважаючи на те, чи він відповідає давньому *o*, *e*, що стоїть перед приголосною (кінь=конь, лід=ледъ), чи старослов'янському *ѣ* (ліс=лѣсъ), чи теж етимологічному знакові *ı* у I відмінку множини прикметників (добрі зам. добрі=добри, *dobrzy*, *dobre*; зелені і т. д.).

7. *ı* (з двома крапками) пишеться там, де чуємо звук *ji* (йотоване *i*) наприклад їх (їх, етимол. ихъ); мої, твої, свої, їду (їйду; етимол. ѣду), поїти (етимол. поити).

8. Звук *y* позначається знаком *u*, незважаючи на те, чи воно відповідає первісному *ы* чи давньому *u*; наприклад син, *syn* (сынъ), добрий *dobry* (добрый), сухий *suchy* (сухой), лис *lis* (лисъ), бий *bij*, робите *robicie* і т. д.¹⁾

9. Між приголосними *c(ѣ)* і *z(ѣ)* (*uczъ*) у мові нема різниці, а тому пишеться тільки *z*, чи відповідає воно давньому *uczъ*, чи старослов'янському *szъ*, наприклад з мыста (=изъ мѣста), з братом (=съ братомъ).

10. Іншомовний звук *g* слід позначати знаком *г*, наприклад *ганок*, *герета*.

До цього проекту нижче підписаний додає й те, що у випадку, коли перед губною приголосною (яка не пом'якшується), стоїть ще одна приголосна, її пом'якшення можна позначати знаком *ь*, наприклад *світ*, *świat*, *сміх*, *śmiech*, *святий*, *święty*. Однак поки що можна було б таке пом'якшення не позначати, оскільки виявляємо його лише віднедавна у творах деяких письменників. До того писали *світ*, *сміх*, *святий*, – так само, як і *стіна*, *ściana*, *слід*, *ślad*.

Отже, це основні засади фонетичного правопису, які можна було б впровадити для застосування у школах. Це ті принципи, які учень може за короткий проміжок часу детально вивчити, тоді як орфографія Желехівського створювала б йому подекуди труднощі у розрізненні м'якого і твердого *i*, не кажучи вже про те, що знак м'якого *i* (*ı*) служив би також для позначення йотованої голосної *i*.

Львів, дня 30/4 1892.

Д-р Омелян Огоновський, цк. професор руської мови та літератури в університеті.

¹⁾ Щоправда, росіяни та південні слов'яни (болгари, серби і словенці) цей знак *u* вимовляють як *i*, а тому в руських фонетичних публікаціях вони читають *сін* (сынъ) хвалити (хвалити); однак не можна запровадити знак *ы* на позначення звуку *y* (як це бачимо зараз в українських книжках, надрукованих у Росії так званою офіційною орфографією), оскільки русько-українське у звучить м'якше, ніж російське *ы* і польське *y*.

**Внесенє в справі підмоги і відписаня податків громадам
потерпівшим від градобітя і бурі.**

На 22-ім засіданю державної ради дня 4 (16) червня 1891 р. поставив посол Олександр Барвінський нагле внесенє ось таке:

«Зваживши, що людність Галичини в роках 1887 і 1889 була страшенно знищена опустошаючими градами і повенями;

Зваживши, що пороблені через то шкоди тільки по части винагороджено підмогами державними, краєвими і приватними;

Зваживши, наконець, що в перших днях червня с[ього] р[оку] людність Галичини навістили знов страшні гради і бурі і тим довели до зубожєня і голоду, подають підписані слідуєче внесенє:

Висока палата зволить ухвалити:

1. Взиваєся ц[ісарсько] к[оролівське] правительство, щоби справу елементарних шкід в місяці червні в Галичині 1891 р. якнайскорше розслідило і щоби в міру зробленого досліду зажадало сей час потрібного кредиту для запобіженя грозячій нужді в законодатній дорозі.

2. Взиваєся ц[ісарсько] к[оролівське] правительство, щоби якнайскорше зарядило на основі закона з дня 6 червня 1888 («В[істник] з[аконів] д[ержавних]» ч. 81) відписанє ґрунтового податку в пошкодованих місцевостях.

3. Се внесенє має бути передане бюджетовій комісії під обраду з увагою, щоби до 8 днів здала устно звіт з того. (Реґулямін § 42, ал. а. в.).

Відень дня 4 (16) червня 1891.

Барвінський.

Романчук, Телішевський, Мандичевський, Брилинський, Підляшецький, Охримович, Яворський, доктор Мадейський, Чеч, Рутовський, Поповський, Гневош, Генцель, Ручка, Беное, Ключький, доктор Плажек, Щепановський, Хшановський.

На слідуєчим засіданю підпер пос[ол] Олександр Барвінський своє внесенє окремою промовою.

Висока палато!

Я просив о голос, щоби звернути увагу Вис[окої] палати і правительства на елементарні нещастя, які в послідніх двох літах так тяжко навістили Галичину і щоби умотивувати коротко поставленє вчєра в палаті нагле внесенє.

В р[оку] 1889 поробили навесні польні миши в багато околицях Галичини великі спустошеня на засіяних полях. До того прилучилася довга посуха, так що жар сонця зовсім спалив збіже. При кінці серпня 1889 р.

наступила нова катастрофа. Крім граду, великі зливи викликали страшну повінь в дуже багато низинах річних, а особливо на притоках Дністра з правого боку і на Пруті піднеслась вода на кілька метрів, попсувала значно дороги і поробила незмірні шкоди на полях і царинах. Нарід в розпуці сказав зовсім справедливо, що, чого не знищила посуха, то забрала повінь.

В наслідок тих елементарних нещасть був такий неврожай, що страшний голод з усіма своїми наслідками невмолимо запанував між селянами. Хлібороб мусів навіть свою худобу для браку паші в більшій часті випродати по дуже низьких цінах, або дати їй загинути з голоду. Хитрі спекулянти закупували тисячі коний і забивали, а населене нашого краю стало таким способом на довгі літа позбавлене так конче в господарстві потрібного потягового товару. Мушу тут з признанем піднести, що як із сторони держави, так і краю, а також різних приватних комітетів у Галичині уділено потерпівшим позичок і запомог, але ся поміч могла лише в малій часті запобігти нужді.

Ще не загоєно тих ран, які елементарні нещастя нанесли населеню Галичини, коли нове нещастє, якого люде не тямлять, навістило наш многотрадальний край. Дня 9 н[ового] ст[илю] серпня с[ього] р[оку], зірвався в тернопільськїм окрузі оркан, знищив село Березовицю Велику, де 11 осіб стратило жите і господарські будинки, як і цілий фільварок зрівнала буря з землею і рознесла, а ціле село виглядає як страшна руїна по пожарі. Через бурю і град потерпіли тяжкі страти також наші місцевости, як Острів, Красівка і місто Тернопіль, а в Красівці зруйнувала буря великий простір ліса. Ся буря пішла потім на захід на Бенеу коло Підгаєць і звернулась відтак на місцевости в Перемишлянськїм повіті: Утіховичі, Кореличі, Добряничі, Осталовичі, Бруховичі, Янчин, Костенів і Білка, де град поробив значні шкоди.

Другого дня поробив знов страшний оркан величезні шкоди в інших повітах Галичини. В Підкамени коло Бродів знищив цілковито ліс графа Цетнера, порозносив дома, а балками із зруйнованих домів кидав з такою силою, що вони глибоко встрягали в землю. Сади, з чого люди в тамошних околицях мають заробок, знівечені дотла. Тут шкода виносить до 30.000 з[олотих] р[инських] і згнуло кількоро людий. Місцевости Брідського повіту: Заболітці, Рожнів, Чехи, Пониквиця Мала й Велика, Висоцько, Дубе, Голосковичі, Кадлубиська, Суходоли, Боратині, Берлин і інші за п'ять мінут потерпіли від оркану дуже тяжко; деякі виглядають як по пожарі. Також і в Камінці Струмиловій, Ягуни, Ланах польських і німецьких, Ясениці і поблизьких місцевостях зруйновані дома, а в лісах і на полях величезні шкоди. Сей сильний оркан перейшов того ж дня на

Раву Руську, Пристань, Бутини, Двірці й інші села, в котрих гради величини топки соли знищили всю надію на жнива. І Золочівський повіт потерпів таяжкі шкоди, особливо поля коло місцевости Чорна – знищені градом. Не досить того. Слідуючого дня знов зірвалася в Скалатському повіті буря і град спустошив більше як у 15 місцевостях поля, а багато людей тяжко поранив. Страшні страти потерпіло також більше як 15 місцевостей коло Мостиськ, де шкоду оцінено на 300.000 з[олотих] р[инських]. В Старом Місті і в поблизьких околицях стратили люди майже весь свій маєток, дехто і жите, а крім того були страти в худобі і домашній птиці.

Се, панове, лише дуже короткий огляд наспівших дотепер вістий о тяжкім нещастю, яке навістило Галичину. Докладне представлене наробленої шкоди тепер ще неможливе, тим більше, що в багато околицях перервана комунікація. Але я думаю, що вже й наведених фактів доволі, щоби виробити собі понятє о нужді в Галичині, щоби признати наглість мого внесеня і потребу якнайскоршої помочи від держави.

Однако ж за ким ще закінчу свою промову, не можу не звернути уваги в[и]с[окого] правительства на се, що крім пожаданої помочи єсть ще обов'язком правительства – запобігти на будуче наслідкам подібних нещасть, бо півсередниками не зайдеся далеко. Для того мушу в имени моїх товаришів з вагою зазначити конечну потребу систематичної регуляції галицьких рік, острійшого додержуваня законів о лісах і потребу засадження лісами пустих і убогих в лісі околиць нашого краю. Край, котрого еstownя залежить головно від плодів рілі, можна устерегти від зубоженя і цілковитої руїни лише енергічними запобігаючими способами. Для того поручаю се внесене як найгарячіше в[и]с[окій] палаті до ласкового принятя.

Бесіда посла Юл[іана] Романчука виголошена в загальній розправі в палаті послів ради державної на 25-ім засіданю дня 19 н[ового] ст[илю] червня 1891 р.

[Дословно на основі стенографічних записок].

Висока палато!

Коли б мені прийшлось бути вірним і докладним толковником положеня нашого народу, – коли б я супротив теперішнього правительства хотів заняти таке становище, яке воно від черги літ заняло супротив нас, – коли б я при тім ішов за звичайною, хоч невиключною практикою парламентарною, – я мусів би сегодня промовляти против ухваленя бюджету і з своїми товаришами так само голосувати против него. Але, з одної сто-

рони, ми розрізняємо потреби держави а правительства, уважаємо ухваленє бюджету не тільки як потребу правительства, але також яко потребу держави, і думаємо, що потреби держави муситься все узглядняти без огляду на відносини до кождочасного правительства. З другої сторони ми маємо по заявленях правительства, іменно в галицькім соймі краєвім, повну причину сподіватися, що на будуще потреби руського народу будуть узгляднені. Так отже ми хочемо супротив правительства заняти становище, після дотеперішних гірких досвідів вправді все ще *вижидаюче*, однако ж разом з тим і *довіряюче*.

Теперішне правительство витичило собі високу і красну ціль: помирити воюючі з собою народи держави і звести їх разом до спільної роботи в загальнім заступництві. Однако ж орудники, яких воно доси уживало, не показали добримися. Єго дотеперішня політика, єго метода спочивала взагалі в тім, що воно не мішалось в спір сторонництв, по можности полишало справи, нехай собі йдуть, як хотять, старалось трудности і перешкоди не перемогти але обійти, не так дуже ставились понад партіями, як радше протискалось помежи партіями, взагалі після вульгарного але удачного виразу єго провідника, старалось «durchtreten»¹⁾. Правительство мусило очевидячки надіятися, що сильна завзятість борючихся прецінь раз вигуде, що ворогуючі сили змучаться і супротивности на найострійших гранах обітруться, – тоді буде єму лєкше приступити до введеня кріпкого гармонійного порядку.

Але ж така пасивна політика не повинна тягнутись задовго, не повинна приймати виду кріпкої максими правительственної, виду системи, не повинна перейти в стан тревалости, бо тогді не була б вона властиво нічим иншим, як ославленим: *après nous le déluge* – по нас нехай буде й потоп! – А той спосіб правління показався з досвіду все найгіршим і певно й надалше покажется не инакшим. По друге, пасивність правительства не повинна йти задалеко. Правительство не повинно цілком полишати самим борючимся сторонництвам, як вони з собою упораються: воно не повинно допустити аж до того, щоби один суперник, користуючись неутральностію або байдужностію правительства, другого цілком повалив і єму меч приложив до груди, – не повинно допустити, щоби в огірченій боротьбі без користи нищилися сили, котрі можна би з великою користю спожиткувати для держави, сили, котрі вже може й дали докази, що вони спосібні, аби їх спожитковано. Така трата сил була би тревалим ущербом для держави, а правительство лєдві чи могло би коли оправдатися з того, що її спровадило.

Так отже напівминувшої політики правительства ніяк не можна виправдати з тих двох похибок. Ся система або радше безсистемність трева-

¹⁾ «Йти крізь щось» (протоптувати) (нім.). – *Ред.*

ла задовго, правительство держалось супротив борючихся надто пасивно, ба навіть, – очевидно чисто задля вигоди, – не завсігди ставало по стороні, де була більша правда, але по стороні, де була більша сила. А наслідок того був такий, що борба сторонництв не зменшилась і сконсолідованне внутрішніх відносин держави, бачилось, відсувалось усе ще в далеку далечину.

Аж нараз правительство в часті віступило від своєї попередньої мети: нігде не мішатися в спір народностей, – забираючись до чеської угоди, воно очевидно пробувало взяти в свої руки посередництво межі неприязними суперечностями. Тільки ж се підприємств не було так дуже зміною цілої попередньої системи правительства, як більше одиничною пробою, зробленою на найтруднішій місці і певно не в найщасливішій формі, [*Зовсім справедливо! – з правиці*]¹⁾ і яко таке треба єго уважати – бодай на якийсь час – невдалим. Тепер правительство підймає новий плян. Тепер воно хоче, щоби вже не сварились сторонництва між собою, але й не хоче зараз їх погодити, а поки що дає їм инше занятє [*Веселість*], щоби тим чином відвести їх від їх спорів. Се таке поступованє, якого часто вживається для малих дітей [*Веселість*], – хотівши відвернути їх, щоби не займались якоюсь шкідною річею, втикається їм скоренько до рук щось инче, якусь забавку не небезпечну. [*Оплески з правиці*].

Сю політику правительство заповіло не яко кінцеву мету, але тільки яко переминаючий орудник до своєї властивої цілі – до згаданого помиреня народів. Після єго бажаня мають тепер сторонництва, котрі на полі національнім, політичнім, конфесийнім не можуть стрічатись без завзятого спору, привикати мирно зноситися посполу і спільно ділати на полі економічнім, щоби через те можна було тим лекше доводити до зближеня між ними також на полях спірних. Тая політика, так само як попередуща, має характер строго консервативний, даючи дальше оставатись, бодай на якийсь час, всему ествуючому, без огляду, чи воно добре, чи зле. Тому-то вона добра для посідаючих, для повноуправнених, для ситих [*Оплески на правиці*], для тих, котрі не потребують собі нового добувати, а тільки надбане задержати, – але не добра вона для непосідаючих, для менше управнених, для голодних, котрі всего або бодай найбільше мають сподіватись аж від будучини. [*Щира правда! з правиці*].

Щоби ж отже і ті могли прилучитись до такої політики, муситєся заспокоїти бодай перший їх голод, муситєся для них на кожний спосіб сотворити насамперед основні услів'я, котрі би їм дали змогу, здержуючись з своїми жаданями і діяльністю, не спиняти через те свого розвтку. В родині австрійських народів є прецінь між поодинокими її членами дуже

¹⁾ Тут і далі в квадратних дужках розрядка упор.

великі різниці. Одні з них не лише вповні уживають своїх національних прав, але користуються ще й в цілій державі якоюсь перевагою, другі мають перевагу в своїм краю, інші знов мають бодай забезпечене становище і значні права, але ж єсть і такі, що борються доперва о своє національне ествовање. Відповідно тому мусят бути різні і бажаня та потреби народів, як також управнене і пекучість тих бажань і потреб. А вже ж певно оправдані є і якнайскоршого заспокоєня потребують ті жаданя, котрі передовсім стремлять до забезпеченя ествованя і найпримітивніших потреб національних. Без заспокоєня таких бажань і потреб не можливий спокійний розвій народу, не можлива також і праця на економічнім полі.

А між народами, котрих потреби певно найконечніші і найбільше оправдані, стоять в першім ряді русини. В цілій австрійській державі нема безперечно ніякого другого народу, котрого положене було би з кожного погляду так лихе, котрого становище в монархії так мало відповідало би єго значіню, як власне русини. Може бути, що вина того лежить, бодай почасті, в сій обставині, що відносини сего народу замало знані, що нарід сей єсть в найповнійшій значіню того слова *gens incognita*¹⁾, що з відносинами далеких ірляндців або албанців не лише велика маса напівосвічених людей, але і дійсно освічені люди, ба навіть політики заводові більше обізнані, ніж з відносинами русинів. А прецінь сей нарід спеціально для Австрії має таке значіне, що воно далеко перевисшає єго теперішнє становище, так само далеко і число послів, котрих він до ради державної вислати міг би, поминувши вже, кілька дійсно висилає. То ж хочу по змозі коротко представити відносини сего народу і прошу о ласкаву увагу.

Перед якими 20 літами написав французський публіцист Делямар (Delamarre) брошуру п[ід] заг[оловком] «Забутий 15-мільоновий нарід». За такий нарід представив він русинів, котрих ествовање яко окремого народу, хоч не знане публіцистови, було вже давніше добре знане заводовим ученим. Однак ж, хоч брошура ся досить була розширена, хоч багато о ній говорено а навіть появилася в німецькім перекладі, невагом позабуто її і зміст єї.

Так ще й тепер русинів міняють або змішують в одно часом з поляками, а ще частійше, – особливо в деяких наукових і напівнаукових творах – з москалями. А преціж русини – зовсім окреме слов'янське племя, так само самостійне, як, наприклад, поляки, москалі або чехи, з цілком визначним національним типом, з окремою мовою літературною, історією, з окрмою вдачею народною, ба навіть з окремими антропологічними прикметами.

Народ сей числить понад 20 мільонів душ, отже по москалях він найчисленніший слов'янський нарід. З тих 20 мільонів живе яких 17 мільо-

¹⁾ «Незнайомий (невідомий) народ» (лат.). – Ред.

нів в Росії, а то в полуднево західних її частинах, по межі із Східною Галичиною, над три мільйони в Галичині і Буковині, а щось менше як півмільйона в Угорщині. Русини - один з найстарших культурних народів Європи, вони перед більше як 900 літами прийняли християнство і вскорі потім мали вже списану в своїй мові книгу законів, свої публичні школи, незадовго опісля також свою національну історіографію і високо стоячу поетичну літературу. Їх князі вступали в зв'язи супружі з одної сторони з византийськими цісарями, з другої з володарями Заходу, з німецькими цісарями і французькими королями. Але нарід сей мешкав на великім шляху народів Європи і, не хоронений ані горами, ані ніякими іншими природними границями, був виставлений більше ніж який-небудь нарід на безнастанні напади. Так підляг він монголам, а коли так ослаб і розпався, загорнули частину его іменно в Галичині, поляки, а в части сполучився в одну державу з литовцями, котрим і уділив своєї висшої культури.

По злуці Литви з Польщею допоміг він Польщі дивигнутись на становище великої держави і витворив опісля в борбі з татарами і турками рід окремого лицарства, запорожських козаків, котрі пізнійше, іменно внаслідок соціального гнету польської шляхти і релігійної нетерпимости езуїтів, підняли борбу і против Польщі, аж в кінці в другій половині XVII-го століття велику часть руського краю сполучили з Росією.

Як перед тим Польща, так тепер Росія аж через злуку з русинами стала великою державою, котра, покликуючи з руського краю учених, русинам в найбільшій части має дякувати за свою нову культуру. Тільки ж від того часу підупала там культура русинів. Руську мову занедбано в користь московської, котра була мовою на царськім дворі, по урядах та школах; аж при кінці XVIII-го століття почала розвиватись нова руська література і видала опісля також знатних представників, котрих твори переложено не лише на всі слов'янські, але також на інші європейські мови. Але тепер у Росії не може розвиватись ані руська народність, ані хоч би література руська. Там заперечують естзоване руської народности, руську історію втягають в московську, мову руську називають урядово говором мови московської, а указом з 1876 року – унікат на цілій кулі земській – майже зовсім заборонено навіть видавати нові руські книжки. *[Слухайте! – на правиці]*. Таким чином конституційна Австрія – тепер одиноке можливе місце для розвитку руської народности.

Але, на жаль, правлячі мужі державні Австрії виказали дотепер з дуже малими виїмками, мало змислу і розуміння справи руської. Не обізнані з історичним і етнографічним становищем русинів, не тягнули вони і з їх географічного положення справедливих консеквенцій і взагалі не пізнавали ваги їх значіння. Правда, зараз від часу, як по першім поділі Польщі

прилучено Галичину до Австрії, володарі сеї держави зробили не одно русинам, – за те і нарід руський стоїть з непохитною вірністю і вдячністю при цісарі і державі, – але о властивім національнім двигненню русинів майже ніхто не думав і ніхто не оцінив значіння такого діла для Австрії. Коли що дано руському народови, то діялось се з почуття справедливости, як звичайна адміністративна міра, а пізнійше також для того, щоби в лояльних завсігди русинах мати противовагу проти поляків. Коли ж австрійська політика супроти поляків змінилася, змінилась вона також, – однак ж в противнім напрямі, – у відносинах до русинів. Їх, котрих перше признано за нарід найвірнійший і трактовано бодай з якоюсь внішньою прихильністю, – тепер систематично упосліджувано, в кождий можливий спосіб переслідувано і гнетено. А коли їм вряди-годи і заблиз який яснійший луч сонця, – як під час побуту в Галичині незабутнього наслідника престола Рудольфа, – то вскорі затягалось небо знов ще чернішими хмарами.

Не стану тут підносити ані жалів, ані жалоб русинів, ані не буду наводити подрібно потреб їх і бажань. Ми радо припишемо дотеперішню хибну політику супроти нас хибному вглядови в наші відносини, незрозуміню нашого становища і наших змагань. Ми раді кинути завісу на минуше, коли лише на будуще схотять обходитись з нами справедливо і прихильно.

Щодо наших цілей і тенденцій та нашого становища, то заявляю ось що:

Ми хочемо передовсім жити і роз[ви]ватись яко окрема народна індивідуальність. Тому-то ми з своїми найвисшими інтересами сполучені з Австрією, котрої конституція мусить широкий дати простір також і для нашого національного розвою. Ми мусимо в Галичині заступатись за свою греко-католицьку віру, котра у нас стоїть в тісній зв'язи з народністю. Ми мусимо дбати о піддигнене свого селянства і маломіщанства – головної підстави нашого народу. Ми мусимо обставати за конституцією, котра признала нам цінні права і свободи, правда, поки що лише в принципі. Ми не стоїмо нікому в дорозі: ані німцям, з котрих культури висшої ми радо скористаємо при розвою своєї культури, ані нашим краянам полякам, з котрими хочемо жити в мирнім порозуміню для добра спільного краю і спільної держави яко рівноправні народи Австрії і при обопільнім береженю спеціальних інтересів народних. *[Браво – з правиці]*.

Тож відзиваємось до керманичів сеї держави: Не давайте нашому народови, нашій нації, нидіти, – дайте і єму спільно з другими уживати конституційних прав і свобод, назначених рівномірно всім народам австрійським, дайте єму розвиватись національно, політично, культурно і економічно, не лише для єго власного добра, але і для добра цілої монар-

хії, котрій він уже не одну прислугу віддав, а не одну ще більшу віддасть, коли розвинуться его силу к тому. А не скупіться та не торгуйтеся о менше або більше так званих концесій; що одержить нарід – се виходить на добро й державі. [*Браво! – на правиці*]. Ми ждемо на відповідні міри правительства, – ми надіємося, що чей же знайдеться в Австрії державник, котрий потрафить також напів укриті або дрімаючі, але високоцінні сили видобути на світло і вихіснувати їх. Коли ж би ще й тепер наші сподіваня завели нас, то на тім стратить держава ще більше, ніж наш нарід.

А тепер ще слово до вас, панове, заступників усіх австрійських народів! Всі ми маємо одну спільну мету: хоронити права і свободи своїх народів і після потреби розширяти. Але як сповняємо ми свою задачу? Ми сваримось і споримо між собою і замість мати вплив на діланя правительства, – як се й годиться заступництву народному, – ми глядаємо у правительства охорони одні проти других. Серед таких обставин парламентаризм очевидно не може процвітати, а мусить марніти права заступництва народного і права народів.

Давнійшим правительством приписувано тенденцію *divide et impera*¹⁾. Теперішнє правительство заявилося за красшою засадою, воно хоче народи сполучити. Але коли лихе вдалося легко, то добре не хоче вдатись. А прецінь оден посол з лівиці указав на те, що навіть в Познанщині готується зближене межі поляками а німцями. Чи ж те саме не могло б настати і у нас межі ріжними народами, при якимсь – не кажу вже – самовідреченю, але при яким таким держаню міри? І се не для того, що правительство того хоче, але тому, що сего вимагає інтерес кожного народу і так само інтерес держави. Як коли міг бути час, що мав спонукати всіх нас до уговорних компромісів, то нехай буде теперішня хвиля, коли ще жадне сторонництво не має тут причини завчасно тішитись, ані жадне не має причини нарікати, але коли наше заступництво народне має перебути тяжку пробу, чи воно гідно зберегти свою повагу і свій вилив, чи може, роздроблене партийними сварами і не спосібне до ніякої ініціативи, дасть доказову основу на твердженє, мов би то парламентаризм не був єдино можливою формою державною в Австрії. [*Браво! Браво!*]

Ми не дали ніякої властивої відповіді на найвисшу престольну промову, і се не без рації названо ущербом поваги нашого парламенту. То ж думаю, що коли би тепер бодай вчасти наступило зближене борючихся народів, – було би се найкрасшою і найліпшою відповідію на престольну промову а разом відповідію такою, яка би повагу і вплив нашого парламенту піддвигнула високо. Такої додаткової відповіді бажаю я і сим бажанєм кінчу. [*Браво і оплески. Бесідникови гратулюють*].

¹⁾ «Роздлай і пануй» (лат.). – Ред.

Бесіда посла Олександра Барвінського, виголошена на 33-ім засіданню палати послів державної ради дня 20 н[ового] ст[илію] червня 1891 р. під час спеціальної розправи бюджетової при бюджеті міністерства просвіти.

Висока Палато!

Мої товариші-однодумці поручили мені забрати голос в спеціальній розправі над бюджетом міністерства просвіти, щоби звернути увагу В[исокої] палати і міністерства просвіти на пекучі потреби руського народу на полі шкільництва. Виконуючи се поручене, буду старатись о можливу об'єктивність. Коли ж в своїй бесіді діткну і національного поля, то вам, поважані панове, видасться се зовсім природним і конечно потрібним, бо національність і школа – нерозлучні.

Передовсім позволю собі сказати кілька загальних уваг.

На полі шкільництва в Австрії в двох послідних десятках літ переведено важні шкільні реформи і взагалі бачимо значний поступ. Також сума загальних видатків на цілі шкільництва, – в предложенім бюджеті державнім 13·7 мільонів в порівнаню з бюджетом з р[оку] 1869, що виносив около 3·8 мільонів – свідчить користоно о змаганях нашого міністерства просвіти [*Посол д[окто]р Бер: Зовсім справедливо!*] Однак ж мимо того мусимо отверто признатись, що ми в Австрії на полі шкільництва остали ще досить далеко поза поступовими культурними державами Європи, коли возьмемо на увагу, що, н[а]п[р]иклад, Франція причинилась в р[оку] 1889 лише з державних фондів 89 мільонами до етату шкільного, а за цілу чергу літ законами одним по другім так поставила особливо народне шкільництво, що й німці мусять признати, що на полі народного шкільництва вони вже не учителі а радше самі учаться. Хоч і як приходить охота ставити такі порівняня, але я не буду дальше в те запускатись, а звернусь до стану шкіл в Галичині.

Живе змагане до поступу на полі шкільництва можна безперечно замітити в Галичині. В двох послідних десятках літ збільшено число середних шкіл, отворено семінарії для виобразованя народних учителів і значно піднеслось число народних шкіл; але мимо того найновіша статистика шкільна подає дуже невідрадні висліди. Число середних шкіл єсть все ще недостаточне, а се найважнійша причина надмірного переповнення, з багато взглядів дуже шкідливого для середних шкіл.

Не хочу вас, панове, мучити цифрами, а вказую на петицію, предложену В[исокій] палаті «Галицьким товариством учителів для висшого шкільництва», котра в дуже ярих красках зображає сумний стан середних шкіл в нашім краю. Для того мушу В[исоко]п[оважному] п[ану] совітникові двора д[окто]рови Берови зложити щиру подяку за те, що в своїм

звіті узнав поправу того сумного стану конечним обов'язком міністерства просвіти, і поручаю гарячо В[исокій] палаті прийняти резолюцію, внесену комісією бюджетовою до правительства – о отворене нової гімназії у східній часті Галичини, в надії, що вона якраз буде відповідати потребам руського народу.

Також з вдоволенем треба піднести, що міністерство просвіти наміряє упростити научний матеріал в середних школах, зревідувати пляни та інструкції і видати відповідні учебники. Се тим конечнійше, бо лише тим способом можна буде вже раз порішити справу перетяження, котра від довгих літ єсть предметом розправ. І се відродно, що міністерство просвіти звернуло свою увагу на недостатчне методичне виобразоване кандидатів на учителів, та обіцяло помогти і в тім згляді. На мою смирну думку, перетяженю можна запобігти у великій часті якраз добрим методичним виобразованем учительських сил. Се факт неоспоримий, що хотяй кандидати на учителів дістають заводове образване на університетах, то все-таки образуються вони радше на учених, а не на учителів середних шкіл. Так званого року проби для кандидатів учительських у нас бодай в Галичині нема, бо з браку учителів, котрих з року на рік в Галичині чим раз менше, беруть вже укінчених слухачів університету за суплентів, а директор, перетяжений писаниною і адміністрацією, звичайно, не в силі давати їм методичні указки. Такому початковому без методичного приготованя повіряють звичайно науку в низших клясах, де він матеріал научовий трактує на університетський спосіб і викладає незрозуміло для ума малих дітей. З того виходить передовсім перетяжене молодежи шкільної, а дальше й се, що значна часть учеників не робить достаточних поступів і не далеко доходить. Для того мушу проєкт В[исоко]п[оважного] совітника двора Бера, поставлений в бюджетовій комісії, і котрий обговорює методичне виобразоване кандидатів на учителів для середних шкіл, уважати за дуже щасливий і конечно потрібний. *[Браво!]* В містах університетських, де, звичайно, єсть кілька середних шкіл, н[а]п[риклад], у Львові і в Кракові – не було б зовсім трудно завести в середних школах під проводом досвідних учителів відвідуване науки і практичні вправи для кандидатів учительських, так як се заведено в семінаріях учительських. Таким способом вже методичним виобразованем добрих учителів можна би вчасти запобігти перетяженю шкільної молодежи.

В звіті піднесено також з натиском і зовсім справедливо потребу можливої концентрації научних предметів у одній руці в низшій гімназії, що без сумніву було б дуже користне. Се спонукує мене звернути увагу Є[го] Е[ксцеленцію] пана міністра просвіти на одно лихо, яке, на жаль, стрічаємо в наших середних школах, а то, що часто зміняють учителів, котрим

повірено якийсь оден предмет. Я міг би навести приклади, що за час одного шкільного року чотири учителі оден по другім учили того самого предмету в тій самій клясі. Що така часта зміна дуже шкідлива для поступу учеників, о тім нема що розводитись, – звертаюся лише з просьбою до міністерства просвіти, щоби зволило якнайскорше тому лиху зарадити.

Треба ще вернути до згаданого вже переповнення середних шкіл у Галичині. Побільшенем числа середних шкіл, як сего зовсім справедливо жадаєся, можна переповненню їх зарадити лише вчасти, тож було би дуже вказано, щоби міністерство просвіти *заснувало більше заводових шкіл*, котрих так дуже хибує в Галичині. Тим бодай вчасти зменшено би надмірну фреквенцію середних шкіл.

Крім того можна би сему лиху запобігти і *заснованєм нових учительських семинарій у Східній Галичині*. В Галичині єсть лише шість семінарій, і з тих тільки три припадає на значно більшу східну частину краю, – а тим часом, н[а]п[риклад], в Чехії, що має о 740.000 мешканців менше, як Галичина, єсть учительських семінарій дванадцять. Потребу збільшення числа учительських семінарій в Галичині узнала також краєва шкільна рада і оскільки знаю, предложила міністерству просвіти внесене, оснувати дві школи у Східній, а одну в Західній Галичині. Основанем сих семінарій можна би з одного боку запобігти переповненню середних шкіл, а з другого боку помоглось би народному шкільництву в Галичині, в котрій в останніх літах даєтьса чути велика недостача учителів.

Тим зовсім не хочу сказати, щоби побільшенем наукових заведень вповні удалося зарадити бракови учителів, – все ж таки значно побільшилось би тим способом число учительських сил. Після річних звітів галицької краєвої ради шкільної про стан шкільництва в р[оках] 1887/1888 і 1888/1889 збільшилося число народних учителів від 1873/1874 до 1888/1889 року о 2.098; загальне ж число учителів у році 1888/1889 виносило 5.228, однако ж між тими було ще 455 без всяких іспитів.

Невідрадні висліди послідньої конскрипції о просвіті народній в Галичині підніс уже оден В[исоко]п[оважний] передбесідник лівіці під час генеральної дебати, а управліне матеріяльних відносин народної школи як також і становища учителів признав справою особливої уваги. І дійсно, відносини на полі народної просвіти в Галичині, помимо гідних признаня заходів дотичних чинників, дуже лихі, а се не може бути рівнодушним для державних інтересів тим більше, що Галичина має сповнити супроти держави в політичнім положеню найблизшої будучности дуже важну задачу.

До пояснення сих обставин позволю собі дещо із згаданого звіту тут навести. Число народних шкіл збільшилося, правда, від 1873/1874 до

1888/1889 року о 985, але єсть ще багато таких шкіл [6% загального числа шкіл народних], котрі по білішій часті задля браку сил учительських єствуютъ лише на папері. Фреквенція підноситься, правда, з кождим роком, – так, н[а]п[риклад], в році 1888/1889 в порівнаню з роком попереднім збільшилась вона о 5%, – однак ж число дітей, котрі в році 1888/1889 не побирали ніякої науки, виносило все ще 46%.

Ще гірше стоїть доповняюча наука, на котру обов'язані ходити діти в віці від 12–15 року життя. Доповняючої науки не уділювано зовсім в 524 школах [на 3.368 шкіл], а в 630 школах уділювано їй лише по 2 години тижнево замість приписаних чотирьох годин. Також і фреквенція дуже багато хибує, бо 51% дітей обов'язаних на сю науку не ходило на ню зовсім.

Сі обставини причинились до того, що послідна конскрипція в Галичині дала такі сумні висліди о народній просвіті.

Причин сих лихих обставин єсть дуже багато. Між иншими тут піднесу, що шкільний надзір ще дуже недостаточний. Правда, заведено в 1888 р. в кождім політичнім окрузі осібну окружну раду шкільну і побільшено число окружних інспекторів шкільних, однакож єсть ще 31 інспекторів, котрим повірений шкільний надзір в двох повітах. До того вони так перетяжені адміністративними справами і писаниною, що на властиву інспекцію шкіл дуже мало лишаєсь їм часу. Сю хибу достерегла і бюджетова комісія. Прилучуючись отже до виводів звіту, не можу обминути сеї обставини, що *збільшенє числа окружних інспекторів шкільних, особливо у східній частині краю, єсть, конечно, і висказую жаданє, щоби нові посади інспекторські обсаджувано такими силами учительськими, котрі цілком добре знають руську мову.*

Головна причина недостаточних успіхів нашої школи народної в просвіті народній і досить пасивного відношеня населеня сільського до школи лежить, на мій погляд, в урядженю народної школи.

Наші школи народні – то надто теоретичні заведеня і замало узглядняють потреби практичного життя. Тепер жиємо в такій добі розвою людської суспільности, в котрій уже школа народна мусить приготувити і виховати молодіж до конкуренційної борби народів. В тім напрямі зроблено – як я вже сказав – у Франції на полі народного шкільництва дуже багато, чого ми не можемо не узгяднити. Введенем до французької школи народної промислу яко виховного орудника, дано їй зовсім инший вигляд, ніж мають школи німецькі або австрійські. А хоч там не одно урядженє мусить ще пробу перебути, то прецінь не дасться заперечити, що сей крок французької шкільної управи єсть взагалі дуже щасливий. Там приготовлюєся молодіж уже в школі до свого будучого занятя, а вибір

заняття улекшений в спосіб зовсім иншій, як у нас. Поминувши вже гігієнічне значіне тої практичної чинности в школі для молодежи, – що прецінь не дрібниця, – то вже сама зв'язь межи теорією а практикою, межи наукою а вправою в промисловім занятю єсть дуже корисна. Тим піднесенем практичної сторони житя в народнім вихованю у Франції сполучено тісно науку з устроєм народного житя, з підвалинами народної економії і з першими підставами права і конституції.

Але не лише у Франції, також і в Німеччині звернено цісарськими розпорядками увагу на те, щоби в школах народних класти вагу на змаганя і головні засади народної економії. А й у нас, в Галичині, пробують тут і там увести до народної школи науку промислу, яко виховний орудник. Так перед кількома літами поставив професор Гарвот в петиції висланій до галицького сойму – уряджене народних шкіл в Швеції яко взір гідний наслідованя. В Сокалі, в Галичині, заведено в школі виділової науку т[ак] зв[аної] зручности, уряджують також курси для учителів народних, котрі потім таку науку позаводили в деяких школах, – і се приносить дуже відрадні наслідки. Через се буде населене живо інтересуватись народною школою, а зростаюча фреквенція буде найліпшим доказом практичного урядження таких шкіл. Отже було би дуже бажене, щоби *міністерство просвіти дало почин в справі реформи народного шкільництва, дало єму напрям, а при тім помогло і матеріальними засобами.*

По тих загальних виводах позволю собі висказати *пильні потреби руського народу на полі шкільництва* і прошу о ласкаву увагу. Через се, думаю, не згрішу против інтенцій престольної бесіди, а вкажу і на недавну заяву п[ана] міністра просвіти в палаті, що австрійська школа народна має дбати о те, щоби «кождий з многих народів, поселених у нашій державі, розвивав у ній свою народність і учився в своїй мові».

Се неперечно, що Австрія не єсть одностайною державою, але асоціацією різних народів, і се ясно, що шкільництво мусить бути уряджене відповідно потребам поодиноких народів, що на тім полі треба і муситься числити з національними прикметами поодиноких індивідуальностей. Тут приходить передовсім на гадку орудник науки, т[о] є[сть] *викладний язык*. Якщо наука має образувати, то без сумніву треба її уділювати в матернім язиці. Можна, правда, нарід в чужій мові учити, але не образувати, бо образоване цвите лише на царині рідної мови, з питомого генія кожного народу. Хотяй чужою мовою можна також піднести відомости народу, але єго характер понизиться, єго національний дух занидіє, а з заниділих народів не можна утворити сильної держави. Держучись таких засад, мусимо ми, заступники руського народу обставити за введемем руської мови викладної в школах Східної Галичини. Окрім педагогічних

узглядів промовляють за тим і політичні засади, бо якраз в скріпленню національної свідомости австрійських народів лежить порука будучности Австрії. Ту зважати треба передовсім на слов'янські народи, котрі становлять переважну більшість нашої половини держави, а між ними особливо русини, поселені в Галичині і Буковині.

Се єсть в інтересі правительства, щоби вислідило напрями публичної думки у слов'янських народів і глядало точки тяготіння їх національних інтересів. Тепер зазначилися два напрями в слов'янськiм світі: оден індивідуалістичний, а другий панславістичний, чи, радше сказати, панруський кинений з Росії. Коли в Росії з усякою строгостю і послідовностю уживають способів до московщення народів, поселених у Росії, і для того там український язик вигнаний із школи, церкви і публичного життя; коли звідтам криво глядять на австрійських слов'ян, – то для Австрії було би політично, мудро, коли б виступила наперекір тому, яко природний оборонець національних індивідуалізмів, і помогала розвоюєви слов'янських народів взагалі а українського спеціально.

На се вказав уже перед літами знатний політик доктор Фішгоф. Він сказав (*читає*): «Слов'янські народи з убогою історією, убогим язиком і без політичного життя, чи вони не послухають зрадливих голосів, що їм обіцюють славу національну будучність під могутим царем? Коли ж в Австрії постараються, щоби ті народи все збагачували свій скарб язиковий, щоби їх політичне і національне жите розвивалося щораз жвавійше й відраднійше, то голоси тих емісарів-пропагандистів остануться голосами в пустині. Лише той, хто ничо не має, пускаєся на бурлаковане; того, хто що має, приковують всі інтереси до своєї вітчизни.

Виразне змагане, слідне в сій Вис[окій] палаті між заступниками слов'янських народностей, щоби Австрію уладити собі до вигідного життя, дають після мого погляду, найліпший доказ, що слов'янські народи тут, в нашій державі хотять назавсідги закласти свої оселі та бажають сотворити сильну Австрію, забезпечену від всяких жадоб підбою. І ми русини бачимо в Австрії огнище нашої національности і для того висказуємо тут своє глибоке пересвідчене, що державний інтерес Австрії вимагає того, щоби збудити й утримувати національну свідомість українського народу, підпирати его культурний розвій, бо лише самосвідомий русин буде й самосвідомим австрійцем! На маю гадку нема сумніву, що молодіж у школі має виховуватись національно – отже справедливо домагаєсь український нарід, щоби молодіж шкільну виховувати на русинів, бо прецінь, коли серця молодежи школа огріє для своєї національности, то через те защепить вона в них і любов до Австрії.

Думаю, що я виказав ясно, що се не тільки не є небезпечно для держави, але, противно, сам інтерес державний домагаєся, щоби підпирати

розвій українського язика і літератури, роздобути засоби до піднесеня наук в українській мові. Такого огнища, на котрім можна би витворити, виплекати і провадити всі ліпші і висші напрями українського духа, ми русини зовсім не посідаємо. Колись зробив початок в тім згляді цісарь Йосиф II, оснувавши на львівськїм університеті, ним заложеним, дві катедри на філософічнїм а чотири на теологічнїм факультеті з руським язиком викладовим. Ті катедри не приносили пожитку для розвою української мови і піднесеня науки в тій мові, бо дотичні доценти не вживали русько-українського, але церковно-слов'янського, і в короткім часі ті катедри знесено. Аж з волі теперішнього нашого монарха поставлено нові основи для піднесеня науки в українській мові.

Найвисшим декретом з 23 грудня 1862 розпоряджено оснувати чотири катедри на правничїм факультеті з руським язиком викладовим, але з них лише дві, яко надзвичайні катедри, обсаджено суплентами: іменно катедру для австрійського права цивільного і катедру для австрійського права карного та карної процедури. На остатній катедрі єсть тепер два доценти, а катедру для австрійського права цивільного, яко звичайну, системізовано в році 1882. Наслідком передчасної смерти проф[есора] Олександра Огоновського, котрий займав сю катедру та своїми письмами в юридичній літературі здобув собі добру славу, тепер та катедра опорожена. Скоро обсада сеї катедри відповідною силою з погляду лінгвістичного та наукового конечно потрібна. Було би також дуже бажане – завести постановлену цісарським декретом катедру для цивільної процедури в цілі виобразованя урядників судових для Східної Галичини. Відповідні сили учительські можна би виобразувати уділенєм підмоги, а се тим більше потрібне, бо наша молодіж по більшій часті бідна, а журба о хлібі насуцний перепиняє їм поступ в студіях і наукових працях. Тож позволю собі поставити просьбу до п[ана] міністра просвіти, *щоби частину з суми призначеної в бюджеті на підмоги студентів висших шкіл ужито також на виобразованє доцентів руських.*

На львівськїм факультеті філософічнїм декретом цисарським з дня 13 грудня 1848 системізовано катедру для української мови і літератури і через те піднесено наукові досліди на тім полі. Але та катедра потребує конче, так сказати б, доповнення і підмоги через *заведенє катедри для історії руського народу*, як-то такі катедри для польської історії вже є на університетах львівськїм і краківськїм. Оден поважний посол з правиці, чоловік заводовий, підніс тут перед кількома літами зовсім справедливо і вдачно, що Австрія складаєє з історично політичних індивідуальностей, а з них кожда має свою історичну минувшість. Отже не досить того, учитись історії вітчизни, знати лише історію цілости, але єсть доконче

бажане й потрібне, щоби при тім займатись також спеціально історією споріднених собі племен, історією власного краю й індивідуальности, до котрої хто належить.

Що висліди історичної минувшости руського народу стоять ще у великій часті облогом, що піднесене історичного знання й історичних студій для духового і національного розвою руського народу лежить в інтересі краю і в інтересі Австрії, – над тим не потребую розводитись. Покликуюсь лише на німецькі університети, яко на примір підходячий до мого погляду, в котрих виплекались і дозріли цвіти й овочі історичної науки, а через їх діяльність виплекався змісл історичний німецької народности і звернувся до правдивої мети. «Тільки той, хто в історії світа жиє, хто в часах роздивився і з ними іде, має право судити, що було й буде». Тими словами Гете хотів виразити погляд, що змісл історичний висвячує чоловіка на духовника науки, на учителя молодежи.

Живемо в часах, де конечною потребою суспільности сталась часописна література, в котрій знаходить відгомін всяка пристрасть, кожда про ява злости дня, кождий національний і конфесійний пересуд. Супротив натиску того півобразованя, плеканого літературою часописною, доконче треба кріпкого заборолу правдивої науки. Таким заборолом супротив натиску небезпечних фальшивих наук на руську народність – *була би зовсім певно катедра для історії руського народу*, вона була би покликана – опінію публичну, опираю на посторонних інтересах і симпатіях, здержувати, поправляти і зводити на праву дорогу. Через те створено би силу, котра може не ділала би так скоро і широко, але тревало, бо змогла би ставити на важку висказ ученого супротив легкої і фальшивої монети думок газетних, – вона сталась би посередником народови між минувшостою а теперішністю, орієнтувала б его про теперішність, показувала б ему справедливе поєднане суперечностей, конечно в кождім часі виступаючих, і помагала б ему підготовляти собі будучність. Руській нарід потребує конечно правдивих священиків науки, правдивих учителів молодежи, і як думаю, я не помилився, коли слова Гетого про історію загальну приложив до спеціальности, до історії руського народу.

Переходжу тепер на поле шкільництва середнього. Коли не багато дбаєся про потреби руського населеня в школах висших, то не много ліпше стоїть діло і з школами середними. Для руського населеня, котре в Галичині після найновішої конскрипції числить майже три міліони, єсть лише одна гімназія висша з руською мовою викладовою у Львові і три кляси паралельні в гімназії висшій в Перемишлі, – а се стоїть до загального числа шкіл середних в Галичині (31) в дуже яркій нерозмірности хоч число учеників руської народности в школах середних в Галичині з кінцем року 1889 перевищало 2.000, і та цифра припадає на середні школи

у східній частині краю. Для того зовсім справедливе і оправдане домагане, щоби в гімназії, – котра має бути заложена у східній частині Галичини а котру комісія бюджетова проектує в своїй резолюції, – завести руський язык викладовий і ми дожидаємо з довір'єм, що галицький сойм, по заявах польських послів, як і краевого правительства, віднесеся справедливо до того домаганя.

Уважаю своїм обов'язком звернути увагу вис[окої] управи просвітньої на одну потребу руських кляс паралельних у Перемишлі. Перемишль лежить, як звісно, близько на межі землі заселеної русинами, де вже руське населене уживає говору досить зіпсованого в слові, формі і наголосі. А коли ані в Перемишлі, ані в окрестности нема чотироклясової руської школи народної і руські ученики приходять з недостаточним підготовленем язиковим до вступного іспиту до першої кляси гімназіальної, то було би дуже хоенно, щоби в перемиській гімназії заложити приготовну клясу з руським язиком викладовим в найближшій будучности, подібно як такі кляси ествують в академічній і II-ій гімназії у Львові і в гімназії в Бродах. Значна фреквенція руських кляс паралельних [в сім році 157 учеників на три кляси] не потребувала би викликувати журби, що може кляса приготовна не знайде достаточного числа учеників.

Наконець додам кілька потреб руського населеня щодо семінарій педагогічних в Галичині. Я вже вказав на конечність збільшеня семінарій педагогічних у Східній Галичині, тим більше, що там є лише три семінарії: у Львові, Тернополі і Станіславові, котрі офіційально уходять за заведеня утравквістичні щодо мови викладової. При тій нагоді мушу піднести з вдякою сю обставину, що міністерство просвіти, в порозуміню з галицькою шкільною радою краевою, зробило оден крок дальше в переведеню утравквізму тих шкіл і висказую заразом бажане, щоби в найближшій будучности вповні виконувано утравквізм тих заведень і з цілою строгостю придержувано его, – що може вийти лише в користь кандидатів педагогічних.

Але в виду того, що в Галичині після справозданя краевої ради шкільної з років 1888 і 1889 є 1492 шкіл народних з польським, а 1755 шкіл [сі послідні у Східній Галичині] з руським язиком викладовим, – то чей же dokonче потреба, щоби наразі отворено бодай одну нову семінарію учительську у Східній Галичині з руським характером.

Многі школи народні у Східній Галичині обсаджують і учителями, і учительками; задля того мушу також ту признати, що міністерство просвіти, порозумівшись з галицькою краевою радою шкільною, почало утравквізацію семінарій учительських у Львові і Перемишлі, а заразом постаралась о успішнійшу науку руського язика в женській семінарії учительській в Перемишлі.

Але щоби заведення наукові для учителів і учительок відповіли своїй задачі, то повинні бути вивіновані відповідними школами вправ. Я не можу представити собі доброї семінарії учительської без відповідної школи вправ, так само, як виділ медичний без клініки. А що семінарії учительські у Східній Галичині мають виобразувати учительські сили для народних шкіл з руським язиком викладовим, тож цілком справедливо, щоби при тих заведеннях наукових були школи вправ з руським язиком викладовим.

З сею потребою числилися по часті за часів міністерства Штремаєра і отворено 4-клясову школу вправ при семінарії учительській у Львові. При семінаріях же учительських в Тернополі і Станіславові заведено рівночасно лише першу клясу школи вправ з руським язиком викладовим. Але з тими клясами вправ в Тернополі і Станіславові склалось таке диво, що я не можу припускати, щоби тогдішнє міністерство просвіти мало намір – сотворити таку педагогічну аномалію, а противно, мушу догадуватися, що переведене сего зарядження міністерства просвіти опиралось щонайменше на якімсь непорозуміню. На другий рік була лише друга кляса, а першої вже не було, і ті ученики першої кляси, котрі не зробили відповідного поступу, не могли вже більше повторити науки в своїй рідній мові. Так доскочила та кляса вправ аж до четвертої і почала наново се кружляне від першої кляси. Що така кляса вправ не вистає яко школа вправ для руського язика викладового, признала також бюджетова комісія і приняла *резолуцію на доповненє тих кляс до більшеклясових шкіл вправ*, і я сю резолюцію як найгарячіше поручаю Вис[окій] палаті прийняти.

Мушу вернути ще раз до руської школи вправ при семінарії учительській у Львові. Ся школа є в трех низших клясах мішаною школою, лише четверта кляса розділена на окремі кляси для хлопців і дівчат. Ся чотири, а властиво, пяти-клясова школа служить не лише школою вправ для мужської семінарії учительської, але також і для женської, бо женська семінарія учительська не має школи вправ з руським язиком викладовим. Що в наслідок того в тій школі значне число годин науки відпадає задля госпітації і практичних вправ, на шкоду молодежи шкільної, се можна легко добачити, зваживши, що сего року, коли мужська семінарія учительська не має ніяких практичних вправ [бо вона з слідуочим роком шкільним має доповнитись четвертим роком], припадає тижднево по три години на практичні вправи, а по дві години на госпітації кандидаток. Але на шкільний рік 1892 треба узгляднити крім того таке саме число годин науки на практичні вправи і госпітації також мужеської семінарії учительської, для котрої властиво отворено сю школу вправ. Мушу ще

згадати, що в тій школі вправ кандидати учительські, котрі хочять одержати учительську кваліфікацію, відбувають два рази в році свої практичні лекції для проби – і школа вправ мусить присвятити на се чотири до шість тижнів у році. Що так не може бути на будуще, бо воно здержує поступ науки для дітей, того не потреба близше доказувати. Позволю собі ще звернути увагу міністерства просвіти на се, що учителів тої школи вправ покликуєсь на педагогічні конференції в женській семінарії учительській, а вони вже й так по части перетяжені. Коли ж вони крім того на другій рік шкільний мусять брати участь ще в таких конференціях в мужській семінарії учительській, то далеко переступлять приписане в організаційнім статуті максимум годин наукових. Для того було би дуже бажане – зарадити по змозі сему лиху, а се можна би досягнути, коли би *постепенно ділити руську школу вправ на школу для хлопців і дівчат*, як се вже було за часів міністерства Штремаєра і як се є також тепер в четвертій класі. Найвідповіднійше було би сполучити школу дівочу з женською семінарією учительською і тим чином *постепенно утворити власну школу вправ для женської семінарії з руськомовною викладовою*.

Позволю собі ще піднести, що в інтересі успішного розвитку руського шкільництва *треба би покликати на висшу посаду в міністерстві просвіти русина обізнаного з потребами руського народу*, і се вже було піднесено в бюджетовій комісії.

Вкінці позволю собі, на бажане В[исоко]пов[ажного] заступника буковинських русинів, д[окто]ра Воляна, котрий не міг промовити, звернути увагу Вис[окої] палати і п[ана] міністра просвіти на *потреби руського населення в Буковині*. Хоч руське населене має переважну більшість в тім краю, нема там ні одної гімназії, ні одної семінарії учительської, бо навіть ні одної 4-класової школи народної з руським язиком викладовим, а утворена в університеті катедра для руської мови і літератури єсть доси лише надзвичайною. Для того доконче би треба *завести наразі руські класи паралельні при висшій гімназії в Чернівцях і постаратись о основнійшу науку в руськім язичі по мужських і женських семінаріях учительських*.

Якнайгарячіше поручаю Вис[окої] палаті і міністерству просвіти прихильно узгляднити потреби буковинських русинів на полі шкільництва.

Я підніс, панове, побіжно лише найбільше необхідими потреби руського народу на полі шкільництва; се наші жаданя, котрих здійснене не повинно стрітити ніяких особливих трудностей. Ми надіємося зреалізованя тих жадань і висказуємо тут своє глибоке пересвідчене, що о скріплену національну самостійність, о духовий розвиток руського народу марно відоб'ються всі нашепти емісарів для пропаганди та що заходами до просвітнього піддвиження руського народу в Галичині і Буковині сотвориться забороло на сході для нашої монархії. [Гучні оплески на правиці].

Protokół, spisany z posiedzenia ankiety dnia 25 maja 1892, zwołanej przez Prezydium ck. Rady szkolnej krajowej wezwaniem z dnia 16 maja 1892 l. 291 w sprawie ustalenia pisowni ruskiej. Przewodniczący: Wiceprezydent ck. Rady szkolnej krajowej Dr. Michał Bobrzyński.

Obecni: 1) ks. Dr. Emil Ogonowski, profesor języka i literatury ruskiej w uniwersytecie lwowskim; 2) Dr. Stefan Smal Stocki etc. etc.

Przewodniczący wzywa prof. K. Łuczakowskiego do spisania protokołu i zagaja posiedzenie następującymi uwagami¹⁾.

Poczem przewodniczący udzielił głosu inspektorowi kraj. J. Lewickiemu celem zestawienia różnicy jaka zachodzi między projektem pisowni prof. Dra E. Ogonowskiego a zasadami prof. Dra Stockiego w Minoritätsvotum. Ponieważ jednak wspomniane Minoritätsvotum w zasadzie zgadza się z projektem Dra. E. Ogonowskiego, nieznaczna zaś różnica zachodzi tylko co do używania liter *i* a *ï*, przeto przyjęto załączony pod *b*) projekt Dra. E. Ogonowskiego (долучений яко додаток) jako substrat do dalszych obrad. Na podstawie tego projektu otwiera przewodniczący dyskusję nad poszczególnymi punktami:

Punkt 1. Nad obydwoma częściami tego punktu toczyła się osobna dyskusja.

a) «znak **ѣ** po spółgłoskach twardych na końcu wyrazów odrzuca się n.prz. дуб (a nie дубъ, имен (именъ))».

Nad tą częścią nie było żadnej dyskusji, tylko ks. Onufry Łepki i ks. M.^oToroński oświadczyli krótko, że obstają przy zatrzymaniu tego znaku na końcu słów. Przewodniczący poddaje pod głosowanie: za zatrzymaniem **ѣ** na końcu wyrazów głosują: On. Łepki i Toroński, inni członkowie ankiety za odrzuceniem.

b) «W wyrazach złożonych z przyimkami: *в, з (узъ і сѣ), над, об, під* w pośrodku wyrazów zamiast **ѣ** stawiamy apostrof (’), ażeby w wymowie spółgłoska przyimka nie zlewała się z następującą samogłoską n.prz. *в’орати ся* (zam. *взорати ся*), *з’орати* (zam. *ззорати*), *над’їхати* (zam. *надѣхати*), *з’їсти* (zam. *зѣисти*).

Ks. Toroński sprzeciwia się wprowadzeniu ’ w takich wypadkach, jak *взорати ся*; jest to bowiem innowacya wcale niepotrzebna, dotychczasowe **ѣ** spełnia tę służbę bardzo dobrze.

Prof. Werchratski twierdzi, że twierdzenie ks. T-go nie da się konsekwentnie przeprowadzić tembardziej, że już w dotychczasowym używaniu środkowe **ѣ** w niektórych słowach się zatarło n.prz *обиѣ* itp. Powtóre także uczeń zrozumie lepiej ’ jak **ѣ**, którego już nie będzie w alfabecie.

¹⁾ На сю анкету був запрошений також проф. Ол. Барвінський, одначе не явився, оправдуючи пильними справами в державній раді.

On. Łepki względem z zamiast ' jest tego samego zdania, co ks. Toroński; następnie wyjaśnia, że w słowie *обиѣд* z zatraciła się już bardzo dawno; co się tyczy ', to należy zauważyć, że w języku ruskim trzeba oznaczać także akcenty, otóż namnoży się wiele znaków, co z jednej strony w druku trudno będzie przeprowadzić, z drugiej zaś strony głównie na wzrok uczniów trzeba mieć wzgląd, gdyż ta ilość znaków może oddziaływać szkodliwie na wzrok.

Dr. E. Ogonowski przypomina, że z ma zwolenników nie tylko między Rusinami, albowiem nawet ks. Fr. Malinowski chciał je wprowadzić do języka polskiego, atoli ogół uczonych sprzeciwił się temu; zresztą, jeżeli się wyrzuca z na końcu wyrazu, to jakim sposobem uczeń będzie rozumiał, skąd ono bierze się w środku; w języku polskim niema z wcale i język nie odczuwa tej potrzeby, otóż ob staje za ' tembardziej, że w takich wyrazach, jak *з'явити ся* znak z już niepotrzebny.

Ks. Toroński staje jeszcze raz w obronie znaku z i stawia je wyżej aniżeli znak ' ze względów grafiki; ale gdy by się nie mógł utrzymać przy swoim zdaniu, to wołał by, ażeby ' całkiem zaniechano, jak to się w polskim pisze n.prz. *worać, zorać*.

Insp. B. Baranowski: jeżeli z wyrzuca się na końcu wyrazu, to już z samej konsekwencji w środku musi się wyrzucić, co się musi stać już z prostej racji dydaktycznej dla szkół ludowych, bo jakżeż dziecko zrozumie to z. A chociaż nie jestem za mnożeniem znaków, to przecież nauka języka greckiego dowodzi, że same znaki dyakrytyczne nie utrudniają tak bardzo nauki tego języka. Wkońcu prosi Dra E. Ogonowskiego o wyjaśnienie, jak się pisze słowo *з'ісму*, co też Dr Ogonowski czyni.

Insp. J. Lewicki: nie podzielam obawy z powodu możliwego złego wpływu, jaki apostrof ' na wzrok dzieci wyrzucić może, gdyż natomiast będą usunięte daszki nad *ѣ ѱ Ѡ, Ѣ* otóż zamiast 4 znaków dyakrytycznych będzie jeden w postaci '; podzielam też w zupełności zdanie inspektora Baranowskiego, że skoro się już eliminuje końcowe z, to jak można będzie je wyjaśnić w środku wyrazu.

Prof. Stocki (po rusku) wyjaśniwszy poprzednio, jak powstaje ortografia w ogólności, a w szczególności ortografia ruska, przychodzi do konkluzji, że nie może być mowy o ortografii z z w środku wyrazu, skoro się je wyrzuca na końcu, a na dowód że ' nie jest innowacją, przytacza, że w księgach cerkiewnych tak teraźniejszych, jak i dawnych ' używa się bardzo często, ponieważ zaś ' stoi u góry obok głoski, a nie nad nią, nie będzie źle oddziaływał na wzrok ze względów typograficznych; będzie go można bez najmniejszej trudności rozróżnić od akcentów, które zresztą nie zawsze i nie wszędzie się kładzie. W końcu, że ' okazał się praktycznym i stosownym, dowodzi tego słownik Żelechowskiego, do którego ogół odnosi się z szacunkiem jako do dzieła wieko-

pomnego; o toż to dopiero była by nowacya i niekonsekwencya, gdyby zaprowadzono ortografią z z w środku wyrazu zamiast używanego dotąd’.

Prof. Werchratski zgadza się zresztą całkiem co do używania ’, chciałby tylko wbrew propozycyi ks. Torońskiego, ażeby apostrof opuszczano w takich słowach, jak *o’opatu* *ся*, gdyż są okolice, w których za pomocą przystawnego z wymawiają *voratu* (*opatu* verbum simplex) podobnie jak *vin* i t.p.

Ponieważ nikt głosu nie żąda, przewodniczący poddaje pod głosowanie, czy z w środku wyrazów zastąpić apostrofem ’?

Prof. Partycki zapytuje, jak ma wyglądać ten apostrof, czy tak jak w Żelechowskiego, czy tak jak w języku greckim?

Prof. Stocki nadmienia, że to jest rzecz czysto typograficzna, poczem zgodzono się na apostrof, używany w języku greckim.

Przy głosowaniu wszystkimi głosami przeciw głosom ks. Torońskiego i Lepkiego uchwalono: «zamiast z w środku wyrazu używać apostrofa w formie greckiego znaku ’»

Punkt 2

«Znak ь pisze się tam, gdzie on służy do miękczenia spółgłoski n.prz. *кинь*^o = *koń*, *идь* = *jeź*. Wszelkie inne z które powstało ze zwałenia samogłoski *i*, i które obecnie w głosowni niema znaczenia, jest zupełnie zbędnem; a więc pisze się: *косар* = *kosarz* (zamiestъ *косарь*, gen. sing. *косаря* i *косара*), *кров* = *krew* (zamiestъ *кровь*, gen. sing. *крови* i *крові*), *муж* = *mąż* (zamiestъ *мужь*), *дам* = *dat* (zamiestъ *дамь*), *ім* = *jet* (zamiestъ *імь*), *бю* = *bięc* (zamiestъ *бью*), *бють* (zamiestъ *бьють*), *пють* (zamiestъ *пьють*) i t.p.

Prof. Werchratski: jestem za taką fonetyką, która by, o ile to być może, uwzględniła wszystkie ważniejsze dźwiękowe właściwości języka. Do takich właściwości cechujących, a bardzo pięknych zaliczam miękkie (zmiękczone) z. Końcówka arь w słowach *косарь*, *боднарь* w ustach milionów ludu wymawia się międko, chociaż są niektóre okolice, gdzie mówią *косар*, *боднар*, gen. sing. *косаря*, *боднаря*, – a także okolice, gdzie p tylko jest twarde. I tak w gubernii kijowskiej mówią: *косар*, *радно* (zamiestъ *рядно* = *prześcieradło*), *прямо* (zamiestъ *прямо*) i t.p. Jest zresztą narostek arz (ar) n.prz. *комаp*, odpowiadający polskiemu ar, czesk. ár i arь, odpowiadający polskiemu arz, czesk. ář. Lokalna wymowa tu mem zdaniem nie powinna być uwzględniona; wszakże w wielu bardzo okolicach mówią *отец*, *отця* (*вітця*), *хлопец*, *хлопця*, – a przecież piszemy w 1 przypadku *отець*, *хлопець*.

Przewodniczący prosi o sformułowanie wniosku.

Prof. Werchratski stawia taki wniosek: «Słowa z suffixem arь, gen. аря mają być pisane przez z.

Insp. B. Baranowski: «gdyby szło o spisywanie pieśni ludowych, wówczas wniosek prof. W-go miałby rację; ale ponieważ tu chodzi o szkołę, więc ja nie

widze najmniejszej racyi, dla której mielibyśmy przez rozróżnianie takich delikatnych odcieni wymowy, które zresztą nie wszędzie się uwydatnia, rzecz tę dla szkoły utrudniać. Ja n.prz. nie mówię nigdy *iđymь*, ale *iđym*, a przecież oświadczam się za *iđymь*, bo tu okazała się potrzeba jednolitości i dlatego piszę *iđymь* i t.p. Jest to coś zupełnie analogicznego, jak w języku polskim *gołąb*, *paw*, gen. *gołębia*, *pawia*; wargowe głoski *h*, *p*, są wprawdzie poniekąd miękkie, a przecież nie zaznacza się tego w piśmie, chociaż podług wymawiania wypadłoby to zaznaczyć.

Prof. Łuczakowski: chcemy pisownie uprościć i uczynić łatwiejszą; do tego wnioszek prof. Werchratskiego nie zdąża, albowiem domaga się, żeby pisać *h* tam, gdzie ono jest tylko problematycznie potrzebnem. Pocóż mają wszystkie dzieci uczyć, gdzie pisać takie połowicznie miękkie końcówki *h*, skoro je tylko gdzie nie gdzie wymiawiają. Przy uproszczeniu należy jeszcze uwzględnić cel praktyczny, co dla mnie również nie jest rzeczą obojętną; nasze litery w porównaniu z garmondem łacińskim są znacznie szersze, wskutek czego n.prz. już na jednym wierszu wypada o 4–5 liter mniej, aniżeli w wierszy pisanym garmondem łacińskim; zatem na jedną kolumnę wypada o 3–4 wierszy mniej, aniżeli na garmond łaciński; w równej mierze niekorzystnie oddziaływa i ta okoliczność, że interlinie w naszym piśmie muszą być szersze, co razem z niepotrzebnymi *z* i *h* w praktyce znaczny przynosi uszczerbek.

Prof. T. Hruszkiewicz dowodzi na przykładach, że takiego *h* nie potrzeba; zresztą zgadza się z Łuczakowskim i wnosi, ażeby projekt ks. prof. Ogonowskiego zostawić w całym brzmieniu.

Prof. Hilary Ogonowski mało co ma do tego dodać, co już w tej mierze powiedziano, a wychodząc z zasady, że tu chodzi o ułatwienie, więc twierdzi, że nie było by ułatwienia, gdyby to *h* w tych wątpliwych wypadkach pozostawiono, które jak to powiedział przyzwyczajony do twardej wymowy prof. Werchratski trudno wymawia; zresztą zwraca uwagę i na Huculszczyznę, gdzie bardzo wiele bywa takich odcieni, które śmiało można by nazwać subtelnościami filologicznymi, a jako takie nie mogą ułatwić pisowni i tak n.prz. zamiast *цѡ* wymawia Hucuł *цѡ*; zamiast *нѣчо=нѣцѡ*, jednak zmiękczenia tego nie potrafi uczeń wymówić, chyba tylko z Huculszczyzny. Na dowód zaś, jak w niektórych nawet drobnostkach pisownia bywa utrudniona, przytacza słowo *мѣркѣуиѣ*, które obecnie natrafił jako korektor ruskich książek dla szkół średnich; więc pyta się znawców, jak je pisać etymologicznie? Jedni twierdzą, że przez *ѣ*, a drudzy, że przez *и*, a nawet przez *ѡ*; inni twierdzą, że takiego komparatywa ruski język nie zna. Jeżeli tedy znawcy języka tak dalece między sobą się różnią co do pisowni owego *ѣ*, *ѡ*, jest to dowodem, że pozostawić te znaki graficzne w pisowni znaczy, takową utrudnić, a nie ułatwić. Wkońcu powołuje się na ogólną opinię nauczycieli ludowych, którzy

na ostatniem walnem zgromadzeniu 8 grudnia 1891 w zbyt dosadni sposób domagali się jak najrychlejszego uproszczenia pisowni, do czego jednak wniosek prof. Wachnianina¹⁾ nie zdążył.

Ks. Dr E. Ogonowski wykazuje niestosowność wniosku prof. Werchratskiego jeszcze przez to, że w takim razie trzeba by także *гирький, верьх* i inne pisać przez *ь*, co było by niestosownem, gdyż w szkole nie można uczyć poszczególnych gwar.

Prof. Werchratski twierdzi, że porównanie wymowy rzeczownika *косарь* z huculską gwarą *сьо=що* jest nie na miejscu; gdyż *арь* w ustach wielu milionów *жить* a *сьо* tak samo jak *гирький, верьх* tylko na pewne miejscowości ograniczone, a że uczeń musi się uczyć, to trudna rada, każdy bowiem człowiek musi się uczyć.

Проф[есор] д[окто]р. Стоцький: Руська мова не знає м'якого *р*. Проф[есор] Верхратський зазначив уже з самого початку, що тільки в деяких околицях десь чути се *ь*; але у нас диялектологія ще досі не розроблена належно; професор Верхратський противиться почасти сам собі, бо каже, що *р* є тверде; се стверджує наша дотеперішня правопись. І я признаюся, що чувем декуди також м'яке *р*. Я учусь его виголошувати уже від 13 літ, але не можу навчитись; отже звідки возьмуться учителі, що могли би навчити поправної вимови м'якого *р*, а розважмо, що задачею школи єсть учити поправної вимови вже від 1 класи народної школи; в школі не можна вчити т[ак] зв[аний] гвар; зваживши остаточно, що нашою задачею є правопись зробити лекшою і приступнійшою, тоді зрозуміє кожний, що внесок проф[есора] Верхратського до тої цілі не веде, бо треба би описати всі такі слова, в котрих се *р* буває м'яке; але такий сам опис не доведе до нічого, бо рівночасно треба би додати замітку, зносячу се правило, понеже те саме *р* і в тих самих словах буває рівночасно тверде; по що ж отже приймати двояке *р*, коли є тільки одно.

Проф[есор] Вахнянин звертає до граматиків з питанєм, як они відкинувши *ь* в іменниках, як *косарь* і ин[ших], уложать першу деклінацію іменників, де є три взірці деклінації на *ь*, *ь* і *ь*, щоби ученики знали відтак, котрі іменники мають в другім падежи *а*, а котрі *я*. Наколи се їм удасться, то він годиться на опущене *ь* в іменниках *косарь, писарь* і ин[ших], коли ж ні, то най лишиться те *ь* на кінці.

Ks. Toroński zwraca uwagę, że dyskusya nie potrzebnie tak się rozwlokła i wnosi na zamknięcie jej.

Wiceprezydent poddaje wniosek pod głosowanie, który przyjęto, oświadcza jednak, ażeby członkowie ankiety nie krępowali się w dyskusyi, ani tem mniej w głosowaniu, gdyż Rada szkolna krajowa nie chce w żadnym kierunku chociażby najmniejszego zarzutu w żadnym kierunku na siebie ściągnąć.

¹⁾ Ідеться про пропозицію професора Верхратського. – *Ред.*

Prof. Partycki odpowiada p. Wachnianinowi, że dopiero po 2gim przypadku poznaje się źródło słów; otóż z tego względu takie ь w 1 przypadku jest niepotrzebne, gdyż ono nie przyczynia się ani do rozróżniania tego rodzaju rzeczowników, ani do podziału ich na odnośne kategorie.

Ks. On. Łepki ma na względzie uczniów, którzy władają językiem polskim, otóż tych łatwiej nauczyć, że rzeczowniki zakończone w 1 przyp. na ь mają w 2gim – ря, zwłaszcza jeżeli im się powie: piszcie w tych rzeczownikach ь, które w języku polskim mają końcówkę rz.

Insp. Baranowski w odpowiedzi prof. Werchratskiemu zaznacza, że uczniowi Polakowi nie sprawiają żadnych trudności kategorie rzeczowników: *dąb, gołąb, ołów*, co tutaj jest analogicznym z *косарь, писарь*, także zdanie ks. Łepkiego przemawia za ulżeniem proponowanym w projekcie.

Проф[есор] Стоцький чудується, що дискусія проволікаєсь; преці виходимо з засади: «пиши, як правильно говориш», а се вистарчить, що таке ь непотрібне.

Prof. Werchratski twierdzi, że przykłady *dąb, gołąb* tu nieodpowiednio dobrane; w starosłowiańszczyźnie było *gołąbь*, genet. *gołąbi, jastrzębь*, gen. *jastrzębi*; w języku polskim końcowe ь w *gołąb, jastrzęb* teraz wymawia się twardo; a porównując następnie żywy język z wielką rzeką płynącą, która powoli, chwilowo, niepostrzeżenie, lecz ciągle zmienia bieg, przychodzi do konkluzji, że i w języku ruskim zapewne wymawiano kiedyś *голуби* miękko; ponieważ jednak to miękkie џ zanikło, więc nie trzeba go wskrzeszać, ale n.prz. Bojko wymawia to ь w *косарь* całkiem miękko, twierdząc następnie, że końcówka *арь* jest ogólna, a nie lokalna, gdyż ją wymawiają miliony. Nadmienienia o t. zw. aberracyach w wymowie; takie aberracje są tylko pozorne, albowiem najłżejsze nawet zboczenie w wymowie może z czasem stać się prawidłem, a wówczas gramatyka czołem przed żywym językiem. Albowiem najwyższem prawem dla języka jest жизнь. Zamiast *комар*, które w gwarach także wymawiają *комарь*, – można jeszcze przytoczyć inne wyrazy o narostku ар (ks. Dr. Ogonowski podaje: *тягар*, pols. *ciężar*).

Do tego dodaje *insp. Baranowski*, że w jednej piosence polskiej jeszcze do dzisiaj śpiewają: *komarzu*...

Ponieważ wszyscy, którzy przed postawieniem wniosku o zamknięcie dyskusji nad tem ь do głosu byli zapisani, swoje zdanie wypowiedzieli, więc Przewodniczący poddaje punkt 2 pod głosowanie w potrójnym kierunku, a mianowicie:

a) znak ь pisać tam, gdzie służy do miękczenia spółgłosek n.prz. *ковальь*. – przyjęto wszystkimi głosami.

b) wniosek prof. Werchratskiego: «Słowa z suffiksem *арь*, gen. *аря* pisać przez *ь*. – Ks. Toroński wnosi, aby ten punkt zostawić do załatwienia gramatyce. Przyjęto jednogłośnie.

c) Wszelkie inne *ь* w końcówce deklinacji rzeczowników i to, które powstało ze zwałenia samogłoski *і*, ponieważ obecnie w głosowni niema znaczenia, jest zupełnie zbędne, a więc pisać: *муж, кров, дам, пю* itp.

Punkt 3.

«Jotowane *є* wyraża się znakiem *є* (staroruskie *к*), a więc piszemy: *житє, жыце* (zam. *житьє, жутьє*), *весіє* (*wesele*), *насінє* (*nasienie*), *здоровє* (*zdrowie*), *бє* (*bije*), *нє* (*pije*) itp.

Nad tym punktem nie było dyskusji, przyjęto jednogłośnie. Atoli ks. Łepki wraca jeszcze do *ь* w końcówkach 3ciej osoby liczby pojedynczej i mn., jak *ходумь, пишушь*, z tego powodu przewodniczący otwiera na nowo dyskusję nad punktem 2 (nad 4tą częścią).

Ks. Łepki obstaje przy tem, ażeby w tej końcówce pisać *ь*, gdyż tak wymawia większa część ludu.

Przewodniczący odsyła to do gramatyki, podobnie, jak to się stało w niektórych wypadkach w języku polskim.

Ks. Łepki godzi się z tym wnioskiem, ale podnosi wątpliwość co do fonetycznej gramatyki, której jeszcze niema; gdy jednak oświadczone, że gramatyka taka już napisana, ale jeszcze nie wydrukowana, wyznaje, że nic o tem nie wiedział.

Przewodniczący wyjaśnia stanowisko, jakie ek. Rada szkolna krajowa zajmie wobec nowej gramatyki fonetycznej, jeżeliby ją ktoś chciał napisać; przy tem prosi o postawienie dotyczącego wniosku, chętnie bowiem podda pod obrady każdy wniosek.

Ks. Toroński stawia wniosek, ażeby rzecz tę odesłać do gramatyki. Insp. I. Lewicki popiera ten wniosek.

Ks. Łepki usiłuje dowieść, że *ь* w tych końcówkach było w piśmiennictwie ruskiem w Galicyi i w dawniejszych książkach szkolnych używanem jako oddające wymowę ludu ruskiego w Galicyi.

Prof. Partycki dowodzi na podstawie gramatyki, jak końcówka *мь* powstała; *мь* przyjęto już w dotychczasowych gramatykach, otóż było by to znowu coś nowego; dlatego przyłącza się do wniosku, ażeby tę rzecz odesłać do gramatyki.

Wniosek odesłania końcówki *мь* do gramatyki przyjęto wszystkimi głosami prócz ks. Łepkiego.

Punkt 4.

«Litery *я, є, ю* służą do oznaczenia jotowanych samogłosek».

Wniosek ten bez dyskusji przyjęto wszystkimi głosami.

Punkt 5.

«Dla oznaczenia jotowanego o etc.»

Ks. Łepki twierdzi, że znak graficzny ǫ przed samogłoską o na początku zgłoski jest czemś nowem, nie widzi bowiem potrzeby zaniechania sposobu pisania Іосиф(ъ), Іордан(ъ), dlatego proponuje, ażeby pisać tak, jak dotąd Іосиф(ъ)=Їосиф(ъ).

Prof. Wachnianin: я есьм за тим, щоби сю річ оставити граматиці. Таки форми, як: ѡго, сльѡза суть так званими топізмами, бо правильно говорить у нас: *его*, *слеза* і т. п.

Др. Стоцький: тут ходить о правильне писане; припустім, що в імени Іосиф далось би ще оправдати букву І яко звук ǫ, але як написати *майор* і тому подібні слова; отже тут конечно ǫ.

Prof. Gruszkiewicz zgadza się z Drem Stockim, lecz cośię тyczy Іo w Іосиф, Іордан, to tym sposobem pisania wrócili byśmy wstecz i musielibyśmy pisać: іa, іe, іz, a przyjęliśmy dawniejsze znaki: ǣ, ε, ю.

Ks. *Toroński* jest przeciwny pisaniu Їордан, Їосиф, a żąda, ażeby zostawiono tak jak w księgach cerkiewnych Іорданъ, Іосифъ і т. п.

Ks. *Łepki* odpowiada prof. Gruszkiewiczowi, że nie my wprowadziliśmy ǣ, ε, ю, lecz że te znaki już od dawna były i twierdzi, jeszcze raz, że niema najmniejszego powodu wprowadzać ǫ, gdyż do dotychczasowego Іo już się przyzwyczajono, a jeśliby ono miało razić, to lepiej już wprowadzić polskie *і*, chociaż to na końcu wyrazów byłoby nieodpowiedniem; dla tego też najlepiej zostawić dotychczasowy sposób pisania.

Ks. prof. Ogonowski: ǫ końcowe wprowadzono już w 16 st.; wówczas także może się gniewano, ale mimo to okazało się w praktyce odpowiedniem. Otóż jeżeli pójdziemy jeden krok naprzód, to będzie to również dobrem; dla tego też obstaе за ǫ на początku wyrazów.

Insp. Baranowski uważa sprawę ǫ na początku wyrazów за jedną z najbardziej nieuchwytnych; mniema też, że co do tego punktu stosujemy się podług ortografii t. zw. radykalnej; z tego więc powodu obawia się pewnej niekonsekwencji, jeśli się łamie zasady, z których się przy dzisiejszych zasadach wychodzi. Wniosku nie stawia żadnego, ale gdyby był jakiś możliwy sposób zaradzenia, to było by dobrze.

Др. Стоцький пояснює, що уживане ǫ в так званій радикальній правописі є о много ширше, а часто навіть невідповідне, а тут примінюєся міру зовсім відповідну.

Insp. Lewicki: to tylko pozorna niekonsekwencya, ponieważ cechy pisowni jednej do pisowni t. zw. radykalnej są odmienne; potrzeba zaś wprowadzenia ǫ на początku w niektórych tylko wypadkach, co wyniknęło stąd, że

w dawnym naszym alfabecie nie mamy znaku na takie ǔ; dlatego też zastępowano je literą i (Majuskel I mniej wprawni czytają przeto I=орданъ (*I-ordan*), *I-ocuфъ*; otóż przyjawszy ǔ na początku, uniknie się więc tej niedogodności, zarazem ulży się w czytaniu, a obawa p. Baranowskiego nie będzie miała miejsca, gdyż ogranicza się tylko do tych wypadków, a nie na wszelkie inne używanie jak *ǔeui*, lub *ǔix* itp.

Prof. Werchratski przyznaje zupełną słuszność projektowi Dra Ogonowskiego, a na stwierdzenie tego przytacza na razie tylko jeden przykład z Kwitki-Osnowianenki, mianowicie wykrzyknik: *ǔoǔ*, jakże to pisać?

Ponieważ dyskusya skończona, przewodniczący poddaje ten punkt pod głosowanie, dzieląc go na 2 części.

1. na początku wyrazu i po samogłosce pisze się ǔo dla oznaczenia jotowanego o n.prz. *ǔoza*, *maǔop* itp. Ks. Toroński i ks. Łepki są przeciwni, inni godzą się, – przyjęto.

2. po spółgłoskach, które się miękczą, pisze się: *сǔого*, *сǔьоза* itp. – Przyjęto wszystkimi głosami.

Punkt 6.

«Litera i z jedną kropką pisze się tam» – etc.

Insp. I. Lewicki stawia wniosek, ażeby punkt 6 i 7 traktowano razem - Insp. Baranowski popiera ten wniosek. Przewodniczący poddaje wniosek Insp. Lewickiego pod głosowanie, przyjęto wszystkimi głosami.

Dr. Stocki (po rusku) uważa za najodpowiedniejszy sposób załatwienia tej sprawy, jeżeli w tym wypadku postąpi się tak, jak z literami я, е, ю, gdyż istnieje dźwięk ǐ; jako przykłady: *лǐг*, *сǐно*, *нǐс* (*niosł*), żeby odróżnić od *нис* (*nos*). To posłuży do tego, że na ortoepię ruską będzie się zwracać baczniejszą aniżeli dotąd uwagę, a zarazem spełni szkoła swoje zadanie, jeżeli odzwyczai uczniów od lokalizmów. Otóż prosi, ażeby przyjęć następujący wniosek: «Jotowane i wyraża się przez ǐ, po tych zaś spółgłoskach, które się miękczą, głoska ǐ oznacza samogłoskę czystą z poprzedzającym i».

Uzasadniając następnie swój wniosek historyczno-genetycznie, dowodzi, że już Pawłowski (?) przyjął go do swojej gramatyki; w r.1885 przyjął go Dragomanów, znalazłszy go w dawnym alfabecie, a Żelechowski tylko rozszerzył jego używanie w wspomnianem tutaj dziele; za Żelechowskim poszło już wiele pisarzy, pominałszy tych, którzy poniekąd rzec by można, nadużywają tego znaku. Jakoż obecnie na Bukowinie i w Galicyi wychodzi kilka czasopism («Зоря», «Буковина», «Бібліотека для молодежи», «Батьківщина», «Зеркало», «Учитель»), za tym sposobem pisania przemawia więc ilość pisarzy i ich powaga; z tych tedy powodów prosi o przyjęcie jego wniosku.

Prof. E. Ogonowski (po rusku): «Nie sprzeciwił bym się wnioskowi Dra Stockiego co do sposobu pisania, rozszerzonego przez Żelechowskiego, atoli w

wielu okolicach wymawiają nawet takie *i* miękko, które odpowiada pierwotnemu *o* n.prz. *ніс* (*nos*), *сіль* (*sól*) i t. p. Również wymawiają takie *i* miękko, które odpowiada dotychczasowemu *úw* 1 przyp. liczby mn. przymiotników n.prz. *зелені, веселі*. Ponieważ tedy prof. Stocki proponuje pisać *ніс, сіль, зелені, веселі*, z jedną kropką, to zamiast ulgi w pisowni nastanie nowe zamieszanie. Również zaznaczam, iż w gwarach górskich spółgłoski wargowe się miękczą. Przeto uczeń pochodzący z gór pisałby: *вербі, собі*, co sprzeciwiało by się pisowni proponowanej przez prof. Stockiego. Ale ażeby wiedzieć, gdzie pisać *ї* dla oznaczenia głosu *ji*, trzeba znać etymologię, a więc znów utrudnia się pisownię. Także okolic takich, gdzie słowa, jak *ліс, ніс* w sposób przezemnie dowiedziony wymawiają jest niemało, owszem jest ich wiele, dla tego obstać przy sposobie w moim projekcie podanym, gdyż to rzecz ułatwia».

Takiej pisowni, jaką proponuje ks. Ogonowski, używano już w r.1876 w pragskiem wydaniu Kobzarza Szewczenki i w wielu innych dziełach i wydawnictwach.

Prof. Partycki zwraca uwagę, że już poraz trzeci łamiemy zasadę i to niepotrzebnie, gdyż wniosek Dra Stockiego zdąża do jednostajności; zarazem proponuje, ażeby tego rodzaju *ї* (*ji*) przenieść zpod punktu 6 pod punkt 4; wkońcu stwierdza praktykami, że uczniowie i uczennice, chociaż język ruski nie jest ich językiem ojczystym, wymawiają poprawnie takie wyrazy, jak *світло, смію, сіїю*, a zatem także praktyczne względy przemawiają za dwoma literami t.j. *i* (z jedną kropką) i *ї* (z dwoma kropkami).

Inspektor Baranowski zauważył, że między projektem ks. Ogonowskiego i Dra Stockiego zachodzi różnica tylko względem niektórych słów, n.prz. *ліс, діло* u ks. Ogonowskiego, a *ліс, діло* u Dra Stockiego, widzi jednak więcej konsekwencyi we wniosku Dra Stockiego, dlatego jest za jego przyjęciem, z tem jednak, żeby go, jak to chce prof. Partycki, postawić osobno pod punkt 4.

Prof. Łuczakowski podnosi, że właściwie punkt jest wprawdzie najtrudniejszy do rozstrzygnięcia w obecnej pisowni; ale mimo to jest to wielka ulga i postęp naprzód, gdyż zamiast 7 znaków na głos *i* będziemy mieli nadal tylko dwa względnie trzy; ale prosi gramatyków, ażeby zechcieli zwracać uwagę na to *ї*; może być, że gdyby dano szersze pole owemu *i*, z którym obecnie tak ostrożnie się obchodzimy, prawdopodobnie dałoby się usunąć i tę trudność; ponieważ we wniosku Dra Stockiego da się dopatrzeć bliższy stosunek z jego zapatrywaniem do *i*, przeto jest za tym wnioskiem.

Ks. Ogonowski jest przekonany, że będą trudności, są bowiem chwiejności codo wymowy niektórych słów (*сїл – сіół, сїль – sól, ніс – nos, ніс – ніósł*), ale jeżeli tacy pedagogowie, jak insp. Baranowski i prof. Partycki twierdzą, iż wnioskiem Dra Stockiego dadzą się one usunąć, to nie będzie się sprzeciwiać temu wnioskowi.

Insp. Lewicki przyznaje słuszność wywodom Dra Stockiego, żąda tylko ściślejszej kodyfikacji tego punktu, mianowicie ażeby przeniesiono go jako osobną część pod punkt 4; wówczas będzie sprawa uproszczona z *ï* (jotowanem).

Ks. Toroński stawia wniosek co do zamknięcia dyskusji. Przewodniczący poddaje wniosek ks. Torońskiego pod głosowanie. Przyjęto jednogłośnie.

Dr Stocki (po rusku) sądzi, że rzekome trudności, o jakich wspomina ks. Ogonowski, są przecenione, gdyż obecnie nie można jeszcze o tem orzekać, jak się to okaże w praktycznym używaniu w szkole; atoli jeśli tacy praktycy-pedagogowie, jak prof. Partycki i radca Baranowski przyznają, że wniosek mój jest praktyczniejszy, przeto trzeba ich zdanie uwzględnić. Wspomniaławszy następnie, że dotychczasowa litera *ѣ*, która także jest w rosyjskim alfabecie, miałaby tę lukę wypełnić, nie odpowiada temu, gdyż oznacza ona coś innego; wkońcu uzasadnia tak jak w t. zw. Minoritätsvotum.

Проф. Вахнянин: «На йотовані *я, е, ю* маємо власні знаки; маємо також на звук *ї*. Отже прошу занотувати в протоколі, що у нас єсть буква *ѣ*, котра такому звукови відповідає. Що в інших алфаветах єсть також *ѣ* і там вимавляється инакше (як *е, є*), се нас не обходить; таж у французькім і польськім язичі єсть *і*, а як же ж різно воно вимавляється. Впрочім буде багато крику, наколи *ѣ* пропуститься. Тому вношу: «де даєся чути звук *ї*, і де той звук *ѣ* мягчить попередню приголосну, то єсть, де мало би бути пропоноване *ї*, там належить задержати *ѣ*».

Przewodniczący wyjaśnia rzecz co do przeprowadzenia samej sprawy t.j., że ankieta tutaj ostatecznie rozstrzygać nie będzie, dalej, że zaleca podobny sposób, jak to się stało w języku polskim.

Insp. Baranowski zwraca uwagę na formalne traktowanie, podnosi jednak dobrą stronę wniosku prof. Wachnianina, ale mimo to nie mógł by głosować za zatrzymaniem *ѣ*, gdyż litera ta połączyła w sobie kilka dźwięków, które uwidoczniają się w następujących słowach: *мѣд(ѣ)*, *снѣз(ѣ)*, *гнѣдѣй*, *шѣсть* i tp., a gdzież jest granica takiego mieszania głosów? Zatrzymając *ѣ*, weszli byśmy w las, z którego wyjście nader utrudnione; a gdzie praktyczne względy dla szkoły i jak ująć w pravidła? Trzeba by pisać: *моѣ*, co znów dla etymologów byłoby wstrętnem. Co zaś do krzyku, to sprawa rozstrzygnie ministerstwo. Z tych tedy względów przychyła się do wniosku Dra Stockiego.

Prof. Łuczakowski mówi, że przyjmując wniosek prof. Wachnianina, przyszli byśmy do przeciwnego rezultatu; zgubiliśmy inne głoski, to i *ѣ* jest już zgubione; kiedy zdążamy do uproszczenia, to nie potrzebujemy wątpliwości wprowadzać, a co do krzyków, podnoszonych przeciw uproszczeniom pisowni, wątpi, czy chto zechce posądzać nas o złą wolę. Ostatecznie także z estetycznych względów jestem przeciw zatrzymaniu.

Dr Stocki (po rusku) wyjaśnia jeszcze raz wątpliwości na podstawie swego Minoritätsvotum, czytając od słów: ...*der usus spricht gegen ł etc.*» I zwraca uwagę na niestosowność zatrzymania ł, ô, ę gdyż wówczas nie tylko zwolennicy etymologicznej pisowni, ale także wszyscy, którzy używają pisowni fonetycznej, a jest ich, jak wspomniano wyżej – liczba bardzo poważna, byliby niezadowoleni.

Jakkolwiek dyskusya już wyczerpana i przewodniczący zarządza głosowanie, prof. Wachnianin żąda jeszcze dyskusyi co do znaków ô, ę na co też przewodniczący zezwala.

Dyskusya

Проф. Вахнянин: Я обстаю при дотеперішнім способі писання: ô, ę бо не хочу затрачувати коріні; ô, ę має також свої історичні права, тож треба їх шанувати. І Поляки пишуть: *stół, stola, wół, wołu*, чому ж они не йдуть так радикально як ми хочемо і не пишуть *stuł – stola*?

Dr Stocki (po rusku) wyjaśnia, skąd się wzięły owe ô, ę і ich stosunek do głosowni.

Prof. Partycki przypomina projekt dawniejszy zaprowadzenia ô, ę і twierdzi, że osobliwie ę niema już obecnie racyi bytu; naprowadza też między innymi przykłady z języka polskiego: *mąż*, ale genet. *męża*.

Ks. Łepki popiera prof. Wachnianina, głównie zaś obstaє przy zatrzymaniu ô, ę z tego powodu, że przez usunięcie tych liter zatrze się wszelki ślad etymologicznego pochodzenia słów; jeśli się wprowadzi wszędzie ł, uczeń będzie deklinował: *viz, viza* і тп. W dalszym toku mowy oświadcza, że nie wiedział, iż na dzisiejszym posiedzeniu będzie traktowana radykalna reforma, co go zaskoczyło niespodzianie, gdy tymczasem inni członkowie ankiety przybyli z pewnemi uprzedzeniami co do pisowni dotychczas używanej.

Prof. Hilary Ogonowski nawiązuje do tego, co poprzednio powiedział (co do trudności w używaniu ô, ę ł ze swej praktyki jako korektor szkolnych książek).

Insp. Lewicki stawia wniosek na zamknięcie dyskusyi. Przewodniczący poddaje wniosek pod głosowanie. Przyjęto jednogłośnie.

Prof. Stocki: Саме ся частина дотеперішньої науки в нашій граматиці є ненамісною; бо що ж має означати се правило: *кóнь*, genet. *коня*, або *вóзь – воза* – o заміняєся на ô? Що се за літера ô? Альфабет так якби єї не знав; таж зрозумільшим стаєся правило, наколи скажеся, що o заміняєся на ł, як се дієся навідворіт у язиці латинським: *homo, hominis*, або подібна переміна в *genus – generis*, поминаючи многи інші аналогічні переміни. Треба також і те узгляднити, що в кождім язиці фізіологія поступає впе-

ред. А далі те: як ученик відгадає, як писати *pid*, *berizka*, *tilьko*, отже де границя такої переміни?

Проф. Вахнянин: Я прийшов на засіданє тому, бо мала бути бесіда тілько – про упрощене правописи, але понеже, як бачу, тут ходить вже о заведене фонетичної правописи, тож застерігаюся, що голосом моїм мов би то я причинився до заведеня правописи фонетичної. Ми ідемо задалеко.

Ponieważ wszyscy do głosu zapisani swe zdania wypowiedzieli, przewodniczący poddaje ten punkt pod głosowanie w następujących częściach:

a. Jakie znaki mają być zatrzymane:

а) czy ma być zatrzymane *ô*? Za zatrzymaniem głosują Wachnianin, Toroński i Łepki. Wszyscy inni członkowie ankiety głosują przeciw.

б) kto jest za tem, ażeby wprowadzono *ę*? Za wprowadzeniem *ę* głosują prof. Wachnianin i Łepki; wszyscy inni przeciw.

γ) kto jest za usunięciem *ł*? Wszyscy członkowie ankiety głosują za usunięciem.

δ) kto jest za zatrzymaniem litery *ł*? Ks. Toroński i Łepki i prof. Wachnianin głosują za zatrzymaniem, wszyscy inni przeciw.

b. Kto jest za tem, że pod punktem 4 obok *z*, *cz*, *cz* ma stać także *ż*. Wszyscy członkowie ankiety głosują za, ks. Ogonowski i Łepki przeciw.

c. Względem litery *ł* przyjęto wniosek Dra Stockiego w następującej stylizacji: «Litera *ł* pisze się tam, gdzie słyszemy czyste brzmienie głosu *ł*» Przeciw temu głosuje tylko ks. Dr Ogonowski, obstając przy stylizacji w swoim projekcie.

Punkt 8.

«Brzmienie *yl* (*y*) wyraża się etc.»

Dyskusya.

Ks. Łepki twierdzi, że jeśli się usunie literę *yl*, wówczas nie zrozumiemy wielu wyrazów, w których brzmienie jest właśnie charakterystycznym.

Prof. Łuczakowski: Słyszałem tu z poważnej strony żal, że z dawnego naszego alfabetu zgubiło się w drodze już i tak wiele liter. Ja nie żałuję za niemi; owszem, dobrze się stało, że się zatraciły owe «izycy, flyty» i jak się tam wszystkie te zguby nazywają, bo one utrudniały rozwój piśmiennictwa. Przedstawmy sobie tę mękę dziecka pod czas nauki w mechanicznem wygłaszaniu tych liter, które same w sobie żadnego nie miały znaczenia. Nie chcę się popisywać badaniami fizjologicznymi, które w znacznej części już zapomniałem, tem mniej filologicznymi; ale niech mi wolno będzie zaznaczyć, że także *yl* zatraciło dzisiaj ów głos, z którego według lingwistycznych badań powstać miało, mianowicie gruby głos *ł*, otóż już z tego głównie względu jest

ono zupełnie niepotrzebnem. Wprawdzie jak na dawne czasy, postęp to był wielki od owego starego alfabetu do dzisiejszego; żałuje też mocno, że dla uwidocznienia tych różnic nie przyniosłem jakąkolwiek bądź dawną książkę, z której można by się było przekonać, jak to trudno było ów dawny alfabet wyuczyć się. Należę do rzędu tych, którzy już w kresleniu liter pewien rodzaj lekkości szukają; jakoż to nasze ы nie jest tak estetycznie foremne, żeby za niem aż rozbijać się; dla tych zresztą tylko lekko dotkniętych powodów jestem za opuszczeniem tej litery.

Insp. Baranowski broni stanowiska Rady szkolnej krajowej, przypominając, że władza szkolna zachowywała się neutralnie już przed laty, kiedy to domagano się pewnego rodzaju uproszczenia pisowni ruskiej; takie same stanowisko zajmuje władza szkolna krajowa także obecnie, jakkolwiek nie da się zaprzeczyć, że dotychczasowa pisownia sprawia szkole niemałe trudności, zaś z drugiej strony jest rzeczą pewną, że proponowane zmiany zdążają istotnie do polepszenia i uproszczenia pisowni.

Insp. Lewicki nie wiele ma dodać do słów p. Baranowskiego, ale zwraca uwagę na «Указатель» ks. Łepkiego, w której to broszurze autor starał się zebrać wszystkie słowa, w których pisze się ы; że jednak celu dopiąć nie można, to jest rzecz pewna.

Ks. Toroński stawia wniosek na zamknięcie dyskusyi. Wniosek ten przyjęto jednogłośnie.

Prof. Werchratski: na całej przestrzeni, jak daleko rozbrzmiewa język ruski, dźwięk ы ma najszerszy [докінчення промови в протоколі пропущене].

Ks. *Dr Ogonowski* stwierdza, że już w XVII i XVIII st. w latopisach naszych znak ы wielu pisarzy opuszczało, zastępując je literą и; także później nie zawsze i nie wszędzie jego używano, dlatego i teraz niema potrzeby za niem obstawać.

Д[окто]р. Стоцький: Понеже мої попередники вже всьо вивірили, я маю тільки ще се додати, що нарід не знає такого ы, се тільки видумка наших учених; в язиці російським оно потрібне, але в нашім не має значіння.

Ponieważ dyskusyę wyczerpano, poddaje przewodniczący pod głosowanie punkt 8 w powyższej stylizacyi.

Przeciw głosuje ks. Łepki.

Punkt 9.

«Міędzy przyimkami *с(ъ)* etc.»

Diskusya.

Prof. Łuczakowski zwraca uwagę, że rzeczy w pp. 9 i 10 zawarte przeprowadzone już konsekwentnie w używanej obecnie gramatyce ks. Dra Ogonowskiego, uważa przeto dotyczącą dyskusję zbędną.

Insp. Baranowski żąda, ażeby to w protokole zaznaczyć przez głosowanie.

Prof. Partycki żąda dokładniejszego sformułowania, atoli Dr Stocki twierdzi, że to należy do gramatyki. *Insp. Baranowski* popiera zdanie prof. Partyckiego, szczególnie co do wyrazów złożonych. Prof. Werchratski twierdzi, że konsekwencyi w tym względzie niema w języku ruskim, tak samo jak i w polskim; ale jest konsekwencya w języku rosyjskim i była w języku starosłowiańskim, a na dowód przytacza wyrazy *сущіѡ, смеркату*.

Prof. Baranowski odpowiada, że w tych wyrazach już dawno zatarły się ślady, jakim sposobem te wyrazy zły się w jedną całość.

Przewodniczący poddaje pod głosowanie wniosek odesłania tego punktu od gramatyki. – Przyjęto odnogłownie.

Punkt 10.

«Cudzą głoskę *g* należy wyrażać znakiem *г* n.prz. *ганок, гопера*». Dyskusyi nie było. Przyjęto jednogłownie.

Insp. Lewicki odczytuje końcowy wstęp z projektu ks. Dra Ogonowskiego od słów: «Do tego projektu dodaje...слід, стїна».

Insp. Baranowski wypowiada zdanie, ażeby nie zaznaczać tego miękczenia; jest to bowiem niejako fotografowanie dźwięków, wprowadzone w nowszym czasie, co jednak nie zawsze się udaje.

Д[окто]р. Стоцький: Позволю собі звернути увагу, що *ь* залагоджене вже точкою 2; вношу проте, щоби над цим або перейти до порядку дньового, або щоби се рїшала граматика.

Prof. Werchratski prosi, ażeby się dobrze zastanowiono nad sprawą miękczenia, gdyż u nas mówią: *снївату* i *сьнївату*; ponieważ zaś rzecz ta dobitniej zaznaczona w projekcie prof. Dra Ogonowskiego, przeto jest za tym sposobem pisania.

Przewodniczący zwraca uwagę prof. Werchratskiego, że w języku polskim daje się spostrzegać taka sama różnica, albowiem w jednych okolicach mówią «*співаць*», w innych zaś «*співаѡ*», ale mimo to przyjęto to ostatnie; zresztą wszystkimi temi i tym podobnemi odcieniami zajmie się osobna komisya lexykologiczna.

Ks. Toroński wnosi, ażeby w książkach szkolnych, drukowanych pisownią fonetyczną, zamieszczano także ustępy drukowane cyryliką.

Dr Stocki (po rusku) zgadza się z tym wnioskiem, i dodaje, że tak już postępowano w «*Буквар*»-rze E. Popowicza wydanym w Czerniowcach, a przed-

⁴⁸ Первопис сего протоколу писаного рукою проф[есора] д[окто]ра Константина Лучаківського находиться в родиннім архіві Барвінських. [– Ол. Б.]

łożonym Ministerstwu do aprobaty celem zaprowadzenia go w szkołach bukowińskich.

Przewodniczący poddaje wniosek ks. Torońskiego pod głosowanie.

Przyjęto w zasadzie jednogłośnie¹⁾.

Протокол

засідання анкети дня 25 травня 1892 року, скликаної Президією ц[ісарсько] к[оролівською] шкільної крайової ради листом від 16 травня 1892 л.291 щодо впорядкування руського правопису.

Головуючий: віце-президент ц[ісарсько] к[оролівської] шкільної крайової ради, доктор Міхал Бобжиньскі.

Присутні: 1) отець доктор Омелян Огоновський, професор руської мови і літератури у Львівському університеті; 2) доктор Степан Смаль Стоцький і т. д.

Головуючий просить професора К. Лучаківського вести протокол і починає засідання наступними заувагами¹⁾.

Опісля головуєчий надав слово крайовому інспекторові І. Левицькому для вияснення різниці між проектами правопису професора доктора Ом. Огоновського і професора доктора Стоцького у *minoritätsvotum*. Оскільки ж згадане *minoritätsvotum* загалом не відрізняється від проекту д[окто]ра Ом. Огоновського, а різниться незначно лише щодо вживання літер і та і, тому прийнято доданий під б) проект д[окто]ра Ом. Огоновського (*долучений як додаток*) за основу для подальшого обговорення. На основі цього проекту відкриває головуєчий дискусію на окремими пунктами.

Пункт 1.

Над обома частинами цього пункту велася окрема дискусія.

а) «знак *ѣ* після твердих приголосних на кінці слів не пишеться, наприклад *дуб* (а не *дубѣ*), *імен* (*именѣ*)».

Над цією частиною не було жодних дискусій, лише о. Онуфрій Лепкий і о. М. Торонський коротко зазначили, що виступають за те, щоб залишити цей знак на кінці слів. Головуючий ставить на голосування: за те, щоб залишити *ѣ* на кінці слів голосують О. Лепкий і Торонський, інші ж члени анкети за те, щоб відкинути.

б) «У словах складених з прийменниками: *в, з* (*изъ і съ*), *над, об, під* посеред слів замість *ѣ* ставиться апостроф, щоб у вимові приголосна прий-

¹⁾ На сю анкету був запрошений також проф. Ол. Барвінський, одначе не явився, оправдуючи пильними справами в державній раді.

менника не зливалася з наступною голосною, наприклад *в'оратися* (замість *взоратися*), *з'орати* (замість *ззорати*), *з'їсти* (замість *ззісти*), *над'їхати* (замість *надзіхати*).

О. Торонський виступив проти впровадження ' у таких випадках, як *в'оратися*; оскільки вважає це непотрібною інновацією, а наявний з дуже добре виконує свої функції.

Професор Верхратський зауважує, що сказане о. Т[оронськ]им неможливо послідовно застосувати тим більше, що уже в існуючому зараз ужитку серединне з у деяких словах зникло, наприклад *обід*, *обина* (книжкове слово) і т. д. По-друге, учень краще зрозуміє ' ніж з, якого уже не буде в алфавіті.

Он. Лепкий стосовно з замість ' тієї ж думки, що й о. Торонський; також зазначає, що у слові *обід* з випав уже дуже давно; що ж стосується ', то слід зауважити, що у руській мові треба позначати також акценти, тому намножиться багато знаків, що, з одного боку, важко буде в друк запровадити, а, з іншого, слід зважати на зір учнів, оскільки така кількість знаків може шкідливо позначитися на його стані.

Д[окто]р Ом. Огоновський нагадує, що з має прихильників не лише серед русинів, оскільки навіть кс[ьондз] Ф. Маліновський хотів запровадити його до польської мови, однак загал вчених виступив проти цього; зрештою, якщо викидається з на кінці слова, то яким чином учень зрозуміє, звідки воно береться всередині; у польській мові з взагалі нема і мова не відчуває у цьому потреби, а тому виступає за ', тим більше, що у таких словах як *з'явитися* знак з вже непотрібний.

О. Торонський ще раз виступає на захист знаку з і ставить його вище ' з погляду графіки; але якщо б не зміг переконати інших у цьому, то бажав би взагалі відкинути ', так, як це зроблено у польській мові, наприклад *wogać, zogać*.

Інспектор Б. Барановський: «Якщо з відкидається на кінці слів, то відповідно слід його відкинути й у середині, уже хоча б з дидактичних мотивів, з огляду на народні школи, бо ж як дитина зрозуміє цей з. А хоч не є прихильником множення знаків, однак уже навчання грецької мови переконує, що самі діакритичні знаки не занадто перешкоджають у її вивченні». Зрештою, просить д[окто]ра Ом. Огоновського пояснити, як пишеться слово *з'їсти*, що Ом. Огоновський і зробив.

Інспектор І. Левицький: «Не поділяю побоювання щодо можливого шкідливого впливу апострофу на зір дітей, оскільки натомість будуть усунуті дашки над ѐ ѓ, ѣ ѥ, тому замість чотирьох діакритичних знаків буде один у вигляді '»; цілком поділяю думку інспектора Барановського, що якщо відкидається прикінцевий ъ, то як можна буде витлумачити його посередині».

Професор Стоцький (по-руськи), зазначивши попередньо, як постає орфографія взагалі, а зокрема орфографія руська, робить висновок, що не може бути мови про орфографію з з всередині слова, якщо викидається його наприкінці, а як доказ того, що ' не є інновацією, вважає те, що у церковних книгах як сучасних, так і давніх ' вживається дуже часто; оскільки ж ' стоїть згори біля літери, а не над нею, не буде шкідливо впливати на зір учнів; можна буде його легко відрізнути від акцентів, які, зрештою, не завжди і не всюди ставляться. Те, що ' виявився практичним доводить і словник Желехівського, до якого загал [учених] ставиться із повагою як до фундаментальної праці; новацією і непослідовністю була б власне орфографія з з всередині слів замість уживаного досі '.

Професор Верхратський цілком погоджується щодо вживання ', однак хотів би на відміну від пропозиції о. Торонського, щоб апостроф не ставити у таких словах, як *в'оратися*, оскільки є місцевості, у яких за допомогою приставного в вимовляють *ворати* (*орати verbum simplex*), подібно до *він* і т. п.

Оскільки ніхто більше не зголосився до слова, головуючий ставить на голосування, чи з всередині слів замінити апострофом?

Професор Партицький запитує, як має виглядати цей апостроф: чи так, як у Желехівського, чи так, як у грецькій мові?

Професор Стоцький наголошує, що це є суто графічне питання, після чого згодилися на апостроф, уживаний у грецькій мові.

В результаті голосування усіма голосами проти голосів о. Торонського і Лепкого прийнято: «замість з всередині слів уживати апостроф у формі грецького знаку '».

Пункт 2.

«Знак ь пишеться там, де він служить для пом'якшення приголосної, наприклад *кінь* = *koń*, *їдь* = *jeź*. Будь-який інший ь, який постав з послаблення голосної і, і який на даний момент у фонетиці не має значення, є абсолютно зайвим; а тому пишеться: *косар* = *kosarz* (замість *косарь*, gen. sing. *косаря* і *косара*), *кров* = *krew* (замість *кровь*, gen. sing. *крови* і *крові*), *муж* = *maż* (замість *мужь*), *дам* = *dat* (замість *дамь*), *їм* = *jet* (замість *їмь*), *бю* = *bię* (замість *бью*), *бють* (замість *бютьь*), *пють* (замість *пютьь*) і т. д.

Професор Верхратський: «Я за таку фонетику, яка, наскільки це можливо, враховує усі важливіші звукові властивості мови. До таких характерних і дуже гарних властивостей зараховую м'яке (пом'якшене) *р*. Закінчення *арь* у словах *косарь*, *боднарь* і т. д. в устах мільйонів людей вимовляється м'яко, хоч і є деякі райони, де говорять *косар*, *боднар*, gen. sing. *косаря*, *боднаря*, – а також райони, де *р* є лише тверде. І так у київ-

ській губернії говорять: *косар, радно* (замість *рядно* = *prześcieradło*), *прямо* (замість *прямо*) і т. д. Є, зрештою, суфікс *арь* (*ar*), наприклад, *комар*, що відповідає польському *ar*, чеському *ár* і *арь*, що відповідає польському *arz*, чеському *ář*. Локальна вимова, на мою думку, тут не повинна враховуватися, оскільки у багатьох околицях говорять *отец, отця* (*вітця*), *хлопец, хлопця*, – а, однак, пишемо у першому відмінку *отець, хлопець*».

Головуючий просить сформулювати пропозицію.

Професор Верхратський робить це наступним чином: «Слова з суфіксом *арь*, ген. *аря* повинні писатися через *ь*».

Інспектор Б. Барановський: «Якщо б ішлося про запис народних пісень, тоді пропозиція професора Верхратського була б доцільною; але оскільки тут йдеться про школу, я не бачу найменшої підстави для цього. Внаслідок розрізнення таких нюансів вимови, які, зрештою, не всюди виразно спостерігаємо, значно ускладнили б роботу вчителя у школі. Я, наприклад, ніколи не говорю *ідутъ*, а *ідут*, однак пишу *ідуть*, бо ж слід дотримуватися певної послідовності. Це аналогічно, як у польській мові *gołąb, raw, gen. gołębia, rawia*; губні звуки *б, р* подекуди і справді є м'які, але ж однак не зазначається це на письмі, хоч відповідно до вимови слід було б це робити».

Професор Лучаківський: «Хочемо правопис спростити і зробити його легшим, а пропозиція професора Верхратського цьому не сприяє, бо вимагає писати *ь* там, де він є лише відносно потрібним. Чому усі діти мають вчитися, де писати такі наполовину м'які закінчення *ь*, якщо його лише де-не-де вимовляють. При спрощенні слід також врахувати практичну ціль, що для мене не є другорядною справою; наші літери порівняно з латинським гармондом є значно ширші, внаслідок чого, наприклад, уже в одному рядку міститься на 4–5 літер менше, ніж у рядку написаному латинським гармондом; таким чином на одну сторінку припадає на 3–4 рядки менше. Також некорисно впливає і те, що інтерлінки у нашому письмі мусять бути ширші, що разом із непотрібними *ъ* і *ь* на практиці призводять до значної шкоди».

Професор Т. Грушкевич доводить на прикладах, що такого *ь* не треба, зрештою погоджується з Лучаківським і пропонує прийняти проект о. професора Огоновського без змін.

Професор Гілярій Огоновський небагато має, що додати до уже сказаного, а виходячи з того, що тут ідеться про полегшення правопису, стверджує, що не було б полегшення, якщо б цей *ь* у тих сумнівних випадках залишити, які, як це зазначив при звичаєний до твердої вимови професор Верхратський, трудно вимовляються; зрештою звертає увагу на Гуцульщину, де можна зустріти дуже багато таких відтінків, які сміливо можна було б назвати філологічними тонкощами, і які як такі не можуть спро-

стити правопис; так, замість *що* говорить гуцул *сьо*; замість *нічо* = *ніцьо*, однак цього пом'якшення не зможе учень вимовити, хіба лиш з Гуцульщини. На доказ того, яким складним може бути правопис внаслідок таких дрібниць, наводить слово *терпкѣйшій*, на яке недавно натрапив як коректор руських книг для середніх шкіл; тому питається фахівців, як його писати етимологічно. Одні твердять, що через *ѣ*, а інші ж, що через *і*, а навіть через *ѣ*; інші ж твердять, що такого порівняння у руській мові взагалі немає. Якщо ж навіть фахівці так сильно між собою різняться щодо написання цього *ѣ*, *ѣ*, є це доказом того, що залишити ці графічні знаки у правописі означає його ускладнити, а не спростити. Під кінець покликується на загальну думку народних вчителів, які на останніх загальних зборах 8 грудня 1891 дуже виразно вимагали якнайшвидшого спрощення правопису, однак пропозиція професора Верхратського не сприяє цьому.

О. др. Ом. Огоновський вказує на недоцільність пропозиції проф. Верхратського ще й тому, що у такому випадку треба було б також *гіркий*, *верьх* і інші писати через *ѣ*, що було б недоцільним, бо у школі не можна вчити діалекти.

Проф. Верхратський стверджує, що порівняння вимови іменника *косарь* з гуцульським діалектом *сьо* = *що* не є коректним, оскільки *арь* в устах багатьох мільйонів *живе* а *сьо*, так само як *гіркий*, *верьх* обмежене лише певними місцевостями, а що учень мусить вчитися, то нема на то ради, бо ж кожен чоловік мусить вчитися.

Проф. д[окто]р Стоцький: [кирилицею] «Руська мова не знає м'якого *р*. Проф. Верхратський зазначив уже з самого початку, що тільки в деяких околицях десь чути се *ѣ*; але у нас диялектологія ще досі не розроблена належно; професор Верхратський противиться почасти сам собі, бо каже, що *р* є тверде; се стверджує наша дотеперішня правопись. І я признаюся, що чуем декуди також м'яке *р*. Я учусь єго виголошувати уже від 13 літ, але не можу навчитись; отже звідки возьмуться учителі, що могли би навчити поправної вимови м'якого *р*, а розважмо, що задачею школи єсть учити поправної вимови вже від 1 класи народної школи; в школі не можна вчити т. зв. гвар; зваживши остаточно, що нашою задачею є правопись зробити лекшою і приступнійшою, тоді зрозуміє кождий, що внесок проф. Верхратського до тої цілі не веде, бо треба би описати всі такі слова, в котрих се *р* буває м'яке; але такий сам опис не доведе до нічого, бо рівночасно треба би додати замітку, зносячу се правило, понеже те саме *р* і в тих самих словах буває рівночасно тверде; по що ж отже приймати двояке *р*, коли є тільки одно».

Проф. Вахнянин [кирилицею] звертається до граматиків з питанням, як они відкинувши *ь* в іменниках, як *косарь* і ін., уложать першу деклінацію іменників, де є три взірці деклінації на *з*, *ь* і *ѣ*, щоби ученики знали відтак, котрі іменники мають в другім падежи *а*, а котрі *я*. Наколи се їм удасться, то він годиться на опущене *ь* в іменниках *косарь*, *писарь* і ін., коли ж ні, то най лишиться те *ь* на кінці.

О. Торонський звертає увагу, що дискусія непотрібно розтяглася і пропонує її закрити.

Вице-президент ставить порпозицію на голосування, в результаті якого її прийнято. Одночасно закликає учасників дискусії не стримуватися як у висловленні своїх думок, так і при самому голосуванні, оскільки шкільна крайова рада не хоче закидів з будь-якого приводу.

Проф. Партицький відповідає п. Вахнянинові, що саме за другим відмінком узнаємо джерело слів; тому з огляду на це такий *ь* у 1 відмінку не є потрібний, оскільки він не використовується ні для визначення роду іменників, ані для поділу їх на відповідні категорії.

о. Он. Лепкий звертає увагу на учнів, які володіють польською мовою; їх легше навчити, що іменники, які закінчуються у 1 відмінку на *ь*, у 2-му мають – *ря*, особливо ж якщо їм сказати: пишть у тих іменниках *ь*, які у польській мові мають закінчення *rz*.

Інспектор Б. Барановський у відповідь проф. Верхратському зазначає, що учням-полякам не складають труднощів категорії іменників: *dąb*, *gołąb*, *ołów*, що тут є аналогічне до *косарь*, *писарь*; також сказане о. Лепким говорить за полегшенням запропонованим у проекті.

Проф. Стоцький [кирилицею] чудується, що дискусія проволікаєсь; преці виходимо з засади: «пиши, як правильно говориш», а се вистарчить, що таке *ь* непотрібне.

Проф. Верхратський стверджує, що приклади *dąb*, *gołąb* тут некоректні; у старослов'янській мові було *gołąbь*, genit. *gołąbi*, *jastrzëbь*, gen. *jastrzëbi*; у польській мові прикінцеве *ь* в *gołąbь*, *jastrzëbь* тепер вимовляється твердо; а порівнюючи далі живу мову з великою рікою, яка тече і поволі, непомітно, але постійно змінює своє русло, робить висновок, що і в руській мові колись говорили *голуби м'яко*; але оскільки це м'яке *б* зникло, то ж не треба його воскрешати, хоч, наприклад, Бойко вимовляє цей *ь* в *косарь* цілком м'яко; стверджує далі, що закінчення *арь* є загальне, а не локальне, бо його вимовляють мільйони. Наголошує на так званих абераціях у вимові; такі аберації умовні, оскільки найменша навіть зміна у вимові може з часом статися правилом. Найважливішим законом для мови є життя. Замість *комар*, яке у деяких діалектах вимовляють теж

як *комарь*, можна навести інші вирази із суфіксом *ар* (о. д[окто]р Огоновський наводить ще *тягар*, польс. *ciężar*).

До цього інспектор Барановський додає, що у одній польській пісні ще й досі співають: *komarzu*...

Оскільки всі, хто зголосилися до слова уже виступили, головуючий поставив пункт 2 на голосування у трьох варіантах, а саме:

а) знак *ь* писати там, де він служить для пом'якшення приголосних, наприклад *коваль*. – прийнято одноголосно;

б) пропозиція проф. Верхратського: «Слова із суфіксом *арь*, ген. *аря*, писати через *ь*. – о. Торонський пропонує залишити цей пункт на вирішення граматиці. Прийнято одноголосно;

с) усі інші *ь* у закінченні відмінку іменників і той, який постав унаслідок послаблення голосної *і*, оскільки зараз у фонетиці не мають значення, є цілком зайвими, а тому писати: *муж, кров, дам, пю* і т.д.

Пункт 3.

Йотоване *е* позначається знаком *є* (староруське *к*), а тому пишемо: *житє, życie* (замість *житье*), *весіле, wesele, насіне, nasienie, здоровє, zdrowie, бє, bije, нє, pije* і т. д.

Над цим пунктом не було дискусії, прийнято одноголосно.

О. Лепкий знову повертається до *ь* у закінченнях третьої особи однини і множини дієслів, як *ходить, пишуть*, внаслідок чого головуючий знову відкриває дискусію над пунктом 2 (над 4-тою частиною).

О. Лепкий наполягає на тому, щоб у тому закінченні писати *ь*, оскільки так говорить більшість народу. Головуючий залишає це питання на вирішення граматиці, так, як це відбулося у деяких випадках у польській мові.

О. Лепкий погоджується, але висловлює певні сумніви щодо фонетичної граматики, якої ще нема; коли ж заявлено, що така граMATика вже написана, але ще не надрукована, визнає, що нічого про це не знав.

Головуючий зазначає позицію, яку ц[ісарсько]к[оролівська] шкільна крайова рада займе щодо нової фонетичної граматики, якщо б її хтось хотів написати; при цьому просить поставити відповідну пропозицію, оскільки охоче поставить на обговорення кожен пропозицію.

О. Торонський пропонує, щоб цю справу полишити граматиці. Інспектор І. Левицький підтримує його.

О. Лепкий намагається довести, що *ѣ* у зазначених закінченнях у руській літературі у Галичині і в давніших шкільних книжках уживаний на відтворення вимови руського люду у Галичині.

Проф. Партицький доводить на підставі граматики, як виникло закінчення *ть; ть* прийнято уже в існуючих граMATиках, тому це було

б знову щось нове; підтримує пропозицію, щоб полишити це питання на суд граматики.

Пропозицію відіслати закінчення *ть* до граматики прийнято усіма голосами крім о. Лепкого.

Пункт 4.

«Літери *я, є, ю* служать на означення йотованих голосних і т. д.»
Цей внесок прийнято всіма голосами.

Пункт 5.

«На позначення йотованого о і т. д. ...»

О. Лепкий твердить, що графічний знак *ѣ* перед голосною *о* на початку складу є чимсь новим, він не бачить потреби відмовлятися від способу написання *Іосиф(ъ), Іордан(ъ)*, тому пропонує писати як досі *Іосиф(ъ) = Їосиф(ъ)*.

Проф. Вахнянин: [кирилицею] «Я єсьм за тим, щоби сю річ оставити граматиці. Такі форми, як: *його, слеза* суть так званими топізмами, бо правильно говориться у нас: *его, слеза* і т. п.»

Д[окто]р Стоцький: [кирилицею] «Тут ходить о правильне писане; припустім, що в імені *Іосиф* далось би ще оправдати букву *І* яко звук *ѣ*, але як написати *майор* і тому подібні слова; отже тут конечне *ѣ*».

Проф. Грушкевич погоджується з д[окто]ром Стоцьким, але що стоується *Іо* у *Іосиф, Іордан*, то таким способом написання вернулись би ми назад і мусіли б писати *іа, іе, іу*, а прийняли ж давніші знаки *я, є, ю*.

О. Торонський проти написання *Їордан, Їосиф*, а вимагає залишити так, як у церковних книгах *Іорданъ, Іосифъ* і т. п.

О. Лепкий відповідає проф. Грушкевичові, що не ми впровадили *я, є, ю*, але що ці знаки вже були віддавна і стверджує ще раз, що нема найменших причин впроваджувати *ѣо*, бо ж до *Іо* уже всі звикли, а якщо б воно мало комусь різати око, то краще уже впровадити польське *і*, хоч воно було б невідповідне на кінці слів, а тому краще залишити існуючий спосіб написання.

О. проф. Огоновський: «Прикінцеве *ѣ* запроваджено уже в XVI ст.; тоді також може хтось гнівався, але на практиці це виявилось вірним рішенням. Тому, якщо підемо ще на один крок уперед, то буде це також добре; тому виступає за *ѣ* на початку слів».

Інспектор Барановський вважає справу *ѣ* на початку слів за найменш однозначну; зазначає також, що стосовно цього пункту використовуємо т. зв. радикальну орфографію; через це він побоюється певної непослідовності, якщо ламаються основи, з яких при сьогоднішніх засадах виходиться. Не робить жодної пропозиції, але якщо можна було б якось полагодити цю ситуацію, то слід це зробити.

Д[окто]р Стоцький [кирилицею] пояснює, що уживане *ѣ* в так званій радикальній правописі є о много ширше, а часто навіть невідповідне, а тут примінюєся міру зовсім відповідну.

Інспектор Левицький: то лише уявна непослідовність, оскільки риси одного правопису відмінні від правопису так званого радикального; потреба впровадження *ѣ* на початку деяких слів постала внаслідок того, що у нашому давньому алфавіті не маємо знаку на таке *ѣ*; вживалася натомість літера *і* (маюскул *І*; менш вправні тому читають *І=орданъ (I-ordan), І-осиф*); тому впровадивши *ѣ* на початку слів зможемо уникнути цієї незручності; водночас полегшиться читання, а для побоювань п. Барановського нема підстав, бо ж уживання *ѣ* обмежується лише до тих випадків, а не поширюється на інші, як *ѣейі*, або *ѣіх* і т. д.

Проф. Верхратський признає абсолютну слушність проекту дра Огоновського, а на підтвердження цього наводить на початок лише один приклад з Квітки-Основ'яненка, а саме вигук: *ѣой*, як же ж його писати?

Оскільки дискусія вичерпалась, головуючий ставить цей пункт на голосування, поділивши його на 2 частини:

1. на початку слова і після голосних пишеться *ѣо* на позначення йотованого *о*, наприклад, *ѣого*, *майор* і т. д. о. Торонський і о. Лепкий проти цього, інші погоджуються, – прийнято.

2. після приголосних, які пом'якшуються, пишеться: *сього*, *сльоза* і т. д. – прийнято усіма голосами.

Пункт 6.

«Літера *і* з однією крапкою пишеться там» – і т. д.

Інспектор І. Левицький вносить пропозицію, щоб пункти 6 і 7 розглядати разом. – Інспектор Барановський підтримує цю пропозицію. Головуючий ставить її на голосування, прийнято одноголосно.

Д[окто]р Стоцький (по руськи) вважає за найвідповідніше у цій справі вчинити так, як з літерами *я*, *е*, *ю*, оскільки існує звук *і*, наприклад *ліг*, *сїно*, *ніс* (*niost*), щоб відрізнити від *ніс* (*nos*). Це посприє тому, що на руську ортоепію буде звертатися більше уваги, ніж досі, а водночас школа виконає своє завдання, якщо відзвичаїть учнів від локалізмів. Тому просить прийняти наступну пропозицію: «Йотоване *і* виражається через *і*, після ж приголосних, які пом'якшуються, *і* означає чистий голосний з попереднім *і*».

Обґрунтовуючи далі свою пропозицію історично-генетично доводить, що вже Павловський використав її у своїй граматиці; у 1886 році використав її Драгоманов, відшукавши її у давньому алфавіті, а Желехівський лише розширив її вживання у згаданому тут виданні; за Желехівським пішло уже багато письменників, поминаючи тих, які, так би мовити,

надуживають цього знаку. На даний момент на Буковині і у Галичині виходить кілька газет (Зоря, Буковина, Бібліотека для молоді, Батьківщина, Зеркало, Учитель); за цим способом писання промовляє отже багато письменників та їх повага; з цих причин просить прийняти його пропозицію.

Проф. Ом. Огоновський (по руськи): «Не заперечував би проти пропозиції д[окто]ра Стоцького щодо способу написання, однак у багатьох місцевостях вимовляють навіть таке *і* м'яко, яке відповідає первісному *o* наприклад *ніс* (*nos*), *сіль* (*sól*) і т. п. Також вимовляють таке *і* м'яко, яке відповідає дотеперішньому *ú* у 1-му відмінку множини прикметників наприклад *зелені*, *веселі*. Оскільки в тих випадках проф. Стоцький пропонує писати *ніс* (*nos*), *сіль* (*sól*), *зелені*, *веселі* з однією крапкою, то замість полегшення у написанні настане нове сум'яття. Також слід зауважити, що у гірських діалектах губні приголосні пом'якшені. Тому учень, що походить з гір, написав би *вербі*, *собі*, що суперечило б правописові, запропонованому проф. Стоцьким. Але, щоб знати, де писати *ї* на позначення звуку *ji* треба знати етимологію, а тому знову ускладнюється правопис. Також таких районів, де такі слова, як *ліс*, *ніс* у зазначений мною спосіб вимовляються є немало, а навіть багато, тому наполягаю на способі, зазначеному у моєму проекті, оскільки це веде до спрощення».

Такий правопис, який пропонує о. Огоновський, вже використовувався у 1876 р. в празькому виданні Кобзаря Шевченка і у багатьох інших працях та виданнях.

Проф. Партицький звертає увагу на те, що уже втретє ламаємо засади, і то зовсім без потреби, оскільки пропозиція д[окто]ра Стоцького спрямована на дотримання принципу послідовності; водночас пропонує, щоб такого типу *ї* (*ji*) перенести з пункту 6 у пункт 4; зрештою стверджує практикою, що учні, хоч руська мова і не є їх рідною, вимовляють правильно такі слова, як *світло*, *стій*, *свій*, а тому такий практичний досвід говорить за двома літерами тобто *і* (з однією крапкою) і *ї* (з двома крапками).

Інспектор Барановський зауважив, що між проектами о. Огоновського і дра Стоцького різниця полягає лише щодо кількох слів, як наприклад *ліс*, *діло* у о. Огоновського, а *ліс*, *діло* у д[окто]ра Стоцького, однак бачить більше послідовності у пропозиції д[окто]ра Стоцького, а тому підтримує його, з тим однак, щоб його, як це запропонував проф. Партицький, поставити окремо у пункт 4.

Проф. Лучаківський зауважує, що даний пункт і насправді є найскладнішим для вирішення в даному правописі; але разом з тим це є великим полегшенням і поступом вперед, оскільки замість 7 знаків на звук

і будемо мати лише 2, або ж 3; але просить граматиків, щоб звернули увагу на це *ĭ*; можливо, якби далось ширше поле для *j*, з яким на даний момент так обережно обходимося, правдоподібно, що далось б тоді усунути і цю трудність; оскільки у пропозиції д[окто]ра Стоцького спостерігається ближчий стосунок з його баченням *j*, тому підтримує її.

О. Огоновський переконаний, що будуть труднощі, оскільки є неусталеність щодо вимови деяких слів (*сїл – сібі, сїль – сіл, ніс – нос, ніс – ніосі*), але якщо такі педагоги як інсп. Барановський і проф. Партицький стверджують, що пропозиція д[окто]ра Стоцького їх усуває, то не буду її прозивитися.

Інсп. Левицький признає слушність висновкам д[окто]ра Стоцького, лише вимагає чіткішої кодифікації цього пункту, а саме, щоб перенести його як окрему частину у пункт 4; тоді буде спрощена справа з *ĭ* (йотованим).

О. Торонський пропонує закрити дискусію. Головуючий ставить цю пропозицію на голосування. Прийнято одноголосно.

Д[окто]р Стоцький (по руськи) вважає, що уявні труднощі, про які згадує о. Огоновський, є перебільшені, оскільки зараз ще не можна однозначно стверджувати, як це виявиться у практичному вжитку в школі; але якщо такі практики-педагоги як проф. Партицький і радник Барановський признають, що моя пропозиція є більш практичною, то треба врахувати їх думку. Згадавши далі, що дотеперішня (колишня) літера *ѣ*, яка також є у російському алфавіті, не може цей пробіл заповнити, бо означає щось іншого; зрештою обґрунтовує так, як в *Minoritätstotum*.

Професор Вахнянин [кирилицею]: «На йотовані *я, е, ю* маємо власні знаки; маємо також на звук *ĭ*. Отже прошу занотувати в протоколі, що у нас є буква *ѣ*, котра такому звукови відповідає. Що в інших алфаветах є також *ѣ* і там вимавляється інакше (як *e, ε*), се нас не обходить; таж у французьким і польським язиці є *j*, а якже ж різно воно вимавляється. Впрочім буде багато крику, наколи *ѣ* пропуститься. Тому вношу: «де дається чути звук *ĭ*, і де той звук *ѣ* м'ягчить попередню приголосну, то єсть, де мало би бути пропоноване *ĭ*, там належить задержати *ѣ*».

Головуючий зазначає щодо переведення самої справи, тобто, що анкета остаточно тут вирішувати не буде, і далі рекомендує такий спосіб, як це відбулося у польській мові.

Інсп. Барановський звертає увагу на формальне трактування, зазначає однак хорошу сторону внеску проф. Вахнянина, але водночас не міг голосувати за те, щоб залишити *ѣ*, оскільки ця літера поєднала у собі кілька звуків, що увиразнюється у наступних словах: *мѣд(ѣ), снѣг(ѣ), гнѣдый, шѣсть* і т. д., а де ж є межа такого змішування звуків? Залишаючи *ѣ*

зайшли б у ліс, вийти з якого було б нелегко, а ще ж треба зважити на шкільну практику і як це все звести у правила? Треба було б знову писати *моѣ*, що знову ж таки для етимологів було б неприйнятним. Щодо крику, то справу вирішить міністерство. З цих причин виступає за пропозицією д[окто]ра Стоцького.

Проф. Лучаківський говорить, що приймаючи пропозицію проф. Вахнянина, прийшли б до протилежних результатів; втратили інші звуки, то й *ѣ* є уже втрачене; якщо прагнемо спрощення, то не мусимо мати сумнівів у впровадженні, а щодо криків проти спрощення правопису, сумніваюся, чи хтось запідозрить нас у злій волі. Зрештою, з естетичного погляду я проти того, щоб залишити.

Д[окто]р Стоцький (по руськи) ще раз аналізує сумніви на основі свого *Minoritätstivotum*, читаючи від слів: *der usus spricht gegen ѣ etc*. І звертає увагу на недоцільність залишення *ѣ*, *џ*, *ѣ* оскільки тоді не лише прихильники етимологічного правопису, але й також усі, хто уживає фонетичного правопису, а є їх, як уже згадувалося, дуже багато, були б незадоволені.

Оскільки дискусія вичерпалася, головуючий пропонує проголосувати внесені пропозиції. Проф. Вахнянин вимагає ще дискусії щодо знаків *џ*, *ѣ* яку головуючий і відкриває.

Проф. Вахнянин [кирилицею]: «Я обстаю при дотеперішнім способі писаня: *џ*, *ѣ* бо не хочу затрачувати коріні; *џ*, *ѣ* має також свої історичні права, тож треба їх шанувати. І поляки пишуть: *stól, stola, wól, wolu*, чому ж они не йдуть так радикально як ми хочемо і не пишуть *stuł – stola?*»

Д[окто]р Стоцький (по руськи) пояснює звідки взялися ці *џ*, *ѣ* їх стосунк до фонетики.

Проф. Партицький пригадує давніший проект впровадження *џ*, *ѣ* і стверджує, що особливо *ѣ* не має тепер основ для існування; наводить між іншим приклади з польської мови: *mąż*, але *genet. męża*.

О. Лепкий підтримує проф. Вахнянина, а головно наполягає на залишенні *џ*, *ѣ* з тієї причини, що через усунення тих літер зникне будь-який слід етимологічного походження слів; якщо впровадиться всюди *ł*, учень буде відмінювати: *віз, віза* і т. д. Далі стверджує, що не знав, що на сьогоднішньому засіданні буде трактуватися радикальна реформа, що стало для нього несподіванкою, тоді як інші члени анкети упереджено налаштовані стосовно дотепер уживаного правопису.

Проф. Гілярій Огоновський відкликається до того, що раніше сказав (щодо труднощів у вживанні *џ*, *ѣ* *ѣ* зі своєї практики як коректора шкільних книг).

Інсп. Левицький пропонує закрити дискусію. Головуючий ставить його пропозицію на голосування. Прийнято одногосно.

Проф. Стоцький: [кирилицею] «Саме ця частина дотеперішньої науки в нашій граматиці є ненамісною; бо щож має означати се правило: *кѡнь, genet. коня, або вѡзъ – воза* – о заміняє ся на *ѡ*? Що се за літера *ѡ*? Альфабет так якби єї не знав; таж зрозумільшим стаєся правило, наколи скажеся, що *ѡ* заміняєся на *і*, як се дієся навідворіт у язиці латинським: *homo, hominis*, або подібна переміна в *genus – generis*, поминаючи многі інші аналогічні переміни. Треба також і те узгляднити, що в кождім язиці фізіологія поступає вперед. А далі те: як ученик відгадає, як писати *нід, берізка, тільки*, отже де границя такої переміни?»

Проф. Вахнянин [кирилицею]: «Я прийшов на засідане тому, бо мала бути бесіда тільки – про упрощене правописи, але понеже, як бачу, тут ходить вже о заведене фонетичної правописи, тож застерігаюся, що голосом моїм мов би то я причинився до заведеня правописи фонетичної. Ми ідемо задалеко».

Оскільки всі, хто зголосився до слова уже виступили, головуючий ставить цей пункт на голосування наступними частинами:

а) які знаки слід залишити:

α) чи слід залишити *ѡ*? «За» голосують Вахнянин, Торонський і Лепкий. Усі інші учасники анкети голосують проти.

β) хто за те, щоб впровадити *ѡ*? «За» голосують проф. Вахнянин і Лепкий; усі інші – проти.

γ) хто за видалення *ѡ*? Усі члени анкети голосують «за».

δ) хто за те, щоб залишити літеру *ѡ*? О. Торонський і Лепкий і проф. Вахнянин голосують «за», усі інші – «проти».

б) хто за те, щоб під пунктом 4) разом з *ѡ*, *ѡ*, *ѡ* поставити також *і*. Усі члени анкети голосують «за», кс. Огоновський і Лепкий проти.

с) стосовно літери *і* прийнято внесок д[окто]ра Стоцького у наступній стилізації: «Літера і пишеться там, де чуємо чисте звучання звуку *і*». Проти цього голосують тільки о. др. Огоновський, наполягаючи на стилізації свого проекту.

Пункт 8.

«Звук *ѡ* (*у*) відображається і т. д.»

Дискусія

О. Лепкий стверджує, що якщо усунемо літеру *ѡ*, то не зрозуміємо багато слів, для яких звук є власне характерним.

Проф. Лучаківський: «Чув тут з поважної сторони жаль, що з нашого давнього алфавіту втрачено уже і так багато літер. Я не шкодую за ними; оскільки добре, що втратили ці «іжиці» і як там ще ці всі втрати називаються, бо вони утруднювали розвиток нашого письменства. Уявімо собі муку дитини під час навчання в механічному виголошенні тих літер, які

самі по собі не мали жодного значення. Не хочучи тут звертатися до фізіологічних досліджень, які значною мірою уже призабув, а тим більше до філологічних; але все ж наслідую стверджувати, що таке ы втратило на сьогодні цей звук, з якого, згідно лінгвістичних студій, мало постати, а саме низький звук ц, тому з огляду вже на це воно цілком непотрібне. Справді, як на давні часи це був великий поступ від того старого алфавіту до сучасного; дуже шкодую, що для унаочнення тих різниць не приніс якоїсь давньої книжки, з якої можна було б переконатися, як трудно було вивчити цей давній алфавіт. Зараховую себе до тих, які уже у формі літер певне полегшення шукають; наше ы не є так естетично досконале, щоб за ним так побиватися; з цих лише коротко зазначених причин я виступаю за те, щоб відмовитися від цієї літери».

Інсп. Барановський виступає на захист позиції шкільної крайової ради, нагадуючи, що шкільна влада уже роками займала нейтральну позицію, коли домагалися певного спрощення і полегшення руського правопису; таку ж позицію займає крайова шкільна влада і сьогодні, хоч і не можна заперечити те, що існуючий правопис створює чималі складнощі для школи, а, водночас, з іншого боку очевидно, що запропоновані зміни провадять до істотного покращення і спрощення правопису.

Інсп. Левицький не багато, що має додати до слів п. Барановського, але звертає увагу на «Указатель» о. Лепкого, у якому автор намагався зібрати усі слова, в яких пишеться ы; але що цього до кінця не можна виконати, то це напевно.

О. Торонський пропонує закрити дискусію, що й прийнято одноголосно.

Проф. Верхратський: «На усьому просторі, де звучить руська мова, звук ц має якнайширший [закінчення промови відсутнє у протоколі].

О. др. Огоновський стверджує, що вже у XVII і XVIII століттях у наших літописах багато писарів знак ы пропускали, замінюючи його літерою ц; також пізніше не завжди і не всюди його вживалося, тому й зараз нема потреби наполягати на ньому.

Д[окто]р Стоцький: [кирилицею] «Понеже мої попередники вже всьо вивіли, я маю тільки ще се додати, що нарід не знає такого ы, се тільки видумка наших учених; в язиці російським оно потрібне, але в нашім не має значіня».

Оскільки дискусія вичерпалася, головуючий ставить на голосування пункт 8 у зазначеній вище стилізації. Проти голосує лише о. Лепкий.

Пункт 9.

«Між прийменниками *с(ъ)* і т. д.»

Дискусія.

Проф. Лучаківський звертає увагу на те, що пропозиції, які містяться у пунктах 9 і 10, уже послідовно впроваджені у граматиці о. дра Огоновського, яка зараз використовується; тому вважає дискусію з цих питань зайвою.

Інспектор Барановський вимагає зазначити це в протоколі через головування.

Проф. Партицький вимагає детальнішого формулювання, оскільки д[окто]р Стоцький стверджує, що це належить до граматики.

Інспектор Барановський підтримує проф. Партицького, особливо щодо складних слів.

Проф. Партицький стверджує, що у цих питаннях нема згоди як в руській, так і в польській мові; на відміну від російської чи старослов'янської мови, а на доказ наводить слова *сусід*, *смеркати*.

Інспектор Барановський відповідає, що у наведених словах уже давно зникли сліди того, яким чином вони злились у одну цілість.

Головуючий ставить на голосування пропозицію відіслати цей пункт до граматики. – прийнято одногосно.

Пункт 10.

«Чужомовний звук *g* слід виражати знаком *ǵ* наприклад *ǵанок*, *ǵерега*». Дискусії не було. Прийнято одногосно.

Інспектор Левицький зачитує останній абзац з проекту о. д[окто]ра Огоновського від слів «До цього проекту додаю... *слід*, *стіна*».

Інспектор Барановський вважає, що не слід зазначати цього пом'якшення; оскільки це є наче фотографування звуків, впроваджене останнім часом, що, однак, не завжди вдається.

Д[окто]р Стоцький: [кирилицею] «Позволю собі звернути увагу, що *ь* залагоджене вже точкою 2; вношу проте, щоби над цим або перейти до порядку денного, або щоби се рішала грамика».

Проф. Верхратський просить добре розважити справу пом'якшення, бо у нас говорять: *співати* і *сьпівати*; оскільки ця справа є переконливіше зазначена у проекті проф. д[окто]ра Огоновського, тому виступає за цим способом написання.

Головуючий звертає увагу проф. Верхратського на те, що у польській мові спостерігається така сама різниця, бо ж в одних місцевостях говорять «*śpiewać*», а в інших – «*spiewać*», але, незважаючи на це, прийнято останній варіант; зрештою, всіма такого типу нюансами займеться окрема лексикографічна комісія.

¹⁾ Первопис сего протоколу писаного рукою проф[есора] д[окто]ра Константина Лучаківського знаходиться в родиннім архіві Барвінських. [– Ол. Б.]

О. Торонський пропонує, щоб у шкільних книжках, що друкуються фонетичним правописом, поміщати також уривки, друковані кирилицею.

Д[окто]р Стоцький (по руськи) погоджується з цією пропозицією і додає, що саме так уже зроблено у «Букварі» О. Поповича, виданому у Чернівцях і відісланому в Міністерство для схвалення з метою запровадження його у буковинських школах.

Головуючий ставить внесок о. Торонського на голосування. Прийнято в основі одноголосно¹⁾.

Народна програма ухвалена зборами мужів довір'я політичного товариства «Народна рада» у Львові д[ня] 24 в[ового] ст[илію] березня 1892 р.

Ми галицькі русини, часть народу русько-українського, висші 20 міліонового, маючого за собою 1000-літню минувшість історичну, – народу, що утративши самостійність державну боровся за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу, – яко первістні жителі Руси галицької, котру по розборі Польщі прилучено до Австрії на основі давних претенсій корони угорської, найшовши в державі австрійській, перше з волі монархів австрійських а відтак силою конституції, услів'я до свобідного розвитку національного, – придержуючися серед теперішніх обставин державно-політичних заявлень програмових: «Ради народної руської», з року 1848-го, перших загальних зборів «Народної ради» з року 1888-го, руських народних послів соймових з року 1890-го і руських послів ради державної з року 1891-го, – постановляємо:

I. Хочемо всестороннього і свобідного розвитку нашої руської народности, яко самостійної народности слов'янської, а свідомі своєї індивідуальности національної і культурної, бажаємо успішного розвитку руської суспільности, в напрямках: просвітнім, економічним, культурним і політичним.

II. Хочемо просвітою будити наш руський нарід до самосвідомости горожанської, помагати ему до дальшого розвитку духового і піддержувати почуте національне, – уважаючи нарід підставою нашої сили.

III. Хочемо всіми законними средствами двигати наш руський нарід з упадку економічного, а передовсім – стоячи на становищі власности індивідуальної – зміною законодавства в напрямках: рівномірного і справедливого розкладу податків і всіх тягарів публичних, піднесеня рільництва і промислу з особливим увзглядненем інтересів нашого селянства, міщанства а взагалі робітничих верств народу, і охорони визискуваних

проти сильніших, як також асоціацією, опертою на самопомочи, – і довести всі верстви народу до добробиту яко підстави розвитку народного.

IV. Хочемо освідомляти наш руський нарід з всіми здобутками здорового поступу і науки, – стоячи на основі поступово-демократичній.

V. Хочемо образувати політично маси народу руського і довести їх до самосвідомости політичної, щоби цілий нарід був в силі добувати і берегти повні свободи політичні, змагаючи до поправи свого биту політичного дорогою самоуправи.

VI. Бажанем нашим єсть: в державі австрійській, – поважній на вні а сильній у внутрі згодою і задоволенем всіх її народів, – на основі конституційній, законними способами здобути народови руському таке становище політичне, яке єму належить ся межи народами сеї держави.

VII. Стоїмо при нашій вірі і обряді, – і жадаємо для нашої церкви належних прав.

VIII. Стоячи на становищі самостійности народу руського, щодо інших сторонництв руських в краю заявляємо, що згода і спільне ділане можуть наступити лише з тими, котрі своєю діяльністю не будуть виступати проти інтересів справи руської.

IX. З народом польським хочемо жити в згоді, на основі повної рівноправности народу руського, – а тої рівноправности будемо добиватись всіми силами.

X. Від правительства жадаємо конституційної оборони прав і інтересів народу руського, і правительство, котре доложить заходів в цілі заспокоєня справедливих жадань народу руського – будемо підперати.

В цілі переведення народної програми

A.

Жадаємо під теперішню хвилю:

I. В справах просвітних.

1. Щоби в школах народних покинено систему колонізаційну, то єсть головно: щоби в місцевостях з переважно руським населенєм мовою викладовою була мова руська і діловодство шкільне ведено в тій же мові; щоби в місцевостях з переважно руським населенєм були поставлені учителями лише такі кандидати, котрі мають повну кваліфікацію з язика руського; щоби по більших містах закладано окремі руські школи народні, та щоби інспекторами шкільними у всхідній части краю були поставлені лише такі кандидати, котрі викажуться докладним знанєм руської мови в слові і письмі. 2. Щоби заложено у східній части краю потрібне число семінарій учительських з руським характером. 3. Щоби заложено

потрібне число самостійних руських гімназій у східній частині краю. 4. Щоби при краєвій раді шкільній утворено руську секцію для справ руського шкільництва. 5. Щоби на львівському університеті системізовано поступово рівнорядні катедри з язиком викладовим руським – на всіх виділах. 6. Щоби школи мали устрій практичний, відповідаючий потребам народу. 7. Щоби зрівнано тягарі закладання і удержування шкіл народних. 8. Щоби наука у всіх школах була безплатна.

II. В справах економічних.

1. Щоби заведено загальний податок прогресивно-доходовий, а вже в якнайкоротшім часі знижено податки: ґрунтовий і домовий яко надмірно обтяжуючі найнижші верстви населення. 2. Щоби зменшено видатки на цілі військові а збільшено видатки на цілі просвітньо-економічні. 3. Щоби заведено устне і безпосереднє поступоване цивільне, а також, щоби знижено належитости у всіх справах цивільних до висоти 500 з[олотих] р[инських] а[встрійській] в[алюті]. 4. Щоби увільнено спадщини до висоти 500 з[олотих] р[инських] а[встрійській] в[алюті] від оплати належитости спадкової. 5. Щоби не обмежувано свободи ділення ґрунтів. 6. Щоби заложено потрібне число шкіл рільничих і промислових в краю, а в них увзгляднено практичну сторону образования. 7. Щоби край і держава взагалі приходили в поміч рільництву і промислови, увзгляднюючи інтереси селянства і міщанства. 8. Щоби в дорозі законодавній і адміністраційній хоронено визискуваних против сильнійших, з особливим увзглядненем інтересів робітничих верств народу. 9. Щоби в можливо найкоротшім часі переведено регуляцію рік в краю. 10. Щоби в якнайкоротшім часі знижено ціни соли. 11. Щоби при стягненню податків і взагалі дачок публичних в дорозі екзекуції власти державні примінювали постанови повелі екзекуційної з 10 червня 1887 р. щодо річий увільнених з-під права екзекуції. 12. Щоби товариства, спілки і стоваришеня, маючі на цілі просвіту і піднесене добробиту народного, дізнавали від властей охорони і помочи.

III. В справах політичних.

1. Рішучої зміни дотеперішнього поступованя правительства супроти русинів, а то в напрямі повної рівноправности, конституційно заporučеної народови руському, щоби народність руська яко така мала дійстну можливість всестороннього і свободного розвитку. 2. Виданя розпорядження щодо уживаня мови руської яко краєвої в урядах Галичини, на взір розпорядження з дня 19 цвітня 1880 р., виданого для Чех і Морави, з увзглядненем тих засад, що під поняттем мови руської розуміється і письмо питоме мові руській і що урядові письма, виходячі без жаданя сторін – мають видаватися в тій мові краєвій, котра єсть матерньою бесідою особи,

для котрої призначене дотичне письмо. 3. Щоби для східної частини краю іменовано лише таких урядників, котрі викажуться докладним знанєм руської мови в слові і письмі. 4. Щоби при обсаджуваню всіх посад урядових руські кандидати були трактовані нарівні з другими кандидатами. 5. Щоби руським урядникам, против їх волі перенесеним до західної частини краю, дано можливість повороту до східної частини краю. 6. Щоби при міністерствах, найвисшнім трибуналі судовім, трибуналі адміністраційнім і трибуналі державнім були поставлені референти, знаючи докладно мову руську в слові і письмі. 7. Щоби наш обряд, права нашої церкви і священників під кождим взглядом ставлено нарівні з другими обрядами. 8. Щоби при виборах до всіх тіл репрезентаційних правительственні як також автономічні власти і органи велися безсторонно. 9. Щоби не укорочувано самоуправи громадської. 10. Щоби знесено розпоряджене з 20 цвітня 1854 «В[істник] з[аконів] д[ержавних]» 96 яко противне духови законів конституційних. 11. Щоби видано новий закон про право товариств і право зборів – в дусі повної свободи. 12. Щоби видано новий закон прасовий, узнаючий повну свободу праси, як також знесено стемпель газетний і календарний. 13. Щоби видано закон о тайних безпосередних виборах до всіх тіл репрезентаційних, а як довго існує система курияльна, збільшено число заступників народних з куриї менших посілостей. 14. Взагалі, щоби правительтво прислугуючими средствами, в дорозі конституційній, хоронило права і інтереси народу руського.

Б.

Відзиваємося до руських послів в Соймі краєвім і в Раді державній, щоби всіми законними способами, як в дорозі законодапній, так і адміністраційній старалися о здійснене засад народної програми.

В.

Відзиваємося до всіх добромислячих русинів в краю:

1. Щоби ставали на становищі самостійности народної і спільними силами витревало працювали над здійсненем ідей народної програми. 2. Щоби заховували безвзглядну солідарність, як також карність в справах народних. 3. Щоби по всіх місцевостях закладати: товариства і спілки о цілях просвітньо-економічних, а по більших містах товариства політичні (котрі становили би осередок діяльности політичної по повітах), а також докладали всіх заходів до успішного розвою всіх народних інституцій. 4. Щоби всякими законними средствами, а особливо на зборах довірочних, порозумівалися щодо організації сил народних по повітах, а на публичних зборах (вічах) освідомляли маси народу зі всіми справами, дотикаючими інтересів і прав народу руського. 5. Щоби подавали до прилюдної

відомости всі кривди народу руського, а то або дорогою часописей, або політичного товариства «Народна рада» у Львові. 6. Щоби підпирали і якнайбільше ширили в краю всі видавництва народні, як періодичні, так і не періодичні. 7. Щоби до всякої акції народної приєднували не лише людей з інтелігенції але також міщан і селян. 8. Щоби як в життю публічним, так і приватнім уживали мови руської в слові і письмі, березучи достоїнства і чистоти рідної мови руської. 9. Щоби приєднували народному сторонництву якнайбільше приклонників і ширили межі народом в якнайдалших кругах засади народної програми. 10. Щоби в кождім часі і на кождім місці, неустрашимо противділали всему, що вимірене на шкоду інтересів народу руського.

Бесіда пос[ла] Барвінського виголошена дня 6 н[ового] ст[илю] мая 1892 р. на 125-ім засіданню палати послів в розправі над внесенем про стабілізацію окружних інспекторів у Галичині.

Висока Палато!

Я мав уже нагоду, під час послідньої розправи над центральною управою міністерства просвіти, висказати в тій палаті мої і моїх тіснійших сторонників погляди про окружних інспекторів шкільних.

При першім читанню внесеня В[исоко]п[оважного] посла гр[афа] Пінінського, над котрим тепер ведуться наради, а під котре й ми поклали наші підписи, висказав товариш Телішевський на національні домаганя русинів щодо надзору в народних школах. Однак я ще раз записався до голосу в тім самім предметі, щоби в короткости зазначити наше становище супротив того внесеня, пригадати, доповнити дещо вже сказане.

Вже не раз говорено в тій високій палаті про нужденний стан народної просвіти в Галичині взагалі, а про недостаточний поступ народного шкільництва зокрема. Я вказав при иншій нагоді на се, що причин сего незавидного стану виїмкового королівства Галичини в порівнаню з иншими королівствами і краями нашої половини монархії треба глядати по найбільшій часті в недостаточнім і невідповіднім надзорі шкільнім народних шкіл.

Коли ж ми підпираємо і встоюємось за внесенем щодо стабілізації окружних інспекторів шкільних, то се робимо в надії що з усуненем провізорії органів установлених для шкільного надзору, також мало-помало усунесь сей нужденний стан виїмковий у Галичині на полі народної просвіти.

Стабілізацією має надатись окружним інспекторам шкільним передовсім відповідна міра самостійности в їх обсягу діланя, щоби увільнити

їх від надмірного впливу із сторони старостів, котрі не все і не всюди відносяться до народного шкільництва з потрібною прихильністю і зрозумінням.

При першій читанню сего внесення піднесено з сеї сорони палати дуже справедливу замітку, що органи для шкільного надзору повинні бути поставлені вповні незалежно від змінених струй дневної політики.

Але коли внесенє, над котрим ведеться нарада, а котре ми хочемо зробити законом, має причинитись до піддвиження народного шкільництва і хо-сенного справованя надзору шкільного, то міністерство просвіти повинно при переведеню сего будучого закона придержуватись певних засад, на котрі позволю собі звернути увагу міністерства просвіти як з педагогічного, так і національно-політичного становища.

Передовсім міністерство просвіти повинно придержуватись засади, що окружними інспекторами шкільними мають бути іменовані лише спосібні і досвідні люди заводові, як се вже посол д[окто]р Фус на засіданю з 3 лютого с[ього] р[оку] в сій палаті підніс, вказуючи на виразну постанову, саського закона шкільного. Я позволю собі рівно ж навести примір, що у Франції де народне шкільництво по послідній війні дійшло до замітного розвитку, лише таких педагогів іменують інспекторами шкіл народних, котрі виказали свою кваліфікацію до того уряду окремих приписаним іспитом.

Тож при іменованю окружних інспекторів шкільних повинно міністерство просвіти зважати передовсім на педагогічно-заводове уздібнене кандидатів. А щоби виглядіти лише досвідних людей заводових, треба подати нагоду всім, що хотять віддатись тому знаню, старатися о сей уряд.

В сей спробі буде могло також і міністерство просвіти розслідити кваліфікацію многих кандидатів і вибрати лише найспосібніших і найдосвідніших педагогів. Розписане конкурсу заохотить також тих учителів відзначуватися в шкільництві, котрих при теперішнім способі іменованя шкільних інспекторів шкільні власти не брали до пропозиції чи то з недогляду, чи з інших, не все видержуючих критику, причин.

В першій лінії повинно міністерство просвіти узглядняти здібних учителів семінарій, а також учителів виділових і народних. Однак можна також брати окружних інспекторів шкільних з-поміж учителів середніх шкіл, а іменно таких, котрі яко члени комісій іспитуючих для шкіл виділових і народних, або в якій иншій спосіб, познайомилися з потребами народної школи.

При першій читанню отсего внесення цілком справедливо зазначив оден товариш, що окружні інспектори шкільні повинні бути передовсім учителями і дорадниками, а також виховувати і давати добрий примір учителям.

Але коли окружні інспектори шкільні мають відповісти сей важній задачі, коли вони мають ділати дійсно в хосен як успішного розвитку народної школи, так і постійного під'єму загальної просвіти народної – то повинні вони не лише бути вільними від національної і конфесійної заго-рілости, але також відноситися з прихильністю і любов'ю супротив поручених їм шкіл і шкільної молодежи.

В таків краю, як Галичина, де молодіж шкільна належить до двох на-родностей і двох різних обрядів, повинно міністерство просвіти при іме-нованю окружних інспекторів шкільних числитися з інтересами і потре-бами обох народностей і віроісповідань.

В шкільних округах, де є народні школи переважно з руським язиком викладним, треба б при іменованю окружних інспекторів шкільних узглядняти передовсім відповідних компетентів з-поміж учителів руси-нів і греко-католицького віроісповіданя. Се домагане єсть тим більше оправдане, що закон державний про народне шкільництво з 14 мая 1869 виразно постановляє яко головну задачу народної школи релігійно-моральне виховане шкільної молодежи. А вже без сумніву лише такий окружний інспектор шкільний може причинитися до успіху в релігійно-моральнім вихованю руської молодежи шкільної, котрий цікавиться і ро-зуміє всі орудники педагогічні, що мають на се вплив, як, н[а]пр[иклад], церковний спів, церковну відправу і т[ому] п[одібне], а сего можна надія-тись лише від педагога, вихованого в тім самім віроісповіданю.

Тож міністерство просвіти повинно вимагати від компетентів на окруж-них інспекторів шкільних, щоби вони крім загального педагогічно-ди-дактичного уздібненя виказалися розумінем греко-католицького обряду і основним знанем руського язика викладного.

Основне знане руського язика викладного необхідне для окружного інспектора шкільного в руських округах шкільних, коли має виповнити свою задачу і відповісти інструкції про надзір шкільний. Бо окружний інспектор шкільний находиться дуже часто в положеню, вмшатися під час візитації до науки, щоби дати учителеви взірець до наслідованя. Але коли він не добре знає язик викладний, то він не може цілком причини-тись до розвитку народного шкільництва і піднесеня народної просвіти, бо навіть нерідко лучалося, що окружного інспектора шкільного задля недостаточного знаня руського язика викладного виратувала з великого клопоту лише меткоумність учителя.

Вкінці позволю собі вказати на се, що добре було би звільнити окруж-них інспекторів шкільних від механічної роботи канцелярйної в інтересі успішного розвитку народного шкільництва, як я се вже підніс при иншій нагоді, а що також зазначає з притиском звіт комісії бюджетової.

Промова посла Барвінського виголошена в бюджетовій розправі над етатом міністерства просвіти на 194-ім засіданню палати послів дня 3 лютого 1893 р.

Висока палато!

Коли я беру участь щороку в розправі бюджетовій над прелімінарем міністерства просвіти, то се не лише з тої причини, що русини, в порівнанню до інших народів нашої монархії, мають ставити ще много пильних домагань до міністерства просвіти щодо свого національного і культурного розвитку, але також і задля того, що так звана руська квестія якраз має головну основу на духовім полі, а ми добачаємо на тім полі найважніші засоби до духового і морального піддвиження нашої народности.

Передовсім висловлю подяку що Є[го] Е[кцеленція] міністр просвіти звернув більшу увагу минушого року на потреби руського народу в Галичині і прихильно віднісся до здійснення бажань, які ми в тій палаті піднесли щодо шкільництва. Хочу надіятися, що Є[го] Е[кцеленція] схоче і на будуче пам'ятати про культурний розвиток сего так дуже опущеного народу руського, а се якраз мене спонукає вказати в тій високій палаті на різні потреби руського населення на полі шкільництва.

Коли я зазначив що добачаємо на полі шкільництва найважніші засоби до духовного і морального піддвиження нашої народности, то легко поняти, для чого ми добиваємося отвореня ріжних заведень наукових, в котрих плекано би наукову працю й образоване, щоби дати найвідповіднійший вираз гадкам і чувству народу руського в его питомій мові.

Велику вагу такого огнища наукової праці й образования для руського народу признав уже як слід цісар Йосиф II з австрійського становища і завів руські виклади на богословськім і філософічнім виділі університету, основаного у Львові. Мене завело би се задалеко, коли би я хотів входити в причини, для чого застановлено ті виклади по кількох літах. Однак з часом побачило австрійське міністерство просвіти, що треба найперше витворити кріпку основу для розвитку руської мови, – і се осягнено заснованем катедри руської мови і літератури – щоби відтак можна було приступити до отвореня інших кафедр в університеті.

Дійсно, русини мали право надіятись, що те все сповниться, тим більше, коли найвисшою постановою з 23 березня 1862 р. системізовано дві катедри на правничім виділі у Львові для предметів судейського іспиту державного з руським язиком викладовим а zarazом заповіджено отворенє двох других кафедр руських на тім виділі. Для згаданих предметів установлено суплентів і аж в 1882 р. системізовано звичайну катедру для австрійського права приватного, тим зроблено початок до розділу універ-

ситету львівського на польський і руський. Але руська катедра австрійського права приватного задля смерти дотичного професора не обсаджена на жаль, від двох літ, а навіть нема на ній суплента – і се виходить на велику шкоду руських юристів – хоч оден кандидат вніс був ще перед півроком просьбу до збору професорів о допущенє его до суплентури на тій кафедрі. Однак, треба з вдоволенєм зазначити, що міністерство просвіти іменувало минувшого року надзвичайного професора для руських викладів австрійського права карного та пішло за моїм вказанєм, порушеним в сій палаті настілько, що дало одному докторови прав стипендію для дальшого образования наукового за границею.

Дальший крок до поступенного основаня руського університету у Львові добачаємо в системізованю звичайної катедри руської на філософічнім віділі для загальної історії з спеціальним узглядненєм історії Європи Східної (а в тім і руського народу), на основі найвисшої постанови з 31 березня 1892 р. Весь нарід руський приняв се з щирою вдякою. Надіємось, що виклади того предмету будуть поручені одному з найзнатніших істориків руських та що ся катедра буде мати з одної сторони великий вплив на зріст руської літератури історичної, а з другої сторони на скріплене самосвідомости національної русинів.

З роком шкільним 1894/1895 має бути введений факультет медичний у Львові. Отворене медичного факультету у Львові має не лише строго наукове і місцеве значінє для Східної Галичини, але також може бути великої ваги з політичного погляду, коли зважиться, що медичний факультет може мати численний приплив студентів з-за границі. Але коли ся важна роля плеканя науки і дійсно патріотичного та національного духа має припасти львівському університетові, то було би бажаним, щоби міністерство просвіти при основаню медичного віділу узгляднило відповідно культурні потреби руського народу. Тож ми жадаємо, щоби при основаню медичного віділу у Львові міністерство просвіти заняло принципіальне становище щодо поділу університету на польський і руський та щоби побіч польських основано також руські катедри на тім віділі, так, щоби могла бути підготовлена поступенна переміна на окремий університет руський.

Основанє руського університету у Львові єсть передовсім домаганєм справедливости а для руського народу єсть воно потребою задля основнішого образования. Міг би хто мені замітити, що наш нарід ще не розвятий культурно та що не було би розумно випереджувати хід природного розвитку. Але я думаю, що не переціню культурної спосібности нашого народу, коли піднесу, що руські учені з Києва в XVIII-ім столітї несли культуру на російську північ, що оставала у варварстві, – що руській нарід дав

знатних учених, писателів і мужів політичних колишній Республіці польській, – що і в Болгарії руські учені брали і беруть участь в культурнім піддвигненню того талантливого слов'янського племені, – що й тепер руські професори є окрасою університетів у Градці (д[окто]р Михайло Борискевич) і в Празі (д[окто]р Ів[ан] Горбачевський), медичного віділу чеського, а німецької висшої школи технічної в Празі (д[окто]р Ів[ан] Пулюй) і деяких університетів за граничних. При осуді тих відносин не можна виходити з вузького погляду, але треба глядіти на руській нарід яко на цілість. Чи на університетські катедри з польським язиком викладовим не спроваджувано сили наукові по більшій часті з-за границі? Впрочім се річ міністерства просвіти – виобразувати гідні сили наукові з підмогою стипендій молодим людям, котрі хотять удаватись на студії за границю і через допускане молодих сил на суплентури або доцентури на всіх відділах.

Росія дуже добре зрозуміла велике значіне національного і політичного елементу університетів для своєї системи московщення, коли три університети висунули на полудне. А коли товариш Романчук при генеральній дебаті висказав побоюванье перед змосковщенем русинів у Росії, – се деякі німецькі і польські часописи хибно зрозуміли і фальшиво пояснили, – то се есть memento для Австрії.

Велике національно-політичне значіне таких шкіл підніс дуже вдачно оден знаменитий політичний писатель австрійський¹⁾ кажучи:

«Коли удасться правительствам сербському і румунському випередити в основаню добрих висших та середних шкіл і тим помалу звернути течію національної молодежи до своїх країв, – то наші серби і румуни зараз і будуть ґравітувати тудя, бо політична точка тяжести народу сходиться з его духовою точкою. Але коли ми випередимо їх, оснуємо южно-слов'янські і романські школи висші, технічні, промислові, рільничі і торговельні, – тоді молодіж тих країв буде вандрувати до нас, притягана державою, котра своїм народам подає такі щедрі засоби духового розвою... Бюджет просвітний, – каже той писатель дальше, – есть важнійший ніж бюджет военний; дві національні школи висші на долишнім Дунаю заощадять вам колись там два корпуси армії».

Чи ж не можна того самого слова остороги висказаного перед четверто столітя, приложити до теперішних відносин в Галичині а особливо до русинів? Основане у Львові руського університету, котрий для народу мусть мати значіне не лише наукового но й національного заведеня, показуєсь вповні умотивованим не тільки із становища руського патріота, – воно також з австрійського становища есть указане розумом державним.

¹⁾ Д[окто]р Фішгоф. [– Ол. В.].

Основане руського університету у Львові було би також для наукового піднесення єствующого польського університету з великою користю. Можу покликатись на виводи дуже компетентного в тім ділі чоловіка, а то поважаного посла професора Масарика, котрий в своїй незвичайно бистрій бесіді при нагоді дискусії над внесенем п[ана] гр[афа] Штіргка потягнув паралелю між університетом віденським а пражським. Коли проф[есор] Масарик наукову конкуренцію справедливо уважає услів'єм живійшого наукового житя і в тім згляді наводить яко взірець університет віденський, де побіч 163 професорів єсть чинних 153 доцентів, а нарікає на те, що в чеськім університеті в Празі всего єсть 68 професорів а 28 доцентів, – то дійшов би до ще сумнійшого висліду, коли б приглянувся відносинам університету львівського, де всего єсть 12 професорів (разом з надзвичайними і титулярними) і 6 доцентів на факультеті правничім а 18 професорів і 13 доцентів на філософічнім¹⁾.

Кромі того виказує львівський університет в науковім вивінованю великі недостачі, котрі також шкідливо ділають на розвиток середнього шкільництва. Передовсім було би бажане системізоване спеціальної катедри для педагогії і методики. Така катедра мала би лише в тім случаю свою вагу для гімназіяльного шкільництва, коли би вона була обсаджена заводовим чоловіком, рівно теоретично образованим, як також добре обізнаним з практикою гімназіяльного шкільництва. В посліднім справозданю з середних шкіл за шкільний рік 1890/1891, констатує галицька рада шкільна, що брак методичного образования учителів шкіл середних в Галичині проявляєсь дуже ярко. Кандидати учительського звання, котрі вступають в уряд, не мають ні знання пляну організаційного, інструкції й учебників, ні научної підстави, на котрій могла би спочити метода ученя.

Коли отже початкові учителі гімназіяльні так мало дбають про педагогію, коли багато з них не має ніякого педагогічного образования, як се галицька рада шкільна з жалем зазначила в своїм справозданю, то не диво, що так лихо справа стоїть з образованием і наукою по гімназіях, що ми в вихованю молодежи гімназіяльної пішли радше в зад, як наперед (і се оден професор отверто висказав в гімназіяльній програмі), що школи выпускають більше образованих як вихованих людей, се недавно сконстатував і Єго Ексц[еленція] п[ан] міністер просвіти. Не диво отже, що учитель без педагогічного образования не знає вплинути ублагородняючо на молодіж, одушевити її до всего, що піднесе і красне, з'єднати собі єї любов, так, що він виступає супротив молодежи не яко добродій – провідник, а лише яко острый пан. Не диво, що наші гімназії задля недостаточного педагогічного образования учителів не йдуть за вимогами пляну організа-

¹⁾ «Діло». – 1893. [– Ол. Б.]

ційного: «благородні характери послідна ціль всякого образования молодежи», і для того мусять бути видовищем таких поганих случайв, як недавно тут згадане подвійне убійство в гімназії тернопільській. Багато наших учителів гімназіяльних, не виймаючи катехитів, лише учать, але не образують, не виховують, бо карі й лайки не образують характеру.

Без сумніву, причини піднесеного тут лихого стану наших гімназій треба шукати в недостачі педагогічного образования учителів. Звідси, то загально признають, і з усіх сторін напірають на конечність педагогічного образования учителів, – то й злишно тратити на те більше слів. Збори філологів і німецьких учителів в Монархії в 1891 р. займалися між иншим також справою педагогічного образования учителів гімназіяльних – і се поясняв в основнім відчиті тайний надсовітник доктор Шілер, знатна повага. Загально згодженося на три жаданя, іменно: 1) на теоретичну науку в педагогічних справах, 2) на то, щоби кандидати учительські познакомлювалися з організацією шкіл народних, 3) щоби кандидати під відповідним і умілим наглядом вправлялися в способі ученя. Ті три задачі дадуться розв'язати лише в сполученю з педагогічними семінарами, із сталими заведеннями науковими.

Теоретично-педагогічний провід має присвоїти основні понятя психології й етики і головні події історії педагогіки та вказати єї примінене до питань науки і вихованя. На тій підставі треба будувати властивий спосіб ученя і вихованя, до чого належать також головні основи законодавства шкільного і шкільної гігієни.

На сих педагогічних зборах пояснено також лихий вплив ізольованого заводового ученя. На се також у нас справедливо нарікають, що власне воно перетяжує матеріялом науки пам'ять а витискає виховну діяльність через змаганє нагромадження наукових відомостей.

Деякі учителі не раз не журяться попри свій предмет о другі, мов би ученик був занятий лише тим одиноким предметом. Сей лихий стан зазначив уже дуже удатно Александер Гумбольт, кажучи: «Так звана добра голова видержує багато; *она заціплює свого духа* коштом образования серця і характеру; гордіє і надуваєсь своєю жадобою знаня і через те стає зовсім непрактичною до знаня звичайного житя».

Виданий минушого року розпорядок міністерства просвіти, котрий має метою упростити матеріял научний в поодиноких дисциплінах і видані в тім напрямі учебники для гімназій, про котрі згадано в посліднім справозданю галицької ради шкільної, може спинити подекуди перетяженє молодежи гімназіяльної. А все-таки і на будуще особа учителя останєсь головним ділом. І найліпші учебники, найосновніші інструкції не допоможуть багато, коли наші гімназії будуть відчувати недостачу педагогічно образованих учителів.

Для того було би вказано заснувати для кандидатів на гімназіяльних учителів педагогічні семінарії, а ті певно допоможуть витворити хибуючу нині школам середнім педагогічну кріпку свідомість.

Засноване педагогічних семінарів в Австрії на взорець педагогічного семінара, заведеного професором Вільманом в Празі, порушив поважний совітник двору д[окто]р Бер при дебатах комісії бюджетової в часі першої сесії і я тогді при дебаті над бюджетом міністерства просвіти в сій палаті запроєктував, щоби такі педагогічні семінари завести при гімназіях у Львові і Кракові. Отже полишаючи сю справу добромнівню міністерства просвіти, позволю собі коротенько діткнути ще двох справ щодо гімназій.

Лихий вплив відокремлених предметів наукових мав той наслідок, що остатними часами проявилося жадане більшої *одностайности* системи вихованя в гімназіях або бодай переведеня начеркненої в організаційнім пляні засади: *старатися, щоби поодинокі учителі тісно в'язали свій предмет з предметами иншими*. Тую ідеальну ціль одностайної системи вихованя можна би бодай в приближеню осягнути через лучене фахів науки, за чим в остатних часах щораз частійше даються чути голоси досвідних педагогів.

Еслі взагалі признаєсь і жадаєсь конечности одноцільного вихованя або бодай концентрації науки, то оно наконечнійше в низших клясах середніх шкіл, де молодіж шкільна *ніддаєсь пораз першій одноцільной* системі науковій і нараз віддаєсь веденю кількох учителів. Лихий вплив такої системи степенуєсь ще й через те, що наука віддаєсь в низших клясах шкіл середніх молодим і недосвідним суплентам, котрі ледви що опустили університетську лавку, – так бодай дієсь у нас в Галичині. Звертаю увагу при тім, що так званого року проби у нас фактично нема. Робитьсь лиш досвіди, котрі грішат против найелементарнійших основ здорової педагогії, – досвіди, котрих жертвою мусить падати знатна часть шкільної молодежи.

Сему невідрадному станові наших середніх шкіл думає краєва рада шкільна в той спосіб зарадити; що наміряє реформу іспитів учительських. Оскільки я поінформований в тій справі, мають також пляни наукові і інструкції, приписи шкільні, розпорядженя і т[аке] и[нше] становити предмет іспиту для середніх шкіл. Тими средствами ледви досягнєсь, після мого скромного погляду, властивої цілі, виобразованя педагогічного учителів, і я не в силі представити собі взагалі доброго, педагогічного образованя учителів без катедри для педагогії і методики, без педагогічного семінара.

Хочу зійти ще на один предмет, котрий в силі вплинути на виховане молодежи шкільної, іменно на науку релігії. Не хочу собі властити суду

над тим, але здаєся мені, що при науці релігії замало звертаєся уваги на етичну сторону єї. Тому було би дуже бажаним, щоби можна, як *предмет науки* релігії і учебники, так також методу науки піддати основному розслідови, щоби *предмети*, котрі має вивчитись напам'ять, обмежено на найконечнійші, аби етична сторона научаня змогла тим більше виступити на перше місце.

Має наша шкільна молодіж стати *обичайнішою*, то мусить наука бути більше виховуючою, а наука релігії передовсім надаєся до того, еслі єї етичну сторону покладєся на першим місці.

Дальший елемент для вихованя через науку релігії лежить в так званих екзортах, але лише в тім случаю мало би се успіх, коли б учителі релігії, замість з року на рік прочитувати ті самі екзорти, були зобов'язані послугуватись сильним средством педагогічним в сей спосіб: старанно оброблені і відповідні проповіді напам'ять голосити, а се не могло б остати без успішного діланя на молодечу душу. Переведена тепер реформа середніх шкіл в Пруссії звернула на той важний момент належну увагу і се було б на часі, щоби міністерство просвіти також у нас схотіло присвятити увагу сему найважнійшому питаню науки. А що я лиш деякі порушив питаня про гімназії, нехай мені буде вільно, наконець, видвигнути ще інші *ruthenica*.

Мушу передо всім піднести з признанем, що на основі *згідної постанови* галицького сойму і найвисшого рішення з дня 4 вересня 1892 наступило заснованє державної гімназії з руським язиком викладовим в Коломиї, і з вдоволенем констатую, що міністерство просвіти активувало першу клясу гімназіяльну ще в біжучім півроці, нараз, вправді, в формі кляси рівнорядної. Тепер позволю собі виповісти бажанє, що міністерство просвіти на найблизшим прелімінарі бюджетовім схоче *заопіковатись*, щоби уможливити переведенє самостійности тої гімназії.

Щодо руських рівнорядних кляс при державній гімназії в Перемишлі я приневолений ще раз піднести з притиском пекучу конечність заснованя кляси приготовляючої, з причин ясных і основних, котрі я навіть на першій сесії при дебаті бюджетовій. Коли ж отже знатна фреквенція заснованих з шкільним 1889 роком руських кляс рівнорядних ставить над всякі сумніви *усправедливленє істнованя руської*, державної гімназії в Перемишлі, то була б вже крайна пора приступити до переміни існуючих рівнорядних кляс на самостійну руську гімназію державну. Маю надію, що як правительство буде числитись з національними і культурними потребами руського населєня, так і галицький сойм належно оцінить велику вагу тих квестій для довершеня мирного пожитя і спільного діланя обох, заселяючих Галичину народів. Розв'язка руської проблеми лежить

не лиш в інтересі руського народу, дотикає не лиш національного і культурного розвою і долі руського народу, але она не може оставати без впливу на судьбу сусіднього польського народу. Руська проблема *переступає* далеко поза границі нашої монархії і власне для того має визначне, політичне значіне, дотикає також дуже сильно інтересів держави і становиська державного нашої монархії. Апелюю проте до згаданих чинників, котрих дотикає руська проблема, доложити всего стараня і довести до того, чого домагаєся розв'язка тої проблеми, через що розв'язка могли би перевестися після права і справедливости, бо «лиш там, – говорить визначний знаток австрійських обставин, – лиш там, де право і справедливість відносять побіду, там найде внутрішній спокій, найде свобода запевнене пристановище». (Оплески з правиці)¹⁾.

Profession de foi молодих українців²⁾.

(Читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні)³⁾.

Знаючи сучасний стан і рух української молодіжи по багатьох містах широкої України, стежучи по змозі за рідною літературою, що має своїм осередком Галичину, і уважаючи на попередній, так званий, українофільський рух, ми молоді українці, порадившись і погодившись поміж себе, поклали привселюдно в коротких словах висловити наші погляди і взагалі наше profession de foi⁴⁾.

Кожна освічена людина з науки і власного досвіду знає, що людськість уся поділяється на раси, народности, нації і т[ак]е ін[ше]. Знає і тямить, що через те тільки й існують сі колективні одиниці й носять таку назву, що вони мають щось своє власне, що відрізняє одну таку одиницю від другої. Так кожна нація має свою мову, звичаї, історію, культуру і взагалі свій світогляд, одним словом, власне психічне я.

Кожен, хто розуміє, що то єсть поступ, мусить тямити, що поступ виявляється не в тім, щоб нищити живу істоту, націю, або грубими фізичними заходами асимілювати її, бо хто утисками й гнобительством силоміць знищує націю, той тим самим вельми шкодить загальнолюдському поступу. Бо коли нарід розвивається вільно на національному сво-

¹⁾ «Діло». – 1893.

²⁾ Подаючи сю в перший раз письменно висловлену національну програму молодих українців, пересилаємо їй щире помагайбі до праці в сім напрямі, витаючи їх словами безсмертного Тараса : Борітися, поборете, Вам Бог помагає! – *Ред.* «Правди».

³⁾ В Києві. [– Ол. Б.].

⁴⁾ Кредо (*лат.*). – *Ред.*

єму ґрунті, то тим самим він додає до загальнолюдського поступу і свого духовного й розумового скарбу. Се повинно бути для кожного освіченого чоловіка так зрозуміло, як тільки може бути зрозумілою справжня наука.

Значить ми, яко космофіли, що любимо усіх людей і бажаємо усій людськості однаково добра і широкої волі, *повинні бути націоналами*, бо того вимагає від нас моральне почуття наше. Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з тог гнету, в якому вона зараз перебуває і дати задля користи людськості ще одну вільну духом одиницю.

Уважаючи на час, місце й обставини, ми повинні звернути свою увагу й на Російську державу і її народи і, яко інтелігенти тої держави, ми конче бажаємо усім її народам повного добра, волі й широкої освіти духу й розуму. Але ми знаємо, що держава, а надто Російська, се єсть поверховий агрегат часто-густо багатьох націй, що нічим не з'єднані поміж себе опріч самодержавія, і через се ідея панованя такого абсолютизму єсть ідея мертва, нація ж єсть жива істота. Тим-то ми змагаємось проти усякого деспотизму, або опікунства, над яким би се не було народом, чи походитиме сей деспотизм або опікунство від одної особи, чи від якого уряду, чи від якої громади, чи навіть з якого-небудь дужчого народу. *Ми стоїмо за повну автономію у всіх народів*, за дрібну децентралізацію, як у інших народів, так і на Україні. Таке наше бажанє впливає з того, що такий лад практикою й наукою виявляється поки найморальнішим і найкращим для кожної людини. Бачимо ж, що Російська держава, захопивши такий великий обшир, так багато розмаїтого люду скувала і сковує своєю державною ідеєю, що не може через свій абсолютизм ні сама поступати уся разом, а також і не дає змоги вільно поступати поодиноким народам, що сковані її кайданами, бо розмаїті народи у Російській державі не можуть разом, купою, з однією мовою і накиненими спільними інтересами йти шляхом поступу. Кожен нарід може розвиватись і дійти до добробиту, до свідомости тільки лишаяючися на рідному ґрунті, бо інакше тільки вибиватимуться поодинокі одиниці з його, а він увесь буде непорушний. Таким робом безодня межі народом а інтелігенцією ставатиме щодалі більшою. Значить, тоді тільки поступ у Росії й можливим стане, як кожному народови надано буде, вільно користуючися власною духовою силою, іти до освіти й добробуту. Тим-то ми, яко інтелігенти загальноросійські працюватимемо в такому напрямі, щоб він сприяв розбити російські кайдани й визволити усі російські народи з-під гнітучого їх деспотизму й централізму.

Наука й життя українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу.

Національна праця існує скрізь, де є нація; але як дужий, нормальний чоловік користується з свого здоров'я, так і вільна нація користується з усіх своїх духових сил. Де ж націю пригнічено, де їй заборонено користуватися з своїх духових сил і коли в неї не зовсім ще убито духа, то вона починає протестувати проти такого насильства над її живою істотою. З'являється національне питання й національні змагання. Нестемнісінько так, як і кожна поодинокі людина протестує, коли заслонюють їй сонця світло, коли не дають для неї широкої волі особи, коли силою нищать її живого духа.

Україна під гнетом; і після закону людської психології вона підіймає свій національний прапор. Тим ми, як діти України, як сини свого народу *єсьмо націоналами* і перед усім дбаємо о те, щоб дати своєму народові волю національну. Скоро Україна добуде сю волю, зміст національного прапору сам собою переміниться, бо людськість поступає і довічні ідеали чергуються.

Коли хто візьме на себе працю простежити український національний рух по історичних документах українських, той побачить, що національне питання й національні змагання на Україні з'явилися з того часу, як тільки Україну почали гнітити чужоземні вороги, а коли Богдан прилучив до Московщини український нарід «як вільний до вільного, рівний до рівного», то нарід і *сам Богдан* зараз же зрозуміли, що се була помилка, бо «Москва не свій брат». Зараз же знов впливають національні змагання, навіть повстання народні. Але з мечем і вогнем Україна нічого не вдіяла проти добре зорганізованої сили. Нарід втомившись, спинився, ніби заспокоївся. Але ж під сім ніби спокоем тріпотить його народне серце в грудях могутних, летиться по жилах його гаряча кров і обливає живе, наболіле серце його.

Перегадом під час комісії Єкатери́ни II найкращі поступові люди зрозуміли, що їх відірвано від народу московською псевдокультурою, яку силоміць почав заводити цар Петро і спочули потребу єднання з народом для піднесення його духових і моральних сил. З сього повстало і українофільство, як «народничество». Національні змагання, значить, не загинули на Україні, бо доки не вб'єм усієї живої істоти, доти не вб'єм і живої душі. Нарід під проводом поступових своїх дітей знов стає до боротьби, змінивши тільки способи її: не вогнем і мечем добуває він тепер волю собі, а духом та розумом.

Українофільський рух починало багато, та не багато затрималося людей на високості ідеї. Багато залежало се від тих тяжких обставин, що серед їх довелося розвиватися нашому національному рухові. Український нарід хоч і мав у собі такі основи, що відразу міг поставити на певний

цілком нормальний ґрунт ідею культурно-національного відродження України, але у починаючих не було такої сили, щоб перемогти сі обставини, щоб відразу статися *українською* інтелігенцією, щоб зараз же збудувати і літературу, і науку, і всі інші здобутки культурного життя, щоб фактами і своєю істотою довести існування українців, яко окремої самостійної нації. От як би разом з ґенієм і апостолом Тарасом, з'явився у нас ґеній в політиці, то певна річ, він би показав інший шлях і усі б пішли тим шляхом. Тоді б Україна, принаймні щодо своєї культури, зараз би не залежала від сьогочасних обставин. Але Кирило-Методієвське брацтво далеко не передбачало. Костомарів повів се брацтво справді в Україну, але не просто, не навпростець, а манівцями проз усю Московщину і за ним сім далеким і непевним шляхом пішло багато народу.

Не будемо довго спинятися тут на українофільстві. Що минуло, то не вернется. Скажемо коротко: українофільство показало нам і цілому світові, що існує і нидіє якийсь зневолений, зрабований нарід, що зветься українцями; воно поставило нашу ідею на науковий міцний ґрунт; воно стало підвалиною сучасних українців. В сім його історична заслуга. Проте, з другого боку, воно зробило й чимало помилок. Воно мимо своєї волі сприяло розвою, опріч людий ідеї, аматорів українського народу, української історії, природи, пісень, мови. Воно часом ідеалізувало український нарід. І в той час, коли нарід наш гине міліонами тільки від тяжких тих обставин, в яких йому доводиться жити по російському цісарству, ходять анекдоти про багату сторону, де галушки самі падають в ріт, де люди сало ідять і сало п'ють, бо ж від краю до краю лунають українофільські співи, як от характерне, наприклад, Ол[ексія] Толстого:

«Ты знаешь край, гдѣ все обильемъ дышетъ,
Гдѣ рѣки льются чище серебра,
Гдѣ вѣтерок степной ковыль колышетъ,
Въ вишневыхъ рощахъ тонут хутора...
Среди садовъ деревья гнутся долу,
И до земли виситъ ихъ плодъ тяжелый...
Туда, туда всѣмъ сердцемъ я стремился».

і морочать такі співи кожну чесну людину, що далеко живе від дійсної України від живого народу.

Таке українофільство для нашого люду вельми шкодливе. Се лихо, якого нам трудно запобігти, бо Вкраїна справді містить в собі стільки чарівних смуг, що так званий «благодатный югъ» завсіди приваблюватиме до себе непроханих гостей, аматорів, що кохають Україну. За своїм коханням вони не бачать ні темноти, ні бідноти, ні голодної смерти, ані величезного економічного й духового підупаду загалу.

Серед такого й іншого українофільства давно вже проклало стежку здорове, нормальне вкраїнство, як струмочки чистої води серед кальної дороги, і коли українофільство було раніш ніби нормальним з'явищем нашого ненормального стану, то тепер українофіли вже неможливі, як дійсні й щирі патріоти, як люди ідеї. І коли ми бачимо тепера, що яканебудь молода людина свідомо йде старим шляхом українофільським, то сміливо, не вагаючися можемо сказати, що то не єсть син України, то її ворог, то зрадник, перевертень, ренегат. Для такої молодіжи нема місця поміж нас! Коли давніш для звичайної освіченої людини було за дурницю відірватися від народу, то тепер ми вважаємо се за злочинство проти свого народу. Хоч ми не маємо цілковитої змоги заспокоїти усі свої духові потреби, про те *можемо й повинні єсьмо бути консеквентними у всьому українцями*, роблючи на народному ґрунті усе, що вимагає від нас ідея відродження України, усе, що вимагає від нас всесвітній поступ. І по скільки ми поважаємо й шануємо щирих українофілів, наших батьків, по стільки ми, свідомі українці, не бажаємо о дальший розвиток українофільського руху серед нашої суспільности. І як би справа стояла й досі так, як вона почалася, то се б тільки свідчило, що або ідея наша єсть гнила, нікчемна, або ми самі люди нікчемні. Тим тепер кожен молодий перевертень, кожен слабодухий, най винуватить себе самого. Кажемо слабодухий, бо щоб зробитися й стати дійсно освіченим і корисним українцем, то се вимагає від чоловіка дрібної, повсякчасної, непомітної для інших духової роботи, бо кожна велика ідея вимагає духової сили. З міцною ж душею, певним почуттем і послідовістю, ми поставимо нашу національну справу так, що вона не залежитиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми знищимо сі обставини й виробимо з себе українську інтелігенцію в самому високому розуміню сього слова.

З усього, що досі сказано впливає й *програма нашої практичної діяльности*. В словах її може й немає нічого нового, але тут нове те, що ми робимо власне в такому напрямі як далі висловлюємо.

Для нас свідомих українців *єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні*, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опиниться у морі, які б перепони ні були.

Бажаючи поставити свою справу незалежно від російських обставин, ми *осередок ваги нашої культурно-політичної справи переносимо в Галичину й користуємося з Австрійської конституції*. Визнаючи широку критику нашої справі, ми не визнаємо партійної сварні й ворогування на

Російській Україні. Бо, з одного боку, партії мають розумну підставу тільки там, де є політична воля слову й ділові. І ми б дуже бажали й раділи, якби у Галичині, коли се можливо, не було партійної розтичи, бо вона зменшує продуктивність наших сил.

На підставі науки, так званої психофізіології ми знаємо, що мова єсть одною з найважливіших прикмет, що найдужче виявляє внутрішній зміст національний, що мова орган духу і виявляє психології народної. Нарід, що немає письменства на рідній мові, не становить і нації. Тим дбаємо про те, щоб українська мова запанувала скрізь на Вкраїні: в родині, в усяких справах, як приватних, так і загальносуспільних, у громаді, у літературі і навіть у зносинах з усіма іншими народами, що живуть на Україні. Так кожен з нас, свідомих українців має промовляти в родині, в товаристві і взагалі скрізь де його зрозуміють, по-українському.

Виховуючи свої діти, кожен свідомий українець повинен вживати української мови, яко мови викладової з початку вчення, а як дитина піде до офіційної школи, вчити її української мови, історії, літератури дома окремо, щоб діти наші були вже стихійними українцями.

Вважаючи, що кожен нарід може освічуватися і з поводженням і користно для себе розвиватися на національному ґрунті і що в нас віднято змогу й право на такому ґрунті розвиватися, ми дбаємо про те, щоб піднести й розворушити на Вкраїні національного духа, віджити і виробити серед інтелігенції й народу національні почування українські і на підставі їх бажання рідної школи з власною викладовою мовою. Тим кожен українець в справі популяризованя української ідеї фактами щоденного життя свого, своїми відносинами і усякими іншими способами повинен завсіди відрізняти свою націю від інших і підносити національне питання й право української нації скрізь, де тільки можливо: в освіченому товаристві, в народі, у відносинах з урядом, в літературі не тільки московській та польській, але й по західноєвропейських літературах, не забуваючи одначе, що першим і найголовнішим обов'язком українця єсть писати рідною мовою. Зрозуміла річ, що діяльність наша здебільшого поки що буде культурно-просвітня. Але не можемо ми занехаяти й справ економічних. Тут діло найбільше вже залежить від загальноросійських обставин, поки ми не маємо широкої волі для особи. Проте дбатимемо по змозі про добробут народний, знаючи й повсякчас пам'ятаючи, що тільки матеріально забезпечений нарід може добре дбати про національно-просвітні справи.

Маючи ж на увазі, що вихованє найголовніше виробляє людей, ми дбаємо і будемо дбати про те, щоб узяти до своїх рук вихованє й освіту на

Україні, забираючи собі й пособляючи иншим українцям забирати посади всякі, з яких можна впливати на просвіту, повертаючи її на український ґрунт. З усього, що досі було сказано, сама собою випливає й максимальна програма для нашої діяльності.

Ми бажаємо такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите вдоволення усім моральним, просвітним, соціальним і політичним потребам українського народу.

Досягаючи сього, мусимо працювати в душі такого на моральному й науковому ґрунті заснованого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряд з усякою другою, користується однаково рівним правом. Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками *до федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля.*

В справах соціально-економічних працюватимемо в душі такого ладу, в якому немає місця ні панови, ні мужикови, ні визискувачеви, ні визискуваному, а є місце діловкраїнській національній родині, що складається з рівних проміж себе правом, *можливо однаково забезпечених, національно свідомих братів працівників.*

В справі *релігійній*, яко в справі особистого сумління мусить панувати серед нас абсолютна *толеранція*, в справах відносин до инших націй ми будемо остільки толерантні, оскільки наші сусіди й колонисти на нашій землі будуть толерантні до нас. Працюючи у сьому напрямкові, ми еднемося з усякими иншими пригніченими націями в Росії, щоб гуртом боронитися проти асиміляційних заходів і гуртом добувати волю. Еднемося і з поступовими московськими гуртками не ворожими вкраїнству, але ж ніколи не мішаючися проміж себе, а *неодмінно, скрізь і завсіди мусимо ставати, яко виразно вкраїнська нація на федеративних основах повної реальної рівноправности*, а коли поталанить в Росії на конституцію то, щоб про реальну рівноправність нашого народу, яко самостійної нації, не було ані найменшого змагання.

Промова пос[ла] Барвінського виголошена дня 8 в[ового] ст[илію] лютого [1893 р.] на 197-ім засіданю палати послів при дискусії бюджетової над «школами народними».

Висока палато!

Основою загального шкільництва єсть безперечно наука в школі народній, хоч теперішня австрійська школа народна не має уважатись заведењем підготовляючим для шкіл середних, лиш має виповнити яко самостійна інституція свою власну задачу в тіснійшій взгляді до загальних

відносин соціальних. Єслі ж се єсть право і задача правительства старати ся о загальне образованє народне, то для міністерства просвіти впливає з того обов'язок, видати такі зарядженя на полі народного шкільництва, котрі би відповідали соціальним відносинам, щоби довести до обнови загального житя народного, при чім школа народна мусить в сущности допомагати.

Тож записався я до голосу, щоби при титулі «школи народній» подати кілька заміток щодо шкільництва народного в Галичині загально, а щодо семінарій учительських спеціально зі становища потреб краєвого населеня.

Народне шкільництво в Галичині в посліднім чвертьстоліттю виказує взагалі безперечно поступ. Однак помимо того просвіта народна ще не дійшла до найнизших верств населеня і не зазнала рівномірного розложеня; народна школа виповнила лиш дуже недостаточно свою задачу яко помічниця в обнови житя народного, она замало числилася з засадою: *non scholae, sed vitae*¹⁾, котра мусить бути передо всім примінена в школі народній. Результати послідньої конскрипції, котрі виказали в Галичині 74% анальфabetів, факти підперті цифрами в посліднім справозданю річнім краєвої ради шкільної о шкільництві народнім за рік шкільний 1890/1891, що в Галичині треба би ще около 800 одноклясових шкіл народних системізувати, щоби подати можність в кожній громаді дітям, обов'язаним до школи, користати з науки в народній школі, що 256 організованих шкіл народних і 224 кляс треба було замкнути задля недостачі сил учительських, що майже 40% нормально розвинених, обов'язаних до школи дітей мусіли проводити свій вік без ніякої школи – ті всі факти складаються на дуже непотішаючу ілюстрацію стану просвіти народної взагалі а шкільництва в Галичині спеціально.

Причин того сумного стану глядаєся аж надто часто в неохоті населеня сільського до школи і взагалі тому населеню кладєся у вину відразу до просвіти. Може і дійсно такі появи лучаються то тут, то там, однак се факт, сконстатований навіть краєвими інспекторами шкільними, що населене сільське взагалі не жахаєся найбільших жертв до піднесеня розвитку просвіти, если лиш може доглянути хоч яку таку реальну користь з того, ще діти ходять до школи. Рівно ж і се не перечний факт, що в школах народних, де заведено побіч звичайної після плану науки ще також науку церковного співу і так звану науку зручности після шведського або краєвого взірця та початки сільського господарства – в тих школах такий наплив молодежи шкільної, що цілком не треба заводити примусу шкільного. (*Притакванье на правиці*).

¹⁾ «Не наука, а життя» (лат.). – Ред.

З того показується, що де численіся почасти з потребами населеня, там школа народна може виказати потішаючі результати і певний розвиток. Однак дуже часто не зважається на се, що найвисшою задачею народної школи, не вчити много, лиш мало а добре. Се факт, що наука в школах народних ведеса ще замного теоретично, що учать ще замного *scholae sed non vitae*¹⁾.

Тим часом в послідних десятках літ значно погіршилися економічні відносини селянства і маломіщанства в Галичині, а з тим школа народна рівно ж мусить числитись. Значна часть дрібної посілости задля поділу рілі дійшла або до такого мінімум, що неможливе істнуванє, або стала вповні без власности. Давнійше міг селянин в часі, коли при господарстві не було зарібку, в сей спосіб помочи собі і заробити на кусник твердого хліба, що віддавався промислові домашньому всіякого рода, але тепер сей промисл задля безмежного фіскалізму інспекторів податкових цілком здавлений (*Дійстно так! – на правиці*) і находиться в послідних судорогах.

В сей спосіб незвичайно ослаблено силу податкову населеня податкового при теперішніх дуже високих тягарах податкових, так що населене сільське задля недостачі заробку добачає можливість поправи свого матеріяльного положеня в еміграції, а з того і політичні агенти не залишають безперечно покористуватись для своїх цілей. Краєвий промисл і індустрія цілком запропастилась задля заграничної конкуренції а в дуже многих містах Галичини нема для половини обов'язаних до школи дітей ніяких шкіл, в котрих можна би причинитись фаховим образованием до розвитку промислу, як се В[исоко]пов[ажний] посол Едвард Гневош підніс справедливо в комісії бюджетовій.

Еслі ж ми не хочемо довести нашого селянина і маломіщанина до повної руїни економічної, то мусить школа народна виповнити свою задачу і в тім взгляді та причинитись до економічного піддвигнення сих низших верств людности.

Вправді, зорганізовано перед кількома роками науку доповняючу в народних школах, але сама краєва рада шкільна констатує в своїм посліднім справозданю річним, що майже половина обов'язаної до сеї науки молодежи не ходить на ню і що в методі науковій, в результатах науки і в фреквенції виявляються ще дуже яркі нерівномірности. Впрочім наука доповняюча навіть при найліпшій організації може лиш тогді відповісти своїй властивій задачі і причинитись до основної обнови життя народного, еслі она буде мати практичну основу і буде звернена на фахове, відповідне до звання підготовленє, чого В[исоко]пов[ажний] пос[ол] Розер на нинішнім засіданю цілком справедливо домагався. Я вже при иншій нагоді

¹⁾ «Наука, а не життя» (лат.). – Ред.

вказував на се, французьке шкільництво народне, котре в останніх десятиліттях літ незвичайно розвинулося, подає дуже інтересну студію, як під впливом теоретичним, так і практичним тамошніх уряджень, та се самі німці признали, що они мусять бути на тім полі вже не учителями, але учениками. То ж було би дуже хосенним для нашого шкільництва народного, если би міністерство просвіти зволило звернути свою увагу на скорий розвиток французької школи народної, бо се безперечно дало би товчок до розсліду наших власних уряджень на полі народної школи.

Позволю навести тут осуд генерального інспектора Мартеля з его педагогічних монографій щодо висших шкіл народних у Франції, котрі обнимають так звані школи доповняючі з школами народними для фахової науки.

«В часі, – каже він, – коли наше рільництво лежить облогом, коли індустрія бореся з трудом против заграничної конкуренції, коли навіть смак, котрим ми визначалися віддавна артистичний характер продуктів, мабуть не єсть для нас виключним монополем, коли з сусідних країв осідають повсюди молоді, меткі, добре вишколені захожі, і на всіх торгах силуються нас омотати, то чи не можна зрозуміти, що нам треба витворити за всяку ціну і без отягання, добре виобразованих і звинних робітників, як для господарства сільського, управи рілі, так і для індустрії і ремісництва».

Генеральний інспектор Мартель домагаєся проте справедливо, щоби на тій степені науки школи народної «дитина мусіла проводити більше часу, ба навіть більше як тепер, в варстаті, в огороді, в полі для розсліду; она мусить рідше послугуватись книжкою і пером, а тим частійше гіблем, пилою і лопатою». (*Оплески*).

Коли отже генеральний інспектор Мартель так сильно намагає на реформу шкіл народних у Франції в напрямі практичним і се мотивує упадком господарства сільського і промислу, то тим більше являєсь то конечним в Галичині, де наука доповняюча не вийшла ще поза перші початки, де знаходиться стосунково так мало фахових шкіл, де промислове образование трактуєся дотепер дуже по мачошому. Признаю, що міністерство просвіти в останніх роках присвятило більше уваги промислово-образованю в Галичині, і вставило між иншим павшальний видаток для фахової школи виробів деревляних в Коломиї суму 4.500 з[олотих] р[инських], котрої засноване я порушив у вис[окій] палаті при останній дебаті бюджетовій. При тій нагоді позволю собі звернути увагу міністерства просвіти на студії д[окто]ра Алойсія Рігля над руським ткацтвом килимів у Східній Галичині, котрих висліди оповістив він в справозданю ц[ісарсько] к[оролівського] австрійського музею торговельного, – і про-

сити, щоби міністерство взяло під розвагу засноване фахової школи для тканя килимів в Залозцях або Товстім (в північно-східній часті Галичини).

Увзгляднене фахового і відповідного до звання підготовлення молодежи в наших школах народних і побільшене шкіл фахових, причинилобися без сумніву дуже до поновного оживлення упавшого домашнього промислу, а через тоє до поправлення господарства нашого селянина і маломіщанина.

Єслі отже реформа нашого шкільництва народного має уможливити ся в напрямі практичним і відповідним до звання, то також переведене плану научного в семінаріях учительських мусить пійти в тім самім напрямі. Наші семінарії послугуються – на жаль – ще завсїгди учебниками гімназіяльними, і наука ведєся ще дуже по гімназіяльному. Задля того, як і тому, що ученики тих заведень мають побирати не лиш фахове, але також загальне образоване, наступає перетяжене, а в наслідок того терпить як духовий розвиток, так і образоване характеру учеників. Перша австрійська конференція учителів семінарій, котра відбулася у Відні 1891 р., займалася дуже основно питанєм перетяження при семінаріях мужеських і женських, котре порушив славно звістний директор д[окто]р Ганнак в докладнім рефераті.

Загально згодилися в тім напрямі, щоби обмежити чисто практичні, фахові предмети (господарство, гру на фортепяні і орґанах, науку глухонімих і сліпих) перевести найможливішу концентрацію предметів наукових, щоби огранічити матеріал научний у всіх фахах на загально образуючий і практично хосенний, щоби щодо задач, які мають поза школою робитись (лектура, письменні вправи і так далі), всі члени учительського тіла старанно порозумілись між собою та щоби вправи і розвиток тіла поставити на рівні з вправою і розвитком сил духових¹⁾.

З деякими виїмками, про котрі я ще згадаю, я вповні годжуся з тими засадами щодо квестії перетяження, ухваленими на першім з'їзді австрійських учителів семінарій. Обмежене матеріалу наукового у всіх галузях на се, що загально образує і практично дасться примінити, причинилось би ще найбільше до щасливого розв'язання квестії перетяження, а таке обмежене було би тим більше вказане, що семінарії учительські мають підготовити своїх учеників переважно для загальних шкіл народних. Для кандидатів, котрі хотять осягнути кваліфікацію учительську для шкіл виділових, треба би завести окремі курси учителів шкіл виділових, а ті курси мали би задачу підготовити якесь число кандидатів учительських, надаючихся для школи вправ і на посади окружних інспекторів шкільних, і галицька краєва рада шкільна зробить предложенє, як се я довідався, в тім напрямі міністерству просвіти.

¹⁾ «Діло». – 1893. – (11 лютого). – Р. XIV.

Я бажав би також обмеження науки на фортепіані і органах, тим більше, що для учителів вповні вистане, если будуть мати достаточну вправу в грі на скрипці, щоби успішно навчати співу в школах народних. Натомість я зазначив би, щоби старанніше плекано науку співу церковного в семінаріях мужських і женських.

Ухвалу першого австрійського з'їзду учителів семінарій, щоби науку господарства сільського в семінаріях учительських або обмежити, або цілком залишити, легко можна зрозуміти зі становища потреб і відносин в західних краях нашої монархії. Але відносини в Галичині суть того рода, що основніше трактоване науки господарства сільського в семінаріях учительських показує майже доконечним. (*Справді так! – зі сторони галицьких послів*) і я мушу се вповні похвалити, що міністерство просвіти відповіло бажанням галицького сойму під тим взглядом і завело розширене науки господарства сільського в галицьких семінаріях учительських. Се заряджене причинитись безперечно до піднесеня нашого шкільництва народного в практичнім, фаховім і відповіднім до звання напрямі, тим більше, що міністерство просвіти покликало здібних учителів фахових до науки господарства сільського в учительських семінаріях у Львові і Тернополі – говорю лиш про Східну Галичину, де мені дотичні відносини докладно знані – а в слідуєчім році шкільнім покличе, можна надіятись, такого фахового учителя також і для Станіславава. Але добрий успіх науки господарства сільського зависит не лиш від покликаня відповідних сил учительських і доброго пляну наукового, але також і від інших обставин. Передо всім потреба до того поля для досвідів або бодай більшого огорода для досвідів з відповідною інвестицією. Тим часом, на примір, учительська семінарія в Станіславові не має ніякого огорода, учительські семінарії в Тернополі і Львові лиш такі огороди, котрі цілком не відповідють згаданій цілі, а при тім випосажене тих огородів цілком невідповідне. То ж було би дуже пожаданим, щоби міністерство просвіти постаралось на будуче о відповідну інвестицію семінарій учительських, щоби наука господарства сільського подавалась не лиш теоретично але і практично, а з часом могла причинитись до піднесеня так дуже опущених господарств селянських.

Рівно ж було би потрібне, для таких вчителів народних, котрі доси не мали ніякої нагоди побирати науку господарства сільського від фахових людей, устроїти курси вакаційні для відповідного дальшого образования в тім напрямі або бодай відчити з практичними експериментами під час окружних конференцій учительських.

Проте могу прийняти з вдоволенем дотичні приреченя Є[го] Е[кспедиція] міністра просвіти, які він заявив сьогодні в тій високій палаті.

Позволю собі поговорити ще коротенько про відносини учителів школи вправ при семінаріях учительських.

Оскільки я знаю, говориться і пишеться о перетяженю шкільної молоді, але ніколи не згадуєть, а бодай дуже рідко, про перетяжене учителів, особливо при семінаріях учительських, мужеських і женських. Можу сказати з власного досвіду, що учительоване при семінаріях єсть далеко більше напружаюче аніж в гімназії.

А однак устанавлено для головного учителя мінімум тижневих годин науки на 20, максимум на 24, для учителів школи вправ мінімум на 25, максимум на 30. В практиці ідеся ще дальше поза максимум, так що се граничить майже з мученєм людей! Хочу тут навести лиш деякі факти. В семінарії учительській у Львові мав учитель школи вправ минувшого року 28 годин в школі вправ, а девять годин в семінарії, отже учив 37 годин тижнево, а крім того мав безліч коректур. В біжучім півроці має один учитель школи вправ при тім самім заведеню 28 годин в школі вправ, дві години педагогічних конференцій, чотири години в класі приготавляючій, отже разом 34 годин тижнево, а крім того ще місячно над 500 коректур, на котрі мусить він посвятити бодай дванацять годин тижнево, так що число доходить до 46 годин на тиждень – а се не єсть зовсім виімкою! Я міг би ще більше навести примірів того рода, але не хочу нудити вис[окої] палати такими річами; вірю однак, що міністерство просвіти мусить зарадити в тім взгляді тому неможливому станови, еслі наука має принести хосен. Було би необхідно конечно побільшити учительські сили при учительських семінаріях мужеських і женських, особливо у Східній Галичині, де маємо крім язику німецького ще польській і руській. Також була би потрібна паралелька бодай в приготавляючій класі учительської семінарії у Львові. В біжучім році шкільнім зголосилося 119 учеників до прийнятя в класу приготавляючу, а з того числа прийнято лиш 64 (отже таки більше як се дозволяє орґанізаційний статут); прочих треба було віддалити, а поміж ними бодай 30 лиш задля браку місця, для того бо міністерство просвіти заявилося против класи паралельної, хоч в Галичині єсть велика недостача учителів.

Коли отже учителі школи вправ при так тяжких відносинах помимо того совістно сповняють свої обов'язки, то було б вповні справедливо увзгляднити смирні бажаня, які висказав першій австрійській з'їзд учителів семінарій і предложив міністерству просвіти, іменно щоби раз означити час служби учителів і учительок при школах вправ на 35 літ; друге, щоби они по осягненю третього додатку квінквенального поступали в ІХ ранґу; третє, щоби належитость за субституції могла бути підвисшена відповідно до часу.

В посліднім справозданю підносить галицька краєва рада шкільна між иншим також недостачу кваліфікованих учителів народних і єсть тої гадки, що недостачи учителів зарадиться також помноженем учительських семинарій. І справді, було б дуже пожаданим, засновати семинарію учительську у східній части Галичини, а іменно з руським характером, щоби відповісти потребам народних шкіл з викладовим язиком руським. Оскільки я поінформований, то дотичні переговори між краєвою радою шкільною і радою міста Чорткова майже вже покінчені, а я мушу зазначити, що вибір місця на учительську семинарію в полудневім Поділлю дуже щасливий.

Рівно ж було би дуже потрібне, заряджене рескриптом міністерським з 4 марта 1891 р. з утраквізоване учительських семинарій женських у Львові і Перемишлі, котрі все ще в шематизмах уходять за польські семинарії учительські, розширити рівно ж і на низші класи і тим подати нагоду кандидаткам, вивчитись основно руській язик викладовий. Що при теперішній практиці наочання се не осягнесь, найліпше доказують результати, поміщені в річнім справозданю галицької краєвої ради шкільної, комісій екзамінаційних для учителів народних і виділових. З 161 учителів дістало 66 учителів кваліфікацію з руським язиком викладовим, противно же з 110 учительок лиш 17! Добрий успіх в школі можна лиш тогді осягнути, еслі як учителі і учительки, так і органи надзираючі школу цілком добре знають дотичний язик викладовий, отже в руських школах народних руській язик, і з тої причини ми надіємося, що міністерство просвіти добре зважить сю важну справу при надходячих іменованях окружних інспекторів шкільних. Се домаганя, які вповні оправдані не лиш з національно-політичного становища, але і опираються на засадах здорової педагогіки. (*Славно! Славно! – зі сторони руських послів*)¹⁾.

Анатоль Вахнянин. Материяли до політики русинів від часу так званої «нової ери»²⁾.

Пос[ли] Романчук і Телішевський ставили гр[афу] Таффому в р[оці] 1893 домаганя в значно більшому числі, як попередньо. Тут подано збережений п[ослом] Вахняниним автограф Телішевського, списаний на папері з печаткою «Abgeordnetenhaushaus»³⁾, на котрім був слідуючий спис домагань:

¹⁾ «Діло». – 1893.

²⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 182. (Упор.).

³⁾ «Палата депутатів» (нім.). – Ред.

I.

а) Розширене права виборчого в душі послідовного правительственного предложения. (Здається предложения Таффого з р[оку] 1893. Прим[ітка] авт[ора] записок);

б) з рівночасним заведем безпосередних виборів в сільській курії;

в) з рівночасним побільшенем числа послів з тої курії в душі внеску посл[а] Романчука;

г) в округах виборчих о руській більшости полишине мандатів русинам;

д) вилучене міст і місточок з сільської курії.

II.

Узнане повної, національної рівноправности, отже:

а) признане руському языкови тих самих прав і прерогатив, які досі прислугують польському языкови у всіх правительственных (може: державних?), автономічних і репрезентацийних тілах – узнане его на рівні з польським – урядовою мовою;

б) виеднане і видане розпорядження, в силу котрого кождий, хто хоче у Східній Галичині стати урядником, мусить виказатися докладним знанем руського языка в письмі і слові;

в) заступник намісника, президента апеляції, дирекції скарбу має бути в будучности русин;

г) урядники, що не володіють руським языком, або маркантні противники народного руського розвою мають бути перенесені в Західну Галичину;

д) ціле слідство в урядах і судах Східної Галичини має вестися в польським і руським язиці а всі написи на урядах мають бути рівно ж уміщені в обох мовах.

III.

а) Право патронату має бути знесене а заступлене номінацією, опертою на засадах повної автономії нашої церкви з тим;

б) має закон о церковній конкуренції улячи зміні.

IV.

а) Рада шкільна краєва має бути поділеною на дві секції: польську і руську. Президентом шкільної руської секції буде тільки русин;

б) ревизия закона про організацію окружних рад шкільних в душі заповнення більшости русинам в тих повітах, в яких руський нарід становить більшість;

в) інспекторами окружними і краєвими для руських шкіл можуть бути лише русини;

г) у всіх галицьких школах руський язик має бути зглядно обов'язковим;

д) руські, паралельні класи при гімназіях в Перемишлі і Коломиї мають бути в можливо найкоротшій часі перемінені в самостійні руські гімназії;

ж) заложене в будучині руських гімназій в Тернополі, Станіславові, Самборі, Дрогобичи, Стрию та Сокалі;

з) учительські семінарії мають бути утравкізовані. Семінарія в Самборі і ті семінарії, що повстануть в Сокалі і Чорткові, мають бути утравкістичні з руським характером;

і) чотироклясові школи вправ при тих семінариях учительських мають бути руські;

к) львівський університет має бути в цілости зутравкізований;

л) субвенціоноване закладів і наукових товариств руських з державних фондів.

V.

а) Реформа податкова з введенем податку особисто доходого;

б) ревізія податку ґрунтового в дусі облегчення податкових тягарів для економічно слабших;

в) переказане части податків - або рода податку на краєві потреби;

г) переведене організації селян в спілки і введені інструкції рентових маєтків;

д) примусова асекурація з єї удержавленем;

ж) реґуляція рік – забудоване потоків і обнижене ціни соли і заведе-не дешевої соли для худоби;

з) реформа закона про правні належности в цілі обниження належностей при всяких правних актах понизше 1.000 з[ол]отих р[инських];

і) заведене цивільної процедури;

к) (оловцем дописано): рівномірний розклад тягарів на громаду, школу, дорогу.

До сего спису домагань додав п[осол] Вахнянин ще отсі поясненія і замітки¹⁾:

Се автентична копія, імовірно, макулятура сих постулятів, які предложили ґр[афу] Таффому послі Романчук і Телішевський, поділивши ті постуляти на «dringendste, dringende і minder dringend»²⁾. Як я вже

¹⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 182.

²⁾ «Найневідкладніші, невідкладні і менш термінові» (нім.). – Ред.

згадав висше, предложили їх, імовірно, згадані послы гр[афу] Таффому в 1893 році.

Коли я з весною 1894 р. явився в парламенті і в першій своїй річі (при бюджеті) представив постуляти (розумієся, деякі не всі нараз) коаліційному кабінетови (Віндішгреца) – тоді сказав мені тодішний презес «Польського кола» Залеський (бувший міністер для Галичини в кабінеті гр[афа] Таффого) таке:

«Ja Panu opowiem, jak do postulatów p. Romanczuka odniósł się hr[af] Taffe. Sam Taffe mi opowiadał z ironią – jak on to umiał: «Wissen Sie, Excellenz, da kommt zu mir unlängst der Abgeordnete Romanczuk mit einem zweiten Herrn und bringt mir einen ganzen Speisezettel von Wünschen und Bedürfnissen der Ruthenen. Es waren ihrer über 40, und dieselben waren sortiert als dringendste, dringende und minder dringende. Ich sage: Herr Professor, ist das nicht zu viel auf einmal? – da sagt der Herr Romanczuk: «Wenn Excellenz nicht in der Lage sind, diese Postulate durchzuführen, so müssen wir erklären, dass wir weiterhin die hohe Regierung zu unterstützen nicht in der Lage sind» – da erwiderte ich darauf: «Ja, so muss ich leider auf die Unterstützung der Herren verzichten»¹⁾.

Романчук і Телішевський мали по сих словах встати з крісел і відійти. – Таффе сказав, відтак, до Залеського: «Ja, wieviel Mann hat denn der Herr Romanczuk hinter sich? Hätte er etliche 40–50 Mann, da müsste Graf Taffe sich vor ihm verbeugen und bitten: «Herr Professor, unterstützen Sie mich! Aber mit 7 Mann...?»²⁾

Від сеї рекузи Романчук заняв супроти правительства (кабінету гр[афа] Таффого) неприхильно вижидаюче становище, а відтак після падення гр[афа] Таффого в падолисті 1893 року, коли настало коаліційне міністерство, зв'язався з чехом Кайцлем, щоби зорудовати «антікоаліцію слов'янську» в користь чехів, а без хісна для русинів. Як виявилося

¹⁾ «Я панові розкажу, як поставився (віднісся) граф Таффе до постулатів п[осла] Романчука. Сам Таффе розповів мені з іронією, як це він умів робити (польськ.): «Знаєте, Ваша величносте, недавно приходить до мене посол Романчук ще з одним паном і приносить мені цілий список (прейскурант) бажань та потреб русинів. Їх було понад сорок, відповідно згрупованих: найнеобхідніші, необхідні та менш термінові (менш необхідні). Я кажу: «Пане професоре, чи не забагато на один раз?» – а пан Романчук відповідає: «Коли Ваша величність не в змозі зреалізувати, то ми змушені будемо заявити, що в майбутньому не зможемо підтримувати високий уряд». Тут я відповів на тее: «Так, я змушений буду тоді, на жаль, відмовитись від підтримки панів» (нім.). – Ред.

²⁾ «Так, скільки ж тоді людей (тобто прихильників) має пан Романчук за собою? Якби він мав десь 40–50 чоловік, то граф Таффе мусів би перед ним вклонитись і просити: «Пане професоре, підтримайте мене! Але із 7 чоловіками...? (Але сім чоловік...)» (нім.). – Ред.

відтак з фактів, то кабінет Віндішгреца був лише чехам неприхильний, а русинам дав те, що можна було в него виторгувати. Кабінет Віндішгреца положив перші основи до скріплення руського елементу на Буковині. Навіть посол Романчук признав в своїм часі, що мін[істер] просвіти Мадейський зробив багато доброго для руського шкільництва не лише в Галичині, але й на Буковині. Я додаю, що я водив Стоцького і Пігуляка до Віндішгреца і представляв єму кривди русинів на Буковині. Помагав нам в тих справах пізніше проф[есор] Rott, буковинський посол (німець, проф[есор] університета) і пок[іийний] посол Стефанович з Буковини. Не інтересувалися тими справами ані дрібки, ані пос[ол] Романчук, ані Телішевський, крім Барвінського і мене. Одного дня він пригадував постуляти буковинців міністрам, другого дня я.

А пригадували ми буковинські справи не лише Віндішгрецови, щоби усунув Кравса (президента), а післав туди Гоеса, але і Мадейському шкільні справи (засноване гімназії в Чернівцях, руський інспекторат шкільний, руські учебники, зрушене консисторії, руські теологічні виклади, засноване руської друкарні etc.¹⁾) і міністри судівництва, Шенборнови (справу обсади судів і нотаріятів русинами), і шефови секційному в міністерстві просвіти Рітнерови (пізнішому міністрови для Галичини) (обсаду митрополичого престолу в Чернівцях) і Гавчови. А треба признати, що гр[аф] Бадені попірав нас щиро у всіх тих справах у Віндішгреца, а відтак сам, як президент кабінету.

Ми оба з Барвінським виходили багато чобіт за руськими справами на Буковині, дбали, щоби свої люди були нотарями і судьями в руських повітах і перебивали закулісові роботи румунів, іменно хитро-спокійного Лупула і фанатика Цуркана, котрі мали заедно сильні плечі в гр[афа] Гогенварта, до котрого клюбу належали.

Коаліція, осуджена пос[лом] Романчуком *a priori*²⁾, була для Буковини і для нас хосенною – і дуже хосенною, хосеннішою, чим кабінет Таффога, до котрого пос[ол] Романчук мав зразу таку симпатію. Віндішгрец був *gentleman* і словний в повнім значіню, а нас *шанував* – бо Пігуляк і Стоцький занотували все, до чого положено в тім часі основу в користь руського народа на Буковині (доси виданого цілком на поталу румунам, заходами румунів у клюбі Гогенварта), то покажеся, що коаліційний кабінет Віндішгреца (ніби реакційний?) був далеко прихильніший руській справі, чим кабінет гр[афа] Таффога, котрий був зв'язаний поляками, старочехами і клюбом Гогенварта, а в котрім сидів неприхильний русинам міністр скарбу Дунаєвський і рівно ж неприхильний міністр для Галичини, Залеський.

¹⁾ І так далі (лат.). – Ред.

²⁾ Наперед кажучи (лат.). – Ред.

Що від 1891–1894 (exclusive)¹⁾, мимо «нової ери» мало зроблено в користь Руси – за се треба винуватити і послів руських, що сиділи, заложивши руки, або вдоволялися промовама в парламентах. Се діло певне, що в Австрії вся робота – торги – відбуваються за кулісами парламенту і що тут треба засукати рукави до роботи – *не махерки* – а роботи безкорисної. Стоцький, приміром, так умів шукати Баденого, що Бадені, на вість: «Стоцький приїхав до Відня з Чернівців, або приїде» – питав нас не раз: «Czego on chce? Ja zrobię zaraz, niechaj mnie tylko nie nudzi»²⁾. А Пігуляк! Як він плакав перед Віндішгрецом, коли згадав, що русини (его діти в школах) не сміють навіть молитися по-руськи, а селяни не можуть сповідатися перед румунськими попами, що не розуміють їх руської мови!.. Віндішгрец прослезився сам на той румунський бруталізм – а відтак сказав мені тихцем: «Ja, in dieser Richtung muss Abhilfe geschaffen werden»³⁾. Шенборн посилав руських судових урядників в руські повіти проти волі Лупула. І д[окто]р Кулачковський став транслятором державних законів лише нашими заходами і то з руки Шенборна (коаліції). За Мадейського підготовлено те все, що відтак в нас і на Буковині війшло в жите по его паденю в боротьбі о цілейську гімназію.

І се не завадить тямити, що в Австрії дістанеш свого права або *силою*, коли її маєш, або як член парламентарної більшости. Парламентарні меншости доходять своїх прав силою – революцією, валенем кабінетів, обструкцією і т[ак] д[алі], але на се треба сили не лише умової, але й чисельної. А руська горстка послів? Де кум, а де коровай? Десятка послів мусить вести політику утилітарну, бо сила їх ніяка в парламентах, де картелі і союзи рішають, а справедливість і основні закони лежать в архіві. Руські послі мусять мати заєдно перед очима дві річі і свою чисельну слабкість і те, що Галицька Русь знаходиться доперва в стадії «національного росту, чи кріплення», а не в стадії «високої політики» і рішення справ австрійської держави. Таффе сказав правду Романчукови, який все відразу поставив на одну карту, що він може «*verzichten auf die gnädige Unterstützung der sieben Schwaben oder Ruthenen*»⁴⁾ і що его недостаток такої «*Unterstützung*»⁵⁾ не повалить ще в виду, що він мав *картель* з залізним обручем, з сотками послів. Руські послі мали хвилево рішаючий голос в літах 1873–1879 і в найновіших часах за Баденого (по 1897 році) і за

¹⁾ За винятком (лат.). – Ред.

²⁾ «Чого він хоче? Я зроблю це зараз, нехай лише мене не зануджує» (польськ.). – Ред.

³⁾ «Так, у цьому напрямі (розумінні) мусить бути знайдена допомога» (нім.). – Ред.

⁴⁾ «Відмовитись від ласкавої підтримки австріяків чи русинів» (нім.). – Ред.

⁵⁾ «Підтримки (підмоги)» (нім.). – Ред.

Туна, належачи до «Слов'янського союзу» і кладучи вагу 35 голосів. Тоді переговорювали з русинами і Бадені, і поляки (тихцем), і гр[аф] Тун, а руському народови довелось не одно, що послужило до его зросту і скріплення. В ері Таффого не численося ані з Ковальським, ані з Озаркевичем, бо їх голоси не рішали, а они самі себе зізолювали. А може й не дбали про *національний зріст Руси?*¹⁾

¹⁾ «Руслан». – 1908. – Ч. 183.

Коментарі

1. Крайова шкільна рада – орган галицької автономії, створений у 1867. Відповідно до положення її очолював намісник, однак насправді усіма справами керував віцепрезидент ради (ним найчастіше був університетський професор). З 11 членів ради лише 2 були вчителями (решта – це представники різних віровизнань (5), крайового віділу, міських рад Львова і Кракова). Крайова шкільна рада безпосередньо і через підпорядковані їй окружні (зазвичай – у повітах) та громадські шкільні ради керувала усією освітньою системою (крім університетів). Контроль над діяльністю ради належав сеймові. Протягом 1867–1875 вона розвинула дуже активну діяльність по створенню реальних шкіл та учительських семінарій (учительські семінарії в Австрії почали засновувати з 1869), підготовці й виданню нових підручників. Чужоземних вчителів замінено місцевими, а польську мову запроваджено у середньому і вищому шкільництві. Після смерті А. Голуховського (1875) діяльність Крайової шкільної ради пішла на спад і лише з 1890, коли її очолив М. Бобжинський, вона знову активізувалася. Крайова шкільна рада мала деякий час особливі привілеї, яких стосовно інших країв монархії не мав навіть міністр – наприклад, іменувати директорів гімназій (у інших краях – це право цісаря) або засновувати нові гімназії.

Див.: *Fras Z. Galicja. – Wrocław, 1999; Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001.*

2. Після складання іспитів, кандидат на звання учителя середньої школи мав прослужити у школі т.зв спробний рік, а після того набував звання суплента. Якщо суплент протягом 8 років не діставав посади дефінітивного учителя, то міг бути іменований учителем. На вакантну посаду дефінітивного учителя (такий учитель діставав звання середньошкільного професора) Крайова шкільна рада оголошувала конкурс. Управитель кожної середньої школи подавав Крайовій шкільній раді список усіх прохачів, а та вибирала трьох кандидатів на кожну вакантну посаду і надсилала список їх міністерству освіти на затвердження. Міністерство затверджувало з тих списків одного кандидата на кожну вакантну посаду. Внаслідок недостачі управнених кандидатів значна кількість вакантних посад дефінітивних середньошкільних професорів залишалася необсадженими. З досягненням 60-річного віку дефінітивний професор мав право вийти на пенсію, а після виповнення 70 років він мусів залишити учительську посаду.

Див.: *Fras Z. Galicja. – Wrocław, 1999; Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 549–550.*

3. Мається на увазі «вище за початкову освіту» – у даному випадку – середня освіта.

4. Утраквізм – двомовність. Відповідно до закону про учительські семінарії, у них мали функціонувати дві мови викладання – українська і польська, але фактично використовувалася лише остання. Державні учительські семінарії у Австрії почали засновувати з 1869.

Див.: *Кошелева Н.* Організації українського вчителства у Східній Галичині в 1881–1914 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 33 (1997). – С. 108–113; *Fras Z.* Galicja. – Wrocław, 1999; *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 549–550.

5. Фактично Ом. Партицький виконував роль посередника між П. Кулішем і галицькими діячами. П. Куліш покривав левову частку видатків на видання «Правди» і таким чином визначав, чи намагався визначати, її напрям. Однак у 1868 між ними відбувся конфлікт з приводу невиконання Ом. Партицьким вказівок П. Куліша, після чого посередницьку функцію у зносинах із львівськими українофілами та у виданні «Правди» П. Куліш передав А. Вахнянинові.

Див.: *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

6. «Малорусько-німецький словар» (Т. 1–2, 1882–1886, 2-ий т. доповнений і виданий С. Несільським) написаний фонетичним правописом, т. зв. желяхівкою, створеним на основі кулішівки. Складався з 34 літер і прийнятий 1893 шкільною владою по школах Галичини і Буковини; характеризується послідовним написанням *є, ї* після приголосних, що вимовляються м'яко (ніс – несла, але ніс – носа), позначенням м'якості груп св, цв, зв перед я, і (святий, цвіт); частка – ся писалася окремо від дієслова.

7. У своїх виданнях 1860-их народовці користувалися власне фонетичним правописом для підкреслення відмінності української мови від російської та декларування єдності з наддніпрянськими українцями. Однак уже з кінця 1860-их у народовському таборі виокремлюється утилітарно-прагматична течія «старших» народовців (К. Сушкевич, Ом. Партицький, А. Вахнянин), які задля «перетягнення» на сторону української ідеї представників старшого покоління вважали за можливе використати у народовських виданнях етимологічний правопис. Між двома течіями розгорілася запекла дискусія, яка відбилася і в редакції «Правди». Як писав В. Барвінський братові Олександрові 23.10.1872, на редакційних зборах він виступив проти «вигадування нових форм» і за «чигиринсько-полтавське або українське наріччя» у виданні часопису, на що К. Сушкевич та Ом. Огоновський відповіли, що «ми не можемо цяканями і ньяканями собі зражати публіку і що ми хочемо розвивати галицьку літературу». У відповідь В. Барвінський, який представляв погляди «молодшого» крила народовців, зауважив, що «не потрібно утилітарно оглядатися на дурнів галицьких нічим і ніколи непримиримих... коли маємо удержану спільність з Україною» і пригрозив відмовою від редагування «Правди» (ЦДІАЛ, ф. 362, оп. 1, с. 175, а. 12). Щоправда уже за кілька років сам В. Барвінський, починаючи видання «Діла», змінює свої підходи і виступає із «утилітарних» позицій, значно зменшивши свій мовно-правописний радикалізм.

Див.: *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

8. Виразом зазначеної дискусії може, зокрема, бути сатирично-іронічний трактат «Конференція рускихъ партій у Львові (зеркало з кінця року 1879)» [Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. (Далі: ІЛ)]. – Ф. 100. – Од. зб. 387.

9. У відозві Головної Руської Ради, ухваленій 10 травня 1848, зокрема говорилося: «Ми, Русини Галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить з котрого півтретя мільона землю Галицьку замешкує».

Див.: Зоря Галицька. – Львів, 1848. – 15 травня; Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів, 2002. – С. 22–23.

10. Вперше М. Погодін побував у Галичині в 1835, повертаючись із Праги до Москви. З цього часу у нього зав'язалося листування з галицькими діячами, зокрема Д. Зубрицьким (особисто вони познайомилися у 1842). Починаючи від Ом. Огоновського та І. Франка в українській історіографії необгрунтовано утвердився погляд про те, що Д. Зубрицький (розглядається як творець та ідеолог галицького русофільства на початковому етапі) перейняв об'єднавчі русофільські ідеї безпосередньо від М. Погодіна і став їх активним популяризатором у Галичині. На підтвердження цього традиційно наводиться фрагмент одного з листів Д. Зубрицького до М. Погодіна, в якому він називає себе «отаманом Погодинської колонії в Галичині». Одним із перших обгрунтував і детально розвинув тезу про існування «Погодинської колонії» в Галичині у своїх споминах польський письменник Г. Богданський. На його думку, М. Погодін нібито першим у Галичині запровадив російську процарську пропаганду серед місцевого руського духовенства, активно використовуючи матеріальні стимули при її веденні. Окремі положення праці Г. Богданського були некритично використані пізнішими дослідниками. Водночас листи Д. Зубрицького до росіян у 40-их рр. XIX ст. свідчать швидше про його наукові зацікавлення в російському контексті, ніж про політичну заангажованість. Дуже сумнівно, щоб Д. Зубрицький, познайомившись із М. Погодіним у 60-літньому віці, міг докорінно змінити свої погляди на взаємовідносини Галичини з рештою руського світу, більше – майже блискавично поширити нову для себе концепцію всерусизму серед української інтелігенції. Як справедливо зауважує Є. Тишинська, Д. Зубрицький «обожав Каразіна, любив Росію, ненавидів хлопа і хлопську мову і тоді, коли ще не знав Погодіна».

Див.: *Тишинська Е.* Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. СХ. – 119; *Аркуша О., Мудрий М.* Русофільство у Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 238; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.). – Львів, 2003. – С. 33–42.

11. Під час придушення львівського повстання у 1848 австрійські війська збомбардували місто, внаслідок чого згоріла бібліотека львівського університету з унікальними книгозбірками та колекціями. Згодом місце, де у 1848 знаходився університет, міська влада Львова віддала руській громаді для будівництва «Народного дому».

12. П. Куліш фінансово забезпечував видання «Правди» та був її фактичним редактором (О. Партицький та А. Вахнянин виконували здебільшого лиш його вказівки та здійснювали посередницькі функції). З 1870 після низки конфліктів

з галичанами (зокрема О. Партицьким, А. Вахнянином, М. Подолинським) П. Куліш припинив літературну допомогу «Правді», однак фінансову надавав ще протягом довшого часу, як особисто, так і через залучення до цього наддніпрянських діячів.

Див.: Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 р.р. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною / упор. К. Студинським. – Харків; Київ, 1931; *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

13. Емський указ посприяв більшому зацікавленню наддніпрянців Галичиною, однак на перешкоді взаємин галицьких і наддніпрянських українців наприкінці 1870-их став не так зазначений указ, як ціла низка інших чинників: суперечності при створенні Літературного товариства імені Т. Шевченка, вибір головою організаційного комітету товариства о. С. Качали (автора брошури «Політика Русинів», тези якої негативно сприйняті на Наддніпрянщині), проблеми з публікацією статей радикально налаштованої молоді у «Правді», різниці в оцінці соціалізму, судові процеси 1877–1878 – внаслідок усього цього наприкінці 1870-х галицько-наддніпрянські стосунки завмерли, а наддніпрянці відмовилися від ідеї створення свого осередку у Львові. Як згадував М. Драгоманов, у Києві після такого невдалого досвіду постановлено навіть накладати «штраф» на кожного, хто заговорить про яку-небудь солідарність з Галичиною.

14. Після відходу В. Барвінського (для редагування й видання газети «Діло») фактично припинилося видавництво «Правди».

15. Приїхавши ще навесні 1887 р. в Галичину, О. Кониський розпочав переговори про свою безпосередню участь у редакції «Зорі» й «Діла» з метою перетворення їх у загальноукраїнські органи. Однак остаточно домовитися з львівськими народовцями так і не зумів. І. Белей погоджувався на співпрацю О. Кониського в «Ділі», однак не міг змиритися з вимогою останнього, щоб у дописах з України, писаних за фонетичним правописом, «ні стрічки, ні йоти не змінати нічого». Основні причини незгоди з редакцією «Діла» О. Кониський висвітлює у листі від 23 травня [1888] (ЛЛ. – Ф. 100. – Од. зб. 1938. – Арк. 1–4), де зазначив, що його метою було «вивести Діло на ту спасенну стежку,.. щоб люде про нас знали яко про націю поступову, міцну і духовними, і матеріальними силами і не минали нас». Лише таким може бути завдання «Діла» як органу «цілої України-Руси». О. Кониський звинувачує І. Белея в недотриманні умов, зокрема щодо незміни дописів з України. Головне ж розходження стосувалося представлення «Ділом» українських проблем – починаючи з 1885 р. в «Ділі» не було надруковано жодного з численних повідомлень з України про страждання простого народу. Брак програмності, консеквентності, часті клерикальні мотиви і унеможливили його співпрацю з «Ділом». Однак, слід зазначити, що така непослідовність «Діла» була об'єктивним виразом різних думок у народовському русі. На той час у ньому все чіткіше окреслюються дві течії, які існували ще з початку 1880-х років: одні закликають до виступу проти старорусинів і боротьби з ними, до активного відстоювання політичних інтересів наддніпрянських українців, тоді як інші – до збереження «національної солідарності» і продовження політики залучення на

свій бік національно несвідомих старорусинів. Це, безперечно, позначилося і на стосунку «Діла» до російських проблем: одні наполягали на всесторонньому представленні важкого становища простого народу в Росії, тоді як інші вимагали «не писати яскраво» про неї, «бо то ані нам, ані нашій справі не допоможе, а багато людей дражнить». В такій ситуації О. Кониський вирішив організувати новий журнал. На зустрічі з І. Белеєм та І. Франком він охарактеризував «Правду» як «пугу», котра б підганяла народівців».

Див.: *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

16. І. Чорновол на основі переписки головних фігурантів справи все ж доводить, що польські політики були причетні до фінансування видання відновленої «Правди».

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000.

17. Після досягнення польсько-австрійського порозуміння наприкінці 1860-их українські діячі змушені були рахуватися із фактом політичної переваги поляків та спробувати врегулювати міжнаціональні відносини у провінції на двосторонніх переговорах. Однією із спроб українсько-польського порозуміння стала т. зв. угодова акція Юліана Лаврівського: на засіданні Галицького сейму 26 жовтня 1869 українські депутати з ініціативи тогочасного віце-маршалка Юліана Лаврівського подали три запити, які передбачали врегулювання українсько-польських відносин. Серед найважливіших положень були: вільне використання української чи польської мов у зносинах з органами влади; перетворення Академічної гімназії у Львові на чисто українську; створення паралельних класів у 5 галицьких гімназіях, відкриття двох учительських семінарій з українською мовою викладання, утраквізація Львівського університету, входження до крайового відділу сейму щонайменше двох українців. Виступаючи з обґрунтуванням цих пропозицій, Ю. Лаврівський наголосив, що українсько-польське примирення відповідає інтересам Австрійської держави загалом і Галичини зокрема, а тому українці готові відмовитися від вимоги поділу провінції та солідарно виступати з поляками, якщо останні погодяться діяти на засадах національної рівноправності. Зазначені запити підписали майже усі руські послы галицького сейму, зокрема І. Наумович, Т. Павликів, В. Ковальський, М. Малиновський та ін. і ніхто не виступив проти. У березні 1870 для розгляду поставлених запитів крайовий відділ створив спеціальну польсько-українську комісію, однак вона так і не спромоглася узгодити основні положення та запропонувати сейму цілісну програму польсько-українського порозуміння в Галичині.

Див.: *Мудрий М.* Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-ті роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117; *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861 - 1901 (Нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С. 127–128; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.). – Львів, 2003. – С. 128–132.

18. С. Качала виступав на початку 1870-их із поміркованою федералістичною програмою з поляками, без відмови від самостійності руської народності. Натомість старорусини не погоджувалися із його поглядами і «Руська Рада» не поставила його кандидатури на посла до парламенту. В результаті, у 1873 під час безпосередніх виборів до державної ради, його вибрали послом поляки у польському виборчому окрузі, що й змусило його вступити до «Польського кола» – організації польських депутатів у австрійському парламенті. Статут Польського кола передбачав однакостанність позиції усіх його учасників після прийняття рішення на внутрішньофракційних зборах, суворе дотримання дисципліни.

19. У 1885 Я. Червінський опублікував у *Gazeti Narodowij* (Ч. 111) лист В. Барвінського до нього від 4 листопада 1882 з метою розбити тактичний союз народовців із старорусинами. Вже невдовзі – 20 травня – «Новий Пролом» (Ч. 234) опублікував переклад цього листу язичієм і зажадав пояснень від народовців. У відповідь «Діло» зазначило, що це лише приватна кореспонденція двох політичних діячів і, зрештою, визнало лист В. Барвінського не більше, як дипломатичним маневром. На цьому обидва угруповання, незацікавлені у розпаді спільного виборчого комітету, вирішили вважати цей конфлікт полагодженим.

Див.: *Мудрий М.* Польські ліберал-демократи та українське питання у Галичині у 80-их роках ХІХ ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Вип. 32. – Львів, 1997. – С. 99–109; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. (Розділ «Володимир Барвінський і Ян Червінський»).

20. У березні 1882 П. Куліш отримав листа від Й. Крашевського і між двома відомими письменниками налагоджується листування, основною темою якого стало польсько-українське примирення, насамперед у Галичині. У квітні 1882 П. Куліш видав друком «Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 р.», яка фактично була його маніфестом польсько-української угоди. Перебуваючи у Відні та Львові, П. Куліш налагоджує контакти з відомими польськими політиками та публіцистами (Ф. Смолькою, Ф. Земляковським, М. Савицьким, Л. Кубалею та ін.). Однак на той час за П. Кулішем ні у Галичині, ні в Україні не стояло жодне політичне угруповання, яке могло б підтримати угодовий курс. Водночас, у 1882 вийшла папська булла про реформу василіан езуїтами, що призвело до нової серії взаємних польсько-українських звинувачень у шовінізмі та нетолерантності. Все це знеохотило П. Куліша до подальших спроб порозуміння і у квітні 1883 він повертається додому на Чернігівщину.

Див.: *Павлик М.* Куліш та Крашевський. Причинок до історії польсько-українських відносин // *Народ.* – 1892. – Ч. 20–21; *Щурат В.* До історії останнього побуту П. Куліша у Львові // *Зоря.* – 1897. – Ч. 12; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. (розділ «Галицька місія Пантелеймона Куліша»).

21. Серія статей В. Барвінського «По процесі о головну зраду» присвячена аналізу ситуації у руському русі в Галичині після судового процесу проти провідників галицького русофільства (так званого судового процесу Ольги Грабар та товаришів). На лаві підсудних тоді опинилися А. Добрянський, О. Марков, І. та В. Наумовичі. Приводом для процесу послужив перехід громади села Гнилички

у Збараському повіті на православ'я. У ході розслідування виявилися зв'язки старорусинів з російським урядом, пропаганда ними панславізму в Галичині, а також їх прихована діяльність супроти поширення впливу народовських ідей. У серії статей після процесу В. Барвінський виступив різко проти старорусинських лідерів за зневажання ними рідної мови під час судових засідань, суперечність і плутанину у висловлених ними церковних, національних і політичних поглядах. Особливо ж обурило народовців, що, ведучи переговори про порозуміння, старорусини водночас робили все для послаблення «Діла» і «Просвіти», як це розкрилося на суді. Більшість діячів народовського руху вважали висловлені В. Барвінським погляди «не на часі», хоч чимало й висловили свою солідарність з ними (Ол. Барвінський, Д. Гладилевич, Є. Олесницький) і вважали, що народовцям слід «іти своєю дорогою» і виступити самостійно на майбутніх сеймових виборах.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 194–198; *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

22. Натомість І. Чорновол на основі документів фонду Сапігів (ф. 103) у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки стверджує про фінансування князем А. Сапігою (у порозумінні й зі згоди наддніпрянських діячів українського руху) видання «Правди». А. Тележинський як неформальний член редакції часопису мав представляти у ній саме інтереси кн. А. Сапіги.

Див.: *Возняк М.* Драгоманов у відновленій «Правді». З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього // За сто літ. – Харків; Київ, 1930. – Кн. 5. – С. 229–329; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 112–114.

23. Йдеться про статтю філософа Е. Гартмана «Росія і Європа» у берлінському журналі «Gegenwart» (січень 1888 р., № 1–3), у якій він рекомендував російським політикам звернути свою увагу на схід, вимовившись від розширення на захід і пригрозив їм відокремленням західних губерній Російської імперії. Щоправда, вдова Е. Гартмана Альма у 1916 заперечувала причетність О. Бісмарка до появи зазначеної статті. Однак навіть, якщо це й справді так, висловлені у ній ідеї загалом відповідали поглядам останнього.

Див.: *Томашівський С.* Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1923. – Ч. 5, 6, 8, 12; *Кулінич І.* Україна у загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). – К., 1963. – С. 24–26; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 99.

24. Насправді ж, як про це свідчать подані К. Студинським у кн. «Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 р.р. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною» (Харків; Київ, 1931) документи з архіву «Правди», основну фінансову підтримку часописові у 1867–1870 надавав П. Куліш, і він же визначав основний напрям його редакційної політики (див., зокрема, листування П. Куліша з Ом. Партицьким, А. Вахнянином, М. Подолінським, Ол. та В. Барвінськими). З відновленням «Правди» у 1872 вона стала

органом народовського руху, видання якого організувала, забезпечувала й контролювала громада львівських народовців.

25. У 1878 Австро-Угорщина та Велика Британія, не бажаючи посилення позицій Російської імперії на Балканах після російсько-турецької війни 1877–1878, ініціювали скликання Берлінського конгресу. Росія, послаблена війною та не підтримана Німеччиною, змушена була піти на поступки. З того часу спостерігається загострення російсько-австрійських стосунків, чому також посприяв і конфлікт середини 1880-их у справі болгарського престолу, на який кожна з сторін намагалася посадити свого кандидата. Все це змусило австро-угорський уряд звернути більшу увагу на свої східні території, що могли швидко перетворитися у прифронтову смугу. Водночас, актуалізується українське питання, на важливості якого наголошував австрійським політикам і німецький канцлер О. Бісмарк. Вже у 1884 він радив гр. Г. Кальнокі використовувати проти Росії не невіддільних Берлінові поляків, а українців. У результаті, наприкінці 1880-их австрійські урядові кола, насамперед міністерство закордонних справ на чолі з Г. Кальнокі, приділяють українському питанню набагато більше уваги, ніж коли-небудь раніше. У зв'язку з цим стоїть і призначення Казимира Фелікса Бадені, що мав репутацію рішучого і водночас схильного до компромісів політика, галицьким намісником.

Див.: *Кулінич І. Україна у загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914).* – К., 1963; *Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894.* – Львів, 2000. – С. 95–100.

26. Ю. Романчук обраний послом галицького сейму у 1883 і вже з того ж року розпочав активну діяльність для покращення стану українського шкільництва, особливо щодо відкриття нових середніх шкіл з українською мовою викладання, яких явно не вистачало. 2 жовтня 1884 він вніс перший проект у шкільних справах, зокрема щодо мови викладання у середніх та народних школах. Після річних мандрівок різними комісіями і першого читання 30.11.1885 проект Ю. Романчука обговорено на сеймовому засіданні 2 та 19 січня 1886. З поставлених Ю. Романчуком пропозицій прийняті лише ті, що стосувалися народних шкіл у мішаних громадах, а також вирішено відкрити паралельні українські класи при перемишльській гімназії. Ю. Романчук і надалі продовжував вносити на розгляд сейму проекти про створення нових українських гімназій та учительських семінарій у східній Галичині, а також народних шкіл з українською мовою викладання у містах, однак без позитивного результату внаслідок неприхильної позиції польської більшості сейму.

Див.: *Левіцький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914.* – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 206–212.

27. З 1850 року замість губернатора урядову адміністрацію Галичини очолював іменований цісарем, однак зі згоди місцевої еліти (узгоджувався із керівниками польського Кола у парламенті), намісник. Інститут намісника впроваджено лише у великих коронних краях, тоді як у менших, наприклад, на Буковині чи Шльонську, на чолі адміністрації стояв президент. Намісникові підпорядковувалося намісництво (відповідник колишнього губерніум, тільки зі значно розбудо-

ванішою структурою). Найчастіше намісниками ставали титуловані представники консервативних угруповань (єдиний виняток – М. Бобжинський). Намісник був особистим представником цісаря (посада намісника вважалася за інституцію, аналогічну регенції, хоч і не ідентичну їй) і керівником адміністрації краю. Він представляв інтереси австрійського уряду в сеймі, призначав нижчих урядників та подавав цісареві й міністерствам кандидатури на вищі адміністративні посади, наглядав за управлінськими інституціями, виконував спеціальні доручення цісаря й міністерств. До компетенції намісника належали усі справи в рамках повноважень австрійських міністерств: внутрішніх справ, віросповідань та освіти, охорони краю та рільництва, частково – фінансів і торгівлі. У частині кола т. зв. доручених обов'язків намісництво виступало вищою владою і щодо місцевого самоврядування. Спираючись на близькість до цісаря, намісник міг не без успіху протиставляти свою позицію урядовій, навіть впливати на визначення складу уряду. Намісник мав значний вплив на результати виборів, користувався правом законодавчої ініціативи, представляв сеймові ухвали цісареві до санкції; намісник не ніс відповідальності перед сеймом, хоч і складав йому річні звіти (традиційно). Це була мабуть єдина в Галичині владна інституція, яка, через необхідність узгоджувати австрійські державні з польськими національними інтересами, найближче стояла до можливості компромісу з українцями.

Див.: *Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii.* – Kraków – Wrocław – Warszawa, 1959; *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 33. – Львів, 1997. – С. 91–102; *Fras Z. Galicja.* – Wrocław, 1999.

28. Польські політики, здебільшого аристократи, надавали перевагу спілкуванню із консервативними старорусинами, ніж із народовцями, яких часто характеризували як радикалів (чому значно посприяв М. Драгоманов). Цьому також посприяли й налагоджені дружні стосунки між лідерами старорусинів та чільними польськими й австрійськими політиками ще з 1870-их років, коли чимало старорусинів були послами у парламенті (ці стосунки не перервалися й згодом, про що свідчить листування К. Вольфарта, Ф. Ерба та ін. з Т. Павликовим, Б. Дідицьким, В. Ковальським). Зрештою, польським політикам вигідно було представляти урядові руський рух у Галичині як москвофільський, аж поки не дійшло до різкого загострення стосунків між Австро-Угорщиною і Росією у середині 1880-их.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 90–91.

29. Для західних повітів Галичини, населених переважно поляками, створено окремих адміністративний орган – т. зв. делегатуру намісництва у Кракові.

30. Однією з негативних сторін виборчої кампанії 1885 для народовців стали конфлікти на місцевому рівні за право кандидувати. Найбільш гучним стало суперництво Ол. Барвінського і М. Січинського в Тернопільському окрузі, внаслідок якого перший добровільно поступився, підкорившись волі виборців. Як згодом написав він у листі до І. Белея «Я вийшов моральним витязем и станув

в іншому світлі перед очима народу, котрому подекуди мене хибно і злобно представлено... Мені легко стало на серці, що я не буду винувником упадку нашого кандидата, за якого мене б представили».

Див.: *Янишин Б.* Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення «Народної Ради» // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти.* – Вип. 20–21. – К., 2002. – С. 130.

31. Принципи створення спільного зі старорусинами передвиборчого комітету, застосовані вже на виборах 1883 року, визначені угодою народовців зі старорусинами від листопада 1882. Відповідні переговори розпочались ще на початку 1882, однак порозуміння досягти не вдавалося. Ситуацію значно ускладнив т. зв. процес Ольги Грабар, після якого будь-які зносини були фактично перервані. На початку 1880-их у народовському таборі виразно виявляється протистояння двох поглядів на ведення політичної діяльності та відносин зі старорусинами: «принципіалісти» наполягали на самостійному її веденні і повному розриві зі «старою» партією. Інші відстоювали необхідність порозуміння зі старорусинами для збереження солідарності усіх руських сил з огляду на польську загрозу. Загал народовців не підтримав тоді «принципіалістів» – передусім через недостатній ресурс людських і матеріальних сил, а також через небажання накласти на себе звинувачення в загостренні міжгрупової боротьби в середині руського руху в Галичині. Внаслідок відновлених восени 1882 переговорів все ж досягнуто угоди, яка регулювала відносини обох угруповань. Вона, зокрема, передбачала спільне проведення виборів, віч та інших загальнонародних акцій на засадах рівноправності, а кожній стороні гарантувалась також повна свобода в подальшому розвитку власних товариств і партійних організацій.

Див.: *Мудрий М.* Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року // *Записки НТШ.* – Львів, 2002. – Т. ССXLIII: Праці Історично-філософської секції. – С. 653–666; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.) – Львів, 2003. – С. 169–175.

32. Насправді остання стаття із циклу «По процесі о головну зраду» була опублікована у ч. 66 «Діла» від 6 вересня 1882, а вже у жовтні того ж року В. Барвінський від імені народовців надав відповідь на проект угоди, запропонований правлінням «Руської Ради», висунувши цілу низку умов співпраці двох угруповань. Щоправда, він не вважав спільний комітет «дуже великим щастєм для нас» (лист до брата Олександра від 10 листопада), а лише тактичним компромісом, про що також свідчать і ведені ним паралельні переговори з Я. Червінським та Р. Чарторийським.

Див.: література до прим. 41.

33. Вибори 1889 могли стати хорошою нагодою для реалізації австро-польсько-українського порозуміння на антимосквофільському ґрунті, у якому були зацікавлені усі сторони (народовці, наддніпрянські діячі, Відень та поляки). Відповідні переговори у березні 1889 проходили так успішно, що Ол. Барвінський навіть склав проект відповідної передвиборної угоди. Однак несподіваний відхід

від справ внаслідок важкої хвороби А. Сапіги (одного з головних учасників переговорного процесу та ключова фігура у їх реалізації) та прихід на його місце в керівництві польським центральним виборчим комітетом відверто ворожих русинам С. Поляновського та Щ. Козебродського повернули польську виборчу кампанію в традиційне антиукраїнське русло. У відповідь народовці поклали вину за зрив «всяких мостів» на польську сторону і закликали «станути до борби як один муж». З таким перебігом передвиборчої кампанії пов'язана й затримка із створенням спільного народовсько-старорусинського передвиборного комітету (17 квітня 1889), хоч відповідне рішення було прийняте ще на третьому всенародному вічі 11 жовтня 1888.

Див.: *Аркуша О.* Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 років. – Львів, 1996; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

34. «Общее рольничо-кредитное заведение» створене і перебувало під опікою старорусинських лідерів. На його рахунках розміщено фонди вдів і сиріт, судові депозити. У 1883, внаслідок значних зловживань з боку його дирекції, банк зазнав краху. Чималу допомогу при ліквідації банку та виплаті усіх необхідних сум вказаним вище фондам надав російський уряд (однак навіть проводячи ліквідацію банку спеціально створена комісія також допустилася значних зловживань).

Див.: *Обще рольничо-кредитне заведение // Діло.* – 1883. – Ч. 117 (21 жовтня); *З історії звісного Заведенія // Діло.* – 1886. – Ч. 98, 99, 102, 103, 104, 106, 107; *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 202–203.

35. Доктор Л. Павенцький був зятем одного з лідерів народовського руху Ом. Огоновського (його брат Олександр очолював «Народну Раду»), який і заступався за нього у редакції «Діла» (див. його лист до Івана Белея від 12 грудня 1887).

Див.: *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003. – С. 149.

36. Свою популярність Іван Наумович здобув активною діяльністю серед простого люду у 1860–70-их роках, зокрема створенням читалень, різних культурних та економічних інституцій для підвищення інтелектуального рівня і поліпшення матеріального становища селянства.

Див.: *Химка Дж.-П.* Зародження польської соціал-демократії та українсько-го радикалізму в Галичині (1860–1890). – К., 2002. – С. 62; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.) – Львів, 2003.

37. Вибори до Галицького сейму відбувалися за куріальною системою. Більш детально див.: *Аркуша О.* Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 років. – Львів, 1996; *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002.

38. Фінансовою основою для створення у 1873 Літературного товариства імені Шевченка (з 1892 – НТШ) послужили 20 тисяч австрійських крон, пожертвованих Є. Милорадович. Фундаторами товариства також виступили відомі над-

дніпрянські діячі українського руху О. Кониський, Д. Пильчиків, М. Жученко, а також один з лідерів галицьких народовців С. Качала. Ці кошти було витрачено на придбання друкарні.

39. З відходом П. Куліша від активної політичної діяльності, місце головного посередника у галицько-наддніпрянських відносинах від 1873 зайняв М. Драгоманов. Своїми довгими та інформативно насиченими листами до галицької молоді він справив особливо великий вплив на «молодших» народовців. Особливо ж важливими для звороту у поглядах молоді стали його відкриті листи до редакції студентського часопису «Друг» (1875–1876).

Див.: *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. – Т. 1. – К., 1970; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

40. Під «українською молодезю» тут розуміється радикальна течія в українському русі у Галичині, головним ідейним натхненником якої був М. Драгоманов. Різний підхід до визначення пріоритетності національного чи соціального фактору в політичній діяльності призвів до загострення її стосунків із загалом народовства. Розрив з М. Драгомановим відбувся восени 1875, під час його перебування у Львові. На скликаних зборах львівської громади сторонам так і не вдалося прийти до згоди щодо соціалізму та національного питання. Обурення народовців викликало твердження М. Драгоманова (зі слів В. Барвінського у листі до Олександра від 21 вересня 1875р. // ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2282), що він «не бачить української народності», а також його теорія про російську, великоруську та українську літератури. У відповідь М. Драгоманов звертає більшу увагу на львівську, а особливо віденську, студентську молодь на чолі з І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким. Розрив молодих галицьких послідовників М. Драгоманова з народовським рухом відбувся після т. зв. соціалістичних судових процесів 1877–1878 у Галичині. Вони також призвели до майже повного припинення галицько-наддніпрянських стосунків, оскільки український рух в Росії на той час був значною мірою перейнятий соціалістичними ідеями.

Див.: *Химка Дж.-П.* Зародження польської соціал-демократії та українсько-го радикалізму в Галичині (1860–1890). – К., 2002; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

41. Станово-професійна структура проводу «народної» партії свідчить про перехід провідних ролей в українському русі Галичини від духовенства до світської інтелігенції вже у 1870–1880-х роках. Водночас, наявність у центральних органах народовських товариств майже винятково представників міської інтелігенції (аналіз за 1870–80-ті роки дозволяє виділити такі основні групи: 50% педагогів, 28% правників, 11% священників, 8% урядовців) значно обмежувало результативність їх діяльності. Це змушувало народовців шукати провідників своїх ідей у позаурбаністичному середовищі, де найбільш незалежною і найвпливовішою силою для здійснення місцевої політики було духовенство. Соціальне походження представників проводу народовського руху виразно засвідчує, що у 1870–80-х роках духовенство залишалось основним джерелом для його поповнення.

Див.: *Янишин Б.* Галицькі народовці 70–80-х років XIX ст.: соціальна характеристика // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – Вип. 8. – К., 2003. – С. 468–485.

42. Влітку 1889 Галичину відвідали молоді наддніпрянці Сергій, Наталія, Марія Дегени, Б. Кістяківський та А. Маршинський. Вони приїхали з метою нав'язання стосунків з місцевими прихильниками ідей М. Драгоманова та організації перевезення через кордон нелегальної літератури. Інформація про ціль їхнього приїзду надійшла міністерству внутрішніх справ у Відні, внаслідок чого К. Бадені арештував наддніпрянців, а також М. Павлика, І. Франка та А. Скородинського. Австрійська поліція поділилася інформацією з російською жандармерією, внаслідок чого у Києві проведено також низку обшуків та арештів. Справа набувала загрозливих розмірів і могла перерости у процес над польським та українським сепаратизмом у Росії. Лише завдяки енергійному втручання А. Тележинського, А. Хамця та можливо А. Сапіги про складність справи довідався Г. Кальнокі і вже 20-26 жовтня усіх арештованих звільнено. «Справа Дегена» стала причиною великого скандалу у вищих ешелонах влади Австро-Угорщини: понижено у службовому становищі майже усіх задіяних у процесі урядовців і загроза звільнення зависла навіть над К. Бадені.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 103–107.

43. На першій після виборів сесії сейму новообрані депутати розглядали скарги на зловживання при проведенні виборів і затверджували вибір кожного депутата.

44. Наслідком виборів 1889 стало чергове народовсько-старорусинське зближення. 25 березня 1890 у приміщенні «Народного Дому» відбулася нарада провідних руських діячів зі Львова і провінції, скликаних сеймовим клубом, для укладення єдиної політичної програми. Однак зібрані так і не змогли порозумітись, а тому вирішили скликати в травні ширший з'їзд, при цьому висунули вимогу поділу Галичини, наголосили на необхідності консолідації старорусинів і народовців на парламентських виборах. Розходження в політичних, а особливо – національних, поглядах між різними руськими течіями виявилось надто суттєвим, внаслідок чого заплановану нараду так і не вдалось зібрати.

Див.: *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С. 199; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

45. У 1866 під Кенігсрацом австрійські війська зазнали вирішальної поразки у війні з Прусією. Після цього австрійський уряд для зміцнення внутрішньополітичного становища змушений був шукати порозуміння з провідними силами окремих країв, що входили у склад імперії. Виявом цього стало призначення у 1866 намісником Галичини представника польських кіл графа Агенора Голуховського. Це було сприйнято представниками руського руху в Галичині з пересторогою і обуренням. На їх думку, це свідчило про переорієнтацію австрійського уряду на підтримку в Галичині поляків. У такому контексті 27 липня (8 серпня)

1866 провідний руський друкований орган того часу «Слово» опублікував статтю «Погляд в будучність» (автор Іван Наумович), де зазначалося, що «Русь Галицька, Угорська, Київська, Московська, Тобольська и пр. под виглядом етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь», а також: «Мы не Рутены зъ 1848 року, мы настоящіи Русскіи». Традиційно ця стаття розглядалася дослідниками як світоглядно-політичний маніфест галицьких москвофілів, натомість М. Мудрий та О. Сухий вважають таке трактування сумнівним. Вони стверджують, що головним для автора була не декларація національної єдності галицьких русинів із росіянами, а критика обмеження практичної політики рамками вузького галицько-руського світу, що зумовлювало, на його думку, ланцюг політичних поразок у протистоянні з поляками. Йому йшлося насамперед про те, аби включити галицьких русинів у ширший всеруський, а не російський у сучасному розумінні національний простір і в такий спосіб відкинути концепцію окремішнього розвитку галицько-руського народу.

Див.: *Аркуша О., Мудрий М.* Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 29–30; *Сухий О.* Від русофілства до москвофілства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.) – Львів, 2003.

46. Найбільш відомий його виступ 27 грудня 1866, коли під час дискусії над проектом утворення в Галичині Шкільної крайової ради він заявив, що «зходство нашого язика з російським ест очевидно, бо на тих самих жерелах, на тих самих правилах опирає ся», хоч і заперечив, що «вспільність нашої літератури з великорускою» має будь-яке політичне значення.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926; *Сухий О.* Від русофілства до москвофілства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.) м Львів, 2003.

47. Маються на увазі тактичні союзи під час виборчих кампаній 1883 та 1885 років, а також для організації загальнонародних акцій.

48. Маються на увазі вибори до сейму 1889 року. Відповідний передвиборний комітет утворено із значною затримкою та проблемами лише 17 квітня 1889 року (див. прим. вище).

49. У 1875 запроваджено безпосередні вибори до австрійського парламенту (до того послів обирав сейм, внаслідок чого у 1870 на 38 депутатських місць від Галичини було обрано лише 3 руських представників). Виборчу кампанію з руського боку в Галичині проводила «Руська Рада», політичне товариство підконтрольне старорусинським діячам. У 1873 в порозумінні з єврейською організацією проницької орієнтації «Шомер Ізраель» галицькі русини вибороли 15 парламентських мандатів (євреї – 3). Надалі «Руська Рада» відмовилась від спілки з єврейськими організаціями, яка була особливо непопулярна у священничому середовищі. Втративши також підтримку уряду, старорусини на чолі з «Руською Радою» у 1879 році змогли провести лише 3 депутатів.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.) – Львів, 2003.

50. Прикладом цього може служити його кореспонденція з М. Устияновичем.

51. Йдеться про Марію Потоцьку, дружину колишнього намісника Галичини Альфреда Потоцького.

52. Опубліковано також у; Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським. – Львів, 1905. – С. 108.

53. На початку 1870-х років народовці у віковому відношенні були молодією групою, середній вік учасника якої становив близько 30 років. Ця особливість відбулась, зокрема, у неофіційній назві – «молода партія». Станом на 1881 р. (майже через десятиліття) при заміні 2/3 (19 із 20) членів її проводу вікова структура групи не змінилась. Це свідчить про значне поповнення новими молодими силами у другій половині 1870-х років. І справді, в цей час активну діяльність у національному русі починають І. Белей, А. Горбачевський, брати Заклинські, Ом. Калитовський, С. Недільський, Є. Олесницький, Гр. Цеглинський і багато інших. Однак вже у віковому зрізі з 1889 р. спостерігаємо суттєві зміни: різко зменшилась кількість осіб віком 20–30 років, натомість уперше стали кількісно переважати 40–50-річні діячі, порушивши усталене до того часу беззаперечне превалювання 30–40-річних. Це засвідчило певні проблеми в омолодженні народовського руху в другій половині 1880-х років, що також підтверджується появою лише 1/4 нових учасників у його проводі протягом 1881–1889 років (з-поміж них А. Кос, Кость і Володимир Левицькі, В. Нагірний, К. Паньківський). Серед тогочасної молоді популярними стають радикальні й соціалістичні ідеї, унаслідок чого багато її представників почали групуватись поза народовським табором, організаційно оформившись у 1890 р. в Русько-Українську радикальну партію (РУРП). Водночас неминучий процес певного «постаріння» молоді на початкових етапах народовської групи спричиняє утворення тягlostі поколінь в українському національному русі Галичини.

Див.: *Янишин Б.* Галицькі народовці 70–80-х років ХІХ ст.: соціальна характеристика // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – Вип. 8. – К., 2003. – С. 468–485.

54. Про закулісні інтриги у справі призначення намісником Галичини К. Бадені див. *Pyżewicz W.* Kulisy ustąpienia Filipa Zaleskiego ze stanowiska namiestnika Galicji (1888) // *Studia Historyczne.* – 1979. – Z. 3. – S. 401–418.

55. Станом на 1890 рік у Галичині було лише 2 українські гімназії (т. зв. академічна гімназія у Львові та паралельні класи у Перемишлі). Диспропорція між кількістю українських і польських середньоосвітніх закладів була значною протягом усього австрійського періоду історії Галичини. Так, у 1903 з 35 гімназій лише 4 було українських при загальному рівній кількості українського та польського населення. У 1904, наприклад, до середніх шкіл ходило 20 664 учнів-поляків і 4 557 українців (з них лише 2 173 могли вчитися рідною мовою). Державні учительські семінарії (10) були за законом утраквістичні (двомовні), але фактично

там домінувала польська мова. Загалом у 1914 році у Східній Галичині було 10 приватних та 6 державних українських гімназій, чого вдалося добитися як внаслідок тривалої впертої боротьби, так і тактичних компромісів із польськими політиками із залученням австрійського уряду.

Див.: *Fras Z. Galicja. – Wrocław, 1999; Сирополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001.*

56. В 1909 з метою координації просвітньої діяльності не тільки в Галичині, але й у всіх українських землях, і з нагоди свого 50-річчя, Товариство «Просвіта» провело Перший український просвітньо-економічний конгрес. Основною темою був розвиток видавничої діяльності в усіх куточках українських земель, як головного чинника розповсюдження освіти. Прочитані на конгресі реферати й прийняті резолюції «Просвіта» видала окремою книжкою за редакцією секретарів конгресу І. Брика та М. Коцюби.

Див.: Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комарницька, І. Мельник, А. Середяк. – Львів, 1993. – С. 40.

57. У наведеній цитаті подано ключові тези із двох листів Володимира Барвінського до брата Олександра – від 6 і 9 вересня 1882 року (ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2339 і 2340). Про контекст появи цих листів див. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

58. Це цитата не з листа до Олександра (як можна зрозуміти з контексту), а зі статті «По процесі о головну зраду. V.» (Діло. – 1882. – Ч. 65 від 2 вересня).

59. Цитується стаття «По процесі о головну зраду. VI.» (Діло. – 1882. – Ч. 66 від 6 вересня).

60. Після сеймових виборів 1889 створено т. зв. руський клуб – фракцію руських послів у Галицькому сеймі. Головою обрано Ю. Романчука, заступником – Д. Савчака, секретарем – К. Телішевського.

Див.: *Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 років. – Львів, 1996; Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002 та ін.*

61. Насправді більшість у клубі все ж мали представники народовців, про що свідчить, зокрема, й поданий вище склад його керівництва.

62. Спочатку діяльність російської окупаційної влади та єпископа Євлогія зокрема у конфесійній сфері відзначалася поміркованістю, однак згодом він підтримав антиуніатську програму В. Бобринського і розгорнув доволі активну діяльність для її реалізації. Тому громадськість як у Росії, так і в Галичині мала всі підстави для того, щоб звинувачувати в помилках і прорахунках у конфесійній політиці не лише місцеву владу і «націоналістів», але й єпископа Євлогія. Процес переходу греко-католицьких парафій на православ'я слід розглядати в динаміці, яка свідчить про різке зростання кількості «переходів» з січня 1915 р. Це пояснюється зміною позиції російської адміністрації в конфесійному питанні з нейтральної на відверту підтримку впровадження православ'я у Галичині. Саме в грудні 1914 р., приїхавши до Галичини, єпископ Євлогій закликав до активного навернення її в православ'я. У січні 1915 р. він заявив, що «государственное

объединение с Россией тогда только будет прочно, когда она (Галичина – *Авт.*) объединится и в нашей родной, православной, вере. Если же ... она останется в унии, то она будет таким опасным гнездом украинско-мазепинского сепаратизма, который доставит нашему Правительству много забот, мы приобретем вторую Финляндию», тобто як російські та місцеві націоналісти, він тісно пов'язував унію з так званим «мазепинством», використовуючи навіть аналогічну лексику. Втілюючи в життя програму В. Бобринського, єпископ Євлогій часто видавав православним священикам дозволи на ті парафії, де ще був уніатський священик, а населення не виступило за перехід у православ'я. В результаті це навіть викликало опір органів російської адміністрації, які почали перевіряти відповідні дані. Таким чином, розгляд процесу переходу на православ'я у Галичині в динаміці дає змогу виявити основні його тенденції та можливі наслідки.

Див.: *Попик С.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ, Чернівці, 1999; *Бахтурина А.* Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000 та ін.

63. Осип Марков – на той час редактор «Червоной Руси».

64. Група принципалістів з початку 1880-х років у народовецькому русі зростала і наприкінці 1880-х років становила доволі впливову силу. Детальніше див. Аркуша О. Документи «гуртка українофілів» як джерело до вивчення модернізації українського руху в 90-х роках XIX ст. // Рукописна україніка. Матеріали науково-практичної конференції 20–21 березня 1996 року. – Львів, 1999. – С. 65–80.

65. Ідею створення «Народного Дому» висунула Головна Руська Рада у 1849 році з метою плекання рідної мови та розвитку власної письменності, науки і мистецтва. Для цього о. М. Куземський, тодішній заступник голови ради, звернувся до австрійського уряду, щоб він передав землі університету і бібліотеки, які згоріли під час бомбардування Львова 2 листопада 1848 року, на будову греко-католицької церкви і руського національного інституту. Міністерство внутрішніх справ задовільнило клопотання і 8 листопада передало землі у відання Головної руської ради, після саморозв'язання якої створено відповідну адміністративну комісію під керівництвом о. крилошанина Йосифа Кульчицького. У 1864 закінчено будівництво головного будинку «Народного Дому» у Львові, чільні позиції в якому зайняли старорусини. Відтоді вони не допускали до керівництва інституцією представників молодшого покоління. На початку 1890-х років зроблено спробу зняти монополію на користування фондами «Народного Дому» лише однією групою.

66. Виконавчий орган галицького сейму, що безпосередньо завідував місцевими справами.

67. Як уже зазначалося, згаданий з'їзд відбувся у березні 1890 року.

68. У січні 1890 року за участі уряду відбулося укладення чесько-німецької угоди в Австрії, однак уже невдовзі вона зазнала краху, оскільки жодна з сторін не хотіла йти на поступки. У самій Богемії й Моравії усе більшої сили набирали молодочехи, тоді як консервативні проурядові старо-чехи втрачали свої позиції.

Уряд усіма силами намагався продемонструвати можливість залагодження національних конфліктів, які поступово перетворювалися на основну проблему Австро-Угорської імперії, а тому польсько-українське примирення було дуже бажаним для нього. Укладення чесько-німецької угоди спричинило поважний резонанс в українському галицькому суспільстві, зокрема у пресі з'явилося чимало статей на цю тему. Див. «Діло» за 1890 рік Ч.Ч. 22, 23, 53 та ін.

69. Створення народовцями політичного товариства «Народна Рада» безпосередньо пов'язане з перебігом виборчої кампанії 1885 року, яка загострила стосунки між «старою» і «народною» партіями. Відразу ж після виборів лідери останньої оголосили про необхідність створення окремого політичного центру, провівши «конституючий» збір нового товариства 5 червня 1885 р. Про створення «Народної Ради» народовці оголосили у відозві 24 жовтня 1885 р. Нове товариство задекларувало себе продовжувачем традицій Головної руської ради 1848 року, а саме її національної програми, базованої на твердженні про самостійність «русько-українського» народу. 2 лютого 1888 року відбулись перші загальні збори «Народної Ради», на яких прийнято «Програму політично-народного становища, змагань і діяльності Русинів». У ній народовці задекларували себе демократами, поступовцями, федералістами і лібералами, виступили проти надання пріоритету лише поодиноким класам, партіям чи народам.

Див.: Янишин Б. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення «Народної Ради» // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 20–21. – К., 2002.

70. Зміст поняття «зміни теперішньої системи правительственной», що стало одним з головних гасел «народної» партії наприкінці 1880-х – поч. 1890-х рр., вперше широко розкритий народовцями у «Резолюції на всенародне віче 1888 р. в справах народно – політичних», виголошеній Ю. Романчуком: «вимагаємо зміни теперішньої системи правительственной, протегуючої в нашім краю одну народність і верству перед другими, в тім напрямі, щоб обі народності і всі верстви рівного дознавали трактованя і рівної опіки, а іменно: а) щоби правительство всіма способами старалося наше селянство і міщанство від всякого визискуваня хоронити, двигати і підносити; б) щоби при виборах до сойму краєвого і ради державної заховувалося зовсім безсторонно, не ставляючи ані не підпираючи від себе ніяких кандидатів, а при тім якнайострійше уважало, аби органи его зі всею точністю пильнували законного порядку при всіх актах виборчих; в) щоби правительство перестало урядників, учителів і судіїв Русинів переносити в сторони з неруською людністю, а противно, щоби в рускій часті Галичини постановляло на урядових становищах тільки Русинів і людей, знаючих докладно рускій язык і письмо; г) щоби правительство ввело в життя всі постановлення і розпорядження дотично управненья руского языка в урядах і судах, котрі тепер майже зовсім не виконуються, і щоби усунуло постанови о уживаню латинських букв в руских письмах урядових; д) щоби правительство покликало щиро відданого рускому шкільництву Русина до міністерства просвіти, щоби покликувало більше Русинів до Шкільної ради краєвої, шкільних рад окружних, щоби в гімназіях уможливило закладання руских паралельок і зрівняло число годин руского языка яко

предмету науки з числом годин польського язика; щоби у всій всхідній Галичині була бодай 1 учительська семінарія чисто руска а прочі семінарії чисто-польські або утраквістично-польські були переіменені на утраквістично-руські, щоби при кожній такій семінарії була 4-класна руска школа вправ і щоби громади тих місцевостей, де єсть більше число шкіл народних і значне число людности рускої, зневолені були утримувати і руску школу; е) щоби Єзуїтам віднятий був заряд в руских василіянських монастирях і виховане новаків... ж) щоби правительство строго припоручило властям оминати і устороняти все, що могло би уражати народні або релігійні чувства Русинів» (Діло. – 1888. – Ч. 215).

Див.: *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

71. Слова із відомого польського сеймового адресу (звернення) до цісаря від 7 грудня 1866 року – у відповідь на поступки зі сторони уряду для поляків у Галичині (призначення намісником гр. А. Голуховського, запровадження польської мови у середньому шкільництві, урядах та судівництві, у Львівському університеті та ін.). Натомість галицький сейм, який перебував тоді під контролем польських політиків, відправив депутатів до австрійського парламенту, що було вкрай важливо для уряду з огляду на опозицію чеського сейму. Фактично, контроль над Галичиною був переданий в руки польських шляхетських політиків, натомість згорнуто будь-яку підтримку руських політиків (востаннє на парламентських виборах 1873 року, коли при владі був ліберальний уряд А. Ауерсперґа, а намісництво очолював Поссінґер).

72. Тоді при владі у Відні перебував консервативний уряд Е. Таффе, що опирався у парламенті на польсько-чесько-німецько-консервативну коаліцію.

73. «Спільним» – мається на увазі австро-угорським.

74. Тим самим натякав на радикальні публікації М. Драгоманова, якого австрійська влада і поліція ще з кінця 1870-х років вважала лідером екстремістських соціалістичних та анархістських угруповань і всіляко намагалася перешкодити його контактам з галицькими діячами і молоддю зокрема (аж до арештів та судових процесів, найбільш знані з яких 1877–1878 рр.).

75. Аналіз станово-професійної структури проводу «народної» партії свідчить про перехід провідних ролей в українському русі Галичини від духовенства до світської інтелігенції вже у 1870–1880-х роках. Водночас, наявність у центральних органах народовських товариств майже винятково представників міської інтелігенції значно обмежувало результативність їх діяльності. Це змушувало народовців шукати провідників своїх ідей у позаурбаністичному середовищі, де найбільш незалежною і найвпливовішою силою для здійснення місцевої політики було духовенство. Соціальне походження представників проводу народовського руху виразно засвідчує, що у 1870–80-х роках духовенство залишалось основним джерелом для його поповнення.

Див.: *Янишин Б.* Галицькі народовці 70–80-х років XIX ст.: соціальна характеристика // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – Вип. 8. – К., 2003. – С. 468–485.

76. Формальної письмової угоди у 1890 році між намісником та проводом народовського руху підписано не було, однак певні конкретні пропозиції були узгоджені. Існує кілька варіантів таких пропозицій: у листі О. Кониського, пропозиції К. Телішевського, однак найбільш повним на сьогодні в історіографії вважаються умови угоди, викладені Ю. Романчуком на розширених зборах проводу «Народної Ради» наприкінці 1890 року. Загалом вони повторюють тези К. Телішевського (утраквізм усіх учительських семінарій, кафедра історії України у Львівському університеті; забезпечення руській мові рівноправності з польською та німецькою; відповідне представництво у сеймі та парламенті; народовець у міністерстві освіти; повернення урядників-русинів «з Мазурщини на Русь») із доданням вимоги відкриття паралельних класів у трьох гімназіях у Східній Галичині, поділу Крайової шкільної ради на польську і руську секції, призначення окрешніми шкільними інспекторами народовців та низка заходів на усунення москвофілів із вищих посад у церковній ієрархії.

Див.: *Чорново І. Польсько-українська угода 1890–1894.* – Львів, 2000. – С. 124–128, 215–217.

77. «Січ» та «Академічне братство» – студентські товариства народовецько-радикального спрямування, а «Буковина» та «Академічеській кружок» – москвофільського.

78. Тут – газета «Буковина», орган буковинських народовців.

79. Т. Павликів був депутатом австрійського парламенту у 1873–1879 роках, коли правлячу німецько-централістичну коаліцію у парламенті очолював ліберальний уряд А. Ауерсперга.

80. Польські політики фактично не були поінформовані про хід та результати переговорів К. Бадені з народовцями, а тому були здивовані і занепокоєні сеймовими заявами 25 листопада 1890 року. Польський центральний виборчий комітет навіть вирішив подати у відставку, однак після переговорів з намісником утримався від цього кроку. Особливо невдоволений угодою був Ф. Земялковський, який називав її «комедією». Найбільше ж обурювалися «подоляки» (східно-галицькі польські консервативно-шляхетські політики), які вислали до польської парламентарної комісії «кола» депутацію із вимогою до уряду не йти на поступки народовцям без відома і згоди поляків (її передав прем'єрові виконувач обов'язків «кола» Є. Черкавський).

Див.: *Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 років.* – Львів, 1996; *Чорново І. Польсько-українська угода 1890–1894.* – Львів, 2000; *Чорново І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму).* – Львів, 2002 та ін.

81. Після виступу М. Антоневича у сеймі 27 листопада 1890 року Ю. Романчук відразу ж попросив його прояснити своє ставлення до проголошених ним пунктів програми. Цю вимогу підтримали М. Січинський, К. Телішевський і Д. Савчак. М. Антоневич розгубився і заявив, що «з із'ятієм где некоторых уступів, котрі нам явно ублизжили, гожуся (*п. Січинський: Одрубність малоруська*). То мені не ублизжає. Чи я говорив, що хочу Великої Росії?.. Если одрубність наука совершенно узнасть, то я і тому перечити не буду, в програмі красвій не говорю

ані о цілій Малій Русі, ані о Україні, Тільки о Галицькій Русі». Уже 29 листопада М. Антоневиц заявив, що старорусини «безумовно і отверто стоять «під прапором» митрополита і сказав, що їхня програма ідентична його програмі, а насамкінець під сміх у залі ствердив, що «тоє наука вже рішила, що галицько-руський нарід належить до Малої Росії».

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000; *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С. 203.

82. Мається на увазі подання інтерпеляцій до уряду і цісаря у справі незадовільного становища галицьких русинів (на сесії 1889 року це зробив Ю. Романчук).

83. Йдеться про рішення Папи Римського доручити реформування чину оо. Василіян Єзуїтам, зокрема під їх управу передано виховання василіанських новиків, майбутнього керівництва монастиря і греко-католицької церкви загалом.

Див.: *Каровець М.* Велика реформа чина св. Василя В. 1882 р. – Жовква, 1936.

84. Втративши підтримку митрополита і урядових кіл у Відні, старорусини спробували повернути собі ініціативу в політичній діяльності активними протиугодними виступами й боротьбою з народовцями на провінції, використовуючи для цього традиційно ворожі до поляків настрої руських селян. Особливо гаряча боротьба розгорнулася на місцевих вічах, організованих народовцями задля схвалення своєї політики і які збіглися з передвиборчою кампанією (у Самборі, Стрию, Збаражі та ін.).

85. З відходом П.Куліша на периферію політичної діяльності, роль посередника у галицько-наддніпрянських відносинах з середини 1870-х років була відведена М. Драгоманову. Він мав особливо великий вплив на «молодших народовців». З допомогою М. Драгоманова львівські громадівці та віденські січовики прагнули домогтися більшого впливу на визначення напрямку відновленої «Правди», чільні позиції у редакційному комітеті якої зайняли «старші» народовці. Однак, розбіжності у поглядах на національне питання та ставленні до соціалізму й соціалістичних ідей спричинилися до загострення стосунків між М. Драгомановим і «молодшими» народовцями, зокрема М. Бучинським, В. Навроцьким, Є.Желехівським. Зі зламу 1874–1875 рр. їх листування майже припинилося, а остаточний розрив відносин відбувся восени 1875 р. під час чергових відвідин М. Драгомановим Львова по дорозі з Європи в Росію. На скликаних К. Сушкевичем зборах львівської громади розгорілась дискусія стосовно його ставлення до соціалізму і національного питання. М. Драгоманов, зокрема, позитивно оцінив популярні соціалістично-комуністичні брошури «Парова машина», «Правда» і «Про бідність», тоді як В. Барвінський розкритикував їх утопійний характер. Щоправда, сам М. Драгоманов у своїх спогадах подає доволі стриману оцінку згаданих брошур, головна заслуга яких, на його думку, полягала в започаткуванні дискусії з соціального питання. Він також нарікав на нібито нерозуміння галичанами соціалізму і їх наукову відсталість. Однак основними усе ж були розбіжності у поглядах на національне питання, які М. Драгоманов у своїх спогадах замовчує. В.Барвінський, зокрема, згадував, що на громадських

зборах його попросили пояснити, чи він визнає український народ як самостійний і чи його слова про «одноплемінність і одновірність» руського і московського народу, надруковані в «Київському Телеграфі», відповідають його переконанням, чи написані з огляду на цензуру. У відповідь М. Драгоманов підтвердив авторство згаданої статті й нібито заявив, що «не бачить української народності ... покажіть мені українську народність». Народовці не могли також погодитись з його теорією про російську, великоруську і українську літератури, та прирівнянням останньої до провансальської чи п'ятдойч. Під враженням від таких розмов з М. Драгомановим В. Барвінський писав братові Олександрові, що «обох [М. Драгоманова і П. Куліша – *Б.Я.*] слід вважати за пропащих людей для нашої справи. Київляни стоять на комуністичнім становищу і нехтують самостійність народності, а Куліш, як вичитав'єм з його листу до Драгоманова – прийшов до того переконання, що «оба наречія (себ то руський і російський язики) должны со временем солляться в одно». Своєрідним підсумком дискусії і стала згадана стаття В. Барвінського «Слівце до опізнання (Відповідь п. Українцєви (М. Драгоманову) на лист «Опізнаймося».

Див.: Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

86. На середину 1880-х років різниця у підходах до розвитку українського руху між М. Драгомановим та керівництвом Старої Громади стала очевидною. Після листовної перепалки протягом 1885–1886 рр. (Див.: Архів Михайла Драгоманова. Т. І. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895). – Варшава, 1937. – С. 28–44, 267–338). Стара Громада припинила фінансування діяльності М. Драгоманова, мотивуючи це тим, що його місія не досягнула визначеної цілі (однією з причин розриву також стала переведена за наполяганням київських діячів угода радикального крила українського руху в Галичині з народовецьким проводом).

87. 27 листопада 1879 р. виділ «Руської Ради» відмовив народовцям у вступі до товариства, що викликало обурення представників не лише народної, але й старої партії. Народовці вирішили не опротестовувати це рішення на загальних зборах, натомість 14 грудня, після тривалих вагань і за наполяганням В. Барвінського та його обіцянки до певного часу (аж поки не призбирається щонайменше 300 передплатників) безкоштовно вести редакцію, було прийнято рішення починаючи із 1880 р. видавати власний політичний часопис. На пропозицію О. Барвінського, для протиставлення старорусинському «Слову» його назвали «Ділом».

Див.: Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

88. На початку 1880-х років більшість народовців, незважаючи на вороже ставлення до них старорусинів, так і не наважилась діяти за пропозицією принципалістів: створити своє політичне товариство, різко розірвати всі стосунки зі старорусинами і виступити проти них. На той час вони вважали оптимальною політику лавірування у стосунку як до старорусинів, так і до поляків. Різкий виступ проти перших і угода з другими могли похитнути позиції народовців в українському суспільстві, здобуті ціною багатьох зусиль протягом останніх

двох десятиліть. Водночас співпраця із старорусинами обмежувалась головним чином спільним проведенням виборчих кампаній, всенародних віч, висиланням делегацій до Відня. Щоправда, ініціатива й тут походила від народовців. Скориствовавшись невдоволенням більшості старорусинів відмовою виділу «Руської Ради» від порозуміння з народною партією, вони зосередились на перетягненні у свій табір тих, хто ще не мав остаточно сформованих національно-політичних поглядів і вагався у своїй прихильності щодо якоїсь із сторін. Саме тому В. Барвінський вважав доречним видавати «Діло» етимологічним правописом, а не за фонетичним. Всенародне віче 1880 р., проведене з ініціативи і під керівництвом народовців (В. Барвінського зокрема) засвідчило їх значення як політичного чинника і виявило втрату «Руською Радою» монополії на політичне представництво русинів в Австрії. До участі в ньому були залучені і старорусини, внаслідок чого, як зауважив К. Левицький, вони «мусіли піддатися команді народної партії і не посміли прилюдно зрадитися зі своїми об'єдинительними замірами, не виключаючи самого І. Наумовича». У вічі взяло участь близько 2300 чоловік, головним чином селян і міщан, багато представників духовенства і світської інтелігенції. Усі реферати для нього, в тому числі виголошені І. Добрянським та Ю. Геровським, підготував В. Барвінський. Відтоді як старорусини, так і народовці намагались уникати відкритих дискусій між собою, однак досягти порозуміння все ж не вдавалося.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926; *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

89. 6 жовтня у часописі «Народ» оголошено програму Русько-української радикальної партії, яка складалася з двох частин – максимальної та мінімальної. У максимальній, зокрема, зазначалося: «1. В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, то є, хочемо колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних. 2. В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кожній одиниці, без ріжниць пола, як найповнішого впливу на рішане всіх питань політичного життя; автономії громад; повітів, країв у справах, котрі тільки їх дотикають, уділення кожному народови можности як найповнішого розвою культурного. 3. В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці». Така максимальна програма викликала чималу долю скептицизму й у прихильників радикального руху, зокрема М. Драгоманова, який не вважав за доцільне включати у неї такі далекосяглі цілі.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 234–235; *Кравець М.* До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х рр. XIX ст. // З історії західноукраїнських земель. – Львів, 1957. – Т. 2. – С. 124–140 та ін.

90. Згідно сеймового регламенту, для внесення запиту потрібно було зібрати щонайменше 15 підписів.

91. Йдеться про окупацію Галичини російськими військами у 1914–1915 роках.

92. 21 вересня 1914 митрополит Шептицький у Києві в готелі «Континенталь» таємно висвятив на єпископа Д. Яремка.

93. Тим часом, ініціатива до угоди 1890 року виходила й від наддніпрянських діячів. Представники київської громади, зокрема В. Антонович, ще з початку 1880-х років нав'язали більш тісні контакти з представниками різних польських кіл у справі польсько-українського примирення, необхідного наддніпрянцям для реалізації концепції «Галичини – українського П'ємонту».

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000.

94. Загал польських політиків з тривогою зустріли проголошення «нової ери» в сеймі та слова намісника. Не будучи втаємниченими у переговорний процес, вони не знали як далеко зайшов намісник у своїх обіцянках народовцям. З огляду на це К. Бадені й заперечив наявність будь-якої формальної угоди чи обіцянок. Передбачаючи протести народовців, К. Бадені вже наступного дня особисто зустрівся з Д. Савчаком, Ю. Романчуком і К. Телішевським й попросив, щоб вони утрималися від оприлюднення умов угоди.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 128–129.

95. Члени київської громади були прикро вражені фактом співробітництва радикалів з москвофілами. Як свідчив Т. Окуневський, навіть прихильник М. Драгоманова і меценат радикального «Народа» М. Ковалевський заявив йому, щоб речень типу «кожна інтелігентна людина в Галичині повинна знати російську літературу», більше в «Народі» не було.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 188.

96. Ф. Залеський був давнім опонентом і конкурентом К. Бадені, а тому уважно стежив за всіма його діями. Як виявилось, на засіданні «польського кола» 12 грудня 1890 року він не мав жодної інформації про підготовку проголошення угоди і з причини, що К. Бадені «щось» вдалося без його відома, був готовий їй протидіяти.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 129.

97. Під час парламентських виборів 1885 року на противагу спільному народовецько-старорусинському виборчому комітетові своїх кандидатів виставило проурядове угруповання, підтримане митрополитом С. Сембратовичем (гуртувалося навколо часопису «Мир»). У питанні, яку тактику слід зайняти щодо «Миру», народовці поділилися на дві групи: одні виступали за те, щоб «Діло» «сиділо тихо і з ним не зачіпалося», інші ж наполягали, що воно «повинно виступити з тактом і оглядно, але рішучо против затіям Мира». Останніх підтримав С. Качала, вважаючи, що «Діло... убилоби ся само, коли би в таких обставинах стало безбарвним». Під їх натиском в народовських органах розгорнулася широка критика заяв і програмних статей «Миру». Особливо різку реакцію зі сторони народовців викликала національна програма «Миру», для якого «Русь зачинає

і кінчиться в Галичині», а все решта – то «шумні знамена народних ідеалів», підняті «ложними пророками», «глупі химери і платонічні теорії». Чи не найбільше обурило народовців ставлення митрополитом у порозумінні з польським виборчим комітетом (А. Потоцьким) і урядом своїх кандидатів у парламентські послы, без консультації з іншими руськими сторонництвами і, навіть, виборцями дотичних округів. Більше, своїми листами він зобов'язав деканів і священників підтримати їх. Результати виборів, що відбулись 2 червня 1885р., не виявились несподіваними. З 15 кандидатів, поставлених спільним руським комітетом, у парламент пройшов лише В. Ковальський. Вибрано також трьох митрополітич кандидатів (К. Охримовича, К. Мандичевського і М. Сінгалевича), а також «незалежного» І.Озаркевича.

Див.: *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки XIX ст.). Дис.к.і.н. – К., 2003.

98. Формально, клуб послів-народовців у сеймі оформлений дещо пізніше – 23 вересня 1892 року.

99. Система місцевого самоврядування в Галичині, яку становили міські (бурмістр і міська рада) та сільські громади (війт і громадська рада) і панські маєтки (т. зв. двірські обшари), остаточно сформувалася у 60-тих роках XIX ст. як компроміс різних, часто протилежних, інтересів (станових, національних, соціальних). «Місцева громада» утворена розпорядженням кабінету міністрів від 31.01.1851 – кожна громада, яка існувала фактично на той момент – тобто утворено *одно* (а не *багато*) сільські громади. Вони також ділилися на сільські (із юрисдикції яких виокремлено панські маєтки) та міські (окремо від яких – давні королівські міста). При визначенні компетенції громади прийнято поділ на «власну» (управління власним маєтком, громадськими дорогами, місцева поліція) і «доручену» (зі сторони урядової влади – співучасть у проведенні виборів, переписі населення, військовій адміністрації, стягуванні податків, видання свідоцтв приналежності до громади; реєстраційні та шлюбні справи, карно-адміністративне провадження) сферу діяльності, із тенденцією до обмеження першої. Громадські органи обиралися, але затверджувалися урядом. Відповідно й нагляд за їх діяльністю здійснювався органами двох різних апаратів: насамперед це нагляд урядових органів над діяльністю громад у сфері «дорученої» компетенції (могли скасовувати прийняті рішення і навіть притягати до відповідальності за бездіяльність і невиконання доручень), а також нагляд вищих органів самоврядування у сфері «власної» компетенції. Фактично, не можна вважати органи громадського самоврядування за виключно автономічні, а швидше навіть як урядові найнижчої інстанції.

100. Спроби порозумітися між польським та руським виборчими комітетами не приносили бажаного результату через опір польських політиків проти збільшення кількості руських послів у парламенті. Лише 7 лютого польський центральний виборчий комітет для Східної Галичини розглянув пропозицію народовецького комітету про співпрацю і після тривалої дискусії вирішив, що у кожному окрузі народовці, як і поляки, виставляють своїх окремих кандидатів; при ймовірності вибору москвофіла вони об'єднуються і разом підтримують або польську,

або народовецьку кандидатуру, залежно від того, яка буде більш прохідною. Водночас поляки не виставили контркандидатів проти 7 русинів.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 163–164.

101. Австрійський парламент складався з двох палат – палати панів і палати послів. Див.: *Петрів Р.* Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець 18–19 ст.). – Івано-Франківськ, 2005.

102. У другій половині XIX ст. медична освіта не входила в перелік найпрестижніших та найпопулярніших, а медичні факультети були доступні для вихідців із середніх верств населення.

103. Мається на увазі поразка французьких військ у війні з Прусією 1870 р. та значне зміцнення останньої як серед німецьких держав зокрема, так і в Європі загалом.

104. Мається на увазі А. Хамец. Про контакти В. Антоновича у справі польсько-українського порозуміння у Галичині з початку 1880-х років більш детально див. *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000.

105. Йдеться про спробу примирення народовців зі старорусинами на з'їзді представників усіх руських партій 19 березня 1894 року з ініціативи Ю. Романчука. На ньому майже одноставно засуджено політику «нової ери», однак узгодити позиції так і не вдалося – на перешкоді стало національне питання. Спеціально створена угодова комісія, яка мала виробити основи т. зв. консолідації, так і не змогла підготувати спільної програми. Проти консолідаційних змагань Ю. Романчука виступила частина народовців на чолі з О. Барвінським (прагнули й далі проводити політику «нової ери» як найбільш «реальну» на той час), а остаточний розкол відбувся на зборах «Народної Ради» у травні 1894 р., на яких більшість підтримала Ю. Романчука.

Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 202–203.

106. Землевласник надавав кандидатові на священика церкви у своїх помістях так звану презенту (згоду), необхідну для отримання парохії.

107. Про допомогу русофільському часопису «Слово» говорилося в Емському указі (2000 гульденів через російське посольство у Відні). Матеріальну допомогу русофільському рухові надавав Київський відділ Слов'янського благодійного комітету.

Див.: *Миллер А.* Субсидія газеті «Слово». Галиційские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 9. – 2001. – С. 332–338.

108. Однією з найважливіших справ у парламенті, обраному 1873 року, було владнання церковно-політичного питання. Уряд Ауерсперґа відмовився від конкордату з Папою Римським і самостійно унормували правові стосунки церкви і держави в Австро-Угорщині. За відповідний закон проголосували й руські послы парламенту, хоч здебільшого це й були священики (за що були позбавлені низки оплат і становищ митрополитом Й. Сембратовичом).

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 138–140.

109. За ліберальних урядів кінця 1860-х – початку 1870-х років польські політики здобули владу в Галичині.

110. «Руська Рада» – політична організація на Буковині, заснована у Чернівцях членами «Руської бесіди», існувала у 1870–1923 рр. Першим головою був о. В. Продан. Спочатку перебувала під впливом москвофілів, а з середини 1880-х років провідну роль відіграють народовці (І. Окуневський, Є. Пігуляк, О. Попович, І. Тимінський).

111. Австрійська імперія після конституційних перетворень 1867 року була поділена на дві частини – австрійську та угорську – по р. Лтаві. Тому австрійська частина ще називалася Цислейтанією (або Долитавія), а угорська – Транслейтанією (Залитавією).

112. Орден Божого Воскресіння (польс. Змартвихвстанці) засновано у Римі з учасників польського повстання 1831 р. Головне завдання – місіонерська праця у некатолицьких країнах. У 1879 р. генерал змартвихвстанців Петро Семененко отримав дозвіл на діяльність ордену в Галичині (на чолі з Валеріаном Калінкою). Її головною метою мало стати заснування україномовного інтернату у Львові, де виховувалися б віддані Папі та греко-католицькій церкві священики. Галицькі русини вороже сприйняли змартвихвстанців, вважаючи їх діяльність черговим виявом колонізаційних тенденцій. Кульмінацією став виступ о. С. Качали у сеймі (21 жовтня 1881 р.). Натомість тісні контакти з колишнім революціонером, о. В. Калінкою на основі спільних демократичних поглядів налагодив В. Антонович.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 191–193; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 60–64.

113. Питання заснування нових середніх шкіл входило до компетенції Галицького сейму. Детальніше див. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець 18–19 ст.). – Івано-Франківськ, 2005.

114. Станіслав Бадені, брат Казимира, добре розумівся у національних стосунках у Східній Галичині. З проголошенням «нової ери» він виступив її прихильником, як і загалом прихильно до співпраці з русинами.

115. Азбучне питання (або як його ще називали – азбучна війна) виникало періодично в Галичині від 1834 року, коли о. Й. Лозинський висловив думку про необхідність впровадження латинської азбуки для української мови. Австрійський уряд вважав, що прийняттям русинами латинської азбуки можна було запобігти ширенню панславистської пропаганди в Галичині. 15 травня 1859 р. відповідно до міністерського рескрипту від 8 травня 1859 р. галицьке намісництво скликало азбучну комісію для вирішення питання прийняття латинської азбуки для руської мови. За прийняттям латинки агітував представник міністерства просвіти Йосиф Їречек. Головою комісії був губернатор Агенор Голуховський, який у донесенні до міністра віровизнань та освіти від 12 березня 1858 р. для протидії панславистичній агітації радив звільнити Я. Головацького з посади професора Львівського університету, перевести руську мову на латинський шрифт, скасувати юліанський календар для Греко-Католицької церкви, що згодом отримало назву

«голуховщина». В склад комісії входили: єпископ С. Литвинович, о. М. Куземський, о. М. Малиновський, проф. Я. Головацький, д-р А. Яновський і Т. Полянський, Е. Зеліг, К. Мош і о. Й. Лозинський. Всі, крім д-ра Черкавського, виступили проти впровадження латинської азбуки для руської мови. Головно заходами митрополита Г. Яхимовича уряд відмовився від ідеї переведення руського письма на латинку і 13 березня 1861 року зазначив, що полишає вирішення мовно-правописного питання самим русинам у Галичині.

Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Ч. 1. – Львів, 1926. – С. 70–71; *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.) – Львів, 2003. – С. 69–85.

116. Під чеським державним правом малося на увазі правове врегулювання стосунку чеських земель до Корони аналогічне угорському, тобто фактично персональна унія.

117. Прихильники співпраці з німецькою лівцею серед польського «кола» виступали за т. зв. виокремлення Галичини, тобто здобуття таких прав, як угорські землі у 1867 р. Таким чином, німецькі ліберали посіли б домінуюче становище у решті австрійських земель, однак проти цього активно виступали чеські, руські та інші послы, які, як уже зазначалося, мали на меті реалізацію власних державотворчих прагнень.

118. *Lex Juzephovicia* це одна з назв Емського указу 1876 року, яким заборонено ввозити, друкувати і перекладати книги українською мовою, заборонено вистави українською мовою, а з бібліотек нижчих і середніх училищ вилучено відповідні книжки.

Див.: *Савченко Ф.* Заборона українства 1876 р. – Мюнхен, 1970. – С. 381–382.

119. «*Gazeta Narodowa*» на той час виражала позицію східно-галицької консервативної шляхти, т. зв. подоляків, які найбільше були стурбовані зростанням українського національного руху в Галичині, а тому виступали проти будь-яких поступок русинам – освітніх, економічних, політичних.

120. Концепцію «органічної праці» висунули представники позитивістичної течії суспільної думки. Під нею розуміли поступову розбудову усіх сфер суспільного життя народу (у крайньому вияві – навіть звичайну господарську практику). Як серед польського, так і українського політикуму існували різні бачення «органічної праці», однак здебільшого вона асоціювалася із краківськими станьчиками.

Див.: *Kozłowska-Sabatowska H.* *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego (1861–1881).* – Wrocław, 1978.

121. Незважаючи на чималі перепони, насамперед російське громадянство та православне віросповідання В. Антоновича, О. Барвінському, К. Бадені та М. Бобжинському таки вдалося досягти принципової згоди цісаря та уряду на призначення його професором Львівського університету, однак в останню мить В. Антонович відмовився від цієї посади (дослідники здебільшого зазначають особисті мотиви цього кроку). За нову посаду у Львові розпочались закулісні інтриги: І. Шараневич протегував свого зятя В. Мільковича; частина українських політи-

ків, зокрема М. Павлик, підтримували О. Чоловського; розглядалися також кандидатури Д. Багалія, Ю. Целевича, А. Левицького. У результаті 11 квітня 1894 р. на цю посаду призначено М. Грушевського.

Див.: *Грушевський М.* Як мене спроваджували до Львова // Український історик. – 1984. – Ч. 1–4; *Винар Л.* Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету // Український історик. – 1986. – № 3–4; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. – Львів, 2000. – С. 133–137.

122. Альфред Потоцький був намісником у 1875–1883 рр., а Ф. Залеський – з 1883 по 1888 р.

123. Анджей Потоцький, син Альфреда, призначений галицьким намісником у 1903 р. Під час виборів до Галицького сейму в 1908 р. намагався шляхом виборчих порушень не допустити вибору представників українських партій націонал-демократичного спрямування. Був вбитий студентом А. Січинським на знак протесту проти виборчих зловживань 12 квітня 1908 р.

124. Уже невдовзі після створення Русько-Української радикальної партії у ній почалися внутрішні дискусії щодо шляхів розвитку, програмних засад, національного та соціального питання. Про взаємини «молодих» та «старших» радикалів більш детально див. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 71–110.

125. У серії статей «По процесі».

126. «Profession de foi молодих українців» – це програма таємної революційної організації «Братерство тарасівців» (ств. влітку 1891 студентами І. Липою, М. Байздренком, М. Базькевичем, В. Боровиком), прийнята навесні 1893 на загальних зборах. На початку 1890-х ідеї Братства поширилися в багатьох містах Наддніпрянщини: у Києві діяв гурток у складі Є. Тимченка, М. Міхновського, М. Кононенка, В. Самійленка та ін., у Полтаві – М. Шемет і Д. Дробиш, у Чернігові – М. Коцюбинський та в ін. містах.

Див.: *Липа І.* Братерство тарасівців. Спомини // Літературно-науковий вісник. – 1925. – № 7–8; Нариси з історії українського національного руху. – К., 1994.

127. Лист лідера молодочехів Д. Кайця до Ю. Романчука від 30 листопада 1893 р. із пропозицією «Руському клубові» приєднатися до «Слов'янської коаліції».

Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 382 (Юліан Романчук). – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 1.

128. На парламентських виборах 1879 р. очолювана старорусинами «Руська Рада» зазнала нищівної поразки: з 15 послів у попередній каденції залишилось лише 3. З різкою критикою її бездіяльності і безпрограмотності виступив у «Правді» В. Барвінський. На його думку, прийшла «крайна пора до рішучого повороту в нашій житю народнім», нарізла потреба змінити лідерів руського політичного руху [Правда. – 1879. – Ч. 7]. Вихід із ситуації, що склалась, він вбачав або в радикальному оновленні «Руської Ради», або у створенні нової життєздатної полі-

тичної організації чи то у вигляді формального політичного товариства, чи періодичних загальних зборів русинів. Врешті, більшість (значною мірою під тиском провінційних діячів) вирішила спробувати модернізувати «Руську Раду» і порозумітись із старорусинами. Для цього 29 народовців на чолі з Ом. Огоновським і К. Сушкевичем подали заявки на вступ до товариства. Ініціатором скликання загальних зборів «Руської Ради» стали тернопільські русини [Лист Ол. Барвінського до брата Володимира від 15 жовтня 1879 р. // ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2135]. У відкритому листі до виділу цього товариства вони вимагали прийняття в члени кожного русина, що зголошувався. Ю. Геровський і І. Наумович, провідні члени старої партії, також обіцяли сприяння. Однак 27 листопада 1879 р. виділ «Руської Ради» відмовив народовцям у вступі до товариства, що викликало обурення представників не лише народної, але й старої партії. Народовці вирішили не опротестувувати це рішення на загальних зборах, оскільки, як повідомляв В. Барвінський братові Олександрю, «якби відкинула нас ціла Рада Руска, тобто *ціле* сторонництво, то ми б мусіли тоді виступати проти цілого сторонництва яко такого і тоді діло було б далеко тяжше ... тим часом коли нині самі недовільні своїми проводирями страшно скомпромітованими» [Лист В. Барвінського до брата Олександра від 21 листопада 1879 р. // ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2314]. У зв'язку з цим тернополянин Копитчак радив навіть негайно створити окреме політичне товариство, але згодом відмовився від цієї ідеї [Лист Ол. Барвінського до брата Володимира з кінця грудня 1879 р. // ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2194].

Див.: *Янишин Б.М.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-ті роки ХІХ ст.). Дис. к.і.н. – Київ, 2003.

Пояснення слів

—А—

Абдикація (польск. abdykacja) – зречення від престолу, влади.

Абсолюторія (польск. absolutorium) – затвердження фінансового звіту виконавчого органу.

Абстиненція (лат. abstantia) – поміркованість, стриманість від чого-небудь, утримання від чогось.

Авскульптант – кандидат на суддю.

Автентичний – аутентичний, справжній.

Автократія (грецьк. autokrateia) – система управління, при якій одному належить необмежена верховна влада.

Автохтон, автохтонічний – корінний житель.

Ад'юнкт – тут помічник податкового судді.

Аліянт (польск. alian) – союзник (спільник).

Алярм (польск. alarm) – сполох, тривога.

Амальгамувати – у переносному значенні: сплавити, розчинити.

Амбасада, амбасадор – посольство; посол.

Анальфабета (польск. analfabeta) – неписьменний, безграмотний.

Апостазія (польск. apostazja) – (віро) відступництво.

Аранжер – організатор заходу.

Ареопаг – у переносному значенні: збори авторитетних осіб для вирішення будь-яких питань.

Артикул (лат. articulus) – частина, розділ; окрема стаття, глава, параграф у законах, розпорядженнях, офіційних актах, договорах тощо.

Архіпресвітер – вищий духовний сан, архієпископ.

Асекурація – страхування, забезпечення.

Асистенція – допомога.

Аспірація (польск. aspiracja) – прагнення, запити, наполягання, домагання.

Атентат (польск. atentat) – замах (на політичному ґрунті).

Атрій (лат. atrium, від ater-чорний) – частина староіталійського житла у вигляді прямокутного подвір'я, закритого з боків і зверху. В епоху Римської імперії атрій став парадним приміщенням з багатим архітектурним оформленням.

Атут (польск. atut) – козир.

Ачей, ачень – може, мабуть, а що як.

—Б—

Бандерія (польск. banderia) – кінний почет (свита, картеж).

Баніція (польск. banicja) – вигнання.

Бановання (банність) – сум, туга, нудьга.

Банувати – шкодувати, сумувати.

Бастард (лат. *bastardus*) – потомство, яке отримане від схрещування організмів, які належать до різних видів або родів.

Бачно – уважно, пильно, обережно.

Безбач – без цілі, абияк, у безладі.

Безвиглядно – безперспективно, безощадно.

Безвіжно – безвісті, невідомо.

Безнастанно – постійно.

Блидочка – базікати, говорити.

Братанич – син брата.

Будуче, будучність – майбутнє, майбутність.

Бурмістр=бурмистер – голова міського управління.

Бурса – нижче духовне училище; гуртожиток для шкільної молоді.

Бутний (польск. *butny*) – пихатий, чванливий, гордовитий.

—В—

Важка, ки – тут: ваги.

Вандрувати – мандрувати.

Варстат – тут: у перен. знач. майстерня; лабораторія; кухня.

Варунок – умова.

Вволити – вдовольнити, здійснити.

Велелюдно – багатолюдно.

Верифікація (польск. *weryfikacja*) – перевірка правдивості, встановлення достовірності.

Вивіновані – тут: нагороджені.

Взори (польск. *wzogu*) – зразки; моделі; візерунки.

Вив'язувати (польск. *wywiązuwać się*) – виходити; справлятися.

Виділ – управа, рада; правління, бюро, комітет.

Виділова школа – міська школа, створена виділом (комітетом) сейму.

Видно́ – горизонт.

Виелімінювання – виключення.

Виєднати – домовитися з ким, добитися чогось.

Визискувати – використовувати; скористатися.

Виклярований (польск. *klarowny*) – прозорий, ясний, чистий; тут: дуже прозорий.

Вимірені – тут: спрямовані.

Виминаюча відповідь – унікаюча відповідь. (Виминути – уникнути).

Вимовний (польск. *wymowny*) – красномовний, переконливий, яскравий.

Винародовлювати (польск. *wynarodowić*) – піддати денационалізації.

Виобразованє – тут: навчання.

Виповнятись – виконувались, втілювались, здійснювались.

Випосажити – постачати, забезпечити, оснастити; виділити, наділити.

Вирозумілість – співчутливість.

Висвідчене (польск. *wyświadczać*) – зробити послугу.

Вислід – наслідок, кінцевий результат.

Вистарчати, вистарчить – вистачати, вистачить

Виточити (польск. wytoczyć) – висунути, пред'явити.

Витрутити (відтритити) – відштовхнути, відкидати.

Вихіснювання – використання.

Вицофувати (польск. wycofać) – взяти назад, вилучити з обігу; вийти, вибратись.

Вишрібувати (вишрубувати) – вигвинчувати; переносно: дуже підносити, роздувати.

Відвічальність – відповідальність.

Відгравати ролю – відігравати роль.

Відправа – відповідь

Війт – керівник місцевого самоврядування, сільський староста. Виборна посада.

Вікарій – священик, який є заступником пароха або єпископа.

Відпоручник – довірена особа; уповноважений представник.

Відрочити – тут: перенести.

Відрубність – окремість.

Відтручувати, відтручати – відштовхувати, відтискати, віддалити.

Візвати – тут: закликати.

Віриліст – депутат крайових парламентів Австрії, а також райхсрату (державної ради), який входив до законодавчого органу за посадою (наприклад, єпископ, ректор університету та ін.).

Вірильний голос – депутатський голос.

Вірля – орля.

Віста – наліво.

Возний – судовий пристав у старих судах.

Волохи – загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансильванії, з якого пізніше сформувались румунська та молдавська нації.

Ворохобство, ворохобники – заворушення, заворушники.

Всеполяки – польські народні демократи.

Воспятній напрям – тут: зворотний напрям.

Вспольний (польск. wspólny) – тут: спільний.

Встарчити (настарчити) – задовольнити потребу.

—Г—

Габа – смуга, кайма.

Габілітація – складання іспиту на право викладати в університеті (тут: на право посольського мандату).

Галасність – дармоїдство.

Гамульця – тут: гальма; у перен. знач. перешкода, затримка.

Гафти – вишивка золотом або сріблом.

Гелер – грошова одиниця, запроваджена 1892 р. як 1/100 австро-угорської крони.

Гелот (ілот, ілоти) – категорія населення Стародавньої Спарти, яка перебувала на становищі рабів.

Гетта (гайта) – вправо.

Гіпотека (іпотека) – застава нерухомого майна, що є забезпеченням позички. У тексті мова йде про книгу (гіпотечка книга), в якій фіксуються видані позички.

Гліптотека – галерея, де зберігаються мармурові статуї, різьбарські твори.

Глюструвати (польск. lustracja) – огляд, обслідування, перевірка, інспекція.

Голошене – тут: проголошення, об'ява.

Госпітація (польск. hospitacje) – педагогічна практика (студента); показовий урок; відвідування лекцій в якості вільного слухача.

Гофрат – радник цісарського двору.

Гульден – срібна монета в Австрії з 1753 по 1892 рр (в обігу до 1900 р.). Гульдени також називалися флоринами, ринськими, левами, золотими (золотий ринський).

Гутірка – розмова.

—Г—

Гердани – жіночі прикраси; вишита бісером мережка.

Гравітувати (польск. grawitować) – тяжіти, схилитися.

Гратуляція, гратулянт (польск. Gratulacja, gratulant) – привітання, поздоровлення; людина, яка поздоровляє.

Грунтова книга – книга реєстрації земельних ділянок.

—Д—

Дамасценським лезом – лезо із дамаської сталі.

Дебітор (польск. debitor) – боржник, дебітор.

Декан – протоієрей, протопоп.

Деканат – церковна адміністративна одиниця у римо-католицькій та греко-католицькій церквах, до якої входило декілька парафій.

Демісйонувати – див. : димісія.

Денунціат, денунціація (польск. denuncjant, denuncjacja) – донощик, донос.

Депендент (польск. dependent) – діловод, помічник.

Десперація (польск. desperacja) – розпач, розпука.

Дефінітив, дефінітивно (лат. definitivus) – означальний, остаточний; остаточно.

Децидуючий (польск. decydować) – вирішувати щось, зважуватися.

Димісія (польск. dymisja) – відставка.

Диспозиційний фонд – сума, яку в конституційних державах вища влада або окремі міністри можуть довільно вживати на урядові цілі.

Дідич – поміщик, спадкоємець поміщицького маєтку, шляхтич.

Дієцезія (польск. diecezja) – діоцезія, епархія – церковна адміністративна одиниця, яку очолює єпископ.

Діймово=Дійма – передчуття, здогадка; вість.

Дневник – щоденна газета.

Днешна – тут сьогоднішня.

Довірочний – довірчий, конфідеційний.

Догідний кредит – вигідний.

Доладно – розумно, ґрунтовно.

Дописець – тут: кореспондент.

Доплив (польск. dopływ) – притока.

Достарчать, достарчення (польск. dostarczać, dostarczenie) – доставляти, надавати; доставка, надання.

Достойник (польск. dostojnik) – сановник.

Досягле значення – поважне, визначальне.

—Е, Є—

Евентуальний (лат. eventus випадок) – можливий у випадку, при деяких обставинах.

Евіденція (польск. ewidencja) – облік, переоблік.

Едіція (лат. editio) – видання; наукове видання текстів.

Екзеґет, екзеґетик – наставник, керівник, тлумач.

Екзеґетика – тут: правила та прийоми пояснення та тлумачення біблійних текстів.

Екзекутива, екзекутивний комітет (польск. egzekutywa) – виконавча влада, виконавчий комітет.

Екзистенція (лат. existentia) – існування.

Екзорта – релігійні вправи у католиків: виступ, проповідь, повчання.

Експозитура (польск. ekspozytura) – філія, представництво, відділення.

Екстірпація (лат. extirpatio) – виривання з корінням; радикальне усунення.

Екстрема – крайність.

Елімінування – вилучення.

Емфаза (польск. emfaza) – пихатість, пишномовність; піднесеність, гордість.

Енунціація – заява, декларація; висловлювання.

Ерекція – заснування церкви.

Есенціональні (польск. esencjonalny) – переносне знач. змістовні, істотні.

Етат (польск. etat) – штат, посада.

Еґемень – священник.

Єпископ-суфраґан – єпископ без єпархії; вікарій.

Єствуючий – тут: існуючий, діючий.

—Ж—

Желізниця – залізниця.

Жереп – яловець.

Живло – середовище, сфера, прошарок, верства.

—З—

Забанувати – тут: тужити (затужити).

Забороло – стіна фортеці, бруствер у фортечному мурі.

Заводова школа – початкова школа.

Заводовий – професійний, фаховий.

Загибати – зруйнування, знищення.

Заінтерпелювати (польск. *zainterpelować*) – внести інтерпелляцію (запит).

Займавий – інтересний, цікавий, зацікавлений.

Занидіти – тут: ослабшало, захиріло.

Заповіджені (польск. *zarowiedzieć*) – заздалегідь повідомити, повідомити про щось, про будь-що попередити.

Запорученої – тут: проголошеної.

Зарівно – тут однаково.

Засібні люди – заможні, з коштом.

Засновки – принципи.

Засягнених інформацій – з'ясованих, узятих.

Затроєння, затроювати – затруєння, отруювати.

Забандажувати (польск. *zabandażować*) – забинтувати, перев'язати, ізолювати, обкрутити.

Збоче (польск. *zbocze*) – схил, укіс.

Згінники – тут: люди, яких зігнали (надіслали), з певної метою (ціллю).

Згляд – погляд, контроль, догляд.

Зглядно – відносно, порівняно; або, чи.

Здекомплетувати (польск. *zdekompletować*) – розрізнити, розкомплектувати.

Зискати (польск. *zyskać*) – домогтися, одержати, придбати.

Зіритований (польск. *zirytować*) – розсердити, довести до роздратування, дратувати.

Злишна річ – тут зайва.

Змагати – досягати цілі.

Зражити (польск. *zrazić*) – розчарувати.

Зревідувати (польск. *zrewidować*) – тут: переглянути.

Зредукувати (польск. *zredukować*) – скоротити, зменшити.

Зробок – доробок.

Зуживати (польск. *zużyć*) – використовувати.

—I, ĩ—

Ігноранція (польск. *ignorancja*) – неуцтво, неведення, невігластво.

Іменник (польск. *imiennik*) – тезка; однофамілець.

Інавгурація=Іногурація (лат. *inauguro* – посвячую) – урочиста процедура вступу на посаду голови держави, коронація монарха тощо.

Івенція (лат. *inventio*) – винахід, вигадка.

Ітенція (лат. *intentio*) – прагнення, мета, намір, бажання.

Інтервенція (лат. *interventio*) – втручання; у міжнародному праві насильницьке втручання однієї, або декілька держав у внутрішні справи іншої держави.

Інтерпелляція (лат. *interpellatio*) – особливий вид запита депутата парламента до уряду або до окремого його члена з певного питання.

Іритуватися (польск. *irytować się*) – дратуватися, обурюватися, гніватися.

Їдовити – отруїти.

—К—

Кавція – грошова застава, запорука, гарантія.

Каденція (польск. kadencja) – термін повноваження, термін скликання.

Какографія – поганий правопис.

Кальна дорога – брудна, нечиста.

Калюмній (польск. kalumnia) – наклепницький, обмова.

Камениця – кам'яний житловий будинок у Галичині.

Капітул (лат. capitulum) – 1) у католицькій та англканській церквах колегія духовних осіб кафедральних соборів, що є радою при єпископі і має право вибору нового єпископа, якого затверджує папа; 2) Збори членів духовно-лицарських і чернечих орденів, а також їхній керівний орган.

Карб (польск. karb) – тут: тримати в руках, не давати волі будь-кому.

Казино (польск. kasyno) – казино; клуб, збори, гральний будинок; ресторан з естрадою.

Картель (франц. cartel) – об'єднувати; договір, блок.

Катастер=кадастр (франц. cadastre) – опис будь-чого; зведення відомостей про будь-що.

Катілінарні екзистенції (нім. Catelinarische Existenzen) – про демораліованих, декласованих шарах населення; про людей, які готові вчинити злочин через невдоволення власною долею.

Катехит (польск. katecheta) – законовчитель, священник, який викладає основи релігії у школі; викладач релігійних дисциплін; викладач закону божого.

Квартвий формат (лат. quarta) – четверта частина.

Квестія (польск. kwestia) – питання, запит, проблема.

Квестіонар – анкетний лист, запитальник.

Квінквенальний (лат. quinquennalis) – тут: посадова особа, яка обирається на п'ять років.

Квінтесенція (лат. quinta essentia-п'ята сутність. У античній і середньовічній філософії: основна сутність речей) – основа; сама сутність будь-чого.

Кертична – шкідлива.

Кириня (кериня), киринити – керувати, скерувати, керівна робота, скерована робота

Кіпно, кіпнина – купа землі; бруд від сніга, який розтанув.

Кіш=кош=табір=група

Клер (польск. kler) – духівництво.

Клерикалізм (лат. clericalis-релігійний) – політичний напрямок, який домагається головної ролі церкви і духівництва у громадському і культурному житті суспільства.

Клієнтель (польск. klientela) – клієнтура, клієнти.

Кнайпа (польск. knajpa) – ресторан, шинок, трактир.

Кнеблювать (польск. knebłować) – затикати рота.

Ковінька – як раз до речі, як раз того і треба.

Кодифікація (лат. codex-книга і facere-виконувати) – перегляд і зведення у загальне систематизоване ціле законів держави в окремих галузях права.

Козмофіли – тут мається на увазі космополіти (грецьк. kosmopolites) – громадянин світу.

Колідуючи (польск. kolidować) – приходить у зіткнення, сутичку; невідповідність, суперечити.

«Коло польське» («Польське коло») – польська парламентська фракція у австрійському парламенті 1867–1918 рр.

Кольпортованє, кольпортери (польск. kolportaż) – розповсюдженє, розповсюджувачи.

Колятор – поміщик.

Комерс – банкет після якоїсь урочитості.

Компетент – законний претендент (на якесь майно).

Комуникат (польск. komunikat) – коммюнике, повідомлення.

Конвенціональна натура (польск. konwencjonalny) – тут: звичайна, традиційна.

Конгруї (лат. congrue) – відповідно.

Кондиції – тут: умови.

Консеквентно – послідовно.

Консисто́рія (лат. consistorium-місце зборів, рада) – 1) У католицькій церкві – рада кардиналів під керівництвом папи; 2) у лютеран – церковно-адміністративний орган; 3) у дореволюційній Росії – установа при єпархіальному архієреї з церковно-адміністративними та церковно-судовими функціями.

Конскри́пція (лат. conscriptio-внесення у список, набір; польск. konskrypcja) – опис, список, виклад.

Консте́ляція політична (польск. konstelacja) – політична обстановка (ситуація).

Консуля́т (польск. konsulat) – консульство.

Конто (польск. konto) – рахунок.

Контингентова́ння податків (лат. contingens, contingentis-дотичний, суміжний) – установлювана для якої-небудь цілі гранична кількість; норма чого-небудь.

Конфесія – віросповідання.

Концесія (лат. concessio-дозвіл, поступка) – дозвіл про передачу у експлуатацію на визначений термін природних ресурсів, підприємств, господарських об'єктів та ін., які належать державі.

Концепієнт – канцелярський службовець, судовий писар; помічник.

Концепіст – стажист, нижчий чиновник.

Коритар (польск. korytarz) – коридор; хід, галерея.

Кормига – ярмо, влада.

Коромола – крамола, змова.

Крейцер – стара мідна монета, сота частина гульдена (розмінна монета), яка була розповсюджена у Німеччині (XV–XIX ст.), в Австрійській імперії (XVII–XIX ст.) та на західноукраїнських землях, які були під владою Австро-Угорщини.

Креована (лат. creator-творець) – створена.

Крийка – тут схованка.

Кринос=клірос (грецьк. κληρος – жереб, доля) – місце для півчих у церкві перед алтарем по правий і лівий бік церковних врат.

Крилошанин – посадова особа у греко-католицькій церкві; співаючий на кліросі причетник, дячок.

Кросна – ткацький станок.

Кунктаторство (польск. kuntatorstwo) – тут: повільність; нерішучість.

Курація (польск. kurasja) – лікування, курс лікування.

Куренда – розпорядження духовенству, видане церковною владою; циркуляр.

Курія – група виборців по майновому, національному, расовому або по якій-небудь іншій ознаці у країнах XIX – початок XX ст.

Курія папська (Папська курія) – сукупність установ, за допомогою яких папа римський здійснює керування католицькою церквою.

—Л—

Легітимація (лат. legitimus-законний, узаконений) – визнання чи підтвердження законності будь-якого права чи повноваження; документи, які підтверджують це право, чи повноваження.

Ликнути (польск. łuknąć) – ковтнути; тут: перевести дух, передохнути.

Лівця – ліве крило будь-якої партії.

Ліст – тут: список.

Ліцитація (польск. licytować) – аукціон; продавати з аукціона, продаж за борги, пропонувати ціну.

Лож, ложею – брехня, брехнею.

Лучатися – траплятися.

Лучити – з'єднувати; мітити, цілити, прицілюватися.

Люстрація (польск. lustracja) – періодичний опис державного майна для визначення його прибутковості; ревізія, опис маєтків для фінансових потреб також перегляд, перевірка діяльності установи тощо.

—М—

Магістрат (майстрат) – орган міського самоуправління, що діяв на основі Магдебурзького права. Початок створення на Буковині міських самоуправлінь належить до 1781–1782 рр.

Мад'яри (секлери) – угорці.

Маєви (польск. majowy) – травневі; тут закони, які були прийняті у травні.

Мазури – назва польських селян, польського населення Західної Галичини за річкою Сян.

Майоризація, майоризувати (польск. majoryzacja. majoryzować) – використання чисельної переваги; використати чисельну перевагу.

Мальверзація (польск. malwersacja) – зловживання.

Мальконтент (польск. malkontent) – невдоволений, незадоволений, буркуха.

Мандатар (польск. mandatariusz) – місцевий урядник, уповноважений.

Манитися – тут: обманюватися.

Марка – грошова одиниця і монета Німеччини, дорівнює 100 пфеннігам, яка була введена в обіг у 1871 р. в якості єдиної валюти Німеччини.

Марканти (нім. markánt) – видний; видатний.

Маршалок крайовий – у Галичині – голова крайового сейму, який одночасно очолював крайовий відділ. Призначався австрійським імператором з числа депутатів (послів) сейму.

Мачошему (польск. machocha. mაცოშემუ) – мачуха; тут: відноситися як до пасинку.

Меморіал (польск. memogial) – доповідна записка.

Мериторичний – такий, що стосується суті справи.

Митрофор – священик, який носить митру; митроносний.

Міністр-земляк – міністр без портфеля.

Міністр-президент – прем'єр-міністр.

Міродатний=міродайний – авторитетний.

Мітологія=міфологія

Монетарні відносини (монетаризм) – економічна теорія, згідно якої кількість грошей у обігу є визначальним фактором формування господарчої кон'юктури і існує прямий зв'язок між змінами грошової маси у обігу та розміром валового національного продукту.

Монометалізм – грошова система, при якій один метал стає загальним еквівалентом та основою грошового обігу, функціонуючі монети та знаки вартості розмінні на дорогоцінні метали.

Монстранція (польск. monstrancja) – дароносиця.

—Н—

Навзаводи – щодуху, чимдуж.

Навикнути (польск. nawyknąć) – придбати (набути) звичку; звикнути до чого-небудь, втягнутися у будь-що.

Нагана (польск. pagana) – догана, осуд.

Нагле (польск. pagle) – раптом, несподівано; терміново, спішно.

Надзвичайний професор – екстраординарний, позаштатний.

Надужити (польск. nadużyć) – зловживати, зловжити.

Найборше – найшвидше.

Наколи – якцо.

Накоренок – відросток; потомство.

Належитость (польск. należytość, уст. należność) – борг, забаргованість; належна сума.

Намісництво – найвища адміністративна і політична влада у Галичині за часів Австро-угорської монархії.

Напаствовать (польск. napastować) – нападати, виступати з нападками, переслідувати.

Нап'ятнвати (польск. napiętnować) – затаврувати, суворо засудити.

Наразитися (польск. narazić się) – ризикувати; озброїти проти себе; відштовхнути від себе; викликати невдоволення (гнів).

Народописна – фольклорна.

Нарожні (польск. naróżny) – кутовий.

Наустити – підмовити, підбурювати.

Національні клуби – фракції у австрійському парламенті, сформовані за національною ознакою.

Націхувати – від слова «ціхи» – знак, мітка, примітка особливості; тут: зазначити.

Небавом (незабавом) – незабаром, швидко.

Негація – заперечення, відмова.

Неконсеквентність – непослідовність.

Ненастанно – постійно, безперерійно.

Неоглядне поступованнє – і кінця не видно; неозоро.

Неприява – тут відсутність.

Неувзгляднення – див.: увзглянути (не врахування; не прийняття до відома).

Неужитки – тут: місця де не можна жити, використовувати.

Неутрально=нейтрально

Новела – тут: додаток до закону

Новна (польск. nowna) – знову, заново; тут мається на увазі заново створену організацію.

Нот (а) – тут мається на увазі фінанс. кредит-нота, або дебіт-нота.

Нотабль (і) (польск. notable (i)) – нотаблі, владу імущі, впливові (поважні) особи –

Нотар – тут нотаріус.

Ноша (ші) – одяг; вбрання, сукня, плаття.

—0—

Обава (польск. obawa) – побоювання, жах, страх.

Одвічальність – тут: відповідальність.

Обіжник – тут: циркуляр.

Обнегація (лат. negatio, opis-заперечення) – заперечення.

Обняв видавництво – очолив видавництво.

Обняти – взяти, посісти.

Обнятий тереном – повитий, оповитий.

Обсада (польск. obsada) – добір складу (кадрів); склад, колектив; заміщення.

Обскурантизм (лат. obscurans-що затемнює) – вороже ставлення до науки, просвіти; захист зашкарублх, реакційних ідей; мракобісся.

Обставати – тут залишатися.

Обстинація (лат. obstinatum) – приймати непохитне рішення.

Овид – тут: кругозір.

Огудити – засудити, обмовити.

Одвічальний – відповідальний.

Окладка (польск. okładka) – обкладинка; обробка, обшивка.

Окремішно (окремішність) – самостійно, (самостійність).

Окружник – циркуляр.

Окруха (польск. okruch) – крихта, крупинка.

Опир – упир, вампір.

Опінія – громадська думка; добра або зла слава.

Ординаріат – єпископське або митрополице управління.

Ординація (польск. ordynacja від лат. ordino – керую, наказую) – устав; тут: положення про вибори.

Ординація (також) – велике неподільне земельне володіння, які цілком успадковував старший син (майорат) або найближчий кривний родич. Тут: про можливий процес вступу у права власності.

Оречення – тут: обмова, наклеп.

Оркан (польск. orkan) – смерч, ураган.

Оруддя – засіб.

Орудки – ймовірно тут: знаряддя.

Орудник – тут: засіб, розпорядження.

Осереднє (правительство, осередні власті, осередні держави) – центральне.

Оспалий, оспалість (польск. ospały, ospalność) – сонливий, ледачий, повільний.

Остентаційні (польск. ostentacyjni) – демонстративні, нарочиті.

Остракізм (грецьк. ostrakismos) – вигнання окремих громадян, які становили небезпеку для держави по рішенням народних зборів. Перен. вигнання, гоніння.

Оферта (польск. oferta) – пропозиція.

Оходить – відзначати.

Очайдухи – відчайдухи.

—П—

Павшальний видаток – видаток, який береться за навчання.

Падолист – листопад.

Параван (польск. parawan) – ширма.

Паралелька – паралельний клас в утравістичній системі.

Парастас – заупокійне служіння.

Парох – священик, що стоїть на чолі парафії (парохії).

Парохія=парафія – церковна громада; церковна округа, в яку входило обслуговування однієї або кількох церковних громад.

Парцеля (польск. parcela) – дрібна земельна ділянка.

Парцеляція (польск. parcelacja) – поділ землі на дрібні ділянки.

Патронат (лат. patronatus) – заступництво, опіка, шефство.

Перегодом – згодом, через якийсь час.

Перекивчики – перебіжчик, ренегат, відступник.

Переліцитувати (польск. licytować się) – суперничати, прагнути перевершити один одного.

Перефідні (польск. perefidny) – облудливі, підступні, віроломні; лицемірні.

Петент (польск. petent) – відвідувач, прохач.

Печатня – друкарня.

Пиняво – мляво, повільно, неквапливо.

Підзор – підозра, підозріння.

Підойма – важіль.

Підперти – підтримати.

Підпомога – допомога, підмога, підтримка.

Підхожий вік – похилий вік.

Пінокатека (польск. pinakoteka) – картинна галерея.

Плястр – пластир, шар, скиба.

Повіда – тут: повідомлення.

Повіт – адміністративно-територіальна одиниця.

Поговори – обмови, наклепи.

Позва – тут: подання.

Позем – тут: рівень, ступень.

Позискати (польск. pozyskać) – завоювати, придбати, здобути, залучити на свій бік.

Поквапно – поквапливо, поспішно; поласитися.

Покликуючися – опираючися; відгукуючися, відповідаючи.

Покмітити – тут: подумати.

Поконати – перемогти; вмерти.

Помітувати – нехтувати.

Поміченнями – тут: відзначеними експонатами, видатними експонатами.

Понаглювати (польск. ponaglić) – поквапити, підігнати.

Понехати – знехтувати, залишити без уваги; кинути.

Пономіновать (польск. nominować) – призначати на посаду; тут: попризначені.

Понука – заохочення; підбурювання.

Попертя (є) – підтримка, опора.

Поранок (польск. poranek) – ранок.

Поріжнитися – посваритися, розійтись.

Порука – тут: переконання, упевненість.

Посіданє (польск. posiadanie) – володіння; перен. межі (сфера) впливу будь-кого.

Посол – депутат.

Постепенний – поступовий.

Постулюваний (польск. postulować) – тут: підбраний.

Поступованя – спосіб поведінки; вчинки.

Поступовий – прогресивний, передовий.

Потоляти – потурати.

Потручування – тут: стягування.

Поука – наука або навчання.

Почасні – тут: приватні, окремі.

Правильник – кодекс, регламент.

Праса (польск. prasa) – преса.

Предкладати – подавати, представляти, пропонувати.

Предлоги – пропозиції.

Презент – подарунок.

Предсідник – голова.

Презес (польск. prezes) – голова.

Преліміна́р (польск. preliminar/a) – попередній бюджетний кошторис.

Преліміна́рні – попередні переговори.

Прелат – в католицькій церкві вищий духовний сановник.

Преле́гент (польск. prelegent) – доповідач, лектор.

Пренумеранти – передплатники.

Препаранда – репетиторство.

Пресія (польск. presja) – тиск, натиск, примус.

Префект – помічник керівника духовної семінарії.

Прецінь – між тим, однак

Прилюдний – публічний, відкритий.

Прилюдні науки (життя) – суспільні науки, суспільне життя.

Приспорити (польск. przysporzyć) – примножити, прибавити.

Приступна (польск. przystępna) – доступна, прийнятна.

Притьмом – швидко.

Прियाва – присутність.

Провізорія – тимчасовий бюджет; тимчасовий стан (існування).

Провізорчий – тимчасовий.

Продайність – продажність.

Прокуратор (лат. procurator) – повірений в справах; (польск. procurator) – прокурор.

Проловчувані (лат. proluvies) – тут: виділенні

Пропінація – монопольне (пропінаційне) право поміщиків і міст у Галичині на виробництво і продаж спиртних напоїв в межах своїх володінь, що було скасоване лише 1889 р.

Просвічений – тут: освічений.

Протектор (польск. protektor) – заступник, захисник.

Проща – 1) прощення, відпущення гріхів; 2) богомілля.

Пунктація (польск. punktacja) – попередній договір.

Пятнувати (польск. piętnować) – засуджувати, таврувати.

—Р—

Райфайзенка – йдеться про кредитні кооперативи або кредитні товариства. Див. Показчик імен та назв: Райфазен Ф.

Райсхрат – нижча палата австрійського парламенту.

Рамена – обійми.

Рата (польск. rata) – внесок; часткова виплата (платіж); частина, частка.

Револьверов (польск. rewolwerow) – тут бульварна газета, бульварний листок.

Регулямін (польск. regulamin) – устав, розпорядок, регламент.

Резерва (польск. rezerwa) – тут: стриманість; обережність; холодність.

Рекрімінація (польск. rekryminacja) – взаємне обвинувачення; звинувачення.

Рекрутуватися (польск. rekrutować się) – набиратися; найматися.

Рекуза (польськ. rekuza) – відмова.

Рекурс – відклик від адміністративної чи судової ухвали.

Релятивна вартість – відносна вартість.

Репрезентант, репрезентація (польськ. reprezentant, reprezentacja) – представник; представництво, депутація.

Рескрипт (польськ. reskrypt) – розпорядження вищої влади; письмова відповідь.

Ресортові міністерства (польськ. resortowy) – відомчі міністерства.

Рестаурація – ресторан.

Рефлектувати (польськ. reflektować) – тут: претендувати, домагатися.

Реченець (речинець, речінець) – термін, строк, час.

Речник – тут: промовець.

Ривілізація (польськ. rywalizacja) – суперництво.

Ригоризм (лат. rigor-суворість) – суворе, тверде наслідування яких-небудь принципів.

Ригористичний – суворий, твердий.

Ригорозум, ригорозант – іспит на ступень доктора; той, хто складає іспит.

Ринський – назва монети, що дорівнювала 1 австрійському гульдену і з 1867 р. стала австро-угорською грошовою одиницею. Дорівнює 100 крейцерам.

Ридван – тут: похоронні дроги.

Рихтик (нім. richtig) – правильний, вірний, справжній; точ в точ.

Рівнорядні класи – див. паралелька.

Ріща – трусок.

Ровена (и) – тут: рівень.

Розлюзований – тут: розхитаний, ослаблений.

Розмервити (польськ. rozmierzić) – скуйовдити.

Розпаношитися (польськ. rozpanoszyć) – розповсюдитися, розповсюджуватися; запанувати.

Розпожичити (польськ. rozpożyczyć) – позичити, дати в борг, випозичити.

Розпорядки – розпорядження.

Розправа (польськ. rozprawa) – диспут, суперечки; обговорення.

Рольничо-кредитне заведеніє – аграрно-кредитна установа (товариство) під керівництвом старорусинів; хліборобсько-кредитна установа; земельно-кредитна установа (товариство, банк).

Розогнитися (польськ. rozogniać się) – розпалитися, розпектися; розгарячитися.

Розтич (розтіч, розтеча) – розповзання, розлиття; розбігання в різні сторони.

Рубашність (польськ. rubaszność) – грубуватість, фамільярність, безцеремонність.

—С—

Сальви (польськ. salwa) – залп, салют.

Саля – зал, аудиторія.

Санация (лат. sanatio – лікування) – оздоровлення; система заходів, які забезпечують запобігання банкрутства великих підприємств (банків, трестів і т. п.).

Святоюрці – рутенці – русини.

Секатура – урізування в правах; переслідування.

Секундист – тут: друга роль.

Сервілізм (лат. servilism – рабський) – рабське прислужництво, рабська улесливість.

Сервіліст – посіпака, лакей, догідник.

Сервітут – у феодальному праві – обмежене право користуватися чужим майном. У Галичині, форма збереження за підданими селянами права користування колишніми своїми землями (лісами, пасовиськами, луками), які були привласнені шляхтою. Після 1848 р. (скасування панщини) ці землі стали власністю шляхти, а селяни одержали право на обмежене користування. 1853 р. почалася ліквідація сервітутів у Галичині, яка була закінчена до 1889 р.

Секційний шеф – керівник секції (відділу, відділення).

Сердак – верхнє тепле сукняне плаття галицьких селян, розшите шнурками.

Сестрінниця – донька сестри; племінниця.

Сецессія (лат. secessio) – відділення, відхід убік, відступництво.

Синдик – правовий заступник; офіційний представник певної установи; уповноважений вести справи.

Словний (польск. slowny) – вірний своєму слову.

Снувалося – тут: просувалося.

Сойм=сейм – назва станово-представницьких органів у Галичині. Головою комітету сейму – виконавчого органу – вважався губернатор Галичини, а на Буковині – президент краю.

Сплетні – плітки.

Споводований (споводувати) (польск. spowodować) – стати причиною, спричинитися.

Справозданє (польск. sprawozdanie) – звіт, доповідь; річний звіт про діяльність.

Спрецизувати (польск. sprecyzować) – уточнити.

Спроневіренє скарбу – розкрадання.

Стало – постійно.

Станьчики – іронічна назва. Вживана до польських консервативних партій у Галичині.

Старорусини («Старі русини») – так називали у Галичині представників української верхівки священників. В кінці 1860-х років у Галичині поширилось русофільство, його прийняло так зване Святоюрське коло вищого греко-католицького духовенства. Русофільство приваблювало їх не лише завдяки слов'янофільській пропаганді та через розчарування Габсбургами, але й тому, що як вони вважали, вистояти проти поляків можна, лише спираючись на Росію (чехи, болгари, серби в пошуках допомоги теж спиралися на Росію). Яскравими представниками русофільства були Денис Зубрицький, Яків Головацький, Богдан Дідицький, Іван Наумович та ін.

Старбство – на західноукраїнських землях, що з кінця XVIII ст. знаходились під владою Габсбургів (Австрії), а 1920–1939 рр. – Польщі – повітове управління, очолюване старостою, яке здійснювало адміністративну владу на території повіту.

Старочехи – консервативне угруповання чеських політиків середини і кінця 19 ст.

Стація (польск. stacja) – станція; зупинка.

Стемпель (польск. stempel) – печатка.

Стоваришенє (польск. stowarzyszenie) – товариство, спілка, об'єднання, асоціація.

Сторонництво – (польск. stronnictwo) – партія; табір, послідовники (прихильники).

Стрий – дядько (брат батька).

Строй=стрий – одяг.

Струсові пера (польск. strusi) – страусові пера.

Субвенція – грошова допомога, дотація, субсидія.

Субституція (лат. substituo пізньюлат. substitutio) – заміщення, заміна; у праві: призначення у заповіті резервного (запасного) спадкоємця (субститута).

Суплент (польск. suplent) – заступник викладача; кандидат; початкуючий викладач гімназії, який ще не здав іспит на вчительство.

Супліка (польск. suplika) – покірне прохання, челобитна; прохання.

Супремація (лат. supremus – найвищий) – перевага; вищість (верховенство); гегемонія (панування).

Суфраган – помічник єпископа.

Схлібляти (польск. schlebiać) – лестити, догоджати.

—Т—

Тайний надсоветник – титул чиновника високого рангу в Австро-Угорщині.

Талер – золота і срібла монета; вперше викарбувана в 1518 р. у Богемії із срібла. З 1555 р. грошова одиниця північно німецької держави, потім Пруссії та Саксонії. У Німеччині 1 т=3 золотим маркам (1871), вилучена із обігу у 1907 р.

Терно – три кандидатури на одне місце.

Трабант – сателіт; розбійник.

Трафік (англ. traffic) – торгівля.

Трема (польск. trema) – хвилювання; неспокій.

Тройзіля – тут: трійця.

—У—

Ударемнити (польск. udaremnić) – зірвати; звести на нівець.

Увзгляднити=узгляднити (польск. uwzględnić) – врахувати; прийняти до відома; облік.

Уконституватися (польск. ukonstytuować się) – сформуватися; визначити свій склад, розподілити функції.

Ультраси (польск. ultrasi) – праві екстремісти; ультра,

Ультрамонтанство – напрям у католицизмі, який підтримував втручання папства у світські справи.

Ультрамонтанський – украй клерикальний.

Улячи – ймовірно тут: підкоритися, поступитися, піддатися.

Уневажнення (польск. unieważnienie) – скасування, анулювання, об'ява не-дійсним.

Уоружене – тут: озброєне.

Упімнення – зауваження, нагадування.

Уповажнить (польск. uroważnić) – уповноважити, дати доручення, забезпечити повноваженнями.

Упослідження (польск. uposłedzenie) – знедоленість; обділити.

Управильнення – тут вироблення.

Упрошаєся (польск. upraszać) – просити, молити, благати.

Урлоповані (польск. urlopowany) – ті, хто знаходяться у відпустці.

Уряд – місцеве правління; правління як діяльність; посада, що дає право керувати людьми; державна установа.

Утраквізм – двомовна системи викладання в школах.

—Ф—

Фасцикул (польск. fascyкул) – згорток (документів), згорток; випуск (періодичного видання).

Февдали=феодали.

Ферії=ферії – канікули.

Фестони (польск. feston) – тут: гірлянда.

Фідеїкоміс – фідеїкоміс Фідеїзм (лат. fides – віра) – релігійний світогляд, який утверджує верховенство віри над розумом, який характерний для теїстичних релігій.

Філіяльна (польск. filialny) – філіяльний, дочерній.

Фільварок (польск. folwark) – фольварк, садиба; панський маєток із господарськими будівлями.

Феєрверк=феєрверк.

Фреквенція (польск. frekwencja) – участь; відвідування.

Фрікції (лат. frictio) – тертя, непорозуміння.

Фрондувати (франц. Fronde) – бути в опозиції; виражати невдоволення (обурення) будь-чим.

Фундація (польск. fundacja) – пожертва, дар, внесок, вклад; фонд, заснований будь-ким.

—Х—

Хісно, хіснуватися – корисно, користуватися.

Хлополапство – ймовірно те ж саме, що хлопоманство - селянофільство.

Хосен, хосенний – користь, корисний.

Хромолітографія – літографічний спосіб друкування багатобарвних зображень.

Хрунь – українець, який погодився продати свій голос на вибори.

—Ц—

Царослав'є – прославлення монарха.

Цвітень – квітень.

Целібат (лат. caelebs-неодружений) – обов'язкова безшлюбність католицького духівництва, яке було узаконено папою Григорієм VII (XI ст.), практично було затверджено у XII ст. У 1967 р. папа Павло VI підтвердив непорушність целібату.

Центиметр (польск. centymetr) – сантиметр.

Цертифікат (польск. certyfikat) – сертифікат; письмове свідoctво.

Цісарь – українське найменування австрійського імператора, яке було прийняте у Галичині; в широкому значенні – визначання носія імператорського титулу.

Ціха – риса, особливість, знак, прикмета.

Цофнутись (польск. cofać się) – відступати, задкувати, повертати назад.

—Ч—

Черствий (польск. czerstwy) – бадьорий, міцний, здоровий.

Чинш – квартирна плата.

—Ш, Щ—

Шамбелян – камергер; почесний придворний чин.

Шаржа (франц. charge) – тут: посада.

Шематизм – схематизм. Статистичний опис римо-католицьких та греко-католицьких єпархій (дієцезій). Містив, зокрема, інформацію про чисельність дворів, парафіян «здібних» і «нездібних» до сповіді. Формуляр запису інформації в шематизмах з бігом часу ускладнювався. Шематизм як офіційні довідкові видання з'являються у Галичині в кінці XVIII ст.

Шкаралупство – обмеженість поглядів.

Шпихлір – комора для збіжжя (зерна).

Штука (польск. sztuka) – мистецтво.

Щадниця – ощадна каса.

—Ю, Я—

Юджене (польск. judzenie) – підбурювання, нацькування.

Ялова, яловість – безмістовна, безмістовність.

Анотований покажчик імен та назв

—А—

Абрагамович Давид (1839 ін. дж. 1843–1926) – галицько-польський поміщик вірменського походження, політичний і громадський діяч, економіст, агроном і зоотехник. Віце-спікер і спікер Палати послів райхсрату (1897), у 1896 р. – президент «Кола польського», 1907–1909 рр. – міністр у справах Галичини. Засідав у галицькому сеймі 1869–1914, у австрійському парламенті (райхсраті) – 1875–1918 – 271, 316, 549, 765, 816, 817

Авдиковський Орест (1843–1913) – письменник, поет, публіцист московьської орієнтації – 719

Аврам – 492

Айдукевич Жигимонт, художник – 564

Айм Густав, молодочех, посол, журналіст – 545, 806

«Академічне братство» – товариство українських студентів Львівського університету (1882–1896), об'єднувало також молодь усіх вищих шкіл – 96, 101, 162, 165, 212, 344, 345, 362, 470, 694, 746

«Академический кружок», «Академічний гурток» – товариство українських студентів 1871–1895 рр. (до складу входили студенти Львівського університету, політехнічної і ветеринарної шкіл), його органом був журнал «Друг». Кружок видав альманах «Дністрянка», «Повісті й оповідання» В. Хиляка (1882), влаштував вечори, присвячені Т. Шевченко, М. Шашкевичу, М. Устияновичу та іншим. У 1895 р. «Академічний гурток» перетворився на студентське товариство «Друг», яке проіснувало до 1939 р. – 101, 162, 165, 346, 463, 603, 604, 647, 649, 653, 670, 746

Аксентович Теодор (1859-рік см. невід.) – польський художник-пастеліст, відомий гуцульськими малюнками «Йорданами» – 564

Алексевич, студент Віденського університету, якого разом з Яворським було виключено з університету; член товариства «Буковина» – 653, 669, 714, 716, 726, 731, 732, 759

Алезані, крайовий президент на Буковині – 405, 615

Александровичівна, вчителька – 831

Альборі, генерал – 112

Амерлінг, віденський живописець – 326

Андраши Юлій (Дюла; Andrassy; 1823–1890) – граф, угорський державний діяч. Брав участь у підписанні угоди 1867 р. про утворення Австро-Угорщини. 1871–1879 рр. міністр закордонних справ Австро-Угорщини – 407

Андраши, граф, саський король – 318

Андрій Боголюбський (бл. 1111–1174) – князь володимиро-суздальський від 1157 р., син кн. Юрія Долгорукого – 130

Андрій Первозваний, св. апостол – один з дванадцяти апостолів Христа. За переказом, вказав місце, на якому згодом було засновано Київ – 674

Антоневич Микола (1840–1919) – педагог, історик. 1873–1876, 1882–1895 – посол галицького сейму, австрійського парламенту 1873–1879 рр. Член товариства «Руської бесіди» у Перемишлі, почесний член Общества ім. М. Качковського; москвофіл – 74, 76, 105, 109, 110, 159, 160, 162, 173, 174, 180, 181, 182, 183, 196, 216, 233, 264, 270, 273, 278, 279, 383, 384, 438, 440, 441, 442, 443, 445, 520, 522, 523, 525, 526, 529, 530, 551, 575, 605, 610, 714, 715, 716, 731, 776, 789, 793, 796, 800, 878

Автонович Володимир Боніфатійович (1834–1908)–історик, археолог, етнограф, професор Київського університету (з 1878); член-кореспондент Петербурзької АН (з 1901). 1880–1890-х рр. одноосібний лідер «Старої громади» – 41, 42, 43, 47, 59, 65, 111, 113, 114, 115, 117, 127, 128, 132, 135, 136, 154, 175, 191, 230, 235, 236, 238, 239, 241, 248, 250, 251, 252, 299, 300, 329, 342, 343, 344, 345, 354, 359, 408, 427, 504, 511, 513, 562, 581, 618, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 641, 642, 650, 703

Антракт – 89

Арістов Микола Якович (1839–1882) – російський історик, викладав у Казанському, Варшавському, Харківському університетах, з 1875–1882 – в Ніжинському історико-філологічному інституті – 387

Апуктін – 387

Архімед (бл. 287–212 до н. е.) – видатний давньогрецький математик і механік – 122, 171, 354, 852, 858

A. Z. – 55

—Б—

Бавх, доктор, президент крайового суду у Львові – 466

Бадені Казимир Фелікс (1846–1909) – граф, австрійський політичний діяч. 1883–1909 – посол галицького сейму, 1888–1895 – намісник Галичини, прем'єр-міністр Австро-Угорської монархії (1895–1897) – 43, 64, 70, 71, 72, 75, 100, 111, 116, 120, 134, 135, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 156, 161, 173, 184, 189, 217, 235, 238, 240, 242, 243, 244, 251, 254, 263, 264, 285, 331, 334, 361, 363, 366, 369, 372, 373, 376, 379, 380, 381, 383, 398, 410, 429, 430, 448, 449, 467, 477, 501, 502, 513, 515, 516, 517, 518, 520, 521, 564, 578, 581, 587, 628, 720, 735, 776, 787, 803, 813, 816, 818, 819, 822, 825, 827, 828, 829, 836, 876, 877, 878, 879, 881, 884, 977, 978, 979

Бадені Станіслав (1850–1912 в інших джерелах 1849–1913) – граф, австрійський політичний діяч; брат Казимира Бадені. Посол Галицького сейму (1883–1912), маршалок (1895–1901, 1903–1912), з 1891 р. – член Палати вельмож австрійського парламенту – 91, 116, 143, 181, 238, 244, 254, 255, 269, 279, 293, 441, 445, 525, 529, 530, 539, 544, 549, 550, 643, 656, 658, 660, 719, 731, 786, 803, 809, 810, 811, 813, 816, 831

Базилевич Іван, селянин, посол у сеймі – 848

Байст Фрідріх Фердинанд (1806 ін дж. 1809–1886) – граф, австрійський державний діяч; 1866 р. – прем'єр-міністр Саксонії. 1866–1871 – міністр закордонних справ монархії Габсбургів; з 1871 р. – член Палати вельмож австрійського парламенту. 1867 р. – прем'єр-міністр тимчасового кабінету Австро-Угорської монархії – 106, 107, 111, 314, 318, 784, 786

Бакегем, був міністром торгівлі, потім міністр внутрішніх справ – 720, 727, 783

Балясич (Balasits), ректор львівського університету – 441, 442

Бандрівський Карл (1855–1931) – податковий службовець у Львові. У 1908–1916 рр. опікувався хворим І. Франком. Залишив спогади про І. Франка – 218, 243, 373, 428, 581

Баньківська (дівоче прізвище Добжанська), дружина Володимира Баньківського – 519

Баньківський Володимир, професор гімназії у Бродях, згодом референт руських шкільних справ у міністерстві освіти – 371, 372, 402, 519, 520, 618

Баньківський, радник львівського магістрату; брат Володимира Баньковського – 371

Бапет – 410

Барабаш Олексій (1847-рік см. невід.) – дяк, посол до сейму 1889–1895, 1901–1907. Депутат повітової ради у Богородчанах з 1874 р.; москвофіл – 271, 443, 522, 746, 793

Барановський Болеслав (рік нар. невід – 1916) – інспектор Львівської жіночої семінарії, потім крайовий інспектор і радник Двора – 30–31, 449, 456, 518, 743, 831, 917, 918, 921, 923, 924, 925, 926, 929, 930, 932, 934, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 944, 945

Барановський Теофіл (1840–1897) – інженер за фахом, працював інженером у Крайовому відділі. Член-засновник «Товариства ім. Шевченка»; перший редактор «Руслана» (з 1897 р.) – 239, 416

Баранський – 270

Барвінська Євгенія Максимівна (дівоче прізвище Любович), друга дружина Олександра Барвінського; диригентка хору «Львівський баян» – 28, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 336, 337, 338, 470, 546, 587, 623, 627, 704, 705, 718, 719, 724, 725, 729

Барвінська Марія Магдалина, донька Оскара Барвінського, яка вийшла заміж за сотника німецького війська Екштайна – 621, 622, 624

Барвінська Ольга Олександрівна (1874 – рік см. невід.) – донька Олександра Барвінського – 752, 823

Барвінський Богдан Олександрович (1880–1962 у І. Чорновола 1958) – історик, бібліограф, архівіст; син Олександра Барвінського – 311, 327, 368, 471, 621, 838, 839

Барвінський Василь Олександрович (1888–1963) – композитор; син Олександра Барвінського – 28

Барвінський Володимир Григорович (1850–1883) – письменник, критик, публіцист, редактор журналу «Правда» (1876–1883) і газети «Діло» (1880–1883), які виходили у Львові; один із лідерів народовців; брат Олександра Барвінського – 39, 41, 44, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 67, 74, 75, 89, 95, 108, 117, 121, 122, 125, 126, 132, 142, 190, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 234, 235, 293, 357, 386, 437, 470, 482, 533, 534, 569, 646, 648, 669, 716, 747, 774, 775, 848–860

Барвінський Володимир Олександрович (1872–1899) – 1894 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету, працював у цісарсько королівським

намісництві у Львові, потім служив в міністерстві просвіти у Відні. Був членом товариства «Просвіта» і «Наукового товариства ім. Шевченка». Збирав матеріали для написання хроніки роду Барвінських і перед смертю написав «Літопис родини Барвінських». Син Олександра Барвінського – 586, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 823

Барвінський Іполит Григорович (рік нар. невід. – 1883) – священик з Нестерівців, брат Олександра Барвінського – 620

Барвінський Матвій, німецька гілка роду Барвінських; в 1712 р. він поселився в Східній Пруссії – 621

Барвінський Осип Григорович (1845–1889) – греко-католицький священик, письменник – 767

Барвінський Оскар Валеріан (1844 – рік см. невід.) – лікар, доктор медичних наук; в Bad Elgersburg-у (Тюрингія) мав водолікувальний заклад. Автор багатьох медичних розвідок – 586, 618, 620, 621, 622, 623

Барвінський Франц Іосиф, був купцем у Guttstadt-i; брат Оскара Барвінського – 621

Барвінський (рік нар. невід – 1807) – найстарший син Матвія Барвінського, батько Франца Іосифа та Оскара Валеріана; господар – 621

«Батьківщина» – політична й наукова газета, видавалася 1879–1896 рр. у Львові – 204, 243, 327, 328, 425, 426, 532, 557, 559, 560, 661, 743, 924, 940

Батюшков Помпей Миколайович (1810–1892) – російський державний діяч і письменник; автор історичних, археологічних та етнографічних робіт, серед яких «Холмская Русь» (1887), «Волынь» (1888) та ін. – 128

Бахмінський Олекса (Бахматюк; 1820–1882) – майстер косовської кераміки – 703, 766

Бачинський Олександр (1844–1933) – церковний письменник, перекладач Старого і Нового Завіту; редактор «Богословської бібліотеки». Крилошанин і генеральний вікарій католицької митрополичої капітули – 243, 561

Бачинський Роман – 436

Беер Адольф (1831–1902) – німецький історик, референт Вищої технічної школи (1868), з 1873 р. – державний радник, член німецької лівиці – 316

Безпалко, був міністром прилюдних робіт – 98

Белей Іван Михайлович (1856–1921) – журналіст, перекладач і критик. Був редактором журналу «Друг» (1876–1877), редагував журнал «Світ» (1881–1882). 1884–1902 рр. – редактор газети «Діло» – 53, 213, 260, 346, 483, 515, 577, 609, 642, 719, 757, 854, 855, 876, 882

Белькреді Ріхард, граф. З 1865–1867 рр. прем'єр міністр Габсбурської монархії – 784

Беное, посол – 896

Бер, професор, доктор, референт в бюджетній комісії, радник Двора – 353, 488, 500, 580, 581, 599, 905, 906, 958

Бережницький Теофіл (1836–1895)-правник за фахом, працював у судах Стрия, Самбора, Львова та ін.; посол Сейму у 1883–1889, член Крайового відділу 1885–1889. Член «Народного дому», «Народної ради», член-засновник товариства «Дністер», народовець – 76, 138, 362, 478, 664

Берник, селянин з Лисятич – 714

Бернрайтер, посол, який входив до складу ліберальної лівиці і який від ліберальної лівиці розробив проект виборчої реформи – 718, 720

«Бесіда» – див. «Руська бесіда».

Бетховен Людвиг ван (Beethoven; 1770–1827) – німецький композитор, піаніст та диригент – 568

Билинкевич, священник, москвофіл – 271, 436

«Бібліотека для молодіжі» – щомісячний літературно-художній журнал 1885–1914 рр. Видавало товариство «Руська бесіда» у Чернівцях – 924, 940

«Бібліотека найзнаменитіших повістей» – літературний додаток до львівської газети «Діло»; з 1881 по 1891 рр. Вийшло 35 томів – 466, 681

Бігун Михайло – 100, 651

Білецький Андрій (1847–1927) – церковний діяч, папський прелат, генеральний вікарій і офіціал української католицької митрополічної капітули у Львові – 653

Білинський Леон (Лев) (1846–1923) – польський політичний та громадський діяч; професор політичної економії Львівського університету (1871). 1892–1895 – керівник австрійських залізниць; 1895–1899, 1909–1911, 1912, 1915 – міністр фінансів Австрії. Посол галицького сейму (1888–1914) та австрійського парламенту (1885–1892, 1897–1900), з 1900 р. – член Палати вельмож. 1911–1912, 1915–1917 рр. – президент «Кола польського» – 159, 173, 180, 316, 317, 319, 329, 428

Білинський Омелян Михайлович (рік нар. невід. – 1889) – священник, крилошанин Львівської митрополії – 823, 824

Білоруський, москвофіл – 435, 647

Білоус Теодор (Федір Іванович; 1828–1892) – письменник, педагог, директор галицьких гімназій, видавець. Посол галицького сейму (1861–1867, 1870–1876), москвофіл – 101, 395

Бісмарк Отто Едуард Леопольд фон Шенхаузен (1815–1898) – князь, державний діяч і дипломат Пруссії та Німеччини. Перший рейхсканцлер Німецької імперії у 1871–1890 рр. – 59, 70, 111, 112, 286, 324, 407, 542, 757, 772

Бічай Іван (рік нар. і см. невід.) – професор; разом з Володимиром Барвінським уклав 1872 р. новий «Буквар» для народних шкіл – 30, 33, 35, 646, 700

«Благовіст», російський православний часопис – 655

«Благотворительний комітет» – 212, 384, 658

Бобжинський Міхал (1849–1935) – польський історик, професор Краківського університету, юрист, політичний діяч у Галичині. Посол галицького сейму (1885–1914) та австрійського парламенту (1885–1890, 1901–1911). 1890–1902 рр. – віце-президент Крайової шкільної ради; 1908–1913-намісник Галичини – 134, 136, 137, 143, 225, 238, 240, 442, 456, 459, 465, 517, 525, 529, 530, 539, 562, 682, 683, 743, 816, 817, 819, 822, 824, 825, 826, 827, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 839, 840, 916, 918, 920, 922, 926, 930, 931, 934, 936, 937, 939, 941, 943, 945, 946

Бобринський, граф – 108

Бобрович Лука, греко-католицький священник, видавець і редактор газети «Русь» (1886–1887 рр.), перший редактор «Народної часописі» (1890–1891 рр.) як додатка до «Gazeta Lwowska» – 129, 262, 263

Богачевський, священник, народовець – 376

Богонос Василь, священник в Хоросткові – 266, 271

Богун Іван (рік нар. невід. – 1664) – кальницький (вінницький) полковник, соратник Б. Хмельницького, один з найвизначніших воєначальників періоду визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. – 128

Боденштедт (Bodenstedt) Фридрих (1819–1892) – німецький письменник, перекладач, журналіст – 566

Боднар Іван (рік нар і см. невід.) – селянин, дяк. Посол до Галицького сейму і Райхсрату у 1867–1876 рр. Був обраний до австрійського парламенту і входив до складу «Польського кола» – 848

Бокль Генрі Томас (1821–1862) – англійський історик та соціолог-позитивіст – 207

Бонковська, учителька – 831

Борачок Северин (1859–1923) – греко-католицький священник; громадський діяч у Галичині; один із засновників різних економічних товариств – 197

Борискевич Іван (1815–1892) – громадський і культурний діяч галицького відродження; член-засновник «Галицько-руської матиці» та «Народного дому», почесний член товариства «Просвіта» – 40

Борискевич Михайло (1848–1899) – лікар-окуліст, професор в Інстбруку і Граці; викладав на лікарському факультеті у Інсбруку, потім у Львові – 308, 408, 625, 955

Борковський Бенедикт Михайлович (рік нар. і см. невід.) – вчитель, брав активну участь у роботі видавництва «Правда»; брат Олександра Борковського – 36

Борковський Лешко, граф – 180

Борковський Олександр Михайлович (1843–1921) – письменник, журналіст, педагог, громадський і культурний діяч. 1889–1895 – директор Дрогобицької гімназії. Виступав за право викладання українською мовою. Редагував журнал «Зоря» (1886, 1888, 1897 рр.) – 36, 61

Борковський Юрій, граф – 73, 82, 271

Боровик (справжнє прізвище Боровиков) **Віталій Гаврилович** (1864–1938) – публіцист поет, перекладач – 65, 66

«**Боян**» – хорові товариства у Львові (з 1891 р.), Перемишлі (з 1891 р.), Коломиї (з 1895 р.) та ін. містах; існували до 1939 р. – 294, 369, 388, 411, 446, 469, 470, 473, 484, 692, 695, 700, 746, 749, 751–752

Брейський, довголітній шеф президії міністерства внутрішніх справ Австрійської монархії – 114, 240

Брзорад, молодочеський посол – 797

Брикчинський Станіслав (1841–1921) – учасник повстання 1863 р., за що був заарештований разом з князем А.Сапігою австрійською владою. Посол галицького сейму (1885–1912), член Крайового відділу (1889–1901) – 114

Брилинський Йосиф, священник, протоієрей у Жовтанцях, член поштової ради, у 1848 р. був членом «Головної руської ради», писав для «Слова» – 271,

272, 273, 277, 279, 280, 288, 301, 305, 306, 326, 328, 331, 339, 394, 401, 501, 613, 722, 754, 879, 882, 896

Бриттан, представник товариства «Гаразд» у Яворові – 706

Брут Марк Юній (85–42 до н. е.) – у Давньому Римі голова (разом з Кассієм) заклоту 44 проти Цезаря. По переказу один з перших наніс удар Цезарю – 719

Будда – ім'я, яке було дано засновнику буддизма Сіддхартхе Гаутаме (623–544 до н. е.), який походив (з переказу) з царського роду племені шак'їв з Північної Індії. Одне з імен Будди-Шак'я-Муні, тобто «пустельник із шак'їв» – 568

Будзиновський Вячеслав (1868–1935) – письменник, історик, публіцист; галицький політичний діяч. Посол австрійського парламенту (1907–1918). Був одним із засновників Української радикальної партії і редактором її органу «Громадський голос» (1896–1897). Був також редактором журналу «Радикал» (1895) і газети «Праця» (1897), у 1897 р. разом з Д. Лукіяновичем видавав «Універсальну бібліотеку» і літературно-освітній журнал «Світ» – 163, 164, 187, 252, 341, 344, 347, 435, 689

Буковина – віденське москвофільське товариство – 162, 163, 187, 215, 341, 342, 388, 496, 603, 651, 653, 654, 655, 661, 663

Буковина – українська громадсько-культурна та літературна щоденна газета. Видавалася у Чернівцях (1885–1910), пізніше – у Відні (1910–1919) – 38, 169, 170, 707, 924, 940

Бу-ль – див. М. Драгоманов.

Бурачинський Ярослав, голова товариства «Січ» – 663

Бурса «Народного дому» – 298, 604

Бурса для учеників середніх шкіл у Перемишлі – 484

Бучацька-Збіржовська, співачка – 752

—В—

Вагилович Іван Миколайович (1811–1866) – поет, філолог, фольклорист і громадський діяч; один з організаторів «Руської трійці» – 461

Вайгель Фердинанд, краківський адвокат; секретар Торгової палати у Кракові – 316, 703

Вайс, лікар, який мав водолікувальний заклад біля Майдлінгу – 717

Ван Дейк (van Dyck. Van Dijck; 1599–1641) фламандський живописець, учень Рубенса – 619

Ваньо, священик – 377

Вартовий – див. Грінченко Борис.

«Варшавський дневник» – 300, 303

Васарій, кардинал угорський – 653

Василенко Віктор (1839 – рік см. невід.) – економіст і етнограф, друкувався у «Раді», «Киевской старине» – 67

Василь з Хрінова – 436

Василь Великий (Василь Кесарійський; 329–379) – святий; архієпископ кесарійський, один із отців церкви: теолог, філософ, єпископ м. Кеспрії (Мала Азія); організатор східного чернецтва, проповідник і церковний письменник – 409, 410

Василько Микола (1868–1924) – громадський і політичний діяч Буковини, дипломат, посол до буковинського сейму й віденського парламенту (1898–1918) – 615

«Ватра» – студентське товариство при Львівським університеті 1892–1896 рр. У 1896 році об'єдналося з товариством «Академічне братство», утворивши «Академічну громаду» – 67, 446, 470, 692, 694, 742, 745

Вахнянин Анатоль (Наталь) Климентович (1841–1908)–композитор, письменник, педагог, журналіст і громадський діяч – 41, 48, 82, 96, 144, 203, 238, 246, 260, 265, 271, 417, 423, 428, 456, 470, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 581, 582, 584, 629, 639, 640, 672, 681, 719, 722, 742, 751, 752, 781, 782, 793, 800, 801, 802, 807, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 875–885, 920, 921, 923, 926, 927, 928, 936, 938, 941, 942, 943, 973–979

Вахнянин Іван, професор Стрийської гімназії, молодший брат Анатоля Вахнянина – 449, 511, 518, 817

Вацлав святий (Vaclav, біля 907–935, або 936) – чеський князь з 924 р., з роду Пржемысловичів; допомогав розповсюдженню християнства (з католицького обряду) був вбитий заколотниками. Оголошений церквою «святим», патроном Чехії – 487, 663

Вашатий Іван (1836–1898) – адвокат, посол чеського сейму і державної думи (1879–1898 рр.), славянофіл – 258, 304, 485, 493, 494, 495, 496, 497, 500, 501, 690, 724, 753, 754, 758, 759, 764, 765, 766, 767, 806

Вдовичо-сирітський фонд у Перемишлі – 647

Величко Григорій (1863–1935) – географ і природознавець – 422, 639

Вельзергаймб, граф: міністр оборони краю – 720, 727, 783

Вербицький Михайло Михайлович (1815–1870) – один із перших українських композиторів-професіоналів у Галичині; автор церковної музики та хороших творів – 472, 749

Верещинський, референт, радник – 380

Вержбицький Людвіг (1835 – рік см. невід.) – польський архітектор, професор; директор державних залізниць, директор промислового музею; радник Двору – 413, 702

Верхратський Іван Григорович (1846-1919)–письменник, філолог і природознавець. Був дійсним членом НТШ у Львові і першим головою математично-природничо-медичинської секції. Заклав основи української наукової термінології з природознавства («Початки до уложеня номенклатури й термінології природописної народної», випуски 1–6, 1864–1879) – 408, 417, 423, 456, 569, 629, 635, 636, 639, 672, 729, 916, 918, 919, 920, 921, 924, 929, 930, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 939, 944, 945

Веселий – 409

«Вестник Европы» – російськомовний науковий, суспільно-політичний та літературний журнал; виходив у Петербурзі 1866–1918 рр. – 182

«Вестник Народного дома» – періодичне видання москвофілів; виходило у Львові 1882–1894 рр. – 133

«Вечерниці» – перший в Галичині громадсько-культурний часопис-тижневик. Виходив у Львові в 1862–1863 рр. під редакцією і за участю К. Климковича, В. Шашкевича, Ф. Царевича – 39, 40, 43, 47, 327

Вергун Дмитро Миколайович (1871–1951) – галицький публіцист, видавець журналу «Славянський век» у Відні (1900–1905); поет, москвофіл – 187

Виговський Іван Євстафійович (рік нар. невід. – 1664) – гетьман України (1657–1659). Був соратником Б. Хмельницького – 852, 858

Видавництво чина святого Василія в Жовкві – 839

Винницький Ізодор (Сидір; 1839–1922) – політичний і громадський діяч, посол до австрійського парламенту (1839); голова товариства «Народний дім» у Чернівцях (1887–1898) – 402, 615

Вислоух Болеслав (1855–1937) – польський громадський діяч, публіцист; у 1888 р. редактор газети «Kurjer Lwowski» – 345

Вишнеградський, російський міністр скарбу – 76

Вишняк Михайло, інженер, посол словенський з Ціллі – 480

Вів'єн, посол з Познанки (Тернопіль) – 536, 556

Відділова школа святої Анни у Львові – 831

Вільман, професор в Празі – 958

Віндішгрец Альфред (1787–1862) – князь, австрійський військовий та політичний діяч; генерал, керував військами, які придушили повстання у Відні та Празі під час революції 1848 р.; був міністром-президентом – 317, 364, 405, 720, 723, 727, 728, 730, 752, 754, 781, 783, 788, 792, 793, 794, 797, 798, 801, 802, 804, 808, 809, 810, 976, 977, 978

«Вістник державних законів» – 175, 219, 220, 251, 296, 403, 529, 671, 676, 677, 842, 845, 874, 896, 949

«Вістник Станіславської єпархії» – 261

Вітик Семен (1876–1937) – громадський і культурний діяч Галичини. Член-засновник Української соціал-демократичної партії; посол австрійського парламенту (1907–1918). Член Української національної ради ЗУНР, член президії Трудового конгресу – 98

Вітос Вінкентій (1874–1945) – польський політичний діяч, засновник і голова селянської партії «Пяст». Посол до австрійського парламенту і польського сейму – 232, 368

Вітославський – 723

Вишнеградський, російський міністр – 197

Вовк (Волков) Федір Кіндратович (1847–1918) – етнограф, фольклорист, археолог, антрополог. Належав до числа діячів «Старої громади» – 65, 251, 252

Вовк-Карачевський Василь Никодимович (1834–1893) – громадсько-культурний діяч, письменник, публіцист, перекладач; лікар за фахом. У 1860-их роках – співробітник журналів «Основа», «Правда» та ін. Діяч «Старої громади» – 42, 65, 175, 561, 650

Вовчок Марко (Марія Олександрівна Вілінська, у першому шлюбі Маркович, у другому Лобач-Жученко; 1833–1907) – українська і російська письменниця – 40, 572

Водзицький Антін, граф – 139, 816

Восвідка Лев (1864–1934) – лікар і громадський діяч, один із піонерів організації українського життя на Буковині – 165

Возовик – див. А. Тележинський

Войнаровський Тит Євген (1856–1938) – греко-католицький священник, галицький громадський і економічний діяч – 368

Войтович Іван, крилошанин з Перемишля – 265, 375, 654

Войтович Юліан Іванович, семінарист віденської семінарії; син Івана Войтовича – 654

Войцеховський, священник, катехит – 656

Воллан де, автор етнографічної розвідки – 128

Волков Федор – див. Вовк Федір.

Володимир Святославич, Володимир Великий (рік нар. невід. – 1015) – святий рівноапостольський князь київський (бл. 978–1015) – 674

Вольницький – 50

Вольф Еріх, референт середніх шкіл в міністерстві просвіти, радник Двора, потім президент долішньо-австрійської ради шкільної крайової у Відні – 453, 454

Вольфарт Карл, барон, урядник міністерства закордонних справ, керував інформаційним бюро цього міністерства. Під час революції 1848 р. працював у президії Галицького генерал-губернатора. (Уродженець Бережан) – 114, 240, 271

Волян Василь (1832–1899) – лікар, громадський діяч, посол до буковинського сейму й віденського парламенту (1890) – 272, 280, 295, 301, 302, 305, 306, 372, 396, 397, 405, 570, 573, 614, 615, 645, 758, 915

Волянський Клим, суддя – 271, 483

Воробкевич Григорій Іванович (псевд. Наум Шрам; 1838–1884) – православний священник; поет, молодший брат С. Воробкевича – 290, 615

Воробкевич Сидір (Ізидор) Іванович (псевд. Данило Млака, Морозенко; 1836–1903) – православний священник; композитор, письменник, громадський діяч на Буковині – 290, 331, 615, 616

Воробкевичі – 616

Вошняк, (словінець, який входив у «Консервативний клуб») – 725

«Временник Ставропигийского института» – 461, 463

Врецьона Григорій Захарович (1839–1901) – педагог, письменник, культурний діяч. В 1880–1889 був редактором журналу «Шкільна часопись»; друкувався в журналах «Ластівка», «Голос народний», «Зоря», «Учитель» та ін.; автор підручників – 237, 378, 683

Вурмбранд Гундакер (1838–1901) – граф; 1879 р. державний радник, з 1884 р. – голова земельного уряду Штірії, 1893–1895 міністр торгівлі; 1896–1897 рр. знову очолював уряд землі Штірія – 720, 727, 728, 729, 754, 783

—Г—

Габацький, був редактором «Киевлянина» – 58

Габсбурги (Habsburger) – династія, яка правила в Австрії (з 1282 герцоги, з 1453 ерцгерцоги, з 1804 австрійські імператори). У 1526 р., коли приєднали Чехію та Угорщину стали титулюватися королями. З 1867–1918 рр. були монархами Австро-Угорської імперії – 48, 121, 235

Гаврилів, надконтролер з Нового Торгу, потім у Станиславі – 428, 581

Гаврилюк, старший контролер з Нового Торгу – 373, 513–514

Гаджаровський, міщанин з Войнилова – 196

«Газета Львівська» – див. «Gazeta Lwowska».

Гайльсберг, доктор, входив до клубу об'єднаних німецьких лівих – 305

Гаймерлій – 407

«Галицька Русь» (Санкт-Петербург) – 264

«Галицька Русь» – щоденна газета москвофільського напрямку. Виходила у Львові 1891–1892 рр. – 107, 164, 178, 179, 187, 212, 268, 303, 336, 337, 340, 345, 346, 347, 350, 383, 389, 390, 435, 436, 447, 448, 460, 461, 466, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 504, 505, 506, 520, 521, 525, 538, 551, 552, 553, 557, 558, 559, 560, 561, 571, 572, 573, 585, 609, 618, 663, 672, 689, 714, 862, 867

«Галицьке товариство учителів для висшого шкільництва» – 905

«Галицько-руська матиця» – культурно-освітнє товариство, засноване у Львові у 1848 р. на зразок матиць інших слов'янських народів (чеської, словенської). Видавало українською і російською мовами книжки для народу, шкільні підручники, художню літературу, наукові збірники. З початку 60-их років XIX ст. в діяльності товариства стали переважати впливи москвофілів. Товариство проіснувало до I-ої світової війни – 106, 453, 455, 461, 462, 463, 464, 481, 570, 647, 681, 712, 726, 746, 846, 870, 871

«Галичанин» – літературно-художній і науковий збірник. Виходив у Львові 1862–1863 рр. Редакторами його були Я. Головацький та Б. Дідицький. Вийшло всього чотири випуски – 40, 107

«Галичанин» – львівська щоденна газета москвофільського напрямку. Виходила 1893–1914 рр. (попередня назва газети «Червона Русь») – 100, 303, 551, 559, 605, 610, 611, 615, 649, 652, 654, 655, 658, 661, 663, 668, 671, 672, 676, 677, 678, 679, 684, 686, 689, 697, 698, 714, 719, 724, 752, 757, 758, 759, 780, 854

Галушинський Микола, священик з Звиняч біля Чорткова – 266, 271, 277, 876, 881

Гальбан-Блюменшток Генрих фон, радник цісарського двору, директор канцелярії посольської палати – 314

Гаморак Кирило (рік нар. і см. невід.) – греко-католицький священик. Посол Сейму 1889–1895 рр. Після розколу «Руського клубу» (1892 р.) увійшов до фракції народовців, яку очолював Ю. Романчук – 443, 521, 522, 523, 643, 793, 801, 812, 813, 815

Ганинчак Осип – 422, 639

Ганкевич Микола (1869–1939) – політичний і профспілковий діяч, організатор українського робітництва у Галичині; один із засновників Української соціал-демократичної партії в Галичині. Член Головної української ради у Львові (1914–1917), заступник голови Загальної української національної ради у Відні (1915); редактор газети «Воля» (1900–1907); був членом польської партії соціалістичної – 346

Ганкевичі – 212

Ганнак, доктор, директор семінарії – 332, 970

«Гаразд», товариство у Яворові – 706, 746

Гарасевич Михайло (Нейштерн; 1763–1836) – церковний діяч та історик церкви у Галичині – 750

Гарасимович Іларіон (рік нар. і см. невід) – громадський і політичний діяч, один із піонерів українського радикального руху в Галичині; кооператор, організатор виробничих кооперативів домашнього промислу в Коломиї; директор «Гуцульської спілки» у Коломиї – 346, 443

Гарвіт, професор – 909

Гаррахи, чеські вельможи – 412

Гартель, доктор, міністр просвіти – 406, 830

Гартман (Hartmann) Едуард (1842–1906) – німецький філософ. Опрацював і опублікував у 1888 р. проект так званого «самостійного» Київського королівства, яке мало бути створено після переможної війни Німеччини з царською Росією (вважалося, що статтю інспірував канцлер Німеччини Отто Бісмарк). Див.: *Hartman E. Russland in Europa // Die Gegenwart. Wochenschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben. Band XXIII. N 1–3. Berlin, 1888 – 59, 112, 113, 286*

Гейне (Heine) Генріх (1797–1856) – німецький поет – 66

Генцель, посол державної ради – 896

Гарасимович Іларій, доктор, директор «Гуцульської спілки» в Коломиї; радикал – 388, 706, 714

Гарасимович Лев, суддя – 270, 293, 294

Гарасимович Микола (1843 – рік см. невід.) – правник, посол 1889–1895 рр. Депутат Жовківської повітової ради (1885–1887), з 1894 р. – радник крайового суду у Львові. Москвофіл, з 1876 р. – член Ставропігійського інституту, з 1882 – «Народного дому» – 181, 185, 212, 266, 271, 384, 389, 402, 435, 484, 522, 523, 543, 691

Гербст Едуард (1820–1892) – австрійський державний діяч. Професор права Львівського, потім Празького університетів. Міністр юстиції так званого бюргерського міністерства (Bürgerministerium), а потім в уряді Таффе (до 1870 р.) – 316, 318, 393

Герман, референт учительських семінарій, радник Двора – 570

Геровський Юліан, доктор, урядовець – 265, 267, 268, 270, 750, 865, 870

Герольд, доктор; молодочеський посол – 724, 726, 754, 756, 759, 784, 792, 799

Гироуський – 277

Гіряк Григорій (1865 – рік см. невід.) – священник у Винниках (1893 р.) – 378, 379

Гірт Карл Емануїл, німецький поет – 567–568, 569

Гладилович Адольф, син Гладиловича Дем'яна – 44, 203

Гладилович Дем'ян (1846–1892) – громадський діяч. 1886–1892 рр. очолював «Товариство ім. Шевченка» – 42, 44, 60, 66, 85, 113, 114, 137, 237, 238, 259, 420, 472, 588, 591, 611, 629, 633, 691, 876

Глинецький Е., старший повітовий комісар – 373

Глинський Теофан (1806–1893) – греко-католицький священник; письменник і громадський діяч Галичини, автор граматики української мови – 420, 633

Глібовицький, священник з Більча – 195

Глуцинський, священник – 145

Гнатюк Володимир Михайлович (1871–1926) – фольклорист, етнограф, мовознавець. З 1898 р. секретар НТШ; один з редакторів «Українсько-руської

видавничої спілки», один з редакторів «Літературно-наукового вістника» та «Етнографічного збірника» – 566

Говорський Ксенофонт (рік нар. і см. невід.) – професор Київської духовної семінарії, один з редакторів газети «Киевлянин». Входив до числа ініціаторів Емського указу 1876 р., тавруючи український рух як «польську інтригу» – 58

Гогенварт Карл (1824–1899) – австрійський державний діяч, лідер федералістів в австрійському парламенті, 1871 р. – міністр-президент; 1891 р. створив в австрійському парламенті «Клуб Гогенварта» (консервативний клуб), який підтримував курс кабінету графа Таффе на деяке розширення прав коронних країв – 256, 272, 280, 287, 302, 305, 306, 314, 316, 317, 318, 319, 396, 397, 547, 579, 593, 594, 614, 615, 616, 617, 718, 720, 723, 725, 728, 754, 755, 764, 782, 784, 792, 793, 798, 802, 803, 806, 807, 808, 813, 880, 977

Гогоцький Сильвестр Сильвестрович (1813–1889) – професор Київської духовної академії, з 1863 р. – професор кафедри філософії університету св. Володимира, один з редакторів газети «Киевлянин», був причетний до Емського указу 1876 р. – 58

Головацький (ймовірно) **Іван Федорович** (1816–1899) – поет, журналіст, перекладач, видавець; брат Я.Ф. Головацького. 1850–1852 рр. – редактор «Вістника галичо-руського для русинів Австрійської держави», який виходив у Відні; москвофіл – 219, 403

Головацький Яків Федорович (1814–1888) – фольклорист, учений, педагог, поет; належав до «Руської трійці» – 40, 106, 120, 128, 461, 504, 538

«Головна руська рада» – перша політична організація інтелігенції та верхівки духовенства галицьких українців, яка була створена під час революції 1848 р. у Львові і функціонувала до 1851 р. Мала свої філії у Тернополі та ін. містах краю – 40, 110, 146, 262, 320, 326, 365, 436, 481, 482, 870

Голюк, службовець – 143

Гомер (між XII та VII ст. до н. е.) – давньогрецький поет – 132

Гончаренко Левко – див. Сирочинський Леон.

Горбаль Кость (1836–1903) – поет, журналіст, педагог. 1865 р. редагував журнал «Нива», 1867 р. – видавав газету «Русь» – 47, 327, 827, 828

Горбачевський Антін (1856–1944) – галицький громадський і політичний діяч; 1883–1884 – редактор газети «Діло» – 478

Горбачевський Іван Якович (1854–1942) – визначний хімік, гігієніст та епідеміолог; громадсько-політичний діяч. 1883–1917 рр. – професор чеського університету в Празі, в 1902–1903 – його ректор; 1917–1918 рр. – перший австрійський міністр здоров'я. Дійсний член УАН і почесний член НТШ; академік АН УРСР (з 1925 р.) – 308, 408, 411, 413, 414, 625, 636, 955

Городецький Стефан (Степан; 1858–1928) – греко-католицький священник, папський шамбелян; громадський і церковний діяч. Організатор політичної, економічної і культурної праці у Рогатинщині. З 1925 р. почесний член товариства «Просвіта» – 377

Гоцинський (Goszczyński) **Северин** (1801–1876) – польський поет і публіцист; представник «української школи» в польській літературі. Був активним діячем польського національно-визвольного руху – 87, 88

Грабар Ольга (1846 – рік см. невід.) – головна із звинувачених у державній зраді в так званому москвофільському процесі 1881 р. у Львові. Їй інкримінувались таємні зносини через родичів з Міністерством внутрішніх справ царської Росії. На суді була виправдана – 74, 113, 121, 126, 127, 191, 212, 335, 386, 410, 482, 588, 609, 646, 648, 670, 774, 786, 849, 855

Грабовенський, суддя – 723

Гребінка Євген Павлович (1812–1848) – український та російський письменник – 40, 592

Гриневецький Іван (1862–1929) – лікар, галицький москвофільський діяч; редактор «Прикарпатської Русі» (до 1914 р.), член «Січі» (віденське земляцьке товариство) – 187

Григорієв, начальник Головного управління по ділам печаті, професор університета – 499

Грінченко Борис Дмитрович (псевд.: Вартовий, В. Чайченко, Вельхівський та ін.; 1863–1910) – письменник, мовознавець, фольклорист, етнограф, педагог і громадський діяч. У 1892 р. – один із засновників «Братства тарасівців», 1894–1902 рр. – активний член чернігівської «Громади»; засновник Української радикальної партії (1905), яка у 1906 р. злилася з Українською демократичною партією в Українську демократично-радикальну партію – 65, 637, 707, 708, 709, 710, 711, 712

Гробельський Іван (1858–1926) – греко-католицький священник, крилошанин; галицький громадський діяч – 376

«Громада» – громадсько-політичний і літературний збірник (1878–1879, Київ; 1882 – Женева). У 1880 р. збірник реорганізовано в журнал з революційно-демократичною програмою за редакцією М. Драгоманова, С. Подолинського, М. Павлика. Вийшло два номери – 62, 63, 67

«Громада» (Відень) – 694, 763

«Громада» (Київ) – товариство, засноване 1861 р. В. Антоновичем – 61, 111, 189, 235, 250, 344, 354, 355, 357, 415, 496, 608, 610, 627, 641, 650, 680, 682, 683

«Громада» (Львів) – товариство, засноване 1863 р. – 327, 546, 651, 652

«Громада» (Одеса) – 133, 189

«Громада» (Тернопіль) – товариство, засноване навесні 1864 р. М. Чачковським – 326, 327

Громницький Сидір (1850–1927) – галицький педагог і освітній діяч. 1879–1906 рр. – учитель Академічної гімназії у Львові, 1907–1920 рр. – директор її філії. Член і неодноразовий голова «Наукового товариства ім. Шевченка» (1886–1903), член «Учительської шкільної громади» та ін. громадських товариств. Член Крайової шкільної ради (1914–1920) та Львівської міської ради (1916–1927) – 84, 421, 422, 423, 633, 635, 639, 640, 823, 824

Грушевський Михайло Сергійович (псевд. М. Заволока, Хлопець та ін.; 1866–1934) – історик, письменник, літературознавець, соціолог. 1897–1913 – голова «Наукового товариства ім. Шевченка», 1898–1907 – редактор «Записок Наукового товариства ім. Шевченка». Один з організаторів національно-демократичної партії Галичини; у 1917 р. очолив Центральну раду. З 1923 р. – академік АН УРСР, з 1929 – академік АН СРСР – 425, 427, 511, 627, 628, 629, 636

Грушкевич Теофіл (1846–1915) – галицький освітній діяч, професор гімназії у Львові; редактор журналу «Учитель». Автор підручників і популярних брошур – 39, 85, 101, 105, 137, 237, 238, 260, 456, 476, 719, 826, 827, 919, 923, 934, 938

Гудима, православний священик з Росії – 225, 557

Гузар Дмитро, священик в Заволові – 373, 827

Гузар Євген (1854–1918) – галицький церковний і громадський діяч – 238, 373, 374, 377, 656, 827

Гулак, (ймовірно) Гуляк Іван, селянин з Бурдяковець (тепер Борщівський район Тернопільської обл.), посол у 1867–1869 рр. – 848

Гулімка – 51

Гумбольд[т] Олександр, вчитель – 957

Гурик Йосиф (1853–1924) – селянин; громадський діяч на Станиславщині; посол галицького сейму 1889–1895, 1901–1907 рр.; член товариства «Просвіта» – 110, 190, 483, 484, 522, 524, 746, 793, 812, 813, 815, 817, 881

«**Гуцульська спілка**» (Коломия) – 691, 701–702, 706

Гушалевич Іван Миколайович (1823–1903) – греко-католицький священик, посол Сейму і Райхсрату 1861–1869 рр.; письменник і громадський діяч московського напрямку – 726, 786, 848

—Г—

Ґаванський, помічник податкового судді – 373

Ґавч Пауль (Gautsch; 1851–1918) – барон; з 1885 р. – міністр культів і освіти в кабінеті Тааффе; 1895 – міністр освіти, 1897 р. утворив міністерство державної служби. Двічі був головою кабінету міністрів (останній раз у 1911 р.); був довіреною особою Франца Йосифа I – 33, 69, 120, 241, 329, 330, 331, 332, 353, 364, 371, 372, 399, 402, 407, 428, 458, 501, 502, 520, 573, 576, 580, 598, 599, 616, 619, 625, 819, 883, 906, 915, 953, 956, 958, 971, 977

Ґа[лю]ґа Іван, народний учитель – 237

Ґамбетта Леон-Мішель (1838–1882) – французький політичний і державний діяч, лідер буржуазних республіканців у період першого десятиліття третьої республіки (1871–1881), прем'єр-міністр (1881–1882); висунув програму радикально-демократичних реформ – 309

Ґартнер Теодор (Gartner; 1843–1925) – німецький філолог-романіст, професор Чернівецького університету. Спільно з С. Смаль-Стоцьким уклав шкільну граматику (1893) і наукову граматику (1913). Брав участь в упорядкуванні правопису, наближаючи його до фонетичного – 37, 452

Ґеберт В. (Gebert V.), директор жіночої гімназії ім. Міцкевича у Львові. Разом з Гербертовою Г. написав підручник для українських середніх шкіл – 838, 839

Ґебертова Г. (Gebertowa G.), разом з Гербертом В. написала підручник для українських середніх шкіл – 838

Ґегорський – 277

Ґерман Л., доктор, шкільний радник; крайовий інспектор – 743, 838

Ґете (Goethe) Йоганн-Вольфганг (1749–1832) – німецький поет і мислитель, один із основоположників нової німецької літератури – 27, 29, 512, 568, 622, 623, 912

Гіллер Агатон (1831–1887) – польський політичний діяч, член народного уряду під час повстання 1863 р. Обстоював ідею єдності усіх класів тодішньої Польщі в боротьбі за національну незалежність. Написав: «Sobotka, książka jubileuszowa dla S.Goszczyńskiego». – Львів, 1875 – 240

Гінсберг – поліцейський агент – 140

Гіртлер, державний прокуратор у Львові в 1890-і роки – 201

Глюзінський, лікар – 618

Гляйспак, граф, міністр судівництва – 380, 503

Гмитрик, священник, катихит – 656

Гневош Владислав, власник Кутів – 293, 379, 879

Гневош Едвард, урядник намісництва, посол – 271, 896, 968

Гоес, граф, крайовий президент (на Буковині) – 729, 977

Голєєвський Антоній (1819–1893) – граф, один з провідних діячів революції 1848 р. у Львові; причетний також до повстання 1863 р., посол до Сейму з 1861 і до смерті, та до Райхсрату (1867–1869, 1875–1878) – 81, 149, 168

Голембйовський, селянин, москвофіл – 140

Голуховський Агенор (1812–1875) – граф, австрійський політичний діяч; намісник Галичини 1849–1859, 1866–1867, 1871–1875 р. У 1859 р. – міністр внутрішніх справ Австрійської імперії – 47, 239, 399, 461, 513, 581, 787, 795

Гоцький, священник, катихит – 656

Грегорец – 760, 763, 764

Грегр Едвард (Grégr; 1828–1907) – чеський політик і журналіст, співосновник і член партії молодочехів; член крайового відділу; молодочеський посол – 304, 392, 486, 487, 611, 612, 690, 721, 724, 758, 759, 792, 806, 808

Грегр Юлій (Grégr; 1831–1896) – чеський журналіст і політик, засновник молодочеського часопису «Narodni Listy» у Празі з 1861 р.; брат Грегра Едварда – 497, 611

Грохольський Казимир (1815–1888) – граф, австрійський політичний діяч. Посол Сейму (1861–1888) і Райхсрату (1861–1888); перший міністр Галичини (1871), президент «Кола польського» (1871–1888) – 73, 104, 285, 318, 813

Губринович, професор-референт міністерства просвіти – 372, 402

—Д—

Давидяк Василь (1850–1922) – священник, політичний діяч москвофільського напрямку; обирався послом до Галицького сейму і парламенту Австро-Угорщини – 436, 714, 715, 716, 731, 732, 771, 773, 801

Дакура Осип (1864–1914) – український лікар у Відні (родом з Галичини), дійсний член НТШ; автор наукових розвідок і популярних праць – 626

Данило Галицький (1201–1264) – князь галицький (1211–1212 та від 1238) та волинський (з 1221 р.). У 1254 р. отримав від римського папи титул короля – 128, 674, 742

Данилович Северин (1861–1942) – адвокат, публіцист, один із засновників і активних діячів Русько-української радикальної партії – 97, 98, 212, 214, 216, 217, 218, 220, 265, 269, 270, 271, 273, 275, 278, 283, 284, 346, 347, 388, 431, 434, 523, 689, 706, 770

Данилюк Йосип (1842–1904) – друкар, один із перших діячів робітничого руху у Галичині, засновник робітничої газети «Ргаса» – 345

Данте Аліг'єрі (Dante Alighieri; 1265–1321) – італійський поет, автор поеми «Божественна комедія» – 65, 837

Дашинський Ігнаці (1866–1936) – польський політичний діяч і публіцист, засновник і редактор соціал-демократичного органу «Narząd» у Кракові – 232, 345

Деак Ференц (Deák; 1803–1876) – угорський політичний діяч. У 1833–1847 рр. один із лідерів парламентської опозиції. У 1848 р. – міністр юстиції в уряді Л. Батяни. Після поразки революції 1848-1849 рр. в Угорщині виступав з позиції пасивного опору Габсбургам. У 1865 р. заснував партію прихильників австро-угорської згоди і у 1867 р. австро-угорська угода перетворила Австрійську імперію в дуалістичну Австро-Угорську – 318

Деген Марія Вікторівна, сестра Дегена Сергія Вікторовича, яка була заарештована з братом, сестрою (Наталею) а також з Б. Кістяківським, А. Маршинським, І. Франком та М. Павликом у Львові в 1889 р. і після двомісячного попереднього слідства всіх заарештованих у цій справі було звільнено за відсутністю доказів (в той час були київськими студентами) – 101

Деген Наталя Вікторівна, сестра Дегена Сергія Вікторовича (див. пояснення до сестри Марії) – 101

Деген Сергій Вікторович (1862 – рік см. невід.) – російський літератор, Пропагував твори І. Франка. Листувався з І. Франком та М. Павликом (див також пояснення до сестри Марії) – 101

Дейм, граф, посол – 220

Деламар Казимір (Delamarre; 1796–1870), французький політик, сенатор, редактор часопису «La Patrie»; 1869 р. подав до французького сенату петицію в українській справі, опубліковану під назвою «Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire» – 901

Делькевич Йосип (1822–1912) – префект духовної семінарії у Перемишлі (з 1855 р.), водночас катехит народних шкіл і професор катехитики у місцевій єпархіальній семінарії. З 1860 р. префект Львівської духовної семінарії, з 1864 – професор Львівського університету; у 1868-1869 - ректор, а потім декан філософського факультету. У 1868–1869 рр. входив до складу галицького сейму. З 1875 – почесний крилошанин перемиської капітули. Член-засновник «Галицько-руської матиці» та «Народного дому» (очолював його у 1887 р.), член Ставропігійського інституту, почесний член товариства «Просвіта», «Руської ради», член-засновник «Народної ради» – 116, 435, 604, 649

Дембовський, посол – 539, 879

Дембовський, член Крайової шкільної ради – 149, 536, 539

Децикевич Володимир (1865–1946) – галицький громадський діяч; 1906–1916 шеф галицького департаменту у міністерстві внутрішніх справ у Відні, від 1916 р. до розпаду Австрії-віце-президент намісництва у Львові. У 1921–1925 рр. головний куратор Українських високих шкіл у Львові і професор адміністративного права Українського тайного університету; 1927–1932 – голова товариства «Прихильників освіти», з 1930 р. голова кураторії Національного музею ім. А. Шептицького у Львові – 402

Децко, перемиський священик – 656

Джованьолі (Giovagnoli), був у генеральнім штабі «Залізний перстень» – 318

«Дзвінок» – ілюстрований художньо-педагогічний журнал для дітей та молоді, орган «Руського педагогічного товариства». Виходив у Львові 1890–1914 рр. двічі на місяць. Редакторами були В. Шухевич, О. Барвінський, К. Гриневичева, І. Крип'якевич та ін. – 38, 415, 446, 476, 608, 681, 743

Дзедзіцький Людвик, директор жіночої семінарії – 31, 35, 831

Дзерович Іполіт (рік нар. і см. невід.) – греко-католицький священик, посол у 1861–1869 рр.; депутат Бібрської повітової ради (з 1867 р.) – 848

Дзівінський – 743

Дзюбати Себастьян (рік нар. і см. невід.) – селянин з Довжанки біля Тернополя; посол у 1867–1869 рр. – 848

Дикарев Митрофан Олексійович (1854–1900 з інших джерел рік смерті 1899) – російський і український етнограф – 65, 68

Дикий ймовірно **Дикий** Теодор, священик – 655

Димет Михайло (1821–1890) – львівський купець і меценат, довголітній член львівського магістрату – 40, 239, 416, 420, 632

«Дівочий інститут» у Перемишлі – 484

Дідицький (Дзедзіцький) Богдан Андрійович (1827–1909) – галицький письменник і видавець, редактор газети «Слово» (1861–1871); москвофіл – 31, 40, 76, 77, 114, 124, 127, 128, 326, 327, 435, 577, 578, 606, 607–608, 669, 671, 722, 848

Дідицькі, родина – 31

Дідошак Василь, адвокат; автор розвідки «Руско-народня інституція «Народьй домъ» во Львовѣ си початокъ, основане и теперѣшній станъ» (1885) – 59, 60, 85, 113, 137, 139, 238, 245, 360, 367, 417, 436, 472, 584, 629

Дідушицька, графиня, дружина Володимира Дідушицького – 765, 769

Дідушицький Войцех (1849–1909) – граф; археолог, історик, літератор, публіцист, філософ. Посол Сейму (1876–1909) і Райхсрату (1900–1909), президент «Польського кола» (1904–1906). Міністр Галичини 1906–1907 рр. – 441, 525, 816, 824

Дідушицький Володимир (1825–1899) – граф, натураліст, засновник музею родини Дідушицьких у Львові, меценат. Обирався до Галицького сейму у 1861, 1867, 1877 рр. – 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770

Дідушицький Тадей – зять графа В. Дідушицького, володар Неслухова у Каменеччині. Після смерті гр. В. Дідушицького став членом палати вельмож і управителем «Музею ім. Дідушицьких» – 768, 769

Дідушицькі – 50, 771

«Діло» – газета, орган партії народовців. Виходила у Львові в 1880–1939 рр.; редакторами були В. Барвінський, Д. Гладилевич та ін., у 1883–1902 роках – І. Белей – 38, 39, 41, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 74, 75, 77, 94, 95, 99, 121, 126, 130, 132, 146, 168, 172, 174, 176, 180, 182, 188, 189, 190, 198, 199, 201, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 223, 234, 235, 236, 255, 260, 263, 272, 275, 281, 282, 283, 285, 287, 320, 322, 328, 335, 337, 340, 341, 345, 346, 347, 349, 351, 353, 357, 363, 383, 386, 389, 390, 399, 400, 415, 425, 426, 433, 437, 447, 448, 459, 460, 466, 474, 477, 482, 494, 495, 503, 504, 505, 506, 507, 511, 512, 513, 521, 522, 526, 527,

531, 532, 533, 534, 538, 540, 541, 545, 550, 552, 553, 554, 557, 558, 560, 566, 572, 573, 577, 578, 579, 586, 587, 590, 591, 595, 607, 608, 609, 610, 614, 615, 616, 617, 627, 629, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 658, 659, 661, 662, 663, 665, 666, 669, 671, 672, 676, 677, 678, 679, 681, 684, 685, 686, 687, 689, 695, 696, 697, 698, 712, 716, 719, 726, 731, 732, 733, 734, 736, 742, 752, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 763, 764, 768, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 788, 801, 819, 824, 840, 848, 849, 854, 855, 860, 956, 960, 970, 973

Діоген Синопський (бл. 400 – бл. 325 до н. е.) – давньогрецький філософ, учень Антисфена; практикував винятковий аскетизм – 694

Діпавлі, барон – 316, 490, 730

Дірер див.: Дюрер.

Дмитерко, учитель – 435

«Дневник законів крайових» – 193

«Дністер» – страхове товариство у Львові (1892–1939 рр.) засноване з метою взаємної безпеки від вогню, крадіжки; засновники: К. Левицький, В. Нагірний, С. Федак, Д. Савчак і Т. Бережницький; директори: Я. Кулачковський (1892–1909), С. Федак (1909–1920), Я. Колотнюк (1920–1944) – 95, 176, 236, 243, 244, 245, 398, 399, 429, 446, 469, 477, 478, 479, 513, 515, 532, 556, 590, 681, 690, 692, 700, 732, 734, 777, 781, 805

Дністрианський Северин (рік нар. і см. невід.) – професор математики і фізики, директор тернопільської семінарії, крайовий інспектор у Львові – 30, 31, 70, 331, 456, 743, 822, 831

Добжанський Ян (1820–1886) – польський журналіст і громадський діяч, з 1840 р. редактор ряду періодичних видань польською мовою у Львові, зокрема «Gazet-i Narodow-oї» (1848, відновлена у 1862 р.). За походженням українець, однак українців вважав частиною єдиної польської нації – 31, 110, 402, 519

Добровольський, володар кавярні ймовірно у Львові – 577

Добрянський Адольф Іванович (1817–1901) – правник, публіцист і громадський діяч на Закарпатті, москвофіл. Під час революції 1848 р. – член Головної руської ради у Львові й учасник Слов'янського з'їзду у Празі. Після проголошення конституції 1860 р. – тричі обирався послом угорського сейму. Очолював москвофільське просвітянське «Общество св. Василя Великого», у 1867–1871 рр. – редактор газети «Світ» – 107, 120, 182, 267, 386, 523, 667, 865

Добрянський Антін (Антоній; 1810–1877) – греко-католицький священник; історик церкви і публіцист. Депутат Рейхстагу (1848–1849), посол Галицького сейму у 1861–1866 р. – 67

Добрянський Іван (1842–1915) – правник, посол у 1881–1882 рр. З 1868 р. доцент карного права Львівського університету; 1870 р. відкрив власну адвокатську канцелярію у Львові. Член «Народного дому», «Общества ім. Качковського», «Руської ради», «Ставропігійського інституту» та ін.; син Добрянського Антонія – 77, 435, 437, 572, 646

Добрянські – 110, 532, 690, 775

Дольницький Антон (1853 –1953)-громадський діяч, радник Найвищого суду у Відні; секретар Руського головного виборчого комітету разом з К. Левицьким; літератор – 259, 260, 746

Дольницький Омелян, священик з Ріпнева – 738

Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – історик, публіцист, літературознавець; громадсько-політичний і культурний діяч – 174, 213

Дорошенко Петро Дорофійович (1627–1698) – гетьман Правобережної України у 1665–1676 рр. – 128, 852, 858

Драгоманов Михайло Петрович (псевд. М. Галицький, М. Толмачов, М. Петрик, Українець та ін.; 1841–1895) – публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист і громадський діяч – 39, 42, 43, 52, 54, 62, 63, 66, 68, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 110, 111, 115, 116, 128, 164, 165, 174, 187, 201, 202, 204, 206, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 264, 295, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 352, 357, 375, 383, 416, 424, 425, 499, 562, 604, 640, 641, 648, 649, 663, 669, 672, 836, 854, 924, 939

Дрепер Джон Уільман (1811–1882) – американський вчений, філософ-позитивіст, автор праць з фізіології, хімії, фізики та історії філософії. Його праця «Історія боротьби між релігією і наукою» була надрукована у перекладі М. Павлика в додатку до журналу «Жите і слово» (1897), окреме видання вийшло у Львові 1898 р. – 204

«Друг» – художньо-публіцистичний і науковий журнал студентського товариства «Академический кружок». Виходив двічі на місяць у Львові 1874–1877 рр. З 1876 р. видавався українською мовою – 204

Дубя – 551

Дуда С.А., видавець – 124, 127, 129, 130, 160, 607, 648

Дудикевич Володимир (1861–1922) – адвокат у Коломиї, посол галицького сейму; москвофіл – 162, 163, 164, 165, 187, 224, 298, 663, 726

Думка Павло (1854–1918) – селянин, громадський і політичний діяч; посол до Галицького сейму 1908–1918 рр. – 196

Дунаєвський Юліан (Dunajewski; 1822–1907) – австрійський державний діяч, польський політеконом, професор Львівського і Ягелонського університетів, член-кореспондент Академії наук у Кракові. З 1864 р. – депутат галицького сейму, з 1873 р. – депутат австрійського парламенту. У 1880–1891 рр. – міністр фінансів в кабінеті графа Таффе – 284, 436, 977

Дурбак, міщанин з Войнилова, народовець – 196

Дуркот Анатоль, тоді семінарист віденської семінарії – 654

Дуткевич Юліан (1857–1925) – греко-католицький священик; довголітній парох с. Дуб'я на Блідщині; засновник першого українського хліборобського товариства «Сільський господар» у 1898 р., автор статей та розвідок в галузі сільського господарства. Автор збірки оповідань «Цвіти і будяки» (під псевд. Е. Варнич) – 551

Духінський Франциск (1817–1893) – польський письменник, автор теорії про тюрське походження росіян і арійське-поляків, українців, білорусів – 350

«Душпастир» – двотижневик – 678, 679

Дюрер (Dürer) Альбрехт (1471–1528) – німецький живописець і графік, засновник мистецтва німецького Відродження. Диптих «Чотири апостола» було намальовано у 1526 р. – 619

—Е—

Ебенгох, міністр – 316, 704

Екснер Вільгельм, посол, директор «Технологічно промислового музею» у Відні – 703, 707, 765, 766, 767

Екштайн, сотник німецького війська, потім був у німецькій военній місії у Пекіні; чоловік Барвінської Марії Магдолини – 622

Емінський, був кандидатом «Головного руського комітету» в окрузі Сянік-Березів-Ліско – 271

Ерб Фердинанд, барон, довголітній шеф секції міністерства внутрішніх справ Австрійської монархії. Був прихильний до старорусинів і співпрацював з ними з 1848 р. – 107, 114, 177, 178, 179, 219, 240, 363, 860–870

Еренталь, граф, міністр закордонних справ – 366

Ерлінг Ема, дружина Оскара Валеріана Барвінського, дочка урядника – 621

—Є—

Єрман, референт, радник намісництва – 380

Єзерський Віктор, тоді священик у Гумниськах – 379

Єнджеєвич Адам – 816

Єнджейович Станіслав, Францішек, послы (не вдалося встановити, про кого з братів ідеться) – 393

«Спархіяльні ведомості» – 559

—Ж—

Желехівський Євген Ієронімович (1844–1885) – лексикограф і фольклорист. Один із засновників товариства «Просвіта» у Львові. Автор «Малорусько-німецького словаря» (т. 1–2, 1886 р.; т. 2-й завершив С. Недільський) – 36, 37, 38, 236, 237, 420, 451, 452, 453, 460, 463, 569, 632, 887, 888, 890, 893, 917, 918, 924, 933, 939–940
«Женевська школа» – 66

Живіцький, тернопольський адвокат, посол – 536, 556

Житецький Павло Гнатович (1837–1911) – філолог, член-кореспондент Російської Академії наук (з 1898 р.). Автор численних праць з українського мовознавства, фольклору і літературознавства. Діяльний член «Старої громади» – 42, 66, 112, 183, 408, 650

«Жите і слово» – літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив 1894–1897 рр. у Львові під редакцією І. Франка раз на два місяця, з липня 1896–1897 рр. – щомісяця – 116

Жолгер, радник Двора; надзвичайний професор віденського університету, міністр для справ південних слов'ян – 371

Жолківський Станіслав (1547–1620) – короний польський гетьман з 1588 р., великий короний гетьман з 1613 р., канцлер з 1617 р. – 837

Жуковський Василь Андрійович (1783–1852) – російський поет – 87

Жулінський Йосиф, викладач у львівській семінарії – 35, 36

Жученко Михайло (1840–1880) – адвокат, громадський діяч; один із засновників і меценатів «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові; голова ради адвокатів у Харкові – 416, 420, 632

—3—

Завадський, радник Двора, референт з міністерства судівництва – 379

Загайко Савелин, директор народної школи; директор тернопільської філії «Рольничо-кредитного заведенія» (крилошанського банку), москвофіл – 76, 197

Загурський, посол в Тернополі з Колодіївки – 536, 556

Заклинський Олексій Онуфрійович (1819–1891) – греко-католицький священник; поет і композитор. Посол галицького сейму 1870–1876 рр. і австрійського парламенту 1873–1879 рр. Учасник Слов'янського конгресу у Празі 1848 р. – 114, 251

Заклинський Роман (1852–1931) – педагог, письменник і освітній діяч – 237

Залеський Вацлав (Zaleski; 1799–1849) – відомий польський фольклорист, письменник, який виступав під псевдонімом «Вацлав з Олеська» – 87, 116

Залеський Пилип (рік нар. і см. невід.) – австрійський державний діяч, намісник Галичини (1888–1893 рр.); президент «Кола польського» (1893–1896) – 43, 71, 75, 100, 116, 120, 254, 285, 329, 331, 334, 335, 360, 361, 366, 384, 403, 501, 516, 557, 563, 580, 667, 976, 977

Залозецький Василь Дмитрович (1833–1915) – письменник в Галичині, співробітник «Слова», «Пролом» та ін. москвофільських видань – 499

«**Записки наукового товариства імені Шевченка**» (ЗНТШ) – видання Наукового товариства ім. Шевченка; виходить з 1892 р. у Львові. У період 1947–1989 рр. журнал видавався за кордоном, з 1990 р. видання поновлено у Львові (з т. 221) – 85, 86, 87, 416, 417, 423, 425, 427, 467, 469, 471, 472, 566, 626, 635, 636, 640, 642, 672, 704

«**Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества**» – видання двотомне, Київ, 1874–1875 рр. – 127, 128

Заревич Федір (псевд. Юрко Ворона; 1835–1879) – письменник і журналіст. 1862–1863 рр. редагував у Львові журнал «Вечерниці» та газету «Русь» – 47, 327

Заремба – 108

Зарицький, історик, директор перемиської української гімназії – 838

Захаревич Юліан (Zachariewicz; 1837–1898) – польський архітектор, професор Львівської політехніки. Збудував: будинок Політехніки (1872–1877), промисловий музей і францісканський костюль у Львові, синагогу у Чернівцях та ін. – 564

Захарчук – селянин, москвофіл – 140

Заячківський Йосип Лукич (1810–1893) – священник, почесний член товариства «Просвіта». Батько Опанаса і Тита – 145, 297, 365, 428, 474, 581, 676, 876, 880

Заячківський Опанас (Атанас) Йосипович, радник Двора в крайовій скарбовій дирекції; старший радник скарбової дирекції у Львові – 218, 242, 373, 513, 676, 677

Заячківський Тит Йосипович (1846–1926) – начальник повітового суду у Галичині, згодом управитель львівської митниці; посол до Галицького сейму 1895–1901 рр. – 676

«**Земельний красвий банк**», заснований у Львові в кінці XIX ст. – 481

«**Зеркало**» – сатирично-політичний журнал, який виходив у Львові два рази на місяць 1882, 1883 рр. (останній номер вийшов 1-го червня); видавець і редак-

тор К. Устиянович. З 1-го червня він став видавати новий журнал під заголовком «Нове зеркало». У 1886 р. (січень-вересень) у Львові виходив юмористичний журнал під заголовком «Зеркало», видавцем і редактором якого був Євген Олесницький – 350, 714, 823, 924, 940

Земляковський Флоріан (1817–1900) – барон, польський політичний діяч. Посол галицького сейму (1861–1863, 1867–1895) та австрійського парламенту (1848–1849, 1867–1868, 1873–1888), віце-президент Палати послів (1867), президент «Польського кола» (1867–1869), член Палати вельмож з 1888 р.; мер Львова (1871–1873), міністр у справах Галичини у 1873–1888 р., очолював разом з С. Полянським угруповання «мамелюків» – 43, 49, 180, 403, 813

Зіблікевич Микола (1825–1886) – католик східного обряду; президент Кракова (1872–1880); посол Сейму (1861–1886), маршалок (1881–1886), депутат Райхсрату (1861–1874) – 537, 538, 539

Зиньчак, посол в галицькому сеймі – 848

Зіс Едуард (1831–1914) – німецький геолог і палеонтолог – 316

Златоуст Іоанн (бл. 347–407) – константинопольський архієпископ (398–404), проповідник і письменник – 455, 674

Зобків Михайло (1864–1928) – суддя; дійсний член НТШ. Презес сенату при Вищому суді у Сараєві, доцент римського і цивільного права університету у Загребі – 176

«**Зоря**» – літературно-науковий і громадсько-культурний журнал. Виходив у Львові 1800–1897 рр. двічі на місяць (з 1891 – ілюстрований). В різні роки редакторами були О. Партицький, Г. Цеглинський, Василь Лукич, В. Тисовський та ін. З 1885 р. – орган «Наукового товариства ім. Шевченка» – 38, 41, 42, 61, 65, 66, 84, 85, 88, 91, 92, 94, 101, 127, 131, 234, 415, 416, 424, 425, 466, 471, 637, 640, 642, 665, 700, 709, 742, 746, 888, 893, 924, 940

«**Зоря**» – ремісничє товариство у Львові – 701, 706, 746

«**Зоря галицька**» – перша в Галичині українська тижнева газета. Виходила у Львові 1848–1857 рр. (з 1853 р. виходила як журнал), до 1851 р. орган «Головної руської ради» – 31, 204

Зубер Юлій, художник – 564

Зубрицький Денис Іванович (1777–1862) – священик; історик, архівіст, етнограф. Виступав з позицій москвофілів – 40, 106, 130, 195, 204, 376, 646

Зубрицький Теодор, урядник, засідав в найвищим судовім трибуналі – 402

Зубчевський, директор учительської жіночої семінарії у Львові – 828

— I —

Іберсбергер Ганс (Uebersberger; 1877–1910) – німецький історик, професор історії східної Європи Віденського університету; директор «Інституту для ближчого й дальнього Сходу» – 228

Іван IV Грозний (1530–1584) – великий князь «всєя Руси» (з 1533), перший російський цар (з 1547 р.) – 124

Іванов Павло (рік нар. і см. невід.) – історик школи В. Антоновича. Праці: «Историческія судьбы Волынской земли с древнѣйших времен до конца XIV в.»

(1895), «К історії Запорозжских казаков послѣ уничтоженія Сѣчи», «Картка з історії Волині на початку XIV в.» та ін. – 636

Іванов – 671

Івасюк Микола (1865–[1936]) – художник, родом з Буковини. З 1913 р. мав у Чернівцях малярську школу. 1925 р. виїхав до Києва де недовго був професором Художнього інституту. Найважливіші картини: «Хмельницький під Зборовом» (1893), «Від'їзд Хмельницького до Києва» (1912), «Богун під Берестечком» (1921); крім того писав побутові і жанрові картини, портрети та ін. – 619

Ігерінг, по походженню німець, вчитель – 117

Ігнатієв, граф, московський митрополит – 645

Ігнатій (рік нар. не від. – 877) – константинопольський патріарх у 846–857 і 867–877 роках – 674

Ізидор, митрополит – див.: Ісидор.

Ілечко, православний священик – 225, 557

Ілія (рік нар. невід. – 1916) – священик в Каменках Великих в Коломийщині – 78

Ільницький Василь (псевд. Василько Мудрагаль; 1823–1895) – греко-католицький священик, історик, письменник і педагог. Директор Академічної гімназії у Львові (1868–1892), голова «Руського педагогічного товариства» (1884–1887) – 31, 128, 208, 260, 452, 519, 606, 822, 823

Інститут святих сестер Василянок – сестри Василянки-жіноча галузь василянського чернецтва, яке виникло бл. 362 р. на візантійському сході й було перенесено на Україну в XI ст. Інститут жіночий був заснований у Львові – 367, 476, 647, 656, 746

Інститут святого Миколая – (Львів) – 446, 476, 692

Ісакович Ісаак (1824–1901) – вірменський архієпископ-митрополит у Львові з 1882 р. За своїм саном був депутатом галицького сейму та австрійського парламенту – 36

Ісидор (кін. XIV ст. – 1463) – київський митрополит, по походженню грек; 1436 р. висвячений царгородським патріархом Йосифом II на митрополита «всієї Руси». 1440 р. проголосив унію на українських землях; 1441 р. був ув'язнений у Москві, втік і виїхав до Риму, де був іменований «руським кардиналом». 1458 р. зрікся титулу руського митрополита – 674

«Історична бібліотека» – див.: «Руська історична бібліотека».

Іщук Роман, господар з Сушно (зараз село Редахівського району Львівської області), посол у 1867–1869 рр. – 848

—Й—

Йоллес, доктор, писав до «Neue freie Presse» – 148, 312

Йордан Ян Петр (1818–1891) – славіст, громадський діяч, професор Лейпцигського університету; після Ф. Шузелька був редактором політичного тижневика «Die Reform» – 111

Йоркаш-Кох, барон, референт, син президента галицької крайової дирекції скарбу – 360

Йосиф, митрополит – див.: Сембратович.

Йосиф II (1741–1790) – австрійський цісар, імператор «Священної Римської імперії» (1780–1790) – 190, 670, 749, 911, 953

—К—

Кавніц Венцель (Kaunitz; 1711–1794) – австрійський політик. З 1753 р. канцлер, у 1756 організував коаліцію проти Фрідріха II – 407

Кавур Камілло Бенко (Cavour; 1810–1861) – прем'єр-міністр Сардинського королівства, прагнув об'єднати Італію навкруги Сардинського королівства; після з'єднання Італії (1861) – голова італійського уряду – 772

Кавчинський Максиміліан (1842 – рік см. невід.) – польський філолог, доктор філософії, автор праць з історії польської, французької та античної літератур – 35, 36

Кадайський, урядник на залізниці – 373

Казаришук – 611

Кайцель Йосиф (Kaizl; 1854 – рік см. невід.) – чеський економіст і політичний діяч, професор чеського університету у Празі; посол австрійського парламенту, належав до помірнього гурту молодочехів – 348, 371, 500, 577, 752, 753, 754, 792, 794, 798, 802, 976

Калитовський Омелян (1855–1924) – педагог і освітній діяч, директор української гімназії в Тернополі (1900–1907); громадський діяч і журналіст, у 1886 р. – редактор журналу «Зоря» – 84, 636

Калінка Валеріан (Kalinka; 1826–1886) – польський історик, один із засновників краківської історичної школи; священик, керівник осередку монахів-змертвихвстанців і інтернату для української молоді у Львові – 409, 539

Калужняцький Омелян (1845–1914) – професор Чернівецького університету, палеограф, видавець староукраїнських та староболгарських пам'яток; москвофіл – 569

Кальнокі Густав-Зігмунд (1832–1898) – граф, австро-угорський дипломат, в 1880–1881 рр. посол у Петербурзі; 1881–1895 рр. міністр закордонних справ Австро-Угорщини. Був прихильником світової влади папи римського – 59, 111, 113, 114, 115, 167, 241, 254, 299, 402, 407, 408, 409, 410, 414, 545, 624, 625, 626, 686, 719, 809, 883

Караджич Вук Стефанович (1787–1897) – сербський філолог, історик, етнограф, фольклорист; діяч сербського національного відродження – 463

Карачевський Михайло, крилошанин, представник станіславівського єпископа – 259, 265, 271

Карвовська Адель, під цим іменем йшли доноси на О. Кониського до київського шефа жандармів. (Див. Марков О.А.).

Карєєв Микола Іванович (1850–1930) – російський літературознавець; переклав на російську мову двотомний твір М. Бобжинського «Dzieju Polski» – 832

Карл I (1887–1922) – імператор Австрії і король Угорщини (під іменем Карл IV) 1916–1918 рр. З династії Габсбургів, у ході революції відкріся від престолу – 119

Карл Людвик, інженер залізниці – 238

Карл Людвик (1833 – рік см. невід.) – ерцгерцог австрійський. 1855 – намісник тирольський. Після смерті кронпринца Рудольфа (1889 р.) став спадкоємцем австрійського престолу – 786–787

Карчемний, москвофіл – 435

Катерина II Олексіївна (1729–1796) – російська імператриця (1762–1796) – 124, 962

Катков Михайло Никифорович (1818–1887) – російський публіцист і журналіст; редактор «Московских ведомостей» (1850–1855, 1863–1887) видавець журналу «Русского вестника» (1856–1887) – 58, 89, 424, 640

Катрайн Теодор (1842–1918), адвокат; був крайовим маршалком у м. Тироль, видавав в 60-тих роках щоденник «Tirolen Stimmen» – 310, 313, 612

Катран А. – (псевд. наст. прізвище Синявський Антін; 1866–1951) – історик, економіст, науковий співробітник Всеукраїнської академії наук. Громадський діяч, член Одеської «Громади», був зв'язаний з Галичиною. У 1889 р. був заарештований у Львові у «справі Дегена». Друкував статті в галицьких періодичних виданнях «Народ», «Зоря». Очевидно Олександр Барвінський помилився, розкривши псевдонім А. Катран О. Маркевичем – 126, 131

Кафтан, посол (чех) – 724, 754, 806

Кажникевич Кирило (1850–1926) – журналіст і громадський діяч, співредактор «Діла» – 238, 423, 640, 719

Качала Володимир, вїт «Громади», яка була заснована у 1863 р. у Львові – 327

Качала Стефан (Степан; 1815–1888) – греко-католицький священник; історик, публіцист, один з провідних діячів народовського руху. Засідав у Сеймі з початку його створення (1861–1866, 1870–1888), у австрійському парламенті (1861–1866, 1873–1879) – 48, 49, 52, 55, 56, 77, 109, 128, 203, 204, 209, 212, 239, 254, 282, 297, 304, 365, 409, 416, 420, 632, 757, 808, 865

Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778–1843) – письменник і культурно-громадський діяч – 40, 87, 88, 572, 924, 939

Квятковський, професор-референт у міністерстві просвіти – 372, 402

Кербер Ернст (Koerber; 1850–1919) – австрійський політик, неодноразово був міністром а також прем'єр-міністром – 360, 403, 564–565

Керекарто Йосип – інспектор шкіл; спочатку був директором самбірської семінарії, у 1874–1879 рр. – директор гімназії у Дрогобичі – 449, 450, 511, 516, 518, 729, 817

Керенський Олександр Федорович (1881–1970) – російський політичний діяч, адвокат – 216

Керничий Данило, селянин з Чернихова; посол у 1867–1869 рр. – 848

«Киевлянин» – політична і літературна газета, виходила 1864–1917, 1919 рр. у Києві. Засновник і редактор професор Київського університету, історик В.Я. Шульгін (до 1873 р. і з 1911 р.). З 1873 р. редактор О.Ф. Андріяшев, з 1878 р. – Д.І. Піхно – 40, 58, 161, 191, 236, 358

«Киевская старина» – щомісячний історико-етнографічний і літературно-художній журнал, видавався 1882–1906 рр. у Києві російською мовою (останній рік-українською мовою під назвою «Україна»). 1882–1888 рр. – орган «Історич-

ного товариства Нестора-літописця», з 1889 р. – «Старої громади». Першим видавцем і редактором був Ф. Лебединцев, згодом – О. Лашкевич, Є. Кивлицький, В. Науменко та ін. – 66, 565, 569

«Київський телеграф» – громадсько-політична і літературна газета, видавалася у Києві 1859–1876 рр. – 206

«Київське слово» – щоденна літературно-політична і економічна газета, яка виходила 1886–1905 рр. Видавець-редактор – професор Київського університету А. Антонович; з 1893 р. – В. Богданов, з серпня 1905 р. – В. Фінн – 102

Кизима, священик – 409

Київське всеучилище – 67

Кипрія́н Іван (1856–1924) – греко-католицький священик, громадський діяч – 882

Кирило I – митрополит київський, якого прозвали філософом (1223–1233); родом грек з Нікеї – 674

Кирило-Мефодіївське братство – таємна політична й культурно-просвітницька організація, яка виникла за ініціативою М. Костомарова в грудні 1845 – січні 1846 р. у Києві й проіснувала до березня 1847 р. – 963

Кисіль Адам – 537

Кінбург, граф, міністр; засідав в раді Корони як муж довір'я – 428, 486, 487, 493, 547, 593

Кіндлер – з ініціативи і за участю Кіндлера була утворена єврейська спілка «Товариство для торгівлі сукном» (1883 р.) У 1884 р. Спілка збанкрутувала – 775

Кінські – чеський князівсько-графський рід, який бере початок до XII та XIII ст. Вільгельм, граф Кінський був посередником у зносинах Валленштейна з Францією та Швецією, був вбитий у Егері у 1634 р.; Франц-Йосіф, граф Кінський (1739–1805) – начальник Віденської військової академії, автор багатьох праць з військової науки – 412

Кістяківський Богдан Олександрович (1868–1920) – громадський діяч і вчений. У 1880-х роках належав до гуртка К. Арабажина, був заарештований у Львові у 1889 р. у «справі Дегана» – 101

Кіярій, професор, лікар у Відні – 618

Клеон (рік нар. невід. – 422 до н. е.) – афінський проводир радикального крила демократичного угруповання – 790, 791

Клеман, секційний радник з міністерства – 599, 819

Климкович Ксенофонт Григорович (псевд. Іван Хмара; 1835–1881) – поет, перекладач, журналіст і видавець – 48, 203, 312, 327

Клосевич Євстахій, Зборівський протоієрей, москвофіл – 378

«Клуб з'єдиненої німецької лівниці» – 305, 314, 319, 391, 555, 594

«Клуб ліберального центру» – 306

«Клуб руських послів соймових» – був організований 27 грудня 1897 р. на чолі з єпископом перемиським Константином Чеховичем, заступниками були Тит Заячківський і Олександр Барвінський, секретарем обрано Анатолія Вахнянина – 138, 679

Клюцький, доктор, посол Державної ради від Шлезку – 538, 896

Клям Мартиніц, Матгуш (брати) – 318

Кляіч Векослав (Klaić Vjekoslav; 1849–1928) – хорватський педагог, вчений. 1877–1878 – професор Загребської гімназії, 1884–1893 – приватний доцент з географії, професор (1893–1922, 1906–1908) Загребського університету. Редактор газети «Hrvatska lipa» (1875), журналу «Vienac» (1883–1889) і газети «Gusle» (1892). Деригент оркестру «Hrvatskog sokola» (1882). З 1922 – почесний доктор Празького університету – 318

Книш, протоієрей, москвофіл з Тернопільщини – 196

Кноц – 690

Коблянський Стефан, священник у Довжанці, москвофіл – 266, 271

Кобринська Наталя Іванівна (1855–1920) – письменниця, громадська діячка – 415

Кобринський Йосафат Миколайович (1818–1901) – священник, культурно-освітній діяч, один із засновників Галицько-руської Матиці (1848), Коломийської бурси (1848), «Народного дому» у Коломиї (1892) – 274

Ковалевський Микола (1841–1897) – педагог, діяч одеської та київської «Громад», у 1879–1889 рр. перебував на засланні. Фінансово підтримував орган Русько-української радикальної партії «Народ» (1890–1895 рр.) – 97, 201

Ковальський Василь (1826–1911) – суддя у Перемишлі, з 1867 р. – радник суду у Львові, з 1872 – Крайового суду. З 1883 р. – радник Двору. У 1880–1898 рр. – радник Верховного суду і касаційного трибуналу у Відні, з 1898 р. – президент Сенату Верховного судового трибуналу. Посол галицького сейму у 1867–1882 і австрійського парламенту у 1873–1897 рр. Член-засновник «Руської ради», «Галицько-руської матиці», «Народного дому», котрий очолював у 1876–1883 рр. Письменник, автор шкільних підручників, писав оперети. Москвофіл – 71, 72, 114, 162, 164, 165, 198, 240, 251, 255, 264, 271, 278, 279, 283, 301, 304, 327, 335, 336, 347, 348, 363, 381, 384, 386, 402, 454, 570, 667, 848, 884, 979

Ковальський Тит, греко-католицький священник, посол 1883–1895 рр. – 441

Ковалюк, селянин з Дернова – 269

Ковбасюк Микола (1817–1889) – війт Вербіжа (нині село Верхній Вербіж Коломийського району Івано-Франківської області). Посол до Галицького сейму і Райхсрату у 1861–1869 рр. – 848

Когут Лев (1878–1947) – український громадсько-політичний і економічний діяч, журналіст, видавець – 98, 187, 341

Козанович Михайло – близький до групи М. Шашкевича, автор публіцистичних нарисів і статей – 741, 751

Козебродський Володислав (1839–1893) – граф, літератор; посол галицького сейму (1877–1893) та австрійського парламенту (1891–1893). У сеймі з 1884 р. належав до «Клубу центру», який очолював Ю. Чорторійський і С. Мадейський – 139

Козловський, польський посол – 158, 173, 536

Кокурудз Ілля (1857–1937) – педагог і літератор – 39, 428

Колесса Олександр Михайлович (1867–1945) – мовознавець і літературознавець, професор Львівського університету і Карлового університету у Празі – 87, 344, 362, 363, 636, 731

«Коломийська гцульська спілка» – 700

Комарницькі – 435

Комаров Висаріон Висаріонович (1838–1907) – російський публіцист і видавець. Генерал сербської армії. З 1882 р. гласний Петербурзької думи, з 1895 р. – голова правління «Російського телеграфного агенства». Друкувався у газетах «Русский инвалид» (з 1861 р.), «Московские ведомости» (1863–1870), в журналі «Русский вестник» (з 1867 р.) та ін. Засновник і редактор газети «Свет» (1882–1907), редактор-видавець «Славянских известий» (1889–1891 рр.). У 1902–1906 рр. – редактор-видавець журналу «Русский вестник» – 652, 655

Комаров Михайло Федорович (псевд. Комар, Уманець; 1844–1913) – бібліограф, критик, фольклорист, письменник – 65, 132, 235, 289, 357, 434, 561

Коменський Ян Амос (Komensky; 1592–1670) – чеський філософ-гуманіст та педагог. Засновник дидактики. Вперше обгрунтував ідею загального навчання на рідній мові, розробив єдину шкільну систему – 415

Кон, архієпископ, якого вибрала Оломуцька капітула – 576

Кониський Олександр Якович (псевд. Верниволя та ін. 1836–1900) – письменник, публіцист, педагог, громадський діяч – 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 58, 59, 64, 65, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 97, 100, 102, 110, 112, 118, 119, 120, 175, 187, 238, 239, 240, 242, 290, 343, 408, 414, 415, 416, 464, 465, 467, 468, 471, 561, 608, 611, 627, 628, 638, 641, 649, 650, 682, 683

Кононенко Мусій Степанович (1864–1922) – письменник і громадський діяч. Друкувався у львівських журналах «Зоря», «Правда», «Дзвінок», «Літературно-науковий вістник», газеті «Буковина», альманасі «Українська муза» та ін. – 65

Коп, доктор, віденський адвокат – 316

Копач ймовірно згадується Копач Іван Симонович (1870–1952) – педагог і критик – 423, 639

Копистянський Михайло, голова товариства «Буковина» – 653, 655, 663

Коритовський Вітольд (1850–1923) – австрійський політичний діяч; міністр фінансів і намісник Галичини – 381, 676

Коритовський, ймовірно мова йде про Коритовського Юліуша (1844–1916), поміщик, депутат Галицького сейму – 81, 882

Кормош Теофіл (1861–1927) – адвокат у Перемишлі – 585, 586

«**Кормчий**» – російський православний часопис – 655

Корольок Олекса, селянин з Побережжя (тепер Галицького району Івано-Франківської області), посол до Галицького сейму у 1861–1869 рр. Член Станіславівської повітової ради – 848

Король Михайло (1856–1925) – адвокат, посол до Галицького сейму 1889–1895, 1908–1914 рр. та Райхсрату 1900–1907 рр. Працював у судах; 1882 р. склав докторат у Ягайлонському університеті. Москвофіл – 435, 440, 443, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 722, 746, 773, 801

Короніний, граф, голова «Клубу ліберального центру» – 301, 304, 306, 348, 384, 547, 723, 796, 808

Косак Михайло, народовець; був управителем Ставропігійської печатні, один з перших засновників «Товариства ім. Шевченка». У 1860–1861 рр. видав дворічний календар «Львовянин» – 84, 210, 239, 327, 416, 420, 632, 768

Косак, живописець – 768

Косинський Криштоф (рік нар невід. – 1593) – гетьман українського реєстрового козацтва, керівник селянсько-козацького повстання 1591–1593 рр. – 837

Коснірський Юліан – 398

Коснірські – 775

Коссичева, видала на великій Україні «Взори вишивок, килимів і орнаментики» – 703

Костецький Платон (1832–1908) – українсько-польський письменник, журналіст. З 1854 по 1855 рр. – редактор першої української газети «Зоря Галицька», яка виходила у Львові, а пізніше-орган москвофілів. З 1855 р. був співробітником ряду польських газет. Був редактором «Gazeta Narodowa» – 31, 110, 271, 272, 277, 520

Костецький, господар з Токів – 437

Костомаров Микола Іванович (псевд. Ієремія Галка; 1817–1885) – український і російський історик, письменник, публіцист – 40, 43, 88, 115, 128, 182, 183, 223, 234, 316, 424, 640, 837, 963

Котляревський Іван Петрович (1769–1838) – класик нової української літератури, письменник, театральний і громадський діяч – 40, 419, 451, 631, 636, 887, 892

Коцко Василь (рік нар. невід. – 1897) – секретар Дрогобицького староства, посол до Галицького сейму 1867–1876 рр. – 848

Коцовський Володимир Іванович (псевд. Корженко, Голка; 1860–1921) – літературознавець, публіцист, співробітник журналу «Зоря», газети «Діла» та інших галицьких періодичних видань. Приятель І. Франка; директор учительської семінарії у Сокалі – 128, 344, 423, 476, 569, 636, 639, 870

Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) – письменник – 65, 132, 289

Кравс, крайовий президент (в Буковині) – 729, 977

«Красвий союз кредитовий» – засновано в останнім десятиліттю ХІХ ст. – 481

Краківська Академія наук – 471, 822, 832

Краківське наукове товариство – 84, 85

Краківське товариство безпеки від огню – 244, 398, 556

Крамарж (Kramár; 1860 – рік см. невід.) – чеський політик, письменник та журналіст. 1918 р. обраний у Празі головою Народної ради, яка організувала переворот у Чехії після розпаду Австрії. 1918–1919 прем'єр-міністр ЧСР. Москвофіл – 324, 500, 753

Красинська, графиня – 377

Красицький Йосип (1828 – рік см. невід.) – греко-католицький священник, посол галицького сейму 1869–1882 рр. та австрійського парламенту 1873–1879 рр. Писав поезії, був членом «Общества ім. М. Качковського», москвофіл – 269, 270, 294, 304, 436

Кратохвиля Кароль, директор самбірської семінарії – 114, 450

Крах Іван, муляр зі Львова – 706

Крашевський – 55

Кривач, лікар ветеринар з Рогатина – 243, 373, 513, 581

«Кредитне земське товариство» у Львові – 60

Креховецький Адам (Krechowiecki), редактор «Gazet-i Lwowsko-i», начальник пресового бюро – 262, 263, 521, 536, 549, 555, 557, 600, 695, 696

Крижанівський Гавриїл (1837–1912 з ін. дж. 1918) – греко-католицький священник. Посол галицького сейму (1868–1876) та австрійського парламенту (1873–1879). З 1865 р. – вікарій і проповідник у соборі святого Юра і префект Львівської духовної семінарії. Доцент теології Львівського університету (1865–1874). Літератор; москвофіл, входив до складу проводу «Руської ради» (1870–1879), «Народного дому» і «Галицько-руської матиці» – 114, 409, 604, 649, 848

Кримський Агатангел Євтимович (1871–1942) – вчений, сходознавець, письменник – 62, 65, 66, 357

Криницький Лукіян, президент окружного суду – 82, 143

Кронаваттер Фердинанд (1838–1913) – австрійський політичний діяч, неодноразово обирався до австрійського парламенту – 304, 765

Крушинський Йосип (1866 – рік см. невід.) – на той час семінарист віденської семінарії, потім студент Віденського університету; парох Добрусина – 655

Куземський Михайло (1869–1879) – церковний і політичний діяч у Галичині, львівський крилошанин, керував шкільною освітою, був одним із організаторів Головної руської ради, пізніше холмський єпископ – 579

Кувів Іван – священник, етнограф – 101, 385

Куйловський Юліан (1826–1900) – єпископ станіславський (1891–1899), митрополит (1899–1900). Член Палати Вельмож австрійського парламенту (1899–1900). 1890–1891 суфраген єпископа І. Ступницького – 169, 200, 261, 375, 376, 560, 651, 653, 655

Кулачковський Денис (Діонісій; 1840 – рік см. невід.) – правник, посол галицького сейму (1877–1882) та австрійського парламенту (1879–1885). Москвофіл, член «Народного дому», Ставропігійського інститут, «Руської ради» – 105, 106, 123, 264, 270, 273, 278, 279, 283, 380, 381, 440, 522, 644, 746, 776, 793, 876, 978

Кулачковський Олександр (1865–1929) – юрист, засновник українського товариства «Родина» у Відні; редактор «Вістника державних законів» – 219, 381, 390, 635, 677

Кулачковський Ярослав (1863–1909) – галицький економічний діяч; основник і директор товариства «Дністер» (1892–1909), член товариства «Просвіта», директор банку «Дністр» – 363, 381, 478

Кулічковський Адам (1843–1905) – педагог, історик польської літератури; працював у Львівській чоловічій учительській гімназії – 30

Куліш Пантелеймон Олександрович (псевд. Павло Ратай та ін.; 1819–1897) – письменник, критик, перекладач, історик та етнограф, видавець – 39, 40, 41, 49, 54, 128, 181, 182, 295, 451, 452, 455, 562, 569, 572, 573, 616, 837, 888, 893

Кульчицький Йосип (рік нар. і см. невід.) – католицький священник. Посол до Галицького сейму (1870–1876), очолював «Руський клуб». Почесний крилошанин Львівської капітули (з 1857), член Головної Руської ради; член-засновник «Галицько-руської матиці», член «Народного дому» (у 1870 р. – його голова) – 848

Кульчицький Михайло (рік нар. і см. невід.) – начальник повітового суду у Старих Богородчанах (нині Богородчани, районний центр Івано-Франківської області), посол до Галицького сейму (1895–1901) – 266

Купка Йосип, секційний шеф посольської палати – 314

Купчанко Григорій Іванович (1845–1902; в інших джерелах: 1849–1900) – буковинський громадський діяч, етнограф, публіцист – 100, 128, 230, 611

Курилович Михайло (рік нар. і см. невід.) – греко-католицький священник, посол до галицького сейму 1861–1866 рр. Член Бучацької повітової ради – 224, 226

Куровець Іван (1863–1931) – лікар, посол галицького сейму, член Української національно-демократичної партії. Голова «Народної лічниці» у Львові; автор науково-популярних розвідок – 60, 882

Кухаришин, селянин з Поділля, народовець – 195

Кучера І., доктор, молодочех – 753

—Л—

Лаврецький – 655

Лаврецький Володимир, голова віча – 662

Лавринович Микола (рік нар. і см. невід.) – селянин з села Пнів (нині розташоване за 2 км від районного центру Надвірна Івана-Франківської області), посол у 1861–1869 рр. – 848

Лаврівський Володимир (1850–1934) – громадський діяч, один із засновників і перших діячів фізкультурного «сокільського» руху в Галиччині (1892–1898), написав сокільський устав, підручник пожежника. Син Юліана Лаврівського – 162, 163

Лаврівський Юліан Григорович (1821–1873) – суддя; засідав у галицькому сеймі і австрійському парламенті від 1861 р. до смерті; віце-маршалок сейму (1869–1873), член Крайового відділу (1861–1867, 1869–1873). Культурний діяч, засновник товариства «Руська бесіда», голова «Просвіти» (1870–1873), член «Руського собору» – 48, 49, 175, 203, 254, 336, 438, 786, 848, 865

Лебль Герман (Loebl; 1835–1907) – барон; віце-президент Галицького намісництва (1883–1888), намісник Моравії (1888–1895). Походив з німецької родина, яка осіла у Львові – 75, 100, 116, 254

Лев І Данилович (бл. 1225–1301) – галицько-волинський князь, син кн. Данила Романовича Галицького; на його честь названо м. Львів – 742

Лев II, папа – 606

Лев XIII (1810–1903) – римський папа з 1878 р. Автор енцикліки «Рерум новарум» – 603, 651, 652, 661, 662, 664

Левандовський, інженер на залізниці – 243, 373, 581

Левинський, інженер – 698

Левицький Анатоль (1841–1899) – польський історик, професор Краківського університету – 837, 838

Левицький Василь (1870–1935) – священник, народовець – 376

Левицький Володимир Лукич (псевд. Василь Лукич; 1856–1938) – письменник, літературознавець, громадський діяч. 1890–1896 рр. редактор журналу «Зоря» – 66, 85, 244, 289, 378, 379, 380, 399, 417, 471, 478, 503, 629, 637, 746

Левицький Євген (1870–1925) – публіцист і громадський діяч. Один із засновників радикальної, соціально-демократичної та національно-демократичної партій; редактор видань «Будучність» (1899), «Свобода» (1901), «Діло» (1903).

Посол австрійського парламенту 1907–1918; посол ЗУНР у Німеччині й Чехословаччині – 96, 97, 187, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 239, 344, 345, 346, 350, 351, 352, 357, 399, 482, 662, 711, 750

Левицький Іван Семенович – див.: Нечуй-Левицький Іван.

Левицький Іван – греко-католицький священик, посол у 1870–1872 рр., краєвий інспектор середніх шкіл, автор шкільних підручників, був цензором – 70, 371, 398, 402, 417, 456, 514, 518, 562, 629, 667, 743, 750, 822, 826, 827, 834, 836, 916, 917, 922–924, 926, 927, 929, 930, 931, 932, 937, 939, 941, 943, 944, 945

Левицький Кость (псевд. Антонович К.; 1859–1941) – адвокат і публіцист, відомий політичний діяч Галичини. Посол галицького сейму (1908–1918) та австрійського парламенту (1907–1918). Перший секретар «Народної ради». Почесний член НТШ і «Просвіти» – 142, 144, 145, 146, 147, 169, 190, 200, 223, 235, 259, 331, 367, 368, 423, 433, 480, 482, 483, 515, 517, 518, 572, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 592, 609, 616, 639, 694, 719, 727, 736, 742, 746, 750, 779, 876, 878

Левицький Михайло (1774–1858) – церковний і громадський діяч, перший кардинал-українець – 262

Левицький Орест Іванович (1849–1922) – історик і письменник – 408

Левицький Осип (Йосип) Іванович (1810–1863) – греко-католицький священик, посол у 1861–1863 рр. поет і публіцист, професор богослов'я в Перемишлі (1847–1853); автор граматики української мови «Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache» (1834), переклав кілька віршів Шіллера і Гете – 67, 885, 891

Левицький Остап Михайлович (псевд. Ковбасюк; 1839–1903) – письменник і перекладач; учитель гімназії, співробітник «Руси», «Страхопуда» та ін. – 47, 70, 514

Левицький Софрон, племінник Барвінських – 57

Левицькі – 212, 346

Левінський Марцелій (Маркил), професор, старший учитель тернопільської семінарії – 646

Леонтович Теодор (1812–1886) – письменник і громадсько-політичний діяч, публіцист, композитор, співробітник галицької «Зорі» – 48

Леопольд II (1747–1792) – австрійський ерцгерцог, імператор «Священної Римської імперії» у 1790–1792 рр. скасував значну частину реформ імператора Йосифа II – 411

Лепкалюк Кость (рік нар. і см. невід.) – селянин, посол у 1863–1869 рр. – 848

Лепкий Б., професор краківського університету – 428

Лепкий Онуфрій Федорович (1838–1905) – греко-католицький священик, філолог і публіцист, редактор журналу «Мир» (Львів, 1885–1887) – 456, 604, 647, 649, 726, 916, 917, 918, 921, 922, 923, 924, 927, 928, 929, 931, 932, 933, 936, 937, 938, 942, 943, 944

Леваковський Кароль (1836–1912) – польський політичний діяч, один з лідерів польського селянського руху: один із засновників Польської селянської партії у Галичині («Stronnictwo Ludowe»); депутат галицького сейму і австрійського парламенту (1891–1897) – 314, 394

Левінський Марцелій, вчитель школи вправ – 828

Ледоховський (Ледуховський) Мечислав (Ledóchowski; 1822–1902) – польський кардинал; з 1892 р. префект римської конгрегації «для пропаганди віри» – 667

Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) – композитор, основоположник професійної музичної школи, етнограф – 42, 408, 472, 473, 638, 650, 752

Лисинецький Павло (рік нар. і см. невід.) – заступник судді у містечку Комарно (нині Городоцького району Львівської області). Двічі вигравав вибори (1870, 1872 рр.), але Сейм не підтверджував його повноваження – 40

Литвинович Григорій – тоді семінарист віденської семінарії – 654

Литвинович Спиридон (1810–1869) – єпископ (Canto, з 1857), митрополит з 1864 р.; член Галицького сейму (1861–1869), посол і віце-президент Райхсрату (1861–1864). З 1851 – почесний крилошанин Львівської єпархії – 528, 657, 667, 670, 786

Литинський, крилошанин з Перемишля – 375

Личаківське кладовище у Львові – 44, 485, 606, 737, 740, 742, 745

Лінбахер Георг (1822–1896) – австрійський політичний діяч. З 1873 р. – депутат австрійського парламенту, був в генеральнім штабі правіці («Желізний перстень»); у 1887 р. заснував «Вільний аграрний союз» – 316, 318, 723

Лінинський Петро, радник суду, посол у 1883–1889 рр. – 76, 185

Лісевич Федір (1829 – рік см. невід.) – греко-католицький священник, посол у 1872–1876 рр. З 1873 р. – парох і декан Старих Кутів (нині селище міського типу Кути Косівського району Івано-Франківської області). Член «Народного дому» і інших товариств – 185

«**Лісова школа крайова**» (Львів) – 766

«**Літературно-наукова бібліотека**» – спочатку «Наукова бібліотека» – серія науково-популярних книжок загальноосвітнього характеру, видавалися у Львові в 1887–1888 рр. за редакцією І. Франка – 86

«**Літературно-науковий вісник**» (ЛНВ) – літературно-науковий і громадсько-політичний щомісячний журнал. Заснований 1898 р. «Науковим товариством імені Шевченка» у Львові. Видавався з 1898–1906 рр. у Львові, 1907–1914 і 1917–1919 рр. у Києві, 1922–1932 – у Львові. З 1933 р. «Вісник» – 41, 53, 210, 854

Ліхтенштейни (Liechtenstein) – австрійський дворянський рід, відомий з 1140 р.; з XVII ст. князівський. Іоган-Адам-Андрій Ліхтенштейн у 1699 р. і 1708 р. купив незалежні маєтки Шелленберг і Вадуц, вони і утворили князівство Ліхтенштейн – 318

Ліхтенштейн Алойс (1846–1920) – князь, австрійський політик, голова австрійської християнсько-суспільної партії (партія клерикалів) – 494, 496–497, 500

Логинський Тома, державний прокурор – 402

Ломницький Маріян (Łomnicki; 1845–1915) – польський геолог, зоолог; дійсний член НТШ, досліджував фауну Львівщини та Підлля. Працював у «Музеї ім. Дідушицьких» – 769

Лонгин-Лукашевич – див. Лукашевич Лонгін.

Лопатинський Василь (1838–1888) – священник, громадський діяч народовського напрямку – 297, 365

Лось, граф, радник намісництва – 553, 556

Лотоцький Олександр Гнатович (псевд. О. Білоусенко, О. Любенький, Spectator; 1870–1939) – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, науковець – 65, 290

Лукашевич Лонгін (1839–1882) – громадський і культурний діяч, член львівської народовської громади 1860–70-х рр.; редактор «Правди» (1867, 1876) – 239, 327, 398, 416, 420, 632

Лукич Василь – див.: Левицьки В.Л.

Лукіянов (з Києва) – 41, 210, 211, 235

Лукул, руминський посол Буковини – 302, 806, 977, 978

Луцик Володимир (псевд. Богдан Музика, Какогор; 1858–1909) – галицький письменник, співробітник «Страхопуда», «Пролома», «Нового пролома»; московіф – 726

Луциков Єроним, був співробітником «Галицької Руси» – 506, 507

Луцаковський Костянтин (1846–1912) – культурно-освітній діяч народовської орієнтації, педагог, автор шкільних підручників; віце-президент царської королівської Ради шкільної крайової – 39, 237, 456, 459, 916, 919, 925, 926, 928, 930, 931, 934, 940, 942, 943, 945

Львівська технічна академія – 846

«**Львівський боян**» – див. «Боян».

«**Львівський клуб русинок**» – 692, 700, 701, 702

«**Львівські архієпархіальні відомості**» – 261

«**Львовянин**» – календар-альманах – 768

Любковичі, чеські вельможі – 412

Любович Іван, священник в Острові (коло Тернополя); чоловік Юлії сестри Ол. Барвінського – 78, 607

Людовик I (Лайош Великий; 1326–1382) – король Угорського королівства з 1342 р., Польщі (під ім'ям Людовик I Великий або Людовик Угорський) з 1370 р. Видав Кошицький привилей 1374 р. – 619

Люегер, доктор, очолював німецьке сторонництво християнських суспільників – 730, 754

Люкас, доктор – 332

«**Лютня**», співацьке товариство – 695

Лягінія Матко (Laginja; 1850–1930) – хорватський юрист, помічник адвоката (1881–1888), доктор права (1885); мав адвокатську канцелярію у Пулі (1890) і був співласником друкарні «Laginja i drug». Прихильник партії права, обирався депутатом крайових з'їздів з 1883 по 1914 рр. і депутатом віденського віча 1891–1901, 1907–1918 рр. Був головою Партії права (1917–1918); членом тимчасової Народної президії у Белграді (1912–1920), депутатом Народної скупщини, голова «Народного клубу» (1920–1922) і хорватський бан (1920) – 762

Ляникевич Йосип, жовківський староста – 327, 722

Лясковський Казимир, радник, начальник адміністративного бюро у Львові – 135

Лятур Бає Теодор (Latour Baillet; 1780–1848) – граф, австрійський генерал, військовий міністр, якій був убитий під час революції 1848 р. у Відні – 241, 312, 364, 467

—М—

Мавтнер Густав, шеф президії намісництва, радник Двора – 363

Мадейський Станіслав (1841–1910) – юрист, професор права Ягйлонського університету у Кракові. Засідав у Сеймі 1883–1901 рр., у Палаті послів австрійського парламенту – 1879–1899 рр. 1892–1893 – її віце-президент, з 1899 – член Палати вельмож. 1893–1895 – міністр освіти і віросповідань – 158, 171, 173, 180, 316, 329, 339, 364, 580, 612, 613, 720, 724, 727, 729, 730, 731, 783, 806, 809, 818, 896, 977, 978

Маєвський, радник крайового суду – 101, 102

Мазаль, генеральний секретар товариства «Allgemeinen Beamten-Verein der Oesterreichen-Ung[arische] Monarchie» – 331

Мазепа Іван Степанович (1644–1708) – гетьман Лівобережної України (1687–1708) – 495, 498, 852, 858

Мазуркевич Ісидор, спочатку ад'юнкт в міністерстві внутрішніх справ, потім став директором канцелярії помічних урядів; 1894–1930 – співробітник Міністерства освіти у Відні – 402

Мазурович, староста – 82

Майхрович Фр., інспектор Ради шкільної крайової, доктор – 839

Макаревич Юлій, художник – 564, 768

Макарушка Остап (1867–1931) – педагог, філолог, громадський діяч. Директор учительської гімназії Українського педагогічного товариства у Львові (1911–1921), інспектор середніх шкіл «Рідної школи» (1921–1931) – 50, 422, 423, 470, 569, 639

Маковей Осип Степанович (1867–1925) – письменник, критик, культурний діяч, педагог – 422, 423, 426, 470, 639

Макович Василь (рік нар. і см. невід) – писар з Підгороддя (нині Рогатинського району Івано-Франківської області), посол у 1867–1869 рр. – 848

Маковський, семінарист віденської семінарії – 654, 655

Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – вчений-природознавець, історик, філолог, етнограф – 40, 451, 452, 560, 885, 886, 887, 890, 891, 892

Малиновський Михайло (1812–1894) – греко-католицький священник і церковний діяч, автор праць з історії церкви. Посол до Галицького сейму 1861–1866, 1869 рр. Крилошанин-прелат митрополичої капітули (з 1857 р.). Секретар Головної Руської ради (1848–1851), член-засновник і довголітній голова «Галицько-руської матиці» і «Народного дому», член Ставропігійського інституту – 435, 726, 848

Маліновський Ф., ксьондз – 917, 932

Мальчевський Мирон – 420, 632–633

Манастирський Іван (рік нар. і см. невід.) – чиншовий шляхтич з Куйданова на Тернопіллі, посол до Галицького сейму і Райхсрату у 1867–1869 рр., входив до складу «Польського кола» – 848

Мандибура Тимотей (Тимофій), тернопільський крайовий інспектор – 30, 70

Мандичевський Володимир, повітовий суддя у Синяві – 265

Мандичевський Корнило (рік нар. і см. невід.) – греко-католицький священник; довголітній парох м. Надвірна і маршалок Надвірнянського повіту (нині

Надвірнянський район Івано-Франківської області); посол до Галицького сейму (1870–1907) та до Райхсрату (1885–1907) – 144, 146, 147, 255, 265, 271, 272, 276, 280, 283, 288, 301, 302, 305, 306, 322, 325, 326, 328, 329, 331, 338, 339, 363, 384, 396, 401, 405, 488, 501, 502, 522, 528, 544, 545, 552, 558, 580, 585, 613, 643, 656, 659, 660, 667, 724, 726, 792, 793, 801, 802, 803, 812, 813, 814, 815, 878, 879, 896

Мардарович Яків-був директором тернопільської філії «Народної торгівлі»; діяч москвофільської партії у Галичині – 78

Марія Терезія (1717–1780) – ерцгерцогиня австрійська (1740–1780), королева Угорщини і Чехії, імператриця (1765–1780) «Священної Римської імперії», з династії Габсбургів; проводила політику зміцнення абсолютизму – 407, 664, 670

Маркевич Микола Андрійович (1804–1860) – історик, письменник, етнограф. Автор збірки поезій «Українські мелодії» (1831), «Истории Малороссии» в 5-ти томах (1842–1843) та ін. – 128, 132

Маркевич Олексій Іванович (1847–1903) – історик, фольклорист, літературознавець, дійсний член НТШ у Львові. З 1893 р. професор Одеського університету – 126

Марков Осип Андрійович (псевд. Адель Карвовська; 1843–1909) – журналіст москвофільського напрямку, письменник, видавець; редактор «Пролому» (1881–1882) та його продовжень: «Нового Пролому» (1883–1887), «Червоної Русі» (1888–1891), «Галицької Русі» (1891–1892) – 76, 77, 100, 107, 109, 110, 123, 180, 187, 224, 226, 303, 342, 343, 346, 386, 390, 436, 523, 532, 533, 646, 648, 649, 652, 655, 689, 690, 696, 726, 805

Маркс Карл (1818–1883) – видатний німецький соціолог, економіст, автор широковідомої праці «Капітал» – 207

Мартель, генеральний інспектор, педагог (француз) – 969

Масарик Томаш Гарріг (1850–1937) – чеський політичний діяч, філософ; 1882–1914 – професор Празького університету. Молодочеський посол – 546, 753, 956

«**Матиця**» – див. «Галицько-руська матиця».

Маршинський Аполінарій (1865–1929) – громадський діяч, педагог, довгий час працював службовцем міністерства фінансів у Петербурзі, Латвії і Естонії, де в Дерпті заснував українську громаду. У 1889 р. (коли був студентом) був заарештований у Львові у справі «Дегена». 1917 р. – директор департаменту фінансових справ Генерального секретаріату, 1919 р. – віце-міністр фінансів УНР; з 1924 р. – лектор Українського педінституту у Празі – 101

Матвієв, історик з Одеси – 133

Матіїв Іван (1859–1928) – педагог, шкільний інспектор при Крайовій шкільній раді у Львові, автор шкільних підручників – 837

Матковський Павло (1825–1909) – громадський і церковний діяч, архидіакон греко-католицької капітули у Перемишлі, співзасновник «Дівочого інституту»; москвофіл – 185, 186, 375, 883

Матуш (рік нар. невід. – 1919) – доктор, член Палати вельмож, був у генеральнім штабі правиці («Железний перстень») – 258

Матушевський Федір Павлович (1869–1919) – літератор, журналіст, громадсько-культурний діяч. Редактор першого українського щоденника у Наддніп-

рянщині «Громадська думка» (1906), співробітник багатьох часописів. Член Української радикально-демократичної партії і Української партії соціалістів-федералістів. Посол УНР у Греції – 65, 650

Матюк Віктор Григорович (1852–1912) – католицький священник; композитор. Автор кантати «Гамалія», хорових світських і церковних творів, пісень на слова М. Шашкевича; автор підручника науки гармонії та ін. – 752

Махчинська Антоніна – вчителька польської мови у львівській семінарії – 35, 36

Медведський Юліан (1845–1918) – геолог і мінералог; ректор Політехніки у Львові професор з 1873 р. За походженням українець – 85, 86, 742

Мезнік, доктор, голова «Моравського клубу» – 305, 545

Менгер Макс, віденський адвокат, доктор, німецький ліберал – 316, 497, 546

Менцінський Йосип, граф – 816

Мерунович Теофіл (1846–1919) – політичний діяч, публіцист. Учасник польського повстання 1863 р. Посол сейму 1881–1914 рр., депутат Райхсрату 1896–1906 рр., секретар «Польського кола». У 1893 р. його обрано першим головою «Товариства польських журналістів» у Львові – 688

«Мета» – літературно-політичний щомісячний журнал, виходив у Львові 1863–1865 рр; видавець і редактор К.Г. Климкович – 39, 40, 41, 43, 44, 47, 203, 312, 327

Меттерніх Клемент-Венцель (Metternich; 1773–1859) – князь; австрійський дипломат; міністр закордонних справ 1809–1948 рр. – 227, 228, 407

Микола I (1796–1855) – російський імператор (1825–1855) – 228

Микола з Миколаєва – 751

Милорадович Єлісавета (народж. Скоропадська; 1832–1890) – громадська діячка, одна із засновників НТШ; в Полтаві була членом української «Громади» 1860-их років. Підтримувала український національно-культурний рух у Галичині, допомагаючи своїми пожертвами львівській «Просвіті», а також заснуванню «Товариства ім. Шевченка» у Львові – 83, 416, 420, 632

Милькович Володимир (1869–1916) – з походження серб; галицько-український історик-візантолог, професор чернівецького університету – 746

Мирний Панас (справжнє прізвище Рудченко; 1849–1920) – письменник – 67, 496

«Миръ» – журнал, який виходив з 1885 по 1887 рр 3 рази на тиждень під редакцією І.О. Левицького – 667, 864, 869

Михалки, господарі – 304, 775

Михальчук Костянтин Петрович (1840–1914) – мовознавець і етнограф. Основоположник української діалектології – 347, 355, 356, 357

Михаляк Максим, судовий радник у Чернівцях – 405, 615

Мишкевич Йосип, скарбовий комісар у Тернополі – 243, 289, 513

Мишковський Тит (1861–1939) – греко-католицький священник, богослов. Префект віденської семінарії, згодом професор теології у Перемишлі. З 1908 р. професор біблійних наук Львівського університету; з 1920 р. професор греко-католицької духовної семінарії, з 1928 р. – греко-католицької Богословської акаде-

мії у Львові. Член-засновник «Богословського наукового товариства» у Львові. Писав роботи з питань біблійних та літургійних наук – 656

Мишуга Олександр Пилипович (по сцені – Філіппі-Мишуга; 1853–1922) – оперний співак (тенор) і педагог. Артистичну діяльність розпочав 1880 р. концертами у Львові. На оперній сцені дебютував 1883 р. в італійському місті Форлі – 752

Міклошич Франц (Miklošić, Miklosich; 1813–1891) – словенський філолог-славист, академік Віденської Академії наук (з 1851 р.), член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1856 р.). Засновник порівняльно-історичного вивчення граматики слов'янських мов – 162, 570

Мільтон Джон (Milton; 1608–1674) – англійський письменник – 65

Мінкович Андрій (рік нар. і см. невід.) – селянин з Либохори (зараз Турківського району Львівської області), посол у 1867–1869 рр. – 848

Мінц, доктор радник висшого крайового суду – 367

Міськевич – 428, 581

Міцельський, граф – 410

Міцкевич Адам Бернард (Mickiewicz; 1798–1885) – великий польський поет і діяч національно-визвольного руху – 65, 86, 87, 138, 139, 834

Мішкевич Йосип, старший скарбовий комісар з Кракова – 373

Млака Данило – див. Воробкевич С.

Могила Петро Симеонович (1596–1647) – церковний та освітній діяч, архимандрит Києво-Печерської лаври (з 1627 р.), митрополит Київський і Галицький (з 1632 р.), засновник Києво-Могилянської колегії; письменник-автор богословських та полемічних творів – 128

Могилянський Андронік, найближчий співробітник Є. Олесницького – 715, 732, 736, 772

Могилянський Антін (1811–1873) – поет-романтик, громадський діяч, посол Галицького сейму і Райхсрату 1861–1866 рр. – 569, 731

Могилянський Володимир, семінарист Віденської семінарії – 654, 662

Могилянський Іван (1777–1831) – культурно-освітній і церковний діяч – 750

Мозаль – 331

«Молода Україна» – 58, 105, 206, 427

«Молодочеський клуб» – 391, 755

Молчановський Нікандр (1858–1906) – історик і громадський діяч. Член «Київської старої громади»; друкувався у журналі «Киевская старина» – 565

Мончаловський Йосип (1858–1906) – публіцист, історик, громадський і культурний діяч, журналіст, співробітник «Слова», редактор сатиричного журналу «Страхопуд» (1886–1893); москвофіл – 107, 506, 689, 862, 865, 867

«Моравський клуб» – 305, 319, 555

Морарій-Андрієвич, митрополит православної консисторії на Буковині – 404, 405, 645

Морсей, барон – 316

«Московские ведомости» – газета виходила у Москві 1756–1917 рр. Заснована Московським університетом. До 1842 р. виходила 2 рази на тиждень, у 1842–1858 рр. – 3, з 1859 р. кожен день – 58, 161

Мохнацький – 743

Мриц, священник, віце-ректор львівської духовної семінарії – 376, 746

«Музей ім. Дідушицьких» (Львів) – 765, 766, 767, 769, 770, 771

«Музей А. Петрушевича» – 367, 368

Мурин, селянин з Золочіївщини, москвофіл – 140, 196, 647

Мурільо Бартоломе Естебан (Murillo; 1618–1682) – іспанський живописець – 619

—Н—

Навольський Боромір (Navolski), видавець – 312

Навроцький Володимир Михайлович (1847–1882) – економіст-статистик, етнограф, публіцист – 67

Нагірний Василь (1847–1921) – інженер-архітектор, один з організаторів торговельно-економічних товариств у Галичині (ремісників «Зоря», 1884; страхове «Дністер», 1892; спортивне «Сокіл», 1894–1990; «Ремісничої бурси», 1898; спілка жіночої праці «Труд», 1901 та ін.). У 1884 р. заснував перший споживчий кооператив «Народна торгівля» у Львові – 95, 243, 244, 297, 365, 398, 477, 483, 604, 647, 775

Нагнибіда С., написав «Руську правопис» (Львів, 1891) – 452, 680

Нападівич Юліан, урядовий комісар, радник намісництва – 368

Наполеон I Бонапарт (1769–1821) – французький полководець, імператор Франції (1804–1815) – 621, 813

«Народ» – двотижнева газета, офіційний орган Української Радикальної партії (УРП). Виходила за редакцією М. Павлика та І. Франка 1890–1895 рр. у Львові, потім в Коломиї – 62, 63, 64, 66, 68, 92, 94, 97, 99, 110, 161, 162, 164, 191, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 250, 251, 264, 275, 276, 283, 284, 323, 329, 337, 341, 342, 343, 344, 347, 350, 354, 357, 424, 425, 473, 482, 521, 522, 558, 559, 562, 640, 641, 651, 661, 663, 669, 672, 686–687, 689, 691, 710, 711, 719, 836

«Народна воля» – політичне товариство, яке було засновано радикалими у Коломиї – 689, 706

«Народна рада» – політична організація галицьких народовців, заснована 1885 р. у Львові Ю. Романчуком – 60, 69, 73, 74, 94, 110, 117, 122, 123, 125, 134, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 169, 170, 179, 180, 188, 189, 190, 194, 197, 198, 199, 200, 209, 214, 216, 217, 223, 253, 254, 259, 261, 263, 269, 275, 282, 301, 302, 352, 357, 382, 385, 386, 387, 399, 401, 414, 430, 431, 433, 446, 460, 481, 482, 483, 505, 515, 525, 573, 578, 579, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 589, 590, 591, 605, 609, 677, 692, 695, 697, 719, 721, 746, 756, 773, 779, 793, 801, 805, 814, 871, 875, 876, 878, 883, 946–950

«Народна торгівля» – перший український споживчий кооператив у Галичині, якій заснував у 1884 р. у Львові Нагірний Василь – 95, 124, 141, 142, 243, 249, 253, 384, 398, 477, 532, 555, 681, 690, 692, 700, 702, 732, 781, 805, 876, 882

«Народна часопись» – офіційний додаток до урядового органу «Gazeta Lwowska», виходив у Львові в 1890–1914 рр. і в 1918 р. – 212, 346, 347, 436, 572

«Народний дім» – культурно-освітня установа, заснована у Львові Головною руською радою у 1849 р. У 60-их роках «Народний дім» перейшов під керівництво галицьких москвофілів. В діяльності Народного дому брали участь також представники інших угруповань української інтелігенції – 40, 60, 77, 86, 109, 125, 126, 133, 177, 178, 179, 185, 190, 236, 245, 246, 247, 249, 267, 296, 298, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 384, 432, 433, 435, 436, 478, 481, 502, 532, 552, 602, 603, 604, 606, 609, 610, 647, 649, 654, 656, 657, 661, 667, 671, 676, 690, 726, 731, 746, 749, 751, 775, 776, 803, 846, 862, 867, 870, 871, 877, 882

«Народний театр» – 481, 647, 692, 871

«Наука» – газета, місячник для народу І. Наумовича, яка виходила у Львові і Коломиї 1871–1876 рр., потім під різними редакціями у Відні (1896–1901), у Чернівцях (1902) і з 1906 р. знову у Львові – 230, 410, 533, 645, 709

«Наукове товариство ім. Шевченка» – див. «Товариство ім. Шевченка».

«Науково-літературний вісник» – див. «Літературно-науковий вісник».

Наумович Іван Григорович (1826–1891) – греко-католицький (згодом православний) священник, громадський діяч і письменник. Посол галицького сейму 1861–1866, 1869 рр. і австрійського парламенту 1873–1879 рр. Організатор «Общества ім. Качковського», видавець «Науки» (1871–1876) і «Руської ради» (1871–1880), москвофіл. У 1882 р. організував перехід на православ'я громади села Гнилички на Тернопільщині. У 1884 р. емігрував до Росії – 49, 76, 77, 78, 103, 106, 107, 113, 120, 123, 184, 197, 203, 212, 213, 217, 224, 227, 230, 278, 283, 336, 348, 384, 386, 410, 437, 499, 516, 533, 554, 588, 646, 667, 709, 753, 774, 786, 805, 848, 865

Немирич Юрій (бл. 1612–1659) – український магнат, політичний і військовий діяч; один з активних учасників переговорів з шляхетською Польщею, результатом яких було укладено Гадяцький договір 1658 р., найближчий сподвижник гетьмана Івана Виговського – 128

Нестор (рік нар. невід. – після 1113) – давньоруський літописець і письменник XI – початку XII ст. – 223, 674

Нечуй-Левицький Іван Семенович (справжнє прізвище Левицький; 1838–1918) – письменник – 41, 42, 65, 127, 128, 356, 408, 650

Нижанківський Остап Йосипович (1862–1919) – композитор і диригент, активний пропагандист хорової музики; громадський діяч – 484

Нижанківський Петро, богослов – 484

Ніженецький, ксьондз – 35

Новакович Стоян (1842–1915) – сербський філолог, історик і державний діяч. Очолював кабінет міністрів Сербського королівства 1895–1896 і 1909 рр. Дипломат; депутат сербської скупщини – 84

«Новий пролом» – Журнал, видавався у Львові 1883–1887 рр. як продовження журналу «Пролом» – 54, 58

Новицький Василь Дементійович (1839–1907) – начальник Київського губернаторського жандармського управління (1888–1907) – 100, 187, 640

Новіков, російський посол – 318

«Новости» (Петербург) – 166, 167

—0—

«Общество им. Михайла Качковского» – див. «Товариство ім. М. Качковського».

«Общество института Народный дом» – 246, 432

«Общество ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III» – 183

«Общее рольничо-кредитное заведение для Галиции и Буковины во Львове» – див. «Рольничо-кредитне заведение».

Овідій (Публій Овідій Назон; Ovidius; 43 до н. е. – бл. 18 н. е.) – римський поет – 65, 68

Огоновський Іларій Михайлович (1854–1929) – філолог і педагог, автор «Словаря» до Гомерової «Одіссеї» й «Іліади»; працював професором академічної гімназії у Львові – 456, 683, 840, 919, 927, 934, 942

Огоновський Олександр Михайлович (1848–1891) – громадський діяч, професор цивільного права Львівського університету (з 1882 р.). Перший голова «Народної ради»; редактор «Правди» (1872–1876) – 76, 84, 86, 115, 142, 144, 145, 146, 147, 169, 190, 197, 200, 239, 245, 251, 252, 331, 365, 416, 420, 516, 517, 632, 719, 747, 876, 878, 883, 911

Огоновський Омелян Михайлович (1833–1894) – філолог, письменник і критик, громадський діяч; професор Львівського університету (1867–1894), автор шеститомної «Історії літератури руської» (Львів, 1886–1894). Голова «Просвіти» у 1877–1894 рр. Брат Олександра Огоновського – 83, 87, 115, 116, 128, 129, 131, 182, 219, 237, 239, 251, 252, 259, 297, 302, 331, 414, 416, 417, 421, 422, 423, 456, 457, 460, 471, 474, 517, 518, 569, 626, 627, 628, 629, 633, 634, 637, 639, 664, 672, 681, 742, 743, 885–895, 916, 917, 919, 920, 923, 924, 925, 926, 928, 929, 930, 931, 932, 934, 935, 937, 938, 939, 940, 941, 943, 944, 945

Огоновський Петро Михайлович (1853–1917) – педагог і громадський діяч, активний член і голова львівського товариства «Просвіта» (1906–1910); дійсний член НТШ – 422, 634, 635, 639

«Одесский вестник» – громадсько-політична газета, виходила в Одесі 1827–1893 рр. спочатку двічі на тиждень, з 1864 р. – щоденна – 357

Озаркевич Іван Григорович (1826–1903) – греко-католицький священник; депутат Снятинської повітової ради (1868–1884), згодом Болахівської повітової ради; посол галицького сейму (1867–1876) та австрійського парламенту (1873–1891); шкільний інспектор. Член «Галицько-руської матиці», «Народного дому», «Общества ім. М. Качковського» та ін. Писав вірші та проповіді; батько Наталії Кобринської – 101, 255, 265, 266, 283, 384, 667, 714, 736, 813, 979

Озаркевич Лонгин Іванович, адвокат, брат Н. Кобринської – 101, 731

Озаркевич, стрийський лікар – 715, 716

«Окружник греко-католицького єпископату» – вийшов 22 грудня 1892 р. – 559, 560

Окуневський Теофіл (1858–1937) – адвокат; посол галицького сейму (1889–1900; 1913–1914) та австрійського парламенту (1897–1900); довголітній голова філії «Просвіти» в Городенці. Член-засновник Русько-української радикальної партії, з 1899 р. в Українській національно-демократичній партії. Бургомістр Го-

роденки з 1898 р. – 116, 160, 186, 195, 233, 265, 271, 275, 283, 389, 434, 450, 451, 521, 522, 523, 525, 643, 714, 731, 793, 801, 803, 804, 811, 812, 813, 814, 815, 881

Олександр II (1818–1881) – російський імператор (з 1855 р.) – 313

Олександр III (1845–1894) – російський імператор (з 1881 р.) – 183

Олесницький Євген (1860–1917) – визначний громадський діяч Галичини; адвокат, публіцист, автор перекладів п'єс іноземних авторів для галицького театру. Видавець «Руської історичної бібліотеки», редактор «Зеркала» (1885), «Нового зеркала» (1886), «Правди» (1888). Посол Галицького сейму (1900–1910) і голова українського сеймового клубу у 1904–1908 рр., депутат Райхсрату (1907–1917). Організатор «Маслосоюзу», брав активну участь у діяльності інших українських господарських товариств – 43, 44, 45, 46, 58, 61, 64, 65, 86, 89, 90, 91, 96, 365, 367, 483, 485, 714, 715, 716, 721, 731, 732, 736, 764, 770, 771, 772, 773, 801, 823

Ольга – після хрещення Єлена (бл. 890–969) – велика княгиня київська, дружина князя Ігоря – 674

Ольпівський Юліан, бургомістр Теревовлі – 80

«Омладина» – назва групи чеської радикальної молоді, частина якої була засуджена у 1894 р. на політичному судовому процесі у Празі – 753

Онишкевич Гнат (1847–1883) – філолог, професор Чернівецького університету (з 1878 р.); видавець серії «Руська бібліотека» – 405, 615

Онишкевич Йосиф (рік. нар. невід. – 1919) – нотар – 379

Опушинський, доктор, професор-референт міністерства освіти – 372, 402

Оржеховський Тадеуш (1837–1902) – польський політичний і громадський діяч, статистик, депутат державної ради – 315

Осадця Михайло (1836–1865) – греко-католицький священник; філолог, професор слов'янської філології Віденського університету; автор шкільної «Граматики руського язика» (Львів, 1862) – 569

«Основа» – літературно-науковий щомісячний журнал. Виходив 1861–1862 рр. у Санкт-Петербурзі українською та російською мовами – 40

«Основа» – часопис, який був заснований Юліаном Лаврівським і виходив 1870–1872 рр двічі на тиждень під редакцією Т. Леонтовича. У 1872 р. редактором став К. Климкович. Серед співробітників були А. Вахнянин, Стефан Качала, К. Устіянович, В. Шашкевич та ін. – 48, 109, 203, 663

«Оссолинеум» (Ossolineum) – культурно-освітня установа у Львові, заснована 1817 р. Юзефом Максиміліаном Оссолінським. Мав: бібліотеку, музей а також видавництво – 84, 427, 467

Осташевський-Барановський Петро, редактор «Dziennika Polskiego» – 277

Острозькі – князівський рід (XIV – початок XVII ст.), походив з пінських і туровських удільних князів. Основоположником роду вважають князя Данила (рік нар. і см. невід), воював з польським королем Казіміром (1341) і збудував замок в Острозі. Найвизначніший його представник Константин О. (1527–1608) – видатний політик і меценат – 128

Отт (Ott;), доктор пражського університету – 518

Охримович Ксенофонт (рік нар. і см. невід.) – учитель Дрогобицької гімназії, шкільний інспектор. Обирався депутатом Дрогобицької повітової ради, посол

галицького сейму (1877–1907) та австрійського парламенту (1885–1900); був бургомістром Дрогобича – 76, 81, 255, 266, 271, 272, 273, 277, 280, 283, 284, 288, 301, 302, 305, 306, 312, 325, 326, 328, 331, 339, 401, 501, 502, 522, 667, 689, 726, 756, 793, 801, 812, 813, 815, 818, 879, 881, 896

Охримовичі – 212, 346

—П—

Павенцький Антоній (1818–1889) – правник, один із засновників Головної руської ради, видавець і перший редактор часопису «Зоря Галицька»; посол галицького сейму 1861–1867 рр. – 77, 124, 726

Павенцькі, господарі – 304

Павлик Михайло Іванович (1853–1915) – письменник, публіцист і громадський діяч, один із засновників і лідерів Русько-української радикальної партії. Разом з І. Франком був редактором «Народа» (1890–1895), «Хлібороба» (1890–1895), згодом-редактором «Громадського голосу». Перший бібліотекар «Наукового товариства ім. Шевченка» (1895–1905) – 42, 89, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 101, 105, 110, 132, 160, 164, 165, 174, 175, 176, 186, 187, 201, 202, 212, 215, 221, 222, 228, 235, 264, 283, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 359, 375, 390, 431, 434, 437, 474, 483, 604, 606, 648, 687, 689, 696

Павликів Костянтин Теофілович, начальник повітового суду у Вінниках (зараз село Тернопільської області), потім радник окружного суду у Самборі; москвофіл; син Теофіла Павликова – 466

Павликів Теофіл (1821–1905) – греко-католицький священник. З 1858 – священник Успенської (Волоської) церкви у Львові, з 1869-крилошанин митрополичої капітули. Посол галицького сейму (1861–1869, 1873–1876) та австрійського парламенту (1873–1879). Перший голова «Руської ради», 1880–1884 рр. очолював «Общество ім. Качковського»; москвофіл – 100, 107, 114, 177, 178, 179, 185, 283, 335, 348, 435, 438, 466, 649, 848, 860–870

Павловський – 924, 939

Падура Тимофій (Томаш, Тимко; 1801–1871 за іншими джерелами 1881) – український і польський поет і музикант; підтримував зв'язки з декабристами і був ув'язнений російською владою 1830–1832 рр. – 87, 88, 263

Паляцки Франц – був у парламенті, професор, доктор, написав «Державницька ідея Австрії» (1866) – 99, 312

Паначовний, автор статті «Стародавні грецькі колонії боспорські в межах теперішньої кубанської області та суміжних з нею місць» («Записки наукового товариства ім. Шевченка») – 636

Паньківський Кость Федорович (1855–1915) – економіст і громадський діяч, видавець, журналіст – 421, 422, 471, 476, 477, 629, 633, 635, 637, 639, 646, 700

Папчук Степан (рік нар. і см. невід.) – селянин з с. Шутриминці (зараз Заліщицького району Тернопільської області); посол у 1867–1869 рр. – 848

Партицький Омелян Осипович (1840–1895) – філолог, історик, педагог, етнограф. У 1880–1885 рр. – редактор і видавець львівського журналу «Зоря», «Газети шкільної» та перших видань товариства «Просвіта» – 30, 32, 34, 35, 36,

38, 39, 41, 84, 236, 237, 284, 346, 416, 417, 423, 452, 456, 629, 639, 918, 921, 922, 925, 926, 927, 930, 933, 936, 937, 940, 941, 942, 945

Партицький Осип (Йосиф) – радикал, член віденської «Січі» – 187, 212, 345

Пасічинський К. – член «Галицько-руської матиці», москвофіл – 726

Пасічник – див. Антонович В.

Пацак, доктор, поміркований молодочех – 497, 500

Пачовський, священник, свояк Івана Вахнянина – 449

Пеленський Андрій (1864–1940) – греко-католицький священник; громадський діяч, один з перших діячів українського кооперативного руху у Галичині; організатор Рогатинщини (до 1910 р.). Один із засновників і довголітній член ради крайового товариства «Сільський господар» – 377, 882

Пелех Іван (1859–1914) – галицький журналіст; співробітник газети «Червоная Русь» (1888–1891), редактор «Русского слова» (1890–1914) і «Галичанина» (1909–1913), співробітник «Страхопуда». Видавець «Русской библиотеки» (1887–1905); москвофіл – 572, 726

Пелеш Юліян (1843 з ін. дж. 1845–1896) – уніатський церковний діяч, був ректором віденської семінарії. Перший єпископ заснованої у 1887 р. єпархії у Станіславі (нині – Івано-Франковськ), з 1891–1896 рр. єпископ перемишльський; співробітник «Руського сіону» (1871–1883), автор богословських та історичних праць – 70, 169, 191, 200, 234, 235, 261, 262, 375, 376, 560, 651, 664, 670, 673

Пеніжка, кореспондент чеської періодици – 757

«Перемиський боян» товариство – див. «Боян».

Перикл (біля 490–429 до н. е.) – афінський головнокомандуючий. 444/443–429 – проводир демократичного угруповання; всіляко пособляв розвитку афінської рабовласницької демократії – 790

Пернерсторфер Енгельберт (1850–1918) – австрійський політичний діяч; у 80-х роках один з керівників «Німецького національного руху», був в опозиції до правлячих кіл в Австрії, зокрема виступав за приєднання Австрії до Німецької імперії. Був одним з авторів Лінцької програми «Німецького національного руху» (1882). В кінці 80–90-х рр. почав відходити від пангерманської платформи. У 1897 р. вступив до соціал-демократичної партії Австрії і став одним із її лідерів – 304, 393, 706, 707, 770

Петрів Михайло, селянин (з Калушині), москвофіл – 483

Петро I Великий (1672–1725) – російський цар з 1682 р. (правив самостійно з 1689 р.); перший російський імператор з 1721 р. – 124, 226, 852, 858, 962

Петрушевич Антоній Степанович (1821–1913) – греко-католицький священник, церковний і політичний діяч. Посол галицького сейму (1861–1876) та австрійського парлаенту (1873–1879). Історик, археолог, етнограф; член «Галицько-руської матиці», «Руської ради», «Народного дому», «Общества ім. М. Качковського» та ін.; москвофіл – 114, 367, 368, 374, 435, 438, 499, 604, 697, 726, 848

Пилипів Дмитро (рік нар. і см. невід.) – селянин з Олеші (зараз Тлумацького району Івано-Франківської області): посол у 1867–1869 рр. – 848

Пипін Олександр Миколайович (1833–1904) – російський філолог, історик літератури; академік Петербурзької Академії наук з 1896 р. Представник куль-

турно-історичної школи в літературознавстві, автор чотиритомної «Історії російської літератури» (1898–1899) – 89, 182

Пігуляк Єротеї (1851–1924) – політичний і громадський діяч Буковини; один з керівників народовців, згодом національно-демократичної партії на Буковині. Посол буковинського сейму (1890–1918), австрійського парламенту (1898–1918), член крайового виділу і Крайової шкільної ради Буковини. Перший голова товариства «Народний дім» (1884) у Чернівцях, «Руської бесіди» (1884) та «Руської ради» (1885) – 372, 405, 615, 645, 728, 746, 977, 978

«Підгірська рада» – політичне товариство в Стрию, голова Євген Олесницький – 481, 483, 712, 721

Підляшецький Адольф, адвокат, посол до парламенту – 266, 271, 272, 273, 276, 279, 280, 288, 301, 305, 306, 327, 328, 331, 339, 349, 352, 354, 372, 389, 394, 396, 397, 405, 488, 546, 553, 555, 556, 558, 575, 592, 595, 596, 597, 602, 613, 615, 616, 713, 725, 746, 784, 792, 793, 794, 800, 801, 802, 808, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 879, 882, 896

Пілат Тадеуш (1844–1923) – польський статистик та економіст, професор статистики Львівського університету, член Академії наук у Кракові. У 1873 р. організував у Галичині крайове статистичне бюро, котрим керував до 1920 р. Був депутатом галицького сейму – 441, 816, 817

Пінінський Лев (1857–1937) – граф; польський державний діяч, професор права Львівського університету; депутат галицького сейму (1894–1901) та австрійського парламенту (1889–1898), з 1903 р. – член Палати вельмож. Намісник Галичини 1898–1903 рр. – 266, 271, 360, 366, 488, 491, 557, 718, 793, 802, 809, 950

Пінінський Леон, граф, брат Пінінського Льва – 316

Піхно Дмитро Іванович (1853–1913) – російський економіст, професор кафедри економічних наук Київського університету, редактор газети «Киевлянин» (1879–1907) – 58

Плажек Ядвін, староста, доктор – 272, 277

Плажка, доктор, посол – 491, 599, 896

Плажков Едвін, радник Двора, доктор – 364

Платон, київський митрополит – 78

Пленер Ернест фон (1841–1918) – барон; австрійський політичний діяч, був міністром скарбу; проводир німецької лівиці. В кабінеті міністрів князя Віндішгреца – міністром фінансів – 256, 257, 258, 305, 313, 316, 317, 318, 392, 393, 396, 493, 547, 593, 602, 611, 612, 720, 727, 754, 758, 759, 782, 783

Площанський Венедикт Михайлович (1834–1902) – громадський діяч, історик і публіцист, редактор лівівської газети «Слово» (1871–1887); москвофіл – 76, 77, 100, 303, 533, 646

Победоносцев Костянтин Петрович (1827–1907) – російський державний діяч; правник. 1880–1905 рр. – обер-прокурор Синода – 124, 424, 499–500, 532, 605, 606, 640, 709

Повше, доктор (словенець) – 316

Погодін Михайло Петрович (1800–1875) – російський історик, журналіст, публіцист; академік Петербурзької Академії наук (з 1841р.). Редактор-видавець «Москвитянина» (1841–1856); секретар Товариства історії та старожитностей

російських (1836–1845). Мав зв'язки з Галичиною; з його ініціативи і при фінансовій підтримці був створений гурток інтелектуалів у Львові так звана «Галицько-коруська погодінська колонія» – 40, 103, 106, 121, 130, 204, 228, 481, 605, 870

Погорецький Петро (1865 – рік см. невід.) – священик – 423, 639

Подляшецький Адольф – див. Підляшецький.

Подоленко – див. Стиранкевич К.

Подолінський Мирон (1847 – рік см. невід.) – священик, кустош (хранитель) перемишлянської капітули; народовець, крилошанин – 375, 376

Покінський, свояк посла Романчука – 514

Поклюкар (слвенець) – 807

«**Польське коло**» – організація польських депутатів у австрійському парламенті. Див. також примітку 18 у коментарях – 73, 180, 251, 263, 268, 276, 280, 284, 287, 288, 305, 306, 309, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 329, 330, 348, 350, 360, 370, 371, 372, 382, 383, 391, 393, 394, 403, 434, 493, 515, 517, 539, 545, 547, 549, 550, 551, 552, 554, 579, 580, 594, 614, 717, 718, 723, 724, 725, 727, 728, 754, 755, 756, 757, 758, 793, 796, 802, 805, 814, 815, 816, 817, 818, 879, 884, 976

Поляновський Станіслав (1826–1898) – граф; польський політичний діяч, входив до угруповання «мамелюків», яке очолював Ф.Земляковський. Посол галицького сейму (з 1862 р. і до смерті) і австрійського парламенту (1867–1869, 1873–1879). З 1883 р. – член палати вельмож – 57, 81, 82, 149, 266, 285, 299, 384, 722, 879

Попель – адвокат у м. Львові – 59, 245

Попович Омелян (1856–1930) – буковинський громадсько-політичний діяч, педагог, публіцист, видавець і редактор газети «Буковина» (1885–1892), перший крайовий інспектор українських народних шкіл (1906–1912), посол буковинського сейму (1911–1918) – 371, 464, 519, 615, 930, 946

Поповський, один з київських хлопоманів, приятель Хамца і В. Антоновича – 329, 896

Поступишин У. – див. Романчук Юліан.

Потебня Олександр Опанасович (1835–1891) – український і російський філолог-славіст; член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1875) – 182, 183

Потелицький, чиновник почт у Львові – 243, 373, 514, 581

Потоцька (Сангушко) Марія (1830–1903) – графиня, дружина графа Альфреда Потоцького; 1870–1880 рр. мала у Львові аристократичний салон – 115, 334

Потоцький Альфред (1817; з інших джерел 1822–1889) – граф; австрійський державний діяч; учасник революції 1848 р. Міністр рільництва (1867–1870), прем'єр-міністр Австро-Угорської монарії (1870–1871). Намісник Галичини (1875–1883). Посол сейму (1863–1889); член Палати вельмож (з 1867); маршалок (1875) – 71, 75, 100, 116, 120, 254, 285, 334, 335, 516, 557

Потоцький Андрій (1861–1908) – граф; намісник Галичини – 366, 517, 557

«**Правда**» – літературно-науковий і політичний журнал, виходив у Львові з перервами з 1867–1897 рр. – 30, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 97, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 117,

118, 119, 121, 124, 128, 133, 170, 175, 187, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 223, 235, 251, 252, 267, 269, 274, 289, 290, 319, 327, 329, 337, 341, 349, 353, 354, 355, 357, 387, 395, 400, 415, 416, 423, 425, 431, 434, 435, 439, 440, 456, 459, 463, 464, 482, 499, 511, 512, 520, 521, 523, 532, 534, 539, 557, 558, 559, 561, 587, 592, 603, 604, 627, 640, 641, 646, 648, 649, 650, 651, 655, 669, 673, 676, 685, 687, 688, 695, 696, 699, 700, 704, 706, 707, 708, 709, 712, 713, 721, 725, 736, 742, 752, 768, 774, 776, 778, 824, 870, 960

Праде, купець з Райхенбергу, був німецьким національним міністром – 311

Пражак Алойзій, чех; барон, міністр-земляк – 546

Предримірська, дідичка – 643

Придаткевич Павло, директор школи для виробу дитячих забавок у Яворові – 703

Придаткевич, скрипаль; син Павла Придаткевича – 703

«Прикарпатська Русь» – 187

Пріморжич, професор, урядовий радник і крайовий інспектор – 371

«Пролом» – журнал для політики і літератури виходив у Львові 1881–1882 рр. з додатком «Віче». Видавець і редактор Й.А. Марков – 52, 102, 107, 203, 211, 303, 532, 551, 648, 854, 855

«Промисловий музей» у Львові – 766

«Просвіта» – культурно-освітнє громадське товариство, засноване 1868 р. у Львові з метою поширення освіти серед народу. Філії в Тернополі – 1876 р., у Камінці 1892 та ін. – 38, 48, 49, 83, 94, 95, 100, 101, 119, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 203, 206, 237, 249, 251, 253, 259, 263, 269, 270, 294, 302, 327, 375, 380, 414, 415, 417, 421, 423, 424, 446, 452, 466, 469, 473, 474, 480, 481, 484, 485, 532, 538, 543, 551, 555, 560, 570, 581, 589, 603, 608, 629, 633, 634, 680, 692, 700, 711, 726, 737, 740, 742, 743, 746, 752, 787, 805, 837, 871

Процик, мешкав у Львові, ліквідатор «Рольничо-кредитного заведення» – 390

Пузина Роман, князь – 81

Пулюй Іван Петрович (1845–1918) – культурно-громадський діяч і вчений – 411, 413, 455, 636, 664, 955

Пувізек Йозеф – 576

Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) – російський поет – 87

Пчілка Олена (псевд.; наст. прізви. Ольга Петрівна Косач-Драгоманова; 1849–1930) – письменниця – 888, 893

«Пчола» – літературно-науковий щотижневик, виходив у Львові 1849 р.; видавець і редактор І. Гушалевиц – 31

Пшездецький Олександр (1814–1871) – польський літератор, історик, меценат, підприємець – 128

Пюрко Богдан Теодор (псевд. Білокерницький; 1847–1906 в ін. дж. 1914) – греко-католицький священник; крилошанин львівської мітрополічної капітули; письменник, журналіст, редактор «Правди» (1872), співробітник «Русского сиона» (1883) – 243, 375, 656

Пясти (Piasty) – перша династія польських князів (біля 960–1025) та королів (1025–1079, 1295–1370). Засновником династії був селянин-стельмах Пяст

Криштоф. Представники династії: Мешко I, Болеслав I Хоробрий, Болеслав III, Казимир I Відбудовник, Казимир III Великий – 838

—Р—

«Рада шкільна крайова» – орган влади, що контролював систему початкової й середньої освіти у Галичині. Функціонувала у 1867–1921 рр. – 38, 43, 69, 104, 135, 136, 137, 149, 161, 193, 237, 238, 240, 257, 371, 373, 399, 402, 427, 442, 448, 450, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 464, 466, 467, 476, 488, 508, 510, 518, 536, 539, 561, 562, 570, 645, 679, 680, 682, 683, 728, 729, 768, 812, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 830, 831, 833, 834, 836, 838, 839, 843, 845, 873, 885, 886, 890, 892, 916, 920, 922, 931, 937, 944, 948, 958

Радзішевський Броніслав (1838–1914) – польський хімік, з 1872 р. професор Львівського університету, доктор – 819

Раєвський Михайло (1811–1884) – російський церковний і політичний діяч, протоєрей при церкві російського посольства у Відні – 182

Райський, демократ – 441

Райфайзен Ф., німецький громадський діяч, організатор кредитних кооперативів або кредитних товариств (друга половина XIX ст.). Їх діяльність поширювалась тільки на громади, парафії і переважно на діяльність між селянами. Принципи організації передбачали відсутність пайових внесків, спільну відповідальність членів за зобов'язання кооперативу, використання позичок виключно на виробничі потреби – 480, 481

Рамполя Маріано – (Rampolla; 1843–1913) кардинал, 1887–1903 рр. папський державний секретар – 730

Рапет – 480

Раставецький, начальник суду (3-ої секції) у Львові, москвофіл – 572

Рафаель Санті (Raffaello Santi; 1483–1520) – італійський живописець та архітектор; представник Високого Відродження – 568, 619

Ревакович Тит (Rewakowicz; 1846–1919) – адвокат, громадський діяч, публіцист. Член-засновник НТШ, почесний член товариства «Просвіта» – 47, 48, 49, 243

Рембрант Хармене ван Рейн (Rembrandt Harmensz van Rijn; 1606–1669) – голландський живописець, малювальник, офортист – 619

Репта Василь (чернече ім'я Володимир; 1841–1926) – румунський церковний і педагогічний діяч на Буковині, професор теології Чернівецького університету (з 1875 р.); єпископ Радівців (1898–1902), митрополит Буковини (1902–1925). За походженням українець – 405

Ржегорж Франтішек (1857–1899) – чеський етнограф і фольклорист, письменник; протягом 1877–1890 рр. жив у Галичині де вивчав побут, звичаї, народну медицину – 411

Рибачек Антін – педагог, управитель школи у Микулинцях – 696

Рибковський Тадей, художник – 564

Рильський Тадей Розеславович (1841–1902) – громадський і культурний діяч, етнограф; співробітник журналів «Основа», «Киевская старина», ЗНТШ – 636

Римська курія – сукупність установ, які підпорядковані папи римському як голові католицької церкви та держави Ватикан – 662

Рігер Володислав, чеський посол, доктор, входив до Генерального штабу правиці «Желізний перстень» – 304, 313, 318, 500, 501, 545, 724, 757, 806, 808

Рігер Францішек (1818–1903) – один з перших представників чеського національного відродження, лідер консервативного угруповання «старочехів» – 258, 259, 287, 288, 487, 791

Рігль Алоїз (1858–1905) – австрійський мистецтвознавець – 969

Ріпецький Федір Іванович (1861–1901) – греко-католицький священник, громадський діяч, автор «Иллюстрированной истории Руси» (Львів, 1890); москвофіл – 124, 648, 656

Рітнер Тадеуш (1873–1921) – польськомовний і німецький письменник; займав відповідальні посади: секційний шеф в департаменті ісповідань, секційний шеф в міністерстві просвіти; колишній професор церковного права львівського університету; доктор – 364, 405, 501, 517, 598, 616, 819, 977

Рожа Генрих, був секційним шефом у департаменті «Управляющего совета»; свого часу був у крайовім правительстві у Чернівцях – 360

Рожанковський Лонгин (1836 – рік см. невід.) – правник, працював у судах Чернівців (1859–1863), Городенки (1863–1876); начальником суду у Сокалі (1876–1881). З 1881 р. – радник суду у Золочеві; у 1890 р. відкрив власну адвокатуру у Золочеві. Посол Галицького сейму у 1877–1895 рр. – 140, 440, 442, 443, 445, 522, 523, 643, 746, 793

Рожанський Гнат (1844–1883) – греко-католицький священник, громадський і культурний діяч – 420, 632

Роздольський Микола, священник м. Сокаля, крилошанин, москвофіл – 722

Розер, посол – 968

Рознер, доктор; чиновник, працював в президії міністрів, потім – в міністерстві для Галичини; друкувався в польській газеті «Czas» – 730

Рознер, дружина доктора Рознера – 730

Рольсберг, барон – 394

«Рольничо-кредитне заведеніє» (або «Крилошанський банк») – мається на увазі кредитне товариство під назвою «Общее рольничо-кредитное заведение для Галиции и Буковины во Львове», яке було засноване 1876 р. у Львові переважно на капітали уніатського духовенства – 76, 77, 123, 197, 304, 384, 390, 523, 588, 774, 775

Романишин Пилип, начальник громади Новосілок – 741

Романович Тадей (1843–1904) – політичний діяч, лідер лібералів. Посол Галицького сейму у 1881–1904 рр, член Крайового відділу у 1889–1898 рр., 1903–1904. Учасник повстання і політв'язень 1863 р. Публіцист, член редколегії «Nowa Reforma» (1882–1889) – 819

Романовський, москвофіл, навчав австрійських офіцерів російської мови – 828

Романчук Юліан Семенович (псевд. У.Поступишин, яким він підписував політичні статті у «Ділі»; 1842–1932) – політичний і громадський діяч, педагог, літератор, видавець. Посол Галицького сейму (1883–1895); 1891–1897, 1901–

1918 – посол австрійського парламенту (Райхсрату), у 1910 р. його обрано віцепікером австрійського парламенту; у 1907–1910 і 1919–1917 рр. очолював Українську парламентську фракцію у австрійському парламенті. Один з лідерів народовців. Член-засновник товариства «Просвіта» (1896–1906 – голова), «Народної ради», «Наукового товариства ім. Шевченка» та ін. – 45, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 84, 104, 105, 108, 110, 134, 141, 144, 145, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 239, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 288, 289, 290, 295, 297, 301, 302, 303, 305, 306, 320, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 347, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 365, 369, 381, 383, 384, 387, 388, 389, 391, 393, 395, 396, 401, 407, 416, 426, 427, 428, 430, 431, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 447, 450, 451, 452, 481, 482, 485, 488, 494, 496, 501, 503, 509, 514, 515, 517, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 531, 533, 534, 540, 541, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 553, 554, 555, 558, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 584, 585, 586, 587, 592, 595, 599, 601, 602, 604, 606, 609, 611, 613, 616, 617, 625, 643, 644, 647, 648, 663, 664, 667, 668, 669, 678, 679, 681, 685, 686, 695, 696, 712, 713, 714, 715, 716, 719, 720, 724, 725, 726, 727, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 742, 746, 747, 752, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 774, 775, 776, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 817, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 896, 898–904, 955, 973, 974, 975, 976, 977, 978

Ростиславичі – галицькі князі: Ростислав Володимирович, онук Ярослава Мудрого кн. тмутороканський (бл. 1045–1067); Рюрик (рік нар. невід. – 1092) – перемиський князь; Володар (Володимир; рік нар. невід. – 1124) – звенигородський, а після 1092 р. перемиський князь; Василько (бл. 1067–1124) – теребовельський князь та ін. – 838

Рошковський, посол, доктор – 326

Рубенс Пітер Пауел (Rubens; 1577–1640) – фламандський живописець – 619

Руденський Климентій, вчився у Відні – 662

Рудницький Іван, нотар – 195 582, 591, 882

Рудницький К. (поляк) – 279

Рудольф Габсбург (1858–1889) – ерцгерцог (архікнязь), син австрійського імператора Франца Йосипа I, престолонаслідник, ліберал, у 1887 р. відвідав Галичину; покінчив життя самогубством – 111, 563, 564–565, 698, 703, 767, 903

«**Русалка**» – тижневий літературний журнал виходив у Львові у 1866 р. під редакцією В. Шашкевича – 41

«**Русалка Дністрова**» – альманах «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), який був надрукован у Будапешті у 1836 р. з датою 1837 р. – 461, 747, 751

«**Руслан**» – газета, виходила у Львові протягом 1897–1914 рр. – 52, 53, 54, 110, 144, 366, 428, 579, 620, 800–801, 804, 807, 809, 813, 815, 818, 875, 878, 973, 975, 979

«Русска правда» (Відень) – 124, 230, 645

«Русский полонник» – 655

«Русское слово» – тижневик, виходив у Львові 1890–1914 рр. Редактор І. Пелех. (Орган москвофілів) – 532, 648

«Русь» – газета, виходила у Львові 1867 р. двічі на тиждень; видавець К. Горбаль, редактор Ф. Заревич – 47, 48, 129, 263

«Руська бесіда» – культурно-просвітницьке товариство, засноване 1861 р. у Львові; 1869 р. – Чернівцях; 1 лютого 1884 р. відкрито товариство в Тернополі, Перемишлі, 1890 р. – 40, 48, 86, 89, 90, 91, 94, 101, 371, 417, 469, 473, 474, 481, 484, 519, 532, 603, 605, 629, 647, 690, 692, 698, 700, 726, 746, 823, 847, 870, 871

«Руська історична бібліотека» – серія книг (24 томи) українською мовою з історії України XV–XVIII ст.; видавалася в Тернополі, з 16 тому – у Львові – 39, 42, 47, 132, 270, 415, 427, 446, 561, 704, 709

«Руська колегія» – 652

«Руська матиця» – див. «Галицько-руська матиця».

«Руська рада» – політична організація, заснована 1870 р. у Львові русофілами; претендувала на роль послідовника «Головної Руської ради» (1848 р.); мала свою філію у Чернівцях – 73, 74, 114, 177, 185, 186, 188, 203, 255, 263, 264, 265, 266, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 282, 283, 286, 303, 304, 384, 396, 397, 434, 436, 460, 462, 463, 464, 466, 481, 551, 552, 558, 559, 570, 578, 579, 590, 591, 592, 605, 606, 607, 614, 647, 681, 715, 716, 721, 722, 723, 758, 759, 773, 779

«Руська трійця» – гурток, який 1832 р. утворили М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Основна мета – відкрити селянству доступ до знань, піднести українську мову до рівня літературної мови; для здійснення своїх задумів публікують альманах «Русалка Дністровая» – 40, 189, 451

«Руська хата» – літературний альманах, виданий у Чернівцях 1877 р. С. Воробкевичем та Олександром Барвінським – 616

«Руське Касино» – руське міське товариство, засноване у середині XIX ст. – 603, 647, 726

«Руське педагогічне товариство» – громадсько-культурно-освітня організація, яка була заснована у Львові 1881 р. До 1912 р. мала вище згадану назву, потім «Українське педагогічне товариство», з 1926 р. – «Рідна школа. Українське педагогічне товариство» – 38, 39, 83, 94, 134, 237, 375, 414, 415, 452, 460, 463, 466, 469, 471, 474, 475, 476, 519, 570, 680–681, 692, 700, 746, 871

«Руський клуб» – 72, 103, 105, 106, 139, 140, 141, 151, 159, 160, 165, 166, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 192, 268, 272, 275, 276, 277, 280, 282, 283, 284, 288, 302, 303, 305, 306, 310, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 332, 335, 338, 340, 341, 348, 349, 354, 366, 372, 382, 390, 393, 394, 397, 401, 405, 429, 430, 431, 433, 434, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 447, 450, 485, 488, 489, 491, 501, 502, 506, 507, 508, 509, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 531, 532, 533, 541, 544, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 554, 555, 556, 574, 577, 585, 587, 594, 595, 611, 613, 615, 616, 617, 625, 659, 668, 669, 712, 713, 723, 724, 726, 727, 732, 735, 752, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 762, 773, 774, 775, 783, 784, 789, 790, 792, 794, 797, 800, 802, 816, 817, 878, 879, 881

«Руський народний театр» – заснований 1864 р. у Львові – 48, 86, 89, 90, 91, 94, 326, 690, 746, 847

Рутовський Тадеуш (1850–1918) – польській економіст і статистик, публіцист, друкувався в польській газеті «Reforma»; депутат галицького сейму і австрійського парламенту, деякий час був президентом міста Львова – 382, 547, 896

Ручка – 896

Рюриковичі – давньоруська князівська династія з числа якої походили великі князі київські, володимирські, московські, а також російські царі, які вважалися потомками Рюрика (кінець IX – XVI ст.). Останній Рюрикович – цар Федір Іванович – 838

—С—

Савицький Омелян (1845–1921) – галицький педагог, учитель Академічної гімназії у Львові (1871–1907), директор гімназії у Тернополі (1907–1912) входив до складу «Ради шкільної крайової». Переклав з польської і німецької мов підручники з математики і фізики для гімназій – 824

Савицький, урядовий радник в кабінеті цісарської канцелярії, москвофіл – 403

Савчак Дем'ян (1847–1912) юрист, громадський діяч; депутат галицького сейму (1889–1901). Член «Просвіти», «Народної ради»; очолював «Руську бесіду» і страхове товариство «Дністер»; відіграв велику роль у формуванні кооперативного руху у Галичині. Входив до складу Української національно-демократичної партії – 82, 85, 169, 173, 180, 200, 220, 242, 259, 302, 363, 398, 417, 438, 441, 442, 478, 522, 629, 653, 664, 681, 689, 698, 701, 737, 742, 746, 793, 800, 801, 803, 812, 814, 815, 816, 817, 880, 881

Савчин, священик, катехит – 656

Савчинська Ядвіга – дружина Зигмунта Савчинського – 31

Савчинський Генрих, радник крайового відділу, син Зигмунта Савчинського – 31

Савчинський Зигмунт (1826–1893) – політик, учасник революції 1848 р.; педагог, у 1880-х роках був директором Львівської чоловічої учительської семінарії. Посол галицького сейму (1865–1882) та австрійського парламенту (1867–1879, 1885–1891), член Крайової шкільної ради (1867–1893). Українського походження, але сам вважав себе поляком – 30, 31, 32, 33, 465, 818

Савчинські – 537, 538, 539

Сав'юк, священик – 732

Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро Кононович (бл. 1570–1622) – гетьман реєстрового українського козацтва, під керівництвом якого велися успішні війни проти Туреччини і Кримського ханства – 128, 129

Саламон Щасний (1834–1900) – греко-католицький священик; етнограф, упорядник збірника «Коломийки і шумки», автор публікацій в «Слові» і «Пролозі» – 385, 386

Сальо Людвик (1853–1915) – галицький педагог, автор шкільних підручників, заступник голови «Крайового шкільного союзу» – 476

Самійленко Володимир Іванович (псевд. В. Сивенький, Іваненко та ін.; 1864–1925) – поет; перекладав «Божественну комедію» Данте. Налезав до оточення «Старої громади». Під час революції працював службовцем у міністерствах

осіти і фінансів, у 1919 р. разом з урядом УНР емігрував до Галичини; 1924 р. повернувся до Києва – 65

Сангушко Євстахій (1842–1903) – князь, посол галицького сейму (1873–1900) та австрійського парламенту (1873–1879). З 1879 р. – член Палати вельмож; маршалок сейму (1890–1895). Намісник Галичини (1895–1898) – 136, 138, 139, 220, 242, 444

Сапіга Адам (1828–1903) – князь, польський політичний і громадський діяч у Галичині. Учасник повстання 1863 р., за що був ув'язнений і перебував у львівській в'язниці, утік і був у еміграції; 1865 р. був амністований. Посол Галицького сейму (1861–1863, 1868–1895), член Палати вельмож австрійського парламенту (з 1879 р.). У 1888–1889 рр. фінансував часопис народовців «Правда» – 31, 59, 60, 61, 81, 111, 114, 115, 134, 137, 141, 238, 239, 241, 242, 266, 285, 299, 371, 402, 514, 824, 879

Сапіга Володислав (1853–1920) – князь, син Адама Сапіги. Посол галицького сейму 1883–1889, 1908–1913; член Палати вельмож австрійського парламенту (з 1908 р.) – 81, 82

Сапіга Лев (1801 з ін. дж. 1803–1893) – князь, магнат, політик. Був камергером царського двору. Учасник повстання 1831 р. і після його поразки емігрував у Галичину. Учасник революції 1848 р. Депутат Станового сейму і перший маршалок нового сейму (1861–1875 рр.), член Палати вельмож австрійського парламенту (з 1861 р.). Перший керівник «Кредитового земського товариства» (1841), «Галицької ощадної каси» (1844), «Галицького господарського товариства» (1845) – 81, 82

Сапрука Андрій (рік нар. і см. невід.) – селянин із Зіболок (зараз Жовківського району Львівської обл.), посол у 1867–1869 рр. У 1870 р. – заступник члена Жовківського повітового відділу – 848

Свенцицький Павлин (псевд. Павло Свій, Стахурський та ін.; 1841–1876) – польський і український письменник та громадський діяч. Учасник повстання 1863 р. Видавав журнал «Siolo» (1866–1867 рр.). З 1869 р. і до смерті працював на посаді вчителя Академічної гімназії у Львові – 44, 228, 473

«Свѣт» – щоденна газета, засновником і редактором якої був Висаріон Комаров 1882–1907 рр., СПб. – 652

Свистун, священик – 270

Сельський Щасний (Фелікс) Станіславович (1852–1922) – лікар, культурний і громадський діяч; у молоді роки був близьким до гуртка І. Франка та М. Павлика – 417, 423, 629, 639

Сембратович Йосип (1821–1900) – шляхтич, митрополит греко-католицької церкви у 1870–1882 рр. Член Палати вельмож австрійського парламенту (1870–1882). З 1850 р. – префект Львівської духовної семінарії і доцент Львівського університету; 1852–1860 – префект і віце-ректор семінарії у Відні, з 1860 р. – професор Львівського університету; з 1865 – єпископ, 1867–1872 – суфраган єпископа Ф.Полянського і адміністратор Перемиської єпархії. З 1882 р у Римі отримав титули теодозіопольського архієпископа, графа римського та ін., займав посади радника Конгрегації пропаганди віри, голови комісії ревізії церковних книг та ін. – 620, 662, 667, 670, 787

Сембратович Сильвестр (1836–1898) – шляхтич, митрополит греко-католицької церкви (з 1882 р., номінований 1885 р.), кардинал (з 1894 р.). Віце-маршалок Галицького сейму (1883–1897), член Палати вельмож австрійського парламенту (1885–1898). З 1863 р. – префект духовної семінарії у Львові, 1865–1869 – доцент; з 1869 р. – професор теології Львівського університету, декан богословського факультету 1872–1873 і 1878–1879 рр. З 1877 р. – крилошанин, з 1878 р. – архіпресвітер митрополичої капітули, з 1879 р. – єпископ юліополітанський і суфраган митрополита Й. Сембратовича; племінник Й. Сембратовича – 36, 70, 76, 134, 144, 146, 147, 160, 161, 169, 173, 176, 180, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 200, 233, 238, 243, 255, 260, 261, 263, 283, 301, 328, 373, 374, 375, 377, 378, 381, 390, 401, 450, 466, 478, 485, 543, 558, 560, 572, 603, 604, 606, 617, 644, 648, 649, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 666, 667–668, 669, 673, 674, 675, 676, 678, 689, 743, 745, 746, 747, 776, 817, 827, 876, 878, 879

Сембратович Філарет, ректор Віденської семінарії – 654, 655, 664

Семенів, священник, катехит – 656

Сеник, священник з Бережниці – 732

Сергієнко М. – див. Грушевський М.

Сердешний І. – див. Стешенко І.М.

Симеон (праведний) **Стовпник** (бл. 390–459) – святий аскет і проповідник, останніх 37 літ життя прожив на стовпі – 421, 422, 633, 634

Смиренко Василь (1835–1915) – промисловець, інженер-конструктор та технолог в галузі цукроваріння; визначний меценат. Спонсорував окремі видавництва та видання українських діячів; у 1912 р. пожертвував гроші на купівлю нового будинку для НТШ – 47

Симонович, президент вищого крайового суду – 220, 429, 581

Синявський Антон – див. Катран А.

Сирочинський Леон (псевд. Гончаренко Левко; 1844–1925) – інженер за фахом; ректор Львівського політехнічного інституту, в 60-х роках брав активну участь у народовському русі (один з організаторів повстання 1863 р. на Україні), друкувався у журналі «Мета» (1863 р.) – 43, 44

Сич Дмитро (рік нар. і см. невід.) – селянин з с. Ветлин на Лемківщині (зараз територія Польщі), посол у 1861–1866 рр. – 848

Сількевич, фотограф – 563

Сінгалевич Михайло (1822–1895) – архіпресвітер уніатської митрополичої капітули у Львові, 1885 р. був обраний депутатом австрійського парламенту – 255, 256, 283, 301, 384, 667, 746, 813

Сінгалевич Тит (рік нар. і см. невід.) – судовий радник з Заболотова (зараз Снятинський район Івано-Франківської області), посол у 1883–1887 рр., заступник члена Крайового відділу у 1884–1888 рр. – 879

Сінкевич Денис – (рік нар. невід. – бл. 1732) – гравер по дереву; ігумен Святоюрського монастиря у Львові – 398

Сірко Іван (1831–1893) – греко-католицький священник, парох Гаїв Старобідських. Бродівський декан, посол у 1889–1893 рр.; москвофіл – 390, 443, 522, 523

«Січ» – українське студентське культурно-освітнє товариство, засновано 1868 р. у Відні – 162, 163, 164, 165, 187, 341, 342, 388, 496, 651, 655, 661, 662, 663, 694

Січинський Андрій (1848–1893) – юрист з Перемишля; один з перших народовців – 60, 61, 281, 282, 327, 824

Січинський Микола (1850–1894) – греко-католицький священник, посол галицького сейму 1883–1894 рр. Священник Черниховець, Винників (1891–1893 рр.), Стопчатів (1893–1894 рр.) – 73, 74, 75, 76, 141, 144, 155, 156, 157, 158, 160, 163, 167, 172, 173, 180, 196, 197, 229, 230, 266, 271, 277, 281, 351, 352, 438, 442, 443, 444, 522, 678, 698, 789, 793, 800, 801, 812, 814, 815, 824, 876, 878

Сіяк М., керівник академічної молоді, яка займалася культурно-просвітньою діяльністю по селах – 484

Скобельський Петро (1849–1912) – історик, педагог; професор гімназії, голова брідського повітового комітету виборчого – 267, 268, 294

Скоблик, селянин з Дашави – 714

Скородинський Андрій (1850–1912) – просвітнянський діяч, директор канцелярії товариства «Просвіта» у Львові (1882–1908), співробітник львівської філії товариства «Проствіти» і засновник її першої читальні у Львові; діяч товариства «Зоря» – 101

Скоропадська Єлісавета – див. Милорадович Єлісавета.

Скупневич, директор коломийської державної польської гімназії – 514

Скшинська, учителька – 831

Славік Ян (Slavik) – чеський історик, журналіст, громадський і культурний діяч. З 1885 р. директор Архіву при міністерстві закардонних справ, де заснував і український історичний кабінет, від 1931р. співробітник журналу «Slovansky Prehled» – 783

«Славія» – банк взаємної забезпеки у Празі і репрезентований у Львові Загальним рільничо-кредитовим Закладом для Галиції та Буковини 1874 р. – 398

«Славянские известия» – редактор-видавець якої був Висаріон Комаров 1889–1891 рр. СПб. – 652

«Славянский благотворительный комитет» – 495, 497, 657

«Славянское обозрение» – 495, 496, 497, 499, 500

Словицький Григорій, священник, декан – 270, 379, 737

«Слово» – газета москвофільського напрямку, яка виходила двічі на тиждень у Львові протягом 1861–1887 рр., редактором спочатку був Б. Дідицький, а з 1872 р. – В. Площанський – 31, 40, 47, 48, 51, 52, 102, 103, 106, 113, 184, 203, 204, 211, 303, 327, 365, 437, 481, 569, 570, 577, 786, 848, 870

Слюсарчук Олексій (1838–1912) – галицький католицький священник і громадський діяч, організатор української «Громади» у Станіславі; автор перших у Галичині українських молитовників, проповідей і «Псалтирі розширеної». Заслужений народовець – 656, 675

Сляма, уміркований молодочех – 497

Смайльз Самюел (1812–1904) – англійський письменник, відомий творами моралізаторського змісту – 204, 480

Смаль-Стоцька, дружина Степана Осиповича Смаль-Стоцького – 288

Смаль-Стоцький Степан Осипович (1859–1938) – філолог, педагог громадський та культурний діяч. Професор Чернівецького університету (1885–1911) та Вільного університету у Празі (з 1921 р.). Дійсний член НТШ (з 1899 р.), ВУАН (з 1918 р.). Посол Буковинського сейму (1892–1911), 1904–1910 – віце-маршалою; посол віденського парламенту (1911–1918). Ініціатор реформи 1892 р. українського правопису в Австрійській монархії – 37, 132, 237, 288, 372, 405, 452, 456, 457, 460, 569, 615, 645, 679, 680, 728, 729, 746, 888, 893, 916, 917, 918, 920, 921, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 933, 935, 936, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 977, 978

Смоленський Леонід (1844–1905) – історик, педагог і громадський діяч. Один з керівників української одеської «Громади» – 133

Смолька Францішек (1810–1899) – спольщений чех; галицький політик, адвокат у Львові. У 1848 р. був на чолі революційного руху і був обраний до конституючого державного сейму у Відні спочатку його віце-президентом, а від 20 жовтня 1848 р. – президентом і до його розв'язання у Кромержжі. З 1861 р. був представником м. Львова в галицькій сеймі і австрійській державній раді. 1881–1893 – президент посольської палати; писав політичні розвідки. Вважався одним із найбільших польських політиків ХІХ ст. – 49, 55, 310, 311, 312, 313, 320, 328, 546, 612

Снігурський Іван (1784–1847) – церковний діяч; перемиський єпископ з 1818 р., громадський діяч, філантроп і меценат – 579, 670, 750

«Собор руських учених» – просвітнє товариство, яке було засноване у 1848 р. – 451, 560

Сокольський Маріан (1839–1911) – польський історик мистецтвознавства та археолог, професор Краківського університету, член польської і російської Академії наук. Досліди з історії архітектури, малярства та ін., зокрема на Україні – 394

Солтикевич Антін, директор Бережанської гімназії, крайовий інспектор у Львові – 70

Соммер – 48

С[о]роднявський, у 1896 р. посол галицького сейму – 824

Спенс-Боден, барон; міністр судівництва – 403, 404

Спінчич, хорват; доктор – 762

Спожарський Михайло, представник політурної корпорації – 706

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812–1880) – філолог-славіст, історик, викладач Харківського університету (1833–1838), з 1847 р. – професор славістики Санкт-Петербурзького університету, академік Імператорської Академії наук (з 1851) – 463

Ставропігійський інститут (Ставропігія) – культурно-освітня установа, діяла у період 1788–1939 рр. у Львові на базі колишнього Ставропігійського братства. Інститут утримував архів, музей, бурсу, друкарню, видавав підручники й наукові праці. З 60-их років ХІХ ст. став осередком діяльності москвофілів; у його діяльності брали участь також представники інших політичних напрямів – 77, 83, 84, 85, 136, 177, 179, 240, 241, 245, 249, 274, 275, 278, 312, 327, 384, 434, 453, 467, 481, 532, 560, 602, 603, 604, 647, 654, 657, 676, 693, 699, 746, 768, 775, 804, 806, 846, 862, 867, 870, 871, 882

Стадніцький Станіслав, граф – 149

Стадніцький Ян, граф, депутат галицького сейму – 393, 879

Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – письменниця, літературний критик, громадська діячка; дочка Михайла Старицького – 65

Старицький Михайло Петрович (псевд. Гетьманець, Коваль та ін.; 1840–1904) – поет, письменник, театральний і культурно-громадський діяч – 41, 42, 65, 408, 650

Стахура Данило (1860–1938) – суспільний і політичний діяч; адвокат. Посол австрійського парламенту (1907–1911). 1918–1919 – посадник м. Самбора і член Української національної ради; згодом суддя на Закарпатті; діяч «Просвіти» – 583, 587, 609

Стефанія, архієпископівна; вдова, була дружиною престолонаслідника архієпископа Рудольфа, після його смерті обняла протекторат – 563, 564, 569

Стефанович Олександр (1847–1933) – греко-католицький священник; громадсько-політичний і церковний діяч, педагог; автор першого молитовника українською мовою і бібліографії українських видань за 1877–1879 рр.; почесний член товариства «Просвіта». Член Української національно-демократичної партії – 30, 31, 35, 125, 133, 139, 190, 260, 365, 719, 823, 876

Стефанович, посол з Буковини – 977

Стеценко Кирило (1882–1922) композитор, диригент і громадський діяч – 472

Стещенко Іван Матвійович (псевд. Сердешний; 1873–1919) – письменник; член «Старої громади», Української соціал-демократичної робітничої партії, «Товариства Нестора-літописця» та ін. – 65, 68, 650

Стиранкевич Кирило (псевд. Подоленко К.; рік нар. і см. невід.) – український письменник, автор побутовво-етнографічної повісті «За громаду», яка була надрукована у «Зорі» (1892. – №№ 1–4, 6, 7) – 637

Стоцький – див. Смаль-Стоцький.

Стоян, архієпископ Оломуцький – 705

«Страхопуд» – український сатирично-гумористичний журнал виходив з перервами 1863–1905 рр. спершу у Відні, потім у Львові – 655

Стрийський, священник – 376

«Стрийський листок» – 721

«Стріла» – гумористична часопись, виходила у Стрию – 823

Строгов П.С., граф – 183

Стронський Іван (1864–1935) – громадський діяч і педагог; член-засновник, довголітній директор і голова «Взаємної помочі українського вчителства»; редактор «Учительського слова» (1925–1929) – 47, 58

Студинський Кирило Йосипович (1868–1941) – літературознавець, громадський діяч; дійсний член НТШ (з 1899 р.), ВУАН (з 1929–1934 рр. у 1939 р. його поновлено), голова НТШ (1923–1932) – 663, 664, 823, 824

Ступницький Іван (1816–1890) – шляхтич, єпископ перемиський (1872–1890); посол галицького сейму і його віце-маршалок (1877–1882). З 1843 р. крилошанин і реєстратор митрополичої консисторії, з 1851 р. – канцлер митрополичої консисторії. Автор наукових розвідок з нумізматики – 169, 200, 375

Сулятицький, селянин – 451

Сумцов Микола Федорович (1854–1922) – фольклорист, етнограф, літературознавець. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905), академік АН УРСР (з 1919) – 183

Сущкевич Корнило (1840–1885) – громадсько-культурний діяч, один з керівників народовців. Перший голова «Товариства ім. Шевченка» (1874–1885), у 1869 р. член проводу «Просвіти» – 239, 327, 416, 420, 632, 747

—Т—

Тааффе Едуард (1833–1895) – граф, прем'єр-міністр Австро-Угорщини (1879–1893) – 43, 69, 120, 145, 244, 257, 258, 279, 287, 288, 300, 305, 313, 317, 318, 319, 329, 331, 332, 348, 363, 364, 392, 407, 429, 486, 493, 501, 502, 546, 547, 552, 574, 575, 576, 579, 580, 592, 593, 611, 614, 616, 617, 624, 717, 718, 719, 720, 727, 729, 730, 781, 782, 783, 784, 785, 788, 792, 793, 795, 796, 797, 799, 801, 802, 803, 806, 807, 808, 876, 884, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979

Таблочинський, представник ремісничого товариства «Зоря» у Львові – 706

Танчаківський Йосип (1856–1929) – галицький педагог, організатор фахового шкільництва «Рідної школи» – 237

Танячкевич Данило Іванович (псевд. Будеволя; 1842–1906) – греко-католицький священик; громадсько-політичний діяч та публіцист; 1897–1900 рр. – посол австрійського парламенту – 48, 95, 477, 607, 711, 737

Тарновський Станіслав (1837–1917) – граф; польський літературний критик і публіцист. Засідав у Галицькому сеймі (1867–1901) і у Райхсраті (1867–1868 рр.) – 441, 535, 822

Тарновський Ян – граф польський політичний діяч, посол галицького сейму (1883–1889), маршалок сейму (1886–1889), брат Станіслава Тарновського – 72, 816

Тассо Торквато (1544–1595) – італійський поет Відродження – 622

Татомир Лук'ян (1830 – рік см. невід.) – польський письменник – 30, 33, 34, 135, 143

Твардовський, ксендз – 30, 31

Творовський, поляк, писар з Станислава – 714

Тележинська, дружина Алоїзія Тележинського – 240

Тележинський Алоїзій (1843–1906) – учасник повстання 1863 р., після поразки повстання емігрував до Галичини. 1881–1885 організував і керував видавництвом «Gazett-и Krakowsk-oї» (у 1885 р. вона перестала виходити). У Львові займав посаду начальника складів залізниці, володів маєтком у Самборі. 80–90-х рр. виконував функції зв'язківця між Києвом і Львовом, а також відіграв винятково важливу роль у налагодженні контактів «Старої громади» з Галичиною. Перший емісар київської «Громади» в Галичині – 43, 44, 45, 46, 59, 80, 114, 135, 137, 238, 239, 240, 241, 243

Тележинський, брат Алоїзія Тележинського – 238

Телішевська (у заміжжі Бережницька), донька К. Телішевського – 362

Телішевський Костянтин (1851–1913) – нотаріус у Турці та Бучачі; посол галицького сейму (1889–1895 рр.) та депутат австрійського парламенту (1891–

1897 рр.) – 81, 134, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 158, 160, 163, 173, 174, 180, 196, 197, 198, 238, 247, 251, 265, 270, 272, 273, 277, 279, 280, 288, 289, 295, 301, 302, 305, 306, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 338, 339, 349, 352, 356, 361, 362, 382, 388, 389, 396, 397, 417, 427, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 450, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 522, 546, 547, 558, 574, 575, 578, 579, 580, 613, 614, 616, 617, 629, 643, 644, 659, 668, 678, 702, 724, 725, 726, 731, 754, 756, 757, 778, 784, 793, 801, 811, 812, 813, 815, 817, 876, 878, 879, 881, 882, 896, 950, 973, 975, 976, 977

Теодорович, священик – 145, 876

Тереза, княгиня, дружина Льва Сапіги – 81

Терлецький Остап Степанович (псевд. В. Кістка, Ів. Заневич та ін.; 1850–1902) – літературний критик, публіцист, історик літератури, громадський діяч; у 1874–1877 рр. очолював товариство українських студентів «Січ» у Відні – 94, 96

«Технологічний музей» (Відень) – 765

Тимінський Тит Тарас (1858–1927) – буковинський церковний діяч, протоєрей, православний владика для українського населення на Буковині – 645

Тимченко Євген (1866–1948) – мовознавець і перекладач, член київської «Старої громади». З 1918 р. голова Постійної комісії для складання історичного словника української мови УАН; професор Київського університету й Інституту народної освіти (1918–1932). Головні мовознавчі праці: «Русско-малорусский словарь» (в 2-х томах; 1897–1899); «Українська граматика» (1907, 1917, 1918 рр.) – 65

Тяндюк, москвофіл, приятель Маркова – 649, 714

Тисовський Василь (1851–1919) – педагог; 1878–1884 рр. учитель Академічної гімназії у Львові, згодом-директор гімназії у Самборі; співробітник «Діла» і редактор «Зорі» (1890–1891 рр.) – 39, 238

Ткаченко Михайло – 245

«Товариство для плекання малоруського язика» – засновник Михайло Левицький – 262

«Товариство ім. Качковського» – просвітницька організація, заснована 1875 р. у Львові Іваном Наумовичем на кошти українського громадського діяча, народовця Михайла Качковського (1802–1872) і існувало до 1939 р. Діяльність товариства мало москвофільський напрямок – 38, 39, 95, 123, 124, 126, 127, 130, 160, 242, 263, 359, 453, 464, 532, 555, 569, 606, 607, 648, 746, 805, 826

«Товариство ім. Шевченка» – засноване 11 грудня 1873 р. у Львові. 1893 р. товариство було реорганізоване у «Наукове товариство ім. Шевченка» і створено в ньому три секції: філологічна, історико-філософська та математико-природно-писно-лікарська – 38, 42, 49, 61, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 94, 101, 119, 129, 134, 136, 138, 139, 140, 175, 179, 236, 237, 239, 240, 241, 296, 297, 300, 408, 414, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 432, 446, 452, 455, 457, 463, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 481, 570, 611, 618, 626, 629, 630, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 646, 651, 672, 673, 680, 682, 692, 695, 698, 699, 700, 734, 738, 746, 761, 804, 806, 871, 877, 888, 893

«Товариство задаткове і щадниче» – утворилося при товаристві безпеки від огню «Дністер» – 478

«Товариство безпеки від огню» – див. «Дністер».

«Товариство педагогічне» – організація руського вчителства, заснована 1882 р. – 241

«Товариство святого апостола Павла» – 596

Товарницький – 272

Толстой Лев Миколайович (1828–1910) – великий російський письменник – 568

Толстой Олексій Константинович (1817–1875) – граф, російський письменник – 963

Томашівський Степан (1875–1930) – історик, публіцист, видавець, політичний діяч. З 1913 р. заступник голови НТШ – 823, 824

Торонський Олексій (1838–1899) – греко-католицький священник, педагог і громадський діяч. Автор підручників з літератури і релігії середніх шкіл – 82, 259, 417, 456, 466, 467, 477, 560, 629, 823, 824, 916, 917, 918, 920, 922, 923, 924, 926, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 936, 937, 938, 939, 941, 943, 944, 946

Торосевич Еміль (Омелян), подільський поміщик, посол сейму – 643, 644

Третяк Дмитро, вчитель із Старих Бродів, поет; москвофіл – 39, 267, 268, 274, 359, 390, 435, 608

Трильовський Кирило (1864–1942) – громадсько-політичний діяч, публіцист, член радикальної партії – 268, 388, 389, 823

Триюда, селянин з Розношинець – 437

Троян, старочех, який перейшов у молодочеський табір – 305

Трухницький, священник, москвофіл – 251

Тумліж, інспектор руських шкіл на Буковині – 729

Тун Франц Антон (1847–1916) – князь; австрійський державний діяч, намісник Чехії 1889–1896, 1911–1916, президент міністрів і міністр внутрішніх справ – 979

Туркевич Лев, священник, мітрат і крилошанин, ректор духовної семінарії – 259, 561, 879

Тхожницький (Tchorznicki) – 372, 404

—у—

«Україна» – щомісячний історично-етнографічний і белетристичний журнал. Видавався 1907 р. в Києві українською мовою як продовження «Киевской старины» – 174

Українець – див. Драгоманов М.П.

Ульріх, гофрат, референт народних шкіл і учительських семінарій в міністерстві освіти – 241, 332

Урбан VIII (1623–1644) – папа римський, заснував колегію для пропаганди віри – 601, 652, 675

Устиянович Корнило Миколайович (1839–1903) – художник і письменник, редактор сатиричного журналу «Зеркало» (виходив у Львові в 1882–1886 рр.). Син М. Устияновича – 56, 75, 386, 417, 423, 629, 639, 698, 700, 749, 763, 764, 790

Устиянович Микола (1811–1885) – греко-католицький священник, один з перших галицько-українських літераторів – 40, 743

«Учитель» – письмо присвячне справам шкіл народних, господарству, промислу, торгівлі та ін. З додатком «Ластівка». Виходив під ред. М. Клемертовича у Львові 1869–1874, 1880 рр. – 38, 332, 415, 446, 469, 476, 924, 940

—Ф—

Фалат Юліан (Fałat; 1853–1929) – польський художник малював пейзажі, полювання, картини з народного побуту – 564

Фалькенгайн, граф; міністр рільництва – 720, 727, 783

Фандрлік, чеський посол – 754

Федак Степан (1861–1937) – адвокат, громадський діяч; співзасновник товариства «Боян». Член управи «Народної торгівлі», член-засновник товариства взаємних забезпечень «Дністр» та ін. – 362, 363, 478

Федорович Володислав (1845–1917) – галицький громадський діяч; власник маєтку в с. Вікно, меценат. 1879–1882 – посол австрійського парламенту – 283, 334, 395, 538, 698, 767

Федькович Юрій (Осип) Адельбертович (1834–1888) – поет, письменник – 39, 223, 331, 572, 615, 616

«Фенікс», товариство – 398

Ферянчич – 757, 760, 763, 764

Фідій (поч. V ст. до н. е. – біля 432–431 р. до н. е.) давньогрецький скульптор – 568

Філія товариства «Просвіта» у Каменці Струмиловій заснована у 1892 р. при участі Олександра Барвінського – див. «Просвіта»

Філяс Платонід Петро (1864–1930) – церковний діяч, василіянин. Співзасновник і редактор журналу «Місіонар» (1897–1898; 1921–1926). 1904–1917 рр. – перший головний настоятель (протоігумен) відновленого Василіянського чину – 409

Фіначек – 241

Фішгоф Адольф, німецький публіцист; член австрійського парламенту, лідер австрійських лібералів під час революції 1848 р. – 312, 625, 688, 910, 955

Фішер Корнелій, педагог, викладав класичну філологію у другій німецькій гімназії у Львові – 825

Фореґер, посол – 397, 492

Фотій (біля 810 або біля 820–90-ті рр. XI ст.) – константинопольський патріарх у 858–867, 877–886 рр. Сприяв розповсюдженню впливу візантійської церкви у Болгарії, Моравії, на Русі, що привело до конфлікту з папством. Автор богословських творів та листів – 337, 674

Франко Іван Якович (1856–1916) – письменник, вчений, громадський діяч – 42, 43, 46, 48, 52, 53, 54, 58, 61, 64, 68, 74, 75, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 99, 101, 103, 105, 160, 186, 195, 201, 202, 206, 210, 211, 212, 213, 218, 222, 283, 323, 324, 326, 329, 342, 343, 345, 346, 427, 435, 467, 468, 471, 473, 474, 495, 496, 497, 606, 636, 662, 663, 669, 714, 715, 731, 854, 888, 893

Франко Ольга (дівооче прізвище Хоружинська; 1864–1941) – дружина І. Франка – 343

Франц Йосиф I (1830–1916) – австрійський імператор з 1848 р. – 298, 307, 308, 332, 365, 407, 420, 456, 519, 528–529, 541, 544, 545, 554, 558, 563, 564, 565, 576, 592, 607, 632, 659, 664, 671, 702, 720, 804, 818, 820–821

Фріс, граф – 497, 500

Фус, посол – 951

Фялковський – дяк з Телячого – 39, 359

—X—

Хамець Антоній (1841–1908) – один з керівників повстання 1863 р. на Україні. Емігрував до Галичини. Працював урядником (був старостою в Золіщиках – нині районний центр Тернопільської обл.). 1879–1907 рр. його було обрано до австрійського парламенту. 1882–1883 рр. працював в міністерстві Галичини. Посол галицького сейму (1883–1900), у 1891–1902 рр. керував Крайовим віділом (виконавчим органом сейму) – 44, 59, 111, 115, 134, 135, 136, 137, 141, 143, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 251, 329, 342, 377, 378, 380, 467, 525, 529, 819, 822, 876

Харкевич Едвард (1855–1913) – галицький педагог, заслужений директор Академічної гімназії у Львові (1892–1911) і засновник її філії; голова Українського педагогічного товариства (1896–1902) – 70, 219, 371, 402, 417, 518, 519, 629, 745

Хиляк Володимир Гнатович (літ. псевд. Ієронім Анонім; 1843–1899) – греко-католицький священник, письменник; москвофіл – 499

Хлопець – див. Грушевський М.

Хлюмецький Йоган (1834 – рік см. невід.) – барон, входив до клубу «Об'єднаних німецьких лівих», віце-президент посольської палати, 1893 р. був обраний президентом посольської палати; був міністром рільництва і торгівлі. Дідич з Моравії – 305, 310, 311, 313, 337, 392, 612, 613, 719

«Хлібороб» – часопис, який виходив у 1891–1893 рр. у Коломиї. Видавці: С. Данилович та М. Павлик, редактори І. Франко і І. Герасимович. Орган радикальної партії – 558, 559, 672, 691, 706

Хмельницький Богдан (Зиновій) Михайлович (бл. 1595–1657) – гетьман України, видатний державний діяч і полководець – 128, 130, 131, 425, 495, 619, 641, 840, 851, 858, 962

Хомишин, доктор – 366

Хомінський – 865, 870

Хорошевський – 138

Хруцов І.П. – 183

Хувес, був причетний до збанкрутування «Рільничо-кредитного банку» – 304

Хшановський – 896

—Ц—

Цайнек (Zeunek), референт учительських семінарій, радник Двору – 573

Цайсберг Генрих (1839–1899) – австрійський історик, професор Львівського університету. Радник Двору, директор цісарської бібліотеки у Відні – 31, 563, 564

Цайтгамер (рік нар. невід. – 1919) – посол австрійського парламенту, член палати вельмож – 258

Цвіклінський Людвік (1853–1942) – польський філолог, професор класичної філології у Львівському університеті – 743

Цебровський Віктор, священник у Кутах – 379

Цегельський Михайло (1848–1944) священник, містодекан Тереховлянського деканату; громадський діяч, голова камінецької «Просвіти» – 269, 741

Цеглинський Григорій Іванович (1853–1912) – письменник, драматург і критик, один із лідерів народовців. У 1885 р. разом з О. Калитовським редагував ж. «Зорю» – 190, 605, 610, 882

Цезарь Гай Юлій (Caesar; 102 або 100–44 до н. е.) – римський диктатор (49, 48–46, 45, з 44 до кінця життя) і полководець – 568

Целевич Юліан Андрійович (1843–1892) – історик і педагог; учитель Академічної гімназії у Львові (з 1876 р.). Перший голова «Наукового товариства ім. Шевченка» – 86, 129, 415, 416, 417, 420, 467, 468, 471, 611, 629, 633, 635, 636, 713, 714, 747

Ценський Тадей (1856–1925) – польський політичний діяч. Посол галицького сейму з 1902 р.; у 1908 р. увійшов до «Клубу центру». Другий зять графа Володимира Дідушицького – 50, 769

Церулярій – 674

Цетнер, граф – 897

«**Цісарський музей природничий**» у Відні – 765

«**Цісарсько-королівське видавництво**» у Відні – 240, 467

Цоль Фридрих, юрист – 821

Цукер, старочеський посол; професор юридичного відділу Празького університету – 487

Цуркан, представник буковинського православного релігійного фонду – 758, 977

Цурковський Євстахій (1847–1925) – греко-католицький священник; галицький громадський діяч, засновник і голова тернопільської філії «Просвіти», співробітник «Діла», «Зорі», «Ниви» – 699, 700

—Ч—

Чайковський Андрій Якович (1857–1935) – адвокат, письменник – 265, 271

Чайковський Владислав, адвокат, доктор у Перемишлі; депутат галицького сейму – 60, 61, 271, 277, 824

Чайковський Міхал (1804–1886) – польський письменник, представник «української школи» в польській літературі. Учасник повстання 1830–1831 рр. Автор повісті «Kirdzali» – 87, 88, 190

Чайковський Роман, входив до нового академічного товариства «Ватра» – 470

Чайченко В. – див. Грінченко Б.Д.

Чапельський Іван (1850–1919) – греко-католицький священник, педагог. Голова «Українського педагогічного товариства» (1887–1891, 1902–1910) – 113, 137, 238, 243, 259, 363, 375, 377, 656, 719, 737, 752, 823, 824, 876, 879

Чарторийська Флорентина (княгиня з дому Дідушицьких), дружина князя Романа Чарторийського – 50

Чарторийський Роман (1839–1887) – князь, польський магнат, представник демократичного табору; учасник повстання 1863 р. Депутат пруського сейму і німецького парламенту. У 1873 р. одружився з Флорентиною Дідушицькою і переїхав до Галичини, згодом прийняв австрійське подданство. 1883–1887 рр. – посол галицького сейму – 49, 50, 52, 53

Чарторийський Юрій (1828–1912) – князь, політичний діяч. 1870–1907 – посол галицького сейму, 1873–1890 – посол австрійського парламенту; з 1891 р. – член палати вельмож. Багато років був президентом шкільної комісії галицького сейму і членом Крайової шкільної ради – 49, 318, 441, 536, 643, 822, 828, 829

Чачковский Михайло, священник, організатор тернопільської «Громади» (1864) – 190

Червінський К., вчитель взірцевої школи – 237, 683

Червінський Ян (рік нар. невід. – 1847) – польський політичний діяч, публіцист; власник газети «Реформа» (Жраків, 1882–1884). Автор брошури «Політика нервів» (Жраків, 1882) – 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 198, 286, 848–860

«Червона Русь» – громадсько-політична газета, виходила у Львові 1888–1891 рр., як продовження газети «Новий пролом», мала москвофільський напрям – 76, 100, 107, 108, 109, 129, 130, 161, 162, 163, 169, 180, 187, 197, 198, 212, 251, 263, 269, 275, 276, 294, 303, 336, 337, 341, 344, 345, 346, 384, 394, 397, 532, 551

Черкавський Євзебій (1822–1896) – філолог і педагог, політичний і громадський діяч. Професор Львівського університету, ректор (1875–1877, 1887–1888 рр.). Посол галицького сейму (1866–1889) і австрійського парламенту (1869–1893). Віце-президент «Польського кола» (1888–1893) – 315, 316, 329, 537, 538, 539

Черлюнчакевич Емілій, вчився у Відні – 662

Чернивецьке товариство «Руська рада» – див. «Руська рада».

Черняк, селянин, москвофіл – 390, 435, 436

Черняхівський Олександр – лікар, з 1869 р. професор гістології Київського медичного та ветеринарного інституту, дійсний член НТШ – 408, 626, 636

Чехович Константин (1847–1915) – єпископ перемиський (1896–1915); депутат галицького сейму і віце-маршалок 1897–1901 рр. Голова «Клубу руських послів соймових», член палати вельмож австрійського парламенту (з 1905 р.). 1874–1876 – префект Львівської духовної семінарії, з 1887 р. – крилошанин Пермської капітули і ректор духовної семінарії у Перемишлі. Тайний радник Двору з 1907 р. – 366, 375, 376, 453

Чеч – 896

«Читальня» – письмо белетристично-економічне, виходило двічі в місяць – 420, 560, 632

Чорненький, скарбовий комісар, радник – 243, 373

Чорногора Федір – 48

Чубинський Павло Платонович (1839–1884) – громадський діяч, член «Старої громади»; етнограф. У 1873–1876 рр. керував Південно-Західним відділом Російського географічного товариства. Упорядник видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (т. 1–7. К., 1872–1879). Автор гімну «Ще не вмерла Україна» – 27, 128

Чудак – див. М. Драгоманов.

—Ш—

Шавловський, референт намісництва у справах університетських – 627

Шайхер, професор богословського інститута, посол – 730

Шараневич Ізидор Іванович (Сидір; 1829–1901) – історик, археолог, професор Львівського університету; очолював «Ставропігійський інститут», член «Наукового товариства ім. Шевченка», член Академії наук у Кракові – 246, 299, 365, 560, 603, 604, 654

Шашкевич Володимир Маркіянович (1839–1885) – поет, критик; редактор журналу «Вечерниці» (1863 р.), видавець-редактор журналу «Русалка» (1866 р.) та двох читанок для сільських людей «Зоря» (1871, 1872 рр.); син Маркіяна Шашкевича – 40, 41, 47, 48, 327, 485

Шашкевич Григорій (1809–1888) – греко-католицький священник; посол галицького сейму (1870–1876), депутат австрійського парламенту (1848–1849). З 1849 р. – почесний крилошанин митрополичої капітули, 1848–1856 рр. – дійсний радник міністерства освіти і віросповідань, референт галицького шкільництва. 1858–1865 – ректор Віденської духовної семінарії, згодом архипросвітер перемиської єпархії. Член Перемиської повітової ради (1867); почесний член Ставропігійського інституту, член-засновник «Галицько-руської матиці». Двоюрідний брат Маркіяна Шашкевича – 376

Шашкевич Маркіян Семенович (1811–1843) – письменник, один з організаторів «Руської трійці», ініціатор видання «Русалки Дністрової» (1837) – 39, 40, 128, 146, 189, 191, 206, 451, 461, 474, 481, 485, 504, 543, 569, 572, 589, 711, 736–752, 774, 834, 835

Шашкевич Юлія, дружина Маркіяна Шашкевича – 485, 742, 744

Шварценберг Карл Філіпп (Schwarzenberg; 1771–1820) – князь; австрійський полководець. 1813–1814 рр. – начальник коаліції проти Наполеона – 412, 546, 592, 612, 820

Шведицький (Шведицький) Яків – «старорусинський» діяч, член «Русской рады» – 114

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) – великий народний поет, мислитель, художник. Основоположник нової української літератури – 28, 39, 40, 73, 86, 87, 88, 96, 109, 110, 111, 112, 117, 119, 128, 206, 208, 234, 263, 294, 380, 415, 418, 419, 421, 422, 455, 470, 471, 472, 473, 484, 499, 532, 568, 572, 602, 603, 630, 631, 633, 634, 637, 638, 650, 708, 738, 744, 834, 835, 836, 837, 887, 892, 925, 940, 960, 963

Шейковський Каленик Васильович (1835–1903) – етнограф, лінгвіст, педагог, співробітник ж. «Основи» – 128

Шекспір Уільям (1564–1616) – англійський поет – 837

Шенборн Фрідріх (1841 – рік см. невід.) – граф; австрійський державний діяч, міністр юстиції (справедливості) у 1888–1895 рр. – 382, 383, 487, 501, 502, 513, 580, 616, 720, 727, 730, 783, 977, 978

Шеперер – 690

Шептицька Ядвіга, донька кн. Льва Сапіги і княгині Терези; дружина Станіслава Шептицького – 81

Шептицький Андрій (1865–1944) – глава греко-католицької (уніатської) церкви (з 1900 р.) – 81, 366

Шептицький Станіслав-Мар'ян – граф, полковник – 81, 230

Шептицький Ян, граф – 816

Шеффле, професор, економіст – 319

Шехович Лев, радник вищого крайового суду у Львові – 265, 272, 277, 289, 882, 883

Шіллер Йоган-Фрідріх (1759–1805) – німецький письменник – 60, 623, 709, 750

Шіллер, тайний надсовітник – 957

Шкрібляк – згадується один з братів: Василь Юрійович (1856–1928), Микола Юрійович (1858–1920) – народні майстри різьблення та інкрустації на дереві з Яворово на Станіславщині (Івано-Франківщині) – 652, 703

«Школа артистичного промислу» у Львові, яка потім стала «Цісарсько-королівська промислова школа» – 703

«Шкільна поміч» – товариство – 446

Шлейхер Август (1821–1868) – німецький лінгвіст, один із перших німецьких славістів – 462

Шмерлінг Антоній, граф, міністр внутрішніх справ в уряді Ріхарда Белькреді – 782

Шмігельський Василь, лікар; соціал-демократ – 218

Шмідт – 462

Шпенглер, лікар, який працював у санаторії м. Давос – 618

Шраг Ілля (1847–1919) – адвокат, активний діяч Чернігівського земства, член Української радикально-демократичної партії, заступник голови «Товариства українських поступовців». У 1906 р. очолював українську фракцію Державної думи Російської імперії – 65

Штайнбах, міністр скарбу – 317, 391, 489, 490, 718, 817

Штайнвендер, очолював німецьких народовців – 754

Штайнер – 163, 165

Штіргк, граф; референт середніх шкіл в міністерстві просвіти. Член німецької лівиці; потім був міністром просвіти і міністр-президент – 729, 956

Штремаєр, міністр просвіти – 256, 914, 915

Шуклий, по походженню словінець; ліберал, посол з Країни – 316, 580, 729

Шульц – 462

Шульце-Деліч Франц Герман (Schulze-Delitzsch; 1808–1883) – німецький кооператор; засновник народних банків, які мали надавати кредит дрібним підприємствам. Основні праці: «Працівні класи й справа асоціації в Німеччині», «Ощадно-позичкові товариства, як, наприклад, банки», «Розвиток кооперативної справи» – 480

Шухевич Володимир Осипович (1850–1915) – етнограф, фольклорист та культурно-громадський діяч – 415, 423, 449, 470, 472, 476, 511, 518, 608, 635, 639, 640, 646, 698, 700, 701, 719, 737, 742, 769, 770, 771, 818, 824

—Щ—

Щавинський Володимир, кореспондент москвофільських видань; друкувався в «Слові» (1875–1877 рр.), у «Новому проломі» (1883 р.) – 187, 498, 724, 757
«Щадниця» – заснована в останнім десятилітті XIX ст. у Перемишлі – 481

Щасний Саламон – див. Саламон Щасний.

Щепановський Станіслав (1846–1900) – польський промисловець, економіст, політичний діяч: один з лідерів галицько-польських лібералів («Stronictwo demokratyczne»). Посол галицького сейму (1889–1899) та австрійського парламенту (1891–1897). Організатор нафтової промисловості у Галичині – 82, 159, 173, 316, 441, 493, 762, 896

Щепковський, священник – 410

Щурат Василь Григорович (1871–1948) – літературознавець, фольклорист, поет; з 1929 р. – академік АН УРСР – 423, 639, 640

Щуровський Август, підгаєцький староста; був комісаром тернопільського староства – 135, 373, 827, 881

—Ю—

Юзефович Михайло Володимирович (1802–1889) – публіцист, археограф, громадський діяч. Учасник російсько-турецької війни (1828–1829 рр.); інспектор училищ Київської губернії (з 1840 р.), помічник куратора Київської шкільної округи (1843–1858). Почесний член (з 1844) потім голова (1857–1889) Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Редактор видань «Архив Юго-Западной России», «Памятники по истории Южной и Юго-Западной России» та ін. – 343, 495

Юзичинський Антоній (1815–1886) – греко-католицький священник; посол галицького сейму (1861–1869) і австрійського парламенту (1861–1866, 1873–1879). З 1839 р. – префект Львівської духовної семінарії, з 1841 р. – доцент Львівського університету, з 1855 р. – у Перемиській семінарії. З 1861 р. – почесний крилошанин, з 1864 р. – кустос Перемиської капітули, з 1882 р. архидиякон і декан Перемиської капітули. Член Галицько-руської матиці, Народного дому, Общества ім. М. Качковського; москвофіл – 51, 865, 870

—Я—

Яворівець – див.: Дакура.

Яворський Аполінарій (1825–1904) – польський політичний і громадський діяч. Посол галицького сейму (1870–1904) і австрійського парламенту (1870–1894), президент «Польського кола» (1888–1893, 1896–1904). У 1893–1895 рр. – міністр Галичини – 180, 306, 314, 315, 318, 322, 324, 329, 383, 493, 545, 593, 689, 720, 728, 782, 783, 809, 810, 817, 879, 896

Яворський Корнило – греко-католицький священник, служитель греко-католицької консисторії у Львові – 251, 385, 430, 431, 437

Яворський Юліан Андрійович (1873–1937) – літературознавець, етнограф, публіцист, видавець журналу «Живое слово»; був завідувачем бібліотекою «Народного дому» у Львові; москвофіл – 603, 661, 662

Яворський, студент Віденського університету, якого разом з Алексевичем було виключено з університету; член товариства «Буковина» – 653, 669

Ягич Ватрослав Ігнатій (1838–1923) – хорватський філолог-славіст, професор Віденського університету – 436, 564

Ягеллони – династія польських королів (1386–1572) і великих литовських князів (1377–1572) – 838, 862, 867

Яминський Роман, радник суду в Сяноці – 265

Янер, радник міністерства освіти – 372, 402

Яновський Амв(б)розій (1810–1884) – педагог і громадський діяч. З 1864 р. – інспектор гімназій Галичини. 1856, 1868–1881 – директор другої Львівської гімназії. Посол галицького сейму (1861–1882) і австрійського парламенту (1873–1879). Член «Народного дому», член і віце-сеньйор Ставропігійського інституту (1873–1876); очолював «Галицько-руську матицю» і «Руське педагогічне товариство» – 403, 848

Яновський, президент окружного суду в Самборі; син Амврозія Яновського – 403

Яржембецький Йосиф, секретар «Феніксу»; написав статут для товариства, котре потім прийняло назву «Дністер» – 398, 478

Яросевич Роман (1862–1938) – лікар, громадсько-культурний діяч у Галичині; член радикальної партії – 97, 98, 212, 346

Ясеницький, семінарист Віденської семінарії – 654

Ясеницький Володимир (1844 – рік см. невід) – юрист, громадський діяч. Голова «Народного дому» у Чернівцях, один із перших засновників та співробітників галицько-українських журналів – 405, 615

Яхимович Григорій (1792–1863) – митрополит (1860–1863 рр.); депутат сейму і австрійського парламенту (1848–1849 рр.). З 1819 р. викладав у Львівському університеті, очолював різні кафедри, 1860–1861 рр. – ректор. Крилошанин Львівської капітули з 1835 р. Ректор Львівської духовної семінарії у 1837–1848 рр. З 1841 р. – єпископ помпейпольський, суфраган митрополита М. Левицького, 1848–1860 – єпископ перемиський. Організатор і перший голова Руської ради, організатор Галицько-руської матиці і Народного дому – 262, 453, 474, 538, 667, 670, 750, 769, 786

Яхимовичі – 579

Яцковський, священник, капелан – 653

«Allgemeinen Beamten-Verein der Österreichischen-Ungarische Monarchie», товариство – 331, 478

«Ausburger Allgemeine Zeitung» – 188

«Azienda Assicuratrice» – страхове товариство – 398

Adamek, молодочеський посол – 707

«Čas», чеський журнал – 753

Czartoryska, княжна, як режисер ставила «Наталку Полтавку» в маєтку графа Володимира Дідушицького у Потоуриці біля Сокаля – 768

«Czas» – польська щоденна політично-інформаційна газета. Виходила 1848–1934 рр. у Кракові, 1935–1939 рр. у Варшаві – 31, 71, 168, 198, 262, 285, 312, 339, 340, 521, 525, 531, 534, 535, 538, 539, 549, 555, 557, 596, 599, 600, 601, 695, 722, 730

- «Die Gegenwart» – німецький тижневий літературно-художній журнал, який був заснован у Берліні 1872 р. – 112
- «Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild» – видання, яке було засноване у 1893 р. архікнязем Рудольфом – 563–566
- «Die Reichswehr» – віденський часопис – 507
- «Die Reform» – політичний тижневик (Відень, 1862), видавець Ф. Шузелька, потім – Я.П. Йордан – 111
- «Dziennik Polski» – польська газета, яка виходила у Львові з 1869 р. – 149, 181, 262, 263, 277, 286, 383, 484, 524, 557, 590, 778
- «Dziennik Poznański» – щоденна польська інформаційно-політична газета, яка виходила у Познані у 1859–1939 рр. – 71, 162, 255, 721
- «Dziennik urzędowy» – 821
- Freiherrn von Czeditk Alois – 256
- «Fremdenblatt» – віденський часопис – 167, 198, 496, 721
- «Gazeta Lwowska» – польська щоденна інформаційно-політична газета офіційний орган галицького намісництва в Австрії. Виходила у Львові 1811–1939 рр. – 255–256, 262, 456, 459, 557, 664, 840
- «Gazeta Narodowa» – польська щоденна газета. Виходила у Львові 1862–1915 рр. – 31, 52, 53, 56, 71, 129, 162, 181, 198, 225, 269, 286, 339, 340, 371, 390, 402, 484, 498, 519, 520, 526, 536, 549, 557, 590, 643, 677, 678, 778, 848, 850, 853, 856, 858, 859, 860
- «Gazeta Polska» – 652
- Gromnicki, ксьондз із Бучача – 129
- «Haza» – товариство – 398
- «Hlas naroda» – чеський часопис – 545
- «Klub neodvislých poslanců českých» – 305
- Kühlmann – 757
- «Kurjer Lwowski» – польська щоденна інформаційно-політична газета, яка виходила у Львові 1883–1926 рр. – 97, 108, 161, 162, 255, 262, 273, 275, 276, 345, 467, 471, 473, 495, 497, 528, 590, 720, 778
- «Kurjer Polski» – 558
- Longchamps – вчителька, директор віділової школи святої Анни у Львові – 831, 832
- Makoleyowski – 837
- Meyrhofer E. автор «Посібника для політслужби управління». – Відень, 1896 – 224, 225, 226
- «München Allgemein Zeitung» – 166, 188
- «Narodni Listy» – чеська щоденна політична газета, яка виходила у Празі 1861–1941 рр. Спочатку була органом чеської національної партії, а з 1874 р. – головний орган партії молодочехів – 495, 496, 497, 499, 500, 548, 611, 753, 755, 756, 757, 760, 764
- Nepomucen Jan – редактор чеського часопису «Standar i Stražnica» – 293
- «Neue freie Presse» – австрійська щоденна газета, виходила у Відні 1862–1939 рр. – 71, 148, 149, 162, 198, 228, 287, 295, 305, 312, 315, 353, 357, 424, 496, 548, 555, 640, 658, 665, 666, 668, 669, 695, 757, 772

«**Neues Wiener Tagblatt**» – австрійська газета, яка виходила у Відні 1867–1945 рр. – 662

«**Nowa Reforma**» – польська газета, яка виходила 1881р. у Кракові під заголовком «**Reforma**». З 1882–1928 рр. стала виходити під заголовком «**Nowa Reforma**» – 50, 53, 54, 55, 57, 138, 139, 140, 154, 168, 235, 286, 383, 394, 848

«**Ognisko**» («Вогнище») – товариство польської студентської молоді, яке було засноване 1865 р. у Відні – 162

«**Phönix**» – товариство – 398

«**Polissche Correspondenz**» – 175, 198

«**Politik**» – чеська газета, виходила німецькою мовою у Празі – 54, 288, 304, 597

«**Politische Correspondenz**» – 665

«**Presse**» – популярний віденський часопис – 279, 288, 495, 496, 498

«**Przegląd Polski**» – польський щомісячний журнал, виходив у Кракові 1866–1914 рр. – 455, 521, 531, 535–536, 539, 722, 776

«**Przyjacieli Ludu**» – польський журнал селянських демократів. Виходив у Львові 1889–1902, пізніше у Кракові 1903–1914, 1919–1933 – 286

«**Reforma**» – див. «**Nowa Reforma**».

Rott – професор університету, буковинський посол. За походженням німець – 977

Schmidt Johannes (1843–1901) – німецький мовознавець, професор у Берліні; праці: «**Zur Geschichte des indogerman. Vokalismus**» (1871–1875), «**Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerman. Sprachen**» (1872) та ін. – 462

«**Schomer Israel**» («Варта Ізраїлю») – львівське єврейське товариство, яке було засноване 1868–1869 рр. – 114, 186, 265, 282, 304, 384

«**Słowo Polskie**» – щоденна польська газета, яка виходила у Львові 1895–1934 рр. (з перервою у 1915–1918 рр.) – 839, 840

«**Srpsko učeno društvo**» – засноване у Белграді 1864–1892 рр. на базі «**Društvo srpske slovesnosti**» (1842–1864). При товаристві було засновано чотири комітети: мовознавчі і літературознавчі науки, природознавчі і математичні науки, історичні і юридичні науки та мистецтвознавство. Органом товариства став «**Glasnik Srpskog učenog društva**», який був заснований у 1846 р. «**Društvom srpske slovesnosti**» – 84, 85, 471

«**Sztandar i Stražnica**» – часопис – 293

«**Technologisches Gewerbemuseum**» (Відень) – 703

«**Times, The**» – щоденна англійська газета заснована у Лондоні 1785 р. – 295, 357

«**Tirolen Stimmen**» – 314

«**Towarzystwo Przyjaciół Nauk**» – наукове товариство, засноване у Кракові 1816 р. У 1872–1873 рр. на його основі створена Академія наук – 84

«**Trybuna**» – польський часопис – 161, 262

«**Vaterland**» – 287

«**Vereinigte Deutsche Linke**» – див. «Клуб з'єднаної німецької лівиці».

Virchow Rudolf (1821–1902) – німецький паталогоанатом і антрополог, професор, з 1856 р. директор паталогічного інституту в Берліні; член пруського сей-

му і німецького парламенту, написав і видав багато праць по паталогоанатомії – 621.

«Wiadomości Kościelne» – 262

«Wieniec i Pszczółka» – католицький тижневик, який виходив у Львові 1875–1879 рр. під назвою «Wieniec», видавець і редактор ксьондз С. Стояловський. З 1880 р. видавався під назвою «Wieniec i Pszczółka», з 1891 р. друкувався у Цешині (Шльонск), з 1898 р. – у Бельську – 286

«Wiener allgemeine Zeitung» – віденська газета, заснована у 1880 р. – 255, 496, 497, 549

Zeynek, радник Двору – 372

Географічний покажчик

—А—

Австро-Угорщина, Австрія – дуалістична монархія, що утворилася 1867 р. за угодою між правлячими класами Австрії та Угорщини про надання Угорщині деякої самостійності в межах Австрійської імперії. За конституцією 1867 р. Австро-Угорщина складалася з Австрії, до якої увійшли австрійські коронні землі, Чехія, Моравія, Далмація, Буковина – 59, 64, 71, 72, 93, 98, 99, 100, 104, 107, 108, 110, 111, 112, 113–115, 119–121, 126, 131, 145, 147, 148, 151–157, 161, 166, 168, 169, 178–180, 184, 191, 197, 199, 200, 201, 214, 217, 224–230, 233, 247, 248, 250, 259, 260, 261, 268, 278, 286, 300, 301, 310, 312, 317, 318, 320, 336, 343, 351, 352, 353, 354, 355, 382, 407, 420, 438, 442, 444, 470, 479, 485, 486, 490, 494, 495, 497, 501, 503, 505, 508, 509, 510, 524, 531, 540, 541, 546, 548, 552, 554, 563, 564–565, 574, 575, 583, 587, 591, 610, 617, 624, 625, 632, 652, 657, 660, 663, 668, 674, 686, 708, 717, 726, 753, 759, 767, 784, 787, 798, 802, 805, 831, 832, 852, 858, 861, 862, 863, 866, 867, 868, 871, 901, 902, 903, 904, 905, 909, 910, 911, 912, 946, 955, 957, 958, 964, 978

Алжир – 218

Америка – 285, 709

Англія – 119, 268, 285

Астрахань – зараз центр Астраханської обл. (Росія) – 494

Афінська республіка – друга половина 5 ст. до н. е., рабовласницька демократія – 790

—Б—

Баварія – зараз земля у Німеччині (адміністративний центр Мюнхен) – 619, 621

Банат – історична область у південно-східній Європі – 108

Бельвіль – місто у Франції – 309

Бельгія – 119, 120

Бенева – зараз населений пункт Турківського району Львівської області – 897

Бережани, Бережанщина – зараз місто, центр Бережанського району Тернопільської області – 82, 104, 108, 193, 264, 265, 271, 272, 277, 446, 746, 827, 844, 878, 879

Бережниця – зараз село Жидачівського району Львівської області – 732

Березів – зараз населений пункт Самбірського району Львівської області – 265, 271

Березовиця Велика=Велика Березовиця – зараз село Тернопільської області – 897

Берлин (Брідського повіту) – стара назва; нині не існує – 897

Берлін – зараз столиця Німеччини – 59, 352, 407, 408, 505, 621

Бєлград – зараз столиця Сербії – 84, 251, 471

- Бистриця** – річка – 742
- Бібрка** – зараз містечко Перемишлянського району Львівської області – 265, 266, 270, 278, 380, 386, 727, 732, 734, 736, 752, 756, 761, 774, 780, 781, 806, 810
- Білка** – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 367, 897
- Більче** – зараз село Миколаївського району Львівської області – 81, 195
- Білявці** – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 543
- Бірки Великі** – зараз село Тернопільської області – 264, 682
- Бобрецький повіт** – 380
- Богданівка** – зараз село Підволочиського району Тернопільської області – 567, 682
- Богородчани** – зараз районний центр Івано-Франківської області – 265, 266, 271
- Боденське озеро** – у Предальпах на границі Німеччини, Швейцарії, Австрії – 619
- Болгарія** – 120, 499, 598, 863, 868, 955
- Болехів** – зараз місто Долинського району Івано-Франківської області – 101, 255, 265
- Бонн** – зараз місто в Німеччині – 727
- Боратині** – зараз село Бродівського району Львівської області – 897
- Борщів** – зараз місто районного підпорядкування, центр Борщівського району Тернопільської області – 81, 265, 266, 271, 275, 449
- Босна=Боснія** – 225, 287, 315, 413, 510
- Босфор** – протока – 112
- Бохня** – зараз місто у Польщі – 49, 101, 373
- Бразилія** – 554
- Броди, Брідщина (Старі Броди)** – зараз місто районного підпорядкування, центр Бродівського району Львівської області – 39, 140, 252, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 276, 282, 293, 294, 304, 359, 388, 389, 390, 395, 402, 434, 436, 484, 506, 519, 542, 543, 544, 551, 726, 768, 897, 913
- Бруква** – 277
- Брюховичі** – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 897
- Буг** – річка – 742
- Будапешт** – див. Пешт.
- Буковина** – зараз територія Чернівецької області – 100, 108, 110, 111, 151, 156, 189, 226, 227, 230, 235, 248, 272, 280, 300, 301, 302, 334, 353, 364, 371, 404, 405, 406, 439, 451, 484, 519, 563, 569, 576, 602, 615, 616, 680, 694, 707, 709, 717, 729, 731, 742, 746, 752, 753, 758, 763, 766, 796, 883, 888, 893, 902, 910, 915, 924, 940, 977, 978
- Букс** – місто в Швейцарії – 618
- Буськ** – зараз місто районного підпорядкування, центр Буського району Львівської області – 379, 543
- Бутини** – зараз село Сокальського району Львівської області – 898
- Бучач** – зараз районний центр Тернопільської області – 129, 193, 266, 271, 272, 277, 441, 581, 879, 881

Бяла – 373, 513, 676

—В—

Вармінське князівство – XVIII ст. Східна Прусія. Вармія мазурська, південна частини східної Прусії, яка 1466–1772 рр. належала до Польщі – 620

Варшава – столиця Польщі – 98, 151, 752, 832

Веймер – 462

Веддіж – стара назва; зараз село Шевченкове Рожнятівського району Івано-Франківської області – 567

Венеція – 620

Вербилівці – зараз село Рогатинського району Івано-Франківської області – 377

Векельсдорф – стара назва міста у Чехії – 486, 487

Велике князівство Краківське – входило до складу Австро-Угорської монархії (кінець XVIII – початок XX ст.) – 841

Версаль – місто у Франції – 318

Вижниця – 763

Винники – зараз село Дрогобицького району Львівської області – 378, 379, 380, 466, 503

Винниця – зараз обласний центр Винницької області – 65, 132, 289

Висоцьке – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 897

Витків – зараз Новий Витків, село Радехівського району Львівської області – 543

Віденька – річка – 506

Відень – столиця Австрії – 28, 43, 48, 53, 93, 94, 96, 98, 111, 114, 116, 134, 137, 165, 178, 179, 180, 182, 198, 204, 207, 219, 224, 238, 239, 240, 241, 243, 247, 250, 251, 255, 256, 258, 274, 278, 280, 284, 286, 287, 302, 303, 310, 311, 312, 314, 324, 326, 329, 335, 337, 340, 341, 342, 343, 347, 348, 349, 355, 357, 359, 361, 364, 366, 367, 372, 375, 379, 381, 388, 389, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 407, 408, 410, 413, 428, 429, 431, 448, 452, 453, 454, 456, 457, 469, 485, 488, 491, 493, 496, 503, 505, 506, 512, 544, 558, 570, 576, 577, 578, 581, 585, 586, 606, 611, 613, 615, 617, 618, 619, 642, 649, 651, 652, 655, 657, 658, 659, 661, 662, 664, 666, 670, 676, 686, 702, 703, 704, 705, 716, 717, 720, 724, 729, 730, 731, 753, 755, 757, 764, 765, 780, 784, 787, 807, 810, 812, 813, 823, 831, 861, 862, 864, 866, 869, 880, 896, 970, 978

Візантія – 130

Вікно – зараз село Тернопільської області – 395

Вірцбург – стара назва міста у Баварії (Німеччина) – 621

Вісла – річка – 506

Влтава – лівий приток річки Лаба (Ельба) у Чехії – 506, 750

Войнилів – зараз селище міського типу Калуського району Івано-Франківської області – 196

Волинь (Волинська земля) – історична область IX–XVIII ст. в басейні південних притоків Прип'яті та верхів'я Західного Бугу (сучасна територія Волинської,

Ровенської, Житомирської, північної частини Тернопільської та Хмельницької областей України, східної частини Люблинського воєводства Польщі). У X ст. входила до складу Київської Русі, з кінця XII ст. – Галицько-Волинське князівство, з другої половини XIV ст. входило до складу Литви та Польщі. З 1793–1795 рр.війшло до Російської імперії – 78, 231, 484

Вологда – давньоруське місто, відоме з 1147 р. Нині – центр Вологодської області (Росія) – 41

Володимирія – місто Володимир з 988 р. – центр удільного Володимиро-Волинського князівства. У 1199 р. Володимир став столицею Галицько-Волинського князівства, у 1795 р. перейменован на Володимир-Волинський і став повітовим центром Волинської губернії. Зараз Володимир-Волинський, центр Володимиро-Волинського району Волинської області – 841

Волочиськ – зараз селище міського типу Хмельницької області – 103

Воронеж – зараз обласний центр (Росія) – 65, 68

—Г—

Галич – столиця Галицького князівства з 1144 р. і Галицько-Волинського князівства з 1199 р. Зараз центр Галицького району Івано-Франківської області – 299, 484, 724, 728, 754, 765, 806, 820

Галичина – історична назва західноукраїнських і польських земель у кінці XVII – на початку XX ст., які перебували під владою Австро-Угорської монархії. Територія Галичини охоплювала Львівську, Станіславську (зараз Івано-Франківська), Тернопільську області, Жешувське та більшу частину Краківського воєводства – 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 54, 55, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 77, 78, 79, 80, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 126, 132, 133, 139, 140, 142, 146, 148, 149, 154, 155, 156, 158, 161, 163, 166, 167, 168, 170, 171, 175, 177, 181, 186, 188, 192, 201, 205, 206, 207, 208, 215, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 253, 254, 256, 261, 268, 275, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 288, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 306, 309, 310, 311, 314, 315, 321, 323, 329, 330, 332, 333, 334, 336, 339, 350, 353, 354, 357, 360, 361, 365, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 382, 385, 386, 387, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 413, 424, 425, 428, 429, 438, 439, 442, 445, 446, 447, 448, 451, 454, 465, 484, 485, 488, 489, 491, 495, 496, 497, 498, 501, 504, 506, 508, 516, 541, 543, 545, 551, 555, 557, 563, 564, 565, 569, 571, 575, 576, 578, 579, 580, 583, 586, 588, 591, 594, 595, 596, 598, 599, 601, 602, 604, 605, 607, 615, 624, 641, 642, 643, 644, 646, 648, 650, 651, 655, 663, 666, 680, 687, 693, 694, 697, 706, 707, 709, 710, 711, 712, 713, 716, 717, 720, 721, 724, 728, 732, 737–746, 747–752, 753, 754, 764, 765, 766, 767, 771, 775, 782, 784, 786, 789, 795, 796, 798, 799, 802, 820, 821, 841, 849–851, 852, 853, 856, 857, 858–860, 862, 864, 865, 867, 869, 870, 871, 874, 878, 886, 888, 891, 893, 896, 897, 898, 902, 903, 905, 906, 907, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 922, 924, 937, 940, 946, 948, 950, 952, 953, 954, 955, 956, 958, 959, 960, 964, 965, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 976, 977, 978

Гарц – гори у Німеччині – 621

Гданськ – зараз адміністративний центр Гданського воєводства Польщі – 621

Герцеговина – у XII ст. було засноване Боснійське князівство, до складу якого у XIV ст. було включено Герцеговину. З 1463 р. територія Боснії, а з 1482 р. і територія Герцеговини підпали під владу Османської імперії. Після національно-визвольної боротьби 1875–1878 рр. і російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Боснія і Герцеговина отримали автономію, але в зв'язку з рішенням Берлінського конгресу 1878 р. підпали під владу Австро-Угорщини – 225, 287, 315, 413, 510

Гіцинг – 493

Глайхенберг – зараз Бад-Глайхенберг місто в Австрії – 330, 331, 355, 357, 382, 580

Глибички Великі – зараз залізнична станція Збарівського району Тернопільської області – 682

Голосковичі – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 897

Горлице – зараз місто у Польщі. До 1946 р. південна частини Горлицького повіту належала до території України (західна частина Лемківщини) – 373

Городенка, Городенщина – зараз місто районного підпорядкування Івано-Франківської області – 265, 266, 271, 275, 567

Городниця – зараз село Городенківського району Івано-Франківської області – 420, 633

Городок – зараз місто, центр Городоцького району Хмельницької області – 265, 271

Гота – зараз місто у Німеччині – 620

Градец – зараз адміністративний центр землі (провінції) Штірії (Австрія) – 52, 78, 381, 408, 625, 955

Грац – 600

Гребенів – зараз населений пункт Сколівського району Львівської області – 567

Греція – 568, 749, 750

Грималів – зараз селище міського типу Гусятинського району Тернопільської області – 543

Гринява – зараз село Верховинського району Івано-Франківської області – 567

Гумнисько – зараз село Буського району Львівської області – 379, 739

Гусятин; Гусятинщина – зараз селище міського типу, районний центр Тернопільської області – 266, 271, 272, 567, 879

Гутштадт (Guttstadt) – 621

—Д—

Давос – зараз гірськокліматичний курорт у Швейцарії – 586, 618, 619

Далмація – історична область розташована на Адріатичному узбережжі Балканського півострова та прилеглих островів. У II ст до н. е. Далмацію завоював Рим, у VI ст. – Візантія. З VI ст. Далмацію заселяють слов'яни: серби і хорвати, які з VII ст. стають її основним населенням. Після 1797 р. Далмація підпала

під владу Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) і перебувала в її складі до 1918 р.
Зараз території сучасної Хорватії і Чорногорії – 108, 226, 717

Дарданелли – протока – 112

Дашава – зараз селище міського типу Стрийського району Львівської області – 714

Двірці – зараз село Сокальського району Львівської області – 898

Дернів – зараз село Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 114, 269, 294, 304, 436

Дидилів – зараз село Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 436

Дидьова – в минулому село Турчанського повіту Самбірського округу; нині не існує – 375

Дніпро – річка – 630, 634, 964

Дністер – річка – 193, 506, 613, 742, 750, 751, 897

Добрівляни – зараз залізнична станція Дрогобицького району Львівської області – 567

Доброміль – зараз місто районного підпорядкування Старосамбірського району Львівської області (до 30 грудня 1932 р. Доброміль був центром Добромильського району) – 80, 265

Добряничі – зараз населений пункт Перемишлянського району Львівської області – 897

Должанка – ймовірно, Довжанка – зараз село Тернопільського району Тернопільської області – 266

Долина – зараз село Тлумацького району Івано-Франківської області – 264, 265, 266, 270, 273, 386, 474, 567, 712, 713, 723, 780, 781

Долітавія – 407, 797, 798

Дон – річка – 119

Дрезно=Дрезден – місто у Німеччині – 41, 413, 624

Дрогобич – зараз районний центр Львівської області – 81, 82, 193, 255, 265, 266, 271, 326, 446, 484, 764, 770, 772, 781, 812, 975

Дуб'є – зараз село Бродівського району Львівської області – 551, 897

Дунай – річка – 290, 291, 619, 750, 852, 858, 955

—Е, Є—

Ельгерсбург – 586, 618, 619, 620, 621, 622, 623

Егер – зараз місто в Угорщині – 317

Європа – 40, 112, 157, 206, 207, 218, 278, 443, 495, 497, 500, 511, 548, 597, 624, 626, 682, 748, 749, 783, 880, 884, 902, 905

Єзуїтський – 272

Єрусалим – 78

—Ж—

Жегестів – стара назва курорта у Західній Лемківщині, зараз ця територія належить Польщі – 484

Женева – зараз адміністративний центр кантона Женева у Швейцарії – 160

Жидачів – місто районного підпорядкування, центр Жидачівського району Львівської області – 265, 266, 271, 712, 721, 727, 732, 735, 753, 757, 759, 781

Жовква, Жовківщина – стара назва (до 1951 р.), зараз місто Нестеров районного підпорядкування, центр Нестеровського району Львівської області. У 1603 р. місту було надано магдебурзьке право і затверджено за ним назву «Жовква» – 51, 264, 265, 266, 271, 277, 326, 386, 484, 569, 712, 722, 735, 773, 781, 839, 882

Жовтанці – зараз село Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 271, 326

—З—

Заболотці – зараз село Бродівського району Львівської області – 897

Заволів – зараз село Бережанського району Тернопільської області – 373, 827

Загір'є – зараз село Зборівського району Тернопільської області – 765, 769

Задар – зараз порт та курорт на Адріатичнім узбережжі моря у Хорватії – 313

Закарпатська Україна – територія сучасної Закарпатської області з центром Ужгород. У XI ст. була під владою Угорщини, потім входила до складу Австрії і Австро-Угорщини; з 1919 р. – до Чехії, у 1938 р. була окупована Угорщиною, 1945 р. вийшла до складу УРСР – 177, 451, 569

Закомор'я – зараз населений пункт Буського району Львівської області – 607

Залізці – зараз селище міського типу Зборівського району Тернопільської області – 395, 543, 544, 601, 703, 768, 769, 970

Заліщики – зараз районний центр Тернопільської області – 265, 266, 271, 275, 299

Залуква – зараз село Галицького району Львівської області – 484

Західна Галичина – див. Галичина.

Збараж, Збаражчина – зараз районний центр Тернопільської області – 49, 73, 266, 271, 553, 567

Зборів – зараз районний центр Тернопільської області – 140, 195, 682

Збруч – річка – 146, 147, 190, 667, 742

Звинячі – зараз село Чортківського району Тернопільської області – 266, 484, 567, 881

Золочів, Золочівщина – зараз місто районного підпорядкування Львівської області – 71, 104, 196, 265, 272, 277, 463, 484, 765, 898

—І, Й—

Іваничі – 484

Ізар – річка у Німеччині і Австрії; права притока Дунаю – 619

Інстбрук – місто на заході Австрії, адміністративний центр землі (провінції) Тіроль – 308, 686

Істрія – півострів у Словенії та Італії, який вдається у Адріатичне море – 725

Італія – 118, 227, 863, 868

Йондрово (Immersdorf) – село коло Ольштина (Польща); стара назва – 621

—К—

Кавказ – 78, 227, 516, 541, 554

Кадлубиська – стара назва (до 1946 р.), зараз село Лучківці Бродівського району Львівської області – 897

Кайново (Kainen) – село у Східній Пруссії; стара назва – 621

Калуш, Калущина – зараз центр Калуського району Івано-Франківської області – 59, 60, 181, 196, 264; 265, 266, 270, 272, 276, 279, 386, 483, 745

Камінки=Кам'янки – зараз село Підволочиського району Тернопільської області – 266

Кам'янець-Подільський (Каменеччина) – зараз місто районного підпорядкування, центр Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – 98, 270, 279

Кам'янка Велика в Коломийщені – 78

Кам'янка Струмилова – стара назва (до 1944 р.), зараз Кам'янка-Бузька місто районного підпорядкування, центр Кам'яно-Бузького району Львівської області – 265, 269, 270, 293, 294, 304, 415, 484, 506, 542, 543, 544, 737, 743, 768, 897

Каринтія – історична область у Європі в басейні річки Драва. З кінця 6 ст. заселена словенцями. З початку 11 ст. герцегство. З 1335 р. належала Габсбургам. 1919 р. по Сен-Жерменському мирному договору більша частина Каринтії знахилася у складі Австрії (земля Каринтія), частина входила до складу Югославії і невеличкий район – у складі Італії – 493, 717, 725

Карлів – стара назва; зараз село Прутівка Снятинського району Івано-Франківської області – 434, 484

Карлсбад – стара назва; зараз місто і бальнеологічний курорт Карлові Вари у Чехії – 54, 75, 108, 121, 212, 775

Карпати – гори – 68, 101, 190

Катанія – місто в Італії, на острові Сицилія у підніжжя вулкана Етна; зараз адміністративний центр – 504

Кеніггрец (Königgrätz; чеська назва Hradec Kralove) – до 1884 р. фортеця; повітове місто в Богемії, Чехія – 106, 113, 204, 318

Київ – зараз столиця незалежної України – 39, 40, 42, 43, 44, 47, 59, 65, 66, 77, 78, 93, 99, 101, 102, 111, 112, 113, 115, 117, 127, 130, 132, 174, 187, 210, 227, 229, 230, 235, 238, 263, 289, 300, 354, 355, 387, 408, 473, 516, 554, 562, 581, 597, 609, 610, 618, 619, 627, 628, 642, 650, 703, 833, 954, 960

Кіцмань – зараз місто Кіцманського району Чернівецької області – 484

Колодівка – зараз село Підволочиського району Тернопільської області – 556, 703

Коломия, Коломийщина – зараз центр Коломийського району Івано-Франківської області – 39, 78, 101, 104, 105, 129, 176, 193, 221, 248, 265, 266, 268, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 327, 344, 382, 388, 389, 395, 429, 434, 441, 442, 445, 446, 447, 450, 475, 501, 504, 507, 511, 514, 516, 567, 596, 598, 602, 615, 649, 689, 706, 714, 761, 770, 777, 795, 826, 959, 969, 975

Копенгаген – зараз столиця Данії – 407

Кореличі – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 897

Королевці – 621

Корсів – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 543

Косів, Косовщина – зараз місто районного підпорядкування, центр Косівського району Івано-Франківської області – 265, 266, 271, 273, 275, 395, 437, 703

Костенів – зараз населений пункт Перемишлянського району Львівської області – 367, 897

Крайна – історична область в басейні верхів'я річки Сави. В кінці 8 ст. була у складі країни франків, у другій половині X – початку XI ст. – у герцогстві Велика Карантанія. У 1335–1918 рр. була під владою Габсбургів (з перервою 1809–1813 рр., коли Крайна входила до складу Іллірійської провінції). 1920 р. Крайнавійшла до складу королівства сербів, хорватів і словенців. Зараз території Словенії – 580, 717, 725

Краків – зараз центр Краківського воєводства Польщі – 32, 43, 53, 54, 72, 101, 135, 138, 250, 289, 293, 373, 380, 491, 513, 643, 673, 676, 678, 703, 749, 818, 822, 828, 830, 832, 841, 906, 958

Красівка – зараз село Тернопільського району Тернопільської області – 897

Крим – 753

Криниця – відомий курорт на Лемківщині, зараз територія Польщі – 59, 114, 241, 484

Крогулець – зараз село Гусятинського району Тернопільської області – 567

Кромержж=Кромержиж – зараз місто в Чехії – 311

Кудринці – зараз село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – 484

Купчинці – зараз село Козівського району Тернопільської області – 50, 196, 645

Кути – зараз селище міського типу Косівського району Івано-Франківської області – 185, 379

—Л—

Лаба – назва річки Ельба в Чехії – 506

Лани – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 897

Лейпціг – 256

Лемберг – див. Львів.

Лемківщина – 375

Лешнів – зараз село Бродівського району Львівської області – 543, 544

Липськ=Ляйпціг – зараз місто у Німеччині – 622, 624

Лисятичі – зараз село Стрийського району Львівської області – 484, 714

Литва – 833, 902

Лізінг – зараз місто в Австрії – 182

Лімна – зараз село Турківського району Львівської області – 251, 430

Ліндау – зараз місто у Німеччині – 619

Ліски – не вдалося встановити про які Ліски йдеться: Ліски – зараз село Гусятинського району Тернопільської області, або Ліски Білогірського району Хмельницької області – 36, 265, 271

Лондон – 407

Лопатин – зараз селище міського типу Радеківського району Львівської області – 543

Лопатинці – 289

Лоп'янка – зараз село Рожнятівського району Івано-Франківської області – 474, 676, 880

Луцьк – зараз центр Волинської області – 230

Лучки – зараз село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – 700

Львів – зараз місто обласного підпорядкування – 28, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 53, 54, 59, 60, 64, 77, 78, 79, 83, 84, 93, 97, 98, 101, 102, 105, 108, 113, 115, 116, 125, 132, 134, 148, 161, 165, 174, 176, 177, 181, 182, 189, 190, 193, 194, 200, 201, 204, 206, 210, 211, 218, 220, 228, 237, 238, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 259, 262, 263, 265, 271, 282, 283, 289, 296, 298, 299, 301, 302, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 320, 323, 330, 331, 334, 336, 341, 342, 343, 355, 359, 360, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 374, 378, 379, 381, 384, 386, 390, 393, 395, 398, 399, 402, 408, 409, 410, 414, 415, 416, 417, 423, 425, 429, 434, 435, 437, 446, 449, 452, 453, 455, 456, 457, 463, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 481, 482, 485, 491, 501, 502, 503, 504, 509, 510, 511, 513, 514, 519, 522, 544, 551, 559, 564, 571, 572, 573, 578, 586, 597, 598, 600, 601, 603, 606, 611, 618, 624, 625, 626, 628, 629, 637, 639, 641, 642, 643, 645, 646, 649, 650, 651, 652, 653, 657, 661, 663, 664, 669, 670, 671, 676, 677, 680, 682, 683, 687, 692, 694, 695, 697, 698, 701, 702, 703, 705, 706, 712, 715, 721, 725, 726, 729, 731, 732, 736, 737, 740, 742, 743, 745, 746, 749, 752, 755, 757, 758, 765, 766, 767, 768, 770, 773, 774, 776, 777, 779, 781, 787, 794, 795, 805, 806, 810, 812, 818, 819, 822, 826, 827, 828, 830, 831, 832, 838, 843, 844, 846, 847, 854, 875, 876, 878, 880, 885, 888, 890, 891, 893, 895, 906, 912, 913, 914, 950, 953, 954, 955, 956, 958, 971, 972, 973

Любин – стара назва, зараз селище міського типу Великий Любінь Городецького району Львівської області – 484

—М—

Мазурія, Мазурщина – стара назва південно-східної частини Східної Пруссії (зараз Німеччини) – 56, 145, 218, 242, 369, 370, 372, 373, 400, 428, 446, 513, 581, 734, 742, 761, 787, 877

Максимівка – зараз село Старосамбірського району Львівської області – 682

Маркопіль – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 543

Марсилія – 309

Медведівці – зараз село Бучацького району Тернопільської області – 484

Мерано – зараз місто у Північній Італії, кліматобальнеологічний курорт – 618

Миколаїв – зараз районний центр Львівської області – 751

Микулинці – зараз селище міського типу Тербовлянського району Тернопільської області – 696, 700

Микуличин – зараз село Надвірнянського району Івано-Франківської області – 564, 567, 824

Монахово – 619, 620

Моравія – історична область у Чехії; з середини 1-го тисячоліття н. е. Область була заселена слов'янами (моравами та ін.). 623–658 рр. знаходилась у складі держави Само, 9–10 ст. – Великоморавської держави. З 1029 р. область була під владою Прижемишловичей. З 1526–1918 – під владою Габсбургів. З 1918 р. область ввійшла до складу Чехії – 305, 313, 407, 492, 576, 717, 798, 874, 948

Москва, Московщина – столиця Росії – 46, 57, 62, 65, 107, 112, 118, 119, 130, 131, 179, 180, 206, 228, 263, 313, 336, 495, 621, 674, 753, 786, 850, 851, 852, 853, 857, 858, 860, 885, 890, 962, 963

Мостиська – зараз місто районного підпорядкування, центр Мостиського району Львівської області. В цьому ж районі залізничні станції Мостиська та Мостиська II – 265, 898

Мшанець – село розташоване на річці Мшанці, зараз село Старосамбірського району Львівської області – 195

—Н—

Надвірна, Надвірнянщина – зараз районний центр Івано-Франківської області – 255, 265, 266, 271, 272, 326, 567

Надніпрянська Україна – 343, 411, 451

Надпрутська Україна – 177, 405–406, 411

Настасів – зараз село Тернопільського району Тернопільської області – 699

Немирів – зараз селище міського типу Яворівського району Львівської області – 882

Неслухів – зараз населений пункт Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 768

Нестаничі – зараз населений пункт Радехівського району Львівської області – 739

Нестолич – 269

Нестерівці – зараз село Зборівського району Тернопільської області – 620

Німеччина – 56, 59, 112, 228, 230, 268, 620, 625, 686, 705, 753, 851, 863, 868, 909

Новий Торг – 373, 518

Новосілки Ліські – стара назва, зараз село Новосілки Буського району Львівської області – 737, 738, 739, 741, 743, 746

Норимберг – ймовірно мається на увазі місто Нюрнберг, Німеччина – 620

—О—

Одер – німецька назва річки Одра – 506

Одеса – зараз місто обласного підпорядкування – 126, 131, 132, 235, 289, 355, 357, 434

Олексово – 293

Олесько – зараз селище міського типу Буського району Львівської області – 116

Ольштин – зараз адміністративний центр Ольштинського воєводства Польщі – 621

Опришовці – село кінця XVIII ст., зараз не існує – 567

Осталовичі – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 897

Остероде – зараз місто у Німеччині – 622

Острів – зараз село Тернопільського району Тернопільської області – 607, 624, 728, 754, 765, 897

—П—

Павлів – зараз село Радохівського району Львівської області – 543

Париж – 65, 201, 218, 251, 499, 621, 626, 753

Пекін – 622

Пеняки – зараз село Бродовського району Львівської області – 765

Переґінське – зараз селище міського типу Рожнятівського району Івано-Франківської області – 484

Перемишль (Пшемисль) – зараз місто в Польщі – 60, 70, 105, 161, 176, 181, 185, 189, 190, 193, 210, 218, 220, 223, 248, 265, 281, 296, 299, 334, 371, 376, 396, 402, 415, 446, 453, 463, 474, 475, 481, 484, 510, 514, 536, 558, 598, 601, 602, 605, 610, 654, 656, 664, 670, 682, 714, 746, 761, 794, 795, 812, 824, 830, 831, 843, 844, 885, 891, 897, 912, 913, 959, 973, 975

Перемишляни – зараз місто районного підпорядкування, центр Перемишлянського району Львівської області – 265, 367

Петербург – зараз Санкт Петербург – 43, 65, 115, 138, 178, 183, 230, 290, 386, 387, 407, 523, 657, 861, 866

Пешт=Будапешт – Відомий з римських часів. Складався з трьох історично сформованих частин – Пешт, Буда і Обуда, які були об'єднані у 1872 р. в Будапешт; зараз столиця Угорщини – 40, 355, 510, 528, 544, 565, 587, 719, 720, 809, 813

Південна Стирія=Південна Штірія – див. Штірія.

Південне Поділля – див. Поділля.

Підволочиськ – зараз селище міського типу, центр Підволочиського району Тернопільської області – 682

Підгайці, Підгаєщина – зараз районний центр Тернопільської області – 39, 108, 265, 271, 272, 359, 373, 827, 897

Підгір'я – зараз село Бродівського району Львівської області – 193, 746

Піддубець – стара назва, нині не існує – 567

Підкамінь – зараз селище міського типу Бродівського району Львівської області – 543, 897

Підмихайло – зараз село Калуського району Івано-Франківської області – 483

Підмонастирок – 543

Плотичи – 81

Плугів – зараз залізнична станція лінії Львів-Київ Золочівського району Тернопільської області – 682

Поділля – історично-географічна область, що займає територію між річками Південний Буг та Дністер. Вперше згадується в документах середини XIV ст. Близько 1362 р. Поділля, що перебувало під владою Золотої Орди, захопили литовські феодалі. Після Люблінської унії 1569 р. східна частина Поділля відійшла до Польщі. У 1672-1699 рр. Східне Поділля перебувало під владою Туреччини. Після другого поділу Польщі (1793) Поділля разом з Правобережною Україною увійшли до складу Росії. У 1793 р. на території Поділля було створено Подільське та Брацлавське намісництва, які 1797 р. були об'єднані в Подільську губернію – 95, 128, 134, 143, 193, 195, 231, 270, 553, 567, 696, 698, 973

Познанька – 556

Познань, Познаньщина – зараз місто, адміністративний центр Познанського воєводства Польщі – 50, 84, 471, 828, 904

Покуття – вперше назва зустрічається в літературних джерелах з XVII ст. У XII–XIII ст. територія Покуття входила до складу Галицько-Волинського князівства, у другій половині XIV ст. була під владою Польщі. 1772-1918 рр. Покуття перебувала під владою Австрії. Зараз – східна частина Івано-Франківської області України, до якої входять території Богородчанського, Городенківського, Коломийського та Косівського районів – 193, 201

Полтава, Полтавщина – зараз центр Полтавської області – 66, 67, 68

Польська республіка (Річ Посполита); Польське королівство, Польша – В кінці X ст. у Європі в басейні Вісли та Одри виникла рання феодальна Польська держава. З 1025 р. Польша - королівство. 1569 р. по Люблінській унії Польша утворила з Великим князівством Литовським державу Річ Посполиту (Республіка Польська). Після поразки польської і шведської інтервенції у Росію (поч. XVII), територія Річі Посполитою була розділена (три розділи – 1772, 1793, 1795) між Пруссією, Росією і Австрією – 41, 45, 46, 52, 54, 55, 56, 130, 131, 136, 151, 180, 210, 230, 231, 232, 345, 346, 368, 537, 553, 667, 674, 697, 821, 832, 833, 838, 849, 850, 851, 852, 855, 856, 857, 858, 864, 868, 871, 902, 946, 955

Пониквиця Мала, Велика – стара назва, зараз село Пониквиця Бродівського району Львівської області – 436, 897

Пороги – зараз село Богородчанського району Івано-Франківської області – 484

Поториця – зараз село Сокальського району Львівської області – 567, 765, 768, 769

Почасв – зараз місто Кременецького району Тернопільської області – 103, 106, 107, 121, 123, 227, 387, 516, 554, 555, 557

Прага – столиця Чехії – 28, 29, 54, 99, 212, 250, 257, 258, 308, 310, 346, 388, 408, 411, 412, 413, 414, 470, 487, 500, 506, 510, 600, 625, 723, 724, 727, 753, 784, 785, 792, 864, 869, 955, 956, 958

Придніпровська Україна – див. Україна.

Придніпрянська Україна, Придніпрянщина – історична область по середній течії Дніпра, сучасна територія Київської, Дніпропетровської, східної частини Черкаської, Кіровоградської, західної частини Полтавської та Чернігівської областей України. У XVI–XVII ст. на цих землях точилася селянсько-казацька

боротьба проти шляхетської Польщі – 65, 132, 357, 382, 407, 408, 409, 415, 425, 434, 451, 466, 470, 473, 625, 626, 628, 641, 642, 651, 677, 680

Пристань – зараз населений пункт Сокальського району Львівської області – 898

Пруси=Прусія, Східна Прусія – держава, потім земля у Німеччині. Основне історичне ядро прусії Бранденбург, який у 1618 р. з'єднався з герцогством Прусія (виникло у 1525 р. на частині земель Тевтонського ордена, які були орде-ном захоплені у прусів). Бранденбургська-пруська держава у 1701 р. стала коро-лівством Прусія (столиця Берлін). Пруські королі із династії Гогенцоллернів у XVIII-першій половині XIX ст. розширили територію держави. У 1871 р. Бісмарк завершив об'єднання, пруський король став і німецьким імператором. У 1918 р. німецька монархія була ліквідована і Прусія стала однією із земель Німеччини – 112, 620, 622, 959

Прут – річка, ліва притока Дунаю – 190, 613, 742, 897

—Р—

Рава Руська, Равщина – зараз місто Нестеровського району Львівської області – 264, 265, 266, 271, 386, 567, 712, 722, 735, 759, 898

Радехів – зараз місто районного підпорядкування, центр Радехівського району Львівської області – 543, 658

Райхенберг – стара назва – 311

Рен=Рейн – річка – 619

Ренів – зараз село Зборівського району Тернопільської області – 543, 769

Решів – 747

Рим – 130, 157, 222, 288, 314, 374, 399, 407, 568, 649, 651, 652, 653, 660, 664, 665, 666, 667, 668, 678, 686, 687, 730, 750, 764

Ріпнев – зараз населений пункт Буського району Львівської області – 738

Рогатин, Рогатинщина – зараз районне місто Рогатинського району Івано-Франківської області – 71, 108, 265, 271, 272, 377, 484, 513, 759

Рожнів – зараз село Косівського району Івано-Франківської області – 543, 897

Розношинці – зараз село Збаразького району Тернопільської області – 437

Рокосово – 50

Романів – зараз село Перемишлянського району Львівської області – 484

Ропчиці – 373

Роршах – місто на Боденським озері у Швейцарії – 619

Росія, Русь – 36, 47, 48, 49, 51, 54, 56, 59, 66, 68, 75, 76, 77, 98, 100, 104, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 121, 124, 126, 130, 142, 145, 166, 177, 178, 185, 186, 206, 207, 208, 210, 212, 215, 218, 227, 228, 229, 230, 261, 286, 313, 336, 343, 344, 346, 350, 351, 352, 353, 357, 387, 394, 407, 408, 410, 424, 425, 466, 494, 495, 497, 499, 500, 516, 540, 541, 545, 547, 548, 549, 550, 553, 554, 555, 557, 561, 571, 583, 585, 587, 598, 601, 610, 624, 632, 640, 645, 651, 657, 660, 661, 668, 674, 686, 707, 708, 709, 753, 761, 833, 852, 853, 858, 859, 860, 861, 863, 864, 866, 868, 869, 880, 895, 902, 910, 955, 961, 966

Рудки – зараз місто Самбірського району Львівської області – 265, 270

Румунія – 120, 394

Ряшев=Жешув – зараз центр Жешувського воєводства Польщі – 729

—С—

Саджава – зараз село Богородчанського району Івано-Франківської області – 484

Садова – зараз місто у Чехії – 318

Самбір, Самбірський округ – місто на Прикарпатті. З 80-х років XVIII ст. до 60-х років XIX ст. був центром Самбірського округу, а пізніше центром Самбірського повіту. Зараз центр Самбірського району Львівської області – 176, 193, 264, 270, 277, 279, 282, 399, 403, 429, 449, 466, 484, 510, 516, 518, 648, 745, 794, 844, 975

Сан, Сян – річка, права притока Вісли – 153, 190, 506, 742

Сарасво – зараз столиця Боснії і Герцеговини – 315

Саратов – зараз обласний центр (Росія) – 113

Седан – місто у Франції – 318

Сербія – 120, 251, 463, 749

Сибір – частина Азіатської території Росії від Уралу на Заході до гірського хребта узбережжя Охотського моря на сході, від Берегів Північно Льодовитого океану на півночі до Казахстану та границі з Монголією на півдні – 162, 163, 265

Синевідсько Нижнє – стара назва, зараз село Нижнє Синьовиднє Сколівського району Львівської області – 484

Синява – зараз село Збаразького району Тернопільської області – 265

Скалат, Скалатщина, Скалатський повіт – місто з 1600 р. З 1867 р. Скалат став повітовим центром. Зараз місто Підволочиського району Тернопільської області – 73, 266, 271, 384, 395, 556, 567, 703, 898

Скварява – зараз село Золочівського району Львівської області – 314

Скерневиці – 407

Скородинці – зараз село Чортківського району Тернопільської області – 567

Сколе, Скільщина – зараз місто районного підпорядкування, центр Сколівського району Львівської області – 484, 620, 712

Славонія – історична область, у якій мешкали хорвати – 108

Слані – місто в Чехії – 486, 487

Снятин – зараз місто районного підпорядкування, центр Снятинського району Івано-Франківської області – 104, 265, 266, 271, 273, 275, 883

Сокаль, Сокальщина – 57, 81, 176, 264, 265, 271, 285, 384, 386, 484, 712, 722, 765, 767, 768, 878, 909, 975

Сольноград – 316

Станіславів (Станіслав), Станіславівщина – у 1663 р. польський король Ян Казимир надав Станіславу самоврядування за Магдебурзьким правом, 1773 р. (перший поділ Польщі) місто опинилося під владою Австрії, з 1867 р. стало повітовим центром. Зараз – Івано-Франківськ, обласний центр – 36, 37, 96, 98, 101, 105, 110, 114, 129, 161, 176, 189, 193, 220, 221, 223, 248, 265, 266, 271, 276, 288, 299, 326, 379, 395, 399, 429, 446, 453, 460, 473, 475, 481, 483, 501, 502, 504, 510,

514, 567, 606, 652, 656, 657, 659, 664, 670, 692, 695, 714, 729, 746, 747, 776, 777, 794, 795, 828, 843, 844, 882, 913, 914, 971, 975

Станіславчик – зараз село Бродівського району Львівської області – 543

Старе Місто – зараз село Бережанського району Тернопільської області – 264, 265, 270, 273, 898

Старі Броди – див. Броди.

Стирія – див. Штірія.

Стирь – річка, яка проходить по території України і Білорусії, права притока Прип'яті – 190, 543, 544, 742

Стоянів – зараз село Радеківського району Львівської області – 543

Стрий, Стрийщина – зараз центр Стрийського району Львівської області – 189, 193, 223, 264, 265, 266, 271, 277, 384, 446, 481, 483, 485, 567, 712, 714, 715, 716, 721, 727, 731, 732, 734, 735, 742, 746, 753, 757, 759, 823, 878, 975

Струтин Вижний – зараз село Струтинь Золочівського району Львівської області – 484

Судороде – 621

Суздаль – місто відоме з 1024 р. XII ст. столиця Ростово-Суздальського князівства, XIII–XIV ст. – Суздальського князівства. Зараз районний центр Володимірської області Росії – 716

Суходоли – зараз населений пункт Бродівського району Львівської області – 897

Сушно – зараз село Радеківського району Львівської області – 543

Східна Галичина – див. Галичина.

Сянки – населений пункт та залізнична станція Турківського району Львівської області – 265, 271, 402, 484, 745

—Т—

Тараща – 78

Тарнов=Тарнув – зараз адміністративний центр Тарнувського воєводства Польщі – 49, 71, 373, 374

Теляче – стара назва (до 1946 р.), зараз село Мирне Бережанського району Тернопільської області – 39, 359

Теребовля, Теребовельщина – наприкінці XI ст. місто стало центром удільного Теребовлянського князівства (виникло не раніше 1084 р.), до складу якого входили землі південно-східної Галичини, Буковини, Поділля. Зараз центр Теребовлянського району Тернопільської області – 73, 80, 266, 271, 272, 567

Тернопіль, Тернопільщина – у 1548 році Тернопіль одержав статус міста за Магдебурзьким правом, місто належало Польщі. З 1810 до 1815 рр. Тернопіль був адміністративним центром земель, які відійшли до Росії. У 1915 р. Тернопільський край знову потрапив під владу Австрії. Зараз центр Тернопільської області – 28, 30, 34, 36, 42, 43, 49, 59, 73, 77, 81, 82, 84, 95, 104, 105, 124, 127, 132, 134, 143, 161, 176, 193, 196, 220, 221, 248, 266, 270, 271, 272, 277, 289, 299, 331, 371, 379, 395, 399, 410, 413, 429, 446, 475, 480, 481, 484, 502, 504, 510, 513, 519, 536, 556, 563, 585, 656, 682, 692, 698, 702, 703, 705, 728, 746, 754, 765, 767, 777, 794, 795, 805, 806, 819, 820, 827, 828, 844, 897, 913, 914, 971, 975

Тешен – 256

Тиса – річка – 119

Тишківці – зараз село Городенківського району Івано-Франківської області – 57, 567

Тіроль – земля (адміністративно-територіальна одиниця) у Західній частині Австрії, у Альпах. Адміністративний центр Інсбрук – 259, 313, 576, 730, 863, 868

Товмач=Тлумац – зараз місто районного підпорядкування Івано-Франківської області – 265, 266, 271

Товсте – зараз село Гусятинського району Тернопільської області – 190, 395, 601, 970

Токи – зараз село Підволочиського району Тернопільської області – 437

Топорів – зараз село Буського району Львівської області – 543

Торунь – 84, 471

Трентіно-Альто-Андже – область у Італії – 259

Трутнов (Trautenau) – 487, 659

Туреччина – 166

Турка, Турчанщина, Турчанський повіт – зараз районний центр Львівської області – 81, 174, 251, 264, 265, 270, 328, 375, 382, 385–387, 430, 431, 433, 434

Тухолька (Тухольщина) – село, розташоване в долині річки Тухольки на автодорозі Львів–Ужгород, зараз село Сколівського району Львівської області – 620

Тучапи – зараз населений пункт Городецького району Львівської області – 559, 603, 662, 667

Тюрінгія – історична область у Німеччині. 1130–1247 рр. ландграфство у складі Німеччини, згодом складова частина Саксонії. Північна Тюрінгія 1814–1815 рр. вийшла до складу Пруссії, Південна Тюрінгія з середини XVI ст. поділялася на ряд князівств, які були скасовані у 1918 р. Зараз земля у Німеччині – 586, 618, 620

—у—

Углово – стара назва, нині не існує – 567

Угорщина – 110, 156, 285, 317, 510, 569, 753, 798, 863, 868, 902

Угринів – зараз село Івано-Франківського району Івано-Франківської області – 484

Угринь – зараз село Чортківського району Тернопільської області – 484

Україна – 29, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 126, 146, 151, 157, 158, 174, 175, 177, 189, 201, 206, 207, 229, 230, 234, 235, 238, 263, 289, 300, 335, 342, 343, 352, 355, 422, 424, 624, 630, 634, 641, 651, 675, 680, 686, 687, 703, 712, 744, 752, 837, 851, 858, 878, 883, 887, 892, 960, 961, 962, 963, 964, 965

Улашківці – зараз село Чортківського району Тернопільської області – 567

Умань – 856

Устрики – 484

Утїховичи – зараз населений пункт Перемишлянського району Львівської області – 897

—Ф—

Фінляндія – 494

Фірштенгов – 198

Флоренція – зараз адміністративний центр провінції Флоренція і області Тоскана – 620

Форарльберг – земля на Заході Австрії – 717

Франція – 119, 120, 135, 227, 753, 905, 908, 909, 951, 969

—Х—

Харків, Харківщина – зараз обласний центр – 88, 113, 183

Херсон, Херсонщина – зараз центр Херсонської області – 67

Хирів – зараз місто та залізнична станція Старосамбірського району Львівської області – 747

Хмелева – зараз село Заліщицького району Тернопільської області – 567

Холоїв – стара назва (до 1946 р.), зараз село Вузлове Радеківського району Львівської області – 543

Хренів – зараз населений пункт Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 436

Хоростків – зараз селище міського типу Гусятинського району Тернопільської області – 266

—Ц—

Царгород, Царград, Цареград, Царьград – назва Константинополя; зараз Стамбул – 674

Цилея (Cilli) – місто в Півданній Штірії; стара назва – 480, 729

Цішанів – 71, 265

Цюріх – місто у Швейцарії – 408

—Ч—

Черемош – річка, права притока Прута – 567

Чернихівці – зараз село Збарзького району Тернопільської області – 266

Чернівці – місто виникло у XII ст. 1786–1849 рр. місто – центр округу, що входив до складу Галичини; 1849–1918 – крайовий центр Буковини. Зараз центр Чернівецької області – 37, 39, 98, 101, 165, 187, 226, 292, 334, 341, 360, 372, 396, 405, 456, 457, 519, 615, 616, 649, 729, 731, 758, 795, 826, 915, 930, 946, 977, 978

Чернігів, Чернігівщина – зараз обласний центр – 113, 128

Чехи – стара назва (Бродівського повіту на Львовщині), зараз не існує – 390, 897

Чехія – 256, 257, 258, 259, 286, 305, 317, 392, 486, 488, 501, 576, 612, 713, 714, 717, 718, 719, 720, 726, 733, 752, 755, 759, 798, 799, 874, 907, 948

Чешанівщина – 81

Чорне – стара назва (Золочівський повіт на Львовщині), зараз не існує – 898

Чорне море – 112, 852, 858

Чорногора – стара назва, найвища частина українських Карпат, від Яблонницького до Прислопського провалу – 742, 745

Чортків, Чортківщина – місто у 1522 р. дістало самоврядування за Магдебурзьким правом. У 1867 р. місто стало повітовим центром. Зараз місто районного підпорядкування, центр Чортківського району Тернопільської області – 81, 82, 104, 105, 193, 266, 271, 272, 441, 567, 581, 601, 881, 973, 975

—Ш, Щ—

Швеція – 909

Швейцарія – 93, 227, 477, 586, 618, 625

Шельпаки – зараз село Підволочиського району Тернопільської області – 416

Шлезк – ймовірно Шлезвіг (Schleswig) – місто на півночі Німеччини, частина землі Шлезвіг-Гольштейн – 394, 484, 538, 576, 594, 717, 798

Шляхтинці – стара назва, зараз село Гніздичка Тернопільського району Тернопільської області – 704

Штірія (Стирія) – земля (адміністративна одиниця) в Австрії. Адміністративний центр Грац – 54, 492, 493, 717, 725, 729

Шуровичі – зараз населений пункт Радехівського району Львівської області – 543, 544

—Я—

Яблонів – село, розташоване за 8 км від Копичинців. Відоме з 1414 р. Зараз – село Гусятинського району Тернопільської області – 50

Явірник – передгір'я у Львівській області – 567

Яворів – зараз місто районного підпорядкування, центр Яворівського району Львівської області – 265, 271, 703, 706, 766

Ягуна – стара назва (Бродіваський повіт на Львівщині), зараз не існує – 897

Янчин – стара назва (Перемишлянський повіт на Львівщині), зараз не існує – 897

Ярослав – 265, 662, 765, 769, 828

Ясениця – стара назва (Бродівський повіт на Львівщині), зараз не існує – 897

Яслі – 71

Fürstenhof – стара назва міста в Штірії, Австрія – 52, 56

Königgrätz – див. Кеніггрец.

Mödling – зараз місто в Австрії – 716.

Tourouvr – 218

Tübingen – 319

Олександр Барвінський

СПОМИНИ З МОГО ЖИТТЯ

Том другий

Частина третя та четверта

Упорядник: *Альбіна Шацька*

Коментар: *Богдана Янишина*

Редактори: *Любомир Винар, Микола Жулинський*

Макет і верстка: *Ірина Риндюк*

Художнє оформлення: *Ірина Пилипенко*

Підписано до друку 02.04.2010. Формат 70х100/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Зам. 0402-10. Тираж 300 прим.

Видавничий дім «Стилос»

04071, Київ–71, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30. Тел.: (044) 428-72-50.

Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)

Б 24 Барвінський О. Спомини з мого життя/ Упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. – К.: ВД «Стилос», 2010. – 1120 с.

ISBN 978-966-193-037-6

До книжки увійшли третя та четверта частина мемуарів Олександра Барвінського «Спомини з мого життя», які він писав з 1915 по 1926 р. Повний текст цих частин друкується вперше.

Спогади висвітлюють політичне, громадське і культурне життя західноукраїнських земель 1888–1894 рр. а також контакти галицьких діячів з надніпрянцями.

Книги призначена для науковців і всіх тих, хто цікавиться історією.

УДК 821.161.2

ББК Ш 5 (4УКР)53-4 Барвінський 12

